

ΣΥΝΟΨΙΣ

ΤΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΥΠΟ

ΜΑΡΓΑΡΙΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΚΑΤΑ ΕΔ. ΖΕΛΛΕΡ

ΛΟΓΕΙΑ ΚΑΚΡΙΑΝΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΝΕΩΝΙΝΝΩΝ ΟΙΚΟΜΕΝΩΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Γ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ

Ὁδὸς Πειραιῶς — Ζήνωνος ἀριθ. 2

1904

μ.κ.τυποιηθεῖσαν ἐπιβολὴν τοῦ φιλογενεστάτου Μενελάου. Νεγροπόντου ἐπήνεσα ἐν τῷ ἐπικηδεῖω λόγῳ, ἐν ἡμῶν πέμπῳ (1), ὡς μίαν

(1) Ἐπεμψα δὲ τὴν «Νέαν Ἐφημερίδα» τῆς 30 Ἰανουαρίου 1893, ἐν ἣ ἦτο τετυπωμένος ὁ εἰς τὸν Μενέλαον Νεγροπόντην ἐπικηδεῖος λόγος μου, ἐξ οὗ καταχωρίζομεν ἐνταῦθα μόνον τὸ εἰς τὴν ἴδρυσιν α') συγγραφικοῦ καὶ μεταφραστικοῦ γραφείου, β') Πανεπιστημίου ἐν τῇ δούλῃ Ἑλλάδι καὶ γ') ἐφημερίδος ἀνεξαρτήτου πολιτικῶν καὶ ἰδιωτικῶν συμφερόντων ἀναφερόμενον μέρος.

«Ἐναυλος ἀείποτε, Μενέλαε, ἤξει εἰς τὰ ὠτά μου ἡ ἐν Beyrouth τῆς Βαυαρίας συνδιάλεξις ἡμῶν ἐκείνη, ἐν ἣ ἐξέχεας ὅλην τῆς ψυχῆς σου τὴν εὐγένειαν, ὅλην τὴν θερμότητα τῶν κόθων σου πρὸς ἀνάδειξιν τοῦ ἔθνους σου.

Ὁ θεός μοι ἔδωκεν, ἔλαγές μοι, χρήματα ἱκανά, ὥστε καὶ τὴν μικρὰν μου οἰκογένειαν ἀξιοπρεπῶς νὰ συντηρήσω, καὶ γενναῖόν τι ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος νὰ πράξω. Ἐὸ ἔθνος ἡμῶν διέπρεψε καὶ ἐδοξάσθη διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ποδηγουμένης πράξεως. Ἐὰν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς τὸν ἐπιστημονικὸν καὶ πρακτικὸν τοῦ ἔθνους βίον βελτιώσωμεν καὶ καταστῶμεν οὕτως ἡ ζύμη τῶν Ἀνατολικῶν ἔθνῶν, οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι οὐ μόνον θὰ ὑπερνικήσωμεν τοὺς πανταχόθεν περιστοιχίζοντας τὴν φυλὴν ἡμῶν κινδύνους, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν ταῖς χώραις ἡμῶν οἰκοῦντα ἔθνη θὰ χρησιμοποιήσωμεν ὡς ἀναγκαῖον μέταλλον πρὸς χώνευσιν τοῦ μεγάλου ἀνδριάντος τοῦ μέλλοντος ἰσχυροῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἐὰν σχηματίσωμεν ἐν μέγα συγγραφικὸν καὶ μεταφραστικὸν γραφεῖον καὶ περισυλλέξωμεν ἐν αὐτῷ τὰς ἀξιολογωτάτας τοῦ ἔθνους ἐπιστημονικὰς δυνάμεις καὶ ἀναθέσωμεν εἰς αὐτοὺς ἢ νὰ συγγράψωσι πρωτοτύπους παντὸς ἐπιστημονικοῦ ἢ τεχνικοῦ κλάδου συγγραφῆς ἢ νὰ μεταφράζωσι τὰς ἀρίστας τῶν Γερμανικῶν ἢ Γαλλικῶν ἢ Ἀγγλικῶν, θὰ διαδώσωμεν εἰς τὸ ἔθνος ὠφελίμους πρακτικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς γνώσεις, θὰ μαρτυρήσωμεν εἰδικαῖους ἀνδρας, θὰ ὑψώσωμεν καὶ πλουτίσωμεν τὴν πενιχρὰν ἡμῶν φιλολογίαν, θὰ διαπλάσωμεν δὲ τὸ λειότερον καὶ θὰ παρήσχωμεν νεῦρα καὶ εἰς τὴν νέαν φάσιν τῆς ἡμετέρας γλώσσης.

Πρὸς δὲ τούτοις, ἔλεγες πολὺκλυτε Μενέλαε, πρὸς δὲ τούτοις ἡ ἐν Ἀθήναις συγκέντρωσις παντὸς ὅ,τι ἔχει ἔξοχον τὸ Ἑλληνικὸν φαίνεται μοι ἔθνικῶς ὀλεθριώτατον· διότι ἀπογυμνοῖ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἀπαλλοτριοῖ ἡμῶν αὐτὰς, διανοίγει δὲ ὁδὸν πρὸς εἰσδύμωσιν ξένων στοιχείων εἰς τὴν πατρικὴν ἡμῶν κληρονομίαν. Τοῦναντίον δὲ παραδείγματα ἡμέτερα ἀρχαῖα καὶ ξένα νέα διδάσκουσιν ἡμᾶς ὅτι πρέπει νὰ σχηματίσωμεν κέντρα καὶ ὅπου δὲν ὑπάρχουσι, πολλῶν δὲ μᾶλλον νὰ ἐνισχύσωμεν τὰ ὑπάρχοντα. Ὀφείλομεν λοιπὸν τὰς μεγάλας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐστίας νὰ ἀναζωπυρήσωμεν ὑποδαυλίζοντες τὰς θεωρητικὰς καὶ πρακτικὰς

τῶν ἀπατυχουσῶν ὑπὲρ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ ἠθικῆς ἀνοψώσεως τοῦ ἔθνους ἡμῶν εὐγενῶν πράξεων αὐτοῦ. Ὡς τοιαύτη δὲ καὶ εἰλικρινῶς ἐθροηνήθη ἅμα γνωσθεῖσα ὑπὸ τε τοῦ κόσμου τῶν γραμμάτων καὶ πάντων τῶν τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ πρακτικὴν πρόοδον τοῦ Γένους ἡμῶν ποθοῦντων ἀνδρῶν.

μαθήσεις. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ιδρύσωμεν ἐν ἔτι πανεπιστήμιον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ ἐν Σμύρῃ.

Ἔχω, ἔλεγες, συγγενεῖς πλουσίους καὶ πρὸς ἔθνικοὺς σκοποὺς προθύμους. Τῆς ὕλης ἢ εὐρεσις οὐδαμῶς θὰ μὰς δυσκολεύσῃ, ἀρκεῖ μόνον νὰ ὑπάρχωσιν αἱ ἀναγκαιοῦσαι διανοητικαὶ δυνάμεις.

Μίνε ἀνάγκη προσέτι νὰ ιδρύσωμεν μίαν ἐφημερίδα πολιτικῶν παθῶν καὶ συμφερόντων ὑπερτάραν, διδασκαλὸν τῆς ἠθικῆς, τῆς τάξεως, τῆς κοσμιότητος, τῆς τιμιότητος, τῆς εὐπρεπείας, τῶν πρακτικῶν γνύσεων, σοφῶν καὶ γενναῖον συνήγορον τῶν ἔθνικῶν συμφερόντων, ἐπαινέτην τῶν καλῶν, στηλιτευτὴν τῶν αἰσχυρῶν, κήρυκα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀληθείας, μάστιγα καὶ καυτηριαστὴν τῆς ἰδιοτελείας καὶ τῶν προσωπικῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Καὶ ἐγὼ δύναμαι, προσετίθεις Μενέλαε, νὰ συνεργασθῶ πρὸς τοῦτο. Δὲν θέλω ν' ἀσχολῶμαι πλέον περὶ ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεις. Πρὸ πολλοῦ θὰ ἐπαυόμην, ἀλλὰ δὲν με ἀφίνουσιν— ἂν σὺ ἀφινες αὐτούς, προσφιλέστατε Μενέλαε, δὲν θὰ σε ἐκλαίωμεν δις ἀποθανόντα, πρότερον μὲν ἀποθανόντα ὡς ἔθνικόν εὐεργέτην, νῦν δὲ ὡς προῦρος ἀφ' ἡμῶν ἀρπασθέντα.—δὲν με ἀφίνουσιν, ἔλεγες, δὲν ἔχω δὲ καὶ τί νὰ πράττω. Ἔμαθον νὰ ἐργάζωμαι καὶ δὲν δύναμαι οὐδὲ νὰ διανοηθῶ τὴν ἀργίαν. Ἄν δ' ἔλθῃς εἰς Ἀθήνας καὶ θεσωμεν εἰς ἐνέργειαν τὰ σχέδια ταῦτα, θὰ ἀπαλλαγῶ τῶν ἐργασιῶν τούτων, ἃς δυσαρτέτως ἐκτελῶ, καὶ θὰ εὖρω καὶ ἐγὼ στάδιον ἐνεργείας εὐγενέστερον καὶ πρὸς τὰ ἰδεώδη τοῦ βίου μου συμφωνότερον.

Μοὶ ἀνέθηκας τὰς προπαρασκευαστικὰς ἐργασίας, τὴν συλλογὴν εἰδήσεων περὶ παντὸς ἐπιστημονικοῦ καὶ τεχνικοῦ ἔργου, τὴν ἐκλογὴν ἀρίστα παρασκευασμένων νεῶν πρὸς σπουδὴν ἀναγκαίων πρὸς τὴν σκοπὸν ἐπιστημῶν, τὸν καταρτισμὸν καταλόγου τῶν ἀρίστων ἡμῶν ἀνδρῶν, τῶν δυναμένων νὰ ἐργασθῶσιν ἐν τῇ συγγραφικῇ καὶ μεταφραστικῇ γραφείῳ.

Ἄλλὰ κακὸς δαίμων, θὰ ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, ἐφθόνησε τὴν πάτην ἔθνικῆς εὐλογίας μεστὴν πράξιν, ἐγὼ δὲ λέγω οὐχὶ κακὸς δαίμων, ἀλλ' ἀνθρώπινα ἀμαρτήματα καὶ ἰδία ὁ ἐμφυσθεὶς εἰς τὸν λαὸν πρὸς τοὺς πλουσίους συμπολίτας φθόνος καὶ ἡ δυσμύνησια, πάθη, ἅπερ οὔτε ἡ λογικὴ, οὔτε ἡ πολιτικὴ δύναμις ἐδυνάθη νὰ χαλιναγωγῆσθαι. Ὅταν δὲ δυσμύνησια πλήθους ὑπεγεροῖται καὶ ὑποτραφῆ μεγάλη, οὐδόλως διαφέρει φοβερῶς ὑποχθονίου δυνάμεως ἀδιακόπως ἀνατριπούσης τοῦ τε δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου τὸν οἶκον, οὐδόλως διαφέρει πυρκαϊᾶς ἐξ ἴσου τὰ τε ξηρὰ καὶ τὰ χλωρὰ κατάνεμομένης, ὀρηκτικοῦ χειμάρρου τυφλῶς πᾶν το προστυχόν παρασύροντος.»

Ἄλλ' ἡ τῆς θείας Προνοίας πρὸς τὸ Γένος ἡμῶν εὐνοία δὲν ἠθέλησε νὰ ματαιωθῇ ἔργον ἀνεκπεροῦν τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν καὶ ἐπιστήμην καὶ ὄλου καὶ ἡγείρεν ὑμᾶς, φιλογενέστατε καὶ εὐεργετικώτατε ἄνερ, εὐτυχῆ αὐτοῦ ἐκτελεστήν. Δικαίως δ' εὐλογοῦμεν τὴν θείαν Πρόνοιαν διὰ τὴν εὐνοίαν ταύτην καὶ μακαρίζομεν τὸ Γένος, ὅτι ἐγκλείει ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ τοιαῦτα εὐγενῆ καὶ κοινωφελῆ μέλη, οἷα οἱ Ζωσιμάδαι καὶ Καπλάναι, οἱ Ἀρσάκαι καὶ Ριζάραι, οἱ Ζάππαι καὶ Μαρμασλῆ.

Ἐν μὲν τῇ ὑπὸ τοῦ κ. Λυσάνδρου Γ. Χ. Κώνστα προκληθείσῃ ἐν Ἀθήναις συνεδρίᾳ τῶν ἐπικροτησάντων εἰς τὴν ἴδρυσιν τῆς βιβλιοθήκης ἀποδημῶν δὲν ἐδυνήθη νὰ παριστῶ, ὑπέγραψα δ' ἕμως μετὰ χροῆς τὸ πρακτικὸν κομισθὲν μοι ὑπὸ τοῦ κ. Λ. Γ. Χ. Κώνστα.

Ἀποβλέπων δ' εἰς τὰς μάλιστα ἐπειγούσας ἀνάγκας τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἡμῶν βίου, ὃν τὴν θεραπείαν ἀνελάμβανεν ἡ ὑμετέρα πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα γενναία εὐεργεσία, προσεδόκων μετὰ πεποιθήσεως ὅτι ἡ Μαρμασλείου βιβλιοθήκη τὴν ἀρχὴν ἢ ἐποιεῖτο ἀπὸ τῆς μητρὸς καὶ τροφῆς τῶν ἐπιστημῶν, τῆς φιλοσοφίας, αὐτῆς παινοῦσης μυχοῦς πόλεως», αὐτῆς δημιουργοῦ τῆς ἱστορικῆς καὶ πραγματικῆς ἀθανασίας τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους, ἥτις νῦν δυστυχῶς παρὰ τὴν φύσιν καὶ τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ τῶν φιλοσόφων, ὡς δικαίως ὠνομάσθη ὁ Ἑλληνικός, κεῖται κατ' ἐπίμονόν τινα τῆς τύχης δυσμενέων ἡμελημένη καὶ περιφρονουμένη. Διὸ ἀνέμενον ἴνα μοι ἀνατεθῇ φιλοσοφικῶν ἔργων μετάφρασις, ἀφ' οὗ τὰ πρωτότυπα ἀπεκλείσθησαν, καὶ δὴ τῆς τοῦ Zeller φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων, ἥτις ὑπάρχει μνημεῖον αἰώνιον τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας καὶ οὐδὲν ἔχει τὸ ἐφ' ἡμῶν ἐν τοῖς ἄλλοις κλάδοις τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν αὐτῆς ὑπεροχὴν.

Δυστυχῶς μακρὰ περῆλθον ἔκτοτε ἔτη, καθ' ἃ τακτικῶς βλέπω τὸ ὄνομά μου ὡς συνεργάτου ἀναγραφόμενον ἐν ταῖς ἐκδιδομένοις τεύχεσι τῆς Μαρμασλείου βιβλιοθήκης, ἀλλὰ ματαίως ἀνκρένια ἐντολήν, ὅπως συντελέσω καὶ γὰρ πρὸς διάδοσιν φιλοσοφικῶν διανοημάτων ἐν τῷ ἔθνει ἡμῶν διὰ τῆς ὑμετέρας βιβλιοθήκης.

Πικταχόθεν δὲ μετὰ περιεργίας ἄκρας συχνάκις ἐρωτῶμαι προφορικῶς τε καὶ ἐγγράφως ὑπὸ συναδέλφων μου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ὑπὸ τῶν λογίων ἐν Ἑλλάδι τάξεων καὶ ὑπὸ τῶν ἐν τῇ ἄλλο-

δαπῆ ἀρχιερέων, γυμνασιαρχῶν, καθηγητῶν καὶ ἄλλων λογίων διὰ τίνα λόγον δὲν μετέχω τῆς Μαρμασλείου βιβλιοθήκης, ἐν ᾗ τὸ ὄνομά μου πάντοτε ἀναγράφεται ὡς συνεργάτου. Διὰ τί, ἐν ᾗ ἐδημοσιεύθησαν μέχρι τοῦδε πολλὰ δευτέρως καὶ τρίτης ἀνάγκης ἔργα, καθυστερεῖ τὸ πάντων ἀναγκασιότατον ἐν τῇ πολιτείᾳ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, μετάφρασις ἢ συγγραφὴ μιᾶς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ἐνὸς φιλοσοφικοῦ συστήματος καὶ ἄλλων ἀναγκαίων φιλοσοφικῶν συγγραφεῶν, δι' ὧν καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικὴ ἐπιστήμη θὰ ἐπτεροῦτο καὶ ἡ τυφλὴ νῦν βαίνουσα προᾶξις ἡμῶν θὰ ὠρματοῦτο.

Ἡ παντελὴς ἔλλειψις φιλοσοφικῶν βοηθημάτων εἰς τοὺς φοιτητάς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἀναγνωσμάτων εἰς τοὺς ἐπιστήμονας καὶ λογίους ἄνδρας μὴ τυρβιβαζομένη πρὸς τὴν ἀπουσίαν φιλοσοφικῶν ἔργων ἐκ τῆς Μαρμασλείου βιβλιοθήκης ἐγέννησε τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ἐγὼ ἐξ ἀμελείας ἀσυγγνώστου καὶ ὀκνηρίας ἀρνοῦμαι τῇ ὑμετέρᾳ βιβλιοθήκῃ τὴν συνεργασίαν μου.

Ἡ τριαύτη ἀδίκως κατηγορία ἀπὸ στόματος εἰς στόμα φερομένη κινδυνεύει νὰ λάβῃ γενικὸν χαρακτῆρα καὶ νὰ μοι προσάψῃ τὴν κατηγορίαν τοῦ ἀναξίου καὶ ὀκνηροῦ τῆς φιλοσοφίας θεράποντος.

Τὴν κατηγορίαν ταύτην ζητῶν ν' ἀποκρούσω ἔμαθον ὅτι ὤφειλον νὰ μὴ ἀναμένω ἐντολήν, ἀλλὰ νὰ προτείνω αὐτὸς πρὸς τὴν ὑμετέραν φιλογένειαν τὴν συνεργασίαν μου. Σφόδρα θὰ λυπηθῶ, ἂν πράγματι ἐξ ἐμῆς ὑπαιτιότητος στεροῦνται ἐπὶ τόσα ἔτη οἱ μὲν φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου ἡμῶν ἀναγκασιότατων φιλοσοφικῶν βοηθημάτων, οἱ δὲ φιλοσοφικῆς τροφῆς διψῶντες λόγοι Ἕλληνες φιλοσοφικῶν ἀναγνωσμάτων.

Εὐτυχίαν μου θὰ λογισθῶ, ἂν λάβω παρὰ τῆς ὑμετέρας φιλογενείας ἐντολήν ν' ἀναπληρώσω ὅ,τι μέχρι τοῦδε διὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν λόγον καθυστέρησεν ἐν τῇ Μαρμασλείᾳ βιβλιοθήκῃ, διότι ἐγὼ ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν ἀναμένων ἐντολήν πρὸς μετάφρασιν φιλοσοφικῶν ἔργων δὲν ἔμενον ἀργός, ἀλλὰ παρεσκευαζόμεν ἄείποτε πρὸς τοῦτο.

Ἀλλὰ καὶ ἐὰν θεωρηθῇ περιττὴ ἢ ἐν τῇ Μαρμασλείᾳ βιβλιοθήκῃ συνεργασία μου πρὸς διάδοσιν φιλοσοφικῶν διανοημάτων εἰς τὸ Ἑλληνικὸν γένος, βαθυτάτην θὰ ὀφείλω εὐγνωμοσύνην πρὸς τὴν ὑμετέραν φιλογένειαν, ἂν εὐαρεστηθεῖσα δηλώσῃ μοι ταῦτο καὶ παράσχῃ μοι ἀπολογία πρὸς τοὺς κατηγοροῦντάς μου ἀμελείαν καὶ ὀκνηρίαν.

Διατελῶ μετ' ἄκρας πρὸς τὴν ὑμετέραν Ἐξοχότητα τιμῆς καὶ ὑπολήψεως.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Φεβρουαρίου 1901

Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης
Καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας
ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ

Πρὸς δὲ τὸν ἐπιμελητὴν τῆς Μακρασλείου βιβλιοθήκης ἔγραψα τὰδε·

Ἐλλογιμώτατε κύριε Λύσανδρε Γ. Χ. Κώνστα
Εἰς Ὀδησδόν.

Ἀπὸ τῆς ιδρύσεως τῆς Μακρασλείου βιβλιοθήκης ἀνέμενον ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἐντολήν νὰ προσενέγκω καὶ ἐγὼ τὴν συνεργασίαν μου πρὸς διὰδοσιν φιλοσοφικῶν διανοημάτων ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔθνει, ὧν πρωτίστην ἔχει ἀνάγκην. Ἐσχάτως δὲ αἱ πανταχόθεν κατακλύζουσαι με ἐρωτήσεις καὶ δὴ καὶ ἡ διαδοθεῖσα κατηγορία, ὅτι, καίτοι ἀνγκυράφεται τακτικῶς ἐπὶ τῆς προμετωπίδος τῆς Μακρασλείου Βιβλιοθήκης τὸ ὄνομά μου ὡς συνεργάτου, ἐγὼ ὅμως ἐξ ὀκνηρίας καὶ ἀμελείας ἐξακολουθῶ ἐπὶ τούτοις ἤδη ἔτη ἀρνούμενος αὐτῇ τὴν συνεργασίαν μου, ἠνάγκασάν με νὰ πολυπραγμονήσω καὶ μάθω ὅτι δὲν ἔπρεπε ν' ἀναμείνω ἐντολήν, ἀλλ' αὐτὸς νὰ προτείνω τὴν συνεργασίαν μου. Εἰ καὶ αἱ μέχρι τοῦδε πληροφορίες μου τυγχάνουσιν ἀντίθετοι πρὸς τὴν εἰδήσιν ταύτην, εἰ καὶ ὁ αἰόδιμος φίλος Χατζῆ Ζωγίδης ὡς παρ' ὑμῶν ἐπληροφύρησέ με βτι αὐτὸν ἤλθεν ἡ σειρά μου», ὅμως ἔκρινα καλὸν πρὸς ἄριστον πάσης παρεννοήσεως καὶ πρὸς ἀπολογία πρὸς τοὺς κατηγοροῦντάς μου ἀμέλειαν καὶ ὀκνηρίαν νὰ γράψω πρὸς τὴν αὐτοῦ ἐξοχότητα, τὸν φιλογενέστατον κ. Γρ. Μακρασλῆν, προτείνων νὰ εὐχρεστηθῆ νὰ μοι παράσχῃ ἢ συνεργασίαν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ αὐτοῦ ἢ ἀπολογία πρὸς τοὺς κατηγοροῦσάς μου.

Ἐπειδὴ δὲ μετὰ μεγάλης μου λύπης ἀνέγνω ἐφημερίσιν ὅτι ὁ φιλογενέστατος ἀνὴρ ἀσθενεῖ καὶ δυνατὸν ἢ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολή μου νὰ μὴ περιέλθῃ εἰς γνῶσιν αὐτοῦ, παρακαλῶ ὑμᾶς, φίλε κ. Λύσανδρε, ὅπως φροντίσητε νὰ μὴ πάθω καὶ τοῦτο. Θὰ ὀφείλω

κ'.

ΤΟΙΣ ΑΝΑΓΙΝΩΣΚΟΥΣΙ

δ' ὑμῖν πολλάς τὰς χάριτας δι' οὐρανὸν ἴπποτε ἀπάντησιν πρὸς τὴν ἐπιστολήν μου.

Ὡς ὑμέτερος
Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης.

Διεύθυνσις
Μαρασλείου Βιβλιοθήκης

τῆ 10 Μαρτίου 1901

Ἐν Ὀδησσῷ

Ἐλλογιμώτατς Κύριε Μ. Εὐαγγελίδη

Καὶ τὴν πρὸς ἐμὲ ἐπιστολήν ὑμῶν ἐκομισάμην ἐγκαίρως καὶ τὴν πρὸς τὸν κύριον Μαρασλήν ἐν καιρῷ ὑπέβαλον αὐτῷ. Ἀποκρίνομαι δὲ νῦν εἰς ἀμφοτέρας.

Μεγάλως ἠπόρησα καὶ ὅτι εὐρέθησαν ἀπερίσκεπτοί τινες, οἵτινες κατηγόρησαν ὑμῶν ἀμέλειαν καὶ ὀκνηρίαν, διότι δῆθεν ἠρνήθητε τὴν συνεργασίαν ὑμῶν ὑπὲρ τῆς βιβλιοθήκης καὶ ἔτι μᾶλλον, ὅτι ὑμεῖς ἠξιώσατε αὐτοὺς προσοχῆς καὶ ἐκρίνατε ὅτι ἔχετε ἀνάγκην ἀπολογίας πρὸς αὐτούς. Ἐῖχετε ἐν τούτοις πρόχειρον φίμωτρον καὶ ἀπολογίαν πρῶτον μὲν, ὅτι τό γε νῦν φιλολογικῶς ἐκδίδονται ἔργα καὶ ὅτι δὲν ἦλθεν ἔτι ἡ σειρά τῶν φιλοσοφικῶν Α). Ἐπειτα δέ, ὅτι ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς προμετωπίδος τῆς βιβλιοθήκης ἀναγραφομένων ὀνομάτων τῶν συνεργατῶν καταφαίνεται ὅτι πολλοὶ αὐτῶν δὲν προσεκλήθησαν ἔτι νὰ παράσχωσι τὴν συνεργίαν αὐτῶν Β). Δὲν νομίζετε βεβαίως ὅτι πρὸς στολισμὸν ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα ταῦτα Γ). Ἄν δὲ καὶ εἰς ἐκείνους συνέβη, ὅτι συμβαίνει καὶ εἰς ὑμᾶς, ὁ λόγος ἀπλούστατα εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος, ὃν καὶ διὰ τοῦ ἀοιδίου Χατζῆ Ζωγίδου ἀνεκοίνωσα, ὅτι δῆλα δὲ δὲν ἦλθεν ἔτι ἡ σειρά αὐτῶν καὶ ὑμῶν. Φιλοσοφικὰ ἔργα θὰ ἐκδώσωμεν βεβαίως, ἀλλὰ μετὰ τρία τοῦλάχιστον ἔτη, ὅταν δῆλα δὲ συμπληρώσωμεν τὸν κύκλον τῶν φιλολογικῶν, καὶ τότε βεβαίως θὰ ἐπικαλεσθῶμεν ἡμεῖς τὴν σύμπραξιν ὑμῶν. Ἄν ὑμῶς ἀπὸ τοῦδε ἐπιθυμῆτε νὰ ἐπιληφθῆτε τῆς μεταφράσεως ἔργου τινὸς φιλοσοφικοῦ, τύχη ἀγαθῆ. Ἐχομεν ἀνάγκην πρὸ πάντων ἱστορίας τινὸς τῆς φιλοσοφίας. Προτείνατε ἡμῖν τὴν καταλληλοτέραν πρὸς μετάφρασιν καὶ εὐμενῶς καὶ προθύμως θὰ ἀποδεχθῶμεν τὴν πρότασιν.

Ταῦτα πρὸς ἡσυχίαν ὑμῶν καὶ ἂν κρίνητε ἀνγκυκλίον καὶ πρὸς ἀπολογίαν.

Ἀπεκδεχόμενος δὲ τὴν ἀπόκρισιν ὑμῶν διατελῶ προθυμότετος.

Ὁ ὑμέτερος

Α. Γ. Χ. Κώνστας.

Ἐπιτρυνάτω μοι ὁ κ. Λύσανδρος τὰς ἐπομένας διασαφήσεις.

Α'. Πῶς, φίλε, ἐδυνάμην νὰ προβάλω τὴν προτεινομένην ἀπολογίαν πρὸς γινώσκοντας ὅτι φιλοσοφικὸν ἔργον ἦτο ἤδη ἐκδεδωμένον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ Μαρξσλή; Οὐδὲν πρὸς αὐτούς, ἂν ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε τὴν ἐκδεδωμένην αἰστορίαν τῆς ἠθικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὡς φιλολογικὸν ἔργον μᾶλλον ἢ φιλοσοφικόν, αὐτοὶ θεωροῦσιν αὐτὴν τόσον φιλοσοφικὸν ὅσον καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας (ιδεῖ κατωτέρω τὴν «δευτέραν ἀπορίαν» σελ. κζ' κ. ἐφ.).

Β'. Τοῦτο ἀκριβῶς, ὅτι οἱ μὲν ἀναγραφόμενοι ὡς συνεργάται τῆς βιβλιοθήκης δὲν προσεκλήθησαν, προσελήφθη δ' ὁμοῦ δεκάς ἕλη ἄλλων μὴ ἀναγεγραμμένων, ἐνίσχυσεν ἔτι μᾶλλον τὰς ὑπονοίας πολλῶν, ὅτι οἱ ἀναγραφόμενοι μὲν ἐκάστοτε ὡς συνεργάται, οὐδὲν δὲ μέχρι τοῦδε δημοσιεύσαντες ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ ἀρνοῦνται συνεργασίαν δι' ὄνομα ἢ δι' ἄλλον λόγον.

Γ'. Ἀφ' οὗ χρόνον μὲν δημοσιεύσεως φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων ἐν τῇ Μαρξσλείῳ βιβλιοθήκῃ ὤρισται μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κύκλου τῶν φιλολογικῶν, καθ' ὃν δὲ τρόπον εὐρύνατε τὸν κύκλον τῶν φιλολογικῶν δὲν ὑπάρχει πιθανότης ὅτι θὰ συμπληρωθῇ οὗτος ταχέως, ἔπεται ὅτι κατὰ τὴν ἡμετέραν τουλάχιστον γενεάν δὲν θὰ ἔλθῃ ἡ σειρά τῶν φιλοσοφικῶν. Οὐδενὸς ἄρα τῶν ἀναγραφέντων ὡς συνεργατῶν τοῦ φιλοσοφικοῦ μέρους τῆς βιβλιοθήκης θὰ λάβῃτε ἀνάγκην. Ἡ βιβλιοθήκη μέχρι τοῦδε ἀπηλλάγη τῆς φιλοσοφικῆς συνεργασίας τῶν ἀοιδίμων Δ. Θερεϊανοῦ καὶ Θεαγένους Λιβαδᾶ· ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ ὑπολειπόμενοι ἐκ τῶν ἀναγραφομένων δὲν θὰ ζήσωσι τοῦ κύρακος τὰ ἔτη, ἔπεται ὅτι τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰκῆ καὶ μάτην ἀνεγράφησαν. Οὐδεὶς δ' ἐξ ἡμῶν, φίλε κ. Λύσανδρε, οὕτως ἐστὶν ἀλαζών, ὥστε νὰ ὑπολάβῃ ὅτι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐτέθη ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ τῆς βιβλιοθήκης «πρὸς στολισμόν» αὐτῆς, οὐδ' ἐπιδοκιμάζω τὴν ἀπόφασίν τινων, ὅτι οὐχὶ πρὸς στολισμόν, ἀλλὰ πρὸς

ἐμπαιγμὸν ἀναγράφονται. Ἀποδέχουμαι δὲ μόνον ὅ,τι αὐτὴ τῆς βιβλιοθήκης ἢ ἱστορία ἐπιτρέπει μοι νὰ ἰσχυρισθῶ, ὅτι δῆλα δὴ οὐχὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ τὰ φιλοσοφικὰ ἀνεγράφησαν πρὸς στολισμὸν τῆς βιβλιοθήκης, δι' αὐτὰ δὲ ἠξιώθημεν καὶ ἡμεῖς τῆς τιμῆς· ν' ἀναγινώσκωνται τὰ ὀνόματα ἡμῶν ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 24 Μαρτίου 1901

Ἐλλογιμάτατε κ. Λύσανδρε Γ. Χ. Κώνστα.

Εὐχαρίστως ἀποκρινόμενος πρὸς τὴν ἀπὸ 10 Μαρτίου ἐπιστολὴν ὑμῶν προτείνω τὴν μετάφρασιν τῆς τοῦ Zeller «Φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων», ἧς ὡς καλῶς γινώσκετε οὐ μόνον ὑπέρτερον ἀλλ' οὐδὲ ὅμοιον κατ' εἶδός τε καὶ καθ' ὕλην οὔτε νῦν ὑπάρχει ἄλλο ἔργον οὔτε θὰ ὑπάρξῃ ἐπὶ πολλὰς γενεάς, ἕως οὗ ἀναφανῆ καὶ πόλιν ἀνὴρ κεκτημένος τὰ ἔξοχα φυσικὰ καὶ ἐπίκτητα ἐπιστημονικὰ προτερήματα καὶ τὸν πλήρη ἐπιστημονικῶν εὐκληρημάτων μακρότατον βίον τοῦ Zeller.

Τὸ ἔργον τοῦ Zeller θεωρεῖται καὶ ἔστιν ὄντως ἐν μὲν τῇ φιλοσοφικῇ ἱστοριογραφίᾳ ἀγαθμια τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Προξιτέλειαν, τοῖς δὲ περὶ τὴν Ἑλληνικὴν διάνοιαν ἀσχολουμένοις ταμεῖον πλουσιώτατον τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας καὶ τῶν περὶ τὰ Ἑλληνικὰ φιλοσοφήματα καὶ διανοήματα γενομένων μέχρι τοῦδε ἐρευνῶν, μετὰ βαθυτάτης τῶν πραγμάτων γνώσεως κριτικῶς ἐξεληλεγμένων καὶ διευκρινημένων.

Ἐπειδὴ δ' ἔχομεν ἀνάγκην ἱστορίας τῆς ὅλης φιλοσοφίας, θὰ παραλάβωμεν αὐτὸν πάλιν τὸν Zeller ὁδηγὸν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας, τοῦ Μέσου αἰῶνος καὶ τῶν Νεωτέρων χρόνων, ὅπως ἐξ ἑνὸς χωνεύματος ἀποτελεσθῇ καὶ τὸν αὐτὸν ῥυθμὸν φέρῃ τὸ σύνολον. Θὰ συμπληρώσωμεν δὲ τὰ συντόμως ὑπὸ τοῦ Zeller πραγματευθέντα ἢ ἐντελῶς παραλειφθέντα μέρη ἐκ τῶν νῦν ἀρίστων φιλοσόφων ἱστοριῶν.

Οὕτω δ' ἐλπίζω ὅτι ἡ Μαράσλειος βιβλιοθήκη θὰ παράσχῃ τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας πάντων τῶν αἰώνων ἐπαρκῆ μὲν εἰς τὰς θεωρητικὰς αὐτοῦ ἀνάγκας, περικλείουσαν δὲ πάσας τὰς ἀρετάς, ἃς ἀνέπτυξε μέχρι τοῦδε ἡ φιλόσοφος ἱστοριογραφία.

Ἀναμένων ἐντολήν, ὅπως σπεύσω πρὸς θεραπείαν μεγάλης καὶ ἐπείγουσας ἐπιστημονικῆς ἀνάγκης τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, ἐξ ἧς ἐπήγασαν αἱ ἐν τῇ προηγουμένῃ μου μνημονευθεῖσαι δικαία περιεργία καὶ ἄδικος κατ' ἐμοῦ κατηγορία, διατελῶ.

Ὅπως ὑμέτερος
Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης

Διεύθυνσις
Βιβλιοθήκης Μαρσλῆ
Ἐν Ὀδησοῦ

τῇ 11ῃ Ἀπριλίου 1901

Ἐλλογιμώτατε Κύριε,

Ἀποκρινόμενος εἰς τὴν ἀπὸ 24 περελθόντος ἐπιστολὴν ὑμῶν ἀνακοινῶ, ὅτι ὁ κ. Μαρσλῆς ἀπεφάσισε νὰ ἀναθέσῃ εἰς ὑμᾶς τὴν μετάφρασιν τοῦ σπουδαίου ἔργου τοῦ E. Zeller, Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung (τόμ. 3) (¹) ἐπιφυλασσόμενος νὰ σκεφθῇ βραδύτερον περὶ τῆς καθόλου ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

Ταῦτα ἀγγέλλων παρακαλῶ νὰ ἐπιληφθῆτε τῆς μεταφράσεως τοῦ ἔργου ἔχοντες ὅμως πάντως ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἔκδοσις αὐτοῦ θ' ἀρχίσῃ μετὰ τρία μόνον ἔτη (²).

Τούτο, πιστεύω, θὰ εἶναι καὶ ὑμῶν εὐχάριστον, διότι ἀνέτως θὰ δυνηθῆτε νὰ ἐργασθῆτε.

Διατελῶ μετ' ἐξαιρέτου τιμῆς προθυμότητος

Α. Γ. Χ. Κώνστας.

Εἴκοσιν ἀκριβῶς μῆνας μετὰ ταῦτα ἐδημοσιεύετο ἐν ταῖς ἐφημερίσιν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐκκλησις φοιτητῶν» ἡ ἐπομένη πρὸς τὸν ἰδρυτὴν τῆς βιβλιοθήκης ἐπιστολὴ τῶν φοιτητῶν τῆς τε Φιλοσοφικῆς καὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου.

(¹) Ὁ κ. Λύσανδρος κατὰ παραδρομὴν πάντως ἔγραψε τόμους τρεῖς ἀντὶ τριῶν μερῶν· διότι τὸ ἔργον τοῦ Zeller σύγκειται ἐκ τόμων ἑξ (6), ὧν ἀνά δύο ἀποτελοῦσιν ἕκαστον τῶν τριῶν αὐτῆς μερῶν.

(²) Παράβαλε σελ. κ' στίχ. 28—31.

Πρὸς τὸν Ἐθνικὸν εὐεργέτην

κ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΜΑΡΑΣΛΗΝ

Εἰς Ὀδησσόν.

Μεγάτιμε ἄνερ,

Οἱ φοιτηταὶ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἀπυβλέποντες εἰς τὰς μεγάλας καὶ ἀδιαλείπτους τῆς ὑμετέρας ἐξοχότητος πρὸς τε τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ τὸ ἔθνος καθόλου εὐεργεσίας, ἐξ ὧν καὶ αὐτοὶ πλουσίας ἀποκομιζόμεθα τὰς ὠφελείας, τολμῶμεν νὰ ὑποβάλωμεν τῇ ὑμετέρᾳ ἐξοχότητι τὴν ἐπομένην ἔνθερον παράκλησιν.

Οἱ φοιτηταὶ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς βαρέως πάντοτε αἰσθάνονται τὴν ἔλλειψιν ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτῶν ἀνάγκας δυναμένης νὰ θεραπεύσῃ, ἀλλ' ἔτι ὀδυνηρότεραν καθίστησιν αὐτοῖς τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἢ γνῶσις, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶνε τὸ πρῶτιστον ἐφόδιον παντός μεμορφωμένου ἀνθρώπου, πολλῶ δ' ἔτι μάλλον τοῦ ἐπιστήμονος καὶ διδασκάλου τῆς κοινωνίας, εἶνε δ' ἅμα καὶ ὁ ὕψιστος ὕμνος τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, ἥτις καὶ ἰδρυσε καὶ εἰς ὕψιστον βαθμὸν ἀνέπτυξε τὴν μητέρα τῶν ἐπιστημῶν φιλοσοφίαν. Πρὸς δὲ ταύτοις ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶνε καὶ ὄρος ἀπαραίτητος πρὸς τὴν ἀκριβῆ κατανύησιν τῶν συγγραμμάτων τῶν ἡμετέρων προγόνων, τῶν κατὰ τὴν φύσιν τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας φιλοσοφικῆν ἐχόντων πάντων τὴν ὕψην, ὧν ἡμεῖς οἱ φοιτηταὶ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ἐσμὲν οἱ προωρισμένοι ἐρμηνευταὶ καὶ διαφωτισταί.

Τῆς σπουδαιοτάτης ταύτης ἐπιστημονικῆς ἐλλείψεως τὴν θεραπείαν μετ' ἀκραδάντου πεποιθήσεως προσεδουκῶμεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς ιδρύσεως τῆς εὐεργετικῆς Μαρξσλείου βιβλιοθήκης, ἥτις καὶ ἄλλας περὶ τὸν ἐπιστημονικὸν ἡμῶν καταρτισμὸν ἐλλείψεις ἐθεράπευσε, κατὰ τοσοῦτῳ δὲ μάλλον, καθ' ὅσον ἐβλέπομεν ἐπὶ κεφαλίδος αὐτῆς ἀναγεγραμμένον ὡς συνεργάτην καὶ τὸν σοφὸν ἡμῶν διδάσκαλον, καθ' ἡγήτην τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, κ. Μαργαρίτην Εὐαγγελίδην.

Ἐπειδὴ δ' αἱ προσδοκίαι ἡμῶν μετὰ πολυετῆ καὶ ζωνρόν βίον τῆς Μαρξσλείου βιβλιοθήκης διαμένουσιν ἔτι φιλαὶ ἐλπίδες, ἐτολμήσαμεν

νά ἐρωτήσωμεν τὸν διδάσκαλον ἡμῶν, διατί δὲν ὑποβουλήθῃ τὴν ἀπὸ τῆς ἑδρας καρποφορωτάτην αὐτοῦ προφορικὴν διδασκαλίαν καὶ δι' ἐντύπων βοηθημάτων, ἐκδιδόμενων τῇ ἀρωγῇ τῆς εὐρυτάτους κύκλους διανοητικῆς παραγωγῆς ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς ἀνκλαβύσης Μαρσλείου βιβλιοθήκης. Ἐλάβομεν δ' ὡς ἀπάντησιν, ἔτι, εἰ καὶ φέρεται ἐν τῇ Μαρσλείῳ βιβλιοθήκῃ ὡς συνεργάτης, ἡ συνεργασία ὅμως αὐτοῦ δὲν ἐζητήθη, προσενεχθεῖσα δὲ παρεπέμφθη εἰς τὸ μέλλον.

Διὰ τοῦτο προαγόμεθα νά ἐπικαλεσθῶμεν εὐσεβάστως τὴν ἀρωγὴν τῆς ὑμετέρας ἐξοχότητος πρὸς θεραπείαν τῆς οὐσιωδестаῖτης ταύτης ἀνάγκης τῆς φιλοσοφικῆς μορφώσεως τῶν διδασκάλων τοῦ ἔθνους, ἥτις εἶνε καὶ ἀνάγκη σύμπαντος τοῦ λογίου Ἑλληνικοῦ κόσμου.

Ὁ σοφὸς ἡμῶν διδάσκαλος κ. Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης ἀπὸ δεκαπενταετίας ἤδη διδάσκει ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ σύστημα ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ὅπερ, ἐάν' ἴδῃ τὸ φῶς, οὐ μόνον στοιχειωδέστατην ἀνάγκην τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἐπιστήμης θὰ θεραπεύσῃ, ἀλλὰ καὶ καθόλου θὰ κατασβέσῃ τὴν τοῦ ἔθνους ἡμῶν φιλοσοφικὴν δίψαν· διὸ οἱ φοιτηταί τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ἐκφράζομεν τὸν δικαῖον ἡμῶν πόθον, ὅπως ταχέως ἴδωμεν ἐκδιδόμενας ἐν τῇ ἐθνωφελεστάτῃ τῆς ὑμετέρας ἐξοχότητος βιβλιοθήκῃ τὰς τοῦ σοφοῦ ἡμῶν διδασκάλου ἐργασίας περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας.

Ἐπὶ τῇ γλυκείᾳ δὲ ταύτῃ ἐλπίδι παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, φιλογενέστατε ἄνερ, νά δεχθῆτε τὴν ἔκφρασιν τῆς ἀπείρου ἡμῶν εὐγνωμοσύνης καὶ τοῦ βαθυτάτου σεβασμοῦ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 7 Δεκεμβρίου 1902

Οἱ φοιτηταί τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς καὶ
οἱ φοιτηταί τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς.

(Ἔπονται αἱ ὑπογραφαί)

Διεύθυνσις

τῇ 18 Ἰανουαρίου 1903

Βιβλιοθήκης Μαρσλῆ

Ἐν Ὀδησοῦ

Ἐλλόγιμοι Κύριοι,

Τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκδόσεως φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων πρὸς τελείαν μόρφωσιν τῶν διδασκάλων τοῦ ἔθνους καὶ πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς

βιβλιοθήκης είχε κατιδών ο χορηγός αυτής και διά τουτο και συγγραμμάτκ φιλοσοφικά περιελήφθησαν εν τῇ ἀναγραφῇ τῶν ἐκδοτέων ἔργων και καθηγηταὶ τῆς φιλοσοφίας προσελήφθησαν (') ὡς συνεργοὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς.

"Αν δ' ἐκρίθη σκοπιμώτερον νὰ προηγηθῶσι τῆς ἐκδόσεως τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων τὰ φιλολογικά, ὁ λόγος, νομίζω, εἶναι καταφανὴς και λίαν καταληπτὸς ὑμῖν μάλιστα (α).

Ἐν τούτοις ἐλήφθη πρόνοια μεταφράσεως και φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων και ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου ἀρχομένου τοῦ 1901 ἀνετέθη εἰς τὸν δόκιμον καθηγητὴν τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ κύριον Μαργαρίτην Εὐαγγελίδην ἡ μετάφρασις τοῦ ἐγκρίτου συγγράμματος τοῦ πολλοῦ Ε. Τσέλλερ, τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

"Αν μὴ ἐξεδόθη δὲ τὸ ἔργον τοῦτο μέχρι τοῦδε, αἴτιον εἶναι τὸ χαλεπὸν τῆς μεταφράσεως αὐτοῦ, ἀπαιτούσης και χρόνον μακρὸν και ἐργασίαν σύντονον. Οὕτω τοῦλάχιστον ἐξηγούμεθα τὴν βραδύτητα τῆς ἀποστολῆς τοῦ χειρογράφου ὑπὸ τοῦ κ. καθηγητοῦ (β).

Ταῦτα ἀνακοινῶν ἐντολῇ τοῦ κυρίου Μαρσλή διατελῶ μετὰ πάσης τιμῆς προθυμότητος.

Α. Γ. Χ. Κώνστας.

α) Ὁ λόγος, δι' ὃν ἔδει νὰ ἐξαντληθῶσι πρῶτον τὰ ἀνεξάντλητα φιλολογικά ἔργα και μετὰ ταῦτα νὰ ἔλθῃ ἡ σειρά τῶν φιλοσοφικῶν, οὐδενὶ μὲν ὑπάρχει καταληπτὸς, ἥκιστα δὲ πάντων τοῖς κ. φοιτηταῖς, οἵτινες λόγον προτιμήσεως οὐδένα δύνανται νὰ νοήσωσιν ἄλλον ἢ τὴν πιέζουσαν αὐτοὺς ἔλλειψιν ἐπιστημονικῶν βοηθημάτων.

β) Πολλὰς μὲν ὑμῖν, φίλε κ. Λύσανδρε, ὁμολογῶ χάριτας διὰ τὴν πρὸς τοὺς μαθητάς μου υπεράσπισιν ταύτην, δὲν δύναμαι δὲ και ν' ἀποκρύψω ὅτι αἰσθάνομαι αὐτὴν ὡς εἰρωνείαν. Πῶς, φίλε, διέφυγε τὴν μνήμην ὑμῶν, ὅτι ὠρίσατέ μοι προθεσίαν ἐκδόσεως τρία τοῦλάχιστον ἔτη μετὰ τὴν 11ῃν Ἀπριλίου τοῦ 1901, ἥτοι «τοῦλάχιστον» τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1904 ; Πῶς δὲ τῇ 18 Ἰανουαρίου 1903, ἥτοι δέκα και πέντε μῆνας πρὸ τῆς λήξεως τῆς ὠρισμένης προθεσμίας,

(') Γράφε κυριολεκτικώτερον : ἀνεγράφησαν ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ.

ἤθέλετε νὰ ὑπάρχη ἐκδεδομένον ἔργον, οὐ ἢ ἀρχὴ ἐκδόσεως ἔμελλε νὰ γένηται μετὰ 15 μηνῶν ; Ἐγὼ δίκαιον νὰ αἰσθάνωμαι αὐτὴν ὡς εἰρωνεῖαν ἢ οὐ ;

Αὕτη ἐστὶν ἡ ἐμὴ ἀπολογία πρὸς τοὺς ἀξιαγάστους φίλους τῆς φιλοσοφίας, ἧς με ὑπέλαβον ἀμελοῦντα.

Νῦν δ' ἐπιτρεψάτω μοι ὁ φίλος ἐπιμελητὴς τῆς Μαρασλείου βιβλιοθήκης νὰ ἐπισφραγίσω τὸν λόγον διὰ τινῶν ἀποριῶν, ἃς παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν μου δὲν ἐδυνήθην νὰ λύσω.

Πρώτη ἀπορία. Πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Μαρασλείου βιβλιοθήκης ἀνεγνωρίζομεν ἀμφότεροι μεγίστην παρ' ἡμῶν νῦν τὴν ἔλλειψιν φιλοσοφικῆς φιλολογίας καὶ τὰ μάλιστα ἐπέιγουσιν τὴν ἀνάγκην τῆς θεραπείας τῆς ἐλλείψεως ταύτης. Ἀπορῶ δὲ πῶς εὐθὺς κατ' αὐτὴν τὴν ἰδρυσιν τῆς βιβλιοθήκης ἀπώλεσεν ἡ φιλοσοφικὴ ἡμῶν φιλολογία τοὺς χαρακτηῆρας τούτους τῆς τε μεγίστης ἐλλείψεως καὶ τοῦ ἐπέιγοντος τῆς θεραπείας αὐτῆς καὶ κατὰ συνακολουθίαν ἡ μετάφρασις φιλοσοφικῶν ἔργων ἐτάχθη μετὰ τὰ τέλος τῶν φιλολογικῶν, ὅ ἐστιν ἐθεωρήθη ὅλως περιττὴ· διότι καθ' ἣν εὐρύτητα ἔλαβον τὰ φιλολογικὰ τῆς Μαρασλείου βιβλιοθήκης οὐδέποτε θὰ ἔλθῃ ἡ σειρά τῶν φιλοσοφικῶν.

Δευτέρα ἀπορία. Ἐν τῇ ἀνωτέρῳ πρώτῃ πρὸς ἐμὲ ἐπιστολῇ τοῦ φίλου ἐπιμελητοῦ τῆς Μαρασλείου βιβλιοθήκης λέγεται ὅτι «δὲν ἤλθεν ἔτι ἡ σειρά τῶν φιλοσοφικῶν». Πῶς, ἀγαπητέ φίλε, διέφυγε τὴν μνήμην ὑμῶν, ὅτι, ὅτε ἐγράφετε ταῦτα, ἦτο ἤδη ἐκδεδομένη ἐν τῇ Μαρασλείῳ βιβλιοθήκῃ μετάφρασις τῆς ἱστορίας τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἠθικῆς τοῦ Schmidt ὑπὸ τοῦ γυμνασιάρχου Μεσολογγίου κ. Δ. Ι. Ὀλυμπίου ;

Κοινὸς ἡμῶν φίλος θέλων νὰ μετριάσῃ τὴν ἀνακρίθειαν τῆς ὑμετέρας διαβεβαιώσεως, ὅτι «δὲν ἤλθεν ἔτι ἡ σειρά τῶν φιλοσοφικῶν», γενομένης μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μεταφράσεως τῆς ἱστορίας τῆς ἠθικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, εἶπεν ὅτι τὸ ἔργον ἐκεῖνο ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν φιλολογίαν ἢ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἀλλὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐξέλαβον ἐγὼ κατὰ τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ σημασίαν, ὡς συνηγορίαν φίλου δῆλον ὅτι καὶ οὐχὶ ὡς πεποιθήσιν αὐτοῦ ἐπιστημονικὴν. Διότι πᾶς λόγιος ἀνὴρ γινώσκει ὅτι ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς συστήμασιν ἡ ἠθικὴ ἢ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ὅλου φιλοσοφικοῦ συστή-

ματος ἢ ἔστιν αὐτὴ τὸ κέντρον καὶ ὁ σκοπός, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ συστήματος καὶ συγκροτεῖ κατ' οὐσίαν τὸ ὅλον, ἐξ οὗ πηγάζουσι τὰ μέρη. Καθ' ἐκτέραν δὲ τῶν ἐκδοχῶν τούτων ἡ ἠθικὴ τυγχάνει οὕσα φιλοσοφικὸς κλάδος καὶ ἐπομένως ἡ ἱστορία αὐτῆς ὑπόκειται εἰς τὴν ἐσχάτην ἐκείνην τάξιν τῶν μελλόντων δημοσιευμάτων τῆς Μαρσαλείου βιβλιοθήκης, εἰς ἣν ἐτάξατε, φίλε κ. Λύσανδρε, τὰ φιλοσοφικά. Οὐδένα ἐπομένως λόγον ὑπὲρ αὐτῆς ἔχει ἡ κατάταξις τῆς ἱστορίας τῆς ἠθικῆς εἰς τὰ φιλολογικά, ὃν δὲν ἔχει καὶ ἡ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καθόλου.

Ἄν δὲ κατ' ἰδίαν ὅπως ἀντίληψιν ὑπελάβετε τὴν ἱστορίαν τῆς ἠθικῆς ὡς φιλολογικὸν ἔργον, τότε κατὰ λογικὴν συνακολουθίαν ὀφείλετε καὶ θεωρήσατε τοιοῦτον καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Οὐδεὶς δὲ λόγος ἐπέτρεπε τὸν χωρισμὸν καὶ τὴν διάφορον κατάταξιν μερῶν τοῦ αὐτοῦ κλάδου· διότι ὁ ὕψιστος τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου νόμος, ὁ τῆς ἀντιφάσεως, δὲν ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ θεωρῶμεν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ταῦτόν ἑνα καὶ οὐ ταῦτόν, τὴν ἠθικὴν π. χ. φιλοσοφικὸν ἑνα καὶ οὐ φιλοσοφικόν, ἢτοι φιλολογικὸν κλάδον.

Ἐπειδὴ δὲ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἐτάξατε εἰς τὴν τάξιν τῶν «ἀδιαφόρων» τῆς Μαρσαλείου βιβλιοθήκης, εἰς τὴν τάξιν δηλαδὴ τῶν ἀνωφελῶν φιλοσοφικῶν, τῶν ἐρχομένων μετὰ τὴν ἐξάντλησιν τῶν φιλολογικῶν ἔργων, μεταφράσεών τε καὶ πρωτοτύπων, ὄφειλε καὶ ἡ μέρος τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀποτελοῦσα ἱστορία τῆς ἠθικῆς νὰ λάβῃ τὴν αὐτὴν χρονολογικὴν σειρὰν. Οὐδεὶς λόγος ὑπῆρχε νὰ προηγηθῇ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἄλλως καὶ οἱ παῖδες, φίλε, θὰ φωνήσωσιν ἡμῖν, ὅτι ἀμαρτάνομεν πρὸς τὴν θεμελιωδεστάτην ἀρχὴν παντός συλλογισμοῦ, ὅτι «τὸ κατηγορούμενον κατὰ τοῦ ὅλου κατηγορεῖται καὶ κατὰ τοῦ μέρους». Διὰ ταῦτα καὶ ἄλλα τὸν λόγον τοῦ κοινοῦ φίλου ὑπέλαβον συναγορίαν μᾶλλον ὑπὲρ φίλου ἢ ἐπιστημονικὴν πεποίθησιν αὐτοῦ.

Τρίτη ἀπορία. Ἐν τῇ πρὸς ἐμὲ δευτέρᾳ ὑμῶν ἐπιστολῇ, κ. Λύσανδρε, ὠρίσκατε προθεσμίαν ἀρχῆς ἐκδόσεως τῆς τοῦ Zeller φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων μετὰ τρία ἔτη, ἅπερ συμπληροῦνται μετὰ εἴκοσιν ἀπὸ σήμερον ἡμέρας. Τῇ δὲ 18 Ἰανουαρίου 1903, ἢτοι δέκα καὶ τέσσαρας μῆνας καὶ εἴκοσι ἑννέα ἡμέρας πρὸ τῆς λήξεως τῆς ὀρισθείσης προσησμίας πρὸς ἀρχὴν τῆς ἐκδόσεως, ἐκ-

φράζετε πρὸς τοὺς φοιτητὰς ἀπορίαν διὰ τὴν βραδύτητα τῆς παρ' ἐμοῦ ἀποστολῆς τοῦ χειρογράφου καὶ ἐν τῇ ἀπορίᾳ ὑμῶν ζητεῖτε νὰ εὑρητε ἐξήγησιν τῆς βραδύτητος. Δικαιολογεῖτε δέ με ὑπομνησκόντες τοὺς φοιτητὰς «τὸ χαλεπὸν τῆς μεταφράσεως, ἀπαιτούσης καὶ χρόνον μακρὸν καὶ ἐργασίαν σῦντονον»!!! Ἐκφράζων ὑμῶν εὐγνωμοσύνην διὰ τὴν ὑπεράσπισίν μου πρὸς τοὺς φοιτητὰς δὲν δύναμαι ν' ἀποκρούσω τὴν ἀπορίαν μου, πῶς ἐν ᾧ κατεφύγετε εἰς τὸ πρωτότυπον τῆς δευτέρας πρὸς ἐμὲ ἐπιστολῆς ὑμῶν, ἵνα ἀντιγράψητε ἐν τῇ πρὸς τοὺς φοιτητὰς ἐπιστολῇ ὑμῶν τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν τῆς εἰς ἐμὲ ἀναθέσεως τῆς μεταφράσεως τοῦ Zeller, πῶς δὲν προσέπεσεν εἰς τὰ ὄμματα ὑμῶν καὶ ἡ δοθεῖσά μοι προθεσμία τῶν τριῶν ἐτῶν, ἥτις ἔμελλε νὰ λήξῃ μετὰ δέκα καὶ πέντε μῆνας ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν διευτυποῦτε πρὸς τοὺς φοιτητὰς τὴν ἀπορίαν ἐπὶ βραδύτητί μου! ὥστε νὰ ἀπαλλαγῆτε μὲν τοῦ κόπου νὰ με δικαιολογῆτε πρὸς τοὺς φοιτητὰς, ν' ἀποφύγητε δὲ καὶ τὴν ὑπόνοιαν ἕτι δὲν πολυπραγμανεῖτε περὶ τὴν ἀκρίθειαν βλέποντες οὕτω τοὺς φίλους ὑμῶν. Ἐπειτα δέ, φίλε, ἡ δικαιολογία καὶ ἡ ἐξήγησις ἦσαν ἐντελῶς περιττὸς λόγος, ἀφ' οὗ καὶ ἐκ προσφορικῶν λόγων καὶ διὰ τοῦ ἀοιδίου Χατζῆ Ζωγίδου καὶ ἐκ τῶν πρὸς τὸν φιλογενέστατον ἰδρυτὴν τῆς βιβλιοθήκης ἐγινώσκετε ὅτι δὲν ἦμην εἰς τὸ ἔργον ἀνέτοιμος.

Τετάρτη ἀπορία. Ἡ βιβλιοθήκη Μαρσλῆ ἐφέρετο ὡς μεταφραστικὴ μόνον. Ἐπὶ τούτου φαίνεται στηριζόμενος καὶ ὁ συνάδελφος κ. Σπυρίδων Π. Λάμπρος, ὅτε προυτάθη ἐν τῇ Ἐπιτροπείᾳ τῆς βιβλιοθήκης νὰ μοι ἀνετεθῇ ἡ μετάφρασις τῆς τοῦ Zeller, «Φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων» ἀντιπρούτεινε νὰ μοι ἀνατεθῇ ἄλλου φιλοσοφικοῦ κλάδου μετάφρασις εἰπὼν ὅτι ἔχω ἰδίαν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας πρὸς ἑχδυσιν.

Ἡ ἀντιπρότασις τοῦ συναδέλφου κ. Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου προεκλήθη βεβαίως ἢ ἐκ τῆς σκέψεως ὅτι πολυτέλεια θὰ ἦτο ἢ παρ' ἡμῶν ἐμφάνισις δύο ἱστοριῶν τῆς φιλοσοφίας, τῆς τοῦ Zeller καὶ τῆς ἐμῆς, ἢ ἐκ προνοίας μὴ ζημιωθῶ, διχαζομένων τῶν ὀλίγων Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν φιλοσοφικῶν ἀναγνωσμάτων εἰς ἀναγνώστας τῆς ἐμῆς καὶ τῆς τοῦ Zeller ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλ' ἀπορὸν μοι μένει, πῶς, ἐν ᾧ ὁ κ. Λάμπρος δὲν προέτεινε τὴν ἐν τῇ Μαρσλεῖ βιβλιοθήκῃ δημοσίευσιν τῆς ἐμῆς ἱστορίας ὡς πρω-

τυτύπου καὶ ἀντιβιβλιοθήκης ἐπομένως πρὸς τὸ μεταφραστικὸν τῆς βιβλιοθήκης χαρακτηῖται, ἡ Μαρσάσλειος βιβλιοθήκη ἐξωγκώθη διὰ τῆς δημοσιεύσεως πρωτοτύπων ἔργων παντὸς εἴδους καὶ διαφόρου ἀξίας.

Θά με διακόψητε ἴσως ἐνταῦθα φίλε κ. Λύσανδρε, ἀναφωναῦντες : ὦ φίλε, πολὺ προέβητε. Ἀπὸ ἀμυνομένου κατέστητε ἐπιθετικός. Οὐδαμῶς, ἐλλόγιμε φίλε, ἐμὸν ἔργον ἐστὶν ἡ ἀμυνα μόνον, αἶδ' ὡς ἐπίθεσις ὑφ' ὑμῶν χαρακτηριζόμεναι ἀπορίαι εἰσὶ βαθὺν παράπουν τῆς ὑπὸ τῆς Μαρσάσλειου βιβλιοθήκης καταφρονήσεως φιλοσοφίας, ἥτις ἡξίου νὰ τεθῆ ὡς πρόσωπον αὐτῆς τηλαυγές.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 22 Μαρτίου 1904.

Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Πρὸ ἐννέα καὶ δέκα ἐτῶν μεταφράσαντες τὴν «Σύνοψιν τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας» τοῦ ἀνεπίκτου συγγραφέως «Τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων» καὶ ἀγαπητοῦ ἡμῶν διδασκάλου Ἐδουάρδου Τσελλέρου παρέσχομεν τοῖς τε ἀκροαταῖς ἡμῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ πρὸς συγκράτησιν τῶν δεδιδαγμένων βοήθημα καὶ τοῖς λογίοις περιληπτικωτάτην ἀλλὰ καὶ ἀριστοτεχνικὴν τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων ἱστορίαν. Λυπηρὸν μὲν ὅτι οἱ Γερμανοὶ δύνανται νὰ σπουδάξωσι τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐν ποικίλαις ἐκδόσεσιν αὐτῶν τῶν συγγραμμάτων τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, ἐν διαφόροις συλλογαῖς τῶν κυριωτάτων ἀποσπασμάτων τῶν φιλοσόφων καὶ ἐν ταῖς ἐκτεταμέναις ἱστορίαις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Brucker, Tiedemann, Kühle, Tennemann, Meiners, Schleiermacher, Hegel, Ritter, Brandis, Erdmann, Ueberweg-Heinze, Zeller καὶ πολλῶν ἄλλων, ἡμεῖς παρέσχομεν τοῖς Ἑλλησὶ μικρὰν μόνον περίληψιν τῆς φιλοσοφίας τῶν πατέρων αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο οὐδένα ἄλλον δυνάμεθα νὰ μεμφθῶμεν ἢ τὴν σιδηρὰν ἀνάγκην, εἰς ἣν περιέστησε τὸ Γένος ἡμῶν ἡ ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας παρατεινομένη κακοδαμονία αὐτοῦ, δι'

ἦν τῶν ἐκυτοῦ ἀνεκτιμήτων θησαυρῶν τὰ μὲν ἄλλα ἔθνη ποιοῦνται χρῆσιν ἀφθονον καὶ ἀνυψωτικὴν τῆς φύσεως αὐτῶν, τὸ δὲ ἡμέτερον πάσχον Ἰκντάλειον πάθημα δὲν δύναται νὰ ἀπολαύσῃ αὐτῶν. « Ἀλλὰ θαρσεῖν χρὴ, τάχ' αὖριον ἔσσετ' ἄμεινον ». "Οτι δὲ γίνε-ται ὅσημέραι ἄμεινον, μόνον ἡμεῖς, αἱ τὸ παρελθὸν ἀνέφικτον μεγα-λεῖον ἡμῶν ἀνασκοποῦντες, πρὸς ἀντάξιον δὲ μέλλον ἀφροῶντες δὲν δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν καὶ ἐκτιμήσωμεν τὴν τελευμένην πρὸδον. Θαρ-σεῖν λοιπὸν χρὴ καὶ τῶν δυνάμεων ἡμῶν ὡς αἰὸν τε λυσιτελεστέραν χρῆσιν ποιησθαι ζωνηρὸν ἀείποτε ἔχοντες ἐν νῶ τὸ πάτριον παράγ-γελμα : « θαλαρώμενος ἔφ' ἢ μὴ δεῖ δίλιγος ἔσει ἔφ' ἢ δεῖ ».

Ὁ συγγραφεὺς τῆς « Συναφίως τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας » σκοπὸν εἶχε νὰ παράσχη τοῖς Ἑρμηνεῦσι φοιτηταῖς βοή-θημα πρὸς τὰς Ἀκαδημεικὰς παραδόσεις, εὐκολῶν μὲν τὴν εἰς ταύτας προπαρασκευὴν καὶ διασῶζον αὐτοῖς τὸν πολύτιμον χρόνον, ὃν ἀπαυῶσι γράφοντες τὰ διδασκόμενα, ἀλλὰ μὴ προλαμβάνον μηδὲ δεσμεῖον τὴν προφορικὴν τοῦ διδάσκοντος διδασκαλίαν. Διὰ τοῦτο πᾶσαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν ἐπέστησεν, ἵνα παραδώσῃ τοῖς ἀναγνώ-σταῖς εἰκόνα τοῦ περιεχομένου τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ τῆς πορείας τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως, περιέχουσαν τοὺς κυριω-τάτους χαρακτῆρας καὶ προσυποδεικνύουσαν τὰ κείμενα τῶν περὶ τοῦ θέματος πραγματευομένων συγγραμμάτων καὶ τὰς σπουδαιότητας τῶν πηγῶν μαρτυρίας. "Ὡς περ δ' ἐν τῇ ὑποδείξει τῶν συγγραμμάτων καὶ τῶν πηγῶν περιωρίσθη ὁ συγγραφεὺς εἰς τὰ ἀναγκαιότατα, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐκθέσει διὰ βραχυτάτων μόνον ὑπεδήλωσε πρῶτον μὲν τὰ σημεῖα, πρὸς ἃ δύνανται νὰ συναφῶσι τὰ μὲν γενι-κώτεροι ἱστορικαὶ σχέσεις, τὸ δὲ μερικώτεροι διασαφήσεις καὶ ἔρευ-νοι, εἶτα δὲ τὰ μέρη, ἐν αἷς εὐκαιρὸς αὐτῶ ἐφάνετο συμπλήρωσις τις τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἔργου, « Τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων ». Τὴν Συναφίαν αὐτοῦ προώρισεν ὁ κ. Zeller κυρίως ὡς βοήθημα τῶν πρω-τοπείρων, οἱ σὺν ἡθῶς εἰσὶν αἱ πλεῖστοι τῶν ἀκροατῶν τῆς ἱστο-ρίας τῆς φιλοσοφίας φρονῶν ὅτι τούτους συγγεῖ τις μᾶλλον ἢ βοηθεῖ, ἐὰν παρέχῃ τὴν ἱστορικὴν ὕλην ἀφθονωτέραν ἢ ἔσθην δύναται νὰ ἐπεξεργασθῶσι βοηθούμενοι ἐκ τῆς προφορικῆς διδασκαλίας, ἢ ἐὰν κατακλύζῃ αὐτοὺς δι' ἐπιγραφῶν βιβλίων καὶ πραγματειῶν, ὃν ἐλά-χιστον μόνον μέρος δύναται νὰ ἴδωσιν. "Ὅστις δ' ὅμως ἀκριβέστε-

ρον θέλει νὰ μάθῃ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἢ μέρη αὐτῆς, οὗτος ὀφείλει νὰ μὴ ἀρκῆται εἰς ἐπιθυμίας, ἀλλ' ὀφείλει νὰ συμβουλευῆται αὐτὰς τὰς πηγὰς καὶ ἐκ τῶν ἐπεξεργασιῶν τῶν πηγῶν τὰς περιεκτικωτέρας (¹).

Τὸ συνοπτικὸν τοῦτο ἔργον τοῦ μεγάλου διδασκάλου τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας Zeller ἐγένετο μέγιστον καὶ μοναδικὸν βοήθημα τοῖς ἡμετέροις φοιτηταῖς, ἔτυχε δ' ἀνγνωστῶν καὶ ἐκτὸς τοῦ φοιτητικοῦ κύκλου, δι' ὃν ἦτο κυρίως προωρισμένον.

Ἄλλ' ἡ μεγάλη αὐτοῦ πυκνότης, ἣτις τοῖς Γερμανοῖς φοιτηταῖς καὶ ἀναγνώσταις ἐστὶ προτέρημα μέγα ὡς δυναμένους εὐχερῶς ν' ἀντλῶσιν ἀφθονωτέρας περὶ ἐκάστου ζητήματος γνώσεις ἐκ παμπόλλων καὶ προχειροτάτων πηγῶν οὐ μόνον γραπτῶν ἀλλὰ καὶ προφορικῶν, τοῖς ἡμετέροις, ἀμοιρῶσι τοιούτων βοηθημάτων, γεννᾷ δυσυπερβλήτους δυσχερείας. Διὰ τοῦτο καὶ ἐγὼ αὐτὸς διέβλεπον τὴν ἀνάγκην διασφήσεως καὶ ἐπεκτάσεως πολλῶν μερῶν τῆς «Συνόψεως» καὶ οἱ ἀναγνώσταις πολλάκις διετύπωσάν μοι τὴν εὐχὴν ταύτην. Τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς εὐχῆς ταύτης ὑποσχόμενος τοῖς κ. Φοιτηταῖς ἐν τῇ ἀποφασισθείσῃ τῇ εὐγενεῖ αὐτῶν βοηθείᾳ δευτέρᾳ ἐκδόσει ὑπελόγησα τὴν ἔκτασιν ταύτην κατὰ τὸ ἐν τρίτον καὶ ὤρισα τὸ ὅλον τῆς «Συνόψεως» τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας» εἰς τριάκοντα τυπογραφικὰ φύλλα. Ἄλλ' ἐν τῷ ἔργῳ γενόμενος κατεῖδον ὅτι ταῦτα κατ' ἀνάγκην θὰ διπλασιασθῶσιν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ βιβλίον τριπλασιασθὲν κατὰ τὸν ὄγκον δὲν δύναται μὲν πλέον νὰ φέρῃ τὴν παλαιὰν ἐπιγραφὴν, διετήρησε δ' ὅμως οὐ μόνον τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον τῆς Συνόψεως, ἀλλ' ἐν πολλοῖς καὶ αὐτὸ τὸ περιεχόμενον, καὶ αὐτὰ δ' αἱ συμπληρώσεις ἀπὸ προνοίας ἐγένοντο κατὰ τὴν διάνοιαν τοῦ Zeller καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς μεγάλης καὶ ἀκενώτου αὐτοῦ πηγῆς «Τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων» ἠρύσθησαν, διὰ τοῦτο ἐδόθη αὐτῷ ἡ ἐπιγραφὴ, «Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων» κατὰ Ed. Zeller.

¹) Ἴδὲ τὸν Πρόλογον τοῦ Συγγραφέως ἐν ταῖς ἑξ (6) ἐκδόσει τοῦ Γερμανικοῦ πρωτοτύπου καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἑλληνικῇ μεταφράσει τοῦ 1886.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Δι' ταλαιπωρίας, ἃς ὑφιστάμην κατὰ τὰς ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ σπουδᾷ μου περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας διὰ τὴν ἔλλειψιν βοηθημάτων, ἐγέννησαν ἐν ἐμοὶ τὸν πόθον ν' ἀπαλλάξω τούτων τοὺς μετ' ἐμὲ Ἕλληνας φοιτητάς. Ὅτε δὲ μεταβάς εἰς Γερμανίαν εἶδον τὴν ἀφθονίαν τῶν πρὸς σπουδὴν παντὸς μὲν κλάδου, ἰδίᾳ δὲ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας βοηθημάτων ἐμακάρισα τοὺς εὐδαίμονας τῆς σοφῆς ἐκείνης χώρας μαθητάς, μετὰ ψυχικοῦ δ' ἄλλους ἐνεθυμήθην τὴν ἀπορίαν καὶ ἀμηχανίαν ἡμῶν τῶν τέκνων τῶν πατέρων τῆς φιλοσοφίας καὶ εὐθὺς ἐπεδόθην εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ μυήλου μου ἐκείνου πόθου. Πρὸς τοῦτο ἐργαζόμενον κατέλαβέ με τῷ 1879 ἐν Λιψίᾳ ὁ ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ καθηγητῆς τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας μακαρίτης Ν. Κοτζιάς, ὅστις μαθὼν τὸν σκοπὸν μου εἶπέ μοι, ὅτι παρασκευάζει αὐτὸς ἐπιτομὴν τῆς ἱστορίας αὐτοῦ χάριν τῶν φοιτητῶν. Ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν διδάσκαλον ἀνέκοψα τὴν ἐργασίαν, ἀλλ' ὅτε μετὰ τινα ἔτη παρετήρησα, ὅτι ἡ πρόθεσις τοῦ μακαρίτου δὲν ἐξεπληροῦτο, ἐπανῆλθον πάλιν εἰς τὸ προσηλές μου σχέδιον. Περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τούτου ἡσχολούμην, ὅτε ἔμαθον παρὰ τοῦ σεβάστου μοι καθηγητοῦ κ. Zeller, ὅτι ἐνδοὺς τέλος εἰς τὰς ἀπὸ πολλοῦ ἐπιμόνους αἰτήσεις τοῦ ἐκδότου καὶ τὰς προτροπὰς πολλῶν παρεσκευάζε σὺνοψιν τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ «Φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων». Ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ ταύτῃ ἀνεσκίρτησα ὑπὸ χαρᾶς. Ἐὰν τοῦ μαθητοῦ πρῶτα δοκίμια ἔπρεπε βεβαίως νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς τὸ σοφὸν καὶ μετ' ἀγωνίας καὶ ἐλπίδος προσδουκώμενον τοῦ διδασκάλου ἔργον. Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Grundriss der griechischen Philosophie ἐδημοσιεύθη τῷ 1883 ἀληθὲς ἄγαλμα πρώτης τάξεως διανοίας, γραφίδος ἀριστοτέχνιδος καὶ πεντηκονταετοῦς σοφῆς πείρας (1), πρὸς δὲ τὰς ἀνάγκας ἡμῶν προσφορώτατον καὶ οἶονεὶ δῶρον οὐρανόπεμπτον. Τοιοῦτον ἔργον θὰ παρήγετο ἐν Ἑλλάδι, ἂν ηὐτύχει τὸ ἡμέτερον

(1) Μέχρι τοῦδε (1886) δύο ἐγένοντο αὐτοῦ ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις, ἡμῖν γνωσταί, εἰς τὴν Ἀγγλικὴν καὶ Ῥωσικὴν γλῶσσαν.

ἔθνος τὰς εὐτυχίας τοῦ Γερμανικοῦ, ἂν εἶχε καὶ παρ' ἡμῶν ἡ δέσποινα τῶν ἐπιστημῶν τοσοῦτους καὶ οὕτω θερμούς καὶ ἀκαμάτους θεράποντας, ἂν κριτικὴ τις καὶ φιλοσοφικὴ διάνοια, ὡς ἡ τοῦ Zeller, κηρύξει νὰ ζήσῃ ὑπὸ τὰς ὁμοίας ἐπιστημονικὰς περιστάσεις, νὰ διεξαγάγῃ τῆλικούτους ἐπιστημονικοὺς ἀγῶνας, νὰ διατελῇ ἱεροφάντις τῆς θειοτάτης τῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ ἡμῶν, ὡς ἐκεῖνος, αἰῶνα.

Ὁ Zeller εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης καθόλου, ἀλλὰ κυρίως ὑπὲρ ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ τελευταῖον ἔτι μερικώτερον ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν καὶ λογίων. Μέγα δὲ ἡμῶν εὐτύχημα θεωροῦμεν, ὅτι ἡμῶν ἔλαχεν ὁ ἐπίζηλος κληρὸς τῆς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν μεταδόσεως τῆς ἀθανάτου ταύτης δωρεᾶς τοῦ σοφωτάτου ἀνδρός καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης μεγίστου εὐεργέτου. Καύχησιν δ' ἡμῶν μεγίστην καὶ δικαίαν θὰ ὑπελαμβάνομεν, ἂν ἐδυνάμεθα ν' ἀναπαραστήσωμεν καὶ τὴν χάριν τῆς λέξεως καὶ τὴν ἄλλην φιλοσοφικὴν σεμνότητα τοῦ πρωτοτύπου. Εἰς τοῦτο μέγала παρεμβάλλει προσκόμματα τὸ ἀκανόνιστον τῆς γραφομένης καὶ τὸ παρ' ἡμῶν ἀκαλλιέργητον ἔτι τῆς φιλοσοφικῆς γλώσσης. Ἴσως ἐδυνάμεθα ἔτι βέλτιον τὸ κάλλος τοῦ πρωτοτύπου ν' ἀποτυπώσω, ἂν ἡ μητρικὴς θέσιν πρὸς τὴν δέσποιναν τῶν ἐπιστημῶν λαβοῦσα πολιτεία ἡμῶν μὴ ἐσπούδαζε διὰ παντός τρόπου νὰ ποιήσῃται ἐπίδειξιν τῆς ἀποστρωφῆς αὐτῆς πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς σπουδὰς, ἂν μὴ παρεπίκρανε καὶ ἐμάρανε τὸν ζῆλον ἡμῶν, ἂν μὴ τὸ καθ' αὐτὴν ἀφήρει ἡμᾶς καὶ αὐτὸ τὸ μόνον ἐν Ἑλλάδι ἔδαφος, ἐνθα τοιοῦτου εἶδους μελέται μάλιστα πως τυγχάνουσι δυναταί. Καὶ αὐτὸν δὲ τὸν μικρὸν ἔρανον, ὃν διὰ τοῦ παρόντος προσφέρομεν, ὀφείλομεν εἰς τὸν προστατὴν τῆς παιδείας καὶ τῆς προγυμνικῆς εὐκλείας θιασώτην, τὸν Μακαριώτατον Πατριάρχην Ἱεροσολύμων κύριον Νικόδημον, ὅστις καθάρωτερον καὶ διαυγέστερον σκέπτεται περὶ τε τῶν αἰτίων τῆς θλιθεῆς κοινωνικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἡμῶν καταστάσεως καὶ περὶ τῆς θεραπείας αὐτῶν. Ἴδου πῶς διατυποῖ ταῦτα ἐν τινι πρὸς ἡμᾶς ἐπιστολῇ.

«Ὅτι μὲν ὑποβάθρα καὶ θεμέλιον πάσης ἐπιστήμης καὶ πάσης ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς διακοσμήσεώς ἐστὶν ἡ ὑγιὴς φιλοσοφία, ἐφ' ἣ τοσοῦτον ἐκλείσθησαν οἱ ἐνδοξοὶ ἡμῶν πρόγονοι, οὐδεὶς ὁ μὴ ἀναμολογῶν. Ὅτι δὲ ἡ ἐπιστήμη αὕτη παρ' ἡμῶν νῦν ἡμέληται, καὶ ὅτι ἀενεαὶ γενεαί, αἱ εἰς τὰ διάφορα τοῦ βίου στάδια ἀπεκδυόμεναι, ἀκατάρτιστοι πολλάκις εἰσορμῶσιν, οὐδὲν βάθος ἐπιστημονικὸν κερτιμέναι, ἐνεκεν ἐλλείψεως ὑγιοῦς προπαιδεύσεως, τοῦτο ἀπ' αὐτῆς τῆς καθ' ἡμέραν τῶν πραγμάτων πείρας ἀποδείκνυται. Καὶ διὰ τοῦτο ἄρα παρὰ πᾶσαν τὴν φαινομένην ἐπίδοσιν πρὸς τὰ γράμματα, παρὰ πάντας τοὺς ἀπανταχοῦ καταβαλλομένους ἀτρύτους κόπους καὶ τὰς ὑπερόγκους δαπάνας πρὸς ἐξάπλωσιν τοῦ θείου τῆς παιδείας χρήμα-

τος, ὀλίγιστοι μόνον ἀνσφινόντι οἱ πραγματικῶς καὶ ἀληθεῖς γνώσεις κερτιμένοι, οὗς καὶ πάλιν δυσχερῶς δύναται τις παραβλεῖν πρὸς τοὺς ἀοιδίμους ἐκείνους τοῦ Ἰένου Διδασκάλου, οἵτινες καίπερ ἐν καιροῖς χαλεποῖς διαβιώσαντες ἀφθιτον κλέος ἤσαντο ἐπὶ ταῖς ποιήμασι καὶ βαθυτάταις αὐτῶν ἐπιστημονικαῖς γνώσεσιν. Οὐ μόνον δὲ καὶ ἡμᾶς αἴτιον τοῦ κακοῦ τούτου ἐστὶν ἡ ἔλλειψις ὑγιῶς φιλοσοφικῆς προπαιδείσεως, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐπιπόλαιος τρόπος, καὶ ὃν σήμερον σπουδάζεται ἡ θεία Ἑλληνικὴ γλῶσσα· ἄνευ δὲ τῆς ἀκριβοῦς ταύτης γνώσεως οὐδὲν ἀγαθὸν καὶ οὐδὲν ὑγιᾶς δυνάμεθα προσδοκᾶν παρὰ τῆς σπουδαζούσης νεολαίας. Οὐδὲν δὲ λέγομεν καὶ περὶ τῆς ἐπιδεικνυμένης ὀλιγορίας ἐν τῇ θερησκευτικῇ ἐκπαιδεύσει τῶν νῦν νέων, οἵτινες ἀποφοιτῶντες πολλάκις τῶν ἀνωτάτων σχολῶν, ἐλαχίστην ἢ στρεβλὴν ἀποκομίζονται γνώσιν τῆς ἱερᾶς καὶ ἀμωμήτου τῶν πατέρων αὐτῶν πίστεως. Πρὸς ταῦτα πάντα ἀποβλέποντες, πόθω δὲ ἱερῶ φλεγόμενοι ὅπως τὸ ἐφ' ἡμῶν συντελέσωμεν εἰς προβίβασιν τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς συνειδήσεως τῶν νέων γενεῶν, καὶ παραθαρρῦναι μὲν τὴν σὴν φίλην ἐλλογιμότητα, ἐπικουρῆσαι δὲ βουλόμενοι τῇ ἀνωτάτῃ ἐκπαιδεύσει πρόθυμοι ἀναλαμβάνομεν τὴν ἕλην δαπάνην τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ ὑπ' αὐτῆς φιλοπονιθέντος ἐγχειριδίου τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας καὶ ταῖς ἀπὸ μέσης ψυχῆς πατρικαῖς ἡμῶν εὐλογίαις καταστέφωμεν αὐτὴν ἐπικινῶντες ἐπὶ τῷ διακαεῖ ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης ζήλω καὶ προτρέπομεν, ὅπως μὴ ἀπαυδήσῃ ἀγωνιζομένη τὸν καλὸν τοῦτον ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς βελτιώσεως τῆς ὁμοδόξου καὶ ὁμογενοῦς κοινωσίας. Σφύδρα γὰρ εὐγενὲς καὶ δόξης πάροχον τυγχάνει τὸ τοῦ βίου στάδιον, ὃ ἡ σὴ υἱικὴ ἀγάπη ἐξελέξατο.»

Ἴνα δ' εὐκαλύνομεν τὴν χρῆσιν τοῦ βιβλίου ἐθεωρήσαμεν πρόσφορον καὶ ἐπισυνάψωμεν πίνακα χρονολογικὸν καὶ πίνακα τῶν ὅρων καὶ τοῦ περιεχομένου, ὡς λίαν συντελεστικῶς εἰς τὴν καρποφόρον σπουδὴν τῆς Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Διὰ μὲν τοῦ χρονολογικοῦ πίνακος ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ καὶ ἀπόνως μαθηθάνει ὁ βουλόμενος τὰς διαφόρους φιλοσοφικὰς σχολὰς, τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ τοὺς λοιποὺς αὐτῶν πρωτοστάτας κατὰ τὴν χρονικὴν αὐτῶν διαδοχὴν. Ὅταν δὲ τις γενώσκη τὰ πρόσωπα, τὰς σχέσεις αὐτῶν καὶ τοὺς χρόνους, κατέχει τὸ πάγιον σημεῖον, περὶ ὃ εὐκόλως καὶ σταθερῶς ἔπειτα συναρμολογοῦνται τὰ διανοήματα ἐκάστου. Διὰ δὲ τοῦ πίνακος τῶν ὅρων καὶ τοῦ περιεχομένου οὐ μόνον βοηθεῖται ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν ταχεῖαν εὔρεσιν οἰκισθῆποτε ἐννοίας, ἀλλ' ἔχει ἅμα καὶ ἕλην τὴν Ἱστορίαν ἐκάστης ἐννοίας καὶ δὴ καὶ τοὺς φιλοσοφικοὺς ὅρους προχείρους, ὅπερ πρὸς τὴν παροῦσαν τῆς γλώσσης ἡμῶν φάσιν χρησιμώτατον τυγχάνει.

Τοῦ ἔργου προυτιθέμεθα καὶ προτάξωμεν προλεγόμενα ἐκτεταμένα.

περί τε τοῦ συγγραφέως (1) καὶ τοῦ μαθήματος, ἀλλ' ἡ κατενεχθεῖσα ἡμῶν τῇ 6 Αὐγούστου τελευταία πληγὴ ὑπὸ τῆς πολιτείας ἀφείλεν ἡμᾶς μεταξὺ ἐργαζομένους πᾶσαν πρὸς ἐργασίαν διάθεσιν. Ὅτε τις δὲν δύναται νὰ θεμελιώσῃ τὴν κοινωνικὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν ἐπὶ τῆς ἰδίας ἐργασίας, ἀλλ' ἄλλαι πόρρω καὶ ἀντίθετοι ταύτης ἀπαιτοῦνται ἐνέργειαι, τότε θαυμαστός τῷ ὄντι ἄνθρωπος θὰ ᾔητο ἐκεῖνος, ὅστις θὰ ἐδύνατο νὰ ἐξακολουθῇ ἐτι ἀπονέμων ἀξίαν πρὸς τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ, τὴν οὕτως ἐκφραζομένην ἐπισημῶς καὶ ἐπιστημῶς καταδικαζομένην καὶ καταφρονουμένην.

Τελευτῶντες δὲ λέγομεν ταῖς ἀναγνώσταις ὅτι δὲν πρέπει νὰ κρίνωσι περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐπιστήμης ἐκ τῆς ἐκτιμήσεως, ἣν ἀπονέμει αὐτῇ ἢ κατ' ἡμᾶς γενεά, ἥτις ἀπὸ πολλοῦ κλυδωνίζεται ἀνεομάτιστος καὶ ἀνευ πηδάλιου. Πρὸ πολλοῦ παύσαμένη τοῦ φροντίζειν καὶ ἐπιμελεῖσθαι τῶν τιμιωτάτων ἀπώλεσε καὶ τὰς προὑποθέσεις, ἐξ ὧν τίμιος ἐδύνατο νὰ ποιεσθῇ συμπεράσματα. Ἡ γνώμη αὐτῆς ἀρκουδερμίαν ἀξίωσιν ἐπὶ λογικῆς ἀξίας καὶ ἀληθείας δύναται νὰ ἐγείρῃ. Αὕτη δύναται νὰ φρονῇ περὶ φιλοσοφίας ὅ,τι δήποτε, ἡ φιλοσοφία ὅμως ἔστι καὶ θὰ διακρίνη ἐς ἀεὶ τὸ θεμέλιον πάσης διανοήσεως καὶ πράξεως· ἐξ αὐτῆς θὰ ἐξαρτᾶται ἡ τύχη τῶν ἔθνων καὶ ἡ εὐδαιμονία τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου. Γὰρ θεραπεύοντα αὐτὴν ἔθνη θὰ ἐπιπνέωσιν ἀείποτε ἐν τῷ ἀπεράντῳ αἰῶνι ὡς τὸ πνεῦμα τῆς ἀγίας Γραφῆς ἐπὶ τῆς ἀβύσσου, οἱ δὲ καταφρονῆται αὐτῆς κτηνωδῶς δουλεύοντες τῇ ὕλῃ καὶ ἐξαφκνιζόμενοι αἵσται καὶ ἀπιστοὶ θὰ κείνται ὡς τὰ τῆς χλιερᾶς βοτάνης θρέμματα.

Ἀλλὰ μὴ ἀποβάλωμεν τὸ θάρρος ἐκ ταύτης τῆς ἀφιλοσόφου τάσεως τῆς ἡμετέρας γενεᾶς. Ἡ πρὸς τὸ φιλοσοφεῖν κλίσις ἐστὶ χαρακτηριστὴρ ἴδιος τῷ Ἕλληνι. Οἱ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν, ἔλεγεν ὁ Πλάτων τῆς χριστιανικῆς ἱρησκείας· τὸ φιλομαθές ἐστὶν τοῦ Ἕλληνοσ ὁ χαρακτηριστὴρ, ἔλεγεν ὁ Πλάτων τῆς Ἕλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἡ θεωρία τὸ ἰδιαιτόν καὶ ἀριστόν ἐκέρυττεν ὁ Ἀριστοτέλης· φιλοσοφεῖτε μᾶλλον ἢ ἀναπνεῖτε ἦτο τὸ παρακέλευσμα καὶ τὸ ἱερόν σύμβουλον τῶν πατέρων ἡμῶν. Ἀδύνατον ν' ἀρνηθῇ τὸ Ἕλληνικὸν ἔθνος τὴν φύσιν αὐτοῦ, αὐτῇ πάλιν ὁ ἀκολουθήσῃ, αὕτη δὲ καὶ μόνη θὰ σῶσῃ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἐνεστώσης βαναυσουργίας.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 25 Αὐγούστου 1886

(1) Ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ συγγραφέως ἐγράψαμεν ἐν τῇ «Ἐβδομάδι» (ἔτ. Α'. ἄριθ. 26 καὶ 27 σελ. 202 κ. ἐφ. καὶ 212 κ. ἐφ.), οἷς ἀρκεσθῆτω ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ ἀναγνώστης.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΑΥΤΗΣ (¹)

§ 1.

Σοφός—Σοφιστής—Φιλόσοφος—Φιλοσοφία

Τῆς φιλοσοφίας καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸ πρᾶγμα τυγχάνουσιν ὄντα τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας ἐπιγεννήματα. Καὶ τὸ μὲν πρᾶγμα, ἡ φιλοσοφία, ἔλαβε γένεσιν πολλῶν πρότερον ἢ τὸ ὄνομα· διότι ἡ μὲν φιλοσοφία ἐπεφοίτησεν εἰς τὸν κόσμον ἐξ ὅτου Θ α λ ῆ ς ὁ Μιλήσιος χάρειν ἑάσας τὰς μυθολογικὰς κοσμογονίας ἐπειράθη νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν γένεσιν καὶ σύστασιν τοῦ σύμπαντος ἐκ φυσικῆς αἰτίας, τὸ δ' ὄνομα ὡς μὲν τεχνικὸς ὄρος λαμβάνεται κατὰ πρῶτον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σωκράτους, τὴν δ' ἀρχὴν ἔχει κατὰ τινὰ οὐχὶ ἀσφαλῆ θεωρουμένην παράδυσιν ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου ἤδη (²).

Πρῶτος ὁ Πυθαγόρας λέγεται ὀνομάσας φιλοσοφίαν καὶ ἑαυτὸν φιλόσοφον. Πρὸς τὸν Φλιασίω τύραννον Λέοντα διαλεγόμενός ποτε καὶ θαυρασθεὶς ὑπ' αὐτοῦ διὰ τε τὴν ἀγγίνοισαν καὶ τὴν περὶ τὸ λέγειν δεινότητα ἠρωτήθη, τίνα τέχνην ἐπαγγέλλεται· αὐτὸς δ' ἀπε-

(¹) Z e l l e r, Die Philosophie der Griechen I. Th. 5 Aufl. Leipzig 1892. σελ. 1 κ. ἐξ. H a y m ἐν Ersch u. Gruber's Allgem. Encyclop. Sect. III, B. 24 σελ. 3 κ. ἐξ. U e b e r w e g s—H e i n z e, Grundris d. Gesch. d. Philos. I. Th. 9 Aufl. Berlin 1903 σελ. 2 κ. ἐξ. F r i e d r i c h P a u l s e n, Einleitung in die Philosophie 7 Aufl. Berlin 1901. σελ. 18 κ. ἐξ.

(²) C i c e r o, Disput. Tuscul. V, 3. Διογ. Λαερτ. Προσίμ. 12 καὶ Η', α', 8.

κρίνατο ὅτι τέχνην μὲν οὐδεμίαν μετέρχεται, ἔστι δὲ φίλος τῆς σοφίας, ἦτοι φιλόσοφος· διότι σοφὸς μὲν ἔστιν ὁ τὴν σοφίαν ἐπαγγελ-
λόμενος, ὁ κατ' ἀκρότητα ψυχῆς ἀπηκριβωμένος, φιλόσοφος δὲ ὁ τὴν
σοφίαν ἀσπαζόμενος. Καὶ σοφὸς μὲν μόνος ὁ Θεὸς ὑπάρχει, ἀνθρώ-
πων δὲ οὐδεὶς.

Θαυμάσας δ' ὁ Λέων ἐπὶ τῇ καινότητι τοῦ ὀνόματος ἠρώτησε
τὸν Πυθαγόραν τίνες εἰσὶν οἱ φιλόσοφοι καὶ κατὰ τί διαφέρουσι τῶν
ἄλλων ἀνθρώπων, ὁ δὲ Πυθαγόρας ἀποκρινάμενος παρέβαλε τὸν ἀν-
θρώπινον βίον πρὸς πανήγυριν ἀγώνων, εἰς ἣν ἄλλοι μὲν μεταβαί-
νουσιν, ἴν' ἀγωνισθῶσι καὶ κτήσωνται τὴν ἐκ τῆς νίκης εὐφημίαν καὶ
δόξαν, ἄλλοι δὲ κατ' ἐμπορίαν, οἱ δὲ βέλτιστοι ἔρχονται θεαταί, ὅπως
ἴδωσι μετ' ἑταστικοῦ βλέμματος τί καὶ πῶς ἐκεῖ πάντα τελοῦνται.
Οὕτως, εἶπεν, οἱ ἄνθρωποι ἐξ ἄλλου βίου καὶ ἄλλης φύσεως οἶονεῖ ἐκ
πόλεως τινος πρὸς πανήγυριν ἀποθεδ'ημηκότες ἐσμὲν πρὸς τὴν παροῦ-
σαν ζωὴν, ἐν ἣ οἱ μὲν ἀνδραποδώδεις δόξης καὶ πλεονεξίας εἰσὶ θη-
ραταί, οἱ δὲ βέλτιστοι τούτων ἀπάντων καταφρονήσαντες πρὸς τὴν
μελέτην τῆς τῶν ὄντων φύσεως ἀδιαλείπτως προσέχουσι. Τούτους ἐγὼ
τοὺς τῆς ἀληθείας θηρατὰς καλῶ φίλους τῆς σοφίας, ἦτοι φιλοσόφους.
Ὡσπερ δ' ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἐλεύθερον καὶ εὐγενὲς μὴνύει φρόνημα τὸ
μὴ θηρᾶν δόξαν ἢ κέρδος, ἀλλ' ἀνιδιοτελῶς πάντα θεᾶσθαι, οὕτω
καὶ ἐν τῷ βίῳ πολλῶ πάντων προέχει τὸ ἐξετάζειν καὶ μανθάνειν
τὴν τῶν ὄντων φύσιν.

Αἱ λέξεις λοιπὸν φιλόσοφος, φιλοσοφῶ, φιλοσοφία εἰσὶ νεώτε-
ραι τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως· οἱ δὲ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλόσοφοι
ἐκαλοῦντο σοφοί, σοφισταί, καὶ ἀκριβέστερον φυσικοὶ καὶ φυσιολόγοι
καὶ ἡ ἐπιστήμη αὐτῶν σοφία. Ἀλλ' ὥσπερ τὰ ὀνόματα σοφός, σο-
φία, σοφιστής, οὕτω καὶ ὁ ὄρος φιλοσοφία ποικίλας ἔσχεν ἐν τῇ Ἑλ-
ληνικῇ γλώσῃ σημασίας καὶ διάφορον τὴν ἕκτασιν. Παρ' Ὀμήρω
ἡ τοῦ τέκτονος δεξιότης καλεῖται σοφίη (Ιλ. Ο, 412), καὶ παρ' Ἡ-
σιόδω (Ἔργ. καὶ Ἡμ. 649), ὁ περὶ τὴν ναυτιλίαν καὶ τὰς ναῦς ἐμ-
πειρος λέγεται σεσοφισμένος. Ἐν τῷ Ψευδομηρεῖω Μαρσίτῃ γίνεται
χρῆσις τῆς λέξεως «σοφός» ἐπὶ πάσης γνώσεως καὶ τέχνης :

Τὸν δ' οὕτ' ἄρ σκαπτῆρα θεοὶ θέσαν οὕτ' ἀροτῆρα
οὕτ' ἄλλως τι σοφόν.

Ἐνθα καὶ ὁ σκαπτῆρ καὶ ὁ ἀροτῆρ σοφός λέγεται.

Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τὸν στίχον τοῦτον μνημονεύων (Ἠθ. Νικ. Ζ', 7.) λέγει «Τὴν δὲ σοφίαν ἐν τε ταῖς τέχναις τοῖς ἀκριβεσιτάτοις τὰς τέχνας ἀποδίδομεν», καλοῦμεν π. χ. τὸν Φειδίαν λιθουργὸν σοφὸν καὶ τὸν Πολύκλειτον σοφὸν ἀνδριαντοποιόν, οὐδὲν διὰ τούτων ἄλλο σημαίνοντες ἢ ὅτι ἡ σοφία ἐστὶν ἀρειῆ τέχνης.

Καὶ παρ' Ἡροδότῳ σοφὸς λέγεται πᾶς ὁ ὑπερέχων τοῦ πλήθους κατὰ τινα τέχνην ἢ δεξιότητα.

Ὡσπερ δὲ τὸ σοφὸς οὕτω καὶ τὸ συνωνύμως αὐτῷ λαμβανόμενον ὄνομα σοφιστῆς πολυσήμαντόν ἐστι, σημαῖνον τὸν ἐπινοητικὸν ἄνδρα, τὸν συνετόν, τὸν περὶ τινα τέχνην ἐπιτήδειον, τὸν ἱκανὸν λέγειν τε καὶ πράττειν, τὸν σοφὸν καὶ φιλόσοφον.

Διὸ σοφισταὶ καλοῦνται ὑπὸ μὲν τοῦ Αἰσχύλου «ὁ αἰπυμήτης παῖς τῆς ὀρθοβούλου Θέμιδος, ὁ δεινὸς ἐξευρεῖν ἐξ ἀμηγάνων πόρους, ὁ τὰ μέλλοντα γινώσκων καὶ προφητεύων Προμηθεύς (¹), ὑπὸ δὲ τοῦ Κρατίνοῦ οἱ περὶ Ὀμηροῦ καὶ Ἡσίοδου ποιηταί (²).

«Κλεινὸν σοφιστὴν θρησκᾶ» ὀνομάζει ὁ Εὐριπίδης τὸν Ὀρφέα (³). Σοφιστὴν λέγει ὁ Εὐπολις τὸν δρακῶδον (⁴) καὶ ὁ Σοφοκλῆς τὸν κισσοῶδον (⁵) καὶ Πλάτων ὁ κωμικὸς τὸν αὐλητὴν (⁶) καὶ ὁ Ἀναξάνδριδης τοὺς ποιητὰς ἰσμάτων (⁷). Καὶ παρὰ Πινδάρῳ τιαύτην ἔχει σημασίαν ἡ λέξις σοφιστῆς (⁸).

Ὁ Ἡσύχιος ὀρθῶς παρατηρεῖ «τοὺς περὶ μουσικὴν διατρέβοντας καὶ τοὺς μετὰ κιθάρας ἄδοντας σοφιστὰς ἔλεγον» (⁹). Ταῦτά περὶπου λέγει καὶ ὁ Ἀθηναῖος.

Τὸ ὄνομα λοιπὸν τοῦ σοφιστοῦ ἀπενέμετο ταῖς προφήταις, ταῖς ἐπινοητικοῖς καὶ πολυμαχεῶσι ἀνδράσι, ταῖς ποιηταῖς, ταῖς μουσικοῖς.

Σοφοὺς καὶ σοφιστὰς ἀδιαφόρως καλεῖ ὁ Ἡρόδοτος (Β', 49)

(¹) Αἰσχ. Προμ. στίχ. 62 καὶ 944.

(²) Παρὰ Διογ. τῷ Λαερτ. Προσίμ. 12.

(³) Ἐν Ἰήσῳ στίχ. 924.

(⁴) Σχολ. Βεν. εἰς Ἰλ. 0, 410. Εὐστ. εἰς τὸν στίχ. σελ. 1023, 13.

(⁵) Wagner Trag. Gr. Fragm. I, 499, ἀριθ. 992.

(⁶) Σχολ. Ἀριστοφ. Νεφ. 330 καὶ Σουίδα ἐν λέξει : σοφιστῆς.

(⁷) Παρ' Ἀθηναίῳ ΙΔ', 42, σελ. 648 Δ.

(⁸) Ἰσθμ. Δ', 36. 9.

(⁹) Ἐν λέξει.

τούς εισηγητάς τῶν ὀργίων τοῦ Διονύσου Μελάμποδα καὶ τοὺς ἐπιγενομένους αὐτῷ.

Ἰπὸ τοῦ αὐτοῦ (Α', 29) σοφισταὶ ὀνομάζονται πάντες οἱ κατὰ Σόλωνα σοφοὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ φιλόσοφος Πυθαγόρας (Δ', 95).

Τοὺς ἑπτὰ σοφοὺς σοφιστάς καλοῦσιν ὁ Ἀρίσταρχος⁽¹⁾, ὁ Ἰσοκράτης⁽²⁾, κατὰ δὲ τὸ Μέγα ἐτυμολογικὸν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης⁽³⁾. Ὁρθῶς ἄρα λέγει ὁ Διογένης⁽⁴⁾ «οἱ δὲ σοφοὶ καὶ σοφισταὶ ἑκαλοῦντο».

Ὁ Πλάτων ἐν Μένωνι (85B) σοφιστάς φαίνεται ὀνομάζων τοὺς μαθηματικούς. Σοφιστάς καλοῦσι προσέτι καὶ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους, τοὺς ἀκριβέστερον φυσικοὺς ἢ φυσιολόγους ὀνομαζομένους, Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης⁽⁵⁾, ὁ Ξενοφῶν⁽⁶⁾, ὁ Ἰσοκράτης⁽⁷⁾, ὁ Ψευδοῖπποκράτης⁽⁸⁾, Αἰσχύνης ὁ Σωκρατικός⁽⁹⁾. Ὁ δὲ Πλάτων ὀνομάζει αὐτοὺς σοφοὺς⁽¹⁰⁾.

Ἀπὸ δὲ τῆς δευτέρας πεντηκονταετηρίδος τοῦ πέμπτου π. Χ. αἰῶνος ἡ ἔννοια τοῦ σοφιστοῦ μεταβάλλεται στενουμένη μὲν κατὰ τὸ θεωρητικὸν αὐτῆς περιεχόμενον, εὐρυνομένη δὲ κατὰ τὸ πρακτικόν, ἐν δὲ τῷ νέῳ αὐτῆς περιεχομένῳ ἐγκλείουσα τὰ σπέρματα τῆς ὑστερον εἰς ὄνειδος μεταπεσούσης σημασίας τοῦ σοφιστοῦ.

Αἴτιοι τῆς μεταβολῆς ταύτης ἐγένοντο ἄνδρες καὶ αὐτοὶ ἀφ' ἑαυτῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων Σοφισταὶ προσαγορευόμενοι, οἵτινες μετὰ τόλμης καὶ εὐφυΐας ἀνέλαβον νὰ θεραπεύσωσι τὰς ὑπὸ τῆς προόδου τοῦ χρόνου δημιουργηθείσας ἀνάγκας τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς παιδείας.

Ἡ μὲν τέως παιδείσις περιωρίζετο ἐν μὲν τῇ θεωρίᾳ εἰς τὴν ἐξέ-

(1) Πλουτ. περὶ φιλαδελφίας 1.

(2) Ἰσοκρ. 15, 235.

(3) Ἀριστοτ. Ἀπ. 7. σελ. 1475, α, 31

(4) Προσίμ. 12.

(5) π. Σιμπλ. Φυσ. 32, 6.

(6) Ἀπομνημ. Α', 1, 11. Δ', 2, 1.

(7) 15, 268.

(8) Περὶ ἀρχ. ἰατρ. κεφ. 20.

(9) Ἀθην. Ε', 220.

(10) Πλάτ. Γοργ. 508 Α.

τασιν τῆς φύσεως, ἐν δὲ τῇ πράξει εἰς τὰς ὀρθοσκευτικὰς καὶ ἠθικὰς παραδόσεις, νῦν δὲ δεικνύονται ταῦτα ἀνεπαρκῆ. Θεωρητικῶς μὲν ἐγεννήθη δυσπιστία πρὸς τὰς γενομένας ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ἀποκρίρας πρὸς ἐπιστημονικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου, πρακτικῶς δὲ ἢ μετὰ τὰ Περσικὰ βαρβαρικῶς προχωροῦσα καθολικὴ μὲν μορφωσις κατῆστο ἐπιπρακτικωτέραν τὴν ἀνάγκην ἰδιαιτέρας προπαιδείας πρὸς πολιτικὴν δρᾶσιν. Νῦν ἀποβάλλεται ἡ εὐλάβεια πρὸς τὸ παραδεδομένον καὶ ἀρχεται ἰσχύουσα ἡ ἀρχὴ τῆς προσωπικῆς ἀξίας. Νῦν ὁ Ἕλληνας οὐδὲν δέχεται ὡς ἀληθές, ἂν μὴ αὐτὸς δοκιμάσας εὖρη αὐτὸ ἀληθές. Θέλει νὰ πράττῃ πάντα ἐξ ἰδίας γνώμης, νὰ χρησιμοποιῇ πάντα ὑπὲρ ἑαυτοῦ, νὰ γινώσκῃ πάντα καὶ περὶ παντός νὰ διαλέγηται καὶ ἀποφασίζῃ. Καὶ συντόμως εἰπεῖν γεννᾶται νῦν ἡ ἀπαίτησις μορφώσεως ὑψηλοτέρας καὶ μεθοδικῆς, παρασκευαζούσης τοὺς νέους πρὸς τὸ πολιτικὸν τοῦ βίου στάδιον· ἡ δὲ μέχρι τοῦδε στοιχειώδης τῶν νέων παιδείαις περιορίζετο εἰς ἀνάγνωσιν, γραφὴν, ἀριθμῆσιν, μουσικὴν καὶ γυμναστικὴν, τὴν δὲ περαιτέρω πρὸς πολιτικὰς πράξεις ἀναγκαίαν μὲν μορφωσιν κατελίμπανον εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ἀσκήσιν ἐν τῇ καθ' ἡμέραν ἀναστροφῇ μετὰ οἰκείων καὶ γνωρίμων καὶ ἐξεχόντων ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀνδρῶν, τὴν καλυμένην μὲν σοφίαν, οὖσαν δὲ πολιτικὴν δεινότητα καὶ δραστήριον σύνεσιν ὡς περ αἴρεσιν ἐκ διαδοχῆς διασιωζομένην. Τὴν ἀτελεῖ, ἐμπειρικὴν καὶ ἀμεθόδον ταύτην παιδείαις τῶν νέων οἱ Σοφισταὶ πρῶτοι ἀνέλαβον νὰ βελτιώσωσι «δικανικαῖς μίξαντες τέχναις καὶ μεταγαγόντες τὴν ἀσκήσιν ἀπὸ τῶν πράξεων ἐπὶ τοὺς λόγους», ὡς ὀρθῶς λέγει ὁ Πλούταρχος⁽¹⁾. ὃ ἐστὶν οἱ Σοφισταὶ πρῶτοι κατέστησαν τὴν παιδείαις ἀπὸ ἐμπειρικῆς καὶ ἀμεθόδου θεωρητικὴν καὶ μεθοδικήν. Ἡ διδασκαλία αὐτῶν παρεῖχεν ἄρα νέον τι καὶ σπουδαῖον· οἱ Σοφισταὶ ἦσαν ὄντως τοιοῦτοι, ἦτοι διαφωτισταὶ τῶν ἑαυτῶν χρόνων, οἱ ἐγκυκλοπαιδικοὶ τῆς Ἑλλάδος, κινητὰ Πανεπιστήμια. Περιερχόμενοι δὲ τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον καὶ κηρύττοντες ἑαυτοὺς παιδευτὰς ἀνθρώπων καὶ διδασκάλους τῆς ἀρετῆς ἐπειθον τοὺς ἀρίστους καὶ πλουσιωτάτους νὰ γίνωνται μαθηταὶ αὐτῶν ἐπὶ μισθῷ ὑπισχνούμενοι ὅτι διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ποιῆσαι τοὺς μαθητὰς ἱκανοὺς νὰ οἰ-

(1) Πλουτ. Θεμιστ. κεφ. 2.

κονομῶσιν ὡς ἄριστα τὰ τοῦ οἴκου, καὶ δεξιούς ῥήτορας καὶ ἡγέτας τοῦ δήμου.

Τὸ κήρυγμα αὐτῶν οὕτως ηὐδοκίμει, ὥστε πανταχοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου οἱ Σοφισταὶ ἐθεωροῦντο ὡς θαυμασταὶ τινες ἄνδρες καὶ οὐ μόνον εἶλκον πρὸς ἑαυτοὺς τοὺς εὐφροεστάτους τῶν νέων καὶ τοὺς πλουσιωτάτους, ἀλλ' ἐπεζήτουν τὴν ἀναστροφὴν καὶ ὀμιλίαν. αὐτῶν οἱ ἐξέχοντες ἐν τῇ πολιτείᾳ ἄνδρες κατὰ τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα, τὸν πλοῦτον καὶ τὴν μὀρφωσιν, οἳ οἱ ἦσαν ὁ Περικλῆς, ὁ Καλλίας, ὁ Σωκράτης, ὁ Εὐριπίδης.

Οἱ νέοι διδάσκαλοι καίπερ πολλὰ τὰ κοινὰ πρὸς ἀλλήλους ἔχοντες οἷον τὸ διδάσκειν ἐπὶ μιοθῶ, τὸ ἀπὸ φυσικῶν μὲν καὶ μεταφυσικῶν ἐρευνῶν καὶ καθόλου ἀπὸ θεωρητικῶν ζητήσεων ἀπεισοαμμένους εἶναι, περιορίζεσθαι δὲ μόνον εἰς πρακτικὰς καὶ ὠφελίμους δεξιότητας, τὸ ἀμφιβάλλειν περὶ τοῦ γνωρίμου τῆς ἀληθείας, τὸ εἶναι πάντας ἐριστικούς, τὸ ἀσχολεῖσθαι περὶ ῥητορικὴν τῶν τύπων καὶ οὐχὶ τῶν πραγμάτων, τὸ ἐλευθέρως κρίνειν πάντα, τὸ τὴν θρησκείαν φυσικῶς ἐρμηνεύειν, τὸ κοινὰς περὶ δικαίου καὶ θεομῶν δόξας ἔχειν ὅμως παρὰ πάντα τὰ κοινὰ ταῦτα γνωρίσματα, τὰ δικαιολογοῦντα ἐπαρκῶς τὴν ἐν ἐνὶ ὀνόματι περίληψιν αὐτῶν, οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν διδάσκαλοι διαφόρων μαθημάτων καὶ διαφόρων φρονημάτων.

Ἡ διδασκαλία τῶν Σοφιστῶν δὲν εἶχεν ὠρισμέναν ὅριον, ἀλλ' ἐποίκιλλε κατὰ τὸν Σοφιστὴν διδάσκαλον. Ὁ μὲν Ἰππίας π. χ. ἐδίδασκε λογισμούς τε καὶ ἀστρονομίαν καὶ γεωμετρίαν καὶ μουσικὴν καὶ ἀρχαιολογίαν καὶ πολλὰς ἄλλας τέχνας. Ὁ δὲ Πρωταγόρας κατεφρόνει τῶν μαθήσεων τούτων καὶ ἐκόμπαζεν ὅτι αὐτὸς πολὺ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους Σοφιστὰς ἡμέρος ἐδίδασκεν αεὐβουλίαν περὶ τε τῶν οἰκείων, ὅπως ἂν ἄριστά τις τὴν αὐτοῦ οἰκίαν διοικοῖ, καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴη καὶ πράττειν καὶ λέγειν⁽¹⁾, ἔτι δὲ καὶ περὶ πάλης καὶ ἄλλων τεχνῶν». Ὁ δὲ Γοργίας κατεγέλασε τούτων, ὅσάκις ἤκουεν αὐτῶν ἐπαγγελιομένων ὅτι εἰσὶ διδάσκαλοι τῆς ἀρετῆς⁽²⁾, ὑπελάμβανε δὲ τὴν τοῦ πείθειν τέχνην ὡς τὴν πασῶν ἀρί-

(¹) Πλατ. Πρωτ. 318 E.

(²) Πλάτ. Μέν. 95 C.

στην (¹). Ὁ δὲ Εὐθύδημος καὶ ὁ Διονυσόδωρος ἐπιγγέλλοντο οὐ μόνον τὸν διδάσκαλον τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς στρατηγικῆς καὶ ὀπλομαχικῆς καὶ δικανικῆς (²). Ὁ δὲ Εὐθύνης, ὅτι διδάσκει τὴν ἀνθρωπίνην καὶ πολιτικὴν ἀρετὴν (³). Ὁ δὲ Πρόδικος περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας. Ἐκ τούτων δῆλον ὅτι τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τῆς σοφιστικῆς ἦσαν τὸ χρηματιστικὸν καὶ ἡ πολυιδμοσύνη.

Ἀλλὰ τὸ κενὸν καὶ ἐπικίνδυνον τῆς διδασκαλίας αὐτῶν δὲν ἐβράδυναν νὰ κατανοηθῶσι καὶ διαβοηθῶσιν. Οἱ μὲν πολλοὶ τὰς κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον συμφορὰς τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν ὑπὸ εἰδεχθεστάτην μορφήν ἐκφυγεῖσαν ἔκλυσιν τῶν ἡθῶν ἀπεδίδονσαν εἰς τὴν νέαν παιδείαν, οἱ δ' ἐπαίοντες μετὰ φιλοσοφικοῦ βλέμματος ἐξετάζοντες τὰς ἀρχὰς τῶν νέων τούτων διδασκάλων τῆς Ἑλλάδος εὕρισκον αὐτὰς ὀλεθρίας καὶ ἀρδῆν ἀνατρεπούσας τὴν τε θεωρίαν καὶ τὴν πράξιν τοῦ ἀνθρώπου· διότι κηρύττοντες οἱ Σοφισταὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας ἀδύνατον τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἀλήθειά ἐστιν ὅτι ἂν ἐκάσῳ δοκῆ, δῆλα δὲ τὸ φαινόμενον μόνον, ἀνέτρεπον τὸν θεωρητικὸν βίον καὶ καθίστασαν τὴν ἐπιστήμην ἀδύνατον. Ἀνατρέποντες δὲ τὸν θεωρητικὸν συνέχρον καὶ ἐτάραττον καὶ τὸν πρακτικὸν βίον, οὐ στερρόν καὶ ἀδιάσειστον ἔρεισμα ἔστιν ὁ θεωρητικός. Ἀνέτρεπον ἀρδῆν τὸν θρησκευτικὸν καὶ τὸν ἠθικὸν βίον κηρύττοντες τὴν μὲν θρησκείαν πρόληψιν ἢ ἐπίνοιαν ἀνθρωπίνην, τὸν δ' ἀνθρώπου οὐχὶ δημιουργήμα, ἀλλὰ δημιουργὸν τῶν θεῶν, τοὺς δὲ νόμους αὐθαιρέτους θεσμοὺς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων πρὸς ἴδιον ὄφελος τεθειμένους, δίκαιον δὲ τὸ συμφέρον τοῦ κρατοῦντος, πολιτικὸν δὲ ἰδεῶδες τὴν ἀπάλυτον δεσποτείαν, αὐθεντίαν δ' ἀπεριόριστον τὴν δόκῃσιν ἐνός ἐκάστου, τὸν φυσικὸν δὲ καὶ τὸν ἠθικὸν κόσμον ἔργον τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις διὰ μὲν τῆς αἰσθήσεως καὶ νοήσεως αὐτοῦ γεννᾷ τὰ φαινόμενα, διὰ δὲ τῆς βουλήσεως τὰ ἦθη καὶ τοὺς νόμους, αὐτὸς δὲ οὔτε ἐν τῷ ἠθικῷ οὔτε ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ ὑπάρχει ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων δεδευμένος, ῥητορικὴν δὲ τὴν

(¹) Πλάτ. Φίληβ. 58 Α.

(²) Πλάτ. Εὐθ. 271 C. κ. ἐφ.

(³) Πλάτ. Ἀπολ. 20 Β.

τέχνην τοῦ ἀποδεικνύουσι τὸν ἥττω λόγον κρείττω, τὸ μέγα μικρὸν καὶ τὸ μικρὸν μέγα, τὸ δίκαιον ἄδικον καὶ τὸ ἄδικον δίκαιον. Ἐπὶ ἐπικινδύνῳ ποιότητι τῆς διδασκαλίας προσετίθεντο καὶ τρόποι τῶν νέων διδασκάλων ἐξωτερικοὶ ἐπίμεμπτοι, τὸ μεγάλαυχον, τὸ ἐριστικόν, τὸ ἀποδημητικόν, τὸ φιλοχρήματον, τὸ ζηλότυπον, τὸ θηρατικὸν μαθητῶν καὶ ἐπαίνων, ἡ γελοία κομπορημοσύνη, ἰδιώματα ἄλλως ἀντίθετα πρὸς τὴν θερμὴν καὶ εἰλικρινῆ πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἀφυσίωσιν τοῦ Ἀναξαγόρου, τοῦ Δημοκρίτου καὶ ἄλλων προγενεστέρων φιλοσόφων, πρὸς τὴν ἀξιάγαστον μετριοφροσύνην τοῦ Σωκράτους, πρὸς τὴν εὐγενῆ ὑπερηφάνειαν τοῦ Πλάτωνος. Ἐὐν ἐλαττωμάτων δὲ τούτων δὲν ἦσαν ἀπ'ηλλαγμένοι οὐδ' αὐτοὶ οἱ πρῶτοι καὶ σπουδαιότατοι τῶν Σοφιστῶν.

Ἐπειδὴ τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν παρέιχοντο οἱ Σοφισταὶ ἀντὶ χρημάτων, ὁ Σοφιστὴς προσέλαβε τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ χρηματιστοῦ ἀντιθέτως πρὸς τὸν φιλόσοφον, ὅστις πᾶν ὅ,τι γινώσκει ἀγαθὸν διδάγμα παρέχεται δωρεὰν πρὸς πάντα, ὃν ἂν γνῶ εὐφυῶ ὄντα ⁽¹⁾. Δι' ὃ παρὰ Ξενοφῶντι ⁽²⁾ λέγει πρὸς τὸν Ἀντιφῶντα ὁ Σωκράτης ὅτι τοὺς τὴν σοφίαν τῷ βουλομένῳ ἀντὶ ἀργυρίου πωλοῦντας σοφιστὰς ἀποκαλοῦσιν. Χρηματιστὴν ὀρίζει τὸν Σοφιστὴν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ⁽³⁾.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης παραβάλλοντες τὴν σοφιστικὴν πρὸς τὴν ἐχυτῶν φιλοσοφίαν εὕρισκον ὅτι ἡ σοφία τοῦ Σοφιστοῦ ἦτο δοξασοφία, ἡ ῥητορικὴ αὐτῶν ἐριστικὴ σκοπὸν ἔχουσα τὴν σύγχυσιν τοῦ συνδιαλεγομένου καὶ ὑπηρετοῦσα ἐξ ἴσου τῷ τε ψεύδει καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ὅτι τοῦθ' ὅπερ ἐπηγγέλλοντο ὅτι διδάσκουσιν οὐδ' αὐτοὶ ἠπίσταντο, ὅτι ἦσαν πονηροὶ περὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ πρᾶγμα, οὐ ἔλεγον ἐχυτούς διδασκάλους, ὅτι ἀνεπιστήμονες ὄντες ἐπιχείρουν ν' ἀντιλέγωσι τοῖς ἐπιστήμοσιν, ὅτι παρεσκευάζον δόξαν τοῖς νέοις, ὅτι ἦσαν πάντα πάντων αὐτοὶ σφώτατοι μὴ ὄντες, ὅτι ἡ σοφιστικὴ ἦτο κολακεία καὶ εἶχε πρὸς τὴν νομοθετικὴν ὡς ἡ κοιμωτικὴ πρὸς τὴν γυμναστικὴν—ῥιζὸν προσέτι τὸν Σοφιστὴν ἐμμοιθὸν θηροευτὴν νέων καὶ πλουσίων, ἔμπορον περὶ τὰ τῆς ψυχῆς μα-

(1) Ξενοφ. Ἀπομν. Α, 6, 13. Κυνηγ. κεφ. 13.

(2) Ἀπομν, Α, 6, 13.

(3) Σοφ. Ἰδέγγλ. κεφ. 1. σελ. 161, α, 21.

θήματα, κάπηλον περὶ τὰ αὐτὰ ταῦτα, αὐτοπόλην περὶ τὰ μαθηματικά, ἀθλητὴν τῆς ἐριστικῆς τέχνης, γόητα καὶ θαυμασιοποιὸν καὶ ἀπαιτητικὴν τέχνην ἔχοντα καὶ καθόλου ἀδύτως θαυμαστὸν ἄνδρα καὶ κατιδεῖν παγγάλεπον» (¹).

Διὰ ταῦτα ἐπιτιμητικώτατα ὁ Σωκράτης ἀποτείνεται πρὸς τὸν Ἴπποκράτην, ἐκδηλώσαντα ἐπιθυμίαν νὰ μαθητεύσῃ παρὰ τῷ Πρωταγόρῃ, ὅπως γένηται καὶ αὐτὸς σοφιστής, λέγων «Σὺ δὲ πρὸς θεῶν οὐκ ἂν αἰσχύνοιο εἰς τοὺς Ἕλληνας αὐτὸν Σοφιστὴν παρέχων;» καὶ μετὰ φρίκης αὐτὸν ἐρωτᾷ· «Οἴσθα οὖν ὃ μέλλεις νῦν πράττειν ἢ σε λανθάνει; Τοῦ πέρι; ἀποκρίνεται ὁ Ἴπποκράτης, ὅτι μέλλεις, λέγει, τὴν ψυχὴν τὴν σουτοῦ παρασχεῖν θεραπεῦσαι ἄνδρι, ὡς φῆς, σοφιστῇ (²).

Ἐντεῦθεν καὶ ὁ Ἴσοκράτης ἐδύνατο νὰ λέγῃ (15, 235) πρὸς τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ «Σόλων μὲν τῶν ἐπιὰ σοφιστῶν ἐκλήθη καὶ ταύτην ἔσχε τὴν ἐπωνυμίαν τὴν νῦν ἀιμαζομένην καὶ κρινομένην παρ' ἡμῖν».

Ἐν τῇ ὄνειδιστικῇ ταύτῃ τοῦ ὀνόματος ἐκδοχῇ ὀνομάζει τὸν Σωκράτην ὁ Αἰσχύνης σοφιστὴν «Σωκράτην μὲν τὸν σοφιστὴν ἀπεκτείνετε, ὅτι Κριτίαν ἐφάνη πεπαιδευκῶς, ἕνα τῶν τριάκοντα τῶν τὸν δῆμον καταλυσάντων» (³).

Εἰ καὶ οἱ Σοφισταὶ τοιοῦτον ὄνειδος περιῆψαν τῷ ὀνόματι, ὅμως ὀνομάζονται παρὰ τε τῷ Ξενοφῶντι καὶ τῷ Πλάτῳ σοφοί (⁴). Τὸ αὐτὸ πρόσωπον ὀνομάζεται νῦν μὲν σοφός, νῦν δὲ σοφιστής (⁵). Ἄλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ μὲν σοφιστής κεῖται εἰς ψόγον, τὸ δὲ σοφός εἰς ἔπαινον ἢ εἰρωνικῶς. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Σοφισταὶ περὶ τὸ λέγειν ἰδίως ἡσχολοῦντο καὶ πρὸ πάντων λέγειν ἱκανοὺς ἐπηγγέλλοντο ὅτι ποι-

(¹) Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικὰ Γ. 2. σελ. 1004, 6, 17 κσφ. Περὶ σοφ. ἐλέγχ. κσφ. 1 σελ. 161, α, 21. Πλάτ. Σοφ. 231 Δ κ. ἐφ. 233 Α κ. ἐφ. 235 Α. 264 C. κ. ἐφ. Μέν. 96 Α. Γοργ. 463—465 Δ. Περὶ καὶ Ξενοφ. Κυνηγ. XIII.

(²) Πλάτ. Πρωτ. 312 Α κ. ἐφ.

(³) Κ. Τιμ. 169.

(⁴) Ξενοφ. Ἀπομν. Β, 1, 21. Συμπ. Δ, 62. Πλάτ. Ἀπολ. 20 Α. Δ. Ἐρξ. 397 Δ. Ἀξίω. 366 c. Πρωτ. 337 c.

(⁵) Πλάτ. Πρωτ. 312 Β. 338 c. 341 Α.

οἷσι τοὺς μαθητὰς αὐτῶν, Σοφισταὶ ὀνομάζονται μετὰ ταῦτα οἱ ῥήτορες καὶ οἱ τῆς ῥητορικῆς διδάσκαλοι. Καθόλου δὲ τρία τινὰ σημαίνει σοφιστῆς παρὰ τοῖς παλαιοῖς, τὸν φιλόσοφον, τὸν σοφιζόμενον τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸν ῥητοροδιδάσκαλον (1).

Τὸ ῥῆμα φιλοσοφεῖν ἐμφανίζεται κατὰ πρῶτον παρὰ τῷ Ἡρόδοτῳ (Α', 302) κατὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῆς συναντήσεως τοῦ Κροῖσου καὶ τοῦ Σόλωνος, οὐχὶ ὡς τεχνικὸς ὄρος, ἀλλὰ σημαῖνον τὴν ἔφεσιν πρὸς γνῶσιν καθόλου. Ὁ Ἡρόδοτος παρίστησι τὸν Κροῖσον πρυσταγορεύοντα τὸν Σόλωνα ὡδε· «Ξεῖνε Ἀθηναῖε, παρ' ἡμέας γὰρ περὶ σέο λόγος ἀπῆκται πολλὸς καὶ σοφίης εἵνεκεν τῆς σῆς καὶ πλάνης, ὡς φιλοσοφέων γῆν πολλὴν θεωρίας εἵνεκεν ἐπελήλυθας.»

Φανερόν ὅτι τὸ φιλοσοφεῖν ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ «θεωρίας εἵνεκεν» ἐπεξηγούμενον δηλοῖ ὅτι ὁ Σόλων τὰς περιουσίας αὐτοῦ ἐποιεῖτο οὐχὶ χάριν ἐμπορίας ἢ ἄλλου πρακτικοῦ σκοποῦ, ἀλλ' ἵνα γνωρίσῃ τὴν φύσιν τῶν διαφόρων χωρῶν καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα τῶν ἐν αὐταῖς οἰκούντων ἀνθρώπων.

Ὁ δὲ Θουκυδίδης (Β', 40) παρίστησι τὸν Περικλέα ἐν τῷ ἐπιταφίῳ αὐτοῦ λέγοντα «φιλοκαλοῦμεν μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας», ἐνθα τὸ φιλοσοφοῦμεν σημαίνει ἀγαπῶμεν καὶ ζητῶμεν καὶ μακροθυμῶμεν τοὺς λόγους τῶν πραγμάτων χωρὶς δι' αὐτὸν ἀποβάλλωμεν τὴν πρακτικὴν ἡμῶν δύναμιν.

Φιλοσοφεῖν ἔρα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου σημαίνει πᾶσαν ῥύπην καὶ τάσιν πρὸς γνῶσιν καὶ ἀνάπτυξιν, τὴν νῦν καλουμένην γενικὴν μόρφωσιν, φιλόσοφος δὲ νομίζεται ὁ μετεληφῶς παιδείας διαφόρου καὶ περιττῆς, ἥτοι λεπτῆς καὶ ἐξαιρέτου. Στενωτέραν σημασίαν φαίνεται λαβὸν κατὰ πρῶτον τὸ ὄνομα φιλοσοφία κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Σοφιστῶν, ὅτε σύνηθες κατέστην ἀπαιτῆται πλὴν τοῦ νενομισμένου τρόπου τῆς παιδεύσεως καὶ τῆς ἀμεθόδου ἀσκήσεως περὶ τὸν πρακτικὸν βίον, γνῶσις εὐρυτέρα, διὰ διδασκαλίας ἰδιαιτέρας καὶ μεθοδικῆς πρυσγινομένη. Φιλοσοφίαν λέγοντες νοοῦσι νῦν τοιαύτην περὶ τὰ νοητὰ πράγματα ἀσχολίαν, ἣτις δὲν γίνεται παρέργως πρὸς εὐάρεστον τοῦ χρόνου διαγωγὴν,

(1) Θεοκλήτου Χ Μηνοπούλου Ἀρχιμανδρίτου, νῦν δὲ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Πραγματεία Περί Σοφιστῶν σελ. 12.

ἀλλ' ἀσκεῖται αὐτοτελῶς καὶ θεωρεῖται ὡς ὑπόθεσις ἰδιαιτέρως καὶ σοβαρᾶς ἐνεργείας. Τὰ δ' ὅρια ὅμως τῆς ἐννοίας ταύτης δὲν περιορίζονται ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἐπιστήμῃ κατὰ τὴν νῦν τῆς φιλοσοφίας ἐκδοχὴν, οὐδ' ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καθόλου, ἧς εὐχρηστότεροι ὀνομασίαι ὑπῆρχον ἄλλαι. Φιλοσοφεῖν δῆλον ὅτι σημαίνει ὅ,τι καὶ τὸ μελετᾶν καὶ οἰκονομῆποτε θεωρητικὴν ἐνεργεῖαν ἀσκεῖν. Οὕτω π. χ. παρὰ Ξενοφῶντι (¹) ὁ Εὐθύδημος μελετῶν συγγραφεὺς ποιητῶν καὶ σοφιστῶν φρονεῖ ὅτι φιλοσοφεῖ. Καὶ ἐν τῷ Συμποσίῳ (1, 5) ἐπὶ ὁμοίως ἐννοίας καλεῖ ἑαυτὸν ὁ Σωκράτης «αὐτουργὸν τῆς φιλοσοφίας» ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Καλλίαν, ὅστις ἐδιδάχθη τὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τῶν Σοφιστῶν. Φιλοσοφεῖν ὁ Σωκράτης καλεῖ τὸ ἐξετάζειν ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους. Ἀποστολὴν τοῦ βίου μου ὑπέλαβον, λέγει Ἀπολ. 24 Ε, «φιλοσοφοῦντά με δεῖν ζῆν καὶ ἐξετάζοντα ἑμαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους». Καὶ ἐν Κύρου παιδείᾳ (5', 1, 41) φιλοσοφεῖν λέγεται καθόλου τὸ φροντίζειν, σκέπτεσθαι, μελετᾶν. Τὴν αὐτὴν χρῆσιν εὐρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ Ἰσοκράτει, καλοῦντι τὴν ἰδίαν ἀσχολίαν «περὶ τοὺς λόγους φιλοσοφίαν ἢ καὶ ἀπλῶς «φιλοσοφίαν» καὶ «φιλοσοφεῖν» (²). Οἱ δὲ φιλόσοφοι κατὰ τὴν στενωτέραν τοῦ ὀνόματος ἐννοίαν καλοῦνται μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Σωκράτους, ὡς εἵπομεν ἤδη, σοφοὶ ἢ σοφισταὶ καὶ ἀκριβέστερον φυσικοὶ καὶ φυσιολόγοι.

Παρὰ τῷ Πλάτῳ πρῶτον γίνεται χρῆσις τοῦ ὅρου ἀκριβεστέρα. Ἡ μὲν σοφία ἐστὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα ταύτην τῇ ἐπιστήμῃ, ἢ δὲ φιλοσοφία κτήσις ἐπιστήμης (³). Καὶ ἡ μὲν ἐπιστήμη ἐστὶ γνῶσις τῶν ὄντως ὄντων, τῶν ἰδεῶν, ἢ δὲ δόξα τῶν γιγνομένων καὶ μεταβαλλομένων, τῶν αἰσθητῶν. "Ὅθεν φιλοσόφους ὀλεῖ ὁ Πλάτων τοὺς ἀπὸ ἕκαστον τὸ ὄν ἀσπαζομένους ἢ τοὺς δυναμένους ἐφάπτεσθαι τοῦ ἀεὶ κατὰ ταῦτα ὡσαύτως ἔχοντος. Φιλόσοφον ἄρα καλεῖ ὁ Πλάτων τὸν ἐν τε τῇ διανοήσει καὶ τῇ πράξει αὐτοῦ καταστοχάζομενον τῆς ἀναλλοιώτου καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἐχούσης οὐσίας καὶ οὐχὶ τῶν φαινομένων, τῶν ἐν ἀδιαλείπτῳ ῥοῇ διατελούντων. Ἐπειδὴ δέ:

(¹) Ἀπομν. Δ, 1. 1. 8. 10. 23.

(²) Ἰσοκρ. Πανηγ. 10. 6. Πανηγ. 9, 11, 19. Περὶ ἀντιδ. 181—186, 271—285. κ. ἄλ.

(³) Πλάτ. Ἰδῶθ. 288 Δ.

ἐν τῷ αἰσθητῷ τούτῳ κόσμῳ μόνον ῥέοντα καὶ αἰεὶ μεταβαλλόμενα φαινόμενα. ὑπάρχουσιν, αἱ δ' ἀμετάβλητοι καὶ ἀναλλοίωτοι καὶ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχουσαι οὐσίαι εὐρίσκονται κατ' ἀνάγκην ἐν ἄλλῳ τινὶ κόσμῳ νοητῷ, ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἰδεῶν, διὰ τοῦτο φιλοσοφία ἐστὶν ἔξαρσις τοῦ νοῦ εἰς τὸ ὄντως ὄν, εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἠθικὴν παράστασιν τῆς ἰδέας. Ἀλλὰ καὶ παρὰ Πλάτωνι ἀπαντᾷ ἡ λέξις ἐπ' εὐρυτέρας ἐννοίας, καθ' ἣν ἡ γεωμετρία καὶ ἄλλαι θεωρητικαὶ ἐνέργειαι καλοῦνται φιλοσοφίαι (').

Ἀκριθέστερον ὀρίζει τὴν φιλοσοφίαν ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκλείων αὐτῆς τὴν πρακτικὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ταλαντεύεται μεταξὺ εὐρυτέρας καὶ στενωτέρας ἐκδοχῆς τῆς φιλοσοφίας. Καὶ κατὰ μὲν τὴν εὐρυτέραν ἐννοίαν φιλοσοφίαν καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης πᾶσαν ἐπιστημονικὴν ἐξέτασιν καὶ γνῶσιν καθόλου καὶ περιλαμβάνει ἐν αὐτῇ τὴν μαθηματικὴν, τὴν φυσικὴν, τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν ποιητικὴν. Κατὰ δὲ τὴν στενωτέραν ἐννοίαν φιλοσοφίαν ὀνομάζει τὴν ἐπιστήμην, τὴν μὴ ἔχουσαν πρὸ ὀφθαλμῶν ὠρισμένον τινὰ ἐπιστημονικὸν κλάδον, ἀλλ' ἐξετάζουσαν «τὸ ὄν ἢ ὄν» ἢ τὴν τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν θεωρητικὴν, τὴν πραγματευομένην ἰδίως περὶ τῆς ὕλης, τοῦ εἶδους, τῆς κινητικῆς καὶ τῆς τελικῆς αἰτίας τῶν ὄντων. Καλεῖ δ' αὐτὴν «πρώτην φιλοσοφίαν». Τὰς δὲ εἰδικὰς ἐπιστήμας ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πρώτην φιλοσοφίαν «ἐν μέρει ἐπιστήμας». Φιλοσοφίας δὲ κατὰ πληθυντικὸν ἀριθμὸν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης τὸ μὲν φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας, (τὴν μαθηματικὴν π. χ. καὶ τὴν φυσικὴν καὶ τὴν θεολογικὴν καλεῖ αἰρεῖς θεωρητικὰς φιλοσοφίας) τὸ δὲ τρόπους τοῦ φιλοσοφεῖν, φιλοσοφικὰ συστήματα. Ἐν Α'. τῶν Μετὰ τὰ Φυσικὰ βιβλίων διαλαβὼν περὶ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφημάτων ἐπιφέρει: «Μετὰ δὲ τὰς εἰρημένους φιλοσοφίας ἡ Πλάτωνος ἐπεγένετο πραγματεία».

Μόλις δὲ διὰ τούτων ἐγένετο ἀρχὴ πρὸς ἀκριθέστερον ὄρισμόν τῆς ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐγκαταλιμπάνεται πάλιν ἐν ταῖς μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην φιλοσοφικαῖς σχολαῖς, ἐν αἷς ἡ φιλοσοφία ὀρίζεται τὸ μὲν μονομερῶς καὶ πρακτικῶς ὡς ἀσκησις τῆς σαφείας,

(') Πλάτ. Θεαίτ. 143 Δ. Γοργ. 484 C. 485 Δ. κ. ἐξ. Πρωτ. 335 Δ, Λύσ. 213 Δ. Πρὸβλ. Μενέξ. ἐν ἀρχῇ.

ὡς ὄργανον πρὸς εὐδαιμονίαν, ὡς βιοσοφία, τὸ δὲ ὀλίγον διακρίνεται ἀπὸ τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν καὶ συγγεῖται μάλιστα πρὸς τὴν πολυμάθειαν. Εἰς τὴν σύγχυσιν ταύτην συνήργησαν ἔνθεν μὲν ἢ πρὸς πολυμάθειαν τάσις τῆς Περιπατητικῆς σχολῆς καὶ τῆς Ἀλεξανδρεωτικῆς περιόδου, ἔνθεν δὲ ἢ Στωϊκῆ σχολῆ καὶ μάλιστα ἐξ ἔτου ὁ Χρῦσιππος συμπεριέλαβεν ἐν τῷ κύκλῳ τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ ζητήσεων καὶ κλάδους, οἷοί εἰσιν ἡ γραμματικὴ, ἡ μουσικὴ καὶ ἄλλοι ταιοῦτοι.

Οἱ Στωϊκοὶ ὄριζον τὴν μὲν σοφίαν ἐπιστήμην θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, τὴν δὲ φιλοσοφίαν ἄσκησιν τέχνης, καὶ δὴ τῆς ἀνωτάτης τέχνης, τῆς ἀρετῆς. Αἱ γενικώταται δὲ κατ' αὐτοὺς ἀρεταί εἰσι τρεῖς, φυσικὴ, ἠθικὴ καὶ λογικὴ δι' ἣν αἰτίαν καὶ τριμερὴς ἐστὶν ἡ φιλοσοφία, ἧς τὸ μὲν φυσικόν, τὸ δὲ ἠθικόν, τὸ δὲ λογικόν (¹).

Κατὰ δὲ τὸν Σενέκαν (²), φιλοσοφία ἐστὶν sapientiae amor et affectatio (ὑπερ οὐχὶ διάφορον τοῦ Πλατωνικοῦ : τὸν φιλόσοφον σοφίας φήσομεν ἐπιθυμητὴν εἶναι) καὶ philosophia studium virtutis est, sed per ipsam virtutem.

Οἱ ὀρισμοὶ οὗτοι τῆς φιλοσοφίας ἀφέροντες τὰ ὅρια, τὰ χωρίζοντα τὴν τοῦ Πλάτωνος ἰδεολογίαν καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν πρώτην φιλοσοφίαν ἀπὸ τῶν λοιπῶν τῆς ἐπιστήμης κλάδων, συμπεριλαμβανόντες δὲ σύμπαντα τὸν θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν βίον ἔμελλον κατ' ἀνάγκην νὰ καταστήσωσι δυσχερῆ τὸν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῆς ἐκτάσεως τῆς φιλοσοφίας. Ἐξ ἔτου μάλιστα ἐπῆλθεν ἡ τῆς ἐπιστήμης μετὰ τῆς μυθολογίας καὶ τῆς θεολογικῆς ποιήσεως ἀνάμιξις, δι' ὧν τὰ ὅρια τῶν κλάδων τούτων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀείποτε μετεκινούντο, ἀπώλεσεν ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας πάντ' ἀκριβῆ ὀρισμὸν. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ Στράβων τὴν γεωγραφίαν ὀνομάζει οὐσιῶδες μέρος τῆς φιλοσοφίας· διότι ὑπόθεσις αὐτῆς θεωρεῖται καὶ ἡ πολυμάθεια.

Ὁ δὲ «Ἐπίκουρος ἔλεγε τὴν φιλοσοφίαν ἐνέργειαν εἶναι λόγους καὶ διαλογισμοὺς τὸν εὐδαίμονα βίον περιποιούσαν» (³).

(¹) Π λ ο υ τ. π. τῶν Ἀρσσκ. τοῖς φιλοσοφ. προσίμ.

(²) S e n e c a, Epist 89, 3. 7.

(³) Σ έ ξ τ. Ἐ μ π ε ι ρ. πρὸς ἠθικοὺς 169.

Ἄφ' οὗ δὲ οἱ νέοι Πλατωνικοὶ τὸν μὲν Λῆνον καὶ τὸν Ὀρφέα θεωροῦσιν ὡς τοὺς ἀρχαιοτάτους φιλοσόφους, τοὺς δὲ Χαλδαίκοις χρησμούς, ὡς τὴν πηγὴν τῆς ὑψίστης σοφίας, τὰ δὲ μυστήρια καὶ τὴν ἄσκησιν καὶ τὰς θεουργικὰς δεισιδαιμονίας τῆς ἑαυτῶν σχολῆς, ὡς τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν, δὲν πρέπει νὰ φανῆ ἡμῖν παράδοξον, ὅτι χριστιανοὶ θεολόγοι τῷ αὐτῷ δικαίῳ χρώμενοι ἐξύμνουν τὸν μοναχικὸν βίον ὡς τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν καὶ ὅτι εἰς τὰς παντοειδεῖς τάξεις τῶν μοναχῶν καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς βουσκούς ἀπένεμον τὸ ὄνομα, δι' οὗ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἠνόμαζον τὴν ὑψίστην τῆς διανοίας ἐνέργειαν. Ὁ Σωζόμενος διηγούμενος ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ περὶ τῶν βουσκῶν τούτων ἐπιλέγει «καὶ οἱ μὲν ὧδε ἐφιλοσόφουν». Ὁ χριστιανισμὸς καλεῖται φιλοσοφία. Ὁ Εὐσέβιος (1) περὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας τὸν λόγον ποιούμενος λέγει «ἢ καὶ ἡμᾶς φιλοσοφία». Καὶ ὑπὸ τοῦ Φίλωνος ἢ τῶν Ἐσσαιῶν καὶ τῶν Θεραπευτῶν θεολογία καὶ ἡ ἀλληγορικὴ αὐτῶν ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς χαρακτηρίζεται ὡς «φιλοσοφεῖν» καὶ «πάτριός φιλοσοφία».

Ἐν τῇ περιόδῳ τοῦ μέσου αἰῶνος μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων οἱ φιλοσοφοῦντες ἐπιουῦντο χρῆσιν τῶν εἰρημένων διορισμῶν ἰδίᾳ ἐπὶ τοῖς ἔχνεσι τοῦ Ἀριστοτέλους βαίνοντες ἐθεώρουν τὴν φιλοσοφίαν ὡς τὴν ἐνότητα πασῶν τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, πρὸ πάντων δὲ τῆς φιλοσοφίας μέρη ἐθεωροῦντο ἡ λογικὴ, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ φυσικὴ.

Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐνότητος τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν διετηρήθη καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις.

Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν δύο μεγάλων διευθύνσεων τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, ὁ Ἄγγλος Φραγκίσκος Βάκων τῆς ἐμπειρικῆς καὶ ὁ Γαλάτης Ρενάτος Καρτέσιος τῆς ὀρθολογικῆς ἀντιλαμβάνονται τῆς φιλοσοφίας, ὡς τῆς περιλήψεως πάσης ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ἡ δὲ ἀντίληψις αὕτη διαμένει καὶ μετὰ ταῦτα ἀμετάβλητος κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἑκατέρου τῶν φιλοσοφικῶν τούτων συστημάτων.

Ὁ δὲ Οὐόλφιους ὁ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Λεϊβνιτίου εἰς σχολικὸν σύστημα διαρθρώσας διακρίνει ἱστορικὴν καὶ φιλοσοφικὴν γνῶσιν καὶ

(1) Ἐκκλ. ἱστορ. IV, 267.

ὀρίζει τὴν μὲν ἱστορίαν ὡς γνῶσιν τῶν ὄντων ἢ γιγνομένων, τὴν δὲ φιλοσοφίαν ὡς γνῶσιν τοῦ λόγου τῶν ὄντων καὶ γιγνομένων, ἐξ οὗ κατανοεῖται διατὶ ταῦτα ὑπάρχουσι ἢ γίνονται, ἢ καὶ ὡς ἐπιστήμην τῶν δυνατῶν, καθ' ὅσον δύναται νὰ ὑπάρχωσι (scientia possibilium quatenus esse possunt). Ἱστορικὴν γνῶσιν κέκτηται, λέγει ὁ Οὐόλφιος, ὁ γιγνώσκων ὅτι τὸ ὕδωρ ἐν τῇ κοίτῃ τοῦ πυτχυοῦ ῥεῖ πρὸς τὰ κάτω, φιλοσοφικὴν δὲ ὁ ἐπιστάμενος ὅτι τοῦτο συμβαίνει διὰ τὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν πίεσιν, ἣν ἀσκουῖσι τὰ ἄνω μέρη τοῦ ὕδατος ἐπὶ τὰ κάτω.

Τὰ δὲ κύρια τῆς φιλοσοφίας μέρη εἰσὶ κατ' αὐτὸν ἡ φυσικὴ θεολογία, ἡ ψυχολογία, ἡ φυσικὴ, ἡ λογικὴ, ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ τεχνολογία. Ταύταις προστίθῃσιν ἔτι τὴν ὀντολογίαν ὡς τὴν ἐπιστήμην τῶν κοινῶν διορισμῶν πάντων τῶν ὄντων.

Ὁ τοῦ Οὐόλφίου ὀρισμὸς τῆς φιλοσοφίας ἀνεκφερόμενος καὶ αὐτὸς ἐπὶ τὸν λόγον καὶ τὰς αἰτίας, δι' ἃς τὰ ὄντα καὶ τὰ γιγνόμενα καθίστανται δυνατά, οὐδὲν διαφέρει τοῦ Πλατωνικοῦ καὶ Ἀριστοτελικοῦ. Δὲν περιορίζει μὲν τὴν φιλοσοφίαν ἐν ταῖς πρώταις αἰτίαις καὶ ἐπομένως ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας ἐστὶ παρ' αὐτῷ εὐρυτέρα, ἀλλ' ὡπερ παρὰ Πλάτωνι καὶ Ἀριστοτέλει ἡ φιλοσοφία ἐν εὐρυτέρῃ ἐκδοχῇ λαμβάνεται ταύτουσήμεντος πρὸς τὴν ἐπιστήμην καθόλου, οὕτω καὶ παρὰ τῷ Οὐόλφίῳ δὲν χωρίζονται ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας αἱ θετικαὶ ἐπιστήμαι καὶ μάλιστα ἡ μαθηματικὴ.

Ὁ Κάντιος διακρίνει τὴν γνῶσιν κατὰ τὴν μορφήν αὐτῆς τριχῶς, εἰς cognitio ex datis, ἥτοι ἱστορικὴν, καὶ cognitio ex principiis, ἥτοι λογικὴν, ταύτην δὲ πάλιν χωρίζει εἰς μαθηματικὴν καὶ φιλοσοφικὴν. Μαθηματικὴν μὲν καλεῖ τὴν ἐκ τῆς κατασκευῆς ἐννοιῶν λογικὴν γνῶσιν, φιλοσοφικὴν δὲ τὴν ἐξ ἐννοιῶν καθ' ἑαυτάς. Φιλοσοφία κατὰ μὲν τὴν σχολικὴν αὐτῆς ἔννοιαν θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Καντίου τὸ σύστημα τῶν φιλοσοφικῶν γνώσεων, κατὰ δὲ τὴν κοσμικὴν ἢ ἐπιστήμην ἢ πᾶσαν γνῶσιν ἐπὶ τοὺς οὐσιώδεις σκοποὺς τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἀναφέρονσα.

Ὁ Φίχθιος καὶ ὁ Σελλίγγιος προωδοποιήσαν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐγέλου, ὁ μὲν κατὰ τὸ εἶδος, ὁ δὲ κατὰ τὴν ὕλην. Ὄρίζει δὲ ὁ Ἐγελος τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἐπιστήμην τοῦ ἀπο-

λύτου ὑπὸ τὴν μορφήν διαλεκτικῆς ἀναπτύξεως ἢ ὡς ἐπιστήμην τοῦ ἑαυτὸν νοοῦντος λόγου.

Ὁ Ἐρβερτος ὀρίζει τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἐπεξεργασίαν τῶν ἐννοιῶν, τὴν δ' ἐπεξεργασίαν ταύτην νοεῖ ὁ Ἐρβερτος τὸ μὲν ὡς διασάφησιν, τὸ δὲ ὡς διόρθωσιν, τὸ δὲ ὡς συμπλήρωσιν τῶν ἐννοιῶν διὰ διορισμῶν ἀξίας, ἔθεν καὶ τὰ κύρια τῆς φιλοσοφίας μέρη εἰσι κατ' αὐτὸν τρία: ἡ λογικὴ, ἡ μεταφυσικὴ καὶ ἡ αἰσθητικὴ, ἥτις περιλαμβάνει τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν καλλολογίαν.

Ἐκ τῶν νεωτάτων τῆς Γερμανίας φιλοσόφων ὁ μὲν καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου Π α ο υ λ σ ἔ ν ι ο ς (Paulsen) ὀρίζει τὴν ἐννοιὰν τῆς φιλοσοφίας εὐρύτατα ὡς τῆς περιλήψεως πάσης ἐπιστημονικῆς γνώσεως (¹). Κατ' αὐτὸν αἱ ἐπιστήμαι πᾶσαι εἰσι μέλη ἐνὸς ἐνιαίου συστήματος, μιᾶς universitatis scientiarum, ἧς ὑποκείμενόν ἐστι τὸ σύνολον τῶν ὄντων. Τοῦτο τὸ ὑπὸ τῶν αἰώνων οἰκοδομούμενον, οὐδέποτε δὲ συντελούμενον σύστημα ἐστὶν ἡ φιλοσοφία. Ὁ δὲ καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Λειψίας Βουνδίτιος (Wundt) (²), δίδωσι τῇ φιλοσοφίᾳ ὅρια μᾶλλον περιγεγραμμένα ὀρίζων αὐτὴν ὡς «τὴν καθόλου ἐπιστήμην, ἥτις ἔργον ἔχει νὰ συνάψῃ τὰς ὑπὸ τῶν καθ' ἕκαστα ἐπιστημῶν κτηθείσας γνώσεις εἰς ἓν ἀντιφάσεων ἀπηλλαγμένον σύστημα καὶ ν' ἀναγάγῃ ἐπὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῆς τὰς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐν χρήσει οὔσας γενικὰς μεθόδους καὶ προϋποθέσεις τῆς γνώσεως».

Ὁ Ἀγγλος φιλόσοφος Ἐρβέρτος Σπένσερος φιλοσοφίαν ἐνοεῖ τὴν ἐσχάτην καὶ ὑψίστην ἐνότητα τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων. Ἡ μὲν γνῶσις, λέγει, τοῦ ταπεινοτάτου εἴδους οὕπω ἐστὶν ἐνιαία γνῶσις, ἡ δ' ἐπιστήμη ἐστὶν ἐν μέρει μόνον ἐνιαία γνῶσις, τελείως δ' ἐνιαία γνῶσις ἐστὶν ἡ φιλοσοφία.

Παραλείπομεν ἐνταῦθα τοὺς ὀρισμοὺς ἐκείνων ἐκ τῶν νεωτέρων, οἵτινες περιορίζουσι τὴν φιλοσοφίαν εἰς μονομερεῖς τοῦ ἐπιστητοῦ κλάδους, διότι τοιοῦτοι στενοὶ ὀρισμοὶ οὐδόπως συνάδουσι πρὸς τὸν

(¹) Friedrich Paulsen, Einleitung in die Philosophie 7. Aufl. Berlin 1901, σελ. 19. 34.

(²) Wilhelm Wundt, System der Philosophie, Leipzig 1889, σελ. 21.

καθολικὸν χαρακτηῖρα τῶν μέχρι τοῦδε μεγάλων φιλοσοφικῶν συστημάτων.

§ 2.

Ἡ φιλοσοφία.

Διάφοροι τῆς φιλοσοφίας ὄψεις.— Ἔργον τοῦ ιστοριογράφου τῆς φιλοσοφίας.— Ὁρισμὸς τῆς φιλοσοφίας.— Διαφορὰ τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν.

Οὐ μόνον δὲ τὸ ὄνομα τῆς φιλοσοφίας στερεῖται σημασίας ἀκριβῶς ὠρισμένης καὶ σταθερῶς ὁμοληθῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶγμα. Ὡς περὶ δὲ καθόλου ἢ ἀοριστία τῆς γλωσσικῆς τοῦ ὀνόματος χρήσεως ἐμφάνει πάντοτε τὴν ἀβεβαιότητα τοῦ διὰ τοῦ ὀνόματος δηλουμένου πράγματος, οὕτω συμβαίνει καὶ ἐντῷδε. Ἐν τῷ ὀνόματι τῆς φιλοσοφίας καθορίζεται, ὡς εἶδαμεν, βαθμηδὸν μόνον καὶ κατ' ὀλίγον, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἢ φιλοσοφία μόνον βαθμηδὸν προέκυψεν ὡς ἰδιαιτέρα μορφή τοῦ διανοητικοῦ βίου. Καθ' ὃν δὲ βαθμὸν κυμαίνεται τὸ ὄνομα μεταξὺ στενωτέρας καὶ εὐρυτέρας σημασίας, κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν κυμαίνεται καὶ ἡ φιλοσοφία μεταξὺ τοῦ περιορισμοῦ αὐτῆς ἐν ὠρισμένῳ ἐπιστημονικῷ κλάδῳ καὶ τῆς ἀναμίξεως μετὰ παντοειδῶν στοιχείων ἄλλοτριῶν αὐτῆς. Ἡ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλοσοφία εὐρίσκεται ἔτι ἐν μέρει μετὰ μυθολογικῶν ἀντιλήψεων συμπεφυκυῖα, καὶ αὐτῷ δ' ἔτι τῷ Πλάτῳ ὁ μῦθος ἀποβάλλει ἀνάγκη. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐμφανίσεως τῆς νέας Πυθαγορείου φιλοσοφίας ἢ πολυθεϊκῆς θεολογίας τηλικαύτην ἐκτίσαστο δύναμιν ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας, ὥστε αὕτη δὲν θέλει νὰ ᾖ ἄλλο τι ἢ ἐξηγήτρια τῶν θεολογικῶν παραδόσεων. Μετὰ τῶν ἐπιστημονικῶν ζητήσεων συνεδέθησαν προσέτι καὶ τοῖς Πυθαγορείοις, τοῖς Σοφισταῖς, τῷ Σωκράτει, τοῖς Κυνικοῖς καὶ τοῖς Κυρηναῖκοις πρακτικαὶ τάσεις, ἅς καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἄνδρες οὐδόλιως διακρίνουσιν ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης αὐτῶν, Ὁ Πλάτων καταλογίζεται ἐξ ἴσου εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν ὡς περὶ καὶ τὴν γνῶσιν. Ἐν δὲ ταῖς μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην χρόναις ἡ φιλοσοφία θεωρεῖται μονομερῶς κατὰ τὴν πρακτικὴν μόνον ὄψιν αὐτῆς καὶ διὰ τοῦτο ταυτίζεται πρὸς τὴν ἠθικὴν μάρφωσιν καὶ τὴν ἀληθῆ ἠρησκειαν.

Τελευτῶντες ἐχώρισαν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας τοὺς ἄλλους ἐπιστημονικοὺς κλάδους, ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο βαθμηδὸν μόνον καὶ

ἀτελῶς πάντοτε. Ἡ φιλοσοφία ἔμενεν ἀείποτε παρ' αὐτοῖς οὐ μόνον τὸ ἐνιαῖον σημεῖον, εἰς ὃ καταλήγουσι πᾶσαι αἱ ἐπιστημονικαὶ τάσεις, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀρχῆθεν πάσας ταύτας περιλαμβάνον ὅλον. Τὸ ἰδιόζον τῷ Ἑλληνι αἶσθημα πρὸς τὴν μορφήν καὶ τὸ εἶδος δὲν ἐπιτρέπει αὐτῷ γὰρ μένῃ ἐν τῇ μερικῇ τῶν ὄντων θεωρίᾳ· καὶ αἱ γνώσεις δ' αὐτοῦ εἰσι κατ' ἀρχάς τὸσον ἐνδεεῖς, ὥστε πολλῶ ἡμῶν ὀλιγώτερον δεσμεύουσιν αὐτὸν ἐν τῇ παρατηρήσει τῶν καθ' ἕκαστα. Διὰ τοῦτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ βλέμμα αὐτοῦ στρέφεται πρὸς τὸ σύνολον τῶν ὄντων καὶ μόνον μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἀπέσπασεν ἐκ τῆς καθολικῆς ταύτης ἐπιστήμης τοὺς ἰδιαιτέρους αὐτῆς κλάδους. Καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ Πλάτων ὡς ἐπιστήμης ἐν ἀκριβεῖ τῆς λέξεως ἐκδοχῇ ἀναγνωρίζει μόνον τὴν φιλοσοφίαν καὶ τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς μαθηματικῆς· καὶ αὐτῶν δὲ τούτων ἀπαιτεῖ τοιαύτην πραγματείαν, ὥστε γὰρ καθι-
στῶνται μέρος τῆς φιλοσοφίας. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν φιλοσοφίαν καταλέγει τὰ τε μαθηματικὰ καὶ τὰς περὶ τὴν φύσιν ἐπιστημονικὰς αὐτοῦ ζητήσεις καίπερ εἰσερχομένας βαθυτάτα εἰς τὴν εὐρυτάτην καὶ περιεκτικωτάτην παρατήρησιν τῶν καθ' ἕκαστα. Ἐν τῇ Ἀλεξανδρεωτικῇ περιόδῳ κατὰ πρῶτον ἐξέλοντο αἱ ἐπιμέρους ἐπιστήμαι εἰς αὐτοτελῆ ἀνάπτυξιν· ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις βλέπομεν ἔτι οὐ μόνον ἐν τῇ Περιπατητικῇ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Στωϊκῇ σχολῇ μέγα πλῆθος συφῶν γνώσεων καὶ ἐμπειρικῶν ἀντιλήψεων συνυφαισμένων μετὰ φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν κατὰ τρόπον σύγχυσιν πολλὰκις προκλυῦντα. Ἡ ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων περιορίζει μὲν τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῆς προσοχὴν ἐν τοῖς πρακτικῶς σπουδαίοις ζητήμασι, κατὰ τὴν πραγματείαν δ' ὅμως αὐτῶν τρέφεται καὶ αὐτὴ ὡς ἡ μετὰ ταῦτα Σκέψις ἀπὸ τῆς σοφῆς παραδόσεως.

Εἰ καὶ ὁ ἰδρυτῆς τῆς νέας Πλατωνικῆς φιλοσοφίας περιορίζετο αὐστηρότερον ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ζητήσει καθ' ἑαυτήν, ἡ σχολὴ ἔμως αὐτοῦ ἀπικλίνουσα πρὸς τὰς μεγάλας αὐθεντίας τῶν προγενεστέρων χρόνων λεληθότως πως ὑπερεπλήρου κυριολεκτικῶς ἑαυτὴν σοφῶ φόρτου.

Ἀπὸ δὲ τῶν πρώτων μ. Χ. αἰῶνων καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα ἀπόλλυσιν ἐντελῶς ἡ φιλοσοφία τὴν αὐθυπαρξίαν αὐτῆς καὶ ἡ φιλοσοφικὴ διανόησις παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς, τοῖς Ἀραβι καὶ τοῖς Ἰουδαίοις δὲν ἀσχεῖται πλέον ὡς αὐτοτελῆς ἐπιστήμη, ἀλλ' ὡς ὄργανον

τῆς θεολογίας πρὸς ὑπεράσπισιν, διασάφησιν καὶ ἐπιστημονικὴν διατύπωσιν τῶν ἀρχῶν τῆς θρησκείας τῆ βοήθειά τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν χειροφραγῆθεῖσα ἀπὸ τῆς θεολογικῆς αὐθεντίας ἡ φιλοσοφία καὶ τὴν ἰδίαν ἀνακτασασμένην αὐτοτέλειαν δὲν παρίστανται κατὰ τὴν πορείαν αὐτῆς μέχρι τῶν κατ' ἡμᾶς χρόνων διατηροῦσα σταθερῶς ὡρισμένα ὅρια, ἀλλ' ὅτε μὲν ἐκτείνονται ταῦτα ἐπὶ τὸ εὐρύτετον, καταλεγυμένων εἰς τὴν «νέαν φιλοσοφίαν» οὐ μόνον τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς φυσικῆς πειραματικῆς καὶ τῆς χυμικῆς καὶ τῆς ἀνατομικῆς καὶ τῆς ἄλλης ἱατρικῆς, καὶ τῆς μηχανικῆς καὶ τῆς ἀστρονομίας μέχρι καὶ ἐντελῶς πρακτικῶν δεξιότητων, οἷον τῆς νυκτικῆς, τῆς διορθώσεως τῶν τηλεσκοπίων καὶ τῆς παρασκευῆς τῶν κατὰλλήλων πρὸς τοῦτο ὕαλων, ὅτε δὲ πάλιν συστέλλονται ἐπὶ τὸ στενότερον χωριζομένων ἐντελῶς τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀντιτιθεμένων μάλιστα πρὸς αὐτήν, ὡς τοῦτο συμβαίνει π. χ. παρὰ τῷ Φιχθίῳ, τῷ Σελλιγγίῳ καὶ τῷ Ἐγέλιῳ, οὔτινές εἰσιν ἀδιστακτως πεπεισμένοι, ὅτι δύνανται διὰ νέας μεθόδου διανοήσεως καθαρῶς λογικῆς νὰ παραγάγωσιν ἄνευ τῆς βοήθειας τῆς πείρας καὶ τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν σύστημα ἀπολύτου γνώσεως τῶν ὄντων. Ἄλλοτε δὲ πάλιν τὰ ὅρια τῆς φιλοσοφίας περιορίζονται ἐντὸς κύκλων τοῦ ἐπιστητοῦ ὅπως ἀντιθέτων καὶ παντελῶς ἀλλήλους ἀποκλειόντων ὡς ἐν τῇ θεικῇ λεγομένῃ φιλοσοφικῇ διανοήσει καὶ τῇ μυσικῇ.

Ἄν λοιπὸν ἠθέλωμεν νὰ παραλάβωμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας πᾶν ὅ,τι παρὰ τοῖς φιλοσοφοῦσι φιλοσοφία καλεῖται ἢ ἐν φιλοσοφικαῖς συγγραφαῖς ἀπαντᾷ, ν' ἀποκλείσωμεν δ' αὐτῆς πᾶν ὅ,τι δὲν φέρει διαρρήδη τὸ ὄνομα τῆς φιλοσοφίας, φανερόν ὅτι θὰ περιεγράφωμεν τὰ ὅρια τῆς ἐκθέσεως ἡμῶν τοῦτο μὲ λίαν στενά, τοῦτο δὲ καὶ μάλιστα λίαν εὐρέα.

Ἄν δὲ ταῦναντίον πρέπη νὰ παρασταθῇ τὸ φιλοσοφικὸν στοιχεῖον κατ' ἐαυτὸ εἴτε ὀνομάζεται οὕτως εἴτε μή, ζητεῖται τότε, τίνα εἰσὶ τὰ γνωρίσματα, δι' ὧν θὰ διακρίνωμεν τὸ φιλοσοφικὸν ἀπὸ τοῦ μὴ φιλοσοφικοῦ; Εὐόδηλον ὅτι τὰ γνωρίσματα ταῦτα πρέπει νὰ ζητηθῶσι μόνον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλ' ἡ ἐννοια αὕτη,

μεταβαλλομένων τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν τῶν καθ' ἕκαστον φιλοσόφων καὶ τῶν χρονικῶν περιόδων, συµμεταβάλλεται ἕκαστα καὶ αὕτη· κατὰ τὸ μέτρον δὲ τῆς μεταβολῆς ταύτης φκίνεται ἀναγκαστὸν νὰ μεταβάλληται καὶ ἡ ἔκτασις ἐκείνου, ὕπερ ἢ τῆς φιλοσοφίας ἱστορία παραλαμβάνει εἰς τὸν κύκλον αὐτῆς. Τοῦτο δὲ κεῖται ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ πράγματος καὶ κατ' οὐδένα τρόπον δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν, πάντων δ' ἡκιστα, ἐὰν μὴ ἀφορμώμεθα ἀπὸ ἐννοιῶν σταθερῶν, ἀλλ' ἀπὸ ἀσαφῶν ἐντυπώσεων καὶ ἀορίστων ἴσως δὲ καὶ ἀντιφαστικῶν δοξῶν, ἐὰν καταλείπωμεν εἰς τὸ σκοτεινὸν ἱστορικὸν συναίσθημα ἐκάστου τῆς φιλοσοφίας ἱστοριογράφου νὰ παραλαμβάνῃ ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ καὶ ν' ἀπακλείῃ αὐτῆς κατὰ τὸ δοκοῦν ὅσον ἂν αὐτὸς θέλῃ. Διότι ὡσπερ μεταβάλλονται αἱ φιλοσοφικαὶ ἐννοιαὶ, οὕτω καὶ κατὰ μείζονα μάλιστα βαθμὸν πάσχουσι τοῦτο αἱ προσωπικαὶ ἐκάστου ἐντυπώσεις. Ἐὰν δὲ διὰ τὸ ἐπισφαλές τῆς μεθόδου ταύτης θελήσωμεν ν' ἀντεχώμεθα τοῦ μόνου ἡμῖν ὑπολειπομένου, τῆς σφῆς δῆλον ὅτι παραδύσεως, οὐδεμίαν τοῦ πράγματος διόρθωσιν ἐπιφέρομεν. Ἐκ τῆς ἐνστάσεως ἄρα ἐκείνης τόσον μόνον ἔπεται, ὅτι βάσιν τῆς ἐκθέσεως ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ὑποβάλωμεν θεωρίαν περὶ τῆς φύσεως τῆς φιλοσοφίας ὡς οἷόν τε ὀρθὴν καὶ περιεκτικὴν. Ταύτην δὲ δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν ἐντὸς τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης. Ἐν ταύτῃ μόνῃ δύνανται νὰ ὑπάρχωσι δεδομένα τὰ πορίσματα ἐρεῦνης, τοῦ σκοποῦ τούτου καταστοχαζομένης.

Συνωδὰ τούτοις θεωροῦμεν τὴν φιλοσοφίαν καθόλου μὲν καθαρῶς νοητικὴν ἐνέργειαν, καθ' ἣν μόνον περὶ γνώσεως πρόκειται, καὶ ἀπακλείομεν ἐπομένως ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς πάσας τὰς πρακτικὰς ἢ καλλιτεχνικὰς τάσεις καθ' ἑαυτὰς τε καὶ ἂν μὴ συνέχωνται αὗται μετὰ τινος ὀρισμένης περὶ κόσμου θεωρίας. Ὅρίζομεν δ' εἶτα τὴν φιλοσοφίαν ἀκριβέστερον ὡς ἐπιστήμην καὶ ἐνορῶμεν ἐν αὐτῇ οὐ μόνον νόησιν καθόλου ἀλλ' ἀκριβέστερον μεθοδικὴν νόησιν, ἧ ἔστι νόησιν, σκοποῦσαν μετὰ συνειδήσεως λογικὴν τῶν ὄντων γνώσιν, καὶ διακρίνομεν αὐτὴν διὰ τοῦ γνωρίσματος τούτου ἀπὸ τε τῆς ἀνεπιστήμονος διαγνώσεως τοῦ καθ' ἡμέραν βίου καὶ ἀπὸ τῆς ἠρησκευτικῆς καὶ ποιητικῆς τοῦ κόσμου ἀντιλήψεως.

Τέλος δὲ τὴν διαφορὰν τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν εὐρίσχομεν ἐν τούτῳ, ὅτι αὗται τείνουσι πᾶσαι πρὸς ἐξερεύνησιν

μερικῶν τινος κλάδου τοῦ ἐπιστητοῦ, ἡ δὲ φιλοσοφία λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν πάντα τὰ ὄντα ὡς σύνολον, τὰ δὲ καθ' ἕκαστα προσπαθεῖ νὰ κατανυῆσῃ ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὸ ὅλον καὶ ἐκ τῶν νόμων τοῦ ὅλου καὶ νὰ πορίσῃ ἐαυτῇ οὕτως ἀλληλουχίαν πασῶν τῶν γνώσεων. Ὅπου λοιπὸν δύναται ν' ἀποδειχθῇ ὑπάρχουσα ἡ προσπάθεια αὕτη, ἐκεῖ καὶ οὐχὶ περαιτέρω φρονοῦμεν ὅτι δικαιούμεθα νὰ ἐκτείνωμεν καὶ τὰ ὅρια, ἐν οἷς ὀφείλει νὰ κινήται τῆς φιλοσοφίας ἡ ἱστορία.

Ὅτι δὲ ἡ προσπάθεια αὕτη δὲν ἐμφανίζεται καθαρὰ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ ὅτι εὐρίσκεται πολλαχῶς μετ' ἄλλων στοιχείων ἀναμειγμένα παρατηρήσαμεν ἤδη καὶ οὐδὲν ἔχει τὸ παράδοξον. Τοῦτο δ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ κωλύσῃ ἡμᾶς τοῦ νὰ ἐξαιρέσωμεν ἐκ τοῦ ὅλου διανοητικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου τὸ φέρον τὸν χαρακτῆρα τῆς φιλοσοφίας καὶ νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐμφάνει. Τότε δὲ μόνον θὰ περιηρόμεθα εἰς τὸν κίνδυνον νὰ διασπάσωμεν διὰ τοιούτου τινὸς περιορισμοῦ τὴν ἀληθῆ ἱστορικὴν ἀλληλουχίαν, ἃν παρεωρῶμεν τὴν ποικιλότροπον συνύφασιν τοῦ φιλοσοφικοῦ μετὰ τοῦ μὴ φιλοσοφικοῦ στοιχείου, τὸ βραβμιαῖον τῆς ἀναπτύξεως, δι' οὗ ἀνυψώθη εἰς αὐτοτέλειαν ἡ ἐπιστήμη, τὴν σπουδαιότητα τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν καθολικὴν μόρφωσιν καὶ τὴν ἐξάρτησιν αὐτῆς ἀπὸ τῶν γενικῶν καταστάσεων. Ἐὰν δ' ὅμως, λαμβανόμενων πρὸ ὀφθαλμῶν τῶν περιπτώσεων τούτων, γίνηται διάκρισις τοῦ φιλοσοφικοῦ περιεχομένου τῶν συστημάτων ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς παρόργων καὶ μετρήται ἡ σπουδαιότης τοῦ καθ' ἕκαστον πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφικῆς ἐννοίας τῷ μέτρῳ τῆς αὐστηρᾶς ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας, τοῦτο θ' ἀνταποκρίνηται ἐξ ἴσου πρὸς τε τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἱστορικῆς ἀριότητος καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριθείας.

Ἰδῶμεν δὲ νῦν κατὰ τίνα μέθοδον ἐπεξεργαστέον τὸ ἱστορικὸν ποῦτο ὕλικόν.

Β'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ.

ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ ΑΥΤΗΣ

§ 3.

Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

Ἔργον τῆς φιλοσοφίας.—ὑποκείμενον τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.—Πῶς ὀφείλει νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ἔργον αὐτῆς ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας.—Δυσχέρειαι αὐτοῦ.—Κατάλληλος μέθοδος οὐχὶ ἡ καθ'ἕνα γελον ἐκ τῶν προτέρων κατασκευή, ἀλλ' ἡ καθαρῶς ἱστορικῆ.—Τρεῖς τρόποι πραγματείας.

Ἡ φιλοσοφία ἔργον ἔχει ν' ἀνερευνήσῃ ἐπιστημονικῶς τοὺς ἐσχάτους τῆς γνώσεως καὶ ὑπάρξειώς λόγους καὶ νὰ κατανοήσῃ πᾶν τὸ ὑπάρχον ἐν τῇ συναφείᾳ αὐτοῦ πρὸς τοὺς λόγους τούτους. Αἱ πρὸς λύσιν τούτου τοῦ προβλήματος ἀπόπειραι ἀποτελοῦσι τὸ ὑποκείμενον, περὶ ὃ ἀσχολεῖται τῆς φιλοσοφίας ἡ ἱστορία. Ἀποτελοῦσι δὲ τοῦτο, μόνον ἐφ' ὅσον αἱ ἀπόπειραι αὗται συνάπτονται εἰς μεῖζόν τι ὅλον, εἰς ἀλληλουχουμένας ἀναπτύξεως σειράς. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὀφείλει νὰ δείξῃ, ἐκ ποίων ἀφορμῶν ἤχθη ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ζήτησιν· ὑπὸ ποῖον τύπον ἐνόησαν κατ' ἀρχὰς οἱ φιλόσοφοι τὰ προβλήματα αὐτῆς καὶ τίνι τρόπῳ ἐπεχείρησαν νὰ λύσωσι ταῦτα· πῶς ὁ νοῦς σὺν τῷ χρόνῳ εὐρυτέρας ἀείποτε κατεκτάτο διανοήσεως χώρας, πῶς εὔρισκεν ἀείποτε ἀναγκαῖον νέας νὰ προβάλλῃ ἐρωτήματα καὶ νέας νὰ παρέχῃ εἰς αὐτὰ ἀπεκρίσεις, καὶ πῶς ἐκ τῆς ποικιλωτάτης ἐπαναλήψεως τῆς ἐργασίας ταύτης προήλθον πᾶσαι αἱ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι καὶ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, ὧν τὰ μὲν τελειότερον, τὰ δὲ ἀτελέστερόν εἰσιν ἡμῶν γνωστά. Ὄφείλει

ἐνὶ λόγῳ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀρχῶν καὶ νὰ παραστήσῃ αὐτὴν ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἀλληλουχίᾳ μετὰ τῆς αὐτῆς τελειότητος, μεθ' ὅσης ἐπιτρέπει τῶν ἡμετέρων πηγῶν ἢ κατὰστάσις.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς γνώσεως ἱστορικῶν γεγονότων, ἅπερ ἡμεῖς αὐτοὶ δὲν παρατηρήσαμεν, διὰ παραδόσεως δὲ μόνον δύνανται νὰ γένωνται ἡμῖν γνωστά, διὰ τοῦτο ὑφείλει τῆς φιλοσοφίας ἡ ἱστορία, ὡς πᾶσα ἱστορία, νὰ ἀρχήται ἀπὸ τῆς συλλογῆς τῶν ἀμέσων καὶ ἐμμέσων μαρτυριῶν, τῆς βασάνου τῆς κριτικῆς καὶ ἀξιοπιστίας αὐτῶν καὶ τοῦ καθουρισμοῦ τῶν γεγονότων κατὰ τὰς πηγάς. Ἄλλ' ἂν αὐτοῦ τούτου ἤδη τοῦ προβλήματος ἡ λύσις παρίσταται ἡμῖν ἀδύνατος ἄνευ τῆς ἐξευρέσεως τῆς ἱστορικῆς τῶν γεγονότων ἀλληλουχίας, ἐν ἣ μόνῃ τὰ κατ' ἑκάστην κατ' ἀκρίβειαν προσδιορίζονται καὶ πληρέστατα πιστοῦνται, ἀφ' ἑαυτοῦ βεβαίως ἔπειτα νοεῖται, ὅτι ἡ κατανόησις συνθέτου τινὸς ἱστορικῶν συμβάντος τότε καὶ μόνον ὑπόκειται δυνατὴ, ὅταν μὴ μόνον παρατάσσονται τὰ μερικὰ γεγονότα κατὰ τὴν σχέσιν τοῦ ἑμὲ καὶ τὴν τοῦ πρότερον καὶ ὕστερον, ἀλλὰ κατανοῆται ἅμα καὶ ἡ αἰτιώδης αὐτῶν σύνθεσις, ὅταν ἑκάστην δὴλα δὴ φαινόμενον ἔνθεν μὲν ἐρμηνεύηται ἐκ τῶν αὐτοῦ αἰτιῶν καὶ συνθηκῶν, ἔνθεν δὲ καταδεικνύηται καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ ἐπὶ σύγχρονον καὶ μεθεπόμενον φαινόμενον. Ἄλλ' αἱ δόξαι καὶ τὰ συστήματα, περὶ ἃ καταγίνεται τῆς φιλοσοφίας ἡ ἱστορία, εἰσι κυρίως ὀλίγων ἀνδρῶν ἔργα, καὶ ὡς τοιαῦτα δεόν ἐστὶ νὰ ἐξηγηθῶσι τὸ μὲν ἐκ τῆς ἐμπειρίας τῶν πρωτογενῶν, ἧτις εἰς σχηματισμὸν αὐτῶν ἔδωκεν ἀφορμὴν, τὸ δὲ ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν, ἐκ τῶν πεποιθήσεων, τῶν συμφερόντων καὶ τάσεων, ὧν τῇ ἐπίδρασει ἐσχηματίσθησαν. Ἀλλὰ καὶ ἂν αἱ ἡμέτεραι πηγαὶ ἦσαν οὕτως ἐπαρκεῖς, ὥστε ἐξ αὐτῶν νὰ καταρθώσωμεν τὴν βιογραφικὴν καὶ ψυχολογικὴν ταύτην τῶν συστημάτων ἐξήγησιν πολλῶ πληρεστέραν ἢ ὅ,τι πραγματικῶς δυνάμεθα, καὶ τοῦτο πάλιν δὲν ἔπ' ἴσκει, διότι θὰ παρείχομεν εἰδήσεις μόνον περὶ τῶν προσεχισταίων λόγων τῶν ἱστορικῶν φαινομένων, τὰς ἀπιωτέρας ὅμως τούτων αἰτίας καὶ τὴν περιεκτικωτέραν ἀλληλουχίαν, εἰς ἣν ἀνήκουσιν, οὐδεμίαν θὰ ἠξιοῦμεν προσοχῆς. Αἱ ὑπολήψεις ἐκάστου τῶν φι-

λουσίφων ἐξαρτῶνται πάντοτε, εἰ καὶ μὴ κατὰ τὸν αὐτὸν παρὰ πᾶσι
 βαθμὸν, ἐκ τοῦ διανοητικοῦ κύκλου, ἐξ οὗ ἡ διάνοια αὐτῶν τὴν
 τροφήν ἀρύεται, καὶ ὅστις ἔχει ῥοπήν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς·
 ὡσχύτως δὲ καὶ ἡ ἱστορικὴ αὐτῶν δρασις ἐξαρτᾶται ἐκ τούτου, ὅτι
 αἱ δόξαι αὐτῶν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν χρόνων, καθ'
 οὓς ζῶσι, καὶ εὐρίσκουσιν ἐν αὐταῖς ἀποδοχὴν. Πρὸς δὲ τούτοις δὲν
 μένουσιν αἱ δοξασίαι ἐκεῖναι ἐν ταῖς πρωτουργαῖς αὐτῶν περιορισμέ-
 ναι, ἀλλὰ διαδίδονται καὶ διατηροῦνται ἐν σχολαῖς καὶ διὰ συγγραμ-
 μάτων, σχηματίζεται ἐπιστημονικὴ τις παράδοσις, οἱ μεταγενέστε-
 ροὶ μηχανθάνουσι παρὰ τῶν προγεγεννημένων, προτρέπονται ὑπ' αὐτῶν
 εἰς συμπλήρωσιν, περαιτέρω διευρύνωσιν καὶ διόρθωσιν τῶν πορι-
 σμάτων τῆς ἑαυτῶν ἐρεῦνης, εἰς προβολὴν νέων ἐρωτημάτων, εἰς
 ἀναζήτησιν νέων ἀποκρίσεων καὶ μεθόδων. Τὰ φιλοσοφικὰ λοιπὸν συ-
 στήματα, ὅσον ἰδιόρρυθμα καὶ αὐτοτελῆ καὶ ἂν τυγχάνωσιν ὄντα,
 ἐμφανίζονται ἅμα καὶ ὡς μέλη περιεκτικωτέρας τινὸς ἱστορικῆς ἀλ-
 ληλουχίας, δύνανται δὲ νὰ νοηθῶσιν ἐντελῶς μόνον ἐκ τῆς ἀλλη-
 λουχίας ταύτης, καὶ ὅσω πορρωτέρω ταύτην παρακολουθοῦμεν, το-
 σούτω μᾶλλον συνάπτονται τὰ καθ' ἕκαστον εἰς ἓν ὅλον ἱστορικῆς
 ἀναπτύξεως. Προβάλλεται δ' ἡμῖν τότε τὸ ἔργον νὰ ἐρμηνεύσωμεν οὐ
 μόνον τὸ ὅλον ἐκ τῶν καθ' ἕκαστα, ἐξ ὧν καὶ ἐξαρτᾶται, ἀλλὰ καὶ
 ταῦτα δι' ἀλλήλων καὶ οὕτω τὸ καθ' ἕκαστον ἐκ τοῦ ὅλου. Τοῦτο
 δὲ δὲν δύναται νὰ κατορθωθῇ διὰ φιλοσοφικῆς τῶν γεγονότων κατα-
 σκευῆς οὐ μόνον διότι τοιαύτην κατασκευὴν δὲν δύναται νὰ προβάλλῃ
 ἑαυτῷ ὡς ὑπόθεσιν ὁ ἱστοριογράφος, ἀλλὰ καὶ διότι ὑπάρχει ἀδύνα-
 τος διὰ δύο λόγους. Πρῶτον μὲν οὐδεὶς ποτε θὰ κατορθώσῃ νὰ προσ-
 κτήσῃται οὕτω τελείαν τῆς ἀνθρωπότητος ἐννοιαν, νὰ γνωρίσῃ οὕ-
 τως ἀκριβῶς πάσας τὰς συνθήκας τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς
 καὶ νὰ ὑπολογίσῃται οὕτω τελείως πάντας τοὺς ἀπειραρίθμους αὐτῆς
 συνδυασμούς, ὥστε νὰ ἐξαγάγῃ ἐξ αὐτῶν τὰς ἐν τῇ πείρᾳ ἐμφανιζο-
 μένας μερικὰς καταστάσεις καὶ τὴν ἐν χρόνῳ μεταβολὴν τῶν κατα-
 στάσεων τούτων· εἶτα δὲ ἡ ἱστορικὴ πορεία καθ' ἑαυτὴν δὲν ἔχει
 τοιαύτην φύσιν, ὥστε νὰ γίνηται ὑπόθεσις κατασκευῆς ἐκ τῶν προ-
 τέρων, ἤτοι ἄνευ τῆς βοήθειας τῆς πείρας. Διότι ἡ ἱστορία κυρίως
 οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ πόρισμα τῆς ἐλευθέρως τῶν καθ' ἕκαστα ἀν-
 θρώπων ἐνεργείας. Ὅσον δὲ βέβαιον καὶ ἂν ὑπάρχῃ ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ

τῆ ἀνθρωπίνῃ ἐνεργείᾳ κρατεῖ καθολικός τις νόμος δι' αὐτῆς ἐκτελούμενος, ὅμως οὐδέν τῶν ἔργων αὐτῆς οὐδ' αὐτὰ ἔτι τὰ σπουδαιότερα τῆς ἱστορίας φαινόμενα ἐρμηνεύονται τελείως καθ' ἑλκας αὐτῶν τὰς λεπτομερείας ἐκ τινος ἀπὸ πάσης πείρας ἀνεξαρτήτου ἀνάγκης. Τὰ πρόσωπα δρῶσιν κατὰ πρῶτον ἕλκας τυχαίως, τὸ δὲ τυχαῖόν ἐστὶν ὁ κληῖρος τῆς πεπερασμένης τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως καὶ νοήσεως. Ἄν δ' ἐπὶ τέλος ἐκ τῆς συναντήσεως, τῆς πάλιν καὶ τῆς προστιθεῖς τῶν μερικῶν τούτων ἐνεργειῶν ἀποτελεῖται πράγματι ὀλική τις κανονικὴ πορεία, οὐ μόνον τὰ καθ' ἕκαστα τῆς πορείας ταύτης ἐν οὐδενὶ χρονικῷ σημείῳ ὑπάρχουσιν ἀπολύτως ἀναγκαῖα, ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἕλκον. Ἀναγκαῖα δ' ὑπάρχουσι πάντα καθ' ἕσπον ἀνήκουσιν εἰς τὴν καθολικὴν πορείαν καὶ τρόπον τινὰ εἰς τὸν λογικὸν σκελετὸν τῆς ἱστορίας· ἐν τῇ χρονικῇ δ' ὅμως ἐμφανίσει αὐτῶν τυγχάνουσι πάντα μᾶλλον ἢ ἥττον τυχαῖα. Τὸ δ' ἀναγκαῖον καὶ τὸ τυχαῖον οὕτω στενῶς μετ' ἀλλήλων εἰσὶ συμπεφυκότα, ὥστε καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ οὐδέποτε ἐντελῶς ἀπ' ἀλλήλων χωρίζονται. Ἐνθεν μὲν τὸ ἀναγκαῖον πραγματοποιεῖται διὰ πλήθους διαμέσεων, ὧν ἕκαστον ἐδύναντο νὰ νοηθῆ καὶ ἄλλως, τὸ ἀναγκαῖον δὲλα δὴ προκύπτει ἐκ τοῦ τυχαίου· ἐνθεν δὲ τὸ ἠσκημένον βλέμμα δύναται ν' ἀναγνωρίσῃ ἐν ταῖς κατὰ τὸ φαινόμενον τυχαίαις δόξαις καὶ πράξεσι τὸν ἐρυθρὸν μίτον τῆς ἱστορικῆς ἀνάγκης καὶ ἐκ τῆς αὐθαιρέτου ἐνεργείας τῶν πρὸ ἕκαστον ἢ χιλίων ἐτῶν ζησάντων δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀναπτυχθῆ καταστάσεις, αἵτινες δρῶσιν ἐφ' ἡμᾶς μετὰ δυνάμειος ἱστορικῆς ἀνάγκης. Τὸ ἕδαφος ἄρα τῆς ἱστορίας ἐστὶ φύσει διάφορον τοῦ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ μὲν φιλοσοφία ὀφείλει νὰ ἐξερευνήσῃ τὴν φύσιν τῶν ὄντων καὶ τοὺς καθολικοὺς νόμους τῶν γιγνομένων, ἡ δὲ ἱστορία ὀφείλει νὰ ἐκθέσῃ ὠρισμένα καὶ ἐν τινι χρόνῳ δεδομένα φαινόμενα καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτὰ ἐκ τῶν ἐμπειρικῶν αὐτῶν συνθηκῶν. Ἐκατέρω μὲν χρῆζει τῆς ἐτέρας, οὐδετέρω δ' ὅμως δύναται νὰ παραγκωνίσῃ ἢ ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἐτέραν. Καὶ τῆς φιλοσοφίας δὲ ἡ ἱστορία δὲν δύναται νὰ ποιήσῃται χρῆσιν μεθόδου, ἐχούσης ἐφαρμογὴν μόνον ἐντὸς τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος καὶ ἐν αὐτῷ δ' ἔτι μόνον ὑπὸ μεγάλους περιορισμούς.

Ἄλλ' οὐδ' ὁ ἕτερος ἰσχυρισμὸς ὑπάρχει ὀρθός, ὅτι δὲλα δὴ ἡ ἱστορικὴ διαδοχὴ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐστὶν ἡ αὐτὴ πρὸς

τὴν λογικὴν διὰδοχὴν τῶν ἐννοιῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὰς θεμελιώ-
δεις τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἀρχάς (1). Ἐν τῷ ἰσχυρισμῷ

(1) Πρὸς πλήρη κατανόησιν τῆς περιόδου ταύτης ἀνάγκη ν' ἀναδράμωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ιστοριογραφίας τῆς φιλοσοφίας. Ὁ πολὺς Ἑγγελοῦ ἰσχυρίσατο, ὅτι καθ' ἣν τάξιν διαδέχονται ἀλλήλας ἐν τῇ λογικῇ αἱ λογικαὶ κατηγορίαι, κατὰ τὴν αὐτὴν ἐμφανίζονται καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, ἔχοντα ἕκαστον ἀρχὴν μίαν τῶν λογικῶν κατηγοριῶν. Ὡς π. χ. ἐν τῇ λογικῇ τῷ εἶναι ἐπιτεταται τὸ γίγνεσθαι καὶ τούτῳ τὸ καθ' αὐτὸ εἶναι, εἶτα τὸ ποσοθὸν, ποιοθὸν κτλ., οὕτω καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας τὸ πρῶτον φιλοσοφικὸν σύστημα τὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχῃ ἀρχὴν, τὸ δ' ἑπόμενον τὸ γίγνεσθαι καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐάν λοιπὸν ἀποχωρίσωμεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν συστημάτων πᾶν τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν αὐτῶν εἶδος καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν ἐπὶ τὰ καθ' ἕκαστον, λαμβάνομεν τὰς διαφόρους βαθμίδας τῆς λογικῆς νοήσεως· ἐάν τὰν ἀπάλιν ἐπισκοπήσωμεν τὴν λογικὴν πρόοδον αὐτὴν καθ' αὐτήν, ὅα ἐνιδῶμεν ἐν αὐτῇ τὴν πρόοδον τῶν ἱστορικῶν φαινομένων. Τοιαύτης ἀνάγκης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας κρατούσης, δυνάμεθα ἄρα νὰ κατασκευάσωμεν αὐτὴν ἐκ τῶν προτέρων. Τὸ ἀσύστατον τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου ἀπέδειξεν ὁ σοφὸς ἡμῶν καθηγητὴς κ. Zeller ἐν πραγματεία ἰδιαιτέρᾳ, ἐν τοῖς Χρονικοῖς τοῦ παρόντος (Jahrbücher der Gegenwart 1843. p. 209) δημοσιευθείσῃ, εἶτα δὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τῆς «Φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων» σελ. 9, κ. ἐφ. καὶ ὑπὸ διάφορον μορφήν ἐν τῇ δ' καὶ ε' ἐκδόσει ὁμηθεὺς εἰς τοῦτο ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ ἐν Χριστιανίᾳ καθηγητοῦ κ. Monrad, De vi logicae rationis in describenda philosophiae historia (Christiania 1860) ἐπιγεγραμμένης. Ἀντιρρήσεις ἤγειρε καὶ ὁ Schwegler ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας σελ. 2, κ. ἐφ. Ἐξελέγχεται δ' ἀσύστατος ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τοῦ Ἑγγελοῦ διὰ τε τῶν ἄνω ἐν τῷ κειμένῳ λόγων καὶ διὰ τῶν ἑξῆς.

Α'. Ἡ πρότασις τοῦ Ἑγγελοῦ προϋποτίθησιν ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ κρατεῖ ἡ αὐτὴ καὶ ἐν τῇ λογικῇ ἀνάγκη, ἀλλ' ἡ προϋπόθεσις αὕτη δὲν στριγγίζεται ἐπὶ τῶν πραγμάτων· διότι ἡ ἱστορία δεικνύει μὲν ἐν τῇ γενικῇ αὐτῆς πορείᾳ τὸ ἀναγκαῖον, καὶ πράξεις δὲ προσώπων ἐλευθεραὶ ἐπίγουσι μετὰ πολλὰς αἰῶνων περιόδους ἀποτελέσματ' ἀνεγκυῖα, ὡς προῖον δ' ὅμως τῆς ἐλευθερίας ἐνεργείας τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου, τοῦ φέροντος τὸν κληρὸν ἀτελοῦς βουλήσεως καὶ νοῦ πεπερασμένου, ἐστὶν ἡ ἱστορία σύνθετον τι ἀναγκαϊότητος καὶ τυχαίας φορᾶς καὶ διευθύνεται μᾶλλον ὑπὸ ψυχολογικῶν αἰτιῶν ἢ ὑπὸ λογικῆς ἀνάγκης. Δὲν δύνανται ἄρα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα νὰ προσαρμολογηθῶσιν ὡς ἐπεξηγητικὰ παραδείγματα εἰς λογικὸν τύπον ἐκ τῶν προτέρων, ἦτοι ἄνευ τῆς βοήθειας τῆς πείρας, κατεσκευασμένον.

Β'. Λογικὴ καὶ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας δὲν συμπύπτουσιν ὡς προϋποτίθησιν ἡ ἀπόφανσις τοῦ Ἑγγελοῦ· διότι ἡ μὲν λογικὴ ἐκτίθησι τοὺς ὅρους τῆς καθαρᾶς

τούτω συγχέονται δύο διαφορώτατα πράγματα, ἡ λογικὴ καὶ ἡ ἱστορία. Ἡ μὲν λογικὴ, ὡς ὁ Ἐγγελος ἀντιλαμβάνεται τῆς ἐννοίας αὐτῆς, ἔργον ἔχει νὰ παραστήσῃ τοὺς κληρούς τῆς νοήσεως διορισμοὺς καθ' ἑαυτούς, ἡ δὲ τῆς φιλοσοφίας ἱστορία τὴν ἐν χρόνῳ ἀνά-

νοήσεως καθ' ἑαυτούς, ἡ δὲ τῆς φιλοσοφίας ἱστορία τὴν ἐν χρόνῳ ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως. Ἄν δὲ συνέπιπτον, τὸ περιεχόμενον τῶν ὑπὸ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἐκτιθεμένων φιλοσοφικῶν συστημάτων οὐδὲν ἄλλο θὰ ἦσαν ἢ λογικοὶ ἢ μᾶλλον ὄντολογικοὶ διορισμοί, ὅπερ δὲν ἀληθεύει· διότι τὰ φιλοσοφικά συστήματα οὔτε λογικὴ μόνον εἰσὶν οὔτε ὄντολογικά, ἀλλ' ἐπανειλημμέναι ἀπόπειραὶ πρὸς ἐξήγησιν παντὸς τοῦ ὑπάρχοντος, πρὸς κτήσιν ἐλλόγου τινὸς καθολικῆς περιτοῦ παντὸς εἰκόνας.

Γ'. Καὶ κατὰ τὴν μέθοδον διάφορος τυγχάνει οὖσα τῆς λογικῆς ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Διότι ἡ μὲν θεωρητικὴ λογικὴ ὁμαῖται ἀπὸ τῶν μάλιστα ἀφηρημένων ἐννοιῶν ἐν ἐντεῦθεν εἰς μᾶλλον συγκεκριμένους διορισμούς καταλήξει, ἡ δὲ ἱστορία ἀρχεται τᾶνάπλιν ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως τῶν μᾶλλον συγκεκριμένων καὶ δὴ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, εἶτα δὲ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ χωρεῖ βαθυηδὸν μόνον καὶ κατ' ὀλίγον εἰς τὰς λογικὰς καὶ μεταφυσικὰς ἀπειρέσεις.

Δ'. Ἀλλὰ καὶ ὁ νόμος τῆς ἀναπτύξεως τυγχάνει διάφορος ὢν ἐν ἐκαστέρῳ. Ἐν μὲν τῇ λογικῇ πρόκειται ἀπλῶς περὶ τῆς ἐσωτερικῆς τῶν ἐννοιῶν σχέσεως, οὐδεὶς δὲ λόγος γίνεται περὶ τῆς χρονικῆς, ἐν δὲ τῇ ἱστορίᾳ περὶ τῶν κατὰ τὴν πορείαν τοῦ χρόνου συντελουμένων μεταβολῶν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοήσει. Ἡ πρόοδος ἀρχα γίνεται ἐκεῖ μὲν κατὰ τὴν λογικὴν ἀνάγκην, ἥτοι ἐκάστῳ διορισμῷ ἔπεται κατὰ πρῶτον ἐκεῖνος, ὅστις δι' ὀρθῆς νοήσεως ἐξ αὐτοῦ ἀναγκάσιως προκύπτει, ἐνταῦθα δὲ τούναντιον κατὰ ψυχολογικοὺς λόγους καὶ ἀνωμάλως νῦν μὲν βραχδείως πρὸς τὰ πρόσω χωροῦσα, νῦν δὲ ἐν φανερᾷ στασιμότητι ἢ καὶ παλινδρομήσει διατελοῦσα.

Ε'. Οὐ μόνον δὲ ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς ἀποδεικνύεται οὕτω τοῦ Ἐγγέλου ἡ δόξα ψευδής, ἀλλ' ἔστι καὶ ἱστορικῶς ἐσφαλμένη. Καὶ καθόλου μὲν εἰπεῖν, οὐδὲν φιλοσοφικὸν σύστημα τοιαύτης ἐστὶ φύσεως, ὥστε νὰ δύνηται ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τινος καθαρῶς λογικοῦ ὅρου, οὐδὲν τῶν προγενεστέρων συστημάτων διευκρωθῆ μόνον κατὰ τὸν νόμον τῆς λογικῆς προόδου. Καὶ ἀπλῆ παρατήρησις δεικνύει, ὅτι ὅλος ἀδύνατόν ἐστι νὰ δεῖξῃ τις τὴν διαδοχὴν τῶν ὅρων τῆς λογικῆς τοῦ Ἐγγέλου ἢ ἄλλου τινὸς ἐν τῇ διαδοχῇ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν μόνον, Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τῶν Ἑλλήνων φιλοσοφίας, φερ' εἰπεῖν, ἔπρεπε τὸ πρῶτον φιλοσοφικὸν σύστημα νὰ ἔχη ἀρχὴν τὴν λογικὴν κατηγορίαν τοῦ εἶναι, τὸ δ' ἀμείσως τούτω ἐπόμενον τὴν τοῦ γίγνεσθαι καὶ οὕτως ἐφεξῆς, ὅπερ ὅμως δὲν ἀληθεύει· διότι ἀρχὴ τῶν πρώτων Ἑλλήνων φιλοσόφων, τῶν ἀρχαίων Ἰωνῶν, δὲν ὑπάρχει τὸ εἶναι, οὐδὲ τῶν ἀμείσως τῷ χρόνῳ ἐρ-

πτυξιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ἐάν ἡ πορεία τῆς ἐτέρας συνέπιπτε πρὸς τὴν τῆς ἐτέρας, ἡ σύμπτωσης αὕτη θὰ προὔπετίθῃ ὅτι λογικοὶ μόνον ἢ ἀκριβέστερον ὄντολογικοὶ διορισμοὶ ἀποτελοῦσι τὸ οὐσιῶδες περιεχόμενον πάντων τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ ὅτι ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἱστορίας οἱ διορισμοὶ οὗτοι προκύπτουσιν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφετηρίας καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἀκολουθίᾳ, ὡς ἐν τῇ λογικῇ κατασκευῇ τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν. Ἄλλὰ δὲν συμβαίνει τοῦτο. Ἡ φιλοσοφία οὐκ ἔστι λογικὴ μόνον ἢ ὄντολογία, ἀλλ' ἔχει ὑπόθεσιν τὴν ἀλήθειαν καθόλου. Ἐὰν φιλοσοφικὰ συστήματα δεικνύουσιν ἡμῖν τὸ σύνολον τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων ἀποπειρῶν πρὸς πορισμὸν ἐπιστημονικῆς τινος περὶ κόσμου θεωρίας. Ἐπομένως τὸ περιεχόμενον αὐτῶν δὲν δυνάμεθα ν' ἀναγάγωμεν εἰς λογικὰς μόνον κατηγορίας χωρὶς ν' ἀπογυμνώσωμεν αὐτὸ τὸν ἴδιον χαρακτήρα καὶ νὰ διαλύσωμεν εἰς ἀοριστίαν. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ μὲν θεωρητικὴ λογικὴ ἄρχεται ἀπὸ τῶν μάλιστα ἀφηρημένων ἐννοιῶν, ἴν' ἀπὸ τούτων καταλήξῃ εἰς μᾶλλον συγκεκριμένους διορισμούς, ἡ δὲ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως ἄρχεται τᾶν ἀπαλιν ἀπὸ τῆς παρατηρήσεως τοῦ συγκεκριμένου, κατὰ πρῶτον μὲν τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, εἶτα δὲ καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ μόνον βαθμιηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἄγει ἐπὶ τὰς λογικὰς καὶ μεταφυσικὰς ἀφαιρέσεις.

Ἄλλὰ καὶ ὁ νόμος τῆς ἀναπτύξεως τυγχάνει ὢν ἐν τῇ λογικῇ διάφορος τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐν μὲν τῇ λογικῇ πρόκειται περὶ τῆς ἐσωτερικῆς τῶν ἐννοιῶν σχέσεως, οὐδεὶς δὲ γίγνεται λόγος περὶ χρονικῆς σχέσεως αὐτοῦ : ἐν δὲ τῇ ἱστορίᾳ περὶ τῶν σὺν τῷ χρόνῳ τελουμένων μεταβολῶν ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων δοξασίαις. Ἡ πορεία λοιπὸν ἀπὸ τοῦ πρότερον εἰς τὸ ὕστερον διευθύνεται ἐκεῖ μὲν ἀποκλειστικῶς κατὰ λογικὰς ἀρχάς, ἐκάστῳ δὲ ἄλλῳ δὴ διορισμῷ ἀκολουθεῖ ὁ δυνάμενος νὰ παραχθῇ ἐξ αὐτοῦ διὰ λογικῆς νοήσεως, ἐνταῦθα

χορμένων ἰσοχρονειῶν τὸ γίνεσθαι, οὐδὲ τῶν Ἑλλεατῶν τὸ καθ' αὐτὸ εἶναι κτλ. Παραλληλισμὸς τις φαίνεται μόνον μεταξὺ Ἑλλεατικῆς σχολῆς, τοῦ Ἡρακλείτου, τῶν Ἀτομικῶν καὶ τῶν κατηγοριῶν εἶναι, γίνεσθαι, καθ' αὐτὸ εἶναι καὶ πλέον οὔ. Ἐκ τούτου ὁμῶς καταφαίνεται ὅτι, ἐάν θελήσωμεν νὰ κατασκευάσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸ λογικὸν σχῆμα τοῦ Ἐγγέλου, πᾶν ἄλλο ἢ ἀλήθεια ἱστορικὴ θὰ προκύψῃ.

δὲ τὰνάγκην διευθύνεται κατὰ ψυχολογικὰ ἐλατήρια, ἕκαστος δὴλον ὅτι φιλόσοφος ἐκ τῆς παρὰ τῶν προγενεστέρων κληροδοτηθείσης καὶ ἐκάστη χρονικῆ περιόδου ἐκ τῆς παρεδδομένης αὐτῇ διδασκαλίας κατασκευάζουσιν ὅ,τι ἐπίστανται νὰ κατασκευάσωσιν ἐξ αὐτῆς ἀναλόγως τῆς ὑπ' αὐτῶν κατανοήσεως τοῦ παρεδδομένου, ἀναλόγως τοῦ τρόπου τῆς διανοήσεως, τῆς πείρας, τῶν γνώσεων, τῶν ἀνγκῶν καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν βοήθημάτων αὐτῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δύναται νὰ ᾖ παντελῶς διάφορον ἐκείνου, ὅπερ ἡμεῖς κατὰ τὰς ἡμετέρας ἀρχὰς θὰ κατασκευάζομεν ἐκ τῆς κληρονομίας ἐκείνης. Οὐ μόνον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῶσι πάντα τὰ συστήματα ὡς ἀπλᾶς ἀκολουθίαι τῶν ἀμέσως προηγηθέντων, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν ἰδίως ἐννοίας κομίζον σύστημα περιορίζεται κατὰ τὴν γένεσιν καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἐν τούτοις μόνον· διότι τὸ ἐν αὐτοῖς νέον εὐρίσκεται οὕτως, ὅτι σχηματίζεται νέα πείρα ἢ ἐκ τῆς ἤδη ἐσχηματισμένης ἐξάγονται νέα ἀρχαί, τούτω ἢ ἐκείνω τῷ στοιχείῳ ἀποδίδεται ἄλλη σημασία, διάφορος τῆς μέχρι τοῦδε.

Οὐ μόνον ἄρα δὲν παραδεχόμεθα τὴν τοῦ Ἐγγέλου ἀρχὴν, ἀλλ' ἐσμὲν καὶ ἠναγκασμένοι νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι οὐδὲν φιλοσοφικὸν σύστημα ἐστὶ τοιαύτης φύσεως, ὥστε νὰ ἐκφράζηται ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ διατινος καθαρῶς λογικῆς ἐννοίας, καὶ ὅτι οὐδὲν ἐσχηματίσθη ἐκ τῶν προγενεστέρων μόνον κατὰ τὸν νόμον τῆς λογικῆς προόδου.

Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ πράγματα δεικνύουσιν ὅτι παντελῶς ἀδύνατον ἐστὶ νὰ δειχθῇ ἡ ἀκολουθία τῆς τοῦ Ἐγγέλου ἢ οἰασθῆποτε ἄλλης θεωρητικῆς λογικῆς ἐν τῇ διαδοχικῇ σειρᾷ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν μόνον. Ἡ ἀπόπειρα ἄρα αὕτη ἀποδεικνύεται ἐν τε τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐκτελέσει αὐτῆς ἠμικρτημένη· τὸ δ' ἐν αὐτῇ ὀρθὸν ὑπάρχει μόνον ἢ πεποιθήσεις περὶ τῆς ἐσωτερικῆς κανονικότητος τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως.

Ἀπὸ τῆς πεποιθήσεως δὴλα δὴ ταύτης οὐδεμίαν ὑπάρχει ἀνάγκην ν' ἀποστῇ τῆς φιλοσοφίας ἢ ἱστορίας διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀποπείρας ἐκείνης· δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν συλλογὴν καὶ τὸν καθαρὸν τῶν παρεδόσεων ἢ εἰς τὴν ἀνεπαρκῆ ἐκείνην πραγματολογία, ἥτις τὰ μὲν καθ' ἕκαστα ἐρμηνεύει ἐκ μεμονωμένων προσώπων, περιστάσεων καὶ ἐπιδράσεων, τὸ δὲ ὅλον καταλείπει ἀνερμήνευτον. Ἐν βράσει τῆς ἐκθέσεως ἡμῶν πρέπει πάντως ν' ἀποτελέσῃ.

ἡ ἱστορικὴ παράδοσις, ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι θέλομεν νὰ παραλάβωμεν εἰς αὐτὴν πρέπει νὰ περιλαμβανῆται ἀμέσως ἐν τῇ παραδόσει ἢ νὰ συμπεριλαμβάνηται ἐξ αὐτῆς δι' ὀρθῶν καὶ ἀσφαλῶν συλλογισμῶν. Ἄλλ' ὁ καθορισμὸς τῶν γεγονότων ἐστὶν ἀδύνατος ἐφ' ὅσον παρατηροῦμεν αὐτὰ μεμονωμένα. Ἡ παράδοσις ἐστὶ γεγονότος παράδοσις, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ γεγονός αὐτό· τὸ βικανίσιαι δὲ τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς παραδόσεως, τὸ διακλῆσαι τὰς ἐν αὐτῇ ἀντιφάσεις, τὸ πληρῶσαι τὰ κενὰ αὐτῆς καθίσταται ἡμῶν ἀκατόρθωτον, ἐὰν μὴ λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν συνάφειαν τῶν καθ' ἕκαστα γεγονότων, τὴν ἀλληλουχίαν τῶν αἰτιῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, τὴν θέσιν τῶν μερῶν ἐν τῷ ὅλῳ. Ἐτι δ' ἤπτυν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν τὰ γεγονότα ἐκτὸς τῆς ἀλληλουχίας ταύτης καὶ ν' ἀναγνωρίσωμεν τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν σημασίαν. Ὅπου μάλιστα τὴν ὅλην τῆς ἐκθέσεως ἀποτελοῦσιν οὐ μόνον μεμονωμέναι δοξασίαι ἢ συμβάντα τινά, ἀλλ' ἐπιστημονικὰ συστήματα, ἐκεῖ ἀπαιτεῖ αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἢ φύσεως πολλῶ ἔτι ζωηρότερον ἢ ἐν ἄλλαις περιπτώσεσι τὴν περίληψιν τῶν καθ' ἕκαστα εἰς ἓν ὅλον. Αὕτη δ' ἡ ἀπαιτήσις ἐπαναλαμβάνεται μέχρις οὗ πάντα τὰ καθ' ἕκαστον, τὰ ἐκ τῆς παραδόσεως ἡμῶν ὄντα γνωστὰ ἢ ἐξ αὐτῆς συμπεριαινόμενα, ταχθῶσιν εἰς μίαν μεγάλην ἀλληλουχίαν.

Ἀνάγκη ἄρα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως διὰ καθαρῶς ἱστορικῆς ὁδοῦ νὰ εὐρεθῶσιν οἱ τε ὅροι, ὑφ' οὓς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα συνετελέσθησαν, καὶ τὰ αἴτια, ἐξ ὧν ταῦτα προήλθον, ὡς καὶ ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα συνάρτησις τῶν καθ' ἕκαστα. Ἀλλὰ τὰ αἴτια καὶ οἱ ὅροι ἐκεῖνοι δύνανται, ἐφ' ὅσον περὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας πρόκειται, ν' ἀναχθῶσιν εἰς τρεῖς τάξεις· τὴν κατάστασιν τῆς κοινωνικῆς μορφώσεως καθάλου ἐν ἐκάστη χρονικῇ περιόδῳ καὶ παρ' ἐκάστῳ ἔθνει, τὴν ἐπίδρασιν τῶν προγενεστέρων συστημάτων ἐπὶ τὰ μεγενέστερα καὶ τὴν προσωπικὴν ἰδιοφυίαν τῶν φιλοσόφων ἐκάστων. Καὶ ἐὰν μὲν τις πρὸς ἐξήγησιν τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν περιορισθῇ εἰς τὴν προσωπικὴν ἰδιοφυίαν τῶν φιλοσόφων, λαμβάνει τότε τὴν βιογραφικὴν ἐκείνην καὶ ψυχολογικὴν πραγματολογίαν, περὶ ἧς ἐγένετο ἡδὴ ἀνωτέρω λόγος· ἐὰν δ' ὅμως ἀφορμᾶται ἀπὸ τῆς σκέψεως, ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐστὶν ἕδος οὐδαμῶς ἀπὸ τῶν ἄλλων κεχωρισμένον καὶ μεμονωμένον, ἀλλ' ὅτι ἀποτελεῖ ἓν μόνον μέλος τοῦ καθόλου βίου τῶν λαῶν καὶ τῆς ἀν-

ἠρωπότητος, ὅτι κατὰ τὴν γένεσιν, τὴν πρόοδον καὶ τὴν χαρακτῆρα αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἐκ θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν περιστάσεων, ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς γενικῆς ἀναπτύξεως τῆς διαγωγῆς καὶ ἐκ τῆς προόδου τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν, τότε θὰ ἀποπειραθῆ νὰ κατανοήσῃ αὐτὴν ἐκ τούτων τῶν γενικῶν αὐτῆς καὶ μεγάλην σημασίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως ἐχουσῶν συνθηκῶν. Ἐὖν δὲ πάλιν θεωρῆ τις ὡς βαρύνουσαν ἐν τῇ πλάστιγγι τὴν συνέχειαν τῆς ἐπιστημονικῆς παραδόσεως, τὴν ἐσωτερικὴν συνάφειαν καὶ τὴν ἱστορικὴν ἐπ' ἀλλήλας ἐπίδρασιν τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν καὶ συστημάτων, ἐμφανίζεται τῆς φιλοσοφίας ἢ ἱστορίας ὡς τι αὐτοτελὲς γεγονός, ἀπὸ ὠρισμένου σημείου ἀρχόμενον καὶ κατ' ἐσωτερικοὺς νόμους προχωροῦν, ὑπερ τοσούτω βαθύτερον κατανοοῦμεν, ὅτω πληρέστερον ἐπιτυγχάνομεν ν' ἀποδείξωμεν ἐν ἐκάστῳ βραδυτέρῳ φαινομένῳ τὴν λογικὴν ἀκολουθίαν τῶν ἀμέσως προηγηθέντων καὶ ἐπομένως ἐν τῷ ὅλῳ μίαν μετὰ λογικῆς ἀνάγκης τελουμένην ἀνάπτυξιν, ὡς τούτῳ ὁ Ἐγγελοῦς ἐπεχείρησεν. Ἄλλ' εἰ καὶ ἡ περίπτωσις αὕτη τῶσδε μείζονα σημασίαν κτᾶται, ὅσω μᾶλλον αὐτοτελῶς ἢ φιλοσοφία ἀναπτύσσεται, ὅμως ἢ τε διεύθυνσις καὶ ὁ τύπος τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως παντὸς χρόνου ὑπάρχουσι διὰ τῶν λοιπῶν περιπτώσεων ὠρισμένα. Μόνον ὅτι αἱ περιπτώσεις αὗται κατὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν σημασίαν αὐτῶν διατελοῦσι πρὸς ἀλλήλας οὐχὶ πάντοτε ἐν τῇ αὐτῇ σχέσει, ἀλλὰ νῦν μὲν ὑπερισχύει ὁ δημιουργικὸς νοῦς ἐξόχων προσώπων, νῦν δὲ ἡ ἐξάορτησις τῶν μεταγενεστέρων συστημάτων ἀπὸ τῶν προγενεστέρων, νῦν δὲ ἡ ἐπίδρασις τῆς καθόλου κοινωνικῆς παιδείσεως. Ἐῷ ἱστοριογράφῳ ἄρα ἀπόκειται νὰ ἐρευνήσῃ, ποία σημασία πρέπει ἐκάστοτε νὰ ἀπονέμηται εἰς ἕκαστον τῶν στοιχείων τούτων ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐρεύνης ταύτης ν' ἀποτελέσῃ εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς πορείας καὶ τῆς συναφείας τῶν ἀπαρτιζόντων ταύτην φαινομένων.

§ 4.

Ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία.

Τὸ πρόβλημα, τίνας αἱ πρῶται αἰτίαι, ἐξ ὧν ὁ κόσμος καὶ ὁ ἀνθρώπινος βίος διορίζεται, ἀπησχόλησεν ἤδη τὸν ἀνθρώπινον νοῦν

ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις καὶ ἐν διαφορωτάταις χώραις. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τοῦτο προκάλει κατ' ἀρχὰς οὐχὶ τόσον ὅ τοῦ εἰδέναι ἔργως ὅσον τὸ συναίσθημα τῆς ἐξαρτήσεως ἐξ ἀνωτέρων δυνάμεων καὶ ὁ πόθος πρὸς ἀνάκτῃσιν τῆς εὐνοίας αὐτῶν· ἡ δὲ ὁδός, δι' ἧς ἐζητήθη ἡ λύσις αὐτοῦ, ἦτο οὐχὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἀλλ' ἡ μυθολογικὴ ποίησις. Παρ' ὀλίγοις μόνον λαοῖς προσῆλθον ἐκ ταύτης σὺν τῷ χρόνῳ θεολογικαὶ καὶ κοσμολογικαὶ θεωρίαι, ἀποπειρώμεναι νὰ συλλάβωσι περιεκτικωτέραν τῆς ἀρχῆς καὶ διακυσμῆσεως τοῦ παντός εἰκόνα. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἔτι αἱ θεωρίαι αὗται ἀπὸ τῆς μυθολογικῆς παραδόσεως ἀφορμῶνται καὶ περιορίζονται ἀπλῶς περὶ τὴν ἐξεργασίαν καὶ μεταμόρφωσιν μυθικῶν δοξασιῶν, δύνανται νὰ καταλογισθῶσι μόνον εἰς τοὺς προδρόμους τῆς φιλοσοφίας, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰς κυρίως φιλοσοφικὰς θεωρίας. Ἡ φιλοσοφία λαμβάνει κατὰ πρῶτον ἀρχὴν, ἐνθα τις τὴν ἀνάγκην αἰσθάνεται τε καὶ ἔργῳ πείραται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ φαινόμενα ἐξ αἰτιῶν φυσικῶν. Ἡ ἀνάγκη αὕτη δύναται βεβαίως νὰ εὐρίσκηται αὐθόρμητος ἐκδηλωμένη ἐν διαφόροις τόποις, ἀν τὰ πρὸς τοῦτο προαπαιτούμενα πρόχειρα ἐτύγχανον ὄντα· εὐρίσκωμεν δὲ τῷ ὄντι παρ' Ἰνδοῖς καὶ Σίναϊς διδακτικὰ συστήματα, ἅπερ ἀρκούντως ἀπὸ τῶν θεολογικῶν θεωριῶν τῶν λαῶν τούτων ἀπομακρύνονται, ὥστε δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς ἡ «φιλοσοφία» αὐτῶν. Ἀλλὰ σθεναρότερον καὶ μετ' ἀποτελεσμάτων διαρκεστέρων ἢ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς λαοῖς τούτοις ἐξενίκησε παρά τοις Ἕλλησιν ἡ ἔννοια ἐλλόγου τῶν πραγμάτων γνώσεως. Οἱ Ἕλληνες δὲ εἰσι καὶ οἱ μόνον, ἐξ ὧν συνεχῆς ἐπιστημονικὴ παράδοσις μέχρις ἡμῶν καθικνεῖται. Οἱ ἰδρυταὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἰσὶν ἅμα καὶ οἱ ἀρχηγέται τῆς νεωτέρας, ἡ γνῶσις αὐτῆς ἄρα κέκτῃται πρὸς ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους οὐ μόνον ἱστορικῆν, ἀλλὰ καὶ λίαν ἰσχυρὰν ὑπὸ πρακτικὴν ἔποψιν ἐπιστημονικὴν σπουδαιότητα· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἱστορικὴ ἐξ αὐτῆς ὠφέλεια ὑπερβαίνει πᾶν ὅ,τι ἡ λοιπὴ τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἐπιστήμη παρέχει τοσοῦτον, ὅσον ἡ τῶν Ἑλλήνων φιλοσοφία διὰ τοῦ διανοητικοῦ αὐτῆς περιχομένου, τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς τελειότητος, τῆς πλουσίας καὶ κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν ἀναπτύξεως αὐτῆς ὑπέρκειται τῆς λοιπῆς ἐπιστήμης τῆς ἀρχαιότητος.

§ 5.

Χρονικά ὅρια τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Διὰ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων καθωρίσαμεν τὸ ὑπακείμενον τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, διηυκρινήσαμεν τὸν ὅρισμόν τῆς φιλοσοφίας, διεκρίναμεν τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν συγγενῶν καὶ συναφῶν φαινομένων καὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ ὑπεδήλωσαμεν τὴν ὑψίστην αὐτῆς σπουδαιότητα, ὑπολείπεται νῦν νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ὅρια τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ζητεῖται λοιπὸν ἐπὶ πόσον ὀφείλομεν νὰ ἐκτείνωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Πρέπει ἄρα γε νὰ ζητήσωμεν τὸ Ἑλληνικὸν αὐτῆς παρὰ τοῖς μέλεσι τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ μόνον ἢ πανταχοῦ, ὅπου ἐκτείνεται καὶ ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία, καὶ πῶς ὀφείλομεν νὰ ὀρίσωμεν τὰ ὅρια ταύτης; Τοῦτο ἐξαρτᾶται πάντως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐκ τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως ἐκάστου· διότι οὐδεὶς δύναται νὰ κηρύξῃ ὡς καθ' ἑαυτὴν ἄτοπον τὴν ἀπυτερμάτισιν τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης κατὰ τὴν μετάβασιν αὐτῆς εἰς τὸν Ῥωμαϊκὸν καὶ τὸν Ἀνατολικὸν κόσμον ἢ τᾶνᾶπαλιν τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Φυσικώτατον δ' ὅμως ἡμῖν φαίνεται, ἐὰν ὀνομάζωμεν μὲν τὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ τοσοῦτον Ἑλληνικὴν, ἐφ' ὅσον ἐν αὐτῇ ὑπερέχει τοῦ ξένου τὸ Ἑλληνικόν, καταλείπωμεν δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο, εὐθύς ὡς ἡ σχέσις αὕτη μεταστραφῇ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πρῶτον συμβαίνει ἔτι οὐ μόνον ἐν τῇ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων φιλοσοφίᾳ, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς νέαις Πλατωνικοῖς καὶ τοῖς προδρόμοις αὐτῶν· ἐπειδὴ προσέτι καὶ αὕτη τῶν Ἰουδαίων ἢ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ φιλοσοφικῇ σχολῇ διατελεῖ ἔτι ἐν στενωτάτῃ συγγενείᾳ πρὸς τὴν σύγχρονον Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν δ' αὐτῆς ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἰσχυροτέραν τῆς ἐπιδράσεως παντὸς ἄλλου φαινομένου ἐκ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο περιλαμβάνομεν καὶ ταύτας ἐν τῷ κύκλῳ τῆς παρούσης ἐκθέσεως, τᾶνᾶπαλιν δ' ἀποκλείομεν αὐτῆς τὴν χριστιανικὴν διανόησιν τῶν πρώτων αἰώνων, διότι βλέπομεν ἐν αὐτῇ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστήμην δεσποζομένην ὑπὸ νέας τινὸς ἀρχῆς, δι' ἣν ἀπόλλυσι τοῦ λοιποῦ τὴν αὐθυπαρξίαν καὶ αὐτοτέλειαν αὐτῆς.

§ 6.

Πηγαι τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

Περὶ τῶν συγγραμμάτων, ἅπερ χρησιμεύουσιν ὡς πηγαί.—Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις.

Ἐκ τῶν πηγῶν, εἰς ἃς ὀφείλομεν τὰς περὶ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας γνώσεις ἡμῶν, τὴν πρώτην κατέχουσι θέσιν ὡς ἄμεσοι πηγαὶ τὰ περιωθέντα τῶν φιλοσόφων συγγράμματα καὶ τῶν ἀπολωλότων ἔργων αὐτῶν ἀποσπάσματα, ἐφ' ὅσον ταῦτα γνήσια τυγχάνουσιν ὄντα. Μὴ γνήσια συγγράμματα, ἐφ' ὅσον δύναται νὰ ὀρισθῇ ἡ πηγή καὶ ὁ τῆς συντάξεως αὐτῶν χρόνος, δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς μαρτυρίαι περὶ τῶν ἀρχῶν καὶ δοξασιῶν τῶν διαφόρων διανοητικῶν κύκλων, ἐξ ὧν προήλθον. Εἰς τὰς ἐμμέσους πηγὰς ἀνήκουσι, πλὴν τῶν αὐτοτελῶν ἱστορικῶν ὑπομνημάτων περὶ τοῦ χαρακτῆρος, τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν φιλοσόφων, καὶ πάντα τὰ ἔργα, ἐν οἷς ὡς ἐν παρόδῳ γίνεται περὶ αὐτῶν μνεία. Ἐκ τούτων τῶν ἔργων τὸ πλουσιώτατον παρέχουσι μέταλλον τοῦτο μὲν συλλογαὶ παλαιότερων συγγραφέων ἀποσπάσματα διασώσασαι, ὡς ἡ τοῦ Ἀθηναίου καὶ Γελλίου, τοῦ Εὐσεβίου (περὶ τὸ 330 μ. Χ.) ἡ «εὐαγγελικὴ προπαρασκευή», Ἰωάννου τοῦ Στοβαίου (μεταξὺ τοῦ 450 καὶ 550) τὸ μέγα, νῦν δέ, ὡς ἡμῖν περιεσώθη, εἰς τὰς Ἐκλογὰς καὶ τὸ Ἀνθολόγιον διηρημένον ἔργον, καὶ τοῦ Φωτίου (+ 891) ἡ «βιβλιοθήκη», τοῦτο δὲ τοιαῦται διδακτικαὶ συγγραφαί, ὧν οἱ συγγραφεῖς πρὸς θεμελίωσιν τῶν ἰδίων δοξῶν εἰς τὰς τῶν προδρόμων αὐτῶν λεπτομερέστερον εἰσέρχονται, ὡς τοῦτο κατὰ περιεκτικὸν τρόπον, ὅσον ἡμεῖς γινώσκομεν, πρῶτος ὁ Πλάτων, πολλῶν δ' ἔτι πληρέστερον ὁ Ἀριστοτέλης ἐποίησε· μετὰ δὲ τούτους, οἱ συγγραφεῖς, Κικέρων, Σενέκας, Πλούταρχος, Γαληνός, Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός, Νουμῆνιος, Πορφύριος, Ἰάμβλιχος, Πρόκλος, οἱ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος ἐρμηνευταί, Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ οἱ διδάσκαλοι τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, Ἰουστίνος, Εἰρηναῖος, Κλήμης, Ὠριγένης, Ἰππόλυτος, Τερτυλλιανός, Αὐγουστίνος, Θεοδώρητος κ.ἄλ..

Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις ἐν τῷ πρώτῳ τῶν

Μετὰ τὰ Φυσικὰ ἐποιήσατο κριτικὴν ἐπιθεώρησιν τῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν τῶν πρὸ αὐτοῦ φιλοσόφων, ἐξῆλθεν ἡ κίνησις πρὸς αὐτοτελεῖαν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἐπεξεργασίαν, ἣν ὁ Θεόφραστος ἀνέλαβεν ἐν ταῖς 18 βιβλίαις τῶν «Φυσικῶν δοξῶν» αὐτοῦ, ἅπερ φέρονται προσέτι καὶ ὡς Φυσικὴ ἱστορία, ἔτι δὲ καὶ ἐν πολυαριθμῶν μονογραφίαις· ὁ δὲ Εὐθύδημος ἐπραγματεύσατο τὴν ἱστορίαν τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς γεωμετρίας, τῆς ἀστρονομίας, ἴσως δὲ καὶ τῶν θεολογικῶν δοξῶν, ἐν ἰδίαις συγγραφαῖς. Ἐπὶ τῆς τοῦ Θεοφράστου φυσικῆς ἱστορίας ἐστηρίζοντο, ὡς ὁ Δείλιος (DIELS Doxographi 1879) ἀπέδειξε, πρῶτον μὲν αἱ περὶ τῶν δοξῶν τῶν διαφόρων φιλοσόφων συνήψεις, ἃς ἐφιλοπόνησεν ὁ Κλειτόμαχος (περὶ τὸ 120 π. Χ.) κατὰ τὸν τοῦ Καρνεάδου κριτικὸν ἔλεγχον τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν, καὶ αἵτινες φαίνονται ἀποτελέσασαι τοῖς μετὰ ταῦτα Σκεπτικοῖς τὸ κύριον μέταλλον, ἔπειτα δὲ διασκευῆς τῶν Ἀρεσκόντων, ἧτις περὶ τὸ 80—60 π. Χ. ὑπ' ἀγνώστου τινὸς συνεπάχθη καὶ ἤς χρῆσιν ἐποιήσαντο ἤδη ὁ Κικέρων καὶ ὁ Οὐάρρων. Ἐπιτομὴ ταύτης διεσώθη ἡμῖν κατὰ μέγα μέρος ἐν ταῖς ψευδῶς τῷ Πλουτάρχῳ ἀποδιδυμένοις «Ἀρεσκουσι τοῖς φιλοσόφοις», ἐν πᾶσι Ἐκλογαῖς τοῦ Στοβαίου (ιδὲ ἀν.) καὶ τῇ τοῦ Θεόδωροῦ (+ 457) «Ἑλληνικῶν παιδημάτων θεραπευτικῇ» IV, 5 κ. ἐφ. Τὸν συγγραφέα τῆς ἐπιτομῆς ταύτης ὀνομάζει ὁ Θεόδωρος Ἀέτιον, ὁ δὲ χρόνος τῆς συντάξεως ταύτης μὲν τῆς συγγραφῆς φαίνεται πίπτων κατὰ τὸ πρῶτον τρίτον τῆς δευτέρας μ. Χ. ἐκκτονταετηρίδος, τῶν δὲ τοῦ Πλουτάρχου Ἀρεσκόντων περὶ τὸ μέσον αὐτῆς. Ἀμέσως ἐκ τοῦ Θεοφράστου ἠρύσατο, ὡς φαίνεται, περὶ τὸ 150 μ. Χ. ὁ συγγραφεὺς τῶν ψευδοπλουταρχείων σιρωματέων (ὧν ἀποσπάσματα παρ' Εὐσεβίῳ, Εὐκγγ. Προπ. 1. 8) καὶ δύο Δοξογράφοι, ὧν χρῆσιν ἐποιήσαντο ὁ Ἰππόλυτος (Αἰρέσεων ἔλεγχος B. I, πρότερον ὡς φιλοσοφούμενα τοῦ Ὀριγένους φερόμενος), καὶ Διογένης ὁ Λαέρτιος. Ἄλλα ἔχνη τῆς φιλολογίας ταύτης δύνανται νὰ καταδειχθῶσι παρὰ τοῖς πατράσι τῆς Ἐκκλησίας Εἰρηναίῳ (περὶ τὸ 190), Κλήμεντι (περὶ το 200), Εὐσεβίῳ (+ 340), Ἐπιφανίῳ (+ 403), Αὐγουστίνῳ (+ 430)· αἱ περισωθεῖσαι ἡμῖν τελευταῖαι παραφυάδες αὐτῶν εἰσὶν ἡ ψευδεπιγράφως τῷ Γαληνῷ ἀποδιδυμένη συγγραφὴ

«περὶ φιλοσόφου ιστορίας» καὶ ὁ τοῦ Ἑρμείου «διασυρμὸς τῶν ἔξω φιλοσόφων». Ἐξ ἀφορμῶν ἐν μέρει μὴ ἱστορικῶν προῆλθεν ἡ συγκρητιστικὴ⁽¹⁾ ἔκθεσις τῆς Ἀκαδημεικῆς, Περιπατητικῆς καὶ Στωϊκῆς θεωρίας, δι' ἧς ὁ Ἀκαδημεικὸς Ἀντίοχος ὁ Ἀσκாலωνίτης περὶ τὸ 70 π. Χ. ἐπειρᾶτο νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐκλεκτικὴν αὐτοῦ τάσιν. Τούτῳ ἠκολούθησεν ἐν τῇ διευθύνσει ταύτης περὶ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος ὁ Ἀκαδημεικὸς Εὐδωρος καὶ ὁ ἐκ τῆς Στυαῆς ἐκλεκτικὸς Ἀρειὸς Δίδυμος (οὗ τὰ ποσπάσιν.. παρὰ DIELS DOXOGR. 445 κ. ἐφ. Σ τ ο β. Ἑκλ. II. 32 κ. ἐφ.). Πρβλ. § 83.

Παρὰ τὰς ἱστορικὰς ταύτας συνόψεις τῶν θεωριῶν τῶν φιλοσόφων βαίνει ἑτέρα τις σειρά συγγραφῶν, ἐν αἷς ἐκτίθενται βιογραφικῶς τὰ τῶν φιλοσόφων τὸ μὲν καθ' ἕνα ἕκαστον, τὸ δὲ κατὰ σχολάς, καὶ αἷτινες συνδέουσι τὴν ἔκθεσιν τῶν θεωριῶν τῶν φιλοσόφων μετὰ βιογραφικῶν περὶ αὐτῶν εἰδήσεων (τὰς κοινὰς θεωρίας σχολῆς τινος μετὰ τῶν τοῦ ἴδρυτοῦ αὐτῆς). Ἐνταῦθα καταλεκτέα τὰ τοῦ Ἐννοφῶντος Ἀπομνημονεύματα καὶ ὅ,τι ἐν τοῖς τοῦ Πλάτωνος διαλόγοις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἱστορικὸν καὶ τὰ πολεσθέντα συγγράμματα τῶν Πλατωνικῶν Σπυρίππου, Ἐνοκράτους, Φιλίππου καὶ Ἑρμοδώρου, ἐν αἷς οὗτοι περὶ τοῦ ἰδίου διδασκάλου ἐπαιοῦντο λόγον, τὰ Ἑρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ περὶ τῶν Πυθαγορείων, τὰ τοῦ Πυθαγορείου Ἀύκωνος (περὶ τὸ 320) περὶ Πυθαγόρου. Τὴν κυρίαν ἑδραν αὐτοῦ εἰ-

(1) Ἡ λέξις συγκρητισμὸς ἔχει Κρητικὴν ἀρχήν. Οἱ Κρηταὶ κατὰ Ἠλοῦταρχον περὶ φιλαδελφίας 19 «πολλάκις στισιάζοντες ἀλλήλοις καὶ πολεμοῦντες, ἔξωθεν ἐπιόντων πολεμίων, διελύοντο καὶ συνίσταντο· καὶ τοῦτο ἦν ὁ καλούμενος παρ' ἡμῶν συγκρητισμὸς». Ἦν τεῦθεν δὲ παρελήφθη ἡ λέξις καὶ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν γλῶσσαν ὡς ὄρος σημαίνων τὴν τάσιν, ἣτις ἐμφανίζεται ἐν παντί μὲν κλάδῳ τοῦ ἐπιστητοῦ, μάλιστα δ' ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας, πρὸς σύγκρισιν καὶ συνδιαλλαγὴν ἀρχῶν καὶ δογμάτων ἕλως ἀπ' ἀλλήλων διαφόρων ἢ πρὸς ἀναγωγὴν διαφόρων θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν θεωριῶν εἰς μίαν. Ἡ ἀναλογία, ὡς βλέπει πᾶς τις, δὲν ὑπάρχει ἀκριβῆς, ὁ δὲ ὅρος συνθηματικὸς μᾶλλον ἢ ὀρθός· τοῦτο δὲ συμβαίνει, ὡς γνωστόν, ἐν πολλοῖς ὅροις, οὓς οἱ ἀλλοδαποὶ παρελαμβάνουσιν ἢ σχηματίζουσιν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης.

χεν ἔμως καὶ οὗτος ὁ κλάδος τῆς ἱστορικῆς ἐξετάσεως τῆς φιλοσοφικῆς φιλολογίας ἐν τῇ Περιπατητικῇ σχολῇ καὶ παρὰ τοῖς ταύτῃ συγγενεύουσι σοφοῖς τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἦδη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου ὀνομάζονται μονογραφίαι περὶ φιλοσόφων ἐκάστων καὶ ἐπιτομαὶ τῶν συγγραφεῶν αὐτῶν, ὡσαύτως δὲ ὑπὸ τῶν Ἀριστοτελικῶν Δικαιάρχου Ἀριστοξένου («Βίοι ἀνδρῶν», «Πυθαγορικαὶ ἀποφάσεις»), Κλεάρχου, Φανίου. Περὶ τὸ 250 π. Χ. συνέταξεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὁ περιβόητος Καλλιμάχος ὁ Κυρηναῖος τὸ μέγα καὶ εἰς λόγον τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας σπουδαῖον γραμματολογικὸν ἔργον αὐτοῦ, τοὺς ἀπίνακας τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμβάντων καὶ ὧν συνέγραψαν»· περὶ τὸ 240 Νεάνθηος ὁ Κυζικηνὸς σύγγραμμα περὶ «ἐνδόξων ἀνδρῶν», περὶ δὲ τὸ 225 Ἀντίγονος ὁ ἐκ Καρύστου τοὺς «βίους» αὐτοῦ· περὶ τὸ 200 ὁ μὲν Περιπατητικὸς Ἑρμιππος ὁ Καλλιμάχειο ὡσαύτως «βίους», πλουσιώτατον τοῖς μεταγενεστέροις μέταλλον βιογραφικῶν καὶ γραμματολογικῶν σημειώσεων, ὁ δ' Ἀριστάρχειος Σάτυρος, ὡσαύτως Περιπατητικὸς καὶ αὐτός, τοὺς «βίους» αὐτοῦ. Ἐὐθὺς δὲ μετὰ ταῦτα συνέγραψεν ὁ Σωτίων τὴν «διαδοχὴν τῶν φιλοσόφων», ἣτις διὰ τὴν διαίρεσιν τῶν καθ' ἐκάστους φιλοσόφων εἰς σχολὰς διετέλεσε χρησιμεύουσα ὡς κανὼν. Ἐπιτομὰς τῶν δύο τελευταίων ἐξειργάσατο Ἡρακλείδης ὁ Λέμβος (περὶ τὸ 180—150). Κατὰ τὴν αὐτὸν χρόνον ἔγραψεν ὁ Περιπατητικὸς Ἀντισθένης ὁ Ῥόδιος «φιλοσόφων διαδοχάς»· ὀλίγῳ νεώτεραι (περὶ τὸ 130) φαίνονται οὖσαι αἱ τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ Σωσικράτους. Τῆς Ἀκαδημεικῆς σχολῆς ὑπαδὸς ἦτο ὁ Ἀρίστιππος (περὶ τὸ 210 π. Χ.), ὅστις «περὶ φυσιολόγων» ἔγραψεν· ἐκ τῆς αὐτῆς σχολῆς κατάγεται τὸ Κλειτομάχου ἔργον «περὶ αἰρέσεων», οὐχὶ διάφορον ἴσως ἐν τοῦ ἐν σελ. 9 ὀνομασθέντος. Ἐκ τῆς Στωικῆς ἐξῆλθεν ὁ Ἐρατοσθένης (274—194), ὁ περιβόητος σαφῆς, οὗ αἱ χρονολογικοὶ διορισμοὶ καὶ εἰς τῆς φιλοσοφίας τὴν ἱστορίαν χρήσιμοι ἐγένοντο. Τούτῳ φαίνεται κατὰ πάντα σχεδὸν ἀκολουθήσας ἐν τοῖς αὐτοῦ «Χρονικοῖς» ὁ ἐκ τῆς αὐτῆς σχολῆς Ἀπολλόδωρος (περὶ τὸ 140 π. Χ.)· τούναντίον δ' ἀβέβαιον ὑπάρχει κατὰ πόσον τοῦ Κλεάνθου καὶ Σφαίρου αἱ πραγματεῖαι περὶ φιλοσόφων τινῶν ἐκά-

στων καὶ τοῦ Παναγιτίου ἡ συγγραφή περὶ τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν ἔφερον ἱστορικὸν χαρακτήρα. Καὶ ὁ Ἐπίκουρος δὲν φαίνεται ἐξετάσας τοὺς πρότερον φιλοσόφους κατ' ἀκριβῆ ἱστορικὴν ἔννοιαν. Τῆς σχολῆς αὐτοῦ γινώσκομεν ἔργα τινά, ἐν οἷς ἐγένετο τοιαύτη τις ἀπόπειρα, οἷον τοῦ Ἰδομενέως (περὶ τὸ 270 π. Χ.) ἀναξιόπιστόν τινα συγγραφήν περὶ τῶν Σωκρατικῶν, τοῦ Ἀπολλοδώρου (περὶ τὸ 120 π. Χ.) «συναγωγὴν τῶν δογμάτων» καὶ βίον Ἐπικούρου, τοῦ Φιλοδήμου (περὶ τὸ 50 π. Χ.) «σύνταξιν τῶν φιλοσόφων», οὓσαν πιθανῶς ἀπλοῦν τι συμπλήρημα, ἐξ οὗ φαίνεται ἐλήφθησαν οἱ δύο Ἡρακλεωτικοὶ κατάλογοι τῶν Ἀκαδημαϊκῶν καὶ Στωϊκῶν φιλοσόφων. Σύγχρονοι τοῦ Φιλοδήμου εἰσὶν οἱ δύο Μάγνητες Δημήτριος καὶ Διοκλήτης, ὧν ἐκεῖνος μὲν περὶ ὁμωνύμων ἀνδρῶν, οὗτος δὲ «διαδομὴν τῶν φιλοσόφων» ἔγραψε, καὶ ὁ Στωϊκὸς Ἀπολλώνιος ὁ Τύριος, οὗ βίος Ζήνωνος μνημονεύεται. Ὀλίγω προγενέστερός ἐστὶν Ἀλέξανδρος ὁ Πολύιστος, ὃς ἱστορίαν τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν («φιλοσόφων διαδοχάς») καὶ ἐξήγησιν Πυθαγορείων συμβόλων συνέγραψεν. Ἐπὶ Αὐγούστου δὲ ἢ Τιβερίου ἴσως ἔγραψεν ὁ Ἰππόβοτος φιλοσόφων κατάλογον καὶ «περὶ αἰρέσεων», οὐχὶ δὲ πρὸ τοῦ 70 π. Χ. ὁ ἐκ Νικαίας Νικίας τὰς ἑαυτοῦ «διαδοχάς». Ἀπὸ δὲ τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδος τῆς ἡμετέρας χρονολογίας ἐξιστορεῖτο ἐν τῇ νέᾳ Πυθαγορείᾳ σχολῇ τοῦ Πυθαγόρου ὁ τε βίος καὶ ἡ διδασκαλία πολλαχῶς μὲν, ἀλλὰ παντάπασιν ἀκρίτως καὶ ἄνευ ἱστορικῆς ἐννοίας· οὕτω περὶ μὲν τὸ 60—80 μ. Χ. ὑπὸ Μοδεράτου καὶ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυκνέως, περὶ δὲ τὸ 130 ὑπὸ Νικομάχου. Πολλὰς δὲ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας χρήσιμους ὑπομνήσεις ἐχορήγουν τὰ συγγράμματα τοῦ Φαβρίνου (περὶ τὸ 80—150 μ. Χ. ἰδέ § 92 τέλος). Ἀποσπάσματα τῆς τοῦ Περιπατητικοῦ Ἀριστοκλέους (περὶ τὸ 180 μ. Χ.) κριτικῆς ἐπισκοπῆσεως τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων διέσωσεν ὁ Εὐσέβιος. Μόνον ἐν ἀποσπάσμασι καὶ ἕκ τινων παραθέσεων ὑπάρχουσιν ἡμῖν κυρίως γνωστὰ τὰ πλεῖστα τῶν μέχρι τοῦδε καταλεχθέντων καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἀναφερομένων συγγραμμάτων, καὶ ἐκ τούτων μέγα μέρος ὑφείλομεν ἐνὶ καὶ μόνῳ ἔργῳ, τοῖς 10 βιβλίοις Διογένους τοῦ Λαερτίου, ἃ περὶ τοῦ βίου

καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκμησάντων πραγματεύονται. Διότι ὅσον ἀμελῶς καὶ ἀκρίτως καὶ ἂν ὑπάρχη συντεταγμένον τὸ περὶ τὸ δεύτερον τέταρτον τῆς γ' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος πιθανῶς συγκροτηθὲν συμπίλημα τοῦτο, ὅπερ ἐστὶν ἐπεξεργασία ἐπιτομῆς τίνος ἐκ τοῦ Νικίου, ἔνεκα ὅμως τῆς ἀπωλείας τῶν πλείστων παλαιότερων πηγῶν εἰσὶν ἀνεκτίμητοι αἱ εἰδήσεις, ἃς ἡμῶν μετὰ δίδωσιν. Αἱ εἰδήσεις αὗται προκλαμβάνονται κανονικῶς ἐκ τρίτης ἢ τετάρτης χειρός, ὀνομάζει ὅμως ὁ Διογένης συχνότατα τοὺς μάρτυρας, οἳς αὐτὸς ἢ τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀντιγραφέντα συγγράμματα ὀφείλουσιν αὐτάς. Ἐκ τῶν νέων Πλατωνικῶν μεγάλην προσήνεγκεν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχαιότερων φιλοσόφων (μέχρι Πλάτωνος) ὁ σοφὸς Π ο ρ φ ὄ ρ ι ο ς (περὶ τὸ 232—304 μ. Χ.), διὰ τῶν ὑπομνημάτων αὐτοῦ καὶ τῆς «φιλοσόφου ἱστορίας», ἐξ ἧς περιεσώθη ὁ βίος τοῦ Πυθαγόρου. Ὡς εἰσαγωγή εἰς δογματικὸν τι ἔργον τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἰ α μ β λ ί χ ο υ ἐχρησίμωσεν ὁ διεξοδικὸς ὑπὸ τούτου βίος τοῦ Πυθαγόρου. Τῆς ἱστορίας τῆς νέας Πλατωνικῆς σχολῆς κυρίως πηγή εἰσὶν οἱ τοῦ Εὐ ν α π ί ο υ (περὶ τὸ 400 μ. Χ.) «βίοι φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν» (ῥητόρων), ἡ δὲ μεταγενεστέρα τῆς σχολῆς ταύτης ἱστορία ἐξετίθετο ἐν τῇ ἐν ἀποσπάσμασι περιωθείσῃ «φιλοσόφου ἱστορίᾳ» τοῦ Δ α μ α σ κ ί ο υ (περὶ τὸ 520 μ. Χ.). Μετὰ τὸ 550 συνέταξεν Ἡ σ ὄ χ ι ο ς ὁ Μ ι λ ῆ σ ι ο ς τὸ ἔργον αὐτοῦ «περὶ τῶν ἐν παιδείᾳ διαλαμβάντων», ἐξ οὗ πρῶτον κατάγονται τὰ ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Σ ο υ ἰ ῑ δ α (μεταξὺ τοῦ 1000 καὶ 1150 μ. Χ.) περὶ ἀρχαίων φιλοσόφων ἄρθρα· τὸ δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἡσυχίου περιωθὲν σύγγραμμά ἐστι μεταγενέστερον Βυζαντικὸν συμπίλημα ἐκ τοῦ Διογένους καὶ τοῦ Σουΐδα, ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ λεγομένη «Ἰωνία» τῆς Αὐτοκρατείας Εὐ δ ο κ ί α ς (1060—1070) ἐστὶ πιθανῶς νοθεία τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος.

Μεταξὺ τῶν ἡμετέρων πηγῶν οὐχὶ ἀσήμαντον θέσιν καταλαμβάνουσι πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων τὰ πρὸς ἐξήγησιν τῶν ἔργων αὐτῶν προωρισμένα συγγράμματα. Πόσον ἐνωρὶς ἐγένετο αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη τοιούτων ἐξηγητικῶν συγγραφῶν δεικνύει τὸ γεγονός ἤδη, ὅτι ὁ μὲν Ἀκαδημεικὸς Κ ρ ᾶ ν τ ω ρ (περὶ τὸ 280 π. Χ.) τὸν Πλάτωνος Τίμαιον, ὁ δὲ Στωϊκὸς Κ λ ε ᾶ ν θ η ς (περὶ τὸ 260) τὸ Ἡρακλείτου σύγγραμμά ὑπεμνημάτιζε καὶ ὁ γραμματι-

κός Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος (περὶ τὸ 200) τὰ Πλάτωνος ἔργα εἰς τριλογίας κατέτασεν. Ἡ ἀκριὴ ἕως τῆς ἐνεργείας τῶν ὑπομνηματιστῶν ἄρχεται κατὰ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τοῦ πρώτου π. Χ. αἰῶνος. Περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἴδρυνεν ἐν τῇ Περιπατητικῇ σχολῇ Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος, ὁ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου ἐκδότης, τὴν ἐμβριθῆ σπουδὴν τῶν Ἀριστοτελείων συγγραμμάτων· ἀπὸ τούτου κατέρχεται μέχρις Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως (περὶ τὸ 200 μ. Χ.), τοῦ περιφήμου ἐξηγητοῦ, μακρὰ σειρὰ ἀνδρῶν, οἱ ταῦτα τὸ μὲν ἐν ὑπομνήμασι, τὸ δὲ ἐν εἰσαγωγικαῖς καὶ συνοπτικαῖς συγγραφαῖς διεσάφουν. Ἐν παραδείγματι τούτῳ ἠκολούθησεν ἡ Πλατωνικὴ σχολή. Εὐθὺς μετὰ τὸν Ἀνδρόνικον κατέστησαν ἑαυτοὺς γνωστοὺς διὰ συγγραφῶν περὶ Πλάτωνος ὁ Εὐδωρος καὶ ὁ Δερκυλίδης, ὀλίγω δὲ βραδύτερον ὁ Θράσυλλος, καὶ ἀπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἐρμηνεύετο ὁ φιλόσοφος οὗτος ἐν τῇ Ἀκαδημαϊκῇ σχολῇ μετὰ τοῦ αὐτοῦ Ζήλου, μεθ' οὗ ἐν τῇ Περιπατητικῇ ὁ Ἀριστοτέλης. Οἱ νέοι Πλατωνικοὶ (καὶ τινες φιλόσοφοι καὶ πρότερον ἔτι) ἀφιερῶθησαν ἀμφοτέροις τοῖς φιλοσόφοις τούτοις μετ' ἴσης ἐπιμελείας μέχρι τοῦ 6 αἰῶνος. Ἐκ τῶν περισωθέντων ἡμῖν ὑπομνημάτων, ὧν τὰ εἰς Ἀριστοτέλην ἐξεδόθησαν νεωστὶ ὑπὸ τῆς ἐν Βερολίνῳ Ἀκαδημείας, ἔξοχον ἔχουσι πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἀξίαν, ἰδίως δὲ διὰ τὴν ἀνακοίνωσιν ἀπιστοκασμάτων φιλοσοφικῶν συγγραφῶν, τὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὰ Μετὰ τὰ Φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ τοῦ Συμπλικίου (περὶ τὸ 530 μ. Χ.) εἰς τὴν Φυσικὴν καὶ εἰς τὰ Περὶ οὐρανοῦ βιβλία, πρὸς δὲ τούτοις αἰ λοιπαὶ ἐρμηνευτικαὶ συγγραφαὶ ἀμφοτέρων τῶν ἐρμηνευτῶν τούτων καὶ αἱ Ἰωάννου μὲν τοῦ Φιλοπόρου (περὶ τὸ 530) εἰς Ἀριστοτελικά, τοῦ δὲ Πρόκλου (410—485) εἰς Πλατωνικὰ συγγράμματα.

§ 7.

Νεώτερα βοηθήματα.

Ἐκ τῶν νεωτέρων περὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας συγγραμμάτων καταλεκτέον ἐνταῦθα μόνον τὰ τῶν δύο τελευταίων ἑκατονταετηρίδων καὶ ἐκ τούτων πάλιν μόνον ἑκεῖνα, ὅπερ πρὸς τὴν ἱστο-

ίαν τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης ἰδιαιτέρων ἔχουσι σημασίαν ἢ εἰσὶν
 ζῆα νὰ σημειωθῶσιν ὡς εὐχρηστα τὸ γε νῦν βοηθήματα πρὸς τὴν
 πουδὴν αὐτῆς. Ὡς θεμελιώδης μεταξὺ τούτων ἐργασία ὀνομαστέα
 κατὰ πρῶτον ἡ τοῦ Β ρ ο υ κ κ έ ρ ο υ (*Brucker*) *Historia critica
 philssophiae* 1742 κ. ἐφ. (ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ἐκτίθεται ἐν τῷ I
 καὶ II τόμῳ), ἔργον ἐμβριθές καὶ κριτικὸν ἀξίας μεγάλης, εἰ καὶ
 ὧν γεγονότων ἡ ἱστορικὴ ἐκτίμησις δὲν ἴσταται ὑπεράνω τοῦ και-
 οῦ αὐτοῦ. Παρὰ ταύτη δὲ μνημονευτέα εἶτα τὰ σχετικὰ τμήματα
 τῆς Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης τοῦ I. A. Φ α β ρ ι κ ί ο υ 1705 κ. ἐφ.
 ημαντικῶς συμπληρωθείσης ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἄ ρ λ ε σ ί ο υ
 Harless) 1790 κ. ἐφ. Περὶ τὸ τέλος τοῦ 18 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ
 9 αἰῶνος ἐξετέθη τῆς φιλοσοφίας ἡ ἱστορία ἐν ἕλῃ κύτῃς τῇ ἐκτά-
 ει ἐν τρισὶ διεξοδικοῖς ἔργοις, ἐν τῷ τοῦ Τ ε ι δ ε μ ά ν ν ο υ (*Tie-
 mann*), *Geist der spekulativen philossphie* (1791—1797),
 ἢ τῷ τοῦ Β ο ῦ λ ε (*Buhle*), *Lehrbuch der Geschichte der Phi-
 losophie* (1796—1804) καὶ ἐν τῇ τοῦ Τ ε ν ν ε μ ά ν ν ο υ (*Tenne-
 mann*), *Geschichte der Philosophie* (1798—1819 τὸν πρῶ-
 τον τόμον ἐπεξεργάσθη ὁ Β ε ν δ ί τ ι ο ς (*Wendt*) τῷ 1829).
 Ἐκαστον τούτων τῶν ἔργων ἔχει τὴν ἰδίαν ἀξίαν· ἔτι μακροχρο-
 νιώτατα διετηρήθη ἐν δικαίᾳ τιμῇ τὸ τοῦ Γεννεμάννου παρὰ πᾶ-
 αν τὴν μονομέρειαν, μεθ' ἧς ὁ Κάντιος δεσπόζει τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ
 ρίσεως. Παρὰ τούτοις ὀνομαστέον τὰς ὑπὲρ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας
 ργασίας τοῦ Μ ε ι ν ε ρ σ ί ο υ (*Meiners*), *Geschichte der Wis-
 encchaften in Griechenland und Rom* 1781 κ. ἐφ. κ. ἄ. καὶ τοῦ
 ὀ υ λ λ ε β ο ρ ν ί ο υ (*Fülleborn*), *Beiträge* 1791 κ. ἐφ.. Ταχέως
 μως ἀνεφάνη καὶ ἡ δύναμις τῆς μετὰ Κάντιον φιλοσοφίας καὶ τῆς
 ἑας διανοήσεως, εὐθὺς ὡς ἤρξαντο ἀσχολούμενοι περὶ τὴν ἐπιστή-
 ιν τῆς ἀρχαιότητος. Τοῦ Σ λ α ῖ ε ρ μ α χ έ ρ ο υ (*Shleiermacher*)
 αὶ πραγματεῖαι περὶ διαφόρων Ἑλλήνων φιλοσόφων (νῦν *Sämmtl.
 Werke. Zur Phil.* 2. καὶ 3. τόμος), ἰδίως δὲ αἱ εἰσαγωγαὶ καὶ
 ημειώσεις εἰς τὴν τοῦ Πλάτωνος μετάφρασιν αὐτοῦ (*Platon's
 Werke* 1804—1828), μεθ' ἧς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐπηκο-
 ούθησεν ἡ πεπυκνωμένη ἱστορία τῆς φιλοσοφίας (1839. *W. W.
 Z. Phil.* 2, Bd, I. Abth.), ἡ δι' ὅλως ἰδιαζούσης τῶν πραγμάτων
 ἀντιλήψεως εἰς ἐρεῦνας διεγείρουσα, καὶ τοῦ Βοικχίου αἱ δόκιμοι

ἐργασίαι περὶ Φιλολάου 1819 καὶ Πλάτωνος (πλὴν τῶν ἐν τόμῳ 3
 τῶν μικρῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων, κατακεχωρισμένων ἀπὸ τοῦ 1807—
 1865 in Plato Minoem 1806: «Untersuch. über d. Kosmische
 System des Plato 1852) ἐγένοντο τὸ ὑπόδειγμα ἱστοριογραφίας
 βαθέως εἰς τὸν ἴδιον τρόπον τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ τὸ ἐσωτε-
 ρικὸν ἐργαστήριον τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν εἰσδουούσης. Τοῦ Ἐγγέλου αἱ
 παραδόσεις περὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας (μετὰ τὸν θάνατον αὐ-
 τοῦ τῷ 1833 κ. ἐφ. 1840 κ. ἐφ. καὶ ἐν τόμοις 13—15 τῶν «ἔρ-
 γων» αὐτοῦ ἐκδοθεῖσαι) ἐξῆρσαν ἀληθῶς τὴν διαλεκτικὴν ἀναγκαιό-
 τητα ἐν τῇ γενέσει τοῦ μεταγενεστέρου ἐκ τοῦ προγενεστέρου οὐχὶ
 ἄνευ μονομερείας, πρὸς τὴν ἱστορικὴν ὁμῶς κατανόησιν καὶ ἐκτί-
 μησιν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων μεγάλως συνεβάλλοντο. Ἐῶ
 Σ λ α ἱ ε ρ μ α χ ε ρ ω ἀκολουθοῦσι κατὰ τὴν γενικὴν αὐτῶν διεύ-
 θυνσιν τὰ ὠφελιμώτατα ἔργα τοῦ Ρ ι τ τ έ ρ ο υ (Ritter), Geschichte
 d. Phil. Bd. I.—4. 1829 κ. ἐφ. 1836 κ. ἐφ. καὶ Β ρ α ν δ ι -
 σ ί ο υ (Brandis), Handbuch d. Gesch. der griechisch-röm. Phil.
 3 μέρη ἐν 6 τόμοις, 1835—1866. Μέσσην τινὰ ὁδὸν βάνει μεταξὺ
 πολυμαθοῦς ἐρεῦνης καὶ τῆς θεωρητικῆς ἱστορικῆς ἐξετάσεως σκο-
 πὸν προτιθεμένη νὰ κατανόησῃ τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἀλληλουχίαν
 τῶν καθ' ἕκαστα ἐξ αὐτῆς τῆς παραδόσεως διὰ κριτικῆς καθάρσεως
 καὶ ἱστορικῆς συναφείας ἢ τοῦ Γ σ ε λ λ έ ρ ο υ «Φιλοσοφία τῶν Ἑλ-
 λήνων» (Phil. d. Gr. 1 ἔκδ. 1844—1852. 3 ἔκδ. 1869—1882. 1
 μέρος 5 ἔκδ. 1892, μέρος II α, 4 ἔκδ. 1888). Συντομώτερον ἐπραγ-
 ματεύθη ὁ Σ τ ρ ῦ μ π ε λ λ ο ς (Strümpell) κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς
 σχολῆς τοῦ Ἐρβάρτου τὸ μὲν 1854 «τὴν ἱστορίαν τῆς θεωρητικῆς
 φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων» (Die Geschichte der theoret. Philo-
 sophie der Griechen), τὸ δὲ 1861 «τὴν ἱστορίαν τῆς πρακτικῆς
 φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους» (Die Geschi-
 che der practischen Philosophie der Griechen vor Aristote-
 les). Ἡ ἔκθεσις τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας ἐν τῇ συναφείᾳ αὐτῆς μετὰ
 τῶν ἄλλων τοῦ βίου κλάδων ἐστὶν ἡ καθοδηγοῦσα ἐννοία τοῦ μῆπου
 συντελεσθέντος ἔργου τοῦ Γ ο μ π ε ρ σ ί ο υ «Ἕλληνας φιλόσο-
 φοι» (Gomperz, Griechische Denker τρεῖς τόμοι, I. τόμ. 1896,
 2 τόμ. 1901). Ἐκ τῶν μὴ Γερμανῶν σοφῶν, οἵτινες προήγα-
 γόν πως ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς

φιλοσοφίας καταλεκτέσι ὁ Βίκτωρ Κουζίνος (*V. Cousin* 1792—1867) διὰ τῶν *Fragments philosophiques*. τῆς *Introduction à l'histoire de la philosophie* καὶ τῆς *Histoire générale de la philosophie*, καὶ ὁ Γεώργιος Γρότιος (*George Grote* 1794—1871) διὰ τῶν εἰς τὸ θέμα τοῦτο ἀνκφερομένων μερῶν τῆς *History of Greece*, ἰδίως τῶν. VIII. διὰ τοῦ *Plato* (1865) καὶ τοῦ ἀτελοῦς καταλειφθέντος *Aristotle* (1872). Ἐκ τῶν πολυαρίθμων συνόψεων, τῶν τὸ ἡμέτερον θέμα περὶπρακτευσμένων δύνανται νὰ μνημονοῦσιν αἱ ἐπόμενοι· Βραυδισίου *Geschichte der Entwicklungen der griech. Philosophie*, 1862, 1864. Ριττέρου καὶ Πρελλέρου (*Ritter καὶ Preller*, βραδύτερον μέρους τοῦ *Preller*) *Historia philosophiae graeco—romanae ex fontium locis contexta* 1838, 8 ἔκδ. (ὑπὸ *Wellmann*) 1898. Σεγλέρου. (*Schwegler*) *Geschichte der Philosophie im Umriss* 1848, 14 ἔκδ. 1887. τοῦ αὐτοῦ, *Geschichte d. griech. Philos.* ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Κοιστλινίου (*Köstlin*) 1859, 3 ἔκδ. 1882. Ὑβεργίου (*Ueberweg*) *Grundriss d. Gesch. d. Philos.* I μέρος 1862. 9 ἔκδ. 1903. II μέρος ἔκδ. 8 1898. III μέρος ἔκδ. 9 1901. IV μέρος ἔκδ. 9 1902. ὑπὸ *Max Heinze* ἐκδοθεῖσα· Ἐρδμαννοῦ (*E. Erdmann*) *Grundriss d. Gesch. d. Phil.* I μέρος 1866. 4 ἔκδ. (ὑπὸ *B. Erdmann*) 1896. Λουϊσίου (*Lewes*) *History of Philosophy* τῶν. I 1867. Βινδελβάνδου (*Windelband*) *Gesch. d. alten Philosophie*. 1888. *Geschichte der Philos.* 1892. Ρεμκίου (*Rehmke*) *Grundriss der Geschichte d. Philos.* 1896 σελ. 1—86. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων, ἅπερ τὴν ἱστορίαν μεμονωμένων φιλοσοφικῶν θεμάτων περὶπρακτεῦνται, τὰ σπουδαιότατά εἰσι τὰ ἐξῆς· Πράντλου (*Prantl*) *Geschichte der Logik im Abendlande* τῶν. I 1855. Λαγγίου (*Lange*) *Geschichte des Materialismus* I μέρος, 2 ἔκδ. 1873. 4. ἔκδ. 1882. Βοῦμκέρου (*Baeumker*) *Das Problem d. Materie in d. Griech. Philosophie* 1890. Ἐϊνσίου (*Heinze*) *Die Lehre vom Logos in der griech. Philos.* 1872. Ἀάλλου (*Aall*) *Gesch. d. Logosidee in d. griech. Philos.* 1896. Σεϊβεκκίου (*Siebeck*) *Geschichte der Psychologie* I μέρος I τμήμα 1880. 2. 1884. *Die Psychologie vor Aristoteles*:

1880, 2 ἔκδ. 1896. Ζεϊγλέρου (Ziegler) Geschichte der Ethik. I μέρος 1881. Κοιστλινίου (Köstlin) Gesch. d. Ethik. I μέρος 1887. Σμιδιτίου (Schmidt) Die Ethik der alten Griechen. 2 τόμοι 1882. Ίλδεβράνδου (Hildebrand) Gesch. u. System. d. Rechts—u. Staatsphilosophie. I τόμος 1860. Πελμαννυϋ (Pöhlmann) Gesch. d. antiken Kommunismus 2 τόμ. 1892—1901. Ούαλτέρου (Waller) Gesch. der Aesthetik im alterthum 1893. Τους "Ἑλληνας δοξογράφους ἐξέδωκεν ὁ Δεΐλσιος (Diels Doxographi graeci. 1879) καὶ ἐξήτασε τὰς πηγὰς αὐτῶν. Περὶ τῆς γραμματολογίας τῶν Ἀνθολογίων ἐπραγματεύσατο ὁ Βαξμουϋθις (Wachsmuth, Studien zu den griechischen Florilegien 1882) καὶ ἐξέδωκε τὰς Ἐκλογὰς τοῦ Στοβαίου (1884)· τὴν πληρεστάτην δὲ συλλογὴν τῶν ἀποσπασμάτων ἀρχαίων φιλοσόφων ἐκδίδωσι μέχρι σήμερον ὁ Μουλλάχιος (Mullach, Fragmenta Philosophorum graec. 3 μέρη 1860, 1867, 1881).

Βιλ. Γοτλ. Τενεμάννου, Σύναψις τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Κ. Μ. Κούμα. Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας 1818.

Δημητρίου Ἀλεξάνδρου Χαντζερῆ, Ἱστορία τῆς παρ' Ἑλλήσι φιλοσοφίας συνταχθεῖσα μὲν ὑπὸ Ἀλβέρτου Σουεγλερίου, διασκευασθεῖσα δὲ καὶ συντελεσθεῖσα ὑπὸ Καρόλου Κοιστλινίου, κατὰ δὲ τὰς ἀρχῆθεν πηγὰς ἐξελληνισθεῖσα ἄλλαις τε πολλαῖς προσθήκαις καὶ ἀναλύσει τῶν τεσσάρων περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς λόγων τοῦ ἐν τῷ Φαίδωνι τοῦ Πλάτωνος ἐπαυξήθεῖσα. Ἐν Ἀθήναις 1867.

Γοῦαῦτοϋ, Προῦμιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἀθήναις 1867.

Ν. Κοτζιῆ, Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων τόμ. 6 ἐν Ἀθήναις 1876—1874.

Μαργαρίτου Εὐαγγελίδου, Ἱστορία τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως ἐν Ἀθήναις 1885.

V. Cousin, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐξελληνισθεῖσα ὑπὸ Λουΐζου Ἡλιοῦ ἐν Ἀθήναις 1885.

Θεοδώρου Καρούσου, Δοκίμιον τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας παρ' "Ελλησι φιλοσοφίας· ἐν Ἀθήναις 1888.

Τὰς μὲν περὶ φιλοσόφων ἐκάστων καὶ τῶν δογμάτων αὐτῶν σπουδαιοτάτας μονογραφίας θὰ ὀνομάζωμεν ἐκάστοτε ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ, ὁ δὲ βίος καὶ τὰ συγγράμματα αὐτῶν ἐκτίθενται ἐν ταῖς Γραμματολογίαις.

Β΄.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 8.

Γένεσις τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Περὶ τῆς λεγομένης Ἀνατολικῆς αὐτῆς καταγωγῆς.

Ἀρχαία τις παράδοσις ἰσχυρίζεται, ὅτι πολλοὶ τῶν σπουδαιοτάτων Ἑλλήνων φιλοσόφων, ὁ Πυθαγόρας, ὁ Δημόκριτος, ὁ Πλάτων καὶ ἄλλοι, ὀφείλουσι τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτῶν θεωρίας εἰς Ἀνατολικοὺς λαοὺς. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς χρόνους τοῦ Ἡροδότου οἱ Αἰγύπτιοι ἐζήτησαν νὰ ἐπιδείξωσιν ἑαυτοὺς τοῖς "Ελλησιν ὡς ἀρχηγέτας τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας, ἀπὸ δὲ τῆς γ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἀναφαίνεται ἡ δόξα, ἣν κατ' ἀρχὰς μὲν ἴσως Ἀνατολιταὶ εἰσηγήσαντο, οἱ δὲ Ἕλληνες προθύμως ἀποδεξάμενοι περὶτέρῳ ἀνεπτυξάν, ὅτι ὅλα δὴ πᾶσα ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἢ τοῦλάχιστον πολλὰ τῶν σπουδαιοτάτων αὐτῆς θεωριῶν καὶ συστημάτων κατάγονται ἐξ Ἀνατολῶν. Παρομοίαν ἀξίωσιν ἤγειραν ἀπὸ τοῦ 2 π. Χ. αἰῶνος οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Ἀλεξανδρεωτικῆς σχολῆς ὑπὲρ τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἱερῶν γραφῶν τοῦ λαοῦ αὐτῶν, οἱ δὲ λόγιοι χριστιανοὶ ἀπὸ τοῦ Κλήμεντος καὶ Εὐσεβίου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν συνεφώνησαν αὐτοῖς. Καὶ οἱ μὲν Ἰουδαῖοι οὗτοι μῦθοι γενικῶς ἤδη σήμερον ἐγκατελείφθησαν· ἡ δόξα ὅμως, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὡς τοιαύτη Ἀνατολικὴν ἔχει τὴν καταγωγὴν, ἐξακολουθεῖ εὐρίσκουσα τοὺς ὑπερασπιστὰς αὐτῆς· θερ-

μόταται δ' αὐτῆς ὑπέρομχοι ἐπεφάνησαν ἐν τοῖς καθ' ἡμῶς χρόνοις ὁ Ροίθιος (Röth, Gesch. der Abendl. Phil. I τόμ. 1846. 1862. 2. τόμ. 1858) καὶ ὁ Γλαδίσιος (Gladisch) ἀπὸ τοῦ 1841 ἐν σειρά ἑπιγραφῶν. (πρβλ. Phil. d. Griechen I, 27).

"Ἦδη τῶν Ἑλλήνων οἱ πρόγονοι μετήνεγκον βεβαίως ἀπὸ τῆς Ἀσιατικῆς αὐτῶν κοιτίδος εἰς τὴν νέαν πατρίδα σὺν τοῖς πρώτοις στοιχείοις τῆς ἰδίας γλώσσης καὶ θρησκευτικῆς τινος καὶ ἠθικῆς δόξης, συγγενεῖς πρὸς τὰς τῶν λοιπῶν Ἰνδογερμανικῶν λαῶν καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ πατρίδι αὐτῶν ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν τῶν πρὸς Ἀνατολὰς γειτόνων, ἰδίως τῶν Φοινίκων, καὶ ὑπὸ ταύτην δὴ τὴν ἐπίδρασιν ἐξεμορφώθη ἐκ τοῦ ἀρχαίου Πελασγικοῦ τὸ μετὰ ταῦτα Ἑλληνικὸν ἔθνος. Καὶ ἐν τοῖς ἐφεξῆς δὲ χρόνοις ἐκ τῆς Ἀνατολῆς προσῆλθον τοῖς Ἕλλησιν (ὃν ὑπάρχει ἡμῖν ἐπιτετραμμένον νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν παράδοσιν) τὰ πρῶτα στοιχεία τῆς μαθηματικῆς καὶ ἀστρονομικῆς αὐτῶν γνώσεως. Ἄλλ' ὅτι ὅμως καὶ φιλοσοφικῆς θεωρίας καὶ μεθόδους ἐκεῖθεν παρέλαβον, τοῦτο ἐστὶν ἀδύνατον ν' ἀποδειχθῇ (ἐξαιρουμένων μεταγενεστέρων τινῶν φαινομένων). Ὅσον συχνὰ καὶ ἂν ἀναφκίνηται ὁ ἰσχυρισμὸς αὗτος παρὰ συγγραφεῦσι τῆς Ἀλεξανδρεωτικῆς περιόδου καὶ μετὰ ταῦτα, οὐδεὶς ὅμως τούτων ὑποδεικνύει ὅτι ἦντλησεν αὐτὸν ἐξ ἀξιοπίστου τινὸς καὶ μέχρι τῶν χρόνων αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἐξικνουμένης παραδόσεως· τούτων δ' ἐμφανίζεται ἡμῖν τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι αἱ περὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου μαρτυρίαι τόσῳ μᾶλλον ἀνεκδοταὶ καθίστανται, ὅσῳ ἐγγύτερον εἰς αὐτὰ τὰ λεγόμενα γεγονότα χρονικῶς πλησιάζομεν, καὶ τοσοῦτω ἀφρονώτεραι ῥέουσιν, ὅσῳ ἀπώτερον ἀπ' αὐτῶν ἀπομακρυνόμεθα, καὶ ὅτι ὅσῳ μᾶλλον οἱ Ἕλληνες μετὰ πλειόνων Ἀνατολικῶν λαῶν γνωρίζονται, κατὰ τοσοῦτον πληθύνονται καὶ οἱ λεγόμενοι διδάσκαλοι τῶν ἀρχαιότερων αὐτῶν φιλοσόφων. Αὕτη τῶν πραγμάτων ἡ σχέση ὑποδεικνύει σαφέστατα, ὅτι αἱ μεταγενέστεραι μαρτυρίαι δὲν πηγάζουσιν ἐξ ἱστορικῆς ἀναμνήσεως, ὅτι εἰσὶν ἀπλάτ' εἰκασίαι καὶ οὐχὶ μαρτυρίαι. Δυνατὸν ἄλλως νὰ νομίζῃ τις ὅτι δύναται νὰ συμπεράνῃ ἐξ ἀόριστον τινα τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐξ Ἀνατολικῶν σκέψεων στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀμφοτέρων συγγενείας· ἀλλὰ διαλύεται καὶ ἐξαφανίζεται τὸ φᾶσμα τοῦτο τῆς ἐξαρτήσεως εὐθὺς ὡς νοήσωμεν ἀμφοτέρως ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν

ἀκριβείᾳ καὶ μὴ θελήσωμεν μήτε τοῖς Ἑλλησι μήτε τοῖς Ἀνατολί-
ταις νὰ υποβάλωμεν ὅ,τι κατὰ πρῶτον μεταγενέστερα ἐρμηνεύει
ἐνέβαλον εἰς τὰς θεωρίας αὐτῶν. Τότε δὲ ἡ συνάντησις αὐτῶν δει-
κνύεται μόνον ἐν τοιούτοις σημείοις περιοριζομένη, ὥστε δὲν ὑπάρχει
ἀνάγκη νὰ παραδεξώμεθα πρὸς ἐξήγησιν αὐτῆς, ὅτι οἱ Ἕλληνες φι-
λόσοφοι τὰς ἰδίαις θεωρίας εἴτ' ἐν συνόλῳ εἴτε κατὰ μέρος ἐξ Ἀνα-
τολικῶν ἠρύσαντο πηγῶν. Ἄλλ' ἡ παραδοχὴ αὕτη οὐ μόνον ἀνα-
πόδεικτός ἐστιν, ἀλλ' ἐγκυτιοῦνται πρὸς αὐτὴν καὶ λίαν ἐν τῇ πλά-
στιγγι βαρύνοντες θετικαὶ λόγοι :

Α'. Οἱ Ἀνατολικοὶ λαοί, μεθ' ὧν οἱ Ἕλληνες μέχρι Ἀλεξάν-
δρου εἰς συνεπαφὴν ἤρχοντο, εἶχον μὲν, ἐξ ὧν περὶ τούτων γινώ-
σκωμεν, μυθολογίας καὶ μυθικὰς κοσμογονίας, ἀλλ' οὐδεὶς αὐτῶν
ἐκέκτητο φιλοσοφίαν, οὐδεὶς ἐποιήσατο τὴν ἀπόπειραν φυσικῆς τι-
νὸς τῶν ὕψων ἐξηγήσεως, ἥτις ταῖς Ἑλλησι φιλοσόφοις ὡς πηγὴ ἢ
πρότυπον ἐδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ.

Β'. Καὶ ἂν εὐρίσκετο καί τι φιλοσοφίας παρ' αὐτοῖς, μέγαρα
πρὸς τὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας μεταβίβασιν αὐτοῦ κωλύματα ἔμελλε νὰ
παράσχῃ αὕτη ἢ δυσκολία τῆς συνεννοήσεως.

Γ'. Ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία φέρει ὅλως ἐθνικὸν τύπον. Ἐν αὐτῇ,
καὶ ἀκριβῶς παρὰ τοῖς παλαιτάτοις αὐτῆς πρωτοστάταις, οὐδὲν πα-
ρουσιάζεται τῶν φαινόμενων ἐκείνων, ἅτινα πανταχοῦ ἄλλως ἐμφα-
νίζονται, ὅπου λαὸς τις τὴν ἰδίαν ἐπιστήμην ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς παρα-
λαμβάνει. Οὐδεὶς ἀγῶν τοῦ ἰθαγενοῦς πρὸς τὸ ξένον, οὐδεμία χρῆσις
ἀκταλήπτων τύπων, οὐδὲν ἔχνος μὴ ἐλευθέρως ἰδιοποιήσεως καὶ
ἀπομιμήσεως τοῦ παραδεδομένου.

Δ'. Παρὰ μὲν τοῖς Ἀνατολίταις ἡ ἐπιστήμη ἦτο ὅλως ἀποκλει-
στικὸν κτῆμα τῆς ἱερατικῆς τάξεως καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῶν θεσμῶν
καὶ παραδόσεων αὐτῆς ἐξηρτημένη, ἡ δὲ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία παρέρ-
χεται εἰς τὸ μέσον οὐ μόνον εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ καὶ
αὐτοτελείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐλλείπει κυρίως παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ ἰδι-
αιτέρα τῶν ἱερέων τάξις καὶ ἱεραρχία, τὴν δ' ἔλλειψιν ταύτην το-
σοῦτω πληρεστέραν εὐρίσκομεν, ὅσω πορρωτέρω εἰς τοὺς ἀρχαίους
αὐτοῦ ἀνερχόμεθα χρόνους.

Ε'. Ἐὰν τελευτῶντες θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν τὰς ἀρχαιοτέ-
ρας καὶ ἀξιοπιστοτέρας μαρτυρίας, ἀκούομεν τὸν Ἀριστοτέλην

ἀποδιδόντα μὲν (¹) τοῖς Αἰγυπτίοις τὴν πρώτην εὔρεσιν τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, Αἰγυπτιακῶν ὅμως ἢ ἄλλων Ἀνατολικῶν φιλοσοφημάτων οὐδαμοῦ μνημονεύοντα, εἰ καὶ ἐπιμελῶς λίαν ἀναζητεῖ πάντα τὰ ἔχνη τῶν μεταγενεστέρων θεωριῶν παρὰ τοῖς προγενεστέροις. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡροδότου φθάνονται καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν Αἰγυπτίων ἱερεῖς οὕτω τὸν νοῦν εἰς τοῦτο προσχόντες, ὅτι δηλ. φιλοσοφικὴ γνῶσις ἐδύνατο νὰ ὑπάρχῃ μεταδεδομένη παρ' αὐτῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Δημόκριτος αὐτὸς (²) εἰς οὐδέναι τῶν Αἰγυπτίων σοφῶν παραχωρεῖ τὰ πρωτεῖα ἐν τῇ γεωμετρίᾳ, καὶ ὁ Πλάτων ὡς χαρακτηριστικὴν ἰδιότητα ἀπονέμει τοῖς μὲν Αἰγυπτίοις καὶ Φοίνιξι τὸ φιλοχρήματον, τοῖς δ' Ἕλλησι τὸ φιλομαθές

§ 9.

Ἐγχώριαι πηγαὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Οἱ ἀληθεῖς λόγοι τῆς γενέσεως τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας κεῖνται ἐν αὐτῇ τῇ εὐτυχείᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ φύσει, ἐν ταῖς ἀφορμαῖς, ἃς αὐτῷ ἢ τε γεωγραφικῇ θέσει καὶ ἢ ἱστορίᾳ παρεῖχον, ἐν τῇ ἀναπτύξει, ἣν ὁ θρησκευτικὸς, ἠθικὸς, πολιτικὸς καὶ καλλιτεχνικὸς αὐτοῦ βίος εἶχε λάβῃ μέχρι τοῦ χρόνου, καθ' ὃν εὐρίσκομεν παρ' αὐτῷ τὰς πρώτας ἀποπειράς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Οὐδεὶς ἄλλος τῆς ἀρχαιότητος λαὸς δεικνύεται ἡμῶν ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως δι' οὕτω πλουσίων καὶ πολυμερῶν προτερημάτων πεπρωκισμένος, ὡς ὁ Ἑλληνικὸς. Παρ' οὐδενὶ ὑπάρχουσι συνδεδεμέναι ἢ πρακτικῇ δεξιότητι καὶ ἢ δραστηρίᾳ πρὸς πράξεις ἐνέργεια μεθ' οὕτω λεπτοῦ αἰσθήματος ὑπὲρ τοῦ καλοῦ, μεθ' οὕτω ζωνοῦ καὶ βαθύς πρὸς τὴν γνῶσιν ἔρωτος, ἢ ὑγιειντάτη πρακτικότητι μετ' ἄκρας ἰδανικότητος, ἢ ὀξεῖα τῶν καθ' ἕκαστα ἀντίληψις μετὰ ἰσχυροτάτης κλίσεως καὶ δεξιότητος πρὸς συναρμογὴν αὐτῶν καλῶς διατεταγμένην καὶ ἀρέσκουσαν, πρὸς σχηματισμὸν ὠραίου, ἐμμελοῦς καὶ πάντῃ ἑαυτῷ συμφωνοῦντος ὅλου.

Τῇ φυσικῇ ταύτῃ εὐφύιᾳ ἐπεβοήθει περαιτέρω τῆς χώρας ἢ

(¹) Μετὰ τὰ Φυσ. I. 1. 981 6 23.

(²) Παρὰ Κ λ ἡ μ. Στρωμ. I. 304 Α.

ἐξείρετος θέσις, ἥτις τὰς ποικιλωτάτας μὲν περιεῖχεν αὐτῇ ἀφορισμῶς καὶ τοὺς πόρους, τὸ δὲ ὅριον δ' ὅμως αὐτῆς ἐκείνοις μόνον ἐχορήγει, ὅσοι ταῦτα δι' ἰδίης δράσεως ἐγίνωσκον καὶ προσκτώμενοι. Ἀπωκισμένοι οἱ Ἕλληνας ἐπὶ τῆς συνδεούσης τὴν Ἀσίαν μετὰ τῆς Εὐρώπης γεφύρας, ἐπὶ νήσων καὶ ἀκτῶν πλουσίως μὲν ἀνεπτυγμένων, μετρίως δὲ γονιμότητος οὐσῶν, περικλυθῆντο ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων εἰς ζωηροτάτην, πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τοὺς ἐκυτῶν γείτονας ἐπιμιξίαν. Καὶ ὑφίσταντο μὲν ὑπὸ τινῶν τούτων, ἐφ' ὅσον ἦσαν οὗτοι ὑπέρτεροι κατὰ τε τὴν δύνειαν καὶ τὴν μόρφωσιν, δικρατῆ καὶ μόνιμον ἐπίδρασιν (πρβ. σελ. 46), ἐδυνήθησαν ὅμως καὶ ἐλευθερώσωσιν ἐκυτοὺς ἐγκλίως ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως ταύτης, καὶ περικλωνίσωσι τοὺς ξένους ἢ καὶ ἐξελληνίσωσιν αὐτοὺς καὶ καὶ διανοίξωσιν εἰς τὴν ἰδίαν φυλὴν διὰ μεγαλοπρεποῦς ἀποικισμοῦ εὐρὺ στάδιον ἐργασίης. Οὕτως ἀνεπτύσσονται πρῶτως ἤδη ἐν ταῖς μικραῖς κοινότησι τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων αἱ βάσεις μορφώσεως, ἥτις καὶ καθ' ἐκυτὴν καὶ κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς δρασιν μόναδικὸν τυγχάνει παράδειγμα.

Αἱ παρατηρήσεις ἐκεῖναι τῆς φύσεως, ἐξ ὧν προῆλθεν ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς πίστις τῶν προελληνικῶν χρόνων, ἐκτῆσαντο ἠθικὸν βάθος καὶ μετεπλάσθησαν καλλιτεχνικῶς, αἱ θεοὶ ἀνυψώθησαν εἰς δυνάμεις ἠθικὰς, εἰς ἰδεώδη ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν καὶ κατὰστάσεων. Καὶ ἂν καὶ ἡ Ὀρησκεία καθ' ἐκυτὴν ἐν τε τοῖς μυστηρίοις καὶ ἐν τῇ δημοσίᾳ λατρείᾳ ἐξ ἴσου ὀλίγον ἐξῆλθε τῶν ὀρίων ἀνθρωπομόρφου πολυθείας, περιεῖχεν ὅμως ζωογόνα σπέρματα, ἅπερ ἔρκει μόνον περαιτέρω καὶ ἀναπτυχθῆσιν, ἵνα ἀγάγῃσι πέρα τῶν ὀρίων ἐκείνων. Καὶ ἐπειδὴ τὸ κυριώτατον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὀρησκείᾳ ἦτο ἡ λατρεία καὶ οὐχὶ ἡ διδασκαλία, ἐπειδὴ ἔλειπεν ὅπως ἐν αὐτῇ ὁμοιόμορφος καὶ γενικῶς ἀνεγνωρισμένη δογματικὴ καὶ ὑπῆρχε μυθολογία μόνον ἐν διαφορωτάταις παραλλαγαῖς παραδεδομένη καὶ διὰ τῆς εὐκινήτου φαντασίας τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ποιητῶν αὐτοῦ εἰς διηνεκῆ μεταβολὴν διατελέσασα, πρὸ πάντων ὅμως, ἐπειδὴ οὐδεμία σταθερῶς ὀργανωμένη καὶ δι' ἐξωτερικῆς δυνάμεως ὀπλισμένη ἱεραρχία ὑπῆρχε, διὰ τοῦτο παρὰ ταῖς Ἑλλησι, παρὰ πάσης τῆς ἐπιθέσεως, εἰς ἃς ὁ Ἀναξάγορας, ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Σωκράτης ἦσαν ἐκτεθειμένοι. (ἢ κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπίθεσις εἶχεν ἄλλους λόγους). οὐδὲν κώλυμα,

καθόλου εἶπειν, παρενέβαλεν ἡ Ὀρησκεία εἰς τὴν ἐλευθέραν κίνησιν καὶ τὴν πρόσοδον τῆς διανοίας, δυνάμενόν πως νὰ παραβληθῆ πρὸς ἐκεῖνα, πρὸς ἃ εἶχε νὰ παλαίσῃ ὁ νοῦς ἐν τε τοῖς Ἀνατολικοῖς κράτεσι καὶ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα.

Παρομοίᾳ ἐλευθερίᾳ δεσπόζει καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ τῶν ἀστικῶν διαρρυθμίσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ· καὶ ἀκριβῶς ἐν ἐκείνοις αὐτοῦ ταῖς μερίσιν, αἵτινες τὰς μεγίστας ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ προσήνεγκον ὑπηρεσίας, ἐν ταῖς Ἰωνικαῖς ἀποικίαις καὶ ἐν Ἀθήναις, ἔλαβεν αὕτη ἐπίδοσιν καὶ δύναμιν, ἣτις καὶ πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς τάσεις μεγάλην εἶχε σημερινήν.

Οὐχ ἦττον σπουδαῖος ὅμως πρὸς αὐτὰς ἦτο καὶ ὁ ἕτερος τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου χαρακτήρ, ἦτοι ὁ πρὸς τὰ ἔθιμα καὶ τὸν νόμον σεβασμός, ἡ τῶν μερῶν εἰς τὸ ὅλον ὑποταγὴ ἐκείνη, ἥς ἄνευ τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων δὲν θὰ ἐδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν. Ἐκ τῆς ἐλευθερίας, μεθ' ἧς ἕκαστος ἐκινεῖτο ἐν πάσῃς ταῖς σχέσεσι τοῦ βίου, ἠρύετο ἡ ἐπιστημονικὴ διανοήσις τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τόλμην ἐκείνην, ἣν παρὰ τοῖς ἀρχαιοτάτοις Ἑλλήσι φιλοσόφοις θαυμάζομεν. Ἡ ὑπὲρ τάξεως καὶ νόμου κλίσις, ἥπερ ἐν τῷ ἀστικῷ βίῳ ἐξεμορφώθη, ἀπῆτει, ἵνα καὶ ἐν ταῖς θεωρητικαῖς περὶ κόσμου σκέψεσι τὸ καθ' ἕκαστον εἰς τὸ καθόλου συμπεριληφθῆ καὶ ἀπὸ τῶν νόμων τούτου ἐξαρτηθῆ. Πόσον οὐσιωδῶς πρὸς τούτοις ἡ τυπικὴ ἀσκήσις τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου ὄφειλε νὰ προαχθῆ διὰ τῆς ζωηρᾶς κινήσεως καὶ τῶν ποικίλων ἀπαιτήσεων τοῦ ἀστικοῦ βίου, ἡλικίαν δὲ σημασίαν καὶ πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν δρᾶσιν ἔμελλε νὰ ἔχη ἡ πρόοδος αὕτη, τυγχάνει καταφανές.

Ὀμοίαν δ' ὑπηρεσίαν παρέσχεν αὐτῇ καὶ ἡ ποίησις, ἣτις ὡς ἐπικὴ, λυρική καὶ διδακτικὴ κατὰ τοὺς τέσσαρας αἰῶνας, αἵτινες προηγῆθησαν τῆς πρώτης γενέσεως τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἔλαβε πλουσιωτάτην ἀνάπτυξιν. Αὕτη περιελάμβανε τὰς θεολογικάς, κοσμολογικάς καὶ ἠθικάς τῶν Ἑλληνικῶν φύλων δόξας ἐν ιστορήμασι καὶ ἀποφθέγμασιν, ἅπερ ὑπὸ τε τῶν συγχρόνων καὶ τῶν ἐπιγιγνομένων ἐθεωροῦντο ὡς ἔκφρασις καθολικῶς ὡμολογημένων ἀληθειῶν, καὶ ὑπεδείκνυσεν οὕτως εἰς τὴν ἀρχὴν λαμβάνουσαν φιλοσοφίαν τὰς προὔποθέσεις, πρὸς ἃς ὄφειλε νὰ ἔλθῃ εἰς σχέσιν συμφωνίας ἢ ἀντιθέσεως.

§ 10.

**Περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας
μέχρι τῆς ὀκτακονταετηρίδος.**

Ἐὰν ἐπισκοπήσωμεν τὴν κατάστασιν, εἰς ἣν εἶχε φθάσῃ ὑπὸ τὰς μνημονευθείσας περιστάσεις ἡ Ἑλληνικὴ διάνοια μέχρι τῆς ἑκτῆς π. Χ. ἑκκονταετηρίδος, βλέπομεν ὅτι αἱ θεολογικαὶ δοξαὶ κινουνοῦνται κατ' ἄρχάς μὲν ἐν τῷ συνόλω αὐτῶν, ὡς εἰκόσ, ἐν τῷ κύκλῳ τῆς παραδεδομένης Ὀμηρικῆς καὶ Ἡσιοδείου μυθολογίας, διαφερίνονται δ' ὅμως παρὰ τοῖς ποιηταῖς τοῦ 7 καὶ 6 αἰῶνος τὰ ἴχνη βραχυτάτης τινὸς κληρονομίας τῆς περὶ θεοῦ ἐννοίας ἐν τούτῳ, ὅτι ἐκ τοῦ πλήθους τῶν θεῶν ὁ Ζεὺς ἄρχεται παριστάμενος ἐμφαντικώτερον ὡς ὁ ἀνιαῖος προστάτης καὶ φύλαξ τῆς ἡθικῆς τοῦ κόσμου τάξεως, καὶ ὅτι τοῦτο μὲν ἐφίσταται ἢ προσοχὴ (¹) ἐπὶ τῆς διαφορᾶς τῆς θείας δικαιοσύνης ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης, τοῦτο δὲ καὶ (²) ἀμφιβολία περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀκούοντα, αἵτινες ἐδύναντο νὰ ὀδηγήσωσιν εἰς κριτικὴν σκέψιν περὶ τῶν παραδεδομένων δοξῶν. Ὀριστικώτερον δ' ὅμως καὶ διαρκεστέρως ἐμφανίζεται ἡ ἀνάγκη πρὸς ἐπίτευξιν ἀξιοπρεπεστέρων δοξῶν περὶ τοῦ θεοῦ κατὰ πρῶτον παρὰ τοῖς ποιηταῖς τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ὅτε ἡ φιλοσοφία κατήρξατο ἤδη τῶν ἐπιθέσεων αὐτῆς κατὰ τῆς δημόδους πολυθείας.

Τῶν κοσμολογικῶν δοξασιῶν τὴν βάσιν ἀποτελεῖ τοῦ Ἡσιόδου ἡ θεογονία, ἧς οὐχὶ πολὺ ἀφίστανται καὶ τὰ ὀλίγα λείψανα καὶ ἄλλων τινῶν ἱστορημάτων (τοῦ Ἐπιμενίδου, τοῦ Ἀκουσιλάου) καὶ τῆς ἀρχαιστάτης Ὀρφικῆς θεογονίας, ἧς χρῆσιν ἐποιήσαντο καὶ οἱ φιλόσοφοι Πλάτων, Ἀριστοτέλης καὶ Εὐδήμους. Ἄτεραι δὲ γνωστότεραι ἡμῶν Ὀρφικαὶ θεογονίαι μετὰ τοῦ θεολογικοῦ αὐτῶν συγκρητισμοῦ καὶ τῆς πανθείας ἀνήκουσι φανερώτατα εἰς τοὺς μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην χρόνους. Ἀλλ' ὅμως τὴν ἐν ταῖς ἀρχαίαις ταύταις κοσμολογίαις διδομένην εἰκόνα τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου ἀπικρτίζουσιν ἀπλού-

(¹) Σόλων. Ἀπόσπ. 13, 17 κ. ἐφ.

(²) Θέογονια (περὶ τὸ 540). V. 373.

στυται μόνον ἀντιλήψεις καὶ σκέψεις, περὶ δὲ τοῦ ζητήματος, τίνες αἱ πρῶται φυσικαὶ τῶν ὄντων αἰτίαι, οὐδεμίᾳ πῶ σκέψις γίνεται. Ὀλίγω ἐγγύτερον εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἔρχεται Φερεκύδης ὁ ἐκ Σύρου (περὶ τὸ 540). Τὸν μὲν Δία, τὸν Χρόνον καὶ τὴν Χθόνα ὑποδεικνύων ὁ Φερεκύδης ὡς τὸ πρῶτον καὶ αἰδίον, τὴν δὲ Γῆν περιγράφων ἐνδυομένην τὴν παικίλην αὐτῆς ἐσθῆτα ὑπὸ τοῦ Διὸς καὶ διηγούμενος τὴν κατανίκησιν τοῦ Ὀφιονέως ὑπὸ τοῦ Χρόνου καὶ τῶν Θεῶν καθίστησι φανερὸν ὅτι βάσιν τῆς διηγῆσεως ταύτης εἶχε τὴν ἔννοιαν, ὅτι τοῦ παντός ἢ διαμόρφωσις τυγχάνει τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπενεργείας τῶν οὐρανίων ἐπὶ τὰ γήϊνα, καὶ ὅτι μόνον διὰ τῆς ἐπενεργείας ταύτης κατέστη δυνατόν νὰ δαμασθῶσι βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον αἱ ἄτακτοι καὶ βίαιοι τῆς φύσεως δυνάμεις. Ἄλλ' ὁ μυθικός τύπος τῆς παραστάσεως κρύπτει τὰς ἐννοίας ὑπὸ αἰνιγματώδη σύμβουλα καί, ὅ,τι ἔδει νὰ ἐξηγηθῆ ἐκ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ αἰτιῶν, φαίνεται ἔτι κατὰ πάντα, ὡς ἀκατάληπτός τις τῶν Θεῶν ἐνέργεια.

Εἰς τὴν βούλησιν τῶν Θεῶν ἀνεφέροντο καὶ παρὰ ταῖς Ἑλλησιν, ὡς πανταχοῦ, τὰ καθολικῶς ὡμολογημένα ἠθικὰ παραγγέλματα καὶ τὸ ἀπαράβατον τούτων ἐθεμελιούτο διὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀνταποδοτικὴν τῶν Θεῶν δικαιοσύνην. Ἡ πίστις αὕτη ἐκτῆσατο μεγίστην δύναμιν, ἀφ' ὅτου προσῆλθον εἰς ὑπηρεσίαν αὐτῆς αἱ παραστάσεις περὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως, καὶ ἀφ' ὅτου ἡ σκιάδης ἐν Ἄδου ὑπαρξίς, ὑπὲρ ἣν δὲν ἀνυψώθη ἡ περὶ ἀθανασίας πίστις τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων, ἐπληρώθη ζωηροτέρου περιεχομένου διὰ τῆς θεωρίας περὶ τῆς ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ ἀνταποδόσεως. Ἄλλ' εἰ καὶ ἡ τροπὴ αὕτη συνετελέσθη βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἤδη ἀπὸ τοῦ 8 καὶ 7 αἰῶνος σὺν τῇ αὐξανομένῃ ἐξαπλώσει τῶν μυστηρίων, εἰ καὶ εἰς τὴν γένεσιν αὐτῆς συνετέλεσαν ἰδίως τὰ Ὀρφικὰ καὶ Διονύσεια μυστήρια διὰ τοῦ περὶ μετεμψυχώσεως δόγματος, φαίνεται ὅμως, ὅτι μέχρι τοῦ τέλους περίπου τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἐπικρατῶν τοῦ σκέπτεσθαι τρόπος δὲν ὑπέστη βαθυτέρας ἀλλοιώσεις ὑπὸ τῆς πίστεως εἰς ἄλλον κόσμον, καὶ ὅτι καὶ αὕτη δὴ ἡ πίστις κατ' ἀρχὰς ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπλῶς καὶ μόνον πρὸς σύστασιν τῶν τελετουργιῶν διὰ φόβου καὶ ἐλπίδος. Κατὰ πρῶτον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Πυθαγορείου φιλοσοφίας φαίνεται γενικώτερον ἢ

πίστις ἐκείνη διαδεδομένη καὶ εἰς καθ' ἑκάστην ἡλικίαν σκεπὴν χρησιμοποιοῦμεθα.

Ἀλλὰ πρὸς ταύτην τὴν θρησκευτικὴν μεταχείρισιν τῶν ἡλικῶν ζήτημάτων βραίνει παράλληλος καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς κατὰ λόγον ἡλικίης διανοήσεως, καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμβῆ ἄλλως παρὰ λαῶ, τηλικαύτην ἀγχινοίαν καὶ ἐν ταῖς περὶ τὸν βίον εὐστροφίαν κεκτημένων. Τὰ ἔγνη τῆς διανοήσεως ταύτης δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἀπὸ τῶν παρ' Ὀμήρῳ ἡλικῶν εἰκόνων καὶ ἀποφθεγμάτων καὶ τῶν βιοτικῶν παραγγελημάτων τοῦ Ἡσιόδου διὰ τῶν ἀποσπασμάτων τῶν νεωτέρων ποιητῶν· φανερώτατα δ' ἐκφίνονται τὰ ἔγνη ταῦτα παρὰ τοῖς γνωμοκρίταις ποιηταῖς τοῦ 6 αἰῶνος, τῷ Σόλωνι, Φωκυλίδῃ καὶ Θεόγνιδι. Τὴν κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον προβάλλει τῆς κατὰ λόγον ἡλικίης διανοήσεως δεικνύει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἐν τοῖς λεγομένοις ἐπιτά σοφοῖς συναριθμοῦνται, εἰς ταύτην ἀνήκουσιν. Ἄλλως δὲ πᾶν ὅ,τι φέρεται ἐν τῷ περὶ τῶν ἐπτά σοφῶν μύθῳ, οὗ πρώτη μὲν πηγὴ ὑπῆρξεν ἴσως συγγραφικὴ ἐπίνοια, εὐρίσκωμεν δ' αὐτὸν κατὰ πρῶτον, ἀλλ' ὡς ἤδη γενικῶς γνωστὸν παρὰ Πλάτωνι (Πρωτ. 343 Α.) στερεῖται πάσης ἱστορικῆς βάσεως· οὐ μόνον πᾶν ὅ,τι ἐν αὐτῷ λέγεται περὶ τοῦ τρίποδος, τῶν ἀποφθεγμάτων, τῶν συνόδων, τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ δόξα ὅτι ἀκριβῶς ἐπτά ἄνδρες ὑπὸ τῶν ἐκκελευσθέντων συγχρόνων ὡς οἱ σοφώτατοι ἐθεωρήθησαν. Καὶ τὰ ὀνόματα δ' αὐτῶν παραδίδονται λίαν διαφόρως· γνωρίζομεν 22 ἐξ αὐτῶν ἐκ χρόνων πολλῶν ἀπ' ἀλλήλων διίσταμένων. Ἐν ἀπόσαις ταῖς καταριθμήσεσιν εὐρίσκονται τέσσαρες μόνον ἐξ αὐτῶν, Θαλῆς, Βίαις, Πιττακός, Σόλων· παρ' αὐτοῖς δὲ συχνότατα Κλεόβουλος, Μύσων, Χίλων, Περίανδρος, Ἀνάχαρσις. Τὴν στενὴν συνάφειαν τῆς βιοτικῆς ταύτης σοφίας μετὰ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης δεικνύει καὶ ἡ σταθερότης, μεθ' ἧς πρῶτος ἐν τῇ τάξει τῶν Ἑπτὰ ὁ αὐτὸς πάντοτε ἀνὴρ ἵσταται, ἥστις καὶ ἐν τῇ σειρά τῶν Ἑλλήνων φυσικῶν πρῶτος ἔρχεται.

§ 11.

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς πορείας τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ὡς προϊόν τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας, φέρει καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκείνης γνωρίσματα, βαίνει παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, συνεπιλαμβάνεται τῆς ἀναπτύξεως ταύτης μετὰ δυνάμεως ὁσημέραι σημαντικωτέρας γινομένης καὶ καθίσταται ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς ἐκλείψεως τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας ἢ καθοδηγοῦσα δύναμις. Ἐνισχυθεῖσα δ' ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ἡ διάνοια στρέφεται κατὰ τὴν ἐξέγερσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάγκης κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ παντός, οὗ μέρος ἑαυτὸν αἰσθάνεται ὁ Ἕλληνας, καὶ ὑπερ ὑπὸ τῆς ἑαυτοῦ θρησκείας ἐστὶν εἰθισμένος νὰ λατρεύῃ, ὡς τὴν πρῶταρχον ἀποκάλυψιν τῶν θείων δυνάμεων. Θεωρεῖ δὲ τὸ πᾶν ἡ Ἑλληνικὴ διάνοια μετὰ τῆς ἀφελοῦς καὶ ἀθολώτου ἐκείνης εἰς ἑαυτὴν πεποιθήσεως, ἥτις λίαν φυσικῆ τυγχάνει τῆ ἐναρχομένη, τῆ ὑπὸ γινωσκούσῃ τὰς ἐπιφυλασσομένης αὐτῆ δυσχερείας καὶ δι' οὐδεμιᾶς ἀποτυχίας τὸ θάρρος ἀποβαλοῦσα ἐρεῦνῃ. Ἰδίαζε δὲ πρὸ πάντων ἡ πεποίθησις αὕτη εἰς λαόν, ὅστις, ὡς οἱ Ἕλληνες, ἐν τῷ περιστοιχίζοντι αὐτὸν κόσμῳ λίαν οἰκείως καὶ εὐκρέστως ἑαυτὸν ἠσθάνετο καὶ πρὸς αὐτοὺς ἔτι τοὺς θεοὺς αὐτοῦ ἐν μεγάλῃ οἰκειότητι καὶ ἐμπιστοσύνῃ διετέλει. Οὕτω λοιπὸν ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς περιόδῳ ἐστὶ κατὰ μὲν τὸ ὑποκείμενον αὐτῆς φιλοσοφία τῆς φύσεως· διότι τὴν προσοχὴν αὐτῆς ἐφίστησι κυρίως εἰς τὸ ζήτημα, ποία ἡ γένεσις καὶ αἱ αἰτίαι τοῦ παντός, καὶ πραγματεύεται αὐτὸ κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου μεμονωμένως μόνον καὶ ἐν δημῳδῇ μάλλον ἢ ἐπιστημονικῷ τύπῳ· κατὰ δὲ τὴν μέθοδόν ἐστὶ δογματισμός, τ. ἔ. ζῆτῃ νὰ προσκτήσῃται γνώμην τινὰ περὶ τοῦ ἐκτὸς κόσμου πρὶν νὰ ἐρευνήσῃ καὶ παράσχη λόγον εἰς ἑαυτὴν περὶ τοῦ προβλήματος καὶ τῶν ὄρων τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως· ὡς πρὸς δὲ τὰ ἐξαγόμενα αὐτῆς ἐστὶ πραγματικὴ, μάλιστα δὲ ὕλική· διότι ἡ διαφορά τῶν νοητῶν ἀπὸ τῶν σω-

ματικῶν γίνεται συνειδητὴ τὸ πρῶτον διὰ τοῦ Ἀναξαγόρου περὶ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης. Ἄλλ' ὅμως ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν μεταβολήν, ἥτις ἀπὸ τῶν Περσικῶν πολέμων ἐν ταῖς καταστάσεσι καὶ ταῖς ἀνάγκαις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶχε συντελεσθῆ, ἀρχεται ἤδη καὶ ἡ προσοχὴ ν' ἀποτρέπεται ἀπὸ τῆς ἕλως περὶ τὴν φύσιν ἀσχολουμένης φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης. Οἱ Σοφισταὶ ἀνατρέπουν διὰ τῆς σκέψεως καὶ τῆς εἰριστικῆς τὴν πίστιν πρὸς τὸ γινώριμον τῶν ἐκτὸς ἡμῶν ὄντων καὶ ἀπειτυοῦσιν ἀντ' αὐτῆς γινῶσιν ὠφέλιμον καὶ εἰς τοὺς σκοποὺς ἐνὸς ἐκάστου ὑπηρετοῦσιν. Πρῶτος ὁ Σωκράτης καταβάλλει νέον θεμέλιον οὐ μόνον τῆς πρακτικῆς ταύτης φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς φιλοσοφίας καθόλου. Διὰ τοῦ Σωκράτους, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἀνυψοῦται ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἰς τὸ ὕψιστον αὐτῆς ἐπιστημονικὸν σημεῖον. Ἡ σκέψις περὶ τοῦ προβλήματος καὶ τῶν ὄρων τῆς γνώσεως ἀγει εἰς τὴν διακρίσιν τῆς λογικῆς ἢ φυσικῆς συμπληροῦται τὸ μὲν διὰ τῆς ἠθικῆς, τὸ δὲ διὰ τῆς μεταφυσικῆς («Πλάτωνος διαλεκτικὴ», Ἀριστοτέλους «πρώτη φιλοσοφία»)· ὁ σχηματισμὸς, ἡ ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις τῶν ἐννοιῶν ἀποτελεῖ τὸν σταθερὸν πυρῆνα τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ἡ ἄυλος τῶν ὄντων οὐσία, ἥτις ἐστὶ τὸ ὑποκείμενον τῆς κατὰ λόγον νοήσεως, ἡ ἰδέα τῶν ὄντων ἢ ὁ τύπος αὐτῶν, θεωρεῖται ὡς ἀνωτέρα τις πραγματικότης ἐν συγκρίσει πρὸς τοῦθ' ὅπερ ταῦτα φκίνονται. Ὁ νοῦς ὡς ὄν νοοῦν διαστέλλεται τοῦ ἑαυτοῦ σώματος, καὶ ὅπως ὁ ἄνθρωπος ὡς ἔργον αὐτοῦ θεωρεῖ ταύτην τὴν ὑψηλότεραν ἑαυτοῦ μερίδα νὰ ἐκμορφώσῃ καὶ νὰ καταστή δι' αὐτῆς κύριος τῶν ταπεινοτέρων αὐτοῦ μερῶν, οὕτω καὶ ἡ δημιουργικὴ τῆς φύσεως ἐνέργεια εἰς τοῦτο κατατείνει, νὰ ἐκδηλώσῃ δηλαδὴ ἐν τῇ ἕλῃ τὸ εἶδος ὡς τὸν σκοπὸν τῶν ἰδίων αὐτῆς πλασμάτων. Ἄλλ' ὅσον μακρὰν καὶ ἂν προχωρῇ διὰ τούτων ἡ διάνοια οὐ μόνον πέρα τῶν ὁρίων τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ πέρα τοῦ σημείου ἐν γένει, ἐξ οὗ μέχρι τοῦδε ἀφορμᾶτο ἢ περὶ τοῦ παντός θεωρία τῶν Ἑλλήνων, ὑπὲρ φανερότατα καὶ ἂν διασπᾶται ἢ ἀρμονία ἐκείνη τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω, ἢ ἀφελῆς καὶ ἀπροκατάληπτος ἐκείνη τοῦ νοῦ καὶ τῆς φύσεως ἐνότις, ἥτις τὴν πρωτίστην βᾶσιν τοῦ κλασικοῦ κάλλους τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου ἀπετέλει, ἢ τροπὴ ὅμως αὕτη, τὸ μὲν ὑπῆρχεν ἤδη καὶ αὕτη προπαρασκευασμένη ἐν τῇ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀναπτύξει, τὸ δὲ φκίνονται.

καὶ ἐν αὐτῇ εὐδιάκριτοι οἱ χαρακτῆρες ἐκεῖνοι, δι' ὧν ἡ ἀρχαία φιλοσοφία διακρίνεται τῆς νεωτέρας. Ἡ τῶν ἐννοιῶν φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν διαδεξαμένων αὐτὸν παρομοίαν τελεῖ πρόοδον ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ σταδίῳ, οἷαν ἡ πλαστικὴ τέχνη καὶ ἡ ποίησις τοῦ Ἰου αἰῶνος ἐν τῷ καλλιτεχνικῷ. Ὡς τὸ οὐσιῶδες ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν φαινομένων ἐξάιρονται οἱ κοινοὶ χαρακτῆρες, οἱ ἀναλλοίωτοι τῶν πραγμάτων τύποι· αὐτοὶ δ' οὗτοι θεωροῦνται καὶ τὸ κύριον ὑποκείμενον καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς παραστάσεως καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως· ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη συναντῶνται ἐν τῇ διευθύνσει πρὸς τὸ ἰδεῶδες. Αὕτη δὲ ἡ ἰδανικότης καὶ παρ' αὐτῷ ἔτι τῷ Πλάτῳ δὲν φέρει τὸν νεώτερον ὑποκειμενικὸν χαρακτῆρα· αἱ ἰδέαι, οἱ τύποι τῶν ὄντων, οὔτε τῆς θείας διανοίας γεννήματά εἰσιν οὔτε τῆς ἀνθρωπίνης, ἀλλ' ἴστανται πρὸ τοῦ ἐνορῶντος νοῦ, ὡς ἀρχέτυπα τῶν πραγμάτων ἐν πλαστικῇ αὐθυπαρξίᾳ. Πρὸς τούτοις ὅσον πορρωτέρω τῆς ἀρχαίας καὶ ἐν προχωρῇ ἢ τοῦ Σωκράτους ἤδη καὶ πολλῷ ἔτι πλεον ἢ τοῦ Πλάτωνος ἠθικῇ, τοσοῦτω σταθερώτερον ὄμως μένει πιστὴ εἰς τε τὸν αἰσθητικὸν καὶ πολιτικὸν τῆς Ἑλληνικῆς ἠθικότητος χαρακτῆρα. Ἄν δ' ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς δοῦς τὴν προτίμησιν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐνέργειαν, ἐξέρχεται ταύτης, ἡ περὶ ἀρετῆς ὁμολογία αὐτοῦ διδασκαλία ἐστὶ γνησίως Ἑλληνικὴ καὶ αὐτὸς ἔτι ἀπρὶξ ἔχεται τῆς ἐνότητος τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς, τῆς εὐγενοῦς καταφρονήσεως τῆς ὕλικῆς καὶ σκοπὸν τὸ κέρδος ἐχούσης ἐργασίας καὶ τῆς ἀντιθέσεως ἐκείνης τῶν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, ἧς ἰσχυροτάτη ἔκφρασις ἐστὶν ἢ παρ' αὐτοῦ ὑπεράσπισις τῆς δουλείας. Ἡ ἀκριβεστάτη τῆς προσωπικότητος ἐννοια λείπει παρὰ Πλάτῳ καὶ Ἀριστοτέλει, τὰ δὲ δίκαια αὐτῆς ἀτελῶς μόνον ὑπ' αὐτῶν καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀναγνωρίζονται. Πρὸς τὴν ἔρευναν τῆς φύσεως στρέφει οὐ μόνον ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ζώηροτάτην προσοχὴν, ἀλλὰ καὶ τὸν Πλάτωνα αὐτὸν δὲν ἐμπυδίζει ἡ ἰδεολογία αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ θαυμασμοῦ τοῦ κάλλους καὶ τῆς θειότητος τοῦ ὄρατοῦ κόσμου· καὶ ἐνταῦθα μαθητῆς καὶ διδάσκαλος συναντῶνται ἐν τῇ περὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς φύσεως πεποιθήσει, ἐν τῇ καλλαισθητικῇ ἐκείνῃ τῆς φύσεως θεωρίᾳ καὶ τῷ θαυμασμῷ, ἐξ ὧν ἔτι ἐναργέστερον κατανοοῦμεν τὴν κατόπιν ἐπενέργειαν τῶν δοξασιῶν, ὧν ἀρχαιότατον προῖον ὑπῆρξεν ἡ φυσικὴ θρησκεία.

Σπουδαιότητα μεταβολή συνετελέσθη ὄντως ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ὡς καὶ ἐν ἅπαντι τῷ τρόπῳ τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς τετάρτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διὰ τῶν κατακτήσεων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου δημιουργηθείσης καταστάσεως. Ὁ τρόπος τῆς φυσικῆς καὶ θεωρητικῆς ἐν γένει ἐρεῦνης λαμβάνει ἀναδρομικὴν πορείαν. Παράλληλως πρὸς τὴν Ἀκαδημεικὴν καὶ Περιπατητικὴν σχολὴν ἀναφάνονται καὶ ἐν τοῖς Στωϊκοῖς καὶ Ἐπικουρείοις φιλόσοφοι, οἵτινες ταχέως καὶ μετὰ δυνάμει τὰς σχολὰς ταύτας παραγκωνίσαντες μεταβιβάζουσι τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν ἠθικὴν· ὡς πρὸς δὲ τὴν φυσικὴν στηρίζονται ἐπὶ τῶν πρὸ τοῦ Σωκράτους συστημάτων, καὶ ἐκ τούτων πάλιν ἐκεῖνα μόνον τὰ στοιχεῖα κυρίως ἰδιοποιοῦνται καὶ περαιτέρω ἀναπτύσσουσιν, ὅσα ῥοπήν καὶ σημασίαν ἔχουσιν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν περὶ τοῦ παντός θεωρίαν. Αὕτῃ δὲ ἡ ἠθικὴ φέρει παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς καὶ Ἐπικουρείοις ἔνθεν μὲν τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀτομικότητος, ἔνθεν δὲ τὸν τοῦ ἰδεώδους. Ὅσον καὶ ἂν διαφωνῶσιν ἐν τοῖς λοιποῖς, ἀμφότεροι ὁμῶς ἀπαιτοῦσιν ἀνύψωσιν ὑπεράνω τῶν ὀρίων τῆς ἐθνικότητος, ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ παντός ἐξωτερικοῦ, ἀνάπαυσιν τοῦ σοφοῦ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτοῦ βίῳ. Ἐν δὲ τούτῳ συμφωνοῦσιν αὐτοῖς καὶ οἱ σύγχρονοι Σκεπτικοί, μόνον ὅτι ζητοῦσιν οὗτοι νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ αὐτοῦ πρακτικοῦ σκοποῦ δι' ἑτέρας ὁδοῦ, διὰ τῆς ἐντελοῦς παραιτήσεως ἀπὸ πάσης γνώσεως. Ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας τῶν σχολῶν τούτων μετ' ἀλλήλων τε καὶ μετὰ τῶν παλαιότερων προκύπτει ὡς ἀντίδρασίς τις πρὸς τὴν σκέψιν τῆς νέας Ἀκαδημεικῆς σχολῆς ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς δευτέρας π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἡ ἐκλεκτικὴ ἐκείνη τάσις, ἣτις οὐ μόνον τῆς Ἀκαδημεικῆς σχολῆς ὀριστικῶτατα δεσπόζει, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Στωϊκὴν καὶ Περιπατητικὴν εἰσχωρεῖ· ἀλλὰ νέον εὕρισκει κέντρον ἢ σκέψιν ἐν τῇ τοῦ Αἰνησιδήμου. Παρὰ δὲ τοῖς νέοις Πυθαγορείοις καὶ τοῖς μετὰ τούτων συνηνωμένοις Πλατωνικοῖς τῶν χρόνων τούτων αἱ ἐκλεκτικαὶ τάσεις συνεργάζονται εἰς παραγωγὴν ἡμιανατολικῆς τινος ἐξ ἀποκαλύψεως φιλοσοφίας, ἀναπτυσσομένης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τὸ μὲν τοῦ γνησίου, τὸ δὲ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἑλληνισμοῦ. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς πρώτους μ. Χ. αἰῶνας ἐξαπλοῦται ἀείποτ' ἐπὶ πλέον ὁ τρόπος οὗτος τῆς διανοήσεως, ἀπὸ δὲ τῶν μέσων τοῦ τρίτου διαμορφοῦται διὰ τοῦ

Πλωτίνου ἐν τῷ νέῳ πλατωνισμῷ εἰς περ' ἐκτικόν τι σύστημα, ὅπερ πάντα τὰ λοιπὰ τὸ μὲν παραγκωνίζει, τὸ δὲ ἐν ἐαυτῷ συγχωνεύει. Διὰ τῆς διαλύσεως τῆς νέας Πλατωνικῆς σχολῆς κατὰ τὸν β. μ. Χ. αἰῶνα ἐξαφκνίζεται ἀπὸ τοῦ θεάτρου τῆς ἱστορίας ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὡς αὐθύπακτον φαινόμενον καὶ μόνον ἐν τῇ τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ τῇ νεωτέρῃ ἐπιστήμῃ διατελεῖ ἔτι ζῶσα μετὰ ξένων ἀναμειγμένη στοιχείων καὶ ὑποβεβλημένη εἰς ὑπηρεσίαν νέου μορφώσεως τύπου.

Φανερόν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις αὕτη ἀπῆγε τὴν Ἑλληνικὴν διάνοιαν ἀείπουτ' ἀπωτέρω τῆς πρώτης αὐτῆς ἀφετηρίας. Ἀλλὰ λίαν σημαντικαὶ χαρακτῆρες δεικνύουσιν ἡμῖν, ὅτι διατελεῖ ἔτι ἐπὶ Ἑλληνικοῦ πάντοτε ἐδάφους κινουμένη. Ὅσον ἰσχυρὰ καὶ ἀπότομος καὶ ἀνυπάρχῃ ἡ ἀντίθεσις, εἰς ἣν λόγος καὶ αἴσθησις τίθενται ὑπὸ τῆς τῶν Στωϊκῶν ἠθικῆς, μένει ὁμῶς σύμβολον αὐτῶν τὸ κατὰ φύσιν ζῆν. Ἐν μὲν τῇ φυσικῇ ἐπιστρέφουσιν οἱ Στωϊκοὶ ἀπὸ τοῦ δυϊσμοῦ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν ὑλοζώαν τοῦ Ἡρακλείτου, διὰ δὲ τῆς θεολογικῆς περὶ τοῦ παντός θεωρίας αὐτῶν προσεγγίζουσι πρὸς τὰς ἀνθρωπομόρφους παραστάσεις τῆς δημώδους θρησκείας, καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ δὲ θεολογίᾳ θεωρεῖ καθῆκον αὐτῆς ἡ Στωὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὰς αὐτὰς δόξας, ἀφ' ὧν τῇ ἀληθείᾳ ἀπὸ πολλοῦ ἤδη εἶχεν ἡ ἐπιστήμη ἀποταχθῆ. Ὁ δ' Ἐπίκουρος μετὰ τῆς μηχανικῆς αὐτοῦ φυσικῆς ἐμφκνίζεται ἐν ἐμφκντικωτάτῃ ἀντιθέσει πρὸς τε τοῦ λαοῦ τὴν πίστιν καὶ πρὸς τὴν τεολογικὴν τῆς φύσεως ἐξήγησιν· ἀλλ' ἡ καλλαισθητικὴ αὐτοῦ ἀνάγκη ἀγεί αὐτὸν εἰς νέαν τινὰ εἰ καὶ λίαν ἐλλιπῆ περὶ Θεῶν διδασκαλίαν· ἐὰν δὲ ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀποβάλλῃ τὸ πολιτικόν τῆς ἀρχαίας ἠθικῆς στοιχεῖον πολλῷ ἔτι πληρέστερον τῆς Στωϊκῆς, ἀντέχεται ὁμῶς ἰσχυρῶς τῆς καθαρῶς Ἑλληνικῆς ἀντιλήψεως ἡ ἀρμονικὴ ἐκείνη τοῦ κατ' αἴσθησιν καὶ τοῦ διανοητικοῦ βίου, ἣτις ἐστὶ τὸ πρακτικόν αὐτοῦ ἰδεῶδες. Καὶ αἱ Σκεπτικαὶ δὲ σχολαὶ δὲν ἀπομακρύνονται πολὺ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ἐν ταῖς πρακτικαῖς αὐτῶν ἀρχαῖς, εἰ καὶ ἄλλως ἀποδέχονται τὸ ἀδύνατον τῆς γνώσεως ὡς φυσικὴν τινὰ καταδίκην μετὰ τηλικαύτης ἡρεμίας, ἡλικὴ καὶ ἐν ταῖς χριστιανικοῖς ἔτι χρόνις δὲν φαίνεται τόσον εὐκόλως δυνατῆ. Ἀλλὰ καὶ τὸ φαινόμενον, ὅπερ τὴν μετάβασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου εἰς τὸν χριστιανικὸν ἐντυνώτατα ἐξαγγέλλει, ἡ διανοήσις δῆλον ὅτι τῶν νέων

Πυθαγορείων καὶ νέων Πλατωνικῶν, δεικνύει σαφῶς ἔτι τὴν ἐκείνης συνάφειαν πρὸς τὸν ἀρχαῖον τοῦ διαγνοεῖσθαι τρόπον. "Ὅσω ταπεινότερον τοῦ ἀοράτου κόσμου καὶ ἂν θεωρῶσιν αἱ φιλόσοφοι οὗτοι τὸν ὁρατὸν, ὑπολαμβάνουσιν ὅμως καὶ τοῦτον πάντοτε ὡς πεπληρωμένον θείων δυνάμεων καὶ τελείων εἰς τὸ εἶδος αὐτῆς ἐμφάνισιν τοῦ ἀνωτέρου. Τὸ μὲν κάλλος τοῦ κόσμου ὑπερκασιζοῦσι πολεμουῦντες ταῖς Χριστιανοῖς, αἵτινες ἦσαν καταφρονηταὶ τῆς φύσεως, τὴν δὲ αἰδιότητα αὐτοῦ ἐναντίον τῆς παραδοχῆς δημιουργίας· καὶ ἐκεῖνοι δ' αἰτάξεις ὄντων ὑπερκαθάρτων, ἐν οἷς καταβαίνουσιν εἰς τὸν κόσμον αἰθεῖαι δυνάμεις, δι' ὧν ἀνυψοῦνται αἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν θεότητα, εἰσὶν ἢ ἀντίθετος μεταφυσικὴ εἰκὼν τῆς δημώδους πολυθείας, ἢ τελευταῖοι πρόμαχοι ἐγένοντο οἱ φιλόσοφοι οὗτοι.

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ΠΡΟ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

§ 12.

Πορεία τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς.

Τὴν πρώτην ἀπύπειραν ἐπιστημονικῆς τοῦ κόσμου ἐξηγήσεως ἐποιήσατο ἐν τοῖς Ἑλλήσι Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, ᾧ ἠκολούθησαν αἱ πολῖται αὐτοῦ Ἀναξίμανδρος καὶ Ἀναξίμενης, βραδύτερον δὲ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης καὶ ἄλλοι πρωτοστάται τῆς ἀρχαίας Ἰωνικῆς σχολῆς. Διὰ τῶν Ἰόνων Πυθαγόρου καὶ Ξενοφάνους μετεφυτεύθησαν αἱ τάσεις αὗται εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ διὰ τριαύτης ἰδιοτρόπου πρυήχθησαν ἐρεύνης, ὥστε ἐξ ἑκτέρου τῶν ἀνδρῶν τούτων νέα ἐξῆλθε σχολή. Αἱ τρεῖς αὗται ἀρχαιόταται κατὰ δὲ τὸν χρόνον τῆς συστάσεως αὐτῶν τῆ 6ῃ ἔτι π. Χ. ἑκκτονταετηρίδι ἀνήκουσαι σχολαὶ συναντῶνται δὴ ἐν τούτῳ, ὅτι ἐκ τῶν λόγων τῶν πραγμάτων, οὓς ἡ ἐπιστήμη οφείλει νὰ δείξη, κατ' ἀρχὰς τοὺς τῆς οὐσίας αὐτῶν λόγους ζητοῦσιν, ἐφιστᾶσι δὴ καὶ τὸν νοῦν εἰς ἐκεῖνο, ἐξ οὗ ἔλαβον ἀρχὴν τὰ ὄντα καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν ἐξακολουθοῦ-

·σιν ὑφιστάμενα, καὶ ὅτι αὐτῶ ἀναλαμβάνουσι διαρρήδην τὸ ἔργον καὶ ἐρμηνεύσωσι τὴν γένεσιν, τὴν φθορὰν καὶ τὴν ἀλλοίωσιν καθ' ἑαυτάς, καὶ ζητήσωσι δηλ. τὸν γενικὸν λόγον τῶν φαινόμενων τούτων. Πρὸς τοῦτο ἀφορμὴν ἔδωκε πρῶτος ὁ Παρμενίδης ἀρνηθεὶς τὸ δυνατὸν αὐτῶν. Ὑπὸ τριαύτην ἔννοιαν ζητοῦσιν οἱ μὲν ἀρχαῖοι Ἰωνες φιλόσοφοι τὴν ὕλην, ἐξ ἧς ὁ κόσμος ἐσχηματίσθη, καὶ τὸν τρόπον, πῶς ἐξ αὐτῆς συνέστη. Οἱ δὲ Πυθαγόρειοι ζητοῦσι τὴν οὐσίαν, ἐξ ἧς τὰ ὄντα συνίστανται, ἐν τῷ ἀριθμῷ, τούτου δὲ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ποιότητα παράγουσιν ἐκ τῆς σταθερᾶς, δι' ἀριθμῶν ὀριστῆς, κανονικότητος τῶν φαινόμενων. Ἡ δὲ Ἐλεατική φιλοσοφία ἀπὸ τῆς ἐνότητος τοῦ κόσμου ἀφορμωμένη θεωρεῖ διὰ τοῦ Παρμενίδου οὐσίαν τὸ εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀπὸ δὲ τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος ἀποκλείουσα ἄνευ ὅρου πᾶν μὴ ὄν ἀποφκίνεται ὅτι πολλότης ὄντων καὶ κινήσις εἰσιν ἀδιανόητα.

Νέα τροπὴ τῆς φυσικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἐρεύνης ἀρχεται ἀπὸ τοῦ Ἡράκλειτου. Ἀποφηνάμενος ὁ Ἡράκλειτος ὅτι ἐν τῇ διηγεσθῆ τῶν στοιχείων μεταβολῇ καὶ ταῖς τῶν στοιχείων ἐνώσεσι καθόλου οὐδὲν μόνιμον καὶ σταθερὸν ὑπάρχει ἢ ὁ νόμος μόνον τῆς μεταβολῆς τχύτης, προέθηκε συγχρόνως τοῖς ἑαυτοῦ διαδόχοις τὸ πρόβλημα καὶ ἐρμηνεύσωσι καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ φαινόμενον, ἤτοι καὶ παράσχωσι τὸν λόγον τῆς μεταβολῆς καὶ τῆς κινήσεως.

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ἐπεχείρησαν τούτῳ κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον, ὅτι πᾶν γιγνόμενον καὶ πᾶσαν ἀλλοίωσιν ἀνῆγον εἰς τὴν ἔνωσιν καὶ τὸν χωρισμὸν ἀγενήτων, ἀφθάρτων καὶ καθ' ἑαυτὰ ἀμεταβλήτων στοιχείων, ὅτι ἐπομένως παρῆγον καὶ τὸ γίγνεσθαι αὐτὸ ἐξ ἀρχεγόνου τινὸς εἶναι, ὅπερ διαφέρει μὲν τοῦ ὄντος τοῦ Παρμενίδου διὰ τὴν πολλότητα αὐτοῦ καὶ τὴν διαιρετότητα, κατὰ τὰ λοιπὰ ὁμοίως κέκτῆται τὰς οὐσιώδεις ἐκείνου ιδιότητας.

Ταῦτα δὲ τὰ πρῶτα στοιχεῖα ὁ μὲν Ἐμπεδοκλῆς θεωρεῖ διάφορα τὴν φύσιν, ὀρισμένα τὸ πλῆθος καὶ ἐπ' ἀπειρον διαιρετά· ὁ δὲ Λεύκιππος ὁμοειδῆ τὴν φύσιν, ἀπειρα τὸ πλῆθος καὶ ἀδιαίρετα· ὁ δὲ Ἀναξαγόρας διάφορα τὴν φύσιν, ἀπειρα τὸ πλῆθος καὶ ἐπ' ἀπειρον διαιρετά. Πρὸς ἐξήγησιν δὲ τῆς κινήσεως, ἐφ' ἧς πᾶσα ἔνωσις καὶ πᾶς χωρισμὸς τῶν πρώτων στοιχείων στηρίζεται, ὁ μὲν Ἐμπεδοκλῆς πρυστίθησιν εἰς τὰ στοιχεῖα τὰς κινούσας δυνάμεις ἐν μυθικῇ μορφῇ,

ὁ δὲ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος ὑπολαμβάνουσι τὰ ἄτομα ἐν τῷ κενῷ χώρῳ, τέλος δὲ ὁ Ἀναξαγόρας ζητεῖ καταφυγὴν εἰς τὸν διακοσμοῦντα τὸ πᾶν νοῦν.

Διὰ τούτων ἐγένετο τῇ ἀληθείᾳ ἄλμα ὑπὲρ τὴν μέχρι τοῦδε ἐν χρήσει φυσικὴν τῶν ὄντων ἐξέτασιν, συστηματικῶς δ' ἐγκαταλείπεται αὕτη ὑπὸ τῶν Σοφιστῶν. Οὗτοι πολεμοῦσι καθόλου τὸ δυνατόν τῆς γνώσεως, περιορίζουσι τὴν φιλοσοφίαν ἐν ταῖς ζητήμασι τοῦ πρακτικοῦ βίου, ἀλλ' ἀφαιροῦσι καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἔτι πάντα γενικὸν ἔχοντα κύρος κανόνα καὶ συνεργοῦσιν οὕτως εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους μεταρρύθμισιν τῆς φιλοσοφίας τὸ μὲν ἀμέσως, τὸ δὲ καὶ ἐμμέσως διὰ τῆς μονομερείας καὶ ἀβεβαιότητος τῶν ἰδίων πορισμάτων καθιστάντες τὴν μεταρρύθμισιν τρυτὴν ἀνάγκην.

I. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΠΑΛΑΙΤΑΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ

A. ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΙΩΝΕΣ

§ 13.

Θαλῆς ὁ Μιλήσιος.

Θαλοῦ βίος. — Φήμη, — Πρακτικὴ σοφία — Ἀστρονομικαὶ καὶ μαθηματικαὶ γνώσεις. — Ἡ λεγομένη μετάβασις εἰς Αἴγυπτον. — Φιλοσοφία.

Ὁ Θαλῆς ἦτο Μιλήσιος· ὁ μὲν πατὴρ αὐτοῦ ἀναμάσσεται Ἐξάμιος, ἡ δὲ μήτηρ Κλεοβουλίνη· κατήγγοντο δὲ ἀπὸ τῶν Θηλιδῶν, γένους εὐγενεστάτου τῶν Καδμείων, τῶν εἰς Κάδμον καὶ Ἀγήνορα ἀναφερμένων, οἵτινες μετηνάστευσαν ἐκ τῆς Βαιωτίας εἰς Μίλητον. Ὡς ἔχων δὲ γενάρχην τὸν ὡς Φοῖνικα φερόμενον Κάδμον παρονομάζεται καὶ Φοῖνιξ ὁ Θαλῆς. Ἐγένετο δὲ κατὰ Κροῖσον καὶ Σόλωνα.

Τὴν γέννησιν τοῦ Θαλοῦ τάττει ὁ Ἀπολλόδορος ἐν ταῖς Χρονικαῖς τὸ πρῶτον ἔτος τῆς 35ης Ὀλυμπιάδος $640/39$ π. X. (1).

(1) Διογ. Λαέρτ. I. 31. Ὁ δὲ Εὐσέβ. Χρον. Ὀλυμπ. 35, 2 καὶ Ἐρῶν. Χρον. Ὀλυμπ. 35, 2, ὁ δὲ Κόριλλ. κατὰ Ἰουλ. 12 c. Ὀλυμπ. 35.

Ἄλλ' ἡ χρονολογία αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τῆς προρηθείσης ὑπὸ τοῦ Θαλοῦ ἐκλείψεως τοῦ ἡλίου, ἣν ὠρίζον πρότερον ὡς τὸ 610 γενόμενῃν καὶ ἐντεῦθεν κατὰ προσέγγισιν ὑπελογίζοντο τὴν γέννησιν τοῦ Θαλοῦ. Ἄλλ' αἱ νεώτεροι ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ἐκλείψις τοῦ ἡλίου συνέβη τῇ 28 ἢ τῇ 22 Μαΐου (κατὰ τὴν Γρηγοριανὴν χρονολογίαν) τοῦ ἔτους 585 π. Χ. (1). Ἐντεῦθεν δὲ προκύπτει ἄλλος τις χρόνος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ ὡς πιθανός, τὸ πρῶτον δὴλα δὴ ἔτος τῆς 39 Ὀλυμπιάδος, ἦτοι τῷ 624 π. Χ. Πρὸς ταύτην τὴν χρονολογίαν συνάδει καὶ ἡ παρὰ Διογένηι τῷ Λαερτίῳ I, 22 μαρτυρία Δ η μ η τ ρ ί ο υ τοῦ Φ α λ η ρ έ ω ς, ὅτι ὁ Θαλῆς ἐπὶ ἀρχοντος Δαμασκίου, τῷ 586 π. Χ., πρῶτος ὠνομάσθη σοφός, καθ' ὃν ἔπειτα καὶ οἱ ἑπτὰ σοφοὶ ἐκλήθησαν.

Ὁ Θαλῆς ἀπέθανε κατὰ μὲν τὸν Ἀ π ο λ λ ο δ ω ρ ο ν 78 ἐτῶν, κατὰ δὲ τὸν Σ ω σ ι κ ρ ά τ η ν 90, κατὰ δὲ τὸν Ψ ε υ δ ο λ ο υ κ ι α ν ὄ ν (ἐν Μακροβ. 18) 100, κατὰ δὲ τὸν Σ ύ γ κ ε λ λ ο ν ὑπὲρ τὰ 100. Ὁ δὲ Διογένης τίθει τὸν θάνατον αὐτοῦ τῇ 58 Ὀλυμπιάδι, ἦτοι τῷ $518\frac{1}{5}$ π. Χ., ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Εὐσέβιος, ὁ Ἰερώνυμος, ὁ Κύριλλος καὶ ἄλλοι.

Τὴν ἔξοχον θέσιν τοῦ Θαλοῦ ἐν τοῖς συγχρόνοις ἀποδεικνύει τῶν ἀρχαίων ἡ ὁμόφωνος γνώμη, ὅτι ἦτο κορυφὴ τῶν ἑπτὰ σοφῶν. Ἐὰν φερόμενα περὶ τοῦ τρίποδος, εὐρεθέντος ὑπὸ ἀλiviῶν καὶ κατὰ χρησμὸν τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου δοθέντος αὐτῷ, ὡς τῷ πρώτῳ πάντων κατὰ τὴν σοφίαν, ἢ τῆς φιλόλης, ἣν κατέλιπεν ὁ Ἄρκας Βαθυκλής, ἔνα δοθῆ τῷ ἀρίστῳ τῶν σοφῶν, καὶ ἐδόθη τῷ Θαλῆι, μὴ ἀποδεξαμένου δ' αὐτοῦ ταύτην ἐκ μετριοφροσύνης, περιώδευσε πάντας τοὺς σοφοὺς καὶ μετὰ τὴν περίοδον ἐδόθη πάλιν τῷ Θαλῆι καὶ οὗτος ἀφιέρωσε τῷ Διδυμείῳ Ἀπόλλωνι «ἀριστειονδὶς λαβών», ἢ τοῦ χρυσοῦ ποτηρίου, ὅπερ ἔλαβε φίλος τις τοῦ Κροίσου παρὰ τοῦ βασιλέως, ὅπως διωρήσῃται τῷ σφωτάτῳ τῶν Ἑλλήνων, οὗτος δ' ἔδωκεν αὐτὸ τῷ Θαλῆι· ἔτι δὲ τὸ σοφὸν ἐπινόημα

(1) Ὁ Πλίνιος Hist. nat. II, 12, 53 ὀρίζει τὴν ἐκλείψιν ἐν Ὀλυμπ. 48, $4=586\frac{1}{5}$ π. Χ. Ὁ Εὐσέβιος παρὰ Κλήμεντι Στρατμ. I. 302 Α. περὶ τὴν 50 Ὀλυμπ. = 580—576. Ὁ Εὐσέβιος ἐν Χρον. Ὀλυμπ. 49, $3=582\frac{1}{1}$.

τῆς μονοπωλίας πάντων τῶν ἐν Μιλήτῳ καὶ Χίῳ ἐλαιουργείων (1) — ταῦτα πάντα δεικνύουσι τὴν μεγίστην τιμὴν, ἣς ἕξιστο ὁ Θαλῆς ἐν τοῖς Ἑλλησιν.

Τὴν δ' ἐν τῇ πόλει αὐτοῦ πρακτικὴν σοφίαν ἀποδεικνύει ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡρόδοτου μυθιομενομένη (I, 170) συμβουλὴ αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἴωνας, ὅτι συμφέρον αὐτοῖς πολιτικὸν ἦτο νὰ συνενωθῶσιν εἰς μίαν κεντρικὴν ἀρχὴν καὶ ν' ἀποτελέσωσιν ἐν κοινῇ ἀπάντων βουλευτήριον ἐν τῇ Τέῳ, ἥτις ἦτο ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἰωνίας, φροντίζον περὶ τῶν συμφερόντων ἀπάντων, ἐκάστης πόλεως δικτηρούσης τοὺς ἰδίους νόμους καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Ὅτε δ' ὁ Κροῖσος μέλλων νὰ πολεμήσῃ πρὸς τὸν Κύρον ἐπεμψε ζητῶν τὴν συμπαρίαν τῶν Μιλησίων, ὁ Θαλῆς ἐκόλυσε τοῦτο καὶ ἔσωσε τὴν πόλιν ἀπὸ βεβήχας μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Κύρου καταστρωφῆς.

Καὶ διὰ τούτων μὲν ἐθαυμάζετο κυρίως ἡ πρακτικὴ σοφία καὶ ἡ πολιτικὴ σύνεσις τοῦ Θαλοῦ, πρὸς δὲ τούτοις ὁ φιλόσοφος ἐξυμνεῖτο ὑπὸ τε τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μετέπειτα, οἷον τοῦ Ξενοφάνους, τοῦ Ἡρόδοτου, τοῦ Ἡρακλείτου, τοῦ Δημοκρίτου, διὰ τὰς μαθηματικὰς καὶ ἀστρονομικὰς αὐτοῦ γνώσεις. Καὶ τῆς μὲν ἀστρονομικῆς αὐτοῦ σοφίας μαρτύρια φέρονται ὅτι:

1) Αὐτὸς πρῶτος εὔρεν ἡλίου ἐκλειψιν καὶ τὴν κατὰ τὰς τροπὰς αὐτοῦ περίοδον (ἄλλ. πάροδον) ὡς οὐκ ἴση ἀεί συμβαίνει, ἦτοι καὶ διὰ τῶν ἡμεριῶν καὶ τῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου σημερινόμενοι τέσσαρες τοῦ ἔτους ὄρασι δὲν ὑπάρχουσιν ἐντελῶς πρὸς ἀλλήλας ἴσαι. Ἐν αὐτῷ πῶς ἐκφράζει ὁ Διογένης (I, 24 κ. ἐξ. 27), λέγων ὅτι ὁ Θαλῆς εὔρε τὴν ἀπὸ τροπῆς ἐπὶ τροπὴν πάροδον τοῦ ἡλίου.

2) Ὄρισε τὸν ἥλιον ὡς 720άκις μείζονα τῆς σελήνης.

3) Ὄρισε τὰς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ διείλε τὸ ἔτος εἰς 365 ἡμέρας.

4) Ὄρισε τὰς φάσεις τῆς σελήνης καὶ εὔρε μέθοδον πρὸς ὀρισμὸν ποσάκις ὁ ἥλιος μετρεῖ τῷ μεγέθει αὐτοῦ τὸν ὄν δεικνύει κύκλον.

5) Διείλε τὸν οὐρανὸν εἰς πέντε ζώνας.

(1) Διογ. Λαέρτ. Α, α, 27—33. Ἀριστ. Πολιτ. I, 11, σελ. 1259, α, β. Ίερων. παρὰ Διογ. I, 26 Cicero Divin. I, 4, 9, 111.

6) 'Ανεκάλυψεν ὅτι ἡ σελήνη παρὰ τοῦ ἡλίου λαμβάνει τὸ φῶς αὐτῆς.

7) 'Ἡρμῆνευσε τὰς καθ' ἕκαστον μῆνα συμβαινούσας ἐκλείψεις τῆς σελήνης.

8) "Ωρίσε τὸν ἀστερισμὸν τῆς μικρᾶς "Ἀρκτου.

9) Πρῶτος κατεσκεύασεν οὐράνιον σφαιραν καὶ ἀπὸ τῆς Μυκάλης παρετήρει τὰ ἄστρα.

10) 'Ἡ περιφημοτάτη τῶν ἀποδιδομένων αὐτῷ ἐπινοιῶν, αἵτινες τεκμηριοῦσι τὰς ἀστρονομικὰς καὶ μαθηματικὰς αὐτοῦ γνώσεις, ἐστὶν ὅτι προεῖπεν, ὡς λέγεται, τὴν τῇ 28ῃ Μαΐου 585 π. Χ. γενομένην ἐκλείψιν τοῦ ἡλίου ('Ἡ ρ ο δ. I, 74 καὶ ἄλλοι.).

Τῆς δὲ μαθηματικῆς αὐτοῦ σοφίας ἀποδείξεις φέρονται ὅτι :

1) Αὐτὸς πρῶτος κατέγραψε κύκλου τὸ τρίγωνον ὀρθογώνιον.

2) 'Εμύρφωσε τὴν θεωρίαν περὶ τῶν σκαληνῶν τριγώνων καὶ καθόλου τὴν γραμμικὴν θεωρίαν.

3) Αὐτὸς κατὰ Π ρ ό κ λ ο ν ἀπέδειξε πρῶτος ὅτι ἡ διάμετρος διαιρεῖ τὸν κύκλον εἰς δύο ἴσα μέρη.

4) 'Ἐδίδαξεν ὅτι τοῦ ἰσοσκελοῦς τριγώνου αἱ γωνίαι εἰσὶν ἀνάλογοι πρὸς τὰς ἀπέναντι πλευράς.

5) "Ἐδειξε κατὰ τὸν Εὐ δ ῆ μ ο ν ὅτι τὰ τρίγωνα εἰσὶν ἴσα, ἐὰν ἔχωσι δύο γωνίας καὶ μίαν πλευρὰν ἴσην, καὶ ὅτι διὰ τῆς προτάσεως τούτης δύναται νὰ μετρηθῇ ἡ ἀπόστασις πλοίων ἐν τῇ Θαλάσῃ.

6) 'Ἐμέτρησε τὸ ὕψος τῶν πυραμίδων διὰ τῶν ῥιπτομένων ὑπ' αὐτῶν σκιῶν καὶ ἄλλα.

Κατὰ τὸν Π ρ ό κ λ ο ν (410—485 μ. Χ.) ὁ Θαλῆς πρῶτος μετένεγκεν ἐκ τῆς Αἴγυπτου εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν γεωμετρίαν καὶ πολλὰ μὲν αὐτὸς εὔρε, πολλῶν δὲ τὰς ἀρχὰς τοῖς μετ' αὐτὸν ὑφηγήσατο. Ἐὰν ὑποληφθῇ ὡς ἀληθές τὸ παρὰ Πλουτάρχῳ φερόμενον (Σόλ. 2 ἐντέλει) ὅτι ὁ Θαλῆς μετέβη εἰς Αἴγυπτον δι' ἐμπορίαν, δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ περὶ αὐτοῦ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Π ρ ό κ λ ο υ. Ἄλλ' ὁ Π λ ο ύ τ α ρ χ ο ς ἀναφέρει τοῦτο ὡς ἀπλήν φήμην. «Καὶ Θαλῆν δὲ φασὶν ἐμπορία χορήσασθαι», ὁ δὲ Πρόκλος ἠντλήσεν πιθικῶς τὴν εἶδησιν παρὰ τοῦ Εὐδῆμου. Ὁ Εὐδῆμος ὁμῶς ἀπέχει τοῦ Θαλοῦ κατὰ τρεῖς σχεδὸν ἑκατονταετηρίδας. Ὡστε δὲν ὑπάρχει ἀρκούντως

βεβαιωμένη ἢ εἰς Αἴγυπτον μετάβασις τοῦ Θαλοῦ· ἔτι δ' ἡττόν ἐστι πιστευτὸν ἔτι παρ' ἐκείνων ἔμαθ' ἂν τι ὁ Θαλῆς, ἀφ' οὗ φέρεται ὅτι αὐτὸς ἐδίδαξε τοὺς Αἰγυπτίους νὰ μετρῶσι τὸ ὕψος τῶν Πυραμίδων διὰ τῶν σκιῶν αὐτῶν." Ἐπι ἀβεβαιότερόν ἐστι τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ἴω σ ἦ π ο υ (c. Ap. I, 2), ὅτι ὁ Θαλῆς ἐγνωρίσθη μετὰ τῶν Χελδαίων ἢ τὸ ὑπὸ τῶν Ψ ε υ δ ο π λ ο υ τ κ ρ χ ε ἰ ω ν Ἀρεσκόντων I, 3, 1, περὶ τῆς μακροῦς τοῦ Θαλοῦ διαμονῆς ἐν Αἴγυπτο.

Πόσον ὀλίγην πίστιν πρέπει νὰ παρέχωμεν εἰς τοιαύτας μεταγενεστέρων μαρτυρίας κατὰδύλον καθίστησι τὸ φερόμενον (Σχολ. εἰς Ἄρ. 533, α, 18) ὅτι ὁ Θαλῆς προσεκλήθη εἰς Αἴγυπτον ὡς διδάσκαλος τοῦ Μωϋσέως ! ! ! (1).

Ἄλλὰ πάντων τούτων τὸ σπουδαιότατόν ἐστιν, ὅτι ὁ Θαλῆς πρῶτος ἐξῆλθε τοῦ συνήθους τρόπου τῆς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου. Αὐτὸς πρῶτος ἀφείλε τὰς μυθικὰς κοσμογονίας ἐζήτησε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν κόσμον ἐκ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ αἰτιῶν. Ὡς στοιχεῖον δὲ ἢ ἀρχὴν, ἐξ ἧς τὰ ὄντα συνέστησαν, ὑπέλαβε τὸ ὕδωρ. Κατὰ τίναν δὲ τρόπον ἐγέννη ὁ Θαλῆς τὰ ὄντα ἐκ τοῦ ὕδατος, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, διότι οὐδὲν σύγγραμμα αὐτοῦ περιεσώθη μέχρις ἡμῶν ἢ μάλλον οὐδὲν ὁ Θαλῆς ἔγραψεν ὡς φέρεται ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους(2), ὅστις περὶ αὐτοῦ τὸν λόγον ποιούμενος φέρεται ἐκ παραδόσεως καὶ φημῶν μάλλον εἰκάζων ἢ ἐκ γραπτοῦ μνημείου ἀρνούμενος. Κατὰ τὴν εἰκασίαν λοιπὸν τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ Θαλῆς προήχθη εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι ἐκ τοῦ ὕδατος προήλθον τὰ πάντα, ἐκ τούτου, ὅτι ἐβλεπεν ὅτι τὰ σπέρματα πάντων τῶν ἐμφύχων ὄντων εἰσὶν ὑγρὰ καὶ ἡ τροφή πάντων ὡσαύτως ἐστὶν ὑγρὰ καὶ ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ θερμὸν ἐκ τοῦ ὑγροῦ γίνεται καὶ διὰ τούτου ζῆ. Ἀφ' οὗ δὲ πάντα ἐκ τοῦ ὑγροῦ γίνονται, τοῦτο ἀρχὴ ἐστὶ καὶ ἡ ἀρχὴ πάντων. Εἰς τοῦτο φέρεται ὅτι ἐβυθήθησαν πῶς τῷ Θαλῆ καὶ αἱ δόξαι τῶν πρὸ αὐτοῦ θεολογησάντων, οἵτινες πατέρας τῆς γενέσεως ἐποίησαν τὸν Ὠκεανὸν

(1) Ἴδὲ Z e l l e r, Philos. d. Griechen I, ἐκδ. 5η, σελ. 183, σημ. 2.

(2) Μετὰ τὰ φυσ. I. 3. 983, 6, 22. Ἀκριβέστερον ἐκφράζεται ὁ Θεόφραστος παρὰ Σιμπλ. φυσ. 23, 21 (Diels Doxogr. 475): ἀλλ' ἐνταῦθα ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Θαλοῦ ἄμα καὶ τοῦ Ἴππωνος, παρ' ᾧ πιθανῶς εὐρέτι, ὅπερ δὲν ἀναφέριτο εἰς τὸν Θαλῆν.

καὶ τὴν Ἰηθὺν καὶ ὅτι τὸ πρεσβύτατον καὶ τιμιώτατον πάντων, τὸν ὄρκον τῶν Θεῶν, ὕδωρ ἐποίησαν, διότι ἡ Στύξ, εἰς ἣν ὠρκίζοντο οἱ Θεοί, ἦτο ὕδωρ.

Ὁ μὲν Ἀριστοτέλης λέγει ταῦτα ὡς ἰδίαν εἰκασίαν, μεταγενέστεροι δὲ συγγραφεῖς, ἦττον ἀκριβοῦντες περὶ τὰ πράγματα, τὰς εἰκασίας τοῦ Ἀριστοτέλους ἱστοροῦσιν ὡς γνώμας αὐτοῦ τοῦ Θαλοῦ καὶ ἐρμηνεύουσιν αὐτὰς διὰ θεωρημάτων μεταγενεστέρων φιλοσόφων, τοῦ Ἀναξίμανου, τοῦ Ξενοφάνους, τοῦ Ἡρακλείτου, Διογένηος τοῦ Ἀπολλωνιάτου κλ. ἰσχυριζόμενοι ὅτι ὁ Θαλῆς ἐδίδασκεν ὅτι καὶ τὰ φυτὰ τρέφονται καὶ καρποφοροῦσιν ὑπὸ τοῦ ὕγρου, ἀμειροῦντα δὲ τούτου ξηραίνονται, ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ πῦρ τοῦ ἡλίου καὶ τὸ τῶν ἀστρῶν ὑπὸ τῶν ἀναθυριάσεων τῶν ὑδάτων τρέφεται, ὅτι τὸ ὕδωρ ἐστὶ τὸ εὐπλαστότατον καὶ τὸ περιεκτικώτατον, ὅτι ἐν μόνον στοιχεῖον πρέπει νὰ ὑποτεθῆ ὡς ἀρχὴ τῶν ὄντων, διότι ἄλλως ἢ εἰς ἀλληλα μεταβολὴ τῶν στοιχείων δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ καὶ ἤδη ὅτι τοῦτο τὸ ὠρισμένον στοιχεῖόν ἐστι τὸ ὕδωρ, διότι ἐξ αὐτοῦ παράγονται τὰ πάντα διὰ μανώσεως καὶ πυκνώσεως. Κυρίως ὅμως τὴν ἐνότητα τοῦ ἀρχηγόνου στοιχείου ἀπέδεξε πρῶτος Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης ἐκ τῆς εἰς ἀλληλα τῶν στοιχείων μεταβολῆς. Ἀλλ' ἴσως καὶ ἐξ ἄλλων παρατηρήσεων κατέληξεν ὁ Θαλῆς εἰς τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ ἀρχὴν ὅλον ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι ἐκ προσχώσεων συνίστανται ξηραί, ὅτι αἱ βροχαὶ καὶ οἱ ποταμοὶ ἔχουσι δύναμιν γονιμοποιόν, ὅτι ἐν ταῖς ὕδασι ζῶσι πολυάριθμα ζῷα. Πλὴν τῶν παρατηρήσεων τούτων ἐπέδρασαν πάντως ἐπὶ τὸν Θαλῆν οἱ παλαιοὶ μῦθοι περὶ τοῦ χάους καὶ τοῦ πατρὸς τῶν Θεῶν Ὠκεανοῦ. Ἀκριβῶς ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν τὴν πορείαν τῶν σκέψεων τοῦ Θαλοῦ.

Δὲν γινώσκωμεν προσέτι, ἂν ἐνόει τὸ ὕδωρ ἀπειρον, διότι τὸν ὄρκον ταῦτον πρῶτος ὁ Ἀναξίμανδρος εἰσήγαγεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Κατὰ τινος ὁ Θαλῆς διέκρινεν ἀπὸ τοῦ πρώτου στοιχείου, τοῦ ὕδατος, τὸν Θεὸν ἢ τὸν νοῦν, ὅστις διήκει διὰ τοῦ ὕγρου καὶ σχηματίζει ἐξ αὐτοῦ τὸν κόσμον. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης διαρρήδην λέγει, ὅτι οἱ παλαιοὶ φυσιολόγοι, ἐν οἷς πρῶτος ὁ Θαλῆς, δὲν διακρίνουσι τὴν κινήτικὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῆς ὑλικῆς. Πρῶτος δὲ ὁ Ἀναξαγόρας ἴσως δὲ καὶ ὁ Ἐρμότιμος ἐποίησαντο τὴν

διάκρισιν ταύτην. Ἄφ' οὗ δὲ ὁ Ἀριστοτέλης οὐδὲν περὶ τούτου ἐγίνωσκε, πῶθεν γινώσκουσι τοῦτο οἱ μεταγενέστεροι; Καὶ περὶ Θεοῦ ὑποβάλλουσιν αὐτῷ δοξασίας, ὡς πρῶτον ὁ Ξενοφάνης ἐξήνεγκεν.

Τοῦ Ἀριστοτέλους ὡςκύντως εἰκασία ἐστὶ καὶ ὅτι ὁ αὐθλήτης ὤηθη πάντα πλήρη Θεῶν εἶναι. Καὶ τὴν μαγνητικὴν δὲ λίθον καὶ τὸν ἤλεκτρον ὑπελάμβανεν ὁ Θαλῆς ἔμψυχα· διότι ἔλκουσι τὰ σώματα. Οὕτω πάντως ἐνόει ὁ Θαλῆς καὶ τὸ στοιχεῖον αὐτοῦ ἔμψυχον, ὥστε, ὡσπερ τὸ πικτικὸν γάλα, αὐτῷ νὰ δύνηται καὶ τὸ ὕδωρ νὰ γεννήσῃ ἐξ ἑαυτοῦ τὰ ὄντα ἄνευ τῆς βοήθειας κοσμοποιῦ δυνάμεως. Εἰς τὴν ἀρχαιότροπον διανόησιν τῶν Ἑλλήνων ἀρμόζει καὶ τοῦτο, ὅτι τὰς φυσικὰς δυνάμεις ἐθεώρει παρούσας θεότητας καὶ ἐν τῇ ζωῇ τῆς φύσεως ἐνεώσα τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ κόσμος ἐστὶ πλήρης Θεῶν. Ὁ Θαλῆς ἄρα ἐνόει μὲν τὸ στοιχεῖον αὐτοῦ ἔμψυχον καὶ δημιουργικὸν καὶ ἔμενεν ἐν τῇ περὶ Θεῶν πίστει τοῦ ἔθνους αὐτοῦ καὶ ἐφῆρμυσεν αὐτὸ ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς φύσεως, περὶ κοσμικῆς δ' ὅμως ψυχῆς καὶ περὶ κοσμοποιῦ τινος νοῦ διὰ τῆς ὕλης διήκοντος οὐδὲν ἐγίνωσκεν.

Τὸν τρόπον, καὶ ὃν τὰ ὄντα παρήχθησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, δὲν ἐξήτησεν ὁ Θαλῆς, ἀλλὰ περιορίσθη ἀπλῶς ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐκ τοῦ ὕδατος γενέσεως καὶ συστάσεως αὐτῶν.

Ὁ Θαλῆς ἔλεγε κατὰ τὴν Ἀριστοτέλην, ὅτι ἡ γῆ πλέει ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς τε τὴν ἐκ τοῦ ὕδατος γένεσιν αὐτῆς καὶ πρὸς ἀρχαίαν κοσμολογικὰς θεωρίας. Ἀκολουθία τῆς δοξασίας ταύτης ἐστὶν ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτοῦ, ὅτι οἱ σεισμοὶ προσέρχονται ἐκ τῆς κινήσεως τῶν ὑδάτων.

Ὡστε ὅ,τι ἀκριβὲς περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Θαλοῦ γινώσκομεν ἐστὶν ὅτι τὸ ὕδωρ ὑπάρχει τὸ στοιχεῖον, ἐξ οὗ πάντα ἐγένοντο καὶ συνίστανται. Ἐκ τίνων ὅμως λόγων προήχθη εἰς τὴν δόξαν ταύτην ἀκριβῶς μὲν δὲν γινώσκομεν, ἀναγκαζόμεθα δὲ νὰ στηριχθῶμεν ἐπὶ τῆς πιθανῆς εἰκασίας, ὅτι τὸ στοιχεῖον αὐτοῦ ἐνόει ὁ Θαλῆς ἔμψυχον ὡς καὶ σύμπασαν τὴν φύσιν καθόλου· ἄλλως ὅμως ἔμεινεν ἐν τῇ ἀορίστῃ ἐννοίᾳ τῆς γενέσεως καὶ συστάσεως τῶν ὄντων.

Τῷ Θαλῇ ἀπονέμονται δόξαι ὅπως αὐτοῦ ἀλλότριαι π. γ. ὅτι τὰ ἀστρα εἰσὶ γεώδεις ὄγκοι ἔμψυχοι, ὅτι ἡ ὕλη ἐστὶν ἐπ' ἀπειρον

τροπιή και ἀλλοιωτή και μεταβλητή, ὅτι κενός χώρος ἔστι τι ἀδιανόητον, ὅτι τὰ στοιχεῖά εἰσι τέσσαρα, ὅτι ἐδίδασκε περὶ τῆς μίξεως τῶν στοιχείων κατ' ἀλλοίωσιν περὶ τῆς φύσεως και τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, περὶ δαιμόνων και ἡρώων κ. τ. ἐξ. (1). ἄλλ' αἱ εἰδήσεις αὐταὶ εἰσιν οὕτως ἀναξιόπιστοι και πρὸς τὰς ἀξιόπιστους μαρτυρίας οὕτως ἐναντίαι, ὥστε οὐδὲ τῆς ἐλαχίστης προσοχῆς πρέπει νὰ ἀξιῶνται (2).

Ὅσον δὲ πενιχρὸν και εὐτελές και ἄν φαίνεται τὸ περιεχόμενον τῆς τοῦ Θαλοῦ φιλοσοφίας, ὑπῆρξεν ὅμως ὑψίστης σπουδαιότητος ἔργον, ὅτι ἐγένετο ἀπόπειρα ἐξηγήσεως τῶν φαινόμενων ἐκ κοινῆς τινος φυσικῆς αἰτίας, και διὰ τοῦτο βλέπομεν ἀπὸ τοῦ Θαλοῦ ὡς

(1) Π λ ο υ τ. Ἀρέσκ. Β', 13, 1. Α', 9, 2. 17, 1. 8, 2. Δ', 2. 1. Ἀ - χ ι λ λ. Ἰ ἄ τ. Εἰσαγ. κεφ. 11. Θε ο δ ὠ ρ ῆ τ. Ἑλλ. παθολ. Θεραπ. V, 18, σελ. 72. Σ τ ο β. Ἑκλ. I, 368, 378. Ν ε μ έ σ. περὶ φύσ. ἀνθρώπ. κεφ. 2. σελ. 28.

(2) Ὁ σοφὸς Γαλάτης μαθηματικὸς T a n n e r y ἀποδίδωσι τῷ Θαλῆ κοσμολογίαν μᾶλλον τῆς ἱστορικῶς παραδεδομένης ἀνεπτυγμένην. Φρονεῖ δὴλον ὅτι ὁ T a n n e r y ὅτι ὁ Θαλῆς ἐφυντάζετο τὸ σύμπαν ὡς ῥευστὴν μάζαν, τὸν δὲ ἡμέτερον κόσμον ὡς παμμεγίστην ἡμισφαιροειδῆ πομφόλυγα, ἐντὸς τῆς μάζης ταύτης κειμένην· και ἡ μὲν γῆ πλέει ἐν τῷ βάθει τῆς ῥευστῆς ταύτης μάζης, οἱ δὲ οὐράνιοι οἶοι ἐν φωτὸς πεπληρωμέναις σκάφαις περιχωροῦσι νῦν μὲν ὑπερᾶνω τοῦ οὐρανόου θόλου, νῦν δὲ ὀριζοντίως περὶ τὴν γῆν. Ἄλλ' ἡ εἰκασία αὕτη τοῦ σοφοῦ Γαλάτου χωρεῖ πολὺ πέρα τοῦ ἱστορικῶς ἀποδεικτοῦ. Οὐ μόνον οὐδένα λόγον ἔχομεν πρὸς τὴν ἀποδοχήν, ὅτι ὁ Θαλῆς τὸ πρῶτον στοιχεῖον ἀπειρον ὑπελάμβανεν, ἀλλὰ και ὠρισμένως ὑπὸ πάντων ὁμολογεῖται εἰσηγητῆς τοῦ ὄρου ταύτου ὁ Ἀ ν α ξ ῖ μ α ν ὀ ρ ο ς. Ἐπειτα οὐδαμῶθεν ὑπάρχει ἡμῖν γνωστόν, ὅτι ὁ Θαλῆς ἐφυντάζετο τὸν θόλον τοῦ οὐρανοῦ ὑπὸ ὕδατος περιεχόμενον. Ἰούναντιον δὲ λαμβάνομεν ὅπως ἱκανοποιητικὴν εἰκόνα τῆς κοσμολογίας τοῦ Θαλοῦ δεχόμενοι ὅτι ὁ φιλόσοφος τὸ μὲν ἐκ τῆς ἀμέσου θεωρίας τοῦ κόσμου και ἐκ τῶν ἀρχαίων δοξασιῶν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ, τὸ δὲ συμφώνως πρὸς τὴν ἑαυτοῦ διδασκαλίαν περὶ τοῦ πρώτου στοιχείου ἐδόξαζεν ὅτι ἡ γῆ, ὡς ὑπὸ τοῦ ὠκεανοῦ περιρρεομένη νῆσος πλέει ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ἅτινα πληροῦσι τὸν κατώτερον τοῦ κόσμου χώρον και ἐφ' ὧν στηριζόμενος ὁ οὐράνιος τοῦ κόσμου θόλος ἡρμεεῖ ἐν τῷ ἐπιπέδῳ τοῦ ὀριζοντος. Οὐδένα ἐπομένως λόγον ἔχομεν, ἵνα πρὸς ἑρμηνείαν τῆς κοσμολογίας τοῦ Θαλοῦ καταφύγωμεν μετὰ τοῦ T a n n e r y εἰς Αἴγυπτιακοὺς μύθους· διότι, ἐάν μηδὲν ἀναπόδεικτον ὑποβάλλωμεν τῇ κοσμολογίᾳ τοῦ Μιλησίου φιλοσόφου, οἱ Αἴγυπτιακοὶ μῦθοι οὐδὲν ἴστανται πρὸς αὐτὴν ἐγγύτερον τῶν Ἑλληνικῶν μύθων.

ἀπὸ ἀφειρησίας ἀφορμωμένως πολλὰς περαιτέρω ζητήσεις καὶ αὐτὸν ἤδη τὸν πρῶτον αὐτοῦ διάδοχον Ἀναξίμανδρον εἰς διψιλοτέρους διορισμοὺς προχωροῦντα.

§ 14.

Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος.

Γέννησις. — Ἀστρονομικαὶ καὶ γεωγραφικαὶ γνώσεις — Φιλοσοφία.

Ὁ σπουδαῖος οὗτος καὶ μεγάλην ῥοπὴν ἀσκήσας φιλόσοφος ἦτο πολίτης τοῦ Θάλητος, οὗ καὶ δόξαι δὲν ἔμειναν αὐτῷ βεβήτως ἀγνωστοί. Γεννηθεὶς τῷ 611]0 π. Χ. ἀπέθανεν εὐθὺς μετὰ τὸ 547]6 (Διογ. II, 2).

Ὁ Ἀναξίμανδρος ἐξεῖχε τῶν συγχρόνων αὐτοῦ κατὰ τὰς ἀστρονομικὰς καὶ γεωγραφικὰς γνώσεις. Αὐτὸς πρῶτος εὔρε ταῦς σκιοθρηκούς γνώμονας καὶ ἔστησε τοιοῦτον ἐν Λακεδαιμονίᾳ. Ἐσήμεινε δὲ τὸ γνῶμων οὗτος κατὰ τὸν Φαθωρῆνον τὰς τροπὰς καὶ τὰς ἰσημερίας. Κατεσκεύασε δὲ καὶ ὠροσκόπιον. Πρῶτος ὠσχύτως ὁ Ἀναξίμανδρος ἔγραψε περίμετρον γῆς καὶ θαλάσσης καὶ κατεσκεύασε πίνακα γεωγραφικὸν (σφαιρῶν).

Ὁ Ἀναξίμανδρος ἐπελάβετο καὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Θαλοῦ ἀνακινήθεισῶν κοσμολογικῶν ἐρευνῶν ἀπροκαταλήπτως ἐξετάζων. Ἐὰ δὲ πορίσματα τῶν μελετῶν αὐτοῦ ἐξέθηκεν ἐν συγγραφῇ λίαν ἐνωρὶς ἀπολεσθείσῃ· ἐγένετο δὲ ὁ πρῶτος φιλόσοφος συγγραφεὺς μεταχειρισθεὶς κατ' ἔθος ἀρχαίαν φράσιν ποιητικὴν. "Ἔστι δὲ ὁ ἀρχαιότατος μετὰ τὸν Φερεκύδην Ἕλληνας πεζογράφος.

Ἀρχὴν δὲ πάντων τῶν ὄντων ὑπεστήσατο ὁ Ἀναξίμανδρος τὸ ἄπειρον, αὐτὸς πρῶτος εἰσαγαγὼν τὸν ἕρον τοῦτον εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἄπειρον δ' ὑπελάμβανε τὴν ἄπειρον τῆς ὕλης ὑπόστασιν, ἐξ ἧς πάντα τὰ ὄντα ἐγένοντο καὶ εἰς ἣν φθειρόμενα ἐπιστρέφουσιν, ἵνα διδώσιν, ὡς λέγει, ἀδίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν». (Σιμπλ. Φυσ. 6, α, 40). Τὴν πρώτην ταύτην ἀρχὴν δὲν ἐθεώρει ὁ Ἀναξίμανδρος οὔτε ὡς ἐν τῶν μετὰ ταῦτα τεσσάρων στοιχείων, οὔτε ὡς ὕλην τινὰ μετὰ πύρρος καὶ ἀέρος ἢ ἀέ-

ρος καὶ ὕδατος κειμένῃν (¹), οὔτε τέλος ὡς μῆγμά τι τῶν ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένων στοιχείων τοιοῦτον, ἐν ᾧ ταῦτα ἐδύναντο νὰ ἐνυπάρχωσιν ὠρισμένα καὶ κατὰ ποιὸν διάφορα (²). ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῆς ἀκριβοῦς τοῦ Θεοφράστου μαρτυρίας (³) καὶ ἐξ Ἀριστοτελικῶν ἐκφράσεων (⁴) ἐξάγεται, ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος ἦτοι διαρρήθην διέκρινε τὸ ἄπειρον ἀπὸ πάντων τῶν ὠρισμένων στοιχείων ἢ, ὑπερπιθκνώτερον, οὐδὲν διεσκαφήνισεν ἀκριδέστερον περὶ τῆς ποιότητος αὐτοῦ, ἀλλ' ἤθελε νὰ δηλώσῃ διὰ τούτου τὴν ὕλην μόνον ἐν γένει διακρίνων αὐτὴν ἀπὸ τῶν διαφόρων ἀπ' ἀλλήλων στοιχείων. Δὲν ὑπεστήσατο δ' ὁ Ἀναξίμανδρος ὑποκείμενον τοῦ παντός ἐν τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἀλλ' ἄλλο τι πρὸς ταῦτα, διότι παρετήρησεν ὅτι τὰ στοιχεῖα μεταβάλλονται εἰς ἄλληλα, αὐτὸς δὲ τὴν γένεσιν τῶν ὄντων δὲν νοεῖ ὡς ἀλλοίωσιν τοῦ πρώτου στοιχείου, ἀλλ' ὡς ἐξ αὐτοῦ ἀπόκρισιν τῶν ἐναντίων διὰ τῆς αἰδίου κινήσεως. Ἐν τῷ ἀπείρῳ ὑποκειμένῳ ἐνυπάρχουσιν αἱ ἐναντιότητες, ἦτοι θερμὸν, ψυχρὸν, ξηρὸν, ὑγρὸν κλ. Ἐθεὶ δὲ νὰ ὑπάρχῃ ἄπειρος ἡ τῆς ὕλης ὑπόστασις, διότι κατὰ τὸν Ἀναξίμανδρον, ἂν μὴ ἦτο ἄπειρος, θὰ ἐξηντλεῖτο κατὰ τὴν ἐξ αὐτῆς γένεσιν τῶν ὄντων (⁵). Ἐὸ ἄπειρον, ὡς πρῶτον στοιχεῖον δὲν ἔχει ἀρχήν, ἀλλ' ἔστιν αὐτὴ ἀρχὴ τῶν ἄλλων· διότι, ἂν εἶχεν ἀρχήν, θὰ εἶχε καὶ πέρασ, καὶ τότε δὲν θὰ ἦτο ἄπειρον, ἔστιν ἄρα ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον καὶ θεῖον. Αἰδῖος ὡσχύτως ἐστὶ καὶ ἡ κίνησις αὐτοῦ. Τοῦτό ἐστιν ἡ αἰτία τῆς τε γενέσεως καὶ φθορᾶς.

(¹) Ὡς τοῦτο πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐρμηνευτῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἰσχυρίζονται ἀντιφάσκοντες ἐν μέρει πρὸς τὰς ἄλλας ἰδίαις αὐτῶν μαρτυρίας. Ἐπὶ τὴν δευτέραν τῶν ἄνω γνωμῶν ὑπερασπίζει μετ' ἄλλων ὁ LUTZKE über das ἄπειρον A. S. (Lpz. 1878), ἀμφοτέρως ἐξ ἴσου ὁ NEUBAUSER Anaximander Miles. (1883) σελ. 44—273.

(²) Περὶ τῆς παραδοχῆς ταύτης, ἣν ὑπεστήσατο ὁ RITTER I, 201 κ. ἐφ. 283 κ. ἐφ. βάζειν τῆς διαιρέσεως αὐτοῦ τῶν Ἰόνων φιλοσόφων εἰς μηχανικούς καὶ δυναμικούς καὶ ἀποδέχονται τινες ἔτι, ἰδὲ Phil. d. Griech. I, 201.

(³) Παρὰ Σιμπλ. Φυσ. 27, 17 κ. ἐφ. 154, 14 κ. ἐφ.

(⁴) Φυσ. I, 4 ἐν ἀρχῇ. III, 5. 204, 6, 22. Περὶ Οὐρανοῦ III, 5. 303, 6, 13 κ. ἐφ. Πρὸς Phil. d. Gr. I, 213 κ. ἐφ.

(⁵) Ἀριστ. Φυσ. III. 4. 203, 6, 18, κ. ἐφ. 8. 308, α, 8· παράβ. Πλοῦτ. Ἀρίσκ. I, 3, 4 (Στοβ. Ἐκλ. I, 292) κ. ἄλ. ἰδὲ Phil. d. Gr. I, 198.

του παντός, περιέχει ἅπαντα καὶ κυβερνᾷ πάντα. Ἐπακολούθημα δὲ τῆς αἰδίου κινήσεώς ἐστὶν ἡ ἐξ αὐτοῦ ἕκκρισις ὁρισμένων τῆν ποιότητα στοιχείων.

Κ ο σ μ ο γ ο ν ί α. Ὁ Ἀναξίμανδρος παραδέχεται ἀνεκλύκτισιν κόσμων. Τὴν γένεσιν τοῦδε τοῦ κόσμου φαντάζεται γενομένην ὅδε. Κατὰ πρῶτον ἐξεκρίθη ἐκ τοῦ ἀπείρου τὸ θερμὸν καὶ ψυχρὸν, ἐξ ἀμφοτέρων δὲ τούτων συνέστη τὸ ὑγρὸν· ἐκ τούτου δ' ἐξεκρίθησαν ἡ γῆ, ὁ αἴθρ καὶ τὸ πῦρ, ὅπερ ὡς φλογὸς σφίρακ περιέβηκε τὴν περὶ τὴν γῆν ἀέρα, ὡσπερ τὸ δένδρον ὁ φλοιός. Ἀπορροαγείσης δὲ τῆς φλογίνης σφίρακος ἐσχηματίσθησαν τροχουδεῖς, πυρὸς πεπληρωμένοι καὶ ὅπως ἔχοντες κύκλοι, οἵτινες ὑπὸ ῥευμάτων ἀέρος κινούμενοι στρέφονται περὶ τὴν κυλινδρουεῖδῃ κρούμενην γῆν κατὰ κεκλιμένην ὀριζοντίαν διεύθυνσιν. Τὸ πῦρ, ὅπερ οἱ κύκλοι κατὰ τὴν ἐξυτῶν περιστροφὴν ἐκ τῶν ὀπῶν ὡς ἀπὸ στομίων ἐκχέουσι καὶ ὅπερ ἀνανεύεται ἀδικλείπτως διὰ τῶν ἐκ τῆς γῆς ἀναθυμιάσεων, παρέχει τὸ φαινόμενον τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ κινουμένων ἀστέρων. Κατὰ τὸν Ἀναξίμανδρον ἄρα καὶ ἡ Σελήνη καὶ οἱ ἄλλοι πλανῆται, ὡς κύκλοι πρὸς ἀρμάτειον τροχὸν ὅμοιοι, κοίλην ἔχοντες τὴν ἀψίδα καὶ πυρὸς πλήρη, ἔχουσιν ἴδιον φῶς, ἐκχέουμενον ἀπὸ τοῦ στομίου τῆς τοῦ πυρὸς διεκπνοῆς. Ἐπειδὴ δὲ οἱ τροχουδεῖς οὗτοι κύκλοι κεῖνται λοξῶς, κατὰ τὰς ἐπιστροφὰς αὐτῶν ἀποκλείεται ἀφ' ἡμῶν τὸ φῶς αὐτῶν καὶ γεννῶνται οὕτω τὰ φαινόμενα τῶν ἐκλείψεων τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης καὶ τῶν φάσεων αὐτῆς. Ἡ τοῦ Ἡλίου θερμότης ἀπεξήρανε τὴν περὶ τὴν γῆν τόπον, ὑγρὸν ἅπαντα τὸ πρῶτον ὄντα, ἐκ δὲ τῆς διατρίψεως ἐγένετο ὁ αἴθρ καὶ κύξήθη ὁ ὅλος οὐρανός. Ἐκ τῶν ῥευμάτων τοῦ ἀέρος φαίνεται παράγων ὁ Ἀναξίμανδρος τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων· διότι ταῦτα προκαλοῦσι τὰς τροπὰς τῶν σφαιρῶν τῶν ἀστέρων.

Ἡ θεωρία αὕτη φαίνεται μὲν ἡμῖν ἀρκούντως παράδοξος, τῆ ἀληθείᾳ δ' ὅμως τυγχάνει οὔσα ἡ πρώτη γνωστὴ ἡμῖν ἀπόπειρα πρὸς μηχανικὴν τῆς κανονικῆς τῶν ἀστέρων κινήσεως ἐξήγησιν κατὰ τὸν τρόπον τῆς μετὰ ταῦτα θεωρίας τῶν σφαιρῶν.

Κατὰ τὴν ἀρχαιότροπον ἀντίληψιν ἐθεώρει καὶ ὁ Ἀναξίμανδρος τὰ οὐράνια σώματα ὡς θεοὺς καὶ διὰ τοῦτο διελέγετο περὶ ἀπείρων τῶ πλῆθος οὐρανίων θεῶν.

Ἡ γῆ εὐρίσκετο κατ' ἀρχάς ἐν ὑγρᾷ καταστάσει, ἔλαβε δὲ σύστασιν παγίαν, ἀφαιρέθεισῆς τῆς ὑγρασίας τῆ ἐπενεργείᾳ τοῦ περιέχοντος αὐτὴν πυρός· τὸ δὲ ὑπολειφθὲν τῆς ὑγρασίας διὰ τὴν ἔκκυσιν μετεβλήθη καὶ ἐγένετο ἀλμυρὸν καὶ πικρὸν καὶ κατέρρευσε εἰς τὰ χαμηλότατα μέρη. Ὡστε ἡ θάλασσα οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ λείψανον τῆς πρώτης ὑγρασίας.

Ἡ γῆ ἔχει σχῆμα κυλινδροειδὲς παραπλήσιον πρὸς λίθον κίονα, τὸ δὲ βάθος αὐτῆς ἐστὶ τὸ τρίτον τοῦ πλάτους. Ἐπὶ τῆς ἄνω θωλιωτῆς ἐπιφανείας αὐτῆς ζῶμεν οἱ ἄνθρωποι. Ἰσταται δὲ ἡ γῆ μετέωρος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σύμπαντος ὑπ' οὐδενὸς κρατούμενη. Μένει δ' ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἡρεμοῦσα διὰ τὴν ὁμοίαν πάντων ἀπόστασιν. Τὴν τῆς γῆς ἡρεμίαν ἐνόησε ἴσως ὁ Ἀναξίμανδρος ὡς προκύπτουσαν ἐκ τούτου, ὅτι ὁ ἀήρ τηρεῖ αὐτὴν ἐν ἰσορροπίᾳ πιέζων αὐτὴν ὁμοίως ἀνωθεν καὶ κάτωθεν καὶ ἐξουδετερωῶν οὕτω τὰς ἐναντίας πιέσεις. Τοῦτον τὸν λόγον φέρει καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεὺς παρὰ Σιμπλικίῳ λέγων ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος δέχεται τὴν γῆν ἀκίνητον ἐν τῇ θέσει αὐτῆς «διὰ τὸν ἀέρα τὸν ἀνέχοντα καὶ διὰ τὴν ἰσορροπίαν καὶ ὁμοιότητα». Ἀλλὰ τὸ πιθανώτατόν ἐστὶν ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος ἐφρόνει ὅτι τὸ ἰσορρόπως ἐν τῷ μέσῳ ὁμοίου τινὸς εὐρισκόμενον οὐδένα λόγον ἔχει νὰ κινηθῆ πρὸς τοῦτο ἢ πρὸς ἐκεῖνα τὸ μέρος.

Ἡ δόξα αὕτη ἔχει σπουδαιότατην σημασίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν κοσμολογικῶν θεωριῶν· διότι ἐν αὐτῇ πρῶτον ἐμφανίζεται ἡ ἔννοια τοῦ ν' ἀντικαταστήῃ ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἐν τῷ σύμπαντι ἄνω καὶ κάτω ἀντὶ τῆς ἀντιθέσεως ἔσω καὶ ἔξω, μεταβαλλομένου τοῦ σύμπαντος ἀπὸ ἡμισφαιρίου, οὔ βάσις ἡ γῆ, εἰς σφαιραν, ἧς τὸ μέσον κατέχει ἡ γῆ.

Ζωολογία καὶ ἀνθρωπολογία· Περιεργίας ἀξία ἐστὶν ἡ περὶ τῆς γενέσεως τῶν ζῴων δόξα τοῦ Ἀναξίμανδρου. Γὰ πρῶτα ζῶα ἐγεννήθησαν, λέγει, ξηραίνουμένης τῆς ἐν ὑγρᾷ καταστάσει τὸ πρῶτον διατελούσης γῆς ὑπὸ τῆς θερμότητος τοῦ Ἡλίου. (Οἱ δὲ ἄνθρωποι κατ' ἀρχάς ἐξ ἀλλοειδῶν ζῴων ἐγεννήθησαν· περιβάλλοντο δὲ κατ' ἀρχάς ὑπὸ φλοιῶ ἀκανθώδους καὶ ἔζων ἐν τῷ ὕδατι, ὥσπερ οἱ γαλεῖ (').) Ὅτε δὲ προέβαινε αὐτῶν ἡ ἡλικία καὶ ἐγί-

(') Πλοῦτ. Συμπ. προβλ. βιβλ. Η, γ', IV. «... ἄλλ' ἐν ἰχθύσιν ἐγ-

νοντο ἰκανοὶ νὰ βοηθῶσιν ἐκυτοῖς, ἀπέβαινον εἰς τὴν ζῆρᾶν καί, περιοραγέντος τοῦ φλοιοῦ, μετέβαλον βίον. Ὡς λόγον δὲ τῆς ὑπολήψεως ταύτης ἐπῆγεν ὁ Ἀναξίμανδρος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἐδύνατο νὰ σωθῆ, ἀν. εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐγεννάτο οἶος νῦν· διότι τὰ μὲν ἄλλα ζῶα δύνανται εὐθύς μετὰ τὴν γέννησιν αὐτῶν νὰ ζητήσωσι καὶ εὔρωσι τὴν ἐκυτῶν τροφήν, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην πολυχρο-νίου τιθηνήσεως. Κατ' ἀνάγκην ἄρα ἐξ ἀλλοειδῶν ζῶων ὁ ἄνθρωπος ἀνεπτύχθη.

Διὰ τὴν θεωρίαν ταύτην θεωρεῖται ὑπὸ τῶν νεωτέρων σοφῶν ὁ Ἀναξίμανδρος πρόδρομος τοῦ Δαρβίνου (¹).

Τὴν ψυχὴν ὑπελάμβανεν ὁ Ἀναξίμανδρος κατὰ τὰς κρατούσας τότε περὶ αὐτῆς δόξας ἀεροειδῆ, πνοήν.

Ἀ ν α κ ὕ κ λ η σ ι ς κ ὄ σ μ ω ν. Κατὰ τὸν Θεόφραστον (²) ὁ Ἀναξίμανδρος ἐδίδασκεν ὅτι τὰ γένεσιν καὶ ὑπαρξίν λαβόντα πράγματα κατὰ τὴν φθορὰν αὐτῶν ἐπανέρχονται εἰς τὸ αὐτό, ἐξ οὗ ἐγένοντο, ἵνα δῶσιν ἀλλήλοις τίσιν καὶ δίκην τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν». Ἐπειδὴ δὴλα δὴ πᾶν τὸ γινόμενον ἐξ ἄλλου τινός γίνεται καὶ διὰ τῆς συστάσεως αὐτοῦ ἀναλίσκει ἐκεῖνο ἐν ἐκυτῶ καὶ ἐξαφκνίζει ἐκ τῆς ζωῆς, διὰ τοῦτο ὑφείλει ν' ἀποτίσῃ αὐτῶ πονήν διὰ τὴν ἀδικίαν ταύτην ἀναλυόμενον πάλιν κατὰ τὴν ἐκυτοῦ φθορὰν εἰς τὸ στοιχεῖον, ἐξ οὗ ἐγένετο.

Τὴν αὐτὴν ἀρχὴν καὶ ἐπὶ τὸ σύνπαν ἐφαρμόζων ὁ Ἀναξίμανδρος παρεδέχετο ὅτι ὁ κόσμος μέλλει ποτέ νὰ διαλυθῆ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κίνησις τοῦ ἀπείρου στοιχείου ὑπάρχει ἀδιάλειπτος καὶ αἰδίας, τὸν

γενέσθαι τὸ πρῶτον ἀνθρώπου ἀποφάνεται (Ἀναξίμανδρος), καὶ τραφέντας ὡσπερ οἱ παλαιοὶ» ὁ Riller διωρθώσατο πηλαῖοι, ἄλλοι θέλουσι βάτραχοι καὶ ἄλλοι ἔτι χειρὸν φάλαιναι. Ὁ κ. Κόντος ἔτυχε τοῦ ὀρθοῦ εἰπὼν μαι ὅτι γαλαοὶ γραπτέον. Ἡ διόρθωσις τοῦ κ. Κόντου καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ χωρίου σαφῶς ἀποκαθίστησι καὶ παλαιογραφικῶς οὐδεμίαν δυσχέρειαν παρέχει.

(¹) Ἴδὲ Μι α ρ γ α ρ ῖ τ ο υ Ἐ ὑ α γ γ ε λ ῖ δ ο υ Φιλοσοφικὴ Μελετήματα τευχος Δον σελ. 9 κ. ἐξ.

(²) Παρὰ Σι μ π λ. Φυσ. 24, 18 «ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὔσι καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεῶν· δίδοναι γὰρ αὐτὰ τίσιν καὶ δίκην ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν».

δικλυόμενον κόσμον διαδέχεται αείποτε νέος κόσμος. Παρεδέχεται ἄρα σειράν ἀτελεύτητον ἀλλήλους διαδεχομένων κόσμων (¹).

Ἐπισκόπησις. Ἐάν νῦν παραβάλωμεν τὸ φιλοσόφημα τοῦ Ἀναξίμανδρου πρὸς τὸ τοῦ Θαλοῦ, εὐρίσκουμεν παρὰ τῷ Ἀναξίμανδρῳ πρόοδον τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως πολλοῦ λόγου ἄξιαν.

Λον. Τὸ περιεχόμενον τῆς τοῦ Ἀναξίμανδρου φιλοσοφίας ἐστὶ πλουσιώτερον τῆς τοῦ Θαλοῦ καὶ ἐξαγγέλλει ὑψηλοτέραν τῆς τε γνώσεως καὶ τῆς διανοήσεως ἀνάπτυξιν.

Βον. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἀφετηρίαν ἔλαβεν οὐχὶ ὠρισμένον φυσικὸν στοιχεῖον, ὡς ὁ Θαλῆς τὸ ὕδωρ, ἀλλὰ τὴν ἀπειρον τῆς ὕλης ὑπόστασιν, ὅπερ μινύει ἕξαρσιν ὑπὲρ τὴν ἄμεσον κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν καὶ ἀνύψωσιν ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα εἰς τὰ καθόλου, ὅπερ ἰσχυρῶς ἐδύνατο νὰ πτερώσῃ τὰς μετὰ ταῦτα περὶ τῆς φύσεως τῆς ὕλης φιλοσοφικὰς ζητήσεις.

Γον. Τίνι τρόπῳ συνέστησαν ἐκ τοῦ ὕδατος τὰ ὄντα δὲν ἠρμήνευσεν ὁ Θαλῆς. Καὶ τοῦ Ἀναξίμανδρου δὲ ἡ ἔκκρισις τῶν ἀντιθέσεων ἐκ τοῦ ἀπείρου ὑπάρχει ἀρκούντως ἔτι ἀόριστος· ἀλλ' ἡ θεωρία τῆς ἐκκρίσεως ἐστὶν ἀπόπειρα πρὸς κατανόησιν τῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν ὄντων, πρὸς ἀναγωγὴν τῆς ποικιλίας τῶν φαινομένων ἐπὶ τὰς καθολικωτάτας αὐτῶν ἀντιθέσεις καὶ πρὸς πορισμὸν φυσικῆς περὶ τῆς γενέσεως καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κόσμου γνώσεως, ἀπηλλαγμένης ἀπὸ τῶν θεογονικῶν μύθων.

Δον. Αἱ περὶ τοῦ συστήματος τοῦ παντός καὶ τῆς γενέσεως τῶν ἐμφύχων ὄντων δόξαι τοῦ Ἀναξίμανδρου οὐ μόνον βαθεῖαν ἐμφάνισι διανόησιν, ἀλλ' ἀπέβησαν καὶ τοῖς ὕστερον χρόνοις σπουδακυτόταται.

Εον. Ἡ δόξα τοῦ Ἀναξίμανδρου, ὅτι τὸ κοσμικὸν ἡμῶν σύστημα ἔχει ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ ὅτι ὑπάρχει ἀπειρος σειρά ἀλλήλους δια-

(¹) Ὁ Schleiermacher (über Anaximandros. Werke 3. Abth. II, 195 κ. ἐξ.) διαμφισβητεῖ τοῦτο, ἀλλὰ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ ἀνχιροῦνται ὑπὸ μαρτυρίας ἀξιόπιστου, εἰς τὸν θεόρραστον ἀναφερομένης· ἰδὲ Zeller, Philos. d. Griechen I. ἐκδ. 5η σελ. 226, 2. 232. 233, 2.

δεχομένων κόσμων δεικνύει οὐ μόνον λογικὴν ἀκολουθίαν διανοήσεως μεγίστης προσυχῆς ἀξίαν, ἀλλ' ἐγένετο προσέτι δι' αὐτῆς ἡ ἀρχὴ πρὸς ἐγκατάλειψιν τῆς μυθικῆς παραστάσεως, καθ' ἣν ὁ κόσμος ἐγένετο ἐν χρόνῳ, διὰ δὲ τῆς ἐννοίας, ὅτι ἡ κοσμοποιὸς δύναμις οὐδέποτε δύναται νὰ μείνῃ ἀδρανῆς, προπαρασκευάζει ὁ Ἀναξίμανδρος τὴν περὶ ἀιδιότητος τοῦ κόσμου θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους.

Κοινὰ πρὸς τὸν Θαλῆν ἔχει ὁ Ἀναξίμανδρος, ὅτι χωρῶν περαιτέρω ἐν τῇ ὁδῷ, ἣν διήνοιξε τῇ διανοήσει ὁ Θαλῆς, ζητεῖ καὶ αὐτὸς φυσικὴν τῶν ὄντων αἰτίαν καὶ ὅτι κοινὴν μετ' ἐκείνου ἔχει καὶ τὴν ἐννοίαν τῆς ὑλοζωίας, ἥτοι δὲν χωρίζει τὴν δύναμιν ἀπὸ τῆς ὕλης, ἀλλὰ προὑποτίθῃσιν ἀφελῶς ὡσπερ ὁ Θαλῆς ὅτι ἐν τῇ ὕλῃ ὑπάρχει σύμφυτος ἡ ζωὴ. Καὶ πολλὰς δὲ ἀστρονομικὰς καὶ μαθηματικὰς γνώσεις ἔλαβεν ἀνεμφιδόλως παρὰ τοῦ Θαλοῦ. Ἀμφότεροι ἦσαν γνωστοὶ καὶ ἐπιφανεῖς τῆς αὐτῆς πόλεως πολῖται· ἀπιθανώτατον ἐπομένως ἐστὶν ὅτι ὁ νεώτερος δὲν ἔλαβεν ἀφορμὰς παρὰ τοῦ πρεσβυτέρου.

§ 15.

Ἀναξίμενης ὁ Μιλήσιος.

Βίος.— Πρώτη τῶν ὄντων ἀρχή. — Ἰδιότητες αὐτῆς. — Γένεσις τοῦ κόσμου.— Ἡ ψυχὴ.— Πρόδος τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως.

Ἀναξίμενης ὁ Εὐρυστράτου ἦτο πολίτης τοῦ Θαλοῦ καὶ τοῦ Ἀναξίμανδρου. Περὶ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ ἀκριβῆ παραδόσιν δὲν ἔχομεν· κατὰ προσέγγισιν δὲ δύναται νὰ τεθῇ⁽¹⁾ ἡ μὲν γέννησις αὐτοῦ τῷ 588, ὁ δὲ θάνατος τῷ 524 π. Χ.

Ὁ Ἀναξίμενης λέγεται ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων μαθητῆς τοῦ Ἀναξίμανδρου, ἡ δὲ μαθητεία κατὰ τοῦτο φαίνεται ἀληθής, ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος ἐγένετο πρόδρομος τοῦ Ἀναξίμενου ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ

(1) Ἐπὶ τῇ βίῳ τῆς μαρτυρίας (Ἰ π π ο λ. Δίρ. Ἐλεγγ.), καθ' ἣν ἡ ἀ κ μ ἡ (= τῷ 40 τῆς ἡλικίας ἔτσι) αὐτοῦ πίπτει Ὀλ. 58, 1 (548 π. Χ.), καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ὅτι παρὰ Διογ. Β', 3 τὰ τῆς χρονολογίας εἰσὶ τεταραγμένα καὶ ὅτι τὸ γεγένηται τὴν ἀκμὴν σημαίνει.

καὶ ὅτι ψηλαφητὰ εὐρίσκωμεν παρ' αὐτῷ τὰ ἴχνη τῆς ἐπιδράσεως τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως τοῦ Ἀναξιμάνδρου.

Ἐκ τινος συγγραφῆς τοῦ Ἀναξιμένους ἐν γλώσσῃ Ἰάδι ἀπλῆ καὶ ἀπερίττω γεγραμμένης περιεσώθη ἡμῖν μικρόν τι ἀπόσπασμα. Ὁ Ἀναξιμένης συμφωνεῖ τῷ Ἀναξιμάνδρῳ, ὅτι τὸ στοιχεῖον, ἐξ οὗ τὰ πάντα γεννῶνται, πρέπει νὰ ἔχῃ τὰς ιδιότητας τοῦ ἀπείρου καὶ τῆς αἰδίου κινήσεως, ἀλλ' ἀπομακρύνεται ἐκείνου κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀπειρον καὶ αἰδιον κίνησιν ἔχουσαν ἀρχὴν τῶν ὄντων τίθησιν ὠρισμένον τὴν φύσιν στοιχεῖον, τὸν ἀέρα. Ὁ ἀὴρ κέκτῃται κατὰ τὸν Ἀναξιμένην καὶ τὰς δύο οὐσιώδεις ιδιότητας τῆς πρώτης τῶν ὄντων οὐσίας τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ἥτις τὸ ἀπειρον καὶ τὴν αἰδιον κίνησιν. Ὁ ἀὴρ οὐ μόνον ἐκτείνεται τυπικῶς ἐπ' ἀπειρον, ἀλλὰ διατελεῖ καὶ ἐν διηνεκεῖ κινήσει καὶ μεταβολῇ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότροπον ἀντίληψιν, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ταυτίζεται πρὸς τὸ τῆς ζωῆς πνεῦμα, τὴν πνοήν, ὁ ἀὴρ δεικνύεται ἐν ταῖς ἐμφύχοις οὖσιν ὡς ἡ αἰτία πάσης ζωῆς καὶ κινήσεως. «Ὅλον, λέγει ὁ Ἀναξιμένης (1), ἡ ψυχὴ ἢ ἡμετέρα ἀὴρ οὐσα συγκρατεῖ ἡμᾶς, καὶ ὅλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀὴρ περιέχει».

Ὁ ἀὴρ λοιπὸν κατὰ τὸν Ἀναξιμένην ἐστὶν ἡ πρώτη τῶν ὄντων ἀρχή· ἐξ αὐτοῦ γίνονται τὰ πάντα καὶ εἰς αὐτὸν πάλιν ἀναλύονται. Διὰ τῆς ἀνάρχου καὶ ἀτελευτήτου κινήσεως αὐτοῦ πάσχει μεταβολήν, ἥτις ἀκριβέστερον διττῇ τυγχάνει οὖσα, ἀραιώσεις καὶ πύκνωσις ἢ καὶ ὡς ἄλλως λέγεται, μάνωσις καὶ συστολή ἢ ἀνεσις, χαλαρὸν καὶ ἐπίτασις. Ἀραιούμενος μὲν ὁ ἀὴρ γίνεται πῦρ, πυκνούμενος δὲ ἄνεμος, εἶτα νέφος, εἶτα ἔτι μᾶλλον συστελλόμενος γίνεται ὕδωρ εἶτα γῆ, εἶτα λίθοι, τὰ δὲ ἄλλα ἐκ τούτων. Εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύτην προήχθη πάντως ὁ Ἀναξιμένης ἐκ τῶν ἐν τῇ ἀτμοσφαιρᾷ συμβαινόντων καὶ εἰς τὴν γῆν καταφερομένων.

Ποίου εἴδους κίνησις τοῦ ἀέρος ἐπήνεγκε τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο δὲν λέγεται ἡμῖν, πιθανὴ δὲ φαίνεται ἡ εἰκασία, ὅτι ὁ Ἀναξιμένης ἐνόει τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου προσελθοῦσαν ἐκ περιστροφικῆς τοῦ ἀέρος κινήσεως, ἔκ τινος ἄλλοι δὲ δινήσεως ἐν τινι σημείῳ τοῦ ἀέρος

(1) Παρὰ Π λ ο υ τ. Ἀρέσκ. Γ, 3, 6. Πρὸς. Ἀ ρ ι σ τ ο τ. Μετὰ τὰ Φυσικά Α. 3. σελ. 984, α, 5.

γεννηθείσης καὶ ποιησάσης, ὥστε ἐν μέρος μὲν αὐτοῦ νὰ πυκνωθῆ, μέρος δὲ νὰ ἀραιωθῆ, τότε δὲ ὁ Ἀναξίμενης θεωρητέος ὡς πρωτουργὸς τῆς μετὰ ταῦτα παρὰ τῷ Ἀναξαγόρᾳ καὶ Δημοκρίτῳ ἀναφαινόμενης θεωρίας, ὅτι ὁ κόσμος ἐσχηματίσθη διὰ περιστροφικῆς κινήσεως, δι' ἧς τὰ μὲν βαρύτερα εἰς τὸ μέσον συνηλθον, τὰ δὲ κωφότερα πρὸς τὸν περίκυκλον ἀνῆλθον.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπελάμβανεν ὁ Ἀναξίμενης ὅτι ἔλαβον γένεσιν καὶ αἱ ποιότητες· διότι τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν ἐκάλει πάθη κοινὰ τῆς ὕλης, ἐπιγινόμενα διὰ τῶν μεταβολῶν αὐτῆς· οἷον τὴν μὲν συστολὴν καὶ πύκνωσιν τοῦ ἀέρος ὠνόμαζε ψυχρὸν, τὴν δὲ ἀραιώσιν καὶ χάλασιν αὐτοῦ θερμὸν.

Ὁ ἀήρ, ὅταν μὲν ὑπάρχη ὀμβλιώτατος, καθίσταται ἀδηλος εἰς τὴν ὄψιν, ὅταν δὲ ψυχθῆ ἢ θερμανθῆ ἢ νοτισθῆ ἢ κινηθῆ, τότε καθίσταται ὄρατός. Ἐκ τῶν εἰρημένων κατάδηλον γίνεται, ὅτι ὡσπερ ὁ Ἀναξίμανδρος ἐδόξαζεν ὅτι ἐκ τοῦ ἀπείρου ἐξεκρίθησαν τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, οὕτω καὶ ὁ Ἀναξίμενης διδάσκει ὅτι ἐκ τοῦ ἀπείρου ἀέρος προήλθον αἱ ποιότητες αὗται, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν αὐτοῦ ἐσχηματίσθησαν αὗται ἀραιώσιν καὶ πυκνώσει καὶ δὲν ἐξεκρίθησαν ἐκ τοῦ πρώτου στοιχείου ὡς παρὰ τῷ Ἀναξιμάνδρῳ.

Κατὰ τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου ἐσχηματίσθη κατ' ἀρχὰς ἡ γῆ πικληθέντος τοῦ ἀέρος. Ὑπελάμβανε δ' αὐτὴν ὁ Ἀναξίμενης πλατεῖαν τὸ σχῆμα καὶ διὰ τοῦτο ἐποχουμένην τῷ ἀέρι. Ἐκ δὲ τῆς γῆς τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως αὐτῶν ἔχουσιν ὁ ἥλιος καὶ τὰ λοιπὰ ἄστρα. Ἐσχηματίσθησαν δὴλα δὴ ἐκ τῆς ἀνιαύσεως ἀπὸ τῆς γῆς ἰκμάδας· διότι ἀραιουμένης ταύτης γίνεται τὸ πῦρ, ἐκ δὲ τοῦ πυρὸς μετεωριζομένου συνίστανται οἱ ἄστερες. Ὁ ἥλιος, λέγει, ἐστὶ γῆ, ἀλλὰ διὰ τὴν ὀξεῖαν κίνησιν ἐγένετο θερμότητος, δὲν κρύπτεται δὲ ὑπὸ τὴν γῆν, ὅταν ἀφανίζεται ἀπὸ τοῦ ὀρίζοντος, ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς ἄρκτον ἡ γῆ ἐστὶν ὑψηλή, σκεπόμενος ὑπὸ τῶν ὑψηλοτέρων αὐτῆς μερῶν ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν πολλὴν ἀφ' ἡμῶν ἀπόστασιν καθίσταται ἀόρατος. Οἱ ἄστερες ὅμοιοι τὸ σχῆμα πρὸς τὴν γῆν ὄντες ἐποχουῦνται τῷ ἀέρι διὰ τὸ πλάτος αὐτῶν· δὲν κινουῦνται δ' ὑπ' αὐτὴν, ἀλλὰ στρέφονται περὶ αὐτὴν πλαγίως. Ὁ Ἀναξίμενης λέγεται, ὅτι πρῶτος εὔρεν, ὅτι ἡ σελήνη ἐκ τοῦ ἡλίου ἔχει τὸ φῶς αὐτῆς, ἐδείκνυε δὲ καὶ τίναν τρόπον τοῦτο συμβαίνει, ἡρμήνευσε δ' ὡσχύτως.

καὶ τὸν λόγον τῶν ἐκλείψεων τῆς σελήνης. Ἐδόξαζεν ὅτι πλὴν τῶν ὀρατῶν ἡμῶν φωτεινῶν ἀστέρων ὑπάρχουσιν ἐν τῷ τόπῳ τῶν ἀστέρων συμπεριφερόμενα μετὰ τούτων καὶ γεώδη τινὰ σώματα ἀόρατα, ἅπερ προκαλοῦσι τὰς ἐκλείψεις τῆς σελήνης. Τοὺς δ' ἀπλαγεῖς ἀστέρους ὑπελάμβανε δίκην ἡλίων ἐπὶ τοῦ διαφανοῦς θόλου τοῦ οὐρανοῦ καταπεπηγότας.

Ὡςπερ ὁ Ἀναξίμανδρος ἐθεώρει καὶ ὁ Ἀναξιμένης τοὺς ἀστέρους ὡς τοὺς γεννημένους θεούς, ἐδίδασκε προσέτι ὡς ἐκεῖνος διαδοχικὴν φθορὰν καὶ γένεσιν, ἥτοι ἀνακύκλῃσιν κόσμων.

Συμφώνως πρὸς τὰς προὑποθέσεις αὐτοῦ ἡρμήνευεν ὁ Ἀναξιμένης καὶ τὴν γένεσιν τῶν μετεωρολογικῶν φαινομένων, τῆς βροχῆς, τῆς χιόνος, τῆς χαλάζης, τῆς ἀστραπῆς, τοῦ οὐρανοῦ τόξου καὶ τοῦ σεισμοῦ (').

Τῆς δὲ ψυχῆς ἀντελαμβάνετο κατὰ τὸν ἀρχαιότροπον αἰσθητὸν τρόπον. Ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἡ αἰτία τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως ταῦτα δὲ παρέχει κατὰ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ ὁ ἀήρ, τὸ πνεῦμα, ἡ πνοή· διότι τὸ πνεῦμα κατὰ τὴν ἀναπνοὴν εἰσρέει καὶ ἐκρέει συνέχει καὶ συγκρατεῖ τὸ ζῆον, ἔταν δ' ἐκλίπῃ, σβέννυται καὶ ἡ ζωὴ, τὸ δὲ σῶμα φθείρεται καὶ διαλύεται.

Ἐπισκόπησις. Ἐπισκοποῦντες τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα παρατηροῦμεν σκφῶς τὴν ἐξάρτησιν τοῦ Ἀναξιμένου ἀπὸ τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Τὸ ἀπειρον, ἡ ζωὴ καὶ ἡ αἰδῖος κίνησις τῆς πρώτης τῶν ὄντων ἀρχῆς, ἔτι δὲ αἱ δόξαι περὶ διαδοχῆς κόσμων, περὶ ἀντιθέσεως τοῦ ψυχροῦ καὶ τοῦ θερμοῦ, περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς καὶ τῶν ἀστέρων, περὶ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν φαινομένων, περὶ τῶν ἀστέρων ὡς περὶ τῶν γενομένων θεῶν, ἴσως δὲ καὶ ἡ περὶ ψυχῆς ὡς ἀερσιδοῦς τὴν φύσιν ὑπόληψις δεικνύουσιν ὅτι ὁ Ἀναξιμένης ἀκολουθεῖ τῷ Ἀναξιμάνδρῳ.

Τὸ φιλοσόφημα τοῦ Ἀναξιμένου δὲν δεικνύει μόνον ἐξάρτησιν, ἀλλὰ καὶ αὐτενέργειαν ὁμοιότητος. Τὰ ἴδια τοῦ Ἀναξιμένου δια-

(') Ἰππόλ. Δίρσις. "Ἐλεγχ. I, 7 κ. ἐξ. Πλάτ. Ὀύτ. Ἀρίσκ. I", 4, I. 5, 10, Ἰωάνν. Δαμασκ. Περὶ ἀλλ. I, 3, I. (Στοβ. Ἀνθολ. ἐκδ. Mein. IV. 151).

ιστήματα οὐ σμικρῆς σπουδαιότητος πρὸς τὴν τότε κατὰστάσιν τῶν φιλοσοφικῶν ζητήσεων ὄντα δεικνύουσιν ἀληθῆ πρόοδον τῆς φιλοσοφίας.

Ὁ μὲν Ἀναξίμανδρος διὰ τὸ ἀόριστον τῆς τε φιλοσοφικῆς αὐτοῦ ἀρχῆς καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἀποκρίσεως τῶν ἐναντίων ἄν διεσαφῆνισε τὴν γένεσιν τῶν κατ' ἕκαστα ὄντων, ὁ δὲ Ἀναξίμενης ὑποστησάμενος ὡς φιλοσοφικὴν ἀρχὴν ὀρισμένον τὴν φύσιν στοιχεῖον, κατ' ἀλλήλων καὶ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις τῆς παραγωγῆς τῶν ὄντων, ἐποιήσατο τὴν ἀπόπειραν καὶ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἐξ αὐτοῦ γένεσιν τοῦ κόσμου διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ πρώτου στοιχείου, ἧται διὰ τῆς μακρῶσεως καὶ πυκνώσεως αὐτοῦ. Ἐν σπουδαιότητι τῆς ἀποδείξεως ταύτης ἀποδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἠκολούθησαν τῷ Ἀναξίμενι ἐκ τῶν Ἰόνων φιλοσόφων πάντες, ὅσοι ἐν στοιχεῖον ὡς ἀρχὴν παρεδέχοντο. Ἐνα δ' αἰῶνα μετὰ ταῦτα ὁ Ἰδαιος, Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης καὶ ὁ Ἀρχέλαος παρεδέχοντο τὴν περὶ τοῦ πρώτου τῶν ὄντων στοιχείου διδασκαλίαν τοῦ Ἀναξίμενου.

Ἄν δ' ὁ Ἀναξίμενης ἐν τῇ ἀστρονομικῇ αὐτοῦ θεωρίᾳ μὴ ἔδωκε τὴν προσήκουσαν προσοχὴν πρὸς τὴν κανονικότητα καὶ τὴν περιοδικότητα τῆς κινήσεως τῶν πλανητῶν ὡς ὁ Ἀναξίμανδρος, ἡ δόξα ὅμως αὐτοῦ περὶ τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων, ὅτι οὗτοί εἰσι προσηλωμένοι ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ θόλου, παραβλαβλομένη πρὸς τὴν τοῦ Ἀναξίμανδρου παρεῖχεν οὕτως ἀπλουστεράν καὶ πρὸς τὰ φαινόμενα συμφωνυτέραν ἐρμηνείαν, ὥστε ἡ μετὰ ταῦτα Ἑλληνικὴ ἀστρονομία μετ' ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων αὐτῆς ἀντεῖχετο.

§ 16.

Μεταγενέστεροι ὁπαδοὶ τῆς παλαιᾶς Ἰωνικῆς Σχολῆς.

ΙΠΠΩΝ—ΙΔΑΙΟΣ—ΔΙΟΓΕΝΗΣ Ο ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΗΣ

Ἐν κατὰ τὸν 6 αἰῶνα ὑπὸ τῶν Μιλησίων φιλοσόφων ἰδρυθεῖσαν σχολὴν εὐρίσκομεν καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ. Ὁ Ἰππων, ὅστις ἔζη κατὰ τὸ δεύτερον ἐκ τῶν τριῶν μερῶν τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης, πρῶτον

τοῦ κόσμου στοιχεῖον ἐτίθετο, ὡς ὁ Θαλῆς, τὸ ὕδωρ ἢ ἀκριβέστερον τὸ ὑγρὸν εἰς τοῦτο ἤγεν αὐτόν (¹) κατὰ πρῶτον λόγον ἢ ἀναλογία τοῦ ζωϊκοῦ βίου, διὸ καὶ τὴν ψυχὴν ὑπελάμβανεν ὡς τινα ἐκ τοῦ σπέρματος τὴν γένεσιν λαμβάνουσαν ὑγρασίαν. Ἐκ τοῦ ὕδατος προῆλθε, κατ' αὐτόν, τὸ πῦρ καὶ ἐκ τῆς ὑπερνικήσεως τοῦ ὕδατος ὑπὸ τοῦ πυρὸς ὁ κόσμος.

Τοῦ Ἀναξιμένους ὁπαδὸς ἦτο ὁ ἄλλως ἄγνωστος Ἰδαῖος ὁ Ἰμεραῖος, διότι καὶ οὗτος τὸν ἀέρα ὑπελάμβανεν ὡς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῶν ὄντων ὡσχύτως ἐγγύτατα πρὸς τὰς δόξας αὐτοῦ ἴστανται αἱ ἐν σελ. 70, 1 μνημονευθεῖσαι, ὧν ὁ Ἀριστοτέλης ἐπανειλημμένως μνείαν ποιεῖται χωρὶς καὶ ὀνομάσῃ καὶ τὸν πρωτουργὸν αὐτῶν.

Προσέτι δὲ περὶ τὸ 440—425 ἀπεπειράτο Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης καὶ ὑπερασπίσῃ τὴν ἐνίζουσαν ὕλικὴν τοῦ Ἀναξιμένους θεωρίαν ἐναντίον τῆς περὶ τοῦ κοσμοποιοῦ διδασκαλίας τοῦ Ἀναξαγόρου.

Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης.

Διογένους βίος καὶ συγγράμματα. — Φιλοσοφικὴ ἀρχή. — Κοσμογονία. — Ζωολογία καὶ Ψυχολογία. — Γνωσιολογία. — Ἐπισκόπησις τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος.

Διογένης ὁ Ἀπολλοθέμιδος κατήγετο ἐξ Ἀπολλωνίας τῆς Κρήτης (²), δι' ὃ καὶ προσωνυμεῖται Ἀπολλωνιάτης. Ἡ ἀκμὴ αὐτοῦ τίθεται περὶ τὸ 440—425 π. Χ., ἕξτε ἐπομένως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ διεφέρετο πρὸς αὐτόν ἐν τῇ περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων θεωρίᾳ. Ἦτο δὲ λίαν ἐλλόγιμος ἀνὴρ καὶ ἐκ τῶν περιφανεστάτων τῶν χρόνων αὐτοῦ φυσιολόγων. Αὐτὸς ἠρμῆνευσε τὸν ἐν

(¹) Κατὰ τὴν ἐκ τοῦ Σιμπλ. Φυσ 23, 18 κ. ἐφ. Πλουτ. Ἀρέσκ. 1, 3 1 (Πρόλ. Die I. S. Doxogr. 220) προκύπτουσαν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφράστου, ἣτις περὶ μὲν τοῦ Θαλοῦ ἐπὶ ἀπλῆς εἰκασίας, περὶ δὲ τοῦ Ἰπκωνος τοῦναντίον ἐπὶ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ φαίνεται στηριζομένη.

(²) Ἡ γνώμη ὅτι πατὴρ τοῦ Διογένους ἐγένετο ἢ ἐν Κρήτῃ Ἀπολλωνία στηρίζεται ἐπὶ τῆς μαρτυρίας Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου (σελ. 106 ἐκδ. Mein.). Ἐπειδὴ δὲ ὁ Διογένης ἔγραψεν ἐν Ἰωνικῇ διαλέκτῳ, ἠγέρθησαν ἀμφιβολίαι περὶ τῆς βεβαιότητος τῆς μαρτυρίας Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου. Ἴδὲ Zeller, Philol. d. Griechen. I. ἐκδ. 5η σελ. 259 σημ. 1.

Αίγυψο πρῶτον πυροδῶς κατενεχθέντα πέτρων ἀστέρα, οὗ τὴν πτώσιν προσεῖδε καὶ προσεῖπεν, ὡς λέγεται, ὁ Ἀναξάγορας. Παρὰ τοῦ Σιμπλικίου (Φυσ. 32, β) μνησθάνομεν ὅτι ἀντιλέγων πρὸς τοὺς φυσιολόγους, συνέγραψε πλείονα τοῦ ἐνὸς συγγράμματι, ἔτι δὲ καὶ μετεωρολογίαν, ἀλλ' ὅτι εἰς τὰς ὕψεις αὐτοῦ περιῆλθε μόνον τὸ «Περὶ φύσεως», οὗ ἀποσπάσματα καὶ μέχρις ἡμῶν περιεσώθησαν⁽¹⁾. Ἐγράφη δ' ἐν Ἰάδῃ δικλῆκτῳ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἰώνων φιλοσόφων. Ὁ Διογένης ἀντέχεται τῆς φιλοσοφικῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀναξίμανου στερρῶς, ἀπονέμων δ' ὅμως αὐτῇ νοητικῆς ιδιότητος καὶ προσπαθῶν νὰ ἐρμηνεύσῃ ἐξ αὐτῆς τὸν ψυχικὸν βίον, διεξάγων δὲ προσέτι τὴν θεωρίαν ἐν τοῖς κατ' ἕκαστα ἐπιμελέστερον καὶ ἀκριβέστερον καὶ δικτυπῶν αὐτὴν διὰ μεθοδικωτέρας ἐκθέσεως χωρεῖ πρὸς πορρωτέρω τοῦ Ἀναξίμανου. Ὅπως δ' ἐδρακίωσῃ τὰς ζητήσεις αὐτοῦ ἐπὶ βάσεων σταθερῶν, ὤρισε πρῶτον ὁ Διογένης τὰς ιδιότητας, ἃς ὀφείλει νὰ ἔχῃ τὸ πρῶτον τῶν ὄντων στοιχεῖον, ὀφείλει δὲ τοῦτο νὰ ὑπάρχῃ κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἔνθεν μὲν κοινὸν πάντων τῶν ὄντων, ἔνθεν δὲ νοητικὸν ὄν' διότι, ἐὰν μὴ ὑπάρχῃ κοινόν, οὔτε μῆζις τῶν στοιχείων ἐστὶ

(1) Ἐρχετο δὲ ὁ Διογένης ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ ὡδε: «Λόγου παντός ἀρχόμενον δοκέει μοι χρῆσθαι τὴν ἀρχὴν ἀναμφισβήτητον παρέχουσαν, τὴν δ' ἐρμηνεῖν ἀπλήν καὶ σεμνήν». Περὶ Διογένους τοῦ Ἀπολλωνιάτου ἐπραγματεύθη ὁ Schliermacher τῷ 1811, (ιδὲ Werke d. Alth. II. 149 κ. ἐξ.) Τὰ δ' ἀποσπάσματα τῆς συγγραφῆς τοῦ Διογένους ἐξέδωκεν ὁ Guil. Schorn ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Anaxagorae Clazomenii et Diogenis Apolloniatae fragmenta*, Bonnae 1829. Ἐπιμελέστερον δὲ συνέλεξε καὶ ἠρμήνευσεν ὁ Frid. Panzerbieter, *Diogenis Apolloniatae fragmenta*, Lipsiae 1830. Μετὰ μικρῆς δ' εἰσαγωγῆς καὶ Λατινικῆς μεταφράσεως ἐξέδωκεν αὐτὰ ὁ Mullach ἐν τόμῳ I. σελίδα 252 καὶ ἐξῆς τῆς Συλλογῆς αὐτοῦ *Fragmenta Philosophorum graecorum*, Parisiis 1875. Παράθελε καὶ Steinhart. Allg. Encyklop. von Ersch u. Gruber Sect. I. Bd. XXV, 296 κ. ἐξ. ἔτι δὲ P. Natorp καὶ H. Dielis ἐν Rhein. Mus. Bde 41, 1886, σελ. 350—363. 42, 1887, σελ. 1—14, καὶ 374—386. Weygoldt, ἐν Archiv für gesch. der Philosophie I, 1888 σελ. 161—171, ἔδοξε ὁ Weygoldt δεικνύει, ὅτι τοῦ Διογένους μεγάλη γρηῃσις γίνεται ἐν τισὶ ψευδοῦσιν ἀποσπάσμασιν. Ὁ δὲ G. Geil ἐν Philos. Monatsh. 26, 1890 σελ. 257—270 πραγματεύεται περὶ τῆς συγγραφικῆς δρᾶσεως τοῦ Διογένους.

δυνατὴ οὔτε ἐπίδρασις τῶν ὄντων ἀπ' ἄλληλα· «ἐμοὶ δὲ δοκέει, λέγει ὁ Διογένης, τὸ μὲν ξύμπαν εἶπειν πάντα τὰ ἔοντα ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἕτεροιοῦσθαι καὶ τὸ αὐτὸ εἶναι· καὶ τοῦτο εὐδηλον· εἰ γὰρ τὰ ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ ἔοντα νῦν γῆ καὶ ὕδωρ καὶ ἀήρ καὶ πῦρ καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα φαίνεται ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ ἔοντα, εἰ τουτέων τι ἦν ἕτερον τοῦ ἐτέρου, ἕτερον ἔόν τῆ ἰδίῃ φύσει, καὶ μὴ τὸ αὐτὸ ἔόν μετέπιπτε πολλαχῶς καὶ ἠτεροιοῦτο, οὐδαμῆ ἂν οὔτε μίσγεσθαι ἀλλήλοις ἠδύνατο, οὔτε ὠφέλησις τῷ ἑτέρῳ οὔτε βλάβη εἶναι, οὐδ' ἂν οὔτε φυτόν ἐκ τῆς γῆς φύγειν, οὔτε ζῶον οὔτε ἄλλο γενέσθαι οὐδέν, εἰ μὴ οὔτω συνίστατο, ὥστε ταῦτό εἶναι· ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἕτεροιοῦμενα ἄλλοτε ἄλλοια γίνεται καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἀναχωρεῖ (¹). «Ὅτι δὲ καὶ νοητικὸν ὄν ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ ἢ πρώτη τῶν ὄντων ἀρχή, ἀπόδειξιν ἐπάγεται τούτου τὴν σκόπιμον διανομήν τῆς ὕλης καὶ τὴν κανονικὴν πορείαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινόντων, μάλιστα δὲ τὴν πείραν, ὅτι τὴν ζωὴν καὶ τὴν νόησιν ἐν πᾶσι τοῖς ἐμφύχοις οὔσι παρέχει ὁ ἀήρ, ὃν ἀναπνέουσιν, καὶ ἐὰν τούτου στερηθῶσι, καὶ ζωὴν καὶ νόησιν ἀποβάλλουσιν. «Ὁὐ γὰρ ἂν οἶόν τε ἦν οὔτω δεδάσθαι (τὴν ἀρχὴν δηλονότι) ἄνευ νοήσιος, ὥστε καὶ πάντων μέτρα ἔχειν, χειμῶνός τε καὶ θέρος καὶ νυκτός καὶ ἡμέρας καὶ ὑετῶν καὶ ἀνέμων καὶ εὐδιέων, καὶ τὰ ἄλλα, εἴτις βούλεται ἐννοέεσθαι, εὐρίσκοι ἂν οὔτω διακείμενα ὡς ἀνυστόν κάλλιστα (²). . . «Ἐτι δὲ πρὸς τούτοις καὶ τὰδε μεγάλα σημεῖα· ἄνθρωπος γὰρ καὶ τὰ ἄλλα ζῶα ἀναπνέοντα ζῶει τῷ ἀέρι· καὶ τοῦτο αὐτοῖσι καὶ ἰσχυρὴ ἐστὶ καὶ νόησις. . . καὶ ἐὰν τοῦτο ἀπαλλαχθῆ, ἀποθνήσκει καὶ ἡ νόησις ἐπιλείπει» (³).

Αἱ σκέψεις αὗται κατέπειθον τὸν Διογένην ὅτι τὸ ἐξ οὗ συνί-

(¹) Ἀποσπ. 2. Συμπλ. Φυσ. 151, 31. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιδοκιμάζων τὸ σκεῦμα τοῦ Διογένηος παρατηρεῖ (περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς Α, Β. σελ. 322, 6, 13) «... καὶ τοῦτο ὀρθῶς λέγει Διογένης, ὅτι εἰ μὴ ἐξ ἑνὸς ἦν ἅπαντα, οὐκ ἂν ἦν τὸ ποιεῖν καὶ τὸ πάσχειν ὑπ' ἀλλήλων, οἷον τὸ θερμὸν ψύχεσθαι καὶ τοῦτο θερμαίνεσθαι πάλιν· οὐ γὰρ ἢ θερμότης μεταβάλλει καὶ ἢ ψυχρότης εἰς ἄλληλα, ἀλλὰ δῆλον ὅτι τὸ ὑποκείμενον. Ὡστε ἐν οἷς τὸ ποιεῖν ἐστὶ καὶ τὸ πάσχειν ἀνάγκη τούτων μίαν εἶναι τὴν ὑποκειμένην φύσιν».

(²) Ἀποσπ. 4. Συμπλ. Φυσ. 152, 12.

(³) Ἀποσπ. 5. Συμπλ. Φυσ. 152, 18.

«παντα πάντα τὰ ὄντα κατ' ἀνάγκην καὶ μέγα καὶ ἰσχυρὸν καὶ αἰδιόον τε καὶ ἀθάνατον καὶ πολλὰ εἶδος ἐστίν» (¹).

Τούτως δὲ τὰς ιδιότητας ἐφρόνει ὅτι ἀνεκάλυψεν ἐν τῷ ἀέρι, διότι ὁ ἀήρ οὐ μόνον διὰ πάντων διήκει, ἐν παντί ἔνεστι, πάντα κυβερνᾷ, πάντων κρατεῖ καὶ ἔστιν οὐδὲ ἐν ὅ,τι μὴ μετέχει τούτου, ἀλλὰ καὶ τοῖς ζώοις καὶ ἀνθρώποις ὁ ἀήρ παρέχει καὶ αἰσθήσιν καὶ νόησιν καὶ αὐτὸ τέλος τὸ σπέρμα τῶν ζώων πνευματωδὲς ἐστίν (²).

Κατὰ λογικὴν ἄρα ἀνάγκην ἢ τῶν ὄντων οὐσία ὑπόρχει μία καὶ ἢ αὐτὴ ἐστὶ δ' αὕτη κατὰ τὸν Διογένην ὁ ἀήρ. Οὗτος ὡς μὲν στοιχεῖον καὶ ἀρχὴ πάντων οὔτε γεννᾶται οὔτε φθείρεται, ἀλλ' ἐστὶν αἰδιος, ὡς δὲ παρέχων ζωὴν καὶ κίνησιν καὶ τὴν σκύμμον τοῦ κόσμου τάξιν ἐστὶν ὄν νοητικὸν καὶ λογικόν, διήκων διὰ πάντων, κυβερνῶν πάντα καὶ διακοσμοῦν πάντα, ὡς δὲ τὸ πρῶτον, ἐξ οὗ πάντα τὰ λοιπὰ, γινώσκει πάντα, ὡς δὲ τὸ λεπτότατον καὶ τὸ εὐκίνητότατον ἐστὶν ἢ αἰτία πάσης κινήσεως. "Ὡστε ὁ ἀήρ ἐστὶν ἢ γνωστικὴ καὶ κινητικὴ τῶν ὄντων ἀρχή. "Ἔστι δὲ πρὸς τούτοις καὶ ἄπειρος ὁ ἀήρ, ἀλλὰ τὸ κύριον τῷ Διογένει ἐστὶν ἢ ζωὴ καὶ δύναμις τῆς πρώτης οὐσίας. Τὴν δὲ κίνησιν αὐτῆς ὑπολαμβάνει, ὡσπερ ὁ Ἀναξίμανης, ἢ κατὰ ποιὸν μεταβολήν, πύκνωσιν καὶ μάκνωσιν ἢ, ὑπερ τὸ αὐτό, θερμὸν καὶ ψυχρόν.

"Ἐνεκα δὲ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀδιαλείπτου κινήσεως αὐτοῦ λαμβάνει ὁ ἀήρ τὰς διαφορωτάτας μορφὰς κατὰ τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς μακνώσεως καὶ πυκνώσεως ἢ τῆς θερμότητος καὶ ψύξεως αὐτοῦ· διὸ συνίστανται ἄπειροι βαθμοὶ ἑτεροιώσεως ψύχους καὶ θερμότητος, ξηρότητος καὶ ὑγρότητος, στεσιμωτέρας καὶ ὀξυτέρας κινήσεως (³).

Κοσμογονία. Διὰ τῆς πυκνώσεως καὶ μακνώσεως ἀπεχωρίσθη κατὰ πρῶτον ἐκ τῆς ἀπείρου ἀρχῆς τὸ βαρὺ καὶ τὸ κοῦφον· καὶ ἐκεῖνο μὲν ἐχώρησε πρὸς τὰ κάτω, τοῦτο δὲ πρὸς τὰ ἄνω· ἐξ ἐκείνου ἐσχηματίσθη ἢ γῆ, ἐκ τούτου ὁ ἥλιος καὶ οἱ ἀστέρες. Τὴν

(¹) Ἀπόσπ. β. αὐτόθι 153, 20.

(²) Ἀπόσπ. β. αὐτ. 152, 22.

(³) Ἀπόσπ. β. αὐτ. 152, 22. Ἀριστοτ. περὶ ψυχῆς Α', 2. σελ. 405, α, 21.

πρὸς τὰ κάτω καὶ ἄνω κίνησιν ἠρμήνευσε κατ' ἀνάγκην ὁ Διογένης ἐκ τοῦ βάρους καὶ τῆς κουφότητος, ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐνοικούσης ἐν τῇ πρώτῃ τῶν ὄντων ἀρχῇ ζωῆς, διότι ὁ κινῶν νοῦς συμπίπτει παρ' αὐτῷ πρὸς τὸν ἀέρα, τὰ διάφορα δ' αὐτοῦ εἶδη εἰσὶ διάφορα εἶδη τῆς νοήσεως (ἀπόσπ. 6), ἢ δ' ἐννοία, ὅτι ὁ νοῦς προσέρχεται τοῖς στοιχείοις καὶ κινεῖ αὐτά, οὐδένα λόγον ἔχει παρ' αὐτῷ.

Ἄφ' οὗ δ' ἐπῆλθεν ὁ πρῶτος χωρισμὸς τῶν στοιχείων, πᾶσα περικιτέρω κίνησις πηγάζει ἐκ τοῦ θερμότερου καὶ ἐλαφροτέρου. Καὶ ὡςπερ τὴν ψυχὴν τῶν ζώων ὑπελάμβανε θερμὸν ἀέρα, οὕτω καὶ ἐν τῷ σύμπαντι τὸν μὲν λόγον τῆς κινήσεως, ἦτοι τὴν ἐνεργουσαν αἰτίαν, εὑρισκεν ἐν τῷ θερμῷ, τὸν δὲ λόγον τῆς συνοχῆς τῶν σωμάτων ἐν τῷ ψυχρῷ καὶ πυκνῷ ἀέρι. Ἐνεκὰ τῆς θερμότητος ἔλαβε τὸ σύμπαν κυκλικὴν κίνησιν ἐκ τῆς κυκλικῆς ταύτης περιφορᾶς προῆλθε καὶ τὸ στρογγύλον σχῆμα τῆς γῆς. Ἀλλὰ κυκλικὴν κίνησιν ἢ περιφορὰν λέγων ὁ Διογένης νοεῖ πλαγίαν κίνησιν, ἐπομένως δὲ καὶ τὸ στρογγύλον τῆς γῆς σχῆμα νοητέον ὡς κυλινδρῶδες καὶ οὐχὶ σφαιρικόν· διότι παρεδέχεται, ὅτι ὁ ἄξων τοῦ κόσμου μετὰ τὴν σύστασιν αὐτοῦ ἔλαβεν ἐκ τοῦ αὐτομάτου ἑγκλισίν τινα πρὸς τὸ μεσημβρινόν αὐτοῦ μέρος πρότερον κατὰ κορυφὴν τῆς γῆς κινούμενος. Κατ' ἀμφότερα ταῦτα συνεφώνει ὁ Διογένης τῷ Ἀναξαγόρῃ, εἰς οὗ τὴν ἀντίληψιν ἦγεν αὐτὸν καὶ τοῦ Ἀναξιμένους ἢ περὶ οὐρανοῦ διδασκαλίαν.

Τὴν γῆν ἐφικτάζετο ὁ Διογένης ὡς ὁ Ἀναξίμανδρος οὐσὴν ἐν ἀρχῇ μὲν μαλακὴν καὶ ρευστὴν μάζαν, ἔπειτα δὲ βαθυμυδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ξηρανθεῖσαν ὑπὸ τῆς θερμότητος τοῦ ἡλίου, ἐρηρυσμένην δ' ἐν τῷ μέσῳ. Τὸ σῶμα τῆς γῆς ἔχει πορώδεις διεξόδους, εἰς ἃς εἰσδύεται ὁ ἀήρ. Ὅταν δὲ ἡ διεξόδος αὐτοῦ φράσσῃται, γίνεται σεισμὸς.

Ἡ θάλασσα ἐστὶ λείψανόν τῆς ἐξ ἀρχῆς ὑγρασίας τῆς γῆς, ἢ δ' ἀλλοιοτὴ αὐτῆς γεῦσις προῆλθεν ἐκ τῆς ἐξατμίσεως τῶν γλυκέων αὐτῆς μερῶν.

Ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς ἐξατμίσεως τῆς ὑγρασίας ἀναπτυχθεισῶν ἀναθυμιάσεων κρῆνῆθη καὶ ἐπλουτίσθη ὁ οὐρανός.

Καὶ ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἄστρα εἰσὶ σώματα πορώδη, κισσηροειδῆ, ὧν αἱ κοιλότητές εἰσι πεπληρωμέναι πυρώδους ἀέρος. Ὁμοίαν σύ-

στρασιον ἔχουσι καὶ οἱ μετεωρολόγοι. ἄλλ' οὗτοι ἀνεκρίνοντο κατὰ τὴν πτώσιν αὐτῶν.

Ἡ Σελήνη ἐστὶ κισστροειδὲς ἀνεμοκ, τὰ δ' ἄστρα διάπνοια τοῦ κόσμου, ἢ ἐστὶ συνέστησεν ἐξ ὑγρῶν ἀνεθυμιάσεων. Ἐκ τε τούτων καὶ ἐκ τοῦ ἄρτι εἰρημένου, ὅτι ὁ αὐρανὸς αὐξάνεται ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς γῆς ἀνερχομένων ἀτμίδων, δυνάμεθα νῦν εἰκόσωμεν ὅτι ὁ Διογένης τὸν ἥλιον μόνον παρεδέχετο σχηματισθέντα τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ πρὸς τὴν ἄνω ἀνερχομένου θερμοῦ ἀέρος καὶ ὅτι τὰ ἄστρα ἐσχηματίσθησαν ἔπειτα ἐκ τῶν ἀνεθυμιάσεων, αἵτινες ἀνεπτύχθησαν ὑπὸ τῆς θερμότητος τοῦ ἡλίου, ἐξ ὧν καὶ αὐτὸς ἀδικλείπτως τρέφεται. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τροφή αὐτῆ ἐπὶ τινα χρόνον ἐξαντλεῖται ἐν ἐκάστῳ μέρει τοῦ κόσμου, ἀλλάσσει ὁ ἥλιος τὴν ἐκαστοῦ θέσιν, ὡς τὸ ζῶον τὴν βοσκὴν αὐτοῦ⁽¹⁾.

Ζ ο φ ο λ ο γ ί α καὶ Ψ ο υ χ ο λ ο γ ί α. Ἐκ τῆς γῆς προήλθον τὰ ἔμφυγα ὄντα καὶ τὰ φυτὰ⁽²⁾ τῆ ἐπιδράσει τῆς θερμότητος τοῦ ἡλίου. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἡρμήνευεν ὁ Διογένης καὶ τὴν διὰ γεννήσεως σύστασιν τῶν ζώων· ἐφώνει δὴ ὅτι τὸ τοῦ ἄρρενος σπέρμα θερμαίνει τοῦ θήλεος ἢ θερμότης καὶ οὕτω γίνεται ἡ σύστασις τοῦ ἐμφύγου ὄντος.

Ἡ φυγὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Διογένους δὲν δύνανται νῦν ἢ ἄλλο τι ἢ θερμὸς καὶ ζῆρός ἀήρ. Ὡς δ' ὁ ἀήρ ἀπείρων διαφορῶν ἐστὶν ἐπιδεικτικός, οὕτω καὶ αἱ φυγαὶ εἰσι διάφοροι κατὰ τὰ εἶδη καὶ ἄτομα, ὧν φυγαὶ εἰσι. Τὸ δὲ φυγικὸν τοῦτο στοιχεῖον ὑπελάμβανεν ὁ Διογένης προερχόμενον τοῦτο μὲν ἐκ τοῦ σπέρματος, τοῦτο δὲ ἐκ τοῦ εἰσδυομένου εἰς τοὺς πνεύμονας μετὰ τὴν γέννησιν ἔξωθεν ἀέρος, τὴν δὲ θερμότητά αὐτοῦ παρεδέχετο προερχομένην ἐκ τῆς μητρὸς. Τὴν δ' ἀνὰ πᾶν τὸ σῶμα διάδοσιν τῆς ζωῆς ἡρμήνευε δεχόμενος

(1) Τὰς ἀόξεις τοῦ Διογένους περὶ βροντῆς καὶ ἀστραπῆς ἰδὲ Σ τ ο β. I. 594. Seneca qu. nat. II. 20. περὶ ἀνέμων Ἄ λ ε ῖ ξ α ν ὁ. Ἄ φ ρ. Μετεωρ. II, 1 σελ. 91, καὶ Ἀ ρ ι σ τ. Μετεωρ. II, 1. περὶ τῆς αἰτίας τῶν ἐκβολῶσεων τοῦ Νεῖλου Sen. qu. nat. IV, 2, 27. Σ γ ῶ λ. εἰς Ἀπολλ. Ῥόδιον IV, 269. Panzerbieter σελ. 133 καὶ ἐξ. περὶ τοῦ Νεῖλου πρὸς Diels Seneca u. Lucan. Abhandl. d. Berl. Akad. 1885, σελ. 13.

(2) Π λ ο ὕ τ. Ἀ ρ ι σ τ. Β', 8, 1. Σ τ ο β. I. 358. Θε ὁ φ ρ ἰ σ τ. φυτ. III, 1, 4.

ὅτι ἡ ψυχὴ ἢ, ὅπερ τὸ αὐτό, ὁ θερμὸς ἀήρ διαδίδεται μετὰ τοῦ αἵματος εἰς πάντα τοῦ σώματος τὰ μέρη διὰ τῶν φλεβῶν. Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τούτου περιέγραφε λεπτομερέστατα τὸ φλεβικὸν σύστημα.

Γνωσιολογία. Ἐκ μὲν τῆς ἐπαφῆς τοῦ ἐν τῷ σώματι ὑπάρχοντος ζωικοῦ ἀέρος μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων γεννᾶται ἡ αἰσθήσις· ἐὰν δὲ τὸ ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα διαχεόμενον αἷμα πληρῶσιν τὰς φλέβας ὠθήσῃ τὸν ἐν αὐταῖς περιεχόμενον ἀέρα εἰς τὰ στήνα καὶ τὴν ὑποκειμένην γαστέρα, γεννᾶται ὁ ὕπνος· ἐὰν δὲ ἔπαν τὸ ἀερῶδες ἐκ τῶν φλεβῶν ἐκβληθῇ, ἐπέρχεται ὁ θάνατος.

Ἐδραν τῆς αἰσθήσεως ὑπελάμβανε τὸν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἀέρα. Ὅταν οὗτος ἢ ἄθροος καὶ σύμμετρος τῇ ἀναπνοῇ, γεννᾶται ἡ αἰσθήσις τῆς ὀσμῆς, ὅταν δ' ὁ ἐν τοῖς ὠσίν ἀήρ κινηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐξωμεταβιβάσει αὐτὸν πρὸς τὸν ἐγκέφαλον, γεννᾶται ἡ ἀκοή· ὅταν δὲ ἢ εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἐπιπίπτουσα εἰκὼν μιχθῇ μετὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀέρος, γεννᾶται ἡ ὄψις. Ἀπόδειξιν τούτων ἐπήγετο τὸ γεγονός, ὅτι πολλάκις πρὸς ἄλλα τὸν νοῦν τετραμμένον ἔχοντες οἷθ' ὀρῶμεν οὔτ' ἀκούομεν. Ὁ Διογένης ἐποιεῖτο διάκρισιν τοῦ εἰς τὴν αἰσθήσιν φαινομένου ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς τῶν πραγμάτων φύσεως. Ἐὰν αἰσθητὰ, ἔλεγε, δὲν ὑπάρχουσι φύσει, ἀλλὰ νόμῳ, ἤτοι νομίζονται μόνον ὑφ' ἡμῶν ὡς φυσικά. Καὶ τὰ συγκισθήματα τῆς ἡδονῆς, τῆς λύπης, τῆς ὑγείας κλ. παρῆγεν ὁ Διογένης ἐκ τῆς σχέσεως, καθ' ἣν ὁ ἀήρ μίγνυται τῷ αἵματι, τὴν δὲ μικρὰν νοημοσύνην τῶν κηθευδόντων καὶ τῶν μεθυόντων καὶ τῶν παιδῶν ἐκ τῆς πυκνῆς καὶ ὑγρῆς ποιότητος τοῦ ἀέρος καὶ τῶν ὀργάνων, δι' ὧν λαμβάνεται οὗτος. Ἐδὲ τῶν ζῶων ἀφροσύνη ἐστὶν ἀκολουθία τῆς ὑγρᾶς αὐτῶν τροφῆς καὶ τῆς πρὸς τὴν γῆν νεύσεως αὐτῶν. Ὁ ζρογόνοσ ἀήρ ὑπάρχει κατ' αὐτὸν ἐν πᾶσι ταῖς ζωῆν ἔχουσιν· ὅθεν καὶ ἐπειράτο ν' ἀποδείξῃ ὅτι καὶ οἱ ἰχθύες καὶ τὰ ὄστρεα ἀναπνεύουσι. Καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς μετὰλλοις εὑρισκεν ἀνάλογόν τι ἀναπνοῆς· διότι, ἔλεγεν, ἐφέλκονται ἰκμάδα καὶ ἐξιδροῦσι· κατὰ ταῦτα δ' ἐζήτει νὰ ἐξηγήσῃται τὴν ἔλξιν τοῦ μαγνήτου. Τὸν ἀέρα ὅμως ὡς τοιοῦτον μῆνον τὰ ζῶα εἰσπνεύουσι καὶ ἐκπνεύουσι, τὰ δὲ φυτὰ ὑπελάμβανε παντελῶσ ἀφρονασ διὰ τὸ μὴ εἶναι κοῖλα καὶ ἐπομένωσ μὴ δύνασθαι παραλαμβάνειν τὸν ἀέρα.

Ἀνακύκλησις κόσμων. Ὡσπερ ὁ Ἀναξίμανδρος καὶ

ὁ Ἀναξίμανης ἐδόξαζε καὶ ὁ Διογένης, ὅτι ὁ κόσμος διατελεῖ ἐν ἀδιαλείπτῳ γενέσει καὶ φθορᾷ, παρεδέχεται ἐπομένως καὶ αὐτὸς ὡς ἐκεῖνοι ἀπειροὺν σειρὰν ἀλλήλους διαδεχόμενων κόσμων.

Ἐπισκόπησις τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Διογένοους. Ἡ διδασκαλία τοῦ Διογένοους συγκρινομένη πρὸς τὰς ἀρχαιοτέρας παρίσταται πολλῶν ἐκείνων ἀνωτέρω κατὰ τὴν μεγάλην ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ συγγραφικῆς μορφῆς καὶ κατὰ τὸν πλοῦτον τῶν ἐμπειρικῶν γνώσεων, ἀλλ' ἐν ταῖς κυριωτάτοις αὐτῆς διορισμαῖς ὑπάρχει ἀντίφασις. Δεχόμενος ὁ Διογένης ὅτι ἡ σκοπιμὸς τοῦ κόσμου διάταξις μόνον ἐκ κοσμοποιοῦ τινος νοῦ δύναται νὰ νοηθῆ, παραδέχεται κατ' ἀνάγκην ὅτι ἡ ὕλη καὶ ἑαυτὴν δὲν ἐπαρκεῖ πρὸς ἐξήγησιν τοῦ κόσμου. Ἐξ τῆς τοῦ κόσμου ἀρατάξεως καὶ σκοπιμότητος αἰτία δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὑλικόν τι σῶμα· διὰ τοῦτο καὶ ἀναγκάζεται ὁ Διογένης ν' ἀποδώσῃ τῷ ἀέρι ιδιότητας, ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτοῦ ἀποκλειομένης. Διότι ἔνθεν μὲν ὀρίζει τὸν ἀέρα ὡς τὸ διὰ πάντων διήκον καὶ πάντα ζωογονοῦν στοιχεῖον, ὡς τὸ λεπτότατον καὶ ἀρκιότατον, ἔνθεν δὲ γεννᾷ ἐξ αὐτοῦ τὰ ὄντα οὐ μόνον διὰ πυκνώσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ μκνώσεως, ὅπερ τότε μόνον ἐστὶ δυνατόν, ὅταν μὴ ὑπάρχῃ αὐτὸς τὸ λεπτότατον καὶ ἀρκιότατον. Οὕτω δ' ἐν αὐτῇ τῇ βάσει τοῦ συστήματος ὑπάρχει ἀντίφασις, ἣτις ἐκ τούτου πηγάζει, ὅτι παρεδέχτο μὲν ὁ Διογένης τὴν ἔννοιαν κοσμοποιοῦ νοῦ, δὲν ἀπέβλεπε δ' ὅμως τὴν περὶ ὑλικῆς ἀρχῆς θεωρίαν τῶν Ἰόνων καὶ ἰδίως τὴν τοῦ Ἀναξίμανου περὶ τοῦ πρώτου στοιχείου.

Τοῦ Ἀπολλωνιάτου ἡ διδασκαλία ἦτο ἀπόπειρά τις, ὅπως τὴν φυσικὴν θεωρίαν τοῦ Ἀναξίμανου καὶ τῆς ἀρχαίας Ἰωνικῆς σχολῆς ταῦτο μὲν σώσῃ ἀπὸ τοῦ νεωτερισμοῦ τοῦ Ἀναξαγόρου, ταῦτο δὲ συνάψῃ μετ' αὐτοῦ.

Ἡ κυρία δὲ ὑπηρεσία τοῦ Διογένοους ἐστὶν ὅτι εὐρύνει τὰς ἐμπειρικὰς περὶ φύσεως γνώσεις καὶ ὅτι προσεπάθησε ν' ἀποδείξῃ πληρέστερον ἐν ταῖς καθ' ἕκαστα τὸ ἔμψυχον καὶ τὴν σκοπιμὴν τάξιν τῆς φύσεως. Αὗται ὅμως αἱ ἔννοιαι ἦσαν αὐτῶ δεδομέναι ὑπὸ τῶν πρὸ αὐτοῦ φιλοσόφων, τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τῶν ἀρχαίων φυσικῶν. Ἡ δὲ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἶχεν ἤδη ἐπὶ Διογένοους ἀνεωγμένους ὁδοὺς, αἰτινες ἦγον πέρα τῆς τῶν ἀρχαίων Ἰόνων φυσιολογίας.

B. ΟΙ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ

§ 17.

Ὁ Πυθαγόρας⁽¹⁾ καὶ ἡ σχολὴ αὐτοῦ.

Τοῦ Πυθαγόρου ἡ ἱστορία πρῶτως μὲν ἦδη, μάλιστα δὲ ὅσο μακρότερον χρόνον διὰ τῆς περὶ αὐτοῦ μετελευπαθεύετο, τοσούτω πλέον ὑπερεπληροῦτο μύθων καὶ εἰκασιῶν· εἰς δὲ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ εἰσεχώρησαν τοσαῦτα ἐκ μεταγενεστέρων χρόνων καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς νέας Πυθαγορείου σχολῆς καὶ διὰ τῆς ὑπὸ αὐτῆς ἐν μεγάλῳ βαθμῷ ἐπιτηδευομένης ὑποβολῆς Πυθαγορείων συγγραφοῶν, ὥστε ἀνάγκη ὀξυδερκεστάτης κριτικῆς, ἢ ἀποχωρισθῶσιν ἐκ τῶν προκειμένων ἡμῶν εἰδήσεων αἰ πεπλασμέναι. Ὑψηλότερον βαθμὸν ἀσφαλείας δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ὡς πρὸς μὲν τὴν ἱστορίαν τῆς Πυθαγορείου σχολῆς καὶ τοῦ ἴδρυτοῦ αὐτῆς⁽²⁾ περὶ ὀλίγων τιῶν μόνον, τῶν κυριωτάτων· ὡς πρὸς δὲ τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς περὶ ἐκείνων μόνον τῶν μερῶν αὐτῆς, περὶ ὧν πληροφοροῦσθαι ἡμεῖς τὴν γνήσιαν τοῦ Φιλολάου ἀποσπάσματ⁽³⁾, αἰ ἀνακοινώσῃς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐκεῖναι τῶν μεταγενεστέρων Δοξογράφων αἰ μικροβρίαι, ἧς διακινῶμεθα ν' ἀναφέρωμεν εἰς τὸν Θεόφραστον⁽⁴⁾.

(1) Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῆς ἀποθεώσεως αὐτοῦ ἰδὲ τὰς ἡμετέρας διατριβὰς ἐν ταῖς Περιόδοις Σωτηρ. τόμ. II', τεύχ. Δ' καὶ Ε' καὶ Ξ εν ο φ ἄ ν ε ι τόμ. Α' τεύχ. Ζ' καὶ Η', σελ. 289—301 καὶ 337—353.

(2) Περὶ τῶν γνωστῶν ἡμῶν Ἑλληνικῶν βιογραφιῶν τοῦ Πυθαγόρου πρὸλλ. σ. 36. 38 κ. ἐφ.

(3) Ἀπαντα τὰ σπλάσματα τοῦ Φιλολάου ἐπιχειρήσθη ὁ B o e c k h, Philolaos d. Pythag. Lehren (1819)· ἀφ' οὗ δ' ὁ Zeller, ἔδειξεν ὅτι μέρος τούτων ἐστὶν ὑποβολιαίου, ἐπειρήθη ὁ S c h a a r s c h m i d t (die angebl. Schriftstellerei d. Philol. 1864) ν' ἀποδείξῃ τὸ αὐτὸ περὶ πάντων. Μετ' ἐπιληρημένην ἐξέτασιν ἐπίσθην, λέγει ὁ Zeller, ὅτι τὰ μὲν ἐκ τοῦ περὶ ψυχῆς βιβλίου προερχόμενα ἀποσπάσματά εἰσι γνήσια, γνήσια δὲ τὰ λοιπὰ, ὧν γρηῃσιν ἐν μέρει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἦδη ἐποιήσατο. Πρὸλλ. Phil d. Gr. I⁵, 286 κ. ἐφ. 370 κ. ἐφ. 417 κ. ἐφ.

(4) Ἐκ τῶν νεωτέρων ἐκδόσεων τῆς Πυθαγορείου φιλοσοφίας μονιμονευτικά πλὴν τῶν γνωστῶν περιεχτικῶν ἔργων ἡ συγγραφή τοῦ C h a i g n e i, Pytha-

Πυθαγόρας ὁ Μνησάρχου ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ, ἐνθ' εἶχον μετα-
 ναστεύσει ἐκ τῆς Φιλωόντος εἰ πρόγονοι αὐτοῦ Τυρρηναῖοι Πελασγοὶ
 ὄντες. Περὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ δυνάμεθα τοσοῦτον μόνον ν' ἀπι-
 δεχώμεθα ὡς πιθανόν ἐκ τῶν ἀντιθέτων καὶ ἐν ταῖς καὶ ἑκάστη
 πολλαχῶς διαφωνουσῶν μαρτυριῶν, ὅτι ἐγεννήθη περὶ τὸ 580—570
 π. Χ., ὅτι περὶ τὸ 540—530 ἦλθεν εἰς Ἴταλίαν καὶ ὅτι ἀπέθανε
 περὶ τὸ τέλος τῆς ἑκτῆς ἢ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀρχὴν τῆς πέμπτης ἐκα-
 τονταετηρίδος. Ὡς τὸν πολυμαθέστατον τῶν χρόνων αὐτοῦ ἄνθρω-
 ποποιεῖται αὐτὸν ἤδη ὁ Ἡράκλειτος⁽¹⁾, ἀλλὰ πῶς καὶ πόθεν
 προσεκτήσατο τὰς γνώσεις ταύτας, ἀγνοοῦμεν. Αἱ μαρτυρίαι μετα-
 γενεστέρας περὶ τῶν ἀποδημιῶν αὐτοῦ εἰς τὰς Ἀνατολικὰς καὶ
 μεσημβρινὰς χώρας, ὅπως μάλιστα τὴν σαρδίαν καὶ θρησσίαν τῶν Φοι-
 νίκων, Χαλδίων, Μάγων, Ἰνδῶν, Ἀράβων, Ἰουδαίων, Θρα-
 κῶν καὶ τῶν Ἰταλιῶν Δρυίδων διὰ τε τὸ ἀντιθέτως τῶν μαρ-
 τυριῶν, τὴν μεταγενεστέρων ἐμφάνισιν τῶν εἰδήσεων τούτων καὶ τῆς
 (σελ. 46) ὑποδηλωθείσας ὑπάρτους περιστάσεις, ὑφ' ἃς ἐμφανί-
 ζονται, δὲν δύνανται νὰ ἔγῳσι κῆρος παραδόσεων ἐπὶ ἱστορικῆς ἀνα-
 μνήσεως στηριζομένων, ἀλλ' εἰσὶν ἀπλᾶ εἰκασίαι, εἰς ἃς ἔδωκεν
 ἀφορμὴν ἰδίως ἢ περὶ μεταμψυχώσεως διδασκαλία καὶ τινεσὶ Ὀρφικῶν
 καὶ Πυθαγόρεισ ἔθουσιν. Καὶ περὶ ἐπιδημίαις δέ τινεσὶ τοῦ Πυθαγόρου
 ἐν Αἴγυπτῳ, ἧτις οὐδὲν θὰ ἐνεῖχε τὸ ἀπίθανον, κατὰ πάντα τὰ
 φαινόμενα οὐδὲν ἐγίνωσκεν ἢ ἀρχαιότερα παράδοσις. Ὁ ἀρχαιότα-
 τος μάρτυρ τῆς εἰς Αἴγυπτον ἀποδημίας τοῦ Πυθαγόρου ἐστὶν ὁ
 Ἴσοκράτης⁽²⁾, ἐν καὶ ἡμισυῶν αἰῶνα μεταγενέστερος τοῦ περι-
 γραφομένου γεγονότος. Ἀλλὰ καὶ ἡ μαρτυρία αὕτη δὲν πηγάζει ἐξ
 ἱστορικῆς συγγραφῆς, ἀλλ' ἐκ λόγου ἐπιδεικτικού, ἐν ᾧ δὲν ἀπο-

gore et la phil. myth. (2 τόμ., 1873) ὡς μετ' ἀπιμαλείας ἐκπεπονημένα, ἀλλ'
 ἧτις παρέχει πίστιν καὶ εἰς ἀναξιόπιστους μαρτυρίας· τοῦ δὲ R o e t h τῆς ἀκρι-
 του καὶ μυθιστορικῆς Gesch. uns. abendländischen Philosophie, τόμ. 2
 (1858) μόνον μετὰ μεγίστης προφυλάξεως πρέπει νὰ γίνῃται χρῆσις.

(1) Ἀπ. 17 Byw. παρὰ Διογ. Π', α, 6. «Πυθαγόρας Μνησάρχου ἱστορίαν
 ἤσκησε ἀνθρώπων μάλιστα πάντων καὶ ἐκλεξόμενος ταύτας τὰς συγγραφὰς (ποίας
 συγγραφαί, ἀγνοοῦμεν) ἐποίησε ἑωυτοῦ σοφίαν, πολυμαθίαν, κακοτεχνίαν».
 Περὶλ. Ἡ ρ ο δ. Δ', 95 «Ἑλλήνων οὐ τῶ ἐσθνεστάτω σοφιστῇ Πυθαγόρῳ».

(2) Βρούσ. 11, 28. Περὶλ. 12, 33.

κρύπτει ὁ συγγραφεύς, ὅτι ἐπὶ ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ ἀξιοπιστίας οὐδεμίαν ἔχει ἀξίωσιν. Διότι ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν ἐγκώμιον Βουσίριδος γράψκνται Πολυκράτην τὸν σοφιστὴν λέγει· «Ἐπειτα εἰ καὶ τυγχάνομεν ἀμφοτέρωι ψευδῆ λέγοντες, ἀλλ' οὖν ἐγὼ μὲν κέχρημαι τούτοις τοῖς λόγοις, οἷσπερ χρῆ τοὺς ἐπαινοῦντας, σὺ δὲ οἷς προσήκει τοὺς λοιδοροῦντας» (¹). Τοιαύτη μαρτυρία οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀξίαν δύναται νὰ ἔχη. Καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ἐφικτάσθη πρῶτος ὁ Ἰσοκράτης, ὅτι ὁ Πυθαγόρας μετέβη εἰς Αἴγυπτον, ἀλλ' ὅτι παρέλαβε τὴν εἰδήσιν ταύτην παρ' ἄλλου, γεννᾶται πάλιν τὸ ζήτημα, εἰ ἐστηρίζετο ἢ εἰδήσις αὕτη ἐπὶ ἱστορικῆς ἀληθείας. Τοῦτο οὐ μόνον δὲν δυνάμεθα ν' ἀποδείξωμεν, ἀλλ' ἔστι καὶ ἀπίθανώτατον. Παρατηρεῖ μὲν ὁ Ἡρόδοτος (Β', 81) τὴν ὁμοιότητα τοῦ Πυθαγορείου ἐθίμου πρὸς τὸ Αἰγυπτιακόν, ὅτι ἀμφοτέροις οὐχ ὀπιόν ἐστι τὸ συγκαταθάπτεσθαι μετ' ἐνδυμάτων ἐξ ἐρίου, παρίστησι δὲ προσέτι τὴν πίστιν εἰς τὴν μετεμψύχωσιν ὡς ἐξ Αἰγύπτου εἰς Ἑλλάδα κομισθεῖσαν, ὅτι δ' ὅμως ὁ Πυθαγόρας ἐκόμισεν αὐτὴν ἐκεῖθεν δι' οὐδεμιᾶς λέξεως δηλοῖ τοῦτο ὁ Ἡρόδοτος, τοῦναντίον μάλιστα φαίνεται παραδεχόμενος ὅτι ἡ πίστις αὕτη μετεβιβάσθη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐν προγενεστέροις χρόνοις. «Τούτω τῷ λόγῳ (τῷ περὶ μετεμψυχώσεως) εἶσι οἱ Ἕλλήνων ἐχρήσαντο, οἱ μὲν πρότερον, οἱ δὲ ὕστερον, ὡς ἰδίῳ ἐωνιῶν ὄντι, τῶν ἐγὼ εἰδὼς τὰ οὐνόματα οὐ γράφω» (²). Ὅτι τὸν Πυθαγόραν νοεῖ ἐνταῦθα ὁ Ἡρόδοτος δὲν δηλοῦται. Διὰ τῶν λόγων «οἱ μὲν πρότερον» νοεῖ ὁ Ἡρόδοτος τὸν Μελάμποδα, διότι αὐτὸν (Β', 46) θεωρεῖ ὡς μετενεγκόντα ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν τοῦ Διονύσου λατρείαν, διὰ δὲ τῶν «οἱ δὲ ὕστερον» ἐδύνάτο τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι νοεῖ τὸν Πυθαγόραν· καὶ δὲν ὑπάρχει μὲν ἀπίθανος τοιαύτη τις ὑπόθεσις, δὲν ἔπεται δ' ὅμως ἐντεῦθεν, ὅτι ἦλθεν ὁ Πυθαγόρας εἰς Αἴγυπτον καὶ παρέλαβεν ἐκεῖθεν τὸ δόγμα τῆς μετεμψυχώσεως· διότι, προϋπάρχοντος ἤδη αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι διὰ τοῦ Μελάμποδος διαδεδομένου, δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ μεταβῆ ὁ Πυθαγόρας εἰς Αἴγυπτον, ἵνα λάβῃ αὐτοῦ γνώσιν. Ὁ Ἡρόδοτος οὐδὲν γινώσκει περὶ τῆς εἰς Αἴγυπτον ἀποδη-

(¹) Ἀπότ. 11, 33.

(²) Ἡ ρ ὁ δ. Β'. 123.

μίας τοῦ Πυθαγόρου, διότι ἄλλως ἦτο εὐκαιρος ἀφορμὴ αὕτη νῶν μνημονεύσῃ ταύτης. Αὐτὸς δὲ εἰκάζει ὅτι καὶ ὁ Μελάμπους τὰ τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου, ἅτινα συμπίπτουσι τοῖς παρ' Αἴγυπτίοις τελουμένοις, ἔμαθε παρὰ τοῦ Κάδμου καὶ τῶν ἄλλων μετ' αὐτοῦ ἐκ Φοινίκης εἰς Βοιωτίαν ἐλθόντων (¹).

Οὐδ' ὁ Ἀριστόξενος φαίνεται γινώσκων αὐτήν. Ἐλλείπει ἄρα πᾶσα ἀξιόπιστος περὶ αὐτῆς μαρτυρία. "Ὅσον δ' ἀπομακρυνόμεθα τοῦ φιλοσόφου, τοσοῦτον καὶ αἱ πηγαὶ ρέουσιν ἀφθονώτεροι περὶ τῆς ἀποδημίας ταύτης· ὅσα δὲ προχωροῦμεν πρὸς τοὺς χρόνους αὐτοῦ, τοσοῦτω πενιχρότεροι γίνονται· καὶ πρὸ τῶν ἀρχῶν ἔτι τῆς ἑκατονταετηρίδος σιγῶσι παντέλως. Πᾶς μεταγενέστερος γινώσκει πλείονα ἢ ὁ προγενέστερος αὐτοῦ. Καὶ ὅσον αἱ γνωριμίαι τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν Ἀνατολικῶν ἔθνῶν αὐξάνονται, τοσοῦτον αὐξάνεται καὶ ἡ ὀρίζων τῶν ἀποδημιῶν, αἵτινες ἤγαγον εἰς αὐτὰ τὸν σφόν Σάμιον χάριν μαθήσεως. Ἀλλὰ ταῦτά εἰσιν ἡ ὁδὸς τῆς μυθοπλαστίας οὐχὶ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως. Ἀδύνατος μὲν δὲν φαίνεται ἡ μετάβασις τοῦ Πυθαγόρου εἰς Αἴγυπτον ἢ Φοινίκην ἢ καὶ εἰς αὐτήν τὴν Βαβυλῶνα, ἀλλ' ἔστιν ὅλως ἀναπόδεικτος. Αἱ διηγήσεις περὶ αὐτῆς δὲν προῆλθον ἐξ ἱστορικῆς ἀναμνήσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς προὑποθέσεως ὅτι ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ κατήγετο ἔξωθεν. Ὁ συγκρητισμὸς τῶν μετὰ ταῦτα χρόνων διασαφεῖ ἀρκούντως τὴν γένεσιν τῆς προὑποθέσεως ταύτης. Ὁ Ἡρόδοτος (²) οὐδὲν φαίνεται πῶ περὶ διατριβῆς τοῦ φιλοσόφου ἐν Αἴγύπτῳ γινώσκων· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἰσοκράτης λέγων περὶ «φιλοσοφίας», ἦν δῆθεν ὁ Πυθαγόρας μετεφύτευσεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, νοεῖ πάντως πολλῶ ἦττον ἐπιστημονικῶς διδασκαλίας ἢ τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ καθήλου ὡς ἀναμνηρωτοῦ. Περὶ δὲ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους (κατὰ τὰ ἐν σελ. 47 κ. ἐξ. εἰρημένα) ὅλως ἀπιθανώτατον ὑπάρχει, ὅτι παρῆγον δῆθεν οἱ φιλόσοφοι οὗτοι ἐξ Αἴγύπτου σύστημα, τηλικαύτην ἀσκῆσιν δύναριν, οἷαν τὸ Πυθαγόρειον.

Ἀξιοπιστοτέρα μὲν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀσφαλῆς ἐστὶν ἡ (ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 4 αἰῶνος, παρὰ Διογένηι Α', ικ, 118 κ. ἐφ. κ..

(¹) Ἡροδ. Β', 49.

(²) Β' 81. 123. Περὶ βλ. κεφ. 49. 53.

ἀλλ. ἐπιβεβαιωμένη) μαρτυρία, ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἔσχε διδάσκαλον τὸν Φερεκύδην, καὶ ἐκ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀνξίμανδρον ὡς μαθητοῦ πρὸς διδάσκαλον (¹) φαίνεται ἐπὶ ἀπλῆς εἰκασίας στηριζομένη, ἐπίδρασίς τις ὅμως τῆς ἀστρονομικῆς τοῦ Ἀνξίμανδρου θεωρίας (ἰδὲ ἀν. σελ. 71 κ. ἐφ.) ἐπὶ τὴν Πυθαγορικὴν φαίνεται πιθανή. Ὁ Πυθαγόρας τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ δρασίμην ἤρξατο καὶ ἔσκει ἀποτελεσματικῶς ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι· τοῦτο δ' ἀποδεικνύουσιν οἱ περὶ Πυθαγόρου λόγοι τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τὰ περὶ Ζαμύλξιδος ἱστορούμενα ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου. Ἀλλ' εἴτε διότι δὲν γυμνάσκει παρά τινος πολίταις αὐτοῦ, εἴτε διὰ τὴν τυραννίαν τοῦ Πολυκράτους, εἴτε διὰ τὸν φόβον τῆς Περσικῆς κατακτησεως, εἴτε καὶ δι' ἄλλων τινῶν λόγων, ἐγκατέλιπε τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν εὔρεν ἐκεῖ τὸ κύριον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ στάδιον. Ἐγκαταστῆς δ' ἐν τῇ περιουσίᾳ διὰ τε τὴν ὑγειανὴν τοποθεσίαν καὶ τὴν ἀρετὴν τῶν κατοίκων αὐτῆς Κρότωνι ἰδρύσκει ἐν αὐτῇ σχολήν, ἣτις διετέλεσε μέχρι τῆς διαλύσεως αὐτῆς ὕψω σταθερῶς μετὰ τῆς Ἰταλίας συνδεδεμένη, ὥστε τὰ μέλη αὐτῆς ἐκλήθησαν φιλόσοφοι «Ἰταλικοὶ» καὶ ἀπερὶ τὴν Ἰταλίαν» (²). Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὁ βίος τοῦ Πυθαγόρου ἐστὶν ὕψω σκοτεινός καὶ ὑπὸ μυθωδῶν εἰδήσεων κακλυμένος, ὥστε ἡ τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας εὔρεσις ἐν τῷ πλήθει τῶν πλασματῶν ὑπάρχει δυσχερής.

Τὸν Πυθαγόραν περιέβαλεν ἡ αἰγλή τοῦ Θεοματοποιοῦ καὶ θείου ἀνδρός. Ἐθεωρεῖτο ἀγαπητός· καὶ μάλιστα υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐτιμᾶτο ὡς θεὸς ὑπὸ τῶν συνόντων· τούτῳ δὲ τὴν μείζω ἢ κατ' ἀνθρώπου φύσιν λέγεται ὅτι ἐπεβεβαίωσε διὰ προφητειῶν καὶ θυμάτων παντὸς εἴδους (³). Οὐδὲν θυμαστόν, ὅτι τριούτος ὢν ὁ Πυ-

(¹) Παρὰ Π ο ρ φ ο ρ. π. Πυθ. 2. 11.

(²) Ἀ ρ ρ ο τ ο τ. Μετὰ τὰ Φυσ. 987, α, 10. 31. 988, α, 26. Παρὰ οὐρανῶ 293, α, 20. Μεταφ. 342, β, 30. Ἐρῶλ. Σέξτ. Ἐμπειρ. πρὸς φυσικὸς Β', σελ. 284. Πλ ο υ τ. Ἀρίσκ. Α', γ, 24.

(³) 1) ὅτι συγγένους ἐθεάθη ἐν τε τῇ Κρότωνι καὶ τῷ Ταυραμανίῳ τῆς Σικελίας.

2) ὅτι εἶχε γουστῶν τὸ ἰσχυρόν, ὅπερ ἐφάνη ποτὲ ἐν Ὀλυμπίᾳ τοῖς ἐκεῖ θεοφοῖς, αὐτοῦ παραγυμνωθέντος, καὶ ὅπερ εἶδει τῷ Ἀθήρῳ, τῷ ἱερεῖ τοῦ ἐν Ἰ

Πυθαγόρας εὐθύς κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐμφάνισιν ἐν Κρότωνι ἐφείλκυσε πρὸς ἑαυτὸν πάντας. Λέγεται ὅτι κατὰ πρόωτον ἐμίλησε πρὸς τὸ ἀρχεῖον, ἦτοι τὸ συνέδριον τῶν γερόντων, ἔπειτα κατ' ἐντολὴν τῶν ἀρχῶν πρὸς τοὺς νέους καὶ τέλος πρὸς τὰς γυναῖκας. Ἀνὰ πάσαν τὴν Ἰταλίαν διεχύθη μεγάλη καὶ ζωνηρὰ ἢ φήμη αὐτοῦ καὶ μεγίστης παρὰ πάντων ἕξιούτο τιμῆς. Μαθηταὶ καὶ μαθήτρια συνέρ-

περβορέαις Ἀπόλλωνος πρὸς πίστωσιν ὅτι ὀρθῶς προσείκασεν αὐτὸν ὁ Ἄθαραι πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα. Ἦν θείαν αὐτοῦ καταγωγὴν ἐπιθεβαιοῦν τῷ Ἀθάρει ὁ Πυθαγόρας ἐξηριθμησε καθ' ἕκαστον πάντα τὰ ἐν τῷ νουῦ τοῦ Ἀπόλλωνος κείμενα προσθεῖς αὐτῷ ὅτι ἦλθεν ἐπὶ τῆς γῆς ἀνθρωπόμορφος ἐπ' εὐεργεσίᾳ καὶ θεραπειᾷ τῶν ἀνθρώπων, ἵνα μὴ ξενίζομενοι οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὸ ὑπερέχον τῆς φύσεως αὐτοῦ ταράσσωνται καὶ ἀποφεύγωσι τὴν παρ' αὐτοῦ μάθησιν.

3) ὅτι ὁ ποταμὸς Νέσσοι διαβλίνοντά ποτε μετὰ τῶν Ἰταλίων προσηγόρευσε αὐτὸν εἰς ἐπήκουσιν πάντων τρανῶς ἀποφθεγγόμενος «χαῖρε, ὦ Πυθαγόρα».

4) ὅτι μετὰ ἑπτὰ καὶ διακόσια ἔτη παρεγένετο ἐκ τοῦ Ἄδου εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

5) ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ δογμαμάτων ὑπηγόρευσε αὐτῷ ὁ Ἀπόλλων διὰ τῆς ἐν Δελφοῖς ἱερείας αὐτοῦ Θεμιστοκλείας.

6) ὅτι καταλθὼν εἰς τὸν Ἄδην εἶδε τὰς ψυχὰς τοῦ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου κολληζομένας δι' ὅσα περὶ Θεοῦ ἔσειμνα ἐφύσταντο, τὴν μὲν τοῦ Ὀμήρου ψυχὴν ἀπὸ δένδρου κρεμαμένην καὶ ὄρει περὶ αὐτήν, τὴν δὲ τοῦ Ἡσιόδου πρὸς κίονι χαλκῷ δεδεμένην καὶ τρίζουσιν.

7) ὅτι τὴν Δαυνίαν ἄρκτον λυμαινομένην τοὺς κατοίκους κατασχὼν καὶ θωπεύσας ὤρκωσε νὰ μὴ θίγη πλέον ἐμψύχου ὄντος, ἐκείνη δὲ φυγοῦσα εἰς τὰ ὄρη διεφύλαξε τὸν ὄρκον καὶ οὐχ ὅπως ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐδὲ ζῆον ἄλογον ἐφάνη τοῦ λοιποῦ βλάπτουσα.

8) ὅτι ἰδὼν ποτε ἐν Ἰάργυντι βοῦν γλωρούς κυάμους τρώγοντα, προσελθὼν τῷ βουκόλῳ συνεβούλευσε νὰ εἴπῃ πρὸν τὸν βοῦν ν' ἀπόσχῃται τῶν κυάμων. Ἐπειδὴ δ' ἔσκωψεν αὐτὸν ὁ βουκόλος εἰπὼν ὅτι δὲν γινώσκει νὰ λαλῇ βοῖστί, προσελθὼν τῷ βοῖ ὁ Πυθαγόρας προσεψιθύρισε εἰς τὸ οὖς καὶ οὕτως οὐ μόνον ἀπίστευσε τὸν βοῦν τοῦ κυάμωνος, ἀλλὰ καὶ ὕστερον οὐδέποτε ἤψατο κυάμων ὁ βοῦς.

9) ὅτι διαλεγόμενος ποτε κατὰ τύχην ἐν Ὀλυμπίᾳ περὶ τε αἰωνῶν καὶ συμβολῶν καὶ διοσημειῶν καὶ λόγων ὅτι παρὰ Θεῶν γίνονται ἀγγελίαι τινές καὶ λόγοι πρὸς τοὺς ὡς ἀληθῶς θεοφιλεῖς τῶν ἀνθρώπων εἶδεν ἄετὸν ὑπερίπταμενον, τοῦτον δὲ καλέσας κάτω πρὸς ἑαυτὸν καὶ θωπεύσας ἀφῆκε πάλιν.

10) ὅτι, ὅτε Δικτυουλαὶ ἀνέσυρον τὴν σαγήνην ἐκ τοῦ βυθοῦ, ἐπιστάς ὁ Πυθαγόρας προσεῖπεν αὐτοῖς πόσον πλῆθος ἰχθύων εἶχεν ἡ σαγήνη ὀρίσας ἀκρι-

ρευσαν πρὸς αὐτὸν οὐ μόνον ἐκ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλληνικῶν ἀποικιωῶν,

ὡς τὸν ἀριθμὸν. Οἱ δ' ἄλιεῖς ὡμολόγησαν ὅτι, ἂν εὐρεθῆ ἀληθεύων, θά πρῶ-
ξωσιν ὅ,τι ἂν αὐτοῖς ἐπιτέξῃ. Ἐκεῖνος δὲ ὄρον ἔθηκεν, ἵνα ἀφήσῃσι πάλιν
ζῶντας τοὺς ἰχθῦς πρότερον ἀκριβῶς αὐτοὺς ἐξαριθμήσαντες. Τὸ δὲ θαυ-
μασιώτερον τούτων, εἰ καὶ ἔμενον οἱ ἰχθύες κατὰ τὸν μακρὸν τῆς ἀριθμήσεως
χρόνον ἐκτὸς τοῦ ὕδατος, οὐδεὶς αὐτῶν ἀπέπνευσε, τοῦ Πυθαγόρου ἐφεστῶτος·

11) ὅτι πολλοὺς τῶν ἐντυγχανόντων ἀνεμίμησκε τοῦ προτέρου αὐτῶν βίου,
ὃν πάλαι ποτὲ ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐβίωσε προτοῦ νῆ εἰσέλθῃ εἰς τὸ πικρὸν σῶμα· καὶ
ἑαυτὸν δὲ δι' ἀναμφιλέκτων τεκμηρίων ἀπέφαινε ὄντα ποτὲ Εὐφορβόν, τὸν υἱὸν
τοῦ Πάνθου. Καὶ τῶν Ὀμηρικῶν δὲ στίχων ἐκείνους μάλιστα ἐξύμνει καὶ μετὰ
ἄλλους ἐμμελέστατα ἀνέμελεπεν, ἐν οἷς παρίσταται ὁ εὖοπλος τοῦ Πάνθου υἱὸς
Εὐφορβὸς φονευόμενος καὶ συλωμένος ὑπὸ τοῦ Ἀτρείδου Μενελάου (Ἰλ. P. 50—60)·

12) ὅτι νεῶς ποτε καταπλεύσας, οἱ φίλοι ἤρχοντο νῆ κομίσει αὐτοῖς τὰ
ἐνόντα, ἐκεῖνος δὲ εἶπε· νεκρὸν λοιπὸν θά κομίσει ἡμῖν ἡ νηὺς. Καὶ τῷ ὄντι δὲ
νεκρὸν εἶχεν ἡ καταπλεύσασα νηὺς·

13) ὅτι προσφήτευσε σεισμὸν, φρεατίου ὕδατος γευσάμενος·

14) ὅτι νεῶς οὐριοδρομούσας προσεῖπεν ὅτι θά καταποντισθῆ καὶ ἐγένετο ὡς
προεῖπε. Καὶ μυρία ἕτερα τούτων καὶ θαυμαστότερα περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὁμαλῶς καὶ
συμφώνως ἱστοροῦνται, λέγει περὶ τοῦ Πυθαγόρου ὁ Πορφύριος καὶ ἐπαναλαμ-
βάνει ὁ Ἰάμβλιχος, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν περὶ οὐδενὸς ἐπενοήθησαν πλείονα οὐδὲ
περιττότερα. Διὸ καὶ συμπεραίνουσιν οἱ νέοι Πυθαγόρειοι ἐκ τούτων, ὅτι ὁ Πυ-
θαγόρας ἐγένετο κρείττων τις καὶ οὐχὶ ἄνθρωπος καὶ ὅτι τοῦτο σημαίνει τὸ παρ'
αὐτοῖς λεγόμενον καὶ ἀπορούμενον ὅτι· ἄνθρωπος δίπους ἐστὶ καὶ ὄρνις καὶ
τρίτον ἄλλο. Τοῦτο τὸ τρίτον ἐστὶν ὁ Πυθαγόρας. Τοῦτ' αὐτὸ τὸ ὑπεράνθρω-
πον τοῦ Πυθαγόρου ἐξεδήλουν οἱ Πυθαγόρειοι διὰ τοῦ ὀρισμοῦ· «Τοῦ λογικοῦ
ζῴου τὸ μὲν ἐστὶ θεός, τὸ δ' ἄνθρωπος, τὸ δ' οἶον Πυθαγόρας».

15) ὅτι αὐτὸς μόνος τῶν θνητῶν ἤκουσε τὴν ἁρμονίαν τῶν σφαιρῶν.

16) ὅτι ὁ Ἑρμῆς, οὗ υἱὸς ἐγένετο ὁ Πυθαγόρας ἐν προγενεστέρῳ τινὶ βίῳ,
ἔδωκεν αὐτῷ τὸ χάρισμα τοῦ ἀνεμίμησκεσθαι τὰς διαφόρους καταστάσεις τοῦ
παρελθόντος βίου, ὅτε ὁ Πυθαγόρας ἔζησεν ὡς Α ἰ θ α λ ἰ ὀ η ς — διασημότατος
κῆρυξ τῶν παλαιτάτων χρόνων — εἶτα ὡς Εὐφορβός, εἶτα ὡς Ἑρμότι-
μος, εἶτα ὡς Δῆλιος ἄλιεὺς Πύρρος καὶ τέλος ὡς Πυθαγόρας, καὶ
διαμνημονεύειν τὴν διὰ πάντων τῶν ἀνδρῶν τούτων περιπέλησιν τῆς ψυχῆς αὐ-
τοῦ, δηλ. ὅσα ἐν τῇ ζωῇ ἐκάστου συνέβησαν καὶ εἰς ὅσα ζῶα καὶ φυτὰ ἡ ψυχὴ
αὐτοῦ εἰσῆλθε καὶ ὅσα ἐν Ἄδου ἔπαθε καὶ τίνα ὑπομένουσιν ἐκεῖ αἱ λοιπαὶ
τῶν ἀνθρώπων ψυχαί.

17) ὅτι ἔδωκεν αὐτῷ προσέτι ὁ Ἑρμῆς δῶρον νῆ διατρίβῃ κατὰ βούλησιν ἐν
τῷ Ἄδῃ ἢ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐν δὲ τῷ Ἄδῃ μεταξὺ νεκρῶν εὐρισχόμενος νῆ διασώζῃ
τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν μνήμην.

ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν Ἰθαγενῶν Ἰταλικῶν φύλων Λευκανοὶ καὶ Μεσσάπιοι καὶ Πευκέτιοι καὶ Ῥωμαῖοι. Οἱ περιφημότετοι τῶν νομοθετῶν (¹) τῶν χωρῶν ἐκείνων λέγονται ὅτι αὐτὸν ἔσχον διδάσκαλον καὶ δι' αὐτοῦ ἀνιδρύθη ἐν ἀπάσῃ τῇ Μεγάλῃ Ἑλλάδι τάξις, ἐλευθερία, χρηστὰ ἤθη καὶ καλοὶ νόμοι. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ σοφοὶ Γαλάτται ἱερεῖς Δρυΐδαι φέρονται ὡς μαθηταὶ αὐτοῦ.

Ἡ Πυθαγόρειος σχολὴ περιγράφεται οὐ μόνον ὡς ἐπιστημονικός, ἀλλὰ καὶ ὡς θρησκευτικός καὶ πολιτικός ἰδίως σύλλογος. Ἴνα γένηται τις ἀποδεκτός ἐν αὐτῷ, ὤφειλε νὰ υποβληθῆ πρότερον οὐ μόνον εἰς αὐστηρὰν δοκιμασίαν, ἔτι δὲ καὶ φυσιογνωμικὴν, ἥς τέχνης εὐρετῆς λέγεται ὑπὸ τοῦ Ἰππολύτου ὁ Πυθαγόρας, ἀλλὰ καὶ εἰς πολυετῆ σιγὴν. Ἀρχὴ τῆς σχολῆς ἦτο : μὴ εἶναι πάντα πρὸς πάντας ῥητά. Οἱ μαθηταὶ ἀντεῖχοντο οὕτω στεροῦς τῶν διδασμάτων τοῦ διδασκάλου, ὥστε πᾶσαν περὶ αὐτῶν ἀμφιβολίαν ἀπέκρουον διὰ τοῦ περιφήμου κατὰπάντας «αὐτὸς ἔφα» (ὁ Πυθαγόρας δῆλα δῆ). Ἵπεχρεοῦντο δὲ νὰ φυλάττωσιν ἐν ἐχερρημοσύνῃ (ἐχεμυθία) οὐς ἂν ἀκροάζωνται λόγους. Ἀπὸ τῶν νεωμύστων ἀπεκρούετο τὸ πρόσωπον τοῦ διδασκάλου διὰ παρκαπετάσματος καὶ εἰς τινὰς μόνον ἐξ αὐτῶν ἐπετρέποντο συνάφεισ στενωτέραι καὶ τὰ τῆς σχολῆς μυστήρια. Ἡ διδασκαλία τῆς σχολῆς ἐτηρεῖτο λίαν ἐπιμελῶς ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῆς περιορισμένη, πᾶσα δ' ὑπέρβασις τῶν ὁρίων τούτων ἐτιμωρεῖτο αὐστηροῦς. Ἴνα δὲ ἀποβάνωσιν ἀκατάληπτοι τοῖς ἀμυήτοις, ἐποιοῦντο χρῆσιν οἱ Πυθαγόρειοι καὶ αὐτὸς ἤδη ὁ τῆς σχολῆς ἰδρυτῆς συμβολικῶν ῥητρῶν, ὧν οὐκ ὀλίγαι καὶ μέχρις ἡμῶν διεσώθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα Σύμβολα Πυθαγόρου (²). Ἀνεγνώριζον

(¹) Μεταξὺ τούτων φέρονται καὶ ὁ Ζάλευκος, ὁ Χαρώνδας καὶ ὁ Νομᾶς. Ἀλλ' ὁ μὲν Ζάλευκος ἦτο πρεσβύτερος τοῦ Πυθαγόρου κατὰ μίαν ὄλην ἑκατονταετηρίδα, ὁ δὲ Χαρώνδας τοσοῦτω νεώτερος, ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γένηται μαθητῆς τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ δὲ Νομᾶ ἡ μαθητεία ἀναφίνεται κατὰ πρῶτον ἐν τοῖς τῷ 181 π. Χ. υποβληθεῖσι τῷ Νουμᾶ βιβλίοις (ἰδὲ Zeller Phil. d. Griechen τόμ. V, σελ. 83, 2).

(²) Τὰ παρὰ Διογένηι (Η', 17), Πλουτάρχῳ (π. παιδ. ἀγωγ. 17, 6. Συμπ. προβλ. Η', ζ', 1, 7, 1, 5). Ἀθηναίῳ (I, 452 Δ.). Πορφύρῳ (β. Πυθ. 42 κ. ἐφ. Πρβλ. καὶ Ἰαμβλίχου β. Πυθ. 105) σωζόμενά εἰσι τάδε:

1) πῦρ μαχαίρῃ μὴ σκαλεῖν. — 2) Ζυγὸν μὴ ὑπερβαίνειν. — 3) Ἐπὶ χοίνι-

δ' ἀλλήλους οἱ ἐπαινοὶ διὰ συμβούλων, τῆς «πεντεγράμμου», ἴσως δὲ καὶ τοῦ «γνώμονος». Ὁ μαθητὴς ὤφειλε πρῶτον μὲν εἰς ὕπνον κατὰ κλίβανον, καὶ ἐξελέγχῃ τὰς τῆς ἡμέρας πράξεις ἐξετάζων ἐκυτὸν

πῆ παρόβην, τί δ' ἔρεξα, τί δέ μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη,

ἐγειρόμενος δ' ἐκ τῆς κλίνης καὶ κατὰ στρωγνήν πρόγραμμα τῶν ἔργων τῆς ἡμέρας.

εὖ μάλα ποιπνεύων ὅσ' ἐν ἡματι ἔργα τελέσσει.

Τοὺς ἀποδειχθέντας ἀνεκτίτους ἀπέβηλον ἐκ τῆς σχολῆς κατ' ἀτιμωτικὸν τρόπον.

Οἱ μαθηταὶ διηροῦντο εἰς τρεῖς τάξεις, εἰς ἀκουστικούς, μαθηματικούς καὶ φυσικούς ἢ κατ' ἄλλους εἰς δύο, εἰς ἐξωτερικούς καὶ ἐσωτερικούς, ὧν οὗτοι μὲν ὠνομάζοντο καὶ μαθηματικοί, ἐκεῖνοι δὲ καὶ ἀκουσματικοί. Κατὰ τὸν Ἰππόλυτον καὶ τὸν Ἰάμβλιχον οἱ μὲν ἐσωτερικοὶ ἐκκληροῦντο Πυθαγόρειοι, οἱ δ' ἐξωτερικοὶ Πυθαγορισταί. Ὁ δ' ἀνώτατος τοῦ Φωτίου διακρίσθαι ἄλλως, εἰς σεβαστικούς, πολιτικούς καὶ μαθηματικούς, ἔτι δὲ εἰς Πυθαγορικούς, Πυθαγορείους καὶ Πυθαγοριστάς. Καὶ Πυθαγορικούς μὲν λέγει τοὺς τοῦ Πυθαγόρου

καὶ μὴ καθέζεσθαι. — 4) Καρδίαν μὴ ἐσθίειν. — 5) Ἀποδημοῦντα ἐπὶ τοῖς ὅροις ἀνεπιστρεπτῆν ἢ ἀποδημοῦντα μὴ ἐπιστρέφεισθαι. — 6) Φορτίον μὴ συγκαθιχεῖν, συνεπιθέσθαι δέ. — 7) Ὀμωροφίους χελιδόνας μὴ ἔχειν. — 8) Κυάμων ἀπέχεσθαι. — 9) Τὰς λεωφόρους μὴ βυθίζειν. — 10) Τὰ στρώματα συνδεδεμένα ἔχειν ἢ συνταράττειν ἐξ εὐνῆς ἀναστάντας τὰ στρώματα. — 11) Μὴ φορεῖν στενὸν δακτύλιον. — 12) Χύτρας ἔχειν συγγεῖν ἐν τῇ τέφρῃ ἢ χύτρας τύπον ἀρθείσεως ἐν σποδῷ μὴ ἀπολιπεῖν, ἀλλὰ συγγεῖν. — 13) Μὴ ῥαδίως δεξιὰς ἐμβάλλειν. — 14) Γαμφώνυχια μὴ πρέπειν. — 15) Μὴ γεύεσθαι μελανούρων. — 16) Σιτίον εἰς ἀμίδα μὴ ἐμβάλλειν. — 17) Ἐν δακτυλίῳ εἰκόνα θεοῦ μὴ περιφέρειν. — 18) Στέφανον μὴ τίλλειν. — 19) Σπονδὰς ποιεῖσθαι τοῖς θεοῖς κατὰ τὸ οὖς τῶν ἐκπιωματίων. — 20) Μὴ ἐσθίειν ὅσα μὴ θέρια, γένεσιν, αὐξήσιν, ἀρχάν, τελευτήν, μηδ' ἐξ ὧν ἡ πρώτη τῶν πάντων ὑπόθεσις γίνεται. — 21) Δαδίῳ θᾶκον μὴ ἐμβόργυσθαι. — 22) πρὸς ἥλιον τετρακκισμὸν μὴ ὀμίζειν. — 23) Ἀποσυγίσματος καὶ κουρατῆς μὴ ἐπουρεῖν μηδ' ἐφίπτασθαι. — 24) Ὀξείαν μάχαιραν ἀποστρέφειν. — 25) Μὴ ὑπερβαίνειν σάρον.

Τίνα ἐξ αὐτῶν παρὰ τίνι τῶν προειρημένων συγγραφέων σφάζονται καὶ πῶς ὑπ' αὐτῶν ἐρμηνεύονται, εὕρισται ὁ ἀναγνώστης ἐν τῇ «Περὶ ἀποθεώσεως τοῦ Πυθαγόρου διατριβῇ», ἣν ἐδοκίμασε ἀμεν διὰ τῶν Περουδικῶν «Σωτήριος» τόμ. II', τεύχ. Δ' σελ. 139 κ. ἐρ. καὶ «Ξενοφάνους» τόμ. Α', τεύχ. II' σελ.

μαθητάς, Πυθαγορείους δὲ τοὺς τούτων μαθητάς, Πυθαγοριστάς δὲ τοὺς ἐξωθεν ζηλωτάς.

Οἱ μεταγενέστεροι παριστᾶσι τὴν σχολὴν τοῦ Πυθαγόρου ὡς ἑταιρεία ἀσκητῶν, ζώντων ἐν κοινοκτημιονισμῷ ὑπ' αὐστηρὰν μοναχικοῦ τάγματος πειθαρχίαν, ἀπεχόμενων τοῦ κρέατος, τῶν κυάμων, τῶν κελλίων ἐνδυμάτων καὶ διαφυλαττόντων ἀδιάρρηκτα τὰ τῆς σχολῆς μυστήρια. Εἰς τὴν ἱστορικὴν ἕνωσιν ἐξέτασιν παρίσταται τῶν Πυθαγορείων ὁ σύλλογος κατὰ πρώτην ὕψιν ὡς εἶδος τι τῶν τότε μυστηρίων. Καὶ κέντρον μὲν αὐτοῦ ὑπάρχουσι τὰ «ὄργια», περὶ ὧν ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος Β', 81, κύριον δὲ δόγμα ἢ περὶ μεταμφυχώσεως διδασκαλίαν, ἧς ὁ Ξενοφάνης ἤδη ποιεῖται μνείαν (παρὰ Διογ. Η', κ, 36). Παρὰ τῶν μεμνημένων ἀπητεῖτο ἀγνότης βίου (πυθαγόρειος τρόπος τοῦ βίου Πλάτ. Πολ. Χ, 600 Β), καὶ ὄν ἕνωσιν ἐπέβαλλοντο αὐτοῖς, κατὰ τοὺς ἀξιόπιστοτάτους μάρτυρας, ὀλίγη μόνον καὶ ῥαδίως ἐκπληρούμενη ἀπασχί. Ἄλλ' ὅ,τι τὸν Πυθαγόρειον σύλλογον διακρίνει ἀπ' ἄλλων συγγενῶν φαινόμενων ἐστὶν ἢ πρὸς ἠθικὴν ἀναμόρφωσιν τροπή, ἣτις ἐδόθη εἰς τὸ μυστικὸν τοῦ Πυθαγόρου δόγμα καὶ τὴν θρησκευτικὴν λατρείαν, καὶ ἢ τάσις, ὅπως ἀνατρέφονται τὰ μέλη αὐτοῦ συμφώνως πρὸς Δωρικὸν ἔθνος καὶ περὶ ζωῆς δόξας εἰς σωματικὴν καὶ διανοητικὴν ὑγίειαν, εἰς ἠθικότητα καὶ ἐγκράτειαν. Τὸ πρῶτον ἄρα καὶ κύριον ἐν τῷ Πυθαγορισμῷ ἦτο τὸ ἠθικὸν καὶ θρησκευτικὸν στοιχεῖον. Ὁ Πυθαγόρας ἤθελε γὰρ ἐπενέγκῃ τῇ βοήθειᾳ τῆς θρησκείας ἀναμόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου, αἱ πρακτικαὶ δ' αὐταὶ τάσις συνεδέθησαν μετὰ τῆς περὶ τοῦ παντός θεωρίας καὶ εἰς ταύτην ἀκριβῶς ὑφείλει ὁ Πυθαγορισμὸς τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας θέσιν αὐτοῦ.

Μετὰ τῆς τάσεως ταύτης συνδέονται οὐ μόνον ἢ θεραπείαι τεχνῶν τινῶν καὶ ἐπιτηδεύσεων, οἷον τῆς γυμναστικῆς, μουσικῆς, ἰατρικῆς, ἀλλὰ καὶ ἢ ἐπιστημονικὴ ἐνέργεια, ἣτις ἠσκαεῖτο ἐντὸς τοῦ συλλόγου κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἱδρυτοῦ, καὶ περὶ ἣν λίαν σπικνίως εὑρισκον ἀφορμὴν ἢ ἀσχολῶνται οἱ μὴ ὄντες μέλη μηδὲ μετέχοντες τῶν μυστηρίων τῆς σχολῆς. Αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστήμαι εἶχον τὴν κυρίαν αὐτῶν ἑδραν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 4 π.Χ. αἰῶνος ἐν τῇ Πυθαγορείῳ σχολῇ. Ταύταις δὲ εἶπετο ἢ περὶ φύσεως ἐκείνη διδασκαλία, ἣτις παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις ἀποτελεῖ τὸ οὐσιώ-

δες περιεχόμενον τοῦ ἑαυτῶν φιλοσοφικοῦ συστήματος. Ὅτι δὲ ἠθικὴ τις ἀναγκάσις, οἷαν ὁ Πυθαγόρας ἐπεδίωκεν, ἀμέσως καὶ εἰς πολιτικὴν ἀναμόρφωσιν ἐμελλε νὰ μεταβληθῆ, ὑπῆρχε τοῖς Ἕλλησι τῶν χρόνων ἐκείνων ἀφ' ἑαυτοῦ νοητόν. Ἐν τῇ πολιτικῇ ἦσαν οἱ Πυθαγόρειοι συμφώνως πρὸς τὸ καθόλου πνεῦμα τῆς αὐτῶν θεωρίας ὑπερασπισταὶ τῶν Δωρικῶν ἀριστοκρατικῶν διαρρυθμίσεων, τῶν ἀποσκοπούσων αὐστηρᾶν ὑπαταγῆν τοῦ καθ' ἕκαστον εἰς τὸ ὅλον, καὶ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτῶν ἐδέσποζον ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψίν ἐπὶ πολὺν χρόνον πολλῶν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος πόλεων. Ἀλλ' ὅμως ἡ πολιτικὴ αὕτη θέσις τοῦ Πυθαγορείου συλλόγου πρῶτως ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἐπιβέσεις κατ' αὐτοῦ, αἵτινες καὶ αὐτὸν ἤδη τὸν Πυθαγόραν ἠνάγκασαν νὰ μεταναστεύσῃ ἐκ τῆς Κρότωνος εἰς τὸ Μεταπόντιον, ἔνθα καὶ ἐπεσφάγισε τὸν ἑαυτοῦ βίον. Μετὰ πολυετεῖς συγκρούσεις, πιθανὸν περὶ τὸ 440—430 π. Χ., ἡ πυρπόλησις τοῦ βουλευτηρίου τῶν Πυθαγορείων ἔδωκε τὸ σύνθημα εἰς τὴν ἀνά πᾶσαν τὴν Ἰταλίαν ἐκταθέντα διωγμὸν, καθ' ὃν πολλοὶ τῶν Πυθαγορείων ἀπώλοντο, οἱ δ' ἐναπολειφθέντες διεσκορπίσθησαν. Ἐκ τούτων τῶν φυγάδων, δι' ὧν ἡ μέση Ἑλλάς ἔλαβε κατὰ πρῶτον γνῶσιν τῆς Πυθαγορείου φιλοσοφίας, ἦσαν ὁ Φιλόλαος (ιδεὲ ἀν. σελ. 88, 2) καὶ ὁ Ἀῦσις, ὁ τοῦ Ἐπαιμεινώνδου διδάσκαλος· ἀμφότεροι δ' αὐτοὶ ἔζων ἐν Θήβαις. Μαθητὴς τοῦ πρώτου ὑπῆρξεν ὁ Εὐρυτος, οὗτινος οἱ μαθηταὶ ὀνομάζονται ὑπὸ τοῦ Ἀριστυξένου οἱ τελευταῖοι Πυθαγόρειοι. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4 π. Χ. αἰῶνος εὐρίσκομεν ἐν Τάραντι τὸν Κλεινίαν καὶ εὐθὺς μετὰ ταῦτα τὸν περίφημον Ἀρχύταν (1), δι' οὗ ἀνέλαθεν ἐκ νέου ἡ Πυθαγορείος φιλοσοφία τὴν διεύθυνσιν ἰσχυρᾶς κοινότητος, ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τούτων φαίνεται ἡ Πυθαγορείος ἐπιστήμη καὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἀποσβεσθεῖσα ἢ περιελθοῦσα εἰς ἀσημύτητα, τούναντίον δὲ τὰ Πυθαγορεία μυστήρια διετηροῦντο καὶ μάλιστα προσέβαινον ἐπὶ πλέον διαδιδόμενα.

(1) Ἀμφότεροι ἐξυμνοῦνται ὡς ἄνδρες εὐγενοῦς, σώφρονος καὶ φιλανθρώπου χαρακτήρος. Ὁ μὲν Κλεινίας ἔζη ἐν Ἰρακλαίᾳ περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Φιλόλαου· φέρονται δ' αὐτοῦ φιλοσοφικαὶ τινες ἀποφάνσεις, ὧν ἡ γνησιότης ἀβεβία. Ὁ δὲ Ἀρχύτας σύγχρονος τοῦ Πλάτωνος μέγας πολιτικὸς ἄμα καὶ στρατηγὸς ἐπτάκις στρατηγήσας τῶν Ταραντίνων, καὶ περ τοῦ νόμου κωλύοντος πλέον τοῦ ἑνἑαυτοῦ στρατηγεῖν, οὐδέποτε δὲ ἠττηθεὶς, ἦτο πρὸς τούτοις ἔσχατος περὶ τὰ μαθηματικά, μηχανικὰ καὶ ἀρμονικὰ.

§ 18.

Περὶ τοῦ Πυθαγορείου συστήματος· περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῶν στοιχείων αὐτοῦ.

Χαρακτήρ τοῦ συστήματος.—Βάσις καὶ κέντρον αὐτοῦ ἡ θεωρία τοῦ ἀριθμοῦ.— Ἀντιθέσεις.— Συστοιχία ἀγαθῶν καὶ κακῶν.— Ἐφαρμογή τῆς θεωρίας τοῦ ἀριθμοῦ ἀμέθοδος καὶ μεθοδική.— Δεκαδικὸν σύστημα.— Ἐφαρμογή αὐτῆς ἐπὶ τῆς μουσικῆς, τῶν σχημάτων, τῶν σωμάτων.— Γένεσις τοῦ κόσμου.— Ἀστρονομικαὶ δόξαι.— Ἀρμονία τῶν σφαιρῶν.— Ἡ ἀνάγκη καὶ τὸ ἀπειρον.— Τὰ μέρη τοῦ κόσμου: ὕλη, κόσμος, οὐρανός.— Κοσμικαὶ περίοδοι (τὸ μέγα ἔτος).— Γνώμη φύσις.— Ἀνθρωπολογία. Γνωσιολογία.— Μετεμψύχωσις.— Πίστις εἰς δαίμονας.— Θεολογία.— Ἠθική.— Ἐπισκόπησις.

Ὡς τοῦ Πυθαγόρου αἱ πρακτικαὶ τάσεις τούτου κατεστράξαντο, τὸν ἀνθρώπινον δῆλα δὴ βίον εὐκυσμον καὶ ἀρμονικὸν καὶ σχηματίζωσιν, οὕτω καὶ ἡ περὶ κόσμου θεωρία, ἡ μετὰ τῶν τάσεων τούτων συνδεδεμένη, ἧς αἱ κύρια ἔννοιαι ἐξ αὐτοῦ βεβχίως τοῦ Πυθαγόρου πηγάζουσιν, ὑπ' ὧν ἔχει πρὸ παντός τὴν τάξιν ἐκείνην καὶ ἀρμονίαν, δι' ἧς τὸ σύνολον τῶν ὄντων εἰς ἕνα ὅλον, εἰς ἕνα κόσμον συνάπτεται, καὶ ἣτις ἡμῖν δεικνύεται ἰδίως ἐν τῇ ἀρμονίᾳ τῶν ἤχων καὶ τῇ κανονικῇ τῶν ἀστέρων κινήσει. Αὕτη δ' ὅμως ἡ τάξις καὶ ἀρμονία στηρίζεται, καθάπερ αἱ Πυθαγορεῖαι ὡς μαθηματικαὶ παρατηρήσιν, ἐπὶ τούτου, ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουσι διατεταγμένα κατ' ἀριθμητικὰς σχέσεις. Ὁ ἀριθμὸς ἐστὶ κατὰ Φιλόλαον (παρὰ Σ τ ο ὅ. Ἐκλ I, 8) ἐκεῖνος, ὅστις τὰ ποικεκριμένα γνωστὰ καθίστησιν τῶν τε θείων πραγμάτων (τοῦ Οὐρανοῦ) καὶ τῶν ἔργων τῶν ἀνθρώπων, τῆς μουσικῆς καὶ τῆς τέχνης, δεσπόζει καὶ οὐδὲν ἐπιτρέπει ψεῦδος. Ἐὰν πάντα εἰσὶν ἄρα κατὰ μίμησιν τῶν ἀριθμῶν ἐσχηματισμένα (¹). Ἀλλ' εἰς τὴν οὐπὼ μὲν ἡσκημένην, τῶν δὲ συγκεκριμένων πραγμάτων ἀντεχομένην ἔτι διάνοησιν αὐτῶν παρευθὺς ἢ πρότασις

(¹) Ἀ ρ ι σ τ. Μετὰ τὰ Φυσ. I. 6.987, 6, 11 «μιμήσει τὰ ὄντα φασὶν εἶναι τῶν ἀριθμῶν».

αὕτη μεταβάλλεται εἰς τὴν ἑτέραν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς ἐστὶν ἡ οὐσία τῶν ὄντων, ὅτι τὰ πάντα εἰσὶν ἀριθμὸς καὶ ἐξ ἀριθμῶν συνίστανται. Ἐὰν δὲ θελήσωμεν καὶ διαλύσωμεν τὴν ἐν τοῖς διορισμοῖς τούτοις ὑπάρχουσαν ἀσάφειαν καὶ γ' ἀπονεύωμεν τοῖς Πυθαγορείοις τὴν ἀκριβῆ διάκρισιν τῶν ἀριθμῶν ἀπὸ τῶν κατ' ἀριθμητικὰς σχέσεις διατεταγμένων ὄντων, θὰ παρανοήσωμεν τὸν ἰδιόζοντα αὐτοῖς τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι.

Θεωρία τοῦ ἀριθμοῦ. Ἡ βᾶσις λοιπὸν καὶ τὸ κέντρον τῆς Πυθαγορείου φιλοσοφίας ὑπάρχει ἡ ἀρχή, ὅτι πάντων τῶν ὄντων ἡ οὐσία ἐστὶν ὁ ἀριθμὸς καὶ τὰ στοιχεῖα τῶν ἀριθμῶν εἰσι καὶ στοιχεῖα τῶν ὄντων. «Ἐν δὲ τούτοις, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης⁽¹⁾, καὶ πρὸ τούτων οἱ καλούμενοι Πυθαγόρειοι τῶν μαθημάτων (μαθηματικῶν) ἀψάμενοι πρῶτοι ταῦτα προήγαγον καὶ ἐντραφέντες ἐν αὐτοῖς τὰς τούτων ἀρχὰς τῶν ὄντων ἀρχὰς ᾤθησαν εἶναι πάντων» καὶ αὐτὸ μὲν πολλοὶ⁽²⁾ καὶ οἱ πρότερον τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ὄν ᾤοντο τὸ σῶμα εἶναι... οἱ δὲ ὕστερον καὶ σαφέτεροι τούτων εἶναι δόξαντες τοὺς ἀριθμούς».

Κατὰ τὴν γνώμην λοιπὸν τῶν Πυθαγορείων τὰ αἰσθητὰ ὄντα, αἰ αἰσθητὰ οὐσίαι, ἐνὶ λόγῳ τὰ σώματα, σύγκεινται ἐκ τῶν ἀριθμῶν. Τούτους δὲ τοὺς ἀριθμούς δὲν νοοῦσιν ὡς ιδιότητας ἀπλῶς τῆς οὐσίας, ἀλλ' ὡς ἀποτελοῦντας αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων καὶ τούτου ἕνεκα δὲν θέλουσιν αὐτοὺς χωριστοὺς ἀπὸ τῶν πραγμάτων, ὡς ὁ Πλάτων τὰς ιδέας· διότι ὁ μὲν Πλάτων τίθησι τὰ εἶδη αὐτοῦ παρὰ τὰ αἰσθητὰ, οἱ δὲ Πυθαγόρειοι λέγουσιν ὅτι αὐτὰ τὰ πράγματα εἰσὶν ἀριθμοί. Ὡστε κατὰ τοὺς Πυθαγορείους ὁ ἀριθμὸς ἐστὶ τῶν ὄντων καὶ ἡ ὑλικὴ καὶ ἡ κατὰ τὸ εἶδος ἀρχή. Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἀμιμήσει τῶν ἀριθμῶν τὰ ὄντα φασὶν εἶναι», δὲν ἀποκλείει τὸ ἕτερον, ὅτι δῆλα δὲ τὸν ἀριθμὸν ὑπολαμβάνουσιν ὡς οὐσίαν τῶν ὄντων· διότι ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸ εἶδος, ὅπερ αὐτὸς θεωρεῖ ὡς τὴν ἐν τοῖς οὐσίαις ὑπάρχουσαν οὐσίαν, ὀνομάζει παράδειγμα. Διὸ καὶ ὁ Φιλόλαος χαρακτηρίζει τὸν ἀριθμὸν ὡς τὸν νόμον τοῦ κόσμου καὶ τὴν κρατιστεύουσαν καὶ αὐτογενῆ συνοχὴν τοῦ παντός, ὡς τὴν κυριεύουσαν δύναμιν, τὴν

(1) Μετὰ τὰ φυσικὰ Α', 5.

(2) Λύσει Β', 5, 1002, α, 8.

ἀρχὴν καὶ τὸν ἡγεμόνα καὶ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ὡς τὸν ὄρον πάσης γνώσεως.

Τὸ θεμελιῶδες λοιπὸν δόγμα τῶν Πυθαγορείων ἐστίν, ὅτι τὸ πᾶν ἐστὶν ἀριθμὸς, συνίσταται ἐξ ἀριθμῶν· τὸν δ' ἀριθμὸν δὲν νοοῦσι μόνον ὡς τὸν τύπον, δι' οὗ ὀρίζεται ἡ συνοχὴ τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ ὡς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὕλην αὐτῶν. Τοῦτο δ' ἀποτελεῖ καὶ τὸν ἰδιάζοντα τοῖς Πυθαγορείοις χαρακτήρα, ὅτι οὕτω διακρίνουσι τὴν ὕλην ἀπὸ τοῦ εἶδους, ὅτι τοὺς ἀριθμούς, οὓς ἡμεῖς ὡς ἔκφρασιν τῶν σχέσεων τῶν ὑλικῶν πραγμάτων θεωροῦμεν, αὐτοὶ ὑπολαμβάνουσιν ὡς τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ὄν τῶν πραγμάτων.

Εἰς τὴν δόξαν ταύτην προήχθησαν οἱ Πυθαγόρειοι, διότι ἔβλεπον, ὡς λέγει μὲν ὁ Ἀριστοτέλης, ἐπικυροῖ δ' ὁ Φιλόλαος (1), ὅτι πάντα τὰ φαινόμενα κατ' ἀριθμητικὰς σχέσεις εἰσὶ διατεταγμένα, ὅτι μάλιστα αἱ σχέσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων εἰσὶν ἀριθμητικαί, ὅτι καὶ ἐν τοῖς ἀνθρωπικοῖς ἔργοις καὶ λόγοις πᾶσι καὶ πανταχοῦ καὶ ἐν ταῖς τεχνικαῖς δημιουργίαις πάσαις καὶ ἐν τῇ μουσικῇ τοῦ ἀριθμοῦ τὴν φύσιν καὶ δύναμιν ἔβλεπον ἰσχύουσιν. Ἐνόμιζον ὅτι ἔβλεπον ἐν τοῖς ἀριθμοῖς πολλὰ ὁμοιώματα τῶν ὄντων καὶ γινομένων καὶ πολλῶν μᾶλλον ἐν τοῖς ἀριθμοῖς ἢ ἐν πυρὶ καὶ γῆ καὶ ὕδατι, ὡς οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι ἐδόξαζον· διότι παρετήρουν ὅτι τὸ μὲν τοιονδὶ πάθος τῶν ἀριθμῶν δικαιοσύνη ἐστὶ, τὸ δὲ τοιονδὶ ψυχὴ καὶ νοῦς, ἕτερον δὲ καιρὸς καὶ ἕκαστον τῶν ἄλλων ὁμοίως. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐφάνετο ὅτι πᾶσα μὲν ἡ φύσις ἦτο ἀφωμοιωμένη πρὸς τοὺς ἀριθμούς, οἱ δ' ἀριθμοὶ ἦσαν πάσης τῆς φύσεως πρῶτοι, διὰ τοῦτο τὰ στοιχεῖα τῶν ἀριθμῶν ὑπέλαβον ὅτι εἰσὶ στοιχεῖα πάντων τῶν ὄντων.

Εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύτην προσήρχετο προσέτι εἰς ἐπικουρίαν ἡ ἀρχαιοτάτη χρῆσις τῶν συμβολικῶν ἀριθμῶν καὶ ἡ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐπίσης ὡς παρ' ἄλλοις λαοῖς διαδεδομένη καὶ ἐν τοῖς τῶν Πυθαγορείων μυστηρίοις ἐξ ἀρχῆς ἐν χρήσει οὖσα δόξα περὶ τῆς μυστικῆς δυνάμεως καὶ σημασίας ἀριθμῶν τινῶν· ὡς π. χ. ὁ ἀριθμὸς ἑπτὰ τῶν πλανητῶν ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Πυθαγορείων πολλῆς ἀξιούμενος τιμῆς. Ἡ ἑβδόμη πάντων πῶν μηνῶν ἦτο ἱερὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, διότι κατὰ τὴν ἑβδόμην ἐγέν-

(1) Μετὰ τὰ Φυσ. Α, β. Ν, 3. Στοδ. Ἑκλ. Ι. 8.

νησεν αὐτόν ἡ Λητώ, δι' ἧ καὶ ἑβδομαγενής, ἑβδόμειος ὀνομάζεται. Κατὰ μὲν τὴν παράδοσιν τῶν Δηλίων ἡ ἑβδόμη Θαργελιώνος, ἐν Δελφοῖς δὲ ἑορτάζεται ἡ ἑβδόμη Βυσίου μηνός. Τοῦ Ἡσιόδου (1) οἱ ἀκριβεῖς ὀρισμοὶ περὶ τῶν καλῶν καὶ κακῶν ἡμερῶν τοῦ μηνός. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ψευδοπλουτάρχου λεγόμενον ὅτι ὁ "Ὀμηρος ἀρέσκειται εἰς ἀριθμούς τινὰς κ. τ. λ.

"Ὅπως βραδύτερον ὁ Πλάτων τοὺς λογικοὺς τύπους, τὰς ἐννοίας, κατέστησεν ὑποστάσεις, ὅπως οἱ Ἑλεᾶται τὸ εἶναι, ὅπερ κυρίως ἐστὶ κατηγορήμα μόνον πάντων τῶν πραγμάτων, κατέστησαν καθολικὴν καὶ μοναδικὴν οὐσίαν, οὕτω καὶ οἱ Πυθαγόρειοι τὸν ἀριθμητικὸν τῶν πραγμάτων διορισμὸν ὑπέλαβον οὐχὶ ὡς μορφήν ἢ ἰδιότητα, ἀλλ' ὡς τὴν οὐσίαν αὐτῶν πάσων, ὥστε ἄνευ ἀκριβεστέρας διακρίσεως καὶ περιορισμοῦ γενικῶς ἐλέχθη τὰ πάντα εἶσιν ἀριθμός. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ σκέπτεσθαι φαίνεται ἡμῖν παράδοξος· ἀλλ' ἐὰν σκεφθῶμεν ὁποῖαν ἐντύπωσιν ὄφειλε νὰ ἐμποιήσῃ εἰς δεκτικὸν νοῦν ἢ πρῶτη ἀνακάλυψις, ὅτι γενικὴ ἐπικρατεῖ ἐν τοῖς φαινόμενοις καὶ ἀναλλοίωτος μαθηματικὴ κανονικότης, θὰ κατανοήσωμεν διατὶ ὁ ἀριθμὸς τιμᾶται ὡς αἰτία πάσης τάξεως καὶ πάσης ἀκριβείας, ὡς ὁ λόγος πάσης γνώσεως, ὡς ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ἐπικρατοῦσα θεία δύναμις, καὶ διατὶ ὁ ἀριθμὸς μεταβάλλεται ὑπὸ διανοίας οὕτω εἰθισμένης περὶ ἀφηρημένους ἐννοίας, ἀλλ' ἐν φαντασίαις ἐστὶ κινουμένης, εἰς οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν πάντων τῶν πραγμάτων.

Ἀ ν τ ι ὀ ἔ σ ε ι ς. Οἱ δ' ἀριθμοὶ διαιροῦνται εἰς εἶδη· πρῶτον εἶδος ἐστὶν οἱ ἄρτιοι, δεύτερον οἱ περιττοί, τρίτον δ' εἶδος ἀπ' ἀμφοτέρων μιχθέντων ἐστὶ τὸ ἄρτιοπέρισσον, ἥτοι ἀριθμὸς διαιρούμενος μὲν εἰς δύο ἴσα μέρη, ἐκάτερον ὅμως αὐτῶν ἐστὶν ἀριθμὸς περιττός π. χ. $14:2=7$. Πᾶς ἄρα δεδομένος ἀριθμὸς δύναται ν' ἀναλυθῇ τοῦτο μὲν εἰς ἄρτιους, τοῦτο δὲ εἰς περιττοὺς ἀριθμούς. Ἐντεῦθεν συνήγον οἱ Πυθαγόρειοι ὅτι τὸ ἄρτιον καὶ τὸ περιττόν εἰσι καθόλου τὰ συνδετικὰ στοιχεῖα τῶν ἀριθμῶν· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀριθμοὶ εἰσιν αἱ οὐσίαι τῶν ὄντων, ἔπεται ὅτι καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀριθμοῦ, τὸ ἄρτιον καὶ τὸ περιττόν, εἰσιν οὐσίαι τῶν ὄντων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Πυθαγόρειοι τὸ μὲν ἄρτιον ἐταύτιζον πρὸς τὸ ἀπειρον, τὸ δὲ περιττόν πρὸς τὸ πεπε-

(1) Ἔργα καὶ Ἡμέραι στιχ. 765 κ. ἐφ.

ασιμένον, ἐπειδὴ δὴλα δὴ ἄπειρον ὠνόμαζον τὸν ἄρτιον ἀριθμὸν, ὡς π' ἄπειρον διχοτομούμενον, διότι ἡ διαίρεσις αὐτοῦ εἰς ἴσα καὶ ἡμίση βαίνει ἐπ' ἄπειρον, τὸν δὲ περιττὸν ἀριθμὸν ἐκάλουν πεπερασμένον, διότι οὗτος τίθησι πέρασ εἰς τὴν διὰ δύο διαίρεσιν, περατοῦ δὴλον ὅτι καὶ ὀρίζει, ἐξήγον τὸ πόρισμα ἐντεῦθεν ὅτι τὰ πάντα συνίστανται ἐκ τοῦ πεπερασμένου καὶ ἀπείρου: «ἐκ τῶν τεραυνόντων καὶ ἀπείρων ξυνέστα ὁ κόσμος», λέγει ὁ Φιλόλακος. Τούτοις προσετίθησαν ἔπειτα τὴν παρατήρησιν, ὅτι πάντα ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς ἀντιθέτους διορισμοὺς καὶ προσεπάθουν ν' ἀναγάγωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν θεμελιώδη ἀντίθεσιν τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου, τοῦ περιττοῦ καὶ τοῦ ἀρτίου.

Συστοιχία ἀγαθῶν καὶ κακῶν. Ἄλλ' οἱ Πυθαγόρειοι συμφώνως πρὸς τὴν τοῦ λαοῦ πίστιν θεωροῦσι τὸ μὲν πεπερασμένον καὶ περιττὸν ὡς τὸ κρεῖττον καὶ τελειότερον, τὸ δ' ἄπειρον καὶ τὸ ἄρτιον ὡς τὸ ἀτελέστερον· «τὸ γὰρ κακὸν τοῦ ἀπείρου, ὡς οἱ Πυθαγόρειοι εἶκαζον», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (1), «τὸ δ' ἀγαθὸν τοῦ πεπερασμένου». Οἱ περιττοὶ ἀριθμοὶ ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων εὐτυχίαν φέροντες, οἱ δ' ἄρτιοι δυστυχίαν. Ὅπου λοιπὸν παρετήρουν οἱ Πυθαγόρειοι ἀντιθέτους ιδιότητες, ἐκεῖ ἐδέχοντο τὸ μὲν βέλτιον ὡς πεπερασμένον ἢ περιττὸν, τὸ δὲ χεῖρον ὡς ἄπειρον ἢ ἄρτιον· οὕτω διηροῦντο αὐτοῖς πάντα εἰς δύο σειρὰς ἢ, ὡς καλεῖ αὐτάς ὁ Ἀριστοτέλης, συστοιχίας. Τούτων δὲ ἡ μία κεῖται πρὸς τὸ μέρος τοῦ πεπερασμένου, ἡ δ' ἑτέρα πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἀπείρου. Αὗται δὲ αἱ συστοιχίαι τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν ὀρίζονται κατὰ τὸν ἱερὸν ἀριθμὸν δέκα, ὡς ἐξῆς:

συστοιχία ἀγαθῶν

συστοιχία κακῶν

πέρασ	—	ἄπειρον
περιττὸν	—	ἄρτιον
ἐν	—	πλήθος
δεξιὸν	—	ἄριστερόν
ἄρρεν	—	θηλυ
ἡρεμοῦν	—	κινητόμενον
εὐθύ	—	καμπύλον

(1) Νο. Νικ. Β', 5. 1106, 6, 29.

φῶς	—	σκότος
ἀγαθόν	—	κακόν
τετράγωνον	—	ἑτερόμηκες.

Πάντα τὰ δεδομένα φαινόμενα ἀνήγον εἰς ταύτας τὰς ἀντιθέσεις καὶ τὰς συγγενεῖς ταύταις· τὸ μὲν δεξιὸν καὶ ἄνω καὶ ἔμπροσθεν ἀγαθὸν ἐκάλουν, τὸ δ' ἀριστερὸν καὶ κάτω καὶ ὀπίσθεν κακὸν ἔλεγον.

Τὸ ἐνιαῖον, τὸ τέλειον, τὸ καθ'ἑαυτὸ πλήρες ἀπινέμεται τῷ πεπερασμένῳ, τὰ δ' ἐναντία τῷ ἀπείρῳ.

Ἀλλὰ τὰ συστατικὰ τῶν ὄντων μέρη εἰσὶν ἀνόμοια καὶ ἀντίθετα τῆν φύσιν· ἀνάγκη γὰρ ὑπάρχει δεσμός τις συναγωγὸς ἀμφοτέρων, ἐὰν μέλη γὰρ προέλθῃ τι ἐξ αὐτῶν. Ὁ δεσμός οὗτος τῶν στοιχείων ἐστὶν ἡ ἁρμονία, ἣτις ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ Φιλολάου ὡς ἀπολυμυγέων ἔνωσις καὶ δίχα φρονούντων σύμφρασις». Ὅθεν ὡς ἐν πᾶσιν ὑπάρχει ἡ ἀντίθεσις τῶν στοιχείων, οὕτως ἐν πᾶσι πρέπει γὰρ ὑπάρχει καὶ ἡ ἁρμονία· δύναται ἐπομένως γὰρ λεχθῆναι, ὅτι τὰ πάντα εἰσὶν ἀριθμός, τὰ πάντα εἰσὶν ἁρμονία· διότι πᾶς ἀριθμός ἐστὶν ὠρισμένη σύνθεσις ἢ ἁρμονία τοῦ περιττοῦ καὶ ἀρτίου. Ἀλλ' ὅπως τὰς ἐν ταῖς οὐσι παρατηρουμένας ἀντιθέσεις ἀνάγουσιν οἱ Πυθαγόρειοι εἰς τὴν περὶ ἀριθμῶν θεωρίαν, οὕτω καὶ τὴν ἁρμονίαν, τὴν συνδέουσαν τὰς ἀντιθέσεις, ἀνάγουσιν εἰς τὴν θεωρίαν τῶν τόνων, εἰς τὴν μουσικὴν ἁρμονίαν· δὲ λέγοντες οὐδὲν ἄλλο νοοῦσιν ἢ τὴν διὰ πασῶν. Ὅσον παράδοξον καὶ ἀνοήτητον ἡμῖν τοῦτο, ἦτο ὅμως φυσικὸν ἐκείνοις, αἵτινες οὕτω ἦσαν συνειθισμένοι γὰρ διακρίνωσιν ἀκριβῶς τὰς γενικὰς ἐννοίας ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα φηνομένων, ἐξ ὧν προήγοντο εἰς τὰς γενικὰς ἐννοίας. Συγγέουσι τὸ σύμβολον πρὸς τὴν ἐννοίαν, τὸ κατὰ συμβεβηκὸς πρὸς τὴν οὐσίαν. Οἱ Πυθαγόρειοι ὡσπερ δὲν δύνανται γὰρ ἰσχυρισθῆσιν ὅτι τὰ σώματά εἰσιν ἄυλα διὰ τὸν λόγον ὅτι σύγκεινται ἐξ ἀριθμῶν, οὕτω καὶ τὸ ἀνάγκη δὲν δύνανται γὰρ εἶπωσιν ὅτι οἱ ἀριθμοὶ εἰσὶν σωματικοί, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐδύναντο γὰρ ὡς συστατικὰ τῶν σωμάτων μέρη. Ἀλλ' ἐπὶ μὲν σωμάτων νοοῦσι τὸ τῇ αἰσθήσει προσπίπτον, ἐπὶ δὲ τῶν ἀριθμῶν τὸ τῇ μαθηματικῇ νοήσει παρεχόμενον, ἀμφότερα δὲ ταυτίζουσι χωρὶς γὰρ παρατηρήσωσι τὸ ἀδύνατον τοῦ πράγματος. Διότι οὕτω γίνεται ἀκριβὴς τῶν διορισμῶν διάκρισις· διότι οὔτε ἡ φιλοσοφικὴ γλῶσσα ἦτο ἀρχαῖοντως ἀνεπτυγμένη, οὔτε ἡ διάνοια ἠσκη-

μένη περί τὴν λογικὴν παράγωγὴν καὶ διάκρισιν τῶν ἐννοιῶν. Ἐν τῇ συμφωνίᾳ τῶν τόνων ἀναγνωρίζουσιν οἱ Πυθαγόρειοι τὸν γενικὸν νόμον τῆς συνδέσεως τῶν ἀντιθέσεων καὶ ὀνομάζουσι τούτου ἕνεκα πᾶσαν τοιαύτην σύνδεσιν, καθάπερ καὶ ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ἁρμονίαν καὶ ἀναφέρουσιν εἰς αὐτὴν τὰς σχέσεις τῆς μουσικῆς ἁρμονίας, ἃς αὐτοὶ πρῶτοι ἐμέτρησαν.

Ἀ μ ε θ ο δ ο ς ε φ α ρ μ ο γ ῆ. Ἐν δὲ τῇ ἐφαρμογῇ τῆς περὶ ἀριθμῶν διδασκαλίας αὐτῶν ἔβκινον οἱ Πυθαγόρειοι λίαν ἀμεθόδως καὶ αὐθαιρέτως. Ἄν εὔρισκον συμφωνίαν τινὰ ἔν τε τοῖς ἀριθμοῖς καὶ ταῖς ἁρμονίαις (ἀριθμητικαῖς σχέσεσι) πρὸς τὰ τοῦ οὐρανοῦ πάθη καὶ μέρη καὶ πρὸς τὴν ὅλην διακόσμησιν, ταῦτα συνάγοντες ἐφήρμοττον, καὶ ἔν που τὰ πράγματα μὴ συνεφώνουν πρὸς τὸ ὑποτεθὲν ἀριθμητικὸν σχῆμα, προσεπάθουν νὰ ἐπενέγκωσι τὴν συμφωνίαν ταύτην βία. Οὕτω π. χ. ἐπειδὴ τὰ οὐράνια σώματα ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσι κατὰ τὸν ἱερὸν ἀριθμὸν δέκα, πράγματι ὅμως ἦσαν ἐννέα, ἵνα συμπληρώσωσι τὸν ἀριθμὸν δέκα, προσετίθεσαν καὶ τὴν ἀντίχθονα. Τὴν δικαιοσύνην ἔλεγον τὸν ἰσάκις ἴσον ἀριθμὸν ἢ τὸν τετράγωνον, ἦτοι τὸν 4, ὡς τὸν πρῶτον τετράγωνον, ἢ τὸν 9, ὡς τὸν τετράγωνον τοῦ πρώτου περιττοῦ ἀριθμοῦ· διότι ὅπως ἡ δικαιοσύνη τὸ ἴσον τῷ ἴσῳ ἀμείβει, οὕτω καὶ ὁ 4 καὶ ὁ 9 εἰσὶν ἀριθμοὶ ἰσάκις ἴσοι 2×2 , 3×3 . Ἡ δικαιοσύνη κατ' αὐτούς ἐστὶ τὸ ἀντιπεπονηθός, ἀντιπεπονηθός δὲ δὲν νοεῖται ἢ ἀντίστροφος σχέσις ἐν μαθηματικῇ ἐννοίᾳ, ἀλλ' ἡ ἀνταπόδοσις· διότι ὁ δικαστὴς ἐπιβάλλει τῷ ἀδικοῦντι ὅ,τι οὗτος τῷ ἀδικηθέντι ἐποίησε κατὰ τὴν εὐθεῖαν ἀναλογίαν $A:B=B:\Gamma$. Τὸν 7 ἔλεγον καιρὸν, διότι τὰ φυσικὰ πράγματα κατὰ ἑβδομάδας γίνονται καὶ τελειοῦνται· ὡς π. χ. ἐπὶ ἀνθρώπου τίκτονται ἑπταμηνιαῖα, ὀδοντοφυοῦσιν ἐπὶ τῶν μηνῶν, ἠθάσκουσι περὶ τὴν δευτέραν ἑβδομάδα τῶν ἐτῶν, γενεῖωσι περὶ τὴν τρίτην ἑβδομάδα. Καὶ ὁ ἥλιος δέ, ὁ αἴτιος τῶν καρπῶν, ἐκεῖ ἐστὶν ἰδρυμένος, ἐνθα ὁ ἑβδομος ἀριθμὸς ἐστὶ, διὸ καὶ καλεῖται καιρὸς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ 7 οὔτε γεννᾷ τινα τῶν ἐν τῇ πρώτῃ δεκάδι ἀριθμῶν, οὔτε γεννᾷται ὑπὸ τινος αὐτῶν, ἐκκλεῖτο καὶ Ἄθηνᾶ. Ὁ ἀριθμὸς 5 ἐκαλεῖτο γάμος, διότι ὁ μὲν γάμος ἐστὶ σύννοδος ἄρρενος καὶ θήλειος, ὁ δὲ 5 σύγκειται ἐκ περιττοῦ ἀριθμοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἄρρεν, καὶ ἐξ ἀρτίου, ὅπερ ἐστὶ θήλυ. Τὸ ἐν ἔλεγον νοῦν καὶ οὐσίαν, νοῦν μὲν, διότι ὁ νοῦς ἐστὶ μόνων καὶ ἀρχέγο-

νον, οὐσίαν δέ, διότι πρῶτον ἢ οὐσίαν. Τὸ 2 ἔλεγον δόξαν· διότι ἐστὶ μετακλήτη ἐπ' ἄμφω. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τοιούτων ἀναλογιῶν προήρχοντο ἔπειτα ἰσχυρισμοί, οἷοι π. χ. ὅτι αὕτη ἢ ἐκείνη ἢ ἔννοια ἐν τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ μέρει τοῦ κόσμου ἔχει τὴν θέσιν αὐτῆς. Ἡ δόξα φέρ' εἰπεῖν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς γῆς, ὁ καιρὸς ἐν τῷ ἡλίῳ, διότι δόξα καὶ γῆ, καιρὸς καὶ ἥλιος διὰ τοῦ ἰδίου ἀριθμοῦ ἐκάτερα ἐδηλοῦντο. Ὁμοίον ἐστίν, ὅταν καὶ ἀριθμοὺς καὶ σχήματα κοσμοῦσιν οἱ Πυθαγόρειοι θεῶν προσηγορίαις λέγοντες ὅτι ἡ μὲν μονάς ἐστίν Ἀπόλλων, ἡ δὲ δυάς Κρόνου σύνευνος καὶ Ἄρτεμις, ἡ δὲ ἐξάς γάμος καὶ Ἀφροδίτη, ἡ δὲ ἑβδομάς καιρὸς καὶ Ἀθηνᾶ, ἡ δὲ ὀγδοάς Ποσειδῶν, ἡ δὲ δεκάς παντέλεια. Τὸ ἰσόπλευρον τρίγωνον ἐκάλουν Ἀθηνᾶν κορυφογενῆ καὶ τριτογένειαν, διότι τρισὶ καθέτοις ἀπὸ τῶν τριῶν γωνιῶν ἀγομέναις διαιρεῖται. Καὶ τὰς γωνίας αὐτῶν θεοὺς ἔλεγον· π. χ. τὴν τοῦ τριγώνου γωνίαν ἀνετίθεσαν εἰς τέσσαρας θεοὺς, Κρόνον, Ἄδην, Ἄρην, Διόνυσον· τὴν δὲ τοῦ τετραγώνου εἰς τὴν Ἑραν, Ἀφροδίτην, Δῆμητρα, Ἑστίαν, Ἥραν· τὴν τοῦ δωδεκαγώνου εἰς τὴν Δία· διότι καὶ ἐνταῦθα πρόκειται περὶ αὐθαριέτων παρομοιώσεων. Ἐν ταῖς παρομοιώσεσι ταύταις δὲν ἐδύναντο βεβαίως νὰ λείπωσιν αἱ ἀντιφάσεις. Ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς καὶ τὸ αὐτὸ σχῆμα ἐλάμβανον διαφόρους σημασίας, τὸ αὐτὸ πρᾶγμα καὶ ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐδηλοῦτο νῦν μὲν διὰ τούτου, νῦν δὲ δι' ἐκείνου τοῦ ἀριθμοῦ· π. χ. ἐν ἔλεγον οὐ μόνον τὸ σημεῖον, ἀλλὰ καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ κεντρικὸν πῦρ, δύο οὐ μόνον τὴν γραμμὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν δόξαν· δικαιοσύνη ἐλέγετο καὶ ὁ τρία καὶ ὁ πέντε, ἡ ὕψις ἐπτὰ καὶ ἕξ, ὁ γάμος οὐ μόνον πέντε, ἀλλὰ καὶ ἕξ καὶ τρία. Ὁ ἥλιος δεκάς, τὸ φῶς ἐπτὰ, πέντε, ὁ νοῦς μονάς, ἡ ψυχὴ δυάς, ἡ δόξα τριάς, ἡ αἴσθησις τετράς. Ὅποια παίγνια ἐπέτρεπον εἰς ἑαυτοὺς καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ παλαιοὶ Πυθαγόρειοι ἐξάγεται ἐκ τοῦ Εὐρύτου, ὅστις τὴν σημασίαν τῶν ἀριθμῶν ἀπεδείκνυσεν ἐκ τοῦ σχήματος, ὃ ἀπετέλει ὁ ἀριθμὸς τῶν συντιθεμένων λιθαρίων.

Μεθοδικὴ ἐφαρμογή. Ἄλλ' ἐζήτουν καὶ μεθοδικῶς νὰ διεξαγάγῃσι τὰς ἀρχὰς αὐτῶν οἱ Πυθαγόρειοι, ὡς ἐξῆς· ὠρίζον τὰς ἀριθμητικὰς σχέσεις, καθ' ἃς ἐθεώρουν πάντα τὰ ὄντα διατυπωμένα, ἀκριβέστερον καὶ ἐπεδείκνυσαν αὐτὰς ἐν ταῖς διαφόροις τῶν ὄντων τάξεσιν.

Οἱ Πυθαγόρειοι, ἔν' ἀναγὰγῳσι τοὺς ἀριθμοὺς εἰς σταθερὸν σχῆμα, μετεχειρίζοντο τοῦτο μὲν, ὡς εἶδομεν, τὴν διαίρεσιν τῶν ἀριθμῶν εἰς περιττοὺς καὶ ἀρτίους, τοῦτο δὲ τὸ δεκαδικὸν σύστημα. Ἡ πρώτη διαίρεσις ὑποδιηρεῖτο ἔπειτα εἰς διάφορα εἶδη. Ἐκ τοῦ ἀρτίου διακρίνονται τρία εἶδη, τὸ ἀρτιάκις ἄρτιον (ὅπερ μέχρι τῆς μονάδος διαίρεται δι' ἀρτίων ἀριθμῶν, ὡς π. χ. τὸ 64), τὸ περισσάρτιον (τὸ διὰ δύο μόνον εἰς ἀρτίους δυνάμενον νὰ διαιρεθῆ, διὰ παντός δ' ἀνωτέρου ἀρτίου διαιρούμενον εἰς περιττοὺς μόνον ἀριθμοὺς λήγει, ὡς 12, 20) καὶ τὸ ἀρτιοπέρισσον (ὁ ἀριθμὸς ὁ διαιρούμενος διὰ 2, ἀλλὰ τὰ μέρη μὴ ἔχων πλέον διαιρετά, ἀλλ' εὐθὺς ἐκάτερον περιττόν, ὡς ὁ 10 καὶ ὁ 6). Ἐκ τῶν περιττῶν προέρχονται τρία ἐπίσης εἶδη, τὸ πρῶτον καὶ ἀσύνθετον (οἱ πρῶτοι ἀριθμοί), τὸ δεύτερον καὶ σύνθετον (ἀριθμοί, οἵτινες εἰσι προϊόν πολλῶν περιττῶν καὶ ἐπομένως δὲν διαιροῦνται μόνον διὰ μονάδος, ὡς 9, 15, 21, 25, 27) καὶ τρίτον οἱ ἀριθμοί, οἵτινες καθ' ἑαυτοὺς μὲν διαιροῦνται οὐ μόνον διὰ τῆς μονάδος, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων ἀριθμῶν, ἢ πρὸς ἄλλους ὅμοιως σχέσις αὐτῶν μόνον διὰ μονάδων ὀρίζεται, ὡς 9 πρὸς τὸ 25.

Ἐπειτα διηροῦντο εἰς τετραγώνους, ἑτερομήκεις, τριγώνους, πολυγώνους, κυκλικούς, σφαιρικούς, σωματικούς, ἐπιφανικούς κτλ. ἔτι δὲ εἰς ἀριθμὸν, δύναμιν, κύβον κτλ. περὶ ὧν πραγματεύονται ὁ Νικόμαχος, ὁ Θεων, ὁ Ἰάμβλιχος, ὁ Βοήθιος καὶ ὁ Ἰππόλυτος Αἰρέσ. Ἐλέγχ. I, 2 σελ. 10 καὶ ἄλλοι. Ἀλλὰ πλὴν τῆς διαίρεσεως εἰς ἀρτίους καὶ περιττοὺς, καὶ λοιπαὶ ὑποδιαίρεσεις μικρὰν ἔχουσι σημασίαν πρὸς τὴν τῶν παλαιῶν Πυθαγορείων φιλοσοφίαν. Σπουδαιότερὴν ἔστι τὸ δεκαδικὸν σύστημα.

Δεκαδικὸν σύστημα. Θεωροῦντες οἱ Πυθαγόρειοι τοὺς ὑπὲρ τὰ δέκα ἀριθμοὺς ὡς ἀπλήγῃ ἐπανάληψιν τῶν δέκα πρώτων ὑπελάμβανον ὅτι ἡ δεκάς περιλαμβάνει πάντας τοὺς ἀριθμοὺς καὶ πάσας τὰς δυνάμεις τοῦ ἀριθμοῦ· διὸ ὁ Φιλόλαος καλεῖ τὴν δεκάδα μινγάλην, παντελήν, παντοεργόν, θείου καὶ οὐρανίου καὶ ἀνθρωπίνου βίου ἀρχὴν καὶ ἡγεμόνα. Ἡ δεκάς ἐθεωρεῖτο κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην τελεία καὶ περιλαμβάνουσα πᾶσαν τὴν τῶν ἀριθμῶν φύσιν· διὰ τοῦτο ὅτε πίναξ τῶν συστοιχιῶν καὶ τὸ σύστημα τῶν οὐρανίων σωματίων, τὸ σύνολον τῶν ὄντων, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ δέκα ἀπετελοῦντο. Ἐπειδὴ δὲ ἄνευ τοῦ ἀριθμοῦ οὐδὲν γινώσκεται, λέγεται ἰδιαιτέρως:

περὶ τῆς δεκάδος, ὅτι εἰς αὐτὴν ὀφείλομεν τὸ ὅτι ἐστὶν ἡμῶν ἢ γνωσ-
σις δυνατὴ.

Ὁμοίαν σημασίαν ἔχει τὸ 4, οὐ μόνον διότι ἐστὶν ὁ πρῶτος τε-
τράγωνος ἀριθμὸς, ἀλλὰ κυρίως διότι οἱ πρῶτοι τέσσαρες ἀριθμοὶ
ἀθροιζόμενοι παρέχουσι τὸν τέλειον ἀριθμὸν 10. Ἐν τῷ γνωστῷ Πυ-
θαγορείῳ ὄρκῳ (¹) παρίσταται ὁ Πυθαγόρας ὡς εὑρετῆς τῆς τετρα-
κτύος καὶ αὐτὴν ἐξυμνοῦσιν ὡς τὴν πηγὴν καὶ τὴν ρίζαν τῆς αἰωνίου
φύσεως. Καὶ ἐκ τῶν ἄλλων δ' ἀριθμῶν ἕκαστος ἔχει ἰδίαν σημασίαν.
Τὸ ἓν ἐστὶ τὸ πρῶτον, ἐξ οὗ πάντες οἱ ἀριθμοὶ ἐγεννήθησαν, ἐν ᾧ
ἐπομένως καὶ αἱ ἀντίθετοι ιδιότητες τῶν ἀριθμῶν ἐνοῦνται, ἤτοι
τὸ περιττὸν καὶ τὸ ἄρτιον, διότι ἀρτίῳ μὲν προστεθὲν τὸ ἓν περιττὸν
ποιεῖ, περιττῷ δὲ ἄρτιον. Τοῦτο δὲ δὲν θὰ ἐδύνατο, ἂν μὴ μετεἴχε
τῆς φύσεως ἀμφοτέρων. Τὸ 2 ἐστὶν ὁ πρῶτος ἄρτιος ἀριθμὸς. Τὸ τρία
ὁ πρῶτος περιττός καὶ τέλειος. Ὁ πέντε ἐστὶν ὁ πρῶτος διὰ προσ-
θήκης, ὁ 6 ὁ πρῶτος διὰ πολλαπλασιασμοῦ τοῦ πρῶτου ἀρτίου καὶ
πρῶτου περιττοῦ γινόμενος, ὁ 6 πολλαπλασιαζόμενος ἐφ' ἑαυτὸν
παρέχει ἀριθμὸν εἰς 6 λήγοντα, ὁ 5 ἐφ' ἑαυτὸν πολλαπλασιαζόμενος
δίδωσιν ἀριθμὸν εἰς 5 καὶ 5 λήγοντα. Ὁ 3, ὁ 4 καὶ ὁ 5 εἰσὶν οἱ
ἀριθμοὶ τοῦ τελειοτάτου ὀρθογωνίου τριγώνου, αἵτινες ὁμοῦ ἰδίαν
τινὰ ἀναλογίαν ἀποτελοῦσιν· ὁ 7 ἐστὶν ὁ μόνος ἀριθμὸς ἐντὸς τῆς
δεκάδος, ὅστις οὔτε παράγοντα οὔτε γινόμενον ἔχει, σύγκειται ἐκ 3
καὶ 4, ἐστὶ τέλος, ἵνα τᾶλλα παραλίπωμεν, πρὸς τῇ τετράδι ὁ
μέσος ἀνάλογος ἀριθμὸς μεταξὺ 1 καὶ 10 : $1+3=4$, $4+3=7$,
 $7+3=10$. Τὸ 8 ἐστὶν ὁ πρῶτος κυβικός ἀριθμὸς καὶ ἡ μεγάλη
ἐκ τῶν τεσσάρων πρώτων περιττῶν καὶ τῶν τεσσάρων πρώτων ἄρ-
τίων ἀριθμῶν ἐσχηματισμένη τετρακτύς, ἧς τὸ ἄθροισμα (36) πάλ-
ιν ἰσοῦται τοῖς κύβοις τοῦ 1, 2, 3. Ὁ 9 ἐστὶ σημαντικός ὡς τε-
τράγωνον τοῦ 3 καὶ ὡς τελευταῖος ἀριθμὸς τῶν μονάδων.

Ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας ἐπὶ τῆς μουσικῆς,
τῶν σχημάτων καὶ τῶν σωμάτων. Μετὰ τὸ ἀριθμη-
τικὸν σύστημα ἔπεται τὸ ἁρμονικόν. Ὅπως ἐν ἐκείνῳ οἱ ἀριθμοὶ
τάσσονται δεκαδικῶς, οὕτως ἐν τῷ ἁρμονικῷ συστήματι τὸ μέτρον

(¹) «Οὐ μὰ τὸν ἀμετέρα γενεᾷ παραδόντα τετρακτύν, παγὰν ἀε-
νάου φύσις ριζωμά τ' ἔχουσαν».

τῶν τόνων ἐστὶν ἡ διὰ πκσῶν. Ἐὰ κύρια μέρη τῆς διὰ πκσῶν εἰσὶν ἡ τετάρτη καὶ ἡ πέμπτη· ἡ δὲ σχέσις τῶν τόνων ἐν τῇ διὰ πκσῶν, ὑπολελογισμένη κατὰ τὸ μήκος τῶν ἡχουσῶν χορδῶν, ὀρίζεται 3:4 διὰ τὴν τετάρτην, 2:3 διὰ τὴν πέμπτην, 1:2 διὰ τὴν ὅλην διὰ πκσῶν.

Οὐ μόνον δ' ἐπὶ τῶν τόνων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν σχημάτων ἐφήρμασαν οἱ Πυθαγόρειοι τὴν περὶ ἀριθμοῦ θεωρίαν αὐτῶν. "Ὡρίζον τὰ σχήματα καὶ τὰς σχέσεις τῶν σχημάτων δι' ἀριθμῶν. Οἱ Πυθαγόρειοι καὶ καθόλου οἱ Ἕλληνες μαθηματικοὶ λίαν συνήθως τὸ μὲν ἀπένεμον εἰς ἀριθμοὺς γεωμετρικοὺς χαρακτηρισμοὺς λέγοντες π. χ. τετραγώνους, ἑτερομήκεις, τριγωνικούς, πολυγωνικούς, σφαιρικούς, κυκλικούς κ.τ.λ. ἀριθμούς, τὸ δὲ ἀπεδείκνυσαν ἀριθμητικῶς καὶ ἀρμονικῶς σχέσεις ἐν τοῖς σχήμασιν, ὡς π. χ. ὅτι τὸ 3, 4, 5 εἰσὶν οἱ ἀριθμοὶ τοῦ τελειοτάτου ὀρθογωνίου τριγώνου, ἦτοι τέλειον ὀρθογώνιον τρίγωνόν ἐστὶ τὸ ἔχον τὰς καθέτους αὐτοῦ = 3 καὶ 4 καὶ τὴν ὑποτείνουσαν 5. Ἡ τελευταία καλεῖται δυναμένη διότι τὸ τετραγώνον αὐτῆς ἰσοῦται πρὸς τὰ τῶν δύο καθέτων πλευρῶν, αἱ δὲ καθετοὶ καλοῦνται δυναστευόμεναι. Ἡ ὑποτείνουσα ὡς ἄρτιον καὶ περιττὸν ($2+3=5$) ἐνοῦσα καλεῖται καὶ ἀνικία. Ἐπὶ τοὺς ἀρχαίους τούτους Πυθαγορείους διορισμοὺς ἀναφέρεται ἡ ἐν τῇ τοῦ Πλάτωνος Πολιτείας σελ. 546 B, ἀπαντῶσα ῥῆσις καυξήσεις δυνάμεναί τε καὶ δυναστευόμεναι.

Κατὰ τὴν παραγωγήν λοιπῶν τῶν σχημάτων 1 ἔλεγον τὸ σημεῖον, 2 τὴν γραμμὴν, 3 τὴν ἐπιφάνειαν, 4 τὸ σῶμα· διότι ἡ μὲν εὐθεῖα γραμμὴ ὀρίζεται διὰ δύο σημείων, τὸ δὲ πρῶτον εὐθύγραμμον σχῆμα διὰ τριῶν γραμμῶν, τὸ ἀπλούστατον δὲ κανονικὸν σῶμα διὰ τεσσάρων ἐπιφανειῶν, τὸ δὲ σημεῖόν ἐστὶν ἀδικίρετος ἐνότης.

Μετὰ τοῦ σχήματος τοῦ σώματος ἐπίστευον κατὰ τὸν ἰδιάζοντα αὐταῖς τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι ὅτι παρῆγον καὶ τὸ σῶμα αὐτὸ ἐν γένει. Ἐπομένως ἐφρόνουν ὅτι τὰ σώματα συνίστανται ἐκ τῶν περιοριζουσῶν αὐτὰ γραμμῶν, ὅπως αἱ γραμμαὶ καὶ τὰ σχήματα ἐκ τῶν ἀριθμῶν. Ἐκ τοῦ σχήματος τῶν σωμάτων ἐξήρτατο καὶ ἡ κατὰ ποιὸν σύστασις αὐτῶν.

Ἐκ μὲν τοῦ κύβου ἔλεγεν ὁ Φιλόλαος ὅτι ἐγένετο ἡ γῆ, ἐκ δὲ τῆς πυραμίδος (τετρακέδρου) τὸ πῦρ, ἐκ δὲ τοῦ ὀκταέδρου ὁ ἀήρ, ἐκ

δὲ τοῦ εἰκοσαέδρου τὸ ὕδωρ, ἐκ δὲ τοῦ δωδεκάεδρου τὸ πέμπτον σῶμα, τὰ πάντα τὰ λοιπὰ περιέχον. Ἐφρῶνει δὲ οὕτω, διότι ἐνόμιζεν ὅτι τὰ σμικρότατα μέρη τῶν εἰρημένων σωμάτων ἔχουσι τὸ σχῆμα τῶν γεωμετρικῶν τούτων σχημάτων. Ἄν ἡ τοῦ Φιλόλαου παραγωγή τῶν στοιχείων κατῆλθεν εἰς αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαιότερων Πυθαγορείων καὶ ἂν τὰ τέσσαρα αὐτῶν στοιχεῖα μετέβησαν ἔπειτα εἰς τὸν Ἐμπεδοκλέα, ἀπακλείσαντα τὸ πέμπτον, ἢ ἂν τοῦναντίον ἐκ τοῦ Ἐμπεδοκλέους παρέλαβον αὐτὰ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ προσέθεσαν καὶ τὸ πέμπτον, τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν ἱστορικῶς. Ὁ Zeller νομίζει πιθανώτερον τὸ δεύτερον, διότι τὸ πρῶτον προὑποτίθησιν ἀνάπτυξιν τῶν γεωμετρικῶν γνώσεων καὶ διότι ὁ Ἐμπεδοκλής πρῶτος εἰσήγαγε τὴν αὐστηρὰν ἔννοιαν τοῦ στοιχείου. Ἡ κατασκευὴ αὕτη πρέπει ἐπισημένως ν' ἀναχθῆ εἰς τὸν Φιλόλαον πρῶτον.

Γ' ἐν εἰς τοῦ κόσμου. Οἱ Πυθαγόρειοι θεωροῦσι τὸν κόσμον ἐν χρόνῳ συστάντα, διότι τὸ ἀνερχόν καὶ αἰδίων τοῦ κόσμου προὑποτίθησιν τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἡ μὲν ὕλη, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ὁ κόσμος, ἔπρεπε νὰ προὑπάρχῃ, ἡ δὲ κοσμοποιὸς δύναμις δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ἀργός. Ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον ἐξέφρασε κατὰ πρῶτον ὁ Παρμενίδης, τὸ δὲ δεύτερον ὁ Ἡράκλειτος. Καὶ ὅ,τι συνεπέραινον ἐντεῦθεν οἱ φιλόσοφοι ἐκεῖνοι δὲν ἦτο τὸ αἰδίων τοῦ κόσμου, ἀλλ' ὁ μὲν Παρμενίδης συνεπέραινε τὸ ἀδύνατον τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς καὶ ἐκήρυττε τὸν κόσμον τῶν φαινόμενων ὡς ἀπάτην, ὁ δὲ Ἡράκλειτος ἀπείρους ἐν χρόνῳ ἀρχὴν λαβόντας κόσμους. Μόνος ὁ Ἀριστοτέλης μετὰ συνειδήσεως ἐστήριξε τὴν αἰδιότητα τοῦ κόσμου. Οἱ Πυθαγόρειοι ὡς ἀρχαιότεροι ἐνέμενον ἐν τῇ ἀντιλήψει, ἣν εὐρίσκωμεν ἐν ταῖς θεογονίαις καὶ κοσμογονίαις, ἥτοι ἐν τῇ ἐν χρόνῳ ἀρχῇ τοῦ κόσμου. Ἦν ἐν χρόνῳ σύστασιν τοῦ κόσμου δεικνύουσι καὶ αἱ δόξαι τῶν Πυθαγορείων.

Ἰατ' ἀρχὰς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ συμπαντος τῆς σφίρας ἐσχηματίσθη τὸ πῦρ, ὑπερ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ἐν καὶ μονάδα καλοῦσι, διότι αὐτό ἐστι τὸ πρῶτον τοῦ κόσμου σῶμα, καὶ θεῶν μητέρα, διότι ἀπ' αὐτοῦ ἄρχεται ὁ σχηματισμὸς τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἔτι δὲ ἐστὶαν ἢ βωμὸν τοῦ παντός, Διὸς φυλακὴν, Διὸς οἶκον, ἀκρόπολιν ἢ θρόνον τοῦ Διός, ἐπειδὴ ὑπάρχει τὸ κέντρον, ἐν ᾧ ἔχει τὴν ἑδραν αὐτῆς ἢ τὸν κόσμον συνέχουσα δύναμις. Πῶς ὅμως ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ

κόσμου συνέστη, δὲν ἐγίνωσκον οἱ Πυθαγόρειοι νὰ ἐρμηνεύσωσι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην. Ἐκ ταύτης, εἰλικύθησαν τὰ γειτνιαζόμενα μέρη τοῦ ἀπείρου, ὅπερ ἐντεῦθα σημκίνει κατὰ τὸν ἀσαφῆ τῶν Πυθαγορείων τρόπον τὸν ἀπειρον χώρον καὶ τὴν ἀπειρον ὕλην· καὶ διὰ τῆς ἔλξεως ταύτης ὠρίσθησαν, ἕως οὔ δι' ἐξακολουθητικῆς ἔλξεως καὶ ἐκτάσεως τῆς δράσεως ταύτης ἀπετελέσθη τὸ τοῦ παντός οἰκοδόμημα.

Ἀστρνομικαὶ δόξαι. Τοῦτο δ' ἐνόουν οἱ Πυθαγόρειοι ὡς σφκίρων. Ἐν μέσῳ τοῦ παντός ἐτίθεσαν, ὡς εἶπομεν, τὸ κεντρικὸν πῦρ, περὶ ὃ ἐκινουῦντο κατὰ τὴν ἀπὸ δυσμῶν διεύθυνσιν πρὸς ἀντιπολὰς δέκκα οὐράνια σώματα, ὧν τὴν τῆς θέσεως τάξιν πρῶτοι οἱ Πυθαγόρειοι ὠρίσσαν. Ἀπωτάτω τοῦ κεντρικοῦ πυρὸς ἐστὶν ὁ τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων οὐρανός, μετὰ τοῦτον ἔρχονται οἱ πέντε πλανῆται, ἔπειτα ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, ἡ γῆ καὶ δεκάτη ἡ ἀντίχθων, ἣν ἐπενόησαν οἱ Πυθαγόρειοι, ἵνα συμπληρώσωσι τὸν ἱερόν ἀριθμὸν δέκκα. Τὸ ἐξώτατον ὅριον τοῦ κόσμου ἐσχηματίσθη διὰ τοῦ πυρὸς τοῦ περιέχοντος ἡμῶν πρὸς τὸ ἐν μέσῳ. Τὰ ἀστρα εἰσὶν ἐνθεδεμέναι ἐν ἰδίαις σφκίραις ἢ διαφανέσι κύκλοις καὶ κινουῦνται κύκλῳ, στρεφομένων τῶν σφκισῶν περὶ τὸν ἐαυτῶν ἄξονα. Τὸ κεντρικὸν πῦρ δὲν κατέχει μόνον τὴν πρώτην θέσιν ἐν τοῖς σώμασι τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐστὶ καὶ τὸ κέντρον τοῦ βάρους καὶ ἡ συνοχή τοῦ παντός, τὸ μέτρον καὶ ὁ δεσμὸς τοῦ κόσμου, ὅστις κυρίως ἀπ' αὐτοῦ μόνον καὶ διὰ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἐσχηματίσθη. Ἐκ τοῦ κεντρικοῦ πυρὸς ἐνόουν δύναμιν ἐπὶ τὸ σύμπαν ἐξικνουμένην. Μετὰ τῆς ἐννοίας ταύτης συνδέουσιν οἱ μεταγενέστεροι τὴν ἐννοίαν φυγῆς τοῦ κόσμου, ἣτις ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ πυρὸς καὶ ἀπὸ τοῦ περικύκλου διήκει διὰ παντός τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἡ ἐννοία αὕτη δὲν ὑπάρχει ἀρχαία Πυθαγορεία.

Περὶ τὸ κεντρικὸν πῦρ κινουῦνται ἡ γῆ καὶ ἡ ἀντίχθων, οὕτως, ὥστε ἡ τε γῆ καὶ ἡ ἀντίχθων ἔχουσι πάντοτε πρὸς τὸ κεντρικὸν πῦρ τὸ αὐτὸ μέρος ἐστραμμένον. Τὸ δὲ φῶς τῆς γῆς ἔρχεται ἀπὸ τοῦ ἡλίου, ὅστις δι' ἀντανάκλάσεως ρίπτει εἰς ἡμᾶς τὸ φῶς, ὅπερ λαμβάνει ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ πυρὸς. Ἐντεῦθεν δὲν δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν τὴν ἀντίχθονα, διότι κωλυόμεθα ὑπὸ τοῦ σώματος τῆς γῆς. Ὄταν εὑρίσκηται ὁ τε ἥλιος καὶ ἡ γῆ πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος τοῦ κεντρικοῦ πυρὸς, ἔχομεν ἡμέραν, ὅταν δὲ ὁ ἥλιος εὑρίσκηται ἐν ἐτέρῳ μέρει

καὶ ἡ γῆ ἐν ἐτέρῳ, τότε δὲν φωτίζεται πλέον ἐξ ἀντανκλάσεως ὑπὸ τοῦ ἡλίου καὶ ἔχομεν νύκτα.

Τὸ σχῆμα τῆς γῆς ἐφαντάζοντο οἱ Πυθαγόρειοι σφαιροειδές· τὴν δὲ θέσιν αὐτῆς πρὸς τὸ κεντρικὸν πῦρ καὶ τὸν ἥλιον ὠρίζον οὕτως, ὥστε ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἐστραμμένον πρὸς αὐτὰ τὸ δυτικὸν αὐτῆς ἡμισφαίριον. Δὲν παρεβλέπον οἱ Πυθαγόρειοι οὐδὲ τὴν κλίσιν τῆς τροχιάς τῆς γῆς ἢ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου πρὸς τὸν ἥλιον, ἥτις ἦτο ἀναγκαστικὸν οὐ μόνον πρὸς ἐξήγησιν τῆς μεταβολῆς τῶν ὥρων τοῦ ἔτους, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ γῆ ἄλλως ἢ ἔφραττε διὰ τῆς καθ' ἑκάστην διαβάσεως αὐτῆς μεταξὺ ἀμφοτέρων τὴν εἰς τὸν ἥλιον πτώσιν τοῦ φωτὸς τοῦ κεντρικοῦ πυρός. Ἐκ μὲν τῆς παρεμβολῆς τῆς σελήνης μεταξὺ γῆς καὶ ἡλίου προέρχονται κατ' αὐτοὺς αἱ ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου, ἐκ δὲ τῆς μεσολαβήσεως τῆς γῆς ἢ ἄλλων οὐρανίων σωμάτων μεταξὺ ἡλίου καὶ σελήνης αἱ σεληνιακαὶ ἐκλείψεις. Τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ἐφαντάζοντο οἱ Πυθαγόρειοι ὡς κατοπτροειδεῖς σφαίρας ἢ δίσκους ἀντανκλῶντας φῶς καὶ θερμότητα ἐπὶ τὴν γῆν. Τοὺς ἀστέρας ἐφαντάζοντο ὀμοίους πρὸς τὴν γῆν καὶ περιεχομένους ὑπὸ ἀέρος. Ἐν τῇ σελήνῃ ἐφαντάζοντο φυτὰ καὶ ἔμψυχα ὄντα, πολλῶν ὠραιότερα καὶ μείζονα τῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Τὴν δόξαν ταύτην ἐσημείωσαν, ὡς φαίνεται, τὸ μὲν ἐκ τῆς γεώδους μορφῆς τῆς σελήνης, τὸ δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἔχωσι κατοικίας τῶν τε ἀπὸ τῆς γῆς χωριζομένων ψυχῶν καὶ τῶν δαιμόνων, τὸ δὲ καὶ ἐκ τῆς σκέψεως, ὅτι τὰ ἀστρα ὡς ἀνήκοντα εἰς μέρος τοῦ κόσμου πολλῶν τῆς γῆς κάλλιον ὄφειλον νὰ ἔχωσιν ἐν βαθμῶν μείζονα πᾶν ὅ,τι κόσμημα ἡ γῆ κέκτηται. Ἐκ τῶν πλανητῶν ὁ Ἑρμῆς καὶ ἡ Ἀφροδίτη, οὓς ἡ μεταγενεστέρη ἀστρονομία τάττει μεταξὺ ἡλίου καὶ γῆς, τίθενται κατὰ τὴν δόξαν τῶν ἀρχαίων μεταξὺ τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ Ἄρεως. Ὁ Πυθαγόρας λέγεται ὅτι ἀνεκάλυψεν, ὅτι ἡ Ἀφροδίτη ἐμφανίζεται ὡς Ἑσπερος καὶ ὡς Ἑωσφόρος. Μετὰ τῶν λοιπῶν ἀστέρων κινεῖται περὶ τὸ κεντρικὸν πῦρ καὶ ὁ τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων οὐρανός. Τὴν κίνησιν ἐθεώρουν ὡς τὴν οὐσιώδη ιδιότητα τῶν οὐρανίων σωμάτων, τὴν δ' ἀναλλοίωτον τάξιν τῆς πορείας αὐτῶν ἐνόμιζον ὡς τὴν ὀφθαλμοφανεστάτην ἀπόδειξιν τῆς θειότητος τῶν ἀστέρων, ἣν παρεδέχοντο κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἀρχαιότητος. Τὸν χρόνον τῆς περιστροφῆς τοῦ οὐρανοῦ τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων ὠρι-

ζον δέκα χιλιάδας ἔτη· καὶ τοῦτο ἦτο τὸ μέγα ἔτος, ὅπερ ὁ Πλάτων παρ' αὐτῶν ἔλαβεν.

Ἡ θεωρία αὕτη δεικνύει πρῶτον ἀξιόλογον τῆς ἀστρουνομίας. Οἱ ἀρχαῖοι ὑπελάμβανον τὴν γῆν ἀκίνητον, τὴν δὲ μεταβαλὴν τῆς ἡμέρας καὶ τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους παρῆγον ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τοῦ ἡλίου. Οἱ Πυθαγόρειοι ἀποπειρῶνται γὰρ ἐξηγήσωνται αὐτὰς ἐκ τῆς κινήσεως τῆς γῆς. Καὶ ἐν καὶ ὁ ἀληθὴς αὐτῶν λόγος, ἡ περὶ τὸν ἄξονα στροφὴ, δὲν ἦτο ἕως τότε εὐρημένη, ὅμως ἡ Πυθαγόρειος θεωρία φέρει εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτελεσματικόν. Καὶ εὐθὺς ὡς αἱ φανταστικαὶ θεωρίαι τῆς σχολῆς ἀφείθησαν, ἡ ἀντίχθων συνηνώθη μετὰ τῆς γῆς ἀντικκταστήσασα τὸ δυτικὸν αὐτῆς ἡμισφαιρίον, τὸ κεντρικὸν πῦρ μετετέθη ἐν τῷ κέντρῳ τῆς γῆς καὶ ἡ κίνησις τῆς γῆς περὶ τὸ κεντρικὸν πῦρ μετεβλήθη εἰς κίνησιν περὶ τὸν ἴδιον ἄξονα. Τὴν περὶ τὸν ἄξονα στροφὴν τῆς γῆς διδάσκει ἡδὴ κατὰ τὸν 4ον π. Χ. αἰῶνα ὁ Ἰκέτας ταυτίσας τὴν ἀντίχθονα μετὰ τοῦ ἑτέρου τῆς γῆς ἡμισφαιρίου καὶ τὸ κεντρικὸν πῦρ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς γῆς μεταθέσας. Ἀλλ' ἔτι ἀναπληρώσῃ τὸν ἱερὸν ἀριθμὸν δέκα τῶν οὐρανίων σωματίων ἀντὶ τῆς παραγωγισθείσης ἀντίχθονος ἐδέξατο τὴν κομήτην ὡς ὕδου ἀστέρα.

Ἀρμονία σφαιρῶν. Μία τῶν ἀκολουθιῶν τῆς κινήσεως τῶν ἀστέρων ἐστὶν ἡ πολυθρύλητος ἁρμονία τῶν σφαιρῶν. Ὅπως δὴ καὶ πᾶν σῶμα ταχέως κινούμενον παράγει ἦχον, οὕτω παράγουσι καὶ τὰ κινούμενα οὐράνια σώματα. Ἐὸ δὲ ὕψος τῶν ἠχῶν τούτων ἐθεώρουν ἀνάλογον τῆς ταχύτητος τῆς κινήσεως, ταύτην δὲ πάλιν ἀνάλογον τῆς ἀποστάσεως τῶν καθ' ἕκαστον ἀστέρων καὶ τὴν ἀπόστασιν ταύτην ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀπόστασιν τῶν τόνων ἐν τῇ διὰ πασῶν, οὕτω δ' ἔλαμβανον τὴν δόξαν, ὅτι οἱ ἀστέρες διὰ τῆς κινήσεως αὐτῶν παράγουσι σειρὰν τόνων, οἵτινες ὁμοῦ ἀποτελοῦσιν ἐναρμόνιον συμφωνίαν, δὲν ἀκούομεν δ' αὐτήν, διότι ἀπὸ γενετῆς ἐξωκειώθημεν πρὸς αὐτήν, ὡς οἱ χαλκοτύποι διὰ τὴν συνήθειαν οὐδόλως αἰσθάνονται τὸν ἐν τοῖς χαλκουργείοις κρότον, καὶ διότι δὲν δυνάμεθα γὰρ ἀντιπαραβάλλωμεν πρὸς τὴν ἐναντίαν σιγήν.

Ἡ δόξα αὕτη τῆς ἁρμονίας τῶν σφαιρῶν οὐδεμίαν εἶχεν ἀρχῆθεν σχέσιν πρὸς τὸ σύστημα τῶν δέκα οὐρανίων σωματίων, ἀλλ' ἀνεφέρετο εἰς τοὺς πλανήτας, διότι ἐκ τῆς κινήσεως τῶν δέκα σωματίων θὰ ἔχω-

μεν δέκα τόνους, ἀλλ' ἡ ἁρμονία ἔχει κατὰ μὲν τὴν ἀρχαίαν ἁρμονικὴν τοῦ ἑπταχόρδου ἑπτὰ, κατὰ δὲ τὸ ὀκτάχορδον ὀκτὼ ἤχους, τούτους δ' ἀκριβῶς ἀριθμοῦσι καὶ ὕσσι πραγματεύονται περὶ τῆς ἁρμονίας τῶν σφαιρῶν. Ἡ ἔννοια, ἣτις ὑπόκειται ἐν τῇ ἁρμονίᾳ τῶν σφαιρῶν, φαίνεται οὕσα ὅτι ὅλος ὁ οὐρανός ἐστιν ἁρμονία. Τοῦτο δὲ ἐξῆγον ἀμέσως ἐκ τῆς παρατηρήσεως ἢ τῆς εἰκασίας κανονικότητός τινος ἐν ταῖς ἀποστάσεσι καὶ ταῖς κινήσεσι τῶν ἀστέρων. Ὅ,τι οἱ ὀφθαλμοὶ ὀρῶσιν ἐν τῇ συμφωνίᾳ τῶν ἀστέρων, τοῦτο ἀκούουσι τὰ ὦτα ἐν τῇ συμφωνίᾳ τῶν τόνων. Ἐπειδὴ κατὰ τὸν συμβολικὸν τοῦ σκέπτεσθαι τρόπον τῶν Πυθαγορείων δὲν ἐφρόντιζον περὶ ἀκριβεστέρως διακρίσεως τῶν ἐννοιῶν καὶ ἐταύτιζον τὴν ἁρμονίαν πρὸς τὴν διάπασσιν, λίαν προσεχές αὐτοῖς ἦτο νὰ θεωρήσωσι καὶ τὴν οὐρανίαν ἁρμονίαν ὡς διάπασσιν καὶ τοὺς ἑπτὰ πλανήτας ὡς τὰς χρυσαῖς χορδαῖς τοῦ οὐρανίου ἑπταχόρδου. Ἡ ποιητικὴ αὕτη δόξα ὑπῆρχεν ἀναμφισβητήτως ἢ πρώτη, οἱ δὲ λόγοι, δι' ὧν δικαιολογεῖται, εἰσὶ βεβαίως μεταγενέστεροι.

Ἄ ν ά γ κ ἠ καὶ ἄ π ε ι ρ ο ν. Ἐὸ πῦρ τοῦ περιβάλλοντος τὸν κόσμον κύκλου ἐνέουν οἱ Πυθαγόρειοι ὡς ἀναγκαστὸν τοῦ σύμπαντος περίβλημα, περιβάλλον καὶ συγκρατοῦν τὸν κόσμον, καὶ διὰ τοῦτο ὠνόμαζον αὐτὸ ἀνάγκην. Οὐχὶ ἀπίθανόν ἐστι προσέτι ὅτι τὸ φῶς τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων ἐν μέρει δὲ καὶ τὸ τοῦ ἡλίου ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιβάλλοντος τὸν κόσμον πυρός παρήγον. Ἀντανάγκασιν τοῦ φωτός τούτου ἐθεώρουν τὸν γαλαξίαν. Πέρα τοῦ κύκλου τοῦ πυρός ἐκείνου κεῖται τὸ ἄπειρον ἢ τὸ ἄπειρον πνεῦμα, ἐξ οὗ ἀναπνεῖ ὁ κόσμος. Ἐκτὸς τοῦ κόσμου ὑπερῶν τοῦ ἀπείρου ἀπέδειξεν ὁ Ἀρχύτας (1). Ἐξ αὐτοῦ προσέτι ἔρχεται εἰς τὸν κόσμον τὸ κενόν καὶ ὁ

(1) Σιμ. π. λ. Φυσ. 467, 15. «Ἀρχύτας δέ, ὡς φησιν Πυθαγόρας, οὕτως ἠρώτα τὸν λόγον· ἐν τῷ ἐσχάτῳ (οἷον τῷ ἀπλανεῖ οὐρανῷ) γενόμενος, πότμον ἐκτείναιμι ἂν τὴν χεῖρα ἢ τὴν ῥάβδον εἰς τὸ ἔξω ἢ οὐ; καὶ τὸ μὲν οὖν μὴ ἐκτείνω, ἄτοπον· εἰ δὲ ἐκτείνω, ἦτοι σῶμα ἢ τόπος τὸ ἐκτὸς ἔσται· διαίσπει δὲ οὐδέν, ὡς μαθησόμεθα· ἀεὶ οὖν βραδύειται τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπὶ τῇ ἀεὶ λαμβανόμενον πέρασ καὶ ταύτην ἐρωτήσας, καὶ εἰ ἀεὶ ἕτερον ἔσται, ἐφ' ὃ ἡ ῥάβδος, δῆλον ὅτι καὶ ἄπειρον· καὶ εἰ μὲν σῶμα, δέδεικται τὸ προκείμενον· εἰ δὲ τόπος, ἔστι δὲ τόπος τὸ ἐν ᾧ σῶμα ἔστιν ἢ δύναμις ἂν εἶναι, τὸ δὲ δύναμις ὡς ὄν γρηθιθέντι ἐπὶ τῶν αἰδίων, καὶ οὕτως ἂν εἴη σῶμα ἄπειρον καὶ τόπος».

χρόνος. Χρόνον δ' ἔλεγον οὐ μόνον τὴν τοῦ ἔλου κίνησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν σφαιρᾶν αὐτὴν τοῦ οὐρανοῦ. Διὰ τοῦ πρώτου ἐνόουν τὸ ἄπειρον τοῦ χρόνου, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου ὅτι ὁ οὐρανὸς διὰ τῆς κινήσεως αὐτοῦ ἐστὶ τὸ μέτρον τοῦ χρόνου.

Τὰ μέρη τοῦ κόσμου. Ἡ θεωρία αὕτη παρηγκώνισε τὴν ἀρχαίαν δοξασίαν, καθ' ἣν τὸ σύμπαν ἐστὶν ἐπίπεδον καλυπτόμενον ὑπὸ ἡμισφαιρίου κοίλου, τὴν δ' ἐννοιαν τοῦ ἄνω καὶ κάτω ἀνήγαγον νῦν εἰς μικρὸν καὶ μεγίστην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ μέσου. Τὸ πλησιέστερον τοῦ μέσου ὠνόμαζον δεξιόν, τὸ ἀπώτερον ἀριστερόν τοῦ κόσμου μέρος. Ἐπειδὴ δὲ τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων ἐθεώρουν γιγνομένην ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ὡς προχωρητικὴν κίνησιν, τὸ μέσον κατεῖχεν οὕτω τὴν τιμητικὴν θέσιν τοῦ δεξιοῦ μέρους τοῦ κόσμου. Ἄλλως δὲ τὰ ἄνω μέρη τοῦ κόσμου ἐθεώρουν τελειότερα. Διακρίνοντες δὲ πρῶτον μὲν τὸν ἐξώτατον πυρῶδη κύκλον ἀπὸ τῶν κύκλων τῶν ἀστέρων, εἶτα δὲ μεταξὺ τῶν κύκλων τῶν ἀστέρων τοὺς ἄνω καὶ κάτω τῆς σελήνης κύκλους, διήρουν οὕτω τὸ σύμπαν εἰς τρεῖς χώρας, εἰς τὸ ἀνώτατον μέρος τοῦ περιέχοντος, ὃ ἐκάλουν Ὀλυμπον, εἰς τὸ ὑπὸ τὴν τοῦ Ὀλύμπου φορᾶν, ἔνθα εἰσὶ τεταγμένοι οἱ πέντε πλανῆται μετὰ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ὃ ἐκάλουν κόσμον· τὸ δὲ ὑπὸ τὴν σελήνην καὶ περίγειον μέρος ἐκάλουν οὐρανόν. Ἐν μὲν τῷ Ὀλύμπῳ ὑπάρχουσι τὰ στοιχεῖα ἐν τῇ καθαρότητι αὐτῶν, ὃ δὲ κόσμος ἐστὶν ὁ τύπος τῆς τεταγμένης καὶ κανονικῆς κινήσεως, ὃ δὲ οὐρανὸς ὁ τύπος τῆς γενέσεως καὶ τῆς μεταβολῆς.

Τὸ μέγα ἔτος. Ὅταν τὰ ἄστρα ἐπανέλθωσι πάλιν εἰς τὴν αὐτὴν πρὸς ἀλλήλα θέσιν, ἣν ἔσχον ἐξ ἀρχῆς, ὅταν δὴλα δὴ συμπληρωθῇ τὸ μέγα ἔτος, ἢ ἐπέλθῃ νέα κοσμικὴ περίοδος, τότε πάντα θὰ ἐπανέλθωσι πάλιν ὅπως ἦσαν καὶ πρότερον καὶ τὰ πρόσωπα καὶ αἱ πράξεις καὶ αἱ καταστάσεις αὐτῶν ὁμοίως (1). Ἡ δὲ

(1) Σιμπλ. Φυσ. 732, 26. «Ἐὶ δὲ τις πιστεύσειε τοῖς Ἰουδαίοις, ὡς πάλιν τὰ αὐτὰ ἀριθμοὶ, καὶ γὰρ μυθολογήσω τὸ βαβδῖον ἔχων ὑμῖν καθημένους οὕτω, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὁμοίως ἔξει καὶ τὸν χρόνον εὐλογόν ἐστι τὸν αὐτὸν εἶναι».

ζασία αὕτη συνεδέετο βεβχίως μετὰ τῆς μετενσωματώσεως καὶ τοῦ μεγάλου ἔτους.

Γ' ἡ ἰ ν η φύσις. Περὶ τῆς γήινης φύσεως φαίνονται οἱ Πυθαγόρειοι λίαν ἀτελῶς φιλοσοφήσαντες. Ὁ Φιλόλαος ἔπως ἐκ τῶν πρώτων τεσσάρων ἀριθμῶν παρήγε τὰ γεωμετρικὰ σχήματα, τὸ σημεῖον, τὴν γραμμὴν, τὴν ἐπιφάνειαν, τὸ σῶμα, οὕτως ἀνέφερε καὶ τὴν φυσικὴν ποιότητα εἰς τὸν ἀριθμὸν πέντε, τὴν ψύχωσιν εἰς τὸν ἕξ, τὸν νοῦν, τὴν ὑγίειαν καὶ τὸ φῶς εἰς τὸν ἑπτὰ, τὸν ἔρωτα, τὴν φιλίαν, τὴν κίνησιν καὶ τὴν ἐπίνοιαν εἰς τὸν ὀκτώ. Βάσις τοῦ σχηματισμοῦ τούτου ἐστὶν ἡ ἔννοια, ὅτι τὰ πράγματα παρίστανται κατὰ κλίμακα αὐξανομένης τελειότητος.

Ἀ ν θ ρ ω π ο λ ο γ ί α. Καὶ περὶ ψυχῆς δὲν ἠρεύνησαν βαθέως οἱ Πυθαγόρειοι· τὸ περὶ ψυχῆς σύγγραμμα τοῦ Φιλολάου ἐστὶ νόθον. Ὁ ἀξιοπιστότατος ἡμῶν μάρτυς Ἀριστοτέλης δὲν γινώσκει πολλά περὶ τῆς ψυχολογίας τῶν Πυθαγορείων. Λέγει ἀπλῶς, ὅτι τινὲς αὐτῶν ὑπολαμβάνουσι αψυχὴν εἶναι τὰ ἐν τῷ ἀέρι ἔσοματα, οἱ δὲ τὰ ταῦτα κινοῦν». Ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἀρμονία, ἀποδίδεται παρὰ Πλάτωνι εἰς μαθητὴν τινα τοῦ Φιλολάου. Ἀπίθανόν ἐστι καὶ τὸ φερόμενον, ὅτι ψυχὴν ἔλεγεν τὸν ἀριθμὸν· προῆλθε δὲ ἐκ τοῦδε τοῦ συλλογισμοῦ, ἐπειδὴ τὰ πάντα εἰσὶν ἀριθμός, καὶ ἡ ψυχὴ ἄρα. Ἄλλ' ἡ πρότασις, ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἀρμονία ἢ ἀριθμός, οὐδὲν σημαίνει. Τότε λαμβάνει ἡ πρότασις αὕτη σημασίαν, ὅταν ὀρισθῇ ἡ ψυχὴ ὡς ἀρμονία τοῦ ἑαυτῆς σώματος· ἀλλ' ἡ δόξα αὕτη δὲν κατάγεται ἀπὸ τοῦ Φιλολάου· οὗτος ἴσως εἶπεν, ὅτι ἡ ψυχὴ συνδέεται τῷ σώματι διὰ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς ἀρμονίας. Ἐπίσης ἀπορριπτέον καὶ τὸ φερόμενον, ὅτι ὁ Πυθαγόρας ὥρισε τὴν ψυχὴν ὡς ἀριθμὸν ἑαυτὸν κινοῦντα, διότι ὁ ὀρισμὸς οὗτός ἐστι τοῦ Ξενοκράτους. Καὶ ὅτι ὁ Ἀρχύτας ὥριζε τὴν ψυχὴν ὡς τὸ αὐτὸ κινοῦν ἐστὶν ἀπίθανον, εἰ καὶ φαίνονται οἱ Πυθαγόρειοι παρατηρήσαντες τὴν ἀδιάλειπτου κίνησιν καὶ τὴν ἀκατάπαυστον ζωηρότητα αὐτῆς. Ἐπίσης ὑπαπτόν ἐστι καὶ τὸ φερόμενον, ὅτι τὴν ψυχὴν ὁ Πυθαγόρας ἐθεώρει τετράγωνον εὐθυγώνιον, ὁ δ' Ἀρχύτας κύκλον ἢ σφαιραν.

Ἡ διαίρεσις τῆς ψυχῆς εἰς νοῦν, θυμὸν καὶ ἐπιθυμίαν, ἢ τῆς γνωστικῆς δυνάμεως εἰς νοῦν, ἐπιστήμην, δόξαν καὶ αἰσθησιν, εἰσὶ Πλατωνικὰ καὶ οὐχὶ ἀρχαῖα Πυθαγόρεια, ὡς καὶ ἡ διαίρεσις εἰς νοῦν,

φρένας, θυμόν καὶ ὅτι ὁ μὲν νοῦς καὶ ὁ θυμὸς ὑπάρχει καὶ ἐν ταῖς ζώοις, ἐν δὲ τῷ ἀνθρώπῳ μόνον αἱ φρένες· ὁ θυμὸς οἴκει ἐν τῇ καρδίᾳ, τὰ δὲ δύο ἄλλα μέρη ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ. Βεβαιώτερόν ἐστιν ὅτι ὁ φιλόλαος τὴν μὲν ἔδραν τοῦ νοῦ ἐτίθετο ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, τὴν δὲ τῆς ζωῆς καὶ τῆς αἰσθήσεως ἐν τῇ καρδίᾳ, τὴν δὲ τῆς ριζώσεως καὶ τῆς ἀναφύσεως ἐν τῷ ὀμφαλῷ, ἐν δὲ τῷ αἰδοίῳ τὴν τοῦ σπέρματος. Καὶ ὁ μὲν ἐγκεφάλος ἐστὶν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ καρδία ἡ τοῦ ζώου, ὁ δ' ὀμφαλός ἡ τοῦ φυτοῦ, τὸ δ' αἰδοῖον ἡ ἀρχὴ τῶν ἀξυναπάντων· πάντα γὰρ καὶ θάλλουσι καὶ βλαστάνουσι». Ταῦτα τὰ ὀλίγα ἀποτελοῦσι τὴν φιλοσοφικὴν ἀνθρωπολογίαν τῶν Πυθαγορείων, τὰ δὲ λοιπὰ τοῦ ζητήματος τούτου ἀνήκουσιν ὅπως εἰς τὰ ὀρθοσκευτικὰ δόγματα τῶν Πυθαγορείων.

Γ ν ω σ ι ο λ ο γ ί α. Στενώτερον συνδέεται μετὰ τοῦ συστήματος ἡ περὶ γενέσεως τῆς γνώσεως θεωρία τοῦ φιλολάου. Ἡ τῶν πραγμάτων οὐσία, λέγει, αἰδῖος οὔσα θείαν καὶ οὐκ ἀνθρωπίνην ἐνδέχεται γνῶσιν. Οὐδὲν ἐπομένως τῶν ὄντων καὶ ὑφ' ἡμῶν γινωσκομένων θὰ ἐγινώσκετο, εἰ μὴ θεία γνῶσις ὑπῆρχεν ἐντὸς τῶν πραγμάτων, ἐξ ὧν συνέστη ὁ κόσμος. Αὕτη δ' ἐστὶν ὁ ἐν ταῖς οὔσις ἀριθμός, οὗ ἄνευ οὐδὲν οὔτε νὰ νοηθῆ οὔτε νὰ γνωσθῆ δύναται. Ἡ φύσις τοῦ ἀριθμοῦ ἄρα ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις νόμος καὶ καθηγεμῶν καὶ διδάσκαλος παντός τοῦ ἀπορουμένου καὶ ἀγνωσμένου. Οὐδενὶ δὲ οὐδὲν τῶν πραγμάτων θὰ ἦτο δῆλον οὔτε αὐτῶν πρὸς ἑαυτά, οὔτε ἄλλου πρὸς ἄλλο, εἰ μὴ ὑπῆρχεν ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ τούτου οὐσία. Νῦν δ' ὅμως ὁ ἀριθμὸς ἀρμόζων πρὸς τὴν ψυχὴν διὰ τῆς αἰσθήσεως ἀπεργάζεται πάντα γνωστὰ καὶ οἴκεια (ποιάγορα) ἀλλήλοις ὥσπερ γνώμων (κατὰ γνώμονος φύσιν) ⁽¹⁾ σωματῶν καὶ σχίζων τοὺς λόγους τῶν πραγμάτων χωρὶς ἐκάστους τῶν τε ἀπείρων καὶ τῶν πεπερασμένων. Τὴν δύναμιν τοῦ ἀριθμοῦ δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἰσχύουσαν οὐ μόνον ἐν ταῖς θείοις καὶ ἐν ταῖς δαιμονίοις πράγμασιν, ἀλλὰ καὶ ἐν πᾶσι ταῖς ἀνθρωπίνοις ἔργοις καὶ λόγοις πανταχοῦ καὶ κατὰ πάσας τὰς τεχνικὰς δημιουργίας καὶ κατὰ τὴν μουσικὴν. Ψεῦδος δὲ οὐδὲν δέχεται ἡ τοῦ ἀριθμοῦ φύσις οὐδέ ἡ ἀριμανία· διότι ὅπως

(1) Ἴδὲ Μαργαρίτου Εὐαγγελίδου Ἱστορίαν τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως, τευχ. Α' ἐν Ἀθήναις 1885 σελ. 47—55.

ἀλλότριον τῆς φύσεως αὐτῶν τυγχάνει. Εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀριθμοῦ τὸ μὲν ψεῦδός ἐστι πολέμιον καὶ ἐχθρόν, ἡ δὲ ἀλήθεια οἰκεῖον καὶ σύμφυτον. Ἐπειδὴ λοιπὸν οὐσία τῶν ὄντων ἐστὶν ὁ ἀριθμὸς καὶ αἰτούτου ἰδιότητες καὶ τῶν ὄντων εἰσὶν ἰδιότητες, ἔπεται ὅτι ἡ γνώσις τῆς οὐσίας τῶν ὄντων ἐστὶν ἀδύνατος ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δ' ἕμως καὶ ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς ἀριθμὸς εἰσι καὶ τὰς αὐτὰς τῷ ἀριθμῷ ἰδιότητας ἔχουσιν, ἐν ταύτῃ τῇ πρὸς τὰ ὄντα συγγενείᾳ αὐτῶν κεῖται ἡ γνωστικὴ τοῦ ἀνθρώπου δύναμις. Εἰ μὴ ὑπῆρχε κοινὴ τῷ τε νῷ καὶ τοῖς οὖσιν ἡ τοῦ ἀριθμοῦ φύσις, γνώσις δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ. Ὁ ἀριθμὸς ἄρα, ὅστις ἐστὶν ἡ οὐσία τῶν ὄντων, ἀρμόζων διὰ τῆς αἰσθήσεως πρὸς τὴν ὁμοίαν ἑαυτῷ ψυχὴν καθίστησι πάντα γνωστὰ καὶ οἰκεῖα. Ὁ ἀριθμὸς ἄρα γινώσκει τὸν ἀριθμὸν, ἡ ἀπὸ τῶν «μαθημάτων» προσγινομένη διάνοια ἀναγνωρίζει τὸν κατὰ μαθηματικούς λόγους δεδημιουργημένον κόσμον, ἢ ἀκριβέστερον τὸν μαθηματικῶς ἰδιότητας φύσιν ἔχοντα κόσμον. Αἱ ἀρχαὶ τῆς γνώσεως, ἦτοι ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ μέτρον, εἰσὶ καὶ τῶν ὄντων ἡ οὐσία, ἡ αὐτὴ ἄρα ἀρχὴ ἐστὶ καὶ τῆς νοήσεως καὶ τῆς ὑπάρξεως. Ἐκ τῶν εἰρημένων κατὰδηλον γίνεται ὅτι τὸ ἀξίωμα: «τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ γινώσκεται», κεῖται ἐν τῷ βάθει τῆς διανοήσεως ταύτης· διὰ τοῦτο καὶ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός (πρὸς Μαθ. Α' 303) ἀναφέρει τοῦτο εἰς τὸν Πυθαγόραν πρῶτον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεόφραστος ἀγνοεῖ τοῦτο, ῥητῶς δὲ λέγει ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐστὶ τοῦ Παρμενίδου καὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τοῦ Πλάτωνος, φαίνεται πιθανώτερον ὅτι μᾶλλον ἐκ τῆς Ἑλεατικῆς σχολῆς μετενήχθη τὸ δόγμα τοῦτο εἰς τὴν Πυθαγόρειον ἢ τὰν ἀπάλιν.

Μετεμψύχωσις. Οὐδεμία τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Πυθαγορικοῦ συστήματος δύναται ν' ἀναχθῆ εἰς τὸν Πυθαγόραν μετὰ μείζωνος βεβαιότητος ἢ ἡ μετενσωμάτωσις. Περὶ αὐτῆς μαρτυρεῖ ἤδη ὁ Ξενοφάνης, βραδύτερον δὲ Ἴων ὁ Χίτος, ὁ Φιλόλακος διδάσκει αὐτὴν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης μνημονεύει αὐτῆς ὡς ἀρχαίου Πυθαγορικοῦ μύθου.

Ἡ ψυχὴ, λέγει ὁ Φιλόλακος καὶ ἐπαναλαμβάνει ὁ Πλάτων, συνέζευκται τῷ σώματι πρὸς τιμωρίαν καὶ ἐστὶν ἐν αὐτῷ τεθαμμένη. Τὸ σῶμά ἐστὶν εἰρκτὴ, ἐν ἣ ὁ θεὸς πρὸς τιμωρίαν ἐνέκλεισεν αὐτὴν καὶ ἐξ ἧς δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀπαλλάττῃ ἑαυτὴν οὐδέ· γὰρ ἀποδιδράσκη.

Ἐφ' ὅσον ἐστὶν ἡ ψυχὴ ἐν τῷ σώματι, ποιεῖται αὐτοῦ χρήσιν, διότι δι' αὐτοῦ μόνον δύναται νὰ λαμβάνῃ αἰσθήσιν τῶν ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ, «ἦν δ' ἀπολιποῦσα τὸ σῶμα, εἰς αἰθέρ' ἐλεύθερον ἔλθῃ, ἔσεται ἀθάνατος, θεὸς ἀμβροτος, οὐκ ἔτι θνητὴ». Ἀλλὰ τὴν ἀθανασίαν ταύτην οὐκ ἔχῃ μόνον, ἀν' ἐγένετο ἀξία τῆς εὐτυχίας ταύτης, ἄλλως λαμβάνει τοῦτο μὲν σωματικὴν τιμωρίαν, τοῦτο δὲ βασάνους ἐν τῷ Τάρταρῳ. Ἡ Πυθαγόρειος ἄρα διδασκαλία ἦτο ἤδη κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους τούτους μάρτυρας κατ' οὐσίαν ἢ αὐτὴ πρὸς τὴν μετὰ ταῦτα παρὰ Πλάτωνι ἐν συναφείᾳ πρὸς ἄλλας Πυθαγορείους δοξασίας ἡμῖν ἀπαντῶσαν καὶ ἦν ἐπικυροῦ καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς λέγων ὅτι ἡ ψυχὴ διὰ παλαιὰς ἀμαρτίας ἐτέθη ἐν τῷ σώματι καὶ μετὰ θάνατον κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῆς ἢ ἔρχεται εἰς τὸν κόσμον ἢ ρίπτεται εἰς τὸν Τάρταρον, ἢ οὐρίζεται εἰς νέαν ζωὴν εἰσερχομένη εἰς σώματα ζώων καὶ ἀνθρώπων. Εὐθὺς δ' ὡς ἐξέλθωσιν ἀπὸ τῶν σωμάτων αἱ ψυχὰι μετεωρίζονται ἐν τῷ ἀέρι καὶ εἰς τοῦτο ἀναφέρεται τὸ πρότερον λεχθέν, ὅτι τὰ ζύσματα ἐν τῷ ἡλίῳ εἰσὶ ψυχὰι· τοῦτο δ' ἐστὶν οὐχὶ φιλοσόφημα, ἀλλὰ μέρος Πυθαγορείου δεισιδαιμονίας. Παρεδέχοντο πρὸς τούτοις ὅτι ὑπῆρχον ὑπόγειαι κατοικίαι τῶν ἀποικομένων. Ἐν ἐκάστη δὲ κοσμικῇ περιόδῳ μέλλει ἕκαστος νὰ ἐπιστρέψῃ ἀπαξ εἰς τὴν ζωὴν ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις, ὑφ' ἧς ἔζησε πρότερον.

Τὸ περὶ ἀθανασίας καὶ τῆς μετεμψυχώσεως δόγμα δὲν συνέδεσαν οἱ Πυθαγόρειοι ἐπιστημονικῶς μετὰ τῆς θεωρίας αὐτῶν περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς περὶ ἀριθμῶν. Τὸ δόγμα τοῦτό ἐστιν ἄρα μέρος οὐχὶ τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ τῶν μυστηρίων τῶν Πυθαγορείων.

Πίστις εἰς δαίμονας. Εἰς τὰ μυστήρια πρέπει ν' ἀναγνώσκωμεν καὶ τὴν πίστιν τῶν Πυθαγορείων εἰς Δαίμονας, οὓς ἐξελάμβανον ψυχὰς ἀσωμάτων, διαμενούσας τὸ μὲν ὑπὸ τὴν γῆν, τὸ δὲ ἐν τῷ ἀέρι, αἵτινες οὐχὶ σπανίως ἐμφανίζονται ταῖς ἀνθρώποις. Φαίνεται δὲ ὅτι δαίμονας ἐκάλουν οὐ μόνον τὰς ἀποικομένας τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἀλλὰ καὶ φυσικὰ πνεύματα. Ἐκ τῶν δαιμόνων τούτων ἐξηγουῦντο οἱ Πυθαγόρειοι τὰς ἀποκαλύψεις καὶ τὰς προφητείας, διότι παρ' αὐτῶν γίνεται ἐπίπνοιά τις ἐπὶ τὸ βέλτιον ἢ ἐπὶ τὸ χεῖρον. Εἰς αὐτοὺς ἀνεφέροντο καὶ οἱ ἀγνισμοὶ καὶ οἱ καθαρμοὶ καὶ αἱ ἐξιλεύσεις. Οἱ Πυθαγόρειοι μεγάλην ἀπένεμον σημασίαν εἰς τὴν προφητείαν. Εἰς τοὺς δαίμονας ἀνήκουσι καὶ οἱ ἥρωες, ὧν ἡ

λατρεία οὐδὲν εἶχε τὸ ἰδιάζον. "Ὅτι δὲ οἱ δαίμονες κεῖνται μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων ἦτο γενικὴ τῶν ἀρχαίων πίστις.

Θεολογία. Καὶ τὴν θεολογίαν δὲν συνέδεσαν οἱ Πυθαγόρειοι μετὰ τῆς ἐαυτῶν φιλοσοφίας. Ἡ τοῦ θεοῦ ἰδέα ὡς Ὀρησκευτικὴ ἰδέα εἶχε μεγίστην παρ' αὐτοῖς σημασίαν. Ὁ Φιλόλαος λέγει ὅτι πάντα περιέχονται ὑπὸ τοῦ θεοῦ ὡς ἐν φυλακῇ. Ὀνομάζει τὸν θεὸν ἀρχὴν πάντων καὶ ἐν τινι ἀποσπάσματι, οὐχὶ παλὸν βεβαίω, περιγράφει τὸν θεὸν κατὰ Ξενοφάνην ἕνα, ἀει ὄντα, μόνιμον, ἀκίνητον, αὐτὸν ἑαυτῷ ὅμοιον ἄρχοντα. Ἐντεῦθεν προκύπτει ὅτι παρὰ τὴν συνήθη πολυθεΐαν ἀνυψώθη εἰς τὴν καθαρὰν ἐκείνην περὶ θεοῦ ἔννοιαν, ἣν οὐχὶ σπανίως καὶ πρὸ τοῦ Φιλολάου εὐρίσκωμεν παρὰ φιλοσόφους καὶ ποιηταῖς. Εἰς τοῦτο ἄγει καὶ ὁ μῦθος, ὅτι ὁ Πυθαγόρας κατὰ τὴν εἰς Ἄδου κάθοδον αὐτοῦ εἶδε τὰ ψυχὰς τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου ὑφισταμένας μεγάλας βασάνους δι' ὅσα ἐψεύσαντο περὶ θεῶν. Καὶ ἐν γένει οἱ Πυθαγόρειοι τὴν τοῦ λαοῦ πίστιν ἐνόουν αὐτοῖ καθαρώτερον, πνευματικώτερον καὶ τὴν ἐνόητα τοῦ θεοῦ ἰσχυρότερον ἐτόνιζον. Ἀλλὰ τὸν καθαρὸν τοῦτον τῆς τοῦ λαοῦ πίστεως δὲν ἐπεδίωκον οἱ Πυθαγόρειοι ὡς ὁ Ξενοφάνης διὰ σφοδρότατου κατὰ τῆς πολυθεΐας πολέμου. Εἰ καὶ μὴ ἦσαν κατὰ πάντα σύμφωνοι πρὸς ὅσα θεογονοῦσιν ὁ Ὀμηρος καὶ ὁ Ἡσιόδος, ὅμως τὴν βάσιν τῆς Ὀρησκευτικῆς περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἐννοίας αὐτῶν ἀπετέλει ἡ τοῦ λαοῦ πίστις. Ἡ θεολογία αὐτῶν ἄρα δὲν πρέπει νὰ καταλογισθῇ εἰς τὴν φιλοσοφίαν.

Ἡθική. Μετὰ τῆς Ὀρησκευτικῆς τῶν Πυθαγορείων πίστεως συνδέεται ἡ ἠθικὴ αὐτῶν. Ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων οὐ μόνον διατελεῖ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν θεῶν, ἀλλὰ θεωρεῖται ἰδίως ὡς ἡ ὁδὸς πρὸς ἀγνισμόν τῆς ψυχῆς καὶ διὰ τοῦτο οὐδενὶ ἐπιτρέπεται νὰ ἐξέλθῃ αὐτῆς αὐτοβούλως. Ἐὐκταῖον ἄρα τοῦ ἀνθρώπου καθῆκον ἐν τῷ βίῳ ἐστὶν ἡ ἠθικὴ κάθαρσις καὶ τελείωσις αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ κατὰ τὸν ἐπίγειον αὐτοῦ βίον περιορίζηται ἀπλῶς πάντοτε εἰς ἀτελεῖα τινὰ προσπάθειαν, ἐὰν ἀντὶ τῆς σοφίας μόνῃ ἢ ἀρετῇ ἢ ἡ προσπάθεια πρὸς τὴν σοφίαν ὑπάρχῃ αὐτῷ δυνατῇ, ἐξάγεται ἐντεῦθεν μόνον τοῦτο, ὅτι ἐν τῇ προσπάθειᾳ αὐτοῦ ταύτῃ ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην τῆς βοήθειας τοῦ θεοῦ. Ἡ ἠθικὴ τῶν Πυθαγορείων ἔχει ἄρα ὅλως Ὀρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Τὸ ἀκολουθεῖν τῷ θεῷ καὶ γενέσθαι αὐτῷ ὅμοιον θεωρεῖ-

ται ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων πρώτη πασῶν ἀρχή. Διὰ τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἡ ἠθικὴ αὐτῶν ἔχει πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, ὡς ἡ θεολογία αὐτῶν, ἔστι δῆλον ὅτι πάντῃ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας αὐτῶν προῆλθεν ἐκ πρακτικῶν ἐλατηρίων μᾶλλον ἢ ἀπὸ φιλοσοφικῶν ἀρχῶν. Διὰ τοῦτο, ἐν ᾧ ἡ ἠθικὴ αὐτῶν μεγίστην εἶχε σημασίαν πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον αὐτῶν, ἐπιστημονικῶς οὐδόλως ἀνεπτύχθη. Σχεδὸν τὸ μόνον ἐπιστημονικὸν ἐν τῇ ἠθικῇ τῶν Πυθαγορείων ἐστὶν ὁ ὀρισμὸς τῆς δικαιοσύνης ὡς ἀριθμὸς τετραγώνος ἢ ἀντιπεπονητός. Ἀλλὰ τοῦτό ἐστὶν ὅλως ἀμέθοδος ἐφαρμογὴ τοῦ τρόπου, ὃν οἱ Πυθαγόρειοι ἤσκουν, τοῦ ὀρίζειν δῆλον ὅτι τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων διὰ τινος ἀριθμητικῆς σχέσεως. Ἐπιστημονικὴν τῆς ἠθικῆς πραγματείαν δὲν εὐρίσκομεν παρ' αὐτοῖς. Ἡ ἠθικὴ λοιπὸν παρ' αὐτοῖς, ὡς παρὰ πᾶσι τοῖς πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλοσόφοις, ἦτο ἀπλῆ δημώδης σκέψις, βιοσοφία. Κατὰ τὸν Ἀριστόξενον οἱ Πυθαγόρειοι ἀπῆτουν πρὸ πάντων εὐσέβειαν πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ δξίμυνας, εἶτα δὲ εἰλικρινῆ σεβασμὸν πρὸς τοὺς γονεῖς, ὑπακοὴν πρὸς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, οἵτινες δὲν πρέπει ν' ἀνταλλάσσονται κούφως πρὸς ξένους. Μέγιστον κακὸν ἐθεώρουν τὴν ἀνομίαν· διότι ἄνευ ἀρχῶν δὲν δύναται νὰ συντηρηθῇ, λέγουσι, τὸ ἀνθρώπινον γένος. Κυβερνῶντες καὶ κυβερνώμενοι ὀφείλουσι νὰ συνδέωνται πρὸς ἀλλήλους δι' ἀγάπης. Ἐκάστῳ πολίτῃ πρέπει νὰ ὀρισθῇ ἐν τῷ ὅλῳ ἡ θέσις αὐτοῦ. Οἱ παῖδες καὶ νέοι πρέπει νὰ ἀνατρέφονται διὰ τὴν πολιτείαν, οἱ ἄνδρες καὶ γέροντες νὰ δρῶσιν ὑπὲρ αὐτῆς. Πίστις, εὐνοια καὶ ἀγάπη ἐν τῇ φιλίᾳ, ὑποταγὴ τῶν νέων εἰς τοὺς πρεσβυτέρους, εὐγνωμοσύνη πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς εὐεργέτας θερμῶς συνιστῶνται. Οἱ παῖδες πρέπει νὰ ἐθισθῶσιν εἰς τὴν μετριότητα καὶ ἐγκράτειαν, τὸ ὑπέρομετρον τῶν ἀφροδισίων εἴτε ἐν τῷ γάμῳ, εἴτε ἐκτὸς αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἀποφεύγηται. Ὁ ὀρθὸν ἔρωτα πρὸς τὸ καλὸν ἔχων, οὗτος δὲν θὰ στραφῇ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν μεγαλοπρέπειαν, ἀλλὰ πρὸς ἠθικὴν δρᾶσιν καὶ πρὸς τὴν ἐπιστήμην. Ἡ δ' ἐπιστήμη ἐκεῖ μόνον δύναται νὰ βλαστήσῃ καὶ αὐξηθῇ καὶ καρποφορήσῃ, ἐνθα μεθ' ἡδονῆς καὶ ἔρωτος ἀσχεῖται. Ἐν τισιν ὁ ἄνθρωπος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς εὐτυχίας, ἐν πολλοῖς ὅμως ὑπάρχει κύριος αὐτὸς τῆς τύχης αὐτοῦ. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐννοιάν εἰσι συντεταγμένα καὶ τὰ χρυσᾶ ἔπη. Εὐσέβεια πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς γονεῖς, πίστις πρὸς τοὺς φίλους, δικαιοσύνη καὶ ἐπιείκεια πρὸς

πάντας ανθρώπους, μετριότης, σωφροσύνη, σύνεσις, καθαρότης βίου, ἀφοσίωσις εἰς τὴν τύχην, κανονικὴ ἐξέλεξις ἑαυτῶν, προσευχή, τήρησις τῶν μυστηρίων, ἀποχή ἀπὸ ἀκθάρτων τροφῶν, εἰσι τὰ καθήκοντα, ὧν ἡ ἐκπλήρωσις ἀνταμείβεται διὰ μακροῦ ζωῆς μετὰ θάνατον. Ἐὰν αὐτὰ φέρεται ὅτι ἐδίδασκεν ὁ Πυθαγόρας αὐτός, πρὸς δὲ καὶ ὅτι ἐπέτασσε νὰ πλησιάζωσι πρὸς τὸν θεὸν ἐν καθαρῷ ἰματίῳ καὶ καθαρῇ ψυχῇ, σπικνίως νὰ ὀμνύωσι, τὸν ὄρκον μηδέποτε νὰ παραδύνωσι, τὰ ἐμπιστευθὲν νὰ τηρῶσι, τὰς ἡδονὰς νὰ ἀποφεύγωσιν, ὠφέλιμα φυτὰ καὶ ζῶα νὰ μὴ βλάπτωσιν. Καὶ πολλὰ ἄλλα φέρονται, ἀλλ' ὡς ἱστορικῶς ἀσφαλῆ ἀποδεκτέον μόνον, ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐπίστευον εἰς τὴν τὰ πάντα κυβερνώσασαν δύναμιν τῶν θεῶν, εἰς μέλλουσαν ἀμοιβήν, ὅτι ἀπῆτουν καθαρότητα βίου, μετριότητα καὶ δικαιοσύνην, ἀκριβῆ ἑαυτῶν ἔλεγχον, σύνεσιν ἐν πάσῃ πράξει, πρὸ παντὸς ὄμως ἀποφυγὴν ὑπεροψίας, ἀπόλυτον τήρησιν τῆς ἠθικῆς τάξεως ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἐν τῇ φιλίᾳ καὶ ἐν πάσῃ ὀμιλίᾳ. Ὅσον σημαντικὴ καὶ ἂν ἦτο ἡ ἠθικὴ αὕτη εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης καθόλου, ἐπιστημονικῶς ὄμως ἔμεινε πολὺ ὀπίσω τῆς πρακτικῆς αὐτῆς σημασίας.

Ἐπισκοπήσις. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων ἐξάγεται ὅτι τὰ περὶ Πυθαγόρου καὶ τῆς Πυθαγορείου σχολῆς λίαν πρωίμως ἀνεμίχθησαν μετὰ διηγημάτων πλαστῶν καὶ ἀβεβαίων, ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ ἀνεπτύχθη μέγας ἀριθμὸς συγγραμμάτων, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς νέας Πυθαγορείου σχολῆς, ἅπερ εἰς διαφόρους περιόδους ἀνήκοντα καὶ διαφόρων σχολῶν ἢ ἀνδρῶν δόγματα συμπεφυρμένα φέροντα ἀπεδίδοντο τῷ ἴδρυτῇ τῆς Πυθαγορείου σχολῆς, ὅτι δύσκολόν ἐστι νὰ διακρίνωμεν τὴν μυθοπλαστίαν ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς ἱστορίας καὶ ὅτι εἰς τοὺς ἀρχαιστάτους ἀξιοπίστους συγγραφεῖς, εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, εἰς τὰ γνήσια τοῦ Φιλολάου ἀποσπάσματα καὶ εἰς ὅ,τι οἱ μεταγενέστεροι σύμφωνον πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς Πυθαγορείου σχολῆς λέγουσι, στηριζόμενοι δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν εἰκόνα τινὰ τῆς ἀρχαίας Πυθαγορείου σχολῆς. Ἐκ δὲ τῆς βασιάνου καὶ τῆς προσεκτικῆς σπουδῆς τῶν πηγῶν τούτων ἐξάγεται, ὅτι ἡ ἐξ Ἀνακτολῶν καταγωγὴ τῆς Πυθαγορείου φιλοσοφίας ἐστὶν ἀπίθανος, διότι ἡ μόνη ὁμοίότης ἀμφοτέρων ὑπάρχει τὸ δόγμα τῆς μετενσωματώσεως τῆς ψυχῆς καὶ τὸ θάπτειν τοὺς νεκροὺς ἐν

λινοῖς μόνον ἐνδύμασιν. Ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον εὑρίσκειν ἤδη ὁ Πυθαγόρας παρὰ τῷ Φερεκύδῃ καὶ ἐν ταῖς ἀρχαιοτέροις τοῦ Φερεκύδου Ὀρφικαῖς παραδόσεσι. Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τοῦ ἐνταφιασμοῦ ἐν λινοῖς ἱματίοις. Οὐδέποτε δ' ὅμως καὶ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἐδυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς παραδοχῆς τῶν θρησκευτικῶν τούτων παραδόσεων τὴν ἐξάρτησιν τῆς Πυθαγορείου φιλοσοφίας ἀπὸ τῆς ἱερατικῆς δῆθεν σοφίας τῶν Αἰγυπτίων. Οὐδὲν ἔχνος ὑπάρχει παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις τῆς περὶ ἀριθμῶν θεωρίας τῶν Πυθαγορείων, ἡ δὲ ἀναλογία τῆς Αἰγυπτιακῆς καὶ Πυθαγορείου κοσμολογίας καὶ συμβολικῆς τόσον ἐστὶν ἀόριστος, ὥστε οὐδεμίαν ἐπιτρέπει ἀπόδειξιν ἱστορικῆς συναφείας ἀμφοτέρων. Ἡ εἰς βίους διαίρεσις τῶν Αἰγυπτίων καὶ αἱ ἄλλαι αὐτῶν κοινωνικαὶ διαρρυθμίσεις εἰσὶ πάντῃ ξένα ταῖς Πυθαγορείαις.

Ἐπίσης πρὸς τὸν δυῖσμον τῶν Περσῶν ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ εὐθέος καὶ τοῦ καμπύλου, τοῦ ἀρρενος καὶ τοῦ θήλεος κτλ. οὐδὲν ἔχει τὸ κοινόν· διότι ἡ ἀναγωγὴ τῶν ἀντιθέσεων τούτων εἰς τὸ ἄρτιον καὶ τὸ περιττόν, τὸ ἀπειρον καὶ τὸ πεπερασμένον, ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν δέκα καὶ ἐν γένει ἡ φιλοσοφικὴ καὶ μαθηματικὴ τούτων θεωρία τόσον ἐστὶ ξένη πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ζωροάστρου, ὅσον ξένη ἐστὶν ἡ φιλοσοφία τῶν Πυθαγορείων πρὸς τὸν δυῖσμον θεοῦ κακοῦ καὶ θεοῦ ἀγαθοῦ τῶν Περσῶν.

Ὁ Πυθαγόρειος σύλλογος μετὰ τοῦ κεκαγονισμένου βίου, μετὰ τῆς ἠθικῆς, τῶν μυστηρίων καὶ τῶν πολιτικῶν τάσεων αὐτοῦ προέκυψεν ἐκ λόγων θρησκευτικῶν. Εἶδομεν ὅτι ἤδη κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα αἱ γνωμικαὶ ποιηταὶ ἐξέφερον παράπικρα κατὰ τῆς ἐλπεινότητος τοῦ βίου καὶ τῶν ἀμαρτημάτων τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀπῆρτουν τάξιν καὶ μέτρον ἐν τῷ ἠθικῷ καὶ πολιτικῷ βίῳ. Τοῦτο δεικνύει καὶ ἡ περὶ τὸν αὐτὸν χρόνον μεταρρυθμίσις καὶ ἐξάπλωσις τῶν Ὀρφικῶν καὶ Βακχικῶν μυστηρίων. Εἰς τὰς αὐτὰς ἀφορμὰς ὀφείλει τὴν σύστασιν αὐτοῦ καὶ ὁ Πυθαγόρειος σύλλογος. Ἡ συναίσθησις τῶν παθῶν καὶ τῶν ἐλλείψεων, μεθ' ὧν ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ συνδεδεμένη, ἐνωθεῖσα ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Πυθαγόρου μετὰ σοβαρῆς ἠθικῆς τάσεως ἐγέννησεν ἐν αὐτῷ τὴν ἰδέαν συλλόγου ἀνδρῶν, ὅστις τὰ μέλη αὐτοῦ ὀφείλε νὰ προαγάγῃ εἰς καθαρότητα βίου καὶ εἰς τὴν τήρησιν πάσης ἠθικῆς τάξεως δι' ἠθικῶν παραγγελμάτων καὶ

διὰ τινων ἰδιαιτέρων συνηθειῶν. Ὁ Πυθαγόρειος ἄρα σύλλογος ἐπέδιωκε θρησκευτικὴν, ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν ἀναμόρφωσιν. Ἀπ' αὐτοῦ δὲ ἤδη τοῦ ἱδρυτοῦ ἤρξατο συνδέων μετὰ τῶν πρακτικῶν αὐτοῦ τάσεων καὶ καθαρῶς ἐπιστημονικῶς καὶ ἠθέλησε γὰρ ἐρμηνεύσῃ ὡς οἱ πρὸ αὐτοῦ φιλόσοφοι Θαλῆς, Ἀναξίμανδρος καὶ Ἀναξίμενης τὴν φύσιν. Ἡ θεωρία τῶν σφαιρῶν καὶ ἡ διάκρισις τοῦ ἀπείρου καὶ πεπερασμένου δεικνύει καθαρῶς τὴν ἐπίδρασιν τῆς τοῦ Ἀναξίμανδρου διανοήσεως ἐπὶ τὸν Πυθαγόραν καὶ ἂν ἔτι μὴ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς αὐτοῦ. Ἀψόμενοι δέ, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, πρῶτοι οἱ Πυθαγόρειοι τῶν μαθηματικῶν καὶ ἐντραφέντες ἐν αὐτοῖς καὶ ἰδόντες ἐν θαυμασμῷ μεγάλῳ ὅτι ὑπάρχουσιν ὁμοιότητες τῆς φύσεως τῶν ἀριθμῶν πρὸς τὰ φαινόμενα, ἀνακαλύψαντες ὅτι ἀδύνατον γὰρ νοηθῶσι τὰ φαινόμενα ἄνευ τοῦ τύπου τοῦ ἀριθμοῦ καὶ ὅτι πανταχοῦ ἐν ταῖς φαινυμένοις ἐπικρατοῦσιν ἀριθμητικαὶ σχέσεις, μήπω δ' ἔχοντες τὴν διάνοιαν ἡσκημένην ἐν λογικαῖς ἐννοίαις ἀλλὰ μόνον ἐν ἀντιλήψεσι περιορισμένην, μὴ διευθυνόμενοι ὑπὸ λογικῆς διανοήσεως ἀλλ' ὑπὸ τῆς φαντασίας, τὰς σχέσεις ταύτας καὶ τὰς ἀναλογίας τῶν ἀριθμῶν πρὸς τὰ πράγματα ἐθεώρησαν ὡς τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ἀποτελούσας. Ἐμπεφορημένοι δ' ὄντες τῆς ἀποδιδυμένης ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἰς τὸν ἀριθμὸν μεγάλης δυνάμεως καὶ σημασίας προήχθησαν εἰς τὴν ἀρχὴν, ὅτι οὐσία πάντων τῶν ὄντων ἐστὶν ὁ ἀριθμὸς, ὅτι τὰ τοῦ ἀριθμοῦ στοιχεῖά εἰσι καὶ στοιχεῖα πάντων τῶν ὄντων. Τοῦ ἀριθμοῦ δὲ τὴν φύσιν ἐξετάζοντες εὔρον ὅτι οἱ ἀριθμοὶ εἰσιν ἄρτιοι καὶ περιττοί, πεπερασμένοι καὶ ἀπείροι. Ἐπειδὴ δὲ κατ' ἀντίληψιν Ἑλληνικὴν τὸ πεπερασμένον ἐστὶ τὸ κρεῖττον καὶ τελειότερον, τὸ δ' ἀπείρον τὸ χεῖρον καὶ ἀτελέστερον, τὸ περιττὸν τὸ εὐτυχίαν φέρον, τὸ δ' ἄρτιον τὸ δυστυχίαν φέρον, ἀνῆγον πάντα μὲν τὰ καλὰ καὶ ἀγαθὰ καὶ τέλεια φαινόμενα καὶ εὐτυχῆ θεωρούμενα εἰς τὸ περιττὸν καὶ πεπερασμένον, πάντα δὲ τὰ ἐναντία εἰς τὸ ἄρτιον καὶ ἀπείρον, ἐσχηματίσθησαν δ' οὕτως αἱ ἀντιθέσεις, ἐξ ὧν ἠρμήνευον τὰς ἐν ταῖς πράγμασιν ἐμφανιζομένας ἀντιθέσεις. Ἐπειδὴ δὲ ἄνευ δεσμοῦ συναγωγῆς ἀμφοτέρων δὲν ἦτο δυνατόν γὰρ ὑπάρχει ὁ κόσμος οὗτος τῶν ἀντιθέσεων, δεσμὸν τοιοῦτον ὑπέλαβον τὴν ἁρμονίαν. Καὶ οὕτω κατηρτίσθησαν αἱ θεμελιώδεις τῆς φιλοσοφίας αὐτῶν ἀρχαί, ὅτι τὰ πάντα εἰσὶν ἀριθμὸς,

τὰ πάντα εἶσιν ἁρμονία. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀριθμοὶ ἐτάχθησαν κατὰ τὸ δεκαδικὸν σύστημα, ἐν ᾧ ἡ πρώτη δεκάς ἐστὶν ἡ περιλαμβάνουσα πάντας τοὺς ἀριθμοὺς καὶ πᾶσαν τὴν φύσιν τῶν ἀριθμῶν, κατ' αὐτὴν ἔπειτα ἐγέννων οἱ Πυθαγόρειοι καὶ τὸν φυσικὸν κόσμον. Ἐκ τῶν ἀριθμῶν ἐγέννων τὰ ἀπλούστατα γεωμετρικὰ σχήματα καὶ ἀριθμὸν ἐθεώρουν τὴν οὐσίαν αὐτῶν· ἔπειτα δὲ κατὰ τὸν ἰδιάζοντα αὐταῖς τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τὰ ὑπὸ τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων περιεχόμενα σώματα. Οὕτω δὲ ἐδημιούργουν ὅλον τὸν κόσμον ἐκ τῶν ἀριθμῶν καὶ ἐπομένως πάντα κατὰ τὴν σημασίαν τῶν ἀριθμῶν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῷ κόσμῳ διατεταγμένα. Οὕτω π. χ. ἐπειδὴ ἡ δεκάς ἐστὶν ὁ τέλειος ἀριθμὸς, καὶ τὸ σύμπαν ὡς τέλειόν ἐκ 10 οὐρανίων σωμάτων ἔπρεπε νὰ ἀποτελεῖται καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ πράγματα εἰς δέκα ἀντιθέσεις ἔπρεπε νὰ ἐγκλείωνται πάντα. Καὶ ὅπως ἐν τοῖς ἀριθμοῖς ἡ ἀΐξις βαίνει προχωρητικῶς ἀπὸ τοῦ ἐνός καὶ ἐφεξῆς, οὕτω καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τὰ πράγματα παρίστανται τεταγμένα κατὰ κλίμακα ἀξανομένης τελειότητος.

Ἄλλ' εἰ καὶ ἡ Πυθαγόρειος σχολὴ τηλικαῦτα περὶ φύσεως ἐφίλουσφησεν, ὅμως τὴν ἠθικὴν, τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν θεολογίαν ἤκιστα ἢ οὐδαμῶς ἐπροσγυμνασεύσατο φιλοσοφικῶς, ἀλλ' ἐνέμενε καὶ αὐτὴ ἐν τῇ οὐδῳ, ἣν ἐβάδιζον ὡς πρὸς τὰ ζητήματα ταῦτα οἱ λοιποὶ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλόσοφοι.

§ 19.

Περὶ τῆς ἀναμίξεως τῶν Πυθαγορείων δογμάτων μετ' ἄλλων δοξασιῶν.

ΙΠΠΑΣΟΣ Ο ΜΕΤΑΠΟΝΤΙΝΟΣ— ΕΚΦΑΝΤΟΣ Ο ΣΥΡΑΚΟΣΙΟΣ—
ΔΑΚΜΕΩΝ Ο ΚΡΟΤΩΝΙΑΤΗΣ

Ἐκ τῆς συνενώσεως τῆς Πυθαγορείου φιλοσοφίας μετὰ δογμάτων ἄλλων φιλοσόφων προέκυψαν αἱ περὶ φύσεως δόξαι τοῦ Ἰππασοῦ καὶ τοῦ Ἐκφάντου.

Ἰππασος ὁ Μεταποντιῆνος (περὶ τὸ 450 π. Χ.) ὡς πρῶτον στοιχεῖον ἐδέχετο τὸ πῦρ, ἐνόει δ' αὐτὸ ὡς ὁ Ἡράκλειτος

πεπερασμένον καὶ ἀεικίνητον καὶ ὅτι ἐξ αὐτοῦ πυκνώσει καὶ μανώ-
σει σχηματίζεται καὶ διαλύεται περιοδικῶς ὁ κόσμος. Διὰ τὴν
προσέγγισιν ταύτην πρὸς τὸν Ἡράκλειτον δὲν κατέτασσον τὸν Ἴπ-
πασον οἱ μεταγενέστεροι Πυθαγόρειοι εἰς τοὺς γνησίους τῆς σχολῆς
μαθητάς, ἀλλ' ἐπίουον αὐτὸν ἀρχηγὸν τῶν ἀκουσματικῶν· ἄλλως
καλεῖται ἀπλῶς Πυθαγόρειος. Εἰς τὰς εἰρημένας δόξας φαίνεται
προκινηθεὶς ὁ Ἴππασος ἐκ τοῦ κεντρικοῦ πυρός. Ἐπειδὴ τοῦτο
κατὰ τοὺς Πυθαγορείους ἐστὶν ὁ τοῦ κόσμου πυρῆν, περὶ ὃν πάντα
συντάσσονται, ὑπέλαβεν αὐτὸ ὁ Ἴππασος ὡς τὸ στοιχεῖον, ἐξ οὗ
σύγκεινται πάντα. Ὅτι δὲ πρὸς τὴν ὑπόληψιν ταύτην τοῦ Ἰππά-
σου συνετέλεσεν ἡ τοῦ Ἡρακλείτου περὶ πυρός διδασκαλία καὶ ὅτι
ἡ θεωρία αὐτοῦ προῆλθεν ἐκ τῆς ἐνώσεως Πυθαγορείων καὶ Ἡρακλει-
τείων δογμάτων συμφανές.

Καὶ Ἐκφαντος ὁ Συρακόσιος τὴν αὐτὴν λαμβάνει θέ-
σιν πρὸς τὴν Πυθαγόρειον φιλοσοφίαν. Καὶ αὐτὸς τὴν περὶ ἀριθμῶν
θεωρίαν πολὺ ἀφρημένην καὶ οὐχὶ φυσικὴν εὐρίσκων ἐπειροῦτο νὰ
συμπληρώσῃ αὐτὴν διὰ δογμάτων μεταγενεστέρων φυσιολόγων, τῶν
Ἀτομικῶν καὶ τοῦ Ἀναξάγору. Ἀντὶ τῶν μονάδων, ἃς οἱ Πυθαγό-
ρειοι ὑπελάμβανον ὡς τὰ πρῶτα τῶν ἀριθμῶν, ἐπιμένως δὲ καὶ τῶν
ὄντων ἀπάντων στοιχεῖα, ἐτίθετο ὁ Ἐκφαντος ὑλικά ἄτομα, δια-
φέροντα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸ μέγεθος, τὸ σχῆμα καὶ τὴν δύνα-
μιν. Εἰς τὴν δόξαν ταύτην ἤγαγεν αὐτὸν ἴσως ἡ περὶ παραγωγῆς
τῶν σωμάτων διδασκαλία τῶν Πυθαγορείων (ἰδὲ σελ. 99). Τοῖς
ἀτόμοις προσετίθη ὁ Ἐκφαντος τὸ κενόν, ὅπερ ἐγένισκεν ἤδη καὶ ἡ
ἀρχαιότερα Πυθαγόρειος διδασκαλία. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐφάνετο αὐτῷ
πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν φαινόμενων ἐπαρκές ἢ μᾶλλον ἡ Πυθαγό-
ρειος αὐτοῦ εὐπέβεια δὲν ἐπέτρεπεν αὐτῷ νὰ ἐπανακαυθῆ ἐπὶ ταιχύ-
της διὰ τοῦ κενοῦ ἐρμηνείας τῆς σκοπιμότητος τοῦ κόσμου· διὸ συνε-
φώνησε τῷ Ἀναξάγору παραδεξάμενος, ὅτι ἡ τῶν ἀτόμων κινήσις
καὶ ἡ σκόπιμος τοῦ παντός διακόσμησις προῆλθεν ἐκ τοῦ νοῦ ἢ τῆς
ψυχῆς. Ἐπειδὴ δὲ τὴν πρώτην τῶν ὄντων ἀρχὴν μίαν ἀπεδέχετο,
διὰ τοῦτο ἀντὶ τῶν ἀπείρων κόσμων τῶν Ἀτομικῶν ἓνα μόνον κό-
σμον παρεδέχετο σφαιροειδῆ τὸ σχῆμα. Ὁ Ἐκφαντος ἀκολουθῶν
Ἰκέτα τῷ Συρακόσιῳ, ἔστις τὴν περὶ τὸ κεντρικὸν πῦρ

κίνησιν τῆς γῆς μετέβαλεν εἰς κίνησιν περὶ τὸν ἴδιον ἄξονα, ἐδίδα-
σκειν ὅτι ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἑαυτῆς ἄξονα.

Ὅτι δὲ ἡ Πυθαγόρειος διανόησις ἐπέδρασε καὶ ἐπ' ἄνδρας, οἵ-
τινες δὲν ἦσαν μέλη τοῦ Πυθαγορείου συλλόγου, ἀποδεικνύουσιν οὐ
μόνον ὁ Πικρμενίδης καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀλλὰ καὶ ὁ ἰατρός Ἀλ-
κμέων ὁ Κροτωνιάτης (περὶ τὰς ἀρχάς τῆς 5ης ἑκατονταε-
τηρίδος), ὅστις διὰ τῶν ἀνατομικῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν καὶ τῆς χρησι-
μοποιήσεως αὐτῶν ἐν τῇ ἰατρικῇ οὐ μόνον τῷ Ἰπποκράτει ἀλλὰ
καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα φιλοσόφοις πολλὰ καὶ ὠφέλιμα προεξειργάσατο.

Ἀνατομικαὶ καὶ φυσιολογικαὶ δόξαι. Ὁ
Ἀλκμέων πρῶτος ἐποιήσατο ἀνατομίας, αὐτὸς ἀνεκάλυψεν ὅτι ἔδρα
τῆς ψυχῆς ἐστὶν ὁ ἐγκέφαλος, εἰς ὃν ἔρχονται ἀπὸ τῶν αἰσθητηρίων
ὀργάνων οἱ ἔξωθεν ἐρεθισμοὶ διὰ πόρων καὶ λαμβάνει γνώσιν αὐτῶν
ἢ ψυχῆ. Διὰ τοῦτο πρώτη σχηματίζεται τοῦ ἐμβρύου ἡ κεφαλή.
Ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου παρῆγεν ὁ Ἀλκμέων καὶ τὸ σπέρμα· λίαν δ' ἐπι-
μελῶς ἐξήτασε τὴν γένεσιν καὶ αὔξησιν τοῦ ἐμβρύου. Τὴν ἡλικίαν τοῦ
ἀνθρώπου, καὶ ἢ γεννᾶται τὸ σπέρμα, ἦται τὴν ἥβην, παρέβηκε
πρὸς τὸ ἄνθος τῶν φυτῶν· διότι καὶ αὐτὰ ἀνθοῦσιν, ὅταν μέλλωσι νὰ
φέρωσι σπέρμα. Τὸ δὲ γάλα τῶν ζωοτοκούντων παρέβηκε πρὸς τὸ
λευκὸν τοῦ ἡοῦ παρὰ ταῖς ὡτοκοῦσι (¹). Τὸν ὕπνον ἠρμήνευεν ἐκ τῆς
πληρώσεως τῶν φλεβῶν αἵματος, τὴν δ' ἐξέγερσιν ἐκ τῆς κενώσεως.
Ἀστρονομικαὶ δὲ τοῦ Ἀλκμέωνος δόξαι μνημονεύονται, ὅτι οἱ μὲν
ἀπλανεῖς ἀστέρες κινουῦνται ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμίας, οἱ δὲ πλα-
νῆται, ἐν οἷς καὶ ἡ περὶ τὸ κεντρικὸν πῦρ κινουμένη γῆ, ἀπὸ δυ-
σμῶν πρὸς ἀνατολάς. Ἡ γῆ καὶ ὁ ἥλιος ἔχουσι σχῆμα πλατύ. Αἱ
δὲ τῆς σελήνης ἐκλείψεις γίνονται κατὰ τὴν στρουφήν τοῦ σκαφει-
δοῦς τῆς σελήνης. Παραπλήσια δὲ ταῖς Πυθαγορείοις ἀπεφώνησε ὁ
Ἀλκμέων τὴν ἀντίθεσιν τοῦ τελείου καὶ ἀτελοῦς, τοῦ οὐρανίου καὶ
γῆινου, τὴν συγγένειαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θεῖον· ὅτι ὁ μὲν οὐρα-
νὸς καὶ τὰ ἄστρα εἰσὶ θεῖα, διότι κινουῦνται συνεχῶς ἀεὶ κίνησιν εἰς
ἑαυτὴν ἐπιστρέφουσιν· ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπόλλυται, διότι
δὲν δύναται νὰ συνάψῃ τὴν ἀρχὴν πρὸς τὸ τέλος, δὲν δύναται μετὰ

(¹) Ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι οὐχὶ τὸ λευκὸν τοῦ ἡοῦ, ἀλλὰ
τὸ ὠχρὸν ἐστὶ γάλα.

τὸ τέλος τῆς ζωῆς ν' ἀρξῆται νέαν κυκλικὴν πορείαν. Ἡ ψυχὴ ὅμως ὑπέρκειται τῆς περιοδικότητος ταύτης, κινεῖται συνεχῶς ἀεὶ, ὡς τὰ ἄστρα, καὶ διὰ τοῦτο ὑπάρχει ὡς ἐκεῖνα ἀθάνατος. Διὸ καὶ ἡ γνῶσις αὐτῆς δὲν περιορίζεται μόνον ἐν τῇ αἰσθήσει, ἀλλ' ἔχει καὶ νόησιν καὶ συνείδησιν. Πρῶτος ὁ Ἀλκμέων ποιεῖται ταύτην μεταξύ ἀνθρώπου καὶ τῶν λοιπῶν ζώων τὴν διάκρισιν, ὅτι τὰ μὲν ζῶα αἰσθάνεται καὶ οὐ ξυνίησιν, ὁ δὲ ἄνθρωπος ξυνίησιν. Καθορίζει τὴν διαφορὰν τοῦ φρονεῖν ἀπὸ τοῦ αἰσθάνεσθαι. Ἰῶ ἐναντίω ἡ γνῶσις γίνεται. Ἀλλ' ὅμως ἀτελῆ τὰνθρώπινα τυγχάνουσιν ὄντα, ἡ ἀνθρωπίνῃ γνῶσις ἐστὶν ἀτελής. Μόνον οἱ Θεοὶ κέκτηνται περὶ τῶν ἀφανῶν σαφήνειαν, οἱ δ' ἄνθρωποι τεκμαίρονται μόνον. Ἰῶν μὲν Θεῶν ἡ ὑπαρξίς ἐστὶν ἀεὶ ἢ αὐτῇ, τῶν δ' ἀνθρώπων ὁ βίος κινεῖται ἐν ἀντιθέσει καὶ μόνον ἐπὶ τῆς ἰσορροπίας τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων ὑγροῦ, ξηροῦ, ψυχροῦ, πικροῦ, γλυκέος καὶ τῶν λοιπῶν στηρίζεται ἡ ὑγίεια· εὐθὺς δ' ὡς ἐν τῶν στοιχείων τούτων λάβῃ τὴν ὑπεροχὴν, γεννᾶται νόσος καὶ φθορά· «ἡ ὑγίεια σύμμετρος τῶν ποιῶν κράσις».

Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἀρκουῖσιν, ὅπως ὀνομάσωμεν τὸν Ἀλκμέωνα Πυθαγόρειον· διότι λείπει παρ' αὐτῷ ἡ Θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ Πυθαγορικῆς συστήματος, ἡ περὶ ἀριθμοῦ θεωρία. Καὶ αἱ μνημονευθεῖσαι δὲ ἀστρονομικαὶ τοῦ Ἀλκμέωνος δόξαι ἐν μέρει μόνον συμφωνοῦσι πρὸς τοὺς Πυθαγορείους. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει αὐτὸν ἀπὸ τῶν Πυθαγορείων. Εὐρίσκει μὲν παρ' αὐτῷ τὰς ἀντιθέσεις τῶν Πυθαγορείων, ἀλλ' ἀμφιβάλλει, ἂν οὕτως παρ' ἐκείνων ἢ ἐκεῖνοι παρὰ τούτου παρέλαβον αὐτάς. Ἀλλ' αἱ παρατηρήσεις τοῦ Ἀλκμέωνος περὶ τοῦ ἀθανάτου καὶ θνητοῦ, περὶ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἀντιθέσεων, περὶ τῆς θείας φύσεως τῶν ἀστέρων, περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς συμπίπτουσι κατ' οὐσίαν πρὸς τὰ ὅμοια δόγματα τῶν Πυθαγορείων. Ἰσχυῖται δόξαι συγχρόνου ταῖς Πυθαγορείοις ἀνδρὸς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἔδρας τοῦ Πυθαγορισμοῦ καταγομένου δὲν ἐδύναντο νὰ μορφωθῶσιν ἄνευ ἐπιδράσεως τῆς φιλοσοφίας τῶν Πυθαγορείων. Κατ' ἀνάγκην ἄρα ὁ Ἀλκμέων ἔλαβεν ἀφορμὰς ἐκ τῆς Πυθαγορείου διανοήσεως, δὲν ἐξειδιώσατο ὅμως καὶ τὸ ὅλον.

Ὁ δὲ περιώνυμος κωμικὸς Ἐπίχαρμος (556—460) ὁ Κῶος δεικνύει μὲν ἐν ταῖς περιωθεῖσιν ἡμῶν ἀπροσπάσμιαι τῶν ποιημάτων αὐτοῦ κλίσιν πρὸς γενικὰς θεωρίας καὶ γνώμας ὑπὸ τῆς Πυθαγο-

Ἰταλίαν μεταναστευσάντων Ἰώνων⁽¹⁾. Ἐγεννήθη τῷ 580—576 ἐκ πατρὸς Ὀρθομένους. Οἱ δὲ Δεξίου (Δεξίνου κατὰ τὸν Ψ' εὐδολουκίαν ὃν Μακροβ. 20) υἱὸν λέγοντες συγγέουσιν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰαμβογράφον Ξενοφάνην τὸν Λέσβιον. Ἀπέθανε περὶ τὴν 6' δεκαετηρίδα τοῦ Ε'. π. Χ. αἰῶνος (περὶ τὸ 484 π. Χ.).

Περὶ τῆς ἀνατροφῆς καὶ παιδείας αὐτοῦ οὐδὲν γινώσκομεν. Ὁ Ἡρόκλειτος γινώσκει αὐτὸν ὡς ἐξέχοντα τῶν ἄλλων κατὰ τὴν πολυμάθειαν. Πόθεν ἔλαβε τὰς γνώσεις ταύτας, δὲν παραδίδεται. Τὰ παρὰ Διογένοους τοῦ Λαερτίου λεγόμενα, ὅτι ἐγένετο μαθητῆς Βότωνος Ἀθηναίου ἢ κατ' ἄλλους Ἀρχελάου ἢ Τηλαύγου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Πυθαγόρου, ἐναντιοῦνται πρὸς τοὺς χρόνους. Ὁ δὲ Βότων τυγχάνει ὅλως ἄγνωστος. Πιθανώτερα λέγει ὁ Θεόφραστος, ὅτι ἐγένετο μαθητῆς τοῦ Ἀναξιμάνδρου ὁ Ξενοφάνης. Τὴν μαθητείαν ταύτην ὑποστηρίζει καὶ ὁμοιότης τῆς διδασκαλίας. Ὁ Ξενοφάνης περιερχόμενος ἐπὶ μακρὰ ἔτη τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ἐρραψώδει τὰ ἑαυτοῦ ποιήματα, ἐγκατέστη δ' ἐπὶ τέλους ἐν Ἐλέᾳ, ἔνθα πλέον ἢ 92 ἐτῶν πρεσβύτης ἀπέθανε. Τὸ δὲ περιεχόμενον τῶν ποιημάτων αὐτοῦ ἦτο θεολογικόν, φιλοσοφικὸν καὶ ἠθικόν. Ἔργον δὲ τοῦ βίου αὐτοῦ κατέστησεν ὁ Ξενοφάνης ν' ἀπομακρύνῃ τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῆς πολυτελείας καὶ τῆς τῶν ἡθῶν διαφθορᾶς, κυριωτάτην δ' αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἀποστολὴν τὴν ἀνατροπὴν τῶν κοινῶν δεισιδαιμονιῶν, τὴν στηλίτευσιν τῶν ἀναρμόστων καὶ ἀσεβῶν πρὸς τὸ θεῖον δοξασιῶν καὶ τὴν διδασκαλίαν καθαρῶν περὶ θεοῦ ἐννοιῶν. Διὸ καὶ σκληρότατα καθήπτετο τοῦ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου ὡς ψευδῆ περὶ θεῶν φηγεζαμένων, ἔτι δὲ καὶ τοῦ Ἐπιμενίδου καὶ τοῦ Πυθαγόρου. Διὰ τὸν σφοδρὸν τοῦ Ὀμήρου διασυρισμὸν ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ σιλλογράφου Τίμωνος «Ὀμηροπάτης ἐπισκώπτης», ἧται ἐπισκώπτης τῆς περὶ θεῶν ἀπάτης τοῦ Ὀμήρου.

Τὰ ποιήματα αὐτοῦ διακρίνουσιν αἱ ἀρχαῖαι εἰς ἔπη, ἐλεγείας, ἰάμβους, Σίλλους ἢ παρωδίας καὶ τραγωδίας. Τραγωδίαν δὲν ἔγραψεν ὁ Ξενοφάνης, ἀλλ' ἐλέχθη γενικῶς, ὡς ὁ Ὀμηρος ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἄκρος τῆς τραγικῆς ποιήσεως. Οἱ δὲ ἰάμβοι καὶ

(1) Ἴδὲ Περιοδικῷ «Ξενοφάνους» τόμ. Α'. τεῦχ. α'. σελ. 3—20. τεῦχ. β'. σελ. 49—57. τεῦχ. γ'. σελ. 97—110.

οί σίλλοι καὶ αἱ παρωδίαί εἰσι σκωπτικὰ τοῦ Ξενοφάνους ποιήματα, καλούμενα ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ὅτε μὲν σίλλοι, ὅτε δὲ Ἰαμβοί, ὅτε δὲ παρωδίαί. Ἔπη τοῦ Ξενοφάνους ἦσαν «ἡ Κολοφῶνος κτίσις», «ὁ εἰς Ἑλέαν τῆς Ἰταλίας ἀποικισμὸς» καὶ τὸ ποίημα, ἐν ᾧ ἐξέθηκεν ὁ Ξενοφάνης τὰς φιλοσοφικάς αὐτοῦ δόξας, ἐπεγράφετο δὲ «περὶ φύσεως» (¹).

Ὁ Ξενοφάνης κατεξάνισταται κατὰ τῆς πολυθεϊκῆς τοῦ λαοῦ πίστεως. Πρὸς τοὺς πολλοὺς θεοὺς ἀντιτάσσει τὸν ἕνα θεόν, πρὸς τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν αὐτῶν τὴν αἰδιότητα τοῦ θεοῦ, πρὸς τὴν μεταβολὴν αὐτῶν τὸ ἀναλλοίωτον τῆς θεότητος, πρὸς τὸ ἀνθρωπόμορφον αὐτῶν τὸ ὕψος καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς θεότητος, πρὸς τὸν φυσικόν, τὸν νοητικὸν καὶ ἠθικὸν αὐτῶν περιορισμὸν τὴν ἄπειρον τοῦ θεοῦ νόησιν.

α'. Ὁ θεὸς ἐστὶν εἷς.— Εἷς θεὸς ἄρχει θεῶν καὶ ἀνθρώπων· διότι ὁ θεὸς ἐστὶ τὸ κράτιστον πάντων, τὸ δὲ πάντων κράτιστον ἐν μόνον δύναται νὰ ᾗ, ἂν δὲ ἦσαν δύο ἢ πλείονα, δέν θὰ ἦτα πλέον κράτιστον καὶ βέλτιστον πάντων.

Εἷς θεὸς ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος.

β'. Ὁ θεὸς ἐστὶν ἀγέννητος.— Ὁ θεὸς οὗτός ἐστιν ἀγέννητος, διότι τὸ γενητὸν ἐστὶ καὶ φθαρτόν. Ὁ θεὸς ὅμως μόνον ἀφθαρτος δύναται νὰ νοηθῆ. Οἱ βροτοὶ δοκοῦσιν, ἔλεγεν ὁ Ξενοφάνης, ὅτι οἱ θεοὶ γεννῶνται καὶ ὅτι ἔχουσιν ὁμοίαν πρὸς τὴν ἑαυτῶν αἰσθησίν, φωνὴν καὶ σχῆμα.

Ἄλλὰ βροτοὶ δοκέουσι θεοὺς γενέσθαι

τὴν σφειέραν τ' αἰοθησὶν ἔχειν φωνὴν τε δέμας τε.

Ἄλλ' ὁ θεὸς

οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος οὔτε νόημα.

Ὅμοίως ἀσεβοῦσιν οἱ λέγοντες ὅτι ἐγεννήθησαν οἱ θεοί, ὡς οἱ λέγοντες ὅτι ἀπέθανον, διότι καὶ κατὰ τὰς δύο περιπτώσεις ἔπεται ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξαν οἱ θεοί.

(¹) Ἡ περισωθέντα ἀποσπάσματα συλλεγέντα ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Ἐρρίκου Στεφάνου, δύο δὲ αἰῶνας ὕστερον ὑπὸ Fülleborn τῷ 1799, τοῦ Brandis τῷ 1813, τοῦ Cousin τῷ 1828, τοῦ Karsten τῷ 1830, δις δὲ μετὰ τούτους ὑπὸ τοῦ Mullach τῷ 1845 καὶ 1875.

“Οτε οί Ἐλεᾶται ἠρώτησαν αὐτόν, ἐὰν πρέπη νὰ θύωσι τῇ Λευκοθέᾳ καὶ Θρηνηῶσιν ἢ μή, συνεβούλευσεν, «εἰ μὲν θεὸν ὑπολαμβάνουσι, μὴ θρηνεῖν, εἰ δ' ἄνθρωπον, μὴ θύειν».

γ'. Τὸ θεῖον ἀκίνητον. Τὸν θεὸν δὲν πρέπει νὰ ὑπολαμβάνωμεν μεταβλητόν, τῷ θεῷ ἀρμόζει νὰ ὑπάρχη ἀκίνητος ἐν μιᾷ θέσει μένων καὶ νὰ μὴ πορεύηται ἄλλοτ' ἄλλαχοῦ.

Αἰεὶ δ' ἐν ταύτῳ τε μένειν κινούμενον οὐδέν,
οὐδὲ μετέρχεσθαι μιν ἐπιπρέπει ἄλλοιτε ἄλλη.

δ'. Τὸ θεῖον οὐκ ἔστιν ἀνθρωποειδές. Ἀτοπίωτατα ἀποδίδεται τῷ θεῷ σῶμα ἀνθρωποειδές. Ἐκαστος φαντάζεται τὸν θεὸν ἑαυτῷ ὅμοιον, οἱ Αἰθίοπες μέλανα καὶ ῥίνα πλατεῖαν ἔχοντα, οἱ Θρᾷκες γλαυκόφθαλμον καὶ ξανθόν, καὶ ἐν οἱ ἵπποι καὶ οἱ βόες ἐδύναντο νὰ ζωγραφῶσι, θὰ εἰκάνιζον τοὺς θεοὺς ἀναμφιβόλως ὡς ἵππους καὶ βόας.

Ἄλλ' εἴ τοι χεῖράς γ' εἶχον βόες ἢ ἑλέοντες
ἢ γράψαι χεῖροισι καὶ ἔργα τελεῖν ἄπερ ἄνδρες,
ἵπποι μὲν θ' ἵπποισι, βόες δέ τε βοῶν ὁμοίας
καὶ κε θεῶν ιδέας ἔγραφον καὶ σώματ' ἐποιοῦν
τοιαῦθ' οἷόν περ καὶ αὐτοὶ δέμας εἶχον ὁμοῖον.

Ἄπ. 6.

ε'. Τὸ θεῖον ἐστὶ τέλειον. Πάσας τὰς ἑαυτῶν ἀτελείας οἱ ἄνθρωποι ἀπονέμουσι ταῖς θεοῖς. Οἱ ποιηταὶ Ὅμηρος καὶ Ἡσίοδος ἀπέδωκαν εἰς τὸ θεῖον ἀθεμίστια ἔργα καὶ πάνθ' ὅσα ὄνειδος καὶ ψόγον καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀνθρώποις φέρουσιν.

Πάντα θεοῖς ἀνέθηκαν Ὅμηρός θ' Ἡσίοδος τε
ὅσα παρ' ἀνθρώποισιν ὄνειδα καὶ ψόγος ἐστὶν
καὶ πλεῖστοι ἐφθέγγαντο θεῶν ἀθεμίστια ἔργα,
κλέπτειν, μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπαιτεῦειν

Ἄπ. 7.

Οὐ μόνον τοιαῦται ἀθεμιτουργίαι εἰσὶ τοῦ θεοῦ ἀνάξισαι, ἀλλὰ καὶ καθόλου πᾶσα ἀτέλεια καὶ πᾶς περιορισμός. Ὁ θεὸς οὔτε κατὰ τὴν μορφήν οὔτε κατὰ τὸν νοῦν ὁμοιάζει τοῖς ἀνθρώποις, αὐτὸς οὐλος ὄρα, οὐλος δὲ νοεῖ, οὐλος δὲ τ' ἀκούει καὶ τὰ πάντα ὅλως ἀπόνως διὰ τοῦ νοῦ κυβερνᾷ.

ἄλλ' ἀπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει.

Καὶ καθόλου ὁ Ξενοφάνης κατὰ τὸν Τίμαιον

Ἐκτὸς ἀπ' ἀνθρώπων θεὸν ἐπλάσσει ἴσον ἀπάντη
ἀσκηθῆ, νερωτέρον ἢ νόημα

Ἐκ τῆς τελειότητος ταύτης τοῦ Θεοῦ ἐπεταὶ ἀναγκαίως ἡ ἐνό-
της αὐτοῦ· διότι, ὡς ἀνωτέρω ἐδείχθη, τὸ κράτιστον καὶ βέλτιστον
ἐν μόνον δύναται εἶναι ὑπάρχῃ.

Ὅτῳ πρὸς τὴν φυσικὴν θρησκείαν καὶ τὴν πολυθεΐαν αὐτῶν ἀν-
τιτάσσει ὁ Ξενοφάνης καθαρὰν μονοθεΐαν.

Αὗται τοῦ Ξενοφάνους αἱ καθαφαὶ καὶ ὑψηλαὶ περὶ Θεοῦ ἐννοιαὶ
διεγείρουσι τὸν ὑψιστὸν ἐν ἡμῖν θαυμασμόν, ὅταν μάλιστα ἀναμνη-
σθῶμεν ὅτι αὗται ἐμφανίζονται ἐν τῷ μέσῳ λαοῦ πολυθεϊκοῦ καὶ
κηρύττονται πέντε πρὸ Χριστοῦ αἰῶνας, καὶ ἐν χρόνοις, καθ' οὓς ἡ
ἐπιστημονικὴ ἔρευνα μόλις τὰ πρῶτα σφαλερὰ αὐτῆς βήματα ἐποι-
εῖτο. Μεγίστη δ' ὑπῆρξε καὶ ἡ ἱστορικὴ αὐτῶν ἐπίδρασις. Αἱ τοῦ
Ξενοφάνους ἐπιθέσεις ἐπληξάν τὴν πολυθεΐαν οὕτω καρδίως, ὥστε
δὲν ἐδυνήθη πλέον ν' ἀναρρώσῃ. Κατὰ τούτων ἡ τοῦ λαοῦ θρη-
σκεία οὐδένα εἶχε ν' ἀντιτάξῃ τρόπον ὑπερασπίσεως ἄλλον ἢ τὴν
συνήθειαν τοῦ πλήθους καὶ τὰ ἐντελῶς μάταια ἀποθάντα βίαια
μέτρα (').

Κ ο σ μ ο λ ο γ ί α. Ὁ Ξενοφάνης διὰ τῶν περὶ τῆς ἐνότητος
τοῦ Θεοῦ ἀποφάνσεων τούτων ἐδίδασκε συγχρόνως καὶ τὴν ἐνότητα
τοῦ κόσμου. Ὁ Θεὸς καὶ ὁ κόσμος ἔχουσι πρὸς ἄλληλα παρ' αὐτῶν
ὡς ἡ οὐσία πρὸς τὸ φαινόμενον. Ἀφ' οὗ δ' ὁ Θεὸς ἐστὶν εἷς, ἀνάγκη
καὶ τὰ ὄντα πάντα εἶναι ὑπάρχωσι κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν ἐν καὶ τὰ-
νάπαλιν. Ἡ πολυθεϊκὴ τῆς φύσεως θρησκεία καθίσταται φιλοσο-
φικὴ πανθεΐα.

Ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ γνησίαι τοῦ Ξενοφάνους διδασκαλία ἐπικυροῖ
ὁ Πλάτων λέγων, ὅτι τὸ Ἐλεατικὸν ἔθνος ἀπὸ τοῦ Ξενοφάνους θεω-
ρεῖ τὰ πάντα ὡς ἐν ὄν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιβεβαιοῖ τοῦτο λέγων
ὅτι πρῶτος ὁ Ξενοφάνης ἀπεφήνατο ὅτι ἐν ἐστὶ τὸ ὄν, ὅτι τὸ πᾶν
ἐστὶ μία φύσις. Καὶ ὁ Τίμων παρίστησιν αὐτὸν λέγοντα, ὅπου καὶ
ἂν στρέψω τὸν νοῦν μου, τὰ πάντα εἰς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ αἰώνιον ὄν
συμπτύσσονται. Καὶ ὁ Θεόφραστος λέγει περὶ αὐτοῦ, ὅτι μίαν ὑπέ-

(') Zeller, Vortr. u. Abhandl. Τόμ. I. σ. 13.

θετο τὴν ἀρχὴν, ἦτοι ἐν τὸ ὄν καὶ πᾶν, καὶ οὔτε πεπερασμένον οὔτε ἄπειρον, οὔτε κινούμενον οὔτε ἡρεμῶν.

Περὶ τοῦ κόσμου. Τὸν κόσμον ὑπελάμβανεν ὁ Ξενοφάνης αἰδίον, ἦτοι ἀγέννητον καὶ ἀφθαρτον, διότι ὁ αἰδῖος θεὸς ὑπάρχει κατ' αὐτὸν ἢ σταθερὰ τοῦ κόσμου αἰτία. Ἀλλὰ τὴν αἰδιότητα ταύτην φαίνεται ὅτι ἀπένεμε μόνον εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου οὐχὶ δὲ εἰς τὴν μορφήν αὐτοῦ, δὲν ἐνόει δῆλον ὅτι διὰ τούτου ὅτι καὶ ἐν τῇ νῦν καταστάσει αὐτοῦ ὁ κόσμος ἐστὶν ἀγέννητος· διότι τὸ σύστημα τοῦ παντός ὡς ἔχει νῦν δὲν παρεδέχετο ἀγέννητον καὶ αἰδίον. Ἐπίσης τὴν πρότασιν, ὅτι τὰ πάντα μένει ἴσον ἑαυτῷ, ἐξήνεγκεν ἀφορῶν πρὸς τὴν κανονικότητα τῆς τοῦ κόσμου πορείας καὶ πρὸς τὸ ἀμετάβλητον τοῦ σύμπαντος. Ὅτι δὲ κατὰ τινες νεωτέρους συγγραφεῖς ὁ Ξενοφάνης ἠγοεῖτο πᾶσαν γένεσιν καὶ φθορὰν, πᾶσαν μεταβολὴν καὶ κίνησιν ἐν τῷ κόσμῳ δὲν φαίνεται ἀποδεκτόν, διότι οἱ ἀρχαιότεροι μάρτυρες καὶ αὐτὰ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ φιλοσόφου σιγῶσι περὶ τούτου καὶ διότι ἀποδίδονται αὐτῷ ἐκφράσεις τινές περὶ τῆς συστάσεως τῶν καὶ ἑκαστὰ ὄντων καὶ τῆς μεταβολῆς τῆς γῆς, αἶον :

Ἐκ γαίης γὰρ πάντα καὶ εἰς γῆν πάντα τελευτᾷ.

Πάντες γὰρ γαίης τε καὶ ὕδατος ἐκγενόμεσθα,

Γῆ καὶ ὕδωρ πάνθ' ὅσα γίνονται ἤδη φύονται

Αἱ περὶ φύσεως γνῶμαι αὗται δὲν συνεχονται μετὰ τῶν φιλοσοφικῶν τοῦ Ξενοφάνους ἀρχῶν, ἀλλ' εἰσὶ παρατηρήσεις καὶ εἰκασίαι τὸ μὲν εὐφρεῖς, τὸ δὲ ἀπλοῦ καὶ παιδικριώδεις, ὡς συμβαίνει ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων φράσεων φαίνεται ὅτι ὁ Ξενοφάνης παρεδέχετο ὡς στοιχεῖον πάντων τῶν ὄντων τὴν γῆν ἢ τὴν γῆν καὶ ὕδωρ, ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης διαρρήδην λέγει ὅτι αὐτεῖς τῶν ἐν στοιχεῖον παραδεξαμένων ὡς ἀρχὴν τῶν ὄντων ἔλαβεν ὡς στοιχεῖον τὴν γῆν, ὥστε ἀποκλείει τὴν γῆν. Δὲν ἔπεται ὁμοίως ἐντεῦθεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης παρεδέχετο ὅτι ὁ Ξενοφάνης ὡς στοιχεῖα τῶν ὄντων ὑπέθετο τὸ ὑγρὸν (ὕδωρ) καὶ τὸ ξηρὸν (τὴν γῆν)· διότι ῥητῶς ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι ἐκ τῶν Ἑλεατῶν φιλοσόφων ὁ Παρμενίδης μόνος πρὸς τῇ μιᾷ οὐσίᾳ παρεδέχετο καὶ δύο ἀντίθετα στοιχεῖα. Ἐπίσης ἐσφκλμένως ἀποδίδεται τῷ Ξενοφάνει ἡ δόξα, ὅτι ἡ γῆ συνεπάγη ἐξ ἀέρος καὶ πυρός, ἢ ἡ διδασκαλία περὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων· διότι ὁ Ἀρι-

στυτέλης αναμφιλογώτατα τὸν Ἐμπεδοκλέα παρίστησιν ὡς τὸν εἰσηγητὴν τῆς περὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων διδασκαλίας (').

Μᾶλλον πεπιστωμένη ἐστὶν ἀναμφιβόλως ἡ μαρτυρία, ὅτι ἡ γῆ ἀπὸ ὑγρᾶς κατέστη ξηρὰ καὶ σὺν τῷ χρόνῳ θὰ μεταβληθῆ πάλιν διὰ τοῦ ὕδατος εἰς πηλόν. Ἀποδείξεις δὲ τούτου ἔλεγεν ὅτι εἶχε τὰς ἐξῆς, ὅτι ἐν μέσῃ γῆ καὶ ὄρεσιν εὐρίσκονται κόγχαι καὶ ὅτι ἐν ταῖς λατυμίαις τῶν Συρακουσῶν εὔρε τύπον ἰχθύος καὶ φωκῶν, ἐν δὲ τῇ νήσῳ Πάρω τύπον ἀφύης ἐν τῇ βάθει τοῦ λίθου, ἐν δὲ Μελίτῃ πλάκας συμπάντων θαλασσίων. Ταῦτα δ' ἐγένοντο, ὅτε πάλαι ποτὲ πάντα ἐπηλώθησαν, ὁ δὲ τύπος ἐξηράνθη ἐν τῇ πηλῷ. Οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀναριϋνται πάντες, ὅταν ἡ γῆ κατενεχθεῖσα εἰς τὴν θάλασσαν πηλὸς γίνηται, εἶτα δὲ πάλιν ἀρχεται τῆς γενέσεως. Ὡστε ὁ Ξενοφάνης ἐξηγεῖται τὰ φαινόμενα ταῦτα διὰ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι ἡ γῆ ἢ τοῦλάχιστον ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς ὑπόκειται εἰς περιοδικὴν μετάβασιν ἀπὸ ὑγρᾶς καταστάσεως εἰς ξηρὴν καὶ τἀνάπαλιν καὶ ὅτι καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος βυθίζεται εἰς τὴν θάλασσαν μετὰ τῶν κατοικιῶν αὐτοῦ, ἵνα πάλιν ἐκ νέου λάβῃ γενεσὶν κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς ξηρᾶς. Ταῦτα δὲ ἠδύναντο νὰ συνδέωνται μετὰ τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ δοξῶν διὰ τῆς ἐννοίας, ὅτι μόνον τὸ ἐν θεῖον ὄν διαμένει ἀμετάβλητον, πᾶν δ' ἐπίγειον ὑπόκειται εἰς διηνεκῆ μεταβολήν.

Οἱ μεταγενέστεροι ἀποδιδόασιν τῷ Ξενοφάνει τὴν δόξαν ἀπείρων κόσμων. Φαίνεται δ' ὅτι ἡ ἀνακριβὴς αὕτη εἰδήσις προέκυψεν ἐκ τῆς περὶ ἀστέρων δοξασίας τοῦ Ξενοφάνους. Παρεδέχετο δηλαδὴ ὁ Ξενοφάνης ὅτι ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, ἡ Ἴρις. (ἦν ἔλεγε ἀνέφος πορφύρεον καὶ φουίκεον καὶ χλωρὸν ἰδέσθαι), οἱ κομήται, οἱ διάττοντες κ.τ.λ. σύγκεινται ἐκ νεφῶν πεπυρωμένων ἢ ἐκ πυριδίων, ἀβροζομένων ἐκ τῆς ὑγρᾶς ἀναθυμιάσεως, καὶ ὅτι σβέννυνται καὶ ἀνάπτονται ὡς ἄνθρακες. Καὶ ὅτε μὲν ἀναφλέγονται, παρέχουσιν ἡμῖν τὴν ἔμφασιν ἀνατολῆς, ὅτε δὲ σβέννυνται, δύσεως. Οὕτω συμβαίνει καὶ κατὰ τὰς ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Οὗτοι δὲ οἱ

(') Περὶ τῶν φυσικῶν, ψυχολογικῶν, ἠθικῶν καὶ γνωσιολογικῶν δοξῶν τοῦ Ξενοφάνους ἀνέγνωθι τοῦ περιοδικοῦ Ξενοφάνους τόμ. Α' τεϋχ. γ' σελ. 97—110 καὶ Ἱστορίαν τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως τεϋχ. α' σελ. 34 κ. ἐφ.

ὄγκοι τῶν ἀναθυριάσεων π. χ. ὁ ἥλιος, δὲν κινουῦνται κυκλικῶς περὶ τὴν γῆν, ἀλλ' εὐθὺ προχωροῦσιν εἰς τὸ ἄπειρον· ἐὰν δὲ φαίνηται ἡμῖν ἡ πορεία αὐτῶν κυκλική, τοῦτό ἐστὶν ἀπάτη ὀπτική ἢ αὐτὴ πρὸς τὴν ἐκ τῶν νεφῶν, ἅτινα κατὰ μὲν τὴν προσέγγισιν αὐτῶν φαίνονται ἡμῖν ἀναβαίνοντα ἐν τῷ οὐρανῷ, κατὰ δὲ τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτῶν φαίνονται ὅτι πίπτουσιν ἐκτὸς τοῦ ὀρίζοντος. Ἐντεῦθεν ὁμοίως ἔπεται, ὅτι πρέπει πάντοτε νέα ἄστρα νὰ παρόρχωνται εἰς τὸν ὀρίζοντα ἡμῶν καὶ ὅτι διάφορα τῆς γῆς μέρη πολὺ ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχοντα πρέπει νὰ φωτίζωνται καὶ ὑπὸ διαφόρων ἡλίων καὶ σεληνηῶν.

Περὶ γνῶσεως. Οἱ στίχοι τοῦ Ξενοφάνους

Καὶ τὸ μὲν οὖν σαφές οὐ τις ἀνὴρ γένει' οὐδέ τις ἔστι
εἰδὼς ἀμφὶ θεῶν τε καὶ ἄσσα λέγω περὶ πάντων.

Εἴ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα τύχοι τετελεσμένον εἰπὼν,

αὐτὸς ὁμῶς οὐκ οἶδε· δόκος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται ('Απ. 14).

ἔδυσαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς νεωτέρους Σκεπτικούς νὰ ἰσχυρισθῶσιν ὅτι ὁ Ξενοφάνης ὑπολαμβάνει ὅλως ἀδύνατον τὴν γνῶσιν καὶ ἐπομένως νὰ καταλέξωσι τὸν Ξενοφάνην εἰς τοὺς ἐαυτῶν ὁμόφρονας. Ἄλλ' ὁ δογματικὸς χαρακτήρ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ξενοφάνους ἀντίκειται ὅλως πρὸς τὴν Σκέψιν. Αἱ ἐκφράσεις αὗται δὲν ἔχουσι πηγὴν τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ ἀρχάς, ἀλλ' εἰσὶ γνῶμαι ὅλως παροδικαὶ οὐδεμίαν συστηματικὴν σημασίαν ἔχουσαι.

Ἡθικαὶ γνῶμαι. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ γνωμῶν, ἅς ἐν ταῖς ἀποσπάσμασιν αὐτοῦ ἀναγινώσκομεν. Καὶ αὗται δῆλον ὅτι εἰς οὐδεμίαν εὐρίσκονται συνάφειαν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ ἀρχάς, εἰ καὶ ἡ διανόησις ἢ ἐν αὐταῖς περιεχομένη ἐστὶ πολὺ σεμνὴ καὶ μεγάλῃς τιμῆς ἀξία καὶ φιλοσοφική.

Ὁ ποιητὴς ψέγει τοὺς πολίτας αὐτοῦ διὰ τὴν πολυτέλειαν αὐτῶν, παραπονεῖται ὅτι σωματικὴ ῥώμη καὶ δεξιότης μείζονα τιμὴν φέρουσιν ἢ ἡ σοφία, ἥτις πολλῶν τιμιωτέρα τυγχάνει οὔσα τῇ πολιτείᾳ. Ἀποκρούει σφοδρότατα, ὅτι ὁ ὄρκος ἐστὶν ἀπόδειξις ἀληθείσεως, θεωρεῖ δ' αὐτὸν ὡς ἀμοιβὴν τῆς ἀσεβείας· ἔστι φίλος τῶν φαιδρῶν πάντων, ἐὰν οὗτοι ἀρωματίζωνται καὶ ἀρτύωνται δι' εὐσεβῶν καὶ διδακτικῶν λόγων· ἀποδοκιμάζει δὲ τὴν περὶ μυθικὰ πλάσματα κενὴν ἀσχολίαν τῶν ποιητῶν καὶ δεικνύεται οὕτω φίλος μὲν τῆς ἐπι-

στήμης, ἐχθρὸς δὲ τῶν μύθων. Ἀλλὰ δὲν ἴστανται ταῦτα ὑπεράνω τῆς δημώδους γνωμολογίας.

Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός (180—210) ἀποδίδωσι ⁽¹⁾ τῷ Ξενοφάνει οὐ μόνον φυσικάς, ἀλλὰ καὶ λογικάς ἐρεῦνας, ὁ δ' Ἀριστοκλῆς ⁽²⁾ θεωρεῖ αὐτὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐριστικῶν λόγων. Ἀλλ' οὔτε τὸ πρῶτον οὔτε τὸ δεύτερον ἐστὶν ἀληθές. Τοῦ Ξενοφάνους ἡ διδασκαλία ἐστὶ φυσικὴ κατὰ τὴν ἀρχαίαν περιεκτικὴν ἔννοιαν καὶ ἀποτελεῖ τὴν βελυμίδα τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῆς περὶ τὴν φύσιν ἐρεύνης τῶν ἀρχαίων Ἰόνων πρὸς τὴν Ἑλεατικὴν θεωρίαν περὶ τοῦ καθαρῶ ὄντος. Ὁ Ξενοφάνης ὑπῆρξε κατὰ τὸν Θεόφραστον μαθητὴς τοῦ Ἀναξίμανδρου καὶ παρ' αὐτοῦ ἐνεκεντρίσθη τὴν τάσιν πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς οὐσίας καὶ τῶν αἰτίων τοῦ κόσμου. Ἀλλ' ἐν τοῖς κυρίοις ἐτροάπη ὁ Ξενοφάνης ἰδίαν ὁδὸν καὶ ἀπέληξεν εἰς ἄλλα ἀποτελέσματα.

Συμφωνία Ξενοφάνους πρὸς τὸν Ἀναξίμανδρον. Συμφώνως τῷ Ἀναξίμανδρῳ γεννᾷ τὴν γῆν καὶ τοὺς κατοίκους αὐτῆς ἀπὸ τοῦ πηλοῦ δι' ἀποξηράνσεως καὶ ὡς ἐκεῖνος παρεδέχετο καὶ ὁ Ξενοφάνης, ὅτι διαδοχικῶς ἡ γῆ προήρχετο ἀπὸ τοῦ πρώτου στοιχείου καὶ εἰς αὐτὸ πάλιν ἐπέστρεφε. Καὶ ἡ δόξα, ὅτι οἱ ἀστέρες εἰσὶν ἀθροίσματα ἀναθυριάσεων, ὑπομνησκει ἡμᾶς τὴν δόξαν τοῦ Ἀναξίμανδρου, ὅτι τὸ πῦρ αὐτῶν τρέφεται ἐκ τῶν ἀναθυριάσεων τῆς γῆς, ἡ δ' ἀπειρος ἔκτασις τοῦ βάθους τῆς γῆς καὶ τοῦ διαστήματος ἀναμνησκει ἡμᾶς τὸ ἀπειρον τοῦ Ἀναξίμανδρου. Ἀλλ' αἰ τοῦ Ξενοφάνους δόξαι περὶ τοῦ παντὸς ἀπέχουσι πολὺ τῶν τοῦ Ἀναξίμανδρου διότι, ἐν ᾧ οὗτος ἐπεχείρησε νὰ ἐξηγήσῃται φυσικῶς τὴν τοῦ κόσμου γένεσιν καὶ τὴν διάταξιν αὐτοῦ, οὐ μόνον οὐδὲν τοιοῦτον λέγεται περὶ Ξενοφάνους, ἀλλὰ καὶ ἡ δόξα αὐτοῦ περὶ τῶν ἀστέρων δεικνύει σαφῶς, πόσον ὀλίγον διέτριβε περὶ τὴν φυσικὴν τῶν φαινομένων ἐξέτασιν. Ζητεῖ μὲν τὸν λόγον τῶν ὄντων, ἀλλ' ἡ ζήτησις λαμβάνει παρ' αὐτῷ θεολογικὸν χαρακτῆρα, ἀγει αὐτὸν εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν κρατουσῶν δοξῶν περὶ τῶν θείων ὄντων, ἅτινα συνήθως ἐθεωροῦντο ὡς αἱ πρῶται αἰτίαι, εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς πίστεως εἰς θεοὺς καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐνὸς αἰωνίου καὶ

(1) Πρὸς μαθ. VII, 14.

(2) Παρ' Εὐσεβ. Εὐαγγ. προπ. XI, 3 1.

ἀναλλοιώτου ὄντος, ὅπερ πρὸς οὐδὲν τῶν ἐπιγείων καὶ πεπερασμέ-
νων ὄντων ἐστὶ παραβλητόν. Ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἐστὶν ἐν μὲν τῇ
ἀφειτηρίᾳ αὐτῆς φυσιολογία, ἐν δὲ τῇ ἐκτελέσει αὐτῆς θεολογικὴ με-
ταφυσικὴ. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ Ξενοφάνης νοεῖ τὴν πρώτην οὐσίαν οὐχὶ
καθαρῶς μεταφυσικῶς, ἐπειδὴ δῆλα δὴ νοεῖ αὐτὴν ὡς τὸ ὄν ἄνευ
περαιτέρου προσδιορισμοῦ καὶ θεολογικῶς ὡς τὴν θεότητα ἢ ὡς
τὸν ἐν τῷ κόσμῳ κρατοῦντα θεῖον νοῦν, δὲν αἰσθάνεται πῶς τὴν
ἀνάγκην καὶ διαμφισβήτησιν τὴν πραγματικότητα τῶν πολλῶν καὶ
ἀλλοιωτῶν καὶ καὶ κηρύξῃ τὰ φαινόμενα ὡς ἀπατηλὸν φάσμα. Λέ-
γει μὲν ὅτι πάντα ἐν τῷ βῆθει αὐτῶν ἐξεταζόμενά εἰσιν ἐν καὶ αἰώ-
νιον, ἀλλὰ δὲν ἀρνεῖται, ὅτι παρὰ τὸ ἐν ὑπάρχουσι καὶ πολλὰ γε-
νητὰ καὶ φθαρτὰ ὄντα καὶ φαίνεται ὅτι οὐδόπως παρατηρεῖ τὴν
δυσχέρειαν, ἣτις κεῖται ἐν τῇ δοξασίᾳ αὐτοῦ ταύτῃ, καὶ τὸ ἐργῶ-
δες πρόβλημα, ὅπερ προεβλήθη οὕτω τῇ ἐπιστήμῃ. Πρῶτος ὁ Παρ-
μενίδης κατενόησε τοῦτο καὶ διεξήγαγε τὴν Ἑλεατικὴν θεωρίαν ἐν
ἀντιθέσει πρὸς τὰς συνήθεις δοξασίας μετ' αὐστηρότητος ἀκάμπτου-
μόνον εἰς τὴν λογικὴν ἀκολουθίαν ἀφορῶν.

§ 21.

Παρμενίδης ὁ Ἑλεάτης

Βίος καὶ συγγραφή. — Φιλοσοφικὴ ἀρχὴ — Ἐννοια τοῦ ὄντος. — Δια-
κρισις λόγου καὶ αἰσθήσεως. — Φυσικὴ ἐκθεσις — Ἀστρονομία.
— Ἀνθρωπολογία. — Περὶ γνώσεως θεωρία. — Ἡ ἀξία τῆς φυσικῆς
ἐκθέσεως ὑποθετικὴ. — Ἔργον τῶν διαδόχων αὐτοῦ.

Παρμενίδης Πύρρητος ὁ Ἑλεάτης κατήγετο ἐκ γένους λαμπροῦ
καὶ ἦτο πλούσιος. Εἰς τὴν παιδείου αὐτοῦ συνετέλεσαν δύο Πυθα-
γόρειοι, ὁ Ἀμεινίας καὶ ὁ Διοχαίτης, καὶ διὰ ταῦτα λέγεται καὶ
Πυθαγόρειος ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ ἐπαινεῖται ὁ Πυθαγόρειος αὐτοῦ
βίος, ἀλλ' ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀκολουθεῖ τῷ Ξενοφάνει, οὗ καὶ μαθητῆς
λέγεται. Ὁ Πλάτων ἐν τῷ Παρμενίδι λέγει ὅτι ὁ Παρμενίδης μετὰ
τοῦ Ζήνωνος ἦλθε κατὰ τὰ Παναθηναϊκὰ εἰς Ἀθήνας καὶ ὁ μὲν Παρ-
μενίδης ἦτο ἤδη εὖ μάλα πρεσβύτης, σφόδρα πολιός, καλὸς κάγα-
θὸς τὴν ἔψιν, περὶ ἑτη μάλιστα πέντε καὶ ἐξήκοντα, ὁ δὲ Ζήνων

ἐγγύς ἐτῶν τεσσαράκοντα, εὐμήκης καὶ χαρίεις ἰδεῖν καὶ ὅτι ὁ Σωκράτης σφόδρα νέος ὢν τότε συνδιελέχθη μετ' αὐτῶν περὶ ὄσων γίνεται λόγος ἐν τῷ ὁμωνύμῳ διαλόγῳ. Ἐὰν ἡ εἶδησις αὕτη τοῦ Πλάτωνος ληφθῆ ὡς βάσις, τοῦ Παρμενίδου ἡ γέννησις ἀνέρχεται περὶ τὸ 520. Ὁ Σωκράτης ἐγεννήθη τῷ 469, ἂν ᾗτο τότε 15 ἐτῶν, ἡ συνάντησις ἄρα ἐγένετο τῷ $469 - 15 = 454$. Ἀλλ' ἡ πληροφορία αὕτη ἐστὶ βεβκίως ἐκ τῶν ἀναχρονισμῶν ἐκείνων, οὓς φιλοτεχνεῖ ὁ Πλάτων διὰ καλλιτεχνικοῦς λόγους. Τὸ πιθανώτερον φθίνεται ὅτι ὁ Παρμενίδης ἤκμασε κατὰ τὴν 69 Ὀλυμπιάδα (504—500), ὡς λέγει Διογένης ὁ Λαέρτιος λαβὼν τὴν εἶδησιν ταύτην ἐκ τοῦ Ἀπολλοδώρου, ἐπομένως ἐγεννήθη τὴν 59 Ὀλυμπιάδα, ἦτοι τῷ 544/ᵐ π. Χ.

Ὁ Παρμενίδης ἐτιμᾶτο τὰ μέγιστα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, μάλιστα δὲ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ὀνομάζει αὐτὸν Παρμενίδην τὸν μέγαν (Σοφ. 237 Α.), ἐν δὲ τῷ Θεαιτήτῳ (183 Ε) λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Σωκράτης «Παρμενίδης δέ μοι φαίνεται τὸ τοῦ Ὀμήρου αἰδοῖός τε ἄμα δεινός τε, — καὶ μοι ἐφάνη βάθος τε ἔχειν παντάπασι γενναῖον». Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης παραβάλλων αὐτὸν πρὸς τὸν Ξενοφάνην καὶ Μέλισσον (¹) ἐπιφέρει «Παρμενίδης δὲ μᾶλλον βλέπων ἔοικέ που λέγειν».

Ὁ Παρμενίδης ἔγραψε νόμους τοῖς Ἐλεάταις.

Τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ θεωρίαν ἐξέθηκεν ἐν διδακτικῷ ποιήματι, ὅπερ ἐπεγράφετο κατὰ Σέξτον τὸν Ἐμπειρικόν, τὸν Σιμπλίκιον, τὰ σχόλια εἰς Ἀριστοτέλην, «περὶ φύσεως». Ὁ Πορφύριος ὀνομάζει αὐτὸ φυσικόν, ὁ δὲ Σουΐδας φυσιολογίαν. Ἡ δὲ παρὰ Πλάτωνι ἀπαντῶσα ἐπιγραφή περὶ τῶν ὄντως ὄντων ἀναφέρεται εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ποιήματος, ἡ δὲ παρὰ Πλουτάρχῳ (Ἐρωτ. 13. 11) κοσμογονία τὸ δεύτερον μέρος. Τούτου τοῦ ποιήματος ἀποσπάσματα μόνον σώζονται μέχρις ἡμῶν (²), ἐν οἷς μετὰ «προσίμιον» ἀπαράμιλλον κατὰ τὴν ποιητικὴν ἔξαρσιν, τὴν χάριν, τὴν σεμνότητα καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν ἐκτίθησιν ὁ φιλόσοφος ποιητῆς δύο περὶ κόσμου θεωρίας ἀδ-

(¹) Μετὰ τὰ φυσ. 1, 5. 986 β, 25.

(²) Ἐξεδύθησαν καὶ ἑρμηνεύθησαν ὑπὸ τοῦ Theod. Walke, Parmen. vel doctrina, Berlin 1864. ὑπὸ τοῦ A. Stein (Symb. Philos. Bonnens.) καὶ ὑπὸ τοῦ Meilach αὐτ. vol. I. σελ. 109.

του, τὴν λογικὴν καὶ ἀληθῆ καὶ τὴν κατὰ τὰς κοινὰς δοξασίας : «Τὰ πρὸς ἀλήθειαν» καὶ «Τὰ πρὸς δόξαν».

Τὰ πρὸς ἀλήθειαν.

Φιλοσοφικὴ ἀρχή. Ὁ Παρμενίδης οἰζυτέρου τοῦ Ξενοφάνους καὶ ἀκριβέστερου ἀντιλαμβάνεται τῆς θεμελιώδους τῶν Ἑλλεατῶν ἀρχῆς, ὅτι ἐν τῷ πᾶν, ὅτι πάντα τὰ ὄντα εἰσὶν ἓν, καὶ θεμελιοῦ τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος.

Παρατηρεῖ δὴλα δὴ ὅτι ἐκ πάντων τῶν γνωρισμάτων τῶν ὄντων ἐν μόνον δὲν δυνάμεθα γὰ ἀρωμεν, τὸ εἶναι αὐτῶν· διότι τοῦ εἶναι τοῦ πράγματος αἰρομένου, αἴρεται καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα. Ὡστε τὸ οὐσιωδέστατον καὶ ἀναγκαιότατον γνώρισμα παντὸς πράγματός ἐστι τὸ εἶναι. Ἀλλὰ τὸ γνώρισμα τοῦτο ἐστὶ κοινὸν πᾶσι τοῖς οὐσιν, ἔστιν ἄρα τὸ αὐτὸ παρὰ πᾶσι καὶ συνεχὲς ὑπ' οὐδενὸς διακοπτόμενον· διότι μόνον τὸ μὴ ὄν, ἂν ὑπῆρχε, οὐκ διέκοπτε τὸ εἶναι, πάντα δὲ τὰ ὄντα, τὰ πληροῦντα πάντα τὸν χῶρον, ὡς ὄντα ἔχουσι τὸ κοινὸν γνώρισμα, τὸ εἶναι αὐτῶν, τὴν ὑπάρξιν αὐτῶν, ἄλλως δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσιν ὡς ὄντα καὶ ὑπάρχοντα. Ἀλλὰ τὸ μὴ ὄν, ὡς καὶ τὸ ὄνομα δηλοῦ, δὲν ὑπάρχει. Πανταχοῦ ἄρα ἐκτείνεται τὸ εἶναι ὡς ἐν συνεχές. Ἐν ἄρα τὸ ὄν.

Ὁ μὲν Ξενοφάνης σὺν τῇ ἐνότῃ τῆς κοσμοποιου δυνάμεως ἢ τῆς θεότητος ἰσχυρίσατο καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ δὲν ἠρνήθη διὰ τοῦτο καὶ τὴν πολλότητα καὶ μεταβολὴν τῶν καθ' ἕκαστα ὄντων. Ὁ δὲ Παρμενίδης δεικνύει ὅτι τὸ πᾶν καθ' ἑαυτὸ μόνον ὡς ἐν δύναται νὰ νοηθῆ, διότι πᾶν τὸ ὄν ἐστὶ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ· διὰ τοῦτο πλὴν τοῦ ἐνός τούτου οὐδὲν ἄλλο θέλει νὰ ὁμολογήσῃ ὡς ἀληθές ὁ Παρμενίδης. Παρὰ τὸ ἐν οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει, τὸ παρὰ τὸ ὄν ἐστὶ μὴ ὄν. Μόνον τὸ ὄν ἐστι· τὸ δὲ μὴ ὄν οὐκ ἐστὶν, οὐδὲ νὰ λεχθῆ ἢ νὰ νοηθῆ δύναται. Ἐστὶ δὲ μεγίστη πώρωσις, ὅπως ἀκατάληπτος πλάνη τὸ ὑπελαμβάνειν τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι ταῦτο παρὰ πᾶσαν τὴν πανθομολογουμένην διαφορὰν αὐτῶν. Εὐθύς δ' ὡς νοήσῃ τις τοῦτο, ἔπονται εἶτα ἀφ' ἑαυτῶν τὰ περαιτέρω γνωρίσματα ὡς ἀπλᾶ πορίσματα, ὅτι δὴλα δὴ.

τὸ ὄν ἐστὶν 1) ἀγένητον καὶ ἀνώλεθρον, 2) οὐλον μονογενές τε, 3) ἀτρεμές, 4) οὐκ ἀτελεύτητον, 5) ταῦτόν δ' ἐστὶ νοεῖν τε καὶ οὐνεκὲν ἔστι νόημα.

1. Ἦ εἶναι δὲν δύναται νὰ ἀρξῆται ἢ νὰ παύσῃται ὄν, οὔτε ἦτό ποτε, οὔτε ἔσται, ἀλλ' ἔστιν ἐν πλήρει καὶ ἀμερίστῳ παρουσίᾳ (στ. 59.).

. . . Ἀγένητον ἔδν καὶ ἀνώλεθρόν ἐστιν
οὐλον μονογενές τε καὶ ἀτρεμές ἠδ' ἀτέλειον·
Οὔποι' ἔην οὐδ' ἔσται, ἐπεὶ νῦν ἔστιν ὁμοῦ πᾶν,
ἐν ξυνεχές.

ἦτοι ἀμέριστον ἐν χρονικῇ σημασίᾳ. Ἦ εἶναι ἔστιν ἀμέριστον, ἀδιαίρετον, οὐδὲν ἐπομένως μέρος τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ δύναται νὰ κεῖται ἐν τῷ μέλλοντι ἢ ἐν τῷ παρελθόντι.

Δὲν ἦτο λοιπόν, καὶ πῶς δὲ θὰ ἐγίνετο;

. . . τίνα γὰρ γέννην διζήσομαι αὐτοῦ;
πῆ πόθεν αὐξηθεὲν;

Ἐκ τοῦ μὴ ὄντος; ἀλλὰ τὸ μὴ ὄν οὐκ ἔστι καὶ οὐδὲν δύναται νὰ γεννήσῃ. Ἀλλὰ μὴ ἐγεννήθη τὸ εἶναι ἐκ τοῦ ὄντος; Ἀλλὰ τὸ ὄν οὐδὲν ἄλλο ἐδύνατο νὰ γεννήσῃ ἢ ἐαυτὸ μόνον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς φθορᾶς. Καθόλου δὲ ὅ,τι ἐγένετο ἢ μέλλει νὰ γένηται, τοῦτο οὐκ ἔστι, περὶ τοῦ ὄντος ὅμως δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι οὐκ ἔστι (στ. 63 κ. ἐφ.).

2. Τὸ ὄν ἐστὶ προσέτι ἀδιαίρετον, διότι οὐδαμοῦ ὑπάρχει τι αὐτοῦ διάφορον, δι' οὗ θὰ ἐδύναντο νὰ χωρισθῶσι τὰ μέρη αὐτοῦ καὶ νὰ διασπασθῇ ἐπομένως ἢ συνέχεια αὐτοῦ, πᾶς ὁ χῶρος πληραῦται ὑπ' αὐτοῦ καὶ μόνου, «ἐν τε πάντα ἐστὶ καὶ ἔστηκεν αὐτὸ ἐν ἑαυτῷ οὐκ ἔχον χώραν, ἐν ἣ κινεῖται», λέγει ὁ Πλάτων (1) περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Παρμενίδου, καὶ ὁ Σμπλίκιος (Φυσ. 25) «τὸ παρὰ τὸ ὄν οὐκ ὄν, τὸ οὐκ ὄν οὐδὲν, ἐν ἅρα τὸ ὄν». Αὐτὸς δ' ὁ Παρμενίδης περιγράφει ὧδε:

Οὐδὲ διαιρειόν ἐστιν, ἐπεὶ πᾶν ἐστὶν ὁμοῖον,
οὐδὲ τί πη μᾶλλον, τό κεν εἴργοι μιν ξυνέχεσθαι,
οὐδέ τι χειρότερον πᾶν δὲ πλέον ἐστὶν ἔόντος·
τῷ ξυνεχές πᾶν ἐστὶν, ἔδν γὰρ ἐόντι πελάζει. (στ. 78—81)

3. Τὸ ὄν ἐστὶν ἀκίνητον, τὸ αὐτὸ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ μένον καθ' ἑαυτὸ κεῖται καὶ ὅμοιον ἑαυτῷ ἐστὶν.

4. Ἐπειδὴ δ' ἀδύνατόν ἐστι γὰρ ὑπάρχειν τὸ ὄν ἀτελές καὶ ἐλλιπές, ἀνάγκη γὰρ ἢ πεπερασμένον·

...οὐκ ἀτελεύτητον τὸ ἔόν θέμις εἶναι·

ἐστὶ γὰρ οὐκ ἐπιδευές, ἔόν δέ κε παντός ἐδεῖτο (στ. 88—89).

5. Καὶ τὸ νοεῖν δὲ οὐδὲ ὅπως διάφορον τοῦ ὄντος ἐστὶ· διότι πλὴν τοῦ ὄντος οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει· πᾶσα νόησις ἐστὶ νόησις τοῦ ὄντος.

Ταῦτόν δ' ἐστὶ νοεῖν τε καὶ οὔτε κέν ἐστὶ νόημα·

οὐ γὰρ ἄνευ τοῦ ἔόντος, ἐν ᾧ πεφασισμένον ἐστίν,

εὐρήσεις τὸ νοεῖν· οὐδὲν γὰρ ἢ ἔστιν ἢ ἔσται

ἄλλο πάρεξ τοῦ ἔόντος (στ. 94—97).

Καὶ συντόμως εἰπεῖν τὸ ὄν κατὰ τὸν Παρμενίδην ἐστὶ πᾶν τὸ ὑπάρχον, νοούμενον ὡς ἐν ὅλῳ μῆτε γεγόμενον μῆτε φθειρόμενον μῆτε μεταβάλλον τόπον ἢ σχῆμα, ἀλλ' ὅπως ἐν ἀδιαίρετον, ὁμοειδές, κατὰ πᾶσαν διεύθυνσιν (πάντοσε) ἐν ἰσορροπία κίωρούμενον, ἐν πᾶσι τοῖς σημείοις αὐτοῦ (πανταχοῦ) ἐξ ἴσου τέλειον, ὅπερ διὰ τοῦτο παραβάλλει ὁ φιλόσοφος πρὸς εὐκυκλον σφαῖραν.

πάντοθεν εὐκύκλου σφαίρης ἐναλίγκιον ὄγκῳ·

μασσόθεν ἰσοπαλές πάντη (στ. 103—104).

Ἐννοια τοῦ ὄντος. Πῶς δ' ἐνόει τὸ ὄν ὁ Παρμενίδης; ἄρα γε ὡς τι ὑπὲρ τὴν αἴσθησιν ὄν ἢ ὡς τι ἐν χώρῳ εὐρισκόμενον; Ἡ παρομοίωσις τοῦ ὄντος πρὸς σφαῖραν, οἱ διορισμοὶ αὐτοῦ ὡς πεπερασμένου, ἀδιαίρετου, ὁμοιογενοῦς σαφῶς δεικνύουσιν ὅτι τὸ ὄν αὐτοῦ ἐφικντάζετο ὁ Παρμενίδης ὡς ἐν χώρῳ ἐκτατόν καὶ ὅτι τὴν ἐννοίαν ὄντος ἀχώρου δὲν συνέλαβε παντάπασιν. Ἄν δ' εἶχεν ἐν νῷ τοιοῦτον ἄχωρον καὶ ὑπὲρ τὴν αἴσθησιν ὄν, οὐ μόνον θὰ ἀπέφευγεν, ἀλλὰ καὶ διαρρήδην θὰ ἀπέκρουε καὶ θὰ ἀνήρει ὡς ἀτόπους τοὺς τοπικοὺς διορισμούς, αὐτὸς δ' ὅμως πᾶν τὸ ὄν περιγράφει περιγράφων τὸ ὄν ὡς συνεχές καὶ ὁμοιογενές ἐκ τοῦ κέντρου αὐτοῦ πρὸς πάντα αὐτοῦ τὰ μέρη πάντη ὁμοίως ἐκτεινόμενον καὶ ἐν ταῖς ὁρίοις

(¹) Πλ. Θεσιτ. 180 E.

αὐτοῦ πάντοτε ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τόπον κατέχον χωρὶς νὰ διακοπῆ που ὑπὸ τοῦ μὴ ὄντος ἢ νὰ περιέχη ἐν τινι μέρει πλείονα οὐσίαν ἢ ἐν ἄλλῳ τινί.

Τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἐπικυροῖ προσέτι καὶ ὁ τρόπος τοῦ Ζήνωνος καὶ Μελίσσου, οἵτινες ἀπονέμουσιν εἰς τὸ ὄν μέγεθος, ὡς καὶ οἱ Ἀτομικοί, οἵτινες τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Παρμενίδου ἀκολουθοῦντες τὸ μὲν ὄν ταυτίζουσι τῷ σώματι, τὸ δὲ μὴ ὄν τῷ κενῷ. Τὸ ὄν τοῦ Παρμενίδου δὲν φαίνεται ἄρα μεταφυσικὴ ἐννοια πάσης αἰσθητῆς φύσεως ἀπ'ηλλαγμένη, ἀλλ' ἐννοια, ἣτις ἀνεπτύχθη ἐκ τῆς θεωρίας, τὰ δὲ ἔχνη τῆς καταγωγῆς αὐτῆς ταύτης φέρει ἔτι σαφῆ. Τὸ ὄν ἐστὶ κατὰ τὸν Παρμενίδην τὸ πλεόν, τὸ πλήρες, ἦτοι τὸ χωρὸν πληροῦν. Ἡ διάκρισις τοῦ σωματικοῦ καὶ ἀσωμάτου ἐστὶν αὐτῷ ξένη καὶ ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, διότι ἡ ἐνότις τοῦ εἶναι καὶ τοῦ νοεῖν, ἣν ὁ Παρμενίδης λίαν ἀκολούθως τῇ περὶ ἐνὸς ὄντος διδασκαλίᾳ αὐτοῦ ἰσχυρίζεται, τότε μόνον ἐστὶ δυνατὴ, ὅταν ὑποθεθῆ ὅτι οὐπω ἐγένετο ἡ διάκρισις ἐκείνη. Καὶ ὁ Παρμενίδης ἄρα πραγματεύεται οὐχὶ περὶ οὐσίας διαφόρου τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, ἀλλὰ περὶ τῆς οὐσίας τῶν αἰσθητῶν, διότι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην καὶ αὐτὸς ὑπέλαβεν ὅτι ὄντα εἰσὶ τὰ αἰσθητὰ καὶ ὅτι παρὰ τὴν τῶν αἰσθητῶν οὐσίαν οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει. "Ὅταν δὲ λέγη ὅτι μόνον τὸ ὄν ὑπάρχει, νοεῖ ὅτι τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων μηχανόμενος, εἰς ποιήσωμεν λογικὴν ἀφίρῃσιν τοῦ διακετοῦ καὶ μεταβλητοῦ τῶν αἰσθητῶν φαινομένων καὶ λάβωμεν οὕτω τὴν ὑποκειμένην αὐτοῖς ἀπλήν, ἀδιαίρετον καὶ ἀναλλοιώτην οὐσίαν ὡς τὸ μόνον ἀληθές. Ἀλλ' αὕτη ἡδὴ ἡ ἀφίρῃσις ἐστὶν ἀρκούντως ἰσχυρά.

Διὰ κρισις λόγου καὶ αἰσθησεως. Ἐπειδὴ δὲ μόνος ὁ λόγος ὀδηγεῖ ἡμᾶς πρὸς τὴν δι' ἀφίρῃσεως εὑρεσιν τοῦ ἐνὸς ἀδιαίρετου καὶ ἀναλλοιώτου ὄντος, αἱ δ' αἰσθήσεις τὸν ἀντίον διδάσκουσιν ἡμᾶς πλῆθος ὄντων καὶ γένεσιν καὶ φθορὰν καὶ ἀλλοίωσιν αὐτῶν, διὰ τοῦτο ὁ Παρμενίδης διαβάλλει τὰς αἰσθήσεις ὡς αἰτίαν τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀπάτης, τὸν δὲ λόγον θεωρεῖ μόνον ὡς τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας. Συμβουλεύει λοιπόν, ἵνα μηδενίαν πίστιν παρέχωμεν εἰς τὰς ἀπατηλάς αἰσθήσεις, ἐμπιστευώμεθα δὲ εἰς μόνον τὸν λόγον. Οὕτω δὲ ὁ Παρμενίδης μετὰ τοῦ Ἡρακλείτου παρέχει ἀφορμὴν εἰς τὴν διάκρισιν ταύτην τοῦ λόγου καὶ τῶν αἰσθησεων,

ρείου πάντως διανοήσεως υποτραφεῖσαν, καὶ τὴν περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς πίστιν τῶν Πυθαγορείων, δὲν δικαιούμεθα δ' ὅμως διὰ ταῦτα νὰ κατατάξωμεν αὐτόν, ὡς τινες τῶν ἀρχαίων ἐποίησαν (¹), εἰς τοὺς Πυθαγορείους, οὐδ' εἰς ἄλλην ὠρισμένην φιλοσοφικὴν σχολὴν διὰ τὰς ἀπαντώσας παρ' αὐτῷ Ξενοφάνειους καὶ Ἡρακλειτεῖους ῥήσεις.

Κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον (Γ', 9 κ. ἐφ.) ὁ Ἄλκιμος ἐπειράθη ν' ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Πλάτων πολλὰ ὠφελήθη παρὰ τοῦ Ἐπιχάρμου. Τὰ πρὸς ἀπόδειξιν ἡμῶς τούτου προσαγόμενα τεκμήρια οὐ μόνον τὴν ἀξίωσιν ταύτην δὲν ἀποδεικνύουσιν, ἀλλ' οὐδ' ὅτι ὁ Ἐπιχάρμος ἦτο φιλόσοφος κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῆς λέξεως ἐκδοχὴν. Ἐκ τῶν τεσσάρων τοῦ Ἐπιχάρμου χωρίων, ἃ προσάγει ὁ Ἄλκιμος, τὸ μὲν πρῶτον λέγει περὶ μὲν τῶν θεῶν ὅτι εἰσὶν αἰδίοι, διότι ἀμήχανόν ἐστιν ὁ θεὸς ὡς πρῶτον πάντων νὰ ἔχῃ τὴν ὑπαρξιν ἀπ' ἄλλου τινός πρώτου· περὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων ὅτι φύσει διατελοῦσι πάντες πάντα τὸν χρόνον ἐν διηνεκεῖ μεταλλαγῇ καὶ οὐδέποτε μένουσιν οἱ αὐτοί. Τὸ δὲ δεύτερον ὅτι ἡ τέχνη ἐστὶν ἕτερόν τι διάφορον τοῦ τεχνίτου· ὡς δ' ὁ ἄνθρωπος μανθάνων τὴν τέχνην γίνεται τεχνίτης, οὕτω καὶ τὸ ἀγαθόν, ὅπερ ἐστὶ πράγμα τι καθ' αὐτό, μανθάνων γίνεται ἀγαθός. Τὸ τρίτον συμπεραίνει ἐκ τῆς φυσικῆς τῶν ζώων ὀρμῆς ὅτι πᾶν ἔμψυχον ἔν νοῦν ἔχει.

Ἄλλ' ὅποσα περὶ ζῆ, πάντα καὶ γνώμαν ἔχει.

Τὸ τέταρτον λέγει ὅτι ἕκαστον ζῶον ἑαυτῷ ἀρέσκει μάλιστα, καὶ δοκεῖ καλὸν πεφυκέναι· ὁ ἄνθρωπος π. χ. φαίνεται τῷ ἀνθρώπῳ κάλλιστον καὶ ἡ κύων κυνὶ καὶ βοῦς βοῖ καὶ ὄνος ὄνῳ καὶ ὄς ὄτ.

Ἐκ τούτων ἀναγνώριζομεν τῷ ὄντι ἄνδρα διανοούμενον, ὅτι δὲ τὰ διανοήματα ταῦτα τοῦ ποιητοῦ πηγάζουσιν ἐκ τινος κεντρικῆς φιλοσοφικῆς ἀρχῆς δὲν ἐξάγεται ἐντεῦθεν· ἔτι δ' ἦττον προκύπτει ἐκ τούτων ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐστὶν ἡ τῶν Πυθαγορείων. Τὰ περὶ τῆς αἰδιότητος τῶν θεῶν ὑπὸ τοῦ Ἐπιχάρμου λεγόμενα συμφωνοῦσι μέχρι καὶ τῆς λέξεως αὐτῆς πρὸς τὰ τοῦ Ξενοφάνους (²). Ἐν δὲ τῇ θεω-

(¹) Πλοῦτ. 6. Νουμ. κερ. 8. Κλημ. Ἀλεξανδρ. Στρωμ. V, 597c. Ἰάμβλ. 6. Πυθ. 266.

(²) Παράβλ. Ξενοφάνους Ἀπόσπ. 6 καὶ Ἐπιχάρμου Ἀπόσπ. στίχ. 213—217

ρία αὐτοῦ περὶ τῆς διηνεκοῦς μεταλλαγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἔχει πάντως πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν τοῦ Ἡρακλείτου διδασκαλίαν. Παρὰ τοῦ αὐτοῦ κατάγεται καὶ ἡ γνώμη τοῦ Ἐπιχάρμου, ὅτι δαίμων τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶν ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ (¹). Πυθαγόρειον δ' ἔχουσι τὴν καταγωγὴν ὅσα ὁ ποιητὴς λέγει περὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως, ὅτι μόνον τὸ σῶμα ἐπιστρέφει εἰς τὴν γῆν, ὁ δὲ νοῦς ἐπανέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν (²) καὶ τὸ «εὐσεβῆς βίος μέγιστον ἐφόδιον θνητοῖς ἐνι». Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ κύκλου Πυθαγορείων διανοημάτων κατάγεται ἴσως καὶ ἡ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα ῥῆσις, ὅτι τὰ ζῶα ἔχουσι νοῦν. Καὶ συνελόντι εἰπεῖν τῷ Ἐπιχάρμῳ ξένη μὲν δὲν ἦτο ἡ σύγχρονος φιλοσοφία, οὐδενίᾳ δ' ὅμως σχολῇ ἀνήκεν ἀπικλειστικῶς ὁ ποιητὴς, παρελάμβανε δ' ἐλευθέρως ἐκ τῶν δοξῶν τῶν συγχρόνων φιλοσόφων ὅ,τι ἐνόμιζε προσοχῆς ἄξιον.

Γ. ΟΙ ΕΛΕΑΤΑΙ

§ 20.

Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος

Ξενοφάνους βίος.—Ποιήματα.—Ἐλεγχος τῆς πολυθείας.—Θεολογία. Κοσμολογία.—Φυσικαί, ψυχολογικαί, ἠθικαὶ καὶ περὶ γνώσεως δόξαι.—Συμφωνία πρὸς Ἀναξίμανδρον.

Καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς Σχολῆς τῶν Ἐλεατῶν Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος ἦτο, ὡς ὁ τῆς Πυθαγορείου, ἐκ τῶν εἰς τὴν Κάτω

παρὰ Mullach. *Fragm. Philos. Graec.* τόμ. I, σελ. 102 καὶ 142. Διογ. Λαέρτ. σελ. 72, στίχ. 42—46 ἔκδ. Cober, Par. 1878.

(¹) Ἐπιχάρμος «ὁ τρόπος ἀνθρώποισι δαίμων ἀγαθός, εἰς δὲ καὶ κακός». Παρὰ Mullach αὐτόθι στίχ. 274. Στοβ. Ἀνθολ. 37, 16. Ἡράκλειτος «ἦθος ἀνθρώπων δαίμων».

(²) Ἀπ. 35 παρὰ Πλοῦτ. παραμ. εἰς Ἀπολλ. 15 σελ. 110. «Καλῶς οὖν ὁ Ἐπιχάρμος, συνεκρίθη, φησί, καὶ διεκρίθη καὶ ἀπῆλθεν ὅθεν ἦλθε πάλιν, γὰρ μὲν εἰς γῆν, πνεῦμα δ' ἄνω· τί τῶνδε χαλεπόν; οὐδὲ ἐν». Καὶ ἐκ τῶν τοῦ Κλήμεντος Στρωματέων IV, 541 C. (ἐάν ᾗ γνήσιον) «εὐσεβῆς τὸν νοῦν πεφικῶς οὐ πάθοις κ' οὐδὲν κακὸν κατθανών· ἄνω τὸ πνεῦμα διαμενεῖ κατ' οὐρανόν».

ἥτις κατόπιν πρὸς τε τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως καὶ πρὸς τὴν μεταφυσικὴν ὑψίστης ὠφελείας ἐγένετο πρόξενος.

Ἐν ᾧ δ' ὁ Παρμενίδης ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ ποιήματος αὐτοῦ οὕτως ἀποτόμως παρέστησε τὴν ἀντίθεσιν τοῦ ὄντος πρὸς τὰ φαινόμενα, τοῦ νοῦ πρὸς τὰς αἰσθήσεις, ὅμως ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει αὐτοῦ ἀναλαμβάνει νὰ δείξῃ πῶς θὰ ἡρμηνεύετο ὁ κόσμος κατὰ τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῶν πολλῶν.

Τὰ πρὸς δόξαν.

Ἐρμηνεία τοῦ κόσμου κατὰ τὴν κοινὴν δόξαν. Ἡ μὲν ὀρθὴ δόξα δοξάζει ὅτι πράγματι μόνον ἐν τῷ ὄν ὑπάρχει, ἡ δὲ κοινὴ δόξα πρεσβεύει, λέγει, ὅτι πλὴν τοῦ ὄντος ὑπάρχει καὶ τὸ μὴ ὄν καὶ ὑπαλαμβάνει ἐπομένως τὰ ὄντα ὡς συγκείμενα ἐξ ἀντιθέτων στοιχείων, τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος· τούτου δ' ἕνεκα φαίνεται εἰς τὴν κοινὴν δόξαν τὸ ἐν ὡς πολλά, τὸ ἀμετάβλητον ὡς γιγνόμενον καὶ φθειρόμενον. Ἐὰν λοιπὸν ἀποδεξώμεθα τὴν θεωρίαν τῆς κοινῆς δόξης, ὀφείλομεν νὰ δεχώμεθα ὡς ὑπάρχοντα δύο στοιχεῖα, ὄν τὸ μὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ὄν, τὸ δὲ πρὸς τὸ μὴ ὄν. Καὶ ἐκεῖνο μὲν ὀνομάζει ὁ Παρμενίδης φῶς ἢ πῦρ, τοῦτο δὲ νύκτα. Ἐκεῖνο περιγράφει ὡς ἀραιόν, τοῦτο δ' ὡς πυκνὸν καὶ βαρύ. Οἱ μετ' αὐτὸν ὀνομάζουσι ταῦτα θερμὸν καὶ ψυχρὸν ἢ πῦρ καὶ γῆν. Φαίνεται δ' ὅτι τὰ τελευταῖα ὀνόματα μετεχειρίζετο καὶ ὁ Παρμενίδης, τὰ δὲ ἀφηρημένα θερμὸν καὶ ψυχρὸν ἰδρίσθησαν ἀντ' ἐκείνων τῶν συγκεκριμένων ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐὸ φῶς ἐστὶν ἄρα τὸ ὄν, ἡ νύξ τὸ μὴ ὄν. Καὶ τῷ μὲν φωτὶ ἀπένευσε κινητικὴν φύσιν, τῇ δὲ νυκτὶ τούναντίον, ἥτοι τὸ θερμὸν ὑπελάμβανεν ὡς τὴν ἐνεργουῦσαν ἀρχήν, τὸ ψυχρὸν δὲ ὡς τὴν πάσχουσαν ἀρχήν, ἐν δὲ τῷ μέσῳ τούτων ἴδρυσεν τὴν θεὰν ἢ, ὡς αὐτὸς λέγει, τὴν Δαίμονα, ἥτις πάντα κυβερνᾷ. Ἐὸν μίξιν τοῦ φωτός καὶ τοῦ σκότους ἢ τοῦ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ παρίσταναι συμβολικῶς ὡς ἐνωσιν ἄρρενος καὶ θήλεως, ὡς πρῶτον δ' αὐτῆς γέννημα τίθησι τὸν ἔρωτα, εἶτα δὲ καὶ ἄλλα συμβολικὰ ὄντα ὡς θεούς. Ποῖον δ' ὑπῆρξε τὸ ἔργον τούτων κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου δὲν παρεδόθη ἡμῖν.

Πρὸ δ' εὖρεν ὁ Παρμενίδης τὴν θεωρίαν ταύτην τῶν δύο στοιχείων; Μὴ παρέλαβεν αὐτὴν παρ' ἀρχαιοτέρου τινός; Οὐδεμία τοιαύτη ἐστὶν ἡμῖν γνωστὴ. Ἐπειτα δὲ αὐτὸς χαρακτηρίζει αὐτὴν ὡς δόξαν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ βᾶσις ἄρα τῆς ἐκθέσεως τοῦ Παρμενίδου ἐστὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα δόξα ἐμβλέπει πανταχοῦ τὴν ἀντίθεσιν ὑλικῶν στοιχείων καὶ δυνάμεων. Ὁ τρόπος τῆς ἐξηγήσεως τοῦ γεγονότος τούτου, ἤτοι ἡ ἀναγωγὴ τῶν ἀντιθέσεων εἰς τὴν θεμελιώδη ἀντίθεσιν τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος, τοῦ φωτός καὶ τῆς νυκτός, καὶ ἡ παρεισαγωγὴ τῶν κοσμοποιῶν θεῶν ἐστὶν ἴδιον αὐτοῦ ἔργον. Πρὸς ταῦτο πολὺ συνήργησαν αὐτῷ αἱ κοσμογονικαὶ ποιήσεις (Ἡσίοδος, Ἀκουσίλαος, Ἴβυκος), αἱ ἀρχαῖαι τῶν Ἰόνων θεωρίαι περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου καὶ ἡ Πυθαγόρειος διδασκαλία περὶ τῶν ἀντιθέσεων.

Ἀστρονομία. Αἱ φυσικαὶ δόξαι αὐτοῦ περιεσώθησαν ἡμῖν πολὺ ἐλλιπεῖς. Ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ παντός ἀκολουθεῖ τοῖς Πυθαγορείοις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐν πᾶσι. Τὸ πᾶν φαντάζεται ὁ Παρμενίδης ὡς συγκείμενον ἐκ πολλῶν ἐπαλλήλων σφαιρῶν ἢ στεφανῶν. Τούτων ἡ ἐξωτάτη καὶ ἐσωτάτη συνίσταται ἐξ ἀραιοῦ καὶ πυκνοῦ στοιχείου καὶ ἀποτελοῦσι τὸ στερεὸν τεῖχος τοῦ κόσμου. Περὶ τὴν ἐσωτάτην καὶ ὑπὸ τὴν ἐξωτάτην σφαιραν καὶ στεφάνην κεῖνται στεφάναι καὶ σφαιραὶ καθαροῦ πυρός, ἐν τῷ μεταξύ δὲ τούτων ὑπάρχουσι μικταὶ ἐκ φωτός καὶ σκότους. Ἡ ἐξωτάτη ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς τὸν Ὀλυμπον τῶν Πυθαγορείων, ἡ δὲ ὑπ' αὐτὴν πυρώδης στεφάνη τὸ περιστοιχίζον πῦρ τῶν Πυθαγορείων. Ἡ μεσαιτάτη πασῶν στερεὰ στεφάνη ἐστὶ βεβαίως ἡ γῆ, ἣν ὁ Παρμενίδης σφαιροειδῆ ἀπέφαινε καὶ ἠρημοῦσεν, τὴν δὲ περικυκλοῦσαν αὐτὴν πυρώδη στεφάνην νοητέον τὸν ἀέρα, ὅστις ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γῆν ὡς τὸ ἀραιὸν καὶ φωτεινὸν ἐδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων ὀρίων ὑπάρχει ὁ οὐρανὸς ἢ τὸ πυρώδες. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παντός τίθησιν ἰδρυμένην τὴν τὸν κόσμον διευθύνουσαν Δαίμονα, ἣτις ἐστὶν ἡ γενέτειρα τῶν θεῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων. Φανερόν δὲ ὅτι ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ κεντρικὸν πῦρ τῶν Πυθαγορείων, τὴν μητέρα τῶν θεῶν.

Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Παρμενίδου παραδέδοται ἡμῖν ἐπίσης πενιχρά. Τὴν πρώτην τῶν ἀνθρώπων γένεσιν φαίνεται ὅτι παρε-

δέχεται ὁ Παρμενίδης προελθούσαν ἐκ τῆς ἰλύος διὰ τῆς τοῦ ἡλίου θερμότητος. Εἰ καὶ τὸ πυρῶδες ὑπελάμβανεν ὡς τὸ εὐγενέστερον, παρεδέχεται ὅμως ὅτι αἱ γυναικῆες εἰσι θερμότερας φύσεως ἢ οἱ ἄνδρες καὶ ἐντεῦθεν ἠρμύνευε τὴν πληθῶραν τοῦ αἵματος τῶν γυναικῶν καὶ τὴν τῶν καταμηνίων πρόεσιν. Τούτου δ' ἕνεκα παρεδέχεται ὅτι οἱ μὲν ἄνδρες ἐν τῆς ἀρκτικῆς χώραις, αἱ δὲ γυναῖκες ἐν μεσημεριναῖς συνέστησαν. Τὰ ἄρρενα προέρχονται ἐκ τῶν δεξιῶν, τὰ θήλαρα ἐκ τῶν ἀριστερῶν τοῦ ἀνδρός καὶ τῆς γυναικῶς γεννητικῶν μορίων. Ὅτι τὰ ἐκ δεξιῶν τῷ πατρὶ, τὰ ἐξ ἀριστερῶν τῇ μητρὶ ὁμοιάζουσιν προέκυψεν ἐκ παρανοήσεως. Ὁρθότερον φαίνεται ὅτι ἡ τῶν γονέων γονὴ ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς νίκης, καὶ εἴ μὲν νικήσῃ ἡ τοῦ πατρὸς, τὸ τεχθησόμενον θὰ ὁμοιάζῃ τῷ πατρὶ, εἴ μὲν δὲ ἡ τῆς μητρὸς, τῇ μητρὶ. Ἡ καλὴ τοῦ σώματος κατασκευὴ προέρχεται ἐκ τῆς ἀρμονικῆς ἐνώσεως τῆς γονῆς τοῦ ἀνδρός καὶ τῆς γυναικῶς, ἐκ δὲ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ αὐτῶν προέρχονται τὰ κακόσχημα σώματα καὶ τὰ ἐκτρώματα.

Ἡ περὶ γνώσεως θεωρία. Πολλῶ ταύτων σπουδαιότερόν ἐστιν ὅτι ὁ Παρμενίδης τὰ τοῦ ψυχικοῦ βίου φαινόμενα, ἦτοι τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν νόησιν, παρήγεν ἐκ τῆς ἐν τῷ σώματι μίξεως τῶν στοιχείων. Παρεδέχεται δὴλα δὴ ὅτι ἕκαστον τῶν δύο στοιχείων, τῶν ἀποτελούντων τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, αἰσθάνεται τὸ ἑαυτῷ συγγενές, καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα καθ' ὅσον ἐν τῷ σώματι τοῦ ἀνθρώπου πλεονάζει τὸ θερμὸν ἢ τὸ ψυχρὸν στοιχεῖον, κατὰ τοσοῦτον διαφέρουσι κατὰ τὸ ποιὸν καὶ αἱ αἰσθήσεις καὶ αἱ ἐννοιαὶ αὐτοῦ, διατηρεῖται ἢ ἀπόλλυται καὶ ἡ μνήμη. Ἡ αἰτία λοιπὸν τῆς ζωῆς καὶ τῆς λογικότητος τοῦ ἀνθρώπου κεῖται κατὰ τὸν Παρμενίδην ἐν τῷ θερμῷ, ἀλλὰ καὶ ὅπου τὸ θερμὸν ὅλως λείπει, ὡς ἐν τῷ νεκρῷ σώματι, ὑπάρχει ἔτι αἴσθησις, ἀλλ' ἡ αἴσθησις αὕτη δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ φῶς καὶ τὸ θερμὸν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ψυχρὸν καὶ σκοτεινόν. Καὶ ἐντεῦθεν ἔτι γίνεται δῆλον ὅτι ὁ Παρμενίδης δὲν παιεῖται διάκρισιν νοῦ καὶ σώματος καὶ ὅτι καὶ αὐτὸς δὲν διακρίνει τὴν αἴσθησιν τῆς φρονήσεως κατὰ τὸν εἰδικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα, εἰ καὶ ἀναγνωρίζει τὴν μεγάλην ὑπεραχὴν τοῦ λόγου ὑπὲρ τὴν αἴσθησιν.

Ὅτι παρεδέχεται τὴν μέτεμψύχωσιν ἢ τὴν προὔπαρξιν τῆς ψυ-

χῆς ἐστὶν ἀπίθανον, τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰππολύτου λεγόμενον, ὅτι ὁ Παρμενίδης ἔλεγεν ὅτι ὁ κόσμος φθείρεται, προήλθεν ἐκ παρανοήσεως.

Ἡ ἀξία τῆς φυσικῆς ἐκθέσεως ὑποθετικῆς. Πᾶσα αὕτη ἡ φυσικὴ τοῦ Παρμενίδου ἔκθεσις ἔχει ὑποθετικὴν μόνον ἀξίαν. Αὐτὸς δοξάζει ὅτι ἓν ἐστὶ τὸ ὄν καὶ ἀφθαρτον καὶ ἀδιαίρετον καὶ ἀκίνητον, ὅτι δὲν δύναται ἐπομένως νὰ ὑπάρχη γένεσις καὶ φθορά, κίνησις καὶ μεταβολή. Πρὸς ταύτην παρέβαλε τὴν κοινὴν δόξαν, τὴν ψευδῆ, ἵνα ὁ ἀναγινώσκων ἔχων ἀμφοτέρας πρὸ ὀφθαλμῶν ἐκλέξη τὴν ἀληθῆ. Ἀλλὰ τὴν ψευδῆ δὲν ἐξέθηκεν ὡς ὑπ' ἄλλων προγενεστέρων διετυπώθη, ἀλλ' ὡς ἔπρεπεν αὕτη κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκυτοῦ γνώμην νὰ ἐκφρασθῆ. Θέλει νὰ δείξῃ πῶς θὰ ἡρμηνεύετο τῶν φαινομένων ὁ κόσμος, ἂν ἐθεωροῦμεν αὐτὸν ὡς ἀληθῆ. Ἀφ' οὗ δὲ σαφῶς ἐντεῦθεν προκύπτει ὅτι μόνον διὰ τῆς προϋποθέσεως δύο στοιχείων δύναται νὰ ἐξηγηθῆ, ὡν τὸ ἕτερον μόνον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ὄν, τὸ ἕτερον ὅμως πρὸς τὸ μὴ ὄν, καὶ ὅτι ἐπομένως ἐν πᾶσιν ἡ κοινὴ δόξα προϋποτίθει τὴν ὑπαρξίν τοῦ μὴ ὄντος, καθίσταται οὕτως ἔτι σαφέστερον πόσον ὀλίγας ἀξιώσεις δύναται νὰ ἔχη ἢ ἐξηγήσεις αὕτη ἐπ' ἀληθεία.

Τὸ ἔργον τῶν διαδόχων τοῦ Παρμενίδου. Ὁ Παρμενίδης ἀνέπτυξε τὴν Ἑλεατικὴν θεωρίαν εἰς σημεῖον, οὗ περαιτέρω δὲν ἐδύνατο νὰ ἀχθῆ εἰς τοὺς διαδόχους αὐτοῦ οὐδὲν ἄρα ὑπελείπετο ἢ νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν θεωρίαν ταύτην κατὰ τῶν συνήθων δοξασιῶν καὶ νὰ ἐμπεδώσῃ αὐτὴν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ἔτι μᾶλλον. Ὅσα δ' ἀκριβέστερον ἐμελέτων τὴν σχέσιν τῶν δύο τούτων θεωριῶν, τοσούτῳ μᾶλλον ἐπείθοντο περὶ τοῦ ἀσυμβιβάστου αὐτῶν καὶ τῆς ἀνικανότητος τῆς Ἑλεατικῆς θεωρίας πρὸς ἐρμηνείαν τῶν φαινομένων. Ὅπου δ' ἐγένετο ἀπόπειρα συμβιβασμοῦ πρὸς τὴν κοινὴν δόξαν, ἐκεῖ ἢ καθαρότης τῶν διορισμῶν περὶ τοῦ ὄντος διεφείρετο. Τοῦτο κατέστησαν καταφκνές ὁ Ζήνων καὶ ὁ Μελίσσος. Ἐν τοῖς λοιποῖς εἰσὶν οὗτοι σύμφωνοι πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πρὸς τὸν Παρμενίδην, διαφέρουσι δ' ἀλλήλων κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι ὁ μὲν Ζήνων ἐστὶ κατὰ τὴν διαλεκτικὴν πολλῶν ὑπέρτερος τοῦ συμμαθητοῦ αὐτοῦ Μελίσσου, ἔχεται τῶν δογμάτων τοῦ διδασκάλου αὐστηρό-

τατα καὶ διεξάγει αὐτὴν ἐν ἀποτόμῳ πρὸς τὴν κοινὴν δόξαν ἀντιθέσει, ὁ δὲ Μέλισσος ἤττων τοῦ Ζήνωνος ὁξὺς τὴν διάνοιαν ἐκκλίνει εὐλίγον τοῦ Παρμενίδου.

§ 22.

Ζήνων ὁ Ἐλεάτης

Ζήνωνος γέννησις καὶ δρᾶσις.—Φιλοπατρία.— Συγγραφή. — Διαλεκτικὴ ἀναίρεσις τῶν πολλῶν καὶ τῆς κινήσεως.

Ὁ Ζήνων ἦτο υἱὸς τοῦ Τελευταγόρου κατὰ τὴν τοῦ Πλάτωνος μαρτυρίαν· ἡ γέννησις τοῦ Ζήνωνος πίπτει μεταξὺ τοῦ 495—490 π. Χ. Ἀλλὰ φαίνεται πιθανώτερον ὅτι ὁ Ζήνων ἐγεννήθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνος καὶ ὅτι ἰκανὸν χρόνον πρὸ τῶν μέσων τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἀνεφάνη ὡς διδάσκαλος καὶ συγγραφεύς. Ἦτο δὲ μαθητὴς τοῦ Παρμενίδου λίαν ἀγαπητὸς καὶ θεωροῦνται ἀμφότεροι ὡς διακοσμηταὶ τῆς πολιτείας τῶν Ἐλεατῶν. Διογένης ὁ Λαέρτιος ἐπαινεῖ τὴν πρὸς τὴν πατρίδα μεγάλην τοῦ Ζήνωνος ἀγάπην, δι' ἣν οὐδέποτε κατέλιπεν αὐτήν, καὶ ὅτι δὲν ἔζησεν ἐν Ἀθήναις οὐδ' ἀπεδήμησε τὸ παράπαν πρὸς αὐτάς. Ἡ μαρτυρία αὕτη δὲν φαίνεται ὅλως ἀληθῆς· διότι ἐν Ἀλκιβιάδῃ τῷ πρώτῳ φέρεται ὅτι Πυθόδωρος ὁ Ἰσολόχου καὶ Καλλίας ὁ Καλλιιάδου ἐγένοντο σοφοὶ καὶ ἐλλόγιμοι ἄνδρες διὰ τὴν συνουσίαν Ζήνωνος τελέσας ἑκάτερος ἑκατὸν μνᾶς Ζήνωνι. Ἐκ τούτου θὰ ἐδυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις ἐδίδαξεν ὁ Ζήνων. Ἀλλ' εἰ καὶ μὴ δυνάμεθα νὰ στηριχθῶμεν ἐπὶ τούτου, ὅπως συμπεράνωμεν τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονὴν τοῦ Ζήνωνος, ἔχομεν ἔμως καὶ ἄλλην μαρτυρίαν. Ὁ Πλούταρχος μνημονεύει ὅτι ὁ Περικλῆς διήκουσε Ζήνωνος, ὡς ἐμφάνεται ἐκ τῶν δε τῶν λόγων αὐτοῦ· «Τοὺς δὲ τοῦ Περικλέους τὴν σεμνότητα δοξοκοπίαν τε καὶ τῦφον ἀποκαλοῦντας ὁ Ζήνων παρεκάλει καὶ αὐτοὺς τε τοιοῦτον δοξοκοπεῖν, ὡς τῆς προσποιήσεως αὐτῆς κῶν καλῶν ὑποποιούσης τινὰ λεληθότως ζῆλον καὶ συνήθειαν ('). Ὁ

(¹) Πλουτ. Περ. Υ.

Ζήνων ἐπεχείρησε νὰ κατκλύσῃ τὴν τυραννίδα τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἀλλ' ἀτυχήσας περὶ τὴν πράξιν συνελήφθη καὶ ἐρρίφθη εἰς τὸ δεσμοτήριον καὶ ἐβασανίζετο, ἵνα ἐξείπῃ τοὺς συνωμότης. Οὗτος δὲ τὴν τοῦ Παρμενίδου διδασκαλίαν ἔχραντον καὶ ἀκήρατον καὶ ὡς χρυσὸν ἐν πυρὶ δόκιμον ἀποδεικνύων ἀπέτρογγε τὴν γλῶσσαν καὶ ἀπέπτυσεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ τυράννου (1).

Σύγγραμμα Ζήνωνος. Ἐκ τοῦ Παρμενίδου τοῦ Πλάτωνος (σελ. 128) γινώσκομεν ὅτι ὁ Ζήνων ἔγραψε κατὰ τὴν νεότητά αὐτοῦ σύγγραμμα, δι' οὗ ὑπερήσπιζε τὴν περὶ ἑνὸς διδασκαλίαν τοῦ Παρμενίδου ἀποδεικνύων ὅτι, ἐὰν ἀπυδέξῃται τις τὴν δόξαν τῶν λεγόντων ὅτι οὐχὶ ἐν ἀλλὰ πολλὰ ὑπάρχουσιν, ἔτι γελοιότερα προκύπτουσιν ἐκ τῆς ὑποθέσεως ταύτης συμπεράσματα ἢ ἐκ τῆς τοῦ Παρμενίδου, ὅτι ἐν ἔστι. Καὶ ὁ Σιμπλίκιος δὲ ἐν μόνον σύγγραμμᾷ αὐτοῦ γινώσκει. Δηρεῖται δὲ τοῦτο εἰς λόγους καὶ ἕκαστος τούτων εἰς ὑποθέσεις καὶ ἐπιχειρήματα, ὧν ἕκαστον ἀπῆγε τὴν κοινὴν δόξαν εἰς ἀτοπον. Ἀπεδείκνυε δὲ κατὰ τὸν Πλάτωνα «τὰ αὐτὰ ὁμοια καὶ ἀνόμοια, καὶ ἐν καὶ πολλὰ, μένοντά τε αὐτὰ καὶ φερόμενα» καὶ ἐπομένως καθίστη γελοῖαν τὴν δόξαν, ὅτι ὑπάρχουσι πολλὰ ὄντα, καὶ ἐμμέσως ἐστήριζε τὴν περὶ ἑνὸς θεωρίαν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Παρμενίδου. Τὸ αὐτὸ πάντως ἔργον ἔχει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν νῶ, ὅταν λέγῃ ἐν Σοφιστικοῖς ἐλέγχοις (170, β, 22) «ἀλλὰ καὶ ὁ ἀποκρινόμενος καὶ ὁ ἐρωιῶν Ζήνων ἐν οἰόμενος εἶναι ἠρώτησει» Ἐν λοιπὸν σύγγραμμᾷ φαίνεται συγγράψας ὁ Ζήνων, τὸ δὲ φερόμενον παρὰ Διογένηι (Θ', Ε', 26) «βιβλία» ἀναφέρεται εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος. Ὁ δὲ Σουΐδας μνημονεύει «ἔριδας, ἐξήγησιν»

(1) Τὰ κατὰ τὸ γεγονός τοῦτο διαφόρως παρὰ διαφόρων φέρονται. Οἱ μὲν πλεῖστοι λέγουσιν ὅτι ἐγένετο ἐν Ἐλέμ, ὁ δὲ Valerius ἐν Ἀκράγαντι, ὁ δὲ φιλόστρατος ἐν Μυσίᾳ, ὁ δὲ Ἀμμιανὸς ἐν Κύπρῳ συγγέων τὸν Ζήνωνα πρὸς τὸν Ἀνάκτορον. Ὁ δὲ Τύραννος νῦν μὲν ὀνομάζεται Νέαρχος, νῦν δὲ Δημόλος, ὁ Valerius ὀνομάζει αὐτὸν Φάλαριν, ὁ Τερτυλλιανὸς Διονύσιον. Καὶ περὶ τοῦ τρόπου τοῦ θανάτου ἐπικρατεῖ ἀσυμφωνία. Ὁ Διογένης λέγει ὅτι καὶ ὁ τύραννος ἐφονεύθη. Ἐκ τοῦ Διοδώρου φαίνεται ὅτι ὁ Ζήνων ἀπηλλάγη πάλιν. Ὁ Valerius τὸ πρῶτον διηγεῖται δις περὶ τῆς τούτου καὶ περὶ ἄλλου τινὸς Ζήνωνος. Ὡστε εἰ καὶ τὸ γεγονός ἐστὶν ἱστορικόν, αἱ λεπτομέρειαι δ' ὅμως αὐτοῦ δὲν ὑπάρχουσιν ἀσφαλῶς ἰορισμένα.

Ἐμπεδοκλέους, πρὸς τοὺς φιλοσόφους, περὶ φύσεως». Ἡ ἐξήγησις Ἐμπεδοκλέους ἐστὶ νόθος, τὰ τρία ἄλλα ὀνομάζει καὶ ἡ Εὐδοκία καὶ εἰσὶν ἴσως διάφοροι ὀνομασίαι τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος τοῦ Ζήνωνος. Ὁ Stallbaum προτείνει ⁽¹⁾ γὰρ γραφῆ τὸ παρὰ Σουΐδα ὡδε· «ἔγραψεν ἔριδας πρὸς τοὺς φιλοσόφους περὶ φύσεως». Ὁ Τσέλλερσ εὐρίσκει τοῦτο οὐ μόνον ἐναντίον τοῦ παραδεδομένου ἡμῶν κειμένου ἀλλὰ καὶ τοῦ τρόπου ἔτι, καθ' ὃν ὁ Σουΐδας καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτῶ συγγραφεῖς ἀναγράφουσι συνήθως τὰς ἐπιγραφὰς τῶν βιβλίων. Τὸ βιβλίον τοῦ Ζήνωνος δὲν ἐγίνωσκον κατὰ τὸν Συμπλίκιον (529 μ. Χ.) ὁ Ἀλέξανδρος (200 μ. Χ.) καὶ ὁ Πορφύριος (232—301 μ. Χ.) καὶ ὁ Πρόκλος (410—485 μ. Χ.), αὐτὸς δ' ὁ Συμπλίκιος εἶχε μόνον ἀποσπάσματα τοῦ βιβλίου πρὸ ὀφθαλμῶν.

Εἰς τὸν Ζήνωνα ἀναφέρονται καὶ περὶ φύσεως γινῶμαι, ὅτι ὑπάρχουσι κόσμοι, κενὸν δὲ δὲν ὑπάρχει, ὅτι ἡ τῶν πάντων φύσις δγένηται ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ καὶ ξηροῦ καὶ ὑγροῦ, λαμβανόντων εἰς ἀλληλα μεταβολήν, ὅτι καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων γένεσις ἐκ γῆς ἐστὶ καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ ὑπάρχει κρᾶμα ἐκ τῶν προειρημένων κατὰ μηδενοῦς τούτων ἐπικράτησιν ⁽²⁾. Ἀλλ' οἱ ἀξιόπιστοι μάρτυρες αὐδεμίαν περὶ φύσεως γνώμην τοῦ Ζήνωνος μνημονεύουσιν, ἐπομένως πιθανὸν φαίνεται ὅτι τὴν ὑποθετικὴν τοῦ Παρμενίδου θεωρίαν δὲν ἐκαλλιέργησεν ὁ Ζήνων.

Ἀσφαλῶς μόνον δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν αὐτῶ τοὺς λόγους, δι' ὧν ὑπερήσπιζε τὴν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ θεωρίαν κατὰ τῆς τῶν πολλῶν δόξης.

Ἡ μέθοδος τοῦ Ζήνωνος ἦτο ἡ εἰς ἄτακτον ἀπαγωγὴ. Ἐδείκνυε δῆλα δὴ ὅτι, ἐὰν συναμολογήσωμεν τῇ καινῇ δόξῃ, ὅτι ὑπάρχουσι πολλά, τότε θ' ἀναγκασθῶμεν γὰρ συναμολογήσωμεν καὶ ὅτι ταῦτά εἰσιν ὅμοια καὶ ἀνόμοια, ἐν καὶ πολλά, μένοντά τ' αὐ καὶ φερόμενα, δυνατὰ καὶ πάλιν ἀδύνατα ⁽³⁾. Ἡ κοινὴ ἄρα δόξα ἄγει εἰς ἄτακτα καὶ γελαῖα, ἡ τοῦ Παρμενίδου ἐπομένως περὶ τοῦ ἐνός ὄντος θεωρία ἐστὶ λογικὴ καὶ ἄγει εἰς τὴν ἀλήθειαν. Διὰ τὴν μέθοδον ταύτην

⁽¹⁾ Ἐν Παρμενίδι Πλάτωνος σ. 30.

⁽²⁾ Διογ. Θ', Ε', 28.

⁽³⁾ Πλατ. Παρμ. 123 B. Φαίδρ. 261 Δ. Ἰσοκρ. ἐγκωμ. Ἑλ. ἐν ἀρχῇ.

ὀνομάσθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ Ζήνων εὐρειῆς τῆς διαλεκτικῆς.

Τίμων δὲ ὁ Φλιάσιος λέγει περὶ αὐτοῦ·

ἀμφοτερογλώσσου τε μέγα σθένος οὐκ ἀλαπαδνὸν
 Ζήνωνος πάντων ἐπιλήπτορος, ἠδὲ Μελίσσου
 πολλῶν φαντασμῶν ἐπάνω παύρων γε μὲν εἶσω.

Λόγοι ἡ ἀνακίροῦντες τὰ πολλά. Ὁ δὲ Πλάτων (Φαίδρ. 261 Δ.) ὀνομάζει αὐτὸν Ἐλεατικὸν Παλαμήδην, λέγοντα «οὐκ ἴσμεν τέχνη, ὥστε φαίνεσθαι τὰς ἀκούουσι τὰ αὐτὰ ὅμοια καὶ ἀνόμοια, καὶ ἓν καὶ πολλά, μένοντά τε αὐτὰ καὶ φερόμενα». Εἰ καὶ ἡ διαλεκτικὴ αὕτη παρέσχε τῇ μετὰ ταῦτα ἐριστικῇ τὰ πλεῖστα τῶν ὀξέων αὐτῆς βελῶν, ἔστιν ὅμως διάφορος ἐκείνης πολὺ, διότι αὕτη ἔχει ὀρισμένον σκοπὸν θετικόν, νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν μεταφυσικὴν δοξασίαν, ὅτι τὸ ὄν ἐστὶν ἓν καὶ ἀναλλοίωτον. Καὶ μετὰ τῆς σκέψεως δὲ δὲν πρέπει νὰ συγχέηται τοῦ Ζήνωνος ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος, ὡς τινες ποιοῦσιν⁽¹⁾. Οἱ λόγοι τοῦ Ζήνωνος ἀνακίροῦσιν ἓνθεν μὲν τὰ πολλά, ἓνθεν δὲ τὴν κίνησιν. Καὶ τέσσαρες μὲν ἐξ αὐτῶν ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν πολλῶν, τὴν ἐν χώρῳ ὑπαρξίν τῶν πολλῶν, τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ μέγεθος τῶν πολλῶν, τέσσαρες δὲ ἀνακίροῦσι τὴν κίνησιν.

α'.) Ὁ Ζήνων ἠρώτησε τὸν Πρωταγόραν. Εἰπέ μοι, εἶπεν, ὦ Πρωταγόρα, ἄρά γε ὁ εἷς κέγχρος ἢ τὸ μυριστὸν τοῦ κέγχρου καταπεσῶν εἰς τὴν γῆν ποιεῖ ψόφον ἢ οὐ; Δὲν ποιεῖ, ἀπεκρίνατο ὁ Πρωταγόρας. Ὁ δὲ μέδιμνος, εἶπε, τῶν κέγχρων καταπεσῶν ποιεῖ ψόφον ἢ οὐ; Ὁ μέδιμνος κέγχρου πεσῶν ψοφεῖ βεβαίως. Τί λοιπόν; εἶπεν ὁ Ζήνων, δὲν ὑπάρχει λόγος τοῦ μεδίμνου τῶν κέγχρων πρὸς τὸν ἓνα κέγχρον καὶ πρὸς τὸ μυριστὸν τοῦ ἑνός; Μάλιστα, ἀπεκρίνατο ὁ Πρωταγόρας. Δὲν θὰ ὑπάρχωσι λοιπὸν οἱ αὐτοὶ λόγοι καὶ τῶν ψόφων πρὸς ἀλλήλους; διότι ὄν λόγον ἔχουσι πρὸς ἀλλήλα τὰ ψοφυῶντα σώματα, τὸν αὐτὸν ἀνάγκη νὰ ἔχωσι λόγον πρὸς ἀλλήλους καὶ οἱ ψόφοι αὐτῶν. Τοῦτου δ' οὕτως ἔχοντος, ἀφ' οὗ ὁ μέδιμνος τῶν κέγχρων ψοφεῖ, ἀνάγκη καὶ ὁ εἷς κέγχρος καὶ τὸ μυριστὸν τοῦ κέγχρου νὰ παράγῃ ψόφον. Τοῦτα δ' ὅμως ἡ πείρα δὲν ἐπιβεβαιού.

(1) Διογ. Β', 72.

Πῶς λοιπὸν δυνατόν τὰ πολλὰ ὁμοῦ ὄντα νὰ παράγωσιν ἐνέργειαν, ἢν ἐν ἑκάστον ἐξ αὐτῶν καθ' ἑαυτὸ λαμβανόμενον δὲν παράγει; Ἡ αἰσθήσεις ἄρα διδάσκει ἐναντία πρὸς τὸν λόγον. Πῶς λοιπὸν δύναται νὰ πιστεύσῃ τις εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἀφ' οὗ οὕτως ἀντιφατικὰ πρὸς τὸν λόγον διδάσκουσιν; Ὁρθῶς ἄρα ὁ Παρμενίδης ἔλεγεν, ἐδύνατο νὰ προσθέσῃ τούτοις ὁ Ζήνων·

οὐ δὲ τῆσδ' ἀφ' ὁδοῦ διζήσεως εἶργε νόημα
μηδὲ σ' ἔθος πολύπειρον ὁδὸν κατὰ τήνδε βιάσθω
νωμᾶν ἄσκοπον ὄμμα καὶ ἠχῆεσαν ἀκουήν
καὶ γλῶσσαν· κρῖναι δὲ λόγῳ πολύδηρον ἔλεγχον
ἐξ ἐμέθεν ρηθέντα.

Ὁρθῶς ὅτι

Χρὴ σε λέγειν τε νοεῖν τ' ἐὼν ἔμμεναι ἔστι γὰρ εἶναι,
μηδὲν δ' οὐκ εἶναι
καί... οὐδὲν γὰρ ἢ ἔστιν ἢ ἔσται
ἄλλο παρἔξ τοῦ ἐόντος.

β'.) Εἰ ἔστιν ὁ τόπος, ἐν τίνι ἔσται;

Πᾶν ὄν ἐστιν ἐν τίνι· τὸ δ' ἐν τίνι ὄν ἐν τόπῳ ἐστὶ καὶ ὁ τόπος ἄρα θὰ ὑπάρχῃ ἐν ἄλλῳ τόπῳ, καὶ οὗτος πάλιν ἐν ἄλλῳ, καὶ οὕτως ἐπ' ἀπειρον. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἀδιανόητόν ἐστι καὶ ἀτοπώτατον, ἔπεται ὅτι δὲν ὑπάρχει τόπος.

γ'.) Εἰ πολλὰ ἔστιν, ἀνάγκη τὰ αὐτὰ νὰ ᾧσι πεπερασμένα ἄμα καὶ ἀπειρα. Καὶ πεπερασμένα μὲν, διότι κατ' ἀνάγκην τὰ πολλὰ ταῦτα θὰ ᾧσι τοσαῦτα, ὅσα εἰσὶ καὶ οὔτε πλείονα αὐτῶν οὔτε ἐλάττονα· εἰ δὲ εἰσὶ τοσαῦτα, ὅσα εἰσὶ, πεπερασμένα ἄρα. Ἀπειρα δὲ θὰ ᾧσι τὰ πολλὰ διὰ τὸν ἐξῆς λόγον. Ἐὰν πολλά, ἵνα ὑπάρχωσι πολλά, ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσιν ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένα, εἰ δὲ ὑπάρχωσι κεχωρισμένα, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ὑπάρχωσι μεταξὺ αὐτῶν ἄλλα χωρίζοντα αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων καὶ πάλιν μεταξὺ τούτων ἕτερα καὶ οὕτως ἐπ' ἀπειρον. Ἀνάγκη ἄρα, ἐὰν ὑπάρχωσι πολλὰ νὰ ᾧσι ταῦτα ἀπειρα κατὰ τὸ πλῆθος, συγχρόνως δέ, κατὰ τὸν προηγηθέντα συλλογισμόν, καὶ πεπερασμένα.

Τὸ σφάλμα τοῦ συλλογισμοῦ ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι τὸ ἀπειρον λαμβάνεται συνώνυμον τῷ πεπερασμένῳ· διότι ὁ λόγος ὅτι εἰσὶ τοσαῦτα ὅσα εἰσὶν ἐπὶ ἀπείρων μὲν λεγόμενος σημαίνει ἀπειρα· διότι

καὶ τὰ ἄπειρά εἰσι τοσαῦτα ἥσα εἰσίν, ἤτοι ἄπειρα καὶ οὐχὶ πεπερασμένα, ἐπὶ δὲ πεπερασμένων λεγόμενος σημαίνει πεπερασμένον· διότι καὶ τὰ πεπερασμένα εἰσὶ τοσαῦτα ἥσα εἰσὶ. Τὸ σόφισμα λοιπὸν κεῖται ἐν τῇ διττῇ τοῦ ὅρου σημασίᾳ, ὅστις διαφύρως λαμβάνεται ἐν ἑκατέρᾳ τῶν προκειμένων.

δ'.) Ἐὰν ὁμολογήσωμεν ὅτι ὑπάρχουσι πολλά, θὰ ἀναγκασθῶμεν τότε νὰ ὁμολογήσωμεν καὶ ὅτι τὰ αὐτὰ εἰσι συγχρόνως ἄπειρα τὸ μέγεθος καὶ ἄπειρα τὴν σμικρότητα. Διότι, ἐὰν ὑπάρχουσι πολλά, ἀνάγκη νὰ ἔχωσι ταῦτα μέγεθος καὶ πάχος· διότι, ἐὰν μὴ ἔχη τὸ ὄν μέγεθος, οὐδὲ νὰ ὑπάρχη δύναται· ἀνάγκη ἄρα νὰ ἔχωσι μέγεθος καὶ πάχος καὶ νὰ προέχωσιν αὐτῶν τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν προεχόντων ὁ αὐτὸς λόγος, καὶ αὐτὰ δῆλον ὅτι θὰ ἔχωσι μέγεθος καὶ θὰ προέχωσι ταῦτα ἐκείνων. Τοῦτο δὲ δύναται τις νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ἐπ' ἄπειρον· διότι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχουσι μεταξὺ αὐτῶν ἔσχατά τινα κατὰ τὸ μέγεθος, ἢ νὰ παύσῃται ποτε μεταξὺ αὐτῶν ἢ πρὸς ἑλληλα σχέσις τοῦ μεγέθους. Οὕτω λοιπὸν, ἂν ὑπάρχουσι πολλά, ἀνάγκη νὰ ᾖσι ταῦτα ἄπειρα κατὰ τὸ μέγεθος. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν σμικρότητα θὰ ᾖσιν ἄπειρα, ἤτοι ἡ σμικρότης αὐτῶν θὰ χωρῇ ἐπ' ἄπειρον· διότι ἐκ τῶν πολλῶν ἄλλα θὰ ᾖσι μικρὰ καὶ ἄλλα μεγάλα, ἐκ τῶν μικρῶν πάλιν ἄλλα θὰ ᾖσι μικρότερα τῶν λοιπῶν καὶ οὕτως ἐπαναλαμβάνοντες τὴν διχοτομίαν θὰ φθάσωμεν εἰς ὄντα, ἕτινα θὰ ᾖσιν ἀπείρως σμικρὰ. Ἄν ὑπάρχουσιν ἄρα πολλά, κατ' ἀνάγκην ταῦτα θὰ ᾖσιν ἅμα μικρὰ καὶ μεγάλα, μικρὰ μὲν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ἔχωσι μέγεθος, μεγάλα δὲ οὕτως, ὥστε νὰ ᾖσιν ἄπειρα τὸ μέγεθος, ἕπερ ἄτυπον. Θὰ ἦτο δ' ὄντως ἄτυπον, ἂν τὰ αὐτὰ ἦσαν συγχρόνως ἄπειρα τὸ μέγεθος καὶ τὴν σμικρότητα, ἀλλ' ἐκ τοῦ συλλογισμοῦ φαίνεται ὅτι ἐκ τῶν ὑποτιθεμένων πολλῶν ἄλλα μὲν εἰσιν ἄπειρα τὸ μέγεθος καὶ ἄλλα ἄπειρα τὴν σμικρότητα, ὅπερ οὐδὲν ἔχει τὸ ἄτυπον.

Καὶ ἐνταῦθα τὸ σφάλμα κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι τὰ πολλά λαμβάνονται ὡς τὰ αὐτὰ. Ἐκ τῶν πολλῶν βεβαίως δύνανται ἄλλα μὲν νὰ ἔχωσιν ἄπειρον μέγεθος, ἄλλα δὲ νὰ ᾖσιν ἀπείρως σμικρὰ. Μόνον τὸ αὐτὸ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη ἅμα ἄπειρον τὸ μέγεθος καὶ ἄπειρον τὴν σμικρότητα, διότι τοῦτο ἀναιρεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιφάσεως. Τὸ σόφισμα προκύπτει ἐκ τούτου, ὅτι τὰ τε ἀπείρως με-

γάλα καὶ τὰ ἀπείρως μικρὰ σημαίνονται διὰ τῆς αὐτῆς λέξεως πολλά καὶ τὰ πολλὰ ταῦτα λαμβάνονται ὡς τὰ αὐτά, ἐν ᾧ ἐκ τῶν πολλῶν εἰσιν ἄλλα μικρὰ καὶ ἄλλα μεγάλα (').

Λόγοι ἔσονται ἀναίρουσιν τὴν κίνησιν. Οἱ δὲ τέσσαρες λόγοι, δι' ὧν ὁ Ζήνων ἀνήρει τὴν κίνησιν, εἰσὶν οἱ ἑξῆς:

α') Κίνησις δὲν ὑπάρχει· διότι τὸ κινούμενον, ἵνα διανύσῃ ὠρισμένον τι διάστημα, ἀνάγκη πρῶτον νὰ διέλθῃ τὸ ἡμισυ αὐτοῦ, καὶ πρὸ τούτου τὸ ἡμισυ τοῦ ἡμίσεως, ἦτοι τὸ $\frac{1}{4}$, καὶ πρὸ τούτου τὸ $\frac{1}{8}$, τὸ $\frac{1}{16}$ τὸ $\frac{1}{32}$ καὶ οὕτως ἐπ' ἀπειρον. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ κινούμενον, ἵνα διανύσῃ δεδομένον τι διάστημα, ὀφείλει κατ' ἀνάγκην νὰ διαδράμῃ ἀπειρα μέρη, τὸ δ' ἀπειρον δὲν δύναται νὰ διανυθῇ ὑπὸ τοῦ κινουμένου ἐν πεπερασμένῳ χρόνῳ, κίνησις ἄρα δὲν ὑπάρχει.

Ἐνταῦθα τὸ σφάλμα τοῦ συλλογισμοῦ κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι τὸ πεπερασμένον ἐν μὲν τῇ μιᾷ προτάσει ἀναλύεται εἰς ἀπειρα μέρη καὶ λαμβάνεται οὕτως ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ ἀπείρου, ἐν δὲ τῇ ἑτέρᾳ μένει διατηροῦν τὴν σημασίαν αὐτοῦ ὡς πεπερασμένου.

β') Ὁ κελούμενος Ἀχιλλεύς. Ἦται τὸ βραδύτερον θεὸν οὐδέποτε θὰ καταληφθῇ ὑπὸ τοῦ ταχίστου, ὁ Ἀχιλλεύς οὐδέποτε θὰ καταλάβῃ τρέχουσαν τὴν χελώνην· διότι ἀνάγκη πρῶτον νὰ ἔλθῃ ὁ Ἀχιλλεύς ἐκεῖ, ὅθεν ὤρμησεν ἡ χελώνη. Μέχρις οὗ δὲ φθάσῃ ὁ Ἀχιλλεύς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἡ χελώνη θὰ προχωρήσῃ ὀλίγον, καὶ μέχρις οὗ διανύσῃ καὶ τοῦτο ὁ Ἀχιλλεύς, ἡ χελώνη θὰ προχωρήσῃ πάλιν ὀλίγον καὶ οὕτως ἐπ' ἀπειρον, ὥστε ἀνάγκη πάντοτε νὰ προέχῃ κατὰ τι τοῦ Ἀχιλλέως ἡ χελώνη καὶ ἐν γένει τοῦ ταχίστου τὸ βραδύτερον.

Ὁ Συλλογισμὸς οὗτός ἐστιν ὁμοίως πρὸς τὸν προηγούμενον κατ' ἄλλον τρόπον ἐκπεφρασμένος. Ἀμφοτέρων δὲ τὸ κέντρον ἐν τούτῳ κεῖται, ὅτι ἀδύνατόν ἐστι νὰ διανυθῇ διάστημα τι, ἐὰν μὴ διανυθῶσι πάντα αὐτοῦ τὰ μέρη, διότι τοιαῦτα μέρη εἰσὶν ἀπειρα τὸ πλῆθος. Ἡ αὐτὴ διχοτομία συμβαίνει ἐν ἑκατέρῳ λόγῳ, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, διαφέρει δὲ μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν διαίρει δίχα ἐν ἀμφοτέροις τὸ πρὸς λαμβανόμενον μέγεθος, ἐν ἀμφοτέροις ὁμοίως συμβαίνει νὰ μὴ ἀφικνῆται τὸ κινούμενον πρὸς τὸ πέρασ, διαιρουμένου πως.

(1) Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσ. Β'. 4.

του μεγέθους. Ἡ διαφορὰ λοιπὸν ἐστὶν ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἐφαρμόζεται ὁ λόγος ἐπὶ χώρου ὀρισμένῃ ἔχοντος ὄρια, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἐπὶ χώρου μετὰ κινήτων ὄριων.

Καὶ ἐνταῦθα τὸ σφάλμα κεῖται ἐν τῇ ἀλλαγῇ τῆς σημασίας τῶν ὄρων. Ἐν ᾧ ὁ Ἀχιλλεὺς ὑπετέθη τάχιστος καὶ ἡ χελώνη βραδυτάτη, ἀναγκάζεται ἔπειτα ὁ Ἀχιλλεὺς νὰ κρατήσῃ ἴσον τῇ χελώνῃ τὸ αὐτοῦ βῆμα καὶ νὰ γίνηται ἰσοταχῆς αὐτῇ. Διότι τὸ λέγειν ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς ἕως οὐ διέλθῃ τὸ ὑπὸ τῆς χελώνης διακνυθέν διάστημα, αὕτη θὰ προχωρήσῃ κατὰ τι, προὔποτίθῃσιν ὅτι εἰσὶν ἰσοταχεῖς ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ ἡ χελώνη, διότι, εἰ μὴ ἦσαν ἰσοταχεῖς, ὡς ἐξ ἀρχῆς ὑπετέθη, καθ' ὃν χρόνον ἡ χελώνη διανύει ἐλάχιστον διάστημα, ὁ Ἀχιλλεὺς θὰ διανύσῃ μέγιστον καὶ ἐπομένως θὰ καταλάβῃ αὐτήν.

γ') Ἡ ὁιστὸς φερομένη ἔστηκεν. Ἐφ' ὅσον τι εὐρίσκεται ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ τόπῳ ἴσταται. Ἀλλ' ἡ φερομένη ὁιστὸς ἐν ἐκάστη χρονικῇ στιγμῇ εὐρίσκεται ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἴσταται ἄρα ἐν ἐκάστη στιγμῇ τῆς φορᾶς αὐτῆς, ἐπομένως καὶ καθ' ἅπασαν τὴν φορὰν αὐτῆς. Ἡ ὁιστὸς ἄρα φερομένη ἔστηκεν, ἡ κίνησις αὐτῆς ἄρα ἐστὶν ἀπλοῦν φάσμα (1).

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἐπειδὴ πᾶς χρόνος ἀποτελεῖται ἐκ νῦν, τὰ δὲ νῦν δὲν ὑπάρχουσιν ἀδιαίρετα, ἀλλὰ τὰ μεταξὺ τῶν νῦν εἰσὶν πάλιν χρόνος, ἐπομένως ὁ χρόνος ἐστὶ συνεχές μέγεθος, ἐπειδὴ προσέτι τὰ νῦν, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ὁ χρόνος εἰσὶν ὁμοειδῆ, ἔπεται ὅτι, εἰ ἐν τῷ ἐνὶ νῦν ὑπάρχῃ τὸ σῶμα κινούμενον, θὰ ὑπάρχῃ ἐξ ἅπαντος κινούμενον καὶ ἐν ἅπασι ταῖς ὁμοειδέσι νῦν, ἐξ ὧν ἀποτε-

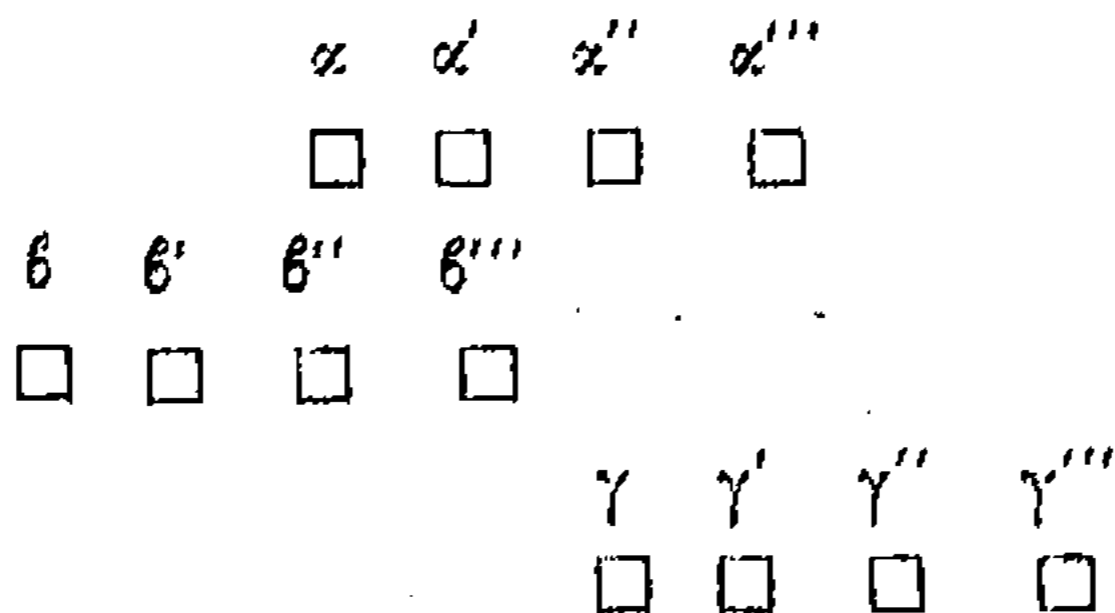
(1) Πᾶν πρᾶγμα ἢ ἡρεμεῖ ἢ κινεῖται, ἡρεμεῖ δέ, ὅταν εὐρίσκηται κατὰ τὸ ἴσον ἑαυτῷ διάστημα. Ἀλλ' ἡ φερομένη ὁιστὸς ἐστὶ πάντοτε κατὰ τὸ ἴσον ἑαυτῇ διάστημα· διότι ἐν παντὶ νῦν χρόνῳ εὐρίσκεται κατὰ τὸ ἴσον ἑαυτῇ διάστημα. Πᾶς δ' ὁ χρόνος τῆς φορᾶς ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν νῦν. Ἡ φερομένη ἄρα ὁιστὸς ἐστὶν ἀκίνητος. Ἐὸ κείμενον τοῦ Ἀριστοτέλους διορθωτέον ὡς ἐξῆς (239, 6, 5.) «εἰ γὰρ αἰεὶ, φησὶν, ἡρεμεῖ πᾶν ἢ κινεῖται, ἡρεμεῖ δὲ (ὅπερ ἐξέπεσεν), ὅταν ἢ κατὰ τὸ ἴσον, ἐστὶ δ' αἰεὶ τὸ φερόμενον ἐν τῷ νῦν, ἀκίνητον τὴν φερομένην εἶναι ὁιστόν». Τοῦτο ἐστὶ ψεῦδος ἐπιπροστίθῃσιν ὁ Ἀριστοτέλης, διότι ὁ χρόνος δὲν σύγκειται ἐκ τῶν νῦν τῶν ἀδιαίρετων, ὡπερ οὐδ' ἄλλο μέγεθος οὐδέν.

λειῖται ὁ χρόνος, τὸ σῶμα δὲν θὰ ἡρεμήσῃ ἄρα, ἀλλὰ θὰ διατελέσῃ κινούμενον.

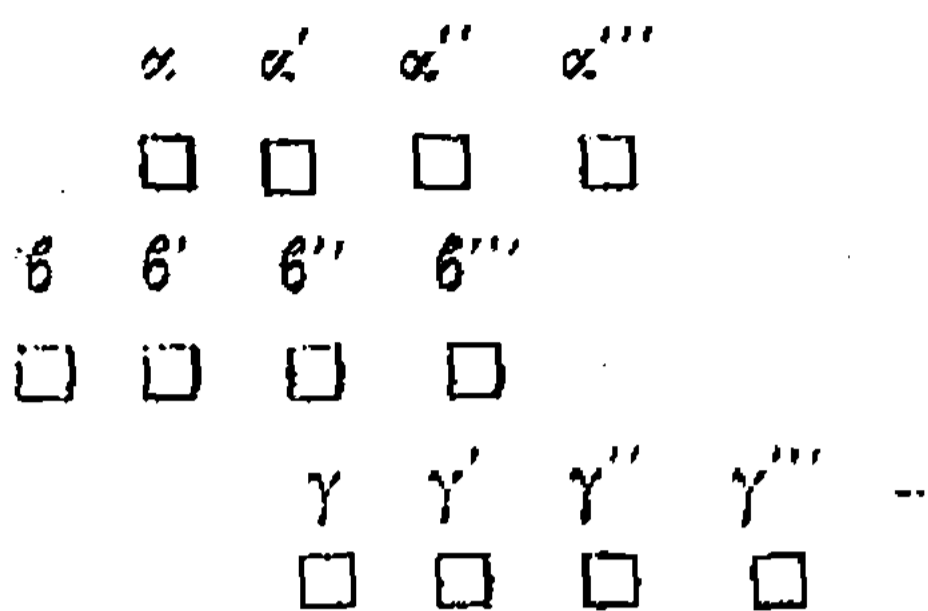
Καὶ οὗτος ὁ συλλογισμὸς κατασκευάζεται καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ πρότερον εἰρημένοι. Ὁ πρὸς διάνυσιν δῆλα δὴ τοῦ διαστήματος χρόνος διαιρεῖται εἰς ἀπείρους χρονικὰς στιγμὰς, εἰς ἀπειρα νῦν. Ἐπειδὴ δ' ἐν ἐκάστῳ νῦν πρέπει νὰ κατέχη ἡ οἰστός ἴσον ἑαυτῆ· διάστημα, ἐπομένως νὰ εὐρίσκηται ἐν αὐτῷ ἴσταμένη, καὶ ἐπειδὴ τὸ ὅλον τοῦ διαστήματος θὰ ἀποτελῆται ἐκ τοιούτων ἀπείρων στάσεων, ἔπεται ὅτι θὰ ἴσταται πάντοτε ἡ οἰστός.

Τὸ σφάλμα τοῦ συλλογισμοῦ κεῖται ἐν τῇ ἐσφαλμένη τῶν ἀρχαίων περὶ κινήσεως δόξῃ. Τὴν κίνησιν ὑπελάμβανον συγκειμένην ἐκ κινήσεως καὶ ἡρεμήσεως· ἀλλ' ἡρέμῃσι δὲν ὑπάρχει, ἡ δὲ τῇ αἰσθήσει φαινόμενη ἐστὶν οὐχὶ ἡρέμῃσις, ἀλλ' ἀναίρεσις κινήσεως. Τούτου τεθέντος, ἀνατρέπεται ὁ συλλογισμὸς, ὅστις καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Ἀριστοτέλην πράγματα παρέσχεν.

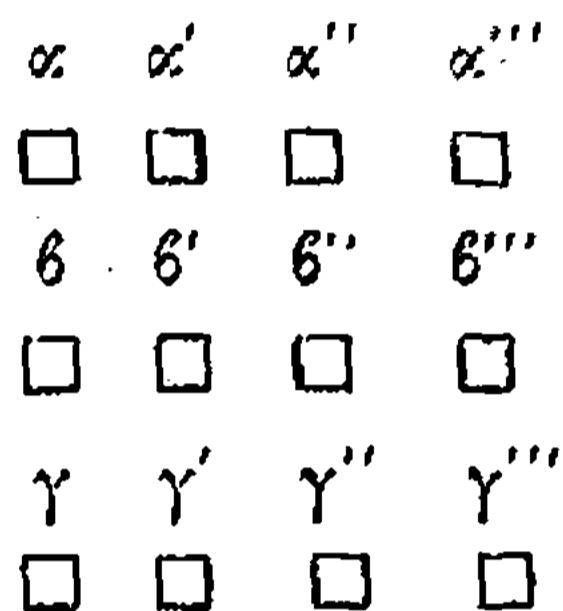
δ') Ἐὰν ὁμολογήσωμεν ὅτι ὑπάρχει κίνησις, τότε θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ ὁμολογήσωμεν καὶ ὅτι ἰσοταχεῖς ὄγκοι ἐν ἴσοις χρόνοις ἀνίστα διανύουσι διάστημα καὶ μάλιστα ὅτι ὁ ἥμισυς χρόνος ἐστὶν ἴσος τῷ διπλασίῳ. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου λαμβάνει ὁ Ζήνων ἐν τῷ σταδίῳ τρεῖς σειρὰς ὁμοίων ὄγκων καὶ ἰσοταχῶν, ἐξ ἐναντίας δὲ κινουμένων παρ' ἴσους, τῶν μὲν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ σταδίου, τῶν δὲ ἀπὸ τοῦ μέσου ἴσῳ τάχει. Ἐστῶσαν οἱ ὄγκοι·

οὕτω διατεταγμένοι, ὥστε ἡ πρώτη σειρὰ νὰ μένη ἀκίνητος, δευτέρα νὰ ἀρχῆται τῆς κινήσεως ἀπὸ τοῦ β''' καὶ ἡ τρίτη ἀπὸ γ καὶ νὰ κινῶνται κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν. Ὄταν τὸ β''' φθάσῃ εἰς τὸ α'', τὸ γ θὰ φθάσῃ εἰς τὸ α' καὶ θὰ καταλάβῃσι τότε τήνδε τὴν θέσιν.

Ὅταν δὲ τὸ β''' φθάσῃ εἰς τὸ α''' , τὸ γ θὰ φθάσῃ εἰς τὸ α καὶ θὰ καταλάβωσι τότε τήνδε τὴν θέσιν·

Ἄλλ' ἐνταῦθα βλέπομεν ὅτι τὸ μὲν β''' διήνυσε τὸ διάστημα $\alpha' \alpha'''$, ἤτοι τὸ ἥμισυ τῆς σειρᾶς, τὸ δὲ γ διήνυσε ἕλην τὴν σειράν β''' , β'' , β' , β , ἤτοι ἰσοταχῆ σώματα ἐν ἴσῳ χρόνῳ διήνυσαν τὸ μὲν τὸ ἥμισυ, τὸ δὲ τὸ διπλάσιον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος λέγει ὅτι ἰσοταχῆ σώματα ἐν ἴσῳ χρόνῳ ἴσα διαστήματα διανύουσι, τοῦ δ' ἀξιωματος τούτου ἡ ἀλήθειά ἐστίν ἀναμφίσητος, ἔπεται ὅτι τὸ ἥμισυ ἐστὶν ἴσον τῷ διπλασίῳ, ὅπερ ἀτοπώτατον. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ παράδοξή τῆς κινήσεως εἰς τοιαῦτα ἀτοπα ἀγει, ἔπεται ὅτι κινήσεις δὲν ὑπάρχει.

Τὸν λόγον τοῦτον καλεῖ ὁ Εὐδήμος εὐηθέστατον, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης παραλογισμόν, συμβαίνει δέ, διότι τῆς μιᾶς σειρᾶς ἡ κίνησις μετρεῖται παρ' ἡρεμοῦν σώμα, τῆς δ' ἄλλης παρὰ κινούμενον, ἐπομένως τῆς τρίτης ἡ κίνησις ἐστὶ τὸ ἄθροισμα τῶν κινήσεων καὶ τῶν δύο κινουμένων σειρῶν, τῆς τρίτης καὶ τῆς δευτέρας, τῆς δὲ δευτέρας ἡ κίνησις ἐστὶ κίνησις αὐτῆς καὶ μόνης καὶ κατ' ἀνάγκην τὸ ἥμισυ τοῦ ἀθροίσματος.

Ὁ Ζήνων κατὰ τὸν Zeller ἀντέτασσε τὸν λόγον τοῦτον κατὰ τῆς κινήσεως οὐχὶ παίζων, ἀλλὰ σπουδάζων. Ὁ παραλογισμὸς προκύπτει ἐκ τούτου, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ σώματος διανυόμενον διάστημα

μετρείται πρὸς τὸ μέγεθος τῶν σωμάτων, παρ' ἃ διέρχεται, μὴ λογιζομένου, ἂν ὑπάρχωσι ταῦτα κινούμενα ἢ ἀκίνητα. "Ὅτι δὲ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται, ἐδύνατο εἰς τὸν κατὰ πρῶτον περὶ τῆς κινήσεως οὕτω γενικῶς διανοούμενον νὰ μὲνη κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον κεκρυμμένον, ὅσω μᾶλλον οὗτος ἦτο ἐκ τῶν προτέρων πεπεισμένος, ὅτι ἐν τῇ ζητήσει αὐτοῦ θὰ ἦγετο εἰς ἀντιφάσεις. "Ὅμοιοι παραλογισμοὶ παρωράθησαν καὶ ὑπὸ νεωτέρων φιλοσόφων, ἀναιρούντων τὰς ἐννοίας τῆς πείρας,

Ἄνεξαρτήτως τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους τῶν συλλογισμῶν τοῦ Ζήνωνος, ἡ ἱστορικὴ αὐτῶν ἀξία ἐστὶ μεγάλη. Πρῶτον διὰ τούτων φθάνει εἰς τὸ κατακόρυφον αὐτῆς ἡ ἀντίθεσις τῆς Ἐλεατικῆς θεωρίας καὶ τῆς κοινῆς δόξης. Ἡ τῶν ὄντων πολλότης καὶ μεταβολὴ δὲν πολεμοῦνται ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος, ὡς ὑπὸ τοῦ Παρμενίδου, διὰ λόγων γενικῶν, πρὸς οὓς ἐδύνατο ν' ἀντιταχθῶσιν ἄλλαι γενικαὶ προτάσεις, ἀλλ' ἀποδεικνύεται τὸ ἀδύνατον αὐτῶν ἐν αὐταῖς ταύταις δόξαις καὶ οὕτω καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ ὑπόνοια, ἣν ἐδύνατο νὰ προκαλέσῃ τοῦ Παρμενίδου ἡ ἔκθεσις, ὅτι δῆλα δὴ πρὸς τῷ ἐνὶ ὄντι ἐδύνατο νὰ εὕρωσιν που χῶρον καὶ τὰ πολλὰ καὶ ἡ μεταβολή, ἐκμηδενίζεται μέχρι τοῦ ἐσχάτου ὑπολοίπου. Ἐπειτα δὲ διὰ τῶν συλλογισμῶν τούτων προβάλλονται τῇ φιλοσοφίᾳ, ἣτις θέλει νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ φαινόμενα, ζητήματα, ὧν ἡ λύσις δὲν δύναται εἰς τὸ ἐξῆς νὰ παροραθῇ. Καὶ ἂν κατ' ἀρχὰς ἡ φαινομένη ἀλυσία τῶν προβλημάτων τούτων προσέρχεται λίαν εὐνοϊκὸν στήριγμα εἰς τὴν σοφιστικὴν ἀρνήσιν τῆς γνώσεως, ὅμως ἐν τῇ περαιτέρω πορείᾳ τῆς διανοήσεως οὐ μόνον αἱ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ζητήσεις ἔλαβον ἐξ αὐτῶν ἰσχυροτάτην παρόρμησιν, ἀλλὰ καὶ ἡ μετὰ ταῦτα μεταφυσικὴ ἠναγκάζετο νὰ ἐπανέρχεται εἰς τὰ ζητήματα, ἅπερ πρῶτος ὁ Ζήνων ἐπραγματεύσατο. "Ὅσον ἄρα καὶ ἂν μὴ ἱκανοποιῇ ἡμᾶς τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Ζήνωνος, τάσον ὅμως ἀπέβη αὕτη σπουδαία εἰς τὴν ἐπιστήμην.

§ 23.

Μέλισσος ὁ Σάμιος

Μελίσσου βίος.— Σύγγραμμα.— Ὑπεράσπισις τῆς θεωρίας τοῦ Παρμενίδου.— Ἀπόρριψις τῆς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων.— Πρὸς τίνας ἀποτείνεται ὁ Μέλισσος.— Ἐπίδρασις τῆς Ἐλεατικῆς φιλοσοφίας.— Χαρακτήρ τοῦ Ἐλεατικοῦ συστήματος.

Μέλισσος ὁ Σάμιος ἦτο υἱὸς Ἰθαγένους. Ἐγένετο δὲ καὶ πολιτικός ἀνὴρ καὶ ἀποδοχῆς παρὰ τοῖς πολίταις ἡξιωμένος. Αἰρεθεὶς δὲ ναύαρχος ἔτι μᾶλλον ἐθαυμάσθη διὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν ⁽¹⁾· διότι κατεναυμάχησε τὸν στόλον τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸ 440 π. Χ. Ὅτι ἤκουσε Παρμενίδου καὶ ἐγνώρισε τὸν Ἡράκλειτον δὲν φαίνεται ἀπίθανον· ἡ χρονολογία οὐδὲν παρέχει ἐμπόδιον. Ἀπίθανόν ἐστὶ τὸ φερόμενον, ὅτι πρῶτος ὁ Μέλισσος ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῶν Ἐφεσίων ἐπὶ τοῦ μεγάλου αὐτῶν πολίτου Ἡρακλείτου.

Ὁ Μέλισσος ἔγραψε σύγγραμμα ἐν Ἰάδι διαλέκτῳ, εὖ ἢ ἐπιγραφὴ ἦτο κατὰ μὲν τὸν Σουίδα «περὶ τοῦ ὄντος», κατ' ἄλλους δὲ «περὶ φύσεως» καὶ «περὶ φύσεως ἢ περὶ τοῦ ὄντος». Τοῦ συγγράμματος τούτου περιέσωσεν ἡμῖν ὁ Σιμπλίχιος οὐχὶ ἀσήμαντα ἀποσπάσματα ⁽²⁾.

Τὴν τοῦ Παρμενίδου θεωρίαν ὑποστηρίζει καὶ ὁ Μέλισσος, ἀλλὰ διὰ διαφόρου τρόπου. Ὁ μὲν Ζήνων ἐμμέσως δι' ἀναιρέσεως τῶν συνήθων δοξασιῶν καὶ τούτου ἕνεκα ἤγαγεν εἰς τὸ ἀπροχώρητον ἀμφοτέρους τοὺς τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι, ὁ δὲ Μέλισσος θέλει νὰ δείξῃ ἀμέσως ὅτι τὸ ὄν οὕτω μόνον δύναται νὰ νοηθῇ, ὡς ὁ Παρμενίδης ἴδρισε τὴν ἐννοίαν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀμεσος ἀπόδειξις ἔχει τότε μόνον ἀποδεικτικὴν δύναμιν καὶ παρὰ τῷ ἀντιπάλῳ, ὅταν ἀφορμᾶται ἀπὸ κοινῶν ἑκατέρωις προϋποθέσεων, διὰ τοῦτο ζητεῖ ὁ Μέλισσος νὰ εὕρῃ καὶ παρὰ τοῖς δοξάζουσι τὴν κοινὴν δοξασίαν στηρίγματα τῆς Ἐλεατικῆς θεωρίας, ἀλλὰ τούτου ἀκριβῶς ἕνεκα δὲν δύ-

(1) Διογ. Θ', δ', 24.

(2) Συλλεγόμενα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Brandis καὶ Mullach.

ναται να ἀποφύγη τὴν παραδοχὴν διωρισμῶν, οἵτινες διαφθείρουσι τὴν καθαρότητα τῆς Ἑλεατικῆς διδασκαλίας.

Ἐκ τῶν περὶ τοῦ ὄντος ἀποδείξεων τοῦ Μελίσσου παρεδόθησαν ἡμῖν, 1) ἡ περὶ τῆς ἀιδιότητος, 2) τοῦ ἀπείρου, 3) τῆς ἐνάτητος, 4) τῆς ἀμεταβλήτου καὶ 5) τοῦ ἀύλου τοῦ ὄντος.

1) Τὸ ὄν οὐκ ἔστι γινόμενον, ἀλλ' ἔστιν ὄν ἀεί. Περὶ μὲν τοῦ μηδενὸς δὲν δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ὑπάρχει. Ἐὰν δὲ ὑπάρχη τι, τοῦτο ἢ ἔστι γινόμενον ἢ ἔστιν ὄν ἀεί. Ἀλλ' ἐὰν ᾖ γινόμενον, γίνεται ἢτοι ἐξ ὄντος ἢ ἐκ μὴ ὄντος. Ἀλλ' ἐκ μὴ ὄντος ἀδύνατον νὰ γίνηται τι, πολλῶ δὲ μᾶλλον τὸ ἀπλῶς ὄν. Ἀλλ' οὐδ' ἐκ τοῦ ὄντος ἐδύνατο νὰ γίνηται, διότι θὰ ἦτο οὕτω καὶ δὲν θὰ ἐγένετο, τὸ ὄν ἄρα οὐκ ἔστι γινόμενον, ἀλλ' ἀεί ὄν.

Τὴν δὲ ἀιδιότητα τοῦ ὄντος ἀποδεικνύει ὡδε. Τὸ ὄν, λέγει, ἐστὶν ἀίδιον, οὔτε δῆλον ὅτι ἐγένετο οὔτε φθείρεται. Καὶ δὲν ἐγένετο μὲν, διότι ἀνάγκη ἢ ἐκ μὴ ὄντος ἢ ἐξ ὄντος νὰ ἐγένετο· ἀλλ' ἐκ μὴ ὄντος ἀδύνατον, εἰ δ' ἐξ ὄντος ἐγένετο, θὰ ἦτο καὶ δὲν θὰ ἐγένετο. Τὸ ὄν ἄρα δὲν ἐγένετο. Δὲν φθείρεται δέ, διότι φθειρόμενον ἢ θὰ μεταβληθῆ εἰς τὸ μὴ ὄν ἢ εἰς τὸ ὄν. Εἰς μὲν τὸ μὴ ὄν ἀδύνατον νὰ μεταβληθῆ κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν φυσικῶν, εἰς τὸ ὄν δὲ πάλιν ἂν μεταβάλληται, μένει ὄν καὶ δὲν φθείρεται. Οὔτε ἄρα ἐγένετο οὔτε θὰ φθαρῆ, ἀλλ' ἦν τε ἀεί καὶ ἔσται.

2) Τὸ ὄν ἄπειρον. Τὸ δ' ἄπειρον τοῦ ὄντος ἀποδεικνύει ὡδε. Ἐπειδὴ τὸ γινόμενον ἔχει ἀρχὴν, τὸ μὴ γινόμενον δὲν ἔχει ἀρχὴν. Ἀλλὰ τὸ ὄν δὲν ἐγένετο, δὲν δύναται ἄρα νὰ ἔχη ἀρχὴν. Πρὸς ταύταις τὸ φθειρόμενον ἔχει τελευτὴν, ἐὰν δὲ ὑπάρχη τι ἀφθαρτον, τελευτὴν δὲν ἔχει. Τὸ ὄν ἄρα ἀφθαρτον ἂν δὲν ἔχει τελευτὴν. Τὸ δὲ μὴτε ἀρχὴν ἔχον μὴτε τελευτὴν ἄπειρον τυγχάνει ὄν. Ἄπειρον ἄρα τὸ ὄν.

Ἐνταῦθα ἐκκλίνει τῆς τοῦ Παρμενίδου διδασκαλίας ὁ Μελίσσος. Ὁ δὲ συλλογισμὸς αὐτοῦ ἐστὶν ἐσφαλμένος, διότι, ἐν ᾧ δι' αὐτοῦ ἀποδεικνύεται τὸ ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον, ἐνὶ λόγῳ ἢ ἀιδιότητος τοῦ ὄντος, ὁ Μελίσσος συμπεραίνει ἐντεῦθεν τὸ κατὰ τὸ μέγεθος ἄπειρον, συγγέει ἄρα τὸ κατὰ χρόνον ἄπειρον πρὸς τὸ κατὰ χῶρον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης φέγει αὐτόν. Τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον ἐστήριξεν ὁ Μελίσσος καὶ διὰ τοῦδε τοῦ λόγου, ὅτι τὸ ὄν μόνον

ὑπὸ τοῦ κενοῦ ἐδύνατο νὰ περαίνηται, ἐπειδὴ δὲ κενὸν δὲν ὑπάρχει, τὸ ὄν ἄρα ἐστὶν ἄπειρον. Ὁ διορισμὸς οὗτος δεικνύει ὅτι ἡ τῶν Ἰώνων φυσιολογία παρήγαγε τὸν Μέλισσον εἰς διορισμὸν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ ὄντος Ἑλεατικὴν διδασκαλίαν.

3) Ἐὖ ἔν.

α'. Ἐὰν δὲ τὸ ὄν ἦ ἄπειρον, ἀνάγκη νὰ ἦ ἔν· διότι, ἂν ἦσαν δύο, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὦσιν ἄπειρα, ἀλλὰ θὰ εἶχον πέρατα πρὸς ἀλλήλα· τὸ ὄν ὅμως ἀπεδείχθη ὅτι ἐστὶν ἄπειρον. Δὲν ὑπάρχουσιν ἄρα πλείω τοῦ ἐνός ὄντα, ἐν ἄρα τὸ ὄν.

β'. Καὶ ἄλλως δὲ ἀδύνατόν ἐστι νὰ ὑπάρχωσι πολλά· διότι ἡ ὑπαρξίς πολλῶν προϋποτίθησίν τι, ὅπερ διαιρεῖ αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων, τοιοῦτο δὲ πλὴν τοῦ κενοῦ οὐδὲν ἄλλο ἐδύνατο νὰ ὑπάρχη, κενοῦ δὲ μὴ ὑπάρχοντος—διότι τὸ κενὸν ἐστὶ μηδέν, τὸ δὲ μηδέν δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη,—δὲν δύναται νὰ ὑπάρχωσιν ὄντα, ἀπ' ἀλλήλων διηρημένα, μὴ ὄντος τοῦ διείργοντος· δὲν ὑπάρχουσιν ἄρα πολλά, ἐν ὄν ἄρα ὑπάρχει.

γ'. Καὶ ἂν ἤθελέ τις νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τὸ πᾶν δὲν ὑπάρχει μὲν συνεχές, ἀπτουνται δ' ὅμως τὰ μέρη αὐτοῦ ἀλλήλων ἀμέσως, χωρὶς δῆλα δὴ νὰ παρεμβάλληται τι μεταξὺ αὐτῶν, πόλλιν οὐδὲν διαφέρει τοῦτο ἀπὸ τοῦ λέγειν ὅτι ὑπάρχουσιν πολλά καὶ κενόν· διότι, εἰ ἂν τὸ πᾶν (ἢ ὕλη) ἦ πάντῃ διαιρετόν, ἀδύνατον τότε νὰ ὑπάρχη ἐν καὶ ἐπομένως οὐδὲ πολλά, τὸ πᾶν τότε θὰ ἦτο κενόν. Ἐὰν δ' ὑπολάβωμεν ὅτι τὸ πᾶν ἐνταῦθα μὲν ἐστὶ διαιρετόν, ἐκεῖ δὲ οὐχί, τότε δὲν ὑπάρχει λόγος, δι' ὃν τοῦτο μὲν τὸ μέρος τοῦ ὅλου δύναται νὰ ἔχη οὕτω καὶ νὰ ἦ πλήρες, ἐκεῖνο δὲ νὰ ὑπάρχη διηρημένον. Δὲν δύναται ἄρα νὰ ἦ τὸ ὄν διηρημένον.

δ'. Εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτελεσμα καταλήγει ὁ Μέλισσος καὶ διὰ τῆς υπομνήσεως ὅτι, ἂν τὰ νομιζόμενα πολλά ἦσαν τῶ ὄντι τοιοῦτα ὡς ἡμῖν φαίνονται, ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη ἕκαστον πάντοτε τοιοῦτον, οἷον ἐφάνη ἡμῖν τὸ πρῶτον, καὶ νὰ μὴ μεταπίπτῃ μηδὲ νὰ γίνηται ἑτεροῦτον, ἀλλὰ νὰ διατελῇ ἕκαστον αἰείποτε τοιοῦτον, οἷον ἐστίν. Ἀλλὰ νῦν φαίνεται ἡμῖν ὅτι τὸ θερμὸν γίνεται ψυχρὸν καὶ τὸ ψυχρὸν θερμὸν καὶ τὸ σκληρὸν μαλακὸν καὶ τὸ μαλακὸν σκληρὸν καὶ τὸ ζῶν ὅτι ἀποθνήσκει καὶ ὅτι ἐκ μὴ ζῶντος γίνεται κτλ. ταῦτα δὲν φαίνονται ὄντα ἀκόλουθα ἀλλήλους· δῆλον λοιπὸν ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς λέ-

γούσιν αἱ αἰσθήσεις, ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ πιστεύωμεν αὐταῖς, ἔταν λέγωσιν ἡμῖν ὅτι ὑπάρχουσι πολλά, ἀλλ' εἰς τὸν νοῦν, ὅστις διδάσκει τὸ ἓν.

4) Τὸ ὄν ἀκίνητον καὶ ἀμειάβλητον. Πρὸς τούτοις, εἰ ἓν τὸ ὄν, ἀνάγκη νὰ ᾖ καὶ ἀκίνητον διὰ τοὺς ἐφεξῆς δύο λόγους·

α') διότι τὸ ἓν ὄν διατελεῖ ἀείποτε ὅμοιον ἑαυτῷ· τὸ δ' ὅμοιον ἑαυτῷ οὔτε ἔλαττον δύναται νὰ γένηται οὔτε μεῖζον, οὔτε νὰ μεταμορφωθῇ, οὔτε ν' ἀλγήσῃ, οὔτε ν' ἀνιαθῇ· ἐὰν δὲ πάσχη τι τούτων, δὲν θὰ ᾖ ἓν· διότι τὸ ὅποιονδήποτε κίνησιν κινούμενον ἔτινας καὶ εἰς ἕτερόν τι μεταβάλλεται, ἀλλ' ἀπεδείχθη ὅτι παρὰ τὸ ὄν οὐδὲν ἕτερον ὑπάρχει· Δὲν θὰ κινήθῃ ἄρα.

β') διότι πρὸς κίνησιν ἀπαιτεῖται κενόν, ἀλλὰ κενόν δὲν ὑπάρχει, δὲν ἔχει ἄρα νὰ ὑποχωρήσῃ τὸ ὄν οὐδαμοῦ, κενοῦ μὴ ὑπάρχοντος. Ἀλλ' οὐδ' εἰς ἑαυτὸ δύναται νὰ συσταλῇ· διότι τότε τὸ ὄν θὰ ᾖτο ἀραιότερον ἑαυτοῦ καὶ πυκνότερον ἄρα· τοῦτο δὲ ἀδύνατον· διότι ἀδύνατόν ἐστι τὸ ἀραιὸν νὰ ᾖ πληρὸς ὁμοίως ὡσπερ τὸ πυκνόν, τὸ ἀραιὸν ἐπομένως ἐστὶ κενόν, κενόν δὲ δὲν ὑπάρχει. Δὲν δύναται ἄρα νὰ νοηθῇ κίνησις ἄνευ κενοῦ χώρου. Ἐπομένως ἐὰν τὸ ὄν εἰσδέχηται τι ἄλλο, ἐστὶ κενόν, ἐὰν δὲ μὴ εἰσδέχηται, ἐστὶ πληρὸς· ἀλλὰ κενόν τὸ ὄν δὲν δύναται νὰ νοήσωμεν, πληρὸς δὲ ὄν οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εἰσδέχηται, κίνησις ἄρα ἀδύνατον νὰ ὑπάρχη. Πᾶν ἄρα τὸ ὄν οὔτε εἰς ἕτερον ὄν δύναται νὰ κινήται, διότι δὲν ὑπάρχει τι παρ' αὐτῶ, οὔτε εἰς τὸ μὴ ὄν, διότι τὸ μὴ ὄν δὲν ὑπάρχει.

Εἰ καὶ διὰ τῆς ἀρνήσεως τῶν πολλῶν καὶ τῆς κινήσεως ἀνι-
ροῦντο ἀφ' ἑαυτῶν ἢ τε διαίρεσις τοῦ ὄντος καὶ ἢ μίξις τῶν στοιχείων,
ὅμως ὁ Μελίσσος καὶ διαρρήδην ἀπεδείκνυε τὸ ἀδύνατον αὐτῶν ἐπά-
γων κατὰ μὲν τῆς μίξεως· «ἐν δὲ ὄν ὅμοιον εἶναι πάντη· εἰ γὰρ
ἀνόμοιον, πλείω ὄντα οὐκ ἔτι ἓν εἶναι ἀλλὰ πολλά»· κατὰ δὲ
τῆς διαίρεσεως· «εἰ διήρηται τὸ ἓν, κινέσκει· κινούμενον δὲ οὐκ
ἓν εἶη ἄρα» (').

5) Ἄυλον τὸ ὄν. Ἐκ τῆς ἐνότητος τοῦ ὄντος ἔπεται τὸ ἄυλον αὐτοῦ. Διότι, ἐὰν τὸ ὄν ᾖ ἓν, κατ' ἀνάγκην ἐστὶ καὶ ἄυλον· διότι,

(1) Ψ ε υ δ ο α ρ ι σ τ ο τ. περὶ Μελίσσου, Ζήνωνος κ.λ. σελ. 974 κ. ἐφ.
Με λ ί σ σ ο υ Ἀποσπ. 15.

ἐὰν ὑποτεθῆ ὑλικόν, ἢ ἡ σῶμα, σῶμα δὲ ὄν θὰ ἔχῃ μύρια καὶ ἐπο-
μένως δὲν ἢ ἢ ἐν ἄλλὰ πολλά.

Ἀπόρριψις τῆς μαρτυρίας τῶν αἰσθησέων.
Ὡς ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Ζήνων ἀπέρριπτε καὶ ὁ Μέλισσος τὴν μαρ-
τυρίαν τῶν αἰσθησέων καὶ ἐδείκνυε τὰς ἀντιφάσεις αὐτῶν. "Ὄθεν
συνεπέβαινε ὅτι δὲν ὑπάρχουσι πολλά ὡς ἡ ἀπατηλὴ αἰσθησις δει-
κνύει, ἀλλ' ἐν καὶ μόνον ὡς ὁ ἀληθεύων νοῦς κείθει ἡμᾶς. "Ἄλλας
περαιτέρω ἐρεῦνας περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν γινώσκουμεν, δὲν φάινε-
ται ποιησάμενος.

Ἀναίρεσις ἄλλων φιλοσοφημάτων, Ὁ Μέλισσος
διὰ τῶν λόγων αὐτοῦ τούτων ἀντιλέγει πρὸς τὸν Ἐμπεδοκλέα, τὸν
Ἀναξαγόραν, τοὺς Ἀτομικοὺς καὶ τοὺς ἀρχαίους Ἴωνας. Πρὸς τὸν
Ἐμπεδοκλέα καὶ τὸν Ἀναξαγόραν ἀποτείνονται ἴσως τὰ ἐπιχειρή-
ματα, ὅτι τὸ ὄν δὲν διαιρεῖται οὐδὲ μίξις ἐστὶ δυνατὴ διότι ὁ Ἐμ-
πεδοκλῆς ἐνόμισεν ὅτι ἀποφεύγει τὰς ἐνστάσεις τῶν Ἐλεατῶν περὶ
τοῦ ἀδυνάτου τοῦ γίγνεσθαι ἀνάγκη τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθορὰν εἰς
μίξιν καὶ χωρισμὸν τῶν στοιχείων. Πρὸς τοὺς Ἀτομικοὺς ἀποτείνε-
ται διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος, ὅτι πᾶσα κίνησις προὑποτίθησι κενόν,
τὸ κενὸν ὅμως ἐστὶ μηδέν. Ἐπὶ δὲ κατὰ τῆς ἀρκιώσεως καὶ πυκνώ-
σεως ἐπιχειρήμα ἀναφέρεται πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Ἀναξιμένους.

Ἐπίδρασις τῆς Ἐλεατικῆς φιλοσοφίας.
Μετὰ τὸν Ζήωνα καὶ Μέλισσον ἀπεσβέσθη μὲν ἡ Ἐλεατικὴ σχολή,
τὰ δόγματα ὁμοίως αὐτῆς ἐπέζησαν τὸ μὲν ἐν τῇ Σοφιστικῇ, εἰς ἣν
ὁ Ζήνων διήνοιξε τὴν ὁδόν, τὸ δὲ βραδύτερον ἐν τῇ Μεγαρικῇ σχολῇ.
Ἐν μέρει μὲν διὰ τῆς σχολῆς ταύτης, ἐν μέρει δὲ καὶ ἀμέσως
διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Παρμενίδου καὶ τοῦ Ζήνωνος συνεισῆ-
νεγκεν ἡ Ἐλεατικὴ σχολή τὸν ἐκυτῆς ἔρανον εἰς τὴν τοῦ Πλάτωνος
ἰδεολογίαν καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν φυσικὴν καὶ τὴν μεταφυσικὴν
τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἄλλὰ καὶ πρότερον συνήργησε σπουδαίως εἰς
τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πρὸ τοῦ Σωκράτους φυσιολογίας. Ἰδὲ ὁ Ἡρά-
κλειτος φαίνεται ὅτι οὐ μόνον παρὰ τῶν Ἴωνων, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ
Ξενοφάνους παρωρμήθη. Μᾶλλον φανερὰ φαίνεται τοῦ Παρμενίδου ἡ
ἐπίδρασις ἐν ταῖς δόγμασι τοῦ Ἐμπεδοκλέους, τῶν Ἀτομικῶν καὶ
τοῦ Ἀναξαγόρου διότι πάντες οὗτοι οἱ φιλόσοφοι ἀφορμῶνται ἀπὸ
τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος, ἣν ἐκεῖνος ὥρισε. Πάντες οὗτοι παραδέχον-

τα ἔτι τὸ ὄν ἐστὶν αἰδίον καὶ ἀναλλοίωτον καὶ ἀντιμάχοντα διὰ τοῦτο πρὸς τὴν κατὰ ποιὸν μεταβολὴν τῶν πραγμάτων καὶ βιάζονται τούτου ἕνεκα νὰ θέσωσιν ὡς φιλοσοφικὴν αὐτῶν ἀρχὴν πλῆθος ἀναλλοιώτων στοιχείων καὶ νὰ τραπῶσι τὴν μηχανικὴν ἐκείνην διέφθυσιν, ἣτις ἐκράτησεν ἕκτοτε τῆς φυσικῆς ἐπὶ μακρὸν χρόνον.

Ἡ ἐννοια τοῦ στοιχείου καὶ τοῦ ἀτόμου, ἡ ἀναγωγὴ τῆς μεταβολῆς εἰς τὴν ἐν τόπῳ ἔνωσιν καὶ τὸν χωρισμὸν ἀναλλοιώτων στοιχείων προῆλθον ἐκ τῆς Ἑλεατικῆς μεταφυσικῆς. Ἡ Ἑλεατικὴ θεωρία ἀποτελεῖ ἄρα τὴν κύριωτάτην τροπὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαιοτέρως διανοήσεως καὶ, ἐξ ὅτου συνετέλεσεν αὐτὴν ὁ Παρμενίδης, οὐδὲν ἀνεφάνη φιλοσοφικὸν σύστημα μὴ κανονίσαν τὴν παρεΐαν αὐτοῦ κατὰ τὰ διδάγματα τῆς Ἑλεατικῆς φιλοσοφίας.

Χα ρ α κ τ ῆ ρ τ ῆ ς Ἑ λ ε α τ ι κ ῆ ς φ ι λ ο σ ο φ ί α ς : Φ ι λ ο σ ο φ ι κ ὸ ν ἢ δ ι α λ ε κ τ ι κ ὸ ν, δ ο γ μ α τ ι κ ὸ ν ἢ γ ν ω σ τ ι κ ὸ ν σ ύ σ τ ῆ μ ᾶ ἐ σ τ ι ν ἡ Ἑ λ ε α τ ι κ ῆ φ ι λ ο σ ο φ ί α ; Ὡς οἱ φυσιολόγοι ἐζήτησε καὶ ὁ Περσφάνης νὰ ὀρίσῃ τὸν λόγον τῶν φυσικῶν φαινομένων, τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων. Ὁ Παρμενίδης καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὸ ὄν ὑπελάμβανον ἐν χώρῳ ἑκτατόν, ὡς τὴν οὐσίαν τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Καὶ οἱ Ἑλεᾶται ἄρα κατ' ἀρχὰς περὶ τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως διατρίβουσιν, ἀπὸ τοῦ δεδομένου ἀφορμῶνται καὶ τούτου τὸν λόγον ζητοῦντες φθάνουσιν εἰς τοὺς ἀφηρημένους αὐτῶν διορισμούς. Ἡ Ἑλεατικὴ ἄρα φιλοσοφία θεωρητικὴ οὐχὶ διαλεκτικόν, ἀλλὰ φυσιολογικὸν σύστημα. Θὰ ἦτο διαλεκτικόν, ἐν ἀφωρμᾷ ἀπὸ ὀρισμένης γνώμης περὶ τοῦ ἔργου καὶ τῆς μεθόδου τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ἐν προέτασσε τῶν φυσικῶν καὶ μεταφυσικῶν ζητήσεων θεωρίαν τινὰ περὶ τῆς γνώσεως καὶ ἐν στάθμῃ καὶ κανόνῳ πρὸς τὴν περὶ κόσμου θεωρίαν αὐτῆς εἶχε τὸν ὀρισμὸν καὶ τὴν διάκρισιν τῶν ἐννοιῶν. Ἀλλ' οὔτε ταῦτο οὔτε ἐκεῖνο συμβαίνει ἐνταῦθα. Διακρίνουσι μὲν οἱ Ἑλεᾶται ἀπὸ τοῦ Παρμενίδου καὶ ἐντεῦθεν τὴν κατ' αἴσθησιν καὶ τὴν κατὰ λόγον θεωρίαν τῶν ὄντων, ἀλλ' ἡ διάκρισις αὕτη ἔχει καὶ παρ' αὐτοῖς, ἦν καὶ παρὰ Ἡρακλείτῳ καὶ Πυπεδοκλεῖ, Ἀναξαγόρῳ καὶ Δημοκρίτῳ σημασίαν, δὲν ἀνελπύσσεται εἰς ἀληθῆ τῆς γνώσεως θεωρίαν. Ἐξ ἡμελιώδους ἀρχῆς, δι' ἧς ὁ Σωκράτης νέαν ὁδὸν τῇ φιλοσοφίᾳ διήνοιξεν, ὅτι ἰδῆλα δὴ ἡ ἐξέτασις τῶν ἐννοιῶν πρέπει νὰ προηγῆται

πάσης γνώσεως τῶν ὄντων, οὐδὲν ἔχουσι εὐρίσκειται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν Ἐλεατῶν. Πᾶν δ' ὅ,τι περὶ αὐτῶν γινώσκομεν ἐπιχυροῖ τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις τὸν Σωκράτην τίθησι πρῶτον ἰδρυτὴν τῆς φιλοσοφίας τῶν ἐννοιῶν. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἀσθενῆ σπέρματα ταύτης δὲν ζητεῖ ὁ Ἀριστοτέλης παρὰ τοῖς Ἐλεάταις, ἀλλὰ παρὰ τῷ Δημοκρίτῳ καὶ μετὰ τοῦτον παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις⁽¹⁾. Καὶ ἐν τῷ Ἐλεατικῷ συστήματι κρατεῖ τοῦ ὅλου οὐχὶ τῆς γνώσεως ἢ ἰδέας, ἀλλ' ἡ ἐννοια τοῦ ὄντος. Καὶ τοῦτο τὸ σύστημα δὲν ἐξαιρεῖται τοῦ δογματισμοῦ τῆς πρὸ τοῦ Σωκράτους φυσιολογίας. Οἱ Ἐλεᾶται κατατακτέοι ἔρχονται εἰς τοὺς φυσικοὺς, ὅσον καὶ ἐν ἀπομακρύνωνται ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν ἀπὸ τῶν ἄλλων φυσιολόγων.

II ΟΙ ΦΥΣΙΚΟΙ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

§ 24.

Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος.

Ἡρακλείτου γένος. — Χαρακτήρ. — Σύγγραμμα. — Φιλοσοφικὴ ἀρχή. — Φυσικὴ θεωρία. — Ἀντιθέσεις. — Ἐνωσις ἀντιθέσεων. — Κοσμολογία. — Ἀνθρωπολογία. — Γένεσις τῆς γνώσεως. — Ἠθικὴ. — Θρησκεία. — Χαρακτήρ τῆς φιλοσοφίας. — Προγενεστέρα τοῦ Ἡρακλείτου ἢ διδασκαλία τῆς τοῦ Παρμενίδου.

Εἶδομεν ὅτι ἡ Ἐλεατικὴ σχολὴ πορίσματα τῆς ἐνότητος τοῦ ὄντος ἐξήγαγε τὸ ἀδύνατον τῶν πολλῶν καὶ τὸ τοῦ γίνεσθαι. Ὁ Ἡράκλειτος ὁμῶς ἀπὸ τῆς αὐτῆς τοῦ ἐνὸς ὄντος προὑποθέσεως ἀφορμώμενος συμπεραίνει τὸναντίον, ὅτι τὸ ἐν ὄν ἐστὶν ἀπλῶς κινούμενον, ἐν ἀδιαλείπτῳ μεταβολῇ διατελοῦν.

Ὁ Ἡράκλειτος ἤκουσε κατὰ τὸν Διογένην (Θ', ια'.) τὴν 69 Ὀλυμπιάδα (504—500 π. Χ.). Ἡ γέννησις αὐτοῦ πίπτει περὶ τὸ 535 καὶ ὁ θάνατος περὶ τὸ 475. Πατὴρ αὐτοῦ ἦτο ἡ Ἐφεσος. Κατήγετο δ' ἐξ εὐγενοῦς γένους. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὀνομάζετο⁽²⁾ Βλύ-

⁽¹⁾ Μετὰ τὰ φυσ. Μ, 4. 1078, 6, 17. 987, 5, 1. 1086, 6, 2. φυσ. Β', 2. 194, α, 20.

⁽²⁾ Διογ. Θ', α', 1.)

των, τινές ὠνόμαζον αὐτὸν καὶ Ἡρακλίοντα⁽¹⁾. Τὸ οἰκογενειακὸν ἀξίωμα τοῦ βασιλέως παρεχώρησεν ὁ Ἡράκλειτος ἐκ μεγαλοφροσύνης τῷ νεωτέρῳ ἀδελφῷ. Ἦτο τιμητικὴ προσηγορία μεταδιδόμενη κληρονομικῶς ἐν τῷ γένει τοῦ Κοδρίδου Ἀνδροκλου, ὅστις ἴδρυσεν τὴν Ἐφεσον⁽²⁾. Ὁ Ἡράκλειτος ἦτο ἐχθρὸς τῆς τῶν Ἐφεσίων δημοκρατίας καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠγαπάτο ὑπ' αὐτῶν. Καὶ αὐτὸς δὲ πικρότατα ἐκφράζεται κατ' αὐτῶν, ὅτι ἐξώρισαν τὸν φίλον αὐτοῦ Ἐρυθῶρον.

Τὸν χαρακτήρα αὐτοῦ περὶ τῆσιν ὁ Θεόφραστος⁽³⁾ ὡς μελαγχολικὸν καὶ σκυθρωπὸν, τὰ δὲ περισωθέντα ἀποσπάσματα αὐτοῦ ἐπικυροῦσι τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον. Ἀηδὲς δ' ὅλως ἐστὶ τὸ φερόμενον, ὅτι ὁ μὲν Ἡράκλειτος περὶ πάντων ἐκλαίει, ὁ δὲ Δημόκριτος ἐγέλα⁽⁴⁾. Ἀνάξια προσυχῆς εἶσι πρὸς τούτοις τὰ λεγόμενα περὶ τῆς μισανθρωπίας τοῦ Ἡρακλείτου.

Τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἡρακλείτου γινώσκομεν ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ ἐν Ἰάδι διαλέκτῳ συγγεγραμμῆς. Ἐπέγραψεν δ' αὐτὴν⁽⁵⁾ οἱ μὲν «Μούσας», οἱ δὲ «περὶ φύσεως». Ὁ δὲ Διόδωρος «Ἀκριβὲς οἰάκιμα πρὸς σταθμὸν βίου». Ἄλλοι «γνώμην ἡθῶν, τρόπου κόσμον ἐνὸς τῶν ἑυμπίαντων». Διηρεῖται δὲ εἰς τρεῖς λόγους : «εἷς τε τὸν περὶ παντὸς καὶ τὸν πολιτικὸν καὶ τὸν θεολογικόν». Τὸ ὄνομα Μοῦσαι ἔδωκεν ὁ Πλάτων⁽⁶⁾ καὶ οὐχὶ ὁ Ἡράκλειτος· τὴν δὲ τριπλῆν ὀνομασίαν οἱ Ἀλεξανδρεωτικαὶ πινυχογράφοι. Ἄν δ' αὕτη ἐξέφραζεν ἀκριβῶς τὸ περιεχόμενον τῆς συγγραφῆς,

(1) Κατὰ τὸν Schuster ὁ Ἡρακλίον ἦτο κίππος τοῦ Ἡρακλείτου

(2) Στρωμ. XIV. 1, 3. σελ. 633 : «αὐτὸν γνήσιον (τὸν Ἀνδροκλον) Κόδρου τοῦ Ἀθηναίων βασιλέως, γενέσθαι δὲ τοῦτον Ἐφέσου κτίστην» διότι τὸ βασιλείου τῶν Ἰώνων ἐκεῖ συστήναι φησι. Καὶ ἔτι νῦν οἱ ἐκ τοῦ γένους ὀνομάζονται βασιλεῖς ἔχοντες τινὰς τιμὰς, προεδρῖαν τε ἐν ἀγῶσι καὶ πορζύραν ἐπίσημον τοῦ βασιλικοῦ γένους, σκίπωνα ἀντὶ σκῆπτρου καὶ τὰ ἱερὰ τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος.

(3) Παρά Διογ. Θ', α', 6.

(4) Λουκ. Βίων πρᾶσις 13.

(5) Κατὰ Διογ. Λαέρτ. Θ', α', 12. Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. V, 57 6. C.

(6) Ἐν Σοφιστῇ 242 Δ. Ἰάδες Μοῦσαι—αἱ συντονώτεραι.

δὲν γινώσκωμεν. Ὁ Ἡράκλειτος ἐν μόνον συνέγραψε σύγγραμμα. Αἱ φερόμεναι τοῦ Ἡρακλείτου δὴθεν ἐπιστολαὶ εἰσιν ὑποβολιμαῖαι. Οἱ δ' ἐν τοῖς Ἀποσπάσμασι τοῦ Ἡρακλείτου ἀπαντῶντες στίχοι κατάγονται κατὰ τὸν Schuster ἐκ τοῦ Σκίθινου, τοῦ ἐκ Τέω ἱστορικοῦ καὶ ποιητοῦ, ὅστις πρὸς εὐχερεστέραν ἀπυρνημόνευσιν μετέβαλε τὴν συγγραφὴν τοῦ Ἡρακλείτου εἰς ἕξαμέτρους στίχους.

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀνέθηκεν ὁ Ἡράκλειτος (1) εἰς τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν ἐπιτηδεύσας καὶ γράψῃ ἀσαφέστερον, ὅπως προσέρχωνται αὐτῷ μόνον οἱ δυνάμενοι καὶ ἵνα μὴ δημῶδες ἐν καταστάτῃ εὐκαταφρόνητον. Ἐντεῦθεν ἐν τῇ Ψευδοκριστ. συγγραφῇ «Περὶ κόσμου» ὀνομάζεται σκοτεινός. Τὸ σκοτεινὸν τοῦ ὕφους δὲν ἐπετήδευσεν ὁ Ἡράκλειτος ἐκ δυσθυμίας ἢ καταφρονήσεως τῶν ἀνθρώπων, οὐδ' ἵνα κρύψῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ (2), ἀλλὰ μᾶλλον διότι ἐθεώρει τοιαύτην γλῶσσαν πρέπουσαν τῇ σοβαρότητι τοῦ θέματος καὶ παραβάλλει τοὺς ἑαυτοῦ λόγους πρὸς τοὺς σοβαροὺς καὶ ἀκαλλωπίστους λόγους ἐνθουσιώσεως Σιδύλλης, πρὸς τὰς βαθυγνώμονας ῥήτρας τοῦ Δελφικοῦ Ἀπόλλωνος. Διογένης ὁ Λαέρτιος μνημονεύει (3), ὅτι ὁ Εὐριπίδης δούς τῷ Σωκράτει πρὸς ἀνάγνωσιν τὸ τοῦ Ἡρακλείτου σύγγραμμα ἠρώτησε πῶς φαίνεται αὐτῷ καὶ ὅτι ὁ Σωκράτης ἀπεκρίνατο: «ἂ μὲν συνῆκα, γενναῖα· οἶμαι δὲ καὶ ἂ μὴ συνῆκα· πλὴν Δήλου γέ τινος δεῖται κολυμβητοῦ». Ἀλλὰ καὶ Κρότων τις (4) ἱστέρει ἐν τῷ Κατακολυμβητῇ, ὅτι Κράτης τις ἐκόμισε τὸ βιβλίον πρῶτος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὃς καὶ εἶπε, «Δήλου τινὸς δεῖσθαι κολυμβητοῦ, ὃς οὐκ ἀποπνιγῆσεται ἐν αὐτῷ».

Τὸ ὕφος λοιπὸν τοῦ Ἡρακλείτου ἀπέρρεεν ἀπὸ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, τῆς ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις δυσχερείας περὶ τὴν ἔκθεσιν φιλοσοφικῶν διανοημάτων καὶ τῆς τάσεως τοῦ ἐκφράσαι τὰς βαθείας αὐτοῦ ἐννοίας ὡς οἶόν τε συντόμως, ἀκριβῶς, σεμνοπρεπῶς καὶ εἰκονικῶς. «Τὰ Ἡρακλείτου διασιῖξαι ἔργον», λέγει ὁ Ἀριστοτέ-

(1) Διογ. Θ', α', 5.

(2) Διογ. Θ', α', 6. Λουκ. βίων. πρῶτ. 14. I, 26, 74. III, 14. 35. Divin II, 64, 133. Fin. II, 5, 15. Chalcid. in Tim. c. CCCXX.

(3) Β', ε', 22. Θ', ια', 11.

(4) Διογ. Θ', ε', 12.

λης (1), διὰ τὸ ἀδηλον εἶναι ποτέρῳ πρόσκειται, τῷ ὕστερον ἢ τῷ πρότερον, οἷον ἐν ἀρχῇ τοῦ συγγράμματος· φησὶ γάρ· «τοῦ λόγου τοῦδ' ἐόντος αἰεὶ ἀξύνετοι ἄνθρωποι γίνονται· ἀδηλον γὰρ τὸ αἰεὶ πρὸς ὁποτέρῳ διαστίξαι». Ἀλλὰ πρυστίθησι Διογένης ὁ Λαέρτιος· «λαμπρῶς τ' ἐνίστε ἐν τῷ συγγράμματι καὶ σαφῶς ἐκβάλλει, ὥστε καὶ τὸν νωθέστατον ῥαδίως γινῶναι καὶ διάρρηξ ψυχῆς λαβεῖν· ἢ τε βραχύτης καὶ τὸ βάρος τῆς ἐρμηνείας ἀσύγκριτον» (2).

Εἰς τὴν ἀσάφειαν τῶν Ἡρακλείτου ῥητροῶν ἀνάγεται καὶ ὁ φόγος τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἐπίστευε ταῖς δόξαις αὐτοῦ οὕτως, ὡς ἄλλοι ταῖς γνώσεσιν αὐτῶν, καὶ ὅτι ἐκφέρει τὰ πορίσματα μόνον ἄνευ τακτικῆς ἀποδείξεως ἐν ἐπιγραμματικῇ συντομίᾳ. Μεθ' ὁπόσης πεπειθῆσεως ἐξέφερε τὰς ἐαυτοῦ γνώμας ὁ Ἡράκλειτος ἀποδεικνύουσι τάδε· «λέγω τοῦτο καὶ παρὰ Περσεφόνῃ ὦν» καὶ «εἰς ἔμοι μυροίαι». Ὁ εἰς οὗτός ἐστιν ὁ Ἡράκλειτος.

Καὶ τοῦ Ἡρακλείτου ἡ φιλοσοφία ἀνεπτύχθη ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κοινὴν δόξαν ὡς καὶ ἡ Ἐλεατικὴ. Ὅπου καὶ ἂν στρέψη τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ὁ Ἡράκλειτος, οὐδαμοῦ εὐρίσκει ἀληθῆ γινῶσιν. «Ὀκώσων λόγους ἤκουσα, οὐδεὶς ἀφικνεῖται εἰς τοῦτο, ὥστε γινῶσκειν ὅτι σοφόν ἐστὶ πάντων κεχωρισμένον». Ὁ Zeller ἐρμηνεύει· Ὀυδεὶς ἀφικνεῖται εἰς τοῦτο, ὥστε νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ σοφία ἐστὶ πάντων κεχωρισμένον, ἢτοι πορεύεται ἰδίαν ὁδόν, ἐκκλίνουσαν τῆς κοινῆς γνώμης (Philos d. Gr. I. 572. 1).

Καίτοι ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει σαφῆς καὶ καθαρὰ, οἱ ἄνθρωποι ὁμῶς εἰσὶν ἀξύνετοι καὶ μένουσιν ὡσκύτως ἀξύνετοι καὶ ἀφ' οὗ ἀκούσωσιν ὡς ἦσαν καὶ πρὶν ἀκούσωσιν. Ἐν ᾧ πάντα γίνονται κατὰ λόγον ὠρισμένον, αὐτοὶ ὁμοιάζουσι πρὸς ἀπειροτάτους, διαμένει αὐτοῖς ἡ ὁδὸς αὐτῶν κεκρυμμένα καὶ ἀγνοοῦσιν ὅσα πράττουσιν ἐγρηγορότες οὕτως, ὡσπερ ἐπιλανθάνονται ὅσα καθεύδοντες ποιοῦσιν. Ἡ τάξις καὶ τὸ κάλλος τοῦ κόσμου εἰσὶν αὐτοῖς ὡς εἰ μὴ ὑπῆρχον. Ἡ.

(1) Ῥητ. I', β. 1407, β, 14. Πρὸβλ. καὶ τὸ Δ η μ η τ ρ ῖ φ τ ῶ Φ α λ η ρ ε ῖ ἀποδιδόμενον ὑπὸ τῶν χειρογράφων σύγγραμμα «περὶ ἐρμηνείας», ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν δὲ Demetrius de elocutione ἐκδιδόμενον, σελ. 192· «ἀδηλος γὰρ ἡ ἐκχέτου κώλου ἀρχὴ διὰ τὴν λύσιν, ὡσπερ τὰ Ἡρακλείτου· καὶ γὰρ ταῦτα σκοτεινὰ ποιεῖ ἡ λύσις».

(2) Διογ. Θ', α', 9.

ἀλήθεια φαίνεται αὐτοῖς ἀπίστευτος, ὑποιάζουσι πρὸς κωφούς καὶ ἀφ' οὗ ἀκούσασί τι, καὶ ἀληθεύει περὶ αὐτῶν ἡ κοινὴ παρομιχὴ «παρέοντας ἀπειῖναι». Καὶ κατ' οὐδέν διαφέρουσι τοῦ ἄνου, ὅστις προτιμᾷ σύρματα χρύτου μᾶλλον ἢ χρυσοῦ, ἢ τῶν κυνῶν, αἵτινες βαύζουσι πάντα, ἂν ἂν μὴ γινώσκωσιν. Οὐκ ἐπίστανται οὔτε νὰ ἀκούσωσιν οὔτε νὰ εἰπώσι καὶ θὰ ἔπραττον ἄριστα, ἂν προσεπάθουν νὰ κρύπτωσι μᾶλλον τὴν ἐαυτῶν ἀνάθειαν ἢ νὰ φέρωσιν αὐτὴν εἰς τὸ μέσον. Ἀσύνητοι δ' ἄντες ὑπολαμβάνουσι τὴν ψευδαρίαν τῶν ἀιδῶν καὶ τὰς μωρὰς τοῦ ὄχλου δόξας ὡς τι λόγου ἄξιον καὶ δὲν σκέπτονται ὅτι ὀλίγοι μὲν οἱ ἀγαθοί, πολλοὶ δὲ οἱ κακοί, καὶ ὅτι οἱ ἄριστοι μόνον ἐν ἀντὶ πάντων προτιμῶσι, τὴν δόξαν, «κλέος ἀειναον»· οἱ δὲ πολλοὶ ὡς κτήνη σαροῦνται, ὅτι εἷς, ἦταν ἄριστος ἦ, ἔχει μείζονα ἀξίαν ἢ μυρία ἄλλοι. Καὶ πολλοὶ δὲ τῶν ἐπὶ σοφίᾳ φημιζομένων δὲν ὑπάρχουσι τῆς φήμης αὐτῶν ἄξιοι. Εἰσὶ μᾶλλον πολυμαθεῖς ἢ σοφοὶ ἄνδρες· ἀλλὰ «πολυμαθίη, κακοτεχνίη» λέγει· «πολυμαθίη νόον οὐ διδάσκει· Ἡσιόδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην αὐτίς τε Ξενοφάνεά τε καὶ Ἐκκαταῖον». Τὸν Ὀμηρον καὶ τὸν Ἀρχίλοχον ἔλεγεν ἀξίους νὰ ἐκβάλλωνται ἐκ τῶν ἀγῶνων καὶ νὰ ῥαπίζωνται. Τῷ Ἡσιόδῳ ἐπιτιμᾷ ὅτι πλείστων διδάσκαλος ἦν καὶ ὡς πλεῖστα γινώσκων νομιζόμενος δὲν ἐγίνωσκεν ὅτι ἡμέρα καὶ νύξ ἓν ἐστὶ. Καὶ ἐν γένει κηττοκρίνει τοὺς ποιητὰς ὡς ψευδῶν τέκτονας καὶ μάρτυρας, προηγυρεῖται δ' ὅτι θὰ καταλάβῃ αὐτοὺς ἡ δίκη. Μόνον ὁ Βίας καὶ ὁ Θυλῆς εὐρίσκουσι παρὰ τῷ Ἡρακλείτῳ χάριν. Ὡστε πρὸς τὰς κοινὰς δοξασίας ὡσπερ οἱ Ἐλεῖται δὲν δύνανται νὰ συμβῆκοσθῃ καὶ ὁ Ἡράκλειτος. Τὸ μέγιστον δὲ σφάλμα καθ' Ἡρακλείτον ἐστὶ τούδε· ὅτι ἡ κοινὴ δόξα θεωρεῖ τὰ ὄντα σταθερὰ καὶ μόνιμα, ἐν ᾧ εὐρίσκονται ἐν διηγεκεῖ μεταβολῇ, ἐν ἀδιαλείπτῳ ῥοῇ. «Πάντα ῥεῖν, εἶναι δὲ παγίως οὐδέν» (¹). «Τὰ ὄντα εἶναι τε πάντα καὶ μένειν οὐδέν. . . πάντα χωρεῖ οὐδὲν μένει» (²). Ὡστε ἡ ἀλήθεια ἐστὶν αὕτη, ὅτι σταθερὸν τι καὶ μόνιμον ἐν τῷ κόσμῳ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ πάντα ἐν διηγεκεῖ μεταβολῇ διατελοῦσιν ὄντα. Καὶ ὡσπερ ποταμῷ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δις τῷ αὐτῷ, οὕτως οὐδὲ θνητῆς

(¹) Ἀριστ. περὶ Οὐρ. Γ', Γ. 298, 6, 29.

(²) Πλάτ. Κρατ. 401 Δ. 402 Δ.

οὐσίας δις ἕψασθαι κατὰ ἕξιν, ἀλλ' ὀξύτητι καὶ τάχει μεταβολῆς· ἀσπίδωνοι καὶ πάλιν συνάγει, μᾶλλον δὲ οὐδὲ πάλιν οὐδὲ ὑστερον, ἀλλ' ἅμα συνίσταται καὶ ἀπολείπει καὶ «πρόσειοι καὶ ἄπειοι». «Ποιαιμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομεν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν, εἰμέν τε καὶ οὐκ εἰμεν»· «διότι ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιρρέει». Ὁ δὲ Κρατύλος ἐπέτιμα τῷ Ἡρακλείτῳ, εἰπόντι δις εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης, αὐτὸς γὰρ ὥστε οὐδ' ἄπαξ.

Ἀπάτη ἄρα ἐστὶ τὸ φαινόμενον, ὅτι τὰ ὄντα ἔχουσι διαρκῆ ὑπόστασιν. Οὐδὲν μένει τοῦθ' ὅπερ ἐστίν, ἀλλὰ μεταβάλλεται εἰς τὸ ἐναντίον. Ἡ ἡμέρα χωρεῖ ἐπὶ τὸ μῆκιστον καὶ ἐλάχιστον, ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ νύξ. Ὁ κύσων καὶ ἡ ὑγρασία ἀλλάσσουν, ὁ ἥλιος ἐπὶ τὸ μακρότερον καὶ βραχύτατον. Τὸ ὄρατὸν γίνεται ἀόρατον καὶ τὸ ἀόρατον ὄρατόν, τοῦτο λαμβάνει τὴν θέσιν ἐκείνου καὶ ἐκεῖνο τὴν θέσιν τούτου.

Φθείρονται δὲ πάντα ὑπ' ἀλλήλων, τὸ μείζον ἀπὸ τοῦ μείονος καὶ τὸ μείον ἀπὸ τοῦ μείζονος· καὶ τὰν ἀπὸ τὸ μείζον αὐξάνεται ἀπὸ τοῦ ἐλάσσονος καὶ τὸ ἐλάσσον ἀπὸ τοῦ μείζονος καὶ καθόλου· «ἕκαστον πρὸς πάντα καὶ πάντα πρὸς ἕκαστον τούτο, χωρεῖ δὲ πάντα καὶ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα ἄνω καὶ κάτω ἀμειβόμενα».

Καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον δὲ ἡ αὐτὴ φύσις συγχρόνως ἄλλα μὲν μέρη δίδωσιν, ἄλλα δὲ λαμβάνει καὶ διδοῦσα μὲν ποιεῖ αὐτὸν μείζονα, λαμβάνουσα δὲ ποιεῖ αὐτὸν ἐλάσσονα, ἀλλ' ἀμφοτέρω εἰσιν ἐν καὶ τὸ αὐτό. Ὁ Ἡράκλειτος παραβάλλει τὰ γινόμενα πρὸς τὸ πρίον. Ὅπως, λέγει, οἱ ἄνθρωποι ὅταν ζύλα πρίωσιν, ὁ μὲν ἔλκει, ὁ δὲ ὠθεῖ, τὸ αὐτό δὲ ἀμφοτέρω ποιῶσι, μείον ποιοῦντες πλεῖον ποιῶσιν, οὕτω καὶ ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων τὸ αὐτό ποιεῖ, τὸ μὲν ὠθεῖ, τὸ δὲ ἔλκει, τὸ μὲν δίδωσι, τὸ δὲ λαμβάνει· καὶ τούτω μὲν δίδωσιν, ἀπὸ τούτου δὲ λαμβάνει, καὶ καθ' ὅσον μὲν δίδωσι, κατὰ τοσοῦτον πλεῖον ποιεῖ, καθ' ὅσον δὲ λαμβάνει, κατὰ τοσοῦτον μείον ποιεῖ.

Ἡμέρα καὶ νύξ εἰσι τὸ αὐτό, ἐν δὲ ἄλλα δὴ καὶ τὸ αὐτό ὄν, ὅπερ νῦν μὲν φωτεινόν, νῦν δὲ σκοτεινόν παρίσταται. Ἐν καὶ τὸ αὐτό εἰσι τὸ ὠφέλιμον καὶ τὸ βλαβερὸν (τὸ τῆς θαλάσσης ὕδωρ ἰχθύσι μὲν πότιμον καὶ σωτήριον, ἀνθρώποις δὲ ἀποτον καὶ ἀλέθριον), τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω (ἐν τῇ στροφῇ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῇ μεταβάσει τῶν στοιχείων).

εἰς ἀλλήλα), ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος (ζῶν ὁ ἄνθρωπος ἀπτεται τεθνεῶ-
 τος εὐδῶν), τὸ ἐγρηγορεῖν καὶ τὸ καθεῦδειν (ἀπυσθεσθεῖς ὁ ἄνθρω-
 πος τὰς ὕψεις ἐγρηγορῶν ἀπτεται εὐδόντος). Νόσος καὶ ὑγίεια, λιμός
 καὶ κόρος, κάματος καὶ ἀνάπαυσις ἀνήκουσιν εἰς ἀλλήλα. Ὁ θεός
 ἐστὶν ἡμέρα καὶ νύξ, χειμῶν καὶ θέρος, πόλεμος καὶ εἰρήνη, κόρος
 καὶ λιμός. Πάντα εἰσὶν ἐν καὶ πάντα μεταβάλλουσιν εἰς ἀλλήλα καὶ
 τὸ ζῶν καὶ τὸ τεθνηκός καὶ τὸ ἐγρηγορός καὶ τὸ καθεῦδον καὶ τὸ
 νέον καὶ τὸ γηραιόν. Ταῦτα μεταπεσόντα εἰσὶν ἐκεῖνα καὶ ἐκεῖνα
 πάλιν μεταπεσόντα εἰσὶ ταῦτα καὶ ἐν γένει ὁ τῆς γενέσεως καὶ φθο-
 ρᾶς ποταμός οὗτος ἐνδελεχῶς ῥέων αὐδέποτε θὰ σταθῆ. Ὅπως τις
 ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ πλάττων ζῶα δύναται καὶ συγχῆ αὐτὰ καὶ πάλ-
 λιν καὶ πλάττη καὶ καὶ συγχῆ καὶ καὶ ποιῆ τοῦτο ἐν παρ' ἐν ἀδικ-
 λείπτως, οὕτω καὶ ἡ φύσις ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης πάλαι μὲν τοὺς προ-
 γόνους ἡμῶν ἀνέσχευεν, εἶτα συνεχεῖς αὐτοῖς ἐγέννησε τοὺς πατέρας,
 εἶτα ἡμᾶς, εἶτ' ἄλλους ἐπ' ἄλλοις ἀνακυκλήσει — ἡ πρώτη αἰτία ἡ
 δείξασα ἡμῖν τὸ τοῦ ἡλίου φῶς, ἡ αὐτὴ καὶ τὸν ζοφερὸν ἄγει ἔδην.
 Πᾶσα ζωὴ καὶ αἴσθησις πτηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀδικλείπτου ταύτης κι-
 νήσεως καὶ αὕτη μόνη ἐστὶ καθόλου ἢ τῶν ὄντων οὐσία. Οὐδὲν
 πράγμα ἐστὶ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ἀλλὰ γίνεται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο μόνον ἐν
 τῇ κινήσει τῆς φυσικῆς ζωῆς, τὰ ὄντα δὲν πρέπει καὶ νομίζονται
 ὡς τι μόνιμον καὶ σταθερόν, ὅπερ ἀπαξ διὰ παντός θὰ ἦτο ἕτοιμον
 καὶ τελείως ἀπηρτισμένον, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν φαινομένων ῥοῇ γεννῶν-
 ται ἀδιακόπως διὰ τῶν ἐνεργουστῶν δυνάμεων, δεικνύουσι μόνον τὰ
 σημεῖα, καθ' ἃ συμπίπτουσι καὶ διασταυροῦνται τὰ ἀντίθετα ρεύ-
 ματα τῆς ἐν τῇ φύσει ζωῆς· διὸ παραβάλλει ὁ Ἡράκλειτος τὸν κό-
 σμον πρὸς κυκεῶνα, ὅστις διαρκῶς πρέπει καὶ ταράσσεται, ἵνα μὴ δια-
 σταθῆ. «Οὐδὲν ἔμπεδον, λέγει, ἀλλὰ ὡς εἰς κυκεῶνα πάντα συνει-
 λέονται καὶ ἐστὶ τωὐτό τέρεψις ἀτεροψία, γνῶσις ἀγνωσίη, μέγα μικρόν,
 ἄνω κάτω περιοχωρέοντα καὶ ἀμειβόμενα ἐν τῇ τοῦ αἰῶνος παιδίῃ».
 Ἐὴν δὲ δημιουργὸν δύναντιν τοῦ κόσμου παραβάλλει πρὸς παῖδα πεσ-
 σεύοντα καὶ μετακινῶντα τοὺς πεσσοὺς ἐνθα κάκεισε (1).

(1) Πρὸ κ. εἰς Τιμ. 101 F. «ἄλλοι δὲ καὶ τὸν δημιουργὸν ἐν τῷ κοσμο-
 γεῖν παίζειν εἰρήκασι, καθάπερ Ἡράκλειτος. Κλῆμ. Παιδαγ. I. 90 c. ται-
 αὐτὴν τινὰ παίζειν παιδιάν τὸν ἑαυτοῦ Δία Ἡράκλειτος λέγει. Ἰππόλ.
 Δίρ. ἐπιγλ. IX. 9. κίτων παῖς ἐστὶ παίζων, πεττεύων' παιδὸς ἢ βασιληΐη.

Ἐν ᾧ λοιπὸν ὁ Παρμενίδης ἀρνεῖται τὸ γίνεσθαι, ἵνα τηρήσῃ καθαρὸν τὸ εἶναι, τάνάπαλιν ὁ Ἡράκλειτος ἀρνεῖται τὸ εἶναι, ἵνα μὴ τὸν νόμον τοῦ γίνεσθαι ἀποβάλλῃ. Ἐν ᾧ ὁ Παρμενίδης τὴν ἔννοιαν τῆς μεταβολῆς καὶ τῆς κινήσεως διακηρύττει ἀπάτην τῶν αἰσθήσεων, ὁ Ἡράκλειτος διακηρύττει ἀπάτην τῶν αἰσθήσεων τὴν ἔννοιαν τοῦ σταθεροῦ ὄντος. Ἐν ᾧ ἐκεῖνος τὸν συνήθη τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι θεωρεῖ διάστροφον, διότι παραδέχεται γένεσιν καὶ φθοράν, ὁ Ἡράκλειτος θεωρεῖ ἐπίσης διάστροφον τὴν κοινήν δόξαν διὰ τὸν ἀντίθετον λόγον, ἥτοι διότι παραδέχεται ὄντα μόνιμα καὶ σταθερὰ ἐν τῷ κόσμῳ.

Πρῶτον στοιχεῖον τοῦ παντός τὸ πῦρ. Ἡ μεταφυσικὴ περὶ τῆς ῥοῆς πάντων τῶν ὄντων ἀρχὴ καθίσταται τῷ Ἡρακλείτῳ φυσικῇ θεωρίᾳ. Τὸ ζῶν καὶ κινούμενον ἐν τῇ φύσει ἐστὶ κατ' αὐτὸν τὸ πῦρ. Οὐσία καὶ ἀρχὴ πάντων ἐστὶ τὸ πῦρ. «Ἐκ πυρός πάντα καὶ εἰς πῦρ πάντα τελευτᾷ». «Κόσμον τόνδε τὸν αὐτὸν ἀπάντων οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν· ἀλλ' ἦν αἶψα καὶ ἔστι καὶ ἔσται πῦρ ἀείζων· ἀπτόμενον μέτρῳ καὶ σβεινύμενον μέτρῳ». Τὸ πῦρ κυβερνᾷ πάντα ἀδιελίπτως· «τὰ πάντα οἰακίζει κεραυνός». Πρὸς τὴν ἀδιέλειπτον καὶ ἀέναν τῶν φυσικῶν φαινόμενων μεταβολὴν κατ' ἀλλήλους ἀρχὴ ἐφάνετο τῷ φιλοσόφῳ τὸ πῦρ, διότι ἀκατάπαυστως εἰς ἄλλα στοιχεῖα μετακίνει, διαδύεται πάντα τοῦ κόσμου τὰ μέρη αἰωνίως κυκλοφοροῦν ἐν αὐταῖς καὶ ἐν ἐκάστῳ ἄλλην λαμβάνει ποιότητα, διότι γεννᾷ τὰ κατ' ἕνα ὄντα καὶ πάλιν εἰς ἑαυτὸ ἀνακλύεται· διότι τὴν ἀκατάπαυστον τῆς φύσεως κίνησιν παράγει διὰ τῆς ἀπολύτου κινήσεως αὐτοῦ.

Πῦρ δὲ ἢ κεραυνὸν ἢ πρηστῆρα λέγων νοεῖ ὁ Ἡράκλειτος οὐ μόνον τὸ ὄρατὸν πῦρ καὶ τὴν φλόγα, ἀλλὰ καθόλου τὸ θερμὸν, τὴν ἀναθυμίασιν, τὴν πνοήν ἴσως καὶ τὸν αἰθέρα. «Ἐνεκα τῆς γενικωτέρας ταύτης ιδιότητος τῆς λέξεως πυρός ἔλεγεν ὁ Ἡράκλειτος ὅτι

Λ ο υ κ. Βίων πρᾶσις αὐτὸ γὰρ ὁ αἰὼν ἐστὶ, παῖς παίξων, πεσσεύων, διαφερόμενος (κατὰ B e r n a y s συνδιαφερόμενος=ἐν τῷ διαφέρεισθαι συμφερόμενος). Ἐπὶ τῷ «παῖς πεσσεύων» ἀναφέρεται πάντως καὶ ὁ πεπτευτῆς τοῦ Ἰλιάτωνος ἐν Νόμοις Γ', 903 d. «Κυκλήτην» δ' ἐκάλει τὸν Ἡράκλειτον ὁ Ἐπίκουρος. Διογ. Λαέρτ. Γ', 8.

τὸ πῦρ οὐδέποτε δύνηι· διότι ὡς γενικωτάτη οὐσία ἐνυπάρχει ἐν πᾶσι ταῖς οὐσίαις. Τὸ ἀρχέγονον τοῦτο μεταμορφοῦται εἰς διαφορώτατα σχήματα· αὕτη δὲ ἡ μεταμόρφωσις αὐτοῦ ἐστὶν ἡ γέννησις τῶν ὄντων· «πυρρὸς τ' ἀνταμείβεσθαι πάντα, λέγει, καὶ πῦρ ἀπάντων, ὡσπερ χρυσοῦ χρήματα καὶ χρημάτων χρυσός». Ἐκ τούτου δὲ τοῦ παραδείγματος καθίσταται φανερόν ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ὑπελάμβανε τὴν γένεσιν τῶν ὄντων ἐκ τοῦ πρώτου στοιχείου γινομένην οὐχὶ ἀπλῶς διὰ συνθέσεως καὶ χωρισμοῦ, ἀλλὰ διὰ μεταβολῆς, διὰ κατὰ ποιὸν ἀλλοιώσεως· διότι κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν ἐμπορευμάτων ἀντὶ χρυσοῦ μένει οὐχὶ ἡ ὕλη ἀλλὰ μόνον ἡ ἀξία ἡ αὐτή.

Ὅθεν ἐσφαλμένως ὁ Ἑρμείας, ὁ Συμπλίκιος, ὁ Λουκρήτιος καὶ ἄλλοι παρεστᾶσι τὸν Ἡράκλειτον γεννῶντα τὰς γενέσεις καὶ φθορὰς διὰ πυκνώσεως καὶ αραιώσεως τῶν στοιχείων καὶ τοῦ πυρός. Συμβαίνει τῷ ὄντι πύκνωσις τις καὶ ἀραίωσις, ὅταν τὸ πῦρ μεταβάλληται εἰς ὕδωρ καὶ τοῦτο πάλιν εἰς γῆν καὶ τάνάπαλιν, ἀλλ' ἡ πύκνωσις καὶ ἀραίωσις ἐνταῦθα ἐστὶν οὐχὶ ἡ αἰτία τῆς γενέσεως τοῦ ὕγρου ἐκ τοῦ πυρός ἢ τῆς γῆς ἐκ τοῦ ὕγρου, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα. Ἐπειδὴ δὴ ἡ μεταβάλλεται κατὰ ποιὸν τὸ πρῶτον στοιχεῖον καὶ γίνεται τὸ πῦρ ὕδωρ ἢ τὸ ὕδωρ γῆ, ἀποτέλεσμα τῆς μεταβολῆς αὐτῆς ἀφυκτόν ἐστὶν ἡ πύκνωσις, καὶ ἐπειδὴ ἡ γῆ μεταβάλλεται κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ γίνεται ὕδωρ καὶ τοῦτο πάλιν πῦρ, ἔπεται κατ' ἀνάγκην ἀραίωσις.

Ὅθεν δὲν ὀνομάζει τὴν μεταβολὴν ταύτην ἀραίωσιν ἢ πύκνωσιν, ἔνωσιν καὶ χωρισμόν, ἀλλὰ τροπὴν, ἀμοιβὴν, σβέννυσθαι καὶ ἀπνευσθαι, ζῶην καὶ θάνατον τῶν στοιχείων. Τοιαῦται δ' ἐκφράσεις παρ' οὐδενὶ τῶν ἄλλων φυσιολόγων ἀπαντῶσι. Τοῦ Ἡρακλείτου ἄρα ἡ δόξα ἐστὶν ὅπως διάφορος τῶν νέων φυσικῶν Ἰμπεδокλέους, Ἀναξαγόρου, Δημοκρίτου, οἵτινες παραδέχονται τὰ πρῶτα στοιχεῖα ἀμετάβλητα καὶ ἀναλλοίωτα. Τὸ πῦρ τοῦ Ἡρακλείτου γεννᾷ πᾶσαν ἀλλοίωσιν καὶ μεταβολὴν ἀδιαλείπτως αὐτὸ μεταβαλλόμενον, τὰ δὲ στοιχεῖα τῶν νέων φυσικῶν μένουσιν ἀμετάβλητα καὶ ἀναλλοίωτα ἐν τῇ τῶν καθ' ἕκαστον ὄντων μεταβολῇ.

Αἰ ἀ ν τ ῖ θ ἔ σ ε ι ς. Ἐκ τῆς φύσεως τῶν ὄντων ἔπεται ὅτι πάντα ἀνεξαιρέτως ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς ἀντιθέσεις. Πᾶσα μεταβολὴ ἐστὶν μετάθεσις ἀπὸ καταστάσεώς τινος εἰς ἄλλην ἀντίθετον. Ἀφ' οὗ

τὰ πάντα μεταβάλλονται καὶ ἐν τῇ μεταβολῇ ταύτῃ ἔγκειται ἡ ὑπαρξίς αὐτῶν, ἔπεται ὅτι πᾶν οἶον δῆποτε κεῖται μέσον μεταξύ ἀντιθέτων καὶ ὅτι οἶον δῆποτε σημεῖον ἐν τῇ ῥοῇ τοῦ γίνεσθαι καὶ ἂν λάβῃ τις, αἰείπειτ' ἔχει μόνον σημεῖόν τι μεταβάσεως καὶ ὄριον, ἐν ᾧ συνάπτονται ἀντίθετοι ιδιότητες καὶ καταστάσεις. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ πάντα εὐρίσκονται ἐν ἀδιαλείπτῳ μεταβολῇ, ἔχει ἕκαστον ἐν ἑαυτῷ αἰείποτε ἀντιθέσεις, ἔστιν ἕνα καὶ οὐκ ἔστι, καὶ οὐδενὸς δύναται νὰ κατηγορηθῇ τι, οὐ γὰρ μὴ κατηγορεῖται συγχρόνως καὶ τὸ ἐναντίον. Ὁ Δημόκριτος ἐδίδασκεν ὅτι τὸ μέλι οὔτε γλυκὺ οὔτε πικρὸν ἔστι, κατὰ τὸν Ἡράκλειτον καὶ γλυκὺ καὶ πικρὸν ἔστι συγχρόνως τὸ μέλι.

Καὶ ὅλη ἡ φυσικὴ ζωὴ ἐστὶν ἀκατάπαυστος μεταβολὴ ἐναντίων καταστάσεων καὶ φαινομένων καὶ πᾶν καθ' ἕκαστον ὃν ἔστιν ἡ μᾶλλον γίνεται τοῦθ' ἔπερ ἔστι μόνον διὰ τῆς ἀκαταπαύστου ἐμφανίσεως τῶν ἐναντίων, ὧν ἐν τῷ μέσῳ αὐτὸ κεῖται. «Πάντα κατ' ἔριν γίνονται», λέγει, καὶ «πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι πάντων δὲ βασιλεύς», τὸ δίκαιον καὶ ἡ τάξις τοῦ κόσμου. διὸ ἐμέμφετο τῷ Ὀμήρῳ ὅτι ἐποιήσατο τὴν εὐχὴν αἴως ἔρις ἕκ τε θεῶν ἕκ τ' ἀνθρώπων ἀπόλοιτο»· «οἰχήσεσθαι γάρ φησι πάντα», ἐὰν ἐκλίπη ἡ ἔρις. Ἦν συνύπαρξιν τῶν ἀντιθέσεων ἐκφράζει ὁ Ἡράκλειτος διὰ διαφόρων ἐκφράσεων· οἶον τὸ ἀντίξουν συμφέρον. Ἐκ τῶν διαφερόντων τόνων καλλίστη ἁρμονία γίνεται. Ἐξ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς προκύπτει νέα ζωὴ. Διαφερόμενον αἰεὶ συμφέρεται. Ἡ σύμπηξις τοῦ κόσμου στηρίζεται ἐπὶ ἐγκυτῆς ἁρμονίας ὡς ἡ τοῦ τόξου καὶ τῆς λύρας : «παλίντονος γὰρ ἁρμονία κόσμου, ὡκωσπερ λύρης καὶ τόξου». Οὐλα καὶ οὐχὶ οὐλα, συμφερόμενον καὶ διαφερόμενον, συναῖδον καὶ διαῖδον»· ἀνάγκη νὰ ἐνωθῶσιν, ἵνα ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἐνὸς πάντα γένωνται. Ἐνὶ λόγῳ τοῦ κόσμου παντὸς ἄρχει ὁ νόμος τῆς ἀντιθέσεως.

Ἀλλὰ διὰ ταύτην ἀκριβῶς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀντιθέσεων μέμφονται τῷ Ἡρακλείτῳ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ ἐρμηνευταὶ αὐτοῦ, ὅτι ἀρνεῖται τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιφάσεως, ὅτι ὑπολαμβάνει τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι ταῦτόν ἄτε λέγων πάντα εἶναι καὶ μὴ εἶναι καὶ ἐπομένως ποιῶν πάντα ἀληθῆ· διότι ταῦτόν ἐσται ἀγαθὸν καὶ οὐκ ἀγαθὸν καὶ ἀνθρώπος καὶ ἵππος. Τοῦναντίον δὲ ὁ Ἐγγελοσ καὶ ὁ Λα-

σάλλης ἐπαινοῦσιν αὐτόν, ὅτι τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων, τὴν ταυτότητα τοῦ εἶναι καὶ μὴ εἶναι πρῶτος ἐνόησε καὶ ὑπεστήσατο βάσιν τοῦ συστήματος αὐτοῦ. Ἄλλ' οὔτε τὸ πρῶτον οὔτε τὸ δεύτερον ἐστὶν ἀπολύτως ὀρθόν. Ἦν ἀρχὴν τῆς ἀντιφάσεως θὰ ἤρνεϊτο ὁ Ἡράκλειτος τότε μόνον, ἂν ἰσχυρίζετο, ὅτι ἐναντία ἰδιότητες δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῷ αὐτῷ ὑποκειμένῳ οὐ μόνον συγχρόνως ἀλλὰ καὶ ὁμοίως. Ἄλλ' ὁ Ἡράκλειτος οὐδὲν τοιοῦτον ποιεῖ· λέγει μὲν ὅτι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ὄν λαμβάνει τὰς ἐναντίας μορφὰς καὶ ὅτι ἐν ἐκάστῳ ὄντι συνάπτονται αἱ ἐναντία ἰδιότητες καὶ καταστάσεις, ὧν μεταξύ αἰωρεῖται αὐτὸ ὡς γινόμενον, ἀλλ' ὅτι ὁμοίως, ἥτοι ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἀναφορᾷ, ἀναφέρονται εἰς αὐτὸ τὰ ἀντίθετα, τοῦτο δὲν λέγει, καὶ δὲν λέγει τοῦτο βεβαίως διὰ τὸν λόγον, ὅτι οὕτω ἠπόρησεν ὁ Ἡράκλειτος πῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα ὡς πρὸς τοῦτο· πρῶτος ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἠπόρησε περὶ τούτου⁽¹⁾. Ἄλλ' ἔτι ἦττον ἐξεφράσθη ὁ Ἡράκλειτος περὶ τῆς ἐνότητος τῶν ἀντιθέσεων, περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ εἶναι καὶ μὴ εἶναι οὕτω καθολικῶς. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν τοῦτο ἐκ τῶν ἐκφράσεων αὐτοῦ. Διότι ἐντελῶς διάφορόν ἐστι τὸ λέγειν : Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ὄν ἐστὶ φῶς καὶ σκότος, ἡμέρα καὶ νύξ, ἐν καὶ τὸ αὐτὸ γεγονός ἐστὶ τὸ γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι κ.τ.λ. καὶ τὸ λέγειν : οὐδεμία διαφορά ἡμέρας καὶ νυκτός, τοῦ εἶναι καὶ μὴ εἶναι καθ' ἑαυτά· ὅπως διάφορόν ἐστι τὸ ἰσχυρίζεσθαι τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων συγκεκριμένως καὶ ἀφρημένως, τὴν συνύπαρξιν αὐτῶν ἐν τῷ αὐτῷ ὑποκειμένῳ καὶ τὴν ταυτότητα αὐτῶν.

Ἐκ τῶν παραδειγμάτων, ἅπερ ἐπάγεται ὁ Ἡράκλειτος, προκίπτει ἐκεῖνος μόνος ὁ ἰσχυρισμός, ὁ πρῶτος· δὲν εἶχε δὲ καὶ ἀφορμὴν νὰ προχωρήσῃ καὶ περαιτέρω, διότι δὲν ἐθεράπευεν ὁ Ἡράκλειτος τὴν θεωρητικὴν λογικὴν, ἀλλὰ τὴν φυσικὴν. Ὑπὸ ποίους ὄρους καὶ κατὰ ποίαν ἔννοιαν ἡ συνύπαρξις τῶν ἐναντίων ἐστὶ δυνατὴ, περὶ τούτου δὲν ἠπόρησεν ὁ Ἡράκλειτος.

Ἐ ν ω σ ι ς ἀ ν τ ι θ έ σ ε ω ν. Ὅπως ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἀναλύωνται πάντα εἰς ἀντιθέσεις, οὕτως ὑπάρχει ὡσαύτως ἀνάγκη νὰ συνέρχωνται πάλιν αἱ ἀντιθέσεις εἰς ἐνότητα· διότι αἱ ἀντιθέσεις

(1) Zeller ἀτίθι I. 601.

κατάγονται ἀπὸ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος, ὅπερ ἐν τῇ πορείᾳ τῶν μεταβολῶν αὐτοῦ γεννᾷ καὶ αἴρει πάλιν αὐτὰς καὶ ἐν παντί ἐκυτὸ ἐκφάνει καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν ἀντιμαχομένων ἐνεργειῶν δικτηρεῖ πάντα ὡς ἓν. Ἐν ᾧ χωρίζεται ἀφ' ἐκυτοῦ, ἐνοῦται μεθ' ἐκυτοῦ, ἐκ τῆς διαμάχης προκύπτει τὸ εἶναι, ἐκ τῆς ἀντιθέσεως ἢ συνάφεια, ἐκ τῆς ἀνομιοσύνης ἢ συμφωνία. Ἐκ πάντων γίνεται ἓν. Ἄπαντα συντελεῖ ὁ θεὸς πρὸς ἀρμονίαν τῶν ὄλων καὶ τὰ ἀνόμοιά εἰσι τῷ θεῷ ὅμοια, καὶ τὰ τοῖς ἀνθρώποις κακὰ φαινόμενα τῷ θεῷ εἰσιν ἀγαθὰ καὶ ἐκ πάντων ἀποτελεῖται ἡ κεκρυμμένη ἐκείνη ἀρμονία τοῦ κόσμου, ἣτις οὐδεμίαν σύγκρισιν ἔχει πρὸς τὸ κάλλος τῶν ὄρατῶν. «ἀρμονία γὰρ ἀφανῆς φανερῆς κρέσσων». Τοῦτό ἐστιν ὁ θεῖος νόμος, ᾧ πάντα εἰσὶν ὑπήκοα, ἡ Δίκη, ἥ τις τοὺς θεσμούς οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ δύναται νὰ παραβῆ, ἡ εἰμαρμένη ἢ ἀνάγκη, ἣτις πάντων δεσπόζει. Αὕτη τοῦ κόσμου ἡ τάξις ὡς δύναμις ἐνεργὸς νοσημένη ὀνομάζεται σοφία τὸν κόσμον κυβερνῶσα, λόγος, Ζεὺς, θεὸς καὶ καθ' ὅσον γεννᾷ τὴν ἀτελεύτητον σειρὰν τῶν κοσμικῶν περιόδων καὶ τὰς ἐν ταύταις ἀναπτυσσομένας καταστάσεις καλεῖται αἰὼν. Πᾶσαι αἱ ἔννοιαι αὗται σημαίνουνσι τὸ αὐτό. Τὴν κοσμοποιὸν δὴλα δὴ δύναμιν ὡς ἐνεργὸν ὑποκείμενον δὲν διακρίνει ὁ Ἡράκλειτος ἀπὸ τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως τοῦ κόσμου. Αὕτη ἔμως ἡ κοσμοποιὸς δύναμις συμπίπτει παρ' αὐτῷ πρὸς τὸ πρῶτον τοῦ κόσμου στοιχεῖον. Ὁ θεὸς ἢ ὁ νόμος τοῦ κόσμου δὲν διακρίνονται ἀπὸ τοῦ ἀρχηγόου πυρός. Τὸ πρῶτον ὄν πλάττει πάντα ἐξ ἐκυτοῦ, διὰ τῆς ἰδίας ἐαυτοῦ δυνάμεως, κατὰ τὸν ἐν αὐτῷ ὑπάρχοντα νόμον. Ἡ περὶ τοῦ κόσμου θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου ἐστὶν ἄρα καθαρὰ πανθεΐα. Ἡ θεία οὐσία τῇ ἀνάγκῃ τῆς ἐαυτῆς φύσεως ὑπέκουσα μεταβαίνει ἀδιαλείπτως εἰς τοὺς ἐπαλλάσσοντας τύπους τοῦ πεπερασμένου, τὸ δὲ πεπερασμένον ἔχει τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ ἐν τῷ θεῷ, ὅπερ ἐστὶν ἐν ἀμερίστῳ ἐνότῃτι στοιχεῖον, αἰτία καὶ νόμος τοῦ κόσμου.

Κ ο σ μ ο λ ο γ ί α. Τὸ πρῶτον στοιχεῖον, ἦτοι τὸ πῦρ, μεταβάλλεται κατὰ πρῶτον εἰς ὕδωρ ἢ θάλασσαν καὶ ἐκ τοῦ ὑγροῦ τούτου κατὰ τινα κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν γινομένην μεταβολὴν προέρχονται ἡ γῆ καὶ τὸ θερμὸν ἢ ὁ πρηστήρ. Τὰ ὅρια τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς κεῖνται μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων, πυρός, ὕδατος, γῆς. Ὅθεν λέγει «ψυχῆσαι θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδαι δὲ θάνατος γῆν

γενέσθαι· ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ἰσχυρή». Ὁ Ἡράκλειτος λοιπὸν θεωρεῖ τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ καὶ τὴν γῆν ὡς τὰς κυριωτάτας μορφάς, ἃς διέρχεται τὸ στοιχεῖον κατὰ τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ, τὰ δὲ τρία ταῦτα ὑπολαμβάνει ὡς τὰς πρώτας ἐμφανίσεις τοῦ ἀρχηγόνου στοιχείου, ἥτοι ὡς τὰ σώματα ἐκεῖνα, ἐφ' ἃ δύνανται ν' ἀναχθῶσι πάντα τὰ λοιπά, καὶ ἅτινα κατὰ τὴν εἰρημένιν τάξις προέρχονται ἐξ ἀλλήλων. Ὅτι δὲ ἡ βαθμολογικὴ πορεία ἐν ἑκατέρωθεν ὁμίαι τηρεῖται, ἐκφράζει ἡ πρότασις «ἢ ὁδὸς ἄνω καὶ κάτω μία». Ἡ πρότασις αὕτη διδάσκει ἡμᾶς προσέτι ὅτι ὁ Ἡράκλειτος τὴν κατ' οὐσίαν μεταβολὴν ἐνόει συγχρόνως καὶ ὡς μεταβολὴν κατὰ τύπον. Ὅσῳ μᾶλλον πλησιάζει σῶμά τι πρὸς τὴν τοῦ πυρὸς φύσιν, τόσῳ ὑψηλότερον ἀνέρχεται, ὅσῳ ἀπωτέρω ταύτης ἀπομακρύνεται, τόσῳ βαθύτερον καταπίπτει· εἰς τοῦτο δὲ ἦγεν ἤδη καὶ ἡ κατ' αἰσθησιν παρατήρησις. Ἡ μεταμόρφωσις τῆς ὕλης κινεῖται κατὰ ταῦτα κύκλῳ. Ἀπομακρυνθεῖσα ἐν τῇ γῇ ἢ στοιχειώδης αὐτῆς ποιότης ὡς ἀπώτατα τῆς πρώτης αὐτῆς μορφῆς ἐπιστρέφει πάλιν διὰ τῆς προτέρας διὰ μέσου βαθμίδος εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς. Τὸ ὁμοιόμορφον καὶ ἡ σταθερὰ τάξις τῆς κινήσεως ταύτης ἐστὶ τὸ μόνον, ὅπερ ἐν τῇ ῥοῇ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς διαμένει. Ἡ ὕλη μεταβάλλει ἀδιαλείπτως τὴν τε φύσιν καὶ τὸν τόπον αὐτῆς καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν οὐδέποτε διαμένει τὸ αὐτὸ κατὰ τὴν ὕλικὴν αὐτοῦ σύστασιν ὡς ἦτο πρότερον. Ἐκαστὸν ἐστὶν ἀδιάκοπός τις μεταμόρφωσις καὶ σὺν ταύτῃ τῇ μεταμορφώσει ὑφίσταται ἀδιαλείπτου ἀπορροῆν τῶν ὕλικῶν αὐτοῦ μερῶν, τὰ δ' ἀπομακρυνόμενα ὕλικὰ μέρη ἀνάγκη νὰ ἀναπληρῶνται ἀδιαλείπτως διὰ τῆς εἰσορῆς ἄλλων μερῶν, μεταβαίνοντων διὰ τῆς πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω ὁδοῦ εἰς τὴν θέσιν καὶ τὴν φύσιν αὐτοῦ. Τὸ φάσμα τῆς σταθερᾶς τῶν ὄντων μονῆς προκύπτει ἄρα ἐντεῦθεν, ὅτι τὰ ἀπερχόμενα μέρη ἀντικθίστανται διὰ τῆς εἰσορῆς ἄλλων κατὰ τὸ αὐτὸ μέτρον. Εἰς τὸ ὕδωρ προσέρχεται τόση ὑγρασία ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ τῆς γῆς, ὅσον ἀποβάλλει φῶς καὶ γῆν κ.τ.λ. Τὸ δέ μένον ἐν τῇ τῶν ὄντων ῥοῇ ἐστὶν οὐχὶ ἡ ὕλη ἀλλ' ἡ σχέσις τῆς ὕλης. Ὁ κόσμος ὡς ὅλον θὰ μένη ὁ αὐτός, ἐφ' ὅσον τὰ στοιχεῖα κατὰ τὴν αὐτὴν σχέσιν μεταβαίνουσιν εἰς ἀλλήλα, καὶ ἐν ἑκαστῷ ὄνθι ὑπάρχη τὸ αὐτό, ἐφ' ὅσον ἐν τῷ αὐτῷ ὁρισμένῳ τόπῳ τοῦ σύμπαντος ἢ αὐτῇ κανονικότητι τῆς ἀλλα-

γῆς τῶν στοιχείων συμβαίνει. Ἐπομένως ἕκαστον ὃν ἐστὶ τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ μόνον τούτου ἕνεκα, διότι τὰ ἀντίθετα ρεύματα τῶν εἰσρεόντων καὶ ἐκρεόντων στοιχείων συνκιντῶνται ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν αὐτὴν ὁρισμένην διεύθυνσιν καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ὁρισμένην τάξιν. Ἡ κανονικότης τοῦ γεγονότος τούτου καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου ἰσομονία, δίκη, εἰμαρμένη, διευθύνουσα τὸν κόσμον σοφία κ.τ.λ. Ἐκ μὲν τῆς ἀλλαγῆς τῶν στοιχείων προέρχεται ἡ ῥοῆ πάντων τῶν ὄντων, ἐκ δὲ τῆς ἀντιθέσεως τῶν ὁδῶν πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω προέρχεται ὁ ἐν τῷ κόσμῳ νόμος τῆς διαμάχης.

Πλήρη περιγραφὴν τῆς φύσεως οὐδὲ διενούθη ὁ Ἡράκλειτος. Ἐχομεν αὐτοῦ ἀστρονομικὰς τινὰς μόνον καὶ ἀνθρωπολογικὰς δόξας. Ὁ ἥλιός ἐστι κατ' ἡμέραν νέος, διότι τὸ φῶς αὐτοῦ τρέφεται ὑπὸ τῶν ἀνιουσῶν ἐκ τῆς θαλάσσης ἀναθυμιάσεων. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἥλιος οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ἀναθυμιάσεων ὄγκος. Δεχόμενος δ' ὁ Ἡράκλειτος ὅτι αἱ ἀναθυμιάσεις αὗται τὴν ἡμέραν κατηναλίσκοντο καίωμεναι, τὴν δὲ πρωΐαν πάλιν ἐγεννῶντο, κατέληγεν εἰς τὴν δόξαν, ὅτι ὁ ἥλιός ἐστι «νέος ἐφ' ἡμέρῃ». Ὁ Ἡράκλειτος ἐνόμιζεν ὅτι ἐν τῷ περιέχοντι ὑπάρχουσι σκάφαι ἐπιστραμμέναι κατὰ τὸ κοῖλον πρὸς ἡμᾶς ἐν ταύταις δ' ἀθροίζόμεναι αἱ λαμπραὶ ἀναθυμιάσεις ἀποτελοῦσι φλόγας, αἵτινές εἰσι τὰ ἄστρα. Περὶ τῶν ἀστέρων δὲν ἠρεύνησε, διότι ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τὸν ἡμέτερον κόσμον ὑπάρχει πολὺ μικρά. Αἱ περὶ τῶν ἄλλων οὐρανίων φαινόμενων ἐξηγήσεις αὐτοῦ εἰσι λίαν ἐλλιπεῖς, ὥστε δὲν δυνάμεθα νῦν συγκροτήσωμεν ἐξ αὐτῶν τὴν περὶ τῶν οὐρανίων φαινόμενων θεωρίαν αὐτοῦ (1).

Ὁ κόσμος συνίσταται καὶ διαλύεται ἐναλλάξ καὶ πάλιν συνίσταται καὶ διαλύεται, ἥτοι ὅτε μὲν μεταβάλλεται εἰς τήνδε τὴν διακόσμησιν, ὅτε δὲ φθείρεται εἰς πῦρ, «ἐκκυροῦται καὶ τοῦτο αἰεὶ διατελεῖ οὕτως» λέγει ὁ Ἀριστοτέλης περὶ Ἡρακλείτου.

Ἄλλ' ὡς πᾶν ἐν τῷ κόσμῳ γινόμενον ἔχει τὸ ὁρισμένον αὐτοῦ μέτρον, οὕτω καὶ ἡ διάρκεια τῶν μεταβολῶν τοῦ κόσμου ἐστὶν ὁρισμένη. Πρὸς τοῦτο ἐδέχετο ὁ Ἡράκλειτος ἡλιακὸν ἔτος ἐκ 10,800 ἢ 18,000 ἐνιαυτῶν. Καὶ τὴν μὲν τῶν ἐναντίων γένεσιν, ἥτοι τὴν

(1) Διογ. Ὁ', α', 9 κ. ἐφ. καὶ Στoβ. Ἐκλ. I. 594.

κοσμοποιίαν ὠνόμαζεν ὁ Ἡράκλειτος πόλεμον καὶ ἔριν, τὴν δ' ἔνωσιν τῶν κεχωρισμένων καὶ διηρημένων, ἤτοι τὴν ἐκπύρωσιν, ὠνόμαζεν εἰρήνην καὶ ὁμολογίαν. Τὴν κατάστασιν τῶν διηρημένων ὄντων ἐκάλει χρημοσύνην, ἤτοι ἔνδειαν, τὴν δὲ τῆς ἐνώσεως αὐτῶν, ἥτις διὰ τῆς ἐκπυρώσεως γίνεται, κόρον, ἤτοι πλήρωσιν. Ἐν τῇ ἀντιθέσει ταύτῃ κινεῖται πάντοτε ἡ τοῦ κόσμου ζωὴ καὶ κατὰ μέρος καὶ καθόλου, ἀλλ' ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πάντοτε ὄν ἐστίν, ὅπερ ἐν τῇ μεταβολῇ τῶν μορφῶν ἐκφάνεται, τὸ δημιουργικὸν πῦρ ἐστὶ τὸ γινόμενον πάντοτε καὶ ἀπολλύμενον. Ὁ θεὸς ἐστὶ πόλεμος καὶ εἰρήνη, χρημοσύνη καὶ κόρος.

Ἀνθρωπολογία. Ὡς πάντα οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος κατὰγεται ἀπὸ τοῦ πυρός. Ἀλλὰ τὰ δύο αὐτοῦ μέρη εἰσὶ διάφορα ἀλλήλων, τὸ μὲν σῶμα καθ' ἑαυτὸ τὸ ἀδρανές ἐστὶ καὶ ἀψυχον, διὰ τοῦτο, ὅταν καταλίπῃ αὐτὸ ἡ ψυχὴ, ἀποβαίνει βδελυγμίας ὑποκείμενον (ἀνέκυσ κοπρίων ἐκβλητίεροι), ἡ δὲ ψυχὴ, τὸ αἰδίον τοῦτο μέρος τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας, διαφυλάττει καθαρὸν τὸ θεῖον πῦρ ἐν ἑαυτῇ. Ὅσοι δὲ καθαρώτερον ἐστὶ τὸ πῦρ, τοσούτω καὶ ἡ ψυχὴ τελειότερα: «αὕτη ψυχὴ σοφωτάτη τε καὶ ἀρίστη» καί, ὡς ἡ ἀστραπὴ διὰ τῶν νεφῶν, οὕτω καὶ αὕτη διὰ τοῦ σώματος δειπταται. Ἐὰν δὲ ὑγρανθῇ, ἀπόλλυσι τὴν νοητικὴν αὐτῆς δύναμιν. Ἐντεῦθεν ἠρμήνευεν ὁ Ἡράκλειτος τῶν μεμεθυμένων τὴν ἀνοίαν: «ἀνὴρ ὀκότεν μεθυσοθῆ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου σφαλλόμενος οὐκ ἐπαΐων ὄκη βαίνει, ὑγρὴν τὴν ψυχὴν ἔχων». Ὡς πάντα διατέλουσιν ὄντα ἐν ἀκαταπαύστῳ μεταβολῇ καὶ γεννῶνται ἐκ νέου, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ, ἥς τὸ πῦρ οὐ μόνον ἐξῶθεν εἰσῆλθεν εἰς τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἔξω πυρός τρέφεται καὶ συντηρεῖται. Ὁ Ἡράκλειτος παρεδέχετο ἄρα ὅτι ὁ λόγος ἢ τὸ θερμὸν ἐκ τοῦ περιέχοντος τὸ μὲν διὰ τῆς εἰσπνοῆς τὸ δὲ διὰ τῶν αἰσθητηρίων εἰσέρχεται ἐν ἡμῖν. Ἐὰν δὲ κλεισθῶσι καθ' ὑπνους ταῦτα, σκοτίζεται τὸ φῶς τῆς διανοίας, ὁ ἄνθρωπος περιορίζεται ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἰδίων φαντασμάτων. Ὅταν δὲ κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν ἀνοίγωνται τὰ αἰσθητήρια, ἀνάπτει πάλιν τὸ φῶς ἐκεῖνο. Ἐὰν δὲ παύσῃται ἢ διὰ τῆς πνοῆς κοινωνία μετὰ τῶν ἐκτός, σβέννυται διὰ παντός.

Ἡ ζωὴ λοιπὸν διαρκεῖ ἐφ' ὅσον ἐμψυχοῖ τὸν ἄνθρωπον τὸ θεῖον πῦρ, καὶ σβέννυται, ὅταν ἐγκαταλίπῃ αὐτόν. Προσωποποιῶν δ' ὁ

Ἡράκλειτος τὸ θεῖον τοῦτο εἰς θεοὺς λέγει : οἱ μὲν ἄνθρωποι εἰσι θνητοὶ θεοί, οἱ δὲ θεοὶ ἀθάνατοι ἄνθρωποι, ἡ ζωὴ ἡμῶν ἐστὶν ὁ θάνατος τῶν θεῶν καὶ ὁ θάνατος ἡμῶν ἡ ζωὴ ἐκείνων· διότι ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ζῆ, τὸ θεῖον μέρος τῆς οὐσίας αὐτοῦ ὑπάρχει συνηνωμένον μετὰ ταπεινῶν στοιχείων, ὅταν δὲ ἀποθάνῃ, ἀπαλλάσσεται αὐτῶν. Μετὰ θάνατον αἱ ψυχαὶ διαπορεύονται τὴν πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω ὁδόν, εἰσέρχονται εἰς σώματα, διότι χρήζουσι μεταβολῆς καὶ διότι τὸ ἐπιμένειν ἐν τῇ αὐτῇ καταστάσει φέρει αὐταῖς κάματον, τὸ δὲ μεταβάλλειν κατάστασιν παρέχει ἀνάπαυσιν. Καὶ ἐξ ἄλλων φέρεται ὅτι ἀπένεμε ταῖς τοῦ σώματος ἀπαλλαγείσαις ψυχαῖς διάρκειαν. Οὕτω π. χ. λέγει «ἄνθρώποις μένει ἀποθανοῦσιν ἴσοσα οὐκ ἔλπονται οὐδὲ δοκέουσι». Ἀλλαχού ὑπισχνεῖται τοῖς ἐνδόξως ἐν ταῖς μάχαις πεσοῦσιν ἀμειβήν : αἰόροι γὰρ μέζονες μέζονας μοίρας λαγχάνουσι— ἀρηιφάτους οἱ θεοὶ τιμῶσι καὶ οἱ ἄνθρωποι». Ἐν τινι ἄλλῳ ἀποσπάσματι ἐκφράζεται περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ψυχῶν ἐν τῷ "Ἄδῃ (αἱ ψυχαὶ δομῶνται καθ' "Ἄδην). Ποιεῖται λόγον περὶ δαιμόνων (πάντα ψυχῶν εἶναι καὶ δαιμόνων πλήρη) καὶ παρίστησιν αὐτοὺς ὡς φύλακας οὐ μόνον ζώντων ἀλλὰ καὶ νεκρῶν. Ἡ γνώμη λοιπὸν τοῦ Ἡρακλείτου ἐστὶν ὅτι αἱ ψυχαὶ ἐξ ἀνωτέρας τινὸς ὑπάρξεως εἰσέρχονται εἰς τὸ σῶμα, μετὰ δὲ τὸν θάνατον, ἂν ἐγένοντο ἄξια, ἐπιστρέφουσιν εἰς καθαρώτερον βίον ὡς δαίμονες, εἰ δὲ μή, μεταβαίνουσιν εἰς τὸν "Ἄδην.

Γένεσις τῆς γνώσεως. Σκοπὸς τῆς γνώσεώς ἐστὶν ἡ ἀλήθεια. Ἀλήθεια δ' ἐστὶν οὐχὶ τὰ αἰσθητά, τὰ βέοντα αἰεὶ καὶ παρερχόμενα, ὧν οὐδεμία γνῶσις ἐστὶ δυνατὴ, ἀλλὰ ἡ ὑπὸ τὰ αἰσθητά κεκρυμμένη ἀληθὴς τῶν ὄντων οὐσία, ἡ ἀέναντος αὐτῶν μεταβολῆ, τὸ γίνεσθαι, ἢ κεκρυμμένη ἁρμονία καὶ, ἵνα ἐκφράσωμεν τὴν διάνοιαν τοῦ Ἡρακλείτου συγκεκριμένως, τὸ αἰεζῶον πῦρ. Διὰ ποίας δὲ μεθόδου ζητητέον τὴν ἀλήθειαν; Περὶ τούτου οὐδεμίαν ἔχει νὰ παραδώσῃ ἡμῖν ὁ Ἡράκλειτος θεωρίαν διηρθρωμένην. Γινώσκει νὰ προφυλάττῃ μᾶλλον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πλάνης ἢ νὰ διδάξῃ πῶς νὰ εὕρωμεν τὴν ἀλήθειαν, ν' ἀποτρέπῃ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς σφλερᾶς μᾶλλον ἢ νὰ ὑποδείξῃ τὴν ὀρθὴν ὁδόν. Ἡ αἰσθησις ἐστὶν ἀνίκανός, λέγει, νὰ παράσχῃ ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν, διότι παρίστησιν ἡμῖν μόνον ἀδρανῆ καὶ πάντῃ νεκρῶν τοῦ κόσμου εἰκόνα, παρίστησιν ἡμῖν μόνον τὰ φαι-

νόμειν οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ἀληθῆ καὶ αἰδίων τῶν πραγμάτων οὐσίαν. Ἐκ αἰσθησεὶς γεννᾶται ἐκ τῆς συναντήσεως δύο κινήσεων, τῆς ἐπενεργείας τῶν ἐκτὸς ἡμῶν ὄντων ἐπὶ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, δι' ἧς δέχονται ταῦτα τὴν ἐπενέργειαν ταύτην κατ' ἴδιον τρόπον. Δὲν δύναται ἐπομένως ἡ αἰσθησεὶς νὰ δείξῃ ἡμῖν μόνιμὸν τι καὶ καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχον, ἀλλὰ μόνον μεμονωμένα φαινόμενα ὡς ταῦτα ἐν τῇ ἀσθεῖσθαι περιστάσει καὶ εἰς ταύτην τὴν ὀρισμένην αἰσθησεὶν παρίστανται. Διὰ τοῦτο, εἰ καὶ τιμᾶ τὴν αἰσθησεὶν ὁ Ἡράκλειτος καὶ μάλιστα τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν καὶ ἐκ τῶν δύο πάλιν ταύτων προτιμᾶ τὴν ὄρασιν ὡς ἀκριβεστέραν — αἴσθων ὄρασις, ἀκοή, μάθησις, ταῦτα ἐγὼ προτιμέω — ὀφθαλμοὶ γὰρ τῶν ὠτιῶν ἀκριβεστέροι μάρτυρες» — καθόλου ὅμως θεωρεῖ τὴν αἰσθησεὶν τῶν ἀνοήτους ψυχὰς ἐχόντων ἀπατηλήν: «Κακοὶ μάρτυρες ὀφθαλμοὶ καὶ ὠτα βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων». Ἐντεῦθεν ἀκριβῶς πηγάζει ὁ σφοδρότατος ἐκεῖνος πόλεμος, ὃν διεξάγει ὁ Ἡράκλειτος κατὰ τῆς κοινῆς δόξης, κατὰ τῶν πολλῶν, οἵτινες ἀκρίτως παραδίδονται τῇ μαρτυρίᾳ τῶν αἰσθησεῶν· ἐντεῦθεν ἡ ἀποστροφή πρὸς τὰς ματαίους τῶν ἀνθρώπων δόξας, πρὸς τὴν αἴσθησιν, ἣν ἐκάλει ἱερὰν νόσον, κατὰ τῆς ἀνοίας τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες νήπιοι ὄντες δὲν ἀκούουσι τὴν φωνὴν τοῦ Θεοῦ, κατὰ τῆς ἀκρισίας καὶ βλακειᾶς, ἣτις ἐπτοῆσθαι φιλεῖ ὑπὸ παντὸς λόγου, κατὰ τῆς ἐλαφροσύνης τῶν ἀσεβοῦντων περὶ τὴν ἀλήθειαν, τῶν μαρτύρων καὶ τεκτόνων τοῦ ψεύδους, ἐντεῦθεν ἡ καταφρόνησις αὐτοῦ πρὸς τὴν πωλυμάθειαν, ἣτις ἀντὶ νὰ ἐρευνήσῃ αὐτὴ προτιμᾶ νὰ μακράνῃ ἀταλαιπύρως παρὰ τῶν ἄλλων. Οὐχὶ λοιπὸν διὰ τῆς ἀνυπίστεως εἰς τὰς ἀπατηλὰς αἰσθησεὶς, οὐχὶ διὰ τῆς πρὸς τὰ φαινόμενα προσκολληθείας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀντεξετάσεως, διὰ τῆς νηητικῆς αὐτενεργείας προάγεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας. Δὲν πρέπει τις δυσχεραίνων ν' ἀποφεύγῃ τοὺς κόπους τῆς ζητήσεως: «Χρυσὸν οἱ διζήμενοι γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι καὶ εὗρισκουσιν ὀλίγον». Ὁ τὴν ἀλήθειαν ζητῶν δὲν πρέπει νὰ ᾖ νωρρότερος τοῦ ζητοῦντος χρυσόν. Οἱ φιλόσοφοι ἄνδρες ὀφείλουσιν «εὖ μάλα πολλῶν ἱστορίας εἶναι». Ἀλλὰ φυλαξώμεθα, συμβουλεύει, «μὴ εἰκῆ περὶ τῶν μεγίστων συμβαλλώμεθα». Οὐχὶ λοιπὸν διὰ τῆς αἰσθησεῶς ἀλλὰ διὰ τοῦ νοῦ δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν τὴν τὸ σύμπαν συγκρατοῦσαν καὶ διευθύνουσαν.

συφίαν· «ἐπίστασθαι γνώμην, ἢ τε οἰκίζει πάντα διὰ πάντων». Ἐκτ' ἐμέ, λέγει, δὲν ἐζήτησα νὰ μάθω παρ' ἄλλων, ἀλλ' ἐζήτησα αὐτὸς ἐμυτὸν· ἀεδιζησάμην ἐμεωυτὸν καὶ ἔμυθον παρ' ἐμυτοῦ πάντα.

Ἐὰ φαινόμενα ὡς τῆς αἰδίου οὐσίας φαινόμενα δύναται νὰ ὀδηγήσωσιν εἰς τὴν γνῶσιν αὐτῆς. Καὶ ἡ αἴσθησις ἐπομένως ἢ τῶν αἰσθητῶν φαινομένων γνῶσιν λαμβάνουσα δύναται νὰ ὀδηγήσῃ δι' αὐτῶν εἰς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, καθ' ἑαυτὴν ἄρα οὔτε ἀπόβλητός ἐστιν οὔτε ἀσυντελής, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι δὲν ποιοῦνται αὐτῆς ὀρθὴν χρῆσιν. Ἐντεῦθεν κεῖται τῶν ἀνθρώπων ἡ ἀμβλυωπία, ὅτι δὲν γινώσκουσι νὰ συλλογίζωνται τὰ ἀφανῆ ἐκ τῶν φανερῶν.

Ἐντεῦθεν προκύπτει ὅτι κατὰ τὸν Ἡράκλειτον τὸ ὑποκειμένον τῆς γνώσεώς ἐστι διττὸν· τὰ αἰσθητὰ καὶ ἡ ὑπὸ τὰ αἰσθητὰ κεκρυμμένη αἰδίου οὐσία, διττὰ δὲ εἰσι καὶ τὰ ὄργανα τῆς γνώσεως, ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις. Ἀλλ' ὅπως ἡ διττότης τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνώσεως φαινόμενη μόνον ἐστὶ, πράγματι δὲ ὑπάρχει μία ἀλήθεια καὶ ἡ ἐξωτερικὴ αὐτῆς ὕψις, οὕτω καὶ τὰ δύο ἐκεῖνα ὄργανα τῆς γνώσεως ἐν τι ἀποσκοποῦσι, τὴν γνῶσιν τῶν ἀφανῶν διὰ τῶν φανερῶν. Ἡ αἴσθησις ἄρα δὲν ὑπάρχει ἀπόβλητος καθ' ἑαυτὴν, ἀλλ' ὀφείλει νὰ προβαίῃ εἰς τὸ ἔργον τῆς γνώσεως ὠμματομένη δι' ἄλλης τινὸς ὑψηλοτέρας δυνάμεως, τοῦ νοῦ. Πᾶσα δὲ πλάνη καὶ ψεῦδος γεννᾶται παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, διότι ἀρνοῦνται αὐτῇ τὴν συνεργασίαν τοῦ ὅμματος τούτου. Ὅθεν δὲν ἀποβάλλει ὁ Ἡράκλειτος τὴν αἴσθησιν ὡς πάντῃ ἀχρηστον ἢ ὡς ἔγρουσεν κατ' ἀνάγκην εἰς τὸ ψεῦδος, ἀλλὰ φέγει τὴν ἄνοιαν αὐτῆς χρῆσιν.

Πῶς δὲ γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἡ γνῶσις; ἀρὰ γε τῷ ὁμοίῳ, ὡς ἐδόξαζεν ὁ Παρμενίδης; Οὐχί, ἀλλὰ «τῷ ἐναντίῳ». Δὲν γινώσκονται δηλ. τὰ ὅμοια τοῖς ὁμοίοις, ἀλλὰ τῷ ἐναντίῳ. Ἡ αἴσθησις κατὰ τὸν Παρμενίδην ἐστὶν ἀλλοίωσις· ἀπαιτεῖ δὲ ἡ ἀλλοίωσις αὕτη δύο τινά· πρῶτον πρέπει νὰ ἐπιδράσῃ τὸ ἐκτὸς ὄν ἐπὶ τὸ αἰσθητῆριον, τοῦτο δ' ἔπειτα νὰ ἀποδέξῃται τὴν ἐπίδρασιν. Πρὸς τοῦτο ὑπάρχει ἀνάγκη τὰ τὴν αἴσθησιν γεννῶντα νὰ ᾖσιν ἀλλήλοις ἐναντία· διότι μόνον μεταξὺ ἐναντίων τυγχάνει κατ' αὐτὸν ἡ ἀλληλοπάθεια δυνατῆ, μεταξὺ ὁμοίων τὸ δράν καὶ πάσχειν ἀδύνατον. Ἀπόδειξιν δὲ τῆς δόξης αὐτοῦ ἐνόμιζεν ὅτι εἶχε τοῦτο, ὅτι τὸ ὁμοίως θεορῶν

ἢ ψυχρὸν οὐδερμίαν τῇ σαρκὶ αἰσθῆσιν ἐμποιεῖ. Ἄλλ' εἰ καὶ ἐδίδα-
σκεν ὅτι τῷ ἐναντίῳ γεννᾶται ἢ αἰσθήσεις, ἐκ τῆς θεωρίας ὅμως αὐ-
τοῦ προκύπτει τὸ ἀνάπαλιν, ὅτι τῷ ὁμοίῳ ἢ γνῶσις γεννᾶται. Ἴδού
δὲ δικτί. Ἐὰς αἰσθήσεις παρίστησιν ὁ Ἡράκλειτος ὡσπερ θυρίδας,
δι' ὧν ὁ νοῦς προκύψας καὶ εἰς συνάφειαν μετὰ τοῦ περιέχοντος ἐλ-
θὼν λογικὴν ἐνδύεται δύναμιν. Διὰ τοῦτο καὶ καθ' ὕπνους, κλειο-
μένων τῶν αἰσθητηρίων, χωρίζεται ὁ νοῦς τῆς πρὸς τὸ περιέχον συγ-
κοινωνίας, ἣτις μόνον διὰ τῆς ἀναπνοῆς ἔτι διατηρεῖται, χωρισθεὶς
δ' ἀποβάλλει ἣν πρότερον εἶχε δύναμιν. Ἐντεῦθεν «καὶ ἐν μὲν
ὑπνοῖς ληθαῖοι, κατὰ δὲ τὴν ἔγερσιν πάλιν ἔμψρονες» γινόμεθα. Ἡ
δύναμις λοιπὸν τῆς γνωστικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας ἐξαρτᾶται ἐκ
τῆς συγκοινωνίας τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς οὐσίας, τῆς διὰ πάντων διοι-
κούσης καὶ πάντα διεπούσης, τοῦ πυρός. Ταύτη δὲ τῇ ἀσωματο-
τάτῃ καὶ ρεούσῃ καὶ εὐκίνητοτάτῃ τῶν ὄντων ἀρχῇ ὁμοουσιός ἐστιν
ἡ ψυχὴ, διὰ τοῦτο καὶ γινώσκουμεν ἀλλήλους· τὸ ὅμοιον ἄρα γινώ-
σκει τὸ ὅμοιον. Ὅθεν ὅσα ἢ συγκοινωνία αὕτη ζωηροτέρα, κατὰ
τοσοῦτον καὶ ἡ ψυχὴ γνωστικωτέρα, ὅσα δὲ ἀσθενεσττέρα, κατὰ το-
σοῦτον γίνεται καὶ τῆς ψυχῆς ἢ γνωστικὴ δύναμις ἀσθενεσττέρα.

Ὅπως οἱ ἀνθρώποι πλησιάζουσιν τῷ πυρὶ ἀλλοιοῦνται καὶ διά-
πυροι γίνονται, χωρισθέντες δὲ τοῦ πυρός σβέννυνται, οὕτω καὶ ἡ
ἐπιξενωθεῖσα τοῖς ἡμετέροις σώμασι μοῖρα τοῦ πυρός κατὰ μὲν τὸν
χωρισμὸν ἀπὸ τοῦ περιέχοντος σχεδὸν ἄλογος γίνεται, διὰ δὲ τῆς
κοινωνίας καὶ συμφύσεως μετ' αὐτοῦ διὰ τῶν πλείστων πόρων ὁμο-
ειδῆς τῷ ὄλῳ καθίσταται. Οὗτος λοιπὸν ὁ κοινὸς καὶ θεῖος λόγος,
οὗ κατὰ μετοχὴν γινόμεθα λογικῶς, ἐστὶ τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας
κατὰ τὸν Ἡράκλειτον.

Πᾶν τὸ περιεχόμενον φησὶ ἀξέεται ὁ Ἡράκλειτος ἐμψυχον, τὸν
δ' ἀνθρώπον ἔχοντα ψυχὴν καθ' ὅσον ἀποτελεῖ μέρος τοῦ περιεχο-
μένου καὶ κοινωνεῖ τῆς ἐν αὐτῷ ψυχῆς. Ἐπειδὴ δ' ἐν τῷ ἐμψύχῳ
τούτῳ περιεχομένῳ βλέπει τὰ πάντα γινόμενα κατὰ τάξιν καὶ κό-
σμον, κατὰ τὸν αἰώνιον καὶ ἀπαράβατον νόμον τῆς ἀδιαλείπτου κι-
νήσεως καὶ μεταβολῆς, θεωρεῖ τὴν σταθερὰν ταύτην ἐν τῇ ῥοῇ τῶν
πραγμάτων τάξιν καὶ νομιμότητα ὡς τὸν ὑπέρτατον ἐν τῷ παντὶ
νόμον, ὡς αὐτὴν τὴν λογικότητα. Οὕτω τὸ ἐμψυχον πᾶν ἐστὶ καὶ
λογικόν. Τῆς πληρούσης τὸν κόσμον λογικότητος ταύτης μετέχει

καὶ ὁ ἄνθρωπος ὡς μέρος ὄν τοῦ παντός. Διὰ ταύτης γινώσκει τὸν ἐν τῷ παντὶ κρατοῦντα λόγον. Διὰ τούτου καὶ μόνου καθίσταται δυνατὴ τῆς ἀληθείας ἡ γνῶσις. Μόνον τὸ θεῖον γινώσκει τὴν ἀλήθειαν. Ἐντεῦθεν ἀπαιτεῖ ὁ Ἡράκλειτος τῷ ξυνῶ λόγῳ νὰ πειθώμεθα· διότι ὁ κοινὸς λόγος ὁμοούσιος ὄν τῷ τοῦ παντός λόγῳ φύσει γινώσκει ἑαυτόν, ἤτοι τὴν ἐν τῷ κόσμῳ λογικότητα, τὴν ἀλήθειαν. Ὁ ἴδιος ὁμοῦς ἐκάστου λόγος, οὔτινος ἢ μετὰ τοῦ ἐν τῷ παντὶ κεχυμένου λόγου συνάφεια κατὰ διάφορον βαθμὸν παρακωλύεται, τυγχάνει ἐπισφαλῆς, δύναται νὰ πλανήσῃ καὶ πλανᾷ. Οὕτως ἔχομεν σαφέστατα διακεκριμένον τὸν λόγον ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως.

Κατὰ ποίαν δὲ μέθοδον ὁ διὰ θυρίδων τῶν αἰσθήσεων προκύπτων νοῦς κατορθοῖ νὰ κτᾶται μετ' ἀσφαλείας τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ ἀποφεύγῃ τὴν πλάνην, περὶ τούτου οὐδὲν διδάσκει ὁ Ἡράκλειτος. Ὁ ὄγκος καὶ τὸ ἔξαρμα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ πληροῖ τὸν φιλόσοφον τηλικαύτης πεπειθήσεως περὶ τῆς ἀληθείας αὐτῆς, ὥστε οὐδὲ μακρόθεν ἐπέρχεται αὐτῷ νὰ ζητήσῃ πλείονα ἀκρίβειαν, νὰ ἐξετάσῃ τὴν ὑπάρξιν καὶ τὴν γένεσιν τῆς πλάνης. Κατ' αὐτὸν ἡ μέθοδος ἐστὶν ἀπλουστάτη, ἀρκεῖ ν' ἀναλύῃ τὸ γίγνεσθαι εἰς τὰς ἀποτελούσας αὐτὸ ἐναντιότητας καὶ εὐθύς ἡ ἀλήθεια ἀνακλύμπει : «ἐν τῷ ἐξ ἀμφοῖν τῶν ἐναντίων, οὐ τμηθέντος γνώριμα τὰ ἐναντία».

Οὕτω τοῦ Ἡρακλείτου ἡ θεωρία καταλήγει εἰς τὸ δόγμα, ὅτι ἡ ψυχὴ γινώσκεται διὰ τῆς ψυχῆς, ἢ τῷ σώματι ἐπιξενωθεῖσα μοῖρα τῆς οὐσίας γινώσκει τὴν ἐκτὸς οὐσίαν, ἐξ ἧς ἀπεσπάρθη, ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λόγος γινώσκει τὸν ἐν τῷ παντὶ κρατοῦντα καὶ καθ' ὃν τὰ πάντα κυβερνῶντα λόγον. Καὶ ἐν ᾧ κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν αἰσθήσεων προέκυψεν ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν ἀντιθέσεων ἡ ἀξίωσις τῷ ἐναντίῳ ἢ αἰσθησις», ἐκ τῆς περὶ τοῦ νοῦ θεωρίας προκύπτει νῦν ἀναποδράστως ἡ ἀντίθετος ἀξίωσις «τῷ ὁμοίῳ ἢ γνῶσις».

Ὁ Ἡράκλειτος διακρίνει λοιπὸν καθαρώτερον καὶ σαφέστερον τὴν αἰσθησιν ἀπὸ τῆς νοήσεως· ποιεῖται δὲ καὶ ἀπόπειραν πρὸς ἐξομάλισιν τῆς ἀντιθέσεως αὐτῶν, ἀλλ' αὕτη καταλήγει εἰς τὴν μυθολογικὴν εἰκόνα, ὅτι ὁ νοῦς κατοικεῖ ἐν μεγάρῳ τῷ σώματι, οὗ αἱ θυρίδες εἰσὶν αἱ αἰσθήσεις, καὶ ὅτι διὰ τῶν θυρίδων τούτων προκύπτων ἀντιλαμβάνεται τῶν ἐκτὸς. Οἴονεὶ δὲ σκιωδῶς ὑποφαίνει καὶ τὴν ἀρχήν, ὅτι οἱ νόμοι τῆς ἀνθρωπίνης λογικότητός εἰσι καὶ νόμοι

τῆς φύσεως, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦσαν αἱ ἀρχαὶ τοῦ ἐκτὸς κόσμου προσιτὰ τῷ ἀνθρωπίνῳ νῷ.

Τῷ Ἡρακλείτῳ ἀποδιδόσκει τῶν νεωτέρων τινὲς καὶ ἕτερον κριτήριον τῆς ἀληθείας, τὴν γλῶσσαν. Κατ' αὐτοὺς ἐφρόνει ὁ Ἡράκλειτος ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν ἄντων δύνανται νὰ ὀδηγήσωσιν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς οὐσίης αὐτῶν. Ἄλλ' ὁ Zeller ἀπέδειξεν, ὅτι τὰ χωρία, ἐφ' ὧν στηρίζουσι τὴν δόξαν ταύτην ἀναφέρονται οὐχὶ εἰς τὸν Ἡράκλειτον, ἀλλ' εἰς τὸν Κρατύλον καὶ τὴν σχολὴν αὐτοῦ καθόλου.

Ὡς ἐσφαλμένην ὀφείλομεν ν' ἀποκρούσωμεν ὡσαύτως καὶ τὴν δόξαν, ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἦτο σκεπτικὸς φιλόσοφος ἢ τούνηντιον ἐμπειρικός. Καὶ σκεπτικὸν μὲν ἤθελον τὸν Ἡράκλειτον οἱ ἀρχαῖοι Σκεπτικοί, ἀχρηγὸν δὲ πάσης συστηματικῆς ἐμπειρίας καὶ ἐπαγωγῆς ὁ Γερμανὸς Σούστερος. Τὸ σύστημα τοῦ Ἡρακλείτου οὔτε σκέψις ἐστὶν οὔτε συστηματικὴ ἐμπειρία, οὔτε σύστημα ἐκ τῶν πρυτέρων, ἀλλὰ φιλοσοφικὸς δογματισμὸς ἐκ τῆς βαθείας τοῦ κόσμου θεωρίας προκύπτει.

Ἡ θ ι κ ή. "Ὅ,τι ἰσχύει περὶ τῆς γνώσεως τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς πράξεως. Ὁ Ἡράκλειτος δὲν διακρίνει αὐστηρῶς ἀπὸ τῆς γνώσεως τὴν πράξιν καὶ διὰ τοῦτο τὸν αὐτὸν ὀρίζει νόμον ἀμφοτέραις. Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν κρίνει οὕτω δριμύτως τοὺς ἀνθρώπους, ὡς καὶ ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν. Οἱ πλεῖστοι, λέγει, ζῶσιν ὡς κτήνη, κυλίνονται ἐν βορβόρῳ καὶ χαίρουσιν ἐπ' αὐτῷ. «Ἐγέομαι», λέγει, αἰτὰ ἀνθρώπινα πρήγματα δίξυρᾶ καὶ δακρυώδεια καὶ οὐδὲν αὐτέων ὅ,τι μὴ ἐπιμήριον». Ὁ φρόνιμος δὲν πρέπει ν' ἀκολουθῆ ταῖς ἐκυτοῦ ἰδιοτροπίαις, ἀλλὰ νὰ λαμβάνῃ ὡς ὀδηγὸν καὶ παράδειγμα τὸν κοινὸν νόμον. Ὁ σώφρων ὀφείλει νὰ σθενύῃ τὴν ὕβριν πολλῶ προθυμότερον ἢ τὴν πурκαϊάν. Ὑβριν δ' ἐννοεῖ τὴν ὑπερφροσύνην, τὴν ὑπερβάσιν τῶν ὀρίων, ἃ ὑπάρχουσι τεθειμένα τῷ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπῳ καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει καθόλου. Ὑποβάλλων δ' ἑαυτὸν εἰς τὴν τάξιν καὶ τὸν νόμον τοῦ παντός ἐπιτυγχάνει τῆς ἐσωτερικῆς ἐκείνης εὐκρεστέσεως, ἣν ὁ Ἡράκλειτος ὡς τὸν ὕψιστον τοῦ βίου σκοπὸν ἐξυμνεῖ.

Ὁ μὲν Ἐπίκουρος⁽¹⁾ ἄκρον ἀγαθὸν τὴν ἡδονήν, ὁ δὲ Δημόκριτος

(1) Θεοδώριτος. Ἑλλην. παθ. θερ. XI, 6, σ. 152.

τὴν εὐθυμίαν, ἡ δὲ Ἡράκλειτος ἀντὶ τῆς ἡδονῆς τὴν εὐαρέστησιν τέθεικεν. Ἡ εὐδαιμονία τῶν ἀνθρώπων ἐξαρτᾶται, λέγει, ἐξ αὐτῶν τῶν ἰδίων: «ἡθος ἀνθρώπου δαίμων». Ὁ κόσμος ἐστὶ πάντοτε οὕτως, ὡς πρέπει γὰρ ἢ, τοῦ ἀνθρώπου δ' ἔργον ἐστὶ γὰρ προσαρμοσθῆναι πρὸς τὴν τοῦ κόσμου τάξιν. Ὡς ἔχει τὸ πρᾶγμα πρὸς τὸν καθ' ἕκαστον ἀνθρώπον οὕτω καὶ πρὸς τὸ κοινόν. Καὶ τῇ πολιτείᾳ οὐδὲν ὑπάρχει ἀναγκαιότερον ἢ τὸ κύρος καὶ ἡ δύναμις τοῦ νόμου. Ὁ ἀνθρώπινος νόμος ἐστὶν ἀπόρροια τοῦ θείου νόμου, ἐπὶ τούτου στηρίζεται ἡ κοινωνία καὶ ἄνευ αὐτοῦ δὲν θὰ ὑπῆρχε δίκαιον: «δίκης ὄνομα οὐκ ἂν ᾔθεσαν, εἰ ταῦτα (οἱ νόμοι) μὴ ἦν» "Ὅθεν ὁ λαὸς ὀφείλει γὰρ μάχεται ὑπὲρ τοῦ νόμου, ὅπως μάχεται ὑπὲρ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως αὐτοῦ: «μάχεσθαι γὰρ τὸν δῆμον ὑπὲρ νόμου ὅπως ὑπὲρ τείχεος». Ἀλλ' ὁ νόμος οὗτος ἐξ ἴσου πάσχει εἴτε τῆς πόλεως εἰς ἄρχαι εἴτε τὸ πλῆθος. Ὁ Ἡράκλειτός ἐστι φίλος τῆς ἐλευθερίας καὶ λέγεται μάλιστα ὅτι κατέπεισε τὸν τύραννον Μελαγκόμην γὰρ καταθέσθαι τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, πρόσκλησιν δὲ τινὰ τοῦ Δαρείου, ἵνα μεταβῆ ὁ Ἡράκλειτος εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ, ἀπέκρουσεν, ἀλλὰ μισεῖ καὶ καταφρονεῖ τῆς δημοκρατίας, ἥτις οὐκ ἐπίσταται γὰρ ὑπακούει τῷ ἀρίστῳ καὶ οὐδεμίαν ἐξουχότητα δύναται γ' ἀνέχεται. Διὸ πλήρης πικρίας ἀναφωνεῖ: ἀξιὸν Ἐφεσίοις ἠβηδὸν ἀπάγξασθαι πᾶσι καὶ τοῖς ἀνήθοις τὴν πόλιν καταλιπεῖν, οἵτινες Ἐρμόδαρον, ἄνδρα ἐνωτιῶν δνήστον ἐξέβαλον φάντες ἡμέων μηδὲ εἰς δνήματος ἔστω, εἰ δὲ μή, ἄλλη τε καὶ μετ' ἄλλων». Ὁ Ἰάμβλιχος παραδίδωσιν ἡμῖν ὅτι ὁ Ἡράκλειτος παρεκλήθη ὑπὸ τῶν πολιτῶν αὐτοῦ ἵνα θέσῃ αὐτοῖς νόμους καὶ ὅτι ἠρνήθη, δὲν φαίνεται ὅμως τοῦτο πιθανόν. Πρὸς τούτοις δὲ λέγεται ὅτι ἔπαιξε μετὰ τῶν παιδῶν καὶ εἶπεν ἔπειτα πρὸς τοὺς πολίτας αὐτοῦ ὅτι πολλῶ φρονιμώτερόν ἐστι γὰρ παίξῃ τις μετὰ παιδῶν ἢ γὰρ πολιτεύηται μετ' ἐκείνων. Καὶ καθόλου συμβουλεύει τοὺς πολίτας εἰς ὁμόνοιαν, διότι δι' αὐτῆς καὶ μόνῃς δύναται γὰρ διατηρηθῆναι ἡ πολιτεία.

Θρησκεία. Εἰς τὰς διαστρόφους τῶν τε πράξεων καὶ δοξασιῶν τῶν ἀνθρώπων κατέλεγεν ὁ Ἡράκλειτος καὶ τινὰς τοῦ λαοῦ θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ ἔθιμα. Ἐκ βάθρων ἀνατροπὴν βεβαίως αὐτῶν, ὡς ὁ Ξενοφάνης, δὲν ἐπεδίωκεν ὁ Ἡράκλειτος. Οὐ μόνον χρῆται τῷ ὀνόματι τοῦ Διὸς πρὸς δήλωσιν τῆς θείας δημιουργικῆς

δυνάμειος, ἀλλ' ἀρέσκειται ἄλλως καὶ εἰς μυθολογικούς τινες χαρακτηρισμούς, ὡς π. γ. Ἴριονύες καὶ Δίκη. Πιεῖται λόγον περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος μεθ' ὕφους εὐσεβοῦς ἀνθρώπου καὶ ἀναγνωρίζει ἐν ταῖς χρησμοῖς τῆς Σιβύλλης θεῖον ἔμπνευσιν : « Σίβυλλα δὲ μαινομένη σιόματι, ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύρσιτα φθεγγομένη χιλίων βιῶν ἐξιμνεῖται τῇ φωνῇ διὰ τὸν θεόν » καὶ « ὁ ἄναξ, οὐ τὸ μαντεῖόν ἐστι τὸ ἐν Δελφοῖς, οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει, ἀλλὰ σημαίνει ». Στηρίζει δὲ τὴν μαντείαν ἐπὶ τῆς συναφείας τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ θείου νοῦ. Ἐν τῇ προτάσει « αὐτὸς δὲ Ἄϊδης καὶ Διόνυσος » καὶ ἐν ταῖς ἐκφράσεσιν αὐτοῦ περὶ τῆς ἀθανασίας καὶ τῶν δαιμόνων συμφωνεῖ πρὸς τὰς τῶν Ὀρφικῶν δοξασίας. Ἀλλ' ἡ ὑφισταμένη θρησκεία καὶ τὰ τῶν ποιητῶν ἔργα, ἅτινα ἐθεωροῦντο ὡς τὰ θρησκευτικὰ βιβλία, δὲν ἐδύναντο νὰ ἀρέσκωσιν αὐτῷ κατὰ πάντα. Ἡ κοινὴ δόξα, καθ' ἣν ὁ θεὸς κατὰ βούλησιν ἐπιπέμπει τοῖς ἀνθρώποις εὐτυχίαν ἢ δυστυχίαν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, καθ' ἣν ἡ πορεία τοῦ κόσμου κατὰ νόμον καὶ τάξιν βαίνει. Ἐναντίον τῆς ἀρχῆς ταύτης ἦτο ἰσχυρῶς καὶ ἡ ἐν ταῖς ἀρχαίαις θρησκείαις συνήθους διάκρισις αἰσίων καὶ ἀπαισίων ἡμερῶν. Τὸν Ἡσίοδον διακρίνοντα ἡμέρας ἀγαθὰς καὶ φύλας ἔφεγεν ὡς ἀγνοοῦντα « φύσιν ἀπάσης ἡμέρας μίαν οἴσαν ». Ὁ Ἡράκλειτος ἐπιτίθεται πρὸς τούτοις κατὰ τῆς ἀνιερότητος καὶ ἀνικιδείας τῶν Διονυσίων ὀργίων, καθ' ἃ αμαίονται καὶ ἀπναίξουσιν » καὶ « ἀνιερωστὶ μνοῦνται ». Προσβάλλει τὴν λατρείαν τῶν εἰδώλων καὶ διὰ δριμυτάτων ἐκφράσεων κατακρίνει τὰς γνωμώδεις οὐσίας λέγων ὅτι « πηλὸν πηλῷ καθαίρουσι ». Εἰ καὶ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτὰι τοῦ Ἡρακλείτου γνώμαι εἰσέρχονται βαθέως εἰς τὴν θρησκείαν, ὅμως δὲν ἠθέλε νὰ ἐγγίση τὴν τοῦ λαοῦ θρησκείαν ἐν αὐτῇ τῇ ὑπάρξει αὐτῆς. ἠθέλε μὲν αὐτὴν κεκαθαυμένην ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῇ ἀτοπιῶν, οὐχὶ δὲ καὶ ν' ἀνατρέψῃ αὐτήν.

Χαρακτῆρ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου. Ὁ Ἡράκλειτος ἐθεωρεῖτο ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὡς εἰς τῶν σπουδαιωτάτων φυσικῶν. Ὁ Πλάτων μάλιστα, ὅστις πολλὴν ἔλαβεν ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου ἀφορμὴν, ἐξυμνεῖ αὐτὸν ὡς ἐμφανίσαντα μίαν τῶν κυριωτάτων δυνατῶν θεωριῶν περὶ τε τοῦ κόσμου καὶ τῆς γνώσεως, ὅπως ἀντίθετον τῆς θεωρίας τῶν Ἐλεατῶν. Ἐν τούτῳ κεῖται μάλιστα καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ Ἡρακλείτου. Πρὸς ἐξήγησιν τῶν καθ'

ἕκαστον ὄντων οὐδὲν προσήνεγκεν ὁ Ἡράκλειτος, ἀξιὸν νὰ παραβληθῆι πρὸς τὰς μαθηματικὰς καὶ ἀστρονομικὰς ἀνακαλύψεις τῶν Πυθαγορείων ἢ πρὸς τὰς φυσικὰς ἐρεῦνας τοῦ Δημοκρίτου καὶ Διογένοους τοῦ Ἀπολλωνιάτου. Καὶ ἡ ἠθικὴ δὲ αὐτοῦ, καίπερ ἀκόλουθος τῷ συστήματι αὐτοῦ δὲν ἐξέρχεται πέρα τῶν ἀορίστων ἐκείνων δοξασιῶν, ἅς τις καὶ ἐκτὸς φιλοσοφικοῦ συστήματος, ἄνευ δῆλον ὅτι συναφείας πρὸς φιλοσοφικὸν σύστημα, ἐδύνατο νὰ εὔρη. Ἡ ἀξία τοῦ Ἡρακλείτου κεῖται ἄρα οὐχὶ ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν καθ' ἕκαστα, ἀλλ' ἐν τῇ γενικῇ θεωρίᾳ τῆς φύσεως καθόλου. Ὁ Ἡράκλειτος πρῶτος κατέστησε μετὰ πάσης δυνάμεως καταληπτὴν τὴν ἀπόλυτον τῆς φύσεως ζωὴν, τὴν ἀδιάλειπτον ἀλλοίωσιν τῆς ὕλης, τὴν μεταβολὴν εἰς τὴν παροδικότητα πάντων τῶν καθ' ἕκαστον ὄντων, καὶ ἀντιθέτως πρὸς ταῦτα τὴν ἀναλλοίωτον καὶ ἀμετάβλητον κανονικότητα τῶν γενικῶν σχέσεων, τὴν ἔννοιαν λογικοῦ νόμου ἀπολύτως κρατοῦντος καὶ τὴν τῆς φύσεως πορείαν διανύοντος. Ὁ Ἡράκλειτος ἄρα ἐστὶν οὐχὶ ὀπαδὸς τῆς φυσικῆς τῶν ἀρχαίων Ἰώνων, ἀλλ' ὁ ἰδρυτὴς ἰδίας θεωρίας, ἥτις ἀληθῶς κατὰ τὴν γένεσιν αὐτῆς δὲν ἔμεινεν ἀνεπὴρέαστος ὑπὸ τῶν δογμάτων τῆς ἀρχαίας φυσιολογίας. Τοῦτο δ' εὐκόλως ἐννοοῦμεν, ἂν παραβάλωμεν τὰ τοῦ Ἡρακλείτου πρὸς τὰ πρὸ αὐτοῦ.

Α'. Ἡ ὑπόθεσις ὑλοζωικῆς τινος ἀρχῆς, ἥτις διὰ τῆς ἰδίας ἑαυτῆς δυνάμεως μεταβαλλομένη γεννᾷ τὰ ὄντα, ἐστὶ κοινὴ τοῖς τε ἀρχαίοις Ἰωσι καὶ τῷ Ἡρακλείτῳ.

Β'. Τὴν δόξαν περιοδικῆς τινος τοῦ κόσμου γενέσεως καὶ φθορᾶς εἶχε κοινήν πρὸς τὸν Ἀναξίμανδρον καὶ Ἀναξίμενην.

Γ'. Ὡς ὁ Ἡράκλειτος θεωρεῖ πᾶν τὸ καθ' ἕκαστον ὡς παροδικὴν ἐμφάνισιν, ἐν τῇ ῥοῇ τῆς φυσικῆς ζωῆς ἀναδυομένην καὶ πάλιν ἐξαφχνιζομένην, οὕτω καὶ ὁ Ἀναξίμανδρος τὴν ἄτομον ὑπαρξιν θεωρεῖ ὡς ἀδικίαν, ἣν ἀποτίνουσι τὰ ὄντα διὰ τῆς καταδύσεως καὶ τοῦ ἐξαφχνισμού αὐτῶν. Ἀλλὰ τὸ κυριώτατον τῆς ἑαυτοῦ φιλοσοφίας ὁ Ἡράκλειτος παρ' οὐδενὸς τῶν ἀρχαίων ἐδύνατο νὰ λάβῃ. Οὐδεὶς ἐκείνων εἶπεν ὅτι οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ ἔχει σταθερὰν σύστασιν, ὅτι πᾶν στοιχεῖον καὶ πάντα τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα διατελοῦσιν ὄντα ἐν ἀκαταπαύστῳ, ἐν μηδέποτε ἀτρεμιζούσῃ μεταβολῇ καὶ ἀλλοιώσει. Οὐδεὶς ἐκείνων εἶπεν ὅτι ἐν τῇ ῥοῇ τῶν ὄντων μόνος ὁ νόμος τῆς τοῦ κόσμου πορείας ἢ ὁ τὸν κόσμον κυβερνῶν λόγος μέ-

νει, οὐδείς ἀνήγαγε τὸν νόμον τοῦτον εἰς τὴν ἔνωσιν καὶ τὸν χωρισμὸν τῶν ἀντιθέσεων, οὐδείς ὤρισε τὰς τρεῖς θεμελιώδεις τῶν στοιχείων μορφάς, καὶ παρήγαγε τὸ σύνολον τῶν φαινυμένων ἐκ τῆς ἀντιθέτου πορείας τῶν δύο ὁδῶν, τῆς πρὸς τὰ ἄνω καὶ τῆς πρὸς τὰ κάτω. Ὅπως δ' ἀπαμκρύνεται ὁ Ἡράκλειτος κατὰ τοῦτο ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἴωνων, οὕτω πλησιάζει πρὸς τοὺς Πυθαγορείους καὶ τὸν Ξενοφάνην. Ἐκεῖνοι, ὡς γινώσκωμεν ἤδη, ἰσχυρίζονται, ὡς ὁ Ἡράκλειτος, ὅτι τὰ πάντα ἐκ τῶν ἀντιθέσεων συνίστανται καὶ ὅτι διὰ τοῦτο τὸ πᾶν ἐστὶν ἁρμονία. Καὶ ὅπως ὁ Ἡράκλειτος οὐδὲν εὐρίσκει ἐν ταῖς οὐσι μόνιμον καὶ σταθερὸν, εἰ μὴ μόνον τὴν σχέσιν τῶν συνιστάντων αὐτὰ μερῶν, οὕτω καὶ οἱ Πυθαγόρειοι θεωροῦσι τὸν μαθηματικὸν τύπον τῶν ὄντων ὡς τὴν οὐσίαν αὐτῶν, εἰ καὶ οὗτοι πολὺ ἀπέχουσι νὰ ἀρνηθῶσι τὴν μονιμότητα ἐν τῇ ὕλῃ. Σύμφωνα ταῖς Πυθαγορείοις εἰσι πρὸς τοῦτοις καὶ ἕσα διδάσκει ὁ Ἡράκλειτος περὶ τοῦ βίου τῆς ψυχῆς ἐκτὸς τοῦ σώματος καὶ αἰ ἠθικαὶ καὶ πολιτικαὶ αὐτοῦ ἀρχαί. Ὁ Ξενοφάνης δὲ πάλιν ἐστίν, ὡς ἐνθυμούμεθα, πρωτουργὸς τῆς πανθείας, ἣν εὐρίσκωμεν παρὰ τῷ Ἡρακλείτῳ. Καὶ ἡ τοῦ Ἡρακλείτου δόξα περὶ τοῦ ἐν τῷ παντὶ λόγου ἔχει παρασκευασθῆ ὑπὸ τοῦ Ξενοφάνους διὰ τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς λογικῆς φύσεως τῆς θεότητος, ἥτις συγχρόνως ἐστὶ καὶ ἡ ἐνικαία τῆς φύσεως δύναμις. Παράδοξον ὁμοιότητα ἔχει τοῦ Ἡρακλείτου ἡ περὶ ἡλίου δόξα πρὸς τὴν τοῦ Ξενοφάνους περὶ ἀστέρων. Πρὸς δὲ τοὺς νεωτέρους Ἑλεάτας φανερὰ πικρίσταται ἡ συμφωνία τοῦ Ἡρακλείτου· διότι εἰ καὶ ἀπ' ἀντιθέτων προϋποθέσεων ἀφορμῶνται αὐτὸς καὶ ὁ Περμενίδης, ὅμως εἰς τὴν αὐτὴν κατεκλήγουσι πεποιθήσιν, ὅτι ἡ κατὰ λόγον γνώσις ἐστὶ κατὰ πάντα λόγον πρῶτιμότερα τῆς κατ' αἴσθησιν γνώσεως. Καὶ ἐὰν ὁ Ζήνων ἀνατρέπῃ διαλεκτικῶς τὴν κοινὴν περὶ τῶν ὄντων δόξαν, ἵνα στηρίξῃ τὴν περὶ ἐνότητος θεωρίαν αὐτοῦ, ἡ διαλεκτικὴ αὕτη ἐφαρμόζεται παρὰ τῷ Ἡρακλείτῳ ἐπ' αὐτῶν τῶν προγράτων, διότι ἡ ἀρχῆθεν ἐνότης διὰ τῆς ἀκαταπαύστου μεταβολῆς τῶν στοιχείων ἀποκαθίσταται ἐκ τῶν πολλῶν ἐπίσης ἀδικλείπτως, ὅπως καὶ ἀνακλύεται πάλιν ἀδικλείπτως εἰς τὰ πολλά.

Ὁ Ἡράκλειτος ἔλαβε παρὰ τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Ξενοφάνους πρὸς φιλοσοφικὴν διακνήσιν ἀφορμὰς, ἔδωκε δὲ τοιαύτας εἰς τὸν

Παρμενίδην καὶ τὴν νεωτέραν Ἑλεατικὴν σχολὴν. Ἐὴν ἰδιόζουσαν ὅμως αὐτῷ ἀρχὴν παρ' οὐδενὸς ἔλαβεν. Ὁ Ἡράκλειτος διὰ τῆς θεωρίας αὐτοῦ, ὅτι τὰ πάντα εἰσὶ μόνον ἐν τῷ γίνεσθαι, προέβαλε τῇ φιλοσοφίᾳ τὸ καθῆκον νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ γίνεσθαι καὶ τὴν μεταβολὴν. Προβάλλεται ἄρα τῇ φιλοσοφίᾳ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου νέον πρόβλημα. Ἀντὶ τοῦ ζητήματος, τίς ἢ οὐσία, ἐξ ἧς τὰ ὄντα συνίστανται, ἐμφανίζεται νῦν ἡ ἔρευνα τῶν αἰτίων, ἐξ ὧν τὸ γίνεσθαι, τὸ ἀπόλλυσθαι καὶ ἡ μεταβολὴ προέρχεται. Ἐπειδὴ πᾶσαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν στρέφουσιν οἱ φιλόσοφοι πρὸς λύσιν τοῦ νέου τούτου προβλήματος, μεταβάλλεται ὁ μέχρι τοῦδε χαρακτῆρ τῆς πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλοσοφίας. Καὶ αὐτὸς μὲν ὁ Ἡράκλειτος ἀτελῶς μόνον τὸ ζήτημα τοῦτο ἐπραγματεύσατο. Δεικνύει μὲν ὅτι τὰ πάντα ἐν ἀδιαλείπτῳ μεταβολῇ διατελοῦσι, τὴν δὲ μεταβολὴν ταύτην ὀρίζει ὡς ἀνάπτυξιν καὶ σύνδεσιν τῶν ἀντιθέσεων, περιγράφει τὰς στοιχειώδεις μορφάς, ἃς διέρχονται, διατὶ ὅμως τὰ πάντα μόνον ἐν τῷ γίνεσθαι εὐρίσκονται καὶ διατὶ νὰ μὴ ὑπάρχῃ σταθερόν τι καὶ μόνιμον ὄν, πρὸς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀποκρίνεται, διότι πάντα εἰσὶ πῦρ.

Τοῦτο ὅμως κατὰ βάθος οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ἄλλη τις ἐκφρασις περὶ τῆς ἀπολύτου μεταβολῆς τῶν ὄντων. Διατὶ τὸ πῦρ νὰ μεταβάλληται εἰς ὕδωρ καὶ τοῦτο εἰς γῆν, διατὶ τὸ πρῶτον στοιχεῖον ν' ἀνταλλάσσῃ τὴν ἀρχέτυπον αὐτοῦ φύσιν ἀντὶ ἄλλων μορφῶν, διὰ τῆς ἀποκρίσεως ἐκείνης κατ' οὐδὲν ἐρμηνεύεται. Καὶ οἱ μαθηταὶ δ' αὐτοῦ οὐδὲν πρὸς τοῦτο συνεισήνεγκον. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἡρακλείτου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος μεγάλως ἐν Ἰωνίᾳ καὶ μάλιστα ἐν Ἐφέσῳ ἦτο διαδεδομένη. Ὁ Πρωταγόρας ἐστήριξε τὴν σκέψιν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Πλάτωνος Κρατύλος ἦτο Ἡρακλείτειος. Ἀλλ' οἱ Ἡρακλείτειοι κατηγοροῦνται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ὡς ἐνθουσιαστικοὶ καὶ ἀμέθοδοι (1) «κἂν ἐρωτήσῃς τινά τι ὥσπερ ἐκ φαρέτρας θεματίσκια ἀινυματώδη ἀνασπῶντες ἀποτοξεύουσι, κἂν τούτων ζητῆς λόγον λαβεῖν, τί εἶρηκεν, ἐτέρῳ πεπλήξει καινῶς κατανομασμένῳ, περνεῖς δὲ οὐδέποτε οὐδὲν πρὸς οὐδένα ἐξ αὐτῶν». Προσπαθοῦσι παντὶ τρόπῳ, ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Πλάτων, νὰ μὴ κατα-

(1) Θεαιτ. 179 B.

λείπῃσι βέβαιόν τι μήτ' ἐν λόγῳ μήτ' ἐν ταῖς αὐτῶν ψυχαῖς. Οὐδε γίνεται τῶν τοιούτων ἕτερος ἐτέρου μαθητής, ἀλλ' αὐτόματι ἀναφύονται ὑπόθεν ἂν τύχῃ ἕκαστος αὐτῶν ἐνθουσιάζσας καὶ τὸν ἕτερον ὁ ἕτερος θεωρεῖ οὐδὲν γινώσκοντα. Ἐν δὲ τῷ Κρατύλῳ τῷ διαλόγῳ σκώπτει ὁ Πλάτων τῶν Ἡρακλειτείων τὰς γελοιωτάτας ἐτυμολογίας, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης διηγεῖται, ὡς εἴπομεν ἤδη, ὅτι ὁ Κρατύλος ἐπετίμα τῷ Ἡρακλείτῳ, εἰπόντι ὅτι «οἷς τῷ αὐτῷ ποταμῷ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι, αὐτὸς γὰρ ὄρετο οὐδ' ἄπαξ» καὶ ὅτι τελευταῖον ἐνόμιζεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ λέγῃ οὐδὲν, ἀλλὰ τὸν δάκτυλον ἐκίνει μόνον, διότι κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ πᾶσα ἀπόφρασις περιέχει ἔκφρασιν ὄντος τινός, ἐν δὲ τῇ σφοδρυτάτῃ τῶν ὄντων ῥοῆ οὐδὲν δύναται νὰ ἐννοηθῇ ὡς ὑπάρχον. Ἡ μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 4ης π. Χ. ἑκατηνταετηρίδος διάρκεια τῆς σχολῆς τοῦ Ἡρακλείτου δεικνύει τὴν ἱστορικὴν σημασίαν αὐτῆς, τὴν διδασκαλίαν ὅμως τοῦ Ἡρακλείτου κατ' οὐδὲν προήγαγεν. Ἐκεῖνοι μόνον, οἵτινες συγχρόνως καὶ παρὰ τοῦ Παρμενίδου ἐδιδάχθησαν, ἐπεχείρησαν νὰ ἐρμηνεύσωσιν ἀκριβέστερον τὸ γίγνεσθαι, ὅπερ ὁ Ἡράκλειτος κατέστησε κυριωτάτην τοῦ συστήματος αὐτοῦ ἀρχήν. Πρῶτοι πάντων εἰσὶν ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ οἱ Ἀτομικοί.

Τίς προγενεστέρων διδασκαλία, ἡ τοῦ Παρμενίδου ἢ ἡ τοῦ Ἡρακλείτου; Τὸ μὲν σύγγραμμα τοῦ Ἡρακλείτου συνετάχθη μετὰ τὸ 478 π. Χ. διότι ἐν αὐτῷ κατακρίνει σφοδρῶς ὁ Ἡράκλειτος τοὺς ἑαυτοῦ πολίτας, ὅτι ἐξέβαλον τὸν ἀρχυντα αὐτῶν Ἐρμόδωρον. Τοῦτο δ' ἐγένετο πάντως μετὰ τὸ 478, ὅτε ὑπερίσχυσεν ἡ δημοκρατικὴ μερίς. Τὸ δὲ ποίημα τοῦ Παρμενίδου συνετάχθη πρὸ τοῦ χρόνου τούτου· πρῶτον μὲν διότι καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν ἐν Παρμενίδι τοῦ Πλάτωνος περιεχυμένην χρονολογίαν ὁ Ζήνων ἔγραψε πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Παρμενίδου πρὸ τοῦ 470. Διότι ὁ Ζήνων τῷ $4\frac{1}{2}$ ἦτο κατὰ τὸν Πλάτωνα 40 ἐτῶν, ἐπειδὴ δὲ νέος ἔγραψε, οὐκ ἦτο πάντως 20 ἐτῶν, ὅτε ἔγραφεν. Ἀλλ' ὁ Πλάτων ἐν τῷ εἰρημένῳ διαλόγῳ παρίστησι τὸν Παρμενίδην πολὺ τοῦ ἀληθοῦς νεώτερον καὶ τὸ σύγγραμμα ἐπομένως τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ζήνωνος ἔγραψεν πολλῷ πρότερον τοῦ 470. Ἐπειδὴ δηλ. ὁ Παρμενίδης δὲν ἦτο 65 ἐτῶν κατὰ τὸ $4\frac{1}{2}$, ἀλλὰ κατὰ τὸ 475, ἀνάγκη ἢ συγγραφὴ τοῦ Ζήνωνος νὰ ᾖ πολλῷ προ-

γενεστέρα ἢ ὅτι ἐκ τῆς χρονολογίας τοῦ Πλάτωνος ἐξάγεται. Ὡστε ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ Παρμενίδου ἦτο πολλῶ πρότερον τοῦ 478 δικλιθευμένη καὶ γνωστὴ καὶ ἐκτεθειμένη εἰς τὰς ἐπικρίσεις τῶν ἀντιδοξούντων, καθ' ὧν ἔγραψε πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῆς ὁ μαθητὴς τοῦ Παρμενίδου Ζήνων.

Δεύτερον. Αἱ σφοδραὶ τοῦ Παρμενίδου ἐπιτιμήσεις, ὅτι ὅσοι παραδέχονται τὸ εἶναι καὶ οὐκ εἶναι ὡς τὸ αὐτὸ καὶ οὐ τὸ αὐτό :

οἷς τὸ πέλειν τε καὶ οὐκ εἶναι ταῦτόν νενόμισται κοῦ ταῦτόν

ἔτι οὗτοι εἰσι κωφοὶ καὶ τυφλοὶ, ἄκριτα φῦλα, βροτοὶ δίκρανοι εἰδήτεες οὐδέν, ἀμηχανία γὰρ ἐν αὐτῶν σιγήθειν ἰθύνει πλαγκτιὸν νόον δὲν ἀναφέρονται, ὡς τινες εἰκάζουσιν (1), εἰς τὸν Ἡράκλειτον. Διότι οὐ μόνον ἡ χρονολογία ἐναντιοῦται, ἀλλὰ καὶ διότι τὴν ὑπαρξιν τοῦ μὴ ὄντος οὐχὶ ὁ Ἡράκλειτος, ἀλλ' οἱ ἄτομικοὶ πρῶτοι διαρρήδην ἐδίδαξαν. Αἱ ἐπιτιμήσεις ἄρα αὗται τοῦ Παρμενίδου δὲν ἀποτείνονται πρὸς τὸν Ἡράκλειτον, ἀλλὰ πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, αἵτινες πάντῃ ἀκρίτως καὶ ἀλογίστως παρέχουσι πίστιν εἰς πᾶν ὅ,τι δεικνύει ἢ αἰσθήσεις. Τασούτω δὲ μᾶλλον δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸν δριμῦν τοῦτον ψόγον τοῦ Παρμενίδου εἰς τὸν Ἡράκλειτον ὅσω ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος κατακρίνει, ὡσπερ ὁ Παρμενίδης, τὰς αἰσθήσεις ὡς ψευδεῖς μάρτυρας.

Δὲν δύναται τις δὲ ν' ἀντιτάξῃ ὅτι ἐν τούτῳ ἠκολούθησεν ὁ Παρμενίδης τῷ Ἡρακλείτῳ, διότι ὁ κατὰ τῶν αἰσθήσεων πόλεμος ἑκατέρου τῶν φιλοσόφων πηγάζει ἐξ ὅλων ἀντιθέτων λόγων. Ὁ μὲν δὴλα δὲ Παρμενίδης κατακρίνει τὰς αἰσθήσεις, διότι παρέχουσι τὴν ἔμφασιν πολλῶν ὄντων καὶ κινήσεως, ὁ δὲ Ἡράκλειτος διὰ τὸν ἀντίθετον λόγον, διότι παρέχουσι τὴν ἔμφασιν μονιμότητος καὶ ἀκινήσιας τῶν ὄντων.

Τρίτον. Ὁ Ἐπίχαρμος μάλιστα πρεσβύτης ἀποθανὼν εὐθύς μετὰ τὸν Ἰέρωνα (467) ἐν τοῖς σωζομένοις αὐτοῦ ἀποσπάσμασι (2) φαίνεται γνωστῆς τῆς τε τοῦ Παρμενίδου καὶ τῆς τοῦ Ἡρακλείτου θεωρίας.

(1) Bernays: Rhein. Mus. VII. 114. Steinhart, Hall, A. Literaturz. Novemb. σελ. 982 κ. ἐξ. Platon's Werke III, 364, 8. Kern Xenoph. 14. Schuster σελ. 34 κ. ἐξ. 236.

(2) Παρὰ Διογ. τῷ Λαερτίῳ Γ', 10 κ. ἐξ.

διότι στηρίζει τὸ ἀδύνατον τῆς ἀπολύτου γενέσεως τοῦ ὄντος διὰ λόγου, ὃν δὲν παρέλαβε παρὰ τοῦ Ξενοφάνους· διότι πρῶτος ὁ Παρμενίδης ἐξήνεγκεν αὐτὸν ⁽¹⁾, ἀλλὰ τὸ μὲν τοῦ Ἡρακλείτου σύγγραμμα ἐγράφη, ὡς ἀνωτέρω ἐδείχθη, μετὰ τὸ 478 π. Χ. Ἐὰν δὲ ὑπολάβωμεν ὡς ἀληθῆ τὴν εἴδησιν, ὅτι ὁ Παρμενίδης ἐσχημάτισε τὴν ἰδίαν θεωρίαν ἀφορμὴν λαβὼν ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἐκτεθειμένην θεωρίαν, ἀνάγκη γὰρ προὑπολογίσωμεν καὶ ὅτι μετὰ τὸ 478 ἐξέβηκεν ὁ Ἡρακλείτος διὰ γραφῆς τὸ ἐκυτοῦ σύστημα, ὅτι ἔλαβε γνῶσιν ὁ Παρμενίδης τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου, ὅτι ἐξ αὐτῆς παρεκινήθη γὰρ σχηματίσῃ τὴν ἰδίαν περὶ τοῦ ὄντος θεωρίαν ἐν ἀντιθέσει πρὸς ταύτην, ὅτι διετύπωσε ἐπειτα αὐτὴν καὶ ἐν τῷ ποιήματι αὐτοῦ, ἐξ οὗ μαθὼν αὐτὴν ὕστερον ὁ τῷ 467 ἀποθανὼν Ἐπίχαρμος ἐχρησιμοποίησεν ἐν τῷ ἰδίῳ ποιήματι. Ἔστι δ' ὅλως ἀπιθανώτατον, ὅτι ταῦτα πάντα συνετελέσθησαν ἐντὸς δέκα τῶ παλῶ ἐτῶν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις ἀνάγκη γὰρ θέσωμεν τὴν σύνταξιν τοῦ ποιήματος τοῦ Ἐπιχάρμου ἐν τῷ βαθεῖ αὐτοῦ γήρατι, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Τέταρτον. Ἀλλὰ πλὴν τούτων ὅλως ἀπίθανον ἢ ἐδοξάζομεν, ἂν ὑπελαμβάνομεν ὅτι ὁ Παρμενίδης ἐν τῇ γερωντικῇ αὐτοῦ ἡλικίᾳ ἔλαβεν ἀφορμὴν παρὰ τοῦ Ἡρακλείτου γὰρ σχηματίσῃ τὴν ἰδίαν φιλοσοφικὴν θεωρίαν, ἀφ' οὗ τὰ στοιχεῖα αὐτῆς εὐρίσκωμεν καθαρὰ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Ξενοφάνους ⁽²⁾.

(1) Παρμ. λείψανα στιχ. 62 κ. ἐξ. παρὰ Mullach, τόμ. I. σελ. 12.

(2) Τὰ προπλάσματα τοῦ Ἡρακλείτου συνέλεξαν καὶ μονογραφικῶς ἐφιλοσόφησαν ὁ SCHLEIERMACHER, Herakleitos (1807, νῶν. Werke z. Phil II, 1—146), ὁ LASSALLE die philos. Herakleitos d. Dunkeln 1858. 2 τόμ. ὁ SCHUSTER, Heraklit. 1873, ὁ MULLACH, Fragm. phil. I. 310 κ. ἐφ. ὁ BYWATER, Herakliti Reliquiae Oxf. 1877. Περαιτέρω πρὸς βλ. BERNAYS Heraklita (1848. Gesch. Abhandl. I. 1—108) TEICHMUELLER, Neue Studien zur Gesch. d. Begriffe I. H. 1876. E. PFLEIDERER, Die Philos. d. Her. 1786, SOULIER, Heraclite. Rom. 1885. GOMPERZ, zu H. 's Lehre, 1887

§ 25.

Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκράγαντινος

Ἐμπεδοκλέους γέννησις. — Πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ δράσις. — Συγγράμματα. — Μεταφυσικὴ. — Κοσμολογία. — Κοσμογονία. — Τρόπος γενέσεως τοῦ οὐρανοῦ. — Σχηματισμὸς τῆς γῆς. — Μετεωρολογία. — Γεωλογία. — Βοτανικὴ. — Ζωολογία. — Φυσιολογία. — Θεωρία περὶ γενέσεως τῆς γνώσεως. — Θρησκευτικαὶ δόξαι. — Προϋπαρξίς τῆς ψυχῆς, μετεμψύχωσις. — Ὁ χρυσοῦς αἰὼν. — Θεολογία. — Ἐπισκόπησις.

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἦτο Ἀκράγαντινος ἐγεννήθη περὶ τὸ 495 π. Χ, καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἐξηκονταετής, ἦτοι τῷ 435. Κατήγετο ἐκ πλουσίου καὶ ἐπιφανοῦς οἴκου. Ὁ ὁμώνυμος αὐτῷ πάππος ἐνίκησεν ἐν Ὀλυμπίᾳ κατὰ τὴν 71 Ὀλυμπιάδα (490 π. Χ.) τεθρίππῳ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Μέτων φαίνεται συνεργήσας εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίδος τοῦ Θρασιδαίου καὶ τὴν ἰδρύσιν τῆς δημοκρατίας ἐν Ἀκράγαντι κατὰ τὸ 470 π. Χ. καὶ ἀπέβη ἔξοχος τῆς πολιτείας ἀνὴρ. Ὅτε δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μέτωνος ἤρξατο πάλιν ἡ ἀριστοκρατικὴ μερίς ἰσχύουσα καὶ τυραννικαὶ τάσεις ἀναφαινόμεναι, ὁ Ἐμπεδοκλῆς παρέστη θερμὸς τοῦ λαοῦ προστάτης καὶ διὰ λόγου καὶ πράξεων ἀπέδειξε τὴν δημοκρατίαν νικητήριαν. Ὁ δῆμος προσήνεγκεν αὐτῷ τὸν βασιλείου θρόνον, ἀλλ' ὁ Ἐμπεδοκλῆς κατεφρόνησεν αὐτοῦ· ὕστερον ὅμως ἐδοκίμασε σκληρῶς τὴν ἀστασίαν τοῦ ἕχλου. Ἀπολέσας τὴν εὐνοίαν τοῦ δήμου κατέλιπε τὸν Ἀκράγαντα καὶ ἦλθεν εἰς Πελοπόννησον, οἱ δ' ἐχθροὶ αὐτοῦ κατώρθωσαν γὰρ κωλύσασαι τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ καὶ ἀπέθανεν οὕτως ἐν Πελοποννήσῳ. Μῦθοί εἰσι τὰ φερόμενα, ὅτι πεσὼν ἀπὸ ἄρματος ἐφανεύθη ἢ ὅτι θύσας καὶ ἐστιάσας τοὺς φίλους ἐγένετο ἄφαντος. Τοῦτο τὸ μύθευμα ἐπλάσθη πρὸς ἀποθέωσιν τοῦ φιλοσόφου, ὅπως πρὸς παράστασιν αὐτοῦ ὡς καμπορρήμονος γόητος ἐπλάσθη τὸ ὕστερον, ὅτι ἐπήδησεν εἰς τὸν κρατῆρα τῆς Αἴτνης, ἢ ὅτι ἐκρέμασεν ἑαυτόν. Ἴσως δὲ πρὸς ἐξασθένησιν τῶν κακολογιῶν τούτων παρέστησεν αὐτὸν ὁ

Τηλαύγης (¹) ὀλισθόντα ἐξ ἀδυναμίας τοῦ γήρατος εἰς τὴν θάλασσαν καὶ πνιγέντα.

Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἐμπεδοκλέους φάνεται ἐκ τῶν περὶ αὐτοῦ παραδεδομένων σπουδαιότατος. Ἡ δὲ δράσις αὐτοῦ περιεκτικωτάτη καὶ ἀξιοθαύμαστος. Ὡς ῥήτωρ ἀριστος ἐκίνει τὰ πλῆθη τοῦ Ἀκράγαντος, πάσας τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ ἐπιτυχίας κατώρθωσεν ἢ ῥητορικῇ αὐτοῦ δεινότητι, δι' ἣν Ἰμίων μὲν ὁ Φλιάσιος ὀνομάζει αὐτὸν ἀγοραίων ληκητὴν ἐπέων, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης εὐρετὴν τῆς ῥητορικῆς, ὡς τὸν Ζήωνα εὐρετὴν τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ πλουσία εἰκόνων γλῶσσα καὶ τὸ διάρημα τῶν ἐννοιῶν φαίνονται καὶ νῦν ἐν τοῖς περισηθεῖσιν ἀποσπάσμασι τῶν ποιημάτων αὐτοῦ. Τὰ προτερήματα ταῦτα ἐξῆρε βεβαίως ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς τέχνης, περὶ ἣν λέγεται καὶ ὁ Γοργίας μαθητὴς αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀποστολὴν ἑαυτοῦ ἐθεώρει ἄλλο τι, τὴν προφητικὴν καὶ ἱερατικὴν ἐνέργειαν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Ἐπιμενίδου καὶ ἄλλων. Αὐτὸς ὁ Ἐμπεδοκλῆς λέγει ὅτι κέκτηται τὴν δύναμιν νὰ κατευνάξῃ καὶ διεγείρῃ τοὺς ἀνέμους, νὰ ἐπάγῃ βροχὴν καὶ ξηρασίαν, νὰ θεραπεύῃ τὸ γῆρας καὶ τὰς νόσους, νὰ ἐπανάγῃ εἰς τὴν ζωὴν τοὺς τεθνηκότας, καὶ καυχᾶται ἐν τοῖς Καθαρμοῖς ὅτι παρὰ πάντων ὡς θεὸς τιμᾶται καὶ ὅταν ἐστολισμένος ταινίαις καὶ ἄνθεσιν εἰσέρχεται εἰς πόλιν τινὰ, εὐθὺς περιστοιχίζεται ὑπὸ βυήθειαν ἐξαιτουμένων, αἵτινες νῦν μὲν προφητεῖαν, νῦν δὲ ἴασιν ἀσθενείας αἰτοῦνται. Ἡ τάσις αὕτη ἐμφαίνεται λίαν ζωηρὰ καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπολογικῷ καὶ ἠθικῷ μέρει τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ. Οἱ ἀρχαῖοι διηγοῦνται οὐ μόνον τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ σεμνότητά καὶ τὰς ὑψίστας τιμὰς, ἃς ἀπένεμον αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ ἐκτάκτους τινὰς πράξεις, ἃς ὡς ἄλλος Πυθαγόρας ἐξετέλεσε. Διηγοῦνται π. χ. ὅτι ἐκόλυσε τὴν εἰς τὸν Ἀκράγαντα εἴσοδον βλαβερῶν ἀνέμων. Τὸ θαῦμα ἐξετέλεσε κατὰ τινὰς μὲν κλείσας τοὺς ἀνέμους εἰς ἀσκούς, κατ' ἄλλους δὲ φράξας τὴν χαράδραν, δι' ἧς ἤρχοντο οἱ ἀνεμοὶ, διὰ δορῶν ὄνων. Ὅτι ἀπῆλλαξε τοὺς Σελινουντίους τοῦ ἐμπεσόντος διὰ τὰς ἀπὸ τοῦ παρακειμένου ποταμοῦ δυσωδίας λοιμοῦ καταμίξας τὰ ρεύματα δύο ἄλλων πλησίον κειμένων ποταμῶν

(¹) Διογ. Η', β', 74 πρβ. 53.

καὶ γλυκάνκας τὰ ὕδατα αὐτοῦ (¹), ὅτι νεκροφονῆ τινα μετὰ μακρὰν ἀναισθησίαν ἐπανήγαγεν εἰς τὴν ζωὴν, ὅτι λυσσῶντός τινος ἐκώλυσε τὸν θάνατον διὰ μουσικῆς. Περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας τούτων βεβαίως οὐδὲν δυνάμεθα νῦν εἶπωμεν. Ὅτι ὅμως ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐπίστευεν ὅτι ἐκέκτητο μαγικὴν δύναμιν μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος. Ὁ δὲ Γοργίας ἐμαρτύρει κατὰ τὸν Σάτυρον, ὅτι παρῆν τῷ Ἐμπεδοκλεῖ γοητεύοντι. Ἀναμφισβήτητος ὡσαύτως ἐστὶν ἡ ἰατρικὴ αὐτοῦ τέχνη, ἥτις τότε ἦτο ὡς τὰ πολλὰ συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἱερατείας καὶ τῆς μαγείας.

Τὰ ἀποδιδόμενα αὐτῷ συγγράμματα ἔχουσι ποικίλον περιεχόμενον. Αἱ ἀποδιδόμεναι αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Νεάνθου καὶ Ἰερωνύμου 43 τραγωδίαί εἰσιν ἔργα συνωνύμου τινὸς ἐγγόνου τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Τὰ παρὰ Διογένηι (H', β', 61 καὶ 65) δύο ἐπιγράμματα θεωροῦνται ἐπίσης ὑποβολιμαῖα, τὸ αὐτὸ δὲ ῥητέον καὶ περὶ τῶν σιχῶν ἢ τοῦ ποιήματος, ἐξ οὗ Διογένης ὁ Λαέρτιος (²) μεταδίδωσιν ἡμῖν προσφώνησίν τινα τοῦ Ἐμπεδοκλέους πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Πυθαγόρου Τηλαύγην. Τὰ πολιτικά, ἅπερ ὁ Διογένης (αὐτ. 58) μετὰ τῶν τραγωδιῶν ἀποδίδωσι τῷ Ἐμπεδοκλεῖ, εἰσὶν ἴσως οὐχὶ ἰδιαιτέρα συγγραφή, ἀλλ' ἀπόσπασμα τῶν ἄλλων ἔργων. Νόθα ἐπίσης εἰσὶ καὶ τὰ ἰατρικά, ἅπερ κατὰ Σαυίδαν συνέγραψε δῆθεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς καταλογάσθην (³). Δύο δὲ ἄλλων ποιημάτων, προοιμίου εἰς Ἀπόλλωνα καὶ τῆς τοῦ Ξέρξου διαβάσεως, μνημονεύει ὁ Διογένης (ἐν H', β', 57), ταῦτα ὅμως κατὰ τὸν Ἰερώνυμον ἢ τὸν Ἀριστοτέλην ἀπώλοντο εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ. Ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἔγραψε λόγους ἢ ὁμηρικὰς ὑποτυπώσεις ἐστὶν ἀπίθανον, ὑπολείπονται ἄρα δύο ἀναμφισβητήτως γνήσια τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἔργα, τὰ Φυσικὰ καὶ οἱ Καθαρμοί. Τὰ φυσικὰ διηρέθησαν εἰς τρία βιβλία, ἀλλ' ἡ διαίρεσις αὕτη δὲν φαίνεται καταγομένη ἀπὸ τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Περὶ τῶν μαρτυριῶν καὶ κρίσεων τῶν ἀρχαίων περὶ τῶν ποιημάτων τοῦ Ἐμπεδοκλέους πραγματεύεται ὁ Karsten, τὰ δ' ἀποσπάσματα συνέλεξαν ὁ Sturtz, ὁ Karsten, ὁ Mullach, ὁ

(¹) Διογ. H', β', 70.

(²) (H', α', 43.

(³) Πρὸβλ. Διογ. αὐτ. 77 «ὁ δὲ ἰατρικὸς λόγος εἰς ἔπη ἑξακλίσια».

Stein καὶ ὁ Preller· οἱ τρεῖς πρῶτοι καὶ ἠρμηνεύσαν αὐτά (1).

Μεταφυσική. Ὁ μὲν Ἡράκλειτος ἠρνήθη τὸ μόνιμον καὶ σταθερὸν τῆς οὐσίας, ὁ δὲ Παρμενίδης τὸναντίον τὴν γένεσιν καὶ φθορὰν τὴν κίνησιν καὶ μεταβολὴν. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς πορεύεται μέσην τινὰ ὁδόν. Μετὰ μὲν τοῦ Παρμενίδου ἰσχυρίζεται ὅτι γένεσις καὶ φθορὰ κατὰ τὴν αὐστηράν τῆς λέξεως ἐκδοχὴν καὶ ἐπομένως μεταβολὴ τοῦ πρώτου στοιχείου ἐστὶν ἀδυνατήτως, ἀλλὰ δὲν ἀρνεῖται ὡς ἐκεῖνος καὶ τὴν πολλότητα, τὴν γένεσιν καὶ μεταβολὴν τῶν ὄντων. Μετὰ δὲ τοῦ Ἡρακλείτου παραδέχεται ὅτι οὐ μόνον τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα γεννῶνται καὶ φθείρονται καὶ μεταβάλλονται, ἀλλὰ καὶ καθόλου αἱ καταστάσεις τοῦ σύμπαντος ὑπόκεινται εἰς ἀδιάλειπτον μεταβολὴν. Συμβιβάζων δ' ἀμφοτέρων τῶν μεγάλων τούτων φιλοσόφων τὰς γνώμας δέχεται οὐχὶ μίαν ἀλλὰ πλείονας τῆς μιᾶς ἀγεννήτους, ἀφθάρτους, ἀμεταβλήτους καὶ κατὰ τὴν φύσιν διαφόρους οὐσίας, αἵτινες ὡς πολλαὶ καὶ κατὰ τὴν ποιότητα διαφέραι ἐνούμεναι μὲν παράγουσι τὴν γέννησιν, χωριζόμεναι δὲ τὴν φθορὰν, ἐν μέρει δὲ μόνον ἐνούμεναι καὶ χωριζόμεναι τὴν ἀλλοίωσιν τῶν ὄντων καὶ οὕτω γεννῶσι τὴν ποικιλίαν τῶν πραγμάτων. Τὰς οὐσίας ταύτας νοεῖ ὁ Ἐμπεδοκλῆς κατὰ ποιὸν μὲν διαφόρους ἀλλήλων, κατὰ πυσὸν δὲ διαιρετάς, οὐχὶ ὅμως ὡς ἄτομα, ἀλλ' ὡς στοιχεῖα. Πρῶτος αὐτὸς ὤρισε τὴν ἔννοιαν τοῦ στοιχείου. Τὸ ὄνομά ἐστι μεταγενέστερον, ὁ Ἐμπεδοκλῆς καλεῖ τὰ στοιχεῖα «ρίζωματα πάντων», εἰσὶ δὲ τέσσαρα, πῦρ, ἀήρ, ὕδωρ, γῆ. Οὐδὲν τούτων δύναται νὰ μεταβληθῆ εἰς ἕτερον ἢ νὰ ἐνωθῆ μεθ' ἑτέρου εἰς νέον στοιχεῖον. Αὐταὶ εἰσὶν αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς περὶ πρώτων στοιχείων διδασκαλίας τοῦ Ἐμπεδοκλέους.

Οἱ ἄνθρωποι, ὅταν μὲν βλέπωσιν τι γινόμενον, νομίζουσι συνήθως ὅτι ἐγεννήθη τι, ὅπερ δὲν ὑπῆρχε πρότερον, ὅταν δὲ βλέπωσιν τι φθειρόμενον, φρονοῦσιν ὅτι ὑπάρχον τι ἐπαύσατο ὄν. Τὴν δόξαν ταύτην εὐρίσκει ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀντιφατικὴν. Διότι ἐκ τοῦ μηδενὸς οὐδὲν γίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὄντος εἰς τὸ μηδὲν ἀδύνατος ἢ μεταβολή.

(1) Sturz, Empedokles 1805. Karslén, Empedoclis carm. rel. 1838. Stein, Empedoclis Fragm. 1857. Mullach, Fragm. phil. I. XIII. εἰς ἃ παραπέμπομεν Preller, Histor. Phil. έκδ. 8 σελ. 12 κ ἐφ.

"Ο,τι ἡμῶν φαίνεται γένεσις καὶ φθορὰ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ μίξις καὶ διάλλαξις, σύγκρισις καὶ διάκρισις. "Ο,τι καλοῦμεν γέννησιν τῶν ὄντων ἐστὶν ἔνωσις, ὅ,τι δὲ φθοράν, χωρισμὸς τῶν στοιχείων.

Ἐὰν πάντα σύγκεινται ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων, τῆς γῆς, τοῦ ὕδατος, τοῦ ἀέρος, τοῦ πυρός. Πρῶτος ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὥρισε τέσσαρα τὰ στοιχεῖα, δὲν μεταχειρίζεται δ' αὐτὰ ὡς τέσσαρα, ἀλλ' ὡς δύο μόνον, τὸ πῦρ καὶ τὰ ἄλλα τρία ὁμοῦ ὡς μίαν φύσιν. Ἐὰν τέσσαρα στοιχεῖα εἰσὶν ἐξ ἴσου πρῶτα, ἀγέννητα καὶ ἀνώλεθρα· ἕκαστον αὐτῶν σύγκειται ἐκ μερῶν κατὰ τὸ ποιὸν ὁμοειδῶν, χωρὶς δὲ τὸ παράπαν νὰ μεταβληθῶσι κατὰ τὴν ποιότητα διαθέουσιν ἀλλήλα, σχηματίζουσι διαφόρους ἐνώσεις καὶ γίνονται ἀλλοιωτά· εἰσὶ προσέτι ἴσα τὸν ὄγκον, καίτοι ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα οὔσιν ὑπάρχουσι κατὰ διαφόρους σχέσεις μεμιγμένα καὶ οὐχὶ πάντα ἐν παντί ὑπάρχοντα. Ἀκριβέστερον ὅμως οὔτε τὰ διακρίναντα αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων γνωρίσματα, οὔτε τὴν ἐν τῷ παντί θέσιν αὐτῶν ὥρισεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς. Περιγράφει τὸ μὲν πῦρ ὡς θερμὸν καὶ λαμπρὸν, τὸν δ' ἀέρα ὡς ῥέοντα καὶ διαφανῆ, τὸ δὲ ὕδωρ ὡς σκοτεινὸν καὶ ψυχρὸν, τὴν δὲ γῆν ὡς βαρεῖαν καὶ σκληράν. Ἡ μὲν γῆ φέρεται φύσει πρὸς τὰ κάτω, τὸ δὲ πῦρ πρὸς τὰ ἄνω.

Ἡ μίξις τῶν στοιχείων γίνεται εἰσερχομένων τῶν μερῶν τοῦ ἐνὸς σώματος εἰς τοὺς κενοὺς χώρους τοὺς μεταξὺ τῶν μερῶν ἄλλου σώματος. "Όταν σῶμά τι γεννᾶται ἐξ ἑτέρου, δὲν μεταβάλλεται τὸ αὐτὸ εἰς ἕτερον, ἀλλὰ τὰ ἐν αὐτῷ μόρια ἀπολύονται ἐκ τῆς μετ' ἀλλων ἐνώσεως αὐτῶν καὶ ἐνοῦνται μετ' ἀλλων. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἐνὸς σώματος ἐπὶ τὸ ἄλλο ἐρμηνεύεται ἐκ τούτου, ὅτι ἐκ τοῦ ἐνὸς ἀπολύονται ἀπορροαί, αἵτινες εἰσέρχονται εἰς τοὺς πόρους τοῦ ἑτέρου. "Όπου δ' αἱ πόροι καὶ αἱ ἀπορροαὶ δύο σωμάτων εἰσὶ σύμμετροι, ἔλκουσιν ἀλλήλα, ὡς ὁ μαγνήτης καὶ ὁ σίδηρος. "Όσω δὲ τελειότερον προσκαρμύζονται πρὸς τοὺς πόρους σώματος τινος αἱ ἐξ ἄλλου ἀπολυόμεναι ἀπορροαί, τόσω μᾶλλον γίνεται δεκτικώτερον τῆς ἐπιδράσεως καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ μίξεως. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο γίνεται, ὅταν δύο σώματα ὑπάρχωσιν ὅμοια, διὰ τοῦτο λέγει ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὅτι τὰ ὅμοια καὶ εὐμικτα τυγχάνουσιν ὄντα συγγενῆ, τὸ ὅμοιον ἐφίεται τοῦ ὁμοίου, τὰ μὴ ὄντα μίξεως δεκτικά εἰσὶν ἀλλήλοις ἐχθρά.

Ἄλλὰ πῶς ἐνοῦνται καὶ χωρίζονται ; ποία ἡ ἐνοῦσα καὶ χωρίζουσα δύναμις ; ποῖον τὸ κινῶν αἴτιον ; Ὁ Ἐμπεδοκλῆς παραδέχεται δύο κινούσας δυνάμεις, μίαν ἐνοῦσαν καὶ μίαν χωρίζουσαν, καὶ ἐκείνην μὲν ὀνομάζει φιλότητα, στοργήν ἢ καὶ ἁρμονίαν, ταύτην δὲ νεῖκος καὶ κότον. Τὰς κινητικὰς ταύτας δυνάμεις προσωποποιεῖ ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἰς μυθολογικὰς ὑποστάσεις, ἀλλὰ μεταχειρίζεται αὐτὰς καὶ ὡς σώματα τοῖς οὖσιν ἀναμεμιγμένα. Ἡ μὲν φιλότης ἐνοῖ, τὸ δὲ νεῖκος χωρίζει τὰ στοιχεῖα.

Κοσμολογία. Τὰ τέσσαρα στοιχεῖα εἰσιν ἀγέννητα καὶ ἀφθάρτα ὡσαύτως αἰδίοι ὑπάρχουσι καὶ αἰ κινῶσαι δυνάμεις· ἡ σχέσις ὅπως αὐτῶν μεταβάλλεται ἀδιαλείπτως, τὸ σύμπαν ὑπόκειται ἄρα εἰς μεταβολὴν καὶ ὁ νῦν κόσμος εἰς γένεσιν καὶ φθοράν. Φιλία καὶ νεῖκος εἰσιν ἐξ ἴσου πρῶτα καὶ ἰσχυρά, δὲν εὐρίσκονται ὁμῶς πάντοτε ἐν ἰσορροπία, ἀλλ' ἐκάτερον λαμβάνει ἐναλλάξ τὴν ὑπεροχήν. Τὰ στοιχεῖα συνέρχονται ἄλλοτε μὲν φιλότητι εἰς ἓνα κόσμον, ἄλλοτε δὲ πάλιν δίχα φέρονται ἕκαστα «νεῖκος ἔχθει». Ὁ κόσμος ὅτε μὲν γίνεται διὰ τῆς φιλίας ἐκ πολλῶν ἓν, ὅτε δὲ διὰ τοῦ νεῖκος ἐξ ἑνὸς πολλά. Τοῦτο δὲ διατελεῖ γινόμενον μέχρις αὐ ἀποτελεσθῆ τὸ μὲν ἢ τελεία ἐνωσις, τὸ δὲ ὁ τέλειος χωρισμὸς τῶν στοιχείων. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ χρόνον διαρκεῖ καὶ ἡ κίνησις τῆς φυσικῆς ζωῆς, ἐπὶ τοσοῦτον δηλαδὴ καὶ τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα γεννῶνται καὶ φθείρονται. Εὐθύς δ' ὡς ἐπιτευχθῆ ὁ σκοπός, σβέννυται ἡ κίνησις ἐκείνη, τὰ στοιχεῖα παύονται ἐνούμενα καὶ χωριζόμενα, διότι εἰσιν ὕλως ἠνωμένα ἢ κεχωρισμένα, διατελοῦσι δ' ἐν τῇ κατάστασει ταύτῃ ὄντα, ἕως οὗ διασπασθῆ ἢ κατὰστασις αὕτη διὰ νέας κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν κινήσεως. Ἡ τοῦ κόσμου ζωὴ περιγράφει ἐπομένως κύκλον· α') ἡ παντελής ἐνωσις τῶν στοιχείων, β') ἡ μετάβασις εἰς τὸν χωρισμὸν αὐτῶν, γ') ὁ παντελής χωρισμὸς αὐτῶν καὶ δ') ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν ἐνότητά αὐτῶν εἰσιν αἱ τέσσαρες βαθμίδες, αὗς διατρέχει ἡ τοῦ κόσμου ζωὴ ἐν ἀτελευτήτῳ ἐπαναλήψει. Κατὰ τὴν δευτέραν καὶ τετάρτην τῶν βαθμίδων τούτων, ἴτοι κατὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὸν χωρισμὸν καὶ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν ἐνότητά, γεννᾷ τὴν διακεκριμένην ὑπαρξίν συνθέτων ὄντων, μόνον ἐνταυθα ἔστι δυνατὴ ἡ φύσις, ἀπὸ δὲ τῆς πρώτης βαθμίδος, τῆς παντελοῦς δηλ. τῶν στοιχείων ἐνώσεως, καθ' ἣν οὐδεὶς χωρισμὸς, καὶ ἀπὸ τῆς

τρίτης, τοῦ παντελοῦς χωρισμοῦ τῶν στοιχείων, ἐν ᾗ βαθμίδι οὐδενίᾳ ἔνωσις τῶν στοιχείων συμβαίνει, ἢ τῶν καθ' ἕκαστα ὑπαρξίς ἐστὶν ὅλως ἀποκεκλεισμένη. Οἱ χρόνοι ἄρα τῆς κινήσεως καὶ τῆς φυσικῆς ζωῆς κανονικῶς ἀνταλλάσσονται πρὸς τοὺς χρόνους τῆς ἡρεμίας καὶ τῆς ἀπουσίας φυσικῆς ζωῆς. Πόσον διαρκεῖ ἕκαστη τῶν περιόδων τούτων, καὶ ἂν τὴν διάρκειαν ταύτην εἶχεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀκριβῶς ὀρίσει, περὶ τούτων οὐδὲν ἡμῖν παραδεδυμένον ὑπάρχει.

Κ ο σ μ ο γ ο ν ί α. Τὴν κοσμογονίαν ἀρχεται περιγράφων ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀπὸ τῆς μίξεως πάντων τῶν στοιχείων. Τοῦτο τὸ μῖγμα καὶ ἐν, ὡς ὀνομάζει αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης, καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἐμπεδοκλέους σφαῖρος καὶ περιγράφεται κυκλωτερῆς, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα, καὶ ἀκίνητος. Ἐν τούτῳ τῷ σφαίρῳ οὐδὲν τῶν τεσσάρων στοιχείων ὑπάρχει διακεκριμένον, πάντα εἰσὶν ἐν αὐτῷ ἐν τελείᾳ ἐνότητι, ἐπομένως τὸ νεῖκος, ἢ χωρίζουσα καὶ διαιρουσα ἀρχή, δὲν ἔχει ἐν αὐτῷ θέσιν, «ἐξ ἔσχατον κεῖται Νεῖκος». Ὁ σφαῖρος χαρακτηρίζεται ὑπ' αὐτοῦ ὡς θεὸς εὐδαιμονέστατος. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νομίζωμεν ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐνόει προσωπικόν θεόν, διότι ἀπονέμει τὸ ὄνομα τοῦτο καὶ εἰς τὰ στοιχεῖα, ὡς ὁ Πλάτων εἰς τὸν ὅρατὸν κόσμον. Τὸν σφαῖρον χαρακτηρίζουσιν οἱ μεταγενέστεροι ὡς ἄποιον ὕλην, ὡς ἐνεργοῦσαν αἰτίαν, ὡς τὸ ἡγέμονικόν πῦρ τῶν Στωικῶν, ὡς τὸν νοητὸν τοῦ Πλάτωνος κόσμον, ἀλλὰ πάντα ταῦτά εἰσιν ἡμαρτημένα ὑπολήψεις. Ἐκ τοῦ σφαίρου δὲ τούτου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προέλθῃ ὁ κόσμος, ἂν μὴ ἐχώριζεν ἐν αὐτῷ τὰ στοιχεῖα τὸ νεῖκος. Δηγεῖται λοιπὸν ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ ἠύξθη τὸ νεῖκος ἐν τῷ σφαίρῳ («αὐτὰρ ἐπεὶ μέγα νεῖκος ἐνὶ μελέσσειν ἐθρέφθη») καὶ ἐχώρισε τὰ στοιχεῖα. Συντελεσθέντος δὲ τοῦ χωρισμοῦ τῶν στοιχείων, παρέστη ἡ Φιλότης ἐν μέσῳ τῶν διηρημένων καὶ ἐπήνεγκε δίνην τινὰ ἐν τῷ μέσῳ, δι' ἧς εἰλκύσθησαν κατὰ πρῶτον περί τι σημεῖον μέρη τινὰ τῶν στοιχείων, ἐκ δὲ τοῦ μορφουμένου τούτου κύκλου ἀπεκλείετο τὸ νεῖκος. Ἐν ᾧ δὲ ἐξηπλοῦτο ἐπὶ μάλλον καὶ μάλλον ἡ κίνησις καὶ τὸ νεῖκος ἐξεδιώκετο αἰετοτε παρρωτέρῳ, τὰ κεχωρισμένα στοιχεῖα ἠνοῦντο καὶ ἐκ τῆς ἐνώσεως αὐτῶν συνέστη ὁ νῦν κόσμος μετὰ τῶν θνητῶν αὐτοῦ ὄντων. Ἄλλ'

ὅπως συνέστη οὕτω καὶ ὅα φθαρῆ ποτε, ὅταν πάντα διὰ διηγεκοῦς ἐνώσεως ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν πρώτην τοῦ σφίρου κατὰστασιν.

Ἔρ ο π ο ς γ ε ν έ σ ε ω ς τ ο ὕ ο ὐ ρ α ν ο ὕ. Ἐκ τῆς δίνης, καθ' ἣν διὰ τῆς φιλότητος συνεκράθησαν τὰ στοιχεῖα, διεκρίθη κατὰ πρόωτον ὁ ἀήρ καὶ περιχυθεὶς κύκλῳ περιέβαλε τὸ πᾶν σφαιροειδῶς. Μετὰ δὲ τὸν ἀέρα ἐξέδραμε τὸ πῦρ καὶ οὐκ ἔχων ἑτέραν χώραν ἔλαβε τὰ ἄνω μέρη ὑπὸ τὸν ἐξώτατον θόλον, ὁ δὲ ἀήρ ἐξώσθη ὑπὸ τὴν γῆν καὶ συνέστησαν οὕτω δύο ἡμισφαίρια, ἅτινα ὁμοῦ ἀποτελοῦσι τὴν κοίλην τοῦ οὐρανοῦ σφαιραν. Τούτων δὲ τῶν ἡμισφαιρίων τὸ μὲν ἐστὶ φωτεινόν, τὸ δὲ σκοτεινόν, ἥτοι τὸ μὲν σύγκειται ὅλον ἐκ πυρός, τὸ δὲ ὑπάρχει μίκτον ἐξ ἀέρος καὶ ὀλίγου πυρός. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πῦρ κατὰ τὸν ἀθροισμὸν αὐτοῦ ἐβάρυε, προῆλθεν ἢ κατὰ περιφορὰν κίνησις τῆς οὐρανόου σφίρας. Ὅθεν, ὅταν ὑπάρχη ἄνωθεν τὸ πυρῶδες ἡμισφαίριον, ἔχομεν ἡμέραν, ὅταν δὲ τὸ σκοτεινὸν ἡμισφαίριον ὑπάρχη ἄνωθεν καὶ τὸ πυρῶδες καλύπτεται ὑπὸ τοῦ σώματος τῆς γῆς, ἔχομεν νύκτα.

Σ χ η μ α τ ι σ μ ὅ ς τ ῆ ς γ ῆ ς. Ἐκ τῶν λοιπῶν στοιχείων ἐσχηματίσθη ἡ γῆ, ἣν νοεῖ ὡς οὔσαν κατ' ἀρχὰς ὑγρὰν καὶ πηλώδη. Ἐκ τῆς γῆς, ἄγαν περισφιγγυμένης ὑπὸ τῆς ῥύμης τῆς περιφορᾶς, ἀνέβλυσε τὸ ὕδωρ, τούτου δ' αἱ ἀναθυμιάσεις ἐπλήρωσαν τὴν κάτω χώραν. Ἡ γῆ διατηρεῖται, λέγει ὁ Ἐμπεδοκλῆς, μετέωρος, διότι ὁ οὐρανὸς περιστρέφεται λίαν ταχέως καὶ κωλύει οὕτω τὴν πτώσιν αὐτῆς, ὡσαύτως ἐξηγεῖτο καὶ ὅτι τὸ σύμπαν μένει ἐν τῇ θέσει αὐτοῦ. Τὴν κλίσιν τοῦ γήινου ἄξονος πρὸς τὴν τροχίαν τοῦ ἡλίου ὑπελάμβανεν ὡς οἱ Πυθαγόρειοι, προσρομένην ἐκ τῆς πίεσεως τοῦ ἀέρος, ὅστις ὠθεῖται ἀπὸ τοῦ ἡλίου πρὸς ἄρκτον.

Ὁ ἥλιος θεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ Ἐμπεδοκλέους ὡς ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων ὡς σῶμα ὑελῶδες, ἔχον ἴσον τῇ γῆ μεγέθος καὶ συνάγων καὶ ἀντανακλῶν τὰς ἀκτῖνας τοῦ πυρός, ἃς λαμβάνει ἐκ τοῦ περιστοιχίζοντος αὐτὸν φωτεινοῦ ἡμισφαιρίου. Αἱ ἐκλείψεις αὐτοῦ προέρχονται ἐκ τῆς μεσολαβήσεως τῆς σελήνης. Τὸν ἥλιον ἐφικτάζετο περιοριζόμενον ἐν τῇ πορείᾳ αὐτοῦ ὑπὸ ὠρισμένων ὀρίων. Ταῦτα δ' ἦσαν ἢ περιέχουσα αὐτὸν σφαῖρα καὶ οἱ τροπικαὶ κύκλοι. Ὑπὸ τούτων, λέγει, κωλύεται γὰρ εὐθυπορῆ ἅχοι παντός. Ἡ τοῦ ἡλίου ἡμερησία πορεία κατ' ἀρχὰς ἐχώρει βραδύτερον ἢ νῦν, ὥστε μία ἡλι-

ακὴ ἡμέρα κατ' ἀρχὰς μὲν διήρκει ἑννέα, βραδύτερον δὲ ἑπτὰ μῆνας.

Ἡ σελήνη συνέστηκε ἐξ ἀποκεκρυσταλλομένου ἀέρος, τὸ φῶς αὐτῆς λαμβάνει ἀπὸ τοῦ ἡλίου, τὸ σχῆμα αὐτῆς ἐφικτάζεται ὁ Ἐμπεδοκλῆς δισκοειδές, τὴν δ' ἀπόστασιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς γῆς τὸ τρίτον τῆς τοῦ ἡλίου ἀπὸ τῆς γῆς. Ὁ ὑπὸ τὴν σελήνην χῶρος ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ Ἐμπεδοκλέους συμφώνως πρὸς τοὺς Πυθαγορείους ὡς τόπος παντὸς κακοῦ.

Τοὺς ἀπλανεῖς ἀστέρας ἐθεώρει προσηλωμένους ἐπὶ τοῦ οὐρανόου θόλου, τοὺς δὲ πλανῆτας ἐλευθέρως κινουμένους. Οὐσίαν τῶν ἀστέρων ὑπελάμβανε τὸ πῦρ. Ἐφρόνει δὲ ὅτι ἦσαν πῦρ ἀπὸ τοῦ ἀέρος χωρισθέν.

Τὸ τῶν οὐρανόων σωμάτων πῦρ ἠρμῆνευεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς διὰ τῆς θεωρίας τῶν ἀπορροῶν καὶ ἰσχυρίζετο ἐπομένως ὅτι ἔχει ἀνάγκη χρόνου τινός, ἵνα διανύσῃ τὸν μεταξὺ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς γῆς χῶρον.

Μετεωρολογία. Τῆς ἐξηγήσεως τῶν μετεωρολογικῶν φαινυμένων ὀλίγα μόνον περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, ἐν οἷς ὅμως σαφῶς δηλοῦται ἡ ἰδιάζουσα τῷ Ἐμπεδοκλεῖ διδασκαλία. Ἐκ τῆς πρὸς ἡμᾶς σχέσεως τῶν δύο ἡμισφαιρίων ἐξηγεῖτο (1) ὁ Ἐμπεδοκλῆς τὴν ἀλλαγὴν τῶν ὥρῶν τοῦ ἔτους.

Τὴν χάλαζαν ἐθεώρει ἐψυγμένην ἀναθυμίασιν.

Περὶ ἀέρων ἐδόξαζεν ὅτι ἡ λοξὴ διεύθυνσις αὐτῶν ἀπὸ ΝΑ καὶ ΜΔ προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι αἱ ἀνιούσαι ἀναθυμιάσεις εἰσὶ τὸ μὲν πυρώδους, τὸ δὲ γεώδους φύσεως καὶ ἡ ἀντίθετος αὐτῶν κινήσεις ἐξισοῦτο εἰς λοξὴν διεύθυνσιν.

Τὴν βροχὴν καὶ τὸν κεραυνὸν ἠρμῆνευε δεχόμενος ὅτι κατὰ τὴν πύκνωσιν τοῦ ἀέρος τὸ ἐν αὐτῷ ὑπάρχον ὕδωρ ἐκθλίβεται, κατὰ δὲ τὴν ἀραίωσιν αὐτοῦ κερδίζει τὸ πῦρ χῶρον, ἵνα ἐκφικθῇ. Τὸ πῦρ ἔρχεται εἰς τὰ νέφη διὰ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίων καὶ μετὰ βροντῆς ἐκπίπτει. Ἐστηρίζετο δὲ ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι τὰ νέφη πρὸ πάντων ἀνέρχονται, ὅταν ὑπάρχῃ μεγάλη τοῦ ἡλίου θερμότης.

Ἡ θάλασσα ἐστὶ ἐξίδρωσις τῆς γῆς ὑπὸ τῆς τοῦ ἡλίου θερμότη-

(1) Πλουταρχ. Ἄρ. 1', η', 1. 2.

τήτους προκληθεῖσιν· ἐντεῦθεν προσέρχεται καὶ ἡ ἄλμυρά αὐτῆς γεῦσις, τὸ ἄλλας ἐσχηματίσθην δὴλα δὴ κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα διὰ τῆς θερμότητος τοῦ ἡλίου, ἀλλ' ὑπάρχει, λέγει, καὶ γλυκὺ ὕδωρ μεμιγμένον, ἐξ οὗ ζῶσιν οἱ ἰχθύες.

Γεωλογία· ἔγγειον· πῦρ. Τὸ ἐν τῷ βάθει τῆς γῆς ὑπάρχον πῦρ ἐφείλκυσε τὴν προσοχὴν τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἰδιαζόντως. Τοῦτο θερμαίνει τὰ πηγάζοντα ὕδατα καὶ ἀποσκληρύνει τοὺς λίθους, τοῦτο τὸ πῦρ ἐν ταῖς ἐγκάτοις τῆς γῆς κυμαινόμενον διατηρεῖ τοὺς βράχους καὶ τὰ ὄρη.

Ἡ ἔλξις τοῦ σιδήρου ὑπὸ τοῦ μαγνήτου γίνεται οὕτω. Ἀπορροαὶ τοῦ μαγνήτου εἰσέρχονται εἰς τοὺς πόρους τοῦ σιδήρου καὶ ἀπομακρύνουσι τὸν πληροῦντα τοὺς πόρους ἀέρα, εἶτα ἀπὸ τοῦ σιδήρου ἔρχονται εἰς τοὺς συμμετρικοὺς πόρους τοῦ μαγνήτου ἰσχυραὶ ἀπορροαί, αἵτινες συνεφέλκονται τὸν σίδηρον πρὸς τὸν μαγνήτην καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν στερεῶς.

Ἐμφάνισις τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς γῆς. Βοτανικὴ. Τὰ φυτὰ ἀνεφύησαν ἐπὶ τῆς γῆς πρὶν νὰ φωτισθῇ αὕτη ὑπὸ τοῦ ἡλίου, ἔπειτα δὲ τὰ ζῶα. Ἀμφότερά εἰσι φύσει συγγενῆ. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς οὐ μόνον ζῶντα παραδέχεται τὰ φυτὰ, ἀλλ' ἀπονέμει αὐτοῖς ὁμοίαν τοῖς ζῴοις καὶ ἀνθρώποις ψυχὴν. Παρατήρει προσέτι ὅτι ὁ σχηματισμὸς τοῦ καρποῦ τῶν φυτῶν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν τόκον τῶν ζῴων· αὐτῶ δ' ὡτοκεῖ μακρὰ δένδρα ἐλαίας». Τὰ φύλλα τῶν δένδρων παραβάλλει πρὸς τὰς τρίχας, τὰ πτερὰ καὶ τὰς λεπίδας τῶν ζῴων. Ἦν αὐξήσιν αὐτῶν παρήγεν ἐκ τῆς θερμότητος τῆς γῆς, ἥτις τοὺς κλάδους πρὸς τὰ ἄνω ἐξώθει, αἱ δὲ ρίζαι, ἥτοι τὰ γειώδη μέρη, διευθύνονται πρὸς τὰ κάτω. Ἡ θρέψις τῶν φυτῶν γίνεται διὰ τῆς ἔλξεως τῶν συγγενῶν στοιχείων κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν πόρων καὶ τῶν ἀπορροῶν. Τὸ ὅτι δένδρα τινά, οἶον ἡ δάφνη, ἡ ἐλαία, ὁ φοῖνιξ, εἰσὶν ἀειθαλῆ ἠρμήνευεν ἐκ τε τῆς ὁμαλότητος τῆς κράσεως καὶ τῆς συμμετρίας τῶν πόρων αὐτῶν, δι' ἣν ἡ τροφή τεταγμένως καὶ ὁμαλῶς ἀποδίδεται αὐτοῖς, ὥστε νὰ ἐπιρρέη ἀρκούντως⁽¹⁾. Τὰ μὲν ἔχοντα ἐλλιπῆς τὸ ὑγρὸν, ἐπειδὴ ἐξικμάζεται αὐτὰ κατὰ τὸ θέρος φιλορροοῦσι, τὰ δὲ πλεῖον ἔχοντα τὸ ὑγρὸν,

(1) Πλουτ. Συμπ. I', 2, 2, 8. Ἀρ. Α', 29, 5.

παραμένουσι. Τὰ πρὸς ὀρέψιν τοῦ φυτοῦ περιττὰ μέρη τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ πυρὸς χρησιμοποιοῦνται εἰς σχηματισμὸν τῶν καρπῶν, ὧν ἡ γεῦσις ἐστὶ τούτου ἕνεκα ὁμῖα πρὸς τὴν τροφήν ἐκάστου φυτοῦ.

Ζωολογία. Κατὰ τὴν πρώτην γένεσιν τῶν ζῴων καὶ ἀνθρώπων ἐβλάστησαν κατ' ἀρχὰς τὰ μέρη αὐτῶν ἐκ τοῦ ἐδάφους καὶ εἶτα διὰ τῆς φιλότητος συνηρμόσθησαν. Ἐπειδὴ δὲ τυφλὴ τύχη ἐκυβέρνηε τὴν ἐργασίαν ταύτην, διὰ τοῦτο ἀνεφάνησαν κατ' ἀρχὰς παντὸς εἴδους τερατώδη μορφώματα, ἅτινα διεφθείροντο εὐθὺς πάλιν, ἕως οὗ μετ' ἐπανειλημμέναις ἀποτυχίαις κατωρθώθη ἐπὶ τέλους καὶ ἀποτελεσθῶσιν ὄντα ἁρμονικῶς διηρθρωμένα καὶ ἱκανὰ καὶ ζήσωσιν.

ἢ πολλὰ μὲν κόρσαι ἀναύχενες ἐβλάστησαν,
 γυμνοὶ δ' ἐπλάζοντο βραχίονες εὐνίδες ὤμων,
 ὄμματά τ' οἱ ἐπλανᾶτο πενητεύοντα μετώπων.
 αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ μείζον ἐμίσητο δαίμονι δαίμων,
 ταῦτά τε συμπίπτεσκον ὄπη συνέκυσσον ἕκαστα,
 ἄλλα τε πρὸς τοῖς πολλὰ διηνεκὲς ἐξεγένοντο (στ. 307—312).

Καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐκ τῆς γῆς ἐγεννήθησαν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐσχηματίσθησαν ἀμορφοὶ ὄγκοι ἐξ ὕδατος καὶ γῆς, οὓς ἀνέπεμπε τὸ ἔγγειον πῦρ, ἔπειτα δὲ διηρθρῶντο.

Οὐλοφνεῖς μὲν πρῶτα τύποι χιθονὸς ἐξανέτελλον,
 ἀμφοτέρων ὕδατός τε καὶ οὐδεὸς αἶσαν ἔχοντες.
 Τοὺς μὲν πῦρ ἀνέπεμπ' ἐθέλον πρὸς ὁμοῖον ἰκέσθαι,
 οὔτε τί πω μελέων ἐρατὸν δέμας ἐμφαίνοντας,
 οὔτ' ἐνοπήν οὔτ' αὖ ἐπιχώριον ἀνδράσι γυῖον (στ. 321—325).
 Πολλὰ μὲν ἀμφιπρόσωπα καὶ ἀμφίστην' ἐφύοντο,
 βουγενῆ ἀνδρόπρωρα, τὸ δ' ἔμπαλιν ἐξανέτελλον
 ἀνδροφυῆ βούκρانا, μεμιγμένα τῇ μὲν ἀπ' ἀνδρῶν,
 τῇ δὲ γυναικοφυῆ, διεροῖς ἠοκημένα γυίοις (στ. 313—316).

Οὕτως ἐξηγεῖτο βεβαίως ὁ Ἐμπεδοκλῆς τοὺς μύθους περὶ τῶν Κενταύρων, τῶν Χιμαιρῶν, τῶν Ἐρμαφροδίτων, τῶν Σφιγγῶν, τῶν Ἰραγελάφων κ. τ. λ.

Διὰ τῆς ἐκθέσεως ταύτης παρίστησιν ὁ Ἐμπεδοκλῆς λεπτομερέστερον ὅ,τι ὁ Παρμενίδης ἐδίδαξεν ἤδη περὶ τῆς γενέσεως τῶν

ἀνθρώπων ἀκολουθήσας τοῖς ἀρχαίοις περὶ τῶν αὐτοχθόνων καὶ τῶν γιγάντων μύθοις. Τὸν αὐτὸν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ περὶ τῆς διακρίσεως τῶν γενῶν κατὰ τὴν μείζονα ἢ ἐλάσσονα θερμότητα αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ μὲν Παρμενίδης, ὡς εἴπομεν ἤδη (σελ. 147), ὑπέλαβε τὴν γυναικείαν φύσιν θερμότεραν, τὴν δ' ἀνδρικήν ψυχροτέραν, ὁ δ' Ἐμπεδοκλῆς φρονεῖ τοῦναντίον, ὅτι κατὰ τὴν πρώτην γένεσιν τῶν ἀνθρώπων οἱ μὲν ἄνδρες συνέστησαν ἐν ταῖς μεσημβριναῖς, αἱ δὲ γυναῖκες ἐν ταῖς ἀρκτικαῖς χώραις. Νῦν δ' ἐκείνοι μὲν σχηματίζονται ἐν τῷ θερμότερῳ, αὗται δ' ἐν τῷ ψυχροτέρῳ μέρει τῆς μητρικῆς (στίχ. 259. 329). Περὶ τῆς γεννήσεως ἐφρόνει προσέτι ὅτι τοῦ σώματος τοῦ παιδὸς μέρη μὲν τινα προέρχονται ἐκ τῆς γονῆς τοῦ ἀνδρός, ἄλλα δ' ἐκ τῆς γονῆς τῆς μητρὸς, ἐκ δὲ τῆς κοινῆς τάσεως καὶ ὁρμῆς τῶν κεχωρισμένων τούτων μερῶν γεννᾶται ἡ γενετήσιος ὁρμή. Ὅπως ἀποβῆ καρποφόρος ἢ συνένωσις τῆς γονῆς τῶν δύο γενῶν, ἀνάγκη πᾶσα κατὰ τὴν περὶ ἐνώσεως τῶν στοιχείων θεωρίαν τοῦ Ἐμπεδοκλέους νὰ ὑπάρχη συμμετρία τις τῶν πόρων. Ἐὰν δ' αὕτη χωρῆ πέρα τοῦ προσήκοντος μέτρου, ματαιοῦται ἡ σύλληψις· διότι προσκρμόζεται ἡ γονὴ τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεως λίαν ἀκριβῶς καὶ διὰ τοῦτο ἀποσκληραῖται. Οὕτως ἐξηγεῖτο ὁ Ἐμπεδοκλῆς τὴν στειρώσιν τῶν ἡμιόνων.

Περὶ τοῦ ἐμβρύου ἐφρόνει ὅτι σχηματίζεται τοῦτο ἐν ταῖς πρώταις ἑπτὰ ἐβδομάσιν ἢ ἀκριβέστερον ἐν τῇ ἕκτῃ καὶ ἐβδύμῃ ἐβδομάδι, τὴν δὲ γέννησιν ὑπελάμβανε γινομένην μεταξὺ 7 καὶ 10 μηνῶν. Κατ' ἀρχὰς σχηματίζεται ἡ καρδίκα, τελευταῖοι δὲ οἱ ὄνυχες, οἵτινες συνίστανται ἐξ ἀπεσκληρωμένων τενόντων. Καὶ περὶ τῶν τεράτων εἶχεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀσφαλῆθη, ὡς μακροθάνομεν ἐκ τῶν Πευδουπλουταρχείων Ἀρεσκύντων τοῖς φιλοσόφοις Ε', η' 1.

Πρὸς πᾶσι προσέτι νὰ ὀρίσῃ καὶ τὴν σύνθεσιν τῶν μερῶν τοῦ σώματος. Ἐὰ ὅσθα ἔχουσι, λέγει, δύο μέρη γῆς, δύο μέρη ὕδατος καὶ τέσσαρα πυρός, ἐν τῷ αἵματι καὶ ταῖς σαρκῶν ὑπάρχουσιν ἐν ἴσῃ ἀναλογία τὰ τέσσαρα στοιχεῖα ἀναμεμιγμένα. Οἱ τένοντες (Π λ ο υ τ. Ἄρ. Ε', κβ') ἔχουσιν ἐν μέρει πυρός καὶ δύο ὕδατος.

Ἀναλόγως τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν τὰ διάφορα ζῶα συνίστανται, ρυθμίζεται καὶ ἡ κατοικία καὶ ὁ τρόπος τοῦ βίου αὐτῶν, διότι ἕκαστον κατὰ τὸν γενικὸν φυσικὸν νόμον ζητεῖ τὸ ὅμοιον. Καὶ τὴν

θέσιν τῶν μερῶν τοῦ σώματος ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας ἠρμῆνευσεν. Ἡ θρέψις παρὰ τε τοῖς ζώοις καὶ τοῖς φυτοῖς γίνεται δι' ἐξειδιώ-
 τως τῶν συγγενῶν στοιχείων. Ἡ αὔξις γίνεται διὰ τῆς θερμύ-
 τητος, ἡ φθορὰ ἐν τῷ γήρατι καὶ τῷ ὑπνῷ διὰ τῆς μειώσεως αὐτῆς,
 ὁ δὲ θάνατος διὰ τῆς παντελοῦς ἐξαλείψεως.

Φυσιολογία. Ἀκριβέστερον γινώσκουμεν τὰς δόξας τοῦ
 Ἐμπεδοκλέους περὶ τῆς ἀναπνοῆς καὶ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως.
 Ἡ εἰσπνοὴ κανονικῶς γίνεται οὐ μόνον διὰ τῆς τραχείας, ἀλλὰ καὶ
 διὰ τοῦ σώματος παντὸς ἐνεκὰ τῆς κινήσεως τοῦ αἵματος. Ὅταν
 δὴλα δὴ τὸ αἷμα ἐπιστρέφῃ ἀπὸ τῶν ἔξω μερῶν πρὸς τὰ ἔσω, εἰσέρ-
 χεται διὰ τῶν λεπτῶν πόρων τοῦ δέρματος ὁ αἴρ, ὅταν δὲ πάλιν
 προρρέῃ ἐν αὐτοῖς, ἐκβάλλεται πάλιν ὁ αἴρ.

Ἡ περὶ γνώσεως θεωρία. Ἦν αἴσθησιν ἐξηγεῖτο
 ὡσαύτως ὁ Ἐμπεδοκλῆς διὰ τῆς θεωρίας τῶν πόρων καὶ τῶν ἀπορ-
 ρῶν. Ἴνα γεννηθῇ αἴσθησις, ἀνάγκη, τὰ ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἀπο-
 λυόμενα μόρια νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἐν ταῖς αἰσθητηρίαις
 ὁμοειδῶν συστατικῶν τοῦ σώματος μερῶν. Ἐρχονται δ' εἰς ἐπαφὴν
 κατὰ δύο τρόπους, τὸ μὲν ἐάν κί ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἀπολυόμενα
 ἀπορροαὶ εἰσδύσωσι διὰ τῶν πόρων εἰς τὰ ὅμοια, τὸ δὲ ἐάν τούναν-
 τίον κί ἀπὸ τῶν αἰσθητηρίων διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἐξερχόμενα ἀπορ-
 ροαὶ συναντήσωσι τὰς ἔξωθεν ἐρχόμενας ὁμοειδεῖς καὶ συνενωθῶσι,
 μετ' ἀλλήλων, ὡς συμβαίνει τοῦτο ἐν τῇ ὄψει. Αἰσθανόμεθα, λέγει,
 τῷ ἑναρμότιον τὰς ἀπορροὰς εἰς τοὺς πόρους ἐκάστης αἰσθήσεως. Ἴνα
 τῆς διαφορᾶς τῶν πόρων προέρχεται ἡ διαφορὰ τῆς εἰδικῆς τῶν αἰ-
 σθητηρίων αἰσθήσεως. Ἐκαστον αἰσθητήριον αἰσθάνεται μόνον ὅ,τι
 ἐστὶ σύμμετρον τοῖς πόροις αὐτοῦ οὕτως, ὥστε νὰ εἰσδύηται εἰς αὐ-
 τοὺς καὶ ἄπτηται συγχρόνως τοῦ ὄργάνου, πᾶν δὲ μὴ σύμμετρον
 ἢτοι δὲν εἰσέρχεται εἰς τοὺς πόρους τοῦ αἰσθητηρίου ἢ διέρχεται αὐ-
 τοὺς χωρὶς νὰ προκαλέσῃ αἴσθησιν. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς πρῶτος ἀνε-
 κήρυξεν ὡς ἀρχήν, ὅτι τὰ πάντα γινώσκονται διὰ τῶν ἐν ἡμῖν
 ὁμοίων, ἡ γῆ διὰ τῆς ἐν ἡμῖν ὑπαρχούσης γῆς, τὸ ὕδωρ διὰ τοῦ ἐν
 ἡμῖν ὕδατος κ. τ. λ.

γαίη μὲν ἀρ γαῖαν ὀπώλαμεν, ὕδαι δ' ὕδωρ,
 αἰθέρι δ' αἰθέρα δῖον, ἀτὰρ πυρὶ πῦρ αἰδηλον,
 στοργῇ δὲ στοργήν, νεῖκος δέ τε νεῖκει λυγροῦ.

ἐκ τούτων γὰρ πάντα πεπήγασιν ἀρμοσιθέντα

καὶ τούτοις φρονέουσι καὶ ἡδονὴ ἢ δ' ἀνιῶνται (στ. 378—382).

Ἡ ἐξήγησις αὕτη εὐκολώτατα ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῆς ὀσφρήσεως καὶ τῆς γεύσεως, ἀμφότεραι στηρίζονται κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα ἐπὶ τούτου, ὅτι λεπτὰ μόρια ὕλης ἐν μὲν τῇ ὀσφρήσει ἐκ τοῦ ἀέρος, ἐν δὲ τῇ γεύσει ἐκ τοῦ ὑγροῦ, μεθ' οὗ ὑπάρχουσι μεμιγμένα, ἔρχονται εἰς τὴν ρίνα καὶ εἰς τὸ στόμα. Περὶ τῆς ἀκοῆς παρεδέχεται ὅτι οἱ ἦχοι σχηματίζονται διὰ τοῦ εἰσαρμῶντος κελινημένου ἀέρος ἐν τῇ εἰσόδῳ τῆς ἀκοῆς ὡς ἐν σάλπιγγί τινι. Ἰνάγκλιν δ' ἐν τῇ ὄψει ἐξέρχεται τὸ ὄρων σῶμα κατὰ τὸ ὄραν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ ἐφάπτεται τῶν ἀπορροῶν τοῦ ὄρατοῦ.

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς δῆλα δὴ φαντάζεται τὸν ὀφθαλμὸν ὡς φανόν. Ἐν τῇ κόρῃ ὑπάρχει πῦρ καὶ ὕδωρ ἐν ὑμέσι κεκλεισμένον, ἦν οἱ πόροι ἐναλλάξ καθ' ἑκάτερον στοιχείον τετραγμένον ἐπιτρέπουσι τὴν διόδον εἰς τὰς ἀπορροὰς ἑκατέρου. Ἐὸ πῦρ χρησιμεύει εἰς αἴσθησιν τοῦ φωτεινοῦ, τὸ ὕδωρ εἰς αἴσθησιν τοῦ σκοτεινοῦ. Ὅταν λοιπὸν αἱ ἀπορροαὶ τῶν ὄρατῶν πραγμάτων φθάσωσιν εἰς τὸν ὀφθαλμὸν, ἐξέρχονται διὰ τῶν πόρων τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀπορροαὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ πυρός καὶ ὕδατος, ἐκ δὲ τῆς συναντήσεως ἀμφοτέρων γεννᾶται ἡ ὄψις.

Ὅπως ἡ αἴσθησις οὕτω καὶ ἡ νόησις τοῖς ὁμοίοις γεννᾶται. Πάντα ἔχουσι κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα φρόνησιν καὶ νοήματος μοῖραν.

Πάντα γὰρ ἴσθι φρόνησιν ἔχειν καὶ νόματος αἴσαν (στ. 298).

Ἐὴν λογικότητα θεωρεῖ ὡς ιδιότητα τῶν στοιχείων καὶ διὰ τοῦτο πάντα τὰ ὄντα μετέχουσιν αὐτῆς. Νοῦς καὶ φρόνησις ἐστὶν ἀποτελεσμα τῆς ἐνώσεως τῶν ὁμοίων στοιχείων, τῶν τὸ σῶμα ἀποτελεσάντων. Δι' ἑκάστου τῶν ἐν τῷ σώματι ἡμῶν στοιχείων τούτων νοοῦμεν ἑκαστον ὁμοιον. Μάλιστα δὲ ἡ νόησις τελεῖται διὰ τοῦ αἵματος, διότι ἐν τούτῳ μάλιστα κεκραμένα τυγχάνουσιν ὄντα τὰ τῶν μερῶν στοιχεῖα. Ὅργανον ἄρα τῆς νοήσεώς ἐστι τὸ αἷμα.

Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα (στ. 374).

Ὅσα δικαιότερα καὶ κανονικώτερα τυγχάνει τῶν στοιχείων ἢ μῆξις, τοσοῦτω κρείττων καὶ ἡ φρόνησις· τοῦναντίον δ' ἀφρονέστεραι γίνονται ἐκεῖνοι, ἐν αἷς θνισκ καὶ ἀνόμοια, μικρὰ ἢ τῷ μεγέθει ὑπερβάλλοντα τὰ στοιχεῖα μεμιγμένα τυγχάνουσιν ὄντα. Καὶ ὅσων μὲν τὰ

στοιχείω κείνται μανὰ καὶ ἀραιά, νόθοι καὶ ἐπίπονοι, ὅτων δὲ πυκνὰ καὶ κατὰ μικρὸν τεθραυσμένα, αὐτοὶ γίνονται ὄξει, παλλὰ μὲν ἐπιχειροῦσιν, ὀλίγα δ' ἐπιτελοῦσι διὰ τὴν ὀξύτητα τῆς τοῦ αἵματος φορᾶς. Ἐν ὅσοις δὲ καὶ ἐν οἷονδ' ἕποτε μῦριον τοῦ σώματος ἐπικρατεῖ ἡ μέση κρᾶσις, κατὰ τοῦτό εἰσιν ἕκαστοι σοφοί. Διὰ τοῦτό εἰσιν ἄλλοι μὲν ῥήτορες δεινοί, ἄλλοι δὲ τεχνίται ἐπιτήδευοι, διότι παρὰ τούτοις μὲν ἡ μέση κρᾶσις ὑπάρχει ἐν ταῖς χερσὶ, παρ' ἐκείνοις δ' ἐν τῇ γλώσσῃ. Ὡς ἄρα ὁ Παρμενίδης, οὕτω καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς δοξάζει ὅτι ἡ φύσις τῆς νοήσεως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐκάστοτε τοῦ σώματος ἕξεως καὶ ὅτι ταύτη συμμέταβάλλεται. Τὴν νόησιν θεωρεῖ ὑπεράνω τῆς αἰσθήσεως κειμένην. Καὶ αἰσθάνεται μὲν τὴν ἀτέλειαν καὶ τὴν πενιχρότητα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ἀλλ' ἐλπίζει ἐκ τοῦ νοῦ πολλῶ πλείονα ἢ ἐκ τῆς αἰσθήσεως.

Τῷ αὐτῷ τρόπῳ ἐξηγεῖτο καὶ τὴν γέννησιν τῶν συναισθημάτων. Διὰ τῶν ὁμοίων π. χ. γινώσκομεν καὶ ἐκ τῆς γνώσεως προκύπτει ἡδονή, διὰ δὲ τῶν ἐναντίων προκύπτει λήθη καὶ ἄγνοια καὶ γεννᾶται ἐπομένως λύπη. Ἐνταῦθα ἐρμηνεύει ὁ φιλόσοφος τὴν Ἑλληνικὴν φύσιν, εἰς ἣν ἡ γνῶσις τὸ ὑψίστον καὶ ἡδίστον, ἡ δ' ἄγνοια τὸ φαυλότατον καὶ πικρότατον. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἀποτελεῖ κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, οἱ Ἕλληγές εἰσιν τὸ τελειότατον αὐτῆς πρότυπον.

Θρῆσκευτικαὶ δόξαι, προῦπαρξίς τῆς ψυχῆς, μετεμψύχωσις. Δι' ἐμέχρι τοῦδε ἐκτεθεῖσαι περὶ φύσεως δοξαίαι τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἐπήγχαζον, ὡς εἶδομεν, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν ἐκ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν καὶ ἠρμηνεύοντο ὑπὸ τῶν αὐτῶν αἰτιῶν. Ἐφκίνοντο ὡς μέρη ἑνὸς φυσιολογικοῦ συστήματος οὐχὶ μὲν τελείου, ἀλλὰ καθ' ἑν καὶ τὸ αὐτὸ σχέδιον διεξαχθέντος. Δὲν ἔχει ἕμωσ αὐτῶ τὸ πρᾶγμα καὶ ὡς πρὸς τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ δόξας· διότι αὐταὶ οὐδεμίαν ἔχουσι συνάφειαν πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτοῦ ἀρχάς. Ἐνταῦθα βλέπομεν μόνον ἄρθρα πίστεως, ἅπερ ἄλλοθεν ποθεν προσετέθησαν εἰς τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα.

* Ἔστιν, λέγει, ἀνάγκης χρῆμα, θεῶν ψήφισμα παλαιόν, αἰδίων, πλατέεσσι κατεσφρηγισμένον ὄροισι,

εὔτε τις ἀμπλακίησι φόνου φίλα γυῖα μήνη
 αἵματος, ἢ ἐπιόρκον ἀμαρτήσας ἐπομόσοι
 δαίμων, οἳ τε μακραίωνος λελάχασι βλοιο,
 τρίς μιν μυρίας . . . ὥρας ἀπὸ μακάρων ἀλάλησθαι,
 φνόμενον παντοῖα διὰ χρόνου εἶδεα θνητῶν,
 ἀργαλέους βίοιοιο μεταλλάσσοντα κελεύθους.

(Προῦμιον στίχ. 1—8)

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς προῦποτίθησι μακαρίαν τινὰ ζωήν, ἧς ἔδρα ὑπῆρξεν ὁ οὐρανός· διότι παραπυνεῖται ὅτι ἐκ τῆς κατοικίας τῶν θεῶν κατέπεσεν εἰς τὴν γῆν, εἰς τὸ ὑπόστεγον τοῦτο ἄντρον, καὶ ἀγγέλλει τοῖς εὐσεβέσι τὴν εἰς τοὺς θεοὺς ἐπιστροφὴν·

τῶν καὶ ἐγὼ νῦν εἰμι, φρυγὰς θεόθεν καὶ ἀλήτης,
 νεῖκεῖ μαινομένῳ πλουνος (στ. 9—10).

ἐξ οἴης τιμῆς τε καὶ ὅσου μήκεος ὄλβου

ᾧδε πεσὼν κατὰ γαῖαν ἀνασιτρέφομαι μετὰ θνητοῖς (στ. 15—16)

ἠλύθομεν τόδ' ὑπ' ἄντρον ὑπόστεγον (στ. 29).

ἐνθεν ἀναβλαστοῦσι θεοὶ τιμῆσι φέριστοι,

ἀθανάτοις ἄλλοισιν ὁμέσιοι, αὐτογράπεζοι,

εὔνιες ἀνδρείων ἀχέων, ἀπόκηροι, ἀτειρεῖς (στ. 459—461).

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐν στίχοις ὄγκου καὶ ποιητικοῦ ἐξάρματος μεστυῖς ὡς ἐξ ἰδίας δῆθεν πείρας καὶ ἀναμνήσεως ἐξιστορεῖ τὴν ἐλευσινότητα τῶν ἀμαρτωλῶν ψυχῶν διηγούμενος ὅτι αἱ ψυχαὶ καταδιωκόμεναι ἀκαταπαύστως φεύγουσι διὰ πάντων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου. Περιγράφει τὸν κλαυθμὸν καὶ πόνον τῶν ψυχῶν τούτων, αἵτινες βασανίζονται ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ἀντιθέσεων καὶ τῆς ἔριδος, ἐν τῷ τόπῳ τῶν νόσων καὶ τῆς παροδικότητος, περιβεβλημένοι τὸν γειρὸν τῆς σαρκὸς γιγῶνα. Οὕτω, λέγει, καὶ ἐγὼ εὐρέθην μετατεθειμένος ἐκ τῆς ζωῆς εἰς τὸ βασίλειον τοῦ θανάτου. Αἱ πεσοῦσαι ψυχαὶ κατὰ τὴν μετάβασιν αὐτῶν ἀπὸ σώματος εἰς σῶμα εἰσέρχονται οὐ μόνον εἰς ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ εἰς φυτῶν σώματα, ταῖς δὲ βελτίστοις ἐκάστης τῶν τάξεων τούτων διαφυλάττονται αἱ εὐγενέστατοι κατοικίαι. Τὴν μετὰ τὴν ἐξοδὸν τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ σώματος κατάστασιν φαίνεται ὁ Ἐμπεδοκλῆς κατὰ τὰς ἐπικρατούσας δόξας φανταζόμενος ὡς πλάνην, γινυμένην ὑπὲρ τὸν Ἄδην. Δὲν γινώσκομεν ἀκριβῶς, ἀν παρεδέχτο ἴσῃν τὴν διάρκειαν τῆς πλάνης τῶν ψυχῶν ἀπασῶν ἀνεξαιρέτως

καὶ ἐπὶ πόσον χρόνον ὄριζεν αὐτήν· διότι αἱ ἄρτι ῥηθεῖσαι τριαμύρια
 ἄρτι εἰσιν ἀβεβαίου σημασίας καὶ διότι εὐρίσκομεν παρ' αὐτῷ ἀπειλάς·
 τοιγάροισι χαλεπῆσιν ἀλύοντες κακότησιν

οὐποτε δευλαίων ἀχέων λωφήσεται θυμόν (στ. 455—456).

Αἱ ἄριστοι ψυχὰὶ θὰ ἐπιστρέψωσι τέλος εἰς τὸ ἀξίωμα τῶν μάντεων,
 πνευμάτων, ἰατροῶν καὶ ἡγεμόνων·

Εἰς δὲ τέλος μάντις τε καὶ ὕμνοπόλοι καὶ ἰητροὶ

καὶ πρόμοι ἀνθρώποισιν ἐπιχθονίοισι πέλονται (στ. 457—458).

Μετὰ τῆς πίστεως ταύτης συνδέονται ἄλλοι τε καθαρμοὶ καὶ ἡ
 ἀπηγόρευσις τῆς κρεοφαγίας καὶ τοῦ φόνου τῶν ζώων. Ἀμφότερα
 ἐθεώρει ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὡς μεγίστην βδελυρίαν, ὡς ἰσοδύναμα πρὸς
 φόνον ἀνθρώπων καὶ ἀνθρωποφαγίαν· διότι κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτοῦ
 ἐν τοῖς σώμασι τῶν ζώων ὑπάρχουσι ψυχὰὶ ἀνθρώπων, ἐπομένως τὸ
 αὐτὸ καθολικὸν δίκαιον βασιλεύει καὶ πρὸς τὰ ζῷα, ὅπερ καὶ πρὸς
 τοὺς ὁμοίους ἡμῶν ἀνθρώπους. Τὴν ἀρχὴν ταύτην ὤφειλεν ὁ Ἐμπε-
 δοκλῆς ἀκολουθεῖν ταῖς ἰδίαις δόξαις καὶ ἐπεκτείνειν καὶ πρὸς τὸ φυ-
 τικὸν βασίλειον καὶ καὶ ἀπαγορεύσει παντελῶς τὴν φυτοφαγίαν, ἀλλ'
 ὀλίγων μόνον φυτῶν τὴν τροφήν ἀπηγόρευσεν ἕνεκα τῆς ἰδιαιτέρας
 αὐτῶν θρησκευτικῆς σημασίας π. χ. τῆς δάφνης καὶ τῶν κυάμων·

δάφνης γὰρ γλωρῶν φύλλων ἄπο πάμπαν ἔχεσθε,

δειλοί, πάνδειλοι, κυάμων ἄπο χειρας ἔχεσθε (στ. 450—451).

Ὁ στίχος αὗτος δυνατὸν ν' ἀνκφέρηται καὶ εἰς τὴν διὰ κυάμων ἐν
 ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ λαοῦ ψηφισμένην.

Αἱ δοξασταὶ αὗται τοῦ Ἐμπεδοκλέους ὅσον σπουδαῖαι καὶ ἀν-
 φκίνωνται αὐτῷ, μόνον ἐν μέρει ὅμως συνάπτονται πρὸς τὰς φυσικὰς
 αὐτοῦ ἀρχάς, καθόλου δὲ εὐρίσκονται ἐν ἀντιφάσει πρὸς ἐκείνας. Καὶ
 συμφωνοῦσι μὲν κατὰ τοῦτο, ὅτι ὅπως ἐν τῇ περὶ τοῦ παντός θεωρίᾳ
 τελεία καὶ μακαρία κατάστασις ἐστὶν ἡ ἀρχέγονος ἐνότης καὶ ἁρ-
 μυνία τῶν στοιχείων, ἡ ἐπιστροφή ἀπὸ τῆς διηρημένης ὑπάρξεως εἰς
 τὴν πρώτην ἐνιαίαν, ἐν ἣ βασιλεύει εἰρήνη καὶ ἁρμυνία, οὕτω καὶ
 ἐν τῇ περὶ ψυχῆς θεωρίᾳ τελεία κατάστασις καὶ μακαριότης θεω-
 ρεῖται ἡ ἐπιστροφή εἰς τὴν πρώτην κατάστασιν ἀπὸ τοῦ κόσμου τῆς
 ἔριδος καὶ τῶν ἀντιθέσεων. Ἐφαρμόζεται ἄρα ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου
 βίου ἡ αὐτὴ θεωρία καὶ ὁ αὐτὸς πόθος καὶ ἐκεῖ καὶ ἐνταῦθα ὑπάρ-
 χει. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσι θεωρεῖται ἡ κατάστασις τῆς

ἐνότητος ὡς ἡ βελτίων καὶ μᾶλλον πρωτόγονος, ἡ δὲ τῆς διαιρέσεως, τῆς ἀντιθέσεως καὶ τῆς διαπάλης τῶν καθ' ἕκαστα ὄντων ὡς δυστυχία, ὡς τι, ἢ περ προῆλθεν διὰ διαταράξεως τῆς πρωτογενεῦς τάξεως, διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς μακαρίας πρώτης καταστάσεως. Ἄλλ' εἰ καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν βαίνουσιν αἱ τε φυσικαὶ αὐτοῦ καὶ αἱ θεολογικαὶ δοξασίαι, ὅμως δὲν ἐφρόντισεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς νὰ καταστήσῃ πλήρη τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῶν συνάφειαν ἢ καὶ νὰ ἀποδείξῃ μόνον τὴν συμφωνίαν αὐτῶν. Ἀντιφάσκουσι δὲ πρὸς τὴν ἐκ τῆς μίξεως τῶν στοιχείων παραγωγὴν τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Οὐδεμίαν ὡσαύτως συνάφειαν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς ἀρχὰς τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἔχουσιν ὅ τε περὶ χρυσοῦ αἰῶνος μῦθος καὶ αἱ θεολογικαὶ αὐτοῦ δοξασίαι.

Ὁ χρυσοῦς αἰὼν. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς διηγεῖται ὅτι παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος οὔτε Ἄρης θεὸς ὑπῆρχεν, οὔτε Κυδοιμός, οὔτε Ζεὺς βασιλεύς, οὔτε Κρόνος, οὔτε Ποσειδῶν, ἀλλὰ Κύπρις βασίλεια, ἦν ἐτίμων ἀναμάρτους θυσίαις καὶ προσφοραῖς.

ταύρων δ' ἀκρήτοισι φόνοις οὐ δέυετο βρωμῆς,

ἀλλὰ μύθος τοῦτ' ἔσκεν ἐν ἀνθρώποισι μέγιστος.

Τὰ ζῷα κατὰ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα ἦσαν ἡμερὰ καὶ τιθασσὰ καὶ προσηγῆ τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἔζων μετ' αὐτῶν ἐν φιλικῇ κοινωνίᾳ. Τὰ δὲ δένδρα ἔθαλλον ἐμπεδοφύλλα καὶ ἐμπεδοκάροπα καὶ παρεῖχον ἀφθόγους τοὺς καρποὺς κατὰ πάντα τὸν ἐνιαυτὸν. Οἱ δ' ἀνθρώποι ἦσαν τόσον μεγάλοι, ὥστε πρὸς ἐκείνους οἱ νῦν παραβαλλόμενοι βρεφῶν τάξιν ἐπέχουσιν (1).

Ἡ περιγραφὴ αὐτῆ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος οὐδαμῶς τοῦ συστήματος τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἔχει θέσιν· οὔτε εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ «σφίρου» δυνάμεθα ν' ἀναγάγωμεν αὐτήν, διότι ἐν τῷ σφίρει δὲν ὑπῆρχον καθ' ἕκαστον ὄντα, ὡς ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος· οὔτε εἰς τὴν πρώτην τοῦ οὐρανοῦ κατάστασιν, διότι οἱ κατὰ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα ζῶντες διαρρήδην ὀνομάζονται ἀνθρώποι καὶ τὰ περὶ αὐτοὺς παρίστανται γήινα. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐχρησιμοποίησε τοὺς περὶ χρυσοῦ αἰῶνος μύθους, ὅπως ἐξάρῃ τὴν σοβαρότητα τῶν πεποιθήσεων αὐτοῦ περὶ τῆς ἱερότητος τῆς ζωῆς τῶν ζῶων μηδὲ-

(1) Στίχ. 417 κ. ἐφ. Πλοῦτ. Ἄρ. Β', κζ', 1.

λωσ φροντίσας, ἂν δύνωνται νὰ ἔχωσι θέσιν ἐν τῷ συστήματι αὐτοῦ τοικῶται δυξασίαι.

Θεολογία. Ζωηρῶν ἐφέλκονται τὴν προσοχὴν ἡμῶν αἱ θεολογικαὶ τοῦ Ἀκραγαντίνου φιλοσόφου δόξαι. Ἐκ τῆς ἐνώσεως τῶν τεσσάρων στοιχείων πλὴν τῶν ἄλλων ὄντων συνέστησαν καὶ οἱ ἀτιμῆσι φέριστοι δολιχαίωνες θεοὶ καὶ οἱ μακροαίωτος εἰληχότες βίου, εἰς μακρὰν δὲ μετεμψυχώσεως πλάνην διὰ διαφόρων θνητῶν σωμάτων ὑποκείμενοι δαίμονες (ιδεὲ σελ. 210). Τὰ ὑπεράνθρωπα ταῦτα ὄντα οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ αἱ θεοὶ καὶ οἱ δαίμονες τῆς πολυθεϊκῆς τοῦ λαοῦ θρησκείας. Τῇ τοῦ λαοῦ πίστει ἀκολουθεῖ ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὅτε τὰ τέσσαρα στοιχεῖα καὶ τὰς δύο κινητικὰς δυνάμεις καλεῖ δαίμονας ἢ προσαγορεύει θεῶν ὀνόμασι. Τὴν χρῆσιν τῶν ὀνομάτων τούτων δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀλληγορίαν. Ἡ κυρία δὲ γνώμη τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἐστὶν ὅτι ἀπόλυτα καὶ αἰδία ὄντα εἰσὶ μόνον αἱ ἔξ αὐτοῦ φιλοσοφικαὶ ἀρχαὶ καὶ ὅτι ἡ προσηγορία τοῦ αἰθέου εἰς ταύτας ἀρμόζει πολλῶ μᾶλλον ἢ ταῖς ἀρχῇν καὶ γένεσιν λαβοῦσι θεοῖς. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῆς θεότητος τοῦ σφαιρίου, ἐν ᾧ ὑπῆρχον μεμιγμένα πάντα τὰ στοιχεῖα. Τὸ μίγμα τοῦτο κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων, ὅτινες ἐθεώρουν τὸν κόσμον ὡς τὸ σύνολον τῶν θείων ὄντων καὶ δυνάμεων, ἐστὶ θεῖον.

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς περιγράφει τὸ θεῖον (στίχ. 389—396) κατὰ τὴν ἐννοιαν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν σχεδὸν λέξεων τοῦ Ξενοφάνους ὡς ἀόρατον, ἀπρόσιτον τῇ αἰσθήσει, ὑπέρτερον τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς καὶ τοῦ περιορισμοῦ, ὡς καθαρὸν καὶ τὸν ὅλον κόσμον κυβερνῶντα νοῦν. Τὸ θεῖον οὐδὲν ἔχει τὸ ἀνθρώπινον.

*Οὐκ ἔστιν πελάσασθ' οὐδ' ὀφθαλμοῖσιν ἐφικτὸν
ἡμετέροισ ἢ χερσὶ λαβεῖν, ἤπερ γε μέγιστη
πειθοῦς ἀνθρώποισιν ἀμαξιτὸς εἰς φρένα πίπτει.
Οὔτε γὰρ ἀνδρομέη κεφαλῇ κατὰ γυῖα κέκασται,
οὐ μὲν ἀπαὶ νώτοιο δύο κλάδοι ἀίσσονται,
οὐ πόδες, οὐ θοὰ γοῦν', οὐ μήδεα λαχνήεντα,
ἀλλὰ φρήν ἱερὴν καὶ ἀθέσφατος ἔπλειτο μῦνον
φροντίσι κόσμον ἅπαντα καταΐσσοуса διοῆσιν.*

Ἐν τοῖς στίχοις τούτοις ἐναρῶσιν ἄλλοι μὲν καθαρὰν μονοθεΐαν, ἄλλοι δὲ φιλοσοφικὴν πανθεΐαν. Ἄλλ' οὐδέτερον τούτων ὀρθόν.

Διότι πρῶτον μὲν ὁ ἱερεὺς καὶ προφήτης Ἐμπεδοκλῆς, ὁ πολλοὺς θεοὺς πάντοτε προὔποτιθείς, δὲν ἐδύνατο νὰ ἔλθῃ πρὸς τὴν τοῦ λαοῦ πίστιν εἰς τοιαύτην ἀντίθεσιν ὡς ὁ Ξενοφάνης, εἶτα δὲ πανθείας ἴχνος οὐδὲν ὑπάρχει παρὰ τῷ Ἐμπεδοκλεῖ, τοιαύτη δ' ἀντίληψις θ' ἀντέκειτο. προσέτι καὶ πρὸς τὴν πολλότητα τῶν στοιχείων καὶ δυνάμεων αὐτοῦ. Ἐν ταῖς στίχοις τούτοις ὀφείλομεν μᾶλλον νὰ ἐνιδώμεν τὴν σκοπὸν τοῦ Ἐμπεδοκλέους πρὸς καθαρμὸν τῶν περὶ τοῦ θεοῦ ταπεινῶν τοῦ λαοῦ δοξασιῶν. Τοῦτο δὲ σαφῶς ἀποφαίνει αὐτὸς ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὅταν ἐγκωμιάζων τὴν ἀληθῆ περὶ θεοῦ γνῶσιν καὶ οἰκτίρων τὰς ψευδεῖς περὶ θεῶν δόξας ἐπικαλεῖται τὴν Μοῦσαν νὰ βοηθήσῃ αὐτῷ,

ἄμφι θεῶν μακάρων ἀγαθὸν λόγον ἐμφαίνοντι.

Ἡ περὶ θεοῦ καθαρὰ ἔννοια αὕτη δὲν ἔχει ἄμεσον ἐπιστημονικὴν συνάφειαν πρὸς τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Ἐμπεδοκλέους· διότι κατὰ τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ ἀρχὰς ὁ θεὸς ὁ τὸ σύμπαν τῆ νοήσει αὐτοῦ διαθέων οὔτε ὡς δημιουργὸς οὔτε ὡς κοσμοποιὸς οὔτε ὡς κυβερνήτης τοῦ κόσμου δύναται νὰ νοηθῇ. Μόνη τοῦ κόσμου αἰτία κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Ἐμπεδοκλέους εἰσὶ τὰ τέσσαρα πρῶτα στοιχεία καὶ αἱ δύο κινητικαὶ δυνάμεις, ἡ δὲ τοῦ κόσμου πορεία ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῆς μίξεως τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς φιλότητος καὶ τοῦ νεῖκους, ἀκολουθούντων καὶ αὐτῶν ἀμετατρέπτως τῆς φύσεως νόμῳ. Προσωπικὴ ἄρα τῆς θεότητος ἐνέργεια οὐδεμίαν ἔχει θέσιν ἐν τῷ συστήματι. Ἐμμεσον μόνον συνάφειαν πρὸς αὐτὸ δύναται νὰ ἔχῃ ἡ περὶ θεοῦ ἀντίληψις αὐτοῦ, καθ' ὅσον φιλόσοφος ἀνὴρ ἔχων τὴν πρὸς γνῶσιν τῶν φυσικῶν αἰτιῶν ῥοπὴν οὕτως ἀνεπτυγμένην ὡς ὁ Ἐμπεδοκλῆς δὲν ἐδύνατο νὰ παραδέχῃται τὸ θεῖον ἀνθρωποειδές καὶ ἀνθρωποπαθές ὡς ὁ λαός.

Ἄλλοθεν ἄρα καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ συστήματος ἐρμηνευτέον τὴν ὑψηλὴν περὶ θεοῦ ἔννοιαν τοῦ Ἐμπεδοκλέους, καὶ δὴ ἐνθεν μὲν ἐκ τοῦ Ξενοφάνους, οὗ τὴν ἐπὶ τὸν Ἐμπεδοκλέα ἐπίδρασιν σαφῶς μνηνύουσι καὶ αὐταὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους αἱ λέξεις, ἐνθεν δὲ ἐξ ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν λόγων, οὓς διορθῶμεν ἐν τῇ ἀναμυρφοτικῇ αὐτοῦ ἐξεγέρσει κατὰ τῶν αἰματηρῶν θυσιῶν τῆς κρατούσης θρησκείας.

Αἱ θεολογικαὶ ἄρα δόξαι παρέχουσι μὲν εἰκόνα σαφῆ τοῦ προσώπου καὶ τῆς δράσεως καὶ τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς θρησκείας θέσεως

τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅμως τῆς φιλοσοφίας δὲν ἔχουσι μεγάλην σημασίαν ἢ τε μὴ συνεχόμεναι μετὰ τοῦ συστήματος τοῦ φιλοσόφου.

Ἐπιστημονικὸς χαρακτῆρ καὶ ἱστορικὴ θέσις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Περὶ τῆς ἀξίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὰ πρότερα καὶ σύγχρονα αὐτῇ φιλοσοφήματα διαφωνοῦσιν αἱ τε ἀρχαῖοι καὶ οἱ νεώτεροι. Παρὰ μὲν τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ἤξιούτο ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὑψίστης τιμῆς, μάλιστα δὲ ὡς προφήτης, πολιτικός καὶ δημοτικός ἀνὴρ, μετὰ ταῦτα δὲ ἄνδρες εἰς ἀντιθέτους φιλοσοφικὰς θεωρίας ἀνήκοντες, ὡς οἱ νέοι Πλατωνικοὶ καὶ οἱ Ἀτομικοί, μετὰ μεγίστου σεβασμοῦ μνημονεύουσι τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ὁ Πλάτων ὅμως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης μετριώτερον κρίνουσι περὶ τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ ἀξίας. Ἡ αὐτῇ τῶν γνώμων ἀντίθεσις κρατεῖ καὶ παρὰ τοὺς νεωτέροις.

Ἐτι μείζων ἐπικρατεῖ διαφωνία περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Ἐμπεδοκλέους πρὸς τὰς ἀρχαιότερας σχολάς. Ὁ μὲν Πλάτων τάσσει αὐτὸν παρὰ τὸν Ἡράκλειτον, ὁ δ' Ἀριστοτέλης παρὰ τὸν Ἀναξαγόραν, τὸν Δεύκιππον καὶ τὸν Δημόκριτον, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἀρχαίους Ἴωνας, ὑπὸ δὲ τῶν Ἀλεξανδρίνων καταλέγεται συνήθως ὁ Ἐμπεδ. εἰς τοὺς Πυθαγορείους. Ἐκ τῶν νεωτέρων οἱ πλεῖστοι δὲν ἀκολουθοῦσι μὲν τῇ παραδόσει ταύτῃ, ἀλλὰ δὲν κατέληξαν καὶ εἰς ὁμοφωνίαν. Φαίνονται δ' ὅμως οἱ πλεῖστοι συμφωνοῦντες ἐν τῇ γνώμῃ, ὅτι ἐν τῷ φιλοσοφικῷ συστήματι τοῦ Ἐμπεδοκλέους ὑπάρχουσιν ἀναμεμιγμένα Πυθαγόρεια, Ἐλεατικά καὶ Ἴωνικά στοιχεῖα καὶ ἰδίως Ἐλεατικά καὶ Ἴωνικά. Κατὰ τίναν δ' ἀναλογίαν καὶ κατὰ τίναν ἀσχῆς ὑπάρχουσι ταῦτα ἀναμεμιγμένα ἢ ἂν παράκεινται μᾶλλον ἀλλήλοις ἐκλεκτικῶς, περὶ τούτων δὲν ἐπῆλθε μέχρι τοῦδε συμφωνία.

Ἴσως εἰς λύσιν τοῦ ζητήματος θὰ συνετέλει πολὺ ἡ γνώσις τῶν διδασκάλων τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου δὲν ἔχομεν ἀσφαλεῖς μαρτυρίας. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς νῦν μὲν λέγεται μαθητῆς τοῦ Παρμενίδου, νῦν δὲ τοῦ Πυθαγόρου (¹) ἀποκλεισθεὶς τῆς σχολῆς διὰ λογουκλοπίαν· νῦν δὲ πάλιν λέγεται ἑμμεσος μαθητῆς τοῦ Πυθα-

(¹) Διογ. Π. 56. 54.

γόρου και άλλοτε απλώς Πυθαγόρειος. Ἀξιοπιστότερα λέγουσιν οἱ φέροντες τὸν Ἐμπεδοκλῆα εἰς προσωπικὴν συνάφειαν μετὰ τῆς Ἐλεατικῆς σχολῆς. Κατὰ τὸν Διογένην ὁ Θεόφραστος ἔλεγε τὸν Ἐμπεδοκλῆα ζηλωτὴν καὶ μιμητὴν τοῦ Πικρομενίδου. Προσωπικὴ τῶν φιλοσόφων τούτων ἀναστροφή καὶ ὁμιλία οὐδὲν ἔχει τὸ ἱστορικῶς ἀπίθανον. Ἐναντίον τῶν πραγμάτων καὶ τῆς χρονολογίας ἐστὶν ἡ μαρτυρία, ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ ἔτι μάλλον ἀσφαιρέτος ἢ εἰδήσις, ὅτι ὁ Ἀκραγαντῖνος φιλόσοφος ἐποιήσατι ἀποδημίαν εἰς τὰς Ἀνατολικὰς χώρας, ἵνα μάθῃ τὴν μαγείαν. Καὶ ἐκ τῆς ἀναζητήσεως ἄρα τῶν διδασκάλων τοῦ Ἐμπεδοκλέους οὐδὲν ἀκριβὲς πόρισμα συνάγομεν περὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς πρότερον φιλοσόφους. Ἰπολείπεται ἄρα μόνον νὰ ἐξαγάγωμεν τοῦτο ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ συστήματος τοῦ φιλοσόφου.

Τὰ ἐν τῷ συστήματι τοῦ Ἐμπεδοκλέους ὑπάρχοντα Πυθαγόρεια, Ἐλεατικά καὶ Πρακλείτεια στοιχεῖα δὲν ἔχουσι πάντα τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα. Τὸ Πυθαγόρειον ἐμφανίζεται πρὸ πάντων ἐν τῷ μυθικῷ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐμπεδοκλέους μέρει, ἐν τοῖς περὶ μετεμψυχώσεως, δαιμόνων καὶ τῶν μετὰ τούτων συνεχομένων παραγγελμάτων διορισμοῖς καὶ ἐν τῇ ἐμφανίσει αὐτοῦ ὡς ἀναμορφωτοῦ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Πυθαγόρου. Ἴσως παρέλαβε παρὰ τῶν Πυθαγορείων καὶ θεησκευτικὰς τινὰς δοξασίας. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν δικαιουῖσιν ἡμᾶς νὰ ὀνομάσωμεν τὸν Ἐμπεδοκλῆα Πυθαγόρειον, τοῦναντίον μάλιστα πολλὰ ὑπάρχουσι τὰποτρέποντα ἡμᾶς ἀπὸ τούτου. α'. Αὐτὸς ἤδη ὁ πολιτικὸς χαρακτὴρ αὐτοῦ· διότι ὡς Πυθαγόρειος ὄφειλε νὰ ὑπάρχῃ ζηλωτὴς τῆς παλαιᾶς Δωρικῆς ἀριστοκρατίας, αὐτὸς δ' ἐμφανίζεται ἡγέτης τῆς Ἀκραγαντίνης δημοκρατίας. β'. Τῆς Θεμελιώδους ἀρχῆς τῶν Πυθαγορείων, ὅτι οὐσία τῶν ὄντων ἐστὶν ὁ ἀριθμὸς, οὐδ' ἔχουσ ἐμφανίζεται παρὰ τῷ Ἐμπεδοκλεῖ. γ'. Ἡ ἀριθμητικὴ κατασκευὴ τῶν σχημάτων καὶ τῶν σωμάτων καὶ ἡ γεωμετρικὴ παραγωγὴ τῶν στοιχείων εἰσὶν ὅλως ξένα τῷ Ἐμπεδοκλεῖ. Ξένη ὡσαύτως ἐστὶν αὐτῷ καὶ ἡ Πυθαγόρειος συμβολικὴ παρὰ πᾶσαν τὴν μεγάλην αὐτοῦ ῥοπὴν πρὸς εἰκονικὰς καὶ συμβολικὰς παραστάσεις. Καὶ ἐπὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐμπεδοκλέους περὶ τῶν στοιχείων εὑρομεν ἀπίθανον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πυθαγορισμοῦ (ἰδ. ἀνωτ. σελ. 110), δ'. Ἡ ἀκριβὴς τοῦ στοιχείου ἔννοια προὑποτιθεῖσα

τὰς τοῦ Παρμενίδου ζητήσεις ὑπὸ τοῦ Ἐμπεδοκλέους πρῶτου ὠρί-
στη, παρὰ δὲ τοῖς Πυθαγορείοις ἐλλείπει παντάπασιν. ε'. Ἐπεὶ περὶ τῶν
μουσικῶν τόνων διδασκαλία τῶν Πυθαγορείων ἐπιπολαίως μόνον διὰ
τοῦ ὀνόματος ἁρμονία μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἀλλ'
ἁρμονίαν αὐτὸς ὀνομάζει τὴν φιλότητα καὶ οὐχὶ τὴν συνήγησιν τῶν
τόνων ὡς οἱ Πυθαγόρειοι. Οὐδ' αὖτ' ἐμφανίζεται παρ' αὐτῷ
ἔχως γνώσεως τοῦ ἁρμονικοῦ συστήματος ἢ μυσία τῶν θεμελιωδῶν
ἁρμονικῶν σχέσεων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἐμπεδοκλῆς διαρρήδην ἰσχυ-
ρίζεται ὅτι οὐδεὶς πρὸ αὐτοῦ ἀνεγνώρισεν τὴν φιλίαν ὡς καθολικὴν
τῆς φύσεως δύναμιν, λίαν ἀμφίβουλον ὑπάρχει, ἢν ὀνομάζει αὐτὴν
ἁρμονίαν καθ' ἣν ἔγνοιαν οἱ Πυθαγόρειοι, ὅτε ἔλεγον: τὰ πάντα εἰσὶν
ἁρμονία, καὶ ἢν μετεχειρίσθη τὸν ἄρον τοῦτον ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐπὶ
τῆς μουσικῆς αὐτοῦ σημασίας καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπὶ τῆς ἠθικῆς. ς'.
Οἱ Πυθαγόρειοι συνῆπτον τὸ ἀστρονομικὸν αὐτῶν σύστημα πρὸς τὴν
περὶ ἀριθμοῦ καὶ ἁρμονίας θεωρίαν αὐτῶν, ὅπερ ὡσαύτως παντάπασιν
ξένον τῷ Ἐμπεδοκλεῖ. ζ'. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς οὐδὲν γινώσκει περὶ κεν-
τρικοῦ πυρός, περὶ τῆς ἁρμονίας τῶν σφαιρῶν, περὶ τῆς διαφορᾶς
οὐρανοῦ, κόσμου, Ὀλύμπου, περὶ τοῦ ἐκτὸς τοῦ κόσμου ἐκτεινομένου
ἀπείρου καὶ περὶ τοῦ ἐν αὐτῷ κενοῦ χώρου. Τὸ μόνον ἐνταῦθα κοι-
νὸν ἐστὶν ἡ δόξα, ὅτι ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη εἰσὶ σώματα κατοπτρο-
εἶδη καὶ ὅτι ὁ ἥλιος ἀλλότριον φῶς ἀντανάκλασται. Αὗται εἰσὶν αἱ μό-
ναι ὁμοιότητες τῆς Ἐμπεδοκλείου φυσικῆς πρὸς τὴν Πυθαγορείου.
Καὶ ἢν ἄρα παρέλαβεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς παρὰ τῶν Πυθαγορείων τὸ
δῶγμα τῆς μετεμψυχώσεως καὶ τὰς μετ' αὐτῆς συνεχόμενας δόξας,
ἢ ἐπιστημονικὴ ὁμῶς περὶ κόσμου θεωρία αὐτοῦ ἐσχηματίσθη ἕως
ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς τῶν Πυθαγορείων καὶ μόνον ὀλίγους τινὰς καὶ
ἥττον σπουδαίους διορισμοὺς παρέλαβε παρ' αὐτῶν.

Ἐλευτικὰ στιχοῦρα. Πολλῶ πλείονα ὀφείλει ὁ Ἐμπε-
δοκλῆς τῇ Ἐλευτικῇ σχολῇ καὶ ἰδίᾳ τῷ Παρμενίδῃ :

α'. Ἐκ τοῦ Παρμενίδου κατάγεται ἡ μεγίστην πρὸς τὴν περαι-
τέρω ἀνάπτυξιν ῥοπήν σχοῦσα σπουδαιότατη ἀρχή, ὅτι ἀπόλυτος
γένεσις καὶ φθορὰ δὲν ὑπάρχει, ἢν ὁ Ἐμπεδοκλῆς διὰ τῶν αὐτῶν
λόγων ἐν μέρει δὲ καὶ διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων τοῦ Παρμενίδου ἀπέ-
δειξεν. β'. Ἡ ἀμφισβήτησις τῆς ἀληθείας, τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλή-
ψεως διὰ τοῦ λόγου, ὅτι ἢ αἴσθησις δεικνύουσα ἡμῶν γένεσιν καὶ φθο-

ρὰν δεικνύει μὴ ἓν. γ'. Ὁ Παρμενίδης βλέπων ὅτι πάντων οὐσιωδέστατον γνώρισμά ἐστι τὸ εἶναι συμπραίνει ὅτι τὸ πᾶν ἐστὶν ἓν, τὰ δὲ πῦλλα ἀπλοῦν φάσμα τῶν αἰσθήσεων. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς μὴ δυνάμενος νὰ παραδέξῃται τὸ συμπέρασμα τοῦτο ὡς πρὸς τὴν παροῦσαν τοῦ κόσμου κατάστασιν, ἀλλὰ μὴ δυνάμενος καὶ νὰ ἐκφύγῃ αὐτὸ ἐντελῶς εὕρισκει διέξοδον παραδεχόμενος ὅτι οἱ δύο κόσμοι τοῦ Παρμενιδείου ποιήματος, ὁ κόσμος τῆς ἀληθείας καὶ ὁ κόσμος τῆς δόξης, εἰσὶ δύο διάφοροι καταστάσεις τοῦ κόσμου, ἀγνωρίζει ἐπιμένως ἀμφοτέρους πραγματικούς καὶ ποριορίζει διὰ τοῦτο τὴν διάρκειαν αὐτῶν εἰς ὠρισμένας περιόδους. Καὶ ἐν τῇ λεπτομερεστέῳ δὲ περιγραφῇ τῶν δύο κόσμων τὸν Παρμενίδην ἔχει ὑπόδειγμα ὁ Ἐμπεδοκλῆς. Ἦν μὲν σφικτρὸν περιγράφει ὡς ὁ Παρμενίδης τὸ ἓν, σφικροειδῆ δὴλον ὅτι καὶ μονοειδῆ καὶ ἀκίνητον, τὸν δὲ νῦν κόσμον γεννᾷ ἐξ ἀντιθέτων στοιχείων ὡς ὁ Παρμενίδης τὸν κόσμον τῆς ἀπατηλῆς δόξης. Καὶ τὰ τέσσαρα δὲ στοιχεῖα ἀνάγει εἰς τὰ δύο τοῦ Παρμενίδου. Ἡ φιλότης ἢ διὰ τῆς ἐνώσεως τῶν στοιχείων παράγουσα τὰ ὄντα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν τοῦ Παρμενίδου ἔρωτα καὶ τὴν κυβερνώσαν τὸν κόσμον Δαίμονα, ἥτις ὡς ἡ φιλότης ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ ἔχει τὴν ἔδραν αὐτῆς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σύμπαντος.

Ἐν τῇ κοσμολογίᾳ προσεγγίζει τῷ Παρμενίδῃ οὐ μόνον περὶ τοῦ σχήματος τοῦ παντός, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἰσχυρισμῷ, ὅτι κενὸν δὲν ὑπάρχει. Καὶ ἐν ταῖς περὶ ὀργανικῆς φύσεως δόξαις αὐτοῦ πλὴν ἀποκλίσεών τινων ἀκολουθεῖ καθήλου τῷ Παρμενίδῃ περὶ τε τῆς γενέσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν γενῶν καὶ περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς θερμότητος καὶ τοῦ ψύχους ἐπὶ τὴν διάκρισιν τῶν γενῶν. Τὸ δὲ πάντων μέγιστον παράδειγμα συμφωνίας τῶν δύο φιλοσόφων ἐστὶν ὅτι ἀμφοτέρωι παράγουσι τὴν γνωστικὴν ἐνέργειαν ἐκ τῆς μίξεως τῶν συνιστάντων τὸ ἀνθρώπινον σῶμα στοιχείων μετὰ τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ ὁμοίων, ὅτι ἕκαστον στοιχεῖον αἰσθάνεται τὸ συγγενές αὐτῷ, μόνον ὅτι παρὰ τῷ Ἐμπεδοκλεῖ ὑπάρχει διάφορος ὁρισμὸς τῶν στοιχείων καὶ ἀνάπτυξις τῶν κοινῶν προὔποθέσεων ἀκριβεστέρα.

Ἦν Ἐενοφάνην δ' ἀναμνησκει ἡμᾶς ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὅταν δυσανασχετῇ διὰ τὴν εὐτέλειαν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ πρὸ πάντων

ὅταν ἀποπειράται καθαρῶν τῶν ἀνθρωπομορφικῶν περὶ Θεοῦ δοξασίων.

Καίτοι δὲ οὕτω σπουδαία καὶ ἀναμφισβήτητος τυγχάνει οὕσα ἡ ἐπὶ τὸν Ἀκραγαντῖνον φιλόσοφον ἐπίδρασις τῆς Ἑλεατικῆς φιλοσοφίας, δὲν δικαιούμεθα ὅμως νὰ κατατάξωμεν αὐτὸν εἰς τοὺς Ἑλεάτας, ὡς ὁ Ritter ποιεῖ. Διότι αἱ περὶ φύσεως δόξαι αὐτοῦ ἀφίστανται λίαν ἀπὸ τῆς περὶ ὄντος διδασκαλίας τῶν Ἑλεατῶν. Ὁ μὲν Παρμενίδης γινώσκει ἓν μόνον ὄν, ἀκίνητον, ἀμετάβλητον καὶ ἀδιαίρετον, ὃ δ' Ἐμπεδοκλῆς ἐξ ἄπερ ἀμετάβλητα μὲν κατὰ τὸ ποιδὸν ὄντα, τυπικῶς δὲ διαιρούμενα καὶ κινούμενα καὶ ποικιλωτάτας μίξεως σχέσεις ἐπιδεχόμενα διατελοῦσιν ἐν ἀδιαλείπτῳ μεταβολῇ, ἐνοῦνται καὶ πάλιν χωρίζονται, γίνονται καθ' ἕκαστον ὄντα καὶ πάλιν ἐξ αὐτῶν ἐπιστρέφουσιν εἰς ἑαυτά, σχηματίζουσι κόσμον κινούμενον καὶ διηρημένον καὶ πάλιν διαλύουσιν αὐτόν.

Ἡ ἐνότις πάντων τῶν ὄντων, ἣν οἱ Ἑλεᾶται ὡς πραγματικὴν καὶ παροῦσαν ἰσχυρίζοντο, ὑπῆρχε κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα ἐν τῷ παρελθόντι, ἐν τῷ σφίρει, ὃ δὲ ἡμέτερος νῦν κόσμος ὑπόκειται εἰς τὴν μεταβολὴν καὶ τὴν διαίρεσιν, ὡς ὁ Παρμενίδης ὡς ἀπάτην τῶν αἰσθήσεων ἐκήρυττεν.

Ἐν πᾶσι τούτοις ἐκδηλοῦται διανόησις ἀπομακρυνομένη μὲν τοῦ Παρμενίδου, προσεγγίζουσα δὲ τῷ Ἡρακλείτῳ.

Ἐπίδρασις τοῦ Ἡρακλείτου ἐπὶ τὸν Ἐμπεδοκλέα. Τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἡρακλείτου ἐπὶ τὸ σύστημα τοῦ Ἐμπεδοκλέους καθορῶμεν σαφῶς ἐν τῇ φυσικῇ τοῦ Ἀκραγαντῖνου φιλοσόφου. Ὡσπερ ὁ Ἡράκλειτος εὕρισκει πανταχοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ἀντίθεσιν καὶ μεταβολὴν, οὕτω καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐν τῷ νῦν κόσμῳ οὐδὲν ἄλλο ἐνορᾷ ἢ ἔριν καὶ μεταβολὴν, ὅλον δ' αὐτοῦ τὸ σύστημα πρὸς τοῦτο κατατείνει, ὅπως καταστήσῃ νοητὸν τὸ φαινόμενον τοῦτο. Ἀφορμᾶται μὲν ἀπὸ τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἀκινήσεως πάντων τῶν ὄντων καὶ τοῦτό ἐστι τὸ ἰδεῶδες, ὅπερ μακρόθεν αὐτῷ ἰνδάλλεται, ἢ προσυχὴ ἕως αὐτοῦ ὅλη ἐστὶν ἐστραμμένη πρὸς τὸν κινούμενον καὶ διηρημένον κόσμον καὶ ἐν ταῖς ζητήσεσιν αὐτοῦ πρυτανεύει ἡ προσπάθεια πρὸς κατανύησιν τῆς ποικιλίας καὶ τῆς μεταβολῆς τῶν φαινομένων. Εἰ δὲ πρὸς κατόρθωσιν τούτου ἄγεται εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν τεσσάρων στοι-

χειών και τῶν δύο κινητικῶν δυνάμεων, ὁδηγούς πρὸς τοῦτο ἔσχεν ἔνθεν μὲν τὰς ζητήσεις τοῦ Παρμενίδου, ἔνθεν δὲ και μάλιστα τὰς τοῦ Ἡρακλείτου. Ἐὰ τέσσαρα στοιχεῖα τοῦ Ἐμπεδοκλέους εἰσὶν ἐπέκτασις τῶν τριῶν τοῦ Ἡρακλείτου και αἱ δύο κινουσαι δυνάμεις εἰσὶν αἱ αὐταὶ τοῦ Ἡρακλείτου, ἃς ὀνομάζει και ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὡσπερ ὁ Ἡράκλειτος ἔριν και ἁρμονίαν. Ὁ χωρισμός τῶν ἠνωμένων και ἡ ἔνωσις τῶν κεχωρισμένων ἐστὶ κατ' ἀμφοτέρους τοὺς φιλοσόφους τὸ πρῶτον και σπουδαιότατον τῆς φυσικῆς ζωῆς. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς καταρᾶται τὴν ἔριν, ἣν ὁ Ἡράκλειτος ἐξυμνεῖ ὡς τὴν μητέρα πάντων τῶν ὄντων, ἀλλὰ τὴν γέννησιν τῶν καθ' ἕκαστα ὄντων παράγει και αὐτὸς ἀπὸ τῆς εἰσόδου αὐτῆς εἰς τὸν σφαιρὸν και ἔχει περὶ τούτου τὸν αὐτὸν κατ' οὐσίαν λόγον, ὃν και ἐκεῖνος, ἦτοι τὸ φύσει μεταβλητὸν τὰς πρώτας οὐσίας. Ὁρθῶς δὲ παρετήρησεν ἡδὴ ὁ Πλάτων (Σοφ. 242 c κ. ἐφ.) ὅτι ἀμφοτέροι αἱ φιλόσοφοι οὗτοι εἰσι σύμφωνοι ὅτι τὸ ὄν ἐστὶν ἓν ἅμα και πολλά. Διαφέρουσι δ' ἀλλήλων κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ μὲν Ἡράκλειτος θεωρεῖ τὰς ἀντιθέσεις ὡς δύο ὄψεις τοῦ αὐτοῦ ἀειζῶου ὄντος, ὁ δ' Ἐμπεδοκλῆς διακρίνει ταύτας ἀπ' ἀλλήλων ὡς δύο διάφορα γεγονότα και κατὰ συνακολουθίαν παράγει αὐτὰ ἐκ δύο κινουσῶν δυνάμεων. Καθ' ὅμοιον τρόπον μεταβάλλει ὁ Ἐμπεδοκλῆς τὰς τοῦ Ἡρακλείτου περὶ τῆς διαδοχικῆς γενέσεως και φθορᾶς τοῦ κόσμου δοξασίας δεχόμενος ὅτι ὁ καθ' Ἡρακλείτου οὐδέποτε ἀτρεμίζων ροῦς τῆς γενέσεως διακόπτεται ὑπὸ περιόδων ἡρεμίας, αὐτὴν δ' ὅμως τὴν διδασκαλίαν περὶ διαδοχῆς κόσμων ὀφείλει ἀναμφιβόλως τῷ Ἐφεσίῳ φιλοσόφῳ. Ἐπειδὴ δὲ νεώτερος ὢν ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐδύνατο νὰ ἔχῃ γνῶσιν τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἡρακλείτου, οὐ τὴν διδασκαλίαν ὑπαινίσσεται και ὁ συμπολίτης τοῦ Ἐμπεδοκλέους Ἐπίχαρμος, οὐδεμίαν ὑπόκειται ἀμφιβολίαν ὅτι εἰς τὰ σπουδαιότατα ἐκεῖνα διανοήματα, ἐν οἷς συμφωνεῖ τῷ Ἡρακλείτῳ, δὲν ἀνήχθη ὑπὸ τοῦ Παρμενίδου μόνου, ἀλλ' ὅτι παρέλαβεν αὐτὰ παρὰ τοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου. "Ἄν δ' ἐγίνωσκεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς τοὺς ἀρχαιοτέρους Ἴωνας φιλοσόφους και ἐπὶ πόσον ἐξικνεῖτο ἡ γνῶσις αὐτῆ, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον, ὅτι τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Ἐμπεδοκλέους οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ἀπόπειρα πρὸς ἐρμηνείαν τῆς πολλότητος και τῆς μεταβολῆς τῶν ὄντων ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως

αὐτῶν, ὅτι πάντες αὐτοῦ οἱ θεμελιώδεις διορισμοὶ συνέστησαν ἐκ τῆς συνενώσεως Παρμενιδείων καὶ Ἡρακλειτείων θεωριῶν, ὅτι τὸ Ἐλεατικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ ἐνώσει ταύτῃ ἐστὶν ὑποδεέστερον τοῦ Ἡρακλειτείου, ὅτι τὸ κύριον τοῦ συστήματός ἐστὶν οὐχὶ ἡ μεταφυσικὴ ἐξέτασις τῆς ἐννοίας τοῦ εἶναι, ἀλλ' ἡ φυσικὴ περὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ τῆς αἰτίας αὐτῶν. Πρωτανεύουσα δ' αὐτοῦ ἐννοιά ἐστὶν ὅτι τὰ πρῶτα τῶν ὄντων στοιχεῖα οὔτε κατὰ τὸ ποιὸν μεταβάλλονται, οὔτε γεννῶνται οὔτε ἀπόλλυνται, ἐνοῦνται δ' ὅμως ποικιλοτρόπως καὶ χωρίζονται καὶ οὕτω λαμβάνουσι σύστασιν τὰ ἐκ τῶν πρῶτων στοιχείων σύνθετα καὶ φθείρονται καὶ μεταβάλλουσι μορφήν καὶ συστατικὰ στοιχεῖα. Διὰ τῆς θεωρίας ταύτης πειροᾶται ὁ Ἐμπεδοκλῆς νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ φυσικὰ φαινόμενα κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν. Ὅρισας δὲ τὰ πρῶτα στοιχεῖα καὶ συνάψας αὐτοῖς τὴν κινητικὴν ἀρχὴν ἐν διπλῇ μορφῇ, ὡς χωρίζουσαν καὶ ἐνοῦσαν δύναμιν, περράγει πάντα ἐκ τῆς ἐνεργείας τῶν δύο τούτων δυνάμεων ἐπὶ τὰ στοιχεῖα, ἐκ τῆς μίξεως δὴλα δὴ καὶ τοῦ χωρισμοῦ τῶν στοιχείων. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς τοὺς περὶ ἐνότητος τοῦ ὄντος διορισμοὺς τοῦ Παρμενίδου πρὸς ἐξήγησιν τῆς γενέσεως χρησιμοποίησας ἔτεμεν ὁδόν, ἣν ἐβάδισεν ἕκτατε ἢ περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφία. Εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἐπιστήμην αὐτὸν μόνον τὴν τετράδα τῶν στοιχείων, ἣτις ἐπὶ μακρὸν ἔπειτα ὡς ἀξίωμα σχεδὸν ἴσχυεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἐννοίαν αὐτῶν, ἐγένετο δ' οὕτω μετὰ τοῦ Λευκίππου ὁ ἰδρυτὴς τῆς μηχανικῆς τῆς φύσεως ἐρμηνείας. Τέλος δ' ἐποιήσατο τὴν σπουδαιότατην ὡς πρὸς τὰς τότε γνώσεις ἀπόπειραν, ὅπως ἐκ τῶν προϋποθέσεων αὐτοῦ ἐρμηνεύσῃ τὸ δεδομένον ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα. Ἰδιαιτέρας δὲ προσοχῆς ἀξίον ἐστὶ προσέτι, ὅτι αὐτός, ὁ ἀρχαιότατος τοῦ Δαρβίνου πρόδρομος, ἀπεπειράθη νὰ καταστήσῃ καταληπτὴν τὴν γένεσιν σκοπίμως ὀργανωμένων καὶ πρὸς ζωὴν ἐπιτηδείων ὀργανισμῶν (ἰδὲ σελ. 205. Πρὸβλ. Φιλοσοφικὰ μελετήματα τεύχ. Α' σελ. 4 κ. ἐφ.).

Μετὰ τοῦ φυσικοῦ τούτου συστήματος συνάπτει τέλος ὁ Ἐμπεδοκλῆς τὰ περὶ μετενσωματώσεως καὶ προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς δόγματα καὶ τὰς ἐπὶ τούτων ζομένας ἀπαγορεύσεις τῆς κρεοφαγίας, ἅπερ οὐ μόνον ἐν οὐδεμίᾳ ἐπιστημονικῇ πρὸς τὸ σύστημα συναφεία· ἀλλὰ καὶ εἰς ἀντίφασιν πρὸς αὐτὸ εὐρίσκονται.

Εἰ καὶ τὴν σπουδαίαν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ φυσιολογίᾳ θέσιν τῆς

φιλοσοφίας τοῦ Ἐμπεδοκλέους οὐδαμῶς ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ ὑπο-
 τιμήσωμεν, δὲν δυνάμεθα ἔμως νὰ παρίδωμεν καὶ τὰς ἐλλείψεις αὐ-
 τῆς καὶ τὰ χάσματα. Δικαιολογεῖ μὲν ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐπιστημονι-
 κῶς τὴν παραδοχὴν ἀναλλοιώτων στοιχείων, δὲν δεικνύει ἔμως καὶ
 τὴν περαιτέρω παραγωγὴν τῆς τετράδος αὐτῶν. Τοῖς στοιχείοις
 προστίθῃσιν ἔπειτα τὰς κινούσας δυνάμεις, δὲν παρέχει ἔμως ἡμῖν
 καὶ τὸν λόγον, διατὶ δὲν ἐνοικοῦσιν αὗται ἐν τοῖς στοιχείοις καὶ
 διατὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ δύναμις δὲν θὰ ἐδύνατο νὰ δρά ὡς ἐνούσα
 ἔμω καὶ χωρίζουσα. Διότι τὸ κατὰ ποιὸν ἀναλλοίωτον τῶν στοι-
 χείων δὲν ἀπέκλειε τὴν φυσικὴν ὁρμὴν πρὸς ἀλλαγὴν τόπου, εἰς ἣν
 ὑπόκεινται τὰ στοιχεῖα καὶ παρὰ τῷ Ἐμπεδοκλεῖ. Καὶ τὴν ἀπ' ἀλ-
 λήλων δὲ διάκρισιν τῆς ἐνούσης καὶ χωρίζουσας δυνάμεως δὲν δύνα-
 ται νὰ διεξαγάγῃ μετὰ λογικῆς αὐστηρότητος, ὡς παρετήρησεν ἡδὴ
 ὁ Ἀριστοτέλης. Πρὸς δὲ τούτοις δὲν δικαιολογεῖ ἀκριβέστερον,
 διατὶ τῆς ἐν τῷ νῦν κόσμῳ δράσεως τῶν δύο ἐκείνων δυνάμεων προη-
 γοῦνται καὶ ἔπονται κατχστάσεις, ἐν αἷς κεχωρισμένοι ἀπ' ἀλλή-
 λων ἐνεργοῦσαι νῦν μὲν τελείαν μῆξιν, νῦν δὲ τέλειον χωρισμὸν τῶν
 στοιχείων ἐπιφέρουσιν. Καὶ ἐν αὐταῖς ἔτι ταῖς βάσει τοῦ συστήμα-
 τος διασταυροῦται ἡ μηχανικὴ τῆς φύσεως ἐρμηνεία, πρὸς ἣν ἀπο-
 σκοπεῖ τὸ σύστημα, μετὰ τῶν μυθικῶν σχημάτων καὶ τῶν ἀκατα-
 νυήτων ἐνεργειῶν τῆς φιλότητος καὶ τοῦ νείκους. Αὐστηροτέρα καὶ
 μᾶλλον πρὸς ἑαυτὴν ἀκόλουθος διεξήχθη ἡ θεωρία τῆς μηχανικῆς
 ταύτης ἐρμηνείας τῆς φύσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αὐτῶν καθολικῶν
 προϋποθέσεων ὑπὸ τῶν Ἀτομικῶν Λευκίππου καὶ Δημο-
 κρίτου.

§ 26.

Σχολὴ τῶν Ἀτομικῶν

Λευκίππος.

Σύγχρονος τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τοῦ Ἀναξαγόρου ἐγένετο ὁ
 Λευκίππος, ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἀτομικῆς Σχολῆς. Τὰ κατ' αὐτὸν
 εἰσιν ἡμῖν ἄγνωστα. Ὅτε μὲν λέγεται Ἀβδηρίτης, ὅτε δὲ Μιλήσιος,
 ὅτε δὲ Ἐλεάτης. Καὶ περὶ τῶν διδασκάλων αὐτοῦ διάφοροι φέρονται

εἰδήσεις καὶ νῦν μὲν λέγεται μαθητῆς τοῦ Παρμενίδου (1), νῦν δὲ τοῦ Ζήνωνος, νῦν δὲ τοῦ Μελίσσου. Ὁ δὲ Ἰάμβλιχος λέγει διδάσκαλον αὐτοῦ τὸν Πυθαγόραν! Ὡσαύτως δὲν γινώσκομεν ἀκριβῶς, ἀν τὴν θεωρίαν αὐτοῦ ἐξέθηκεν ὁ Λεύκιππος ἐν συγγράμμασι καὶ ποίου εἶδους ἦσαν ταῦτα.

Τὸ φερόμενον ἐν τῇ ὑποβεβλημένῃ τῷ Ἀριστοτέλει «Περὶ Μελίσσου» συγγραφῇ, «ἐν τοῖς Λευκίππου καλουμένοις λόγοις», ὑποδεικνύει μὲν ὅτι ὑπῆρχε συγγραφή φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ Λευκίππου, ἀλλὰ δὲν ἀποδεικνύει καὶ ὅτι ἦτο ἡ καταγωγὴ αὐτῆς ἀσφαλῶς γνωστῆ ἢ ὅτι δὲν περιεῖχεν ἴσως τὴν τοῦ Λευκίππου θεωρίαν ὑπ' ἄλλου τινὸς ἐκτεθειμένην.

Ὁ Θεόφραστος, καθ' ἃ λέγει Διογένης ὁ Λαέρτιος (Θ', ζ', 46), ἀπέδιδε τῷ Λευκίππῳ τὸν ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Δημοκρίτου εὐρισκόμενον «μέγαν διάκοσμον», ἀλλ' ἐδύνατο γὰρ νοῆ ὁ Θεόφραστος οὐχὶ τὸ σύγγραμμα αὐτό, ἀλλ' ὅτι αἱ ἐν αὐτῷ ἐκτιθέμεναι θεωρίαι ἦσαν τοῦ Λευκίππου. Ἐπὶ τῶν εἰδήσεων τούτων δὲν δυνάμεθα γὰρ στηρίξωμεν ἀσφαλῆ γνώμην, ἐκ δὲ τῶν περὶ Λευκίππου ἐκφράσεων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἄλλων ἀποδεικνύεται ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι σύγγραμμα τοῦ Λευκίππου, ἀλλὰ τὸ τε σύγγραμμα καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ Λευκίππου ἐπεσκίασεν ἡ μεγάλη φήμη καὶ ἰκανότης τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Δημοκρίτου. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν οὐκ ἄλίγον καὶ ὁ ἀνακκινιστῆς τῆς ἀτομικῆς θεωρίας Ἐπίκουρος καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, οἵτινες διημφεσβήτουν τὴν ὑπαρξίν τοῦ Λευκίππου.

Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης.

Δημοκρίτου βίος.—(Γέννησις.—Παιδευσίς.—Ἀποδημία.—Μυθεύματα περὶ αὐτοῦ.—Ἐπιστημονικὸν μεγαλεῖον.—Συγγραφικὴ δεινότης καὶ ἔκτασις).—Θεωρία τῶν ἀτόμων οὐσιῶν.—Κοσμογονία.—Ὄργανικὴ φύσις.—Ψυχολογία.—Γνωσιολογία.—Ἠθικὴ.—Θρησκευτικαὶ δόξαι.—Ἱστορικὴ θέσις καὶ σπουδαιότης τῆς τῶν ἀτόμων θεωρίας.—Ὁπαδοὶ τῆς θεωρίας τῶν ἀτόμων οὐσιῶν.

Ὁ Δημόκριτος κατήγετο ἐξ Ἀβδηρῶν. Ἡ πόλις Ἀβδηρα ἤκμαζεν ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις κατὰ τε τὸν πλοῦτον καὶ τὴν μόρφωσιν, μετὰ

(1) Θεοφρ. παρὰ Σιμπλ. Φυσ. 28, 4.

ταῦτα περιήλθεν εἰς κακὴν φήμην. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὀνομάζεται ὑπ' ἄλλων μὲν Ἡγησίστρατος, ὑπ' ἄλλων δὲ Δαμάσιππος καὶ ὑπ' ἄλλων Ἀθηνόκριτος. Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν κατὰ προσέγγισιν ἐκ τῆς παρὰ Διογένηι τῷ Λαερτίῳ ἀναγινωσκομένης μαρτυρίας, ὅτι ἦτο κατὰ 40 ἔτη νεώτερος τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀναξαγόρας ἐγεννήθη τῷ 500 π. Χ., ἡ γέννησις ἄρα τοῦ Δημοκρίτου πίπτει τῷ 460 π. Χ. Ἄλλ' ἡ μαρτυρία αὕτη φαίνεται αὐθαίρετος τοῦ Ἀπολλυδώρου γνώμη· ὁ Δημόκριτος εἶπεν ὅτι αὐτὸς ἦτο νέος, ὅτε ὁ Ἀναξαγόρας ἦτο γέρον (ἀνέος κατὰ πρεσβύτην Ἀναξαγόραν). Ὁ Ἀριστοτέλης τάσσει αὐτὸν ὡς φιλόσοφον πρὸ τοῦ Σωκράτους, ὅτι δῆλα δὴ ὡς φιλόσοφος παρήλθεν ὁ Δημόκριτος εἰς τὸ μέσον πρὸ τοῦ Σωκράτους. Ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι ὁ Δημόκριτος ἐγεννήθη περὶ τὸ 460 π. Χ. ἢ ὀλίγω πρότερον.

Ἄλλὰ καὶ περὶ τοῦ ἔτους τῆς τελευτῆς αὐτοῦ στερούμεθα ἀκριβῶν πληροφοριῶν. Λέγεται ὅτι ἔζησεν 90 ἢ 100 ἢ καὶ ἔτι πλείονα ἔτη.

Ὁ Δημόκριτος ὑπῆρξε φιλομαθέστατος ἀνὴρ, ἡ δίψα αὐτοῦ πρὸς γνῶσιν ἤγαγεν αὐτὸν εἰς μακρυνὰς περιοδείας εἰς Αἴγυπτον καὶ Βαβυλῶνα. Ὅπως μυθῶδές ἐστίν ὅτι ὁ Δημόκριτος ἐδιδάχθη ὑπὸ Μάγων ἀστρολογίαν καὶ θεολογίαν καὶ ἕλως πρὸς τὴν χρονολογίαν ἀντικείμενον. Λέγεται δῆλα δὴ ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Δημοκρίτου ἐξένισε τοῦ Ξέρξου τὴν στρατιάν καὶ ὅτι ὁ Ξέρξης κατέλιπεν ἐν Ἀβδήροις Μάγους τινὰς ὡς διδασκάλους τοῦ γεννηθέντος Δημοκρίτου. Ταῦτα κατάγονται πάντως ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων, καθ' οὓς ὁ Δημόκριτος ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς γόης καὶ πατὴρ τῆς μαγείας.

Πολλῶ τούτων βεβαιοτέρη ἐστὶν ἡ γνωριμία τοῦ Δημοκρίτου μετὰ φιλοσόφων Ἑλλήνων, τοῦ Παρμενίδου, Ζήνωνος, Πυθαγόρου, Ἀναξαγόρου καὶ Πρωταγόρου, ἐξ ὧν κατὰ Διογένην τὸν Λαερτίαν ἄλλους μὲν ἐπὶρνει, ἄλλους δὲ ἀνῆρει. Ὁ δὲ Πλούταρχος λέγει γενικῶς μόνον ὅτι ὁ Δημόκριτος ἀντεῖπε τοῖς πρὸ αὐτοῦ (¹).

Ὁ Δημόκριτος καυχᾶται ὅτι ἐποιήσατο ὑπὲρ πάντα ἄλλον σύγ-

(¹) Πλουτ. πρὸς Κολ. 29, 3. 4, 2. Διογ. Θ', 42. 38. 46. 34 κ. ἐφ. Σέξτ. Ἐμπειρ. πρὸς μαθ. VII, 140. 389.

χρόνον μακρὰς περιόδους καὶ ὅτι ἐν Αἰγύπτῳ ἔμεινε μακρότερον χρόνον, ὠρισμένως ὅμως δὲν γινώσκομεν ἐπὶ πόσον χρόνον διήρκεσαν αἱ ἀποδημίαι αὐτοῦ. Πικρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ ἀναγινώσκειται 80 ἔτη, ὅπερ ἀναμφιβόλως ἐστὶν ἡμικρτημένη γραφή· διὸ ὁ *Paracordis* καὶ ὁ *Mullach* εἰκάζουσιν ὅτι ἐν τῷ κειμένῳ θὰ ἔκειτο Π (=πέντε) καὶ ἐξελήφθη Π' (=80). Καὶ πράγματι δὲ ὁ Διόδωρος λέγει ὅτι ὁ Δημόκριτος 5 ἔτη ἔμεινε ἐν Αἰγύπτῳ.

Οἱ μεταγενέστεροι διηγοῦνται ὅτι ἐδραπάνησεν ὁ Δημόκριτος πᾶσαν τὴν ἐκ κληρονομίας οὐσίαν αὐτοῦ ἐν περιηγήσεσιν, ὅτι ἐπεσκέψατο τοὺς Αἰγυπτίους ἱερεῖς, τοὺς Χελδαίους, τοὺς Πέρσας, τινὲς δὲ λέγουσι καὶ τοὺς Ἰνδοὺς καὶ Λίθιοιους. Πόσον μέρος τούτων ἐστὶν ἀληθὲς ἐν μέρει μόνον δύναμεθα νῦν γινώσκωμεν. Ἀναμφιβόλως ὁ Δημόκριτος μετέβη εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Περσίαν, οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς τὰς Ἰνδίας. Καρπὸς δὲ τῶν περιηγήσεων τούτων ἦτο μᾶλλον γνῶσις ἀνθρώπων καὶ παρατήρησις τῆς φύσεως ἢ ἐπιστημονικὴ διδασκαλίαι ὑπὸ τῶν Ἀνατολιτῶν. Ἡ μαρτυρία τοῦ Δημόκριτου, ὅτι οὐδεὶς αὐτὸν οὐδ' αὐτοὶ οἱ Αἰγύπτιοι μαθηματικοὶ Ἄρπεδα νά π τ α ι ἐδυνήθησαν νὰ ὑπερβῶσιν ἐν ταῖς μαθηματικαῖς, δεικνύει σαφῶς ὅτι ὁ Δημόκριτος ἦλθε καὶ εἰς ἐπιστημονικὴν ὁμιλίαν πρὸς τοὺς ξένους, ἀλλὰ μέγα τι καὶ σπουδαῖον δὲν εἶχε νὰ μάθῃ παρ' αὐτῶν. Ὁ Πλίνιος μνημονεύει ὅτι ὁ Δημόκριτος ἔμαθε μαγικὰς τέχνας ἐν ταῖς περιουδείαις αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ νόθων συγγραμμάτων, ἅτινα ὁ Γέλλιος ἤδη ἀνεγνώρισεν ὡς τιαυῦτα. Μυθώδης ἐστὶν ἐπίσης καὶ ἡ σχέσις τοῦ Δημόκριτου μετὰ τοῦ Δαρσίου, ὡς καὶ ἡ φήμη, ὅτι ὁ Δημόκριτος τὴν περὶ ἀτόμων θεωρίαν αὐτοῦ ἔλαβε παρὰ τινος ἀρχαιοτάτου Φοίνικος φιλοσόφου, Μόχου καλουμένου. Ὅτι ὑπῆρχε σύγγραμμα φέρειν τὸ ὄνομα τοῦ Μόχου τυγχάνει ἀναμφιβόλον, ἀν ὅμως ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ ὑπῆρχε τῷ ὄντι θεωρία τῶν ἀτόμων, οἷα ἡ τοῦ Δημόκριτου, ἐπεταὶ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ταύτης τὴν θεωρίαν παρέλαβε παρὰ τοῦ Ἀβδηρίτου φιλοσόφου καὶ οὐχὶ αὐτός παρὰ τοῦ Φοίνικος, διότι ἄλλως οὐχὶ ὁ Δημόκριτος ἀλλ' ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ Λεύκιππος ἔπρεπε νὰ παραλάβῃ τὴν τῶν ἀτόμων θεωρίαν παρὰ τοῦ Φοίνικος Μόχου. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἐκδράμῃ τις μέχρι Φοινίκης, ἵνα εὕρῃ τὰς ρίζας τῶν ἀτόμων, διότι αὐταὶ ὑπάρχουσιν ἐν Ἑλλάδι ἐν τοῖς πρὸ τοῦ Λευκίππου καὶ Δημο-

κρίτου φιλοσόφους τόσον καθάρως, ὥστε αὐτὸ ἐπὶ νοῦν δύνανται ἡμῖν νὰ ἔλθῃ, ὅπως ἀναζητήσωμεν τὴν διδασκαλίαν ταύτην εἰς ξένας χώρας. Ἡ συγγραφή ὁμῶς τοῦ Μόχου δὲν ἦτο γνωστὴ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Εὐδήμου, μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους· τοῦτο βεβαιῶνται καὶ ὑπὸ τοῦ Δαμασκίου. "Ὡστε μεταγενέστερόν ἐστι κατασκευασμ.α.

Ἐπιστρέψας ὁ Δημόκριτος ἀπὸ τῶν περιηγήσεων εἰς τὴν ἐκυτοῦ πατρίδα ἔμεινεν ἐκεῖ, καὶ μόνον ἀποδημία τις αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας φέρεται γενομένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ὑπὸ τῶν ἀποδημιῶν πένης καταστάς καὶ λαιδουρούμενος διὰ τοῦτο ὡς ἄσωτος ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνώσῃ συγγράμματ' αὐτοῦ τιν'α, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν τοῦ ἄσώτου προσήγοριαν. Ἄλλοι διηγοῦνται ὅτι κατήσχυε τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ διὰ τῆς μονοπωλίας τῶν ἐλαιοτριβίων⁽¹⁾. Ὁ Φίλων διηγεῖται ὅτι τοὺς ἀπείρους αὐτοῦ πλούτους ἐδωρήσατο τῇ πολιτείᾳ, ἵνα δύνηται μᾶλλον ἀνοχλήτως νὰ φιλοσοφῇ. Ἐμυθεύθη ἔτι διέτριβεν ἐν τάφοις, ὅτι ἐκουσίως ἐτυφλώθη, ἵνα μᾶλλον ἀπερισπάζεται διακνοῖται. Οἱ Ἀβδηρίται ἐτίμιον αὐτὸν μεγάλως καὶ ὠνόμαζον σοφίαν, ὅτι δὲ καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς πόλεως παρέδωκεν αὐτῷ δὲν φέρεται πιθανόν. Ἄν ἦτο ἔγγυος, δὲν γινώσκομεν. Τὸ φερόμενον ὅτι περὶ πάντων ἐγέλα⁽²⁾ ἐστὶν ἀργολόγος ἐπίνοια. Οὐχ ἦττον ἄτοπὰ εἴσι καὶ τὰ λεγόμενα περὶ μαγείας καὶ προφητείας τοῦ φιλοσόφου. Πρὸς πλάσιν πολλῶν μύθων ἀφορμὴν ἔδωκεν ἡ σχέσις δῆθεν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἰπποκράτους, ὃν ποιῶσι μαθητὴν αὐτοῦ. Τὰ σπέρματ' αὐτῆς μυθοπλαστίας ταύτης, ἅτινα ἔπειτα ἀνεδείχθησαν ἐν τῇ πλαστογραφίᾳ ἀλληλογραφίᾳ τῶν δύο ἀνδρῶν, εὐρίσκομεν ἤδη φανερὰ παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ, τῷ Αἰλιανῷ καὶ τῷ Ἀθηναγόρᾳ⁽³⁾. Οὐδὲν ἄξιοπιστότερά εἴσι καὶ τὰ περὶ τῆς τελευταίας τοῦ φιλοσόφου φερόμενα. Ὁμοίως φύσεως τυγχάνουσιν ὄντα καὶ τὰ λεγόμενα

(1) Φίλων. π. προνοίας II, 13. π. βίου θεωρ. 891. Διογ. Θ', ζ', 30. Cicero, Fin. V, 29, 87. Horat. epist. I, 12, 12. Plin. H. n. XVIII, 23, 273.

(2) Στωβ. Ἄνθ. 20, 63. Horat. Epist. II, 1, 194. Juvenal. Sat. X, 23. Sen. de ira II, 10. Λουκ. βίων πρῶσ. 13. Ἰππόλυτ. Αἰρ. ἔλ. I, 12. Αἰλ. V. II. IV. 20, 29. Σοῦίδ. Δημόκρ. ἐπιθι δ' ἐναντίον τούτων Δημοκρ. Ἀποσπασμ. ἡθ. 167.

(3) Διογ. Θ', ζ', 42. Αἰλιαν. V. H. IV. 20. Ἀθηναγ. Πρῶσβ. 27.

ὑπὸ τοῦ Λουκρητίου, ὅτι ὁ Δημόκριτος αἰσθανόμενος τὰς δυνάμεις διὰ τὸ γῆρας ἐκλιπούσας ἐξῆλθε δῆθεν τοῦ βίου ἐκουσίως.

Ὁ Δημόκριτος κατὰ μὲν τὸν πλοῦτον τῶν γνώσεων ὑπερέχει πάντων τῶν συγχρόνων καὶ προγενεστέρων φιλοσόφων, κατὰ δὲ τὴν ἀγγίξιαν καὶ τὴν λογικὴν τῶν διανοημάτων ἀκολουθίαν τῶν πλείστων τούτων, δι' ἀμφοτέρωθεν δὲ ταῦτα κατέστη ὁ πρόδρομος τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις τὰς γνώμας αὐτοῦ συχνάκις μνημονεύει καὶ χρησιμοποιεῖ καὶ περὶ αὐτοῦ μετὰ μεγάλου πάντοτε σεβασμοῦ λόγον ποιεῖται.

Ἡ συγγραφικὴ τοῦ Δημοκρίτου δράσις ἐπεξετάθη κατὰ τὰς μέχρις ἡμῶν περιωθείσας τῶν βιβλίων αὐτοῦ ἐπιγραφάς εἰς τὰ μαθηματικά, τὰ φυσικά, τὰ ἠθικά, τὰ καλλολογικά, τὴν γραμματικὴν, τὰς τέχνας καὶ πᾶν ἐν γένει τὸ ἐπιστητόν. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει περὶ αὐτοῦ, «Δημόκριτος ἔοικε περὶ ἀπάντων φροντίσαι». Ὁ Διογένης ὀνομάζει αὐτὸν γονιμώτατον φιλόσοφον συγγραφέα, ὁ δὲ Κικέρων προβάλλει αὐτὸν πρὸς τὸν Πλάτωνα διὰ τὴν ποιητικὴν αὐτοῦ φράσιν καὶ ἐξυμνεῖ τὴν σαφήνειαν αὐτοῦ, ὁ δὲ Πλούταρχος θαυμάζει τὸ τῆς λέξεως θεῖον καὶ μεγαλοπρεπές, ὁ δὲ Διονύσιος τάσσει τὸν Δημόκριτον πρὸς τῷ Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλει ὡς ὑπόδειγμα φιλοσόφου συγγραφέως.

Θεωρία Λευκίππου καὶ Δημοκρίτου. Ἡ ἀτομικὴ θεωρία θεωρητέα ἐν ταῖς κυρίαις αὐτῆς μέρεσιν ὡς ἔργον τοῦ Λευκίππου, ἢ δ' ἐφαρμογὴ αὐτῆς ἐπὶ πάντα τὰ μέρη τῆς περὶ τὴν φύσιν ἐπιστήμης φέρεται κυρίως ἔργον τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Δημοκρίτου. Ὁ Λευκίππος ⁽¹⁾ ἦτο ὡς ὁ Περμενίδης πεπεισμένος ⁽²⁾, ὅτι γένεσις καὶ φθορὰ κατὰ τὴν κυρίαν τοῦ ἔρου ἐκδοχὴν ἀδύνατός ἐστιν καὶ ὅτι τὸ ὄν καθ' ἑαυτὸ δὲν μεταβάλλεται, ἐπομένως οὔτε πολλὰ

(1) Ἀριστοτ. περὶ γεν. καὶ φθορ. Α', 8. 324, 6, 25 κ. ἐφ.

(2) Δι' συγγραφί, ἐξ ὧν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Θεόφραστος παρίχουσιν ἡμῖν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Λευκίππου εὐρίθησαν βραδύτερον μεταξὺ τῶν τοῦ Δημοκρίτου. Ἐνταῦθεν γίνεται φανερόν, διὰ τί ὁ Ἐπίκουρος ἤρνεῖτο τὴν ὑπαρξίν τοῦ Λευκίππου (Διογ. Γ', 13). Τὸν δὲ RONDE (Ueber Leucipp und Demokrit. Verhandl. d. 31 Philologenversammlung. 1881. Jahrb. f. Philol., 1882 σελ. 741 κ. ἐφ.) παραθίεται νὰ διίξη, ὅτι ὁ Ἐπίκουρος εἶχε δίκαιον, ἐξήλεγε πειστικώτατα ὁ DIELS (Verhandl. d. 35 Philologenvers. σελ. 96 κ. ἐφ.).

ἐκ τοῦ κατ' ἀλήθειαν ἑνός δύνανται νὰ γένωνται, οὔτε ἐν ἐκ τῶν ἀληθῶς πολλῶν· τὴν ὑπάρξιν ὁμοῦς πολλῶν ὄντων, τὴν κίνησιν, τὴν γένεσιν καὶ φθορὰν τῶν συνθέτων πραγμάτων δὲν ἤθελε ν' ἀρνηθῆ.

Ἄλλ' ἀντὶ διὰ τοῦτο νὰ κηρύξωσιν οἱ Ἀτομικοὶ μετὰ τῶν Ἐλεκτῶν τὴν πολλότητα τῶν ὄντων καὶ τὴν μεταβολὴν αὐτῶν ἀπλοῦν φάσμα, συνεπέσανεν τὰνάπαλιν, ὅτι ὑπάρχουσιν ὄντως πολλὰ γινόμενα καὶ φθιρόμενα, μεταβλλόμενα καὶ κινούμενα. Ἐπειδὴ δὲ πάντα ταῦτα θὰ ἦσαν ἀδύνατα ἄνευ τοῦ μὴ ὄντος, ὡς ὁ Παρμενίδης ἀπέδειξε, διὰ τοῦτο ἀνάγκη πᾶσι νὰ ὑπάρχη καὶ τὸ μὴ ὄν ὁμοίως ὡςπερ καὶ τὸ ὄν. Ἀντιτάττουσι λοιπὸν πρὸς τὴν ἀνωτάτην τοῦ Παρμενίδου ἀρχήν, τὸ ὄν οὐκ ἔστι, τὸν τολμηρὸν ἰσχυρισμόν, ὅτι τὸ ὄν κατ' οὐδὲν ὑπάρχει μᾶλλον τοῦ μὴ ὄντος, ἢ, ὡς ὁ Δημόκριτος ἔλεγεν, ἀμὴ μᾶλλον τὸ δὲν ἢ τὸ μηδὲν εἶναι, «δὲν» μὲν ὀνομάζων τὸ σῶμα, «μηδὲν» δὲ τὸ κενόν. Ἀλλὰ τὸ μὲν ὄν κατὰ τὸν Παρμενίδην ἐστὶ τὸ πληροῦν τὸν χῶρον, τὸ πλήρες, τὸ δὲ μὴ ὄν τὸ κενόν. Ὡς τὰ κύρια συστατικὰ πάντων τῶν ὄντων ἐχαρακτήριζον ἐπομένως ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος τὸ πλήρες καὶ τὸ κενόν. Ἴνα δυναθῶσι δὲ νὰ ἐξηγητεύσωσιν ἐκ τούτων τὰ φαινόμενα, ἐνόουν τὸ πλήρες διηρημένον εἰς ἄπειρα τὸ πλῆθος διὰ δὲ τὴν μικρότητα τοῦ ὄγκου αὐτῶν ἀληπτατῆ αἰσθήσει σωματικῇ. Ταῦτα δ' ὑπελάμβανον κεχωρισμένα μὲν ἀπ' ἀλλήλων διὰ τοῦ κενοῦ, καὶ αὐτὰ ὁμοῦς ἀδιαίρετα τούτου ἕνεκα, ὅτι ἀποπληροῦσιν ἐντελῶς τὸν ὑφ' ἐκυτῶν κατεχόμενον χῶρον καὶ οὐδὲν ἔχουσιν ἐν ἐκυτοῖς κενόν· διὸ καὶ «ἴτιμα» ἢ καὶ «νασιὰ» ἦτοι πυκνὰ σώματα ὀνομάζονται. Ταῦτα δὲ τὰ ἄτομα εἰσιν ἀκριβῶς τοιαῦτα τὴν φύσιν, ὅσον τὸ τοῦ Παρμενίδου ὄν, εἰάν νοήσῃ τις τοῦτο διηρημένον εἰς ἀνκρίθημενα μέρη καὶ ἐντὸς ἀπείρου κενοῦ χώρου ὑπάρχοντα, τ. ἔ. ἀγένητα, ἀνώλεθρα, πλήρη, ὃ ἐστὶ κενός χώρος ἐν αὐτοῖς δὲν ὑπάρχει, καὶ διὰ τοῦτο ἀδιαίρετα, διὰ δὲ τὴν στερότητα αὐτῶν ἀπαύη καὶ ἀναλλοίωτα· διότι τὸ ἐν ἐκυτῷ οὐδὲν μὴ ὄν ἔχον διαμένει κατ' ἀνάγκην παντελῶς ἴσον ἐκυτῷ· ὅπου μέρη καὶ διάμετρα κενὰ δὲν ὑπάρχουσιν, ἐκεῖ μετακίνησις μερῶν ἀδύνατος· τὸ μηδενὶ ἐπιτρέπον νὰ εἰσδύσῃ εἰς ἑαυτό, οὐδεμιᾶς ἐξωθεν ἐπιδράσεως καὶ οὐδεμιᾶς ἀλλαγῆς τῆς ὕλης ἐστὶ δεκτικόν. Τέλος δὲ τὰ ἄτομα εἰσι μιᾶς φύσεως, ἦτοι τῆς αὐτῆς οὐσίας· διότι κατὰ τὸν Δημόκριτον μόνον τὰ ὁμοειδῆ δύνανται νὰ δρῶσιν ἐπ' ἀλλήλα καὶ

νά πάσχωσιν ὑπ' ἀλλήλων, μεταξὺ δ' ἐτέρων καὶ διαφερόντων ἀλληλοδράνεια καὶ ἀλληλοπάθειαι δὲν ἐγγωρεῖ, καὶ διότι πᾶσα διαφορά αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων ἐστίν, ὡς ὁ Πικρμενίδης ἀπέδειξεν, ἀκυλουθία τοῦ μὴ ὄντος, ὅπου δὲ ὑπάρχει καθαρὸν ὄν ἄνευ μὴ ὄντος, ἐκεῖ ὑπάρχει δυνατὴ μόνον μία καὶ ἡ αὐτὴ ποιότης τοῦ ὄντος τούτου. Ἐὰ ἄτομα διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων μόνον κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὸν ὄγκον αὐτῶν καὶ οὐδεμίαν ἐπιδέχονται κατὰ ποιὸν ἀλλοίωσιν, ἀλλὰ μόνον ἀλλαγὴν τύπου. Εἰς ταύτην ἔρα καὶ μόνην ἐφείλομεν ν' ἀναφέρωμεν τὰς ιδιότητες καὶ μεταβολὰς τῶν ὄντων. Μόνον αἱ αἰσθήσεις δεικνύουσιν ὄντα κατὰ τὸ ποιὸν ὠρισμέναι καὶ ἀλλήλων διάφορα, ταῖς δὲ πρώταις στοιχείαις τῶν ὄντων, ἤτοι ταῖς ἀτόμοις, δὲν ἐπιτρέπεται ἡμῖν ν' ἀποδιδῶμεν τιαύτης ὠρισμένης ιδιότητος, ἀλλ' ἐκείνην μόνην, ἥς ἄνευ τὸ ὄν, ἢ τὸ σῶμα, δὲν δύναται γ' νοηθῆ. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὄν ἐστίν ἢ τὸν χῶρον πληροῦσαι οὐσίαι, ἢ ὕλη καὶ ἑαυτήν, οὐχὶ δὲ ἢ καὶ ἕνα οἰονδήποτε τρόπον ὠρισμένη ὕλη διότι πᾶς ὠρισμός ἐστίν ἀποκλεισμός, πᾶσα ὠρισμένη ὕλη οὐκ ἐστίν ὅ,τι ἐστίν αἱ ἄλλαι, ἐστίν ἐπομένως οὐ μόνον ὄν ἀλλὰ καὶ μὴ ὄν ἄρα. Ἡ περὶ τοῦ ὄντος θεωρία τῶν Ἀτομικῶν διαφέρει τῆς τῶν Ἐλεατῶν κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι μεταβιβάζει ἐπὶ τὰς πολλὰς καὶ ἕκαστα οὐσίας ὅ,τι ὁ Πικρμενίδης ἀπέδωκε τῇ μιᾷ καθολικῇ οὐσίᾳ ἢ τῷ σύμπαντι.

Ἀλλὰ πῶς τότε αἱ Ἀτομικοὶ θὰ δυναθῶσι νὰ ἐρμηνεύσωσι τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν μεταβολὴν τῶν παραγῶγων ὄντων ἐξ ἀτόμων ὁμοίων τὴν φύσιν καὶ ἀμεταβλήτων; Ἐὰ ἄτομα, λέγουσιν αἱ φιλόσοφοι οὗτοι, διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων «ῥυσμῶ καὶ διαθιγῇ καὶ τροπῇ μόνον», ἤτοι κατὰ τὸ σχῆμα, τὴν τάξιν καὶ τὴν θέσιν, διαφέρει π. χ. τὸ μὲν Α τοῦ Ν κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ δὲ ΑΝ τοῦ ΝΑ κατὰ τὴν τάξιν, τὸ δὲ Ζ τοῦ Ν κατὰ τὴν θέσιν. Μόναί αἱ τρεῖς αὗται διαφοραὶ εἰσιν αἱ αἰτίαι τῶν ἄλλων καὶ εἰς ταύτας μόναις ἐφείλομεν ν' ἀναφέρωμεν τὰς ιδιότητας καὶ μεταβολὰς τῶν ὄντων. Πλὴν ὅμως τῶν τριῶν τούτων διαφορῶν δέχονται καὶ διαφορὰς μεγέθους καὶ βάρους τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ θεμελιώδη διαφορὰν θεωροῦσι τὸ σχῆμα καὶ διὰ τοῦτο οὐχὶ σπανίως αὐτὸ μόνον ἐξαίρουσι καὶ καλοῦσι καὶ αὐτὰ τὰ ἄτομα σχήματα. Ἐντεῦθεν ἄπειρα ποιοῦσιν οὐ μόνον τὰ ἄτομα, ἀλλὰ καὶ τὰ σχήματα αὐτῶν, αἷον σκαληνὰ καὶ ἀγκυστρώδη

καὶ κοῖλα καὶ κυρτὰ καὶ μύρια ἄλλα· διότι μόνον, ὅταν αἱ ἀρχαὶ ὧσιν ἄπειροι, δύνανται ν' ἀπεδοθῶσιν εὐλόγως καὶ τὰ ἄπειρα φαινόμενα καὶ αἱ ἄπειροι μεταβολαὶ καὶ ἀλλοιώσεις τῶν συνθέτων ὄντων, τότε μόνον δύναται τὸ αὐτὸ νὰ φάνηται ἐναντίον πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο καί, μικροῦ τινος ἐμμικνουμένου, νὰ μετακινήται, καὶ ὅπως ἕτερον νὰ φάνηται, ἐνὸς μετακινήθεντος· ἀπαρχλλάκτως ὅπως ἐκ τῶν αὐτῶν γραμμάτων γίνεται τραγωδία καὶ κωμωδία.

Ἐὰν ἄτομα λοιπὸν διαφέρουσι προσέτι καὶ κατὰ τὸ μέγεθος, μετὰ δὲ τῆς διαφορᾶς τοῦ μεγέθους ἐστὶν ἀμέσως δεδομένη καὶ ἡ κατὰ τὸ βάρος. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἄτομα εἰσι τῆς αὐτῆς οὐσίας, τὰ τοῦ αὐτοῦ μεγέθους ἢ ἔχουσι καὶ τὸ αὐτὸ βάρος. Ἢ τοῦ βάρους ἄρα σχέσις τῶν κατ' ἕκαστα σώματων ἐξαγορεύεται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τῆς σχέσεως τοῦ ὄγκου αὐτῶν καὶ ἐστὶν ἀκριβῶς ἀνάλογος πρὸς αὐτόν, τὸ μείζον ἐστὶ βαρύτερον, τὸ ἔλασσον κωφότερον. Ἐὰν δὲ μείζον κατὰ τὸν ὄγκον σῶμα ὑπάρχη κωφότερον σώματος μικροτέρου, αἰτία τούτου ἐστὶν ὅτι τὸ μείζον σῶμα ἐμπεριέχει κενὰ πλείονα ἢ τὸ μικρότερον, ἐπομένως ὁ ὄγκος αὐτοῦ κατ' ἀλήθειαν ὑπάρχει μικρότερος τοῦ ἑτέρου.

Τὸ κενὸν ἐνόουν ἄπειρον οἱ Ἀτομικοὶ· διότι τὸ κενὸν περιέχει τὰ ἄτομα καὶ χωρίζει αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων. Ὅπου ἄρα ἄτομα ἐκεῖ κατ' ἀνάγκην καὶ κενόν. Τὸ κενὸν ἄρα ὑπάρχει ἐν πᾶσι τοῖς οὐσίαις ὡσπερ καὶ τὸ πλήρες. Δὲν διεξῆγον ἔμοις οἱ Ἀτομικοὶ τὴν ἐννοιαν ταύτην οὕτως αὐστηρῶς, ὥστε νὰ μὴ παραδέχωνται ἄμεσον τῶν ἀτόμων ἐπαφήν, μόνον τὴν πραγματικὴν αὐτῶν ἔνωσιν ἠρνοῦντο.

Κατὰ τὰς προὑποθέσεις ταύτας ὀφείλουσι πᾶσαι μὲν τῶν ὄντων αἱ ιδιότητες ν' ἀνκχθῶσιν εἰς τὸ πλῆθος, τὸ μέγεθος, τὸ σχῆμα καὶ τὴν τοπικὴν σχέσιν τῶν ἀτόμων, ἐξ ὧν τὰ ὄντα σύγκεινται, πᾶσα δ' αὐτῶν μεταβολὴ εἰς τὴν διάφορον σύνθεσιν τῶν ἀτόμων. Λαμβάνει τι σύστασιν, ἐὰν σχηματισθῇ συμπλεγμα ἀτόμων, φθείρεται, ἐὰν διαλυθῇ τὸ συμπλεγμα τοῦτο, μεταβάλλεται, ἐὰν ἡ θέσις καὶ ἡ τάξις τῶν ἀτόμων ἀλλαχθῇ, ἢ ἐὰν τινὰ αὐτῶν ἀντικταστῶσιν ἀντὶ ἄλλων, αὐξάνεται, ἐὰν νέα προστεθῶσιν ἄτομα ταῖς παλαιαῖς, φθίνει, ἐὰν ἀπυχωρισθῶσιν ἀπ' αὐτοῦ τινὰ. Ὡσαύτως μηχανικῆς φύσεώς ἐστι καὶ πᾶσα ὄντως τινὸς ἐπίδρασις ἐπὶ ἄλλο ὄν, ἀποτελεῖται ἐκ πιέσεως καὶ ὤσεως. Ὅπου ἄρα φαίνεται ὅτι συμβαίνει δυναμικῆ μόνον ἐπὶ τὰς

μακρὰν ἐνέργεια, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αὕτη ἐστὶ μηχανικὴ καὶ ὅτι καθὺ τοιαύτη δι' ἐπαφῆς γίνεται. Διὰ τοῦτο ἡ Ἀτομικὴ πειρᾶται νὰ ἐρμηνεύσῃ μετὰ τοῦ Ἐμπειδοκλέους πάντα τὰ τοιαῦτα γεγονότα διὰ τῆς «θεωρίας τῶν ἀπορροῶν» (').

Καὶ τὰς διαφόρους δὲ φυσικὰς τῶν πραγμάτων ιδιότητας μηχανικῶς, ἥτις ἐκ τῆς ποσοτικῆς τῶν ἀτόμων σχέσεως, ἐρμηνεύουσιν αἱ Ἀτομικοί. Ἐπειδὴ πάντα τὰ σώματα κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν εἰσὶν ἀλλήλοις ὅμοια καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων μόνον κατὰ τὸ σχῆμα, τὸν ὄγκον καὶ τὴν σύνθεσιν τῶν πρώτων στοιχείων, ἀναγκαστικῶς ἐπεταὶ ὅτι αἱ διαφοροὶ τῶν πραγμάτων ιδιότητές εἰσι παράγωγοι ὡς οὕσαι τὸ προῖόν τῆς συνθέσεως τῶν διαφορῶν τούτων. Καὶ αἱ παράγωγοι δὲ αὗται ιδιότητες διαφέρουσιν ἀλλήλων· διότι ἄλλαι μὲν αὐτῶν εἰσιν ἄμεσοι ἀκολουθίαι τῶν ἐν τῇ μίξει τῶν ἀτόμων σχέσεων ἀνεξαρτήτως τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἡμεῖς ἀντιλαμβανόμεθα αὐτῶν, εἰσὶν ἄρα ιδιότητες αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ἄλλαι δὲ προκύπτουσιν ἐμμέσως ἐκ τῆς τῶν σχέσεων ἐκείνων ἀντιλήψεως ἡμῶν, δηλοῦσιν ἄρα οὐχὶ τὴν ιδιότητα τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ τὴν ὑπὸ τῶν πραγμάτων προκληθεῖσαν ἀντίληψιν ἡμῶν. Ὁ Δημόκριτος λοιπὸν

(') Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην (περὶ γεν. καὶ φθορ. I, 8) ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος παράγουσι πᾶσαν τῶν ὄντων ἀλληλοπάθειαν καὶ ἀλληλοδράνειαν ἐκ τῆς ἐπαφῆς αὐτῶν. Ὅν τι πάσχει ὑφ' ἐτέρου ὄντος, ὅταν μέρη τούτου εἰσέλθωσιν εἰς τὰ κενὰ ἐκείνου. Μᾶλλον ὠρισμένως μνημονεύει τῶν ἀπορροῶν Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεὺς (ἠμ. παλ. II, 23 σελ. 137 ἕκδ. Spreng.) λέγων ὅτι ὁ Δημόκριτος τὴν ἐλατικὴν δύναμιν τῆς μαγνήτιδος λίθου (περὶ ἧς κατὰ Διογ. Β', ζ', 47 καὶ σύγγραμμα συνέταξεν) ἐπειρᾶτο νὰ καταστήσῃ καταληπτὴν ὡσπερ ὁ Ἐμπειδοκλῆς διὰ τῆς θεωρίας τῶν ἀπορροῶν ἐδόξαζε δῆλα δὴ ὅτι ἢ τε μαγνήτις καὶ ὁ σίδηρος σύγκεινται ἐξ ἀτόμων ὁμοειδῶν, ἀλλ' ἐν τῇ μαγνήτιδι πρᾶκται ταῦτα ἥττον πυκνά. Ἐπειδὴ δὲ ἐνθεν μὲν τὰ ὅμοια τείνουσι πρὸς τὰ ὅμοια, ἐνθεν δὲ κινεῦνται πάντα ἐν τῷ κενῷ, αἱ ἀπὸ τῆς μαγνήτιδος ἀπολούμεναι ἀπορροαὶ εἰσδύονται εἰς τὸν σίδηρον καὶ ἐκθλίβουσιν ἐξ αὐτοῦ μέρος τῶν ἀτόμων αὐτοῦ, ταῦτα δὲ τείνουσι πρὸς τὴν μαγνήτιν καὶ εἰσέρχονται εἰς τὰ κενὰ αὐτῆς. Γαύτη δὲ τῇ κινᾷ ἀκολουθεῖ τότε καὶ ὁ σίδηρος καὶ φέρεται πρὸς τὴν μαγνήτιν, ἢ δὲ μαγνήτις δὲν κινεῖται πρὸς τὸν σίδηρον, διότι οὕτως ὀλιγώτερα κενὰ ἔχει πρὸς εἰσδοχὴν τῶν ἀπορροῶν τῆς μαγνήτιδος. Ἔτι σπουδαιότεραν ἐφαρμογὴν τῆς θεωρίας τῶν ἀπορροῶν, ἐν ἣ ὁ Δημόκριτος συμρῶνι ὡσαύτως τῷ Ἐμπειδοκλεῖ, θὰ ἴδωμεν παρακατιόντες ἐν τῷ περὶ αἰσθήσεως καὶ νοήσεως κεφαλαίῳ.

πρῶτος ποιεῖται τὴν σπουδαιότητα ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς γνώσεως διάκρισιν πρωτευουσῶν καὶ δευτερευουσῶν ιδιοτήτων, περὶ ἣν 21 αἰῶνας μετὰ ταῦτα ἠσχολήθη ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος Λόκκιος. Καὶ ἄρμεσοι μὲν ιδιότητές εἰσι τὸ βάρος, ἡ πυκνότης καὶ ἡ σκληρότης, ἔρμεσοι δὲ τὸ θερμὸν, καὶ ψυχρὸν, οἱ χυμοὶ καὶ τὰ χροῖματι κλ. «νόμῳ γλυκὺ νόμῳ πικρὸν, νόμῳ θερμὸν, νόμῳ ψυχρὸν, νόμῳ χροιοῦ» ἐειπὼν δὲ ἄτομα καὶ κενόν» (1), ἤτοι πραγματικῶς οὐσίαι ὑπάρχουσι μόνον τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν, αἱ δὲ ποιότητες γλυκὺ καὶ πικρὸν καὶ θερμὸν καὶ ψυχρὸν καὶ χροῖμα κλ., νομίζονται μόνον καὶ δοξάζονται ὑφ' ἡμῶν, ἐκφράζουσι μόνον τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐνεργοῦσιν ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως ἡμῶν αἱ πραγματικῶς οὐσίαι.

Τὰ τέσσαρα τοῦ Ἐμπειδοκλέους στοιχεῖα ὁ Δημόκριτος οὔτε ὡς στοιχεῖα κατὰ τὴν αὐστηράν τοῦ ὄρου ἔννοιαν ἐδύνατο ν' ἀποδέχεται, διότι τὰ πρῶτα τῶν ὄντων εἰσὶ κατ' αὐτὸν τὰ ἄτομα μόνον, οὔτε ὡς ἐξ ἀτόμων συγκείμενα συστατικὰ μερῆ πάντων τῶν ἄλλων ὄρατῶν πραγμάτων ὡς ὁ Πλάτων ὕστερον ἐποίησε, διότι ἐκ τῶν ἀπείρων σχημάτων τῶν ἀτόμων δὲν θὰ προέκυπτον τέσσαρα μόνον ἄρατὰ στοιχεῖα. Ἀφ' οὗ δὲ ἄλλος τις φιλόσοφος εἰσήγαγε τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, δὲν ἐδύνατο νὰ μὴ στρέψῃ πρὸς αὐτὰ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ὁ Δημόκριτος καὶ νὰ μὴ ἀποπειραθῇ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰς ιδιότητες αὐτῶν ἐκ τῶν ἀποτελούντων αὐτὰ ἀτόμων. Ἄλλ' ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων μεγίστης σπουδαιότητος ἐθεώρει μόνον τὸ πῦρ, ὡς τὴν κινουῦσαν καὶ ἐμψυχουσαν τὴν ἅλην φύσιν ἀρχήν, ὡς τὸ ἰδίως νοητικὸν στοιχεῖον· διὰ δὲ τὴν εὐκίνησίαν αὐτοῦ ὑπελάμβανεν ὡς συγκείμενον ἐκ σμικροτάτων λείων καὶ στραγγύλων ἀτόμων, τὰ δὲ λοιπὰ ἐκ διαφόρων ἀτόμων μεμιγμένα καὶ μόνον κατὰ τὸ μέγεθος τῶν μερῶν αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων διακρινόμενα.

Ἄλλὰ πῶς τὰ ἄτομα σχηματίζουσιν ὀρισμένας συνδέσεις; πῶς πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν σύστασιν τῶν συνθέτων πραγμάτων; Ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τούτου θ' ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς κατὰ πρῶτον.

Κ ο σ μ ο γ ο ν ί α. Πάντα λοιπὸν ἄτομα κινουῦνται διὰ τοῦ

(1) Δ η μ ο κ ρ. Ἀποσπᾶσμ. Φυσ. 1. παρὰ Mullach. ἐνθ. ἀν. τόμ. 1. σελ. 357.

ἰδίου βάρους ἐξ αἰῶνος ἐν τῷ ἀπείρῳ κενῷ χώρῳ πρὸς τὰ κάτω (1). Ἐπειδὴ δ' ἐνταῦθα, ὡς οἱ Ἀτομικοὶ ἐδόξαζον, τὰ μείζονα καὶ διὰ τοῦτο βαρύτερα ἄτομα ταχύτερον πίπτουσι τῶν μικροτέρων καὶ κουφοτέρων, ἀλληλοτυποῦσι καὶ συγκρούονται πρὸς ἀλλήλα· οὕτω δὲ τὰ μὲν μικρότερα ὠθοῦνται πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἐκ τῆς ἀντιθέτου διευσθύνσεως τῶν δύο τούτων κινήσεων, ἐκ τῆς συγκρούσεως καὶ τοῦ ἀποκλιμοῦ τῶν ἀτόμων, γεννᾶται δίνη. Ἐνεκὰ δὲ τῆς στροβιλοειδοῦς ταύτης κινήσεως, τὸ μὲν συνέρχονται τὰ ὁμοειδῆ ἄτομα, τὸ δὲ σχηματίζονται διὰ τῆς συμπλοκῆς τῶν διαφόρων κατὰ τὸ σχῆμα ἀτόμων κεχωρισμένα καὶ πρὸς τὰ ἔξω περιφερῆ συμπλέγματα ἀτόμων ἢ κόσμοι. Ἐπειδὴ δὲ ἢ μὲν κινήσεις ἀνερχοσὺς οὐσὺ τυγχάνει, ἢ δὲ τῶν ἀτόμων ὑπόστασις καὶ ὁ κενὸς χώρος οὐδὲν ἔχουσι πέρας, ἔπεται κατ' ἀνάγκην ὅτι τοιοῦτοι κόσμοι ἀνεκρίθημενοι αἰετοτε ὑπῆρξαν, οἵτινες ἐν ποικιλωτάταις καταστάσεσιν εὕρισκονται καὶ τὰ διαφορώτατα ἔχουσι σχήματα. Μόνον εἷς τῶν ἀνεκρίθητων τούτων κόσμων ἐστὶ καὶ ὁ κόσμος, εἷς ὃν ἡμεῖς ἀνήκαμεν.

Ὁ ἡμέτερος κόσμος συνέστη ὧδε·

Ἀφ' οὗ διὰ τῆς συγκρούσεως πολλῶν καὶ διαφόρων ἀτόμων διεκρίθη συμπλεγμά τι ἀτόμων καὶ τὰ μὲν ἐλαφρότερα μέρη αὐτοῦ ἐχώρησαν πρὸς τὰ ἄνω τὸ δὲ ὅλον διὰ τῆς συμπίπτουσης ἐνεργείας τῶν ἀντιθέτων κινήσεων ἐτέθη εἰς κίνησιν περιστροφικὴν, ἐπεκάρθητο τὰ πρὸς τὰ ἄνω ἐξωθούμενα σώματα ἐπὶ τοῦ ἐξωτάτου πέρατος τοῦ ὅλου κυκλοτερώς καὶ ἐσχημάτιζον οὕτω περὶ αὐτὸ εἶδος ὑμέρος. Καὶ τὸ μὲν περίβλημα τοῦτο ἐλεπτύνετο βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, καθ' ὅσον τὰ μέρη αὐτοῦ ἐφέροντο διὰ τῆς κινήσεως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὸ μέσον, ὃ δὲ ὄγκος τοῦ σχηματιζομένου κόσμου κούζανετο ἀδιαλείπτως διὰ τῶν αἰεὶ προσερχομένων αὐτῷ ἀτόμων. Ἐκ τῶν ἀτόμων, ἅπερ κατέπεσον ἐν τῷ μέσῳ ἐσχημάτισθη ἡ γῆ, ἐκ δὲ τῶν πρὸς τὰ ἄνω χωρούντων ὁ οὐρανός, τὸ πῦρ καὶ ὁ ἀήρ. Μέρη αὐτῶν ἐσφαιροῦτο εἰς πυκνότερους ὄγκους, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ἦσαν ἐν καταστάσει ὑγρᾷ

(1) Τοῦτό ἐστιν ἀποδεικνυμένον ἐκ τῆς περὶ τοῦ βάρους τῶν ἀτόμων θεωρίας καὶ τῶν ἀποδείξεων τοῦ Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, Θεοφράστου καὶ ἄλλων· ἰδὲ Zeller, Philos. d. Griechen I⁵, 868 κ. ἐφ., δι' οὐδενὸς δὲ μέχρι τοῦδε λόγου προσοχῆς ἀξίου ἀνηρέθη.

και πηλώδει. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μετ' αὐτῶν περιφερόμενος ἀήρ ἐπιέσθη ὑπὸ τῶν ἀνιόντων ὄγκων καὶ ἐτέθη εἰς βικίαν στρουβιλώδη κίνησιν, ἀπεξηράνθησεν ὑπ' αὐτοῦ κατ' ὀλίγον καὶ ἀνεφλέχθησεν διὰ τὴν ταχεῖαν κίνησιν καὶ συνέστησεν οὕτω τὰ ἄστρα. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐξεθλίβησεν ἐκ τῆς γῆς διὰ τῆς πιέσεως τῶν ἀνέμων καὶ τῆς ἐπενεργείας τῶν ἀστέρων τὰ μικρὰ μέρη, ἅπερ συνέρρευσεν ὡς ὕδωρ πρὸς τοὺς κοίλους τόπους καὶ ἐπυκνώθη οὕτως ἡ γῆ εἰς στερεὸν ὄγκον. Ἡ πύκνωσις αὕτη τῆς γῆς ἐξακολουθεῖ γινομένη καὶ μέχρι σήμερον. Διὰ τὸν αὐξανόμενον ὄγκον καὶ τὴν πυκνότητα αὐτῆς ἔλαβεν ἡ γῆ τὴν σταθερὰν θέσιν αὐτῆς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κόσμου, ἐν ᾗ κατ' ἀρχάς, ὅτε ὑπῆρχεν ἔτι μικρὰ καὶ κούφη, ἐπλάζετο τῆδε καθεῖσε.

Τὸ σύμπαν, περιβλαβόμενον κύκλῳ ὑπὸ στρώματος καλῶς συνδεδεμένων ἀτόμων, αἰωρεῖται ἐν τῷ ἀπείρῳ κενῷ. Τὸ μέσον αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἡ γῆ, ὁ μετὰ τὸ μέσον καὶ τοῦ στερεοῦ περιβλήματος χώρος ἐστὶν ἀέρας πεπληρωμένος, ἐν ᾗ κινουῦνται τὰ ἄστρα. Τὴν γῆν φαντάζονται οἱ Ἀτομικαὶ δισκοειδῆ, ἐποχουμένην τῷ ἀέρι διὰ τὸ πλάτος αὐτῆς. Τὰ ἄστρα εἰσὶ κατὰ τὰνωτέρω γειώδη σώματα, διὰ τὴν περιφορὰν τοῦ οὐρανοῦ διάπυρα κατὰστάντα· τοῦτο μάλιστα ἔλεγεν ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Ἀναξαγόρας περὶ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἐν ᾗ διέκρινε πεδίον καὶ ὄρη καὶ φάραγγας. Τὰ δύο ταῦτα οὐράνια σώματα ἀπετέλουν κατ' ἀρχάς τὸν πυρῆνα ἰδίῳν κόσμων, ἀλλ' ὕστερον ὁ ἥλιος, μεγεθυνομένου τοῦ περὶ αὐτὸν κύκλου, ἐπληρώθη πυρός. Ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη ἐπὶ τινος προγενεστέρως βαθμίδος τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν κατελήφθησεν ὑπὸ τῶν περὶ τὴν γῆν φερομένων ὄγκων καὶ οὕτως ἐτάχθησεν εἰς τὸ κοσμικὸν ἡμῶν σύστημα. Τὰ ἄστρα κινουῦνται ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμίας, καὶ ἡ ταχύτης αὐτῶν ἐλαττοῦται κατὰ τὴν ἀπόστασιν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ περικύκλου τοῦ κόσμου· καὶ διὰ τοῦτο ὁ μὲν ἥλιος καὶ οἱ πληνῆται κινουῦνται βραδύτερον τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων, τοῦ ἡλίου δὲ πάλιν βραδύτερον ἡ σελήνη. Τὸ φῶς τῶν ἀστέρων τρέφεται ὑπὸ τῶν ἀναθυμιάσεων τῆς γῆς. Περὶ τῶν ἐκλείψεων τῆς σελήνης καὶ τοῦ ἡλίου, περὶ τοῦ φωτὸς τῶν ἀστέρων, τοῦ γαλαξίου, τῶν κωμητῶν, καὶ περὶ τοῦ μεγάλου ἔτους συμφωνεῖ ὁ Δημόκριτος πρὸς Ἀναξαγόρα. Τοὺς σεισμὸς ὑπελάμβανε προερχομένους ἐξ ἐνεργείας ὑπογείων ῥευμάτων ὑδάτων καὶ πνευμάτων. Τὴν βροντὴν, τὴν ἀστραπήν, τὸν πρηστῆρα πει-

ράται νὰ ἐρμηνεύσῃ ἐκ τῆς ποιότητος τῶν γεννιώντων αὐτὰ νεφῶν, τὴν δὲ διάφορον ἐνέργειαν τοῦ κερκυνοῦ ἐκ τούτου, ὅτι ἄλλα μὲν σώματα ἀνθίστανται πρὸς τὸ κερκύνιον πῦρ, ἄλλα δ' ἀρκιὰ καὶ πολύπορα ἀφιστῶσιν αὐτὸ νὰ διέλθῃ. Τὸ πνεῦμα λαμβάνει σύστασιν, ὅταν ἐν τῷ ἀέρι ὑπάρχωσι συμπεπυκνωμένα πολλὰ ἄτομα ἐν στενῷ χώρῳ, ὅταν δ' ἔχωσι χώρον νὰ ἐκταθῶσι, γίνεται νηνεμία.

Καὶ τῆς λύσεως τοῦ πολυθρυλήτου ἐν τῇ ἀρχαιότητι προβλήματος, πόθεν ἢ τοῦ Νείλου πλήμμυρα, ἐπελάβετο ὁ φιλόσοφος, ἔλυε δ' αὐτὸ ὡδε· ὅταν περὶ τὸ τέλος τοῦ θερούς ἀνεκλύωνται αἰχιδόνες ἐν ταῖς πρὸς ἀρκτον ὄρεσιν, αἱ ἀνεθυριάσεις αὐτῶν ὑπὸ τῶν βορείων ἀνέμων πρὸς μεσημβρίαν φερόμεναι καὶ ἐπὶ τῶν Αἰθιοπικῶν ὄρέων πίπτουσαι προκαλοῦσι τὰς πλημμύρας τοῦ Νείλου. Περὶ τῆς θελάσσης ἐδόξαζεν ὅτι ἔχει καὶ γλυκὺ ὕδωρ, ἐξ οὗ τρέφονται αἱ ἰχθύες.

Ἡ ὀργανικὴ φύσις. Λίαν ἐπιμελῶς ἐξήτησεν ὁ Δημόκριτος οὐ μόνον τὰ ζῷα, ἀλλὰ καὶ τὰ φυτά, ἐπιμελέστατα δὲ τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ μόνη ἡ ἀνθρωπολογία αὐτοῦ ἐστὶ καὶ ὑπὸ φιλοσοφικὴν ἔποψιν σπουδῆς ἀξία, τὰ δὲ περὶ φυτῶν καὶ ζῴων παραδεδομένα περιουρίζοντα μόνον ἐν τισὶ πρακτηρήσεσι καὶ εἰκασίαις. Τὰς περὶ τῆς γεννήσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν ἐμβρύων, περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζῴων δόξας, ὅτι ἐκ τῆς ἰλύος ἐγεννήθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν, ἔχει καινὰς μετὰ τῶν ἀρχαιοτέρων.

Τὸν ἄνθρωπον ἔνεκεν τῆς σωματικῆς αὐτοῦ κατασκευῆς καὶ τοῦ σχήματος θεωρεῖ ὑψίστου θαυμασμοῦ ἀξίον. Περιγράφων δὲ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα δὲν ἐπιμένει μόνον περὶ τὴν ἀκριβῆ περιγραφὴν τῶν μερῶν αὐτοῦ, τῆς θέσεως καὶ φύσεως αὐτῶν, ἀλλ' ἐξαίρει καὶ τὴν χρῆσιν καὶ τὴν σημασίαν ἐκάστου μέλους πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τηλικαύτης ἀγάπης, ὥστε, καίτοι ἢ πρὸς ἐξήγησιν τῆς φύσεως θεωρίᾳ αὐτοῦ ἐστὶ μηχανικὴ, κλίνει καὶ πρὸς τὴν τελολογίαν, ἥτις ἀπὸ τοῦ Σωκράτους ἤρξατο ἀγῶνα νικηφόρον κατὰ τῆς ἀρχαίας φυσικῆς. Ὁ ἐγκέφαλος ἐστὶ «φύλαξ διανοῆς», ἡ ἀκρόπολις τοῦ σώματος, ὁ ἀρχὸν τοῦ ὅλου, ὃ ἐδόθη ἢ δύναμις τῆς νοήσεως. Ἡ καρδία ἐστὶν ἡ βασιλίς, ἡ τροφὸς τῆς ὀργῆς («βασιλίς ὀργῆς τιθηνός»), ὠπλισμένη μετὰ θώρακος κατὰ πάσης πρσβυλῆς· τὸ ἡπάρ ἐστὶν «ἐπιθυμίας αἴτιον». Περιγράφων δὲ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα καὶ τὰ φω-

νητικά ἀποδεικνύει πῶσον καταλλήλως πρὸς τὸ ἔργον αὐτῶν ὑπάρχουσιν ἕκαστα ἡρμυσμένα. Δὲν λέγει μὲν διαρρήδην ὅτι ἀπὸ σκοποῦ εἰσι κατασκευασμένα, δὲν πραγματεύεται ὅμως δὴ περὶ αὐτῶν τελολογικῶς, ἀποδιδούς δ' ὅμως τὸ ἀποτελεσμα σὺχὲ εἰς τυχαίαν σύμπτωσιν τῶν περιστάσεων, ἀλλ' εἰς τὴν φύσιν ὡς εἰς ἐνότητα, ἣτις οὐδὲν ἄνευ λόγου καὶ ἀνάγκης ποιεῖ, πλησιάζει πολλῶ πλεον πρὸς τὴν καταφρονουμένην ὑπ' αὐτοῦ τελολογίαν ἢ ὅσον καθίστασι δυνατὸν ἢ περὶ ἀτόμων θεωρίαν αὐτοῦ. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην καὶ ἡ ψυχὴ οὐδὲν ἄλλο ἐδύνατο νὰ ὑπολαμβάνηται ἢ σωματικὸν τι στοιχεῖον, ἄτομος οὐσία. Ἀλλ' ἡ ἄτομος αὕτη οὐσία ἔπρεπε νὰ ἦ τοιαύτη, ὥστε νὰ ἐρμηνεύηται ἐξ αὐτῆς ἡ ἰδιάζουσα τῆς ψυχῆς φύσις, ἡ κίνησις, ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις αὐτῆς. Ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος παρετήρουν, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐστὶ τὸ περιέχον τοῖς ζώοις τὴν κίνησιν, ὅτι αὕτη ἐστὶ τὸ πρῶτως κινουῦν. Οἰόμενοι δὲ ὅτι τὸ μὴ κινούμενον αὐτὸ δὲν ἐνδέχεται νὰ κινή ἕτερον, τῶν κινουμένων τι ὑπέλαβον τὴν ψυχὴν. Ἀλλ' εὐκίνητότατον πάντων τῶν σχημάτων διὰ τὴν μικρομέρειαν αὐτοῦ ὑπελάμβανον τὸ σφαιροειδές, σφαιροειδές δ' ἐστὶ τὸ πῦρ. Ἡ ψυχὴ ἄρα ἔπρεπε νὰ ἦ πῦρ, σφαιροειδῆ πυρὸς ἄτομα. Πῶς τὸ αὐτὸ φέρει καὶ ἡ ἄλλη τῆς ψυχῆς ιδιότης, τὸ νοεῖν, διότι καὶ ἡ νόησις κίνησις ἐστίν. Ἡ τε κατ' αἴσθησιν ἄρα καὶ ἡ κατὰ λόγον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀρχὴ κίνησις οὕτως τυγχάνει τὴν κίνησιν οὐδαμοῦ ἀλλαγῶς δύνανται νὰ εὐρωσιν οἱ Ἀτομικοὶ ἢ ἐν τοῖς σφαιροειδέσι τοῦ πυρὸς ἀτόμοις, ἐν τῷ θερμῷ. Ὅθεν ὁ Δημόκριτος ἀποξέει καὶ λειαίνει καὶ λεπτύνει καὶ οὕτως ἐξευγενίζει τὰ ἄτομα, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ ψυχὴ, ἀλλ' ὅμως μένουσιν ἄτομα ὑλικά, στρογγύλα τὸ σχῆμα καὶ πυρῶδη τὴν φύσιν. Ἐπειδὴ κατὰ τὸν Δημόκριτον ἐκ ταιούτων πυρῶδων ἀτόμων συνίσταται ἡ ψυχὴ, ὑπάρχει κατ' ἀνάγκην πανταχοῦ, ἐνθα ὑπάρχουσι ταιαῦτα ἄτομα, πανταχοῦ ἄρα τοῦ σώματος· διατελιῶντα δ' αὐτὰ κατὰ τὴν ἐκυτῶν φύσιν ἐν ἀδιαλείπτῳ κινήσει κινουῦσι καὶ τὰ περὶ ἑαυτά. Ὁ Δημόκριτος μάλιστα δοξάζει ὅτι, ἔπου δύο ἄτομα ὑπάρχουσιν, ἐκεῖ παρεντίθεται καὶ ἐν στρογγύλον πυρῶδες ψυχικὸν ἄτομον. Ἀλλὰ τὰ σφαιροειδῆ ταῦτα ἄτομα ὡς λεπτότατα καὶ εὐκίνητότατα ἐξέρχονται τοῦ σώματος ἐκθλιβόμενα μάλιστα ὑπὸ τοῦ περιέχοντος. Οὕτω δὲ θὰ ἐξέλειπεν ἡ ψυχὴ, εἰ μὴ προσήρχετο βοή-

θοῦσα ἢ ἀναπνοή, δι' ἧς τὸ μὲν νέκ εισάγονται ἄτομα, τὸ δὲ καὶ κωλύεται τῶν ὑπαρχόντων ἢ ἔξοδος. "Οθεν ὅρας ζωῆς ἐστὶν ἢ ἀναπνοή, ὅταν δ' αὕτη πκύσῃται λειτουργούσα, αἴρεται πᾶσα ἀντίστασις πρὸς τὴν ἔξοδον τῶν ὑπὸ τοῦ περιέχοντος ἐκθλιβομένων ἀτόμων, ἐξέρχονται τότε ἀποτελοῦντα τὴν ψυχὴν ἄτομα καὶ ἐπέρχεται οὕτως ὁ θάνατος. "Ὡστε ζῆν μὲν ἐστὶ τὸ ἀναπνεῖν, ἀποθνήσκειν δὲ τὸ ἐκπνεῖν.

Ἄφ' οὗ καὶ ἡ ψυχὴ ἐξ ἀτόμων συνίσταται ὡς καὶ τὸ σῶμα, ἔπρεπε γὰρ μὴ ποιῆται διάκρισιν σώματος καὶ ψυχῆς ὁ Δημόκριτος. Καὶ ὅμως ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν Δημόκριτον τυγχάνει τι ὑπέρτερον τοῦ σώματος, τὸ κατ' ἐξοχὴν οὐσιῶδες ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τὸ δὲ σῶμα ἐστὶ μόνον τὸ σκῆνος τῆς ψυχῆς. Διὸ συμβουλεύει μᾶλλον αὐτῆς γὰρ φροντίζωμεν ἢ ἐκείνου· «ψυχὴ μὲν γὰρ τελειώτατη σκῆνεος μοχθηροῖν δοθοῖ, σκῆνεος δὲ ἰσχυρὸς ἄνευ λογισμοῦ ψυχὴν οὐδέν τι ἀμείνω τίθῃσι». Τὸ σωματικὸν κάλλος ἄνευ τοῦ νοῦ ἐστὶ τι ζφῶδες, λέγει. Ἦν μὲν θηρίων ἢ εὐγένεια ἐγκείται ἐν τοῖς σωματικοῖς προτερήμασι, τοῦ δὲ ἀνθρώπου ἐν τοῖς ἠθικοῖς. Ἡ εὐδαιμονία, λέγει, κατοικεῖ ἐν τῇ ψυχῇ, τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν ἐγκείται ἐν τῇ εὐθυμίᾳ (ἐν τῇ ὀρθῇ τῆς ψυχῆς διαθέσει). Διὰ τὰς βλάβας τοῦ σώματος καθίστησι τὴν ψυχὴν ὑπεύθυνον. Διὸ λέγει, εἰ τὸ σῶμα κατήγγελλε τὴν ψυχὴν ἐπὶ κακῇ μετεχειρίσει, θὰ κατεδίκαζεν αὐτήν· «εἰ τὸ σῶμα δικάσκει τῇ ψυχῇ κακώσεως, οὐκ ἂν αὐτὴν ἀποφυγέειν». Ἐὰ τῆς ψυχῆς ἀγαθὰ εἰσι θεῖα, τὰ δὲ τοῦ σώματος ἀνθρώπινα. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐστὶ θεῖον ὄν, ἐστὶ θεός. Δὲν ἀντιφάσκουσι ταῦτα πρὸς τὴν ὑλικὴν τῶν ἀτόμων θεωρίαν; Οὐχί· ἡ ψυχὴ ἐστὶ τι σωματικὸν ὡς πάντα τὰ πράγματα, ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ σωματικὰ ὑπάρχουσιν οὕτω διάφορα ὡς τὸ σχῆμα καὶ ἡ σύνθεσις τῶν ἀτόμων, ἐξ ὧν συνίστανται, δύναται ἐπομένως σῶμα τι γὰρ ἔχει ἰδιότητος, αἵτινες οὐδενὶ ἄλλῳ ἰδιώζουσι, καὶ ὅπως ἡ σφίρα θεωρεῖται τὸ τελειότατον σχῆμα, οὕτω δύναται ὁ Δημόκριτος γὰρ δέχεται ὅτι τὸ λεπτότατον ἐκ σφαιροειδῶν ἀτόμων συνιστάμενον, ἦτοι τὸ πῦρ ἢ ἡ ψυχὴ, ἐστὶν ὑπέρτερον παντὸς ἑτέρου κατὰ τὴν ἀξίαν. Τὸν νοῦν θεωρεῖ ὁ Δημόκριτος ὡς ἄλλοι τῆς ὑλικῆς θεωρίας ὀπαδοὶ (Ἡράκλειτος, οἱ Στωικοὶ) τὸ τελειότατον σῶμα. Ἐπειδὴ δὲ τὸν νοῦν ταυτίζει τῇ ψυχῇ καὶ τὴν ψυχὴν τῇ θερμῇ καὶ πυρώδει ὕλῃ, ἀνάγκη γὰρ δέχεται ἐν παντί.

τοιούτην ἀκριβῶς φυγὴν καὶ νοῦν, ὅσῃν εὕρισκει ἐν αὐτῷ ζωὴν καὶ θερμότητα. Ἐν πᾶσιν ἄρα τοῖς οὖσιν ἐνοικεῖ φυγὴ καὶ νοῦς. Δοξάζει ὅτι ἐν τῷ ἀέρι ὑπάρχει πολὺς νοῦς καὶ φυγὴ, ἄλλως δὲν θὰ ἐδυνάμεθα νὰ εἰσπνεύσωμεν ἐξ αὐτοῦ ζωὴν καὶ φυγὴν. Καὶ τοῖς φυτοῖς ἀπυθέμεν φυγὴν καὶ ἐν γένει πάντα μετέχουσι φυγῆς καὶ τὰ νεκρὰ ἔτι τῶν σωμάτων· διότι καὶ ἐν τοῖς νεκροῖς σώμασι ὑπολείπεται τι θερμοῦ καὶ αἰσθητικοῦ. Τοῦτο δὲ τὸ ἀνὰ πάντα τὸν κόσμον ἐξηπλωμένον θερμὸν καὶ νοερὸν ἐχρηματίζει ὡς τὴν ἐν τοῖς οὖσι θεόν. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νοήσωμεν αὐτὸν ὡς τινὰ τὸ σύμπαν κινουσαν δύναμιν, οἷός ἐστιν ὁ νοῦς τοῦ Ἀνξαγόρου ἢ ἡ τοῦ κόσμου φυγὴ τοῦ Πλάτωνος· διότι ὁ Δημόκριτος τὸ θεῖον οὐχ ὅπως προσωπικόν, ἀλλ' οὐδ' ὡς ἐνικτὸν τι ὄν, οὐδ' ὡς φυγὴν ὑπελαμβάνει, παραδέχεται δὲ τὸ θεῖον ὡς ἀρχὰς νοεράς, πυρὸς ἄτομα, ἔτινα παρέχουσι ζωὴν καὶ κίνησιν καὶ, ὅπου ἂν ὑπάρχωσι πολλά, παράγουσιν ἔτι καὶ νοῦν. Ἐν νοῦν δὲν θεωρεῖ ἄρα ὡς τὴν κοσμοποιὴν δύναμιν, ἀλλ' ὡς ἕλην τινὰ πλησίον ἄλλων.

Ἐν οὐσιολογία. Ἡ αἰσθησις καὶ γνῶσις τῶν ἐκτὸς ὄντων στηρίζεται καὶ κατὰ τὸν Δημόκριτον ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, τῷ ὁμοίῳ ἢ γνῶσις. Παραδέχεται λοιπὸν καὶ ὁ Δημόκριτος ὡς ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὅτι αἰσθανόμεθα τῶν ἐκτὸς διὰ τῶν ἐν ἡμῶν ὁμοίων ἐκείνοις. Δρᾶν καὶ πάσχειν ἐπὶ ἀνομοίων ὑπελαμβάνεται ἀδιανόητον ὑπὸ τῶν φιλοσόφων τούτων· διότι τὰ ἕτερα καὶ διαφέροντα δὲν ἐγγωρεῖ νὰ πάσχωσιν ὑπ' ἀλλήλων. Καὶ ἡ μεταξὺ διαφόρων καὶ ἀνομοίων παρατηρουμένη ἀλληλοπάθεια καὶ ἀλληλοδράνεια γίνεται οὐχὶ καθ' ὅσον ταῦτά εἰσιν ἕτερα, ἀλλὰ καθ' ὅσον ὑπάρχουσιν ἀλλήλοις ὅμοια.

Αἰσθησις καὶ νόσις εἰσι κατὰ τὸν Δημόκριτον ἀλλοίωσις τοῦ σώματος, αὕτη δὲ τυγχάνει δυνατὴ μόνον δι' ἀμέσου τῶν ἀτόμων ἀλληλοπαθείας καὶ ἀλληλοδραναίας, μόνον διὰ μηχανικῆς ἀλλήλων ἐπαφῆς. Ταύτην δὲ τὴν ἐκτὸς μετὰ τῆς φυγῆς ἐπαφήν, ἐξ ἧς γεννᾶται ἢ αἰσθησις καὶ ἢ νόσις, κατασκευάζει ὁμοίως τῷ Ἐμπεδοκλεῖ διὰ τῆς θεωρίας τῶν ἀπορροῶν προστιθεὶς καὶ τι ἴδιον.

Ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπολύονται ἀπορροαὶ φέρουσαι ἐκάστη τὸ σχῆμα τοῦ ἐξ οὗ ἀπελύθη πράγματος. Αἱ ὁμοιοσχήμονες αὗται ἀπορροαὶ εἰσι διὰ τοῦτο εἶδωλα τῶν πραγμάτων ἢ, ὡς ὀνομάζει αὐτὰ ὁ Δημόκριτος, δεικέλα. Τὰ εἶδωλα ταῦτα φερόμενα ἐν τῷ ἀέρι ἀπο-

τυπαῖνται ἐν αὐτῷ οἴναι ἐκμάγματα τῶν εἰδώλων, ἐφάπτονται τοῦ σώματος καὶ εἰσερχόμενα διὰ τῶν πόρων αὐτοῦ ἐνοῦνται μετὰ τῶν ἐν τῷ σώματι ὑπάρχόντων ὁμοίων τῆς ψυχῆς ἀτόμων καὶ γεννῶσιν οὕτω τὴν αἰσθήσιν τῶν ἐκτὸς πραγμάτων. Ἰὰ δείκελα δ' ὁμοιωτάτα δὲν φέρουσι μόνον τὸ ἐξωτερικὸν τῶν πρωτύπων σχῆμα ἀλλὰ καὶ ἐμφάσεις τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν καταστάσεως. Ἄν δὲ τυγχάνωσιν ὄντα ζῶων δείκελα, φέρουσι ἐμφάσεις τῶν κατὰ τὴν ψυχὴν κινήματων καὶ βουλευμάτων καὶ ἡθῶν καὶ παθῶν ἐκάστου τῶν ζῶων. Εἰσερχόμενα δὲ διὰ τῶν πόρων ἀνακοινοῦσιν εἰς τοὺς δεχομένους ταῦτα ὡς ὄντα ἔμφυχα καὶ διασκαφῶσι τὰς δόξας καὶ τοὺς διαλογισμοὺς καὶ τὰς ἁρμόδας τῶν ἐξ ὧν ἀπελύθησαν ὄντων. Καὶ ἂν μὲν ἡ φορὰ αὐτῶν γίνηται ἀκώλυτος καὶ ταχεῖα δι' ἀέρος λαίου, μεταδίδωσι σαφῶς καὶ καθαρῶς τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῶν ζῶων, ἂν δὲ ἀνωμαλίᾳ καὶ τραχύτητι τοῦ ἀέρος διαστρέφη καὶ πολλαχῶς παρατρέπη τὰ εἴδωλα, ἀμυροῦται ἢ ἐνέργειᾳ αὐτῶν καὶ μεταδίδονται αἰ εἰκόνες ἀσαφεῖς καὶ συγκεχυμέναι.

Ἐντεῦθεν δύο κατ' ἀνάγκην εἶδη γνώσεως ὑπάρχουσιν, ἐν μὲν, ὅταν οἱ ὅροι τῆς γενέσεως τῆς αἰσθήσεως μὴ ὑπάρχωσιν εὐνοϊκοὶ καὶ διὰ τοῦτο αἰ εἰκόνες φηάνουσιν εἰς τὴν ψυχὴν τεθραυσμέναι καὶ συγκεχυμέναι καὶ ἀσαφεῖς, δεύτερον δέ, ὅταν καθαρά καὶ ζωηρά ἡρεμούσης καὶ πρὸς τὰς προσερχομένας εἰκόνας συμμέτρως ἐχούσης τῆς ψυχῆς ἐφάπτονται. Διὸ ἐκείνην μὲν ὀνομάζει γνησίην γνώμην, ταύτην δὲ σκοτιήν.

Ἡ θικὴ. — Πρὸς ἔγκειται ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου; πῶς δ' ἐπιτυγχάνεται; Ὅστις οὕτως ἀκριβῶς, ὡς ὁ Δημόκριτος, διακρίνει τὰ φαινόμενα ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς τῶν ὄντων οὐσίας, οὗτος βεβαίως ἔργον καὶ εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου δὲν δύναται νὰ θεωρῇ τὴν προσήλωσιν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἀλλὰ νὰ ἀναζητῇ τὴν εὐτυχίαν ταύτην ἐν τῇ ὀρθῇ τῆς ψυχῆς διαθέσει, ἐν τῇ εὐθυμίᾳ, ὡς λέγει ὁ Δημόκριτος. Καὶ ὄντως δὲ ταιούτων φέρει χαρακτῆρα τοῦ Δημόκριτου ἢ ἠθικῆ.

Σκοπὸς τοῦ βίου ἐστὶ κατὰ τὸν Δημόκριτον ἡ εὐδαιμονία. Ἡδονὴ καὶ λύπη τυγχάνουσι τὸ κριτήριον τοῦ ὠφελίμου καὶ τοῦ βλαβεροῦ. Τὸ ἄριστον τῷ ἀνθρώπῳ ἐστὶ νὰ διάγῃ τὸν βίον αὐτοῦ «ὡς πλεῖστα εὐθυμηθέντι καὶ ἐλάχιστα ἀνηθέντι». Δὲν ἔπεται ὁμοιωτέως ἐντεῦθεν ὅτι

ὁ Δημόκριτος δέχεται τὴν κατ' αἰσθησιν ἡδονὴν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν. Πολλοὺ γὰρ καὶ δεῖ. Ἡ εὐδαιμονία, λέγει, καὶ ἡ κακοδαιμονία δὲν κα-
τοικεῖ ἐν βροσκήμασιν, οὐδ' ἐν χρυσῷ, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου·
«εὐδαιμονία καὶ κακοδαιμονία οὐκ ἐν βροσκήμασιν οἰκέει οὐδ' ἐν χρυσῷ,
ψυχὴ δ' οἰκητήριον δαίμονος». Οὔτε τὸ σῶμα οὔτε ἡ κτήσις καθί-
σται τὸν ἄνθρωπον εὐτυχῆ, ἀλλ' ὁ νοῦς καὶ ἡ ἀρετὴ τῆς ψυχῆς, ἡ
χρηστότης. Τὰ τῆς ψυχῆς ἀγαθὰ εἰσι θεῖα, τὰ δὲ τοῦ σώματος ἀν-
θρώπινα. Τιμὴ καὶ πλοῦτος ἄνευ φρονήσεως τυγχάνει κτήσις ἀβέ-
βητος· καὶ ὅπου ἐλλείπει ὁ νοῦς οὔτε τοῦ βίου δύναται τις νὰ ἀπο-
λάβῃ οὔτε τὸν τοῦ θανάτου φόβον νὰ ὑπερνικήσῃ. Οὐχὶ ἄρα πάσα
ἀπόλαυσις ἀδικησίως, ἀλλὰ μόνη ἡ τοῦ καλοῦ ἐστὶν εὐτυχία. Τῷ
ἀνθρώπῳ λοιπὸν ἐμπρέπει νὰ φροντίζῃ μᾶλλον περὶ τῆς ψυχῆς ἢ
περὶ τοῦ σώματος, ἵνα ἐθισθῇ νὰ ἀντλήῃ ἐξ ἑαυτοῦ τὰς τέψεις. Ἐνὶ
λόγῳ κυρίως εὐδαιμονία οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ εὐθυμία καὶ εὐεστώ,
ἢτοι ἡ κατὰστασις ἐκείνη τῆς ψυχῆς, καθ' ἣν ἐν γαλήνῃ καὶ εὐστα-
θῶς ἡ ψυχὴ διάγει, ὑπ' οὐδενὸς ταραττομένη φόβου ἢ δεισιδαιμο-
νίας. Πῶς δ' ἐπιτυγχάνει τῆς εὐθυμίας καὶ εὐεστοῦς ταύτης ὁ ἀν-
θρώπος; Τούτων ἐπιτυγχάνει ὁ ἄνθρωπος τοσούτῳ μᾶλλον ἀσφα-
λέστερον, λέγει ὁ Δημόκριτος, ὅσῳ κάλλιον γινώσκει νὰ περιορίζῃ
τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ, νὰ διακρίνῃ τὸ βλαβερὸν ἀπὸ τοῦ ὠφελίμου, ν'
ἀποφεύγῃ τὰ ἀδικα καὶ νὰ περιορίζηται ἐν τε τῇ ἐνεργείᾳ καὶ τῆς
ἐπιθυμίας αὐτοῦ εἰς ὅ,τι δὲν ὑπερβίνει οὔτε τὴν φύσιν οὔτε τὴν
δύναμιν ἑαυτοῦ· «ἢ γὰρ εὐογκία ἀσφαλέστερον τῆς μεγαλοκίης».
Μετριότης, αὐτάρκεια, ἀγνότης ἐν τε τῇ πράξει καὶ τῇ θεωρίᾳ,
δικαίως μόρφωσις φέρουσι κατὰ τὸν Δημόκριτον εἰς τὴν εὐδαιμονίαν.
Ὁμολογεῖ ὅτι ἡ εὐτυχία μετὰ μόχθου ἐπιτυγχάνεται καὶ ὅτι ἡ
δυστυχία ἀζήτητος προσέρχεται τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλ' ἰσχυρίζεται
οὐδὲν ἦρτον, ὅτι κέκτηται ὁ ἄνθρωπος πάντα πρὸς εὐτυχίαν. Ἐὰν
δὲ μεταχειρίζηται ταῦτα πρὸς τοῦναντίον, τούτου αὐτός ἐστιν ὑπεί-
τιος. Οἱ θεοὶ καὶ πάλαι καὶ νῦν μόνον τὰ γαλήνῃ διδόασιν τοῖς ἀν-
θρώποις, ἀλλ' ἐὰν οὗτοι ἐπιπίπτωσιν εἰς τὰ βλαβερὰ καὶ ἀνωφελῆ,
τούτου προσέρχεται «διὰ νόου τυφλότητι καὶ ἀγνωμοσύνην». Ὁ βίος
τοῦ ἀνθρώπου ρυθμίζεται πρὸς τοὺς τρόπους αὐτοῦ. Ἡ τέχνη τοῦ
εἶναι εὐδαίμονα ἔγκειται ἐν τούτῳ, ἵνα χρησιμοποιοῖ ὅ,τι ἔχει καὶ
ἀρκῆται τούτῳ. Τοῦ ἀνθρώπου ἡ ζωὴ τυγχάνει οὔσα βραχεῖα καὶ

ἐνδεής καὶ εἰς πολλὰς μεταβολὰς ἐκτεθειμένη. "Ὅστις ἐννοεῖ τούτο, οὗτος εὐχρηστεῖται μετρία κτήσει καὶ πρὸς εὐδαιμονίαν οὐδὲν πλεον ἢ τὸ ἀναγκαῖον ἀπαιτεῖ. "Ὅ,τι χρειάζεται τὸ σῶμα, εὐκόλως κτᾶται ὁ ἄνθρωπος, κήπους καὶ δυσχερείας φέρουσι μόνον αἱ πλαστικὴ ἀνάγκαι. "Ὅσω πλεον τις ἐπιθυμεῖ, τόσω πλειόνων χρεῖζει. Ἡ ἀπληστία ἐστὶ πολλῶ τῆς ἐνδείας χείρων. Ὁ δ' ὀλίγων ἐπιθυμιῶν θεωρεῖ τὰ ὀλίγα πολλά. Περιορισμὸς τῶν ἐπιθυμιῶν καθίστησι τὴν πενίαν πλοῦτον. "Ὅστις θέλει πολλὰ ἀπόλλυσι καὶ ὃ ἔχει ὡς ὁ κύων τοῦ μύθου τὸ κρέας ἀντὶ τῆς σκιάς. Τὸ ὑπέρμετρον καθίστησι πᾶσαν ἡδονὴν λύπην, τὸ δὲ μέτρον ἐξυψοῖ τὴν ἀπόλαυσιν καὶ παρέχει εὐχρηστέτησιν. Μωρός ἐστὶν ὁ ἐπιθυμιῶν τοῦ μὴ παρόντος. Ὁ συνετός χεῖρει μὲν ἐπὶ τούτῳ, ὕπερ κέκτηται, οὐδὲν ἄλλως δ' ἀχθεταί ἐφ' ὅσοις δὲν ἔχει. Ἐν παντὶ ἄρα ἀριστόν ἐστι τὸ μέτρον, ἢ δὲ ὑπερβολὴ καὶ ἢ ἔλλειψις ἐστὶ κακόν. Τὸ νικᾶν αὐτὸς ἑαυτὸν πασῶν νικῶν πρότη τε καὶ ἀρίστη. Ἀνδρεῖός ἐστιν οὐχὶ ὁ τῶν πολεμίων μόνον ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν ἡδονῶν κρατῶν. Τὸ δαμάζειν τὴν ὀργὴν ὑπάρχει μὲν δυσχερές, ἀλλ' ὁ φρόνιμος κρατεῖ αὐτῆς. Τὸ ὀρθοφρονεῖν ἐν δυστυχίαις ἐστὶ μέγα τι διὰ τοῦ νοῦ δύναται τις νὰ δαμάζῃ τὰς θλίψεις. Ἡ κατ' αἴσθησιν ἀπόλαυσις παρέχει μόνον βραχεῖαν τέρψιν καὶ πολλὴν λύπην καὶ οὐδερμίαν τῶν ἐπιθυμιῶν κρατέτησιν· μόνον αἱ θεοὶ παρέχουσι τῇ ψυχῇ ἀληθῆ εὐτυχίαν καὶ ἐσωτερικὴν ἱκανοποίησιν. Πλοῦτος ἐξ ἀδικίας ἐστὶ κακόν, μόρφωσις δὲ κρείττων τῆς κτήσεως. Οὐδερμία δύναμις καὶ οὐδεὶς θησαυρός δύναται νὰ ἰσομετρηθῇ πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν γνώσεώς τινος. Ἐπεθύμει μάλλον, ἔλεγεν ὁ Δημοκρίτους, νὰ εὕρῃ μίαν αἰτιολογίαν ἢ νὰ προσκτήσῃται τὴν βασιλείαν τῶν Περσῶν.

Οὐ μόνον ὁ λόγος καὶ ἡ πράξις, ἀλλὰ καὶ ἡ βούλησις πρέπει νὰ καθαρῆ ἀδικίας, ἵνα πρόττη τὸ ἀγαθὸν οὐχὶ καταναγκαζόμενος ἀλλ' ἐκ πεποιθήσεως, οὐχὶ ἐξ ἐλπίδος ἀμειβῆς ἀλλὰ χάριν αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ νὰ ἀποφεύγῃ τὸ κακόν οὐχὶ ἐκ φόβου ἀλλ' ἐκ συναισθήσεως τοῦ καθήκοντος. "Ἐκαστος ὀφείλει νὰ αἰσχύνηται ἑαυτὸν μάλλον ἢ τοὺς ἄλλους, τὸ δ' ἀδικον ν' ἀποφεύγῃ ἀδιαφορῶν ἂν μηδεὶς ἢ ἂν πάντες θὰ μάθωσι τοῦτο. Τοῖς θεοῖς ἐστὶ, λέγει, ἐκεῖνος μόνος ἀγαπητός, ὅστις μισεῖ τὴν ἀδικίαν· μόνον ἢ συνείδησις τοῦ δικαίου πράττειν παρέχει ψυχῆς γαλήνην. Ὁ κακῶς

ποιῶν ἐστὶ πολλῶ δυστυχέστερος ἢ ὁ καλῶς πάσχων. Ἐξυμνεῖ τὴν φρόνησιν, ἣτις τὰ τρία μεγάλα ἀγαθὰ ἡμῶν παρέχει, τὸ εὖ λογίζεσθαι, τὸ καλῶς λέγειν καὶ τὸ ὀρθῶς πράττειν. Ἡ ἀμάθεια τοῦ κρείσσονος ἐστὶν αἰτία τῆς ἀμαρτίας, διὸ παραινεῖ καὶ συμβουλεύει διδασκαλίαν καὶ γύμνασιν ὡς τὰ ἀπαραίτητα ὄργανα τῆς τελειοποιήσεως. Ἀποτρέπει ἀπὸ τοῦ φθόνου καὶ τῆς κακονοίας, ἀπὸ τῆς φιλοργυρίας καὶ τῶν ἄλλων κακιῶν. Καὶ ἐν γένει τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα τοῦ Δημόκριτου δεικνύουσιν ἄνδρα πλουσίας πείρας, λεπτοτάτου παρατηρητικοῦ, σοβαρῆς ἠθικῆς διαθέσεως καὶ καθαρῶν ἠθικῶν ἀρχῶν.

Περὶ κοινωνίας—ἡ φιλία. Καὶ αἱ περὶ κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων ἐκφράσεις αὐτοῦ ἀποπνέουσι τὸ αὐτὸ μῦρον, φέρουσι τὸν αὐτὸν σεμνὸν χαρακτήρα. Ἦν τῆς φιλίας ἀξίαν ἐκτιμᾷ πληρέστατα. «Ὅστις οὐδένα χρηστὸν ἄνδρα ἔχει φίλον, αὐτὸς οὐκ ἐστὶν ἀξίος νὰ ζῆ. Ἡ φιλία ἐνός φρονίμου ἀνδρός ὑπάρχει πολλῶν κρείσσων ἢ ἡ φιλία πάντων τῶν μωρῶν. Ἄλλ' ἵνα τις ἀγαπηθῆ πράγματι, ὀφείλει ν' ἀγαπᾷ τοὺς ἄλλους, ἡ δὲ τριαύτη φιλία ἐστὶ τότε ἠθικὴ, εἰ μὴ μολύνηται ὑπὸ παθῶν ἀξιοκατακρίτων· ἀδίκαιος ἔρωσ ἀνυβρίστως ἐφίεσθαι τῶν καλῶν».

Ἡ πολιτεία. Ὁ Δημόκριτος ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκην τῆς πολιτείας. Ὁ σοφὸς βεβαίως δύναται πανταχοῦ νὰ ζήσῃ· ὁ ἱκανὸς χαρακτήρ ἔχει πατρίδα ὅλον τὸν κόσμον· «ἄνθρωποι σοφῶ πᾶσα γῆ βατή, ψυχῆς γὰρ ἀγαθῆς πατρὶς ὁ ξύμπας κόσμος». ἀλλὰ συγχρόνως λέγει ὅτι οὐδὲν λαμπρότερον καὶ ὠφελιμώτερον καλῆς πολιτείας. Ἡ πολιτικὴ περιλαμβάνει πάντα, τρυφῆς μὲν σαφισμένης, πάντα σώζονται, τρυφῆς δὲ φθειρομένης, πάντα φθείρονται. Ἡ ἀπορία τοῦ κοινουῦ ἐστὶ πολλῶ χαλεπωτέρα τῆς ἐνός ἐκάστου· «οὐ γὰρ ὑπολείπεται ἀγὼν ἐπικουρίας». Προτιμᾷ νὰ ζῆ πτωχὸς ἀλλ' ἐλεύθερος ἐν δημοκρατίᾳ, ἢ παρὰ τοῖς ἰσχυροτάτοις ἐν ἀφθονίᾳ ἀλλ' ἐν περιορισμῶ. Μόνον διὰ τῆς ὁμοθυμῆς συνεργασίας δύναται νὰ προαχθῆ γενναῖόν τι· ἡ τῶν πολιτῶν διχονοία ἐστὶ πάντοτε καὶ ἐν παντί κακὸν μέγιστον. Ὁ νόμος ἐστὶν εὐεργέτης τῶν ἀνθρώπων. Ἀπαιτεῖ ὁ Δημόκριτος νὰ ἀρχωσιν οἱ ἀριστοί, πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς νόμους ὑπακοήν, ἀνιδιοτελεῖ φροντίδα τῶν κοινῶν, προθυμίαν γενικὴν πρὸς βοήθειαν ἀλλήλων καὶ οἰκτείρει τὴν κατάστασιν, ἐν ἣ καλαὶ ἀρχαὶ

δὲν ὑποστηρίζονται ἐπαρκῶς καὶ παρέχεται οὕτω τοῖς κακοῖς ἢ δύναμις ἢ κακουργῶσιν. Ὁ πολιτικός βίος ἐστὶ συνδεδεμένος μετὰ κινδύνων καὶ βλάβης. Κατὰ τοῦτό ἐστὶν ὁ Δημόκριτος σύμφωνος πρὸς τοὺς ἀρίστους τῶν χρόνων αὐτοῦ.

Ὁ γάμος. Περὶ τοῦ γάμου ἐφρόνει ὧδε· Ὑψηλὴν ἠθικὴν τοῦ γάμου ἀντίληψιν δὲν εἶχε· διότι λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν μᾶλλον τὸ κατ' αἰσθήσειν μέρος τοῦ γάμου ἢ τὸ ἠθικόν. Ἀποστρέφεται τὴν συνουσίαν ὡς μικρὴν ἀποπληξίαν· «ἐξέσσεται γὰρ ἄνθρωπος ἀνθρώπου καὶ ἀποσπᾶται πληγῇ τινι μεριζόμενος». Περὶ τοῦ γυναικείου φύλου δὲν ἐνθουσιᾷ. Δὲν θέλει ἢ ἔχη τέκνα, διότι ἡ ἀνατροφή αὐτῶν ἀφέλκεται τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν ἀναγκαιοτάτων ἐργασιῶν, δὲν ὑπάρχει δὲ καὶ βεβαιότης περὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Εὐρίσκει μὲν φυσικὴν καὶ καθολικὴν τὴν πρὸς τοὺς παῖδας ἀγάπην, ἀλλὰ θεωρεῖ συνετώτερον ἢ υἱοθετῆ τις ξένους παῖδας, διότι δύναται ἢ ποιῆται ἐκλογὴν, ἐν ᾗ ἐκ τῆς τύχης κρέματα, ἢν θὰ γένωνται τὰ ἴδια χρηστά.

Σχέσις τῆς ἠθικῆς τοῦ Δημόκριτου πρὸς τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα. Ἐὰν ἀναζητήσωμεν τὸν δεσμόν, τὸν συνδέοντα τὴν ἠθικὴν τοῦ Δημόκριτου πρὸς τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα, θὰ εὐρίωμεν τόνδε· Ὡσπερ ἐν τῇ φυσικῇ αὐτοῦ ὁ Δημόκριτος αἶρεται ὑπεράνω τῶν φαινυμένων, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἀποδίδωσιν ἐλάσσονα σημασίαν. Ἡ γνῶσις, ὅτι ἐν τῇ φύσει κρατεῖ ἀναλλοίωτος τάξις, αἴφειλε βεβαίως ἢ ἐγείρη ἐν αὐτῷ τὴν πεποιθήσειν, ὅτι ἀριστον πάντων ἐστὶ τὸ ἀρέσκεισθαι τῇ τάξει ταύτῃ. Τὴν συνάφειαν ὅμως ταύτην δὲν ἐπεχείρησε ἢ δεῖξῃ ὁ Δημόκριτος. Δὲν ἐπραγματεύθη περὶ τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ μόνον παρατηρήσεις ἠθικὰς ἐποιήσατο καὶ ἔθηκε κανόνας βιωτικούς, οἵτινες δὲν συνδέονται μετ' ἀλλήλων δι' ὠρισμένων ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν. Τὰ ἠθικὰ ταῦτα τοῦ Δημόκριτου ἀποφθέγματα δὲν εὐρίσκονται εἰς στενὴν συνάφειαν πρὸς τὰς φυσικὰς αὐτοῦ δοξασίας. Ἡ ἠθικὴ λοιπὸν αὐτοῦ καίπερ λίαν ἀξιοπαρατήρητος καὶ πάσης τιμῆς ἀξία, δεικνύουσα καταφανῶς τὴν προχωροῦσαν ἀνάπτυξιν τῆς ἠθικῆς σκέψεως, ἥτις κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐκφάνεται καὶ παρα τοῖς Σοφισταῖς καὶ τῷ Σωκράτει, ἐμφανίζεται ὅμως ἐν τῷ φιλοσοφικῷ αὐ-

τοῦ συστήματι ὡς πάρεργόν τι καὶ οἶονεὶ προσθήκης μέρος οὐχὶ δὲ καὶ ὡς μέρος τοῦ ὅλου.

Θρησκευτικὰ καὶ δοξασίαι τοῦ Δημοκρίτου. Ἐὐ αὐτὸ δυνάμεθα νῦν εἰπῶμεν καὶ περὶ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τοῦ Δημοκρίτου. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων ἐγένετο φανερόν ὅτι ὁ Δημοκρίτος δὲν ἐδύνατο νῦν συμμερίζηται τὰς θρησκευτικὰς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ πεποιθήσεις. Ἐὐ θεῖον καθ' ἑαυτό, τὸ αἰώνιον ὄν, ἐξ οὗ πάντα τὰλλα ἐξαρτῶνται, ὑπάρχει κατ' αὐτὸν ἡ φύσις ἢ ἀκριβέστερον τὸ σύνολον τῶν ἀτόμων, ἥπερ διὰ τοῦ βάρους αὐτῶν κινούμενα σχηματίζουσι τὸν κόσμον. Ἀπλοῦς τρόπος ἐκφράσεώς ἐστίν, ὅταν ταῦτα ὀνομάζῃ δημιωδῶς θεοῦς. Δημιωδῶς ὡσαύτως ἐχαρακτήριζε τὸ ἔν τε τῇ φύσει καὶ τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχον ψυχικὸν καὶ λογικὸν στοιχεῖον ὡς θεῖον τοῦν, διὰ τοῦτον βεβαίως καὶ μόνον τὸν λόγον, ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦτό ἐστίν ἡ τελειοτάτη ὕλη καὶ ὁ λόγος πάσης ζωῆς καὶ νοήσεως.

Καὶ τοὺς ἀστέρας ὡς τὴν ἔδραν τοῦ θεοῦ πυρὸς ὀνομάζεν ἴσως θεοῦς. Τοὺς θεοῦς ὅμως τοῦ λαοῦ ὑπελάμβανεν ὡς πλάσματα τῆς φαντασίας, δι' ὧν κατ' ἀρχὰς παρίσταντο ἔννοιαί τινες φυσικαὶ καὶ ἠθικαί. Ὁ Ζεὺς ἐσήμκινε τὸν ἀέρα, ἡ Παλλὰς τὴν φρόνησιν κτλ. Μετὰ ταῦτα δὲ τὰ ποιητικὰ ταῦτα κατασκευάσματα ὑπελήφθησαν ὡς ὄντα προσωπικῶς ὑπάρχοντα. Εἰς τοιαύτας δ' ἐννοίας ἦλθον οἱ ἄνθρωποι ἔνεκα τῆς μεγίστης ἐντυπώσεως, ἣν ἐποίησαν αὐτοῖς ἑκτακτα φυσικὰ φαινόμενα, οἷον καταιγίδες, κομήται, ἐκλείψεις ἡλίου καὶ σελήνης κ.τ.ῶ. Ἀλλ' ἐφρόνει προσέτι ὅτι προῆλθον καὶ ἐξ ἀληθῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων καὶ θεωριῶν, ὧν οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔλαβον ἀντίληψιν ἀκριβῆ. Παρεδέχετο δὴλα δὴ ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῷ ἀέρι εἶδωλα μεγάλα καὶ ὑπερμεγέθη καὶ δύσφραστα, φωνὰς ἀφιέντα, πολὺ ἐπομένως τοῦ ἀνθρώπου ὑπέρτερα καὶ κατὰ τὸ μέγεθος καὶ κατὰ τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς, ἀλλ' ἔχοντα μορφὰς ἀνθρωποειδεῖς. Ἐὐ εἶδωλα ταῦτα ἐμφανίζονται τοῖς ἀνθρώποις καὶ τοῖς θηρίοις· διότι ἀπολυόμενα ἐκ τῶν πραγματικῶν ὄντων ὡς ὁμοιοσχήμονες ἀπορρααί, ὡς δεικέλα, χωροῦσι συνήθως εἰς μακροτάτας ἀποστάσεις καὶ γίνονται ὄρατὰ καὶ ἀκουστὰ τοῖς τε ἀνθρώποις καὶ τοῖς ζώοις. Θεωροῦνται δὲ ὑπ' αὐτῶν ὡς θεοί, καίπερ κατ' ἀλήθειαν μὴ ὄντα θεῶν καὶ ἀφηερτα, ἀλλὰ μόνον ἦπτον τοῦ ἀν-

ἄνθρωπου φθαρτά. Τῶν ὄντων τούτων τὰ μὲν εἰσιν ἀγαθοποιά, τὰ δὲ κακοποιά, μυχοθηρὰς ἔχοντα προαιρέσεις καὶ ὄρμᾶς. Διὰ ταῦτα δὲ ὁ Δημόκριτος ἠύχετο ἀγαθῶν εἰδώλων τυχεῖν.

Διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου τῶν δεικέλων ἠρμήνευεν ὁ Δημόκριτος καὶ τὰς προφητείας καὶ τὰς μαντείας. Ἐφρόνει δὴλα δὴ ὅτι τὰ δεικέλα ἀνακοινοῦσιν ἡμῖν τὸ μὲν τοὺς διαλογισμοὺς καὶ τὰς ὄρμᾶς καὶ τὰς διαθέσεις τῶν ὄντων, ἐξ ὧν ἀπελύθησαν, τὸ δὲ καὶ πράγματα ἐν ἄλλοις τοῦ κόσμου μέρεσι συμβαίνοντα.

Κατ' οὐσίαν δ' ὅμως τὰ εἰδῶλα ταῦτα οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ τῆς ἀρχαίας δημώδους θρησκείας οἱ δαίμονες. Διὰ τῆς θεωρίας ταύτης ἐδικαιολογεῖ ὁ Δημόκριτος φιλοσοφικῶς τὴν τῆς εἰδωλολατρείας πίστιν εἰς δαίμονας καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ πρῶτος φιλόσοφος, ὁ θελήσας νὰ συμβιβάσῃ τὰς δόξας τῆς δημώδους θρησκείας πρὸς τὸν λόγον τοῦθ' ὅπερ μετὰ ταῦτα συνηθέσταν ἐγένετο.

Ὁ Δημόκριτος προσέτι ἀκολουθεῖν μᾶλλον τῇ τοῦ λαοῦ πίστει ἢ τῇ θεωρίᾳ αὐτοῦ πιστεύει καὶ εἰς ὄνειρα, προσσημαίνοντα τὰ μέλλοντα γενέσθαι, καὶ πειρᾶται νὰ ἐρμηνεύσῃ ταῦτα διὰ τῆς θεωρίας τῶν δεικέλων. Τὰ ὄνειρα προέρχονται ἐκ τῶν εἰκόνων, αἵτινες ἀπολυόμενοι ἐκ τῶν πραγμάτων ἔρχονται πρὸς τοὺς καθεύδοντας. Αἱ εἰκόνες αὗται μεταδιδόσιν αὐτοῖς τὰς ψυχικὰς καταστάσεις καὶ τοὺς διαλογισμοὺς καὶ τὰς ὄρμᾶς ἄλλων καὶ γεννῶνται οὕτω τὰ ὄνειρα, ἅπερ διδάσκουσιν ἡμᾶς κεκρυμμένα τινὰ πράγματα. Τὰ ὄνειρα ὅμως ταῦτα δὲν ὑπάρχουσιν ἕλωσ ἀξιόπιστα, διότι τὸ μὲν αἱ εἰκόνες δὲν παρίστανται πάντοτε σαφεῖς καὶ καθαραὶ καὶ ζώηραί, τὸ δὲ καθ' ὅδον ὑφίστανται μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις ἀναλόγως τῆς καταστάσεως τοῦ ἀέρος.

Ὁμοίως χρησιμεύει αὕτη ἡ μέθοδος τῶν δεικέλων πρὸς δικαιολογίαν τῆς δεισιδαιμονίας τοῦ βασιλέως ὀφθαλμοῦ. Ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ φθανοῦντος ἐξέρχονται εἰκόνες ἔχουσαι τὴν διάθεσιν τοῦ φθανοῦντος καὶ διὰ τοῦτο βρασνίζουσι τοὺς ἀνθρώπους, πρὸς οὓς ἔρχονται, ἦτοι τοὺς φθονομένους. Ἀπλουστέρα ἦτο ἡ θεμελίωσις τῆς σπλάγγνομαντείας, ὅτι δὴλα δὴ ἐκ τῆς καταστάσεως καὶ τοῦ χρώματος τῶν σπλάγγνων τοῦ θύματος ὁρῶνται σημεῖα τῆς τε υἱείας καὶ τῶν νόσων, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ποία ἔσται τῶν ἀγρῶν ἢ γονιμότης ἢ ἡ ἀγονία.

Ὁ Δημόκριτος ἀποδίδωσι τοῖς ποιηταῖς θειάζουσαν φύσιν, ἐνθουσιασμόν καὶ ἱερὸν πνεῦμα. Ἄν ἦγε τὴν γνώμην ταύτην εἰς συνάφειαν πρὸς τὰς φυσικὰς αὐτοῦ ἀρχάς, καὶ πῶς ἐποίει τοῦτο, οὐδὲμίαν περὶ τούτων εἶδησιν ἔχομεν. Ἐδύνατο δὲ πολὺ καλῶς νὰ πικραδέχῃται ὅτι τινὲς καλῶς ὀργανωμένοι ψυχαὶ τυγχάνουσιν ἐπιδεικτικὰ καὶ μείζονος πλούτου εἰκόνων καὶ δι' αὐτῶν κινουῦνται εἰς ζωηροτέραν κίνησιν ἢ αἱ λοιπαὶ καὶ ὅτι τοῦτό ἐστίν ἡ ποιητικὴ διάθεσις καὶ ἡ ἡ ποιητικὴ φύσις.

Ὁ χαρακτῆρ καὶ ἡ ἱστορικὴ θέσις τῆς Ἀτομικῆς ἐκρίθη πολὺ διαφόρως ἐν τε τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς νεωτέροις χρόνοις. Ὁ Ἀριστοτέλης τάσσει συνήθως τοὺς Ἀτομικοὺς πικρὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα καὶ τὸν Ἀναξαγόραν ἢ μετὰ τούτων καταλέγει τοὺς Ἀτομικοὺς εἰς τοὺς φυσικοὺς ἢ ἐπίστησι τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὴν συγγένειαν αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἐλεάτας. Οἱ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην καταλέγουσιν αὐτοὺς εἰς τοὺς Ἐλεάτας.

Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὀλίγοι τινὲς κατατάττουσιν αὐτοὺς εἰς τοὺς Ἐλεάτας θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς δεύτερον κλάδον τῆς Ἐλεατικῆς σχολῆς ὡς Ἐλεάτας φυσικοὺς, συνηθέστερον συγκαταλέγονται τοῖς Ἰωσι φυσιολόγοις ἢ παρίστανται ὡς ἴδιος φιλοσοφικός τύπος μετὰ τῶν νεωτέρων σχολῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταύτῃ τῇ περιπτώσει διαφόρως κρίνεται ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τοὺς προγενεστέρους καὶ τοὺς συγχρόνους. Ὁμολογοῦσι μὲν καθόλου ὅτι ἡ τῶν Ἀτομικῶν φιλοσοφία ἤθελε νὰ συνδιαλλάξῃ τὰ πορίσματα τοῦ Ἐλεατικοῦ συστήματος μετὰ τῶν δεδομένων τῆς πείρας, διαφωνοῦσιν ὅμως ὡς πρὸς τὴν ἐπὶ τοὺς Ἀτομικοὺς ἐπίδρασιν ἄλλων φιλοσόφων καὶ ἰδίως τοῦ Ἡρακλείτου, τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Οἱ μὲν θεωροῦσι τὴν Ἀτομικὴν ὡς τελείωσιν τῆς μηχανικῆς φυσικῆς, τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀναξίμανδρου ἰδρυθείσης, οἱ δὲ ὡς περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας τοῦ Ἡρακλείτου ἢ ἀκριθέστερον ὡς συνδυασμὸν Ἡρακλειτείων καὶ Ἐλεατικῶν δογμάτων, ὡς ἐρμηνείαν τοῦ Ἡρακλειτείου γίνεσθαι ἐκ τοῦ Ἐλεατικοῦ εἶναι. Εἰς τοὺς Σοφιστὰς κατέλεγον τοὺς Ἀτομικοὺς ὁ Schlegel καὶ ὁ Ritter διὰ λόγους μὴ ἐκφράζοντας αὐτὰ τὰ πράγματα, ἦτοι πρῶτον μὲν διότι ὁ Δημόκριτος κυχᾶται διὰ τῆς περιηγήσεως αὐτοῦ, ἐφ' αἷς δικαίως ἐδύνατο νὰ κυχᾶται· εἶτα δὲ διότι τὸ σύστημα αὐτοῦ εὐ-

ρισκον ἀντιφιλοσοφικῆς φύσεως. Ἔστι δὲ κατ' αὐτοὺς ἀντιφιλοσοφικὸν α) διότι ἐν αὐτῷ ἐπικρατεῖ μᾶλλον τοῦ θεωρητικοῦ τὸ ἐμπειρικὸν καὶ ἀφιλόσοφος πολυμαθία, β) διότι ἡ γνωσιολογία τοῦ Δημοκρίτου αἶρει τὸ δυνατόν τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης καὶ καταλείπει μόνον τὴν ματαίαν ἡδονὴν τῆς πολυμαθείας, γ) διότι τὸ σύστημα αὐτοῦ στερεῖται ἐνότητος καὶ ἰδανικότητος, φυσικὸς δ' αὐτοῦ νόμος ἐστὶν ἡ τύχη, ἀγνοεῖ δὲ παντάπασιν τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἀσώματον τῆς ψυχῆς, δ) διότι ἀποκλίνων τοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας χωρίζει παντελῶς τὸ μυθικὸν στοιχεῖον ἀπὸ τοῦ διαλεκτικοῦ, ε) διότι καὶ αὐτὴ ἡ περὶ ἠθικῆς διδασκαλία αὐτοῦ ἀποδεικνύει ταπεινὴν τινα περὶ ζωῆς ἀντίληψιν καὶ ψυχικὴν διάθεσιν ἰδιοτελῶς λεπτολογουσαν καὶ πρὸς ἀπόλαυσιν ἐστραυμένην.

Πόσον ὀλίγον συμφωνοῦσι πρὸς τὰ πράγματα αἱ μομφαὶ αὗται μαρτυροῦσι τὰ ἤδη περὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἀτομικῶν ἐκτεθέντα, ἀκριβεστέραν δ' αὐτῶν ἀναίρεσιν ἐξέθηκεν ὁ Zeller αὐτ. τόμ. I', σελ. 844 κ. ἐφ.

Τὸ σύστημα τῶν Ἀτομικῶν ἐστὶν ὡς τὸ τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἀπέπειρα τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως, ὅπως τήρσῃσα μὲν ὡς βᾶσιν τὰς τοῦ Παρμενίδου ἀρχάς, καθ' ἃς γίνεσθαι καὶ ἀπύλλυσθαι δὲν ὑπάσχει, ἐκφεύγουσα δὲ τὰς ἀκολουθίας αὐτῶν ἐρμηνεύσῃ τὴν πολυλότητα καὶ τὴν μεταβολὴν τῶν ὄντων καὶ διαλλάξῃ οὕτω τὴν Ἐλεατικὴν θεωρίαν πρὸς τὴν κοινὴν παρατήρησιν διασώζουσα μὲν ἀπὸ τῶν ἐνστάσεων τοῦ Παρμενίδου τὴν ἀλήθειαν τῆς πείρας τὴν σχετικὴν, παραιτουμένη δὲ τὴν ἀπόλυτον. Διὰ τοῦτο ἐκ πάντων τῶν προγενεστέρων φιλοσοφημάτων ἀντέχεται μάλιστα τοῦ Παρμενιδείου.

Ἡ ἀτομικὴ διανοήσις ἀκολουθεῖ διττῶς τῷ Παρμενίδῃ, ἀμέσως καὶ ἐμμέσως· ἀμέσως μὲν ὡς παραλαμβάνουσα δόγματά τινα αὐτοῦ, ἐμμέσως δὲ ὡς ἄλλα τινὰ ἀπακρούουσα καὶ πρὸς αὐτὰ ἴδια ἀντιτάττουσα. Παρὰ τοῦ Παρμενίδου παραλαμβάνει τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος καὶ μὴ ὄντος, τοῦ πλήρους καὶ κενοῦ, τὴν ἀρνήσιν τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς, τὸ ἀδιαίρετον, τὴν ἀπλότητα καὶ τὸ ἀναλλοίωτον τῆς οὐσίας. Μετὰ τοῦ Παρμενίδου διδάσκει ὅτι μόνῃ αἰτία τῆς πολυλότητος καὶ τῆς κινήσεως ἐστὶ τὸ μὴ ὄν, μετ' αὐτοῦ ἀπορρίπτει ὡς ψευδομένην τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν καὶ ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθειαν ἐν

τῆ λογικῇ τῶν ὄντων θεωρίᾳ. Ἀντιτασσομένη δὲ πρὸς τὸν Παρμενίδην ἰσχυρίζεται πολλότητα, κίνησιν καὶ μεταβολὴν ὄντων, κατὰ συνακολουθίαν δὲ καὶ τὸ τῆν ἀντίθεσιν τῶν δύο θεωριῶν ὀξύτατα δηλοῦν, τὴν πραγματικότητα τοῦ μὴ ὄντος ἢ τοῦ κενοῦ. Ἐκ τῶν φυσικῶν δὲ δοξῶν τῆς ἀτομικῆς θεωρίας τὸν Παρμενίδην ἱμῶς ἀναμνησθεὶς πλὴν ἄλλων τινῶν κυρίως ἢ παραγωγὴ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας ἐκ τοῦ θερμοῦ.

Καὶ παρὰ μὲν τοῦ Παρμενίδου ἐξαορτᾶται ὁ Λεύκιππος, ὁ δὲ Μελίσσος φαίνεται ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Λεύκιππον. Ἐν ταῖς ἀποδείξεσι τοῦ Μελίσσου ἡ ἔννοια τοῦ κενοῦ καταλαμβάνει οὕτω σπουδαίαν θέσιν, οἷον δὲν ἔχει παρὰ Παρμενίδην καὶ Ζήνωνι, οὐ μόνον δ' ἀποδεικνύεται ἡ ἐνότης τοῦ ὄντος, ἀλλὰ συμπεραίνεται καὶ τὸ ἀδύνατον τῆς κινήσεως ἐκ τοῦ ὅτι τὸ κενόν ἐστὶν ἀδυνατότητον καὶ σφοδρῶς ἀμφισβητεῖται ἡ παραδοχὴ διηρημένων σωμάτων, δι' ἀπλῆς ἀφῆς συνεχόμενων.

Ἐπίδρασις τοῦ Ἡρακλείτου ἐπὶ τοὺς Ἀτομικοὺς. Ἄν ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Ἐλεάτας ἀμφισβητήσεσι τῶν Ἀτομικῶν συνήρῃ καὶ τὸ τοῦ Ἡρακλείτου σύστημα, δὲν δύναται νὰ βεβαιωθῇ ἀσφαλῶς. Ἐκ τῶν ἠθικῶν ὅμως ἀποσπασμάτων τοῦ Δημοκρίτου βεβαιοῦται ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἡρακλείτου δὲν ἠγνόει ὁ Δημοκρίτος· διότι οὐ μόνον ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα συμφωνεῖ τῷ Ἐφεσίῳ φιλοσόφῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ καθόλου περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἀντιλήψει. Ἀμφότεροι τιθέσκει τὴν εὐδαιμονίαν οὐχὶ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς ἀγαθοῖς, ἀλλ' ἐν τοῖς ψυχικοῖς, ἀμφότεροι κηρύττουσιν ἄκρον ἀγαθὸν τὴν γαλήνην καὶ εὐχρέστησιν τῆς ψυχῆς, τὴν εὐθυμίαν. Ἀμφότεροι τὴν εὐθυμίαν ταύτην ἀνευρίσκουσιν ἐν τῇ περιορισμῶ τῶν ἐπιθυμιῶν, ἐν τῇ τηρήσει τοῦ μέτρου, ἐν τῇ φρονήσει, ἐν τῇ ὑποταγῇ εἰς τὴν τοῦ κόσμου πορείαν. Ἀμφότεροι συμφωνοῦσι καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς αὐτῶν φρονήμασιν. Ἄν ἐγνώρισε καὶ ὁ Λεύκιππος τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ἐχρησιμοποίησεν αὐτήν, δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἐξ ἴσου ἀκριβῶς· ἀλλ' ὅμως πάντες οἱ διουρισμοὶ τῆς φυσικῆς τῶν Ἀτομικῶν, δι' ὧν οὗτοι ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἐλεάτας καθόλου καὶ πρὸς τὸν Παρμενίδην ἰδίᾳ, χωροῦσι τὴν ὁδόν, ἣν ὁ Ἡράκλειτος ἀνέωξεν. Ἡ Ἀτομικὴ ἀντέχει στεροῶς τῆς κινήσεως καὶ τῆς διηρημένης ὑπάρξεως, ἀλλὰ

καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἡράκλειτος παντὶς ἄλλου ἐντονώτερον ἰσχυρίσατο ὅτι ἡ οὐσία ἀδιαλείπτως μεταβάλλεται καὶ διασχίζεται εἰς ἀντιθέσεις. Ἐκείνη διδάσκει ὅτι πάντα τὰ ὄντα καὶ ἡ κίνησις γεννῶνται ἀπὸ τοῦ ὄντος καὶ μὴ ὄντος, ἀλλὰ πρὸ τῶν Ἀτομικῶν ἤδη ὁ Ἡράκλειτος ἀπεφάνηκε, ὅτι πόλεμος πατήρ πάντων, ὅτι πᾶσα κίνησις προϋποτίθῃσιν ἀντίθεσιν, ὅτι πᾶν πρᾶγμα ἔστι τοῦθ' ὕπερ ἔστι καὶ οὐκ ἔστι. Τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι εἰσι τὰ δύο οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς Ἡρακλειτείου φιλοσοφικῆς ἀρχῆς τοῦ γίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν Ἀτομικῶν, ὅτι τὸ μὴ ὄν ὑπάρχει ἐξ ἴσου ὡς τὸ ὄν, ἐδύνατο εὐχερῶς νὰ παραχθῆ ἔκ τῶν περὶ τῆς ῥοῆς τῶν ὄντων διωρισμῶν τοῦ Ἡρακλείτου εὐθὺς ὡς τεθῆ ἀντὶ τοῦ ἀπολύτου γίνεσθαι τὸ σχετικόν. Τὸ γίνεσθαι ἔκ τινος ἀμεταβλήτου στοιχείου, ἡ ἀδιάρρηκτος τῆς φύσεως ἀλληλουχία, ἡ σύστασις καὶ διάλυσις τῶν κόσμων καὶ τὸ ἀναρχον καὶ αἰδίον τοῦ πρώτου στοιχείου εἰσὶν ἀμφοτέρους κοινά· τέλος δὲ ὡς αἰτίαν τῆς ζωῆς καὶ τῆς συνειδήσεως ὑπολαμβάνει ὁ Δημόκριτος πυρῶδη ἄτομα ἀνά τὸ σύμπαν καὶ τὸ σῶμα τῶν ἐμφύχων ὄντων διχθεδόμενα· ἡ δόξα αὕτη προσεγγίζει πολὺ πρὸς τὴν περὶ ψυχῆς καὶ τοῦ λόγου τοῦ κόσμου ὑπόληψιν τοῦ Ἡρακλείτου. Τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς, τοῦ ὕπνου καὶ τοῦ θανάτου παρ' ἀμφοτέρων ὁμοίως ἐρμηνεύονται. Πάντα ταῦτα καθιστᾷσι πιθανόν, ὅτι οὐ μόνον ἡ Ἐλεατικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ Ἡρακλείτου συνήργησεν εἰς τὴν σύστασιν τῆς Ἀτομικῆς.

Ἡ Ἀτομικὴ ἄρα ἀναλαμβάνει τὸ αὐτὸ κατ' οὐσίαν ἔργον, ὃ καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, τρέπεται δ' ὅμως πρὸς λύσιν αὐτοῦ ἄλλην ὁδόν. Καὶ ἐκείνη καὶ οὗτος θέλουσι νὰ ἐρμηνεύσωσι τὴν γένεσιν καὶ φθοράν, τὴν πολλότητά καὶ τὴν μεταβολὴν τῶν ὄντων. Ἀμφότεροι συνομολογοῦσιν τοῖς Ἐλεάταις ὅτι τὸ ἀληθῶς ὄν οὔτε γίνεται οὔτε φθείρεται οὔτε μεταβάλλει τὸ πρῶτον αὐτοῦ. Ἀμφότεροι εὕρισκousι διέξοδον κηρύττοντες γένεσιν μὲν τὴν ἔνωσιν, φθοράν δὲ τὴν χωρισμὸν ἀμεταβλήτων στοιχείων. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο τότε μόνον ἔστι δυνατόν καὶ ἡ ποικιλία τῶν φαινομένων τότε μόνον ἐρμηνεύεται, ἔταν πολλά ὑπάρχωσι πρῶτα στοιχεῖα, διὰ τοῦτο διακρινθεῖσιν ἀμφότεροι τὸ ἐν πρῶτον ὄν τῶν προγενεστέρων φιλοσόφων εἰς πολλά, ὃ μὲν Ἐμπεδοκλῆς εἰς 4 στοιχεῖα, οἱ δὲ Ἀτομικοὶ εἰς ἄπειρα ἄτομα. Ἀμφότερα ἄρα τὰ συστήματα φέρουσι τὸν χαρακτῆρα καθαρῶς μηχανικῆς

ἑρμηνείας, ἀμφότερα γινώσκουσιν ὕλικὰ μόνον στοιχεῖα καὶ τοπικὴν μόνον σύνθεσιν αὐτῶν. Καὶ περὶ τοῦ τρόπου δέ, καθ' ὃν νοοῦσι γινομένην τὴν ἔνωσιν τῶν στοιχείων καὶ τὴν ἐπ' ἀλλήλα δράσιν αὐτῶν, τόσον πολὺ προσεγγίζουσιν ἀλλήλοις, ὥστε ἀρκεῖν ἄναπτυξή τις λογικῶς τὰς δόξας τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ὅπως εὗρη τοὺς διαρισμοὺς τῶν Ἀτομικῶν. Τέλος δὲ ἀμφότεροι διαμφισβητοῦσι τὴν ἀλήθειαν τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως, διότι αὕτη δὲν δεικνύει ἡμῖν τὰ ἀναλλοίωτα τῶν ὄντων στοιχεῖα, ἀλλ' ἀπατῶσα ἐμφανίζει ἡμῖν πραγματικὴν γένεσιν καὶ φθοράν. Διακρίνονται δ' ἀπ' ἀλλήλων αἱ δύο θεωρίαι κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ Ἀτομικὴ αὐστηρότερον διεξάγει τὴν ἔνωσιν τῆς μηχανικῆς φυσικῆς. Ὁ μὲν δὲ ἄλλος δὲ Ἐμπεδοκλῆς συνδέει αὐθαιρέτως μετὰ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ θεωρίας μυθικὰς καὶ ὀρησκειτικὰς δοξασίας, ἡ δὲ Ἀτομικὴ ἐστὶ ξηρὰ φυσικὴ θεωρία. Ἐκεῖνος μὲν ἐρμηνεύει τὴν κίνησιν διὰ τῶν μυθικῶν πλασμάτων τῆς φιλότητος καὶ τοῦ νεύκου, αὕτη δὲ κατὰ καθαρῶς φυσικὸν τρόπον ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ βάρους ἐν τῷ κενῷ. Ἐκεῖνος μὲν ἀπονέμει τοῖς στοιχείοις ὠρισμένην ποιότητα, αὕτη δ' ἀναφέρει τὴν ποιότητα εἰς τὸ σχῆμα καὶ τὸν ὄγκον. Ἐκεῖνος τίθησιν ὠρισμένον τὸν ἀριθμὸν ἀλλ' ἐπ' ἀπειρον διαίρετὰ τὰ στοιχεῖα, αὕτη δὲ ἀδιαίρετα σώματα, τὸν ἀριθμὸν ἀπειρα καὶ ἀπείρως διάφορα κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος. Ἐκεῖνος τὴν ἔνωσιν καὶ τὸν χωρισμὸν τῶν στοιχείων νοεῖ περιοδικήν, αὕτη εὕρισκε τὸν ἀδιάλειπτου χωρισμὸν καὶ τὴν ἔνωσιν ἐν τῇ αἰδίῳ κινήσει. Ἀμφότερα τὰ συστήματα κατὰ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν χωροῦσι, καθαρῶτερον ὅμως καὶ μᾶλλον ἀκολούθως πρὸς ἑαυτὴν ἀναπτύσσεται ἡ Ἀτομικὴ φιλοσοφία καὶ ἐστὶν ἐπιμένως ἐπιστημονικῶς ὑπερτέρη τῆς τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Οὐδέτερον ὅμως τῶν συστημάτων ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἑτέρου, ἀλλ' ἀμφότερα φαίνονται ὅτι συγχρόνως ἐκ τῶν αὐτῶν προϋποθέσεων ἀνεπτύχθησαν. Μόνον ἐν ταῖς λεπτομερείαις τῆς φυσικῆς τῶν ἀτομικῶν, π. γ. ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν ἀπυρρῶν καὶ τῶν δεικέλων, ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως, ἐν ταῖς ἀποφάνσεσι περὶ τῆς γένεσεως τῶν ἐμφύχων ὄντων, ὑπάρχει πιθανὴ παρὰ τῶν Ἀτομικῶν χρησιμοποίησις τῶν δογμάτων τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ὅστις καὶ ὑπὸ μεταγενεστέρων ὀπιδῶν τῆς Ἀτομικῆς μεγάλως τιμᾶται. Αὕται ὅμως αἱ ἐκ τοῦ Ἐμπεδοκλέους καταγόμεναι

θεωρία ἀνήκουσι τῷ Δημοκρίτῳ, ὅστις ἀναμφιβόλως ἐγίνωσκε τὰς δόξας τοῦ περιφήμου φιλοσόφου τοῦ Ἀκραγαντος.

Ἐπίδρασις τις τῆς ἀρχαιτέρας Ἴωνικῆς σχολῆς δὲν φαίνεται ἐν τῷ συστήματι τῶν Ἀτομικῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης εὐρίσκει ὁμοιότητά τινα τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀτομικῶν καὶ τῶν Πυθαγορείων, ἃν δ' ὅμως ὁ ἰδρυτῆς τῆς θεωρίας τῶν ἀτόμων ἔλαβεν ἀφορητὰς ἐπιστημονικὰς παρὰ τῶν Πυθαγορείων, δὲν γινώσκωμεν.

Ὁ παῖς οὖν τῆς Ἀτομικῆς. Ἡς ἀτομικῆς θεωρίας ὁπαδοὶ φέρονται: Νέσσοσ τις ἢ Νάσσοσ μαθητῆς τοῦ Δημοκρίτου, ἀλλὰ μόνον τὸ ὄνομα αὐτοῦ τυγχάνει γνωστόν. Μητροδώροσ ὁ Χίος, μαθητῆς τοῦ Νέσσοσ ἢ αὐτοῦ τοῦ Δημοκρίτου, ὁ ἐπισημότετοσ τῶν νεωτέρων ἀτομικῶν φιλοσόφων. Οὗτοσ συμφωνῶν τῷ Δημοκρίτῳ ἐν τοῖσ κυριωτάτοισ, αἶον περὶ τοῦ πλήρουσ καὶ τοῦ κενοῦ, περὶ τῶν ἀτόμων, περὶ τοῦ ἀπείρου τῆς ὕλησ καὶ τοῦ χώρου, περὶ ἀπείρων κόσμων, ἐξέκλινεν ὀλίγον τοῦ διδασκάλου ὡσ πρὸσ τὴν ἐρμηνείαν φυσικῶν τινων φαινομένων καὶ ἔτι σφυδρότερον ἐτόνιζε τὴν δυσπιστίαν αὐτοῦ πρὸσ τὰς αἰσθήσεισ καὶ τὴν κρίσιν αὐτοῦ περὶ τῆσ πραγματικῆσ καταστάσεωσ τῆσ ἀνθρωπίνησ γνώσεωσ.

Τοῦ Μητροδώρου ἢ τοῦ μαθητοῦ τούτου Διογένουσ μαθητῆσ ἐγένετο ὁ Ἀβδηρίτησ Ἀνάξαρχοσ, ὁ συνεκστρατεύσασ τῷ Μεγάλῳ Ἀλεξάνδρῳ καὶ πολυθρύλητοσ καταστάσ διὰ τὴν εὐστάθειαν αὐτοῦ πρὸσ τὸν θάνατον, ὅτε συλληφθεὶσ ὑπὸ τοῦ τυράννου τῆσ Κύπρου Νικοκρέοντοσ ἐβλήθη ἐν ἰγδίῳ καὶ ἐπίτισετο, αὐτοῦ δὲ πτισσόμενοσ ἔλεγε τὰ περίφημα ἐκεῖνα «πίσσε τὸν Ἀναξάρχου θύλακον, Ἀνάξαρχον οὐ πίσσεις». Καὶ οὗτοσ μετὰ τοῦ Μητροδώρου καταλέγεται εἰσ τοὺσ προδρόμοουσ τῆσ Σκέψεωσ, ἀλλὰ τούτου σώζεται μόνον μία περὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ ἀνθρώπου ἔκφρασισ, ἐξ ἧσ οὐδὲν περὶ σκεπτικῆσ αὐτοῦ διανοήσεωσ προκύπτει. Συμφωνῶν τῷ Δημοκρίτῳ ἐν τῇ δόξῃ, ὅτι ὁ ὕψιστοσ σκοπόσ τῆσ ἐνεργείασ τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία, ἀπεμακρόνετο ἐκεῖνου πρῶτον μὲν καθ' ὅσον προσήγγιζε τῷ κυνισμῷ καὶ ἐπαινεῖ τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ Πύρρωνοσ, ὅπερ καὶ πρακτικῶσ ἀπέδειξε διὰ τῶν ἀξιοθαυμάστων λόγων, οὗσ ἔλεγε πτισσόμενοσ ὑπὸ τοῦ Νικοκρέοντοσ, εἶτα δὲ καθ' ὅσον ἐναντίον τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ ἐδεικνύετο φίλοσ τῆσ ἡδονῆσ καὶ τῆσ εὐπαθείασ.

Τοῦ Ἀναξάρχου μαθητῆς ἐγένετο ὁ σκεπτικὸς Πύρρων. Μετὰ τοῦ Μητροδώρου συνδέεται ὁ Ναυσιφάνης, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἐπικούρου.

Ἡ ἀτομικὴ φιλοσοφία φθίνειται κατὰ ταῦτα ὅτι παρὰ τοῖς διδύχοις τοῦ Δημοκρίτου ἔλαβε τροπὴν σκεπτικὴν, ὡς ἡ τοῦ Ἡρακλείτου φιλοσοφία διὰ τοῦ Κρατύλου καὶ τοῦ Πρωταγόρου καὶ ἡ Ἐλεατικὴ διὰ τοῦ Γοργίου καὶ τῶν Ἐριστικῶν.

Δημοκρίτειος λέγεται καὶ Βίων ὁ Ἀβδηρίτης, περὶ οὗ δὲν γινώσκομεν ἄλλο πλὴν τοῦ ὀνόματος. Ἡσύχιος ὁ Μιλήσιος (ἀποσπασ. 14) λέγει ὅτι ὁ Βίων ἔγραψεν ὅτι ὑπάρχουσιν οἰκῆσεις τινές, ἐνθα γίνεται ἐξ μηνῶν ἡ νύξ καὶ ἐξ μηνῶν ἡ ἡμέρα.

Τῆ σχολῇ τοῦ Δημοκρίτου κατατάσσεται καὶ ὁ παροιμιώδης ἐν τῇ ἀρχαιότητι καταστάς ἄθεος Διαγόρας, ἀλλ' οὗτος φθίνεται πρεσβύτερος ἢ τοῦλάχιστον οὐχὶ νεώτερος τοῦ Δημοκρίτου. Ἐπειτα δὲ οὐδεμία φιλοσοφικὴ διδασκαλία αὐτοῦ ὑπάρχει ἡμῖν παραδεδομένη. Περὶ αὐτοῦ λέγει Ἡσύχιος ὁ Μιλήσιος (ἀποσμ. 17) ὅτι ἰδὼν αὐτὸν ὁ Δημοκρίτος εὐφραδὸν ὤντα δούλον ὄντα μυρίων δραχμῶν καὶ μαθητὴν ἐποιήσατο, ὅτι ἠσχολεῖτο περὶ τὴν λυρικὴν ποίησιν, ἀλλ' ὅτι ὁμότεχνός τις κλέψας αὐτοῦ παιᾶνα καὶ ἐξουμοσάμενος ὅτι δὲν ἔκλεψεν ἐπεδείξατο ὑστερον αὐτὸν καὶ εὐημέρησεν. Ἐφ' ᾧ λυπηθεὶς ὁ Διαγόρας ἔγραψε τοὺς ἀποπυργίζοντας λόγους, ἔκπτωσιν ἔχοντας τῆς περὶ τὸ θεῖον δόξης. Κατὰ δὲ τὸν Σέξτον (πρὸς δογμ. 1, 53) ἦτο διθυραμβοποιὸς πολὺ δεισιδαίμων, ὥστε καὶ τῆς ποιήσεως αὐτοῦ κατήρχετο «κατὰ δαίμονα καὶ τύχην πάντα τελεῖται», ἀδικηθεὶς δὲ ὑπὸ τινος ἐπισηκλήσαντος καὶ μηδὲν τούτου ἔνεκα παθόντος μεθ' ἡρμόσατο εἰς τὸ λέγειν «μὴ εἶναι θεόν». (Ἴδὲ περὶ αὐτοῦ καὶ κατωτέρω ἐν τῇ περὶ Σοφιστῶν παραγράφῳ).

§ 27.

Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος

Ἀναξαγόρου βίος, σύγγραμμα.—Πρῶτα στοιχεῖα (ὁμοιομερῆ).—Κινοῦσα δύναμις (ὁ νοῦς).—Τὸ γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι ἐστὶ συμμίγνυσθαι καὶ διακρίνεσθαι.—Διαφορὰ στοιχείων, ἀτόμων καὶ ὁμοιομερῶν.—Κοσμογονία.—Γένεσις ἐμψύχων ὄντων.—Θεωρία περὶ γνώσεως.—Ἠθικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ δόξαι.—Σχέσις τοῦ Ἀναξαγόρου πρὸς τοὺς πρὸ αὐτοῦ καὶ τοὺς συγχρόνους αὐτῷ φιλοσόφους.

Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος ἐγεννήθη περὶ τὸ 500 π. Χ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐκαλεῖτο Ἠγησίβουλος ἢ Εὐβουλος (Διογ. Β', γ', θ.) καὶ διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν εὐγένειαν ἦτο ἐκ τῶν πρώτων τῆς πόλεως. Ὁ Ἀναξαγόρας ἐγένετο ἀνὴρ πολυμαθέστατος· πόθεν δὲ προσηγορίσατο τὴν πολυμάθειαν ταύτην ἄγνωστον. Τὸ φερόμενον ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἐγένετο μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀναξίμανου δὲν ἔχεται ἀληθείας. Οὐδεμιᾶς πίστεως ἄξιαί εἰσι καὶ αἱ εἰδήσεις ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἀπεδήμησεν εἰς τὴν Αἴγυπτον πρὸς μάθησιν καὶ ὅτι (Ἰώσηφ. ε. Δρ. ε. 16) ἐποιήσατο τὴν γνωριμίαν τῶν Ἰουδαίων.

Ἐξ ἔρωτος πρὸς τὴν ἐπιστήμην λέγεται ὅτι ἠμέλησε τῆς πατρῴας οὐσίας. Τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ ἀφῆκεν ἀργοὺς καὶ μηλοδότους καὶ τέλος παρεχώρησε τὰ κτήνη αὐτοῦ τοῖς οἰκείοις.

Περὶ τῶν τῆς πολιτείας πραγμάτων οὐδὲν εὖ εἰρησέν, ἐθεώρει δὲ πατρίδα ἐκυτοῦ τὸν οὐρανὸν καὶ προορισμὸν αὐτοῦ τὴν ἐξέτασιν καὶ θεωρίαν τῶν ἀστέρων. Ὁ Ἀναξαγόρας ἐθαυμάζετο ὡς ἕξοχος μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος. Οἱ μεταγενέστεροι ἐδείκνυσαν τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Μίμαντος κατὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰωνίας πρὸς μεσημβρίαν, ἔνθα ὁ Ἀναξαγόρας ἐπαιεῖτο τὰς ἀστρονομικὰς αὐτοῦ μελέτας (Φιλοστο. Ἀπολ. II, 5, 3). Ὁ Ἀναξαγόρας φέρεται ὡς προφητεύσας πολλά, ἐν οἷς καὶ τὴν ἐν Αἴγῳ ποταμοῖς πτώσιν τοῦ πολυθρυλήτου μετεωρίτου λίθου. Καὶ εἰς Ὀλυμπίαν δ' ἐλθὼν ἐκά-

θισεν ἐν δερματίνῳ ἐνδύματι ὡς ἐπιχειμένης βροχῆς, καὶ ἐγένετο ὡς πρῶεῖδε (Διογ. Β', 6, 10).

Πρῶτος κατὰ τὸν Φαβωρίνον ἐν παντοδραπῇ ἱστορίᾳ ἀπεφάνηκε ὅτι ἡ Ὀμήρου ποιησις ἐστὶ περὶ ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης καὶ προ-
έστι Μητροδώρῳ τῷ Λαμψακηνῷ τῆς ἀλληγορικῆς τοῦ Ὀμήρου ἐρμηνείας.

Πρὸς τὸν δυσφοροῦντα ὅτι ἐπὶ ξένης τελευτᾷ «πανταχόθεν, εἶ-
πεν, ὁμοία ἐστὶν ἢ εἰς Ἄδου κατάβασις». Πρὸς τὸν εἰπόντα «ἐστὶ-
ρήθης Ἀθηναίων» «οὐ μὲν οὖν, ἔφη, ἀλλ' ἐκείνοι ἐμοῦ». Ἐρωτηθεὶς
εἰς τί γεγέννηται· εἰς θεωρίαν, ἔφη, ἡλίου καὶ σελήνης καὶ οὐρανοῦ.

Ὁ Ἀναξαγόρας ἦλθε περὶ τὸ 463 ἢ 462 εἰς Ἀθήνας, μετ' αὐ-
τοῦ δὲ ἐπεφοίτησε τὸ πρῶτον ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ φιλοσοφία. Πλὴν
τούτου εἴπομεν ὅτι καὶ ὁ Ζήνων ἔμεινε χρόνον τινα ἐν Ἀθήναις. Ἐν
Ἀθήναις εἶχεν ὁ Ἀναξαγόρας νὰ πικραίση πρὸς τὴν δυσπιστίαν καὶ
προκατάληψιν τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ μεγαλοφυεῖς ἄνδρες ἐπε-
ζήτουν τὴν ὁμιλίαν αὐτοῦ. Ἡ φίλια τοῦ μεγάλου Περικλέους πρὸ
πάντων ἦτο ἰσχυρὴ ν' ἀποζημιώσῃ αὐτὸν διὰ τὴν δυσμένειαν τῶν
πολλῶν. Ἡ σχέσις αὕτη τοῦ Περικλέους καὶ Ἀναξαγόρου ἔδωκεν
ἀφορμὴν εἰς πολλὰ ἀργαλογίκα πλάσματα, ἐν οἷς κατατακτέον καὶ
τὸ παρὰ Πλουτάρχῳ (6. Περικλ. 16) ὅτι ποτὲ ὁ Ἀναξαγόρας
παρὰμεληθεὶς ὑπὸ τοῦ Περικλέους, περὶ τὰ τῆς πολιτείας συντόμως
ἀσχυλουμένου, ἔμελλε νὰ ἀποκαρτερήσῃ. Μαθὼν δὲ τοῦτο ὁ Περικλῆς
ἔσπευσε πρὸς αὐτὸν καὶ ἰκέτευε νὰ μὴ ἀποστερήσῃ αὐτὸν τοιοῦτου
συμβούλου τῆς πολιτείας. Ὁ δὲ Ἀναξαγόρας ἐκκαλυψάμενος εἶπεν
«ὦ Περικλείς, καὶ οἱ τοῦ λύχνου χρεῖαν ἔχοντες ἔλαιον ἐπιχέουσιν».

Ὅτε ἡμῶς ὀλίγον πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου οἱ ἐχθροὶ
τοῦ Περικλέους ἤρξαντο νὰ καταδιώκωσι τοὺς φίλους αὐτοῦ, κατη-
γόρησαν καὶ τοῦ Ἀναξαγόρου ἀσέβειαν. Ἐκ τῆς κατηγορίας ταύτης
οὐδ' αὐτὸς ὁ Περικλῆς ἐδυνήθη νὰ προστατεύσῃ τὸν φίλον καὶ διδά-
σκαλον Ἀναξαγόραν. Ὁ Ἀναξαγόρας καθείρχθη καὶ κατὰ τινας μὲν
ἀπέδρα τῆ βοήθειᾳ τοῦ Περικλέους, κατ' ἄλλους δὲ ἠθώθη καὶ
κατ' ἄλλους ἐξωρίσθη. Ἀλλὰ τὸ βέβαιόν ἐστὶν ὅτι ἠναγκάσθη νὰ
καταλίπῃ τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Λάμψακον, ἐνθα ἀπέθανε
τῷ 428. Ὁ Σάτυρος (Διογ. Β', 12) λέγει, ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας δὲν
κατηγορήθη δι' ἀσέβειαν, ἀλλὰ διὰ μηδισμόν. Ἀλλὰ περὶ τούτου

οὐδείς ἄλλος πικεῖται λόγον. Οἱ Λαμψακηνοὶ ἐτίμησαν αὐτὸν διὰ δημοσίαις τιμῆς, διὰ βωμῶν, ἀφιερωμένου εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ δι' ἐτησίαις ἐορτῆς, διαρκεσάσης ἐπὶ ἑνὶ αἰῶνα, καθ' ἣν ἔπαιζον οἱ παῖδες, ἐν ᾧ ἀπέθανε μὴνί (').

Τὰς φιλοσοφικάς αὐτοῦ δόξας κατέθηκεν ὁ Ἀναξαγόρας ἐν συγγράμματι, «περὶ φύσεως» ἐπιγραφόμενον, οὗ διεσώθησαν ἀποσπάσματα, ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Schorn, Schaubach, Mullach. Κατὰ τὸν Βιτρούβιον ἔγραψεν ὁ Ἀναξαγόρας «ἀκτινογραφίην», ἥτοι περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν σκηνῶν, τίνι τρόπῳ ὡς πρὸς τὴν ὀπτικὴν κατασκευαστέαι, κατὰ δὲ τὸν Πλούταρχον (περὶ φυγ. κεφ. 17) συνέγραψεν ἐν τῇ εἰρηκτῇ ἢ μᾶλλον ἔγραψε σχῆμα, ἀναφερόμενον εἰς τὸν τετραγωνισμόν τοῦ κύκλου. Ἡ ἀκτινογραφία ὑπῆρχεν ἴσως ἐν τῇ περὶ φύσεως συγγράμματι αὐτοῦ, ἔπερ ἦν καὶ τὸ μόνον αὐτοῦ ἔργον.

Τὰ πρῶτα στοιχεῖα. Ὡς ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Λεύκιππος ἀφορμάται καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Παρμενίδου, ὅτι γένεσις καὶ φθορὰ δὲν ὑπάρχει δυνατῆ, ἔχει δὲ τὸν αὐτὸν ἐκείνοις σκοπόν, ἵνα ἐρμηνεύσῃ τὴν πολλότητα καὶ τὴν μεταβολὴν τῶν ὄντων, ἣν ὁ Παρμενίδης ἠρνεῖτο. Πρὸς ταῦτα ὑποτιθέσθαι πάντες οἱ φιλόσοφοι οὗτοι ἀρχέγονά τινα μέρη ὕλης καὶ ἐκ τῆς ἐν χώρῳ ἐνώσεως καὶ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν γεννῶσι τὰ πάντα. Διαφέρει δὲ ὁ Ἀναξαγόρας ἐκείνων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἄλλως ὀρίζει τὴν οὐσίαν τῶν πρώτων ὑλικῶν μορίων καὶ ἄλλον παραδέχεται λόγον τῆς κινήσεως αὐτῶν. Οἱ μὲν ἔλεῃται ὑπολαμβάνουσι τὸ πρωτόγονον ὂν ὡς μηδεμιᾶς ιδιότητος τῶν πεπερασμένων ὄντων μετέχον, ὁ δὲ Ἐμπεδοκλῆς νοεῖ αὐτὸ ὡς διάφορα τὴν φύσιν καὶ ὠρισμένα τὸν ἀριθμόν, ὁ δὲ Λεύκιππος ὡς ἄτομα, ἀπειρα τὸν ἀριθμόν καὶ τὸ σχῆμα, ὅμοια δὲ τὴν φύσιν. Ἀλλ' ὁ Ἀναξαγόρας ὑπολαμβάνει τὰ πρῶτα σωματικὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν ὁ κόσμος συνέστη, ὡς ἔχοντα πάσας τὰς ιδιότητας καὶ τὰς διαφορὰς τῶν πραγμάτων καὶ ὑπολαμβάνει διὰ τοῦτο τὰ πρῶτα ταῦτα στοιχεῖα ἀπειρα κατὰ τε τὸ εἶδος καὶ τὸν ἀριθμόν.

Ἡ κινουσα δύναμις. Ἐν ᾧ δὲ τὴν κινουσαν δύναμιν ὁ μὲν Ἐμπεδοκλῆς ἐφάντασθη ὑπὸ τὸ μυθολογικὸν σχῆμα τῆς φιλίας

(¹) Διογ. Ι'. 14. 15.

καὶ τοῦ νεύκου, ὃ δὲ Λεύκιππος ἐξηγεῖτο αὐτὴν μηχανικῶς ἐκ τοῦ κενοῦ καὶ τοῦ βάρους τῶν ἀτόμων, ὃ Ἀναξαγόρας ἐστὶ πεπεισμένος ὅτι ἡ κίνησις προέρχεται ἐκ τῆς ἐνεργείας ἀσωμάτου τινὸς δυνάμεως, τοῦ νοῦ, καὶ ἀντιτάσσει ἐπομένως πρὸς τὴν ὕλην τὸν νοῦν ὡς τὴν αἰτίαν πάσης κινήσεως καὶ τάξεως. Ταῦτα λαιπὸν τὰ δύο, ὅτι ὁ νοῦς ἐστὶν ἡ αἰτία τῆς ἐν τῷ κόσμῳ κινήσεως καὶ τάξεως καὶ ὅτι ὁ νοῦς ἐστὶν ἀσώματος, εἰσὶ τὰ ἰδιάζοντα τῷ Ἀναξαγόρα δόγματι.

Ἡ πρώτη τῶν ὑποθέσεων τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Ἀναξαγόρου ἐστὶν ὅτι γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι δὲν ὑπάρχει, ἐπομένως οὐκ ὀρθῶς δοξάζουσιν οἱ Ἕλληνες παρεχόμενοι γένεσιν καὶ φθορᾷ· διότι αὐδὲν χοῆμι οὔτε γίνεται οὔτε ἀπόλλυται, ἀλλ' ἀπ' ἐόντων χρημάτων συμμίσγεται τε καὶ διακρίνεται καὶ οὕτως ἂν ὀρθῶς καλοῖεν τό τε γίνεσθαι συμμίσγεσθαι καὶ τὸ ἀπόλλυσθαι διακρίνεσθαι». Ὡστε κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν γένεσις ἐστὶν ἔνωσις καὶ φθορὰ χωρισμὸς ὑπαρχόντων στοιχείων, διὸ καὶ λέγει ὅτι τὸ σύνολον τῶν πραγμάτων δὲν δύναται οὔτε νᾶ αὐξήθῃ οὔτε νᾶ ἐλαττωθῇ. Κατὰ ἀλήθειαν ἄρα ἡ νυμιζομένη γένεσις τοῦ νέου καὶ ἡ φθορὰ τοῦ παλαιοῦ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ μεταβολὴ ὕλης τινός, ἥτις ὑπῆρχε πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ γεννωμένου πράγματος καὶ διατελεῖ ὑπάρχουσα καὶ μετ' αὐτὴν. Μεταβάλλεται δὲ οὐχὶ κατὰ τὸ ποιὸν αὐτῆς, ἀλλὰ μηχανικῶς, ἥτοι κατὰ τὴν σύνθεσιν τῶν μερῶν αὐτῆς. Ἡ ὕλη μένει ὅ,τι ἦτο, μόνον τὸ εἶδος τῆς συνθέσεως αὐτῆς μεταβάλλεται.

Τὰ πρῶτα στοιχεῖα, ἐξ ὧν τὰ πάντα συνέστησαν, εἰσὶν, ὡς γινώσκομεν ἤδη, κατὰ μὲν τὸν Ἐμπεδοκλέα ἡ γῆ, τὸ ὕδωρ, ὁ ἀήρ, τὸ πῦρ, κατὰ δὲ τὸν Λεύκιππον τὰ ἄτομα. Ὁ Ἀναξαγόρας τίθησιν ὡς τριαῦτα τὰ σπέρματα (ἢ χοῆματα) ἢ ὡς ὀνομάζει αὐτὰ ὁ Ἀριστοτέλης τὰ ὁμοιομερῆ, ἢ, ὡς ἀπὸ τοῦ Λουκρητίου καὶ ἐντεῦθεν ἤρξαντο νᾶ ὀνομάζωνται, τὰς ὁμοιομερείας. Διαφέρουσι δὲ τὰ σπέρματα ἢ τὰ ὁμοιομερῆ τοῦ Ἀναξαγόρου ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ Ἐμπεδοκλέους κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀπλᾶ σώματα θεωρεῖ ὁ Ἀναξαγόρας τὸ ὀστοῦν καὶ τὴν σάρκα καὶ τὸν μυελὸν καὶ τὸ αἷμα καὶ τοὺς μῦς καὶ πάντα τὰ τριαῦτα, ὧν πᾶν μέρος ἐκάστου ἐστὶ συνώνυμον τῷ ὅλῳ, τὸ δὲ ὕδωρ καὶ τὴν γῆν καὶ τὸν ἀέρα καὶ τὸ πῦρ δὲν δέχεται ὡς ἀπλᾶ, ὥσπερ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ἀλλ' ὡς μῆγμα τῶν ὁμοιομερῶν. Ὑπολαμβάνει δηλαδὴ ἕκαστον τούτων ἄθροισμα ἀοράτων ὁμοιομερῶν. Ὡστε ὁ

μὲν Ἐμπεδοκλῆς καὶ οἱ Ἀτομικοὶ ἐγέννων πᾶν ὀργανικὸν ἐκ τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἀτόμων, ὁ δὲ Ἀναξαγόρας τὸ ἀνάπαλιν γεννᾷ τὰ στοιχεία ἐκ τῶν συστατικῶν μερῶν τῶν ὀργανικῶν. Ἀπὸ δὲ τῶν ἀτόμων διακρίνονται τὰ σπέρματα ἢ ὁμοιομερῆ αὐτὸ μόνον διότι ταῦτα ἔχουσιν ὁρισμένην ποιότητα, ἀλλὰ καὶ διότι εἰσὶ διαίρετά. Καὶ πρὸς τὴν ἄλλην δ' ἀρχὴν τῶν Ἀτομικῶν, τὸν κενὸν χῶρον, διαμάχεται σφοδρῶς ὁ Ἀναξαγόρας· προσεπάθει δὲ ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀνυπαρξίαν τοῦ κενοῦ καὶ διὰ πειράματος· ἐστρέβλου ὁ Ἀναξαγόρας τοὺς ἀσκούς, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ἐναπελάμβανε τὸ ἀέρα ἐν ταῖς κλεψύδραις δεικνύων ὅτι ἔστι τι ἰσχυρὸν ὁ ἀήρ. Ὁ Ἀναξαγόρας ὑποτίθησι τὸν κόσμον ἐκ τῶν ὁμοιομερειῶν οὕτω πως γενόμενον.

Κ ο σ μ ο γ ο ν ί α. Ἐὰν ἄπειρα κατὰ τε τὸ πλῆθος καὶ τὴν σμικρότητα χρήματα ἢ σπέρματα ἦσαν ὁμοῦ πάντα («ὁμοῦ πάντα χρήματα ἦν»). Πάντων δ' ὁμοῦ ὄντων, οὐδὲν ἦτο ἐνδὲλον ὑπὸ σμικρότητος, οὐδὲ τὸ χρῶμα αὐτῶν διεκρίνετο· διότι ἐκώλυεν ἡ σύμμιξις ἀπάντων τῶν χρημάτων, ἦτοι τοῦ ὑγροῦ καὶ τοῦ ξηροῦ καὶ τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ καὶ τοῦ λαμπροῦ καὶ τοῦ ζοφεροῦ καὶ τῆς ἐνυπαρχούσης πολλῆς γῆς καὶ τῶν ἀπείρων τὸ πλῆθος σπερμάτων, ἅτινα οὐδεμίαν εἶχον πρὸς ἄλληλα ὁμοιότητα. Οὕτω δὲ ἦσαν ἐν τῷ σύμπαντι πάντα τὰ χρήματα ἓν. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἐν τῷ παντὶ πανσπερμίας προῆλθεν ὁ ἐν τάξει καὶ ἁρμονίᾳ καμπαίκιλος οὗτος κόσμος διὰ τῆς κινήσεως. Ἀλλὰ τίς ὁ δούς τὴν κίνησιν; Ἄρα γε ἡ φιλία καὶ τὸ νεῖκος τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἢ τὸ κενὸν καὶ τὸ βάρος τῶν ἀτόμων τοῦ Λευκίππου; Οὐχί· ἐκ τοιαύτης τυφλῆς κινήσεως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσέλθῃ ἡ σκοπιμότης τοῦ κόσμου. Ἡ σκοπιμότης μόνον ὑπὸ σκοπίμου κινήσεως δυνατόν νὰ προκύψῃ. Τὴν κίνησιν ἔδωκεν ὁ νοῦς. Ὁ δὲ νοῦς οὗτος τοῦ Ἀναξαγόρου ἐστὶν ἄπειρον, αὐτοκρατὲς καὶ μέμικται οὐδενὶ χρήματι, ἀλλὰ μόνος αὐτὸς ἐξ ἐωυτοῦ ἐστι. Ἔστι δὲ λεπιότατόν τε πάντων χρημάτων καὶ καθαρώτατον καὶ γνώμην γε περὶ παντὸς πᾶσαν ἴσχει καὶ ἰσχύει μέγιστον. Οὗτος λοιπὸν ὁ ἄπειρος καὶ αὐτοκρατὴς καὶ ἀμιγῆς καὶ αὐτοτελής καὶ λεπτότατος καὶ καθαρώτατος καὶ παγγνώστης καὶ ἰσχυρότατος νοῦς κρατεῖ πάντων ὅσα ψυχὴν ἔχει καὶ τῶν μειζόνων καὶ τῶν ἐλασσόνων καὶ τῆς συμπάσης περιστροφικῆς κινήσεως (περιχωρήσιος) αὐτὸς

ἐκράτησε καὶ ἔδωκε τὴν πρώτην περιστροφικὴν κίνησιν. Καὶ πρῶτον μὲν ἤρξατο ἡ περιστροφικὴ κίνησις ἀπὸ μικροῦ, χωρεῖ δὲ πλεον καὶ ἢ ἀ χωρήσῃ ἐπὶ πλεον. Ἡ δὲ περιχώρησις αὕτη ἐπήνεγκε τὸν ἀποχωρισμὸν καὶ τὴν σύμμειξιν τῶν σπερμάτων· καὶ ἀποχωρίζονται λοιπὸν ἀπὸ τοῦ ἀραιοῦ τὸ πυκνὸν καὶ ἀπὸ τοῦ ψυχροῦ τὸ θερμὸν καὶ ἀπὸ τοῦ ζοφεροῦ τὸ λαμπρὸν καὶ ἀπὸ τοῦ διεροῦ τὸ ξηρὸν. Ἡ ἀπόκρισις δ' αὕτη καὶ σύμμειξις δὲν γίνεται τυχαίως, ἀλλὰ σκοπίμως ἕτε ὑπὸ τοῦ νοῦ γινομένη. Πάντα, λέγει, νόος ἔγνω καὶ τὰ συμμογόμενά τε καὶ ἀποκρινόμενα καὶ διακρινόμενα· πάντα νόος διεκόσμησε «καὶ ὅκοῖα ἔμελλεν ἔσεσθαι καὶ ὅκοῖα ἦν καὶ ἴσσοι νῦν ἔστι καὶ ὅκοῖα ἔσται καὶ τὴν περιχώρησιν ταύτην, ἣν νῦν περιχωρεῖ τά τε Ἴστρα καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ ὁ ἀῆρ καὶ ὁ αἰθήρ οἱ ἀποκρινόμενοι». Ἡ δὲ ταχύτης αὐτῶν οὐδεμίαν ἔχει σύγκρισιν πρὸς τὰ ἐν ἀνθρώποις κινούμενα· ἡ ταχύτης ἐπέφερε βίαν, ὑπὸ δὲ τῆς βίας καὶ ταχύτητος κινούμενα ἀπεκρίνοντο. Ἄφ' οὗ δὲ ἤρξατο ὁ νοῦς νὰ κινή, πάντα τὰ ὑπ' αὐτοῦ κινηθέντα διεκρίθησαν, κινουμένων δὲ καὶ διακρινομένων, ἡ περιχώρησις πολλῶ μᾶλλον ἐποίει διακρίνεσθαι. Καὶ κατὰ πρῶτον διεκρίθησαν εἰς δύο ἐναντίας ἀλλήλοις μοίρας, ἐξ ὧν ἡ μὲν περιλαμβάνουσα τὸ πυκνὸν καὶ τὸ διερὸν καὶ ψυχρὸν καὶ τὸ ζοφερὸν ἐνθάδε συνεχώρησαν, ἐνθα νῦν ἡ γῆ ἐστίν, ἡ δὲ περιλαμβάνουσα τὸ τ' ἀραιὸν καὶ τὸ θερμὸν καὶ τὸ ξηρὸν καὶ τὸ λαμπρὸν ἐξεχώρησεν εἰς τὰ πρῶσω τοῦ αἰθέρος. Ἡ, ὡς λέγει ὁ Διογένης, τὰ μὲν βαρέα τῶν σωματικῶν κατέσχεον τὸν κάτω τόπον, τὴν γῆν, τὰ δὲ κοῦφα τὸν ἄνω, τὸ πῦρ, τὸν αἰθέρα (¹), τὸ δὲ ὕδωρ καὶ ὁ ἀῆρ κατέλαβον τὸν μέσον τόπον (²).

Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παραχθῶμεν ἐκ τῆς ἀπ' ἀλλήλων διακρίσεως ταύτης τῶν στοιχείων καὶ νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι αὐξάνεται καὶ ἐλαττοῦται ἡ ὑποκειμένη οὐσία. ἀνωσκειν χοή, λέγει ὁ Ἀναξαγόρας, ὅτι πάντα οὐδὲν ἐλάσσω εἶσιν οὐδὲ πλέω· οὐ γὰρ ἀνυστὸν πάντων πλέω εἶναι, ἀλλὰ πάντα ἴσα αἰεῖν·

(¹) Πῦρ καὶ αἰθέρα τὸ αὐτὸ λέγει ὁ Ἀναξαγόρας Ἀ ρ ι σ τ. περὶ αὐρ. Γ', 3, 1. 3. Μετεωρ Δ', 3. Β', 9.

(²) Διογ. Β', 8. Mullach Ἀναξαγ. Ἀπόσπ. 8.

Θνήσκει δ' οὐδέν τῶν γιγνομένων
 διακρινόμενον ἄλλο πρὸς ἄλλου
 μορφήν ἑτέραν ἐπέδειξεν». (1)

Μὴ δέ τις ὑπολάβῃ ὅτι ὁ ἀπυχωρισμὸς τῶν σπερμάτων γίνεται τέλειος διότι πᾶν παντὸς μοῖραν μετέχει· ἀντὶ παντί, λέγει ὁ Ἀναξαγόρας, παντὸς μοῖρα ἔνεστι. Τοῦτο δ' ἐκφράζει καὶ οὕτως· «Οὐ κεχώριται τὰ ἐν τῷ ἐνὶ κόσμῳ οὐδὲ ἀποκέκοπται πελέκει· οὔτε τὸ θερμὸν ἀπὸ τοῦ ψυχροῦ, οὔτε τὸ ψυχρὸν ἀπὸ τοῦ θερμοῦ». Ἦτοι ἐν πᾶσι ταῖς συμμιγνυμένοις ἐνυπάρχουσι πολλά τε καὶ παντοῦτα σπέρματα πάντων χρημάτων καὶ παντοίας ἔχοντα μορφᾶς καὶ χροιάς καὶ ἡδονάς. «Παντάπασι δὲ οὐδέν ἀποκρίνεται οὐδὲ διακρίνεται τὸ ἕτερον ἀπὸ τοῦ ἑτέρου, πλὴν νοῦ». Μόνος ὁ νοῦς δὲν ἐνυπάρχει ἐν παντί, ἀλλ' ἐν τισι μόνον καὶ μόνος αὐτὸς ἀποκρίνεται παντάπασιν. Ὁ νοῦς δ' ἐστὶ πᾶς ὅμοιος καὶ ὁ μείζων καὶ ὁ ἐλάσσων· ἕτερον δ' οὐδέν ἐστιν ὅμοιον οὐδενὶ ἑτέρῳ, εἰ καὶ ἄπειρα ὑπάρχουσιν, ἀλλ' ἕκαστον αὐτῶν ἐστὶ καὶ ἦτα τοιοῦτον, οἷόν εἰσι τὰ πλεονάζοντα ἐν αὐτῷ σπέρματα.

Ὅταν πλεονάζωσιν ἐν τινι τὰ σπέρματα τοῦ λαμπροῦ, ἐστὶ τοῦτο λαμπρόν, ὅταν τὰ τοῦ διεροῦ, διερόν καὶ οὕτως ἐφεξῆς. Οὕτω δ' ἐκ τῆς ἀποκρίσεως τούτων συμπήγνυται ἡ γῆ· διότι ἐκ μὲν τῶν νεφελῶν ἀποκρίνεται ὕδωρ, ἐκ δὲ τοῦ ὕδατος γῆ, ἐκ δὲ τῆς γῆς λίθοι συμπήγνυνται ὑπὸ τοῦ ψυχροῦ.

Εἶτα συνεπάγησαν οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ζῷα, ὅσα ψυχὴν ἔχουσιν, οὐ μόνον ἐν τῷ ἡμετέρῳ πλανήτῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἄλλοις οὐρανόσι σώμασιν, ἐνθα παρεδέχετο ὁ Ἀναξαγόρας ὅτι ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι ἔχοντες, ὡς ἡμεῖς, πόλεις συνωκημέναις καὶ ἔργα κατεσκευασμένα, ὡσπερ καὶ παρ' ἡμῶν, καὶ ὅτι ἔχουσι καὶ αὐτοὶ ἥλιον καὶ σελήνην καὶ τᾶλλα, ὡσπερ παρ' ἡμῶν, καὶ ὅτι φύει αὐτοῖς ἡ γῆ πολλά τε καὶ παντοῦτα, ὧν ποιοῦνται χρῆσιν ἐκεῖνοι συγκομίζοντες τὰ ὠφελιμώτατα (τὰ ἀνήϊστα) εἰς τὴν κατοικίαν αὐτῶν. Καὶ ἡ σελήνη ἔχει κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν οἰκήσεις, ὡς φέρεται παρὰ τῷ Διογένει (Α', 6), καὶ λόφους καὶ φάραγγας.

Ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καὶ πάντα τὰ ἄστρα εἰσὶ λίθοι διάπυροι

(1) Ἀναξ. Ἀπόσπ. Γ4. Ε ὕρ. π. Χρύσ. Ἀπ. 836, 12.

ἀναρπασθέντες ἐκ τῆς γῆς ὑπὸ τῆς εὐτονίας τῆς περιδινήσεως τοῦ αἰθέρος καὶ καταφλεχθέντες ὑπ' αὐτοῦ καὶ οὕτω μεταβληθέντες εἰς ἀστέρας. Ἡ γῆ κατ' ἀρχὰς ἦτο ὑγρὰ καὶ πηλώδης, ἀλλ' ἀπεξηράνθη ὑπὸ τῆς θερμότητος τοῦ ἡλίου, τὸ δ' ὑπολειφθὲν ὑγρὸν ἀπέτελεσε τὴν θάλασσαν, ἣτις ἐστὶ πικρὰ καὶ ἀλμυρὰ διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἡλίου γινομένην ἐξάτμισιν τοῦ λιπαροῦ (¹). Τὸ μέγεθος τοῦ ἡλίου ἐθεώρει μείζον τοῦ τῆς Πελοποννήσου, ἐν δὲ τῇ σελήνῃ παρεδέχετο ὅτι ὑπῆρχόν οἰκῆσεις καὶ λόφοι καὶ φάραγγες. Τὸν γαλαξίαν ἔλεγε συμφώνως τῷ Δημοκρίτῳ, φῶς ἀστέρων τινῶν, μὴ καταλαμπομένων ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Τὰ ἀστρα δῆλα δὴ κατ' Ἀναξαγόραν ἔχουσιν ἴδιον φῶς καὶ ἐπίκρητον τὸ ὑπὸ τοῦ ἡλίου. "Ὅσα μὲν ὁρῶνται ὑπὸ τοῦ ἡλίου, τούτων τὸ ἴδιον φῶς δὲν φαίνεται, ὅταν ἕως ὁ ἥλιος φέρνται ὑπὸ τὴν γῆν καὶ δὲν ὁρᾷ ἕνια τῶν ἀστρων, τότε ταῦτα φαίνουσι τὸ ἴδιον φῶς καὶ τοῦτό ἐστίν ὁ γαλαξίας (²).

Τοὺς κομήτας ὑπελάμβανε «σύνοδον πλανητῶν, φλόγας ἀφιέντων, τοὺς τε διάττοντας οἶον σπινθήρας ἀπὸ τοῦ ἀέρος ἀποπάλλεσθαι» (³).

Οἱ ἄνεμοι γίνονται, λεπτυνομένου τοῦ ἀέρος ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Ἀνακριβῶς διηγεῖται ὁ Διογένης ὅτι αἱ βρονταὶ παράγονται ἐκ τῆς συγκρούσεως τῶν νεφῶν, αἱ δὲ ἀστραπαὶ ἐκ τῆς ἐκτρίψεως τῶν νεφῶν. Τοῦ Ἀναξαγόρου ἡ γνώμη κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἐστὶν ὅτι ἀστραπή μὲν ἐστὶ πυρὸς διάλαμψις, βροντὴ δὲ πυρὸς σβέσις. Τὸ δὲ πῦρ τοῦτό ἐστὶν αἰθὴρ κατενεχθεὶς ἄνωθεν κάτω. Ὡς δὲ φαίνεται οὕτω καὶ γίνεται, πρῶτον δὴλ. ἡ ἀστραπή καὶ ὕστερον ἡ βροντὴ (⁴).

"Ὅταν ἐμπέσῃ αἰθέριον μέρος εἰς ἀερῶδες, παράγεται ψόφος καὶ οὗτος ἀποτελεῖ τὴν βροντὴν, καὶ χρῶμα ἐν τῇ μελανίᾳ τοῦ νεφελώδους καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἀστραπήν, ἐὰν δὲ τὸ παραγόμενον φῶς ὑπάρχῃ πολὺ καὶ μέγα, τότε συνίσταται ὁ κεραυνὸς διὰ δὲ

(¹) Π λ ο υ τ. Ἀρ. Γ', 16. Ἰ π π ο λ. Δίρ. Ἐλεγχ. σελ. 14. Διογ. Β', 8.

(²) Ἀ ρ ι σ τ. Μετεωρ. Δ', 8. Διογ. Β', 9. Ὀ λ υ μ π ι ο δ. εἰς Ἀριστ. Μετεωρ. σ. 15, ε. γ. 16, α. Ἰ π π ο λ. Κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἔλεγχος σ. 18 ἐκδ. Miller.

(³) Διογ. Β', 9.

(⁴) Ἀ ρ ι σ τ. Μετεωρ. Β', 1. 369, 6, 12. 370, α, 23. Περὶ κεραυνοῦ, τυφῶνος, πρηστιῆρος ὄρα Π λ ο υ τ. Ἀρ. Γ', γ', 3.

τοῦ πολυσωματιωτέρου πυρός παράγεται ὁ τυφών, διὰ δὲ τοῦ νεφελουειδοῦς ὁ πρηστήρ (¹).

Ἡ χάλαζα ἐκ τῶν ἀνκθυμιάσεων, αἵτινες θερμικινόμενοι ὑπὸ τοῦ ἡλίου ἀνέρχονται εἰς τὰ ὕψη, ἔνθα ψύχονται (²).

Ἡ Ἴρις ἐστὶ κατ' Ἀναξαγόραν ἀνάκλασις ἀπὸ νέφους πυκνοῦ τῆς ἡλιακῆς περιφεγγείας, ἴσταται δὲ διὰ παντός καταντικρὸ τοῦ κατωπτρίζοντος αὐτοῦ ἀστέρος. Ὁμοίον ἐστὶ καὶ τὰ καλούμενα παρήλια, τὰ κατὰ τὸν Ἰόντον γινόμενα.

Οἱ ποταμοὶ τρέφονται ἐκ τε τῶν ὑετῶν καὶ τῶν ὑπογείων ὑδάτων.

Τοῦ Νείλου αἱ πλήμμυραι πηγάζουσιν ἐκ τῆς τήξεως τῆς χιόνος τῶν Αἰθιοπικῶν ὄρεων (³).

Οἱ σεισμοὶ προέρχονται ἐκ τῆς ἐμπτώσεως τοῦ αἰθέρος εἰς τὰ κάτωθεν τῆς γῆς κοῖλα διαστήματα. Τὴν γῆν δέχεται δῆλα δὴ ὁ Ἀναξαγόρας πλατεῖαν καὶ ἐποχουμένην τῷ ὑποκειμένῳ ἀέρι καὶ μένουσαν ἔνθα ἐστὶ. Ἀλλ' ἡ γῆ ἐστὶ κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν πᾶσα σαρφή, ἥτοι ἔχει σπογγώδη κοιλώματα. Καὶ τὰ μὲν τῆς ἀνω ἐπιφανείας κοιλώματα, ἐφ' ἧς ἡμεῖς κατοικοῦμεν, ἔχουσι συναλειφθῆ ὑπὸ τοῦ ἄμβρου, τὰ δὲ τῆς κάτωθεν μένουσι φυσικῶς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ αἰθὴρ φύσει φέρεται πρὸς τὰ ἀνω τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς, ἐμπίπτει κατὰ τὴν ἀνοδὸν εἰς τὰ κοῖλα καὶ σαρφὰ τῆς γῆς καὶ μὴ εὐρίσκων διέξοδον κινεῖ αὐτήν (⁴).

Ἡ γῆ κεῖται ὡς πλᾶξ ἐν τῷ μέσῳ, τὰ δὲ ἄστρα ἐφέροντο κατ' ἀρχὰς Ουλοειδῶς, ὥστε ὁ πόλος ἐφζίνετο κατὰ κορυφήν τῆς γῆς, ὕστερον δέ, ἀφ' οὗ συνέστη ὁ κόσμος καὶ ἐξήχθησαν ἐκ τῆς γῆς τὰ ζῶα, ἔλαβέ πως ἔγκλισιν ὁ κόσμος ἐκ τοῦ αὐτομάτου εἰς τὸ μεσημβρινὸν αὐτοῦ μέρος· ἵσως ὑπὸ προνοίας, προστίθησιν ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις Β', 8, ἵνα ἂ μὲν τινα ἀαίκητα γένηται, ἃ δὲ οἰκητὰ μέρη τοῦ κόσμου, κατὰ ψύξιν καὶ ἐκπύρωσιν καὶ εὐκρασίαν.

(¹) Π λ ο υ τ. Ἀρεσκ. Γ', γ', 3.

(²) Ἀ ρ ι σ τ. Μετεωρ. α. 348, ε, 11.

(³) Π λ ο υ τ. Ἀρεσκ. Δ', α', 3.

(⁴) Ἀ ρ ι σ τ. Μετεωρ. Β', 7. Ἀ λ ε ξ. ρ. 106, β. Ἰ π π ο λ ο υ τ. Ἐλεγχ. σ. 15. Π λ ο υ τ α ρ. Ἀρεσκοντα Γ', 15. Δ ι ο γ. Β', 9.

Ἡ τάξις τῶν ἀπὸ τῆς γῆς ἀπομακρυσμένων οὐρανίων σωμάτων ἐστὶ καὶ παρὰ τῷ Ἀναξαγόρῳ ὡς καὶ παρὰ τοῖς πρὸ αὐτοῦ. Ἦτοι πρώτη ἔρχεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ σελήνη, εἶτα ὁ ἥλιος· ἀλλ' ἐδέχεται ὅτι μεταξύ γῆς καὶ σελήνης ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ἀόρατα τοῖς ἀνθρώποις οὐράνια σώματα. Ἐκ τούτων δὲ καὶ ἐκ τῆς σκιάς τῆς γῆς ἠρμῆνευσεν ὁ Ἀναξαγόρας τὰς ἐκλείψεις τῆς σελήνης. Τὰς δὲ τοῦ ἡλίου ἐκ τῆς διχάσεως τῆς σελήνης μεταξύ γῆς καὶ ἡλίου. Τὸν ἥλιον ἐθεώρει μείζονα ἢ ὅσος φαίνεται, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀκριβῆ τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ μεγέθους ἔννοιαν.

Τὸ ὅτι τὸ ἴδιον φῶς τῆς σελήνης φαίνεται σκιερὸν, ὡς π. χ. ἐν ταῖς ἐκλείψεσι τῆς σελήνης δεικνύεται, ἠρμῆνευσεν ἐκ τοῦ ὅτι ἡ σελήνη ἐστὶ σῶμα γεῶδες. Τὸ δὲ σύνηδες φῶς αὐτῆς ἐθεώρει προερχόμενον ἐκ τοῦ ἡλίου. Εἰ καὶ μὴ ἀνεκάλυψε τοῦτο πρῶτος ὁ Ἀναξαγόρας, διότι ὁ Πικραμένιδης ἤδη ἔλεγε τὴν σελήνην

νυκτιφάες περὶ γαῖαν ἀλώμενον ἀλλότριον φῶς

καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς συγχρόνως τῷ Ἀναξαγόρῳ τὰ αὐτὰ ἐδίδασκε περὶ τοῦ φωτός τῆς σελήνης, ἀλλ' ὅμως αὐτός ἐστιν ἐκ τῶν πρώτων τῶν εἰσαγαγόντων εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν γνῶσιν ταύτην. Οὕτως ὁ Πλάτων ἐν Κρατύλῳ 409 Α. λέγει, «ὁ ἐκεῖνος (ὁ Ἀναξαγόρας) νεωστὶ ἔλεγεν, ὅτι ἡ σελήνη ἀπὸ τοῦ ἡλίου ἔχει τὸ φῶς».

Τὴν ἐτήσιον πορείαν τοῦ ἡλίου καὶ τὴν μηνιαίαν τῆς σελήνης φαίνεται ὅτι ἠρμῆνευσεν ἐκ τῆς ἀντιστάσεως τοῦ διωκόμενου ὑπὸ τῶν σωμάτων τούτων κατὰ τὴν φοράν αὐτῶν ἀέρος. Τούτου δ' ἔνεκα ἡ σελήνη συχνότερον τοῦ ἡλίου στρέφει, διότι ὁ μὲν ἥλιος διὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ θερμότητος καλλίστησιν ἀρκιότερον τὸν πρὸ αὐτοῦ ἀέρα καὶ ἐπομένως ἐλάσσονα εὐρίσκει ἀντίστασιν, ἡ δὲ σελήνη μείζονα διὰ τὸν ἀντίθετον λόγον.

Τῶν ἀστέρων, δικτύρων λίθων ὄντων, δὲν αἰσθανόμεθα τὴν θερμότητα διὰ τὴν ἀπόστασιν καὶ διὰ τὸ ψῦχος τοῦ περιέχοντος αὐτούς. Ὡς ἡ σελήνη ἔχει καὶ οὗτοι διπλοῦν φῶς, ἴδιον καὶ ἡλιακόν. Ἡ κίνησις αὐτῶν γίνεται ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς. Σύνοδος πολλῶν πλανητῶν παρέχει τὸ φαίνόμενον τῶν κομητῶν.

Πέρα τοῦ ἡμετέρου κόσμου ἐκτείνεται τὸ ἄπειρον, ἐξ οὗ διὰ τῆς αἰείπουτε προχωρούσης περιδινήσεως ἐνκολλαμβάνονται αἰείπουτε μέρη.

εἰς τὸν ἡμέτερον κόσμον. Τοῦτο δὲ τὸ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου ἄπειρον ἀτρεμίζει, διότι στηρίζει αὐτὸ ἐαυτό, γῶρος δέ, ἐν ᾧ ἢ ἐδύνατο νὰ κινηθῆ, δὲν ὑπάρχει.

Ἐντεῦθεν γίνεται δῆλον ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἐνὰ κόσμον καὶ οὐχὶ πολλὰ κοσμικὰ συστήματα εἶχεν ἐν νῶ (¹), ὡς ὁ Schaubach λέγεται (²) στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ δεκάτου Ἀποσπάσματος, ὅπερ οὐδυνόσε ἄλλοτε (³) πιθανῶς ἀναφέρεται ἢ εἰς τὴν σελήνην. Ἐπίσης ἠμικτημένη ἐστὶ καὶ τοῦ Σιμπλικίου ἡ γνώμη, ἢ ἀκολουθοῦσιν ὁ Ritter, ὁ Brandis, ὁ Schleiermacher, λέγοντες ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας δὲν πιστεύει εἰς τὴν θεωρίαν αὐτοῦ, ὅτι ὁ κόσμος ἐν ὀρισμένῳ χρόνῳ ἔλαβεν ἀρχὴν, διότι καὶ τοῦ κόσμου ἡ ὕλη καὶ ἡ κοσμοποιὸς δύναμις ὑπῆρχον κατ' αὐτὸν ἀνάρχως. Ὁ Ἀναξαγόρας διδάσκει τὴν τοῦ κόσμου ἀρχὴν μετὰ θετικότητος, ἀξιοπιστότατοι δὲ καὶ ὀξυνοῦσται φιλόσοφοι, οἷοί εἰσιν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πύθηνος αὐτως ἐνόησαν τὸν Ἀναξαγόραν (⁴). Ἐπειτα πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ποιῆται λόγον περὶ διαρκυῆς τινος αὐξήσεως τῆς κινήσεως, ἂν μὴ προῦπετίθῃ ἀρχὴν κινήσεως (⁵); Ὁ Ἀναξαγόρας βεβκίως δὲν ἐνεῖδε τὴν δυσχέρειαν, πῶς δύναται ὁ κόσμος νὰ ἔχῃ ἀρχὴν ἐν ὀρισμένῳ χρόνῳ, ὅτε ἐνθῆν μὲν πάντα ἦσαν ὁμοῦ καὶ ἡρέμουν τὸν ἄπειρον χρόνον, ἐνθῆν δὲ ἡ κοσμοποιὸς δύναμις, ὁ νοῦς, ἐστὶν αἰώνιος.

Γένεσις τῶν ἐμψύχων ὄντων. Ἐὰ ζῷα ἐγένοντο ἐξ ὕγρου καὶ θερμοῦ καὶ γεώδους, πεσόντων εἰς αὐτὰ τῶν σπερμάτων ἐκ τοῦ αἰθέρος, ὕστερον δὲ καὶ ἐξ ἀλλήλων (⁶). Καὶ τὸ μὲν εἰς τόκον σπέρμα παρέχει τὸ ἄρρεν φῶλον, τὸ δὲ θῆλυ παρέχει μόνον τὸν τόπον. Καὶ ἡ ἐναντίωσις δὲ τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεος ὑπάρχει ἐν αὐτῷ τῷ γεννῶντι ἄρρενι· διότι τὸ μὲν ἄρρεν προέρχεται ἐκ τῶν δεξιῶν, τὸ δὲ θῆλυ ἐκ τῶν ἀριστερῶν. Καὶ ἐν τῇ ὕστερα τὰ μὲν ἄρρενα ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς δεξιοῖς αὐτῆς, τὰ δὲ θήλεα ἐν ταῖς ἀριστεροῖς, διότι τὰ ἐκ τῶν δεξιῶν εἰς τὰ δεξιὰ τῆς μήτρας μέρη καταβάλλονται, τὰ δὲ ἐκ

(¹) Πρὸλ. καὶ Σ τ ο β. Ἐκλ. I, 496.

(²) Anaxagorae Clazom. Fragmenta κ τ λ. Sp 2. 1827 σ. 119 κ. ἐφ.

(³) Ἴδς Zeller αὐτόθι I⁴, 901.

(⁴) Ἀ ρ ι σ τ ο τ. Φυσ. I⁴, 1. 250, 6, 24. Σ ι μ π. Φυσικ. 273, α. ο.

(⁵) Zeller ἐνθ. ἀνωτ. I⁴, 899.

(⁶) Δ ι ο γ. Β' 6.

τῶν ἀριστερῶν εἰς τὰριστερά, ἐὰν δ' ἐπαλλαγῶσι τὰ τῆς καταβολῆς, γίνονται θήλας (¹). Κατὰ τοῦτο μὲν συμφωνεῖ ὁ Ἀναξαγόρας τῷ Ἐμπεδοκλεῖ καὶ Παρμενίδῃ, ἐν δὲ τοῖς περὶ γενέσεως τῶν ζῴων τῷ Ἀναξιμάνδρῳ, Παρμενίδῃ, Δημοκρίτῳ καὶ Διογένει τῷ Ἀπολλωνιάτῃ (ἴδε τὴν β' σημ. σελ. 907 τοῦ Zeller). Πάντα τὰ ἔμψυχα καὶ τὰ ἐλάσσονα καὶ τὰ μείζονα κυβερνοῦνται ὑπὸ τοῦ νοῦ. Ὁ δὲ νοῦς τοῦ Ἀναξαγόρου ἐστὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ταῦτόν τῆ ψυχῆ· διότι ψυχὴν λέγει ὁ Ἀναξαγόρας τὴν κινητικὴν δύναμιν. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τοῦ αἰθέρος ἔχει τὴν καταγωγὴν ἡ ψυχὴ, δὲν ἐπιστρέφει κατὰ τὴν διάλυσιν τοῦ σώματος εἰς τὴν γῆν «ὡς τὰ ἐκ γῆς φύνητα», ἀλλ' εἰς τὸν οὐρανόν. Διὸ λέγει ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρου Πύριπίδης:

«Χωρεῖ δ' ὀπίσω

τὰ μὲν ἐκ γαίης φύνητα εἰς γαῖαν.

τὰ δ' ἀπ' αἰθερίου βλασιόνητα γονῆς

εἰς οὐράνιον πάλιν ἦλθε πόλον» (²).

Πάντα τὰ ζῶα ἀναπνέουσιν, οἱ δὲ ἰχθύες καὶ τὰ ὕστρεα, ἔταν ἀφῶσι τὸ ὕδωρ διὰ τῶν βραγχίων, ἔλκωσι τὸν ἐν στόματι γινόμενον ἀέρα καὶ ἀναπνέουσι (³). Καὶ τὰ φυτὰ ἀναπνέουσι κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν (⁴), ἔτι δὲ ἔχουσι καὶ νοῦν καὶ γνῶσιν (⁵). Ὅτι δὲ κινουῦνται ἐπιθυμῶν καὶ ὅτι ἐπομένως αἰσθάνονται καὶ λυποῦνται καὶ ἡδονταὶ ἐξῆγεν ὁ Ἀναξαγόρας ἐκ τῆς ἀπορροῆς τῶν φύλλων καὶ τῆς αὐξήσεως αὐτῶν (⁶). Ἐὰν δὲ φυτὰ ἐγένοντο ἐκ τῶν σπερμάτων, ἄτινα κατέπεσον ἐκ τοῦ ἀέρος σὺν τῷ ὕδατι. Ἐφρόνει δὲ ὅτι ὁ ἀήρ εἶχε σπέρματα πάντων. Ἡ δὲ ὑγρότης τῶν φυτῶν πηγάζει ἀπὸ τῆς γῆς καὶ διὰ τοῦτο εἶπε πρὸς Λεχίνεον, ὅτι ἡ μὲν γῆ μήτηρ ἐστὶ τῶν φυτῶν, ὁ δὲ ἥλιος πατήρ (⁷). Ὁ ὕπνος γίνεταί κατὰ κόπον τῆς σωματι-

(¹) Ἀριστοτ. περὶ γενέσε. Δ', 1. Φιλοπ. εἰς τοῦτο τὸ χωρίον σ. 83, 6. Πλοουτ. Ἀρ. Β', 7. Διογ. Β', 9. Ἰππολ. Δίρ. ἐλεγχ. 2. 15.

(²) Πύριπ. Χρυσίππ. Ἀπ. 836 στιχ. 8.

(³) Ἀριστοτ. περὶ ἀναπνοῆς 2.

(⁴) Ἀριστοτ. περὶ φυτῶν I, 2.

(⁵) Λύττιθι I. I.

(⁶) Ἀριστοτ. περὶ ψυχῆς I, 2. Πλοουτ. φυσ. αἰτ. Α', 1.

(⁷) Ἀριστοτ. περὶ φυτῶν I, 2. Θεοφρ. ἱστορ. φυτ. III, 2.

κῆς ἐνεργείας καὶ σωματικόν ἐστὶ τὸ πάθος καὶ οὐ ψυχικόν (¹).

Τῶν ὀξέων νοσημάτων αἰτίαν ὑπολαμβάνει ὁ Ἀναξαγόρας τὴν χολήν· διότι ἀφθονοῦσα ἀπορραίνει πρὸς τε τὸν πνεύμονα καὶ τὰς φλέβας καὶ τὰ πλευρά (²).

Περί γνῶσεως θεωρία. Τὸ ζήτημα, πῶς परिζόμεθα τὴν γνῶσιν, τίνι τρόπῳ γινώσκωμεν τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων, ἢ ἐνόμιζέ τις ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας διὰ τῆς ἐφευρέσεως τοῦ νοῦ ἐπραγματεύθη πληρέστατα. Ἄλλ' ὅμως φαίνεται ὅτι δὲν προέβαλεν ἑαυτῷ τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ διὰ τοῦτο μικρὰς τινὰς καὶ ἀσυνδέτους περὶ τοῦ ζητήματος εὐρίσκωμεν παρ' αὐτῷ νύξεις.

Εἰς τὰς αἰσθήσεις δὲν παρέχει πολλὴν πίστιν θεωρῶν αὐτὰς ἀσθενεῖς. « Ὑπὸ ἀφαιρότητος αὐτῶν », λέγει, « οὐ δυνατοί ἐσμεν κρίνειν τὰληθές » (³). Τῆς ἀδυναμίας καὶ ἀναξιοπιστίας αὐτῶν ἀπόδειξιν ἐπήγετο τὸ ὅτι τὴν παρὰ μικρὸν ἐξαλλαγὴν τῶν χρωμάτων δὲν αἰσθάνεται ὁ ὀφθαλμῆς. Πάν π. χ. λάβωμεν δύο χρώματα μέλαν καὶ λευκὸν καὶ παρεγγέωμεν ἔπειτα ἀπὸ τοῦ ἑτέρου εἰς τὸ ἕτερον χρῶμα κατὰ σταγόναν, δὲν θὰ δυνηθῆ ἰὰ διακρίνη τὰς παρὰ μικρὸν μεταβολάς, εἰ καὶ αὗται ὑπάρχουσιν ὅλως φυσικαὶ καὶ ἀναμφισβήτηται. Τῆς τῶν ἀδήλων καταλήψεως κριτήρια ἔλεγε τὰ φαινόμενα, ἢτοι ἐφράνει ὅτι ἐκ τῶν εἰς τὴν αἴσθησιν φαινόμενων ἀναγόμεθα εἰς τὴν κατανόησιν πῶν ἀφανῶν ἡμῶν καὶ ἀδήλων (Σέξτ. Ἐμ. π. αὐτ. VII, 140).

Τοῖς φαινομένοις ἀντετίθει τὰ νοούμενα· ὅτι ἡ χιών ἐστὶν ὕδωρ πεπηγός, τὸ δὲ ὕδωρ ἐστὶ μέλαν καὶ ἡ χιών ἄρα μέλαινα ἐστὶν. Οὐχὶ λοιπὸν αἱ αἰσθήσεις καθ' ἑαυτάς, ἀλλ' ὁ νοῦς διὰ τῶν αἰσθήσεων παρέχει ἡμῶν τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων γνῶσιν. Καὶ δὲν διασαφηνίζει μὲν αὐτὸς ὁ Ἀναξαγόρας τὴν σχέσιν τῶν αἰσθήσεων πρὸς τὸν νοῦν οὐδέ φαίνεται προβαλὼν ἑαυτῷ τοιοῦτον ζήτημα, ἀλλὰ δεικνύεται ἐκ τῶν ἐκφράσεων αὐτοῦ ὅτι τοιοῦτόν τι νοεῖ. Καὶ εἰς τὰς ἀληθεῖς τῶν ὄντων οὐσίας, τὰ σπέρματα ἢ ὁμοιομερῆ, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀνήχθη. Ἢ μὲν αἰσθήσεις παρεῖχεν αὐτῷ παικιλίαν φαινο-

(¹) Π λ ο υ τ. Ἄρ. Ε', κς', 3.

(²) Ἀ ρ ι σ τ. περὶ ζώων μορίων Δ', 2. 677, 2, 5.

(³) Σ ε ξ. Π. Μαθ. VII, 90.

μένων, ταῦτο δὲ προήγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν ἔννοιαν, ὅτι καὶ τὰ στοι-
χεῖα, ἐξ ἧν προέρχονται τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα ταῦτα ὄντα, ἀνάγκη
να ὑπάρχωσι πολλά. Ὡστε ὁ νοῦς, ὃς πάντα ἔγνω καὶ τὰ συμ-
μισγόμενά τε καὶ ἀποκρινόμενα, ὃς πάντων κρατέει, ὅσα ψυχὴν ἔχει
καὶ μέζω καὶ ἐλάσσω, αὐτός ἐστι καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ γνωστικὴ
ἀρχή, εἰς αὐτὸν ὡς εἰς ἀρχὴν ἀνάγει καὶ πάσας τὰς αἰσθήσεις⁽¹⁾. Ἦν
νοῦν δὲ λέγει ψυχὴν. Ψυχὴ κατ' αὐτὸν ἐστὶν ἡ κινῦσα. Ἐπειδὴ δὲ
πάσης κινήσεως ἀρχὴ ὁ νοῦς ἐστι, νοῦν ἄρα καὶ ψυχὴν ταυτίζει ὁ
Ἀναξαγόρας⁽²⁾. Ἀλλ' ἀκριβέστερόν τι περὶ τοῦ νοῦ ὡς γνωστικῆς
ἀρχῆς οὐδὲν εἶπεν ὁ Ἀναξαγόρας. Περὶ δὲ τῆς αἰσθήσεως ἔχομεν
γνώμιας αὐτοῦ τὰς ἑξῆς.

Ὁ Ἀναξαγόρας δὲν ἀκολουθεῖ τῇ ἀρχῇ τοῦ Παρμενίδου, Ἐμπε-
δοκλέους καὶ Πλάτωνος, καθ' ἣν τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ γινώσκειται,
ἀλλὰ τῇ ἐναντίᾳ, ἣ καὶ ὁ Ἡράκλειτος, ὅτι δῆλα δὴ τῷ ἐναντίῳ ἡ
γνώσις. Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ταύτης ἔλεγεν ὅτι τὸ ὅμοιον
μένει ἀπκλῆς ὑπὸ τοῦ ὁμοίου καὶ ὅτι πᾶσα αἰσθήσις μετὰ πόνου γί-
νεται⁽³⁾, ὑπερ δὲν οὐ συνέδκινεν, ἂν ἡ αἰσθήσις τῷ ὁμοίῳ ἐγίνετο.
Ὡς ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐφρόνει ὅτι τὰ ἐκτὸς ἡμῶν διὰ τῶν ἐν ἡμῖν ὁμοίων
αἰσθάνομεθα, οὕτω πρὸςθεύει καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ὅτι τὰς ἐκτὸς ἡμῶν
ὁμοιομερείας αἰσθάνομεθα διὰ τῶν ἐν ἡμῖν ἐναντίων ἐκείναις· διότι
πάντα ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν, ἀφ' οὗ δὴ «ἐν παντὶ παντὸς μοῖρα ἔνε-
σι». Συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς ταύτας ἠρμήνευεν ὁ Ἀναξαγόρας
τὴν ὄρασιν. Ὁρῶμεν, λέγει, διὰ τῆς ἐν τῇ κόρῃ γινομένης ἐμφάσεως
ἐμφκίνονται δὲ τὰ πράγματα οὐχὶ ἐν τῷ ὁμόχρῳ ὀφθαλμῷ, ἀλλ'
ἐν τῷ διαφόρῳ κεχρωματισμένῳ. Οὕτως ὀρῶμεν τὴν ἡμέραν, διότι
τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ὑπάρχει διάφορον τοῦ χρώματος τοῦ ὀφθαλμοῦ,
δὲν ὀρῶμεν δὲ τὴν νύκτα, διότι ἡ νύξ ἐστὶν ὁμόχρους τῷ ὀφθαλμῷ,
ἐπομένως οὐδεμίαν αἰσθήσιν ποιεῖ. Ἡ δ' ἐμφκίσις γίνεται ἀπὸ τοῦ
ἰσχυροτέρου εἰς τὸ ἀσθενέστερον, ἥτοι τὸ κρατοῦν χροῶμα ἐμφκίνεται

⁽¹⁾ Ἀναξαγόρας ἀρχὴν ποιεῖ πάντων τὸν νοῦν, λέγει ὁ Θεοφραστος περὶ αἰσθ. 38, ἐν ᾧ ὁ Κλεῖδῆμος ἐδέχετο μόνον περὶ τῆς ἀκοῆς, ὅτι φέρει τὴν αἰσθήσιν εἰς τὸν νοῦν.

⁽²⁾ Ἀριστοτ. περὶ ψυχῆς Δ', 2. Πλάτ. Κρατύλ. σ. 400.

⁽³⁾ Θεοφρ. περὶ αἰσθ. 1, 27. 17. 28. 31. Στ 6. I, 50.

εἰς τὸ ὑποδεέστερον. Ὀμοίως, ἦτοι τῆ ἀρχῆ τοῦ ἐναντίου, ἐρμηνεύει καὶ τὴν ἀφῆν καὶ τὴν γεῦσιν. Αἰσθανόμεθα τὸ γλυκὺ διὰ τοῦ ἐν ἡμῖν ὀξέος καὶ τὸ ὀξύ διὰ τοῦ ἐν ἡμῖν γλυκέος, διὰ τοῦ ἐν ἡμῖν θερμοῦ γινώσκειται τὸ ἐκτὸς ψυχρὸν κ.τ.λ. Ἡ ὄσφρησις συμβαίνει ἅμα τῆ ἀναπνοῆ. Ἀκούομεν, ἐμπίπτοντος τοῦ ψόφου διὰ τοῦ ὠτός εἰς τὸ περιέχον τὸν ἐγκέφαλον ὄστροῦν. Ἦν νύκτα ἢ ἀκοή ἐστὶν ὀξυτέρω, διότι τὴν ἡμέραν θερμαινόμενος ὁ ἀῆρ ὑπὸ τοῦ ἡλίου κινεῖται τρομώδη κίνησιν, ἣτις παράγει σίξιν καὶ ψόφον καὶ καθίστησι τὰς φωνὰς δυσηκούους· τὴν δὲ νύκτα, ἐπειδὴ φθίνει ὁ σάλος αὐτῶν διὰ τὴν ἐκλειψιν τοῦ θερμοῦ, καθίσταται ὁ ἦχος μᾶλλον ἀκουστός. Ἀκόλουθος ἐαυτῷ ἐστὶν ὁ Ἀναξαγόρας ὅταν λέγῃ, ὅτι τὰ μείζω τῶν ζῶων αἰσθητικώτερον καὶ ἀπλῶς ὅτι κατὰ τὸ μέγεθος τῶν αἰσθητηρίων ἐστὶ καὶ ἡ αἴσθησις. Ὅσα μείζων ἐν ἡμῖν μοῖρα τοῦ ἐναντίου πρὸς τὸ αἰσθητόν, τοσούτω καὶ ἡ αἴσθησις ἀκριβεστέρα (1). Ἐν τοῖς περὶ ὄσφρησεως δὲν φαίνεται ἀκόλουθος ἐαυτῷ ὁ Ἀναξαγόρας. Ἐν ᾧ ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ λεπτός ἀῆρ μᾶλλον ἔξει, ἐδυγματίζει ὅτι ὄσφραίνονται ἀκριβέστερον ὅσα ἔλαττοι τὸν πυκνὸν ἀέρα.

Ἐκ τῆς ταπεινῆς γνώμης, ἣν εἶχε περὶ τῆς δυνάμεως τῶν αἰσθησέων (ὅρα ἀνωτέρω), καὶ τινος ἀποφθέγματος συμπεραίνουσί τινες ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἦτο σκεπτικὸς φιλόσοφος. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτου μαρτυρεῖ ὁ δυγματικὸς τρόπος τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀναξαγόρου, τὸ δ' ἀπόφθεγμα, εἰ καὶ μὴ γινώσκωμεν ἐν ποίᾳ σειρᾷ λόγου ἐλέχθη, θεωρητέον μᾶλλον ὡς τις παραίνεσις κατὰ τῆς ἐπιπολαίου τῶν πραγμάτων παρατηρήσεως, διότι ὅσον τις ἀταλαιπώρως ἠθελεν ὑπολάβῃ τὰ ὄντα, τοσοῦτον ἀταλαιπώρος καὶ ἐπιπόλαιος θὰ ὑπάρχη καὶ ἡ περὶ αὐτῶν γνώσις αὐτοῦ. Ὁ δ' Ἀριστοτέλης ἐκ τε τοῦ ἀποφθέγματος τούτου καὶ ἐκ τῆς φράσεως ἐν παντὶ παντός μοῖρα ἔνεστι ἐξάγει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἠρνεῖτο τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιφάσεως. Ἀλλὰ τὸ αὐστηρόν τοῦτο συμπέρασμα κεῖται πολὺ μακρὰν τῆς προθέσεως καὶ διανοήσεως τοῦ Ἀναξαγόρου. Ὁ ἀνὴρ, ὅστις χάριν τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πάντα τ' ἄλλα εἰς οὐδὲν ἐλογίζετο, αὐτὸς οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχη ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως.

(1) Ἴδὲ ἱστορ. τῆς θεωρ. τῆς γνώσεως σ. 122.

Ἡ θικὴ διανόησις. Ὁ Ἀναξαγόρας ἠσχυλήθη μᾶλλον περὶ τὰς πρώτας τῶν ὄντων αἰτίας καὶ τῆς κατὰ σκοπὸν διακόσμησεως αὐτῶν, μᾶλλον περὶ τὴν μεταφυσικὴν ἢ τὴν ἠθικὴν. Διὸ πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα «εἰς τί γέγνηται», αἰς θεωρίαν, εἶπεν, ἡλίου καὶ σελήνης καὶ οὐρανοῦ». Καὶ ἄλλοτε πάλιν πρὸς τὸν εἰπόντα αὐδέν σοι μέλει τῆς παιδείδος»· «εὐφήμει, ἔφη, ἐμοὶ γὰρ καὶ σφόδρα μέλει τῆς παιδείδος» καὶ ἔδειξε τὸν οὐρανόν, ἢ διότι ἐθεώρει τῶν πολιτικῶν σπουδαιότεραν τὴν σπουδὴν τῆς φύσεως, ἢ διότι ἐκεῖθεν κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτοῦ κατάγεται καὶ ἐπομένως ὁ οὐρανός ἐστιν ἡ πατρίς αὐτοῦ⁽¹⁾, ἢ καὶ δι' ἀμφότερα⁽²⁾. Ἦν ἀδιαφορίαν αὐτοῦ πρὸς τὰ ἔξω ἀγαθὰ ἀποδεικνύει τῆς πατρῴας οὐσίας ἢ παραμέλησις⁽³⁾ καὶ τέλος ἢ παραχώρησις αὐτῆς πρὸς τοὺς οἰκείους. Ποίαν δ' ἔννοιαν εἶχε τοῦ εὐδαιμόνους βίου ἀποδεικνύει ἕτερος αὐτοῦ λόγος, ὃν ἐξήνεγκεν ἀερωτηθεὶς τίς ὁ εὐδαιμονέστατος; » Ἐν ᾧ δὲ ὁ ἐρωτῶν προσεδόξα ν' ἀκούσῃ τὸν μέγαν καὶ καλὸν καὶ πλούσιον ταύτης τῆς προσηγορίας ἄξιον, ὁ Ἀναξαγόρας ἀπεκρίνατο «οὐδεὶς ὢν σὺ νομίζεις, ἀλλ' ἄτοπος. ἂν τίς σοι φανείη» νοῶν ἴσως τὸν ἀλύπως ζῶντα καὶ καθαροῦς πρὸς τὸ δίκαιον ἔχοντα ἢ τὸν κοινωνοῦντα θείας τινὸς θεωρίας⁽⁴⁾. Περὶ τῆς σοβαρότητος αὐτοῦ μαρτυρεῖ τὸ φερόμενον (Αἰλ. V. Η. VIII, 13) ὅτι οὐδεὶς εἶδεν αὐτὸν γελῶντα. Καὶ ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους (κεφ. 5) ἀποδίδωσι τὸ σοβαρὸν φρόνημα καὶ τὸν ὑψηλὸν λόγον καὶ τὴν ἄλλην ἐξωτερικὴν σεμνότητα τοῦ μεγάλου τῶν Ἀθηναίων πολιτικοῦ εἰς τὴν μετὰ τοῦ Ἀναξαγόρου ἀναστροφὴν αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετὰ τῆς σεμνότητος καὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἡθους καὶ τῆς σοβαρότητος ταύτης συνηνοῦτο ἀπειρος ἀγάπη πρὸς τοὺς ὁμοίους καὶ φιλάνθρωπία. Ὅτε ἔπνεε τὰ λούστια ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ ἄρχοντες τῶν Λαμψακηνῶν πύλας τιμὰς ἐβούλετο νὰ ἀπονεύμωσιν αὐτῷ, ἐκεῖνος δὲ ἀφείς τὰς δεδομένας τιμὰς ἠτήσατο νὰ ἀφήσωσι τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ἣν ἂν τελευτήσῃ, νὰ παίξωσιν οἱ

(1) Διογ. Β', 18, 7. Ἀριστοτ. Ἠθ. Εὐδ. 1216, α, 10.

(2) Zeller, ἀπόθ. I⁴, 911, 5.

(3) Διογ. Β', 6 καὶ ἔφ.

(4) Ἀριστοτ. Ἠθικ. Εὐδύμ. 1225, 6, 6

παῖδες καὶ νὰ σχολάζωσιν ἀπὸ τῶν μαθημάτων (¹). Διὰ δὲ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ κατέστη παροιμιώδης· «δικαιότερος Ἀναξαγόρου».

Ὅτε δ' ἀνήγγειλαν αὐτῷ ὅτι κατεδικάσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων εἰς θάνατον καὶ ὅτι ἀπέθανον οἱ παῖδες αὐτοῦ, πρὸς μὲν τὴν πρώτην ἀγγελίαν εἶπε· Καὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐμοῦ πρὸ πολλοῦ ἡ φύσις κατεψηφίσατο· περὶ δὲ τῆς τελευταίας τῶν παίδων ὅτι ἐγένωσκον ὅτι ἐγέννησα θνητούς (²). Τὸ πρῶτον ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν Σωκράτην (Διογ. Β', 35), τὸ δὲ δεύτερον καὶ εἰς τὸν Σόλωνα καὶ τὸν Ξενοφῶντα (αὐτόθ. 13). Συνάσθησιν τῆς ἐξουτοῦ ἀξίας μαρτυρεῖ τὸ φερόμενον (Διογ. Β', 10) ὅτι, ἔτε εἶπέ τις αὐτῷ «ἐστεροήθης Ἀθηναίων», «οὐ μὲν οὖν, εἶπεν, ἀλλ' ἐκεῖνοι ἐμοῦ». Πρὸς δὲ τὸν δυσφοροῦντα ὅτι ἐπὶ ξένης τελευτᾷ ἀπεκρίνατο «πανταχόθεν ὁμοία εἶσιν ἢ εἰς Ἄδου κατὰ βασις».

Ταῦτα πάντα σαφῶς καταδεικνύουσι τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα καὶ τὴν τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων ἀντίληψιν, ἐπικυροῦσι δὲ τὴν (³) γνώμην τοῦ Ἀναξαγόρου, ὅτι τέλος τοῦ βίου ἐστὶν ἡ θεωρία καὶ ἡ ἀπὸ τῆς θεωρίας προσηγνημένη ἐλευθερία, τὴν ἠθικὴν ὅμως δὲν ἐπραγματεύθη ὁ Ἀναξαγόρας ἐπιστημονικῶς, οὐδ' ἔχομέν τι τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας ἀμέσως ἐξ αὐτοῦ ἀπορρέον. Τὰ προειρημένα πάντα πηγάζουσιν οὐχὶ ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἀναξαγόρου, ἀλλ' ἐκ τῆς παραδόσεως.

Περὶ θρησκείας. Καὶ περὶ θρησκείας οὐδὲν ἔχομεν παρὰ τοῦ Ἀναξαγόρου. Οἱ Ἀθηναῖοι κατεδίκασαν αὐτὸν εἰς θάνατον ἕνεκα ἀσεβείας. Εἰς τοῦτο ὠρμήθησαν ἐκ τῶν ἐκφράσεων αὐτοῦ περὶ ἡλίου καὶ σελήνης, ἃ ἐκεῖνος μὲν ἐθεώρει μύδρους ἢ λίθους διαπύρους, ὃ δὲ λαὸς ἐπίστευεν ὡς θεούς· ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ φυσικῆς ἐρμηνείας φαινομένων, ἃ περὶ ἡ δημώδης θρησκεία ὑπελάμβανεν οἰωνοὺς θεῖους καὶ σημεῖα προφητικά, π. χ. τῆς φυσικῆς ἐρμηνείας τοῦ ἐν Λίγῳ ποταμοῖς πεσόντος μετεωρικοῦ λίθου καὶ τοῦ ἐν μόνον κέρασ ἔχοντος κοίτου, ὃν οἱ μὲν μάντις ὡς θεῖον οἰωνὸν ἠρμή-

(¹) Διογ. Β', 14. Πλουτ. πολιτ. πραγγ. XXXII, 9.

(²) Διογ. Β', 13.

(³) Ἀριστοτ. Ἠθ. Εὐδ. 1216, α, 10. Κλημ. Στρομ. II, 416 Δ', 13 οδωρ. Ἑλλ. παιημάτων Θεραπ. XI, 8.

νευον, ὁ δὲ Ἀναξαγόρας διεικνύει τὸ κενόν ἐπέδειξεν ὅτι ἡ αἰτία τοῦ ἐκ τοῦ μέσου τοῦ μετώπου πεφυκότες κέρκτος ἦτο φυσική: «τὸν ἐγκέφαλον μὴ πεπληρωκότα τὴν βάσιν, ἀλλ' ὄξυν ὥσπερ ὄδον ἐκ τοῦ παντός ἀγγείου συνωλισθηκότα κατὰ τὸν τόπον ἐκεῖνον, ὅθεν ἡ εἶσα τοῦ κέρατος εἶχε τὴν ἀρχήν». (Π λ ο υ τ. ε. Περικλ. VI.) Καὶ ἡ περὶ θρησκευτικῆς πικτελῆς ἔλλειψις γνωμῶν τοῦ Ἀναξαγόρου δεικνύει ὅτι μόνον περὶ τὴν φυσικὴν ἡσχολήθη.

Σχέσις τοῦ Ἀναξαγόρου πρὸς τὰ πρότερα καὶ σύγχρονα φιλοσοφήματα. Ἐκ τῶν εἰρημένων σαφῶς δηλοῦται ὅτι τῷ Ἀναξαγόρᾳ δὲν ἦσκον ἀγνωστα τῶν πρὸ αὐτοῦ φιλοσόφων τὰ δόγματα, ἀλλ' ὅτι καὶ χρῆσιν αὐτῶν ἐποιήσατο. Μόνον πρὸς τοὺς Πυθαγορείους φίνεται πάντῃ ξένος. Αἱ ἀντιθέσεις τοῦ ἀραιοῦ καὶ πυκνοῦ, τοῦ ψυχροῦ καὶ θερμοῦ, τοῦ ζοφεροῦ καὶ τοῦ λαμπροῦ, τοῦ διεροῦ καὶ ξηροῦ, ἡ τάξις τῶν ἀστέρων, ἡ σύστασις τῆς γῆς, ἡ τῶν ζώων γένεσις ἀναμνησκουσιν ἡμᾶς τὴν ὁμοίαν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων Ἴόνων. Καὶ ἡ μῆξις πάντων πραγμάτων καὶ τὸ ἀπειρον τῆς ὕλης κινεῖται ἀπὸ τοῦ Ἀναξιμανδρου καὶ Ἀναξιμένους. Καὶ πρὸς τὸν Ἡράκλειτον ἔχει κοινὴν τὴν ἀρχὴν «τῷ ἐναντίῳ ἡ γνῶσις», τὴν τάσιν πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἀλλοιώσεως τῶν ὄντων καὶ τῆς ἐντεῦθεν πολλότητος. Πολλῶ στενωτέρω φίνεται τοῦ Ἀναξαγόρου ἡ σχέσις πρὸς τοὺς Ἑλεάτας. Ὁ Ἀναξαγόρας ἀφορμᾶται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Παρμενίδου, ὅτι τὸ γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι ἀδύνατον. Ὡς αἱ Ἑλεᾶται δυσπιστεῖ καὶ ὁ Ἀναξαγόρας πρὸς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν, ἀναιρεῖ ὡς ἐκεῖνοι τὸ κενόν, καὶ ἐξηγεῖται ὁμοίως τὴν γένεσιν τῶν ζώων καὶ φύλων κ. τ. λ.

Ἀναξαγόρας, Ἐμπεδοκλῆς καὶ Λεύκιππος ἦσκον σύγχρονοι. Πῶς θὰ ἐρμηνευθῆ ἡ συμφωνία αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους: Ποῖος τῶν τριῶν πρῶτος ἐδίδραξε τὰ κοινὰ ταῖς τρισὶ δόγματι; Κατὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ Zeller (I, 917 κ. ἐφ.) ὁ μὲν Ἐμπεδοκλῆς ἠντλησεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ποιήματος τοῦ Παρμενίδου, ὁ δὲ Ἀναξαγόρας συμφωνεῖ μὲν τῷ Ἐμπεδοκλεῖ περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς κατὰ τε τὰς ἐννοίας καὶ τὴν ἐκφρασιν ἀκριβῶς, ἀλλὰ πόρρω ἀπέχει τῶν τὰ αὐτὰ παραγγραφευμένων στίχων τοῦ Παρμενίδου. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀρα εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Παρμενίδην, ὁ δὲ Ἀναξαγόρας τὸν Ἐμ-

πεδοκλέα. Ὡς πρὸς δὲ τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν φάνεταί ὁ Ἀναξαγόρας τὸ μὲν ἐγκυτιούμενος τῷ Ἐμπεδοκλεῖ, τὸ δὲ καὶ ποιησόμενος χρῆσιν αὐτοῦ. Ὁ Ἐμπεδοκλέης ἄρα παρῆλθε πρῶτος εἰς τὸ μέσον ὡς φιλόσοφος ἢ ὁ Ἀναξαγόρας. Ὁ δὲ Δημόκριτος φάνεταί μὲν ὅτι ἔλαβέ τινα πρὸ τοῦ Ἀναξαγόρου π. χ. ἀστρονομικὰς δόξας τὴν δὲ Λεύκιππον φάνεταί ὅτι εἶχε πρὸ σφηκλιῶν ὁ Ἀναξαγόρας, ἀφ' οὗ ἀναίρει τὸ κενὸν διὰ φυσικῶν πειραμάτων, ἐξαιρεῖ τὸ ἐνιαῖον τοῦ κόσμου, καὶ ἀντιμάχεται ὡς πρὸς τὸ ὑπεριετὸν τῶν πρώτων στοιχείων.

Τὸ ἴδιον τῆς Ἀναξαγορείου φιλοσοφίας ἔστιν ὁ νοῦς. Ἡ ὕλη ἐπὶ χαώδης τις ἀκίνητος μᾶζα, περιέχει ὅμως πάντα τὰ συστατικὰ τῶν ἐξ αὐτῆς γενομένων πραγμάτων διότι ὁ νοῦς δὲν δημιουργεῖ νέον τι, ἀλλὰ χωρίζει μόνον τὰ ὑπάρχοντα. Ὁ νοῦς ἐστὶν ἀναγκαστός, διότι ἡ ὕλη καὶ ἑαυτὴν ἐστὶν ἀτάκτος καὶ ἀκίνητος, ἡ δὲ ἐνέργεια τοῦ νοῦ περιορίζεται εἰς τὴν χωρισμὸν τῶν σπερμάτων. Ἀμφότερα ὑπάρχουσιν ἀμέσως δεδομένα οὕτως, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν πότερον τὸ πρῶτον καὶ πότερον τὸ ὕστερον. Ἡ ὠρισμένη τῆς ὕλης ἐννοία προέκυψεν, ἀφ' οὗ ἀπ' αὐτῆς διεκρίθη ἀσώματός τις κινουσα ἀρχή, αὕτη δὲ πάλιν ἐνοήθη ἀκριβῶς, ἀφ' οὗ ἡ οὐσία τῆς ὕλης οὕτως καὶ οὐχὶ ἄλλως ἐλήφθη. Ἀμφότεροι οἱ ὅροι εἰσὶν ἄρα ἐξ ἴσου πρῶτοι, δεικνύουσι μόνον τὰς δύο ὀψεις τῆς ἀντιθέσεως νοῦ καὶ ὕλης. Πῶς ἦλθεν ὅμως ὁ Ἀναξαγόρας εἰς τὴν ἀντίθεσιν ταύτην; Ἡ ἀρχαία φυσικὴ ἐγίνωσκε μόνον σωματικὰ ὄντα, ἀλλ' ἐν τῷ σωματικῷ δὲν ἐδύνατο νὰ μείνῃ ὁ Ἀναξαγόρας, διότι τὴν κίνησιν τῆς φύσεως, τὸ κάλλος καὶ τὴν σκοπιμότητα τοῦ παντός δὲν ἐδύνατο νὰ ἐξηγήσῃται ἐντεῦθεν, ἀφ' οὗ μάλιστα ὑπὸ τοῦ Παρμενίδου καὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἐδιδάχθη, ὅτι ἡ σωματικὴ οὐσία ἐστὶ τι ἀγέννητον καὶ ἀμετάβλητον, κινούμενον οὐχὶ δυναμικῶς, ἔσωθεν, ἀλλὰ μηχανικῶς ἔξωθεν. Διακρίνει λοιπὸν τὸν νοῦν ἀπὸ τῆς ὕλης ὡς κινουσαν καὶ τακτοποιουσαν δύναμιν καὶ ἐπειδὴ πᾶσαν μὲν τάξιν εὐρίσκει ἐξαρτωμένην ἐκ τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἀτάκτου ὕλης, πᾶσαν δὲ γινῶσιν ἐκ τῆς διακρίσεως, διὰ τοῦτο ὀρίζει τὴν ἀντίθεσιν τοῦ νοῦ καὶ τῆς ὕλης, ὡς τοῦ μὲν νοῦ ὄντος τῆς χωρισούσης καὶ διακρινούσης δυνάμεως καὶ τούτου ἕνεκα ἀπλῆς καὶ ἀμιγροῦς, τῆς δὲ ὕλης οὐσης μιχτῆς καὶ συνθέτου. Οὗτος δὲ ὁ διορισμὸς δὲν ἀπεῖχε πολὺ τῆς ἐν κυ-

κλοφορία δόξης περί χάους και τῆς νέας τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τῶν Ἀτομικῶν διδασκαλίας περί τῆς πρώτης καταστάσεως. Ἄλλ' ἀφ' οὗ ἢ μὲν ὕλη ἐστὶ μῆξις πάντων πραγμάτων, ἢ δὲ τῆς κινούσης δυνάμειος ἐνέργειά ἐστὶ χωρισμός, ἀνάγκη καὶ τὰ πράγματα ὡς αὐταὶ αἰωρισμέναι οὐσίαι νὰ ἐνυπῆρχον ἤδη ἐν τῇ ἀρχηγόνῳ ὕλῃ· διὸ ἀντὶ τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἀτόμων ἐμφανίζονται ἰὼν αἱ ὁμοιομῆρεια. Δὲν ὑπάρχει ἄρα ἀνάγκη νὰ ζητήσωμεν τὴν πηγὴν τῶν δογμάτων τοῦ Ἀναξαγόρου οὔτε παρὰ τῷ μυθῶδει προσώπῳ τοῦ Θαυματοποιοῦ Ἐρμῶτιμοιο⁽¹⁾, οὔτε ἐν τῇ Ἀνατολικῇ σοφίᾳ. Ἡ τοῦ Ἀναξαγόρου φιλοσοφία ἐστὶ τὸ φυσικὸν προῖόν τῆς προσηγηθείσης φιλοσοφικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἄμα τὸ φυσικὸν αὐτῆς τέλος. Ἀφ' οὗ ὁ νοῦς ἐστὶν ἡ ἀνωτάτη ἀρχή, ἐξ ἧς ἐξαρτᾶται καὶ ἡ φύσις αὐτῆ καὶ ἄνευ αὐτῆς οὔτε ἡ κίνησις τῆς φύσεως, οὔτε ἡ σκόπιμος αὐτῆς διάταξις δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, ἐγείρεται εὐθὺς ἡ ἀπαίτησις, ἵνα ἀναγνωρισθῇ πραγματικῶς ἡ ὑψηλοτέρα αὐτῆ τῆς φύσεως ἀρχή, ἡ μονομερῆς φυσιολογία ἐξαφανίζεται, ἡ συζήτησις στρέφεται πρὸς τὸν νοῦν καὶ πρὸ τῆς ἐξετάσεως τῆς φύσεως καὶ κατὰ τὴν ἐξέτασιν αὐτῆς.

Ἀρχέλαος ὁ Ἀθηναῖος.

Μαθητῆς τοῦ Ἀναξαγόρου ἐγένετο Ἀρχέλαος ὁ Ἀθηναῖος⁽²⁾, υἱὸς Ἀπολλοδώρου ἢ Μύδωνος. Οὗτος ὀνομάζεται ὑπὸ Διογένους τοῦ Λαερτίου διδάσκαλος τοῦ Σωκράτους καὶ ὅτι πρῶτος ἐκ τῆς Ἰωνίας τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν μετήγαγεν Ἀθήναζε καὶ ἐκλήθη φυσικός. Τὸ πρῶτον, ὅπερ καὶ ὁ Κικέρων μνημονεύει⁽³⁾ δὲν ὑπάρχει ὀρθόν, διότι οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων καὶ ἀξιοπιστοτάτων μαρτύρων, οὔτε ὁ Πλάτων οὔτε ὁ Ξενοφῶν οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης, λέγουσιν ἡμῖν τι περί τούτου. Μόνος ὁ Θεόφραστος κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ Διογένους (Ε', β', 42) ἔγραψε «περὶ τῶν Ἀρχελάου α'» ἐξ οὗ ἴσως ἀπέρρευσαν τὰ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων περὶ τῶν δογμάτων αὐτοῦ

(1) Zeller αὐτόθι I⁴ 423.

(2) Διογ. λέγει «Ἀθηναῖος ἢ Μιλήσιος» Β', δ', 16.

(3) Cicero. Tusc. V. 4 usque ad Io reteuc qui Archelaum, Anaxagorae Discipulum, audierat.

παρκεδιδόμενα, ὁ δὲ Σουίδης (λ. Ἀρχέλαος) ἀποδίδωσι τῷ Ἀρχελάῳ φυσικὸν ἔργον. Ὡστε τὸ λεγόμενον ὅτι ἐγένετο διδάσκαλος τοῦ Σωκράτους ὁ Ἀρχέλαος καὶ ὅτι ἤψαιτο καὶ οὗτος τῆς ἠθικῆς, παρ' οὗ λαβὼν ὁ Σωκράτης τῷ αὐξῆσαι αὐτὸς εὐρεῖν ὑπελήφθη, δὲν πιστοῦται ὑπὸ μαρτύρων ἀξιοπίστων.

Τὸ δ' ὅτι ὁ Ἀρχέλαος μετήνεγκεν Ἀθήναζε τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν ἐκ τῆς Ἰωνίας ἐστὶν ἴσως παρανόησις τις, ἐν ἣ πιθανῶς ὑπάρχει μόνον ἡ ἔννοια, ὅτι πρῶτος Ἀθηναίων ὁ Ἀρχέλαος παρῆλθεν εἰς τὸ μέσον ὡς φυσικὸς φιλόσοφος, τῆς φιλοσοφίας ταύτης μέχρως αὐτοῦ ἐν τῇ Ἰωνίᾳ ἢ ὑπὸ τῶν Ἰώνων θεωρουμένης. Τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ Ἀρχέλαος εἰσηγητῆς εἰς τὰς Ἀθήνας, διότι, ὡς γινώσκομεν ἤδη, καὶ πρὸ αὐτοῦ ὑπῆρξαν ἐν Ἀθήναις φιλόσοφοι Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, ὁ Ἀναξαγόρας καὶ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης, ὥστε ὁ Ἀρχέλαος δύναται νὰ θεωρηθῇ τέταρτος καὶ οὐχὶ πρῶτος.

Πῶς δ' ὁ Ἀρχέλαος ἠρμήνευε τὴν γένεσιν τοῦ τε κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ, ἀκριβῆ γνῶσιν δὲν ἔχομεν. Ὁ Συμπλίκιος (Φυσ. 6, 6.) λέγει ὅτι «Ἀρχέλαος ἐν μὲν τῇ γενέσει τοῦ κόσμου καὶ τοῖς ἄλλοις πειρατικί τι φέρειν ἴδιον, τὰς ἀρχὰς δὲ τὰς αὐτὰς δίδωσιν, ὥσπερ Ἀναξαγόρας». Ὅτι δ' ὁ Ἀρχέλαος ἐπειράθη ὄντως νὰ εἰσενέγκῃ ἴδιόν τι φαίνεται ἐκ τῶν περὶ αὐτοῦ λεγομένων ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων· π. χ. ὅτι ὑπελάμβανε «τῷ νῷ ὑπάρχειν τι εὐθέως μίγμα», ὅτι ἀπεφίνατο «ἀέρα καὶ νοῦν τὸν θεόν, οὐ μόντοι κοσμοποιὸν τὸν νοῦν» (1), ὅτι «ἀρχὴν ἀπεφίνατο ἀέρα ἄπειρον καὶ τὴν περὶ αὐτὸν πυκνότητα καὶ μάνωσιν· τούτων δὲ τὸ μὲν εἶναι πῦρ, τὸ δὲ ὕδωρ» (2)· αὐτολεξεὶ ταῦτά λέγονται καὶ παρὰ τῷ Στοβαίῳ (3). Καὶ ὁ Διογένης παραδίδωσιν ἡμῖν (B', 16, 47) ὅτι ὁ Ἀρχέλαος «ἔλεγε δύο αἰτίας γενέσεως, θερμὸν καὶ ψυχρόν». Γαῦτα δὲν ὑπάρχουσιν Ἀναξαγόρεια. Ἐκ ταύτων ἐδύνατό τις νὰ ὀνομάσῃ τὸν Ἀρχέλαον μαθητὴν τοῦ Ἀναξιμένους καὶ Διογέους τοῦ Ἀπολλωνιάτου μᾶλλον ἢ

(1) Ὁ ρ ι γ. Φιλοσοφ. 9. Σ τ ο β Ἐκλ. I, 56.

(2) Π λ ο υ τ. Ἀρίσκ. Α', γ', 12.

(3) Σ τ ο β. Ἐκλ. I, 298. Πρὸβλ. καὶ Σέξτ. Ἐμ. πειρ. πρὸς Μαθ. IX, 360.

τοῦ Ἀναξαγόρου. Φαίνεται δ' ὅτι ὁ σφοδρὸς τοῦ Ἀπολλωνιάτου πόλεμος πρὸς τὸν νοῦν τοῦ Ἀναξαγόρου δὲν ἔμεινεν ἄκρπος ἐν τῇ διανοήσει τοῦ Ἀρχελάου. Ἐκ δὲ τῶν λόγων τοῦ Σιμπλικίου ἐξάγεται ὅτι δὲν ἐδυνήθη ὁ Ἀρχέλαος νὰ καταλήξῃ εἰς ἰδίαν τινὰ τοῦ παντὸς ἐρμηνείαν καὶ μετὰ τὰς ἀποπειράς ταύτας πρὸς ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ διδασκάλου πάλιν ἠναγκάζετο νὰ ἐπανέρχῃται εἰς τὰς ἀρχὰς ἐκείνου· «πειοῖται μὲν φέρειν ἴδιον, ἀρχὰς δὲ τὰς αὐτὰς δίδωσιν, ἄσπερ Ἀναξαγόρας».

Περὶ τῆς γενέσεως τοῦ παντὸς ἐδύξαζεν ὁ Ἀρχέλαος ὅτι ἐκ τοῦ πρώτου μίγματος, τοῦ ἀέρος, διεκρίθησαν τὰ δύο κύρια τῶν παρηγμένων ὄντων στοιχεῖα, τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, καὶ ἐκεῖνο μὲν ὠνόμαζε πῦρ, τοῦτο δὲ ὕδωρ· καὶ τὸ μὲν πῦρ ὑπελάμβανεν ὡς τὸ ἐνεργοῦν, τὸ δὲ ὕδωρ ὡς τὸ πάσχον στοιχεῖον. Ἐκ δὲ τῆς συνεργίας ἀμφοτέρων πειρώμενος νὰ ἐρμηνεύσῃ κατὰ φυσικὸν ὕλως τρόπον τὴν σύστασιν τοῦ κόσμου προεῖχε τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι πρωτίστως καὶ κυριωτάτως τῆς γενέσεως ἀρχὰς θεωρεῖ τὰς δύο στοιχειώδεις ἐκείνας, ὃ δὲ νοῦς οὐδὲν ὡς μετέχει τῆς κοσμοποιίας· «οὐ μὲντοι κοσμοποιὸν τὸν νοῦν» (ἀπεφάνηκε Ἀρχέλαος) λέγεται παρὰ Στοβαίου (Ἐκλ. I, 56). Ὁ Ἀρχέλαος ὁμοίως δὲν θέλει νὰ εἴπῃ τοῦτο, ἀλλὰ συμφωνῶν τῷ Ἀναξαγόρῃ ἐδέχετο ὅτι κατὰ πρῶτον ὁ νοῦς παρήγαγεν ἐν τῇ ἀρχεγονῶν ἀπειρῶ ὕλῃ δίνην, δι' ἧς ἀπεχωρίσθησαν τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, ἐξ αὐτῶν δ' ἔπειτα προῆλθον ἀφ' ἐαυτῶν πάντα τὰ ἄλλα.

Κατὰ τὸν χωρισμὸν τῶν στοιχείων τὸ ὕδωρ συνέρρευσε εἰς τοὺς κοίλους τόπους ἠθούμενον διὰ τῆς γῆς καὶ ἀπετέλεσε τὴν θάλασσαν, μέρος δὲ τοῦ ὑγροῦ διὰ τῆς θερμότητος ἐξατμισθὲν ἀνῆλθε πρὸς τὰ ἄνω ὡς ἀήρ, ἕτερον δὲ πυκνωθὲν ἀπετέλεσε τὴν γῆν, ἧς μέρη ἀπυσπασθέντα ἔδρασαν τὸ εἶναι εἰς τοὺς ἀστέρας. Ἡ μὲν γῆ συμκρῶτατον μέρος τοῦ σύμπαντος οὕσα κρατεῖται ὑπὸ τοῦ ἀέρος, ὃ δὲ ἀήρ ὑπὸ τῆς τοῦ πυρός περιφορᾶς. Ἐν πᾶσι τούτοις καὶ ἄλλοις φυσικαῖς διορισμοῖς μικρὸν μόνον ἐκκλίνει τοῦ Ἀναξαγόρου ὁ Ἀρχέλαος.

Καὶ περὶ τῆς γενέσεως τῶν ζώων ἐδύξαζε καὶ ὁ Ἀρχέλαος ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ καὶ οἱ περὶ αὐτῶν ἔτι τὰ ζῶα ἐγεννήθησαν ἀπὸ τῆς ἰλύος, ὅτε ἡ γῆ ἦτο θερμὴ καὶ ἐξῆγεν οἶονεὶ τροφήν ἰλὺν παραπλησίαν γάλακτι. Θερμαινομένης τῆς γῆς ἐν τῷ κάτω μέρει, ὅπου τὸ

θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν ἐμίσγετο, ἀνεφκίνοντο τὰ ζῆα πολλὰ καὶ ἀνόμοια, πάντα ὅμως τὴν αὐτὴν δίαιταν ἔχοντα καὶ ὁμοίως τρεφόμενα ἐκ τῆς ἰλῦος· ἦσαν δὲ ὀλιγοχρόνια, πᾶσι δὲ ἦτο ὁ νοῦς ἔμφυτος. Ὑστερον δ' ἤρξατο καὶ ἡ ἐξ ἀλλήλων γένεσις καὶ διεκρίθησαν οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τῶν ἄλλων ζώων, αἵτινες βαθυκῆδόν καὶ κατ' ὀλίγον ἐσχημάτισαν νόμους καὶ τέχναις καὶ πόλεις καὶ ἐν γένει συνέταξαν εὐνομούμενας πολιτείας.

Ὁ Ἀρχέλαος, ὡς εἶπομεν ἤδη, λέγεται ὑπὸ τοῦ Διογένους καὶ τοῦ Σέξτου (¹) ὅτι ἠσχολήθη καὶ περὶ τὴν ἠθικὴν καὶ ὅτι ἐγένετο δῆθεν οὕτω πρόδρομος τοῦ Σωκράτους καὶ ὅτι ἐφιλοσόφησε περὶ νόμων καὶ περὶ καλῶν καὶ δικαίων καὶ ὅτι ἔλεγεν ὅτι τὸ δίκαιον καὶ τὸ αἰσχρὸν δὲν ὑπάρχει φύσει ἀλλὰ νόμῳ.

Ἴσως γινώσκί τινες αὐτοῦ περὶ ἠθικῶν ζητημάτων ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὴν πλάσιν τοῦ μύθου, ὅτι ἐγένετο διδάσκαλος τοῦ Σωκράτους. Ὁ Ἀρχέλαος πρῶτος κατὰ τὸν αὐτὸν Διογένην (B', 17), εἶπε «φρωνῆς γένεσιν τὴν τοῦ ἀέρος πληξίν», ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀναξαγόρας τὸ αὐτὸ εἶπεν (²).

Ἄλλοι Ἀναξαγόρειοι.

Ὡς μαθητῆς τοῦ Ἀναξαγόρου φέρεται πλὴν τοῦ Ἀρχελάου καὶ Μητρόδωρος ὁ Λαμψακηνὸς (³) ὁ δὲ σχολιαστῆς τοῦ Γοργίου τοῦ Πλάτωνος ὀνομάζει οὐκ ὀρθῶς Ἀναξαγόρειον καὶ Πῶλον τὸν σοφιστὴν (⁴). Ἐπίσης οὐκ ὀρθῶς θεωρεῖται ὡς μαθητῆς τοῦ Ἀναξαγόρου ὁ Κλειδήμος (⁵) ὁ Θεόφραστος (περὶ αἰσθ. 38) μνημονεύει τὴν περὶ αἰσθήσεως διδασκαλίαν αὐτοῦ ὡς διάφορον τῆς τοῦ Ἀναξαγόρου (⁶). Ὁ Μητρόδωρος μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος (ἐν Ἰωνί 530) ὡς περιώνυμος τοῦ Ὀμή-

(¹) Διογ. B', δ', 16. Σέξτ. Μαθ. VII. 14.

(²) Πλοουτ. Ἀρίσκ. Δ', ΙΘ', 6. Συμπ. προβλ. Η', γ', 3. 7. Ἀριστ. Προβλ. ΙΑ', 38. Καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς Πλοουτ. Ἀρίσκ. Δ', 1. ε', 1.

(³) Ἀλεξ. Μετεωρ. ΘΙ, 6. Συμπλ. Φυσ. 257, 6. Διογ. B', 11.

(⁴) Προβλ. Zeller αὐτόθι I', 926, 3.

(⁵) P h i l i p p s o n ὕλη ἀνθρώπινη 197.

(⁶) Παρὰ Zeller αὐτόθι εὐρίσκονται ἐκτενέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ.

ρου ἑρμηνεντής. Ὁ δὲ Ἰαττιανὸς λέγει, ὁ Μητρόδωρος μετα-
γει τὰ τοῦ Ὀμήρου πάντα εἰς ἀλληγορικὴν ἀνοούμενος τὴν ὑπαρξίν
τῶν θεῶν καὶ λέγων αὐτοὺς «φύσεως ὑποστάσεις καὶ στοιχείων δια-
κοσμήσεις». Καὶ ὁ Ἡσύχιος μνημονεύει ὅτι τὸν Ἀγαμέμνονα
ἠρμήνευεν ὁ Μητρόδωρος ἀλληγορικῶς αἰθέρα. Ὁ Σύγκελλος
(ἐν Χρον. 149c) λέγει ὅτι οἱ Ἀναξαγόρειοι ἑρμηνεύουσι νοῦν μὲν τὸν
Δία, τέχνην δὲ τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸ ἀχειρῶν ὀλλυμένων ἔρρει πολ-
λύμητις Ἀθήνη». Ἀλλ' ἡ ἀλληγορικὴ αὕτη ἑρμηνεία τῶν μύθων
δεικνύει τὸν Μητρόδωρον συγγενῆ τῶν Σοφιστῶν μάλλον ἢ τοῦ Ἀ-
ναξαγόρου.

III. ΠΕΡΙ ΣΟΦΙΣΤΩΝ

§ 28.

Περὶ τῆς γενέσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς σοφιστικῆς.

Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 5ης ἑκατονταετηρίδος ἤρξαντο ἐμφανιζό-
μεναι ἐν ταῖς Ἑλλησιν δύοαι, ὧν ἡ ἐξάπλωσις βαθεῖαν ἐπήνεγκε μετὰ
τινας δεκαετηρίδας μεταβολὴν εἰς τε τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι
παρὰ ταῖς ἀνεπτυγμέναις τοῦ λαοῦ τάξεσι καὶ εἰς τὴν πορείαν τοῦ
ἐπιστημονικοῦ βίου. Ἡδὴ τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν ἡ διαμάχη καὶ
ἡ τόλμη, μεθ' ἧς ἀντεπεζήρχοντο αὐταὶ κατὰ τῶν κοινῶν δοξασιῶν,
ἦσαν ἀρκούσαι νὰ διεγείρωσι τὴν δυσπιστίαν πρὸς τὰς γενομένας πρὸς
ἐπιστημονικὴν τοῦ κόσμου ἐξήγησιν ἀποπείρας. Ἀφ' οὗ δὲ πρὸς
τούτοις ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Δη-
μόκριτος διημφεσβήτησαν τὴν ἀλήθειαν τῆς κατ' αἰσθησιν γνώσεως,
ἐδύναντο νὰ ἐπακολουθήσωσι γενικώτερον περὶ τῆς γνωστικῆς τοῦ
ἀνθρώπου δυνάμειος ἀμφιβολίαι τόσῳ μάλλον εὐκολώτερον, καθ' ἕσον
αἱ τῶν φιλοσόφων τούτων ὑλικαὶ θεωρίαι οὐδόπως συνεβάλλοντο πρὸς
ἐπιστημονικὴν ἐδραίωσιν τῆς ὑψηλοτέρας ἀληθείας τῆς κατὰ λόγον
γνώσεως· καὶ αὐτὸς δ' ὁ Ἀναξαγόρας τὴν περὶ νοῦ θεωρίαν αὐτοῦ δὲν
ἐχρησιμοποίησεν εἰς τοῦτο. Ἀλλ' ἔτι μάλλον ἀκρατήτως ἐβίαζε
πρὸς μετατροπὴν τῆς πορείας τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως ἡ γενικὴ
τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου ἀνάπτυξις. Ὅσῳ δήλον ὅτι ὑψηλότερον καὶ
ραγδαϊύτερον ἀπὸ τῶν Περσικῶν πολέμων προὔβιβάζετο ἡ καθολικὴ

μόρφωσις ἐν ἀπάσῃ μὲν τῇ Ἑλλάδι, μάλιστα δ' ἐν τῷ νῦν κέντρῳ τοῦ δικτυητικοῦ καὶ πολιτικοῦ αὐτῆς βίου, ταῖς Ἀθήναις, τὸσφ ζωηροτέρων οἱ θέλοντες ν' ἀναδειχθῶσιν ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην ἰδιαιτέρας τινὸς προπαιδεύσεως πρὸς τὴν πολιτικὴν δράσιν. "Ὅσφ δὲ πληρέστερον σὺν τῷ χρόνῳ κατέρριπτεν ἡ νικηφόρος δημοκρατία πάντα φραγμὸν, δι' οὗ πρότερον νόμος καὶ ἔθος περιέβαλλον τὴν αὐθαιρεσίαν τοῦ αὐτοκράτορος λαοῦ, καὶ ὅσφ λαμπρότερα ἐλπίδες διηνοίγοντο παντί, ὅστις ἐγίνωσκε νὰ κατακτήσῃται τὴν εὐνοίαν τοῦ λαοῦ τούτου, τὸσφ τιμιωτέρα καὶ ἀναγκαιότερα ἔμελλεν, ὡς εἰκόσ, νὰ φαίνεται καὶ ἡ διδασκαλία, δι' ἧς καθίστατό τις ἐπιτηδεύσις ῥήτωρ καὶ ἡγέτης τοῦ δήμου. Ταύτης λοιπὸν τῆς ἀνάγκης τὴν θεραπείαν ἐπηγγέλλοντο ἄνδρες, οἵτινες ὑπὸ τῶν συγχρόνων ὡς σοφοὶ ἢ σοφισταὶ ἐχαρακτηρίζοντο καὶ αὐτοὶ δ' ἐκυτοῦς ὡς τιοῦτους ἐκήρυττον. Τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν παρεῖχον κατὰ κανόνα ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν μεταβαίνοντες εἰς πάντας τοὺς μαθήσεως ὀρεγομένους καὶ ἀντ' αὐτῆς ἀπήτουν ἀντιμισθίαν ἀρκούντως μεγάλην, δι' ἣ πρᾶγμα κατ' οὐσίαν δὲν ἦσαν μεμπτέοι, ἀλλὰ δὲν ἦτο μέχρι τότε ἐν χρήσει. Ἡ διδασκαλία δ' αὕτη καθ' ἐκυτὴν ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ πᾶσαν δυνατὴν γνῶσιν καὶ ἐμπειρίαν, καὶ εὐρίσκομεν τῷ ὄντι ἄνδρας εἰς τοὺς Σοφιστάς καταλεγόμενους, καὶ τινὰς μάλιστα ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων, διδάσκοντας καὶ ὅλως μηχανικὰς τέχνας. Ἀλλὰ τὸ κύριον ἔργον τῆς τῶν Σοφιστῶν διδασκαλίας ἀπετέλει ἡ προπαρασκευὴ πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον, καὶ ὡς Σοφισταὶ ἐν τῇ στενωτέρῃ τῆς λέξεως σημασίᾳ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐντεῦθεν ὅσοι παρήρχοντο εἰς τὸ μέσον ὡς ἐξ ἐπαγγέλματος διδάσκαλοι τῆς ἀρετῆς (κατὰ τὴν παρ' Ἑλλήσι περιεκτικὴν σημασίαν τῆς λέξεως ἀρετῆς) ὑπισχνούμενοι ὅτι θὰ ποιήσωσι τοὺς ἐκυτῶν μαθητάς «δεινοὺς πράττειν καὶ λέγειν», ὅτι θὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς ἐπιτηδεύσις εἰς τὰ τῆς κυβερνήσεως τοῦ τοῦ οἴκου καὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων. Ὁ περιορισμὸς οὗτος εἰς πρακτικὰ μόνον ἔργα βασιίζεται παρ' αὐτοῖς ἄπασιν ἐπὶ τῆς πεποιθήσεως, ἣν οἱ μὲν ἐπιφανέσταται τῶν Σοφιστῶν ὑπὸ τὸν τύπον σχεπτικῶν θεωριῶν ἐξεδήλωσαν, οἱ δὲ πλεῖστοι ἐπεδείξαντο καὶ ἔργῳ διὰ τῆς αὐτῶν ἐριστικῆς, ἐπὶ τῆς πεποιθήσεως δηλαδὴ ὅτι γνῶσις καθολικῶς ἀληθῆς δὲν ὑπάρχει δυνατή, ἡ ἡμετέρα ἐπομένως γνῶσις δὲν ἐξέρχεται πέρα τῶν ἐνὶ ἐκάστῳ φαινόμενων. Αὕτη δὲ πάλιν ἡ δόξα ἐπέ-

δρασε καὶ ἐπὶ τὴν ἠθικὴν καὶ ἤγαγε σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ ἐν ταῖς ἐρίσι καὶ τοῖς ἀγῶσι τῶν τότε πολιτικῶν μερίδων γεννηθεῖσα καὶ αὐξήθεῖσα ἐξέγερσις κατὰ τῶν νόμων, τῶν ἐθίμων καὶ τοῦ δικαίου εὑρισκέ τινα ἐν ταῖς τῶν Σοφιστῶν θεωρίαις κατὰ τὸ φαινόμενον ὑπερπολυλίαν. Οἱ καλούμενοι Σοφιστικὴ ἐμφανίζονται οὕτω ὡς οἱ παρρησιαστικώτατοι συνήγοροι καὶ μεστῆται τῆς Ἑλληνικῆς παιδείσεως κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα καὶ ἔχουσι πάντα τὰ προτερήματα καὶ πάσας τὰς ἀδυναμίαις τῆς θέσεως ταύτης.

Πρὸς τὴν κρατυῦσάν, ἀπὸ δὲ τῆς τοῦ Πλάτωνος ἀντιλήψεως πηγάζουσαν κριτικαίαν τῶν Σοφιστῶν ἀντικαθόμενοι διεφώτισαν τὴν ἱστορικὴν τούτων σημασίαν ὁ Ἑ γ ε λ ο ς, ὁ Κ. Fr. HARMANN, ὁ G. GROUPE καὶ ἄλλοι. Ὁ Grotte ὁμῶς παρεῖδε τὸ ἐπιπόλαιον, νοσηρὸν καὶ ἐπικίνδυνον, ἅπερ ἦσαν παρ' αὐταῖς ἀπ' ἀρχῆς μετὰ τοῦ ὀρθοῦ καὶ σπουδαίου συνδεδεμέναι καὶ ἐν τῇ περαιτέρῳ πορείᾳ ἰσχυρότερον ἀείπουτε ἐνεφανίζοντο.

Περὶ τῶν γνωστότερον Σοφιστῶν

Οἱ γνωστότεροι τῶν Σοφιστῶν εἰσι: Π ρ ω τ α γ ὁ ρ α ς ὁ Ἀ β δ η ρ ῖ τ η ς, ὁ πρῶτος ἐαυτὸν Σοφιστὴν καὶ ἀπαιδεύσεως καὶ ἀρετῆς διδάσκαλον» καλέσας, ἐπὶ 40 δὲ ἔτη τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν περιηγούμενος καὶ εὐδαιμονώτατα διδάσκων. Γ ο ρ γ ῖ α ς ὁ Λ ε ο ν τ ῖ ν ο ς, κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ὡς διδάσκαλος κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν Σικελίᾳ, ἀπὸ δὲ τοῦ 427 ἐν Ἀθήναις καὶ ἄλλαις τῆς μέσης Ἑλλάδος πόλεσι δριῶν καὶ βραδύτερον ἐν Λαρίσῃ τῆς Θεσσαλίας ἐγκαταστάς καὶ ἀποθανών. Π ρ ὀ δ ι κ ο ς ὁ Κ ε ῖ ο ς καὶ Ἰ π π ῖ α ς ὁ Ἡ λ ε ῖ ο ς, ὀλίγω νεώτεροι τοῦ Πρωταγόρου καὶ Γοργίου, ὁμήλικες δὲ τοῦ Σωκράτους. Ἐτι δὲ Ξ ε ν ι ἀ δ ῆ ς ὁ Κ ο ρ ῖ ν θ ι ο ς· Θ ρ α σ ὄ μ α χ ο ς ὁ Χ α λ κ η δ ὄ ν ι ο ς· οἱ Χῆροι ἀδελφοὶ Εὐθύδημος καὶ Διονυσόδωρος, οἱ κωμικοὶ ἥρωες τοῦ διαλόγου τοῦ Πλάτωνος «Εὐθύδημου»· ὁ ῥήτωρ, ποιητῆς καὶ τῆς ἀρετῆς διδάσκαλος Εὐθύνης ὁ Π ἄ ρ ι ο ς· ὁ σύγχρονος αὐτῷ Ἀ ν τ ι φ ῶ ν· οἱ ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Γοργίου ῥήτορες Π ῶ λ ο ς, Λ υ κ ῆ φ ρ ω ν, Π ρ ῶ τ α ρ χ ο ς, Ἀ λ κ ι δ ἄ μ α ς. Οὐχὶ κυρίως Σοφιστικὴ ἐν τῇ τεχνικῇ τῆς λέξεως σημασία, ἀλλὰ μαθητικὴ Σοφιστῶν εἰσιν ὁ τῶν τριάκοντα ἀρ-

Χηγός Κριτίας, ὁ Καλλιμαχίδης τοῦ Πλατωνικοῦ διαλόγου «Γοργίου» καὶ ὁ Ἰππόδαμος. Ὡς Σοφισταὶ ἢ Σοφιστῶν μαθηταὶ μνημονεύονται προσέτι Φαλέαξ ὁ Χαλκηδόνιος, Ἀντίμοιρος ὁ Μενδαῖος, ὁ Πολύξενος καὶ Διαγόρας ὁ Μήλιος.

Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης (¹).

Πρωταγόρου βίος. (Καταγωγή. — Παίδευσις. — Διδασκαλία. — Μεγάλη εὐδοκίμησις). — Περὶ γνώσεως θεωρία. — Περὶ κοινωνίας καὶ πολιτείας δόξα. — Διδακτὸν ἢ ἀρετὴ. — Δόξα περὶ θεῶν. — Ῥητορικὴ (τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν). — Περὶ γλώσσης.

Ὁ Πρωταγόρας κατήγετο ἐξ Ἀβδηρῶν(²), ἐλέχθη δὲ καὶ Τήσις, ἕως οὗ διότι ἦσαν τὰ «Ἀβδηρα καλὴ Τήσιον ἀποικίη», ἦτο δὲ υἱὸς Ἀρτέμωνος ἢ Μικυνδρίου ἢ Μικιάνδρου. Περὶ τῆς ἀνατροφῆς

(¹) Τὰ Ἀβδηρα οὐ μακρὰν τοῦ Νέστου ποταμοῦ κείμενα ἐκτίσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου, ἐξελθόντος πρὸς ἐπιτέλεισιν τοῦ ἀθλοῦ, ἵνα κομίση τῷ Εὐρύσθει τοὺς ἵππους τοῦ Διομήδους, τοῦ βασιλέως τῶν Βιστόνων. Καταβλαίων δ' ὁ Ἡρακλῆς τοὺς φύλακας τῶν ἵππων καὶ λαβῶν αὐτοὺς παρέδωκεν εἰς φύλαξιν τῷ συνεκδήμῳ Ἀβδηρῶν, ὃν ἠγάπη σφόδρα, αὐτὸς δ' ἀντεπεξῆλθε πρὸς τοὺς ἐπερχομένους κατ' αὐτοῦ Βιστόνας. Ἀλλ' οἱ ἵπποι ἀνθρωποφάγοι ὄντες κατεσπάρξαν τὸν Ἀβδηρον. Ὁ Ἡρακλῆς εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἔκτισε παρὰ τὸν τάφον τοῦ Ἀβδηρου τὴν ὁμώνυμον αὐτῷ πόλιν. Ἄλλοι δ' ἄλλως τὴν κτίσιν τῆς πόλεως λέγουσιν· ἰδὲ Mullach, αὐτόθι, τόμ. II, p. XV.

(²) Ὡς Ἀβδηρίτης μὲν φέρεται παρὰ Ηλίατ. Πολιτ. X, 600. Πρωταγ. 309. Σοῦίδ. ἐν λέξει Πρωταγόρας. Φιλοσ. τρ. 6. Σοφ. σελ. 494 Στεφάν. Βυζαντ. ἐν λέξει Ἀβδηρα σελ. 6 ἔκδ. Meinek. Cicero Brutus cap. VIII, § 30 De natura deorum cap. 22, 68. De oratore III, cap. 32, 123. Σέξτ. Ἐμπερ. κ. Μαθημ. IX, 55. Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. I, 301 Δ. Διογ. Θ, 8. Θεμιστολογ. XIII, 161 καὶ λογ. XXIII, 283 Quintilian. III, cap. 1, 10 καὶ ἄλλοις, περὶ ὧν ἰδὲ Mullach. Παρὰ Διογένην ὅμως (αὐτὸς) λέγεται προσέτι ὅτι ὁ Εὐπολίς ἐν Κόλαξι ὀνομάζει αὐτὸν Τήσιον. Στράβ. XIV σελ. 644 ἔκδ. Cas. Περὶ Frey, Quaestiones Protagoreae. Bonn. 1845 σελ. 5 κ. ἐφ. Mullach αὐτ. τόμ. 2 p. 135 κ. ἐφ. Ἐν τῇ φιλοσ. ἱστορίᾳ τοῦ Πευδογυληνοῦ κεφ. 8 πρὸ πολλοῦ κατενοήθη ὅτι ἀντὶ Πρωταγόραν τὸν Ἡλεῖον πρέπει νὰ τεθῆ Διαγόραν τὸν Μήλιον. Zeller I⁴, 943, 2.

καὶ παιδεύσεως τοῦ Πρωταγόρου φέρονται εἰδήσεις ἀντιφατικάι. Νῦν μὲν παρίσταται ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου (200—245 μ. Χ.) ὁ πατήρ αὐτοῦ πλουσιώτατος, δεξάμενος οἰκίαν καὶ δώριος καὶ τὸν Ξέρξην κατὰ τὴν εἰς Ἑλλάδα ἔλασιν αὐτοῦ καὶ ἐντεῦθεν ἐπόρισε τῷ υἱῷ αὐτοῦ Πρωταγόρῃ τὴν μετὰ τῶν Μάγων συνουσίαν, νῦν δὲ τοῦναντίον ὑπὸ συγχρόνου τῷ Φιλοστράτῳ συγγραφέως, τοῦ Ἀθηναίου, λέγεται ὅτι ὁ Πρωταγόρας φορμοφόρος καὶ ξυλοφόρος κατ' ἀρχάς ὡν ἐγένετο γραφεὺς τοῦ Δημοκρίτου, ὅστις θαυμάσας αὐτὸν ἐπὶ ξύλων τινῶν ἰδίᾳ συνθέσει ἀνέλαβεν, εἶτα δὲ ὅτι ἐδίδασκεν ἐν κώμῃ τινα γράμματα, ἀφ' ὧν ἐπὶ τὸ σοφιστεῦσιν ὥρμησεν (1). Ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς ταπεινῆς καταγωγῆς τοῦ Πρωταγόρου πρώτην πηγὴν ἔχουσι τὸν Ἐπίκουρον, ὅστις φιλόσοφος καὶ φιλοκρίδης καὶ αὐτάρκης καὶ ματασφρον ὡν ἠσμένιζε λοιδορῶν καὶ εὐτελίζων τοὺς φιλοσόφους(2). Οὐδεμίαν δ' ὅμως ἄλλην ἀφορμὴν εἶχεν ὁ Ἐπίκουρος νὰ ὀνομάζῃ τὸν Πρωταγόραν φορμοφόρον ἢ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἐφεῦρε πρῶτος τὴν καλουμένην τύλην, ἐφ' ἧς τὰ φασγία βαπτάζουσιν. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ἐνταῦθα μόνον περὶ τῆς ἐπινοίας τοῦ Πρωταγόρου ποιεῖται λόγον καὶ περὶ οὐδενὸς ἄλλου.

Τὸ δὲ φερόμενον ὅτι ἐγένετο μαθητῆς τοῦ Δημοκρίτου ἀντιμάχεται πρὸς τὴν χρονολογίαν (3), ὅπως δὲ γελοῖόν ἐστιν, ὅτι ἦτο υἱὸς αὐτοῦ (4). Ἐπειτα δὲ καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Πρωταγόρου οὐ μόνον

(1) Φιλοστρ. β. Σοφ. I, σελ. 494 (σελ. 14 ἔκδ. Kays.) Ἀθηναί. Η', κεφ. 50. σελ. 354c. Ἐὰ τῆς πρώτης ταπεινῆς καταστάσεως τοῦ Πρωταγόρου μνημονεύει καὶ Διογένης ὁ Λαέρτιος καὶ Κλήμης καὶ ὁ Ψευδογαληνός. Διογ. Θ', 53. Γ', 8. φορμοφόρον καὶ φορτοβαστάκην ὀνομάζει αὐτὸν καὶ ὁ Σουΐδας ἐν λέξεσι Πρωταγόρας, κοτύλη, φορμοφόρος, τὰ δὲ Σχόλια τῆς πολιτείας τοῦ Πλάτωνος X, 600c φορτοβαστάκην.

(2) Ἰβλ. Zeller αὐτόθι I⁴, 947, 1.

(3) Διότι ὁ μὲν Πρωταγόρας ἐγεννήθη περὶ τὸ 480 π. Χ. ὁ δὲ Δημοκρίτης περὶ τὸ 460. Ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς Cic Brut. cap. 12 λέγει, ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἦτο ἀρχαιότερος τοῦ Κόρακος καὶ τοῦ Τισίου, ὀλίγον μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν τυράννων τῶν Συρακουσῶν ἀκμασάντων, ἦτοι μετὰ τὴν Ὀλυμπιάδα 78 καὶ 79 46⁸/₄, 46⁴/₈ π. Χ. Ἄν λοιπὸν θέσωμεν τὴν ἀκμὴν τοῦ Κόρακος καὶ Τισίου περὶ τὸ 455—465, τὸν ἀρχαιότερον τούτων Πρωταγόραν δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν μαθητὴν τοῦ Δημοκρίτου, ἐπὶ Σωκράτους ζῶντος.

(4) Magnenus de Democrito reviviscente p. 8.

δὲν φέρει κοινὰ σημεῖα, δεικνύοντα ὅπωςδῆποτε τὴν σχέσιν μαθη-
τοῦ πρὸς διδάσκαλον, ἀλλὰ καὶ διεμάχετο πρὸς τὸν σχεπτικὸν τρό-
πον τοῦ Πρωταγόρου ὁ Δημόκριτος. Καὶ ὁ Πλάτων δὲ (¹) παρίστη
τὸν Πρωταγόραν πρεσβύτερον τοῦ Σωκράτους καὶ τεθνεῶτα ἤδη, εἰ
καὶ ἐλάσσονα τοῦ Σωκράτους ἔτη ἔζησε (²). Κατὰ τὸν Ἀπολλόδω-
ρον (³) ἠκμαζε κατὰ τὴν 84 Ὀλυμπ. (444-440 π.Χ.). Τοῦτο συμ-
φυνεῖ καὶ πρὸς ὅσα διηγεῖται ὁ Πλούταρχος περὶ τῶν συζητήσεων
τοῦ Πρωταγόρου μετὰ τοῦ Περικλέους (⁴) καὶ πρὸς τὸν διάλογον
τοῦ Πλάτωνος Πρωταγόραν, ἐν ᾧ παρίσταται ὁ Σοφιστὴς πάντων
τῶν ἐκεῖ φιλοσοφούντων ἀνδρῶν πρεσβύτερος (⁵). Τούτοις συνάδει
καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Φιλοχόρου (⁶), ἐάν ἀληθεύῃ, ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἐν
Ἰξίονι ἠνίττετο τὸν θάνατον τοῦ Πρωταγόρου. Ὁ Εὐριπίδης ἀπέ-

(¹) Πρωταγ. σελ. 317 c. 318 B. 320 c.

(²) Θισαιτ. 171 Δ. 168 C. 164 E. Μεν. 91 E. Ἀπολ. 19 E.

(³) Παρὰ Διογ. Θ', η', 56.

(⁴) Ἐν βίῳ Περικλ. 36 ὅτι ὄλην ἡμέραν ἀνήλωσαν διαποροῦντες, ἂν κατὰ
τὸν ὀρθότατον λόγον αἰτία κυρία τοῦ φόνου Ἐπιτίμου τοῦ Φαρσυλίου, ὃν ἄκων
ἐφόνευσε πένταθλός τις ἀκοντίῳ πατάξας, πρίπη νὰ θεωρῆται τὸ ἀκόντιον μᾶλ-
λον ἢ ὁ βαλὼν αὐτὸ ἢ οἱ ἀγωνοθέται. Ἦς οἴκοι ταύτας διατριβὰς καὶ τοὺς
λόγους τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Πρωταγόρου ἐξέφερον ἐπὶ γέλωτι ὁ πρεσβύτατος
τοῦ Περικλέους υἱὸς Εὐάνθιππος χαλεπῶς φέρων τὴν τοῦ πατρὸς ἀκρίβειαν καὶ
γλισχρότητα πρὸς τὴν ἑαυτοῦ δαπανηρότητα καὶ πολυτέλειαν. Συνέβησαν ἄρα
πολλῶ πρὸ τοῦ λοιμοῦ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ Πρωταγόρας ἄρα τιαύ-
της τιμῆς πολὺ πρὸ τοῦ πολέμου ὑπὸ τοῦ Περικλέους τυγχάνων ἦτο ἀνὴρ ἤδη
ὄνομαστός, εἶχεν ἄρα καὶ ἡλικίαν ἀνάλογον πρὸς τιαύτην φήμη.

(⁵) Ὁ διάλογος Πρωταγόρας ὑποτίθεται γενόμενος περὶ τὸ 435, ἀφ' οὗ ὁ
Ἀλκιβιάδης ἦτο ὑπηνήτης, πύγωνος ἤδη ὑποπιμπλάμενος (Πρωτ. 309)
οἱ δὲ τοῦ Περικλέους υἱοὶ νεανίσκοι (αὐτόθι 319 E), νέοι (328 C). Ὁ δὲ Ἰπ-
ποκράτης, ὅστις θέλει νὰ διδαχθῇ ὑπὸ τοῦ Πρωταγόρου, παρακαλεῖ τὸν Σωκρά-
την νὰ διαλεχθῇ τῷ Πρωταγόρῳ ὑπὲρ ἑαυταῦ, δικαιολογῶν δὲ τὴν ἀξίωσιν
αὐτοῦ λέγει «οὐδὲ ἄρακα Πρωταγόραν πώποτε οὐδ' ἀκήκκα οὐδέν' ἔτι γὰρ παῖς
ἦν, ὅτε τὸ πρότερον ἐπεδήμησεν» (Πρωταγ. 310 E). Καὶ ὁ Σωκράτης δὲ καὶ αὐτὸς
ἑαυτὸν ὡς νέον (Πρωταγ. 314 B,) χαρακτηρίζει καὶ ὑπὸ τοῦ Πρωταγόρου ὡς
τοιούτος χαρακτηρίζεται (αὐτόθι 317 C). Ἀρμύζει δὲ ἡ ἐπωνυμία αὕτη εἰς 34
ἑτῶν ἀνδρα, ὡς θὰ ἦτο ὁ Σωκράτης, ἂν ὑποθέσωμεν τὸν διάλογον γενόμενον τῷ
335.

(⁶) Παρὰ Διογ. Θ', η', 55.

ὄχι τῶ 406 ἢ 407, ὁ θάνατος ἄρα τοῦ Πρωταγόρου συνέβη πρότερον, ἀφ' οὗ ἐγένετο ὑπαινιγμὸς αὐτοῦ ἐν τῷ δράματι τοῦ Εὐριπίδου. Εἰς τούτους τοὺς χρόνους ἄγει ἡμεῖς καὶ ἡ εἰδήσις ὅτι ὁ Πυθόδωρος, εἰς τῶν 400, κατηγόρησε τοῦ Πρωταγόρου. Οὔτε ἄρα παρὰ τῶν Μάγων ἐδιδάχθη ὁ Πρωταγόρας, οὔτε τοῦ Δημοκρίτου ὑπῆρξε μαθητής.

Ὁ Πρωταγόρας θεωρεῖ τὴν σοφιστικὴν τέχνην παλαιὰν καὶ φρονεῖ ὅτι οἱ μεταχειριζόμενοι αὐτὴν ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν φοβούμενοι τὸ ἐπαχθὲς αὐτῆς προὐκλύπτοντο καὶ ἔκρυπτον αὐτὴν ὑπὸ διάφορα ὀνόματα, οἷον ποίησιν, χρησμοδίαν, μουσικὴν, γυμναστικὴν. Ἐγὼ δ' ὅμως λέγει, τὴν ἐναντίαν τούτων ὁδὸν ἐλήλυθα καὶ ὁμολογῶ τε σοφιστὴς εἶναι καὶ παιδεύειν ἀνθρώπους (¹). Τίτι δὲ τρόπῳ συνέλεξε τὰς γνώσεις καὶ ἐκτήσκει τὴν μόρφωσιν, ἥτις τηλικαύτην ἐνέπνευσεν αὐτῷ πεποιθήσιν, ὥστε ἀναφανδὸν νὰ κηρύξῃ ἐκυτὸν εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας σοφιστὴν καὶ ν' ἀποφῆνῃ παιδεύσειος καὶ ἀρετῆς διδάσκαλον καὶ πρῶτος ν' ἀξιῶσῃ νὰ λαμβάνῃ τῆς διδασκαλίας μισθόν (²), δὲν γινώσκουμεν. Ὁ Πρωταγόρας περιήρχετο τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐδίδασκεν ἐπὶ μισθῷ πάντας τοὺς ὀρεγομένους ν' ἀναδειχθῶσιν ἱκανοὶ περὶ πολιτικὰς πράξεις. "Ἔστιν ἄρα ὁ πρῶτος Ἕλληνα φιλόσοφος, ὅστις ὄντιαν κατέστησε τὴν διδασκαλίαν καὶ μισθὸν παρὰ τῶν μαθητῶν εἰσεπράξατο (³)· οὐ μόνον δὲ πανταχόθεν συνέρρεον εἰς αὐτὸν μαθηταί, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις ἐφείλκυσε τὴν προσοχὴν καὶ τὴν φιλίαν τῶν ἐξόχων ἀνδρῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς κοινωνίας. Ὁ Κκλλίας, ὁ Εὐριπίδης, ὁ Σωκράτης καὶ ἄλλοι σπουδαῖοι ἄνδρες ἐπεζήτουν τὴν μετ' αὐτοῦ ἀναστροφὴν καὶ ἐτίμων αὐτὸν μεγάλως (⁴)· καὶ αὐτοῦ τοῦ τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας προστάτου Περικλέους ἐκτήσκει τὴν οἰκειότητά (⁵). "Ὅτε δὲ τῶ 4ῳ ἔτει τῆς 83 Ὀλ. (445 π. Χ.) ἐστάλησαν ἄπειροι Ἀθηναῖοι

(¹) Π λ ἄ τ. Πρωτ. 316 κ. ἐφ.

(²) Π λ ἄ τ. αὐτόθι 348 κ. ἐφ.

(³) Διογ. Θ', η', 52.

(⁴) Π λ ἄ τ. Πρωτ. 314 Δ. 315 Δ. Κρατύλ. 391 Β. πρὸς Ἀπολλ. 20 σ. Εενοφ. Συμπ. Ι, 5. Διογ. Θ', η', 54 κ. ἐφ. Π λ ο ὑ τ. παρὰμ. πρὸς Ἀπολλ. 33. 6. Περικλ. 36. F r e i αὐτόθι 171 κ. ἐφ.

(⁵) Π λ ο ὑ τ. 6. Περικλ. 36.

εἰς Θουρίους, αὐτῷ ἀνέθηκεν ὁ Περικλῆς, ἵνα γράψῃ τοῖς Θουρίοις νόμους ἢ μᾶλλον μεταρρυθμίσῃ τοὺς ὑπὸ τοῦ Χαρώνδου τεθέντας⁽¹⁾.

Τὴν οἰκειότητά τοῦ Πρωταγόρου καὶ Περικλέους ἀποδεικνύει ἀπόσπασμά τι, ἐν ᾧ ὁ Πρωταγόρας ἐξάγει τὸν Θουμαστόν χαρακτηῖρα τοῦ μεγάλου Περικλέους, τοῦ «διὰ τὴν περὶ τὸν λόγον καὶ τὴν σύνεσιν ὑπερβεβλημένην δύναμιν» Ὀλυμπίου προσαγορευθέντος⁽²⁾, λέγων ὅτι, ἐν ᾧ οἱ τοῦ Περικλέους υἱοὶ καὶ νεκνῖαι καὶ ὠραῖοι ἦσαν, ἐντὸς δὲ ὀκτὼ μόνον ἡμερῶν ἀνηρπάγησαν ὑπὸ τοῦ φοβεροῦ λοιμοῦ, ἐδείχθη ὁ Περικλῆς ὑπέρτερος τοῦ ἀφάτου πένθους· διότι ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἐβασίλευε γαλήνη, ἐξ ἧς πολὺ ὠφελεῖται κατὰ πᾶσαν ἡμέραν εἰς εὐποτρίαν καὶ ἀνωδυνίαν καὶ τὴν παρὰ τῷ λαῷ δόξαν· διότι πᾶς πολίτης ὄρων αὐτὸν ἐρρωμένως φέροντα τὰς συμφορὰς αὐτοῦ ἐθεώρει μεγαλόφρονά καὶ ἀνδρεῖον καὶ ἑαυτοῦ κρείττονα, ὅτε αὐτὸς ἕκαστος βελύσσεται αἰσθηκόμενος τὴν ἐξουσίαν ἐν ταιούτοις πράγμασιν ἀμνηχανίαν.

Τοῦ Πρωταγόρου ἡ φήμη ἦτο μεγάλη. "Ὅπου ἂν μετέβαινε, ἡ φήμη τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ προηγεῖτο καὶ ἐκέντριζε τὰς ψυχὰς τῶν νέων καὶ ἐπλήρου αὐτὰς πόθου, ἵνα γένωνται ἐπὶ πάσῃ θυσίᾳ μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ ἀπολυύσωσι τῆς ἀναστρουφῆς καὶ σοφίας αὐτοῦ⁽³⁾, μεταβαίνοντα δὲ ἠκολούθουν μαθηταὶ ἐκ τῶν πόλεων, δι' ὧν διήρχετο, καὶ ἀφικνούμενον περιεκύκλουν οἱ ἄριστοι καὶ πλουσιώτατοι· διερχόμενος δὲ διὰ τῶν πόλεων ἐκήλει τῇ φωνῇ ὥσπερ Ὀρφεύς, οἱ δὲ κατὰ τὴν φωνὴν εἶπαντο κεκλητημένοι. Περιπατοῦντι δὲ συνεβάδιζον χορὸν ἀξιοθέατον ἀποτελοῦντες καὶ εὐλαβοῦντο λίαν μὴ ἔλθωσιν ἔμπροσθεν τοῦ διδασκάλου καὶ γένωνται ἐμπυδίων, ὅσῳ δὲ ἀνέστρεφε, καλῶς καὶ κοσμίως περιεσχίζοντο καὶ οἱ ἀκρούμενοι αὐτοῦ ἐνθεν καὶ ἐνθεν καὶ ἐν κύκλῳ περιπαρουόμενοι ἀείπατε εἰς τὸ ὀπισθεν καθίσταντο κάλλιστα⁽⁴⁾. Καὶ καθόλου ἐπὶ τῇ σοφίᾳ αὐ-

(1) Εἰς Θουρίους ἐπεμψαν οἱ Ἀθηναῖοι δύο ἀποικίας, τὴν μὲν πρώτην Καλλιμάχου, τὴν δὲ δευτέραν Πραξιτέλους ἄρχοντας, ταύτης δὲ μετέσχον καὶ ὁ Δυσίας καὶ ὁ Ἡρόδοτος.

(2) Πλάτ. Παρμυθ. εἰς Ἀπολλ. 33.

(3) Πλάτ. Πρωτ. 310 Δ. κ. ἐρ.

(4) Πλάτ. Πρωτ. 314 Ε κ. ἐρ.

του οὕτω σφόδρα ἐφιλεῖτο, ὥστε μόνον ὅτι δὲν ἔφερον αὐτὸν οἱ ἑταῖροι ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν (¹), ὃν ἐθεώρουν «πάνσοφον ἄνδρα καὶ θεῖον» καὶ ἐθαύμαζον ὡς θεὸν ἐπὶ σοφίᾳ. Οἱ πολῖται αὐτοῦ Ἀβδηρῖται ὠνόμαζον αὐτὸν λόγον (²), κατὰ δὲ τὸν Σουΐδαν λόγον ἔμμισθον, ὃ δὲ Φαβωρῖνος (³) λέγει ὅτι ἐκαλεῖτο Σοφία, ὅπερ ἐπώνυμον τῷ Δημοκρίτῳ μᾶλλον ἀπένεμον οἱ Ἀβδηρῖται.

Ὁ Πρωταγόρας μετέβη εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν, ὅπου, ὡς ἠκούσαμεν ἤδη, ἔθηκε νόμους τοῖς Θουρίοις, εἰς τὴν Σικελίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Κυρήνην, ἐνθα ἐφιλιώθη μετὰ τοῦ Θεοδώρου τοῦ μαθηματικοῦ (⁴). Ἐν Ἀθήναις διέτριψε κατὰ διαφόρους περιόδους. Ἡ δ' ἐν τῷ διαλόγῳ Πρωταγόρα μνημονευομένη διατριβὴ πίπτει περὶ τὸ 435, ἢ δὲ πρὸ ταύτης τοῦλάχιστον πρὸ τοῦ 445. Ὅτι δ' ἔμεινε διαρκῶς μέχρι τῆς φυγῆς αὐτοῦ δὲν γίνεται φανερόν. Φαίνεται δὲ ὅτι κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους διέτριβεν ἐν Ἀθήναις, καθ' ἕσπον ἠκούσαμεν ἤδη αὐτὸν περιγράφοντα τὴν ἐν ταῖς συμφοραῖς ἀκαμπτὸν μεγαλοφροσύνην τοῦ Περικλέους. Πιθανὸν δὲ ὅτι καὶ πάλιν ἀπέηλθεν καὶ ἐπανῆλθεν, ὅτε τῷ 411 κατηγορήθη ἐπὶ ἀθείᾳ (⁵).

(¹) Πολιτ. X, 600. Πρωτ. 313 E. Θεαιτ. 161 c.

(²) Ἀ λ ι α ν. Ποικίλ. ἱστορ. IV, κεφ. 20. Πρβ. Σχολ. εἰς Πλάτ. Πολιτ. X, 600 c.

(³) Παρά Διογένηι Θ', η', 50.

(⁴) Π λ ὅ τ. Ἰππ. Μείζ. 282 E. Θεαιτ. 161 B. 162 A.

(⁵) Πρωταγ. 310 E. Π λ ο υ τ. Περικλυθ. εἰς Ἀπολλ. 33. 6. Περικλ. 36. Οἱ συγγραφεῖς δὲν συμφωνοῦσιν ἀλλήλοις, ἀν ὁ Πρωταγόρας ἐξωρίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἢ αὐτὸς προλαμβάνων ἐξέφυγεν αὐτούς. Ὁ Διογένης λέγει ὅτι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ Εὐχολος κατηγόρησε τοῦ Πρωταγόρου ἀθείαν. Ὁ δὲ Γέλλιος (117—180 μ. X.) V, 10. A p u l. (150—190 μ. X.), Florid. IV, 18 σελ. 86. Hild. Διογένης (περὶ τὸ 230—250 μ. X.) Θ', η', 56 καὶ ὁ Μακρολλῖνος (Retor. IV 179 κ. ἐφ. ed Walz), συγγραφεὺς ἐπὶ τῶν τελευταίων Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἀκμάσας, καὶ ἄλλοι διηγοῦνται τὴν Πρωταγόρου καὶ Εὐχόλου δίκην ὑπὲρ μισθοῦ. Ἔχουσί τινες ταῦτα ἱστορικὴν ἀξίαν καὶ σχέσιν; Πρῶτον μὲν ἀδιέκτιστον πεποιθήσιν δὲν ἔχομεν, ἀν ὁ Ἀριστοτέλης εἶπε τῷ ὄντι ὅτι ὁ Εὐχολος κατηγόρησε τοῦ Πρωταγόρου ἀθείαν. Ἐπειτα δὲ ὡς κατήγορος τοῦ Πρωταγόρου φέρεται καὶ Ἰκυθόδωρος ὁ Πολυζήλου. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ εἰδήσεις τοῦ Διογένης ἀναφέρονται ὡς εἰς πηγὴν εἰς τὰς «φυσικὰς δόξας» τοῦ Θεοφράστου, δυνάττον γὰρ ὑπῆρχεν ἡ εἰδήσις αὕτη ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ Θεοφράστου καὶ ἐκεῖθεν γὰρ μετέχθη καὶ εἰς τὸν Διογένην. Ὁ δὲ τῆς δίκης λόγος ἔχει ὡδε: Ὁ Εὐχολος

Ὁ Πρωταγόρας ἐκτίσκει διὰ τῆς σοφιστικῆς χρήματι πλείω ἢ Ἐφειδίας, ὅστις περιφρονῶς κατὰ ἔργον εἰργάζετο, καὶ ἄλλοι δέκα τῶν ἀνδρικυνοποιῶν ⁽¹⁾, ὁ δὲ μισθὸς τῆς διδασκαλίας ἦτο κατὰ τινας ⁽²⁾ 100 μνῶν. Εἰ καὶ φαίνεται ὑπερβολικὸν τὸ πᾶσόν, ἐκ τοῦ Πλάτωνος ὅμως καὶ ἄλλων ⁽³⁾ ἐξάγεται ὅτι ἐλάμβανε μεγάλους μισθοὺς pecunia ingens annua. Ἐὰν δὲ μετὰ τὸ τέλος τῆς διδασκαλίας ὁ ὠρισμένος μισθὸς ἐφαίνετο τῷ μαθητῇ πολὺς, ἐπέτρεπε τῷ μαθόντι νὰ ὀρίσῃ αὐτὸς τὴν ἀξίαν, ὧν παρ' αὐτοῦ ἔμαθεν ⁽⁴⁾, ἐλ-

πλούσιος ὧν ἐπεθύμει νὰ μάθῃ παρὰ τοῦ Πρωταγόρου τὴν ῥητορικὴν, προσελθὼν δὲ τῷ Πρωταγῶρᾳ συνεφώνησε μετ' αὐτοῦ, ἵνα τῆς διδασκαλίας τὸν μισθὸν τὸν μὲν ἡμισυν προκατάβῃ, τὸν δὲ ἕτερον ἡμισυν ἀποτίσῃ, ἀφ' οὗ κερδίσῃ ἐν δικαστηρίῳ τὴν πρώτην δίκην. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ καιρὸς παρήρχετο καὶ τὸ χρέος αὐτοῦ δὲν ἀπέτινεν ὁ Εὐθόλος, ἐνήγευ αὐτὸν εἰς δίκην ὁ Πρωταγόρας. Μετεχσιρίζετο δὲ τὸ ἐξῆς ἐπιχείρημα ὅτι, εἴν τε νικήσῃ ἐν τῷ δικαστηρίῳ, εἴν τε μή, ὁ Εὐθόλος ὀφείλει νὰ καταβάλλῃ αὐτῷ τὸν συμπεφωνημένον μισθόν· διότι, εἴν μὲν νικήσῃ, διότι ἐνίκησεν, εἴν δὲ ἠττηθῆ, κατὰ τὴν συμφωνίαν αὐτῶν. Ὁ Εὐθόλος διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐπιχειρήματος ἰσχυρίζετο ὅτι κατ' οὐδέναν τρόπον ὀφείλει νὰ ἀποτίσῃ τὸν μισθόν, εἴν τε νικήσῃ, εἴν τε νικηθῆ, διότι ἔλεγεν, εἴν μὲν νικήσω τὴν δίκην, δὲν θὰ ἀποδώσω τὸν μισθόν, διότι ἐνίκησα, εἴν δὲ νικηθῶ, κατὰ τὸν λόγον τῆς συμφωνίας· διότι ὑπεσχάμην ἀποδώσω τὸν μισθόν, εἴν τὴν πρώτην νικήσω δίκην, νικηθεὶς δὲ δὲν θὰ ἀποδώσω (Διογ. Θ', η', 56. Gell. Noct Att. lib. v. c. 10. A p u l. Florid. IV, 18 Hild. Marcel. Ῥητορ. IV, 179 κ. ἐφ.). Τοῦτο ἀναφέρει ὁ Σέξτος (π. Μαθ. Β, 96), καὶ ἄλλοι εἰς τὸν Κόρακα, ἐξ οὗ λέγει, προέκυψε καὶ ἡ παροιμία «εἰς κακοῦ κόρακος κακὸν ὦδον»· διότι οἱ δικασταὶ ἐκπλαγέντες ἐκ τῆς δεινῆς ἀντιστροφῆς τοῦ μαθητοῦ ἐβόησαν τὴν ἐπιφώνησιν ταύτην. Ἐὸ διήγημα, καὶ ἐν μὴ συνέβη ἀκριβῶς ὡς ἐκτίθεται, φαίνεται ὅμως στηριζόμενον ἐπὶ πραγματικῆς ἀφορμῆς. Ὑπάρχουσι δὲ λόγοι, δι' οὓς αὕτη πρέπει ν' ἀποδοθῆ τῷ Πρωταγῶρᾳ μᾶλλον ἢ τῷ Κόρακι. Ὁ Εὐθόλος λοιπὸν ἐχθρὸς γενόμενος ἠθέλησε νὰ βλάβῃ τὸν Πρωταγόραν καὶ κατήγγειλεν αὐτὸν ὡς ἄθλον. Οὕτω δὲ ἐπιкуроῦται καὶ ἡ παρὰ τῷ Διαγένει ⁽⁵⁾, η', 54 μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ὁ Εὐθόλος κατήγορησεν αὐτοῦ Πρωταγόρου ἀθείαν. Κατόπιν δὲ κατέστη τὸ γεγονός τοῦτο ἐν ταῖς ῥητορικαῖς σχολαῖς κοινὸς τύπος καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἀφηρημένον παράδειγμα, ἐφαρμοζόμενον ἐπὶ διάφορα ὀνόματα.

⁽¹⁾ Πλάτ. Μεν. 91 Δ. πρβλ. Θεαιτ. 161 Δ. Ἄθην. Γ', 113 Β.

⁽²⁾ Διογ. Θ', η', 52. Gell. III, 110 καὶ ἄλλους.

⁽³⁾ Θεαιτ. 160 Δ. 179 Η. Πρωταγ. 310 Δ. Gell. V, 3, 7.

⁽⁴⁾ Πλάτ. Πρωτ. 328 Β. Ἀριστ. Ἠθ. Νικομ. Γ', 1. 1164, α, 24.

θῶν εἰς ἱερὸν καὶ ὁμόσας ἔσον ἔκρινεν ἄξια τὰ μαθήματα. Κατὰ δὲ τὸν Διογένην (Θ', η', 50) ὑπὸς τε καὶ ὁ Πρύδικος ὁ Κεῖτος λόγους ἀναγινώσκοντες ἠρavnίζοντο, ἦτοι ἀπήγγελλον λόγους δημοσίᾳ ἐπὶ πληρωμῇ.

Ὁ Πρωταγόρας ἔγραψε πολλὰ συγγράμματα, τούτων σώζονται αἱ ἐξῆς ἐπιγραφαί: 1) Τέχνη ἐριστικῶν, 2) περὶ πάλης, 3) περὶ τῶν μαθημάτων, ἐνθα ἠλεγχεν ἴσως τοὺς γεωμέτρους, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης λέγει⁽¹⁾, ἐπιδεικνύων αὐτοῖς ὅτι ὁ κύκλος οὐ κατὰ στιγμὴν ἔπτεται τοῦ κανόνος, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, προσάπτων τῷ κύκλῳ κανόνα⁽²⁾, 4) Περὶ πολιτείας, 5) Περὶ φιλοτιμίας, 6) Περὶ ἀρετῶν, 7) Περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ καιαστάσεως, 8) Περὶ τῶν ἐν Ἄδου, 9) Περὶ τῶν οὐκ ὁρθῶς τοῖς ἀνθρώποις πρασσομένων, 10) Προστακτικός, 11) Δίκη ὑπὲρ μισθοῦ, 12) Ἀντιλογιῶν δύο. Τὰ δύο τελευταῖα φίνονται ἐν ὄν σύγγραμμαι τῆν Εὐδόλλου καὶ Πρωταγόρου διαφορὰν, ἀντιλογίας δύο, περιέχον, ὅπερ ἀπεδόθη τῷ Πρωταγόρᾳ. Πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ βιβλίον «περὶ ὄντος», ὅπερ ἐστὶν ἴσως τὸ αὐτὸ τῷ «περὶ ἀληθείας».

Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Φαβωρίνους λέγουσιν⁽³⁾ ὅτι πᾶσα σχεδὸν ἡ πολιτεία τοῦ Πλάτωνος εὐρίσκεται παρὰ Πρωταγόρου ἐν τοῖς Ἀντιλογικοῖς. Τοῦτο σημαίνει ἴσως ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ ἦσαν καταγεγραμμένα ἀμφότερα τὰ συγγράμματα, οὐχὶ δὲ ὅτι ἀντέγραψεν ὁ Πλάτων τὴν ἐαυτοῦ πολιτείαν ἐκ τῶν Ἀντιλογικῶν τοῦ Πρωταγόρου.

Ὁ ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ τοῦ Πλάτωνος μῦθος τοῦ Πρωταγόρου διαφορῶς κρίνεται. Ὁ μὲν Steinhart⁽⁴⁾ θεωρεῖ αὐτὸν τοῦ Πλάτωνος ἄξιον. Ὁ Frey⁽⁵⁾ μετ' ἄλλων παραδέχεται ὅτι ἐλήφθη ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Πρωταγόρου «περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ καιαστά-

(1) Μετὰ τὰ φυσ. Β', 998, α, 3.

(2) Σχολ. εἰς τὸ γωρ. σελ. 719, 6, 3. Π ο ρ φ. παρ' Εὐσεβ. Πρεπ. Εὐαγγ. Χ κερ 3. Π λ ἔ π. Θεαιτ. 161 e. πρὸς καὶ Σημείωσ. τοῦ Σχολ. τοῦ γωρῖου τούτου, ἀπόθε: 162 A. 166 C. 170 E.

(3) Παρὰ Διογ. τῷ Λαερτίῳ Γ', 37.

(4) Plat Werke I 422.

(5) Quaest. Protagoreae 182 κ. ἐφ.

σεως». Ὁ *Rernays* ⁽¹⁾ φρανεῖ ὅτι οὕτως ἐπεγράφεται ῥητορικόν τι ἔργον. Ὁ *Zeller* εὐρίσκων καὶ τὴν λέξιν καὶ τὰς ἐννοίας τοῦ μύθου ἀρμολογῶσας Σοφιστῆ εἰκάζει ὅτι εὐρίσκετο ἐν τῷ «περὶ πολιτείας» συγγράμματι τοῦ Πρωταγόρου ⁽²⁾.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους ἔμεινεν ὁ Πρωταγόρας ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Ἀθήναις ἢ ἐπικνήρχετο περιοδικῶς εἰς αὐτάς, κατὰ δὲ παρά τῷ Καλλίῳ ⁽³⁾. Ἐν δὲ τῇ οἰκίᾳ τοῦ Εὐριπίδου ἢ κατ' ἄλλους ἐν τῇ τοῦ Μεγακλείδου ἢ ἐν Λυκείᾳ ἀνέγνω διὰ τοῦ μαθητοῦ Ἀρχαγόρου τοῦ Θεοδότου τὸν περὶ θεῶν λόγον αὐτοῦ ⁽⁴⁾. Ἦρχετο δὲ ὁ λόγος οὕτως ὧδε· ἀπερὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὐθ' ὧς εἰσὶν, οὐθ' ὧς οὐκ εἰσιν· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἢ τε ἀδηλόγητος καὶ βραχὺς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου». Διὰ τὴν περὶ ὑπάρξεως τῶν θεῶν ἀμφιβολίαν ταύτην κατηγόρησεν αὐτοῦ ὡς ἀθέου Πυθόδωρος ὁ Πολυζήλου, εἰς τῶν τετρακοσίων ἢ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ Εὐκθλος, τὰ δὲ βιβλία αὐτοῦ κατεκάλησεν ἐν μέσῃ τῇ ἀγορᾷ. Αὐτὸς δὲ φεύγων ἔπλεεν εἰς Σικελίαν, ἀλλὰ κατὰ τὸν πλοῦν κατεποντίσθη ἢ κατὰ τὸν Πρωταγόρας ἐπνίγη, κατὰ τινος ἄλλου ἐτελεύτησε κατὰ τὴν ὁδὸν φεύγων, τῷ 411 π.Χ. Ζήσας ἔτη ἐβδομήκοντα κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον, κατ' ἄλλους δὲ πρὸς τὰ ἑνεήκοντα, κατ' ἄ τὰ μέγιστα παρά τοῖς Ἕλλησιν εὐδοκίμησεν, ἐσοφίστευσε δὲ ἔτη τεσσαράκοντα ⁽⁵⁾.

Θεωρία τοῦ Πρωταγόρου. Τὸ πᾶν ἐστὶ κίνησις καὶ ἄλλο παρ' αὐτὴν οὐδὲν ὑπάρχει. Ἐκ δὲ τῆς φορᾶς καὶ κινήσεως καὶ κινήσεως γίνονται ὅσα λέγομεν ὅτι εἰσὶν· ἔστιν ἕως οὐδὲν οὐδέ-

(1) *Rh. Mus.* VIII, 466.

(2) Τοὺς πραγματευομένους περὶ Πρωταγόρου ἰδὲ ἐν *Grundriss d. Gesch. d. Philos. von Ueberweg—Heinze* I. Th. σ. 109. ἔκδοσις 9η.

(3) Τοῦτο δὲ ἐξέγομεν ἐντεῦθεν, ὅτι οἱ κωμικοί. οἵτινες τὰ ἀσὶ προσπίπτοντα καὶ οὐχὶ τὰ παλαιὰ εἰς τὴν σκηνὴν ἀναδιβάλλουσι τοῦτο μὲν κωμωδοῦσι τὸν Καλλίαν, τοῦτο δὲ σκώπτουσι τὸν Πρωταγόραν. Τοῦτο ἔπραξεν ὁ Εὐκθλος τῷ 422 ἐπὶ ἀρχόντος Ἀλκαίου ἐν τῇ νικηφόρῳ αὐτοῦ κωμωδίᾳ τοῖς Κόλαξιν.

(4) *Διογ. Θ'*, γ', 54.

(5) *Διογ. Θ'*, γ', 55 κ. ἐφ. *Πλάτ. Μεν.* 91 E. *Σέξτ. π. Μαθ.* IX, 56. *Ἐύσ. Χρον. Ολ.* 84. *Gramm. Anecd.* Paris Τόμ. I σ. 174. *Ἐύσ. 6.* *Προπ. Εὐαγγ.* XIV, 19. *Φιλοστρ.* σ. 15, ἔκδοσις Kayser.

ποτε, ἀλλ' αἰεὶ γίνονται πάντα· ὥστε οὐκ ὀρθῶς λέγομεν ὅτι εἰσὶν. Ἐὰν ὀνομάσωμέν τι μέγα, καὶ μικρὸν θὰ φανῆ, καὶ εἰάν βαρὺ, κοῦφον καὶ οὕτω σύμπαντα. Ἐὰν λάβωμεν π. χ. ὅ ἀστραγάλους καὶ πλησιάσωμεν πρὸς αὐτοὺς 4, λέγομεν ὅτι εἰσὶ πλείους τῶν τεσσάρων καὶ ἡμιόλιον, εἰάν δὲ δώδεκα ἐλάττους καὶ ἡμίσεις. Τὸ αὐτὸ ἄρα μεῖζόν τι καὶ ἔλαττον γίνεται· ἢ ὁ Σωκράτης ἐντὸς ἐνικαυτοῦ οὔτε ἠύξῃθη οὔτε ἠλαττώθη, ἀλλὰ νέου τινὸς ἐν ἀρχῇ μὲν ἐστὶ μεῖζων, ὑστερον δὲ ἐλάττων, μηδενὸς ἐκ τοῦ ὄγκου τοῦ Σωκράτους ἀφαιρεθέντος, ἀλλὰ τοῦ νέου αὐξήθέντος (1). "Ἴνα ὑπάρχη ὅμως κίνησις καὶ φορά, πρέπει νὰ ὑπάρχη τι κινούμενον καὶ φερόμενον, καὶ νὰ ὑπάρχη κρᾶσις, ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη τὸ κεραννύμενον. Ποῖον λοιπὸν νοεῖ κινούμενον καὶ φερόμενον καὶ κεραννύμενον ὁ Πρωταγόρας; Ὁ Πρωταγόρας νοεῖ ὕλην τινὰ ἀόριστον τὴν φύσιν, περὶ ἧς δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐστὶ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἢ ὅτι ἔχει ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ποιότητα, ἀλλ' ἐν ἧ ὑπάκεινται οἱ λόγοι πάντων τῶν φαινόμενων, ὥστε δύναται ἡ ὕλη αὕτη καθ' ἑαυτὴν νὰ ᾖ πάντα ὅσα εἰς πάντα φαίνονται. Πῶς δ' ἐνόει ταύτην τὴν ὕλην; ἄρα γε ὡς στοιχεῖα καθάπερ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὡς ὁμοιομερείαις ὥσπερ ὁ Ἀναξαγόρας, ὡς ἄτομα μεγέθη ὥπως ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος, ὡς πῦρ ὡς ὁ Ἱπράκλειτος, περὶ τούτου οὐδὲν διεσάφησεν ὁ Πρωταγόρας ἢ τυλάχιστον οὐδὲν αὐτοῦ ῥῆμα περὶ τούτου μέχρις ἡμῶν περιεσώθη. Ἡ ὕλη αὕτη ὁμοιάζει πρὸς τὸ περιέχον, ἦτοι πρὸς τὸ «πάντα χρήματα ὁμοῦ» τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἀρχὴ λοιπὸν, ἐξ ἧς τὰ πάντα ἤρτηνται, ἐστὶν ὅτι τὸ πᾶν ἐστὶ κίνησις. Τῆς δὲ κινήσεως δέχεται ὁ Πρωταγόρας εἶδη δύο, ἐν μὲν ἔχον τὴν δύναμιν νὰ ποιῆ, ἐν δὲ ἔχον τὴν δύναμιν νὰ πάσχη. Ἐκότερον δ' ἐστὶν ἀπειρον κατὰ τὸ πλῆθος. Ἐκ δὲ τῆς πρὸς ἀλλήλα ὁμιλίας καὶ τρίψεως τῶν δύο τούτων εἰδῶν τῆς κινούσης καὶ πασχύσης κινήσεως γίνονται ἀπειρα μὲν τὸ πλῆθος ἔκγονα, δίδυμα δὲ ὄντα. Καὶ τὸ μὲν ἐν γένος τῶν οὕτω γινόμενων διδύμων ἐστὶν αἰσθητόν, τὸ δὲ ἕτερον αἰσθησις, ἣτις αἰεὶποτε συνεκπίπτει καὶ γεννᾶται μετὰ τοῦ αἰσθητοῦ. "Ὡστε καὶ ἡ ἐν ἡμῖν αἰσθησις καὶ τὰ αἰσθητὰ πράγματα εἰσιν ἔκγονα τῆς κινήσεως καὶ ἡ μὲν αἰσθησις ἐστὶ κίνησις παθητικὴ, τὰ δὲ αἰσθητὰ

(1) Π λ ε τ Θεαιτ. 154 C. καὶ ἐρ.

κίνησις ἐνεργητική. Καὶ αἱ μὲν αἰσθήσεις εἰσὶν ὄψεις καὶ ἀκοαὶ καὶ ὀσφρήσεις καὶ ψύξεις καὶ κύσεις καὶ ἡδοναὶ καὶ λύπαι καὶ ἐπιθυμῖαι καὶ φόβοι καὶ ἄλλα πανπληθεῖς μὲν αἱ ὀνομασμέναι, ἀπέρανται δὲ αἱ ἀνώνομοι. Τὸ δ' αἰσθητὴν πάλιν γένος ἐστὶν ὁμόγονον πρὸς ἐκάστας τῶν αἰσθήσεων, οἷον πρὸς παντοδαπὰς μὲν ὄψεις ὁμόγονά εἰσι χρώματα παντοδαπά, πρὸς ἀκοὰς δὲ ὡσαύτως αἱ φωναί, καὶ πρὸς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις τὰ ἄλλα αἰσθητὰ συγγενῆ γινόμενα. Τὸ λευκὸν ἄρα καὶ τὸ μέλαν καὶ ἐν γένει τὰ χρώματά εἰσι τιαυῦτα, διότι τὸ ποιοῦν πρὸς τὸ σύμμετρον αὐτῷ πάσχον, ἢ ἐνεργητικὴ δῆλον ὅτι κίνησις ὀμίλησε καὶ ἐτρίβη πρὸς τὴν παθητικὴν κίνησιν, τὸ αἰσθητὸν πρὸς τὴν ὄψιν. Ἄν μὴ συνήρχετο τὸ αἰσθητὸν πρὸς τὸ σύμμετρον αὐτῷ ὄμμα, δὲν θὰ ἐγέννα τὸ χρῶμα, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν, οὐδὲν γεννᾶται οὔτε φωνὴ οὔτε χυμὸς οὔτε ὀσμὴ, ἂν μὴ συνέλθῃ τὸ ποιοῦν πρὸς τὸ σύμμετρον αὐτῷ πάσχον, ἀλλ' ἐκάτερον πρὸς ἄλλο μὴ σύμμετρον. Ὡστε οὔτε ποιοῦν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἐστὶ πρὶν ἂν τῷ πάσχοντι συνέλθῃ, οὔτε πάσχον πρὶν ἂν τῷ ποιοῦντι· γίνονται δὲ τιαυῦτα καθ' ὅσον ἔρχονται εἰς ὀμιλίαν καὶ τρίψιν πρὸς ἀλλήλα. Ἐντεῦθεν ἀναγκασίως ἐπεταὶ ὅτι εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνον γίνεσθαι πρὸς τινα, τὸ δ' εἶναι πανταχόθεν ἐξαιριέον⁽¹⁾. Ἄφ' οὗ λοιπὸν ὄντα ὀρισμένα τὴν φύσιν δὲν ὑπάρχουσιν, ἀλλὰ γινόμενα μόνον, τὰ δὲ γινόμενα ταυῦτα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ὀμιλίας καὶ τρίψεως τοῦ ποιοῦντος καὶ πάσχοντος, τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ αἰσθανομένου, ἐπεταὶ πρῶτον μὲν ὅτι αἰσθητὸν ἄνευ αἰσθανομένου δὲν ὑπάρχει. Ἐπειδὴ δὲ τὰ αἰσθανόμενα ὄντα διαφέρουσιν οὐ μόνον ἀπ' ἀλλήλων ἀλλὰ καὶ ἐαυτῶν κατὰ τὰς διαφορὰς διαθέσεις, ἐν αἷς ἐκάστοτε εὐρίσκονταί, ἐπεταὶ ἀναγκασίως ὅτι ὄντα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ δὲν ὑπάρ-

(1) Πλ ἄ τ. Θεαιτ 160 Β. Λείπεται δέ, οἶμαι, ἡμῖν ἀλλήλοισ, εἴτ' ἐσμεν, εἶναι, εἴτε γινόμεθα, γίνεσθαί, ἐπειπερ ἡμῶν ἢ ἀνάγκη τὴν οὐσίαν συνδιῆμίν, συνδιῆ δὲ οὐδενὶ τῶν ἄλλων, οὐδ' αὖ ἡμῖν αὐτοῖς. Ἀλλήλοισ δὲ λείπεται συνδεδέσθαι, ὥστε εἴ τί τις εἶναι τι ὀνομάζει, τινὶ εἶναι ἢ τινὸς ἢ πρὸς τι ῥητέον αὐτῷ, εἴτε γίνεσθαί· αὐτὸ δ' ἐφ' αὐταῦ τι ἢ ὄν ἢ γινόμενον οὔτε αὐτῷ λεκτέον, οὔτ' ἄλλου λέγοντος ἀποδεκτέον. Γερβλ. Θεαιτ. 152 Δ. 156 Α. κ. ἐφ. Φαίδ. 900. Σχολ. εἰς Ἀριστ. β.1, α, 15. Σέξ τ. Πυρρ. ὑποτ. Δ', 28, 90 κ. ἐφ. Πλ ο ὑ τ. πρὸς Κολλ 4, 2 Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσ. Θ', 3. 1047, α, 5.

χρυσιν, ἀλλὰ φαινόμενα μόνον, τὰ δὲ φαινόμενα ταῦτα ἄλλως ἄλλω φάνονται ἕνεκα τῆς διαφόρου διαθέσεως ἐκάστου καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔτι προσώπου ἐν διαφόροις περιστάσεσιν, ἐπομένως τῷ ἀνθρώπῳ οὐδεμία ἄλλη ἀλήθεια ὑπάρχει πλὴν τῶν αὐτῶ φαινόμενων· τὰ αἰσθητὰ λοιπὸν ἤρτηνται ὅλως ἀπὸ τῶν αἰσθανομένων, θὰ ᾧσιν ἕρα ἐκάστοτε ταιαῦτα, οἷα φάνονται ἐκάστῳ αἰσθανομένῳ ἀνθρώπῳ. "Ὡστε ἀμέτρον πάντων ὁ ἀνθρώπος». Καὶ ἐπειδὴ παραλλάσσει ἡ αἴσθησις κατὰ τὰς διαφόρους διαθέσεις, ἔπεται ὅτι τὰ αὐτὰ αἰσθητὰ ἄλλως θὰ φάνωνται τούτῳ καὶ ἄλλως ἐκείνῳ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ φαινόμενόν ἐστι ἐκάστῳ ἡ ἀλήθεια, ἔπεται ὅτι τὰ φαινόμενά εἰσὶν ἀληθῆ ὅπωςδῆποτε καὶ ἂν φάνωνται ἐκάστῳ. Πάντα εἰσὶν ἄρα ἀληθῆ. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ αὐτὸς ἀῆρ τῷ μὲν ῥιγοῦντι φάνεται ψυχρὸς, τῷ δὲ πυρέσσοντι θερμὸς, καὶ ὁ αὐτὸς χυμὸς τῷ μὲν ὑγιζίνοντι φάνεται γλυκύς, τῷ δὲ νοσοῦντι πικρὸς, ἕκαστος δὲ θεωρεῖ τὸ τῷ ἄλλῳ φαινόμενον ψεῦδος, ἔπεται προσέτι καὶ ὅτι πάντα εἰσὶ ψευδῆ⁽¹⁾.

"Ὡστε πάντα τὰ φαινόμενά εἰσὶ ψευδῆ τε ἅμα καὶ ἀληθῆ. Ὅπως λοιπὸν ἰατροῦ ἔργον ἐστὶ νὰ βοηθήσῃ εἰς νίκην τὴν καλὴν ἔξιν, οὕτω καὶ τοῦ Σοφιστοῦ ἔργον ἐστὶ νὰ μεταβάλλῃ τὴν χεῖρω ἔξιν εἰς ἀμείνω. Καὶ ὁ μὲν ἰατρὸς πράττει τοῦτο φαρμάκοις, ὁ δὲ Σοφιστῆς λόγοις. Οὕτω δ' ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης ἐξάγει ὁ Πρωταγόρας ὡς πόρισμα τὴν ἀνάγκην διδασκαλίας καὶ δικαιολογεῖ ἐπιστημονικῶς τὸ σοφιστικὸν αὐτοῦ ἔργον ἀποδεικνύων αὐτὸ ὡς ἀναγκαῖον. Τοιοῦτο δὲ ὑπέλαμβανε τὸ διδάσκειν «ὅπως ἂν ἄριστά τις τὴν αὐτοῦ οἰκίαν διοικῶ καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴῃ καὶ πράττειν καὶ λέγειν»⁽²⁾.

(1) «Οἷα μὲν ἕκαστα ἐμοὶ φαίνεται, ταιαῦτα μὲν ἔστιν ἐμοί, οἷα δὲ σοί, ταιαῦτα δ' αὖ σοί· ἀνθρώπος δ' αὖ σύ τε καὶ γὰρ... Ἐνίστα πνέοντος ἀνέμου τοῦ αὐτοῦ, ὁ μὲν ἱμῶν ῥιγαῖ, ὁ δ' οὐ· καὶ ὁ μὲν ἠρέμα, ὁ δὲ σφόδρα». Ἴδὲ πνεῦμα τότε αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν δυνάμεθα οὔτε θερμὸν οὔτε ψυχρὸν νὰ ὀνομάσωμεν ἀλλὰ ψυχρὸν μὲν ἐστὶ τῷ ῥιγοῦντι, θερμὸν δὲ τῷ θερμαινομένῳ. Θεαίτ. 152 κ. ἐφ. Κριτήριον ἕρα τῶν ὄντων ἐστὶν ὁ ἀνθρώπος· διότι πάντα τὰ φαινόμενα τοῖς ἀνθρώποις καὶ ὑπάρχουσι, τὰ δὲ μηδενὶ τῶν ἀνθρώπων φαινόμενα οὐδὲ ὑπάρχουσι. (Σ ἐ ξ τ. Πυρρ. Ὑποτ. Α, 219). Μέτρον ἄρα πάντων πραγμάτων ἄνθρωπος.

(2) Π λ ἄ τ. Πρωτ., 318 Ε.

Ἐπειδὴ πρὸς τούτοις τὰ ὄντα εἰσὶ τῷ ἀνθρώπῳ τοιαῦτα, οἷα φαίνονται αὐτῷ, τὸ δὲ φαίνεσθαι ἐστὶν αἰσθάνεσθαι (διότι φαίνονται τῷ ἀνθρώπῳ οὕτω σημαίνει οὐδὲν ἄλλο ἢ ὅτι αἰσθάνεται αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος οὕτω), φαίνεται ἄρα καὶ αἰσθήσεις τὰ αὐτὰ· διότι ὅπου αἰσθάνεται ἕκαστος τὰ ὄντα, τοιαῦτα καὶ εἰσὶν ἕκαστῳ. Καὶ ἡ ψυχὴ ἄρα οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ αἱ αἰσθήσεις⁽¹⁾. Ἐπιστήμη ἄρα ἐστὶν ἡ αἰσθήσεις.

Ἐντεῦθεν παρίσεται ὁ Πρωταγόρας τὸ ἐν τῇ κοινωνίᾳ παιδευτικὸν αὐτοῦ ἔργον. Ἐπειδὴ, λέγει, οὕτως ἔχει ἡ ἀλήθεια, ὡς ἐγὼ γέγραφα, ἦτοι ἐπειδὴ μέτρον πάντων τῶν τε ὄντων καὶ μὴ ἕκαστος ἡμῶν ὑπάρχει, μυριαχῶς δὲ διαφέρομεν ἀλλήλων κατὰ τοῦτο, διότι τούτῳ μὲν ἐξ ἡμῶν ἄλλα καὶ φαίνονται καὶ εἰσὶν, ἐκείνῳ δὲ ἄλλα, πρέπει νὰ ὑπάρχη ἄρα σοφία καὶ σοφὸς ἀνὴρ, ὅστις ἂν μὲν τινι ἐξ ἡμῶν φαίνονται καὶ εἰσὶ κακά, νὰ μεταβάλη ταῦτα καὶ ποιήσῃ νὰ φαίνωνται καὶ νὰ ᾧσιν ἀγαθὰ. Τοῦτο δ' ἐστὶ σαφέστερον λέγει, γίνεται ὧδε. Εἰς μὲν τὸν ἀσθενοῦντα πικρὰ φαίνονται ἢ ἐσθίει καὶ εἰσὶν αὐτῷ πράγματι πικρὰ, τῷ δὲ ὑγιαίνοντι τὰναντία εἰσὶ καὶ φαίνονται. Σοφώτερον μὲν λοιπὸν οὐδέτερον πρέπει νὰ καταστήσωμεν, διότι οὐδὲ δυνατόν ἐστι τοῦτο· οὐδὲ πρέπει νὰ κατηγορήσωμεν ὅτι δῆθεν ὁ μὲν ἀσθενῶν ἐστὶν ἀμαθής, διότι τὰ τοιαῦτα δοξάζει, ὁ δὲ ὑγιαίνων σοφός, διότι ἄλλα ἄλλα δοξάζει. Πρέπει ὅμως νὰ μεταβάλωμεν τὴν νοσηρὰν ἕξιν εἰς τὴν ὑγίαν, διότι αὕτη ἐστὶν ἀμείνων. Ἀκριβῶς οὕτω πρέπει καὶ ἐν τῇ παιδείᾳ νὰ πράξωμεν, νὰ μεταβάλωμεν φαυλοτέραν ἕξιν ἐπὶ τὴν ἀμείνω. Ἄλλ' ὁ μὲν ἰατρός μεταβάλλει διὰ φαρμάκων, ὁ δὲ Σοφιστὴς διὰ λόγων. Τὴν ἕξιν ἄρα τῆς ψυχῆς τὴν νοσηρὰν πρέπει νὰ μεταβάλλωμεν εἰς χρηστὴν. Οὐδεὶς τῷ ὄντι οὐδένα ψευδῆ δοξάζοντα ἐποίησε νὰ δοξάζῃ ὕστερον ἀληθῆ· διότι τοῦτο θὰ ἦτο τὸ αὐτό, ὡς εἰ ἐποίησε νὰ δοξάζῃ τὰ μὴ ὄντα, ὅπερ ἀδύνατον. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς εἶπομεν, δοξάζει ἢ αἰσθάνεται τε καὶ πάσχει, ἄλλα παρ' ἢ ἂν πάσχη ἀδύνατον νὰ δοξάζῃ. Ταῦτα δὲ εἰσὶ πάντα ἀληθῆ ὅσα αἰσθάνεται ἕκαστος καὶ πάσχει καὶ ἐπαμέ-

(1) Διογένης. Θ', γ', 51. «ἐλεγέ τε μηδὲν εἶναι ψυχὴν παρὰ τὰς αἰσθήσεις, καθ' ἃ καὶ Πλάτων φησὶν ἐν Θεαιτήτῳ, καὶ πάντ' εἶναι ἀληθῆ». Ἰββλ. Πλάτ. Θεαιτ. 53.

νως δοξάζει. Ἀλλὰ τὰ τῆς χρηστῆς ψυχῆς ἔξει δοξαζόμενα κατ' οὐδέν μὲν εἰσιν ἀληθέστερα τῶν τῆς πονηρᾶς ψυχῆς ἔξει δοξαζομένων, εἰσὶν ὅμως βελτίονα τούτων ἐκεῖνα. Καὶ τοὺς σοφοὺς τοὺς μὲν περὶ τὰ σώματα ὀνομάζω ἰατρούς, τοὺς δὲ περὶ τὰ φυτὰ γεωργοὺς, καὶ οὗτοι δὲ ἐμποιοῦσιν εἰς τὰ φυτὰ, ἀντὶ πονηρῶν αἰσθήσεων, ὅταν τι αὐτῶν ἀσθενῇ, χρηστὰς καὶ ὑγιεινὰς αἰσθήσεις καὶ ἀληθείας. Οἱ δὲ σοφοὶ καὶ ἀγαθοὶ ῥήτορες ποιοῦσιν εἰς τὰς πόλεις, ὥστε τὰ χρηστὰ ἀντὶ τῶν πονηρῶν νὰ δοξάζωνται δίκαια καὶ νὰ ᾧσι τοιαῦτα. Διότι ὅποια ἂν βεβηκίως φθίνωνται εἰς ἐκάστην πόλιν δίκαια καὶ καλὰ, ταῦτα καὶ εἰσὶν αὐτῇ δίκαια καὶ καλὰ, ἕως ἂν αὐτὰ νόμιμα θεωρῇ· ἀλλ' ὁ σοφὸς ὅσα τοῖς πολίταις εἰσὶ πονηρὰ, ἀντὶ τῶν πονηρῶν ποιεῖ νὰ ᾧσι καὶ νὰ δοξάζωνται χρηστὰ. Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ὁ Σοφιστής, ἀφ' οὗ τοὺς παιδευομένους οὕτω δύναται νὰ παιδαγωγῇ, καὶ σοφὸς ἐστὶ καὶ ἄξιος πολλῶν χρημάτων εἰς τοὺς παιδευθέντας. Καὶ οὕτω καὶ σοφώτεροί εἰσιν ἄλλοι ἄλλων καὶ οὐδεὶς ψευδῆ δοξάζει καὶ πᾶς, εἴαν τε θέλῃ εἴαν τε μὴ, ἐστὶ μέτρον.

Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἐδύνατο ἄρα ὁ Πρωταγόρας νὰ ἐπονομάσῃ ἐαυτὸν Σοφιστὴν καὶ ἀναφικνδὸν νὰ ἀνακηρύξῃ εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας παιδεύσεως καὶ ἀρετῆς διδάσκων καὶ νὰ ὑπισχνῆται ὅτι ὁ παρ' αὐτὸν ἀφικόμενος καθ' ἐκάστην ἡμέραν θὰ ἀπέρχηται εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον βελτίων γεγονώς· «ὦ νεκνίσκε, ἔσται τοίνυν σοι, εἴαν ἐμοὶ συνῆς, ἢ ἂν ἡμέρα ἐμοὶ συγγένη, ἀπιέναι οἴκαδε βελτίονι γεγονότι, καὶ ἐν τῇ ὑστεραίᾳ ταῦτά ταῦτα· καὶ ἐκάστης ἡμέρας ἀεὶ ἐπὶ τὸ βέλτιον ἐπιδιδόναι». Τὸ δὲ μάθημα, ὅπερ θὰ ἐπενέγκῃ τὴν καθ' ἡμέραν ἐπίδυσιν καὶ βελτίωσιν ταύτην ἐστὶν αὐβουλίκα περὶ τε τῶν οἰκείων, ὅπως ἂν ἀριστα τὴν αὐτοῦ οἰκίαν διοικῷ, καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴῃ καὶ πράττειν καὶ λέγειν» (1), ἐν δυοῖ λέξεσιν ἢ οἰκονομικῇ καὶ πολιτικῇ τέχνῃ.

Ἀρετὴν λέγων ὁ Πρωταγόρας ἐνόει πᾶσαν πρὸς τὸν βίον πρακτικὴν δεξιότητα καὶ τοῦ χαρακτῆρος μάρφωσιν. Τὴν ἀρετὴν θεωρεῖ

(1) Π λ ἄ τ. Πρωταγ. 318 Α. Β.

τὸ κάλλιστον ⁽¹⁾ ἤς οὐκ ἔστι τὸ μὲν τι καλόν, τὸ δὲ αἰσχρόν, ἀλλ' ὅλον που καλὸν ὡς οἶόν τε μάλιστα. Πᾶν τὸ ἡδὺ οὐκ ἔστι καὶ ἀγαθόν, οὐδὲ πᾶν τὸ ἀνικρὸν κακόν, ὑπάρχουσί τινα τῶν ἡδέων, μὴ ὄντα ἀγαθὰ, ὑπάρχουσι δὲ πάλιν τινα τῶν ἀνικρῶν, μὴ ὄντα κακά, ὑπάρχει δὲ καὶ τρίτη αὐτῶν τάξις, τὰ οὐδέτερα, οὔτε κακὰ οὔτε ἀγαθὰ ὄντα. Ἀγαθὸν ἄρα ἔστι μόνον τὸ ἡδεσθαι ἐπὶ ταῖς καλοῖς. Ὄντως ἡδέως ζῆ μόνος ὁ τοῖς καλοῖς ἡδόμενος.

Ἀλλὰ διδάσκων ὁ Πρωταγόρας τὴν τέχνην τοῦ μεταβάλλειν διὰ τοῦ λόγου καὶ ποιεῖν νὰ φαίνωνται καὶ νὰ ὦσιν ἀγαθὰ τὰ κακὰ νομιζόμενα δὲν ἐδύνατο νὰ ἀμελήσῃ τοῦ ὄργάνου τοῦ λόγου, ἥτοι τῆς γλώσσης. Κατ' ἀνάγκην ἄρα περιλαμβάνεται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ καὶ ἡ περὶ γλώσσης διδασκαλία. Παραδίδεται δ' ἡμῖν ὅτι ἐδίδασκεν ⁽²⁾ ὁ Πρωταγόρας καὶ περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος. Πρῶτος ὁ Πρωταγόρας διεῖλε κατὰ τινὰς μὲν τὸν λόγον εἰς τέσσαρα, εἰς εὐχολήν, εἰς ἐρώτησιν, εἰς ἀπόκρισιν καὶ ἐπιτολήν, κατ' ἄλλους δ' εἰς ἑπτὰ, εἰς διήγησιν, ἐρώτησιν, ἀπόκρισιν, ἐπιτολήν, ἀπαγγελίαν, εὐχολήν, κλίσιν, οὓς καὶ πυθμένεας εἶπε λόγων ⁽³⁾.

Ἐὰν δὲ θελήσωμεν νῦν νὰ ἐξετάσωμεν τοῦ Πρωταγόρου τὰ δόγματα κριτικῶς, βλέπομεν πρῶτον μὲν ὅτι γνωστικὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀρχὴν οὐδεμίαν ἄλλην ἢ τὴν αἴσθησιν ὑπελάμβανε καὶ τὴν ψυχὴν ἔλεγε περὶ τὰς αἰσθήσεις εἶναι. Ἐπειδὴ δὲ ἀνώτερον τῶν αἰσθήσεων κριτήριον τῆς ἀληθείας δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὸν Πρωταγόραν, αἱ δ' αἰσθήσεις μετακωσμοῦνται καὶ ἀλλοιοῦνται κατὰ τὰς ἡλικίας καὶ τὰς ἄλλας τῶν σωμάτων κατασκευάς, διότι, ρεῦσῆς συνεχῶς τῆς ὕλης, γίνονται προσθέσεις ἀντὶ τῶν ἀποφορήσεων, οὐδεμίαν ἄλλην ἀλήθειαν τῶν ὄντων δυνατὰ νὰ γινώσκῃ ὁ ἄνθρωπος ἢ μόνον ὑπερ ἢ εὐμετάβολος αἴσθησις αὐτῷ ἐκάστοτε ἐμφανίζει. Τὸ κατ' αἴσθησιν ἄρα ἔστι τὸ ἀληθές. Ἀλήθειά ἐστίν ἄρα ἐκάστῳ τὸ ἐκάστοτε φαινόμενον. Ὡστε ὀρθῶς λέγεται ὅτι τὸν λόγον τοῦ Ἀντισθέuous, «οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν», πρῶτος ὁ Πρωταγόρας διελέχθη ⁽⁴⁾.

(1) Πρωτ. 349 B.

(2) Frei quaest. Protagor. I, 136 κ. ἐφ.

(3) Διογ. Θ', η', 53 κ. ἐφ. Σοῦίδ. ἐν λ. Πρωταγόρας. Quintilian. III, 4, 10.

(4) Διογ. Θ', η', 53.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐμοὶ ψυχρόν, ἄλλω ἐστὶ θερμόν, καὶ τὸ τῷ ἀσθενοῦντι πικρὸν τῷ ὑγιάνοντι ἐστὶ γλυκύ, ἑκάτερω δὲ ἀληθές ἐστὶ τοῦθ' ὅπερ αἰσθάνεται ἑκάτερος καὶ ψευδές τῷ τὸ ἕτέρω φαινόμενον, ἐπειδὴ δῆλα δὴ πάντα τὰ δοκοῦντα καὶ φαινόμενά εἰσιν ἀληθῆ, ἀναγκαίως ἔπεται ὅτι πάντα εἰσιν ἀληθῆ ἅμα καὶ ψευδῆ. Ἀληθῆ μὲν καθ' ὅσον φαίνονται καὶ εἰσὶν εἰς τινὰ, ψευδῆ δὲ καθ' ὅσον τὰ αὐτὰ ἕτέρω τινὶ οὐ φαίνονται τοιαῦτα καὶ οὐκ εἰσιν, εἰσὶν ἄρα μὴ ὄντα, καθ' ὅσον δῆλον ὅτι πάναντία ὑπολαμβάνουσιν ἀλλήλοις καὶ ἕκαστοι τοὺς μὴ ταῦτά πρὸς ἑαυτοὺς δοξάζοντας νομίζουσιν ὅτι εἰσὶ διεψευσμένοι καὶ σφάλλονται· ὥστε ἀνάγκη τὸ αὐτὸ καὶ νὰ ὑπάρχη καὶ νὰ μὴ ὑπάρχη. Καὶ εἰ τοῦτ' ἐστίν, ἀνάγκη τὰ δοκοῦντα νὰ ὑπάρχωσι πάντα ἀληθῆ· διότι τὰ ἀλλήλοις ἀντικείμενα θεωροῦνται ἀληθῆ, οἱ δὲ διεψευσμένοι καὶ οἱ ἀληθεύοντες οὐδὲν ἄλλ' ἢ τὰ ἀλλήλοις ἀντικείμενα δοξάζουσιν. Ἐὰν λοιπὸν τὰ ὄντα ἔχωσιν οὕτως, ἀληθεύουσι πάντες ἅμα καὶ ψεύδονται. Οὕτως ἄρα ἀνκιρεῖται ἡ ἀλήθεια· διότι κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἀλήθεια καθ' ἑαυτὴν δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ φαινόμενα μόνον. Οὐδὲ κριτῆς καὶ κριτήριον ἀληθείας δυνατὸν νὰ ὑπάρχη, διότι ἡ αἴσθησις, ἥτις κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἐστὶ τὸ κριτήριον, ἀσταθές τί ἐστὶ καὶ μεταβαλλόμενον αἰεὶ καὶ παραλλάσσον καθ' ἕκαστον ἀνθρώπον καὶ καθ' ἑκάστην αὐτοῦ ἡλικίαν καὶ σωματικὴν κατασκευήν. Οὕτως ἄρα ἀντὶ ἀληθείας, ἐφ' ἑαυτῆς ἐδραζομένης, τίθεται ἡ ἀυθαίρετος δόξα τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου. Καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς αυθαίρετου δόξης ἑνὸς ἑκάστου ἐξαρτᾶται τῆς ἀληθείας ἡ γνῶσις, τὸ δίκαιον τῶν θεσμῶν τῆς πολιτείας, ἡ ἀλήθεια τῆς θρησκείας, τὰ ἔθιμα τῆς οἰκογενείας καὶ ἐν γένει πᾶς ὁ κοινωνικὸς διάκοσμος. Ἀνατρέπεται πᾶν τὸ ἰστάμενον ἐν τῇ θεωρητικῇ καὶ πρακτικῇ βίῳ καὶ ἀντ' αὐτοῦ εἰσάγεται ὁ πόλεμος παντὸς κατὰ πάντων, ἡ σύγχυσις, ἡ ταραχὴ, διαρκῆς καὶ ἀληκτος ἐπανάστασις ἐν τε τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ πράξει.

Τὴν περὶ κοινωνίας καὶ πολιτείας δοξασίαν τοῦ Πρωταγόρου ἔχομεν ἐν τῷ μύθῳ, ὃν παρίστησιν ὁ Πλάτων διηγούμενον τὸν Πρωταγόραν ἐν τῷ ὁμωνύμῳ διαλόγῳ (320 C κ. ἐφ.).

Κατὰ τὸν μῦθον τοῦτον ὁ Πρωταγόρας ἐδόξαζεν ὅτι ἄνευ πολιτικῆς τέχνης ὁ ἄνθρωπος ἀδύνατόν ἐστι νὰ διατηρηθῆ· διὸ μυθολογεῖ ὅτι ἐκ θεοῦ ἐδόθη τῷ ἀνθρώπῳ αἰδῶς καὶ δίκη, ὁμῆ πρὸς τὸ δί-

καιον καὶ εὐλάβεια πρὸς τὸ ἄδικον, δι' ὧν καθίστανται δυνατοὶ πόλεων κόσμοι καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί, καὶ ἐτέθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ νόμος, νὰ φονεύωσι τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν ὡς νόσον πόλειος. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι πολιτικῆς ἀρετῆς πάντες μετέχουσι καὶ ἐπομένως πάντες ἔχουσι γνώμην περὶ πολιτικῶν πραγμάτων καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν μὲν ὁ λόγος ἦ περὶ ἀρχιτεκτονικῆς ἢ ἄλλης τινὸς δημιουργικῆς ἀρετῆς, μόνος ὁ ἀρχιτέκτων ἢ ὁ τῆς ἄλλης δημιουργικῆς ἀρετῆς κάταχος δύναται νὰ συμβουλεύῃ, ἄλλον δὲ ἐκτὸς τούτων οὐδένα ἀνεχόμεθα, ὅταν δὲ περὶ πολιτικῆς ἀρετῆς πρόκειται, παντὸς τὴν συμβουλήν ἀνεχόμεθα, ἐπειδὴ πάντες μετέχουσι τῆς ἀρετῆς ταύτης, διὰ τοῦτο προσέτι πάντες δύναμεθα διὰ συμβουλῆς καὶ προτροπῆς νὰ συντελώμεν εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν νέων. Διὰ τούτων διδάσκει ὁ Πρωταγόρας ὅτι ὑπάρχει φυσικὸν δίκαιον, διάκρισις δὲ τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἀπὸ τοῦ θεοῦ δικαίου οὕτω γίνεται.

Ἄλλ' ἐντεῦθεν ἔχομεν μίαν ἀντίφασιν καὶ μίαν ἀκολουθίαν τοῦ Πρωταγόρου· ἀντίφασιν μὲν διότι ὅστις φύσει αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ πράγματα δὲν παραδέχεται καὶ δογματίζει ὅτι τὰ πράγματά εἰσιν ἐκάστῳ τοιαῦτα, οἷα αὐτῷ φαίνονται, αὐτὸς δὲν δύναται νὰ δοξάζῃ ἀνευ ἀντιφάσεως ὅτι ὑπάρχει φύσει δίκαιον. Διὰ δὲ τοῦ μύθου, ὅτι ἐκ Διὸς ὁ Ἑρμῆς ἐκόμισεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸ δίκαιον καὶ τὴν αἰδῶ, οὐδὲν ἄλλο σημαίνεται ἢ ὅτι τὸ δίκαιον ὑπάρχει φύσει. Ἀκολουθίαν δὲ διότι ὁ ἕτερος ἰσχυρισμός, ὅτι διδασκτὸν ἢ ἀρετῆ, τυγχάνει σύμφωνος πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ· ἐπειδὴ δῆλα δὴ τὰ πράγματά εἰσιν οἷα ἐκάστῳ φαίνονται, ἔπεται ὅτι δύναμεθα διὰ διδασκαλίας νὰ γεννήσωμεν ἐν τινι δόξας περὶ ἀρετῆς τοιαύτας ἢ τοιαύτας.

Ἐκ τῶν εἰρημένων φαίνεται ὅτι ὁ Πρωταγόρας παραδέχεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει ἔχει τὴν πρὸς τὴν ἠθικότητα ῥοπὴν ἐν ἑαυτῷ ἰδρυμένην, ἀλλ' ἐφρόνει ὅτι ὑπάρχει ἀνάγκη ἢ φυσικὴ αὕτη ῥοπὴ ν' ἀναπτυχθῇ διὰ διδασκαλίας· «ἀπὸ νεότητος, ἔλεγεν, ἀρξαμένους δεῖ μανθάνειν». Ἡ δὲ διδασκαλία πάλιν καθίσταται τότε μόνον καρποφόρος, ὅταν βοηθῆται ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀσκήσεως· «φύσεως καὶ ἀσκήσεως διδασκαλία δεῖται» (1). Οὕτω δὲ λύει ὁ Πρωτα-

(1) Mullach, fragm. Philos. τόμ. II, 134, 9.

γόρας καὶ τὸ πολυβρύλητον καὶ φλυγερόν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας ζήτημα : αἴσα διδακτὸν ἢ ἀρειή; ἢ οὐ διδακτὸν ἀλλ' ἀσκητόν; ἢ οὔτε ἀσκητόν οὔτε μαθητόν, ἀλλὰ φύσει παραγίγνεται τοῖς ἀνθρώποις ἢ ἄλλω τινὶ τρόπῳ (¹); Τὰ σπέρματα τῆς ἠθικῆς εἰσι κατὰ τὸν Πρωταγόραν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτοῦ καταβεβλημένα, ἀλλ' ἵνα ἀναπτυχθῶσι καὶ καρποφορήσωσιν, ἔχουσιν ἀνάγκην θεραπείας, ἥτοι διδασκαλίας καὶ ἠθικῆς ἀσκήσεως· ἄνευ τούτων ἡ διδασκαλία μόνη οὐδὲν δύναται νὰ κατορθώσῃ.

Περὶ Θεῶν ἐξεφράζεται ὁ Πρωταγόρας, ὡς εἶδωμεν, ὅτι οὐκ οἶδεν οὔτε εἶναι ὑπάρχουσιν οὔτε εἶναι μὴ ὑπάρχουσιν· ἐκωλύετο δὲ εἰς τὴν γνώσιν ταύτην ὑπὸ τε τῆς βραχύτητος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ ὑπὸ τῆς ἀδηλότητος αὐτοῦ τοῦ πράγματος. Ἀλλ' ἂν ἤθελεν ὁ Πρωταγόρας νὰ ὑπάρχη πρὸς ἑαυτὸν ἀκόλουθος, μία μόνη ἐπετρέπετο αὐτῷ περὶ Θεῶν γνώμη, ὅτι Θεοὶ δὲν ὑπάρχουσιν· διότι ὁ λέγων ὅτι ὄντα αὐτὰ καὶ ἑαυτὰ δὲν ὑπάρχουσιν, ἀλλ' εἰσὶ δημιουργήματα τῆς φαντασίας τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὸς καὶ τὴν ἰσοσκελίαν ὤφειλε νὰ κηρύξῃ ὡς φανταστικὴν ἢ, ὡς ὁ Κριτίας ἔπραξεν, ὡς πολιτικὸν δημιουργήμα τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἐνταῦθα ἄρα δὲν ἔμεινε πιστὸς ταῖς ἑαυτοῦ ἀρχαῖς ὁ Πρωταγόρας.

Ἀφ' οὗ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Πρωταγόρου δίκαιόν ἐστιν ὅ,τι ἂν ἐκάστῳ φκίνηται, ἔπεται ὅτι ἕκαστος ὀφείλει πάσῃ δυνάμει τὸ ἑαυτῷ δίκαιον φκινόμενον καὶ τοῖς ἄλλοις ὡς τοιοῦτο νὰ καταστήσῃ. Πρὸς τοῦτο οὐδὲν ἄλλο ἐπιτηδειότερον τῆς γλώσσης ὑπάρχει ὄργανον. Ἐνταῦθεν ἡ περὶ τὴν ῥητορικὴν τέχνην σπουδὴ τοῦ Πρωταγόρου. Ὁ Σωκράτης(²) λέγει πρὸς τὸν Πρωταγόραν ὅτι καὶ ἐκεῖνός ἐστιν ἱκανὸς καὶ τοὺς ἄλλους δύναται νὰ διδάξῃ περὶ τῶν αὐτῶν πραγμάτων καὶ μακροὺς λόγους νὰ ἀποτείνῃ οὕτως, ὥστε μηδέποτε νὰ ἐπιλίπῃ αὐτῷ ὁ λόγος, καὶ βραχέα πάλιν οὕτως, ὥστε μηδεὶς ἐκείνου βραχύτερον νὰ εἴπῃ. Ἐκ τῶν ἐν τῷ διαλόγῳ ῥημάτων τοῦ Ἰππίου φκίνεται ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἦτο πολὺ μᾶλλον ἠσκημένος πρὸς τὸ ἀποτείνειν μακροὺς λόγους (³). Ἀλλ' ὁ Πρωταγόρας τὴν μεγάλην τῶν λό-

(¹) Πλάτ. Μέν. 70 Α.

(²) Πλάτ. Πρωταγ. 329 Β. 334 Ε. καὶ ἐρ.

(³) Ὅρα καὶ Φαίδρ. 267 Β.

γων δύναμιν αὐτοῦ ἐδείκνυεν ὑπισχνούμενος τοῖς μαθηταῖς ὅτι ποιεῖ τὸν ἥτιω λόγον κρείττω, ἥτοι τὸ ψεῦδος ἀληθές, τὸ ἀδίκον δίκαιον, τὸ ἀπίθανον πιθανόν, ἢ, ὡς ἐρμηνεύει τοῦτο ὁ Ἰσοκράτης (15, 30), τὸ ἐπικρατεῖν τὸν ψευδόμενον τοῦ ἀληθοῦ λέγοντος, τὸ πλεονεκτεῖν ἐν τοῖς ἀγῶσι παρὰ τὸ δίκαιον, ἢ, ὡς ἔτι σαφέστερον ἐρμηνεύει τὴν ῥήτραν ὁ Ἀριστοφάνης (1), τὸ νικᾶν τὸν ἀδίκον λόγον τὸν δίκαιον. Διὸ καὶ ἀσχολεῖται ὁ Πρωταγόρας περὶ τὴν γλῶσσαν, ἀπέβη δὲ μετὰ τοῦ Προδίκου ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς γλωσσικῆς ἐρεύνης, διέκρινε πρῶτος τὰ 3 γένη τῶν οὐσιαστικῶν, τοὺς χρόνους τῶν ῥημάτων (μέρη χρόνου) (2), τὰ εἶδη τῶν προτάσεων καὶ ἐδίδασκε περὶ ὀρθοεπείας (3).

Γοργίας ο Λεοντῖνος.

Γοργίου βίος (δραῖσις πολιτικὴ - διδακτικὴ - συγγραφικὴ). — Ἀποφθέγματα. — Χαρακτὴρ λόγου. — Περὶ γνώσεως θεωρία. — Φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ δόξαι. — Περὶ ῥητορικῆς καὶ ῥήτιρος γνώμη.

Γοργίας ὁ Καρμαντίδου κατὰ Πausανίαν (VI, 17. 8), κατὰ Σουίδαν δὲ Χαρμαντίδου, κατήγετο ἐκ τῆς Σικελικῆς πόλεως Λεοντίνων, ἔθεν καὶ Λεοντῖνος ἐπώνυμός θη. Ἐγεννήθη ἴσως περὶ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς 74 Ὀλυμπιάδος, ἥτοι περὶ τὸ 483 π. Χ. καὶ ἔζησεν ἔτη ὀκτὼ ἢ ἐννέα καὶ ἑκατὸν μέχρι τοῦ 375 π. Χ. (4). Ὁ Γοργίας εἶχεν ἀδελφὸν Ἡρόδιον καλούμενον ἰατρόν (5). Τοῦ Γοργίου μνη-

(1) Νεφ. 112 καὶ ἐφ. 875 καὶ ἐφ. 882 καὶ ἐφ.

(2) Διογ. Θ', ἡ, καὶ ἐφ. 52. Zeller αὐτ. 14, 1018 καὶ ἐφ.

(3) Εἰδικῶς περὶ Πρωταγόρου ἐπραγματεύθησαν ὁ Geist de Protagorae sophistae vita Gissae 1827 ὁ Leonh. Spengel, de Prot. rhetore ejusque scriptis ἐν τῷ αὐτοῦ «Συναγωγῇ τεχνῶν» σελ. 52 καὶ ἐφ. ὁ Ludv. Ferd. Herbst, Protagoras Leben u. Sophistik. ἐν Philol.—histor. Studien herausg. von Petersen I. Heft, Hamb. 1832, σελ. 88—164 ὁ Weber, Quaestiones Protagor. Marb. 1850. ὁ Joh. Frey, Quaestiones Protagorae Bonn. 1845.

(4) Zeller αὐτ. 14, 947, 3. πρὸβλ. καὶ Mull. 2 IXXX, 116.

(5) Πλάτ. Γορ. 448 B. Σχολ. εἰς Πλάτ. Γορ. 448 B.

μονεύει καὶ ἀδελφὴν ὃ Π α υ σ α ν ῖ α ς (¹), ἣ συνώκησε Δεϊκράτης. Πλείονα περὶ τῆς γενεᾶς τοῦ Γοργίου δὲν περὶδύθησαν ἡμῖν, φαίνεται δὲ ὅτι μεγάλης τιμῆς ἤξιούτο ἐν τῇ αὐτοῦ πόλει, οὐ μόνον διότι πρεσβευτὴν εἰς Ἀθήνας αὐτὸν ἔπεμψεν, ἀλλὰ καὶ νόμισμα ὑπάρχει, φέρων ἐπιγραφὴν «Γ ο ρ γ ῖ α ς ὁ Λ ε υ ν τ ῖ ν ο ς» (²).

Τὰ ἐν Πλουτάρχῳ (³), ὅτι ὁ Γοργίας δὲν ἔζη ἐν ὀμυνοίᾳ μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ ἀναιροῦνται ὑπὸ τοῦ Ἰσοκράτους (⁴), βεβαιούντος ὅτι ὁ Γοργίας οὔτε γυναικᾶ ἐγημεν οὔτε παῖδας ἐποιήσατο. Ἐπίσης καὶ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Πλουτάρχου (⁵) δὲν δύναται νὰ ἐπιδικρύνωσι τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ Γοργίου.

Ὁ Γοργίας λέγεται (⁶) μαθητὴς τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἀλλὰ τοῦτό ἐστιν ἀβέβαιον, πιθανόν μόνον ἐστὶν ὅτι ὁ Γοργίας ὠφελήθη παρὰ τοῦ Ἐμπεδοκλέους ὡς ῥήτορας καὶ φιλοσόφου. Ἐν Πλάτωνος Μένωνι (76 Δ) φαίνεται ὁ Γοργίας πρεσβεύων τὴν τοῦ Ἐμπεδοκλέους θεωρίαν τῶν ἀπορροῶν καὶ τῶν πύρων τῶν ὄντων (⁷). Σχέσιν τινὰ καὶ γνωριμίαν τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἐμφάνει καὶ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Σατύρου (⁸), ὅτι ὁ Γοργίας ἔλεγεν ὅτι αὐτὸς παρῆν τῷ Ἐμπεδοκλεῖ γοητεύοντι.

Ὁ Γοργίας φέρεται καὶ ὡς ἀστρολόγος. Ἐγένετο δὲ διδάσκαλος τοῦ Ἰσοκράτους (⁹), ὅτι δ' αὐτὸς διδάσκαλον εἶχε τὸν Τισίαν

(¹) VI, 17, 4.

(²) Ἐξέδωκε δ' αὐτὸ ὁ Haimius ἐν τῷ Thesaurus Brit. Tom II, p. 59, ὡς λέγει ὁ Gronovius ad Aelian. Var. hist. p. 42. Φέρει δὲ τὸ νόμισμα ἐπὶ τῆς ἐτέρας μὲν ἐπιφανείας αὐτοῦ κεφαλῆν Ἀπόλλωνος, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας κύκλον μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Γ ο ρ γ ῖ α ς Λ ε ο .

(³) Γαμ. παραγ. 43.

(⁴) Περὶ ἀντιδ. 156.

(⁵) Πῶς ἄν τις διακρίν. τὸν κολ. 23.

(⁶) Ἐπὶ τοῦ Σ α τ ῦ ρ ο υ παρὰ Διογ. II', 6', 58. Σχολ. εἰς Πλάτ. Γορ. 465 Δ. Quinilian. III, 1. 8.

(⁷) Πρὸς Πλουτ. Ἀρέσκ. Α', 15.

(⁸) Διογ. II', 6', 59.

(⁹) Ὁ Πλουτάρχος ἐν Βίοις τῶν 10 ἑτητέρων (Δ', 24) περιγράφων τὸ μνημα τοῦ Ἰσοκράτους, λέγει ὅτι ἀπὸ τοῦ μνημάτος ἐπὶ τῶν κίων 30 πήξεων, ἐπὶ δὲ τοῦ κίονος Σειρήν 7 πήξεων. Ἦν δὲ καὶ τράπεζα πλησίον ἔχουσα ποιητὰς τε καὶ τοὺς διδασκάλους αὐτοῦ, ἐν οἷς καὶ Γοργίαν εἰς σφαῖραν ἀστρολογικὴν βλέ-

καὶ ὅτι διαγωνίζετο πρὸς αὐτὸν ἐν Ἀθήναις εἰσὶν ἀπίθανα (¹).

Οἱ Λεοντῖνοι ἀπαικτοὶ μὲν ὄντες Χαλκιδέων, συγγενεῖς δὲ Ἀθηναίων ἔτυχον πολεμούμενοι ὑπὸ τῶν Συρακουσίων καὶ ἐκινδύνευσαν γὰρ ἠττηθῆσαι κατὰ κράτος. Ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ ἀνάγκῃ ἐξαπέστειλαν τῷ 427 πρὸς τοὺς Ἀθηναίους πρεσβεῖαν, ἵνα αἰτήσωνται βοήθειαν τὴν ταχίστην. Ἀρχηγὸν δὲ τῆς πρεσβείας ταύτης ἐξελέξαντο τὸν Γοργίαν ὡς ἰκανώτατον ὄντα Λεοντίνων τὰ κοινὰ πράττειν. Ὁ Γοργίας ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας καὶ παραχθείς εἰς τὸν δῆμον καὶ ὁμιλήσας περὶ τῆς συμμαχίας οὕτως ἐξέπληξε τοὺς εὐφρεῖς καὶ φιλολόγους Ἀθηναίους διὰ τῆς ποιητικῆς καὶ τροπικῆς αὐτοῦ φράσεως, διὰ τῶν ἀγνώστων ἔτι τοῖς Ἀθηναίοις ῥητορικῶν κόσμων, τῶν ἀντιθέτων καὶ ἰσικώλων καὶ παρίσων καὶ ὁμοιοτελεύτων καὶ τῆς ἑλλῆς ῥητορικῆς μαγγανείας, ὥστε οὐ μόνον ἐπεισεν αὐτοὺς ὑπὲρ ὧν ἐπρέσβευσεν, ἀλλὰ καὶ ἐθαυμάσθη σφόδρα ἐπὶ τῇ ῥητορικῇ τέχνῃ καὶ πολλοὺς μαθητὰς ἐφείλκυσε καὶ πολλὰ χρήματα εἰσέπραξεν (²). Ὁ Ἑρμηνευτὴς τοῦ Ἑρμογένους (³) παραδίδωσιν ὅτι ὁ Γοργίας ἤδη κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐπιδημίαν ἐν Ἀθήναις ἐκοκτῆθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἔμεινεν ἐνταῦθα, ἀλλ' ἀξιοπιστότερος ὁ Διοδώρος λέγων αὐτὸς μὲν (ὁ Γοργίας) θαυμασθεὶς ἐν ταῖς Ἀθήναις ἐπὶ τέχνῃ ῥητορικῇ τὴν εἰς Λεοντίνους ἐπάνοδον ἐποιήσατο (⁴). Κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ ἐπιδημίαν παρέμεινεν ὁ Γοργίας ἐν Ἑλλάδι, ὅπου διήρχετο τὰς πόλεις διδάσκων τῆς περιοδείας ταύτης

ποντα, αὐτὸν τε Ἰσοκράτην παρεστῶτα. Ἐκ τούτου γίνεται φανερόν ὅτι ὁ Γοργίας ἐθεωρεῖτο καὶ ὡς ἀστρολόγος. Ὁ Ἰσοκράτης (436—338) καὶ ὑπ' ἄλλων βεβαιοῦται ὅτι ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Γοργίου (Διογ. Ἀλικ. περὶ κρίσ. Ἰσοκρ. V. σ. 535 ἔκδ. Reisk. Πλάτων. βίος 10 ῥητόρ. Δ', 26).

(¹) Προλ. εἰς τὴν ῥητορ. Ἑρμογ. ἔκδ. Walz. IV. 14. Παιουσάν. VI, 17.

(²) Διογ. Σικελ. XII, 53. Πλάτ. Ἰππία Μείζ. 282, Διογ. Ἀλικαρ. κρίσ. περὶ Λυσ. κεφ. 3, τόμ. V, σελ. 458 ed. Reisk. Ὡς συμπερσεβευτῆς τοῦ Γοργίου λέγεται ὑπὸ τοῦ Παιουσάνου (VI, 17, 8) ὁ Τισίας. Περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τῆς μαρτυρίας ταύτης ὑπάρχει ἀμφισβόλια. Ὁ Τισίας ὁμοίως φαίνεται τῷ ὄντι ἐν Ἀθήναις. Ὁ Ἰσοκράτης παρὰ Πλάτωνι (Φαῖδρος 267) συνδέει τὸν Τισίαν μετὰ τοῦ Γοργίου. Πρὸς δὲ τούτοις τοῦ Τισίου μαθητὴς λέγεται καὶ ὁ Ἰσοκράτης, ὅστις οὐδέποτε εἰς Σικελίαν ἐπλευσεν.

(³) Προλ. εἰς τοῦ Ἑρμογ. τὴν ῥητορ.

(⁴) Διοδ. Σικελ. XII. 53.

γινώσκωμεν ὀλίγους μόνον σταθμούς : τὰς Θήβας, ἔνθα μαθητὴν αὐτοῦ εὐρίσκομεν τὸν φίλον τοῦ Ξενοφῶντος καὶ Κύρου τοῦ νεωτέρου Πρόξενον τὸν Βοιωτίον, καὶ ὅπου συνδιέτριψε τῷ Πυθαγορείῳ Λύσιδι περὶ οὗ ἀγνοουμένου ἀπήγγειλεν αὐτὸς βεβαίως ταῖς περὶ Ἄρκεσον, ὅτε ἐπλευσεν εἰς Σικελίαν⁽¹⁾. Τὴν Ἡλιδα, ἔνθα ἐν τῇ Ὀλυμπικῇ πανηγύρει ἀπήγγειλε λόγον καὶ εὐδοκίμησε σφόδρα τοῦ λόγου τούτου σώζεται μικρὸν ἀπόσπασμα⁽²⁾. Τὸ Ἄργος, ὅπου ἀπηγορεύθη ἡ φοίτησις εἰς τὰ μαθήματα αὐτοῦ⁽³⁾. Ἄλλος λόγος αὐτοῦ φέρεται ὑπὸ Φιλοστράτου (β. Σ. 1, 9, 2. 3) εἰς τοὺς πεσόντας ἀπαγγελθεῖς ἐν Ἀθήναις. Τοὺς Δελφοὺς, ἔνθα ἀπήγγειλε τὸν Πυθικὸν αὐτοῦ λόγον⁽⁴⁾ καὶ ἔστησεν ἐαυτῷ ἐν τῷ ναῷ εἰκόνα χρυσῆν, κατὰ δὲ τὸν Πασανίαν ἐπίχρυσον⁽⁵⁾. Τέλος δὲ πολὺν χρόνον διέτριψεν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ τοὺς Θεσσαλοὺς πρότερον εὐδοκίμους ὄντας ἐν ταῖς Ἑλλησι καὶ θαυμάζομένους ἐφ' ἵππικῇ τε καὶ πλούτῳ ἐποίησε θαυμάζεσθαι καὶ ἐπὶ σοφίᾳ, πρὸ πάντων δὲ τοὺς Λαρισίους, ὧν τοὺς τε πρώτους τῶν Ἀλευκδῶν, ὡς τὸν Ἀρίστιππον, καὶ τῶν ἄλλων Θετταλῶν ἐραστὰς σοφίας κατέστησεν⁽⁶⁾. Ὁ Πλάτων ἐν τῷ διαλόγῳ Ἰππία τῷ Μείζονι λέγει καὶ ὁ Ἀθηναῖος ἐπαναλαμβάνει ὅτι ὁ Γοργίας πολλὰ χρήματα ἐπορίσθη ἐν Ἀθήναις ἐκ τῆς διδασκαλίας⁽⁷⁾. Ὁ δὲ Διόδωρος (ΙΒ', 53) καὶ ὁ Σουΐδας λέγουσιν ὅτι ἐλάμβανε μνῆν παρ' ἐκάστου μαθητοῦ δίδακτρα. Ὁ δὲ Αἰλιανὸς⁽⁸⁾ ποιεῖται μνείαν τῆς μεγαλοπρεποῦς ἐκ πορφύρας περιβολῆς αὐτοῦ. Ὡς σημεῖον δὲ τοῦ πλούτου αὐτοῦ θεωρεῖται καὶ ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα χρυσῆ αὐτοῦ εἰκὼν, ἣν ἔστησεν ἐν τῷ ναῷ

(1) Πλουτάρχ. περὶ τοῦ δαιμ. τοῦ Σωκρ. κεφ. Β σ. 321. Ξενοφῶντος Ἀνάβ. II, 6, 16. Διογ. II. 49.

(2) Μιλ. Γοργ. ἀποσ. I. τόμ. Β, σελ. 143.

(3) Ὀλυμπ. εἰς Γοργ. 40.

(4) Φιλοστρ. β. Σ. 493.

(5) Cic. De orat. III, 32. Πασαν. X, 18. 7.

(6) Πλάτ. Μέν. 70 Α καὶ ἐφ. Κατὰ τὸν Κικέρωνα Orat. cap. 52 ἐν Θεσσαλίᾳ ὁ Ἰσοκράτης ἠκροάσατο τοῦ Γοργίου.

(7) Πλάτ. Ἰππία Μείζ. 282 Β. Ἀθήν. Γ', 113 πρλ. καὶ Ξενοφ. Συμπ. I, 5. Ἀναβ. Β', 6, 16.

(8) Παικ. Ἰστ. XII, 32.

τοῦ ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνος. Κατὰ τὸν Κικέρωνα ὅμως, Βαλέριον τὸν Μάξιμον καὶ Φιλόστρατον οὐχὶ αὐτός, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἔστησαν αὐτῷ τὴν εἰκόνα (¹). Πρὸς πάσας ὅμως ταύτας τὰς ἐνδείξεις τοῦ πλούτου τοῦ Γοργίου ἀντιμάχεται τοῦ Ἰσοκράτους ἡ μαρτυρία (²), καθ' ἣν ὁ Γοργίας εἰ καὶ ὀλίγας ἀφορμὰς δαπανῶν εἶχε καὶ περὶ τὸν χρηματισμὸν κατεγίνετο καὶ μακρότατον χρόνον ἔζησεν, ὅμως χιλίους μόνον στατήρας κατέλιπεν, ἧτοι οὐδὲ εἴκοσι χιλιάδας δραχμῶν.

Ὁ Γοργίας εἰ καὶ ἐγένετο μακροβιώτατος (³), τὸ γῆρας ὅμως αὐτοῦ ὑπῆρξε θαλαρρὸν. Ἐρωτηθεὶς δὲ τὴν αἰτίαν τοῦ μακροῦ καὶ ὑγιεινοῦ γήρατος ἐν πάσαις ταῖς ἀισθήσεσιν εἶπε «διὰ τὸ μηδέποτε συμπερινεχθῆναι ταῖς ἄλλων εὐωχίαις». ἢ κατὰ τὸν Στοβαῖον «ἐρωτηθεὶς ποίᾳ διαίτῃ χρώμενος ἐπὶ μακρὸν γῆρας ἦλθεν οὐδὲν οὐδέποτε, ἔφη, πρὸς ἡδονὴν οὔτε φαγῶν οὔτε δράσας» (⁴). Πρὸς ταῦτα οὐδ' ὀλίως συμφωνοῦσι τὰ παρὰ Λουκιανῷ (Μακροβ. 23), ὅτι τροφῆς ἀποσχόμενος ἐτελεύτησε, πολλῷ συμφωνότερον πρὸς τε τὸ ἐγκρατές καὶ ὑγιές αὐτοῦ γῆρας ἐστὶ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Αἰλιανοῦ, ὅτι ἐν τῷ τέρματι ὧν τοῦ βίου καὶ γεγηρακῶς εὖ μάλα, ὑπὸ τινος

(¹) Cic. de orat. III, 32, 129. Valer. Max. VIII, 13, ext. 2. Φιλόστρ. β. Σ. 1, 9, 2.

(²) Ἐν τῷ περὶ ἀντιδ. 155 κ. ἐφ.

(³) Πλουτ. περὶ ἐκλειπομένων χρηστηρίων 20. «Οὕτω γὰρ Ἐπίκουρος τε χείρων φανεῖται Γοργίου τοῦ σοφιστοῦ καὶ Μητροδώρου Ἀλέξιδος τοῦ κωμικοποιῦ. Διπλάσιον γὰρ οὗτος ἔζησε τοῦ Μητροδώρου, Ἐπικούρου δ' ἐκεῖνος πλεονὴ ἐπίτριταν». Ὁ δὲ Ἐπίκουρος ἔζησε 72 ἔτη (Διογ. Γ', 15), ὁ Γοργίας ἄρα ἑκατὸν ὀκτώ. Ὁ Πλάτων ἐν Φαίδρῳ 261 C λέγει «Ναὶ μὲν Δίε! ἔγωγε τῶν Νέστορος, εἰ μὴ Γοργίαν Νέστορά τινα κατασκευάζεις», ὁ δὲ σχολιαστὴς προστίθει «ἀπεικάζει τὸν Γοργίαν τῷ Νέστορι, ἐπειδὴ καὶ αἰδῆμων καὶ πολυστήης ἐγένετο ἑκατὸν γὰρ ὀκτὼ ἐλέγετο ζῆσαι ἔτη». Plin. Hist. nat. VII. 48 indubitalum est, Gorgiam Siculum centum et octo annos vixisse. Censorinus de die natali Cap. 15: Gorgiam octo supra centum annos habuisse constat. Λοσκ. Μακροβ. 23 «Ῥητόρων δὲ Γοργίας, ὃν τινες Σοφιστὴν καλοῦσιν, ἔτη ἑκατὸν ὀκτώ. «Διογ. Η', 58» Γοργίαν, ὃν φησὶν Ἀπολλόδωρος ἐν Χρονικοῖς ἐννέα πρὸς ταῖς ἑκατὸν ἔτη βιώναι». Quintil. III, 1, 9 (Gorgias) centum et novem vivit annos κ.τ.λ. κ.τ.λ. ἰδὲ Mullach, Fragm. tom. II, p. LXXIII.

(⁴) Λοσκ. Μακροβίοι 23. Mull. Frag. II, p. 145 α. Ἀπ. 12.

ἀσθενείας κατὰ λήθειαν κατ' ὀλίγον εἰς ὕπνον ὑπολισθαίνων ἔκειτο· ἐρωτηθεὶς λοιπὸν ὑπὸ φίλου πῶς ἔχει « Ἴδῃ με ὁ ὕπνος ἄρχεται παρακαταίθεσθαι τῷ ἀδελφῷ » (1), εἶπεν.

Ὁ Γοργίας ἔσχεν, ὡς εἶπομεν ἤδη, μαθητὰς Ἀρίστιππον τὸν Ἀλευάδην, Μένωνα τὸν Θετταλόν, Πρόξενον τὸν Βοιώτιον καὶ Ἰσοκράτην, τοὺς ἀσφαλῶς μεμαρτυρημένους. Ἀλλὰ καὶ Πῶλος ὁ Λικύμνιος ἐξ Ἀκράγαντος καὶ Ἀλκιδάμας ὁ Ἐλεάτης, καὶ ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Κριτίας καὶ ὁ Ἀγάθων καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Αἰσχίνης ὁ Σωκρατικὸς ἐμιμοῦντο αὐτόν (2). Οὕτω δὲ οὐ μόνον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πεζοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τῆς ποιήσεως τὰ μάλιστα συνετέλεσεν (3).

Τὸ ὄνομα τοῦ Γοργίου φέρουσιν ἕξ λόγοι: α) ὁ ἐν τῇ Ὀλυμπιακῇ πανηγύρει περὶ ὁμοιότητος τῶν Ἑλλήνων, οὗ ἡ ἀρχὴ ἀπὸ πολλῶν ἄξιοι θαυμάζεσθαι, ὧ ἄνδρες Ἕλληνες, οἱ τὰς πανηγύρεις συνάγοντες», β) ὁ ἐπιτάφιος λόγος, ὃν ἀπήγγειλεν ἐν Ἀθήναις ἐπὶ ταῖς ἐν πυλέμοις πεσοῦσιν, οὗ ἡ ἐν ὑπερβλαύσει σοφία σύνθεσις ἐπικινεῖται ὑπὸ τοῦ Φιλιστράτου (σελ. 493), γ) Ὁ Πυθικός (4), ὃν ἀπήγγειλεν ἐν Δελφοῖς, οὗ ἡ ὑπόθεσις ἄγνωστος, δ) Ἐγκώμιον εἰς Ἡλείους, ὃπερ ἄνευ προοιμίου ἤρχετο εὐθὺς ἰδεῖν « Ἥλις, πόλις εὐδαίμων » (5), ε) καὶ ς) Πικραμῆδους συνηγορία καὶ Ἐλένης ἐγκώμιον, ζ) Ῥητορικὴ καὶ η) τὸ περὶ φύσεως ἢ τοῦ μὴ ὄντος (6) σύγγραμμα, τῇ 84 Ὀλυμπιάδι συνταχθέν, περὶ ὧν διεξοδικῶς ἐπραγματεύθη ὁ Sprengel Συναγ. Τεχν. 81 καὶ ἐφ. καὶ ὁ Ross σελ. 62—109. Ἐκ τούτων τὸ ἐγκώμιον Ἐλένης, ὁ ἀγὼν ὑπὲρ Πικραμῆδους καὶ ἡ Ῥητορικὴ ἀμφισβητοῦνται (7).

Φιλοσοφικὸν δ' ἐστὶ μόνον τὸ περὶ φύσεως ἢ περὶ τοῦ μὴ ὄντος (8).

(1) Mull. αὐτ. Ἀπ. 13.

(2) Ἴδε τὰ χωρία παρὰ Mull. αὐτ. LXXXIV 6.

(3) Zeller αὐτ. I⁴, 950, 1.

(4) Φιλοστ. αὐτόθι.

(5) Ἀριστ. Ῥητ. I⁴, 14, 16, α, 3.

(6) Μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ἰσοκρ. Ἑλέν. 213. Γαλην. τέρμ. I, 66, 26 ἐκδ. Gessner. Φιλοστρ. 480. Ὀλυμπιοδ. ὑπομν. εἰς Πλάτ. Γορ. 116.

(7) Zeller αὐτόθι I⁴, 951, 5. Mull. αὐτ. LXXXV 6.

(8) Τὸ περιεχόμενον τοῦ φιλοσοφικοῦ τούτου συγγράμματος ἐκτίθησιν Σέξ-

Τοιαύτην ἐν ἑαυτῷ ἠσθάνετο δύναμιν νοῦ καὶ γνώσεων ὁ Γοργίας, ὥστε ἐπηγγέλλετο ὅτι ἐδύνατο νὰ ἀποκρίνηται πρὸς πᾶν, ὃ ἂν τις ἐρωτᾷ (¹).

Περὶ ἀρετῆς δ' ἐπραγματεύετο κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην οὐχὶ γενικῶς καὶ καθόλου ὀρίζων περὶ αὐτῆς, ὅπερ οὔτε δύσκολόν ἐστι καὶ εἰς ἀπάτας δὲ ἄγει, ἀλλ' ἐξαριθμῶν τὰς ἀρετὰς ἐξήταζε κατὰ μέρος περὶ ἐκάστης (²). Σώζεται δ' ἡμῖν καὶ γνώμη αὐτοῦ περὶ γυναικείας ἀρετῆς, ὅτι τῆς γυναικὸς οὐχὶ τὸ εἶδος, ἀλλ' ἡ δόξα πρέπει νὰ ὑπάρχη πολλοῖς γνώριμος (³).

Τὴν φιλίαν ἐξῆρεν οὕτως ἰσχυρῶς, ὥστε περιελάμβανεν ἐν τοῖς ἔργοις τῆς φιλίας καὶ αὐτὸ ἔτι τὸ συναδικεῖν. Ὁ μὲν φίλος, λέγει, δικαιοῦται ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ φίλου νὰ ὑπουργῇ ἑαυτῷ τὰ δίκαια, οὗτος ἕμως ὀφείλει νὰ ὑπηρετῇ ἐκείνῳ πολλὰ καὶ τῶν μὴ δικαίων (⁴).

Τὰ πράγματα καὶ καθ' ἑαυτὰ μὲν εἰσι χλωρὰ καὶ ἄναιμα, εἰάν δὲ ταῦτα αἰσχυρῶς σπείρησ, κακῶς βεβαίως καὶ θὰ θερίσῃς (⁵).

Τὴν τραγωδίαν ἔλεγεν ἀπάτην, καθ' ἣν καὶ ὁ ἀπατήσας ἐστὶ δικαιότερος τοῦ μὴ ἀπατήσαντος καὶ ὁ ἀπατηθεὶς σαφέτερος τοῦ μὴ ἀπατηθέντος.

τ ο ς ὁ Ἐμπερικὸς πρὸς μαθ. VII, 55 κ. ἐφ. καὶ τὰ κεφάλαια 5 καὶ 6 τῆς Ψευδοκριστοτελείου συγγραφῆς «περὶ Μελίσσου, Ξενοφάνους καὶ Γοργίου».

Βιβλικῶς δὲ περὶ τοῦ Γοργίου ἐπραγματεύθησαν ὁ Schönborn de authentia declamationum Gorgiae, Breslau 1826· ὁ H. Ed. Foss, de Gorgia Leontino commentatio, interpositus est Aristotelis de Gorgia liber emendatius editus. Halae 1828· ὁ Leonh. Spengel, de Gorgia rhetore 1828 ἐν τῇ Συναγωγῇ τεχνῶν 1828 Stuttg. 1828. ὁ Frei, Beiträge zur Gesch. d. griech. Sophistik ἐν τῷ Rhein. Mus. VII, 1850, σελ. 527 κ. ἐφ. καὶ VIII, 268 κ. ἐφ. Antiphontis orationes et fragmenta adjunctis Gorgiae. ed F r d r. B l a s s. 2 ἔκδ. Lipsiae 1881. A e m. S c h e e l, de Gorgianae disciplinae vestigiis. diss. Rostock 1890. Πλείονα ἰδὲ Ueberweg-Heinze, Grundriss d. Gesch. d. Philos. 1. Th, σελ. 113, ἔκδ. 9η.

(¹) Πλάτ. Γοργία 447 C.

(²) Ἀριστ. πολιτ. 1260 πρὸβλ. Πλάτ. Μέν. 71 E.

(³) Mull. αὐτ. τόμ. II, σ. 142. Ἄπ. 17.

(⁴) Mull. αὐτ. Ἄπ. 18.

(⁵) Mull. αὐτόθι Ἄπ. 9.

Τὸ δράμα τοῦ Αἰσχύλου, τοὺς ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, ἔλεγε μεστὸν Ἄρεως. Ὅτε χελιδὼν πετομένη ἀφῆκε κατ' αὐτοῦ τὸ περίττωμα, εἶπεν αἰσχρὸν γε, ὦ Φιλομήλα», ὑπαινιττόμενος τὴν μυθολογικὴν ἔννοιαν τῆς χελιδόνος, ὅτι ἤτο ποτε παρθένος κόρη καὶ ὠνομάζετο Φιλομήλα· διότι ὅ,τι ὑπολαμβάνεται ἀνεμπτον ὄρνιθι, τοῦτό ἐστιν αἰσχρὸν εἰς παρθένον (*).

Συμβούλευεν ἵνα τὴν μὲν σπουδὴν τῶν ἐναντίων διαφθείρωμεν γέλωτι, τὸν δὲ γέλωτα σπουδῇ.

Τοὺς γῦπας ἔλεγεν ἐμψύχους τάφους.

Περὶ τοῦ Κίμωνος ἔλεγεν ὅτι τὰ χρήματα κτᾶται μὲν, ἵνα μεταχειρίζηται, μεταχειρίζεται δέ, ἵνα τιμᾶται.

Περὶ τοῦ ζητήματος, πῶς πρέπει νὰ καλῆται πολίτης, ἄλλοι μὲν ὠρίζον πολίτην τὸν ἐξ ἀμφοτέρων πολιτῶν γεγεννημένον καὶ μὴ ἐκ τοῦ ἑτέρου μόνον, τοῦ πατρὸς δῆλον ὅτι μόνον ἢ τῆς μητρὸς, ἄλλοι δ' ἀπῆτουν τοῦτο καὶ ἐπὶ πάππων καὶ προπάππων. Ἄλλὰ πάλιν ἠπόρουσαν τινές, πῶς ὁ πάππος ἢ ὁ πρόπαππος ἐστὶ πολίτης. Ὁ Γοργίας λοιπὸν ἔλεγε πρὸς τούτους ἢ διότι δὲν εὔρισκε λόγον ἢ διότι ἤθελε νὰ εἰρωνευθῇ αὐτούς, ὅτι καθάπερ ὄλμοι εἰσὶν οἱ πεποιημένοι ὑπὸ τῶν ὄλμοποιῶν, οὕτω καὶ Λαρισαιοὶ εἰσὶν οἱ ὑπὸ τῶν Λαρισσοποιῶν πεποιημένοι· διότι ὑπάρχουσι τινές Λαρισσοποιοί.

Τὴν ἀγχίνοιαν καὶ εὐστροφίαν τῆς διανοίας τοῦ Γοργίου δεικνύουσιν οὐ μόνον οἱ τεχνικοὶ αὐτοῦ λόγοι καὶ ἡ θεωρητικὴ διδασκαλία, ἀλλὰ καὶ τινὰ περισωθέντα ἀπυφθέγματα.

Οὕτως, ὡς εἶπομεν ἤδη, τοὺς γῦπας ἐκάλει τάφους ἐμψύχους. Τὸ αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τοῦ τῶν ὄλμοποιῶν καὶ Λαρισσοποιῶν ἐπινοήματος αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων. Ὅτι τὸ δράμα τοῦ Αἰσχύλου, οἱ ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, ἐστὶ «μεστὸν Ἄρεως». Τὸ «τὴν μὲν σπουδὴν τῶν ἐναντίων διαφθείρειν γέλωτι, τὸν δὲ γέλωτα σπουδῇ». Τὸ εἰς τὴν ἀφῆσασαν τὸ περίττωμα χελιδὼνα αἰσχρὸν, ὦ Φιλομήλα». Τὰ φερόμενα ὅτι ἀγχγνοὺς τὸν ὁμώνυμον αὐτῷ διάλογον τοῦ Πλάτωνος εἶπεν «ὡς καλῶς οἶδε Πλάτων ἰαμβίζειν». Καὶ ὅτε ἦλθεν εἰς Ἀθήνας μετὰ τὴν ἐν Δελφοῖς ἀνάθεσιν τῆς χρυσῆς εἰκόνης ἑαυτοῦ, καὶ ὁ Πλάτων

(*) M u I I. αὐτ. Ἄπ. 19. 20. 22. 21. 3. 4. 15.

ιδῶν αὐτὸν εἶπεν «Ἴκοι ἡμῖν ὁ καλὸς τε καὶ χρυσοῦς Γοργίας». ἀπεκρίνεται ὁ Γοργίας «Ἡ καλὸν γε αἰ Ἀθηναίαι καὶ νέον τοῦτον Ἀρχίλοχον ἐνηνόχασιν» (1).

Ἀλλὰ τὸ ὕφος τοῦ Γοργίου εἶχέ τι τὸ φορτικὸν καὶ ψυχρὸν καὶ ἀσαφές, τὸ μὲν διὰ τὴν κατάκορον χρῆσιν τῶν παρίστων καὶ ὁμοιοτελεύτων καὶ ὁμοιοκατάρκτων, τὸ δὲ διὰ τὸ ἄγαν σεμνὸν καὶ τραγικόν. Ὡς ψυχρὸν μὲν παράδειγμα παρατίθεται ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἀπαιχόμενος κόλαξ» καὶ τὸ «ἐπισηκῆσαντας καὶ κατευορκῆσαντας», ὡς δ' ἀσαφεῦς μεταφορᾶς τὸ «χλωρὰ καὶ ἄναιμα τα πράγματα· οὐ δὲ ταῦτα αἰσχροῦς μὲν ἔσπειρας, κακῶς δ' ἐθέρισας» (2).

Παράδειγμα δὲ τοῦ χαρκατῆρος τῶν λόγων τοῦ Γοργίου παραδίδωσιν ἡμῖν ὁ Διονύσιος ἐκ τοῦ λόγου, ἐν ᾧ ἐγκωμιάζει ὁ Γοργίας τοὺς ἐν πολέμοις ἀριστεύσαντας Ἀθηναίων. Ἐξαιρέτου δὲ μνείας καὶ ἐπαίνου ἀξία ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ἐστὶν ἡ ῥῆσις τοῦ Γοργίου «τὰ μὲν κατὰ βαρβάρων τροπαῖα ὕμνους ἀπαιεῖ, τὰ δὲ κατὰ τῶν Ἑλλήνων θρήνους» (3).

Τὴν περὶ ὁμοιότητος τῶν Ἑλλήνων σφοδρὰν αὐτοῦ ὀρμὴν ἔδειξεν ὁ Γοργίας καὶ ἐν τῷ λόγῳ, ὃν ἀπήγγειλεν ἐν τῇ Ὀλυμπιακῇ πανηγύρει ἐνώπιον πενελλήνων συμβουλεύων, ἵνα καταθέσαντες τοὺς πρὸς ἀλλήλους πολέμους καὶ τὰς διαφορὰς ἐνωθῶσι κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐκ Περσίας ἐχθροῦ. Ἦρχεται δὲ ὁ λόγος ὡδε· «ὑπὸ πολλῶν ἀξιοὶ θαυμάζεσθαι, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, οἱ πρῶτοι τὰς τοιαύτας πανηγύρεις συναγαγόντες» (4).

Περὶ γνώσεως θεωρία. Ὁ Γοργίας ἀναιρεῖ τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας κατὰ διάφορον τοῦ Πρωταγόρου τρόπον.

Α'. Οὐδὲν ἔστι, λέγει· Β'. καὶ εἰ ἔστιν, ἀκαιάληπτόν ἐστι τῷ ἀνθρώπῳ· Γ'. καὶ εἰ καταληπτόν, ἀνερμήνευτον τοῖς ἄλλοις.

Α'. Ὅτι μὲν οὐδὲν ἔστιν, δεικνύει ὡδε συλλογιζόμενος.

Εἰ γὰρ ἔστι τι, ἤτοι τὸ ὄν ἐστίν ἢ τὸ μὴ ὄν, ἢ καὶ τὸ ὄν ἐστι

(1) Mull. αὐτ. Ἀπ. 14.

(2) Ἀριστοτ. Ῥητορ. 1405, 6, 37. 1405, 6, 8.

(3) Mullach αὐτ. Ἀπ. 5.

(4) Mull. αὐτόθι Ἀπ. 1.

καὶ τὸ μὴ ὄν. Ἄλλ' οὔτε τὸ ὄν ἔστιν, οὔτε τὸ μὴ ὄν, οὔτε τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν, οὐκ ἄρα ἔστι τι.

Ὅτι μὲν τὸ μὴ ὄν οὐκ ἔστιν ἀποδεικνύει ὡδε· εἰ ἔστι τὸ μὴ ὄν, θὰ ὑπάρχη τι ἄμα καὶ δὲν θὰ ὑπάρχη· διότι καθ' ὅσον μὲν νοεῖται ὡς μὴ ὄν, δὲν θὰ ὑπάρχη, καθ' ὅσον δὲ ἔστι μὴ ὄν, πάλιν θὰ ὑπάρχη. Παντελῶς δὲ ἀτοπον τὸ εἶναι τι ἄμα καὶ μὴ εἶναι· τὸ μὴ ὄν ἄρα οὐκ ἔστιν. Καὶ ἄλλως· εἰ τὸ μὴ ὄν ὑπάρχει, δὲν θὰ ὑπάρχη τὸ ὄν· διότι ταῦτά εἰσιν ἐναντία ἀλλήλοις, ἐπομένως δὲ δύνανται νὰ συναληθεύωσι, τιθεμένου τοῦ ἑτέρου, αἴρεται τὸ ἕτερον καὶ τὰ νάπικλιν.

Οὐ μόνον δὲ τὸ μὴ ὄν, ἀλλ' οὐδὲ τὸ ὄν ἔστιν· διότι, εἰ ἔστι τὸ ὄν, ἤτοι αἰδιόν ἔστιν ἢ γενητόν ἢ αἰδιον ἄμα καὶ γενητόν. Ἄλλ' οὔτε αἰδιον οὔτε γενητόν, οὔτε αἰδιον ἄμα καὶ γενητόν ἔστιν, οὐκ ἔστιν ἄρα τὸ ὄν. Διότι εἰ ἔστιν αἰδιον τὸ ὄν, δὲν ἔχει ἀρχήν τινα, διότι πᾶν τὸ γινόμενον ἔχει ἀρχήν τινα, τὸ δὲ αἰδιον ἀγέννητον ὄν δὲν ἔχει ἀρχήν· μὴ ἔχον δὲ ἀρχήν ἀπειρόν ἔστιν· ἀπειρον δὲ ὄν οὐδαμοῦ ἔστιν, εἰ δ' ἔστι που, ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ἔστιν, ἔσται ἕτερον αὐτοῦ καὶ τότε δὲν θὰ ὑπάρχη πλέον ἀπειρον τὸ ὄν, ἀλλ' ἐμπεριεχόμενον ὑπὸ τινος ἄλλου· διότι τὸ ἐμπεριέχον ἐστὶ μείζον τοῦ ἐμπεριεχομένου, τοῦ δὲ ἀπείρου οὐδὲν μείζον ὑπάρχει. Ὡστε δὲν ὑπάρχει που τὸ ἀπειρον· ἔτι δὲ οὐδ' ἐν ἑαυτῷ περιέχεται· διότι τὸ αὐτὸ ἔσται τότε περιέχον καὶ τὸ περιεχόμενον καὶ δύο γενήσεται τὸ ὄν, τόπος τε καὶ σῶμα, ὑπερ ἀτοπον.

Οὐδ' ἐν ἑαυτῷ λοιπόν ἔστι τὸ ὄν. Ὡστε εἰ αἰδιόν ἔστι τὸ ὄν, ἀπειρόν ἔστιν, εἰ δὲ ἀπειρόν ἔστιν, οὐδαμοῦ ἔστιν, εἰ δὲ μηδαμοῦ ἔστιν, οὐκ ἔστιν. Ὡστε, εἰ αἰδιόν ἔστι τὸ ὄν, οὐδὲ τὴν ἀρχήν ὄν ἔστιν.

Ἄλλην ἀπόδειξιν πρυσάγει ὁ Γ' ὀργίας ἐκ τῆς κινήσεως. Οὐδὲ νὰ κινῆται, λέγει, δύναται τὸ ὄν· διότι, ἐὰν κινήθῃ, δὲν θὰ ὑπάρχη πλέον ὄν ὡσαύτως ἔχον, ἀλλὰ θὰ μεταπέσῃ εἰς μὴ ὄν. Ἐτι δέ, ἐὰν κινῆται καὶ μεταφέρηται τὸ ὄν, τότε δὲν θὰ ὑπάρχη συνεχές, ἀλλὰ διηρημένον, θὰ ἔχη κενὰ μέρη, οὐδὲν δὲ θὰ ὑπάρχη κατὰ τὰ κενὰ ταῦτα μέρη. Ὡστε, ἐὰν πάντῃ κινῆται, πάντῃ ἐστὶ διηρημένον, ἤτοι πάντῃ ἐστὶ κενόν. Ἐὰν δὲ οὕτως ἔχη, πάντῃ οὐκ ἔστι· διότι ὅπου ὄν ὑπάρχη κενόν, δὲν θὰ ὑπάρχη ὄν.

"Ἐτι δὲ οὐδὲ γενητὸν δύναται νὰ ᾖ τὸ ὄν· διότι, εἰ ἐγένετο, ἦτοι ἐξ ὄντος ἢ ἐκ μὴ ὄντος ἐγένετο. Ἄλλ' οὔτε ἐκ τοῦ ὄντος ἐγένετο· διότι εἰ ἐστὶν ὄν, δὲν ἐγένετο, ἀλλ' ἐστὶν ἤδη· οὔτε ἐκ τοῦ μὴ ὄντος· διότι τὸ μὴ ὄν δὲν δύναται νὰ γεννήσῃ τι διὰ τὸν λόγον, ὅτι τὸ γεννητικὸν τινος ὀφείλει ἐξ ἀνάγκης νὰ μετέχῃ ὑπάρξεως. Οὐδὲ γενητὸν ἄρα ἐστὶ τὸ ὄν. Διὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ λόγους οὐδὲ τὸ συναμφοτέρων, αἰδίον ἄρα καὶ γεννητὸν· διότι ταῦτά εἰσιν ἀναιρετικὰ ἀλλήλων καὶ εἰ ἐστὶ τὸ ὄν αἰδίον, δὲν ἐγένετο, εἰ δὲ ἐγένετο οὐκ ἐστὶν αἰδίον. Ἄν δὲ μήτε αἰδίον ὑπάρχῃ τὸ ὄν, μήτε γενητὸν μήτε τὸ συναμφοτέρων, οὐκ ἐστὶν ἄρα τὸ ὄν. Καὶ ἄλλως.

Εἰ ἐστὶ τι, ἦτοι ἓν ἐστὶν ἢ πολλά, ἀλλ' οὔτε ἓν ἐστὶ οὔτε πολλά, οὐκ ἐστὶν ἄρα τὸ ὄν. Διότι, εἰ ἓν ἐστὶν, ἦτοι ποσὸν ἐστὶν ἢ συνεχές ἢ μέγεθος ἢ σῶμα. Ὅτι δ' ἂν τούτων ᾖ, οὐκ ἐστὶν ἓν, ἀλλὰ ποσὸν μὲν ὄν διαιρεθήσεται, συνεχές δὲ ὄν τμηθήσεται, ὁμοίως δὲ ὡς μέγεθος νοούμενον οὐκ ἐστὶ ἀδιαίρετον, σῶμα δὲ τυγχάναν τριπλοῦν ἐστὶ, διότι θὰ ἔχῃ μῆκος καὶ πλάτος καὶ βάθος. Ἄταπτον δὲ τὸ λέγειν ὅτι οὐδὲν ἐκ τούτων ἐστὶ τὸ ὄν. Οὐκ ἐστὶν ἄρα ἓν τὸ ὄν· ἀλλ' οὐδὲ πολλά ἐστὶ· διότι τὰ πολλά εἰσὶ σύνθεσις τῶν καθ' ἓν· διὰ τοῦτο, ἀναιρουμένου τοῦ ἑνός, συναναιροῦνται καὶ τὰ πολλά.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συμφανές, ὅτι οὔτε τὸ ὄν ἐστὶν οὔτε τὸ μὴ ὄν, ὅτι δὲ οὐδ' ἀμφοτέρων, ἦτοι τὸ τε ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν, ὑπάρχουσιν εὐεπιλόγιστον. Διότι εἰ ἐστὶ τῶ ὄντι τὸ τε ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν, θὰ ᾖσιν ἀμφοτέρων κατὰ τὴν οὐσίαν τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τοῦτο οὔτε οὐδέτερον αὐτῶν ἐστὶν, ὁμολογουμένου ὄντος, ὅτι τὸ μὴ ὄν δὲν ὑπάρχει. Ἐπειδὴ δὴλ. τὸ ὄν ἐδείχθη ταῦτὸν τῶ μὴ ὄντι, καὶ τὸ ὄν δὲν θὰ ὑπάρχῃ ὡσπερ τὸ μὴ ὄν. Ἄλλ' εἰ τὸ ὄν ταῦτόν ἐστὶ τῶ μὴ ὄντι, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχουσιν ἀμφοτέρων· εἰ μὲν ὑπάρχουσιν ἀμφοτέρων, οὐκ εἰσὶ τὸ αὐτό, εἰ δὲ ταῦτόν, δὲν ὑπάρχουσιν ἀμφοτέρων. Γούτοις δ' ἔπεται, ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει· διότι εἰ μήτε τὸ ὄν, μήτε τὸ μὴ ὄν, μήτε ἀμφοτέρων ὑπάρχουσιν, παρὰ δὲ ταῦτα οὐδὲν ἄλλο νοεῖται, ἔπεται ἐξ ἀνάγκης ὅτι οὐδὲν ἐστὶν.

Β'. Καὶ εἰ ὑπάρχῃ τι, ταῦτά ἐστὶ τῶ ἀνθρώπῳ ἀγνωστὸν τε καὶ ἀνεπιλόγητον. Διότι, εἰ μὴ εἰσὶν ὄντα τὰ φρονοούμενα, τὸ ὄν οὐ φρονεῖται, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Γοργίας. Ὅτι δὲ τὰ φρονοούμενα οὐκ

είσιν ὄντα, συμφυγές· διότι εἰ τὰ φρονούμενά εἰσιν ὄντα, τότε πάντως τὰ φρονούμενα ὑπάρχουσιν ὄντως καθ' οἰονδήποτε τρόπον καὶ ἀνφρονήσῃ τις αὐτά, ὅπερ ἄτοπον. Διότι οὐδ' ἂν φρονήσῃ τις ἀνθρώπων ἰπτάμενον ἢ ἄρματα ἐν πελάγει τρέχοντα, ἔπταται πράγματι ἀνθρώπος ἢ τρέχουσιν ἐν πελάγει ἄρματα· ὥστε τὰ φρονούμενα οὐκ εἰσιν ὄντα. Πρὸς δὲ τούτοις, εἰ τὰ φρονοίμενά εἰσιν ὄντα, τὰ μὴ ὄντα φρονηθήσονται, ὅπερ ἄτοπον· διότι καὶ Σκύλλα καὶ Χίμαιρα καὶ πολλὰ τῶν μὴ ὄντων φρονοῦνται. Τὸ ὄν ἄρα οὐ φρονεῖται. Καὶ ὡς περ τὰ ὄρώμενα λέγονται ὄρατά διότι ὄρωνται καὶ τὰ ἀκουστά λέγονται ἀκουστά διότι ἀκούονται, καὶ δὲν ἀπορρίπτομεν τὰ ὄρατά διότι δὲν ἀκούονται οὐδὲ τὰ ἀκουστά διότι δὲν ὄρωνται (διότι ἕκαστον ὀφείλει νὰ κρίνηται ὑπὸ τῆς ἰδίας αἰσθήσεως καὶ οὐχὶ ὑπ' ἄλλης), οὕτω καὶ τὰ φρονούμενα, καὶ ἂν μὴ βλέπωνται ὑπὸ τῆς ὕψεως μὴδὲ ἀκούωνται ὑπὸ τῆς ἀκοῆς, θὰ ὑπάρχωσι, διότι λαμβάνονται ὑπὸ τοῦ οἰκείου ὀργάνου. Ἐὰν λοιπὸν φρονῇ τις ἄρματα τρέχοντα ἐν πελάγει καὶ μὴ βλέπῃ ταῦτα, ὀφείλει νὰ πιστεύῃ ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν πελάγει ἄρματα τρέχοντα· ὅπερ ἄτοπον. Τὸ ὄν ἄρα δὲν φρονεῖται, ἔστιν ἐπιμένως ἀγνωστὸν τι καὶ ἀνεπινοήτον.

Γ'. Ἀλλὰ συγχωρήσωμεν ὅτι ὑπάρχουσιν ὄντα καὶ ὅτι ταῦτά εἰσιν ἡμῖν γνωριστά καὶ ἐπινοητά, πῶς, λέγει, δύναται τις νὰ δηλώσῃ ταῦτα εἰς ἄλλον; Διότι, ὃ εἶδὲ τις διὰ τῶν ὀμμάτων, πῶς δύναται νὰ εἴπῃ τοῦτο διὰ τοῦ λόγου;—ἄλλο ὄμμα καὶ ἄλλο λόγος—ἢ πῶς τὸ τῆς ὕψεως ἔργον θὰ γένηται δῆλον τῷ διὰ τῶν ὠτων ἀκούοντι ἀλλὰ μὴ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτὸ ὄρωντι; "Ὡς περ οὐδὲ ἡ ὄψις γινώσκει τοὺς φλόγγους, οὕτως οὐδὲ ἡ ἀκοὴ ἀκούει τὰ χρώματα ἀλλὰ φλόγγους. Καὶ ὁ λέγων λέγει λόγον, ἀλλ' οὐχὶ χρῶμα οὐδὲ πράγμα. "Ὅ, τι λοιπὸν δὲν ἀντιλαμβάνεται τις διὰ τῆς ἀρμοδίας αἰσθήσεως δὲν δύναται νὰ νοήσῃ τοῦτο παρ' ἄλλου διὰ λόγου ἢ διὰ σημείου ἑτέρου τινὸς πράγματος, εἰ μὴ διὰ τῆς ὄρασεως μὲν, εἴαν ᾖ χρῶμα, διὰ τῆς ἀκοῆς δὲ, εἴαν ᾖ φλόγγος. Κυρίως δὲ ὁ ἀνθρώπος δὲν λέγει πρὸς τὸν ἄλλον φλόγγον οὐδὲ χρῶμα, ἀλλὰ λόγον, ὥστε οὐδὲ χρῶμά ἐστι δυνατόν νὰ διανοηθῶμεν ἀλλὰ νὰ ἴδωμεν, οὐδὲ φλόγγον νὰ ἴδωμεν ἀλλὰ νὰ ἀκούσωμεν. Εἰ δὲ καὶ ἐνδέχεται νὰ γινώσκῃ καὶ ν' ἀναγινώσκῃ ὁ λέγων, ἀλλὰ πῶς ὁ ἀκούων θὰ ἐννοήσῃ τὸ αὐτό; Διότι ἔλωσ ἀδύνατον τὸ αὐτὸ νὰ ὑπάρχῃ συγχρόνως ἐν

πλείοσι καὶ ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένοις· διότι τὸ ἐν τότε ἔσται δύο. Καὶ δυνατὸν δὲ εἶναι ὑποθέσωμεν τὸ εἶναι ἐν πλείοσι τὸ αὐτό, πάλιν οὐδὲν κωλύει νὰ μὴ φαίνεται αὐτοῖς ὁμοίον, μὴ οὔσι πάντῃ ὁμοίους καὶ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ· εἴαν δὲ ὑπάρχωσιν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἐν θὰ ὡσι τότε καὶ οὐ δύο (¹). Φαίνεται δὲ ὅτι οὐδὲ ὁ αὐτὸς αἰσθάνεται ἐκαστῶς ὁμοία ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἀλλ' ἕτερα διὰ τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς ὕψους καὶ νῦν τε καὶ πάλαι διαφόρως· ὥστε ἀδύνατον νὰ αἰσθάνηται τις τὸ αὐτὸ πρὸς ἄλλον. Οὕτως οὐδὲν ἐστὶ γνωστὸν, καὶ ἂν ἦτο, οὐδεὶς ἂν ἐδύνατο νὰ δηλώσῃ αὐτὸ εἰς ἕτερον καὶ διότι τὰ πράγματα οὐκ εἰσὶ λόγοι καὶ διότι οὐδεὶς νοεῖ τὸ αὐτὸ πρὸς ἕτερον.

Ὡς ὁ Πρωταγόρας οὕτω καὶ ὁ Γοργίας ἦτο ἀπὸ τῶν φυσικῶν ζητήσεων ἀπεστραμμένος ἀκολουθῶς ταῖς σκεπτικαῖς αὐτοῦ ἀρχαῖς. Αἱ ὀλίγαι φυσικαὶ αὐτοῦ δόξαι, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐποιησάμεθα λόγον, εἰσὶ τυχαῖαι μόνον καὶ παροδικαὶ ἐκφράσεις, οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ ἀρχὰς ἔχουσαι. Πρὸς αὐτὰς στενωτέραν ἔχει σχέσιν ἢ μᾶλλον ἀκολουθία αὐτῶν ἐστὶν ὁ ἐριστικὸς αὐτοῦ τρόπος τοῦ συλλογίζεσθαι (²).

Εἰ καὶ μὴ ἐπηγγέλλετο, ὡς εἶπομεν, τὸν διδάσκαλον τῆς ἀρετῆς ὁ Γοργίας, ἀλλὰ καὶ κατεγέλα τῶν ἐπαγγελιομένων ταῦτο, ὅμως ἐπραγματεύετο καὶ αὐτὸς περὶ ἀρετῆς ἐξετάζων τί ἐστὶ γυναικεία καὶ τί ἀνδρεία ἀρετὴ καὶ τί ἡ τοῦ παιδὸς καὶ τί ἡ τοῦ πρεσβυτέρου ἀνδρός καὶ τί τοῦ ἐλευθέρου καὶ τί τοῦ δούλου καὶ ὠρίζετο κατὰ Πλάτωνα (³) ἀνδρὸς μὲν ἀρετὴν τὸ «ἱκανὸν εἶναι τὰ τῆς πόλεως πράττειν καὶ πράττοντα τοὺς μὲν φίλους εὖ ποιεῖν, τοὺς δὲ ἐχθροὺς κακῶς, καὶ αὐτὸν εὐλαβεῖσθαι μηδὲν τοιοῦτο παθεῖν»· τῆν γυναικὸς δὲ τὸ αἰὴν οἰκίαν εὖ οἰκεῖν σώζουσαν τε τὰ ἔνδον καὶ κατήκον οὔσαν τοῦ ἀνδρός».

(¹) Τὸ κείμενον διορθωτέον· Εἰ δὲ ἐν τῷ αὐτῷ εἴησαν, ἐν ἂν ἀλλ' οὐ δύο εἴεν.

(²) Καὶ γὰρ τῶν περὶ τοὺς ἐριστικὸς λόγους μισθαρνούντων ὁμοία τις ἦν ἡ παιδείσις τῆ Γοργίου πραγματεία. Ἀριστ. Σαρ. ἐλεγχ. κεφ. 32. 189, 6, 36.

(³) Μέν. 71 Δ. καὶ ἐφ.

Περὶ πολιτείας ὀλίγας τινὰς αὐτοῦ παιδιάς, μᾶλλον ἢ συβαράς γνώμας ἐμνημονεύσμεν ἤδη. Περὶ δὲ θρησκείας ἐπόμενόν ἐστι ὅτι οὐδερμίαν γνώμην ἐδύνατο νὰ ἔχη ἀνὴρ, ὅστις τὴν ὑπαρξίν πάντων ἠρνεῖτο.

Ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ τέχνῃ, τῇ ῥητορικῇ, ἐνόμιζεν ὅτι πρὸ τῶν ἀληθῶν τὰ εἰκότα εἰσὶ μᾶλλον τιμητέα καὶ ἐκαυχᾶτο ὅτι διὰ ῥώμην λόγου ἐποίει νὰ φαίνωνται τὰ σμικρὰ μεγάλα καὶ τὰ μεγάλα σμικρὰ, καινὰ τε ἀρχαίως τὰ τ' ἐναντία καινῶς καὶ ὅτι ἀνεῦρε συντομίαν λόγων καὶ ἄπειρα μήκη περὶ πάντων· ὅτι ἡ δύναμις τῆς ῥητορικῆς ἐστὶ θαυμαστὴ καὶ ὑπερβαίνει πάσας τὰς ἄλλας τέχνας, ὅτι ὁ ῥήτωρ ἐστὶ δυνατός νὰ λέγῃ πρὸς ἕπαντας καὶ περὶ παντός, ὥστε νὰ ᾖ πιθανὸς ἐν τοῖς πλήθεσι περὶ ὅτου ἂν βούληται, ἀλλὰ πρέπει νὰ γίνηται χρῆσις αὐτῆς ὀρθή, ἐὰν δὲ τις ῥητορικὸς τῇ δυνάμει ταύτῃ καὶ τῇ τέχνῃ χρώμενος ἀδικῇ, δίκαιόν ἐστι νὰ μισῆται οὗτος καὶ νὰ ἐκβάλληται καὶ ἀποκτείνηται (¹).

Πρόδικος ὁ Κεῖος (²).

Προδίκου γέννησις.—Παίδευσις.—Δραῖσις.—Μαθηταί.—Θρησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ δόξαι.

Ὁ Πρόδικος κατήγετο ἐκ τῆς Ἰουλίδος τῆς νήσου Κέω, διὸ ὀνομάζεται Κεῖος· παρίσταται δ' ἐν μὲν τῷ Πρωταγόρᾳ τοῦ Πλάτωνος μετὰ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Γοργίου καὶ τοῦ Ἰππίου ὡς δυνάμενος κατὰ τὴν ἡλικίαν νὰ κληθῆ υἱὸς τοῦ Πρωταγόρου. Ἐν δὲ τῇ Ἀπολογίᾳ (κεφ. IV, 19 E.) κατὰ τὴν δίκην τοῦ Σωκράτους, ἦτοι τῷ 399, ὡς πορευόμενος εἰς ἐκάστην τῶν πόλεων καὶ πείθων τοὺς νέους νὰ ἐπιζητῶσι τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐπὶ μισθῷ. Τοῦ Προδίκου μνημονεύουσιν ὡσαύτως ὁ Εὐπολις καὶ ὁ Ἀριστοφάνης, ἔτι δὲ καὶ ἡ λεπτομερὴς καὶ δραματικὴ περιγραφή τοῦ Πλάτωνος ἐν Πρωταγόρᾳ, ὅτι ὁ Πρόδικος ἦτο βαρύφρωνας, ὅτι προϋφυλάσσετο πολὺ διὰ τὸ νυσηρὸν τοῦ σώματος αὐτοῦ ἐν κωδίοις τισὶ καὶ στρώ-

(¹) Φαίδ. 267 A. Γοργ. 456 A καὶ ἐφ. 455 A καὶ ἐφ.

(²) Ἴδε Mullach Frag. Philos. Vol. II p. LXXV. Zeller 1°, 952. Welker Prodicos von Keos, Vorgänger des Sokrates.

μασι μάλα πολλοῖς ἐγκεκαλυμμένος, δεικνύει ὅτι ὁ Πλάτων ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως ἐγνώριζε τὸν Πρόδικον καὶ ὅτι ἔλεγε ταῦτα πρὸς ἀνθρώπους ζῶντάν ἔτι διατηρουῦντας τὴν μνήμην αὐτοῦ. Εἰς ταῦτα προσθετέον καὶ ὅτι λέγεται διδάσκαλος τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Ἀγάθωνος (¹). Ἐκ τούτων συμπεραίνουμεν ὅτι ὁ Πρόδικος ἦτο νεώτερος τοῦ Σωκράτους καὶ πολλῶ πλέον τοῦ Πρωταγόρου. Ὅτι δὲ ἦτο μαθητὴς τοῦ Πρωταγόρου ἢ τοῦ Γοργίου καὶ Πρωταγόρου μόνοι οἱ Σχολιασταὶ τοῦ Πλάτωνος (²) καὶ ὁ Σουΐδας (ἐν λέξει Πρόδικος), συγγραφεῖς μεταγενέστεροι, μνημονεύουσιν, ἀντίκειται δὲ ἡ εἶδησις αὕτη πρὸς τὴν ἀντίληψιν, ἣν ἐξ ἀρχαιότερων μαρτυριῶν λαμβάνομεν περὶ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς θέσεως τοῦ Προδίκου πρὸς τοὺς εἰρημένους Σοφιστάς. Ταῦτα πάντα ἤγαγον τοὺς ἱστορικούς, ἵνα ὀρίσωσι τὴν γέννησιν τοῦ Προδίκου περὶ τὸ 465—460 (³).

Π α ἰ δ ε υ σ ι ς Π ρ ο δ ῖ κ ο υ . Ἐν τῷ Π λ ά τ ω ν ο ς Π ρ ω τ α γ ὄ ρ α (341 E) φέρεται : «ἀκόλαστον γὰρ ἂν τινα λέγη Σιμωνίδην Πρόδικος καὶ οὐδαμῶς Κεῖον», καὶ ἐν Νόμοις (638 A) λέγεται ὅτι οἱ ἀκρατέστεροι Ἀθηναῖοι κατεδουλώσαντο τοὺς ἐγκρατεστέρους Κεῖους. Ὁ δὲ Πλούταρχος ἐν Γυναικῶν ἀρεταῖς 12 λέγει ὅτι τοιαύτη ἦτο τῶν Κείων γυναικῶν ἡ εὐταξία, ὥστε ἐν ἐπτακυσίαις ἔτεσιν οὔτε μοιχεία οὔτε ἀπιστία συζυγική, οὔτε παρεκτροπὴ παρθένου ἐμνημονεύετο παρὰ ταῖς Κεῖοις, καὶ οἱ νέοι δὲ οὕτω κοσμίως καὶ νομίμως ἤρων τῶν νεανίδων, ὥστε πολλάκις μιᾶς πλείονες ἤρων, ἐγγυηθείσης δὲ τῆς κόρης ἐνί, ἐπαύοντο οἱ ἄλλοι ἐρῶντες (⁴).

Ἐν τοιούτοις νόμοις καὶ ἔθεσιν ὧν ἀνατεθραμμένος ὁ Πρόδικος πάτριον εἶχε καὶ οἰκείαν τὴν πρὸς τὰ ἠθικῶς καλὰ κλίσιν καὶ ἀγάπην. Τούτου δὲ ὑψίστη ἐκφρασίς εἰσιν αἱ «ᾠραι» (⁵), ἧτοι ὁ περὶ παιδείας τοῦ Ἡρακλέους λαμπρότατος ἐκεῖνος μῦθος, ὁ ἀπλήστως ἀνεγνωσκόμενος καὶ θαυμαζόμενος καὶ παμπόλλους σχῶν μιμητάς.

(¹) Π λ ο υ τ. 6 10 Ῥητ. 236.

(²) Πολιτ. 600 C.

(³) Ἴδε Z e l l e r αὐτ 1', 958. 3.

(⁴) Ἀ θ ῆ ν. II', 610 Δ.

(⁵) Σ ο υ ἰ ῥ ῶ ς ἐν λέξ. Πρόδικος. Ξ ε ν ο φ. Ἀπομνημ. II, 1, 21. Π λ ά τ. Συμπ. 77 B. Φ ι λ ο σ τ ρ. 6. Σοφ. 487. Q u i n t i l i. IX 2, 36. Ἰ ο υ σ τ ῖ ν ο ς ὁ Μάρτ. Ἀπολ. I. 49.

Ἄπεμνήθησαν δ' αὐτὸν ὁ Λουκιανὸς ἐν τῷ Ἐνυπνίῳ καὶ τῇ Κρίσει τῶν Θεῶν, Μάξιμος ὁ Τύριος ἐν Λόγ. Κ' παραβάλλων τὸν φίλον καὶ τὸν κόλακα καὶ ὁ Θεμίστιος ἐν Λόγ. ΚΒ' τὴν φίλιν καὶ τὴν κολακείαν, ὁ Ἀριστοφάνης ἐν Πλούτῳ εἰσάγων τὸν Πλοῦτον καὶ τὴν Πενίαν, ὁ Silicus Italicus Punic. liber. XV, 18 καὶ ἐφ., ἐνθα προσέρχονται τῷ Σκιπίωνι ἡ Virtus καὶ ἡ Voluptas, Δίων ὁ Χρυσόστομος περὶ βασιλείας ἐν Λόγῳ α', σελ. 64, ἐνθα δεικνύονται τῷ Ἡρακλεῖ ἡ βασιλεία καὶ ἡ τυραννίς, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ Φίλων (Mull. αὐτ. II. LXXVIII). Ὁ Φιλόστρατος ἐν τοῖς Ἔς Ἀπολλ. 6, 11, ἐνθα φιλονικοῦσιν ἡ φιλοσοφία καὶ αἱ δόξαι. Ἔτι δὲ παρὰ μὲν Στωβαίῳ (Ἄνθ. XCI 33) συγκρίνονται ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἀρετή, ἐν δὲ τῷ Κέβητος πίνακι ἡ ἀληθινὴ Παιδεία καὶ ἡ Ψευδοπαιδεία.

Καὶ τεχνῆται δὲ ζωγράφοι καὶ γλύπται παρέστησαν τὸν μῦθον τοῦ Προδίκου (1).

Δ ρ ᾶ σ ι ς Π ρ ο δ ί κ ο υ. Ὁ Πρόδικος (2) πολλάκις ἦλθεν εἰς Ἀθήνας πεμφθεὶς ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ πρὸς δημοσίας υποθέσεις, ὁμιλῶν δ' ἐν τῇ βουλῇ πάνυ εὐδοκίμει, ἰδίᾳ δ' ἐπιδείξεις ποιούμενος καὶ τοῖς νέοις συνῶν θυμαστὰ χρήματα ἔλαβεν. Ὁ δὲ Διογένης (Θ', η', 50) λέγει ὅτι ὁ Πρόδικος λόγους ἀναγνώσεων ἠρανίζετο, ἦτοι ἀπήγγελλε λόγους δημοσίᾳ ἐπὶ πληρωμῇ. Τὰ δ' ἀναγνώσματα αὐτοῦ ἦσαν ἄλλα μὲν δραχμιαῖα, ἄλλα δύο δραχμῶν, ἄλλα τεσσάρων, ἄλλα δὲ πεντήκοντα (3). Ἔθος δ' αὐτῷ ἦτο νὰ φωνῇ διὰ παντός, ὡς λέγεται ἐν τῷ Ἀξιόχῳ, τὸ Ἐπιχάρμειον αἶ δὲ χεῖρ τὰν χεῖρα νίζει· δός τι καὶ λάβοις τι». Ὅτι μετέβη καὶ εἰς

(1) Ἴδὲ Steph. Vin. Pighium in praef. Herculis Prodicii, Welker. I. C. Ἐν νομίσματι Ἀδριανοῦ Ἀυγούστου χρυσῷ εὐρίσκεται ἐγγεγλυμμένος ὁ μῦθος (Eckhel. Doct. Num. Ioni. 6 p. 506). Ἐν τῷ νομίσματι τούτῳ παρίσταται ὁ Ἡρακλῆς ἰστάμενος ἐν ναυῷ, γυναῖκες δ' ἐν δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ φαίνονται αὐτὸν πρὸς ἐαυτὰς ὑφελκόμεναι.

(2) Π λ ᾶ τ. Ἰππίου Μείζονι 282 C. Φιλοστρ. 6. Σοφ. I, 12.

(3) Σ ο υ ῖ δ α ς, ἐν λέξει Πρόδικος, Π λ ᾶ τ. Κρατύλ. 384. Ἀριστ. Ῥητορ. I', 14, 15, 6. Σγολ. εἰς Ἀριστοφ. Νεφ. στίχ. 360. Φιλοστρ. 6. Σοφ. Προσίμ. σελ. 482 ἐκδ. Olear πρόβ. καὶ Π λ ᾶ τ. Ἀπολλ. 19 12. Ἰππίου Μείζον. 282 C. Ξενοφ. Συμπ. I, 5. 4, 62. Ψευδοπλάτ. Ἀξιόχ. 366.

ἄλλαι πόλεις καὶ ἐδίδασκε μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ('Απολ. 19 E.), τοῦ Φιλοστράτου (β. Σοφ. I, 12. Προσίμ. 5), Αἰθωνίου (Σωκρ. 'Απολογία 328), τοῦ Λουκιανοῦ ('Ἡρόδ. κεφ. 3), ἀλλ' ἐκ τῶν μαρτυριῶν τούτων ἡ μὲν τοῦ Πλάτωνος ἐστὶν ἀόριστος, περὶ δὲ τῶν ἄλλων ὑπάρχουσι δισταγμοί, ἀνὰ πρέπη γὰρ θεωρηθῶσιν ἱστορικῶς ἀληθεῖς (¹).

Διδασκαλία Προδίκου. Αἱ διαλέξεις τοῦ Προδίκου περιστρέφοντο εἰς τὸ περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, ὡς ὁ μῦθος τοῦ 'Ἡρακλέους (²). 'Ἐγκατα δ' οὕτως, ὥστε κατὰ τὸν Πλάτωνα (³) μόνον οὐκ ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς περιφέρουσιν αὐτοὺς (τὸν Προδίκον καὶ Πρωταγόραν) οἱ ἑταῖροι. 'Ἐν τῷ περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος ὀνομάζει ἐκυτὸν ὁ Σωκράτης μαθητὴν τοῦ Προδίκου (⁴) καὶ ὁ 'Αγάθων ἐγκωμιάζων τὸν ἔρωτα ἐν τῷ Συμποσίῳ παρίσταται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος μεγάλην δεικνύων περὶ τῆς λέξεως ἐπιμέλειαν (⁵). Καὶ ὁ 'Αριστοφάνης, καίπερ ἀσπυνδότατος ὢν ἐχθρὸς τῶν Σοφιστῶν, ὅμως ἐν Νεφέλαις (στιχ. 360 καὶ ἐφ.) ἐπαινεῖ τὴν Προδίκου σοφίαν καὶ γνώμην ἀνευ εἰρωνείας· ἀλλ' ἐν 'Ὀρνισι λέγει ὁ χορὸς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀπροσέχετε τὸν νοῦν ταῖς ἀθανάτοις ἡμῶν . . . ἐν' ἀκούσαντες πάντα παρ' ἡμῶν ὀρθῶς περὶ τῶν μετεώρων . . . εἰδότες ὀρθῶς Προδίκῳ παρ' ἐμοῦ κλάειν εἶπητε τὸ λοιπόν». 'Ἐνταῦθα δεικνύεται ἀπλῶς ὅτι ὁ Προδίκος ἦτο ταῖς 'Αθηναίοις γνωστὸς ὡς σοφὸς τὰ μετέωρα.

Μαθηταὶ Προδίκου. 'Ἐν ταῖς μαθηταῖς τοῦ Προδίκου κατελέγοντο ὀνομαστοὶ ἄνδρες, ὁ μουσικὸς Δάμων (⁶) ὁ Θηραμένης, ὅστις ἦτο Κεῖτος τὴν καταγωγὴν (⁷), ὁ Εὐριπίδης (⁸), ὁ 'Ἰσοκράτης (⁹), πιθανῶς δὲ καὶ ὁ Κριτίας. 'Ὁ δὲ Σπρι-

(¹) Zeller αὐτ., 1⁴, 953, 1.

(²) 'Αριστ. 'Ἐπιφ. Β', 6. 112, 6, 22. Πλάτ. Λαχ. 197 Δ. Πρωτ. 358 E.

(³) Πολιτ. X, 660.

(⁴) Πρωταγ. 340 E.

(⁵) Συμποσ. 196 B. καὶ 197 Δ.

(⁶) Πλάτ. Λαχ. 197 Δ.

(⁷) 'Αθην. V, 220, 6. Σχολ. εἰς 'Αριστ. Νεφ. 360. Σοῦτ. δ. Θηραμένης.

(⁸) Geil. XV, 20, 4. 6. Εὐριπ.

(⁹) Διον. κρίσ. 'Ἰσ. κεφ. I σελ. 535. Πλοῦτ. 6. 10 ῥητ. 4. 2. Φώτιος Κωδ. 260.

gel⁽¹⁾ δεικνύει διὰ παραδειγμάτων, ἐκ τοῦ Θουκυδίδου εἰλημμένων, ὅτι ὁ Θουκυδίδης εἶχεν ὡς πρότυπον τὴν τοῦ Προδίκου ἐπὶ τοῖς ὀνόμασιν ἀκριβολογίαν⁽²⁾. Θυμαστής τοῦ Προδίκου ἦτο καὶ ὁ Κ α λ λ ί α ς, παρ' οὗ καὶ ἐφιλοξενεῖτο⁽³⁾. Τὴν δὲ γνωριμίαν τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἐποίησεν ἕτερος θυμαστής τοῦ Προδίκου ὁ Ἄ ν τ ι σ θ έ ν η ς⁽⁴⁾. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Σ ω κ ρ ά τ η ς πολλαχοῦ καλεῖ ἑαυτὸν μαθητὴν τοῦ Προδίκου⁽⁵⁾, ἄλλοτε δὲ πάλιν ἑταῖρον ἀπλῶς⁽⁶⁾ καὶ ἄλλοτε δικαιολογεῖ τὴν ἀγνοίαν αὐτοῦ περὶ τὴν ὀρθότητα τῶν ὀνομάτων, διότι δὲν ἤκουσε τὴν πεντηκοντάδραχμον τοῦ Προδίκου ἐπίδειξιν⁽⁷⁾. Ἐξ ὧν δεικνύεται ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραλάβωμεν ὡς γνήσιον νόμισμα τὰ περὶ μαθητείας τοῦ Σωκράτους παρὰ τῷ Προδίκῳ. Ἐκ μὲν τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξενοφώντος⁽⁸⁾ γινώσκομεν ὅτι ὁ Σωκράτης διηγεῖτο τὸν τοῦ Ἡρακλέους μῦθον τοῦ Προδίκου πρὸς νοθεσίαν διεξοδικῶς, ἐκ δὲ τοῦ Θεαιτήτου (151 B) τοῦ Πλάτωνος ὅτι ὅσοι δὲν ἐθεωροῦντο ὑπ' αὐτοῦ ἐγκυμονές πως καὶ δὲν εἶχον ἐπομένως ἀνάγκην αὐτοῦ, τούτων πολλοὺς ἐξέδωκε Προδίκῳ. Πολλαχοῦ δ' ὁ Σωκράτης ἀποδίδωσι τῷ Προδίκῳ τὸ ἐπίθετον σοφός. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν μέγαν θυμαστὴν τοῦ Σωκράτους πρὸς τὸν Πρόδικον, διότι ἡ λέξις σοφός ἐν τῷ στόματι τοῦ Σωκράτους σημαίνει ὅ,τι καὶ ἡ λέξις σοφιστής⁽⁹⁾, τὸ δ' ἐν Πρωταγόρᾳ⁽¹⁰⁾ «πάσοσφορ καὶ θεῖος» κεῖται πάντως εἰρωνικῶς⁽¹¹⁾. Σοφούς δὲ καλεῖ ὁ Σωκράτης καὶ τὸν Ἴππιαν καὶ τὸν Πρω-

(1) Σπεντζελ. 53.

(2) Μ α ρ κ ε λ λ. 6. Θουκυδ. σελ. VIII. D i n d. Σ χ ο λ. παρὰ Welker 460 (Spengel σελ. 53).

(3) Πλάτ. Πρωτ. 315 Δ.

(4) Ξενοφ. Συμπ. 4, 62. πρὸβλ. 1, 5.

(5) Πρωτ. 341 Δ. Χαρμ. 163 Δ. Μεν. 96 Δ.

(6) Ἰππ. Μείζωνι 282 C.

(7) Κρατύλ. 384 B.

(8) Π, 1, 21.

(9) Ξενοφ. Ἀπομνημ. II, 1. Συμπ. 4, 62. Πλάτ. Πρωταγ. 312 C 337 C. Ἀξίολχ. 366 C. Ἐρυξ. 397 Δ.

(10) 315 B. πρὸβλ. Εὐθυδ. 271 C. Λυσ. 216 Δ.

(11) ἴδε Zeller αὐτ. 1⁴, 953, 3.

ταγόραν καὶ τὸν Γοργίαν, καὶ τὸν Πῶλον⁽¹⁾. Τὸν Γοργίαν καὶ Πῶλον ὀνομάζει φίλους⁽²⁾. Καὶ τὴν διδασκαλίαν δέ, ἣν ἔλαβε δῆθεν ὁ Σωκράτης παρὰ τοῦ Προδίκου, εἰρωνικῶς πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν. Τὸ ἀληθές ἐν πᾶσι τούτοις ἐστὶν ὅτι ὁ Σωκράτης ἦτο γνωστὸς τῷ Προδίκῳ, ὅτι ἤκουσε διαλέξεις αὐτοῦ ὡς καὶ ἄλλων Σοφιστῶν, ὅτι ὡς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους οὕτω καὶ πρὸς τὸν Πρόδικον παρέπεμπε τοὺς ἐθέλοντας νὰ μάθωσιν. Οὕτω π. χ. παραπέμπει φίλον τινὰ εἰς τὸν τακτικὸν Διονυσόδιωρον⁽³⁾.

Παρατηρήθη ὅτι ὁ Πλάτων οὐδέποτε παρίστησι τὸν Σωκράτην φιλονικούντα πρὸς τὸν Πρόδικον καὶ οὐδένα μαθητὴν αὐτοῦ παράγει εἰς τὸ μέσον, ὅστις ἐδύνατο νὰ ρίψῃ σκιάν τινα ἐπὶ τὸν διδάσκαλον Πρόδικον, ὡς ὁ Καλλικλῆς ἐπὶ τὸν Γοργίαν. Ἀλλὰ τὰ συμβεβηκὸς τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν ὡς σημαίνον ἐξαιρετικὴν τιμὴν τοῦ Σωκράτους πρὸς τὸν Πρόδικον, διότι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Zeller⁽⁴⁾, οὐδὲ τοῦ Πρωταγόρου, οὐδὲ τοῦ Ἰππίου μαθητῆς παράγεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, καὶ ὁ Καλλικλῆς δὲ χαρακτηρίζεται οὐχ ὡς μαθητῆς ἴδιος τοῦ Γοργίου· καὶ τὸ ἕτερον δὲ ἂν σημαίνῃ τιμὴν ἢ καταφρόνησιν, ἐξεταστέον. Τούναντίον δ' ἐμφαίνουσιν ἢ ἐν Πρωταγόρῃ σατυρικὴ περιγραφὴ τοῦ Προδίκου, παραβαλλομένου πρὸς τὸν πᾶσχοντα Τάνταλον, ὁ λόγος αὐτοῦ (σελ. 337) συνιστάμενος μόνον ἐκ γελοίων ἀντιθέσεων καὶ παρίσων καὶ ὁμοιοτελεύτων, ἢ ἐπίκλησις αὐτοῦ πρὸς βοήθειαν μόνον ἕως οὔ ν' ἀναπνεύσῃ καὶ παρασκευασθῇ πρὸς ἀντίκρουσιν τοῦ Πρωταγόρου ὁ Σωκράτης, καὶ τὸ ἐν Φαίδρῳ 267 B περὶ αὐτοῦ λεγόμενον, ὅτι αὐτὸς μόνος εὗρηκε τὴν τέχνην τῶν προσηκόντων λόγων, προσήκει δὲ οἱ λόγοι νὰ μὴ γίνωνται μήτε μακροὶ μήτε βραχεῖς ἀλλὰ μέτριοι· πρὸς δὲ τούτοις ὅταν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ὁ Σωκράτης τὸν Πρόδικον εἰς τὴν αὐτὴν καὶ τὸν Πρωταγόραν, Γοργίαν καὶ Ἰππίαν τάξιν καταλέγει⁽⁵⁾, θὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἐξαιρετικὴν τι-

(1) Πρωτ. 337 C. 338 C. 341 A. Γοργ. 487 A.

(2) «Τὼ ξένω τῷδε, Γοργίας τε καὶ Πῶλος, σοφῶ μὲν καὶ φίλω ἐστὸν ἐμῶν» Γοργ. 487 A.

(3) Ἐ εν ο φ. Ἄπ. I', 1.

(4) Λύτ. I⁴, 954, 3.

(5) Ἄπολ. 19 E. Πολιτ. 600C. Εὐθουδ. 277 E. καὶ ἐν ὅλῳ τῷ Πρωταγόρῳ. Z e l l. I⁴, 954, 3.

μὴν δὲν ἀπένεμεν ὁ Σωκράτης τῷ Προδίκῳ, ὅτι μᾶλλον ἐθεώρει αὐτὸν ὡς τὸν ἀβλαβέστερον τῶν Σοφιστῶν, ἀλλὰ πάντως ὑποδέεστερον τοῦ Πρωταγόρου καὶ Γοργίου.

Ὁ Ἀθήναιος (1), λέγει ὅτι Αἰσχίνης ὁ Σωκρατικός ἔγραψε διάλογον Καλλίαν, ὅστις περιεῖχε τὴν διαφοράν τοῦ Καλλίου πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ, διεκωμῶδει δὲ τὸν Πρόδικον καὶ τὸν Ἀναξαγόραν, τὸν μὲν διὰ τὸ γενέσθαι διδάσκαλον τοῦ Θηραμένου, τὸν δὲ τοῦ Φιλοξένου τοῦ Ἐρύξιδος καὶ Ἀριφράδου τοῦ ἀδελφοῦ Ἀριγνώτου τοῦ καθαροῦ, θέλων ἀπὸ τῆς μοχθηρίας καὶ τῆς περὶ τὰ φύλα λιχνείας τῶν μαθητῶν νὰ ἐμφανίσῃ τὴν διδασκαλίαν τῶν παιδευσάντων αὐτούς.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Προδίκου ἦτο, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν περισηθέντων εἰς ἡμᾶς ἀποσπάσμάτων, τὸ μὲν ἠθικὴ, τὸ δὲ γλωσσικὴ, περιστρέφετο δῆλον ὅτι περὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ὀρθοέπειαν. Ἡ δὲ περὶ ὀρθοεπείας διδασκαλία διέτριβε περὶ τὴν διαίρεσιν τῶν ὀνομάτων «Προδίκου μυρία τινὰ ἀκήκοα περὶ ὀνομάτων διαίρουντος» λέγει ὁ Σ. (2). Ὁ Πρόδικος διήρει τὰς ἡδονὰς εἰς χαρὰν καὶ τέρψιν καὶ εὐφροσύνην (3). Τὴν δὲ Προδίκου τοῦδε διαίρεσιν τῶν ὀνομάτων παραιτοῦμαι, εἴτε γὰρ ἡδὺ εἴτε τερπνὸν λέγει εἴτε χαρτόν (4). Ἐκ τοῦ Πλάτωνος (5) μαθητῶν μιν ὅτι ὁ Πρόδικος, ὡς ὁ Πρωταγόρας καὶ οἱ ἄλλοι Σοφισταὶ ἐκήρυττον ὅτι οὔτε οἰκίαν οὔτε πόλιν τὴν ἐκυπῶν θὰ δύνωνται νὰ διοικήσωσιν, ἐὰν μὴ παιδευθῶσιν ὑπ' αὐτῶν.

Περὶ Θεῶν. Περὶ Θεῶν ἐπρέσθευσεν ὅτι οἱ παλαιοὶ πάντα τὰ ὠφελοῦντα τὸν βίον ἡμῶν, οἷον ἥλιον, σελήνην, ποταμούς, κρήνας κ.τ.λ., ἐνόμισαν θεοὺς διὰ τὴν ἀπ' αὐτῶν ὠφέλειαν. Διὰ τοῦτο δὲ ὁ μὲν σῖτος ὀνομάσθη Δημήτηρ, ὁ οἶνος Διόνυσος, τὸ ὕδωρ Ποσειδῶν, τὸ πῦρ Ἡφαιστος καὶ ἕκαστον τῶν εὐχορηστούντων ὁμοίως (6).

Ἡ ἠθικὴ Προδίκου. Ἐν τῷ Ψευδοπλ. Ἀξιόχῳ 366 παρίσταται ὁ Πρόδικος διδάσκων τὰ τοῦ βίου ἀγκυρά, ὅτι ἀφ' ἧς ἂν ὁ

(1) Βιβλ. Ε', σελ. 220B.

(2) Πλάτ. Χαρμ. 163 Δ.

(3) Ἀριστ. Τοπ. Β', 6, 112, 6, 22.

(4) Πρωταγ. 358 Α.

(5) Πολιτ 600.

(6) Σέξτ. π. Μεθ. ΙΧ, 18 καὶ 52.

ἄνθρωπος ἴδῃ τὸν ἥλιον μέχρι τῆς καταβάσεως αὐτοῦ εἰς τὸν τάφον· ἔχει τὸν βίον πλήρη πόνων καὶ συμφορῶν καὶ ἀλγηδόνων. Ἐν δὲ σελ. 369 διδάσκει ἔτι ὁ τοῦ θανάτου φόβος ἐστὶ κενός· διότι «οὔτε περὶ τοὺς ζῶντας ἐστίν», λέγει, «οὔτε περὶ τοὺς μετηλλαχότας».

Ἐν δὲ σελ. 397—399 παρίσταται διδάσκων ὅτι τὸ πλουτεῖν αὐτὸ καθ' αὐτὸ οὔτ' ἀγαθὸν οὔτε κακὸν ἐστὶ, γίνεται δὲ ἀγαθὸν μὲν τοῖς ἀγαθοῖς τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῖς ἐπιστομένοις ὅπως δεῖ χρῆσθαι τοῖς χρήμασι, κακὸν δὲ τοῖς μοχθηροῖς καὶ ἀνεπιστήμοις.

Ὁ Σουΐδας καὶ ὁ Σχολιαστὴς τῆς τοῦ Πλάτωνος Πολιτείας (σελ. 600 c) διηγούνται ὅτι ὁ Πρόδικος ἐτελεύτησε πικρῶν κώνειον ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ὡς διαφθείρων τοὺς νέους. Ἡ μαρτυρία ὅμως αὕτη οὐδεμιᾶς πίστεως ἀξία ἐστίν.

Καὶ τὰ περὶ φιλοχρηματίας αὐτοῦ φερόμενά εἰσιν ἀπίθανα, διότι κατάγονται ἐκ συγγραφέων μεταγενεστέρων καὶ ἀναξιόπιστων ⁽¹⁾.

Βέβαια συγγράμματα Προδίκου ἦσαν αἱ ὥραι καὶ περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος, φαίνεται δὲ ὅτι ἔγραψε καὶ ἐγκώμιον γεωργίας ⁽²⁾ καὶ λόγον κατὰ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου, οὗ λόγου ἀπηχῆματα εὕρισκόμενα ἐν Ἀξιόχῳ (366 B, κ. ἐφ.) καὶ πραγματεῖαν περὶ τοῦ πλουτεῖν (Ἐρυξ. 397—399).

Ἴππίας ὁ Ἠλεῖος ⁽³⁾

Ὁ Ἠλεῖος οὗτος Σοφιστὴς ἦτο περίπου τῆς αὐτῆς καὶ ὁ Πρόδικος ἡλικίας ⁽⁴⁾. Πατὴρ αὐτοῦ ὀμοφώνως ὑπὸ πάντων ὀμολογεῖται.

⁽¹⁾ Zeller, I⁴, 955, 2.

⁽²⁾ Θεμιστολ. λόγ. Α', 349 B.

⁽³⁾ Περὶ Ἴππίου πραγματεύονται ὁ Sprengel ἐν τῇ πολλῇ ἀναγραφείσῃ «Συναγῆ Τεχνῶν» Stuttg. 1828. Ὁ Osann, Der Sophist Hippias als Archäolog, Rhein. Mus. N. F. II, 1843 σελ. 495 κ. ἐφ. C. Müller, Hipp. Elei fragmenta ἐν Fragm. histor. Graec. vol. II. Parisiis. 1848. Jac. Mahly, Der Sophist Hip. v. E. Rhein. Ms. N. F. XV, 1860 σελ. 514—535 καὶ XVI, 1861 σελ. 38—49. Otto Friedel, Dissert. De Hippiae studiis Homericis. Ferd. Dummeler, H. d. Eleer. Akademika, Anhang III. P. Leja, Der Sophist H. Pr. Sagan 1893.

⁽⁴⁾ Τοῦτο δ' ἐξάγεται ἐκ τοῦ Πρωταγόρου τοῦ Πλάτωνος (317 c), ἐκ τοῦ

ἡ Ἥλις, διδάσκαλος δ' αὐτοῦ ἀναφέρεται ὁ ἄλλως ἀγνωστος Ἡγησίδημος ('). Ὁ Geel ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἀθηναίου (IA', 506 f. κ. ἐφ.) ἀνευ ἀποχρώντων λόγων ἐξάγει ὅτι ὁ Ἰππίας ἐγένετο μαθητὴς τοῦ μουσικοῦ Λάμπρου καὶ τοῦ ῥήτορος Ἀντιφῶντος.

Ὁ Ἰππίας διήρχετο ὡς ὁ Πρόδικος καὶ ὁ Γοργίας καὶ ὁ Πρωταγόρας τὰς πόλεις καὶ ἐδίδασκε τοὺς νέους ἀντὶ χρημάτων (²). Αὐτὸς δὲ παρὰ Πλάτωνι καυχᾶται, ὅτι ἐν Σικελίᾳ, τοῦ Πρωταγόρου ἐκεῖ ἐπιδημοῦντος καὶ εὐδοκιοῦντος καὶ πρεσβυτέρου ὄντος, αὐτὸς καὶ ἐκείνου πολὺ νεώτερος ὢν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἐκέρδησε πλεον τῶν 150 μνῶν καὶ ἐξ ἑνὸς μάλιστα χωρίου πολὺ μικροῦ, τοῦ Ἴνυκοῦ, ἔλαβε πλεον ἢ εἴκοσι μνᾶς καὶ ὅτι αὐτὸς πολλῶ πλείω ἐκέρδησε χρήματα ἢ ἄλλοι σύνδου τῶν Σοφιστῶν οἰοιδήποτε.

Κατὰ τὸν ὁμώνυμον τῷ Ἰππία διάλογον τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἰππίας ἐστέλλετο ὑπὸ τῶν Ἡλείων πρεσβευτῆς πρὸς πολιτικὰς πράξεις εἰς πολλὰς ἄλλας πόλεις, πρὸ πάντων δὲ εἰς Λακεδαίμονα, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας σπανίως ἤρχετο. Ἐν Ξενοφ. Ἀπομνημονεύμασι (IV, 4, 5) λέγεται ὅτι ὁ Ἰππίας ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν. Κατὰ τὸν διάλογον Ἰππία τὸν Ἐλάττονα ὁ Ἰππίας ἀφικνεῖτο εἰς τὰ Ὀλύμπια καθ' ἑκάστην Ὀλυμπιάδα εἰς τὴν

Ἰππίου τοῦ Μείζονος (282 E), ἐνθα ὁ Πρωταγόρας λέγεται πρεσβύτερος, αὐτὸς δὲ πολὺ νεώτερος ἐκείνου, ἐκ τοῦ Ξενοφῶντος (Ἀπομν. IV, 4, 5), ὅστις παρίστησιν αὐτὸν παλαιὸν τοῦ Σωκράτους γνώριμον, καὶ ἐκ τῆς Ἀπολογίας 19 E, ἐνθα παρίσταται ὁ Ἰππίας ὡς λίαν ἔνομοστος Σοφιστῆς Ὁ Ψευδοπλούταρχος (ἐν βίῳ 10 ῥητόρων IV, 16 καὶ 4), λέγει ὅτι ὁ Ἰσοκράτης γέρον ἤδη ὢν ἔλαβε σύζυγον τὴν Πλαθάνην, τὴν χήραν τοῦ ῥήτορος Ἰππίου. Πρῶτος ὁ Σουίδης (ἐν λέξει Ἀφρευς) λέγει ὅτι ἦτο χήρα τοῦ Σοφιστοῦ Ἰππίου. Ἐκ τούτου δὲ ὁ Müller Fr. Hist. II, 59 καὶ ὁ Mähly. αὐτ. XV, 520. XVI, 38—49 συνεπίραχναν, ὅτι ὁ Ἰππίας ἐγένετο ὀλίγον πρεσβύτερος τοῦ Ἰσοκράτους. Ἀλλὰ πρῶτον δὲν γινώσκομεν, ἂν ὁ Ἰππίας τοῦ Ψευδοπλουτάρχου ἐστὶν ὁ Σοφιστῆς ἢ ἄλλος τις ὁμώνυμος καὶ ποία ἦτο ἡ ἡλικία τῆς Πλαθάνης ὡς πρὸς τοὺς ἀνδρας ἐκείνους· διότι, ἂν, ὡς ὀρθῶς λέγει ὁ Zeller (I⁴, 956, 3), ἡ Πλαθάνη ἦτο δεκάδας τινὰς ἐτῶν νεωτέρα τοῦ Ἰππίου, ἀμῆλιξ δὲ ἢ μόνον ὀλίγον νεωτέρα τοῦ Ἰσοκράτους, πάλιν οὐδὲν κωλύει ν' ἀναβιβάσωμεν τὴν γέννησιν τοῦ Σοφιστοῦ εἰς τὸ 460 ἔτος π. Χ.

(¹) Σοῦίδης ἐν λέξει Ἰππίας.

(²) Ἀπολ. 19 E. Ἰππία Μείζ. 282 Δ. κ. ἐφ.

τῶν Ἑλλήνων πανήγυριν· ἐποιεῖτο δ' ἐπιδείξεις ῥητορικάς ἐν τῷ ἱερῷ καὶ ἀπεκρίνετο τῷ βουλομένῳ νὰ ἐρωτᾷ αὐτόν. Ἐν τε τῷ Μείζονι καὶ τῷ Ἐλάττονι Ἰππία (¹) μνημονεύονται ῥητορικαὶ ἐπιδείξεις, ἃς ἐποιεῖτο ὁ Ἰππίας ἐν Ἀθήναις, ἐν τῷ διδασκαλείῳ τοῦ Φειδοστράτου καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἐν Ἀθήναις βλέπομεν αὐτόν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Καλλίου καθήμενον ἐν τῷ κατ' ἀντικρὺ προστώῳ ἐν θρόνῳ, περὶ αὐτόν δέ καθήμενους ἐπὶ βάθρων Ἐρυξίμαχον τὸν Ἀκουμενοῦ καὶ Φαῖδρον τὸν Μυρρινούσιον καὶ Ἄνδρωνα τὸν Ἀνδροτίωνος καὶ συμπολίτας αὐτοῦ καὶ ἄλλους τινὰς ἐρωτῶντας αὐτόν περὶ φύσεως καὶ περὶ τῶν μετεώρων, ἀστρονομικά τινα, ὁ δὲ Ἰππίας ἐν θρόνῳ καθήμενος διέκρινε καὶ διεξήρχετο πρὸς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν τὰ ἐρωτώμενα(²), εἶτα δὲ κατεσκευάσθη περὶ αὐτόν συνέδριον, ὅπως ἀκροάσωνται τοῦ Πρωταγόρου καὶ Σωκράτους διαλεγομένων. Ὅτε δ' ἐκινδύνευε νὰ διαλυθῇ τὸ συνέδριον, τοῦ μὲν Σωκράτους ἀπαιτοῦντος νὰ γίνηται ἡ συζήτησις κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν, τοῦ δὲ Πρωταγόρου διὰ συνεχοῦς λόγου, ὁ Ἰππίας εἶπε πρὸς συνδιαλλαγὴν λόγον διὰ σεμνῶν καὶ μεγαλοπρεπῶν ῥημάτων πᾶσι τοῖς παροῦσιν ἀρέσαντα καὶ ὑπὸ πάντων ἐπαινεθέντα, ἐν ᾧ τὰς Ἀθήνας πρυτανεῖον τῆς σοφίας ἀνομάζει, τὸν δὲ τοῦ Καλλίου οἶκον τὸν ὀλβιώτατον καὶ μέγιστον τῶν Ἀθηναίων, ἑαυτοὺς δὲ τοὺς σοφωτάτους τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅτι αἰσχρὸν ἐστὶ νὰ διαφέρονται ὡς οἱ φυλότατοι τῶν ἀνθρώπων (αὐτόθι. 337 C).

Δὲν πρέπει ἡμῶς νὰ λησιμονώμεν ὅτι ἐν τούτοις μὲν ὑπάρχει καὶ παλὸ τὸ σατυρικὸν στοιχεῖον καὶ ἡ ὑπερβολή, ὁ δὲ Ἰππίας ὁ Μείζων ναθεύεται. Ὅσα δὲ περὶ Ἰππίου λέγει ὁ Φιλόστρατος ἔχουσι πηγὴν τοὺς Πλατωνικοὺς διαλόγους. Τοῦ δὲ Τερτυλλιανοῦ (Apologet. 4. 6) ἡ μαρτυρία, ὅτι ὁ Ἰππίας διεφθάρη κατὰ τινὰ προδοτικὴν ἐπιχείρησιν, τυγχάνει ὁμοίας φύσεως πρὸς ἕσα κατηγορεῖ οὗτος τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων (³). Ὁ Ἰππίας ἡγάπα νὰ ἐπιδεικνύηται ἐν τε τῇ περιβολῇ καὶ ἐπὶ πολυμαθείᾳ. Ἐφόρει πορφυροῦν ἔνδυμα, ἐσε-

(¹) 289 B. 363 A. πρὸς Φιλοστρ. 6, Σοφ. I, 11.

(²) Πλάτ. Πρωτ. 315 C.

(³) Ἴδὲ Zeller αὐτ. I⁴, 357, 1.

μνύνεται δὲ ὅτι καινὰ ἀείποτε ἐδύνκτο νὰ διδάσκη (¹) καὶ περὶ πάντων. Ἐν Πρωταγόρᾳ (318 E) μυκτηρίζεται ὑπὸ τοῦ σοφιστοῦ Πρωταγόρου ὅτι διδάσκει τέχναις, λογιμούςς, ἀστρονομίαν, γεωμετρίας μουσικὴν. Ἐν δὲ Ἰππία τῷ Μείζονι (285 B.) ἀπαριθμεῖ ὁ Σωκράτης ἐν εἰρωνικῷ θαυμασμῷ τὸ πλῆθος τῶν γνώσεων αὐτοῦ· ἦτοι αἰὰ περὶ τὰ ἀστρά τε καὶ τὰ οὐράνια πάθη, τὴν γεωμετρίαν, τοὺς λογιμούςς, περὶ γραμμάτων δυνάμεως καὶ περὶ συλλαβῶν καὶ ῥυθμῶν καὶ ἁρμονιῶν, περὶ γενῶν καὶ τῶν ἡρώων καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν καιοικίσεων, ὡς τὸ ἀρχαῖον ἐκτίσθησαν αἱ πόλεις καὶ συλλήβδην πάσης τῆς ἀρχαιολογίας». Κυρίως δὲ ἐμεγαλαυχᾶτο ἐπὶ τῇ ἰσχυρᾷ αὐτοῦ μνήμῃ, ὅτι ἄκξ ἀκούσας δύναται ν' ἀπομνημονεύσῃ πεντήκοντα ὀνόματα, καὶ ἐπὶ γνώσει καλῶν ἐπιτηδευμάτων.

Ἐν δὲ Ἰππία τῷ Ἐλάττον μνημονεύεται ἐν ἀρχῇ μὲν (363 A) ἐπίδειξις τις τοῦ Ἰππίου περὶ Ὀμήρου, ἐν δὲ σελίδι 368 B κ. ἐφ. λέγεται ὅτι ἐμεγαλαυχᾶτό ποτε ὅτι ἦτο περὶ τὰς τέχναις πάντων ἀνθρώπων σφώτατος καὶ ὅτι διεξήρχετο ἐν ἀγορᾷ ἐπὶ ταῖς τραπέζαις πολλὴν σοφίαν καὶ ζηλωτήν, ἔλεγε δὲ ὅτι ἦλθέ ποτε εἰς Ὀλυμπίαν ἔχων τὰ περὶ τὸ σῶμα ἔργα πάντα ἑαυτοῦ· 1) δακτύλιον, ὡς μαρτύριον ὅτι ἠπίστατο νὰ γλύφῃ δακτυλίους, 2) ἄλλην σφραγιδα ἑαυτοῦ ἔργον καὶ ταύτην, 3) στλεγγίδα καὶ λήκυθον, ἃ αὐτὸς εἰργάσατο, 4) τὰ ὑποδήματα, ἃ εἶχεν, ἔλεγεν ὅτι αὐτὸς ἐσχυτοτόμησε, 5) τὸ ἱμάτιον καὶ τὸν χιτωνίσκον αὐτὸς ὕφηνεν, 6) τὸ πᾶσι παραδοξότατον φανέν καὶ σοφίας πλείστης ἐπίδειγμα, ἡ ζώνη τοῦ χιτωνίσκου, ἣν εἶχεν, ἦτο οὐκ αἰ Περσικὴ ἐκ τῶν πολυτελεῶν, ἐπλεξε δὲ αὐτὸς ταύτην. Προσέτι ἦλθεν ἔχων παιήματα καὶ ἔπη καὶ τραγωδίας καὶ διθυράμβους καὶ κατὰ λόγῳ πολλοὺς λόγους καὶ πικτυδοκπῶς συγκειμένους. Πρὸς τούτοις ἦλθε ῥυθμῶν ἐπιστήμων, πολὺ τῶν ἄλλων διαφερόντων, καὶ ἁρμονίας καὶ γραμμάτων ὀρθότητος καὶ ἄλλων πάνυ πολλῶν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὸ μνημονικὸν τέχνημα, καθ' ὃ ἐθεώρει ἑαυτὸν λαμπρότατον.

Ταῦτα ἐπαναλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ Φιλιστράτου, τοῦ Κικέρωνος(²), ἐν μέρει δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Θεμιστίου(³). Ἐπ' αὐτῶν στηρίζεται

(¹) Ξ ε ν ο φ. Ἀπομν. IV, 4, 6.

(²) De orat. III, 32. 127 A p u l. Florid. Nr. 32.

(³) Λογ. ΚΘ', 345 c κ. ἐφ.

καὶ τοῦ Ψευδουλουκιανοῦ ὁ Ἰππίας ἢ Βαλανεῖον, ἡ συγγραφή ὅμως αὐτὴ θέλει νὰ φκίνηται ὡς οὕσα τῶν χρόνων τοῦ Ἰππίου (¹). Ἐν τοῖς ἐκτεθεισιν ὑπόρχει καὶ διαμώκησις τῆς ματαιότητος καὶ μεγαλαυχίας τοῦ Ἰππίου ἐπὶ πολυμαθείᾳ. Ἄξια πίστεως εἰσι πάντως τὰ ἐν Ἡρωτικῶν (²) λεγόμενα, ὅτι ὁ Ἰππίας ἐδίδασκε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ τέχνας, λογισμούς, ἀστρονομίαν, γεωμετρίαν καὶ μουσικὴν, εἰς ἃς κατεκλεπτόν καὶ ἐπιδείξεις περὶ χειροτεχνιῶν καὶ ὠραίων τεχνῶν, καὶ τὸ ἐν ταῖς Ἀπομνημονεύμασι τοῦ Ξενοφῶντος φερόμενον, ὅτι ὁ Ἰππίας ἀείποτε ἐπειρᾶτο κινᾶ λέγειν διὰ τὸ πολυμαθὴς εἶναι. Ἐὸ μνημονικόν, ὃ ἐδίδασκεν ὁ Ἰππίας, μνημονεύεται καὶ ἐν Συμποσίῳ τοῦ Ξενοφῶντος 4, 62.

Ὁ Ἰππίας ἔγραψε (³), α) ἀρχαιολογίαν, ἐν ἣ συλλέξας ἕκ τε τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν βάρβάρων ποιητῶν καὶ λογογράφων τὰ μέγιστα καὶ ἀμόφυλα καινὸν καὶ πολυειδῆ τὸν λόγον, ὡς ἐπεθύμει, κατεσκεύασεν (⁴).

β) συναγωγὴν, ἧς λείπει ὁ προσδιορισμὸς (⁵).

γ) λόγον περὶ ἐπιτηδευμάτων καλῶν, ἃ χρὴ τὸν νέον ἐπιτηδεύειν (⁶).

δ) περὶ Ὀμήρου (⁷).

ε) ἀναγραφὴν τῶν Ὀλυμπιονικῶν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον (6. Νουμᾶ κεφ. 1) πρῶτος ὁ Ἰππίας συνέταξε ταικύτην ἀναγραφὴν.

ς) συγγραφήν ἀγνώστου ἐπιγραφῆς, ἧς ὁ Πρόκλος (εἰς Εὐκλείδην 19 Ἄπ. 65) διέσωσεν ἡμῖν σημείωσιν τινα περὶ τοῦ μαθηματικοῦ Ἀμερίστου, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Στησιχάρου.

ζ) Ἐλεγείων (περὶ οὗ Π α υ σ α ν. V, 25, 1).

Ὁ Ἰππίας ἐπηγγέλλετο τὸν πανεπιστήμονα. Ἡσχολεῖτο δὲ καὶ περὶ τὴν φύσιν, διότι ἐδίδασκεν, ὡς εἶδομεν, ἀριθμητικὴν καὶ

(¹) Κεφ. 3 καὶ 4 ἐν ἀρχῇ.

(²) 315 B καὶ 318 E.

(³) Περὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἰππίου. ἰδὲ Zeller αὐτ. I', 958, 1.

(⁴) K λ ἡ μ. Στρομ. VI, 228c. ἕκδ. Migne.

(⁵) Περὶ ταύτης Ἄ θ η ν. II', 609.

(⁶) Π λ ἄ τ. Ἰππία Μείζ. 286 A.

(⁷) Π λ ἄ τ. Ἰππία Ἐλάτ. 263 A.

γεωμετρικὴν καὶ ἀστρονομίαν, ἐφ' οἷς καὶ κατεγελάτο ὑπὸ τοῦ Πρωταγόρου.

Περὶ ἠθικῆς γνώμας τοῦ Ἰππίου περιεῖχεν ὁ λόγος περὶ ἐπιτηδευμάτων καλῶν, ἐν ᾧ ὁ Νέστωρ ἐρωτώμενος ὑπὸ τοῦ Νεοπτολέμου «ποῦδ' ἐστὶ καλὰ ἐπιτηδεύματα, ἃ ἂν τις ἐπιτηδεύσας νέος ὢν εὐδοκιμώτατος γένοιτο» λέγει καὶ ὑποτίθεται αὐτῷ πάμπολλα νόμιμα καὶ πάγκαλα. Ὁ Ἰππίας (1) δὲν ἐθεώρει τοὺς νόμους σπουδαῖον πρᾶγμα, οὐδ' ὑποχρεωτικὸν τὸ πείθεσθαι αὐτοῖς, ἀφ' οὗ συχνάκις μεταβάλλονται καὶ αὐτοὶ πολλάκις οἱ θέμενοι αὐτοὺς ἀποδοκιμάζοντες μεταβάλλουσι. Θεῖους δ' ἐθεώρει τοὺς ἀγράφους ἐκείνους νόμους, οἳ ἐν πάσῃ χώρῃ ὁμοίως νομίζονται, ὅλον τὸ σέβεσθαι θεοὺς, τὸ τιμᾶν γονέας, τὸ μὴτε γονέας παισὶ μίγνυσθαι μὴτε παῖδας γονεῦσιν, ὅπερ κατ' ἀρχὰς ὡς παράβαινόμενον ἐνίοτε δὲν θέλει ὁ Ἰππίας νὰ θεωρήσῃ ὡς θεῖον, μετὰ τὰς ἐξηγήσεις ὁμοῦς τοῦ Σωκράτους, ὅτι οἱ τοὺς θεῶν νόμους παραβαίνοντες δὲν δύνανται ν' ἀποφύγῃ τὴν τιμωρίαν, ὡς οἱ παραβάται τῶν ἀνθρωπίνων νόμων, ἀποδέχεται καὶ τοῦτον ὡς θεῖον νόμον. Οὕτω δὲ πρῶτος ὁ Ἰππίας ποιεῖται διάκρισιν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων νόμων, φυσικοῦ καὶ θειοῦ δικαίου, καὶ ἐν τῷ Πρωταγόρῃ τοῦ Πλάτωνος (337 C) παρίσταται ὁ Ἰππίας ποιούμενος τὴν διάκρισιν φύσεως καὶ νόμου. Τὸν νόμον ὀνομάζει τύραννον τῶν ἀνθρώπων, ὅστις πολλὰ παρὰ τὴν φύσιν βιάζεται. Ὁ τρόπος δὲ καθ' ὃν παρίστησιν ὁ Πλάτων τὸν Ἰππίαν, προσημαζόμενον διὰ τῆς ἀντιθέσεως τῆς φύσεως πρὸς τὸν νόμον χωρὶς ν' ἀπαιτῆ τοῦτο ἀναγκασίως ἢ τοῦ λόγου ὑπόθεσις, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀντίθεσις αὕτη ἰδιάζει τῷ Ἰππίᾳ καὶ ὅτι πολὺ ἐπ' αὐτῇ ἐπεδείκνυτο ὁ Ἰππίας, ἥτις κατέστη ἔπειτα καθολικὸν τῶν Σοφιστῶν δογμα (2).

Ἡ ἀναφορὰ τῶν ἀγράφων νόμων εἰς τοὺς θεοὺς δεικνύει ὅτι ὁ Ἰππίας δὲν ἀφίστατο τῆς ὀρθοσχείας τοῦ ἔθνους αὐτοῦ. Τοῦτο ὀνομάζει ὁ Zeller ἀντίφασιν I⁴, 1013.

Ὡς οἱ ἄλλοι Σοφισταὶ μεγάλην ἀποδίδωσι καὶ ὁ Ἰππίας σημασίαν εἰς τὴν ῥητορικὴν (Spengel p. 60), διὸ καὶ ἐπραγματεύετο

(1) Ἐ ε ν ο φ. Ἀπομνημ. IV, 4, 14—25.

(2) Προβ. Z e i l l e r αὐτ. I⁴, 1006.

περὶ ῥυθμῶν καὶ ἁρμονιῶν καὶ γραμμῶν ὀρθότητος ⁽¹⁾ «περὶ τε γραμμῶν δυνάμεως καὶ συλλαβῶν καὶ ῥυθμῶν καὶ ἁρμονιῶν».

Θρασύμαχος ⁽²⁾ ὁ Χαλκηδόνιος.

Ὁ Θρασύμαχος ἦτο ἐκ Χαλκηδόνος, διὸ καὶ φέρεται ἀείποτε ὁ Χαλκηδόνιος, ἔζησεν ὅμως τὸ πλεῖστον ἐν Ἀθήναις, ἀπέθανε δ' ἐν Χαλκηδόνι ⁽³⁾, ὡς φαίνεται ἐκ τινος ἐπιτυμβίου ἐπιγράμματος.

Ἐκ τοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ Πλάτωνος διαλόγου, γενομένου περὶ τὸ 408 π. Χ., φαίνεται ὅτι ὁ Θρασύμαχος ἦτο νεώτερος τοῦ Σωκράτους· ἐκ δὲ τοῦ Θεοφράστου ⁽⁴⁾ πιθανὸν γίνεται ὅτι ἦτο τοῦ Λυσίου καὶ τοῦ Ἰσοκράτους (435 π. Χ.) οὐκ ὀλίγον πρεσβύτερος, ὥστε ἡ γέννησις αὐτοῦ πίπτει πιθανῶς περὶ τὸ 455—445.

Ὁ Θρασύμαχος ἦτο διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς λίαν ὀνομαστός, ἀλλὰ—κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Πλάτωνος ⁽⁵⁾, ἦτις βεβαίως δὲν τυγχάνει ὅλως ἀσύστατος, διότι ἐπιβεβαιεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ⁽⁶⁾, λέγοντος ὅτι ὁ Ἡρόδικος ἔλεγεν αὐτῷ ἀεὶ Θρασύμαχος εἶναι—φιλοχρήματος, φιλόνομος, ὀρθός, ἐπιδεικτικὸς, κομπορήμων, καταφρονητῆς τῶν ἄλλων, ἱκανὸς νὰ ἰσχυρισθῇ τὰ παραδοξώτατα καὶ ἀτοπώτατα καὶ πρὸς τὸν κοινὸν λόγον ἐναντιώτατα· οἷον ὅτι ἡ ἀδικία ἐστὶ σοφία καὶ ἀρετή, ἡ δὲ δικαιοσύνη τοῦναντίον. Ἐν σελ. 336 B παροχβάλλεται πρὸς Θηρίον ἀρπακτικόν, ἐν σελ. 357 B. πρὸς ὄφιν, κηληθέντα ὑπὸ τοῦ Σωκράτους.

Ἐγραψεν ὁ Θρασύμαχος Ἑλέους ⁽⁷⁾ καὶ τέχνην ⁽⁸⁾, ἦτις κατὰ Zeller ἦτο μέρος τοῦ πρώτου συγγράμματος. Ἐν Φαίδρω (267 C)

(1) Πλάτ. Ἰππία Ἐλάτ. 367 Δ. Ἰππία Μείζ. 328 Δ.

(2) Geel Hist. crit. Sophist. 201. C. F. Hermann. De Thrasy-macho Chalcidonio Ind. Götting. 1848/59. Spengel. Συναγ. τεχν. 93.

(3) Ἀθήν. Γ', 454 καὶ ἐφ.

(4) Παρά Διον. περὶ λεκτ. Δημ. δειν. κερ. 3 σελ. 958, Cic oral. 12, 39.

(5) Πολ. I. ἰδίχ. σελ. 336 B—338 C. 341 C. 343 A καὶ ἐφ. 344 Δ. 350 C καὶ ἐφ.

(6) Ῥητ. Β', 23. 1400, 6, 19.

(7) Ἀριστ. Ῥητ. Γ', 1. 1404, α, 13.

(8) Σοῦίδας ἐν λέξ. Θρασύμ. Σχολ. εἰς Ἀριστοφ. Ὀρν. στίχ. 881.

ἐξάιρεται πολὺ τὸ τοῦ λόγου σθένος τοῦ Θρασυμάχου, ὅστις ἀδρ-
γίσει τε αὖ πολλοὺς ἅμα δεινὸς ἀνὴρ γέγονε, καὶ πάλιν ὠρμισμένοις
ἐπάδων κηλεῖν· διαβάλλειν τε καὶ ἀπολύσασθαι διαβολὰς ὀθενδ' ἢ
κράτιστος».

Τὸ ὄφος τοῦ Θρασυμάχου δὲν εἶχε τὸ ὑπέρομψον καὶ ψυχρὸν
τοῦ Γοργίου. Ὁ Θεόφραστος ἐπαινεῖ τὸν Θρασύμαχον ὅτι αὐτὸς
πρῶτος ἐτρέπε' ἡ τὴν ἀρμόζουσαν τῷ ῥητορικῷ λόγῳ ὁδὸν μεταχει-
ρισθεὶς τὴν συνήθη γλῶσσαν, κοσμήσας ὅμως αὐτὴν πλουσίως⁽¹⁾.
Καὶ ὁ Διονύσιος ὁμολογεῖ τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα τῆς ἐκθέσεως
αὐτοῦ. Ὁ Σουΐδας λέγει ὅτι πρῶτος περίοδον καὶ κῶλα κατέδειξε
καὶ περὶ ὑποκριτικῆς κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην⁽²⁾ ἐπραγματεύθη ἐνι-
ταῖς Ἐλέυσις. Ὡστε προσεπάθεισε γὰρ καταστήσῃ τὸν λόγον ἐπιτή-
δειον γὰρ ἐπίδοξ' ἰσχυρῶς ἐπὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν. Ἀλλὰ λείπε
καὶ παρ' αὐτῷ ἡ ψυχολογικὴ καὶ λογικὴ τῆς ῥητορικῆς θεμελίωσις.

Εὐθύδημος⁽³⁾ καὶ Διονυσόδωρος

Εὐθύδημος καὶ Διονυσόδωρος ἦσαν ἀδελφοὶ Χῆροι τὴν πατρίδα,
ἀλλ' ἐκεῖθεν ἀπήκησαν εἰς Θουρίους. Ἐντεῦθεν δὲ φεύγοντες διέ-
τριβον τὸν πλεῖστον χρόνον ἐν Ἀθήναις. Ἦσαν δὲ ὀρήλικες τοῦ
Σωκράτους ἢ ὀλίγον πρεσβύτεροι. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐδίδασκον
τὴν πολεμικὴν καὶ δικανικὴν τέχνην, εἶτα δ' ἐν προκεχωρηκυῖα
ἡλικίᾳ παρῆλθον εἰς τὸ μέσον ὡς διδάσκαλοι τῆς ἀρετῆς. Τὰ δια-
λεκτικὰ τούτων κυβιστήματα παρίστησι δι' ἀμιμήτου τέχνης καὶ
εὐτραπελίας ὁ Πλάτων ἐν τῷ διαλόγῳ Εὐθυδήμῳ⁽⁴⁾. Τὰ δόγματα
τῆς ξυνωρίδος ταύτης τῶν Σοφιστῶν ἦσαν ὅτι ἀπᾶσι πάντα ὁμοίως
εἶναι καὶ αἰεὶ»· ὅτι «οὐκ ἔστι ψευδῆ λέγειν οὐδὲ δοξάζειν», διότι ὁ
λέγων τὸ ὄν λέγει, τὸ δὲ ψευδῆ λέγειν ἐστὶ τὸ λέγειν τὰ μὴ ὄντα,
τὸ δὲ μὴ ὄν οὔτε διανοεῖσθαι οὔτε λέγειν δυνατόν ἐστιν. Ἐν-

(1) Ζε 11. αὐτ. Γ', 1023.

(2) Ῥητ. 1404, α, 13.

(3) Winckelmann Plat. Euthyd. p XXIV.

(4) Πρβλ. καὶ Ζενοφ. Ἀπομνημονεύμ. III, 1. 2.

πεῦθεν δὲ συνῆγον τὸ συμπέρασμα «οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν» (1).

Ἀντιφῶν ἕτερος τοῦ ῥήτορος. Ἐκ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξενοφῶντος (I, 5) γινώσκουμεν ὅτι ὁ Σοφιστῆς οὗτος ἐπεχείρησε νὰ καταισχύνῃ τὸν Σωκράτην, παρόντων τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ ὑφαρπάσῃ αὐτοῦς, τρεῖς δ' ἐπανελάβε τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην. Λέγεται δὲ καὶ τερατοσκόπος καὶ ὄνειροκρίτης καὶ λογομάγειρος. Ὁ Ψευδοπλούταρχος (ἐν βίοις 10 ῥητ.) συγχέει αὐτὸν πρὸς τὸν ῥήτορα Ἀντιφῶντα τὸν Ῥαμνούσιον. Ἐγραψε «λόγους περὶ ἀληθείας», περὶ ὧν λόγον ποιεῖται ὁ Ἐρμογένης (2) καὶ ὧν μικρὸν ἀποσπασμάτιον διέσφρασεν ἡμῖν ὁ Σουΐδας ἐν λέξει ἀδέητος. Ἐν αὐτῇ τῇ περὶ ἀληθείας συγγραφῇ ἀπεπειράτο νὰ τετραγωνίσῃ τὸν κύκλον. Ἐγραψεν ἐν κύκλῳ πολύγωνον καὶ ἤθελεν οὕτω νὰ μετρήσῃ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κύκλου. Ἐνόμιζε δ' ὅτι, ἐν ἠύξανε πολὺ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλευρῶν τοῦ πολυγώνου, θὰ συνέπιπτε τὸ πολύγωνον τῷ κύκλῳ (3). Αἱ περὶ φύσεως δόξαι αὐτοῦ εἰσιν ὅμοιαι αἰ μὲν ταῖς τοῦ Ἀναξιμάνδρου καὶ Διογένους, αἰ δὲ ταῖς τοῦ Ἀναξαγόρου, αἰ δὲ ταῖς τοῦ Ἡρακλείτου. Οὕτω π. χ. ἐδόξαζε μετὰ τοῦ Ἀναξιμάνδρου καὶ Διογένους, ὅτι ὁ ἥλιος τρέφεται ἐκ τοῦ περὶ τὴν γῆν ὑγροῦ ἀέρος καὶ ἡρμῆνευε τὴν ἡμερησίαν αὐτοῦ περίοδον ἐκ τούτου, ὅτι ζητῶν νέαν τροφήν προλείπει ἀείποτε τὸ ἐπιχαιόμενον καὶ ἀντέχεται τοῦ ὑπονοτιζομένου (4). Τὴν σελήνην ὑπελάμβανεν ὡς ὁ Ἀναξαγόρας ἰδιοφεγγῆ, δὲν διακρίνεται δὲ τὸ ἴδιον αὐτῆς φῶς, διότι ἀμαυροῦται ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ φωτός τοῦ Ἡλίου (5). Τὰς δὲ τῆς σελήνης ἐκλείψεις ὑπελάμβανεν ὡς ὁ Ἡράκλειτος ἐκ τῆς στροφῆς τοῦ σκαφοειδοῦς καὶ τῶν ἐκκλίσεων (6). Τὴν θάλασσαν ὑπελάμβανεν ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἀναξαγόραν ἰδρωτὰ θερμοῦ, ἐξ οὗ ἀπεχωρίσθη τὸ ἐν αὐτῷ ὑγρὸν καὶ

(1) Περὶ τῶν σοφισμάτων αὐτῶν ἰδὲ Zeller αὐτ. 14, 997, 1. καὶ ἐμὴν Ἱστορίαν τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως σελ. 147 καὶ ἐφ.

(2) Ῥητ. σελ. 386—387.

(3) Συμπλ. Φυσ. 12, α.

(4) Στοβ. Ἐκλ. I. 524.

(5) Στοβ. Ἐκλ. I. 556.

(6) Στοβ. Ἐκλ. I, 558.

ἔλαβεν ἀλμυρὰν γεῦσιν, διότι καθεψήθη ὑπὸ τῆς τοῦ ἡλίου θερμότητος, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐπὶ παντὸς ἰδρωτός (¹).

Κριτίας.

Κριτίας ὁ βικαιότατος τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐν Ἀθήναις δύναται νὰ καταλεχθῆ εἰς τοὺς Σοφιστάς, εἰ καὶ τὴν σοφιστικὴν τέχνην ὡς βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα δὲν μετήρχετο. Οὗτος ἐδίδασκεν ὅτι ἡ θρησκεία ἐστὶν ἐπινόημα πυκνοῦ τινος καὶ σοφοῦ ἀνδρός, θελήσαντος νὰ ἐμπνεύσῃ τοῖς πολίταις τὸν φόβον τοῦ ἀδικεῖν λάθρα τὸν πλησίον λόγῳ ἢ ἔργῳ καὶ διδάξαντος

ὡς ἔστι δαίμων ἀφθίτῳ θάλλων βίῳ,
νόῳ τ' ἀκούων καὶ βλέπων, φρονῶν τε καὶ
προσέχων τε ταῦτα καὶ φύσιν θείαν φροῶν,
ὅς πᾶν τὸ λεχθὲν ἐν βροτοῖς ἀκούσεται,
τὸ δρώμενον δὲ πᾶν ἰδεῖν δυνησεται.
Ἐὰν δὲ σὺν σιγῇ τι βουλευῆς κακόν,
τοῦτ' οὐχὶ λήσει τοὺς θεούς· τὸ γὰρ φρονοῦν
ἔνεστι.

Τοιαῦτα δὲ διδάξας ὁ πυκνὸς καὶ σοφὸς ἀνὴρ ἐκάλυψε ψευδεῖ λόγῳ τὴν ἀλήθειαν καὶ κατοικίσας τὸν θεὸν ὄθεν αἰ βρυνται καὶ αἰ ἀστραπαὶ καὶ ὁ κεραυνὸς καὶ οἱ ὑετοὶ ἐξέπληξε τοὺς ἀνθρώπους καὶ κατέσβεσε τὴν ἀνομίαν (²). Κατὰ δὲ τὸν Ἀριστοτέλην (³) ὁ Κριτίας ὑπελάμβανε τὴν ψυχὴν τὸ αἷμα καὶ ὅτι διὰ τοῦ αἵματος γίνεται ἡ αἴσθησις. Τὸν Κριτίαν θεωρεῖ ὁ Φρόνιχος (⁴) κανόνα καὶ στάθμην καὶ παράδειγμα ἀριστον εἰλικρινουῖς καὶ καθαροῦ Ἀττικοῦ λόγου, κατατάσσει δ' αὐτὸν εἰς τὴν χορείαν τοῦ Πλάτωνος καὶ Δημοσθένους, τοῦ χοροῦ τῶν ἐννέκ ρητόρων, τοῦ Θεουκιδίδου, τοῦ Ξενοφώντος, Λίσχινου τοῦ Λυσανίου τοῦ Σωκρατικοῦ καὶ τοῦ Ἀντισθέ-
νους (⁵). Ὁ Ἀλέξανδρος (παρὰ Φιλοπόνῳ περὶ ψυχῆς κεφ. 8)

(¹) Πλοτ. Ἀρέσκ. Γ', 15, 4.

(²) Σέξτ. ΙΧ, 54 καὶ ἐφ. πρβλ. καὶ Πλάτ. Νόμ. 889 E.

(³) Περὶ ψυχῆς Ι, 2. 405, 6, 6.

(⁴) Παρὰ Φωτίῳ Κώδ. 158.

(⁵) Ἰδὲ καὶ Διον. περὶ τοῦ Θεουκ. χαρακτ. κεφ. 51.

καὶ ὁ Σιμπλίκιος (περὶ ψυχῆς δ, α μ.) διακρίνουσι Κριτίαν σοφιστήν καὶ Κριτίαν πολιτικόν, ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην ἀναιρεῖ ὁ Spengel (Συναγ. Τεχν. σελ. 120 κ. ἐφ.).

Καλλικλῆς.

Καλλικλῆς ὁ Ἀχαρνεὺς ἦτο νεώτερος τοῦ Σωκράτους, ἤθελε δὲ νὰ λέγηται οὐχὶ σοφιστής, ἀλλὰ πολιτικός⁽²⁾ καὶ κατεφρόνει τῆς φιλοσοφίας (484 καὶ ἐφ.). "Ἐλεγε δὲ ὅτι δίκαιόν ἐστι τὸ ἀγειν βίαν τὸν κρείττω τὰ τῶν ἡττόνων καὶ ἀρχειν τὸν βελτίω τῶν χειρόνων καὶ πλεον ἔχειν τὸν ἀμείνω τοῦ φτωχοτέρου⁽²⁾, ὅτι τὸ ἀδικεῖν ἐστι αἰσχρὸν νόμῳ καὶ οὐχὶ φύσει (αὐτ. 482 Δ. καὶ ἐφ.), τὸ δ' ἀδικεῖσθαι φύσει αἰσχρὸν διότι τὸ ἀδικεῖσθαι ἐστι πάθημα οὐχὶ ἀνδρός, ἀλλ' ἀνδραπόδου, ᾧ κρεῖττόν ἐστι τεθνάναι ἢ ζῆν, ὅστις ἀδικούμενος καὶ προπηλακίζόμενος μὴ αἰός τ' ἐστὶν αὐτὸς ἐαυτῷ βοηθεῖν μηδὲ ἄλλῳ, οὐδ' ἂν κήδηται. Τοὺς νόμους τίθενται οἱ ἀσθενεῖς καὶ οἱ πολλοὶ πρὸς ἑαυτοὺς καὶ τὸ αὐτοῖς συμφέρον ἐκφοβοῦντες τοὺς ἐρρωμενεστέρους τῶν ἀνθρώπων καὶ δυνατοὺς ὄντας νὰ πλεονεκτήωσιν, ἵνα μὴ πλεον αὐτῶν ἔχωσι, καὶ λέγουσιν ὅτι αἰσχρὸν καὶ ἀδίκον ἐστι τὸ πλεονεκτηεῖν καὶ ὅτι τοῦτό ἐστι τὸ ἀδικεῖν, τὸ ζητεῖν ἔχειν πλεον τῶν ἄλλων. Κατὰ τὸν τῆς φύσεως ἄρα νόμον πράττουσιν ὅσοι τὴν ἑαυτῶν ἰσχὺν κανόνα τῶν πράξεων ἔχοντες πλεονεκτοῦσιν ὅσον δύνανται μᾶλλον τῶν ἄλλων. Οἱ δὲ ἡμέτεροι νόμοι, οἵτινες τοὺς βελτίστους καὶ ἐρρωμενεστέρους ἡμῶν αὐτῶν ἐκ νέων λαμβάνοντες ὥσπερ λέοντας κατεπάδοντες καὶ γοητεύοντες καταδουλοῦνται λέγοντες ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχη δῆθεν πρὸς ἀλλήλους ἰσότης καὶ ὅτι τοῦτό ἐστι τὸ καλὸν καὶ τὸ δίκαιον, εἰσὶν ἀνθρώπων τεχνάσματα. Τὸ συμπέρασμα δὲ τῆς θεωρίας ταύτης τοῦ Καλλικλέους ποῖον;

Ἐάν, λέγει, γένηται τις ἀνὴρ φύσιν ἔχων ἱκανὴν πάντα ταῦτα ἀποσειπάμενος καὶ διαρρήξας καὶ διαφυγὼν, καταπατήσας τὰ ἡμέτερα γράμματα καὶ μαγγανεύματα καὶ ἐπωδάς καὶ νόμους τοὺς παρὰ φύ-

(1) Π λ ά τ. Γορ. 515. 519 καὶ ἀλλαχοῦ.

(2) Π λ ά τ. Γορ. 488 Β. 483 Δ.

σιν ἅπαντας ἐπαναστὰς ἀναφανῆ δεσπότης ἡμῶν, τότε ἐκλάμπει τὸ τῆς φύσεως δίκαιον.

Τὴν σωφροσύνην ἐθεώρει ἡλιθιότητα καὶ τοὺς σώφρονας ἡλιθίους⁽¹⁾, ὅτι ὁ μέλλων νὰ ζήσῃ ὀρθῶς ὀφείλει νὰ καταλείπῃ τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ ἀκολάστους, ἵνα γίνωνται ὅσον τὸ δυνατόν μέγιστα, τὸ ὑπηρετεῖν δὲ ταῖς ἐπιθυμίαις ἐστὶν ἀνδρεία καὶ φρόνησις, μόνον οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκπληρώσωσι τὰς ἐαυτῶν ἐπιθυμίας ἐπινοοῦσι τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν δικαιοσύνην διὰ τὴν ἐαυτῶν ἀνανδρίαν. Ἀρετὴ καὶ εὐδαιμονία ἐστὶν ἡ τρυφή καὶ ἀκυλασία καὶ ἐλευθερία, τὰ δ' ἄλλα εἰσὶ καλλωπίσματα, παρὰ φύσιν συνθήματα, ἀνθρώπων φλυαρία καὶ οὐδενὸς ἄξια.

Ἰππόδαμος ὁ Μιλήσιος.

Διὰ τὴν πρὸς τὴν σοφιστικὴν σχετιζομένην πολυπραγμοσύνην κατατάσσεται εἰς τοὺς Σοφιστὰς καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Ἰππόδαμος Εὐρυφώντος ὁ Μιλήσιος. Περὶ τὴν 82 ἢ 83 Ὀλυμπιάδα 25 ἐτῶν τὴν ἡλικίαν ἐπαίησε τὴν κατατομὴν τοῦ Πειραιῶς, περὶ τὴν 84 Ὀλυμπιάδα (444/0) διηύθυνε τὰ ἔργα τῶν Θουρίων, περὶ τὴν 93, 1 Ὀλυμπιάδα (408) ἐβδόμηκοντούτης ὠν ἔκτισε τὴν Ῥόδον⁽²⁾. Ἔστι δ' ὁ Ἰππόδαμος κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην πρῶτος τῶν μὴ πολιτευομένων, ὅστις ἐπεχείρησε νὰ εἴπῃ τι περὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας. Ἦτο δὲ λόγιος καὶ περὶ τὴν ὅλην φύσιν καὶ πρῶτος εὔρε τὴν διαίρεσιν τῶν πόλεων⁽³⁾ καὶ τὸν Πειραιᾶ κατέτεμε γενόμενος καὶ περὶ τὸν ἄλλον βίον περιττότερος διὰ φιλοτιμίαν, ὥστε ἐνομιζέτο ὑπὸ πολλῶν ὅτι ἔζη περιεργότερον κατὰ τε τὸ πλῆθος τῶν τριχῶν καὶ τὸν πολυτελεῆ κόσμον· ἔτι δὲ μετεχειρίζετο ἐσθλῆτα εὐτελεῆ μέν, ἀλγεινῆν δὲ οὐ μόνον τὸν χειμῶνα ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ θέρος. Πῶς δὲ κατεσκευάζε τὴν κατ' αὐτὸν ἀρίστην πόλιν διηγεῖται ὁ Ἀριστοτέλης αὐτόθι Β', 8. 1267, 6, 22 κ. ἐφ.

(1) Π λ ἄ τ. Γορ. 491 Ε.

(2) Hermann, de Hippodamo Milesio. Marburg 1841 σ. 18 καὶ ἐφ.

(3) Ἀριστ. πολ. 1330, 6, 21. 1267, 6, 22 καὶ ἐφ.

Φαλέας ὁ Χαλκηδόνιος.

Καὶ Φαλέας ὁ Χαλκηδόνιος δύναται νὰ καταταχθῆ εἰς τοὺς Σοφιστὰς διὰ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ θεωρίαν, ὅτι αἱ κτήσεις τῶν πολιτῶν πρέπει νὰ ᾧσιν ἴσαι. Ἐνόμιζε δὲ τοῦτο οὐχὶ χαλεπὸν μὲν, ὅταν νεωστὶ κτίζωνται αἱ πόλεις, ἐργωδέστερον δέ, ὅταν ὑπάρχωσιν ἤδη κατοικημένα· ὅμως δὲ τάχιστα ὑπελάμβανεν ὅτι ἐδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἐξομάλισις, ἂν οἱ μὲν πλούσιοι παρέχωσι προΐκας καὶ μὴ λαμβάνωσιν, οἱ δὲ πένητες λαμβάνωσι καὶ μὴ παρέχωσιν. Ἡ γνώμη αὕτη τῆς ἰσότητος τῆς περιουσίας, ἣν πρῶτος εἰσηγήσατο ὁ Φαλέας, διὰ τὸ καινοτόμον αὐτῆς καὶ διότι δύναται νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι τὸ ἐπικρατοῦν δίκαιον ἦτο ἐγκντίον πρὸς τὴν φύσιν, ἔχει πολλὴν σχέσιν πρὸς τὰ σοφιστικὰ δόγματα· καὶ πρὸς τὰς σοφιστικὰς τάσεις (¹). Περὶ αὐτοῦ ὅμως λεπτομερέστερόν τι δὲν γινώσκουμέν.

Διαγόρας ὁ Μήλιος.

Εἰς τοὺς Σοφιστὰς κατατάσσεται ἄνευ λόγου ὁ διθυραμβοποιὸς Διαγόρας ὁ Μήλιος, ὃν εἶδομεν (σελ. 252) κατατασσόμενον καὶ ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Δημοκρίτου. Ὁ ἀνὴρ οὗτος λέγεται ὅτι κατ' ἀρχὰς ἦτο θεοσεβής, ἀλλ' ἔπειτα, ὅτε συνέβη αὐτῷ νὰ ἴδῃ μέγα κακὸν ὑπὸ τῶν θεῶν ἀτιμώρητον μεῖνεν, κατέστη ἄθεος. Τὸ μέγα δὲ τοῦτο κακὸν εἰκόλεται ὅτι ἐστὶν ὁ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων φόνος τῶν Μηλίων (²), γενόμενος τῷ 416 (Θουκ. V, 116). Κατὰ τὸν Σέξτον (πρὸς Διγμκτ. Γ', 53) ἀπὸ δεισιδαίμονος μετετρέπη εἰς ἄθεον, διότι ἠδικήθη ὑπὸ τινος ἐπισηκῆσαντος καὶ μηδὲν ἔνεκκ τούτου κολούντος. Τῆς ποιήσεως αὐτοῦ ἤρχετο ὁ Διαγόρας κατὰ τὸν αὐτὸν μάρτυρα Σέξτον ὡδε· «Κατὰ δαίμονα καὶ τύχην πάντα τελεῖται». Οἱ Ἀθηναῖοι κατεδίκασαν αὐτὸν εἰς θάνατον δι' ἀθεΐαν ὡς ἀσεβῆ εἰπόντα καὶ πράξαντα καὶ τὰ μυστήρια εἰς τὸ κοινὸν ἐξενεγκόντα. Κατεδικάσθη δὲ κατὰ τὸν Διόδωρον τῷ 6' τῆς 91 Ὀλυμπ. (415 π. X.).

(¹) Zeller αὐτ. 1⁴, 963.

(²) Ueberweg—Heinze, Grundr. κτλ. I σελ. 119 ἔκδ. 9⁴.

Τῆς καταδίκης ταύτης μνείαν ποιῆται καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἐν "Ὀρνισι. (παρασταθεῖσι τῷ β' ἔτει τῆς 91 Ὀλυμπιάδος=415 π. Χ.) στίχ. 1073. «Ἦν ἀποκτείνῃ τις ὑμῶν Διαγόραν τὸν Μήλιον λαμβάνειν τάλαντον». Τὴν ἀθείαν αὐτοῦ αἰνίττεται ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ἐν ταῖς δευτέραις Νεφέλαις στίχ. 830, (διότι αἱ πρῶται ἐδιδάχθησαν Ὀλυμπ. 89, 1). Ὁ Σουΐδης (καὶ ὁ Εὐσέβιος ἐν Χρονικαῖς) τίθησι τὴν ἀκμὴν τοῦ Διαγόρου τὴν 78 Ὀλυμπ. 468/4, προστίθησι δὲ καὶ ὅτι ὁ Διαγόρας ἀπελύθη τῆς αἰχμαλωσίας ὑπὸ τοῦ Δημοκρίτου, ἅπερ ἀναίροῦσιν ἄλληλα. Ἡ εἰς θάνατον καταδίκη αὐτοῦ συνέχεται ἴσως μετὰ τῆς πράξεως τῶν Ἐρμοκοπιδῶν, τῆς τῷ 415 γενομένης. Λέγεται ὅτι φεύγων ἐπνίγη, ἀλλὰ συγγέεται ἴσως ὁ Διαγόρας μετὰ τοῦ Πρωταγόρου. Ὡσαύτως δὲν φαίνεται ἀληθὲς τὸ φερόμενον ὅτι ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Δημοκρίτου. Περὶ αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ Münchenberg, de Diagora Melio. Diss. Halle 1878. ὁ γ. Wilamowitz M. D. v. Melos ἐν Textgesch. d. griech. Lyriker. Abhandl. d. Ges. d. W. in Göttingen IV, 3, σελ. 80—84. Ὁ Διαγόρας ἔγραψε σύγγραμμ., φέρον τὴν ἐπιγραφὴν «Φεύγιοι λόγοι ἢ ἀποπυργίζοντες».

Πῶλος ὁ Ἀκραγαντῖνος.

Πῶ λ ο ς μαθητὴς τοῦ Γοργίου Ἀκραγαντῖνος πολὺ τοῦ Σωκράτους νεώτερος⁽¹⁾. Ὁ Φιλόστρατος ὀνομάζει αὐτὸν εὐπορον, Σχολιαστῆς δὲ τις τῆς Ἀριστοτέλους Ῥητορικῆς ἀπαιδῆ Γοργίου». Ἀλλ' ἐκεῖνο μὲν προῆλθεν ἴσως ἐκ τῶν μεγάλων διδάκτρων, ἃ παρεῖχε τῷ Γοργίῳ, τοῦτο δὲ κατὰ τὴν Geel ἐκ παρανοήσεως τοῦ χωρίου 461 C τοῦ διαλόγου Γοργίου. Ὁ Πῶλος περιωρίζετο εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ῥητορικῆς. Εἰς Ῥητορικὴν τινὰ τοῦ Πῶλου συγγραφὴν ἀναφέρεται ὁ Πλάτων ἐν Φαίδρῳ 267 C, Γοργίῳ 448 C, 462 B. καὶ ἐφ. καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν ταῖς Μετὰ τὰ Φυσικὰ I, 1. 981, α, 3⁽²⁾.

Ὁ Λυκόφρων καὶ ὁ Πρώταρχος⁽³⁾ καὶ ὁ Ἀλκιδάμας εἰσὶν ὡσαύτως μαθηταὶ τοῦ Γοργίου.

(1) Φιλοστρ. β. Σοφ. I, 3. Σουΐδ. Πῶλος. Πλάτ. Γορ. 463 E.

(2) Πρῶτ. Zeller I⁴ 960, 1. Spengel ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 87.

(3) Περὶ τούτου ἰδὲ Zeller I⁴, 960, 3. 4. 961, 1.

Ὁ Ἀλκιδάμας διεδέξατο ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ῥητορικῆς τὸν Γοργίαν, ἐγένετο ἀντίπαλος τοῦ Ἰσοκράτους καὶ ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτοῦ ἐν τῷ Μεσσηνιακῷ αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ διασωθέντι, ἴσως δὲ γνησίῳ λόγῳ, περὶ λογογράφων ἢ Σοφιστῶν. Κατὰ τὸν Vahlen⁽¹⁾ ἐν τῷ Μεσσηνιακῷ αὐτοῦ ὁ Ἀλκιδάμας συνηγόρει ὑπὲρ τῆς ἀναγνώρισεως τῆς ἀνεγερθείσης Μεσσήνης. Ἐκεῖ δὲ ἔλεγεν ὅτι «ἐλευθέρους ἀφῆκε πάντας θεός, οὐδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποίηκεν». Εἰς τὸν Μεσσηνιακὸν ἀναφέρεται καὶ ὁ Ἀριστοτέλης λέγων ἐν τῇ Ῥητορικῇ⁽²⁾ ὅτι ὑπάρχει «φύσει κοινὸν δίκαιον καὶ ἀδίκον»⁽³⁾. Ὁ Ἀλκιδάμας ἔγραψε καὶ ἐγκώμιον τοῦ θανάτου καὶ ἐγκώμιον τῆς πενίας.

Ὁ Λυκόφρων ἔλεγεν ἅτι ἡ εὐγένεια κενὸν τι ἄλλως ἐστὶ καὶ ἀπλοῦν φάσμα. Ἀντιπαραβάλλων δ' αὐτὴν πρὸς ἄλλα ἀγαθὰ εὐρίσκει ὅτι τῆς εὐγενείας τὸ κάλλος ἐστὶν ἀφανές, ἐν λόγῳ μόνον ὑπάρχει τὸ σεμνόν⁽⁴⁾.

Ξενιάδης ὁ Κορίνθιος, οὗ μνείαν ποιεῖται μόνος ὁ Σέξτος⁽⁵⁾, ἔλεγεν ὅτι εἰσὶ πάντα ψευδῆ καὶ ὅτι πᾶσα δόξα καὶ φαντασία ψεύδεται καὶ ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος πᾶν τὸ γιγνόμενον γίγνεται καὶ εἰς τὸ μὴ ὄν πᾶν τὸ φθειρόμενον φθείρεται.

Ἀντίμοιρος ὁ Μενδαῖος εὐδοκιμώτατος τῶν μαθητῶν τοῦ Πρωταγόρου, ὅστις ἐμάνθανε παρὰ τῷ Πρωταγόρᾳ τὴν τέχνην, ἵνα Σοφιστὴς γένηται· ἐξ οὗ δυνάμεθα νᾶ εἰκάσωμεν ὅτι καὶ ὄντως ἐγένετο.

Ἐϋθηνος ὁ Πάριος, σύγχρονος τοῦ Σωκράτους, ποιητής, ῥήτωρ καὶ τῆς ἀρετῆς διδάσκαλος, τῆς τε ἀνθρωπίνης καὶ τῆς πολιτικῆς. Ἐδίδασκε δὲ πέντε μῶν⁽⁶⁾.

Πολύξενος ἦτο σύγχρονος τοῦ Πλάτωνος, ἔζησε δὲ μακρὸν.

(1) D. Rector Alkidamas. Sitzungsber. d. Wiener Akad. Hist.-phil. kl. 1863 σελ. 491 καὶ 504.

(2) Α', 13. 1373, 6, 18.

(3) Ἴδε Σχολιαστὴν Orat. Attic. II, 155.

(4) Περὶ αὐτοῦ ἴδε V a h l e n, Rhein. Mus. XVI. 143 κ. ἐφ.

(5) II. Μαθ. VII, 48. 53. 338. 339. VIII, 5. Πυρρ. Ὑποτ. II, 18.

(6) Πλάτ. Φαιδ. 60 A. Φαιδρ. 267 A. Ἀπολ. 20 A. καὶ ἐφ. S p e n g e l ἐνθ. ἀν. 92 καὶ ἐφ. B e r g k, Lyrici Graeci 474 καὶ ἐφ. 476.

χρόνον ἐν τῇ αὐτῇ Διονυσίου τοῦ νεωτέρου. Αὐτοῦ ἐστὶ τὸ κατὰ τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος ἐπιχείρημα τοῦ «τρίτου ἀνθρώπου», ἔχον ὧδε (1): αἰ κατὰ μετοχὴν τε καὶ μετουσίαν τῆς ἰδέας καὶ τοῦ αὐτοανθρώπου ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ, δεῖ τινα εἶναι ἄνθρωπον, ὃς πρὸς τὴν ἰδέαν ἔξει τὸ εἶναι. Οὔτε δὲ ὁ αὐτοάνθρωπος, ὃ ἐστὶν ἰδέα, κατὰ μετοχὴν ἰδέας, οὔτε ὁ τίς ἄνθρωπος. Δεῖται ἄλλον τινα εἶναι τρίτον ἄνθρωπον τὸν πρὸς τὴν ἰδέαν τὸ εἶναι ἔχοντα».

Ἦτοι ἐὰν ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ κατὰ μετοχὴν τῆς ἰδέας, ὃ ἐστὶ τοῦ αὐτοανθρώπου, ἀναγκαζόμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν προσέτι, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχη ἄνθρωπος τις, ὅστις ἢ ἔχη τὸ εἶναι ἐκ τῆς ἰδέας, ἢ οὔτος οὔτε ὁ αὐτοάνθρωπος δύναται νὰ ᾖ, καὶ ὅσον ὁ αὐτοάνθρωπος ἐστὶν ἡ ἰδέα, ἥ κατὰ μετοχὴν ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος, οὔτε ὁ ὀρισμένος ἀτομικῶς, ὁ καὶ ἕκαστον δηλ. ἄνθρωπος, ἀνάγκη ἐπομένως νὰ ὑπάρχη τρίτος τις ἄνθρωπος πρὸς τὸν αὐτοάνθρωπον καὶ τὸν τὸν δὲ τινὰ ἄνθρωπον. Ἐπειδὴ δηλ. ὁ Πλάτων δέχεται ὅτι τὰ ὅμοια εἰσὶν ὅμοια τῇ μετουσίᾳ τοῦ αὐτοῦ τινος, ὅμοιοι δὲ εἰσὶν καὶ αἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν ἰδέαν αὐτῶν, ἔπεται ὅτι ἡ ὁμοιότης αὐτῶν πηγάζει ἐκ τρίτου τινός (τοῦ τρίτου ἀνθρώπου), ὅπερ οὔτε ὁ καὶ ἕκαστον ἄνθρωπος, ἢτοι ὁ Σωκράτης καὶ Πλάτων ἐστίν, οὔτε ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου, ἢτοι ὁ αὐτοάνθρωπος.

§ 30.

Σκέψις καὶ ἐριστικὴ τῶν Σοφιστῶν.

Ἀποχὴ τῶν Σοφιστῶν ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως τῆς φύσεως.—Ἡ ἐριστικὴ αὐτῶν ἀτεχνος καὶ ἀμέθοδος.

Ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς σκέψεως τῶν Σοφιστῶν ἐστὶν ἡ Ἐριστικὴ. Ἀφ' οὗ ἀλήθεια καὶ ἐκυτὴν, ἀδιαφιλονείκητον πρὸς πάντας ἀνθρώπους κῦρος ἔχουσα, δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ἕκαστῳ ἀληθὲς ἐστὶν ὅ, τι αὐτῷ ὡς ἀληθὲς φαίνεται, τότε πρὸς πάντα ἰσχυρισμὸν δύναται ν' ἀντιταχθῆ τῷ αὐτῷ δικαίῳ ἑτέρος τις οἰοσδῆποτε. Οὐδὲν ἔρα ὑπάρχει, οὐ τὸ ἐκκυτὴν νὰ μὴ δύνηται νὰ ὑπάρχη ἀληθὲς. Τοῦτο τὸ πόρισμα ἐξήγαγεν ἐκ τῆς θεωρίας αὐτοῦ ὁ Πρωταγόρας ἤδη εἰ-

(1) Ἄ λ ε ξ ἄ ν δ ρ. Ἄ φ ρ ο δ. ὑπομν. εἰς τὰ Μετὰ τὰ Φυσ. Ἀριστοτέλους Α 990, 6, 15.

πάν ὅτι περὶ παντός πράγματος ὑπάρχουσι δύο λόγοι ἀντικείμενοι ἀλλήλοις. Ἐφήρμιζε δὲ τοὺς δύο τούτους ἀντικειμένους λόγους καὶ ἐν τῇ πράξει διαλεγόμενος καὶ συζητῶν.

Ἡ ἐριστικὴ λοιπὸν ἦτο τὸ κύριον ἔδαφος τῆς δράσεως τῶν Σοφιστῶν.

Σπουδαῖαι μεταφυσικαὶ ἢ φυσικαὶ ἔρευναι ὑπ' οὐδενὸς τῶν Σοφιστῶν ἐγένοντο.

Ἐικούσαμεν ἤδη ὅτι ὁ Ἰππίας ἐποιεῖτο ἐπιδείξεις γεωμετρικῶν καὶ μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν γνώσεων καὶ ὅτι ὁ Ἀντιφῶν ἐπειράτο νὰ τετραγωνίσῃ τὸν κύκλον καὶ ὅτι εἶχε φυσικὰς τινὰς καὶ ἀστρονομικὰς δόξας, ἀλλὰ κατὰ πόσον αὐταὶ τὸ μὲν ἦσαν ἀπλοῦν δάνειον, τὸ δὲ καὶ ὅλως γελοῖαι, καὶ κατὰ πόσον ἀπεῖχον τῶν ἐμβριθῶν καὶ χάριν αὐτῆς τῆς ἀληθείας γινομένων ἐπιστημονικῶν περὶ τὴν φύσιν ἐρευνῶν περιττὸν καὶ νὰ ὑπομνήσωμεν. Ὁ Πρωταγόρας, ὡς γινώσκουμεν ἤδη, καὶ ἐνέπαιζε μάλιστα τὸν Ἰππίαν, ὡς διδάσκοντα γεωμετρίαν καὶ λογισμοὺς καὶ μουσικὴν. Παρὰ δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους μακθάνομεν ὅτι ὁ Πρωταγόρας προσέβαλλε τὴν ἀστρονομίαν λέγων ὅτι οἱ τρόποι καὶ αἱ τροχαὶ τῶν ἀστέρων δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὰ σχήματα τῶν ἀστρονόμων, διημφεσθήτει δὲ καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν βεβαιότητα τῶν μαθηματικῶν.

Ὁ δὲ Γοργίας παροδικῶς μόνον μετεχειρίζετο φυσικὰς γνώμας ἄλλων φιλοσόφων, οἷον τὴν περὶ ἀπορροῶν καὶ πόρων θεωρίαν τοῦ Ἐμπεδοκλέους, τὴν τοῦ Ἀναξαγόρου ὅτι ὁ Ἡλιός ἐστι μύδρος, ἰδίως δ' ἐρέυνας περὶ τὴν φύσιν δὲν ἐπέτρεπεν αὐτῷ ν' ἀναλάβῃ ἢ σκεπτικὴ αὐτοῦ θεωρία, ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει καὶ ἂν ὑπάρχη, οὐκ ἔστι νοητὸν καὶ ἂν ὑπάρχη νοητὸν, οὐκ ἔστι τοῖς ἄλλοις δηλωτὸν.

Τοῦ δὲ Πρωδίκου καὶ Θρασυμάχου καὶ τῶν ἄλλων ὀνομαστῶν Σοφιστῶν οὐδεμίαν φυσικὴν γνώμην παραδίδοται ἡμῖν. Οὕτως ἦσαν ἀπεστραμμένοι ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως τῆς φύσεως. Ἀντὶ λοιπὸν τῆς γνώσεως τῶν ὄντων μένει αὐτοῖς μόνον ἡ ὑποκειμενικὴ περὶ τὸ σκέπτεσθαι καὶ λέγειν δεξιότης, ἢ περὶ τὰς εἰσατολογίας εὐστροφία, ἧς ἔργον ἦτο τὸ ἀναιρεῖν τὰς τῶν ἄλλων πεποιθήσεις, ἀφ' οὗ ἰδίως πεποιθήσεις δὲν ἐδύναντο νὰ ἔχωσιν. Ἡ ἐριστικὴ ἄρα τυγχάνει καρπὸς ἄφυκτος τῆς σοφιστικῆς. Ταύτης δὲ τὴν μὲν ὁδὸν ὑπέδειξεν ὁ Ζήνων, συνεπλήρωσε δ' αὐτὴν ὁ Γοργίας, προήγαγε δ' ὁ Πρωτα-

γόρας τασυῦτον, ὥστε ἔγραψε τέχνην ἔριστικὴν καὶ ἐγέννησε τὸ ἐπιπόλαιον γένος τῶν ἐριστικῶν, τοὺς λεξειδίων θηρήτορας, ζηλωτὰς τεχνυδρίων, τοὺς ἐρειδάντας καὶ ἱμυντελικτάς, ὡς χαρακτηρίζει αὐτοὺς ὁ Δημόκριτος.

Οὕτω δὲ ἡ σοφιστικὴ συνεδέθη τόσον στενῶς μετὰ τῆς ἐριστικῆς, ὥστε οἱ μὲν Σοφισταὶ καλοῦνται πλέον ὑπὸ τῶν συγχρόνων ἀπλῶς ἐριστικοί, ἢ δὲ σοφιστικὴ ὀρίζεται ὡς ἡ τέχνη τοῦ περὶ πάντων ἀμφιβάλλειν καὶ τοῦ ἀντιλέγειν πρὸς πάντα ἰσχυρισμόν. Καὶ τοῦτο πάλιν οἱ Σοφισταὶ ἐποίουν λίαν ἀτέχνως καὶ ἀμεθόδως, διότι δὲν ἐδίδασκον τὸ ἀμφιβάλλειν καὶ τὸ ἀντιλέγειν ὡς ἐπιστήμην, ἀλλ' ἐδίδασκον τοῖς μαθηταῖς αὐτῶν νὰ μνηθάνωσιν οἱ μὲν λόγους ῥητορικούς, οἱ δὲ λόγους ἐρωτητικούς. Πᾶσαν δὲ σπουδὴν κατέβαλον εἰς τὸ νὰ συγχέωσι τὸν διαλεγόμενον καὶ νὰ περιπλέκωσιν αὐτὸν εἰς δυσκολίας, ἐξ ὧν νὰ μὴ δύνηται νὰ ἐξέλθῃ, καὶ πᾶσαν αὐτοῦ ἀποκρισὴν νὰ παριστῶσιν ὡς μὴ ὀρθήν. Ἄν δὲ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο κατῴρθουν δι' ὀρθῆς σκέψεως ἢ διὰ σοφισμάτων, ἂν ὁ διαλεγόμενος πράγματι ἀνῆρεῖτο καὶ ἀνετρέπετο ἢ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον, ἂν ἐσίγησε, διότι αἰσθάνεται ἑαυτὸν νενικημένον, ἢ ἂν εἰς τοὺς ἀκρατάς μόνον φάινηται νενικημένος, περὶ τούτων οὐδὲν ἔμελλε τοῖς Σοφισταῖς. Ἐρχεῖ μόνον αὐτοῖς νὰ φανῶσιν ὅτι ἐξέρχονται τοῦ ἀγῶνος νικηταί.

§ 31.

Ἠθικὴ καὶ ῥητορικὴ τῶν Σοφιστῶν.

Ἄρετή, δίκαιον, θρησκεία.—Ῥητορικὴ.

Οἱ τῆς Σοφιστικῆς ἰδρυταὶ δὲν ἐξήγαγον μὲν αὐτοὶ τὴν ἐν ταῖς ἀρχαῖς αὐτῶν ἐνυπάρχουσαν περὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου θεωρίαν μετὰ τῆς αὐτῆς αὐστηρότητος καὶ ἀκαμψίας, μεθ' ἧς οἱ διάδοχοι αὐτῶν, κατέβαλον δ' ὅμως αὐτοὶ τὰ σπέρματα, ἐξ ὧν κατὰ ἱστορικὴν ἀνάγκην ὤφειλε ν' ἀναπτυχθῇ ἡ θεωρία αὕτη.

Οἱ Σοφισταὶ ἐθεώρουν ἑαυτοὺς διδασκάλους τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦτο ἐνόμιζον τὸ ἴδιον ἔργον· διότι εἰς ἐπιστημονικὴν γνῶσιν τῶν ὄντων οὔτε ἐπίστευον, οὔτε ὄρεξιν πρὸς αὐτὴν εἶχον.

Ἦν δ' ἀρετὴν ἐξελάμβανον λίαν ἀορίστως. Ἄρετὴν ἐνόμιζον πᾶν ὅ,τι καθίστησι τὸν ἄνδρα ἱκανόν καὶ ἐπιτήδειον, ἦτοι τὸ μὲν ὠφε-

λίμους δεξιότητας διανοητικὰς τε καὶ σωματικὰς, καθιστάσας τὸν οἰκιακὸν καὶ πολιτικὸν βίον λόγου ἄξιον, τὸ δὲ ὀρθότητα καὶ ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτῆρος.

Ὁ Πρωταγόρας ὑπισχνεῖτο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι καθ' ἑκάστην ἡμέραν θὰ γίνωνται βελτίονες ἑαυτῶν, ὅτι θὰ ποιήσῃ αὐτοὺς καλοὺς οἰκοδεσπότας καὶ γενναίους πολίτας. Ὀνομάζει τὴν ἀρετὴν τὸ κάλλιστον, δὲν θεωρεῖ δὲ πᾶσαν ἡδονὴν ἀγαθόν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐκ τοῦ καλοῦ πηγάζουσαν ἡδονήν, οὐδὲ πάντα πόνον κακόν, ἀλλὰ τὸν ἐξ αἰσχροῦν πράξεων πόνον.

Τὰ μὲν θηρία ἔχουσι, λέγει, πρὸς ἄμυναν φυσικὰ ὄπλα, ὁ δὲ ἄνθρωπος πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ ἔχει παρὰ τῶν θεῶν λαβὼν τὴν αἰδῶ καὶ τὴν δίκην. Ταύτας δ' ἔχει πᾶς τις ἐμφύτους· ὅστις δ' ἂν μὴ μετέχη τούτων, οὗτος οὐ μόνον μέλος τῆς κοινωνίας δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκβάλληται αὐτῆς καὶ ν' ἀποκτείνηται ὡς λύμη τῆς πόλεως. Διὰ τοῦτο δ' ἀκριβῶς περὶ πολιτικῶν πραγμάτων προκειμένου πάντες ἔχουσι γνώμην καὶ ψῆφον, διότι πάντες φύσει μετέχουσιν αἰδοῦς καὶ δίκης καὶ πάντες δύνανται νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἠθικὴν ἀνατροφὴν τῆς νεότητος δι' ὀδηγιῶν καὶ συμβουλῶν.

Τὸ δίκαιον ἐμφανίζεται ἐνταῦθα ὡς φυσικὸς νόμος. Ἡ μετὰ ταῦτα γενομένη διάκρισις φυσικοῦ καὶ θειοῦ δικαίου ἐστὶν ἄγνωστος ἔτι τῷ Πρωταγόρᾳ. Ἡ πρὸς τὴν ἀρετὴν ὁρμὴ ὑπάρχει ἄρα φυσικῆ· ἀλλὰ πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτῆς χρήζει διδασκαλίας κατὰ τὸν Πρωταγόραν. Ἡ δὲ διδασκαλία ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ὅταν βοηθῆται ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀσκήσεως.

Καὶ ὁ Ἰοργίας εἰ καὶ μὴ ἤθελε νὰ ὀνομάζηται διδάσκαλος τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ κατεγέλα μάλιστα τῶν ἄλλων ὅσάκις ἤκουεν αὐτῶν τοῦτο ὑπισχνουμένων, ὅμως διελέγετο περὶ ἀρετῆς. Καὶ γενικὸν μὲν ὄρισμὸν τῆς οὐσίας τῆς ἀρετῆς δὲν ἐπαιεῖτο, περιέγραφε δ' ὅμως ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, τί ἐστὶν ἀρετὴ ἀνδρός, τί γυναικός, τί δούλου, τί ἐλευθέρου, οὐδόπως ἀπομακρυνόμενος τῆς κρατούσης περὶ ἀρετῆς δόξης. Ἀνήθικαι ἀρχαὶ δὲν ἀποδίδονται αὐτῷ, τούναντίον δὲ τὰ φοβερὰ πορίσματα τοῦ Καλλικλέους διατάζει ὁ Ἰοργίας νὰ ἐξαγάγῃ.

Ὁ Ἰπλίας ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ περὶ καλῶν ἐπιτηδευσμάτων, ἐν

ἢ παρίστησι τὸν Νέστορα διδάσκοντα τὸν Νευπτόλεμον κάμπυλλα καὶ πάγκλα νόμιμα δὲν ἔρχεται εἰς διαφωνίαν πρὸς τὰ ἠθῆ καὶ τὰς ἠθικὰς δοξασίας τοῦ ἔθνους αὐτοῦ.

Ὁ δὲ Πρόδικος καὶ ἐπηρεῖτο μάλιστα διὰ τὴν περὶ ἀρετῆς διδασκαλίαν αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτῶν ἔτι τῶν ἀσπόνδων ἐχθρῶν τῶν Σοφιστῶν. Ὁ Ἡρακλῆς αὐτοῦ ἐδείκνυε τὴν μεγάλην μὲν ἀξίαν τῆς ἀρετῆς καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀρετῆς εὐδαιμονίαν, τὴν ἐλεεινότητα δὲ τοῦ ὀηλυπρεποῦς καὶ ἀπολυστιχοῦ βίου. Ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ περὶ τοῦ πλουτεῖν ἔλεγεν ὅτι ὁ πλοῦτος καθ' ἑαυτὸν οὔτε ἀγαθόν ἐστίν οὔτε κακόν, ἢ χρῆσις αὐτοῦ καθίστησιν αὐτὸν ἀγαθόν ἢ κακόν.

Ἐν δὲ τῷ λόγῳ κατὰ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου περιέγραφεν ὁ Πρόδικος τὰ κακὰ τοῦ βίου καὶ ἐπῆρει τὸν θάνατον ὡς λυτρωτὴν ἀπὸ τῶν κακῶν, τὸν δὲ φόβον τοῦ θανάτου κατέκρινεν ὡς ὄλως μάταιον καὶ κενόν λέγων ὅτι ὁ θάνατος οὔτε περὶ τοὺς ζῶντας ἐστίν, διότι οὗτοι ζῶσιν ἔτι, οὔτε περὶ τοὺς ἀποθανόντας, διότι οὗτοι δὲν ὑπάρχουσι πλέον.

Ἐν πασι τούτοις οὐδεμίαν μὲν νέαν ἠθικὴν ἔννοιαν εὐρίσκομεν, οὐδένα μὲν ἐπιστημονικόν τῆς ἠθικῆς ὀρισμόν, ἀλλ' ἕνα καὶ οὐδεμίαν σοφιστικὴν ἀμφιβολίαν περὶ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν.

Ὁ Πρόδικος ἐνταῦθα φαίνεται ὡς ἐγκωμιαστῆς τῶν ἀρχαίων ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ τοῦ ἀρχαίου βίου καθόλου, ὡς ἀνὴρ τῆς σχολῆς τῶν πρακτικῶν φιλοσόφων καὶ τῶν διδασκτικῶν ποιητῶν τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοῦ Σόλωνος, τοῦ Σιμωνίδου καὶ τοῦ Θεόγνιδος. Ὁ περὶ Ἡρακλέους μῦθος τοῦ Προδίκου ἐστὶ νέα διατύπωσις τῆς ἐννοίας, ἣν ὁ Ἡσιόδος ἐν ἔργοις καὶ ἡμέραις στίχ. 285 καὶ ἐφ. περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας ἐξέφρασεν (1).

Ἡ ἠθικὴ ἄρα τῶν πρώτων Σοφιστῶν δὲν διαφέρει τῆς τῶν ἀρχαιότερων σοφῶν ἀνδρῶν. Κατ' ἀλήθειαν ὅμως πάντῃ διαφέρει ἔχει τὸ πρᾶγμα. Καὶ ἂν μὴ συνησθάνοντο οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Σοφιστικῆς διαφωνίαν τῶν ἑαυτῶν δογμάτων πρὸς τὰς κρατούσας ἠθικὰς ἀρχάς, ἢ θεωρία ὅμως αὐτῶν ἦγε κατ' ἀνάγκην εἰς ταύτην. Ἡ Σοφιστικὴ καθ' ἑαυτὴν ἐξεταζομένη ἐστὶ πορρωτέρω προέλασις τῆς μέχρι τοῦδε

(1) Ἴδὲ Zeller αὐτ 1⁴, 1004, 1.

ἠθικῆς παραδόσεως, διακηρύττει ταύτην διὰ τῆς ἀπλῆς ὑπάρξεως ἐκυτῆς ἀνεπαρκῆ. "Ἄν ἠκολούθει τῇ κοινῇ ἠθικῇ, θὰ ἦσαν περιττοὶ ἰδικίτεροι τῆς ἀρετῆς διδάσκαλοι. "Ἐκαστος θὰ ἐμάνθανεν ἐκ τῆς μετὰ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων καὶ γνωρίμων ὀμιλίας καὶ ἀναστρουφῆς πᾶν ὅ,τι ὤφειλε νὰ πράττη. Γενομένης δὲ τῆς ἀρετῆς ὑποκειμένον ἰδικιτέρας διδασκαλίας, ὤφειλον νὰ ὑπάρχωσι καὶ διδάσκαλοι ἐξετάζοντες τί ἐστὶ δίκαιον καὶ ἀδίκον, τί ἀρετὴ, διατὶ ἡ ἀρετὴ προτιμητέα ἐστὶ τῆς κακίας κ.τ.λ. Πρὸς δὲ τὰς ἐρωτήσεις ταύτας μίαν μόνην ἀπόκρισιν ἐπέτροπεν ἡ θεωρία τῶν Σοφιστῶν, ὅτι δίκαιον καὶ ἀδίκον, ἀρετὴ καὶ κακία καθ' ἑαυτὰ δὲν ὑπάρχουσιν, ἀλλ' ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ὑποκειμενικῆς δόξης τοῦ ἐκάστου. Διότι, ἐὰν κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτῶν μὴ ὑπάρχη ἀλήθεια παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις γενικὸν κῦρος ἔχουσιν, δὲν ὑπάρχει καὶ γενικὸν κῦρος ἔχων νόμος. "Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ διανοήσει αὐτοῦ ὑπάρχη τὸ μέτρον πάντων πραγμάτων, θὰ ὑπάρχη κατ' ἀνάγκην αὐτὸς τὸ μέτρον καὶ ἐν τῇ πράξει αὐτοῦ. "Ἄν ἐκάστῳ ἀλήθεια ὑπάρχη ὅ,τι ἂν αὐτῷ ἀληθὲς φαίνεται, τότε καὶ δίκαιον καὶ ἀγαθὸν ἐστὶ κατ' ἀνάγκην ὅ,τι ἂν αὐτῷ δίκαιον καὶ ἀγαθὸν δοκῇ. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἕκαστος ἔχει ἐκ φύσεως τὸ δίκαιον τοῦ ἀκολουθεῖν ταῖς κλίσεσι καὶ τῇ αὐθαιρεσίᾳ αὐτοῦ· ἐὰν δὲ κωλύηται εἰς τοῦτο ὑπὸ νόμου καὶ ἔθους, ἡ κώλυσις αὕτη θεωρητέα ὡς προσβολὴ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ὡς βία, ἣν οὐδεὶς ἐστὶν ὑποχρεωμένος νὰ ἀνέχηται, ἐὰν ἔχη τὴν δύναμιν ν' ἀποκρούσῃ ἢ νὰ ἐκφύγῃ αὐτήν.

Τὰ περίσμηκτα ταῦτα ἐξήχθησαν πράγματι ταχέως. Αὐτὸς ἤδη ὁ Πρωταγόρας κωχᾶται ὅτι τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖ, τὸ ἀδίκον δίκαιον. Ἡ πίστις ἄρα πρὸς δίκαιον ἀπαράβκτον εἶχε διασεισθῆ. Ἐπι κινδυνωδεστέρα ἦτο ἡ ἀντίθεσις τοῦ φυσικοῦ καὶ θετοῦ δικαίου, ἡ προσφιλὴς αὕτη ἀρχὴ τῆς τῶν Σοφιστῶν ἠθικῆς, ἣν πρῶτος ὁ Ἰππίας ἐξέφρασεν. Ὁ Ἰππίας διαμφισβητεῖ τὸ ὑποχρεωτικὸν τῶν νόμων διὰ τὸν λόγον, ὅτι πολλάκις μεταβάλλονται, ὡς θεῶν δὲ καὶ φυσικὸν νόμον δέχεται μόνον τὸν πανταχοῦ καὶ παρὰ πάντων τηρούμενον. Τὸν θετὸν νόμον θεωρεῖ τύραννον, ὅστις πολλὰ παρὰ φύσιν βιάζεται. Αἱ ἀρχαὶ αὗται καθίστανται ἔπειτα ἀρῆρα πίστεως τῶν Σοφιστῶν, διὸ συχνάκις φέρονται ἀνὰ τὰ στόματα αὐτῶν αἱ

ρήτραι φύσις καὶ νόμος ἐναντία — ἡ δικαιοσύνη κατὰ νόμον μὲν ἐστὶ καλόν, κατὰ φύσιν δὲ οὐ καλόν— Δίκαιον καὶ ἄδικον, ὄσιον καὶ ἀνόσιον φύσει οὐχ ὑπάρχουσιν, ἀλλὰ τὸ κοιῆ δόξαν τοῦτο γίνεται ἀληθές, ὅταν δόξη καὶ ὄσιον ἂν δοκῆ χρόνον— Τὰ καλὰ φύσει μὲν ἄλλα εἶναι, νόμῳ δὲ ἕτερα, τὰ δὲ δίκαια οὐδέ ἐστὶ τὸ παρῖπαν φύσει.

Ὁ Λυκόφρων ἔλεγε τὴν εὐγένειαν κενὸν φάσμα. Ὁ Ἀλκιδῆμος ὅτι ἡ διάκρισις ἐλευθέρου καὶ δούλου ἐστὶν ἄγνωστος τῆ φύσει. Ἄλλοι δὲ ἐκέρυττον διαρρήδην ὅτι τὸ δεσπόζειν ἐστὶ παρὰ φύσιν, νόμῳ γὰρ τὸν μὲν δούλον, τὸν δ' ἐλεύθερον, φύσει δ' οὐδὲν διαφέρει, διόπερ οὐδὲ δίκαιον βίαιον γὰρ τὴν δουλείαν λοιπὸν ἐκέρυττον παρὰ φύσιν. Νόμος καὶ ἔθος ἦτο ἕως τότε ἡ μόνη ἠθικὴ αὐθεντία, αἰρομένης δὲ ταύτης, αἴρεται σὺν αὐτῇ καὶ πᾶσα ἠθικὴ ὑποχρέωσις. Ἐπομένως ἡ πίστις πρὸς τὸ ἀπαράβητον αὐτῆς θεωρεῖται ὡς πρόληψις καὶ πᾶς ἠθικὸς νόμος ὑπολαμβάνεται ἄδικος καὶ παρὰ τὴν φύσιν περιορισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας.

Τὸ φυσικὸν δίκαιόν ἐστὶ κατὰ τὸν Καλλικλέα τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου. Ἐὰν δὲ μὴ ἀναγνωρίζηται ἡ ἀρχὴ αὕτη, τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν πλείστων ἀνθρώπων. Οἱ ἀδύνατοι εὐρον συμφυρότερον γὰρ ὑχυρώσασιν ἐκυτοῦς ἀπὸ τῶν ἰσχυρῶν διὰ τῆς ἰσότητος, τοῦ δικαίου, ἀλλ' οἱ ἐρρωμενέστεροι δὲν θὰ κωλυθῶσι διὰ τοῦτο ἀπὸ τοῦ γὰρ ἀκολουθήσωσι τῷ ἀληθεῖ φυσικῷ νόμῳ τῆς ἰδίας ὠφελείας.

Οὕτω δὲ πάντες οἱ νόμοι κηρύττονται ὑπὸ τῆς θεωρίας ταύτης θεσμοὶ αὐθαίρετοι, τεθέντες ὑπὸ τῶν ἀρχόντων πρὸς ἴδιον ὄφελος. Οἱ ἄρχοντες νομοθετοῦσιν ὅ,τι ἂν αὐτοῦς ὠφελῆ, τὸ δίκαιον οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ συμφέρον τοῦ κρατουῦντος. Μόνον οἱ μωροὶ καὶ ἀδύνατοι θεωροῦσιν ἐκυτοῦς δεδεδεσμεμένους ὑπὸ τῶν νόμων τούτων, ὁ σοφὸς ἀνὴρ γινώσκει πῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα.

Τὸ σοφιστικὸν ἰδεῶδες ἐστὶν ἀπεριόριστος δεσποτεία καὶ δι' αἰσχυροτάτων ἔτι τρόπων ἂν κτηθῆ. Ὁ Πῶλος ἐγκωμιάζει καὶ εὐδαιμονίζει τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν καὶ τὸν τῶν Μακεδόνων Ἀρχέλαον, ὅστις δι' ἀναριθμήτων ἀπιστιῶν καὶ αἱματηρῶν πράξεων ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον. Τὸ τελευταῖον πόρισμά ἐστὶ καὶ ἐνταῦθα οἶον καὶ ἐν τῇ θεωρητικῇ τοῦ κόσμου παρατηρήσει, δῆλα δὲ ἡ δόκησις ἐνὸς ἐκάστου, ἢ ἀπεριόριστος τοῦ προσώπου αὐθεντία, ἢ ὑπόληψις

ἔτι τὸ πρόσωπον οὐδένα περιορισμὸν ἔχει. Ὁ τε ἠθικός καὶ ὁ φυσικός κόσμος ὑπολαμβάνεται ὡς ἔργον τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος διὰ μὲν τῆς αἰσθήσεως καὶ νοήσεως αὐτοῦ γεννᾷ τὰ φαινόμενα, διὰ δὲ τῆς βουλήσεως τὰ ἦθη καὶ τοὺς νόμους, αὐτὸς δὲ οὔτε ἐνταῦθα οὔτε ἐκεῖ, οὔτε δῆλα δὴ ἐν τῇ πράξει οὔτε ἐν τῇ θεωρίᾳ, οὔτε ἐν τῷ ἠθικῷ οὔτε ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ δεσμεύεται ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων.

Εἰς τὰς προλήψεις καὶ τοὺς ἀσχετῆς θεσμούς κατέλεγον οἱ Σοφισταὶ καὶ τὴν θρησκείαν. Ἀφ' οὗ γνῶσις καθόλου ἐστὶ τι ἀδύνατον, κατὰ διπλοῦν λόγον ἔσται κατ' ἀνάγκην ἀδύνατος ἡ γνῶσις τῶν κεκρυμμένων αἰτίων τῶν ὄντων. Καὶ ἀφ' οὗ πάντες οἱ θεοὶ νόμοι καὶ θεσμοὶ εἰσι προϊόντα ἀνθρωπίνης ἀσχετίας καὶ ὑπολογισμοῦ, οὕτως ἐξ ἕπαντος θὰ ἔχη τὸ πρᾶγμα καὶ ὡς πρὸς τὴν πίστιν εἰς θεούς. Τοῦτο ἐξέφρασεν ἄνευ περιστροφῶν ὁ Πρωταγόρας ἡδὴ εἰπὼν· «περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι οὔθ' ὡς εἰσὶν οὔθ' ὡς οὐκ εἰσὶ· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι· ἢ τε ἀδηλότης τοῦ πράγματος καὶ βραχὺς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου». Ὁ δὲ Θρασύμαχος, ὡς γινώσκωμεν ἡδὴ, δὲν ἐπίστευεν εἰς πρόνοιαν θεοῦ. Ὁ δὲ Κριτίας ἰσχυρίζετο ὅτι ἡ θρησκεία ἐστὶν ἐφεύρεσις πυκνοῦ τινος καὶ σοφοῦ νομοθέτου, θέλωντος γὰρ φυβήσῃ τοὺς ἀνθρώπους γὰρ μὴ ἀδικῶσι μηδὲ λάθῃ. Ὡς ἀπόδειξιν δὲ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου ἐπήγετο τὴν διαφορὰν τῶν θρησκειῶν. Ἐὰν ἡ πρὸς τὸν θεὸν πίστις ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς φύσεως, ὀφείλον πάντες οἱ ἄνθρωποι, ἔλεγε, τοὺς αὐτοὺς θεούς γὰρ λατρεύωσιν, ἡ διαφορὰ τῶν θεῶν ἀποδεικνύει σαφέστατα ὅτι ἡ λατρεία αὐτῶν ἐστὶν ἀνθρωπίνη ἐπίνοια καὶ συμφωνία. Φυσικώτερον ἠρμήνευεν ὁ Πρόδικος τὴν γένεσιν τῆς θρησκείας. Οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι, ἔλεγεν, ἐθεοποίησαν τὸν Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας καὶ τοὺς ποταμούς καὶ τὰς κρήνας καὶ πᾶν ὅ,τι αὐτοῖς ὀφέλιμον τυγχάνει ἔν. Οἱ Αἰγύπτιοι ἐθεοποίησαν τὸν Νεῖλον, ὁ σῖτος ἐγένετο Δημήτηρ, ὁ οἶνος Διόνυσος, τὸ ὕδωρ Ποσειδῶν, τὸ πῦρ Ἡφαιστος κτλ. Ἡρνοῦντο ἄρα οἱ Σοφισταὶ τοὺς θεούς τῆς τοῦ λαοῦ θρησκείας. Ἡ Σοφιστικὴ ἄρα δὲν ἐδύνατο ἄλλως γὰρ ἔχη πρὸς τὴν θρησκείαν ἢ ὡς ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Κριτίας. Ἀφ' οὗ αὐτὰ τὰ πρᾶγματα, ἅπερ ὀρώμεν, εἰσὶ τοιαῦτα, οἷα ἡμεῖς διὰ τῆς φαντασίας ἡμῶν ποιοῦμεν αὐτά, τὸ αὐτὸ πρέπει γὰρ ἰσχύη ἔτι μᾶλλον περὶ

ἐκείνων, ὅσα δὲν βλέπομεν. Καὶ τὰ ἐκτὸς ὄντα εἰσὶ τὸ ἀπείκασμα τοῦ ὑποκειμένου· ὁ ἄνθρωπος ἐστὶν οὐχὶ τὸ δημιουργήμα, ἀλλ' ὁ δημιουργὸς τῶν θεῶν αὐτοῦ.

Ὡσπερ τῷ ἀρνούμένῳ γνῶσιν πραγματικὴν, οὐδὲν ἄλλο μένει ἢ μόνον τὸ φάσμα τῆς γνώσεως, οὕτω καὶ τῷ ἀρνούμένῳ πραγματικὸν δίκαιον μένει μόνον τὸ φάσμα τοῦ δικαίου καὶ ἡ τέχνη τοῦ γεννᾶν τὸ φάσμα τοῦτο. Ἡ τέχνη αὕτη ἐστὶν ἡ ρητορικὴ. Ἡ ρητορικὴ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δὲν ἦτο μόνον τὸ κυριώτατον ὄργανον πρὸς κτήσιν δυνάμειος καὶ τιμῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀλλὰ δι' αὐτῆς ἐδεικνύετο καὶ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πεπαιδευμένου ὑπὲρ τοὺς ἀπαιδεύτους. Ἡ ρητορικὴ τότε ἐτιμᾶτο πολὺ, μάλιστα δὲ ὑπερετιμᾶτο. Ἡμελεῖτο τὸ περιεχόμενον καὶ ἐδίδοτο προσοχὴ μόνον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα.

Τὴν ρητορικὴν ἐθεράπευον οἱ Σοφισταὶ ἀσκοῦντες καὶ διδάσκοντες αὐτήν. Ἐγραφοὺς γενικοὺς κανόνας καὶ θεωρίας ἢ ὑποδείγματα πρὸς μίμησιν ἢ καὶ παρεδίδουσιν τοῖς μαθηταῖς ἐτοιμοὺς ρητορικοὺς λόγους πρὸς ἄμεσον χρῆσιν. Οὐκ ὀλίγοι δὲ κατέστησαν τὴν διδασκαλίαν τῆς ρητορικῆς κύριον αὐτῶν ἔργον. Οἱ ρητορικοὶ λόγοι αὐτῶν ἦσαν θεαματικὰ ἔργα, ἐπιδείξεις.

Πλὴν τῶν λόγων, οὓς ἐτοιμοὺς ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν, ἐκέλευον νὰ ἐρωτᾷ ὅ,τι τις ἠθέλει, ὑπισχνούντο δὲ ὅτι ἐκ τοῦ προχείρου θά λύσωσι πᾶσαν ἀπορίαν. Ἐκχυθῶντο προσέτι ὅτι ἦσαν ἱκανοὶ περὶ τῶν αὐτῶν καὶ πολλὰ νὰ εἴπωσιν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ἐπιλίπῃ ὁ λόγος, καὶ βραχέα πάλιν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχη δυνατὸν νὰ λεχθῶσι βραχύτερον.

Πλὴν τῶν ἰδίων πραγματειῶν ἔργον αὐτῶν ἐθεώρουν καὶ τὸ νοεῖν καὶ ἐρμηνεύειν ὀρθῶς τοὺς ποιητάς.

Εὐφυΐας ἔργον ὑπελάμβανον τὸ νὰ δύνωνται νὰ ἐπαινῶσιν οὐ μόνον τὰ μεγάλα καὶ πολλοῦ λόγου ἀξία, ἀλλὰ καὶ τὰ μικρὰ καὶ τὰ τυχόντα καὶ τὰ δυσάρεστα· οἷον ἔγραφοι ἐγκώμιον ἀλῶν, βομβύκων, θανάτου, πενίας, μυθῶν, χυτρῶν, τῶν, ψηφίδων κτλ. Τὴν μεγίστην δύναντι καὶ τὴν θείαμβον τῆς ρητορικῆς εὗρισκεν ὁ Πρωταγόρας ἐν τούτῳ, ὅτι ἐδύνατο αὕτη τὸν «ἤτιω λόγον κρείττω ποιεῖν».

Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Γοργίας ἔλεγεν ὅτι ἀνεκάλυψεν ὅτι τὸ εἰκὸς ἐστὶ τιμιώτερον τῆς ἀληθείας καὶ ὅτι τὸ μέγα μικρὸν καὶ τὸ μικρὸν μέγα ἐδύνατο νὰ παραστήσῃ. Ἀλλ' ὅσοι ἀδιαφορώτεροι ἐδεικνύετο

ὁ ῥήτωρ πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ λόγου, τοσούτῳ μᾶλλον ὑπερετίμα τὴν ἀξίαν τῶν τεχνικῶν βοηθημάτων τοῦ λόγου, τῆς γλώσσης καὶ τοῦ λεκτικοῦ ὕφους. Περὶ αὐτὰ δ' ἀκριβῶς τὰ τεχνικὰ τοῦ λόγου βοηθήματα περιστρέφονται καὶ τῶν Σοφιστῶν αἱ ὁδηγίαι.

Περὶ τὸ γραμματικὸν καὶ λεξιλογικὸν τῆς γλώσσης μέρος ἠσχυλεῖτο ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Πρόδικος, οἵτινες ἐγένοντο οὕτως οἱ θεμελιωταὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης τῆς γλώσσης.

Ὁ Πρωταγόρας διέκρινε πρῶτος τὰ τρία γένη τῶν ὀνομάτων, τοὺς χρόνους τῶν ῥημάτων καὶ τὰ εἶδη τῶν προτάσεων καὶ καθόλου αὐτὸς ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης.

Ὁ δὲ Πρόδικος κατέστη πολυθρύλητος διὰ τὴν διαίρεσιν τῶν συνωνύμων λέξεων, ἣν ἐν τῇ πεντηκονταδράχμῳ ἐπιδείξει ἐδίδασκε. Τὸ περὶ τούτου ἀφθονον σκῶμμα τοῦ Πλάτωνος δεικνύει, ὅτι ὁ Πρόδικος ἐποιεῖτο τὰς διακρίσεις καὶ τοὺς ὁρισμοὺς οὐχὶ ἄνευ φιλαρρεσκείας καὶ ἀτοπίας.

Καὶ ὁ Ἰππίας ἐτίθει κανόνες περὶ τῆς χρήσεως τῆς γλώσσης, οἵτινες περιωρίζοντο περὶ ῥυθμῶν καὶ ἀρμονιῶν καὶ γραμμάτων ὀρθότητος.

Οἱ λόγοι τοῦ Πρωταγόρου ἐξεῖχον κατὰ τὴν διαύγειαν τῆς φράσεως, τὴν εὐροίαν τοῦ λόγου, τὴν σεμνότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν, τὸν ὄγκον καὶ τὴν ποιητικὴν χροιάν, ἀλλ' οὐχὶ σπανίως ἦσαν μακροί.

Ὁ Πρόδικος μετεχειρίζετο γλῶσσαν ἐκλεκτὴν καὶ κομψήν, προσεῖχεν ἐπιμελῶς εἰς τὰς λεπτὰς τῶν λέξεων διαφοράς, ἀλλ' ἡ φράσις αὐτοῦ ἦτο ἄτονος καὶ ὑπὲρ τὸ δέον περίκομψος.

Ὁ Ἰππίας δὲν φαίνεται ἀποστέργων τὸ πομπῶδες. Ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει αὐτὸν ἐν τῷ μικρῷ δείγματι, ὃ παρέχει ἡμῖν ἐν τῷ διαλόγῳ Πρωταγόρα ὡς ὑπερμέτρως κομπορρήμονα καὶ πολὺ συχνὰς μεταφορὰς μεταχειριζόμενον. Προσεπάθει διὰ τῆς πολυϊδμοσύνης αὐτοῦ νὰ περιάπτῃ χάριν εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ. Ἡ μνημονικὴ αὐτοῦ τέχνη ἐχρησίμευεν ὡς βοήθημα εἰς τὴν ῥητορικὴν ἀπαγγελίαν.

Τὴν μεγίστην δύναμιν ἠσκήσεν ἐν τῇ ῥητορείᾳ καὶ τῆς ὑψίστης διὰ τοῦτο ἤξιοῦτο τιμῆς Ἰσογίας ὁ Λεοντῖνος. Φαιδρὸς καὶ χαρίεις καὶ ἀγχίνους ὧν ἐδυνήθη τῆς Σικελικῆς εὐγλωττίας τὸν πλούσιον

εικώνων κόσμων, τὰ παίγνια τὰ περὶ τὴν λέξιν καὶ τὴν διάνοιαν νὰ μεταφυτεύσῃ ἐπιτυχέστατα ἐν τῇ ἰδίῳς Ἑλλάδι. Ὁ Γοργίας ἐγίνωσκε νὰ προσαρμόζῃ δεξιότατα τοὺς λόγους αὐτοῦ πρὸς τὰ πράγματα καὶ τὰς περιστάσεις, νὰ ποικίλλῃ τὸν λόγον διὰ παιδείας ἢ σοβαρότητος κατὰ τὰς ἀνάγκας, εἰς μὲν τὰ γνωστὰ νὰ παρέχῃ νέαν χάριν (καινὰ τε ἀρχαίως τὰ τ' ἐναντία καινῶς. Ἀριστ. Ῥητ. 1419, β, 3.), τὴν δὲ παραδοξίαν ἀσυνήθων ἰσχυρισμῶν νὰ μετριάζῃ. Ὁ κόσμος καὶ ἡ λάμψις, ἣν περιῆπτεν εἰς τὸν λόγον δι' ἀπροσδοκῆτων καὶ ἐμφαντικῶν στρουφῶν, δι' ὕγκηροῦ καὶ πρὸς τὴν ποίησιν προσεγγίζοντος ὕφους, διὰ κομψῶν λόγου σχημάτων, ρυθμικῶς συγκειμένων λέξεων καὶ συμμετρικῶς διηρθρωμένων προτάσεων, παρεῖχον εἰς τὴν ῥητορείαν τοῦ Γοργίου ἰδιάζουσαν αἴγλην. Τὰ προτερήματα ταῦτα ἀναγνωρίζονται καὶ ὑπ' ἐκείνων ἔτι, αἵτινες δὲν κρίνουσιν αὐτὸν πολὺ εὐνοϊκῶς.

Ἄλλ' ἐν αὐτῷ ἀκριβῶς τῷ Γοργίᾳ καὶ ἐν τῇ σχολῇ αὐτοῦ ἐμφανίζονται σαφέστατα τὰ τρωτὰ τῆς ῥητορικῆς ταύτης. Οἱ μεταγενέστεροι τεχνογράφοι συμφωνοῦσιν ὅτι ὁ Γοργίας καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐν τῇ χρήσει τῶν βυθηθητικῶν τρόπων ὑπερεπήδησαν πολὺ τὰ ἔρια τοῦ καλοῦ.

Οἱ λόγοι αὐτῶν ἦσαν κατὰφορτοι ἀσυνήθων ἐκφράσεων, τρόπων καὶ μεταφορῶν, πομπωδῶν κοσμητικῶν ἐπιθέτων καὶ συνωνύμων, λίαν ἐξεζητημένων καὶ βεβιασμένων ἀντιθέσεων, λογοπαιγνίων, ὁμοιοτελεύτων καὶ ὁμοιοκατάρκτων καὶ παρίσων καὶ ἰσοκώλων καὶ παρηγήσεων. Τὸ μὲν ὕφος αὐτῶν ἔδαινε μετὰ ὄχλον παρεχούσης συμμετρίας κατὰ μικρὰς διμερῶς τεταγμένας προτάσεις, αἱ δ' ἐννοιαὶ ἐν οὐδεμιᾷ εὐρίσκοντο ἀναλογίᾳ πρὸς τὰ ῥητορικὰ σχήματα· ὁ δὲ ὅλος ῥητορικὸς αὐτῶν τρόπος ἐνεποίει εἰς τὴν ὑγιειντέραν καλαίσθησιν τῶν μετὰ ταῦτα χρόνων τὴν ἐντύπωσιν τοῦ περικόμψου καὶ τοῦ ψυχροῦ μόνου.

Ὀρθότεραν ὕδον ἐτράπη ὁ Θρασύμαχος. Ὁ Θεόφραστος ἐπαινεῖ αὐτόν, ὅτι πρῶτος εἰσήγαγε τὸ μέσον εἶδος τοῦ λόγου, τὴν δ' ἀφελειαν τῆς συνήθους γλώσσης ἐζωυγόνησε διὰ καθαρωτέρου κόσμου· χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ περιπέσῃ εἰς τὰς ὑπερβολὰς τῆς σχολῆς τοῦ Γοργίου. Καὶ ὁ Διονύσιος ὁμολογεῖ τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα τῆς φράσεως τοῦ Θρασυμάχου· καὶ ἐξ ἄλλων δὲ εἰδήσεων μανθάνομεν

ὅτι αὐτὸς διὰ καλῶς ὑπολογισμένων παραγγελμάτων περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν δρᾷ ὁ λόγος ἐπὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὰ πάθη τοῦ ἀκροατοῦ, ἐκόσμησε τὴν ῥητορικὴν καὶ ἐπλούτισε αὐτὴν διὰ πραγματειῶν περὶ μέτρου τῶν συλλαβῶν καὶ τῆς ἀπαγγελίας. Ἄλλὰ δὲν ἔχουσιν ἄδικον ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης μὴ εὐρίσκοντες καὶ παρὰ τούτῳ τὸ προσῆκον βάλως. Διότι καὶ ὁ Θρασύμαχος φροντίζει μόνον περὶ τῆς τεχνικῆς μορφώσεως τοῦ ῥήτορος, περὶ βαθυτέρας δὲ θεμελιώσεως τῆς τέχνης αὐτοῦ διὰ τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς λογικῆς, ὡς δικαίως απαιτοῦσιν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, οὐδεὶς παρ' αὐτῷ λόγος.

Ἡ Σοφιστικὴ καὶ ἐνταῦθα μένει πιστὴ εἰς τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς. Ἀφ' οὗ ἀνέτρεψε τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ παρητήθη τὴν ἐπιστήμην, ἥτις τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων ἐξετάζει, οὐδὲν ἕτερον ἀπομένει αὐτῇ ὡς κύριος καὶ μόνος σκοπὸς τῆς ἐαυτῆς διδασκαλίας ἢ τυπικὴ δεξιότης, εἰς ἣν οὔτε ἐπιστημονικὴν βάσιν οὔτε ὑψηλότεραν ἠθικὴν σημασίαν δύναται νὰ παράσχη.

Ἱστορικὴ σημασία τῶν Σοφιστῶν. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν διδάσκαλοι διαφόρων κλάδων καὶ διαφόρων φρονημάτων, διατὶ λοιπὸν περιλαμβάνομεν αὐτοὺς ὑφ' ἓν ὄνομα καὶ καλοῦμεν Σοφιστάς, τὴν δὲ διδασκαλίαν αὐτῶν Σοφιστικὴν, ὡς εἰ ἀφορμῶντο πάντες ὑπὸ τῶν αὐτῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν, ὡς εἰ ἐδίδασκον πάντες κοινὴν τινα διδασκαλίαν, ὡς εἰ ἀπετέλουσαν πάντες μίαν καὶ τὴν αὐτὴν σχολήν; Ἐχουσί τι καινόν, ὃ δικαιοῖ ἡμᾶς νὰ χαρακτηρίζωμεν αὐτοὺς ἐν ὀνόματι; Μάλιστα.

α) Πάντες εἰσὶ διδάσκαλοι.

β) Πάντες εἰσὶν ἀπεστραμμένοι ἀπὸ τῶν φυσικῶν καὶ μεταφυσικῶν ἐρευνῶν καὶ καθόλου ἀπὸ τῶν θεωρητικῶν ζητήσεων.

γ) Πάντες εἰσὶ περιορισμένοι εἰς πρακτικὰς καὶ ὠφελίμους μόνον δεξιότητας.

δ) Πάντες ἀμφιβάλλουσι περὶ τοῦ γνωρίμου τῆς ἀληθείας, εἰσὶ δὴλον ὅτι Σκεπτικοί.

ε) Πάντες εἰσὶν ἐριστικοί.

ς) Πάντες ἀσχολοῦνται περὶ τὴν τυπικὴν ἀπλῶς ῥητορικὴν, τὴν ἐξωτερικὴν, οὐχὶ τὴν τῶν πραγμάτων.

ζ) Ἐλευθέρως ἐπικρίνουσι πάντες πάντα καὶ τὴν ὀρθοκείαν ἐρμηνεύουσι φυσικῶς.

η) Πάντες ἔχουσι κοινὰς τὰς περὶ δικαίου καὶ θεσμῶν δοξασίας, ὧν τὰ σπέρματα ὑπάρχουσιν ἤδη ἐν τῇ σκέψει τοῦ Πρωταγόρου καὶ τοῦ Γοργίου.

θ) Πάντες τέλος εἰσὶν ἀντιπρόσωποι τῆς αὐτῆς παιδεύσεως.

Πρότερον γενικῶς ἐδοξάζετο, ἡ δὲ δόξα αὕτη εὔρεν ὑπερασπιστὰς καὶ τοὺς νεωτέρους, τὸν Σλαϊερμάχερον, τὸν Βράνδην, τὸν Ρίττερον, τὸν Βαδιγκτῶνα καὶ ἄλλους, ὅτι ἡ Σοφιστικὴ ἐστὶ σύστημα ἐστερημένον πάσης σοβαρότητος καὶ πάσης πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὀρμῆς, προελθὼν ἐκ ταπεινῶν ἐλατηρίων, ὅτι ἐστὶν ἀποπλάνησις καὶ διαστροφή τῆς φιλοσοφίας εἰς κενὴν δοκησιοσοφίαν καὶ εὐτελεῖ ἐριστικὴν, ὅτι ἐστὶ συστηματικὴ ἀνηθικότης καὶ ἐλαφρία. Ἄλλ' ἡ πρόοδος τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης τῆς ἱστορίας ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις οὐ μόνον ἀπήλλαξε τοὺς Σοφιστὰς ἀδίκου μορφῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ παρ' αὐτοῖς στρεβλὰ καὶ διάστροφα ἐρμηνεύει ὡς φυσικὸν προῖόν τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Αὐτὴ ἡ μεγάλη τιμὴ καὶ δόξα, ἧς ἀπέλαυσαν οἱ ἄνδρες οὗτοι, δὲν ἐπιτρέπουσι νὰ ἐκλάβωμεν αὐτοὺς ἀπλῶς φλυαροὺς καὶ ματαιοὺς δοκησιοσόφους. Οἱ χρόνοι, αἵτινες ἐθαύμαζον αὐτοὺς δὲν ἦσαν μόνον οἱ τῆς καταπτώσεως καὶ τῆς διαφορᾶς, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὑψηλῆς μορφώσεως· ἦσαν οἱ χρόνοι τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Φειδίου, τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους. Τοὺς Σοφιστὰς ἐπεζήτουν καὶ ἐχρησιμοποιοῦν οὐχὶ οἱ κάκιστοι καὶ οἱ ἀσημῶτατοι τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀλλ' οἱ ἄριστοι καὶ οἱ ἐνδοξότατοι. Εἰ μὴ εἶχον ἄλλο ἢ ἀπατηλὴν δοκησιοσοφίαν καὶ κενὴν ῥητορικὴν, δὲν θὰ ἐπέδρων οὕτως ἰσχυρῶς ἐπὶ τοὺς συγχρόνους αὐτῶν, δὲν θὰ παρήγον τὴν βιαίαν ἐκείνην μεταβολὴν ἐν τῇ διανοήσει τῶν Ἑλλήνων. Ὁ σοβαρὸς καὶ πεπαιδευμένος Περικλῆς δὲν θὰ εὔρισκεν εὐχαρίστησιν ἐν τῇ ἀναστροφῇ αὐτῶν, ὁ Εὐριπίδης δὲν θὰ ἐτίμα αὐτούς, ὁ Θουκυδίδης δὲν θὰ ἐλάμβανε παρ' αὐτῶν διδάγματα, ὁ Σωκράτης δὲν θὰ ἔπεμπε πρὸς αὐτοὺς μαθητὰς. Καὶ ἐπ' αὐτοὺς δὲ τοὺς διεφθαρμένους μὲν εὐφυστάτους δὲ συγχρόνους, τὸν Κριτίαν καὶ τὸν Ἀλκιβιάδην, δὲν θὰ ἤσκουν γοητείας. Ἡ διδασκαλία τῶν Σοφιστῶν παρεῖχεν ἄρα κατὰ

τούς χρόνους εκείνους νέον τι καὶ σπουδαῖον. Τὶ δὲ ἦτο τὸ νέον τοῦτο καὶ σπουδαῖον ἐξάγουμεν ἐκ τῶν ἤδη εἰρημένων.

Οἱ Σοφισταὶ ἦσαν ὄντως Σοφισταί, ἦτοι φωτισταὶ τῶν ἑαυτῶν χρόνων, ἦσαν οἱ Ἐγκυκλοπαιδικοὶ τῆς Ἑλλάδος. Βεβκίως τὴν ἀξιόθαύμαστον διανόησιν, τὴν ἠθικὴν σοβαρότητα, τὴν βαθεῖαν ἐπιστημονικὴν διάνοιαν τῶν προγενεστέρων καὶ μεταγενεστέρων φιλοσόφων δὲν εὐρίσκουμεν παρὰ τοῖς Σοφισταῖς. Αἱ μεγαλαυχίαι, ὁ ἀποδημητικὸς αὐτῶν βίος, ἡ φιλοχρηματία, ἡ θήρα μαθητῶν καὶ ἐπαίνων, αἱ πρὸς ἀλλήλους ζήλοτυπίαι, ἡ γελοία αὐτῶν κομπορημοσύνη ἀποτελοῦσιν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν εὐλιχορικήν καὶ θερμότην εἰς τὴν ἐπιστήμην ἀφοσίωσιν τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ Δημοκρίτου, πρὸς τὴν ἀξιογαστον μετριοφροσύνην τοῦ Σωκράτους, πρὸς τὴν εὐγενῆ ὑπερηφάνειαν τοῦ Πλάτωνος.

Ἡ ἀμφιβολία τῶν Σοφιστῶν ἀρδὴν ἀνατρέπει πᾶσαν ἐπιστημονικὴν τάσιν, ἡ ἐριστικὴ αὐτῶν ἐπιδιώκει μόνον σύγχυσιν τῶν συνδιαλεγομένων. Ἡ ῥητορικὴ αὐτῶν ὑπηρετεῖ ἐξ ἴσου τῷ τε ψεύδει καὶ τῇ ἀληθείᾳ. Αἱ περὶ ἐπιστήμης αὐτῶν δοξασαὶ εἰσὶ ταπειναὶ καὶ αἱ ἠθικαὶ αὐτῶν ἀρχαὶ ἐπικίνδυναι.

Καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἀρίστους Σοφιστὰς δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπαιτάξωμεν ὅλως τῶν ἐλαττωμάτων τούτων. Εἰ καὶ ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Γοργίας μὴ ἤθελον νὰ ἔλθωσιν εἰς διαφωνίαν πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἠθικὴν, ὅμως ἔθεσαν αὐτοὶ τὰ θεμέλια τῆς Σκέψεως, τῆς Σοφιστικῆς ἐριστικῆς καὶ ῥητορικῆς καὶ ἐπομένως τῆς ἀρνήσεως ἠθικῶν νόμων, καθολικὸν κῆρος ἐχόντων. Καὶ ὁ Πρόδικος αὐτός, εἰ καὶ ἐξύμνει τὴν ἀρετὴν διὰ λόγων μεγαλοπρεπῶν, δὲν διαφέρει τοῦ Πρωταγόρου, τοῦ Γοργίου καὶ τοῦ Ἰππίου. Παρὰ δὲ τῷ Θρασυμάχῳ, τῷ Εὐθυδήμῳ, τῷ Διονυσόδωρῳ καὶ τῷ λοιπῷ πλήθει τῶν μαθητῶν καὶ μιμητῶν αὐτῶν βλέπομεν τὰς μονομερείας καὶ τὰς ὑπερβολὰς τῆς Σοφιστικῆς θεωρίας ἐμφανιζομένης ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ φρικώδει γυμνότητι.

Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα θὰ παραγνωρίσωμεν τὴν σημασίαν τῶν Σοφιστῶν, ἂν ὑπολάβωμεν αὐτοὺς ἀπλῶς ὡς ἀνκτροπεῖς τοῦ καθεστώτος. Οἱ προγενέστεροι χρόνοι περιορίζοντο ἐν μὲν τῇ πράξει εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ ὀρησκευτικὴν παράδοσιν, ἐν δὲ τῇ θεωρίᾳ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς φύσεως. Νῦν συνκισθάνονται ὅτι δὲν ἀρκεῖ τοῦτο πλέον,

ὅτι οὐδέν πρᾶγμα ἔχει κῆρος καὶ ἀξίαν, ἂν μὴ ὁ ἄνθρωπος σχημα-
τίσῃ περὶ αὐτοῦ πεποιθήσιν, ἂν μὴ τοῦτο ἐλκύσῃ τὴν προσοχὴν
αὐτοῦ. Ἄρχεται δὴλα δὴ ἰσχύουσα ἡ ἀρχὴ τῆς προσωπικῆς ἀξίας.
Ὁ ἄνθρωπος ἀπόλλυσι πλέον τὴν εὐλάβειαν πρὸς τὸ παραδεδομένον,
οὐδέν πλέον δέχεται ὡς ἀληθές, ἂν μὴ δοκιμάσῃ αὐτὸς τοῦτο, δέν-
θέλει ν' ἀσχοληθῇ περὶ πράγματα, ἐξ ὧν οὐδεμίαν ὠφέλειαν δια-
βλέπει, θέλει νὰ πράττῃ ἐξ ἰδίας γνώμης, τὰ πάντα ὑπὲρ ἑαυτοῦ
νὰ χρησιμοποιοῖ, πάντα νὰ γινώσκῃ, περὶ πάντων νὰ συζητῇ καὶ
ἀποφασίζῃ. Καὶ συντόμως εἰπεῖν γεννᾶται ἡ ἀπαίτησις καθολικῆς
μορφώσεως· τὴν ἀπαίτησιν δὲ ταύτην ἔρχεται νὰ θεωπέυσῃ ἡ φιλο-
σοφία διὰ τῶν Σοφιστῶν. Τοῦτο δὲ ἦτο τὸ νέον καὶ σπουδαῖον,
ὅπερ παρεῖχε ταῖς ἀνάγκαις τῶν χρόνων ἐκείνων ἡ Σοφιστικὴ
διδασκαλία.

Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην ὁ ἄνθρωπος νῦν τὸ πρῶτον
εἰσέρχεται, ἐπόμενον ἦτο νὰ πλανηθῇ ἐν αὐτῇ κατ' ἀρχάς. Ὁ ἄν-
θρωπος δὲν ἀνῆλθεν ἕως τότε εἰς τὴν περιοπὴν ἐκείνην, ἐφ' ἧς ἰστά-
μενος ἐδύνατο νὰ θεωρήσῃ τὸν κόσμον ἐν ὀρθῷ κατασκευῶν, δέν-
εἶχεν εὐρίη ἕως τότε εὐσταθές σημεῖον, ἐφ' οὗ ἰστάμενος θὰ ἐδύνατο
νὰ μὴ ἀπολέσῃ τὴν ἰσορροπίαν ἐν τῇ πράξει αὐτοῦ. Ἡ μέχρι τοῦδε
ἐπιστήμη δὲν ἐξήρκει πλέον εἰς τὰς θεωρητικὰς αὐτοῦ ἀνάγκας. Τὸ
μὲν ἔδαφος αὐτῆς εὗρισκε παλὸν περιορισμένον, τὰς δὲ ἀρχὰς αὐτῆς
ἀβεββαίας καὶ ἀντιφατικὰς. Τὴν δ' ἀξίαν τῶν παρατηρήσεων, δι' ὧν
οἱ Σοφισταὶ κατέστησαν τοῦτο καταφανές, δέν δυνάμεθα νὰ ἀρνη-
θῶμεν καὶ πρὸ πάντων δέν ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ ὑποτιμήσωμεν τὴν
σπουδαιότητα τῆς Πρωταγορείου σκέψεως περὶ τῶν προβλημάτων
τῆς γνώσεως.

Ἄλλ' οἱ Σοφισταὶ ἀντὶ νὰ συμπληρώσωσι τὴν φυσικὴν διὰ τῆς
ἠθικῆς παραγνωρίζουσι τὴν φυσικὴν· ἀντὶ νὰ ζητήσωσι τὴν ἐπι-
στημονικὴν μέθοδον ἀρνοῦνται τὸ δυνατόν τῆς γνώσεως.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ. Ἀναγνωρίζουσι μὲν οἱ Σο-
φισταὶ ὅτι τὴν ἀλήθειαν ἀρχῆς τινος, τὸ ὑποχρεωτικὸν νόμου τινός,
δέν ἀποδεικνύει ἡ ἀπλή τοῦ νόμου ὑπαρξίς, ὅτι τὸ ἔθος δέν τυγχά-
νει ἀπόδειξις τῆς ἀναγκαιότητος αὐτοῦ, τὸ ὅτι δὴλα δὴ συνελίζε-
ται τι δέν ἀποδεικνύει καὶ ὅτι ἀναγκαιῶς πρέπει νὰ ὑπάρχῃ· ἀλλ'
ἀντὶ νὰ ζητήσωσι τοὺς ἐσωτερικοὺς τῆς ἠθικῆς λόγους ἐν τῇ οὐσίᾳ.

τῶν ἠθικῶν ἐνεργειῶν καὶ σχέσεων ἀρκυῦνται εἰς τὸ ἀρνητικὸν ἀποτέλεσμα, εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῶν παραδεδομένων νόμων καὶ ἔθῶν. Ὡς θετικὸν δὲ πρὸς τὴν ἀρνησιν ταύτην ὑπολείπεται μόνον ἡ τυχαία ὑπ' οὐδενὸς νόμου, ὑπ' οὐδεμιᾶς γενικῆς ἀρχῆς κανονιζομένη ἐνεργεια τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου, μόνη ἢ αὐθαίρεσίς καὶ τὸ προσωπικὸν συμφέρον. Οὐχὶ διαφῶως διάκεινται αἱ Σοφισταὶ καὶ πρὸς τὴν θρησκείαν.

Ὅτι δὲν ἐπίστευον εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ ἔθνους αὐτῶν καὶ ὑπελάμβανον αὐτοὺς πλάσματα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ μεμφθῶμεν τοὺς Σοφιστάς, τὴν δὲ ἱστορικὴν σημάσιαν τῆς ἀμφιβουλίας καὶ ἀπιστίας ταύτης δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμῶμεν. Τὸ σφάλμα κεῖται ἐν τούτῳ μόνῳ, ὅτι καὶ ἐνταῦθα τὴν ἄρσιν δὲν γινώσκουσι νὰ συμπληρώσωσι διὰ τῆς θέσεως, ὅτι μετὰ τῆς πίστεως πρὸς τοὺς πολλοὺς θεοὺς συναπαβάλλουσι καὶ τὴν θρησκείαν καθόλου. Ὁ Σοφιστικὸς διαφωτισμὸς, ἢτοι ἡ Σοφιστικὴ παιδεία, ἐστὶ τῷ ὄντι κατ' οὐσίαν μὲν ἐπιπόλαιος καὶ μονομερής, ἐν δὲ ταῖς ἀποτελέσμασιν αὐτοῦ ἀνεπιστήμων καὶ ἐπικίνδυνος. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι πᾶν ὅ,τι ἐστὶν ἡμῖν σήμερον κοινὸν καὶ τετριμμένον, δὲν ἦτο τοιοῦτον καὶ ἐν τοῖς συγχρόνοις τῶν Σοφιστῶν, καὶ ὅτι πᾶν ὅ,τι μετὰ ταῦτα ἡ πεῖρα κατέδειξε βλαβερὸν δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ἀναγνωρίσωσι καὶ ἐκεῖνοι τότε ὡς τοιοῦτον καὶ νὰ ἀποφύγωσιν αὐτό. Ἡ Σοφιστικὴ ἐστὶν ὁ καρπὸς καὶ τὸ ὄργανον τῆς μεγίστης ἐκείνης ἀνατροπῆς, ἣτις ἐπῆλθεν εἰς τὸν τρόπον τοῦ διανοεῖσθαι καὶ εἰς τὸν θεωρητικὸν βίον τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς οὗτος ἴστατο ἐπὶ τῆς βαλβίδος νέας χρονικῆς περιόδου, ἠνοίγετο αὐτῷ νέος μέγας τοῦδε ἀγνωστὸς ἐλευθερίας καὶ μορφώσεως κόσμος· ἐστὶ λοιπὸν θαυμαστόν, ἂν ἐπὶ τοῦ ὕψους, εἰς ὃ ἀνῆλθεν ὁ Ἑλληνικὸς λαός, κατελήφθη ὑπὸ σκοταδινίας; ἂν τὸ φρόνημα αὐτοῦ ὑπερέβη τὰ ὄρια; ἂν μὴ ἐνόμιζε πλέον ἑαυτὸν δεδουλευμένον ὑπὸ τῶν νόμων, ἀφοῦ ἐγνώρισεν ὅτι πηγὴ αὐτῶν ἐστὶν ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις; ἂν παρατηρῆ ὅτι τὰ πάντα ὡς ἐν κατόπτρῳ τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει ἐνυρῶμεν, ἂν ὑπέλαβε πάντα ὑποκειμενικὰ φαινόμενα; Πρὸς μὲν τὴν μέγαν τοῦδε ἐπιστήμην ἀμφέβαλλε, νέα δὲ δὲν ἦτο μέχρι τότε εὐρημένη. Ἡ ὑπάρχουσα ἠθικὴ δὲν ἐδύνατο ν' ἀπυδείξῃ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς, διότι ὁ ὑψηλότερος νόμος ὁ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ

ἀνθρώπου δὲν εἶχε μέχρι τότε ἀναγνωρισθῆ. Ἐτεινον πέρα τῆς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίας, πέρα τῆς φυσικῆς θρησκείας καὶ τῆς φυσικῆς ἠθικῆς· ἀλλ' ὅ,τι ἀντ' αὐτῶν εἶχον ν' ἀντικαταστήσωσιν ἦτο μόνη ἡ ἐμπειρικὴ, ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων καὶ ἀπὸ τῶν κατ' αἰσθησιν ὁρμῶν ἐξαρτιωμένη προσωπικὴ δόξα. Οὕτω δέ, ἐν ᾧ ἐπεθύμουν νὰ γένωνται ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τοῦ καθεστῶτος, ἐδυσθίζοντο πάλιν εἰς τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐξάρτησιν, ἡ δὲ τόσον καλῶς δεδικαιολογημένη αὕτη τάσις ἔφερεν ὀλεθρίους καρπούς εἰς τε τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὸν βίον ἐνεκὰ τῆς μονομερείας αὐτῆς. Αὕτη δὲ ἡ μονομέρεια δὲν ἦτο φευκτὴ καὶ ἐν τῇ ἰστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας δὲν ἀπέβη ἀξιόβρῆντος. Ἡ ζύμωσις τῆς Σοφιστικῆς περιόδου ἀνήγαγεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν πολλὰς θολὰς καὶ ἀκαθάρτους ὕλας, ἔπρεπε δὴ νὰ διέλθῃ τὴν ζύμωσιν ταύτην ἡ διάνοια πρὶν νὰ διυλισθῇ καὶ ἀποκαθαρθῇ εἰς τὴν Σωκράτειον σοφίαν. Ἄνευ τῆς Σοφιστικῆς φιλοσοφίας δυσκόλως θὰ εἴχομεν Σωκράτην καὶ Σωκράτειον φιλοσοφίαν.

Οἱ Σοφισταὶ δὲν ἦσαν οὔτε οἱ μόνοι οὔτε οἱ κύριοι αἴτιοι τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς τῶν χρόνων τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Αἰπλάναι τῆς ἠθικῆς αὐτῶν εἰσι μᾶλλον σημεῖον ἢ λόγος τῆς διαφθορᾶς ταύτης. Τοὺς νέους δὲν διαφθείρουσιν οἱ Σοφισταί, ὡς λέγει ὁ Πλάτων (Πολ. 492 Α), ὁ κυριώτατος Σοφιστὴς ἐστὶν ὁ λαὸς αὐτός, ὅστις οὐδεμίαν ἀνέχεται γνώμην, ἀφισταμένην τῶν ἐκυτοῦ δοξασιῶν καὶ κλίσεων. Οἱ Σοφισταὶ ἦσαν οὐδὲν ἄλλο ἢ ἄνδρες γινώσκοντες νὰ μεταχειρίζωνται δεξιῶς τὸν λαὸν καὶ νὰ θεραπεύωσι τὰς προλήψεις καὶ τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ.

ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΣΩΚΡΑΤΗΣ, ΠΛΑΤΩΝ, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

§ 32.

Εἰσαγωγή.

Ὁ ἐπιστημονικὸς βίος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους περιῆλθε κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος εἰς τὸ δίλημμα ἢ νὰ παραιτηθῇ τὴν ἐπι-

στήμην ἢ νὰ ἀπειραθῆ ῥιζικῆν τινα μεταρρύθμισιν αὐτῆς ἐπὶ βάσεων νέων. Εἰ καὶ αἱ ἀρχαιότεραι φιλοσοφικαὶ σχολαὶ κατὰ τὸ πλεῖστον διεσώζοντο ἔτι, ἡ πεποιθήσις ὁμῶς εἰς τὰς θεωρίας αὐτῶν εἶχε διασεισθῆ. Τὰς ψυχὰς εἶχε καταλαβούσα γενικὴ κλίσις πρὸς ἀμφιβολίαν. Ἐδιδάχθησαν ὑπὸ τῶν Σοφιστῶν νὰ ἀμφιβάλλωσι περὶ πάντων καὶ μετ' ἴσης εὐκολίας πᾶσαν γνώμην νὰ ὑπερασπίζωσιν καὶ νὰ ἀναιρῶσιν. Ἀπώλεσαν τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν ἀνθρωπίνων ἐννοιῶν καὶ εἰς τὸ κύρος τῶν ἠθικῶν νόμων. Οὐ μόνον πρὸς τὰς φυσιολογικὰς ἐρεῦνας, περὶ ἃς ἡ φιλοσοφία ἀπὸ ἐνὸς καὶ ἡμίσεως αἰῶνος ἠσχυλεῖτο, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν καθαρὰν ἐπιστήμην καθόλου ἠσθάνοντο κύρον καὶ ἐπεδίωκον ἀντὶ τούτων δεξιότητά τινα περὶ τὸ νοεῖν καὶ λέγειν καὶ περὶ τινὰς ὠφελίμους γνώσεις πρὸς τὴν χρείαν τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἐξ ἄλλου ὁμῶς αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ κατὰστασις ἀπῆται, ἵνα ἐπιζητήσωσι μέθοδον, ἣτις θὰ ἐδίδασκε νὰ ἀποφύγωσι τὰς ἐλλείψεις καὶ τὸ μονομερές τῶν προηγουμένων φιλοσοφικῶν συστημάτων διὰ προσεκτικῆς ἐξετάσεως τῶν ἐπιστημονικῶν ζητημάτων. Οὐ μόνον ἡ πρὸς τὴν μέθοδον ταύτην ἄγουσα ὑπεδεικνύετο ἐμμέσως διὰ τῆς διαλεκτικῆς διαλύσεως τῆς μέχρι τοῦδε ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν ὄργανον ὠξύνθη ἐν ταῖς ἐριστικοῖς ἀγῶσιν, ἐν δὲ ταῖς πυρίσμασι τῶν προγενεστέρων ὑπῆρχε πρὸς χρῆσιν συνειλεγμένον ἀφθονον ὑλικὸν εἰς ἀνέγερσιν νέου φιλοσοφικοῦ οἰκοδομήματος. Τέλος δὲ διὰ τῆς πρακτικῆς τάσεως τῶν Σοφιστῶν ἀνεώχθη νέον ἐρεῦνης ἔδαφος, ἐκ τῆς ἐπιμελοῦς δὲ καλλιέργειας τούτου σπουδαῖοι καρποὶ προσεδουκῶντο καὶ ὑπὲρ τῆς θεωρητικῆς ἔτι φιλοσοφίας. Εὐρέθη ἡ δημιουργικὴ δύναμις, ἣτις θὰ ἐχρησιμοποίει τὰ στοιχεῖα ταῦτα καὶ νέαν τῇ διανοήσει ὁδὸν θὰ ἐδείκνυεν; Πρὸ τοῦ ζητήματος τούτου ἴστατο ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ὅτε ὁ Σωκράτης εἰσῆρχετο εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτῆς.

Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τούτου ἐξήρτᾶτο ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ τῆς γενικῆς μορφώσεως. Ἀλλ' ὡς πρὸς τοῦτο ἐγένοντο κατὰ τὸν V' αἰῶνα αἱ σπουδαιόταται μεταβολαί. Οὐδεὶς ἄλλος λαὸς συνδέων οὕτως ἁρμονικῶς πολεμικὴν δόξαν καὶ ὑψηλὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν ἔλαβέ ποτε ῥαγδαϊοτέραν καὶ λαμπροτέραν ἑξαρσιν, ἀλλὰ καὶ οὐδεὶς ὑπερέβη τὸσον ταχέως τὸ ὑψιστον αὐτοῦ σημεῖον, ὅσον ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἐν

τούτω [τῷ χρόνῳ. Πρῶτον τὰ ἐπὶ τῶν Μηδικῶν μεγαλουργήματα, ἔπειτα ἡ τῆς τέχνης ἀκμὴ ἐπὶ τοῦ Περικλέους καὶ εὐθὺς μετὰ ταῦτα οἱ ἐμφύλιοι ἐκεῖνοι ἀγῶνες, οἵτινες κατέφθειραν τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐημερίαν τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀπώλεσαν τὴν μόλις διὰ πολλῶν ἀγῶνων κτήθεισαν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῶν ξένων, ἔθαψαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος διὰ παντός, συνέχεαν τὰς ἠθικὰς ἐννοίας καὶ διέφθειραν τὸν χαρακτῆρα τοῦ λαοῦ ἀνιάτως. Ὅ,τι παρ' ἄλλοις αἰῶνας ἔλους θὰ ἀπῆται, ἐνταῦθα ἐγένετο ἐν ὀλίγαις γενεαῖς· ὅπου ὁ σφυγμὸς τοῦ λαοῦ οὕτω ταχέως σφύζει, ἐκεῖ καὶ τὸ δημόσιον φρόνημα ὑποβάλλεται εἰς ταχεῖαν καὶ αἰσθητὴν μεταβολήν· καὶ ὅπου ἐν οὕτω βραχεῖ χρόνῳ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα γίνονται, ἐκεῖ ἀναπτύσσεται καὶ πλουτὸς ἐννοιῶν, αἵτινες μόνον τὴν διαμορφουσαν χεῖρα ἀναμένουσιν, ὅπως συναρμολοῶσιν εἰς ἐπιστημονικὰ συστήματα.

Μεγίστης σπουδαιότητος ὡς πρὸς τὸ μέλλον τῆς φιλοσοφίας ἦτο ἡ θέσις, ἣν ἔλαβον αἱ Ἀθήναι μετὰ τὰ Μηδικά. Οἱ Μηδικοὶ πόλεμοι ἀφύπνισαν παρὰ ταῖς Ἑλλησι πάλαι μετ' ἀγνώστου τέως δυνάμεως τὴν συνείδησιν τῆς συγγενείας αὐτῶν· ἔ,τι ἐν ταῖς Τρωικοῖς ἱστορήμασι καὶ διηγήμασι ὡς μυθικὸν ἐφικντάζοντο οἱ Ἕλληνας, τοῦτο ἔβλεπον νῦν ἰδίῳις ὄμμασιν. Ἡ Ἑλλάς ἴστατο ἐνιαίᾳ ἀπέναντι τῶν βερβάρων τῆς Ἀνατολῆς, ἐξεδηλοῦτο δὲ τοῦτο ἐν τῇ ἀντιθέσει Ἑλλήνων καὶ βερβάρων. Ἡ ἡγεμονία τοῦ πολυμελοῦς Ἑλληνικοῦ σώματος ἔλαχε κατὰ τὸ πλεῖστον ταῖς Ἀθήναις. Οὕτω δὲ ἡ πόλις αὕτη κατέστη τὸ κέντρον παντός διανοητικοῦ ὄργασμοῦ, τὸ πρυτανεῖον τῆς τῶν Ἑλλήνων σοφίας, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἰππίας. Ἡ περίπτωσις αὕτη ἔσχε τὰς εὐεργετικωτάτας ἀκολουθείας πρὸς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης. Ἐξ ὅτου οἱ Σοφισταὶ διήρχοντο τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου καὶ μετεκώμιζον τὴν Σικελικὴν ῥητορικὴν εἰς Θετταλίαν, τὰ Ἡρακλείτεια δόγματα εἰς Σικελίαν, αἱ διάφοροι πηγαὶ τῆς μορφώσεως ὄφειλον βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον πρὸς ἓν κοινὸν ρεῦμα νὰ συμβάλωσι. Θὰ ἦτο δὲ λίαν σπουδαῖον, ἂν τοῦ ρεύματος τούτου ἡ μὲν κοίτη κατεσκευάζετο καγία καὶ σταθερά, ὁ δὲ ροῦς διευθύνετο πρὸς σκοπὸν ὀρισμένον. Τοῦτο δὲ καὶ συνέβη διὰ τῆς συστάσεως Ἀττικῆς φιλοσοφίας. Ἀφ' οὗ ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, ταῖς Ἀθήναις, συνην-

τήθησαν καὶ συνεκρούσθησαν οἱ διάφοροι τρόποι τῆς πρὸ τοῦ Σωκράτους ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, κατέστη τῇ Σωκράτει δυνατόν νὰ ἰδρῦσῃ εὐρυτέραν καὶ περιεκτικωτέραν ἐπιστήμην. Ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἔμεινε ἔκτοτε ἐν Ἀθήναις οὕτω σταθερῶς προσηλωμένη, ὥστε ἡ ἀξιοθαύμαστος αὕτη πόλις διετέλεσε μέχρι τῆς νεωτέρας Ἀκαδημείας ἡ κοιτὶς πασῶν τῶν ἱστορικῆν σπουδαιότητων κτησαμένων φιλοσοφικῶν Σχολῶν καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν ἀπόσθεσιν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας ἐγένετο τὸ τελευταῖον αὐτῆς καταφύγιον.

Οἱ Ἀθηναῖοι τὴν νίκην διαρκῆ παθαῖντες νὰ ἔχωσιν ἠθέλησαν αὐτὴν ἄπτερον καὶ ἀνήγειραν νικὸν τῇ Ἀπτέρῳ νίκῃ, ἀλλὰ τὴν μὲν νίκην δὲν ἐδυνήθησαν νὰ κρατήσωσιν ἄπτερον, διότι πτεροφυήσασα ἀπέπτη, ἡ φιλοσοφία ὅμως, ἐξ ὅτου ἰδρυσαν αὐτῇ θρόνον, ἔμεινε διαρκῶς παρ' αὐτοῖς βασιλεύουσα· αὕτη δ' αὐτῶν ἡ νίκη ὑπάρχει πασῶν νικῶν ἡ ἀρίστη· διότι δι' αὐτῆς κατενίκησαν σύμπαντα τὸν κόσμον καὶ θὰ βασιλεύωσιν αἱ Ἀθηναῖαι ἐς αἰὲ τῶν ψυχῶν τῶν βαθυνοστάτων ἀνθρώπων.

Τὴν κατὰ τὸν Ε' πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα ἐπελήθυσαν ἐν τῇ διανοήσει τῶν Ἑλλήνων μεταβολήν, τὴν ἀξίαν καὶ τὴν εὐρύτητα τῆς μεταβολῆς ταύτης δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἀκριβῶς ἐν ταῖς μεγάλοις τραγικοῖς πρὸ πάντων ποιηταῖς τῆς Ἀττικῆς. Διότι ἡ τραγικὴ ποίησις ὑπάρχει παντὸς ἄλλου εἴδους ποιήσεως ἐπιτηδειότερα, ὅπως διεγείρῃ τὴν ἠθικὴν διανοήσιν, ἀντικαταπτρίσῃ τὴν ἠθικὴν τοῦ λαοῦ συνείδησιν καὶ ἐκφράσῃ τὸ ὄψιστον τῆς ἀναπτύξεως σημεῖον, εἰς ὃ δύνανται ν' ἀνυψωθῶσι περιόδου τινὸς αἱ ἐξοχώταται διάνοιαι.

Πᾶσα βαθυτέρα τραγικὴ περιπλοκὴ στηρίζεται ἐπὶ τῆς διαμάχης τῶν ἠθικῶν θεωριῶν καὶ συμφερόντων. Ἰνα καταστήσῃ δ' ἡμῶν ὁ ποιητὴς αἰσθητὴν τὴν γένεσιν τῆς τραγικῆς περιπλοκῆς, ἐρμηνεύσῃ ψυχολογικῶς τὴν δράσιν αὐτῆς καὶ κατορθώσῃ τὴν σκοπούμενην ἐντύπωσιν, ὀφείλει ν' ἀναπτύξῃ ἐνώπιον ἡμῶν τὰς θεωρίας ταύτας καὶ ὑπερμαχήσῃ τῆς ὑποθέσεως αὐτοῦ ἐν ζωνοῦ λόγῳ καὶ ἀντιλόγῳ, ὀφείλει νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, νὰ σταθμίσῃ τὸ ὀρθὸν καὶ τὸ ἐσφαλμένον ἐν τῇ πράξει τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ διαφωτίσῃ αὐτά. Ὡς δὲ ποιητὴς θὰ ποιήσῃ κατ' ἀνάγκην τοῦτο ἀναφερόμενος πάντοτε εἰς ὠρισμένην τινὰ περίπτωσιν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν δύναται νὰ πράξῃ, ἐὰν μὴ παραβάλλῃ τὴν

δεδομένην περίπτωσιν πρὸς ἄλλας, ἐὰν μὴ ἀναχθῆ εἰς τὴν καθολικὴν πεῖραν, τὰς γενικῶς παραδεδεγμέναις περὶ δικαίου καὶ ἀδίκου δόξαις καὶ τὰς καθολικὰς ἠθικὰς ἐννοίας. Ἡ τραγικὴ ἄρα ποιητικὴ δίδωσιν ἀναγκασίως πρὸς ἐπιστημονικὴν περὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ τῶν νόμων αὐτοῦ διανοήσιν διαρκεῖς ἀφορμὰς καὶ παρέχει τῇ φιλοσοφίᾳ διανοίαν ὕλην πλουσίαν, μέχρι δὲ τινος βαθμοῦ καὶ ἐπεξεργασμένην ἤδη, καὶ προκκλοῦσαν νῦν μὲν πρὸς ἀποδοχὴν καὶ ἐξειδίωσιν, νῦν δὲ πρὸς διόρθωσιν αὐτῆς. Ἡ σχέσις ἄρα τῆς τραγωδίας πρὸς τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν ὑπάρχει λίαν ζωνηρά.

Ἐπειδὴ δὲ προσέτι παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὡς παρ' ἄπασιν, αἱ ἠθικαὶ πεποιθήσεις ἦσαν ἀρχῆθεν στενώτατα συνημμέναι μετὰ τῶν ὀρησκευτικῶν, ἡ δὲ συνάφεια αὕτη ὑπῆρχε τῇ τραγωδίᾳ τὰ μάλιστα οἰκεία δια τὸ μυθικὸν αὐτῆς στοιχεῖον, εὐδὴλον ἔτι πᾶν ὅ,τι ἄρτι παρατηρήσαμεν περὶ τῆς σχέσεως τῆς τραγωδίας πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἠθικὴν ἰσχύει καὶ περὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν θεολογίαν. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἦτο ἡ τραγωδία ἠναγκασμένη νὰ ἀσχολῆται καὶ περὶ τὴν φύσιν καὶ τὰς καταστάσεις τῶν ἀνθρώπων, ὧν τὰς πράξεις καὶ τὰς τύχας ἀναβιβάζει ἐπὶ τὴν σκηνήν.

Κατὰ πάσας δὲ τὰς σχέσεις ταύτας, τὴν ἠθικὴν, τὴν ὀρησκευτικὴν, τὴν ἀνθρωπολογικὴν, βλέπομεν συντελουμένην κατὰ τὰς τρεῖς γενεάς, ὧν τὸν χαρακτῆρα ἐκφραστικώτατα ἐξεδήλωσαν οἱ διαδοχικὴν σειρὰν ἀποτελοῦντες τρεῖς μεγάλοι τραγικοί, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης, ἐξόχως ὀχυροκστήν καὶ διαπάντων διήκουσαν μεταβολὴν τῆς Ἑλληνικῆς διανοήσεως. Εἰ καὶ μὴ δυνάμεθα νὰ καταλογίσωμεν τοῖς ποιητικῆς πάσαν λέξιν, ἣν τιθέασιν εἰς τὸ στόμα τῶν ἡρώων αὐτῶν, ὡς ἰδίαν αὐτῶν γνώμην, ὅμως τὴν καθόλου πορείαν τῶν πεποιθήσεων αὐτῶν δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας ἐπαρκῶς νὰ διαγνώμεν ἔνθεν μὲν ἐκ τῆς ὕλης οἰκονομίας τοῦ ὕλικου αὐτῶν, ἔνθεν δὲ καὶ ἐκ ῥήσεών τινων.

Παρὰ μὲν τῷ Αἰσχύλῳ εὐρίσκωμεν σοβαρότητα ψυχικῆς διαθέσεως, βάθος ὀρησκευτικῆς τοῦ κόσμου ἀντιλήψεως, δύναμιν ἰσχυροτάτην καὶ μεγαλοπρέπειαν, ἀξίαν τοῦ ἀνδρός τῆς παλαιᾶς τῶν προγόνων χρηστότητος, καὶ τοῦ ἐν ταῖς μέγαις κατὰ τῶν Περσῶν μάχαις ἀγωνισαμένου, ἀλλ' εὐρίσκωμεν ἄμα παρ' αὐτῷ καὶ

τὸ αὐστηρὸν καὶ βίαιον, ἄπερ οἱ χρόνοι τῶν ἡρωικωτάτων πράξεων καὶ θυσιῶν, τῶν κρατερωτάτων δεξιότητων καὶ τῶν μέγιστον θαυμασμὸν προκαλούντων ἀποτελεσμάτων οὔτε νὰ μετριάσωσιν, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ στερηθῶσιν ἐδύναντο. Τὸ διαπνέον τὰς τραγικῆς τοῦ Αἰσχύλου πνευμᾶ ἐστὶν ἀνδρικόν, ἀκαμπτον, κρατερόν, ὑπὸ τρυφερῶν συναισθημάτων σπικνίως συγκινούμενον, ἀλλὰ δαμαζόμενον ὑπὸ τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς εὐλαβείας, ὑπὸ τῆς ἐπιγνώσεως ἀδιαρρήκτου ἠθικῆς τάξεως, ὑπὸ τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὴν ἀφυγκτον ἀνάγκην. Ἡ Τιτανώδης ἰσχυρογνωμοσύνη ἀχαλινώτου δυνάμεως, ἡ ἀγρία βία τοῦ πάθους καὶ τῆς μανίας, ἡ τὰ πάντα συντρέβουσα δύναμις τῆς τύχης, ἡ ἐκ τῆς ποιικίης τοῦ θεοῦ δικαιοσύνης φρίκη οὐδέποτε ἐξιστορήθησαν ὑπὸ ποιητοῦ ἐκπληκτικώτερον τοῦ Αἰσχύλου. Κορηπὶς πασῶν τῶν πεποιθήσεων αὐτοῦ ἐστὶν ἡ πρὸς τὰς θείας δυνάμεις εὐσέβεια, ἧς ἡ μεγαλογνώμων διάνοια αὐτοῦ συμπεριλαμβάνει μυνοθεϊκῶς εἰς μίαν τὰ πάντα κυβερνώσαν δύναμιν· ὅ,τι ἂν ὁ Ζεὺς εἴπῃ, γίνεται.

Ἡ θέλησις αὐτοῦ τελεῖται ἀπαρβάτως, εἰ καὶ τοῖς ἀνθρώποις μένει κεκρυμμένη (¹)· οὐδεὶς θνητὸς δύναται τι κατ' αὐτοῦ (²), οὐδεὶς ἐκφεύγει τὴν ἀπόφασιν τοῦ θεοῦ ἢ μᾶλλον τῆς Μοίρας (³), ἥτις καὶ αὐτοῦ τοῦ Διὸς ὑπεράνω ἴσταται (⁴). Ἡ ἔννοια, ὅτι ἡ τοῦ θεοῦ δύναμις περιλαμβάνει τὰ πάντα, φέρει τὸν ποιητὴν εἰς τὸ ἀπόφθεγμα :

« Ζεὺς ἐστὶν αἰθήρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς τ' οὐρανός,
Ζεὺς τοι τὰ πάντα χῶτι τῶνδ' ὑπέριτερον ». (⁵)

Καίτοι δὲ ἡ ῥῆσις αὕτη ἀναμνησκει ἡμᾶς ζωηρῶς τὴν πανθεϊαν τοῦ Εὐνοφάνους καὶ δεικνύει σαφῶς, πόσον προσεχὲς ἦτο τῷ Ἑλληνι τὸ θεωρεῖν τὴν ὅλην φύσιν ὡς ἐνιαχὸν ὄν, εἰς ὃ σὺν τῷ χρόνῳ συνεπτύχθησαν οἱ τὰ καθ' ἕκαστον μέρη τοῦ κόσμου ἐκπρο-

(¹) Ἰκέτισι 598. 90 κ. ἐφ. Ἀγαμέμν. 1485 κ. ἐφ.

(²) Προμηθ. 550.

(³) Περσ. 93. Ἀποσπ. 299 (Dind.), 352 (Nauck).

(⁴) Προμ. 511 κ. ἐφ.

(⁵) Nauck, Fragm. Trag. 588 κ. ἐφ. Melang. Graeco—Romains, tirés du Bulletin de l'academie imp. d. St. Petersburg. II, 607.

σωπιῦντες θεοὶ αὐτοῦ, ζητεῖται ὅμως ἂν ἐπιτρέπηται ἡμῖν γὰρ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ ἀποφθέγματος τούτου πλεον τι ἢ μόνον ἐντονωτέραν ἐκφρασιν τῆς τοῦ θεοῦ παντοδυναμίας καὶ πανταχοῦ παρουσίας· ἀλλὰ καὶ οὕτω νοουμένη τυγχάνει ὄντως πολλῆς προσοχῆς καὶ μεγάλης σπουδαιότητος ἀξία.

Ἀπέναντι τῆς θείας ταύτης δυνάμεως ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἀσθενῆ καὶ παροδικόν. Τὰ μὲν διανοήματα αὐτοῦ εἰσιν ἀσταθῆ ὡς καπνοῦ σκιά, ἡ δὲ ζωὴ ὁμοιάζει πρὸς γραφήν, ἣν ὑγρὸς σπόγγος ἐξαλείφει (¹). Ἐξ ἀπάντων δὲ τῶν δραμάτων τοῦ ποιητοῦ ἐκλάμπει ἡμῖν ὡς διὰ φλυγίνης γραφῆς κεχαραγμένη ἡ διδασκαλία, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ μὴ παραγνωρίζη τὴν θέσιν αὐτοῦ ταύτην, ὅτι τὰ ἀνθρώπινα δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμῶνται (²), ὅτι καὶ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις δὲν πρέπει νὰ ὀργίζεται (³) κατὰ τῶν θεῶν, ὅτι θνητὸς ὢν δὲν πρέπει νὰ ὑπερφρανῆ, ὅτι ὁ στάχυς τῆς ἀμαρτίας, ὁ ὑπὸ τῆς ὕβρεως καταβλήθεις, ὠριμάζει εἰς πολὺκλαυτον ἁρισμόν.

ὡς οὐχ ὑπέσφεν θνητὸν ὄντα χρὴ φρονεῖν.

ὑβροῖς γὰρ ἐξανθοῦσ' ἐκάρπωσε στάχυν

ἄτης, ὄθεν πάγκλαυτον ἐξαμᾶ θέρους (⁴).

Ἀλλὰ καὶ ὁ Αἰσχύλος τὰς ἐννοίας ταύτας δὲν ἐδυνήθη νὰ συλλάβῃ ἐντελῶς καθαρὰς καὶ νὰ ὑπερνεκήσῃ παντελῶς τὴν διαφωνίαν, ἣτις διήκει οὐ μόνον διὰ τῆς ἀρχαίας τραγωδίας ἀλλὰ καὶ διὰ πάσης τῆς περὶ ζωῆς ἀντιλήψεως τῶν Ἑλλήνων. Διότι ἐνθεν μὲν ἐκφράζει καὶ αὐτὸς τὴν παλαιότροπον ἐκείνην, μετὰ δὲ τῆς φυσικῆς ὀρθοκείας στενωδῶς συνεχομένην πίστιν εἰς τὸν φθόνον τῶν θεῶν. Παρὰ τῆ ἀνθρώπινη ὑγιείᾳ ἐνεδρεύει, λέγει, ἡ νόσος. "Ὅταν τὰ τῆς εὐτυχίας κύματα φέρωσι τάχιστα τὸν οὐριοδρομοῦντα ἄνθρωπον, συντρίβεται οὗτος ἐπὶ ἀφανῶν ὑφάλων· ἐὰν δ' ὁ εὐτυχῶν θέλῃ νὰ μὴ καταποντισθῇ τέλειον, ὀφείλει ν' ἀποβάλλῃ μέρος τῆς οὐσίας αὐ-

(¹) Fr. 295 (390). Ἀγαμέμν. 1327 κ. ἐφ.

(²) Νιόβη Fr. 155 (154).

(³) Fr. 369 Dindl. Ὁ Σ τ ο β α ῖ ο ς (Ἀνθ. 108, 43) ἀποδίδωσι τοὺς στίχους τῶ Ἐυριπίδῃ.

(⁴) Περσ. 818.

τοῦ ἐκουσίως (¹). Ὁ θεὸς φυτεύει τοῖς ἀνθρώποις αἰτίαν, ὅταν θέλη
 νὰ ἀνατρέψῃ οἶκόν τινα (²). Ἐνθεν δὲ πάλιν δὲν παύεται ὁ ποιη-
 τῆς διδάσκων ἐντόνως, ὅτι ἡ τιμωρία ἐστὶ συνημμένη μετὰ τῆς
 ἀμαρτίας. Οὐ μόνον δ' ἐν τοῖς παλαιοῖς περὶ Νιόβης καὶ Ἰξίου, καὶ
 περὶ τῶν οἴκων τοῦ Λαίου καὶ τοῦ Ἀτρέως μύθοις ἐξιστορεῖ ζων-
 ρότατα ὅτι ἀδύνατον τῷ ἀμαρτῶντι ν' ἀποφύγῃ τὴν παρὰ τῶν
 θεῶν τιμωρίαν, ὅτι τῇ ὕβρει ἔπεται κατὰ πόδας ἢ συμφασά, ὅτι τοῦ
 κακοποιοῦ ἢ εὐθύνῃ οὐδέποτε ἀποσθέννυται, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀνελ-
 πίστῳ ἐκβάπει τῆς τῶν Περσῶν ἐπελάσειος διορᾷ ὁ ποιητῆς τὴν
 ὑπερτάτην χειρᾶ, ἣτις ἐτιμώρησε τὴν ὑπεροψίαν τοῦ μεγάλου Βα-
 σιλέως καὶ τὴν πρὸς τοὺς Ἑλληνικοὺς θεοὺς ὕβριν αὐτοῦ. Ὁ ἀνθρώ-
 πος ὡς πράττει οὕτω καὶ πάσχει (³). Τὸν μὲν εὐσεβῶς καὶ ἀναμαρ-
 τήτως καὶ ἀνυβρίστως ζῶντα εὐλογεῖ ὁ θεός, τὸν δὲ παραβαίνοντα
 τὸ δίκαιον καταλαμβάνει αἰφνιδίως ἢ τιμωρία καὶ περὶ βραδύνουσα
 ἴσως (⁴) τοῦτον μὲν ἡ Δίκη πλήττει δι' αἰφνιδίας πληγῆς, ἐκεῖνον
 δὲ καταβάλλει βραδέως (⁵). Τῆς ὕβρεως ἢ ἀρὰ αὐξάνεται ἀπὸ γε-
 νεᾶς εἰς γενεάν, εἰς τέκνα καὶ ἐγγόνους μεταδίδεται κληρονομικῶς
 καὶ ἢ ἀρετῇ καὶ ἢ εὐτυχίᾳ (⁶). Αἱ Ἐρινύες διοικοῦσι τὰς τύχας
 τῶν ἀνθρώπων, ἐκδικοῦνται τὰς ἀμαρτίας τῶν γονέων ἐν τοῖς τέ-
 κνοις (⁷), ἐκμυζῶσι τὴν ζωικὴν δύναμιν τῶν κακούργων, διώκουσιν
 αὐτοὺς ἀδιαλείπτως κατὰ πόδας, περισφίγγουσιν αὐτοὺς διὰ τοῦ
 βρόχου τῆς μανίας καὶ τιμωροῦσαι καταδιώκουσιν αὐτοὺς μέχρι τῶν
 σκιῶν τοῦ Ἄδου (⁸). Οὕτως αὐστηρῶς καὶ ἰσχυρῶς δεσπόζει ἐν τῇ
 μεγαλοπρεπεῖ ταύτῃ ποιήσῃ ἢ ἔννοια τῆς θείας δικαιοσύνης καὶ
 τῆς ἀδυσωπήτου μοίρας. Ἄλλ' ἔτι ἀξιοτέρα θαυμασμοῦ ἐστὶν ἢ

(¹) Ἀγαμ. 1001 κ. ἐφ. Πρὸς ταῦτα παραβλητέον τὴν περὶ Πολυκράτους διήγησιν τοῦ Ἡροδότου I', 40 κ. ἐφ.

(²) Νιόβη, Fragm. 160 (151). Ἡ γνώμη αὕτη ψέγεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν Πολιτ. 370 A.

(³) Ἀγαμ. 1563. Κοηφ. 309 κ. ἐφ. Fragm. 282 (444).

(⁴) Εὐμ. ε ν. 530 κ. ἐφ. Fr. 283 (379).

(⁵) Κοηφ. 61 κ. ἐφ.

(⁶) Ἀγαμέμν. 750 κ. ἐφ.

(⁷) Εὐμ. ε ν. 830.

(⁸) Εὐμ. ε ν. 264 κ. ἐφ. 312 κ. ἐφ.

δύναμις, μεθ' ἧς ὁ ποιητὴς διέσφηξε τοὺς φραγμοὺς τῆς περὶ κόσμου ἀντιλήψεως ταύτης. Ἐν ταῖς Εὐμενίσιν αἱ σπουδαῖαι ἐκεῖναι ἠθικαὶ συγκρούσεις, ὧν τὴν φύσιν γινώσκει νῦν ἑξιστορῆ ἡμῖν ὁ Αἰσχύλος μετ' ἀληθείας (¹), ἀπολήγουσιν εἰς εὐάρεστον τέρμα. Ἡ φωτεινὴ τοῦ Ὀλύμπου θεὰ ἐξίλεοι καὶ καταπραΰνει τὰ σκότια ἐκδικητικὰ πνεύματα. Ἡ σκληρότης τοῦ ἀρχαίου αἰμοχαροῦς δικαίου ὑποχωρεῖ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πραότητα. Ἐν τῇ Προμηθεΐᾳ πανηγυρίζεται τῆς φυσικῆς ὀρησκείας ὁ ἠθικὸς διαφωτισμὸς. Ἡ πρὸς τοὺς θνητοὺς ζήλοτυπία τῶν ἀθανάτων ἀναλύεται εἰς εὐνοίαν καὶ χάριν. Αὐτὸς ὁ Ζεὺς λαμβάνει τὴν ἀνάγκην τοῦ σοφοῦ Τιτᾶνος, ὅστις διὰ τὴν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων πρόνοιαν αὐτοῦ ἐδοκίμασεν ὅλην τὴν δύναμιν τῆς ὀργῆς αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἄκαμπτον φρόνημα τοῦ Προμηθεῶς μαλάσσεται, ἡ δὲ τοῦ Διὸς βία ἀρχὴ μεταβάλλεται δι' ἐκουσίας ὑποταγῆς εἰς ἠθικὴν ἀρχήν. Ὁ ποιητὴς τὴν ἱστορίαν τῶν ἑαυτοῦ χρόνων καὶ τοῦ κρατοῦντος ἐν αὐταῖς πνεύματος μετατίθησιν εἰς τοὺς μυθικοὺς χρόνους. Ὁ Αἰσχύλος ἴσταται ἐν τῷ μεταίχμιῳ δύο μορφώσεως περιόδων, πᾶν δ' ὅ,τι διηγεῖται ἡμῖν περὶ τῆς ἡμερώσεως τοῦ ἀρχαίου δικαίου καὶ τῆς ἐν ἀρχῇ δεσποτείας τῶν θεῶν, τοῦτο ἐπανελήφθη κατ' ἄλλον τρόπον, ὅτε ἡ ἀσστηρότης τῆς Μαραθωνομάχου γενεᾶς μετεβλήθη εἰς τὸ φειδρὸν κάλλος τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους (²).

Ἐὸ πνεῦμα τῶν νέων τούτων χρόνων ἐξέφρασεν ἄριστα ὁ Σοφοκλῆς. Εἰ καὶ τοῦ ποιητοῦ τούτου αἱ ἀρχαῖ συμφωνοῦσι πρὸς τὰς τοῦ Αἰσχύλου, τὰ ποιήματα ὅμως αὐτοῦ ἐμπροσθεῖν ὅλως διαφορὸν ἐντύπωσιν. Καὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Σοφοκλέους ὁ θεμελιώδης τόνος ἐστὶν ὁμοίως ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐπέθεια, ὧν ἡ δύναμις καὶ ὁ νόμος περικλείει τὸν ἀνθρώπινον βίον. Ἐξ αὐτῶν πηγάζουσι πάντα καὶ αὐτὴ ἡ δυστυχία (³)· οὐδεὶς θνητὸς δύναται ν' ἀντιστῆ πρὸς τὴν οὐδέποτε γηράσκουσαν ἰσχὺν αὐτῶν, οὐδὲν δύναται νῦν ἐκφύγη

(¹) Ἠβλ. Χοηφ. 806 κ. ἐφ. Εὐμεν. 198 κ. ἐφ. 566 κ. ἐφ.

(²) Ἠβλ. ταῖς ἀνωτέρω τὸν K ü c h l y, ὅστις ἐν τοῖς Akadem. Vortr. II. Reden. (Zür 1859) 3 περιλαμβάνει τὴν κυρίαν τῆς Προμηθεΐας ἔννοιαν ἐν ταῖς λέξεσιν: «Ἀνταγωνισμὸς καὶ συνδιαλλαγή παλαιῶν καὶ νέων χρόνων ἔτι καὶ παρὰ τοῖς θεοῖς ἐν τῷ οὐρανῷ».

(³) Λίαντ. 1036 κ. ἐφ. Ἰρχιν. 1278.

τὴν μοῖραν (¹), οὐδεμία προῆξις, οὐδὲν δίκνόμεμα δύναται νὰ διαλλάθῃ τὸ ἔργον τῶν Θεῶν(²), τοὺς αἰωνίους αὐτῶν νόμους, οὓς οὐδεμία θνητῶν φύσις ἐγέννησεν, οὐδεὶς ταλμᾶ νὰ παραβῆ(³). Ἀδύνατοι καὶ παροδικοί οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν οἱ ἄνθρωποι πλὴν εἰδωλα καὶ κούφη σκιά καὶ κηκρόν μηδέν, παροδικοῦ μόνον φάσματος εὐτυχίας δεκτικοί(⁴). Οὐδεὶς θνητοῦ βίος μένει ἀμέτοχος δυστυχίας(⁵), καὶ τὸν εὐτυχέστατον δὲν πρέπει νὰ μακαρίζωμεν ἀπρὶν ἂν τέρμα τοῦ βίου περᾶσῃ μηδὲν ἀλγεινὸν παθῶν(⁶). Ἐάν τις πάντα σταθμίσῃ ὅσα ἢ μεταβαλλομένη ἡμέρα συνεπάγεται, τὰ πλῆθος τῶν κακῶν, τὴν σπάνιν τῆς εὐτυχίας, τὸ τέλος, ὃ πάντας ἀναμένει, θὰ ἐπαναλάβῃ τὸ παλαιὸν λόγιον, ὅτι ἀριστόν ἐστι νὰ μὴ γεννηθῆ τις, γεννηθεὶς δὲ ν' ἀπέλθῃ ὡς τάχιστα τῆς ζωῆς(⁷). Ἡ ὑψίστη ἀρετή σοφία τοῦ βίου ἐστὶ περιορισμὸς τῶν πόθων, μετριοσύνη τῶν ἐπιθυμιῶν, χρηστότης, εὐσέβεια, τὰ τῆς τύχης πράως φέρειν. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ὑπεραίρηται ὑπὲρ τὸ ἀνθρώπινον μέτρον, ὅτι μόνος ὁ μετριόφρων ἐστὶ τοῖς θεοῖς ἀρεστός, ὅτι διάστροφόν ἐστι τὰ ἐπιθυμεῖν πλειόνων ἀντὶ τοῦ ἀρκεῖσθαι τῷ μετρίῳ(⁸), ὅτι ἡ ὑπεροψία φέρει εἰς ἔλεθρον, ὅτι τὴν κομπορημοσύνην μισεῖ ὁ Ζεὺς(⁹), δεικνύει καὶ ὁ Σοφοκλῆς προσάγων παραδείγματα ἀνθρώπων, οἵτινες ἀφ' ὑψηλῆς εὐτυχίας κατέπεσον εἰς ἐσχάτην δυστυχίαν ἢ ἐξηφκνίσθησαν δι' ἀμετρίαν καὶ ὑπεροψίαν. Καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἔχει ἀδιάσειστον πεποιθήσιν εἰς τὴν ἀξίαν τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς θείας ἀνταποδόσεως, γινώσκει ὅτι χρηστότης ἐστὶ κρείστων πλούτου, ζημία κρείστων ἀδίκου κέρδους, ὅτι βικρεῖα εὐθύνη βικρεῖαν ἐφέλκεται τὴν τιμωρίαν, ὅτι τὴν ἀπαλίαν ἢ εὐσέβειαν καὶ ἢ ἀρετὴν πάντων τῶν ἄλλων εἰσὶ τιμιώτερον καὶ ἀμείβοντα οὐ μόνον ἐν τῷ παρόντι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ

(¹) Ἀντιγ. 604 κ. ἐφ. 951 κ. ἐφ. Ἀπ. 611. 615 Nauck.

(²) Ἠλέκτ. 657 κ. ἐφ.

(³) Οἶδ. τυρ. 864 κ. ἐφ. Ἀντιγ. 450 κ. ἐφ.

(⁴) Ἀλ. 125. Οἶδ. τυρ. 1186 κ. ἐφ. Ἀπ. 12. 616. 860. κ. ἐφ.

(⁵) Ἀντιγ. 611 κ. ἐφ. Ἀπ. 530.

(⁶) Οἶδ. τυρ. τέλος. Ἰρχλ. 1 κ. ἐφ. 943 κ. ἐφ. Ἀπ. 532. 588 596.

(⁷) Οἶδ. ἐπὶ Κολ. 1215 κ. ἐφ.

(⁸) Ἀλ. 127. κ. ἐφ. Οἶδ. ἐπὶ Κολ. 1211 κ. ἐφ. Ἀπ. 320. 528.

(⁹) Οἶδ. τυρ. 873 κ. ἐφ. Ἀντιγ. 127 κ. ἐφ.

μέλλοντι βίῳ (¹). Διακηρύττει μάλιστα, ὅτι προτιμότερον τοῖς κάτω ἢ τοῖς ἐνθάδ' ἀρέσκειν (²). Ἔστι προσέτι πεπεισμένος ὅτι πᾶσα σοφία ἐκ Θεῶν ἔρχεται, ὅτι αὐτοὶ πάντα εἰς τὸ ὀρθὸν ὀδηγοῦσιν (³), ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ παραλείπη νὰ μακροάνη καὶ νὰ ἔχη ὀρμὴν πρὸς τὰ βελτίω (⁴). συμβουλεύει τοὺς πόνους ἡμῶν νὰ ἐμπιστευώμεθα τῷ Δί, ὅστις ἐξ οὐρανοῦ τὰ πάντα ἐφορᾷ καὶ διακοσμεῖ, καὶ νὰ φέρωμεν τὰ παρὰ τῶν Θεῶν πράως (⁵), τὴν δὲ πεποιθήσιν τοῦ ποιητοῦ οὔτε ἡ εὐτυχία πολλῶν ἀθέων οὔτε ἡ δυστυχία πολλῶν εὐσεβῶν διασαλεύει (⁶). Τὰ αὐτὰ διανοήματα ὠδήγησαν καὶ τοῦ Αἰσχύλου τὴν Μοῦσαν, ἡ διαπνέουσα ὅμως τὰ δράματα τοῦ Σοφοκλέους αὖρα ἐστὶν ἕλιος διάφορος τῆς τῶν Αἰσχυλείων. Ὁ Σοφοκλῆς ὑπερέχει κατὰ τὴν ὑψηλότεραν καλλιτεχνικὴν τελειότητα, τὴν ζωηροτέραν δραματικὴν κίνησιν, τὴν λεπτοτέραν διαζωγράφησιν τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὴν ἐπιμελεστέραν ἀνάπτυξιν τῆς δράσεως ἐκ τῶν χαρακτήρων καὶ τὴν τῶν χαρακτήρων διὰ τῆς δράσεως, τὸ συμμετρικώτερον κάλλος, τὴν διαφανεστέραν καὶ χαριεστέραν γλῶσσαν· τοῦ δὲ Αἰσχύλου ἡ ὀρμητικὴ δύναμις, τὸ ἀγριον ὕψος, ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς ἱστορικῆς ἀντιλήψεως διαμένει ἀνεφικτος.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἠθικὴ θεωρία τῶν δύο ποιητῶν δὲν ὑπάρχει ἐντελῶς ἡ αὐτή. Ἀμφότεροὶ εἰσι πεπληρωμένοι εὐσεβείας πρὸς τὰς Θείας δυνάμεις· ἀλλ' ἡ εὐσέβεια αὕτη παρὰ τῷ Αἰσχύλῳ ἐστὶ μεμιγμένη μετὰ δέους καὶ φόβου, ἀφ' οὗ πρέπει νὰ ἀπαλλαγῇ, μετὰ διχουστασίας, ἣν ὀφείλει νὰ ὑπερνικήσῃ, ὅπως φθάσῃ εἰς τὴν πλήρη πεποιθήσεως ἀφοσίωσιν καὶ τὴν μακαρίαν ἡρεμίαν τῆς τοῦ Σοφοκλέους εὐσεβείας. Ἡ βία τῆς μοίρας φαίνεται παρ' αὐτῷ πολλῶν δριμυτέρα, διότι δὲν τροποποιεῖται ἐπαρκῶς ὑπὸ τοῦ χαρακτήρος ἐκείνιων, εἰς οὓς ἀνήκει. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Διὸς ἐστὶ βίαιος δεσποτεία,

(¹) Ἄπ. 18. 210. 196. 742. 752. Φιλοκτ. 1440 κ.ἐφ. Πρὸβλ. Ἄπ. 753.

(²) Ἄντιγ. 71 κ. ἐφ.

(³) Ἄπ. 834. 227. 809. 865 ἔνωτ. ἐν τῷ ἀδιανοήτῳ «Θεῖα ἡμέρα» κρύπτεται πάντως τὸ «Θεῖα Μοῖρα».

(⁴) Ἄπ. 731. 736.

(⁵) Ἰλέκτρ. 174. Ἄπ. 523. 862.

(⁶) Ἄπ. 104.

ἥτις βαθμῆδὸν μετριάζεται, ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐξαφκισθῆ, ἐὰν ὁ θεὸς ἔλθῃ εἰς στενὴν πρὸς αὐτὸν συνάφειαν (').

Ἀμφότεροι οἱ ποιηταὶ ἐξυμνοῦσι τὴν νίκην τῆς ἠθικῆς τοῦ κόσμου τάξεως κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης αὐθαιρεσίας, ἀλλὰ τῆς νίκης ταύτης προηγούνται παρὰ τῷ Αἰσχύλῳ πολλῶν χαλεπώτεροι καὶ δεινότεροι ἀγῶνες. Ἡ ἠθικὴ τάξις παρὰ μὲν τῷ Αἰσχύλῳ ἐνεργεῖ ὡς αὐστηρὰ καὶ φοβερὰ δύναμις, κατασυντρίβουσα τὸν ἀνθιστάμενον, παρὰ δὲ τῷ Σοφοκλεῖ ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον αὐτῆς μετὰ τῆς ἀσφαλείας φυσικοῦ νόμου καὶ γεννᾷ μᾶλλον συμπάθειαν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν ἢ φόβον.

Τὸν ἀγῶνα ἐκεῖνον τοῦ αἰμοχαροῦς παλαιοῦ δικαίου πρὸς τὸ ἡπιώτερον νέον δίκαιον, περὶ ὃν στρέφονται τοῦ Αἰσχύλου αἱ Εὐμενίδες, ἀφῆκεν ἤδη ὁ Σοφοκλῆς ὀπισθεν αὐτοῦ· ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη ἐστὶ παρ' αὐτῷ οἴκηθεν ἀρμονικῶς συγκεχωνευμένη μετὰ τῆς χάριτος καὶ εὐμενείας· καὶ αὐτὸς ὁ ὑπὲρ πάντα θνητῶν ὑπὸ ἀρχῆς βεβηρημένος εὐρίσκει ἐν τῷ Οἰδίποδι ἐπὶ Κολωνῶν διαλλακτικὸν τέρμα. Καὶ οἱ Ἡρώες τοῦ Σοφοκλέους εἰσὶ διάφοροι τῶν τοῦ Αἰσχύλου. Παρ' Αἰσχύλῳ αἱ ἠθικαὶ ἀντιθέσεις ὑπάρχουσιν αὐτῷ τραχεῖαι, ὥστε ἄνθρωποι δὲν ἐπαρκουῖσι νὰ ἐκπροσωπήσωσιν αὐτάς καὶ διὰ τοῦτο ἄγει τοὺς θεοὺς εἰς τὸν ἀγῶνα, τὸν Δία καὶ τοὺς Τιτᾶνας, τὰς θυγατέρας τῆς Νυκτὸς καὶ τοὺς Ὀλυμπίους. Ἡ δὲ τοῦ Σοφοκλέους τραγωδία κινεῖται ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἀνθρώπων. Ἐκεῖνος μὲν ἀγαπᾷ νὰ πραγματεύηται φύσεις βιαίας καὶ πάθη ἀχαλίνωτα, τούτου δὲ ἡ μεγάλη δύναμις ἐγκεῖται ἐν τῇ παραστάσει τοῦ εὐγενοῦς, τιμίου καὶ τρυφεροῦ. Παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ ὑπάρχει κανονικῶς ἡ δύναμις μετὰ τῆς ἀξιοπρεπείας συνεζευγμένη καὶ τὸ ἄλλος μετὰ τῆς ὑπομονῆς συνημμένον καὶ διὰ τοῦτο οἱ χαρακτῆρες, ἰδίως δὲ οἱ γυναικεῖοι, διατυποῦνται παρ' αὐτῷ ἐπιτυχῶς. Ὁ μὲν Αἰσχύλος παρίστανει ἐν τῇ Κλυταιμνήστρᾳ τὸ δαιμονικὸν τῆς γυναικείας φύσεως ἐν ἔλῃ αὐτοῦ τῇ φοβερότητι, ὁ δὲ Σοφοκλῆς ἐν τῇ Ἀντιγόνη αὐτοῦ τὴν καθαρῶς γυναικείαν φύσιν, ἥτις δὲν δύναται νὰ μισῇ ἀλλὰ ν' ἀγαπᾷ μόνον

«Ὅ τοι συνέχθειν ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφρον»

(1) Πρὸς τὴν Ἰὼ ἐν τῷ Προμηθεΐ καὶ ἰδίᾳ τοὺς στιχ. 887 κ. ἐρ.

παρίστησι τὴν Ἀντιγόνην λέγουσαν· διὰ δὲ τοῦ ἡρωικοῦ θάρρους, ὃ ἐμπνέει αὐτῇ ἢ ἀγάπη, καταισχύνει καὶ αὐτὸ τὸ μῖσος. Συνελόντι δ' εἶπεῖν ἢ τοῦ Σοφοκλέους ποιήσεις τίθησι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τὴν περὶ κόσμου θεωρίαν μιᾶς χρονικῆς περιόδου καὶ ἐνὸς λαοῦ, ὅστις δι' ἀποτελεσματικῶν προσπαθειῶν ἀνυψώθη εἰς τὴν φαιδρᾶν χρῆσιν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων, εἰς δόξαν καὶ δύναμιν, ὅστις ἔμαθε νὰ κατανοῇ διὰ διαζυγοῦς διανούας τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὰς καταστάσεις αὐτῆς, νὰ ἐκτιμᾷ τὸ μεγαλεῖον αὐτῆς, νὰ μετριάξῃ τὰ παθήματα αὐτῆς διὰ συνετῆς ὑπομονῆς, ν' ἀνέχῃται τὰς ἀδυναμίας αὐτῆς, νὰ κυβερνᾷ τὰς παρεκτροπὰς αὐτῆς διὰ θεσμῶν καὶ νόμων. Παρὰ τοῦ Σοφοκλέους ὡς παρ' οὐδενὸς ἄλλου λαμβάνομεν τὴν ἐντύπωσιν τῆς ὠραίας ἐκείνης φυσικῆς συμφωνίας τοῦ καθ' ἕκαστον καὶ τῆς κλίσεως, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς τάξεως, ἣτις ἐστὶ τὸ ἰδεώδες τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου.

Κατὰ τέσσαρας μόνον Ὀλυμπιάδας νεώτερός ἐστιν ὁ Εὐριπίδης, ἀλλ' ἡλικίῃ ἢ ἐν ταῖς ἔργα αὐτοῦ ἐμφανιζομένη μεταβολῇ τῆς ἠθικῆς διαθέσεως καὶ τῆς τοῦ βίου ἀντιλήψεως! Ὁ Εὐριπίδης ὡς καλλιτέχνης τίθησιν εὐχρέστως ἀντὶ τῆς ἀμέσου ποιητικῆς τῶν πραγμάτων ἀντιλήψεως τὸν ὑπολογισμόν, ἀντὶ τῆς ἐνιαίας ἐποπτείας τὴν χωρίζουσιν σκέψιν. Πειρᾶται διὰ τινῶν εὐτόνων καὶ συγκινητικῶν παρόδων, διὰ χωρικῶν ἀσμάτων, χαλαρῶς μετὰ τῆς δράσεως συνδεδεμένων, διὰ ῥητορικῆς ὑποκρίσεως καὶ διδακτικῶν λόγων νὰ κατορθώσῃ τὴν ἐπίδρασιν, ἣτις καθυρωτέρα καὶ βαθυτέρα θὰ προέκυπτεν ἐκ τῆς ἀρμονίας τοῦ ὅλου. Παρατηροῦμεν προσέτι ὅτι καὶ ἡ ἀρμονία ἐκείνη τοῦ ἠθικοῦ καὶ ὀρθοσκευτικοῦ βίου, ἣτις ἐν ταῖς δράμασι τοῦ Σοφοκλέους κατακηλεῖ τὴν ψυχὴν ἡμῶν, παρὰ τῷ Εὐριπίδῃ διαλύεται, ἀλλ' οὐχὶ διότι ἐλλείπουσι παρ' αὐτῷ ἠθικὰ ἀποφθέγματα καὶ ὀρθοσκευτικαὶ σκέψεις. Ἰνῶσκει κάλλιστα ὁ Εὐριπίδης ὅτι ἄριστον τῷ ἀνθρώπῳ ἐστὶν εὐσέβεια καὶ τὸ μέτρον τηροῦσα ἀρετή, ὅτι ὁ ὀνητὸς ὀφείλει νὰ μὴ ὑπερτιμᾷ τὰ προτερήματα αὐτοῦ καὶ ἐν ταῖς δυστυχίαις νὰ μὴ ἀποδειλιᾷ, ὅτι οὐδὲν ἄνευ τῶν θεῶν δύναται, ὅτι τῷ ἀγαθῷ ἐπὶ τέλος ἀγαθὰ καὶ τῷ κακῷ κακὰ ἐπέρχονται, ὅτι μετρία τις εὐτυχία προτιμητέα ἐστὶν μεγαλείων εὐμεταβύλων (1), ὅτι ἢ πρὸς

(1) Βάχχ. 1139 κ. ἐφ. Ἴωνος τέλος. Ἰππόλ. 1100 κ. ἐφ. Κίρκης. Ἄπ. 77

τούς θεοὺς εὐσέβεια τῶν πενήτων ἐστὶ πολλῶ τιμιώτερα τῶν μεγαλοπρεπῶν θυσιῶν τῶν πλουσίων, ὅτι ἀρετὴ καὶ φρόνησις κρείττων πλούτου καὶ εὐγενείας (¹). Ποιεῖται διεξοδικὸν λόγον περὶ τῶν εὐεργεσιῶν τῶν θεῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους (²), ἐκφράζεται καλλιρρημόνως περὶ τῆς δικαίας καὶ παντοδυνάμου κυβερνήσεως αὐτῶν (³), καὶ τὰς ἀμαρτίας τῶν ἀνθρώπων ἀναφέρει εἰς τὴν βούλησιν τῶν θεῶν. Ἄλλ' εἰ καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἐκφράσεις παρ' αὐτῷ εὐρίσκονται, ὅμως τὸ ὅλον τῆς περὶ κόσμου θεωρίας αὐτοῦ δὲν περιλαμβάνουσιν αὐταὶ καὶ τὸ ἴδιον τῆς ποιήσεως αὐτοῦ δὲν κεῖται ἐν αὐταῖς. Ὁ Εὐριπίδης κέκτηται ἱκανὴν δεκτικότητα τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ ἠθικῶς καλοῦ, ὥστε νὰ δύνηται, εὐκαιρίας δοθείσης, νὰ παραστήσῃ αὐτὸ μετ' ἀληθείας καὶ ζωηρότητος.

Ἄλλ' ὡς μαθητῆς τῶν φιλοσόφων καὶ κατὰ διάνοιαν συγγενῆς τῶν κρείττωνων σοφιστῶν ἀπεμακρύνθη τόσο πολύ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, ὥστε δὲν ἐδύνατο νὰ παραδυθῇ ἀπροκαταλήπτως καὶ μετ' ἐνδομύχου πεποιθήσεως εἰς τὴν προκαθορισμένην ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν. Ὁ νηφάλιος αὐτοῦ νοῦς ἀναγνωρίζει τὸ ἀπίθανον καὶ τὴν ἀτοπίαν πολλῶν μύθων, ἀλλὰ τὸ καλλιτεχνικὸν συναίσθημα δὲν δεσπόζει αὐτοῦ οὕτως ἀποκλειστικῶς, ὥστε νὰ παρίδῃ τὰ μειονεκτήματα ἐκεῖνα τῶν μύθων χάριν τοῦ ιδεώδους περιεχομένου καὶ τῆς ποιητικῆς αὐτῶν ἀξίας. Αἱ τύχαι τῶν ἀνθρώπων δὲν φέρονται αὐτῷ ἀμέσως ὡς ἀποκαλύψεις ἀνωτέρας τινὸς δυνάμεως, ἀλλ' ὡς ἀποτέλεσμα φυσικῶν αἰτιῶν, ὑπολογισμοῦ, προαιρέσεως καὶ τύχης. Αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ καθίστανται ἀμφίβολαι· καίτοι δὲ τὸ κύριον αὐτῶν ἀναγνωρίζεται ἔτι καθόλου, ὁ ποιητῆς ὅμως δύνανται ν' ἀποκρύψῃ ὅτι καὶ ἡ ἀνῆθικος ἐνέργεια δύναται νὰ ἔχῃ λόγον τινὰ ὑπὲρ ἑαυτῆς. Ἡ μεγαλοπρεπὴς ποιητικὴ τοῦ κόσμου ἀντίληψις, ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐξέτασις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ὑπε-

80. 257. 305. 355. 395. 507. 576. 621. 942. 1014. 1016. 1027 Nauck.

(¹) Ἄπ. 329. 53. 254. 345. 514 940.

(²) Ἰκέτ 197 κ. ἐφ.

(³) Ἰφιγένεια 880 κ. ἐφ. Ἰσμήνη 1442. Παράβαλε τοὺς τελευταίους στίχους τοῦ δράματος τούτου, οἵτινες ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐν τέλει τῆς Ἀνδρομάχης καὶ τῶν Βακχῶν. Ἄπ. 897, 832. 875, 969.

χώρησεν ἐνταῦθα εἰς σκεπτικὴν διάθεσιν, εἰς διαλυτικὴν σκέψιν, εἰς φυσικὴν πραγματολογίαν. Ὁ μὲν Αἰσχύλος ἀνεβίβασεν ἐπὶ τὴν σκη-
νὴν τὰς Εὐμενίδας ἐν σχήματι ἀρχαιοτρόπου μὲν ἔτι καὶ τραχεῖ, μετὰ
κατακλώσης δ' ὅμως τὴν ψυχὴν δράσεως· ἡ δὲ τοῦ Εὐριπίδου Ἡλέκτρα
λέγει πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς, μάλιστα δὲ καὶ αὐτὸς οὗτος ἀποφά-
νεται, ὅτι αἱ Ἐρινύες εἰσὶ φίλὰ τῆς φαντασίας αὐτοῦ πλάσματ' (¹).
Ἡ Ἰφιγένεια παρασκευαζομένη νὰ θύσῃ τοὺς αἰχμαλώτους σκέπτεται
ὅτι ἀδύνατόν ἐστι νὰ θέλῃ ἢ θεὰ τοιαύτην θυσίαν καὶ ὅτι καὶ ἡ περὶ
τοῦ δείπνου τοῦ Ταντάλου διήγησις φίλος ἐστὶ μῦθος(²). Καθ' ὁμοιον-
τρόπον ἐν τῇ Ἡλέκτρᾳ (στ. 737 κ. ἐφ.) ὁ χορὸς ἀμφιβάλλει περὶ
τοῦ θαύματος, ὅτι ὁ ἥλιος μετέβαλλε πορείαν. Ἐν ταῖς Τρωάσι
(969 κ. ἐφ.) διαμφοισθῆτεῖ ἡ Ἐκάβη τὴν διήγησιν περὶ τῆς κρίσεως
τοῦ Πάριδος καὶ ἀναφέρει τὴν βοήθειαν τῆς Ἀφροδίτης πρὸς τὴν
ἀπαγωγὴν τῆς Ἑλένης εἰς τὴν ἐκ τοῦ κάλλους τοῦ Πάριδος ἐντύπω-
σιν. Καὶ ἐν ταῖς Βάκχαις (στ. 272 κ. ἐφ.) δίδωσιν ὁ Γειρεσίας ἀνού-
σιόν τινα καὶ ἡμιφυσικὴν ἐξήγησιν τοῦ μύθου περὶ τῆς γεννήσεως
τοῦ Βάκχου (³). Οἱ θεοί, λέγει ὁ ποιητῆς (⁴), εἰσὶν ἀγενδεεῖς, ἐπο-
μένως ἀδύνατον ν' ἀληθεύωσιν αἱ διηγήσεις αἱ ἀποδιδούσαι αὐτοῖς
ἀνθρώπινα πάθη.

*Δεῖται γὰρ ὁ θεός, εἶπερ ἔστ' ὀρθῶς θεός,
οὐδενός· αἰοιδῶν οἶδε δύστηνοι λόγοι.*

Καὶ αἱ συνήθειαι δοξαστικαὶ περὶ τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης τῶν
θεῶν ἀπαρέσκουσιν αὐτῶ, θέλει δὲ νὰ ὑπολαμβάνῃ ταύτην οὐχὶ ὡς
τιμωρίαν τῶν καθ' ἕκαστα πράξεων, ἀλλ' ὡς καθολικὴν τάξιν (⁵).
Ἄλλοτε πάλιν ὑποβάλλει τὰς πράξεις καὶ τὰ παραγγέλματα τῶν
θεῶν εἰς ψόγον, ὅστις συνήθως δὲν ἀπῆρτεῖτο ὑπὸ τοῦ χαρακτῆρος
τῶν δρώντων προσώπων καὶ δὲν τιμωρεῖται κατὰ τὴν περαιτέρω
ἀνάπτυξιν τοῦ δράματος, ὥστε φαίνεται ἀναγκασίως ὡς ἰδίᾳ τοῦ

(¹) Ὀρέστ. 259 κ. ἐφ. 396 καὶ ἐφ. Nauck.

(²) Ἰφιγ ἐν Ταύροις 380 κ. ἐφ.

(³) Πρὸβλ καὶ Ἄπ. 209.

(⁴) Ἡρακλ. μαινομ. 1345 κ. ἐφ.

(⁵) Ἄπ. 508, μεθ' οὗ συνέχεται καὶ ἡ ἐν Ἄπ. ἔννοια ὅτι ὁ θεὸς περὶ τῶν
μεγάλων φροντίζει, τὰ δὲ μικρὰ καταλείπει τῇ τύχῃ.

ποιητοῦ πεποίθησις (¹). συμπεραίνει δ' ἐντεῦθεν νῦν μὲν ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ μὲνῃ ἡσυχος περὶ τῶν ἀμικρτημάτων αὐτοῦ, διότι καὶ οἱ θεοὶ τὰ αὐτὰ πράττουσι, νῦν δὲ ὅτι αἱ περὶ θεῶν διηγήσεις δὲν ἔχονται ἀληθείας (²). Εἰς τὴν τέχνην τῶν μάντεων οὐδεμίαν ὁ Εὐριπίδης ἀξίαν ἀποδίδωσι καὶ ἐν τῇ τραγωδίᾳ αὐτοῦ « Ἐλένη » (στ. 744 κ. ἐφ.) δράττεται τῆς εὐκαιρίας, ὅπως διὰ καθαρῶς ὀρθολογιστικῶν ἐπιχειρημάτων ἀποδείξῃ ὅτι ἡ τέχνη αὕτη ἐστὶ καθαρὸν ψεῦδος καὶ ἀπάτη (³). Ἀλλὰ μετὰ τῶν μύθων καὶ συνηθειῶν τούτων ἐστὶ στενώτατα συνημμένη καὶ ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς πίστις. Οὐδὲν ἄρα θαῦμα, ἂν ὁ ποιητὴς οὐχὶ σπανίως τίθῃσιν εἰς τὸ στόμα τῶν ἡρώων αὐτοῦ ἐκφράσεις περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν θεῶν, αἵτινες κατ' ἀλήθειαν ἠρμολογοῦν πολλῶ μᾶλλον τῷ Πρωταγόρᾳ ἢ τοῖς ἀνδράσι καὶ ταῖς γυναῖξι τῶν μυθικῶν χρόνων· π. χ. ὁ Γαλθύβιος ἀμφιβάλλων ἐρωτᾷ ἂν ὑπάρχωσι θεοὶ ἢ τύχη μόνον διευθύνῃ τὰ ἐν ἀνθρώποις (⁴) πάντα, ἄλλος δὲ τις πάλιν ἔνεκα τῆς ἀδίκου διανομῆς τῆς εὐτυχίας καὶ δυστυχίας διαμφισβητεῖ τὴν ὑπάρξιν τῶν θεῶν (⁵). Ἡ Ἐκάβη προσευχομένη φιλοσοφεῖ, τί ἄρα γέ ἐστιν ἡ θεότης, ὁ Ζεὺς ἢ ἡ ἀνάγκη τῆς φύσεως ἢ ὁ νοῦς τῶν βροτῶν (⁶). ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἡ Κλυταιμνήστρα ἀμφιβάλλουσιν, ἂν ὑπάρχωσι θεοὶ καὶ τί ἐστὶν ὁ Ζεὺς (⁷). ἀλλαχοῦ ὁ αἰθῆρ ὀνομάζεται Ζεὺς (⁸).

Αἱ ἐκφράσεις αὗται ἀποδεικνύουσι πάντως ὅτι ὁ ποιητὴς ἀπεμακρύνθη πολὺ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πρὸς τοὺς θεοὺς πίστεως, καὶ ἂν ὑποτεθῇ δ' ὅτι σπουδάζων διαβεβαίωσεν ὅτι μόνον ὁ μωρὸς δύναται ν' ἀρνηθῇ τὴν θεότητα καὶ νὰ περάσῃ πίστιν τοῖς ἀπατηλοῖς τῶν

(¹) Ἰωνι 448 κ. ἐφ. 1315 κ. ἐφ. Ἡλεκτ. 1298. Ὀρέστ. 277 κ. ἐφ. 409. Ἡρ. μαιν. 339 κ. ἐφ. 654.

(²) Ἀμρότερα συμβαίνουσιν ἐν τῷ Ἡρακλεῖ μαινομένῳ, 1301 κ. ἐφ. ἐκεῖνο μὲν ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Θησέως, τοῦτο δὲ ἐν τῷ τοῦ Ἡρακλέους.

(³) Καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐν Ἀντιγόνη 1033 κ. ἐφ. παρίστησι τὴν Κρέοντα τραπεῶς αἰτιώμενον τοὺς μάντεις, ἀλλὰ παρ' ἐκείνῳ μὲν αἱ αἰτιάσεις ἀναιροῦνται ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ δράματος, παρὰ δὲ τῷ Εὐριπίδῃ ἐπιβεβαιοῦνται.

(⁴) Ἐκάβη 434.

(⁵) Ἄπ. 288 πρὸς Ἄπ. 892 κ. ἐφ.

(⁶) Τρωάσι 877 κ. ἐφ.

(⁷) Ἡρακλ. μαιν. 1250. Ἰφιγ. ἐν Δύλ. 1034. Ὀρ. 418. Ἄπ. 483.

(⁸) Ἄπ. 935, 869.

φιλοσόφων ισχυρισμοῖς περὶ τῶν ἀφικνῶν (¹), ὅμως πρὸς τὴν πίστιν τοῦ λαοῦ λαμβάνει στάσιν ὁ Εὐριπίδης σχεπτικὴν καὶ κριτικὴν· παραδέχεται μὲν τὴν ὑπαρξίν Θεοῦ, εἰς τὰς περὶ Θεῶν ὅμως μυθικὰς παραστάσεις οὐδεμίαν ἀπένευεν ἀξίαν, ἐθεώρει τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ ἀγνώριστον, προὔπετίθει τὴν ἐνότητά τῆς θεότητος καὶ ἀπέρριπτε τὴν κρατοῦσαν πολυθεΐαν. Ὀμοίαν στάσιν λαμβάνει καὶ πρὸς τὰς φερομένας δοξασίας περὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως. Ὅπου μὲν ὁ ποιητὴς δύναται νὰ ποιήσῃται αὐτῶν χρῆσιν, ἐρμηνεύει αὐτὰς φυσικῶς, ἀλλὰ λέγει προσέτι ὅτι περὶ ἄλλης ζωῆς οὐδὲν γινώσκουμεν, ἀκολουθοῦμεν δὲ μόνον μύθοις ἀνεπιδείκτοις (²). Καὶ ἐν πλείστοις χωρίοις ἐκφράζει ὁ Εὐριπίδης τὴν ἔνθεν μὲν ἐκ τῶν Ὀρφικῶν καὶ Πυθαγορείων δοξασιῶν ἔνθεν δὲ καὶ ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τοῦ Ἀρχελάου (³) κατερχομένην γνώμην, ὅτι ἡ μὲν ψυχὴ κατὰγεται ἀπὸ τοῦ αἰθέρος καὶ κατὰ τὸν θάνατον ἐπιστρέφει πάλιν εἰς αὐτὸν ὀπίσω (⁴), ὅπως ὅμως ἀκριτὸν φαίνεται καταλιπὼν ὁ Εὐριπίδης, ἂν ἡ μετὰ τοῦ αἰθέρος ἐνουμένη ψυχὴ εὐμοιρῇ συνειδήσεως καὶ κατὰ τίνα βαθμὸν (⁵).

(¹) Ἄπ. 905, 981.

(²) Ἰππόλυτ. 191 κ. ἐφ.

(³) Ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 118 κ. ἐφ. 130, 263 κ. ἐφ. 273.

(⁴) Ἰκίτ. 533 κ. ἐφ. τὸ χωρίον οὐκ ὀρθῶς θεωρεῖ ὁ Kirchoff νόθον. Ἑλέν. 1012 κ. ἐφ. Ἄπ. 836.

(⁵) Ἐν Ἑλένῃ 1013 λέγει «ὅ νοῦς τῶν καθοκνόντων ζῆ μὲν οὐ, γνώμην δ' ἔχει ἀθάνατον εἰς ἀθάνατον αἰθέρ' ἐμπροσθόν» καὶ ἐπὶ τούτου στηρίζει τὴν πίστιν εἰς τὴν μετὰ θάνατον ἀνταπόδοσιν· ἐν δὲ τῷ Ἄπ. 639 (πρὸς λ. καὶ Ἄπ. 452. 840) λέγει

τίς δ' οἶδεν εἰ τὸ ζῆν μὲν ἐστὶ καθανεῖν,
τὸ καθανεῖν δὲ ζῆν κάτω νομίζεται;

Τούναντιον δ' ἐν Τρωάδι 636 κ. ἐφ. λέγει ὅτι ὁ ἀποθνήσκων δὲν αἰσθάνεται ὡς ὁ μὴ γενηθεὶς· καὶ ἐν Ἄπ. 536 λέγει

... . καθανόντων δὲ πᾶς ἀνήρ
γῆ καὶ σκιά· τὸ μηδὲν εἰς οὐδὲν ὀρέπει.

Ἐν δ' Ἄπ. 734 φαίνεται δεχόμενος μόνην τὴν ἀθανασίαν τῆς τιμῆς καὶ δόξης

Ἄρετή δὲ κἄν θάνῃ τις οὐκ ἀπόλλυται,

"Οτι δὲ καὶ ὁ ἠθικὸς κλάδος δὲν ἔμεινεν ἄθικτος ὑπὸ τῶν ἀμφι-
βυλιῶν τούτων φθίνεται ἐκ τοῦ ἔλου χαρακτηῆρος τῆς Εὐριπιδείου.
τρικωδίας ἔτι ἀκριδέστερον ἢ ἐκ τῶν μερικῶν ἐκφράσεων, αἵτινες
ἐσκανδάλιζον ἐν μέρει τοὺς συγχρόνους τοῦ ποιητοῦ (¹). Αἱ τραγι-
καὶ τοῦ Εὐριπίδου ἀφορμαὶ πηγὴν ἔχουσιν οὐχὶ τόσον τὴν σύγκρου-
σιν ἐκείνην τῶν ἠθικῶν δυνάμεων, ἣν ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς
μετὰ βαθυτάτης συνέσεως γινώσκουσι νὰ παριστῶσιν, ὅσον τὰ προ-
σωπικὰ πάθη, τὰς ἐνεργείας καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον συμβάντα καὶ
παθήματα. Οἱ ἥρωες αὐτοῦ στεροῦνται τῆς ἰδανικότητος, ἥτις θὰ
ἐποίει αὐτοὺς τύπους ὁλοκλήρου εἴδους· οἱ θεοὶ αὐτοῦ προσφέρον-
ται πολὺ αὐθαιρετώτερον, ἰδιοτροπώτερον, ἐμπικθέστερον ἢ οἱ τῶν
πρὸ αὐτοῦ δραματικῶν ποιητῶν (²), διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐν τῇ δραμα-
τικῇ τῶν γεγονότων ἀναπτύξει δὲν πραγματοποιῆται παρ' αὐτῷ ὡς
ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ ὑψηλότερα ἐκείνη ἀναγκαιότης, ἣν παρὰ τούτοις

ζῆ δ' οὐκέτ' ὄντος σώματος· κακοῖσι δὲ
ἅπαντα φροῦδα συνθανόνθ' ὑπὸ χθονός.

Ἐν δὲ ταῖς Ἱρακλείδαις 591 κ. ἐφ. φθίνεται ἀδικησῶν ἂν οἱ τελευτῶτες
αἰσθάνωνται τι ἢ μή.

(¹) Ὡς π. χ. ἡ γνωστὴ ῥῆσις (Ἱππολ. 612): ἡ γλῶσσ' ὁμώνυχ' ἢ δὲ
φρὴν ἀνώμοτος, ἢ ἡ δήλωσις τοῦ Ἰεσακλέους (Φοιν. 504-525) ὅτι χάριν
τῆς τυραννίδος τα πάντα ποιητέον καὶ ἀδικητέον ἔστι, ἢ ἡ τοῦ προ-
σβύτου (Ἰων. 1045) ὅτι τοῖς εὐτυχοῦσιν ἀρμόζει νὰ τιμῶσι τὴν εὐσε-
βειαν, ὅταν δὲ πρόκηται νὰ ἐκδικηθῆ τις τοὺς ἐχθρούς, οὐδεὶς νόμος
ἐμποδῶν κεῖται. Ἐπειδὴ ταῦτα ὁ Εὐριπίδης δὲν ἐκφέρει ὡς ἴδια, ἐδόξατο νὰ
ὑπολάβῃ τις ὅτι δὲν ἐκφράζουσι τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ μάλιστα τὰ ἐν ταῖς Ἀ-
ποσπάσμασιν ἀπαντῶντα, περὶ ὧν ἀγνοοῦμεν ἐν τίνι συναφείᾳ εὐρίσκοντο. Ἀλλὰ
δὲν ἔχει οὕτω. Διότι ἐνθεν μὲν πολλαὶ τῶν ἀποφάνσεων τούτων οὕτως ὀλίγον
στηρίζονται ἐπὶ τοῦ χαρακτηῆρος τῶν δρώντων προσώπων, ὥστε πρέπει ν' ἀπο-
δοθῶσιν οὐχὶ τῇ δραματικῇ τέχνῃ, ἀλλὰ τῷ τρόπῳ τῆς διανοήσεως τοῦ ποιητοῦ,
ἐνθεν δὲ ἢ κατ' ὑπερβολὴν συχνὴ ἐμφάνισις τοιούτων κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Σοφι-
στικοῦ διαφωτισμοῦ ἐκφραζομένων ῥήσεων ἀποδεικνύει πόσον ὑπὸ τῆς ἐννοίας
τοῦ διαφωτισμοῦ τούτου ἦτο πεπληρωμένος ὁ Εὐριπίδης. Ἠθικὰς συγχρούσεις
καὶ ἀντιθέτους περὶ τοῦ βίου δοξασίας ἐξιστόρησε καὶ ὁ Σοφοκλῆς, ἀλλ' ἐν τις
δοκιμῇ, θὰ ἴδῃ πόσα τοῦ Σοφοκλέους δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὴν ἀνω-
τέρω παρατεθέντα ἐκ τοῦ Εὐριπίδου.

(²) Ὡς τοῦτο πλὴν ἄλλων ὁ L. Schmidt ἀποδεικνύει ἐν Die Ethik der
Allen Griechen σελ. 17.

θαυμάζομεν, ἀλλ' ἐπέρχεται τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα ἐξωτερικῶς, δηλαδὴ διὰ θεοφανείας τινὸς ἢ διὰ τινος ἀνθρωπίνης πανουργίας. Ὅθεν ὁ Εὐριπίδης κἀπερ πλούσιος ὢν ποιητικῶν καλλωνῶν καὶ ἐξόχως ἐπιτυγγάνων ἐν τῇ διατυπώσει τῶν χαρακτήρων, κἀπερ ἄξιος γενόμενος τοῦ θαυμασμοῦ ἡμῶν διὰ τε τὴν γνῶσιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν καὶ δι' ἣν ἀσκεῖ βαθυτάτην ἐπίδοσιν ἐπὶ τὸν θεατὴν διὰ πολλῶν δραματικῶν λόγων καὶ σκηνῶν, κἀπερ νεωτερικὸς φαινόμενος διὰ τὴν ἑαυτοῦ προσέγγισιν πρὸς τὴν νεωτέραν τραγωδίαν, τὴν τῶν χαρακτήρων (¹), — ὅμως ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ ὕψους τῶν δύο μεγάλων προδρόμων αὐτοῦ ἀναμφισβητήτως κατῆλθεν, ἵνα εἰσαγάγῃ εἰς τὴν τραγωδίαν τὴν μέθοδον ἐκείνην τῆς ὑποκειμενικῆς σκέψεως, τῶν πεποιημένων ἐπακολουθημάτων καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ῥητορικῆς, ἐν ᾗ ἠκολούθησαν αὐτῷ εὐθὺς μετὰ ταῦτα ὁ Ἀγάθων μετὰ τῆς ἐπαγωγῆς κυμψότητος αὐτοῦ καὶ ὁ Κριτίας ἐν τῇ Σοφιστικῇ διδασκτικῇ παιήσει αὐτοῦ (²).

Συγχρόνως τῷ Αἰσχύλῳ, ἀλλ' ὀλίγον πρότερον, ἤκμαζον ὁ Ἐπιχάρμοσ, ὁ Σιμωνίδης καὶ ὁ Πίνδαρος, εὐθὺς δὲ μετ' αὐτὸν ὁ Βακχυλίδης. Περὶ τοῦ Ἐπιχάρμου εἴπομεν ἤδη (³) πόσον συνετῶς παρατηρεῖ τὸν κόσμον καὶ πόσον καθαρά εἰσιν αἱ ἠθικαὶ καὶ θεολογικαὶ ἔννοιαι, ἃς ὀφείλει εἰς τὴν περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀσχολίαν αὐτοῦ.

Ὁ δὲ Σιμωνίδης, ὁ μετὰ τοῦ Αἰσχύλου ὡς ὁ ποιητὴς τῶν παλαιῶν χρηστῶν χρόνων θεωρούμενος (⁴), καθ' ὅσον δυνάμεθα νῦν συμπεράνωμεν περὶ τῆς διανοήσεως αὐτοῦ ἐκ τῶν τῆδε κάκεισε διασπαρμένων ἀποσπασμάτων, φαίνεται ὅτι ἐξύμνει κυρίως τὸ μέτριον καὶ τὸν περιορισμὸν τῶν ἐπιθυμιῶν, ἅπερ προκύπτουσιν ἐκ τῆς παρα-

(¹) Ὁ Mommsen (Röm. Gesch. I^o, 906 κ. εφ.) περιγράφων τὸν Εὐριπίδην συγκριτικαί τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ περιγραφὴν ἐν ταῖς τῷ διανοήματι : Ὁ Εὐριπίδης ἔστιν ἐν μέσῃ ὁδῷ, μεταξὺ τῆς ἀρχαίας τυπικῆς τραγωδίας καὶ τῆς νέας, τῆς τῶν χαρακτήρων τραγωδίας, καὶ οὔτε ἐκείνην ἐδυνήθη νὰ καταλύσῃ οὔτε ταύτην νὰ δημιουργήσῃ.

(²) Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 326.

(³) Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 128 κ. εφ.

(⁴) Πρὸβλ. Ἀριστοφάνους Νεφέλων στίχ. 1352 κ. εφ.

τηρήσεως τῶν ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν καὶ τῆς παροδικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ βίος ἡμῶν ἐστὶ πλήρης φροντίδων καὶ μόχθων καὶ κινδύνων, ἢ δ' εὐτυχία λίαν ἀβεβαία καὶ παροδική (¹) καὶ αὐτὴ δὲ ἢ φρόνησις ἀπόλλυται πολὺ εὐχερῶς ('Απ. 42)· καὶ τὸ πολυθόρατον τοῖς ἀνθρώποις κτήμα, ἢ ἀρετὴ, ἢν δυσχερῶς πάνυ κτώμεθα, ἐστὶν ἀτελής καὶ ἀστειθὴς καὶ μεταβάλλεται πρὸς τὰς περιστάσεις· ἄριστος δ' ἐστὶν ἐκεῖνος, ἢ οἱ θεοὶ εὐτυχίαν παρέχουσιν. Ἀναμάρτητον καὶ πανάμωμον ἄνδρα δὲν πρέπει ν' ἀνζητῶμεν, ἀλλὰ νὰ ἀρκώμεθα, ἐὰν εὐρωμέν τινα ἀνεκτῶς δίκαιον ('Απ. 5. Πρβ. 58).

Τὴν αὐτὴν ψυχικὴν διάθεσιν συναντῶμεν παρὰ τῷ κληρονόμῳ τῆς Σιμωνιδείου ποιήσεως Βακχυλίδῃ. Οὗτος γινώσκει ὅτι οὐδεὶς ἐστὶν ἐντελῶς εὐτυχὴς καὶ ὀλίγοι διαμένουσιν ἀθικτοὶ ὑπὸ τῶν δεινῶν τῆς τύχης μεταβολῶν· διὸ καὶ ἐκρήγνυται ὁ Βακχυλίδης μετ' ἄλλων εἰς τὸν Ἠρῆγον· ἄριστον τὸ μὴ γενέσθαι ὕλως (²). "Ὅθεν ὑψίστην σοφίαν ὑπολαμβάνει τὴν ἀπάθειαν καὶ ἀταραξίαν, μεθ' ἧς στέργει μὲν τις τὰ παρόντα, δὲν ἀνιᾶται δὲ πολυπραγμωνῶν περὶ τῶν μελλόντων ('Απ. 19). "Ἔστι δ' ἄμα πεπεισμένος ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ εὕρη τὸ ὀρθόν καὶ ὅτι ὁ Ζεὺς, ὁ τὰ πάνθ' ὄρων ἄρχων τοῦ κόσμου, οὐδύλως εὐθύνεται διὰ τὰς δυστυχίας τῶν θνητῶν ('Απ. 29). "Ἐχομεν ἐνταῦθα τὰς αὐτὰς ἀρχάς, ἅς ἐδίδασκον ἤδη οἱ παλαιότεροι διδακτικοὶ ποιηταὶ (³) ἄνευ μεταβολῆς τινος τῆς ἠθικῆς θεωρίας.

Μετὰ τὸν ἰδιόζων καὶ σθεναρότερον, τῷ Αἰσχύλῳ δὲ συγγενὲς πνεῦμα, ἀπαπνέει ἀπὸ τῶν ᾠδῶν τοῦ Πινδαροῦ. Βάσις τῆς περὶ κόσμου θεωρίας αὐτοῦ ἐστὶν ὡς παρὰ τῷ Αἰσχύλῳ ὑψίστη περὶ Θεοῦ δόξα. Ὁ Θεός ἐστὶ τὸ πᾶν (⁴), οὐδὲν αὐτῷ ἀδύνατον. Ὁ Ζεὺς διευθύνει πάντα κατὰ βούλησιν, αὐτὸς παρέχει τὰς ἀγαθὰς καὶ κα-

(¹) 'Απ. 32. 36. 38. 39. 85. Bergk.

(²) 'Απ. 1. 2. «Θνατοῖσι μὴ φῦναι φέριστον». 'Απ. 3. 21.

(³) Ἴδὲ περιοδικῷ «Ξενοφάνους», τόμ. Α', σελ. 295 κ. ἐφ. Zeller αὐτ. 1⁵, 93 κ. ἐφ.

(⁴) Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. V, 610 Α. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, καθ' ἣν ὁ Σοφοκλῆς (Τραχ. 1278) εἶπεν «οἶδὲν τοῦτων ὅ,τι μὴ Ζεὺς»

κὰς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεις (¹). Ὁ νόμος, ὁ βασιλεὺς πάντων θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, ἐκτελεῖται μεθ' ὑπερτάτης δυνάμεως (²). Καὶ αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων δὲν λαμβάνουσι τὸ τὰ πάντα ὀρῶν ὄμμα τοῦ Θεοῦ (³). Μόνον καλὰ καὶ ἀγαθὰ πρέπει νὰ λέγωμεν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅστις δὲ ἀνθρωπίνως κακίως ἀποδίδωσιν αὐτῷ, οὗτος δὲν θὰ ἐκφύγῃ τὴν τιμωρίαν (⁴).

Πρὸς τὸ θεῖον τοῦτο ὕψος ὁ ἄνθρωπος διττὴν ἔχει τὴν σχέσιν, ἔνθεν μὲν ὑπάρχει συγγενῆς φύσει πρὸς τὸν Θεόν, ἅν ἀνδρῶν ἐν θεῶν γένος, ἐκ μιᾶς δὲ πνέομεν μητρὸς ἀμφοτέρου», ἦτοι ἐν γένος ἀνθρώπων καὶ ἐν θεῶν ὑπάρχουσιν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς αὐτῆς μητρὸς ἀμφοτέρω κατὰγονται καὶ διὰ τοῦτο οἱ θνητοὶ ὁμοιάζουμέν πως κατὰ τὸν νοῦν καὶ τὴν φύσιν πρὸς τοὺς ἀθανάτους· ἔνθεν δὲ κατὰ τὴν δύναμιν ἀπείρως ἀπ' ἀλλήλων διαφέρομεν (⁵)· διότι μεταβλητὴ τυγχάνει ἡμῶν ἡ τύχη, χαρὰ δὲ καὶ λύπη κεῖνται ἡμῖν ἐγγύτατα ἀλλήλων (⁶). Ἡ ἀληθὴς ἀρα σοφία ἐστὶ τὸ μὴ ὑπερβαίνειν τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸ ἀνκυμένειν πᾶν ἀγκλὸν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀρκεῖσθαι τούτοις, ἃ ἡμῖν παρέχει. «Μὴ μάτευσε θεὸς γενέσθαι», ἀναφωνεῖ ὁ ποιητής, «θνατὰ θνατοῖς πρόειπαι», ὅστις δὲ τὴν πετῆσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν οὐρανὸν διευθύνει, θὰ καταπέσῃ ποτὲ αἰφνιδίως ὡσπερ ὁ Βελλεροφῶν (⁷).

Μόνον ἐνθα ὁ Θεὸς τῆς ὁδοῦ ὑφηγεῖται ὑπάρχει εὐλογία καὶ εὐτυχῆς ἐξουδός (⁸), ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ κεῖται ἡ κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τῆς τύχης (⁹) ἐκβάσεις τῶν ἡμετέρων μόχθων (¹⁰). Ἐξ αὐτοῦ κατέρχεται

(¹) Β e r g k, Lyrici graeci. 1366. Ἄπ. 119. 118. Πυθ. Β', 49 κ. ἐφ. 88 κ. ἐφ. Νεμ. Γ' 29.

(²) Ἄπ. 146.

(³) Ὀλ. Α', 64. Πρβλ. Πυθ. Γ', 28 κ. ἐφ. Θ', 42 κ. ἐφ.

(⁴) Ὀλ. Α', 28 κ. ἐφ.

(⁵) Νεμ. γ', ἐν ἀρχῇ. Πρβλ. Ἄπ. 108, ἐνθα λέγεται ὅτι τὸ μὲν σῶμα ἔπειτα τῷ θανάτῳ, ζῶσα δ' ὑπολείπεται ἔτι ἡ ψυχὴ (αἰῶνος εἰδωλον)· διότι αὕτη μόνη ἐκ θεῶν ἐστὶ· τὴν ὑψηλότεραν δὲ φύσιν αὐτῆς ἀποδεικνύουσι κατὰ τὸν Πίνδαρον τὸ προφητικὸν ὄνειρον, ὅταν τὸ σῶμα καθεύδῃ.

(⁶) Ὀλ. Β', 30 κ. ἐφ. Ἄπ. 210.

(⁷) Ὀλ. Ε', 24. Ἰσθμ. Ε', 14 κ. ἐφ. Ζ', 42 κ. ἐφ.

(⁸) Ἄπ. 85.

(⁹) Πυθ. ΠΒ', 28 κ. ἐφ.

(¹⁰) Ὀλ. Θ', 23 103 κ. ἐφ. Πυθ. Α', 41 κ. ἐφ. Ἄπ. 118.

καὶ πάντα ἀρετὴ καὶ σοφία. Ἀκριβῶς δὲ διότι αὗται θεοῦ δῶρα τυγχάνουσιν ἅντα, ἐξαίρει ὁ Πίνδαρος τὰ φυσικὰ προτερήματα ὑπὲρ πᾶν τὸ διὰ διδασκαλίας κτηθὲν καὶ τὸν εὐμοιροῦντα τούτων δημιουργικὸν νοῦν θεωρεῖ τισσοῦτον τῶν ἄλλων ὑπερέχοντα, ὅσον τὸ θεῖον τοῦ Διὸς πτηνὸν ὑπερέχει τῶν κρωζόντων κοράκων (¹). Ὀφείλομεν γὰρ ὑποτασσώμεθα εἰς τὴν τοῦ θεοῦ τάξιν καὶ γὰρ στέργωμεν τὴν τύχην ἡμῶν, οἷαδὴ ποτε καὶ θν ἦ αὕτη. Ὁ ποιητὴς δίδωσιν ἡμῖν τὴν συμβουλήν γὰρ μὴ ἐρίζωμεν πρὸς τὸν θεόν, γὰρ φέρωμεν τὸν ζυγὸν αὐτοῦ ἀγυγγύστως καὶ γὰρ μὴ λακτίζωμεν πρὸς κέντρα, γὰρ προσαρμόζωμεν ἑαυτοὺς πρὸς τὰς περιστάσεις, γὰρ μὴ ἐπιθυμῶμεν τῶν ἀδυνάτων, γὰρ τηρῶμεν πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὸ μέτρον, γὰρ προφυλαττώμεθα ἀπὸ τοῦ φθόνου, ὅστις τὰς κορυφὰς ἰσχυρότατα βάλλει (²). Ἴνα δὲ παράσχη μείζονα τόνον ταῖς ἠθικαῖς αὐτοῦ νοουθεσίαις, ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς οὐχὶ σπανίως τὴν ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ ἀνταπόδοσιν τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀκολουθεῖ δ' ἐν τούτῳ νῦν μὲν ταῖς ἀρχαῖαις δοξασίαις περὶ Ταρτάρου, Ἰλυσίων πεδίων καὶ τῶν νήσιων τῶν μακάρων (³), νῦν δὲ συνάπτει μετὰ τούτων τὴν πίστιν εἰς τὴν μετεμψύχωσιν (⁴). Κατ' εὐσίαν ἢ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ τοῦ Πινδαροῦ θεωρίαν ἐστὶν ὁμοίαν τῇ τοῦ Αἰσχύλου, εἰ καὶ ἡ ἔννοια τῆς τοῦ θεοῦ δικαιοσύνης δὲν ἐμφανίζεται παρ' αὐτῷ μεθ' οἷας παρὰ τῷ Αἰσχύλῳ τραγικῆς δυνάμεως.

Ἐὰν δὲ θελήσωμεν γὰρ μάθωμεν τὴν δικνότησιν ταύτην κατὰ τὴν

(¹) Ὀλ. Β', 86 Ἐ'. 100. Νεμ. Α', 25. Γ', 40 κ. ἐφ.

(²) Πυθ. Β', 34. 88 κ. ἐφ. Γ', 21 κ. ἐφ. 59 κ. ἐφ. 103 κ. ἐφ. 1Α', 50 κ. ἐφ. Ἀπ. 201.

(³) Ὀλ. Β', 56 κ. ἐφ. Ἀπ. 106. 120. Καὶ τὸ Ἀπ. 108 φαίνεται προϋποτιθὲν τὰς συνήθεις δοξασίας, μόνον ὅτι παρίστησι τὰς ψυχὰς ζώσας ἐν τῷ Ἄδῃ ζωὴν κρείττονα τοῦ παρ' Ὀμήρῳ καὶ ταῖς κρατούσαις παρὰ τῷ λαῷ δοξασίαις.

(⁴) Ἀπόσπ. 110. Ἐν δὲ Ὀλ. Β', 68 κ. ἐφ. διεξοδικώτερον ὁ Πίνδαρος διηγεῖται ὅτι ἐν Ἄδου κατὰ πρῶτον αἱ ψυχαὶ τῶν θανόντων ποινὰς τῶν ἡμαρτημένων ἀποτίνουσιν ἢ ἀμείβονται ἀδακρυν νεμόμενοι χιῶνα διὰ τὴν εὐσέβειαν καὶ χρηστότητα αὐτῶν. Ὅσοι δ' ἐτήρησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν καθαρὰν ἀπὸ ἀδικιῶν δύνανται γὰρ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸν βίον, τρεῖς δὲ τοῦτο κατορθώσαντες μεταβιβάνουσιν εἰς τὰς νήσους τῶν μακάρων, ἐνθα διάγουσι βίον εὐδαίμονα καὶ μακάριον.

μετάδασιν αὐτῆς εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, οὐδὲν χαρακτηριστικώτερον παράδειγμα δυνάμεθα νὰ ἐκλέξωμεν ἄλλο παρὰ τὸν Ἡρόδοτον.

Ὁ φίλος οὗτος τοῦ Σοφοκλέους ἄγεται εἰς τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ θεωρίαν ἀπὸ τῶν ἰδεῶν τῶν ἀρχαίων χρόνων. Ἀναγνωρίζει τὴν ἐνέργειαν τῆς θείας πρυναίας ἐν τῇ διακοσμήσει τῆς φύσεως (Γ', 108), ἐξ ἴσου δὲ σαφῶς καὶ ἐν ταῖς τύχαις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἰδίᾳ ἐν ταῖς τιμωρίαις τῶν κακούργων, αἰτίνας ἀφύκτως ἐπέρχονται. Ἔτι καὶ ὅταν οὗτοι κηκουργῶσι μόνον ἐξ ὑπερβολῆς δεδικαιολογημένου πάθους (¹).

Τιμᾶ καὶ τοὺς δημῳδαίους τύπους τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ, διότι γινώσκει ὅτι ἐκάστῳ λαῷ προσφιλέστατα τυγχάνουσι τὰ ἴδια ἔθιμα, καὶ μόνον παράφρων τις δύναται νὰ σκώψῃ αὐτὰ (Γ', 38). Ἔστι μάλιστα ὁ Ἡρόδοτος οὕτως εὐσεβής, ὥστε διηγεῖται θαύματα καὶ προφητείας ἐν καλῇ τῇ πίστει, ἐν οἷς καὶ τοῦ παραδοξοτάτου εἴδους. Ἡ εὐσέβεια αὐτοῦ φέρει ἀρχαιότροπον χαρακτῆρα καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι κατέχεται ὑπὸ τοιούτου πρὸς τὰς θείας δυνάμεις φόβου, ὅστις ἰδιάζει τῇ φυσικῇ θρησκείᾳ ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον, ὅτι τὸ ὕψος καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῶν θεῶν ὑπὲρ τοὺς ἀνθρώπους δὲν νοεῖται ἀρκούντως βαθέως καὶ ἀπὸ τῆς φυσικῆς μᾶλλον ἢ τῆς ἠθικῆς ὀψεως. Ὁ ἀνθρώπος δὲν ὑπάρχει προωρισμένος εἰς τελείαν εὐδαιμονίαν, ὁ βίος αὐτοῦ ὑπόκειται εἰς ἀπειραρίθμους μεταβολὰς καὶ διὰ τοῦτο οὐδένα δυνάμεθα νὰ μακαρίσωμεν πρὸ τοῦ τέλους αὐτοῦ, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται ἡμῖν ὄλβιος· καὶ καθόλου δύναται τις ν' ἀμφιβάλλῃ, ἂν τῷ ἀνθρώπῳ προτιμότερός ἐστὶν ὁ θάνατος ἢ ἡ ζωὴ (Α', 31 κ. ἐφ.). Ὅστις ὑπὸ τῆς εὐτυχίας ἢ τῆς φαντασίας αὐτοῦ αἴρεται ὑπεράνω τοῦ ἀνθρωπίνου κλήρου, τοῦτον βάλλει ἀφύκτως ὁ φθόνος τοῦ θεοῦ· διότι τὸ θεῖον ζήλοτύπως ἔχον ὑπὲρ τῶν προτερημάτων αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους οὐδαμῶς ἀνέχεται νὰ ἐξισωθῇ πρὸς ἑαυτὸ θνητός τις (²). Τοῦτο συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὸ πνεῦμα,

(¹) Β', 120 ἐν τέλει. Δ', 205. ς', 84 ἐν τέλει. Η', 129 ἐν τέλει. Πρὸβλ. Ζ', 133 κ. ἐφ.

(²) Περὶ τῆς δόξης, ὅτι «τὸ θεῖον φθονερόν» πρὸβλ. Ἡροδ. Α', 32. 34. Γ', 40 κ. ἐφ. Ζ', 10, 5. 46 ἐν τέλει.

ὅ διαπνέει τὴν ἀρχαιοτέραν τῶν Ἑλλήνων ποίησιν. Ἄλλ' οὐδὲν ἥττον δὲν δύναται αὐδὲ θέλει ὁ Ἡρόδοτος ν' ἀποκρούσῃ, ὅτι ἐστὶ τέκνον τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἡ διανόησις ἤρξατο ἤδη ν' ἀποτινάσσει τὴν ἀφελῆ παιδικὴν πίστιν. Εἰ καὶ ἀφελῶς διηγεῖται ἡμῖν πλῆθος θυμαστῶν ιστοριῶν, ἐν ἄλλαις ὅμως περιπτώσεσι δὲν δύναται ν' ἀντιστητῆ πρὸς τὴν κλίσιν, ὅπως ποιήσῃται ἐκποδῶν τὰ θαύματα τοῦ μύθου ἐρμηνεύων αὐτὰ φυσικῶς κατὰ τὸν τρόπον τῆς Σοφιστικῆς διχρωτίσεως ἢ τοῦλάχιστον ἀποδεχόμενος τὴν παρ' ἄλλων ἤδη γενομένην φυσικὴν αὐτῶν ἐρμηνείαν. Οὕτω π. χ. εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς ιστορίας αὐτοῦ τὴν περιπλάνησιν τῆς Ἰοῦς καὶ τὴν ἀρπαγὴν τῆς Εὐρώπης μεταβάλλει εἰς ἀπκγωγὴν τινα τῶν βασιλοπαίδων τούτων ὑπὸ πειρατῶν.

Ἐν τῇ περὶ Γύγου διηγῆσει τὴν μαγικὴν τοῦ δακτυλίου αὐτοῦ δύναμιν μεταποιεῖ εἰς παιδιὰν κρυπτίας (Δ' 8 κ. ἐφ.). Αἱ μαντικὴ καὶ περιστορικὴ τῆς Δωδώνης μεταβάλλονται εἰς Αἴγυπτίας ἱερείας (Β', 56 κ. ἐφ.). Τὰς Αἴγυπτιακὰς περὶ Πάριδος καὶ Ἑλένης μαρτυρίας προτιμᾷ ὁ Ἡρόδοτος (Β', 120) τῶν τοῦ Ὀμήρου καὶ τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς παραδόσεως διὰ λόγους πολὺ ἀφισταμένους ἀπὸ τῆς παλαιᾶς ποιήσεως. Ὁ μὲν Θεσσαλικὸς μῦθος παρίστησι τὸν στενὸν αὐλῶνα, δι' οὗ ἐκρεῖ ὁ Πηγεῖος εἰς τὴν θάλασσαν, ὡς ἔργον τοῦ Ποσειδῶνος, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἀποδίδωσι τοῦτο εἰς τὴν ἐνεργεῖαν σεισμῶ καὶ παρατηρεῖ (Ζ', 159) οὐχὶ ἄνευ εἰρωνείας : ὅστις νομίζει ὅτι οἱ σεισμοὶ προέρχονται ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος, δύναται καὶ τὸ ἔργον τοῦτο ν' ἀποδώσῃ εἰς αὐτόν. Ἐὰν δὲ προσθέσωμεν τούτοις ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἀπεφάνετο τὴν γνώμην, ὅτι περὶ τῶν θείων πραγμάτων πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐξ ἴσου ὀλίγα γινώσκουσι (Β', 3 ἐν τέλει), κατανοοῦμεν ἐναργῶς, εἰς πόσῃν ἀμφιβολίᾳ περιῆλθε παρ' αὐτῷ ἤδη ἡ ἀρχαία πίστις.

Παρὰ δὲ τῷ ἀμέσως ἐπομένῳ μεγάλῳ ιστορικῷ Θ α υ κ υ δ ῖ δ ῆ μεταβαίνει αὕτη ἐντελῶς εἰς τὴν φυσικὴν ιστορικὴν πραγματήρησιν. Τὴν ὑψηλὴν ἠθικὴν σοβαρότητα τῆς ἐκθέσεως αὐτοῦ οὐδεὶς θὰ παραγνωρίσῃ. Ἡ τοῦ Θουκυδίδου ἱστορία τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐπιδραῖ ἐπὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν τῷ ἀτελεῖ ἔτι σχήματι αὐτῆς ὡς συγκινητικωτάτη τραγωδία. Ἄλλ' ἡ δραῖσις αὕτη ἐπιτυγ-

χάνεται διὰ καθαρᾶς ἱστορικῆς τῶν γεγονότων ἐξετάσεως ἀνευ προσφυγῆς εἰς τὴν παρέμβασιν τῶν θεῶν πρὸς ἐξήγησιν αὐτῶν. Ὁ Θουκυδίδης γινώσκει πόσον ἀπαρκίτητός ἐστιν ἡ θρησκεία πρὸς τὴν εὐημερίαν τοῦ λαοῦ, ἀποδεικνύει δὲ διὰ τῶν περιγραφῶν αὐτοῦ ὅποσον θρηνεῖ οὐ μόνον τὴν ἠθικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν θρησκευτικὴν διαφθορὰν τῆς πατρίδος αὐτοῦ⁽¹⁾, ἀλλὰ τὴν τοῦ θεοῦ κυβέρνησιν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ κόσμου τάξιν διαφωτίζει διὰ τῆς πορείας τῆς ἱστορίας.

Πεπεισμένος ὢν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις διαμένει πάντοτε ἡ αὐτή, παρίστησιν ἡμῖν τοὺς ἠθικοὺς νόμους δεικνύων ἐν ὀρισμέναις περιπτώσεσιν ὅτι τὰ κακὰ πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἀδυναμίας καὶ τῶν παθῶν τῶν ἀνθρώπων, οὓς ὁ Θουκυδίδης ἀκριβῶς γινώσκει καὶ ἀδεκάστως κρίνει⁽²⁾. Οὐδαμοῦ δὲ δεικνύει πίστιν εἰς τὰ ἔκτακτα ἐκεῖνα συμβάντα, ἐν οἷς ὁ Ἡρόδοτος διορᾷ ἀποκαλυπτομένην τὴν χεῖρα τῆς θεότητος. Ὅπου οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ἐνορῶσι πλήρως προφητειῶν, ὁ Θουκυδίδης ἀποφάνεται μετὰ νηφαλιωτάτης κριτικῆς σκέψεως⁽³⁾. Ἦ δ' ἀντὶ ἐπὶ πραγματικῶν ἐπικουρημάτων, ἐπὶ χρησμῶν καὶ μαντειῶν στηρίζεσθαι καλεῖ μωρίαν τοῦ ὄχλου⁽⁴⁾. Περὶ τῆς ὀλεθρίας δεισιδαιμονίας τοῦ Νικίου ἐκδήλου σαφῶς τὴν ἀποδοκιμασίαν αὐτοῦ⁽⁵⁾ καὶ ἐν τῷ Ἐπιταφίῳ λόγῳ⁽⁶⁾, ὅστις ὑπέρχει μνημεῖον τῆς τε ἰδίας καὶ τῆς τοῦ Περικλέους διανοίας, οὐδεμιᾶς μνείας ἀξιοῖ τὴν μυθικὴν τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίαν, τὸ πολύχρηστον τοῦτο θέμα ἄλλων πανηγυρικῶν ῥητόρων, ὅπως πραγματεύθη μετὰ πολιτικοῦ φρονήματος περὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἀπορρεόντων πρακτικῶν καθήκόντων. Ἡ ἱστορία τοῦ Θουκυδίδου ὑπέρχει περιφανές μαρτύριον ἀνδρικῆς ὀριμότητος, ὑψηλῆς ἀναπτύ-

(1) Ἀνάγνωθι τὴν Θυμιαστὴν ἐξιστόρησιν τῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς καταστάσεως ἐν βιβλ. Β', κεφ. 53 καὶ Γ', 82.

(2) Γ', 82. 84 καὶ ἐν τῇ ἀνυπερβλήτῳ ἐξιστορήσει τῆς εἰς Σικελίαν ἐκστρατείας, τῶν ἀφορμῶν καὶ τῆς ἐκβάσεως αὐτῆς ε', 15 24. 30 κ. ἐφ. Πρὸβλ. Ζ', 75. 87 κ. ἐφ.

(3) Π. Α. Β', 17. 54.

(4) Ε', 403, ἐνθα ὁ Ἀθηναῖος ἐκφράζει πάντως τὴν τοῦ συγγραφέως γνώμην.

(5) Ζ', 50 ἐν τέλει.

(6) Β', 35 κ. ἐφ.

ξέως διανοίας, μεγάλης καὶ πολυμεροῦς πείρας περὶ τῶν πραγμάτων τοῦ βίου, παρατηρήσεως τοῦ κόσμου νηφαλίου, ἀπροκαταλήπτου, ἀκριβοῦς, ἠθικῶς σοβαρᾶς· τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου πληροῦ ἡμᾶς ὑψίστου σεβασμοῦ οὐ μόνον πρὸς τὸν συγγραφέα αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς χρόνους, οἵτινες ἐξέθρεψαν καὶ ἀνέδειξαν τηλικούτον ἄνδρα. Δὲν ἀποκρύπτει ἕμως τὸ ἔργον τοῦτο οὐδὲ τὴν σκιερὰν ὄψιν τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀρκεῖ δὲ μόνον νὰ διεξέλθωμεν τὴν ἐξιστόρησιν τῆς συγχύσεως τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν κατὰ τὰς διαμάχας τῶν μερίδων τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τῆς ἀποθηριώσεως τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ, τῆς ἐξαφκνίσεως τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς αὐταπαρνησίας, τῶν πάντα χαλινὸν ἀποπτυσάντων φιλαύτων παθῶν, ἵνα ἐν τῇ περιόδῳ ἐκείνῃ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς μορφώσεως ἀναγνωρίσωμεν ἅμα καὶ τὴν κατὰπτωσιν τῆς ἠθικῆς ἱκανότητος. Ἴνα δὲ μηδεμίαν ἀμφιβολίαν καταλίπη, ὅτι μετὰ τῶν πραγματικῶν σχέσεων τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ αἱ γενικαὶ πεποιθήσεις ἐκλονήθησαν, παρίστησιν ὁ Θουκυδίδης πολλοὺς ῥήτορας, ἰδίως Ἀθηναίους, κηρύττοντας τὰς ἰδιοτελεῖς ἀρχὰς αὐτῶ γυμνῶς, ὡς ἐδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο μόνον ἐκ τῶν νεωτέρων τῶν Σοφιστῶν. Ὅτι πᾶς ὁ δυνάμενος ζητεῖ νὰ ἀρχῇ, ὅτι οὐδεὶς ἐμποδίζεται ὑπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου νὰ ἐπιδιώκῃ διὰ παντὸς τρόπον τὸ συμφέρον αὐτοῦ, ὅτι τὸ ἀρχεῖν τὸν ἰσχυρότερόν ἐστιν ὁ γενικὸς νόμος τῆς φύσεως, ὅτι κατὰ βῆθος ἕκαστος δίκαιον καὶ τιμὴν μετρεῖ πρὸς τὴν ἰδίαν ὠφέλειαν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν, ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ ἀριστα διακεκοσμημέναι πόλεις κατὰ τὸν αὐτὸν προσφέρονται τρόπον τοῦλάχιστον ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτῶν πολιτικῇ, ταῦτα διακηρύττουσιν ἐνταῦθα ὅπως ἀδεῶς ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ (¹) Ἀθηναῖοι δημαγωγοὶ καὶ πρέσβεις καὶ ἐκεῖνοι ἔτι, οἵτινες τὴν ἰδιοτέλειαν τῶν Ἀθηναίων ἔχουσι νὰ ὑποστῶσι, δὲν μέμφονται αὐτούς (²). Οὕτω δὲ βλέπομεν τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν κατάστασιν τῆς κοινωνίας παραλλήλως βαίνουσιν πρὸς τὴν Σοφιστικὴν τροπὴν τῆς ἐπιστήμης.

Πόσον δ' ὀλίγον καὶ ἄλλοι συνετοὶ ἄνδρες ἐπλανῶντο περὶ τοῦ κινδύνου, ὃν ἡ πορεία τῶν πραγμάτων συνεπῆγεν, ἀλλὰ καὶ πόσον

(¹) Δ', 76. Γ', 40 ἐν μέσῳ. Ε', 89. 105. 111 ἐν μέσῳ ς', 85 ἐν ἀρχῇ,

(²) Δ', 61.

ὀλίγον ἐγίνωσκον οἱ τοιοῦτοι νὰ διευθύνωσιν ἢ καὶ νὰ ἐκφύγωσιν αὐτοὶ τὸ βεῦμα τῶν ἑαυτῶν χρόνων, δεικνύει περιφανῶς ὁ Ἀριστοφάνης. Ὁ ποιητὴς οὗτός ἐστιν ἐνθουσιώδης ἐγκωμιαστὴς τῶν παλαιῶν χρόνων, οὓς αὐτὸς φαντάζεται χρόνους σοβαροῦς ἠθικότητος, αὐστηρᾶς ἀνατροφῆς, πολεμικῶν κατορθωμάτων, εὐτεταγμένης καὶ σώφρονος πολιτείας⁽¹⁾. Διαθερμαίνεται καὶ ἀνυψοῦται ὡςάκις λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ εἴπῃ περὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Μικραθῶνος· στηλιτεύει ἀδυσωπήτως νῦν μὲν ὑπὸ τὴν μορφὴν ἀκυλόστου εὐτραπελίας, νῦν δὲ ὑπὸ τὴν τῆς πικρᾶς σοβαρότητος τοὺς νεωτερισμούς, οἵτινες παρηγκώνισαν τὰ παλαιὰ καὶ δεδουκίμασμένα· τὴν ἀχαλίνωτον δημοκρατίαν μετὰ τῶν δημαγωγῶν καὶ συκοφαντῶν αὐτῆς· τὴν κενήν, θηλυπρεπή, ἀσεβῆ καὶ πρὸς τὸν ἠθικὸν αὐτῆς σκοπὸν ἀπιστὴν γενομένην, ἀπὸ δὲ τοῦ καλλιτεχνικοῦ αὐτῆς ὕψους καταπεσοῦσαν ποίησιν· τὴν Σοφιστικὴν παιδείαν μετὰ τῶν ἀκάρπιων, ὀρησκευτικῶς δὲ καὶ ἠθικῶς ἐπικινδύνων θεωριῶν αὐτῆς, ἥτις ἀντὶ γενναίων πολιτῶν καὶ εὐσεβῶν ἀνδρῶν γινώσκει ν' ἀνατρέφῃ μόνον ὠχροῦς συζητητὰς, ἀθέους διαφωτιστὰς καὶ ἀσυνειδήτους διαστραφεῖς τοῦ δικαίου. Ὁ ζῆλος οὗτος ὑπὲρ τῶν ἀρχαίων ἠθῶν πηγάζει ἀναμφισβητήτως ἐκ τῆς βαθείας πεποιθήσεως τοῦ ποιητοῦ. Τοῦτο δὲ καθορίζομεν ἐν τῇ σοβαρότητι καὶ τῷ ἐκπρεπεῖ κάλλει τοιούτων στίχων, ἐν οἷς ἐξυμνοῦνται οἱ ἀρχαῖοι χρόνοι καὶ ἡ ἠθικότης αὐτῶν, καθορίζομεν δὲ τοῦτο ἔτι ἀναμφιλογώτερον ἐν τῇ καθόλου τάσει τῆς κωμωδίας αὐτοῦ. Ἐάν δ' ὁ Ἀριστοφάνης δικαίως καυχᾶται διὰ τὸ θάρρος, μεθ' οὗ ἐξεπλήρωσε τὸ καθῆκον αὐτοῦ πρὸς τὴν πολιτείαν· κατὰ τοῦ Κλέωνος⁽²⁾, καὶ ἡμῖν δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀρνηθῶμεν αὐτῷ τὴν μαρτυρίαν, ὅτι ἐγένετο τίμιος ἀνὴρ, ἀγωνισάμενος ὑπὲρ ἀρχῆς τινος. Ἀλλ' εἰ καὶ ἐμπαθῶς ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ πνεύματος τοῦ νεωτερισμοῦ, αὐτὸς ὅμως οὐ μόνον προὔπτυθῃσιν αὐτὸ πρὸς τοὺς ἀκροαταῖς αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκπροσωπεῖ αὐτὸ καὶ προάγει ἐν τῷ μέρει αὐτοῦ. Στιγματίζει τοὺς δημαγωγούς καὶ συκοφάντας, ἀλλὰ στιγματίζων αὐτούς διηγεῖται συγχρόνως ὅτι τὰ πάντα εἰσὶ πλήρη τοιούτων, ὅτι ἡ δημαγωγία ἔχει πολλὰς κεφαλὰς, οἵτινες ἀείποτε

(1) Π. χ. Νεφέλαις 882 κ. ἐφ. Ἰππεῦσι 1316 κ. ἐφ.

(2) Σφηξί 1029 κ. ἐφ. 1284 κ. ἐφ. Εἰρ. 951 κ. ἐφ. Ἀχαρν. 959 κ. ἐφ. Νεφ. 542 κ. ἐφ.

ἐκ νέου ἀνκφύονται, ὅτι ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος ὡσπερ γέρων παλίμ-
παις ἐμπίπτει ἀσφαλέστατα εἰς τὸν ἐκάστοτε ἀναισχυντότατον τῶν
κολάκων αὐτοῦ, ὅτι οἱ χρηστοὶ ἄνδρες τῆς παλαιοτέρας γενεᾶς οὕ-
τως ἐρωτικῶς ἀντέχονται τῶν δικαστικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων ὡσπερ
πάντες οἱ πολῖται τῶν διαδικασιῶν αὐτῶν· καὶ οἱ λακωνίζοντες νέοι
ἀκριβῶς οὕτως ἀκολάστως ἔχουσι ὡσπερ οἱ δημαγωγοί⁽¹⁾, ὅτι ὁ
αὐτοκράτωρ δῆμος καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Σολωνείου πο-
λιτείας διατελεῖ ὡς καὶ πρότερον κακῶς δικηκῶν καὶ τέλος ἐφί-
νετο ὅτι αὕτη μόνον ἢ παραφροσύνη ὑπελείπετο ἐν τῇ πόλει, νὰ λά-
βωσι τὴν ἀρχὴν αἱ γυναῖκες⁽²⁾.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοφάνης ἐν ταῖς δράμασιν αὐτοῦ μετέρ-
χεται τὰς τέχνας τῶν δημαγωγῶν καὶ τῶν συκοφαντῶν. Διαβάλλει
τὸν Σωκράτην καὶ ἄλλους τινὰς οὕτω δεξιῶς, ὡσπερ μόνον ῥήτωρ
τις θὰ ἐδύνατο νὰ ποιήσῃ τοῦτο, καί, ἵνα ὑπερβάλῃ τοὺς τὰ δημόσια
πρὸς δεκασμὸν τοῦ λαοῦ κατασπαθῶντας, λέγει πρὸς τοὺς Ἀθηναί-
ους⁽³⁾ πολίτας ὅτι ἂν τὰ πράγματα ὀρθῶς καὶ δικαίως διοκοῦντο,
ἔπρεπε νὰ λαμβάνωσιν οὗτοι ἐκ τοῦ δημοσίου πολλῶ ἔτι πλείονα. Καὶ
περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐπανορθώσεως δὲν παρέχονται παρ'
αὐτῷ ἀγαθὰ ἐλπίδες. Ἐξυμνεῖ τὴν παλαιὰν ἠθικὴν ἀνκτροφὴν,
ἀλλὰ λέγει ἄμα γελῶν ὅτι ἐν ταῖς οἴκοις τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ
ὀλίγη ἠθικὴ ὑπάρχει⁽⁴⁾, καὶ εὕρισκει τὰς κακίας, ὑφ' ὧν πάσχει
ὁ λαός, παλὺ φυσικὰς⁽⁵⁾, ἀναβιβάζει τὰς γυναῖκας διὰ τὴν ἀκολα-
σίαν αὐτῶν ἐπὶ τὴν σκηνήν, ἀλλὰ περιγράφει τὴν ἀκολασίαν αὐτῶν
οὕτω μεγάλην καὶ διαδεδομένην, ὥστε οὐδεμίαν διορθώσεως ἐλπίδα
καταλείπει⁽⁶⁾. Ἐπιτίθεται κατὰ τῶν ἀρνούμενων τοὺς θεοὺς φιλο-
σόφων, ἀλλ' ἡδὲ ἐν μιᾷ τῶν πρώτων κωμῳδιῶν αὐτοῦ δίδωσιν ἡμῖν
νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς πίστις κατὰ τοὺς χρόνους
αὐτοῦ ἦτο χαλαρωτάτη⁽⁷⁾· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ποιητὴς οὐ μόνον ἐν στί-

(1) Ἀνάγνωθι Σφηκας, Ὀρν. 38 κ. ἐφ. (2) Ἐκκλησιαζούσας, ἰδίως δὲ στίχ. 456, πρὸς Πλάτωνος Πολιτ. Η', 563 B.

(3) Σφηξί 855 κ. ἐφ.

(4) Νεφέλαι 1055 κ. ἐφ.

(5) Ὀρνισιν 137 κ. ἐφ. Βατρ. 148. Ἴππ. 1384 κ. ἐφ.

(6) Ἐν ταῖς Ἐκκλησιαζούσαις καὶ Θεσμοφοριαζούσαις κ. ἀλλαχοῦ.

(7) Ἴππ. 32.

χοις τιτίν (¹), ἀλλὰ καὶ ἐν ὄλκις σκληραῖς καὶ δροάμοις (²) μεταχειρίζεται τοὺς θεοὺς μετὰ τῶν ἱερέων αὐτῶν μεθ' ὑπεροπτικῆς ἀκολασίας, σύρει αὐτοὺς μετὰ φορτικῶν σκωμμάτων οὐ μόνον εἰς τὰ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ καταρρίπτει αὐτοὺς διαρρήδην εἰς τὰ ταπεινὰ καὶ χυδαῖα, ἐξαιρεί τὰς ἠθικὰς ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπομόρφου φύσεως αὐτῶν οὕτως ἰσχυρῶς καὶ σαφῶς, ὥστε παρίστησι τὸν κόσμον τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων περιστρεφόμενον ἐν τοιαύτῃ ἀγρία δίνῃ, ὥστε οὔτε ὁ θεατῆς, ὅστις ἐπὶ τῷ διαστρόφῳ τούτῳ κόσμῳ γελᾷ, οὔτε ὁ ποιητῆς δύνανται σπουδάζοντες νὰ σέβωνται ὄντα, ἕπερ οὔτω προθύμως καὶ μετὰ τοιαύτης ἀδιαφορίας τρέφουσι τὴν ἀκόλαστον φαντασίαν τοῦ ποιητοῦ. Καὶ ἂν πολλὰ τούτων ἀποδώσωμεν εἰς τὴν κωμικὴν ἐλευθερίαν, ὑπαλείπονται ὅμως πάντοτε πολλῶν πλείονα ἢ ὅσα εἰσὶν ἱκανὰ νὰ πείσωσιν ἡμᾶς, ὅτι ὁ ποιητῆς καὶ οἱ ἀκροαταὶ αὐτοῦ ἦσαν πολὺ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἠθικῆς ἀπομεμακρυσμένοι, ἦν οὔτω σφοδρῶς πωθεῖ ὁ Ἀριστοφάνης νὰ ἴδῃ ἀναστηλουμένην, ὅτι ὁ ὑπὲρ τῆς παλαιᾶς παιδείας ἐνθουσιασμός αὐτοῦ ἐγεννήθη ἀπαραλλάκτως, ὥσπερ ὁ τοῦ Ρουίκευαι ἐνθουσιασμός πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν, ἐκ τῆς δυσαρεσκείας πρὸς τὰ παρόντα, ὅτι αὐτός δὲν ἦτο διάθεσις ψυχικὴ πληροῦσα τὸν πραγματικὸν τοῦ ποιητοῦ βίον καὶ δεσπόζουσα τῆς νοήσεως καὶ συναισθήσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνον ἡ ἔκφρασις ρωμαντικοῦ ἰδεώδους. Οὕτω δὲ βλέπομεν τοὺς χρόνους καὶ τοὺς κύκλους, ἐξ ὧν προέκυψεν ἡ Ἀττικὴ φιλοσοφία, πανταχοῦ ὅπου καὶ ἂν ἐγγίσωμεν αὐτοὺς, διαπνευμένους ὑπὸ τοῦ νεωτεριστικοῦ ἐκείνου πνεύματος, ὅπερ καθίστη ἀδύνατον τὴν ἐμμονὴν ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ζωῆς καὶ τῆς διανοήσεως τῶν προγόνων. καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς μεγάλους θυμαστὰς τῆς ἀρχαίας παιδείας. Ὅσοι δὲ σπουδαιότεροι ἦσαν οὗτοι, τοσοῦτω ἀδύνατωτέρω καθίστατο ἡ ἐμμονὴ αὐτῶν ἐν τῷ ἀρχαίῳ τρόπῳ τοῦ βίου.

Ἐκ τῶν σημείων τῆς μεταβολῆς ταύτης μνημονευτέον ἐνταῦθα ἐν ἔτι, τὴν περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐξά-

(¹) Νεφέλ. 369 κ. ἐφ. 396 κ. ἐφ. 900 κ. ἐφ. 1075 κ. ἐφ. Ὀρν. 554 κ. ἐφ. 1608 κ. ἐφ. Ἐκκλησιαζ. 778 κ. ἐφ. Πλούτ. 123 κ. ἐφ. 697 κ. ἐφ.

(²) Ἐν Βατράχοις, Εἰρήνηι, ἐν τέλει τοῦ Πλούτου καὶ πρὸ πάντων ἐν τοῖς Ὀρνισι, τῷ ἀριστουργήματι τούτῳ αὐθάδους εὐτραπείας.

πλωσιν τῶν μυστηρίων καὶ τῆς μετ' αὐτῶν συνδεδεμένης μαντείας. Καὶ πρότερον ἤδη ἐν περιστάσεσιν ἐκτάκτοις ἀνεζήτουν (¹) τοὺς χρησμοὺς ἀρχαίων μάντεων, νῦν δὲ φαίνεται ὅτι ἡ περὶ ταῦτα ἀταξία καὶ κατὰχρησις ἐξίκετο εἰς σημεῖον ἀπίστευτον (²). ὅτι δὲ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ τὰ μυστήρια τῶν Ὀρφικῶν καὶ τῶν Κορυβάντων ἠυξήθησαν καὶ διεδόθησαν, καθίσταται πιθανὸν ὑπὸ τῆς συχνῆς μαντείας, ἧς αὐτῶν ποιοῦνται οἱ συγγραφεῖς ταύτης τε καὶ τῆς ἐπομένης γενεᾶς (³). Ἐν τούτοις δ' ὁμῶς ἐνυπῆρχε κατὰ πολλὰς σχέσεις νεωτερισμὸς προσοχῆς ἀξίος. Ἡδὲ ὑπὸ τυπικὴν ὄψιν δὲν ἦτο τὸ αὐτό, ἀν παρὰ τῶν δημοσίων μαντείων ἐζήτουν

(¹) Ὁ Ἡρόδοτος μνημονεύει ἐν Η' 77. Θ. 43. τοιούτους χρησμοὺς τοῦ Βάκιδος καὶ τοῦ Μουσαίου περὶ τῶν Περσικῶν πολέμων.

(²) Τοῦτο δεικνύει ἡμῖν ἰδίως ὁ Ἀριστοφάνης, ὅστις οὐδεμίαν εὐκαιρίαν παραλείπει, ὅπως στιγματίσῃ τοὺς μάντις. Ἴνα ἄλλας παροδικὰς ἐπιθέσεις αὐτοῦ ἀποσιωπήσωμεν (π. χ. ἐν Νεφέλαις 330. Ὀρνισί 521), κατὰ δὲ ἄλλον ἡμῖν ποιεῖ ἐν Ἰππεῦσι (109 κ. ἐφ. 818. 960 997. κ. ἐφ. πρὸς καὶ Λυσιστρ. 767 κ. ἐφ.) πόσον διαφιλοῦς ἠπίσταντο καὶ χρησιμοποιῶσι τὰς δεισιδαιμονίας ὁ Κλέων καὶ οἱ ἄλλοι δημαγωγοί, ὅπως διὰ τῶν λεγομένων χρησμῶν τοῦ Βάκιδος καὶ ἄλλων κολακεύωσι τὴν φιλαυτίαν τοῦ λαοῦ καὶ διευθύνωσι κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς τὴν βούλησιν αὐτοῦ. Ἐν μὲν τῇ Εἰρήνῃ (1047 κ. ἐφ.) παράγει ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὸ μέσον χρησμολόγον τινὰ Ἱερακλέα, ἱστορικὸν πάντως πρόσωπον ὄντα, δι' αἰσχροκέρδειαν ἀνθιστάμενον πρὸς τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, ἐν δὲ ταῖς Ὀρνισίαις (959 κ. ἐφ.) ἄλλον χρησμολόγον, ὅστις συσπειρῶν πρὸς τὴν κτίσιν τῆς ἐν τῷ ἄερι πόλεως, ἵνα τι ὑφαρπίσῃ. Τοιαῦτα ἴσως γεγονότα προεκάλεσαν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ Εὐριπίδου (ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 362 κ. ἐφ.).

(³) Π. χ. ὁ Φιλόλαος καὶ ὁ Πλάτων (Zell. 1⁵, σελ. 418). Ὁ Πλάτων δὲ καὶ ἐν Ψυδίῳ 69 C. Πολ. Β', 369 C. 364 B'. Νόμ. γ', 782 C. ἰδίως δὲ ὁ Εὐριπίδης καὶ ὁ Ἀριστοφάνης, ὧν ἐκεῖνος μὲν ἐν Ἰππολύτῳ 949 κ. ἐφ. ποιεῖ τὸν Ἰππόλυτον Ὀρφικόν, ἐν δὲ τῷ Ἀποσπάσματι 475 παρίσσει μύστην τινὰ τῶν ὀργίων τοῦ Ἰδαίου Διὸς τοῦ Ζαγρέου καὶ τῶν Κορυβάντων εἰς τὸν Ὀρφικὸν βίον ἀφωσιωμένον, αὐτὸς δὲ οὐ μόνον ἐν ταῖς Βατράχοις (145 κ. ἐφ. 312 κ. ἐφ.) ἀναπτύσσει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τὸν ἐν Ἄδου βίον τῶν τὰ Διονύσια μυστήρια μεμνημένων καὶ ἀμυήτων οὕτως ἀγροίκως καὶ ὑλικῶς, ὡς καὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα περιέγραψεν αὐτὸν οἱ τῶν μυστηρίων ἱερεῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Εἰρήνῃ 374 κ. ἐφ. ὑπαινίσσεται τὴν δόξαν, ὅτι δὲν δύναται τις ἡσυχῶς ν' ἀποθάνῃ, ἐάν μὴ πρὸ τοῦ θανάτου μυθῶν τὰ μυστήρια. ἐν δὲ ταῖς Σφηξίν 119 ἀναφέρεται ἐπὶ τὴν συνήθειαν τοῦ μετέχειν τοὺς ἀσθενεῖς τῶν ἱερῶν τελετῶν πρὸς ἴασιν.

συμβουλὰς καὶ ἐποιοῦντο χρῆσιν τῶν παλαιῶν, ἐν ὀρισμέναις χώραις ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ὑπαρχόντων, μυστηρίων ἢ ἂν κατέφευγον εἰς τὰ λεγόμενα λόγια μάντεῶν τινῶν καὶ εἰς τὰς ἰδιωτικὰς λατρείας, αἵτινες μὴ ἔχουσαι ὀρισμένον τόπον ὡς ἕδραν διεδίδοντο ὑπὸ περιοδεύόντων ἱερέων καὶ ἐτελοῦντο ἐν ἰδίαις συλλόγοις μετὰ τῆς ἀξιώσεως, ὅτι τοὺς μετέχοντας αὐτῶν ὡς ἰδιαιτέρως ἐκλελεγμένους ἀνυψοῦσιν ὑπὲρ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇδε καὶ τῇ ἄλλῃ ζωῇ. Ἄν δὲ ἡ κλίσις ὑπὲρ τοιούτων ἰδιωτικῶν τελετουργιῶν καὶ τῆς ἀτάκτου μαντείας ἔλαβε δύναμιν μεγάλην, ἀποδεικνύει τοῦτο ἔνθεν μὲν ὅτι ἡ δημοσία θρησκεία δὲν ἐθεράπευεν ἐντελῶς τὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας, ἔνθεν δὲ ὅτι ἡ κλίσις ἐκείνη ἐπηύζανε τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο. Ἀλλὰ καὶ ὑλικῶς ἀπεμακρόνετο ἡ μυστικῆ αὕτη εὐσέβεια ἀπὸ τοῦ μέχρι τοῦδε τρόπου τῆς πίστεως καὶ τοῦ βίου. Αἱ περὶ θεῶν δοξασίαι ἤρξαντο ἐν τοῖς μυστηρίοις διὰ συγχωνεύσεως αὐτῶν ἀποβάλλουσαι τὸν ὀρισμένον αὐτῶν χαρακτήρα⁽¹⁾ καὶ ἴσως συνδέεται μετὰ τούτου ἡ κλίσις ἐκείνη πρὸς συγκρητισμὸν καὶ πανθεῖαν ἢ ἀπαντῶσα ἡμῖν ἐν τῷ πέμπτῳ ἡδὲ αἰῶνι παρὰ τισιν⁽²⁾. Ἡ ἀντίληψις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως μετεβλήθη διὰ τοῦ μεστοῦ σημασίας δόγματος τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ὃ ἐγέννησαν τὰ τῆς μετεμψυχώσεως καὶ τῆς ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ ἀνταποδόσεως δόγματα⁽³⁾. Τῆς μεταβολῆς ταύτης ἔχνη διετηρήθησαν ἐν

(1) Τοῦτο ἰσχύει περὶ αὐτοῦ τοῦ Διονύσου. Ἐν τῇ μυστηριακῇ θεολογίᾳ ὁ θεὸς αὐτὸς ἐτιμᾶτο ὡς ὁ ἐκπροσωπῶν τὴν μεταβλλομένην τῆς φύσεως ζωὴν, τὴν ἐν χειμῶνι μὲν θνήσκουσαν, ἐν ἔαρι δὲ ἀναζωογονουμένην πάλιν, ὡς Διόνυσος Ζαγρέας, καὶ ἐπομένως καθίστατο εἰς τῶν ὑποχθονίων θεῶν, διὰ τοῦτο δ' ἀκριβῶς τὰ Διονύσια μυστήρια εἶχον σπουδαιότητα μεγάλην ὡς πρὸς τὴν ἄλλην ζωὴν καὶ ἐδίδετο τοῖς μεμυημένοις ταῦτα ἢ ἐπαγγελία (Πλ. ἀ. τ. Φαίδ. 69c. Πρβλ. Ἄριστοφ. Βατρ. 145 κ. ἐφ. 312 κ. ἐφ.), ὅτι θὰ κατοικῶσιν ἐν Ἄδου πλησίον τῶν θεῶν. Εἰς τοὺς θεοὺς δὲ τούτους ἀνῆκεν, ὡς εἶκός, πρὸ πάντων ὁ θεός, ὃ ἦσαν ἀφωσιωμένοι. Βραδύτερον ὁ Διόνυσος ἐταυτίσθη πρὸς τὸν Ἰλίουπότα, τὸ παράδειγμα τῆς ταυτίσεως δόντος τοῦ Ἡρακλείτου. Πρβλ. Zeller αὐτ. τόμ. 1^ο, 51, 3. 663, 2.

(2) Πρβλ. τὰ ἐν σελ. 353 καὶ 364.

(3) Zeller, αὐτ. Πρβλ. Τόμ. 1^ο, 53 κ. ἐφ. 418 κ. ἐφ. 643 κ. ἐφ. 729 κ. ἐφ.

τῆ ποιήσει τῶν χρόνων τοῦ Εὐριπίδου (¹). Μετὰ τούτων συνάπτεται τέλος ἀσκητικὴ τις ἠθικὴ (²), εἰς ἣν ἀνήκουσιν ἀποχὴ ἀπὸ τροφῆς ἐμψύχων (³), ἀγαμία (⁴), ἀποφυγὴ ἀπὸ τινῶν μολυσμῶν (⁵), καὶ λευκὴ περιβολή. Ἡ φιλοσοφία κατ' ἀρχὰς μὲν ἐκ τῆς ἀσκητικῆς ταύτης ἠθικῆς ἐξιδιώσατο κατ' ἔννοιαν πνευματικώτερον τὸ γενικιώτατον μόνον, ἦτοι τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς αἰσθητικότητος, βραδύτερον δέ, ἐν τῷ νέῳ πυθαγορισμῷ, περεδέξατο αὐτὴν καὶ ἐν ὅλῳ αὐτῆς τῷ ἐξωτερικῷ σχήματι. Ἀλλὰ πρὸ τούτου ὑπῆρχεν αὐτῇ προδιακεχαραγμένη ὑπὸ τοῦ συνόλου τοῦ διανοητικοῦ τῶν Ἑλλήνων βίου καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως ἄλλη τις λαμπροτέρα ὁδός.

Οὕτω λοιπὸν οἱ χρόνοι τοῦ Σωκράτους ἐκληρονόμησαν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος πλούσιον θησαυρὸν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἐνοιῶν· ἀλλὰ συγχρόνως εἶχον ἤδη κατὰ πάντα ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τοῦ προτέρου τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τῆς προγενεστέρως ἠθικῆς. Οἱ παραδεδομένοι τύποι ἦσαν πλέον στενοί, νέα ὁδοὶ ἀνεζητήθησαν καὶ νέα προβλήματα ἀνεφύησαν. Αἱ

(¹) Πλὴν τοῦ Εὐριπίδου (ιδεῖ ἀνωτέρω σελ. 111) φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Μελανιπίδης ('Απ. 6. Bergk σελ. 982) ἐδίδασκε τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ ὁ Ἴων ('Απ. 4, αὐτ. σελ. 464) ἐξιδιώσατο τὴν περὶ ἀθανασίας πίστιν τῶν Πυθαγορείων. Ἐπιστροφὴν τῶν ψυχῶν εἰς τὸν αἰθέρα (ιδεῖ ἀνωτέρω σελ. 16, 7) ἐδύνατο νύ σημαίνει καὶ τοῦ λαοῦ ἡ πίστις ὅτι οἱ θνήσκοντες γίνονται ἀστέρες, ἧς μνείαν ποιεῖται ὁ Ἀριστοφάνης (Ἐπίρηνη 832).

(²) Ἴδε Εὐριπίδ. Ἰππολ. 949 κ. ἐφ' Ἀπ. 475. Πλάτ. Νόμ. γ', 782c. καὶ τὰ παραγγέλματα τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τῶν Πυθαγορείων.

(³) Εἰς τοῦτο ἀναφέρεται Ἰσως καὶ τὸ τοῦ Εὐριπίδου Ἀπόσπ. 884.

(⁴) Ὅτι ἡ ἀγαμία τότε ἤδη ἀνήκεν εἰς τὴν τελειότητα τοῦ Ὀρφικοῦ βίου φαίνεται ἐκ τοῦ Εὐριπίδου, ὅστις τὸν Ἰππόλυτον διὰ τοῦτο πάντως ἐποίησεν Ὀρφικόν, διότι ὡς καταφρονητῆς τῆς Ἀφροδίτης ('Ιππόλ. 10 κ. ἐφ' 101) ἀνεμίμησε διὰ τῆς τυπικῆς ἀγνότητος αὐτοῦ τὴν τῶν Ὀρφικῶν παρθενίαν. Εὐχὴ πρὸς τήρησιν ἀγνότητος ὑπάρχει καὶ ἐν τῇ Ἠλέκτρᾳ 254. Ἰνωστὸν δ' ὅτι ἐγάμος ἀπηγορεύετο εἰς τινὰς ἱερείας, σπανιώτερον εἰς ἱερεῖς.

(⁵) «Φεύγω γένεσίν τε βροτῶν καὶ νεκροθίκης οὐ χειμπτόμενος» (Εὐριπίδ. Ἀπ. 475, 16), τὸ αὐτὸ ἄρα πρὸς τὸ «καθαρεύειν ἀπὸ κήδους καὶ λεχοῦς» (ἀπὸ ἐπαφῆς νεκροῦ καὶ λεχοῦς), ὅπερ ἀπαιτοῦσι τὰ Πυθαγόρεια ὑπομνήματα κατ' Ἀλέξανδρον τὸν Πολυίστορον (παρὰ Διογένην Η΄, 33). Γέννησις καὶ θάνατος ἐξ εὐνοήτων λόγων θεωροῦνται ὡς μολυντικά. Ἠρβλ. Εὐριπίδ. Ἰφιγ. ἐν Γαύρ. 372 κ. ἐφ. Θουκυδ. Ι΄, 104 καὶ ἄλλαχοῦ.

μυθικαὶ περὶ θεῶν παραστάσεις καὶ αἱ περὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως δόξαι ἀπώλεσαν τὴν ἑαυτῶν σημασίαν, καὶ αὐτὴ τῶν θεῶν ἢ ὑπαρξίς κατέστη πολλοῖς ἀμφίβολος. Τὰ ἀρχαῖα ἠθὴ περιέπεσον εἰς ἀχρηστίαν, ἢ ἀπλότης τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ὑπεχώρησεν εἰς σφοδρὰν ὀρμὴν πρὸς ἀπόλαυσιν καὶ συμφέρον, ὁ ἀστικός βίος ἀπέπτυσσε πάντα χάλινόν. Ἐκηρύττοντο ἀρχαί, αἵτινες ἀνέτρεπον τὸ κῦρος τοῦ νόμου καὶ τοῦ δικαίου, ἢ δὲ νεολαία μετὰ χαρᾶς ἤκουε τὰ κηρύγματα ταῦτα. Ἡ αὐστηρότης καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς ἀρχαίας τέχνης ἤρξατο ἀποβάλλουσα τὸν σοβαρὸν καὶ θεοπρεπῆ αὐτῆς χαρακτῆρα γινομένη ἐπιδεικτικὴ δεξιότης. Ἡ Σοφιστικὴ περιέστησεν εἰς ἀμφιβολίαν οὐ μόνον τὴν πρυτέραν ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ δυνατὸν τῆς γνώσεως. Ἀλλ' ἡ διακνητικὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ δύναμις οὐ μόνον δὲν ἐξηντλήθη, ἀλλὰ καὶ ἐπλουτίσθη καὶ ἐχειραφετήθη ἐν ταῖς κινήσεσι καὶ ταῖς ἀγῶσι τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος. Ὁ ὀρίζων αὐτοῦ ἠυρύνθη, ἡ διάνοια ὠξύνθη, αἱ θεωρίαι καὶ αἱ ἐννοιαὶ αὐτοῦ ἐπλουτίσθησαν μετὰ τὰ ἐνδοξὰ αὐτοῦ κατορθώματα. Τὸ πλούσιον τοῦτο ὕλικόν ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιηθῇ. Ἡ Σοφιστικὴ ἀνέτρεψε μὲν, ἀλλὰ δὲν ἀνήγειρεν, ἔδωκε μὲν ἀφουρμάς, ἀλλὰ δὲν ἐχρησιμοποίησεν αὐτάς. Αἱ πρακτικαὶ καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀνάγκαι ἀπῆλθον νὰ γένηται τι νέον σπουδῆς ἄξιον. Εἰς τὸ παλαιόν, ὡς ἀπῆλθον αἱ περὶ τὸν Ἀριστοφάνην, δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ ἐπιστρέψωσιν. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν ἔπρεπε καὶ νὰ παραιτηθῶσι πᾶσαν γνῶσιν καὶ πᾶσιν ἠθικῆν, ὡς τοῦτο ἔπραξαν οἱ Σοφισταί. Ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἠθικὴ ἐφάνησαν μέχρι τοῦδε ἀνεπαρκεῖς, δὲν εἶπετο ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη καὶ ἠθικὴ, ὡς ἐκεῖνοι ἰσχυρίζοντο. Τοῦναντίον ὅσον σαφέστερα ἐγίνοντο τὰ ὀλέθρια ἐπακουθήματα τῆς θεωρίας ταύτης, τοσοῦτον ἰσχυρότερον ἐπεβάλλετο τὸ καθῆκον, ἵνα ἐκφύγῃσι ταῦτα διὰ ριζικῆς τινος μεταρρυθμίσεως τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἠθικῆς. Πλοῖον πρὸς τοῦτο ὁδὸν ἔπρεπέ τις νὰ βαδίσῃ; εἰς τὸ διορατικὸν ὄμμα σαφέστατα τοῦτο κατεδείκνυσεν ἢ μέχρι τοῦδε πείρα τῶν πραγμάτων. Ἡ παραδεδομένη ἠθικὴ ὑπεχώρησεν εἰς τὸ νεωτεριστικὸν πνεῦμα, διότι δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ καθαρᾶς γνώσεως τῆς ἀναγκαιότητος αὐτῆς, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ ἀπλοῦ ὀρμεμφύτου καὶ ἐπὶ τῆς συνηθείας. Ὁ μέλλων ἄρα νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀνόρθωσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου ὤφειλε νὰ στηρίξῃ αὐτὸν ἐπὶ τῆς γνώσεως.

Ἴδου λοιπὸν ἡ γνῶσις, ἣν ἀπέβλεπον οἱ Σοφισταί, δεικνύεται νῦν ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς νέας ἐπιστημονικῆς δημιουργίας. Ἡ πρότερον φιλοσοφία δὲν ἐδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ καιροῦ, διότι ἦτο μονομερῶς ἐστραμμένη πρὸς τὴν ἔρευναν τῆς φύσεως μόνον, περὶ δὲ τῆς οὐσίας τοῦ νοῦ καὶ τοῦ προσωρισμοῦ αὐτοῦ οὐδεμίαν ἐξήγησιν παρεῖχεν. Ἡ νέα φιλοσοφία ὤφειλε νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἔλλειψιν ταύτην, νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσυχὴν αὐτῆς ἐπί τε τὸν θεωρητικὸν καὶ τὸν ἠθικὸν κλάδον καὶ νὰ ἐπεξεργασθῇ τὸν συγκομισθέντα πλοῦτον τῶν ἠθικῶν θεωριῶν, αἵτινες κατεβλήθησαν ἐν τῇ ὀρησκείᾳ, τῇ ποιήσει καὶ τῇ δημοσίᾳ ἠθικῇ. Τὰ ἀρχαιότερα συστήματα ὑπέκυψαν εἰς τὴν σκέψιν τῶν Σοφιστῶν, διότι ἡ μέθοδος αὐτῶν ἦτο μονομερῆς καὶ δὲν διευθύνοντο ἀπὸ ἀσφαλῶν ἐννοιῶν περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἔργου τῆς γνώσεως. Τούτου δ' ἕνεκα δὲν ἐδύναντο νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς διαλεκτικὴν, ἥτις τὰς διαφόρους θεωρίας δι' ἀλλήλων ἀνέτρεπε, τὸ δὲ δυνατόν τῆς γνώσεως ἀνῆρει προβάλλουσα τὸ μεταβλητὸν καὶ τὸ ἀβέβαιον τῶν κατ' αἴσθησιν φαινομένων. Διαρκὲς οἰκοδόμημα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἰδρυθῇ, ἂν μὴ τὰ θεμέλια βαθέως ἐτίθεντο, ἂν μὴ εὕρισκετο τὸ ὄργανον νὰ συμπληρωθῶσιν αἱ μονομερεῖς θεωρίαι δι' ἀλλήλων, νὰ ἐξισωθῶσι καὶ ἀρθῶσιν αἱ ἀντιφάσεις, νὰ εὕρεθῃ ἐν ταῖς μεταβαλλομένοις φαινομένοις ἡ ἀμετάβλητος τῶν πραγμάτων οὐσία. Τὸ ὄργανον τοῦτο ἦτο ἡ διαλεκτικὴ, ἥτις ἡ τέχνη τοῦ σχηματίζειν ἐννοίας· ὁ δὲ καρπὸς αὐτῆς ἦτο ἡ φιλοσοφικὴ ἰδεολογία. Οὕτω δὲ ἡ ἐπίγνωσις τῶν ἐλλείψεων καὶ τῶν σφαλμάτων ἤγε φυσικῶς εἰς τὴν τροπὴν, ἣν ἔλαβεν ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τοῦ Σωκράτους καὶ ἐντεῦθεν. Ἐκ τοῦ κλονισμοῦ τῶν ἠθικῶν πεποιθήσεων προεκλήθη ἡ ἐπιστημονικὴ ἠθικὴ, ἐκ τῆς μονομερείας τῆς φυσιολογίας περιεκτικωτέρα ἔρευνα, ἐκ τῶν ἀντιφάσεων τῶν δογματικῶν συστημάτων ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος, ἐκ τῆς ἀβεβαιότητος τῆς κατ' αἴσθησιν παρατηρήσεως ἡ περὶ τὰ νοητὰ φιλοσοφία, ἡ νοητολογία, ἐκ τῆς ἀνεπαρκείας τῆς ὑλικῆς θεωρίας ἡ ἰδεολογία. Ἡ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλοσοφία ἦτο φυσιολαγία, ἥτοι φιλοσοφία περὶ τὴν φύσιν. Πρώτη ἡ Σοφιστικὴ ἀπεστράφη ἀπὸ τῆς φυσιολογίας, ἀπὸ τῆς φυσικῆς δηλονότι ἐρεῦνης, εἰς τὰ ἠθικὰ καὶ διαλεκτικὰ ζητήματα. Ἀπὸ τοῦ Σωκράτους καθίσταται ἐπικρατοῦσα ἡ διεύθυνσις αὕτη τῆς φιλοσοφίας. Ὁ Σωκράτης ἀσχολεῖται

ἀποκλειστικῶς περὶ τοὺς ὀρισμοὺς τῶν ἔννοιῶν καὶ περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀρετῆς, εἰς ταῦτα περιορίζονται μετ' ἀσημάντων ἐξαιρέσεων καὶ αἱ ἀτελεῖς Σωκρατικαὶ σχολαί.

Καὶ παρὰ Πλάτωνι ἡ διαλεκτικὴ θεμελίωσις καὶ ἡ ἠθικὴ τελείωσις τοῦ συστήματος προέχει τῆς θεωρίας τῆς φύσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπραγματεύθη μὲν τὴν φυσικὴν ἐν ἐκτάσει καὶ μετ' ἀγάπης μεγάλῃς, ἀλλὰ τὴν φυσικὴν ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ μέρος τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος αὐτοῦ ὑποτελές εἰς τὴν μεταφυσικὴν κατὰ τὴν ἀξίαν. Οὕτω δὲ βλέπομεν ὅτι εὐρύνεται τῆς φιλοσοφίας ὁ κύκλος. Ἡ φιλοσοφία λοιπὸν ὅπως μεταβάλλεται νῦν. Καὶ ἡ μέθοδος δὲ ἡ φιλοσοφικὴ καθίσταται νῦν διάφορος. Ἐν μὲν τῇ προγενεστέρῃ φιλοσοφίᾳ ἡ νόησις κατευθύνετο ἀμέσως πρὸς τὰ αἰσθητὰ ὄντα, ἐν δὲ τῇ Σωκρατικῇ καὶ τῇ μετὰ τὸν Σωκράτην φιλοσοφίᾳ κατὰ πρῶτον κατευθύνεται πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ μόνον διὰ τῆς ἐννοίας ἐπὶ τὰ αἰσθητὰ πράγματα. Ἡ ἀρχαιότερα φιλοσοφία ἐξήταζεν ἄνευ προπαρασκευῆς τινος ποῖα κατηγορήματα κατηγοροῦνται τῶν πραγμάτων, π. χ. τὸ ὄν κινεῖται ἢ δὲν κινεῖται; πῶς συνέστη ὁ κόσμος καὶ πόθεν; καὶ οὕτως ἐφεξῆς. Ἡ νῦν φιλοσοφία ἐξετάζει κατὰ πρῶτον τίς ἡ φύσις τῶν ὄντων καθ' ἑαυτὰ, κατὰ τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, καὶ ὕστερον ἐκ τῆς ὀρθῆς νοηθείσης ἐννοίας τοῦ πράγματος πιστεύει ὅτι δύναται νὰ μάθῃ τι καὶ περὶ τῶν ιδιοτήτων καὶ τῶν καταστάσεων αὐτοῦ⁽¹⁾. Ἄντὶ λοιπὸν νὰ ζητῇ τὰ πράγματα, ὡς ἐπραττεν ἡ προγενεστέρῃ φιλοσοφία, ζητεῖ ἡ νῦν φιλοσοφία τοὺς λόγους τῶν πραγμάτων, ἀντὶ νὰ ζητῇ τὰ ὄντα ζητεῖ τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων. Ἀλλὰ τὴν ἔννοιαν πράγματός τινος σχηματίζομεν, ὅταν ἐξετάσωμεν ἀπάσας τὰς διαφορὰς ὅψεις καὶ ιδιότητας αὐτοῦ, ὅταν ἀρωμεν τὰς φαινομένας ἀντιφάσεις, ὅταν διακρίνωμεν τὸ ἐν αὐτῷ σταθερὸν καὶ μόνιμον ἀπὸ τοῦ ἀσταθοῦς καὶ μεταβλήτου, ἐνὶ λόγῳ ἡ ἔννοια σχηματίζεται διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἐκείνης μεθόδου, ἣν ὁ μὲν Σωκράτης εἰσηγήσατο, ὁ δὲ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀκριθέστερον ἠμπέδωσαν καὶ ἀνέπτυξαν. Ἐν ᾧ λοιπὸν οἱ προγενέστεροι, ὅπως ὀρίσωσι τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων, ἀφωρμῶντο ἀπὸ τινων ἐπιπολαίων ιδιοτήτων αὐτῶν, νῦν ἀπαιτεῖται, ἵνα πρὸ πάσης κρίσεως περὶ δεδομένου τινός

(1) Ἴβλ. Π λ ε τ. Φαίδ. 99 Δ. κ.εξ.

πράγματα προηγῆται ἢ παρεμερῆς ἐξέτασις καὶ σύγκρισις ἀποσῶν τῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ. Τὸν δογματισμὸν ἀντικαθίστησι νῦν ἡ διαλεκτική. Οὕτω δὲ ἡ τῆς διανοήσεως, δι' οὗ ἡ Σοφιστικὴ διέλυσε τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν, παραλαμβάνεται νῦν ἐν τῇ νέᾳ ὡς βοηθητικὸν ὄργανον. Αἱ διάφοροι δὴλα δὴ ὄψεις, ἐξ ὧν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὰ πράγματα, συνάγονται καὶ συγκρίνονται πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ δὲν ἐξάγεται καὶ τὸ ἀρνητικὸν πόρισμα, ὅτι αἱ παραστάσεις ἡμῶν δὲν ἀληθεύουσιν ὡς περιέχουσιν ἀντιφατικούς διορισμούς, ἀλλὰ συνάπτονται θετικῶς εἰς ἐνότητα αἱ ἀντιθέσεις, δεικνύεται ὅτι ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη ὑπέγκειται τῶν ἀντιφάσεων, διότι ἀναφέρεται εἰς ἐκεῖνο μόνον, ὅπερ ἐνοῖ ἐν ἑαυτῷ τὰς ἀντιθέσεις καὶ ἀποκλείει ἐξ ἑαυτοῦ τὰς ἀντιφάσεις. Αὕτη ἡ τῶν ἐννοιῶν γνῶσις ἀποτελεῖ τὸ ἴδιον τῆς Σωκρατικῆς, Πλατωνικῆς καὶ Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας.

Ἄλλ' ἀφ' οὗ μόνῃ ἡ ἐννοια παρέχει ἀληθῆ γνῶσιν, ἔπεται ὅτι τὸ ἀληθὲς εἶναι, ἡ ἀληθὴς οὐσία, ἐν μόνῳ τῷ νοουμένῳ ἢ ὑπάρχει, ἐν τῇ οὐσίᾳ δὴλα δὴ τῶν πραγμάτων ὡς αὕτη παρίσταται εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο τὸ οὐσιῶδες εἶναι δὲν ἐδύνατο πλέον νὰ ζητηθῆ ἐν τῇ ὕλῃ τοῦναντίον μάλιστα, ἐξ οὗτο ὁ μὲν Ἀναξαγόρας ἤδη ἀνεγνώρισεν, ὅτι ἡ ὕλη μόνον διὰ τοῦ νοῦ δύναται νὰ σχηματισθῆ εἰς κόσμον, ἡ δὲ Σοφιστικὴ ἔπειτα διέλυσε τὴν παλαιότεραν ὑλικὴν φυσικὴν εἰς Σκέψιν, ὑπελείπετο μόνον τὸ εἶδος (ἡ μορφή) καὶ τὸ οὗ ἕνεκα (ἡ τελικὴ αἰτία) τῶν πραγμάτων, ὅ ἐστι τὸ ἐν τοῖς φαινομένοις αὐτὸν καὶ ἀσώματον νὰ κηρυχθῆ ὡς τὸ μόνον, περὶ οὗ κυρίως πρόκειται κατὰ τὸν ὅρισμόν τῆς ἐννοίας τῶν πραγμάτων, κατὰ συνακολουθίαν δὲ καὶ ὡς τὸ μόνον ἀληθὲς ὄν ἐν τοῖς φαινομένοις. Ἡ τοῦ Σωκράτους ἀρχὴ φιλοσοφία τῶν ἐννοιῶν ἦγε λογικώτατα εἰς τὴν ἰδεολογίαν. Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἰδεολογίας ταύτης φάνονται σαφῶς παρ' αὐτῷ ἤδη τῷ Σωκράτει. Ἡ ἀδιαφορία τοῦ Σωκράτους πρὸς τὰς φυσικὰς ζητήσεις καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ πρὸς τὰς ἠθικὰς ἐρεῖνας ἀποδεικνύουσιν ἀρκούντως, ὅτι εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον ἀπένευε πολλῷ ὑψηλοτέραν ἀξίαν ἢ εἰς τὸν ἐξωτερικόν. Ἡ δὲ τελολογικὴ αὐτοῦ θεωρία τῆς φύσεως ἤρκει μόνον νὰ ἀναχθῆ εἰς τὰς μεταφυσικὰς αὐτῆς προϋποθέσεις, ὅπως παράσχῃ τὴν ἐννοίαν ὅτι οὐχὶ ἡ ὕλη, ἀλλ' ἡ τὴν ὕλην σχηματίζουσα ἐννοια ποιεῖ ἕκαστον πρᾶγμα

τουθ' ὅπερ ἐστίν, ὅτι ἐπομένως μόνῃ ἢ ἔννοια παρίστησι τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ οὐσίαν. Ἡ ἰδεολογία ἐμφανίζεται ἀκριβέστερον παρὰ τοῖς Μεγαρικοῖς, παρὰ δὲ τῷ Πλάτῳ κυριεύει πάντων τῶν μερῶν τοῦ συστήματος αὐτοῦ. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης μένει πιστὸς τῇ ἰδεολογίᾳ. Εἰ καὶ διαμφισβητεῖ τὸ ὑπερκόσμιον τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος, ἰσχυρίζεται ὅμως ὡς ἐκεῖνος, ὅτι οὐχὶ ἡ ὕλη, ἀλλὰ τὸ εἶδος ἐστὶ τὸ ἀληθές καὶ πραγματικὸν καὶ ὅτι ἡ ὑψίστη ἀλήθεια καὶ πραγματικότης ὑπάρχει ἐν μόνῳ τῷ αὐλῷ νῶ. Τούτου δ' ἔνεκα κηρύττει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ φυσικῇ τὰς τελικὰς αἰτίας ἀνωτέρας τῶν ὑλικῶν. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔρα ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλοσόφους ἐστὶν ἰδεολόγος.

Ἐν ᾧ λοιπὸν ἡ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλοσοφία ἀπὸ τῆς θεωρίας τῆς φύσεως ἀφορμωμένη ὡς κυριώτατον ἔργον αὐτῆς ἐνόμιζε τὸ ἐξετάσαι τὴν οὐσίαν καὶ τὰς αἰτίας τῶν σωματικῶν ὄντων καὶ πρὸς τοῦτο ἀνήρχετο εἰς τὴν ὑλικὴν αὐτῶν ποιότητα, ἢ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἰδρυθεῖσα φιλοσοφία δεικνύει οὐσιαστικῶς διάφορον χαρακτῆρα. Αὕτη ἄρχεται οὐχὶ ἀπὸ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τοῦ γινῶθαι σαυτὸν· δὲν ἄρχεται ἀπὸ τῆς φυσικῆς ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἠθικῆς. Αὕτη θέλει νὰ ἐξετάσῃ τὰ φαινόμενα κατὰ πρῶτον λογικῶς καὶ κατὰ δεύτερον λόγον φυσικῶς. Ἐντὶ τῆς δογματικῆς μεθόδου καθίστησι τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον, ἐντὶ τῆς ὑλικῆς φιλοσοφίας τὴν ἰδεολογίαν. Ὁ νοῦς ἀναγνωρίζεται νῦν ὡς ἀνώτερον τῆς φύσεως, ἢ ἔννοια ἢ τὸ εἶδος ἀνώτερον τῆς ὕλης, ἢ περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφία, ἢ φυσιολογία δὲλα δὴ, καθίσταται φιλοσοφία περὶ τὰς ἐννοίας, ἐννοιολογία.

Ἐναντιθέτως πρὸς τὴν Σοφιστικὴν, ἣτις ἠρνεῖτο τὴν γνῶσιν, ἢ νῦν φιλοσοφία ἀναγνωρίζει πληρέστατα τὴν αὐτοτελῆ ἀξίαν τῆς ἐπιστήμης, ἢ γνῶσις θεωρεῖται ὡς ἐν ἑαυτῇ τὸ τέλος ἔχουσα, ὡς σκοπὸς αὐτοτελῆς καὶ οὐχὶ ὡς μέσον, ἢ θεωρία κηρύττεται τὸ ἥδιστον καὶ μακκρυώτατον, ἢ δὲ πράξις ἐξαρτωμένη ἐκ τῆς γνώσεως καὶ οὐχὶ ἢ γνῶσις ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ σκοποῦ τοῦ πρακτικοῦ βίου. Οὐδεμία νῦν ἀμφιβολία περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως.

Καὶ ἡ φυσικὴ, ἣς οἱ Σοφισταὶ καὶ οἱ μεταγενέστεροι ἠμέλησαν, καλλιεργεῖται λίαν ἀποτελεσματικῶς. Ὁ Σωκράτης μετὰ τῶν πλείστων μαθητῶν αὐτοῦ φαίνεται ἀμελῶν αὐτῆς, ἀλλ' ὁ Πλάτων δὲν

δύναται να στερηθῆ αὐτῆς, ὁ δ' Ἀριστοτέλης προήγαγεν αὐτὴν οὕτως, ὥστε ἐπὶ δύο χιλιετηρίδας οὐδεμίαν περαιτέρω ἀνάπτυξιν ἐδυνήθη να προσλάβῃ κατὰ τὰ κύρια.

Ἡ ἠθικὴ χωρεῖ πέρα τοῦ παραδεδομένου, συμπληροῦ τὴν ἠθικὴν συνήθειαν διὰ ἠθικῆς θεωρίας καὶ αὐτετελοῦς πράξεως, ποιεῖται διάκρισιν ἐξωτερικῆς πράξεως καὶ προαιρέσεως. Ἀπαιτεῖ ἀνύψωσιν ὑπὲρ τὸν κατ' αἰσθησιν βίον εἰς τὸ ἰδεῶδες, καθαίρει τὴν ἠθικὴν συνείδησιν κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὰ ἐλατήρια αὐτῆς, διδάσκει ἀρετὴν ἀνθρωπίνην, ἣτις δὲν ἔχει σκοπὸν τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ τὴν πολιτείαν θέλει ὡς μέσον πραγματούσεως τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας. Καὶ ὅμως ἀπέχει πολὺ τῆς τῶν Στωικῶν καὶ Ἐπικουρείων ἀπαθείας, τῆς τῶν Σκεπτικῶν ἀταραξίας καὶ τῆς τῶν νέων Πλατωνικῶν ἀσκητικῆς αὐστηρότητος. Δὲν θέλει ν' ἀποσπάσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ ἀπὸ τῆς φύσεως. Τὴν ἀρετὴν ἐννοεῖ ὡς ὁ Ἀριστοτέλης ὡς τελείωσιν τῶν φυσικῶν ἰδιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ἔρωτα πρὸς τὸ ἠθικῶς καλὸν ἀναπτύσσει μετὰ τοῦ Πλάτωνος ἐκ τοῦ ἔρωτος πρὸς τὸ κατ' αἰσθησιν καλόν. Ἀπαιτεῖ ἵνα ὁ φιλόσοφος ἤρῃ ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Δὲν ἔχει τὸν μεταγενέστερον κοσμοπολιτισμὸν, δὲν ἔχει ὡσαύτως τὴν ἀδιαφορίαν πρὸς τὸ ἔθνος καὶ τὸν πολιτικὸν βίον. Καὶ ἐνταῦθα τηρεῖ τὸ μέσον, δὲν θέλει οὔτε ἀνελεύθερον καὶ δουλικὴν πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον ἀφασίωσιν καὶ προσκόλλησιν οὔτε πάλιν ἀρνήσιν καὶ φυγὴν ἀπ' αὐτοῦ, τὸν ἠθικὸν δὲ ἄλλο ἀνθρώπου δὲν θέλει οὔτε Σαρδανάπαλον οὔτε ἀσκητήν.

Ἡ περίοδος αὕτη διακρίνεται τῆς μὲν προτέρας καθ' ἕσπον ἢ φιλοσοφία διευθύνεται ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν πρὸς τὰ νοητά, ἀπὸ τῆς ὕλης πρὸς τὴν ἰδέαν, τῆς δὲ τρίτης καθ' ἕσπον τὸ νοσοῦν ὑποκείμενον δὲν ἀσχολεῖται, ὡς παρ' ἐκείνη, περὶ ἑαυτὸ καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῆς αὐτοσυνειδήσεως, ἀλλὰ περὶ τὴν γνῶσιν τοῦ καθ' ἑαυτὸ ἀληθοῦς καὶ πραγματικοῦ.

Καὶ καθόλου ἡ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας τῆς περιόδου ταύτης ἐστὶν ἡ γνῶσις τῶν ἐννοιῶν, τῶν εἰδῶν, τῶν ἰδεῶν, ἡ ἰδεολογία.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη συμπληροῦται ἐν τρισὶ φιλοσοφικαῖς σχολαῖς, ὧν οἱ ἰδρυταὶ ἴστανται πρὸς ἀλλήλους ἐν τῇ σχέσει μαθητοῦ πρὸς διδάσκαλον καὶ ἀνήκουσιν εἰς τρεῖς γενεάς.

Κατὰ πρῶτον ὁ Σωκράτης ἐκφράζει ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη νόησις καὶ πράξις στάθμην καὶ γνώμονα αὐτῆς ἔχει τὴν κατὰ λόγον γνώσιν, διδάσκει δὲ συγχρόνως τὴν πρόσκτησιν τῆς γνώσεως ταύτης διὰ διαλεκτικῆς τῶν δοξασιῶν ἐξετάσεως. Ἐκ τούτου συμπεραίνει εὐθὺς ὁ Πλάτων ὅτι μόνον αἱ καθ' ἑαυτὰς ὑπάρχουσαι ἔννοιαί εἰσι τὸ πραγματικὸν καὶ ἀληθές κατὰ τὴν πλήρη τῆς λέξεως ἐκδοχὴν, πᾶν δ' ἄλλο παρεγγμῆν ἔχει πραγματικότητα. Τὴν θεωρίαν ταύτην Θεμελιοῦ διαλεκτικῶς καὶ διεξάγει αὐτὴν εἰς σύστημα.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναγνωρίζει ἐν αὐτοῖς ταῖς δεδομένοις τὴν ἐννοιαν ὡς τὴν οὐσιώδη μορφήν καὶ τὴν κινουσαν δύναμιν, δεικνύει διὰ λεπτομερεστάτης καὶ ἀκριβεστάτης ἀναλύσεως τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, πῶς εὐρίσκονται αἱ ἔννοια καὶ πῶς ἐφκρμόζονται ἐπὶ τὰ καθ' ἑκαστον, ἐξετάζει τοὺς νόμους καὶ τὴν διάρθρωσιν τοῦ συμπαντος, ἐξετάζει τὰς ἐννοίας, ἐξ ὧν πᾶν τὸ πραγματικὸν διορίζεται, ἐν περιεκτικῇ θεωρίᾳ τῶν καθ' ἑκαστα κλάδων.

Ὁ Σωκράτης δὲν ἔχει σύστημα, οὐδὲ ὑλικὴν τινὰ ἀρχήν. Ἔστι πεπεισμένος ὅτι μόνον ἐν τῇ κατὰ λόγον γνώσει ἔγκειται ἡ ἀληθοῦς γνώσις, ὅτι μόνον ἐν τῷ κατὰ ἐννοίας πράττειν ἔγκειται ἡ ἀληθοῦς ἀρετή, ὅτι καὶ ὁ κόσμος ἐστὶ καθ' ὠρισμένους ἐννοίας καὶ διὰ ταῦτα σκοπίμως δικτεταγμένος. Ἐν πάσῃ δεδομένῃ περιπτώσει ζητεῖ νὰ εὕρῃ τὴν ἐννοίαν τοῦ ἐξεταζομένου πράγματος διὰ διαλεκτικῆς δοκιμασίας τῶν κριτουσῶν δοξῶν, καταβάλλει πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν εἰς τοῦτο ἀποκλείων πᾶν ἄλλο συμφέρον. Ἀλλὰ πέρα τῆς τυπικῆς ταύτης ἐνεργείας δὲν ἐχώρησεν. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ περιορίζεται εἰς τὰς γενικὰς ἐκείνας ἀπαιτήσεις καὶ προϋποθέσεις, ἡ σημασία αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει ἐν νέᾳ τινὶ θεωρίᾳ περὶ τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἐν νέᾳ ἐννοίᾳ τῆς γνώσεως καὶ ἐν τῇ προσωπικῇ παραστάσει τῆς ἐννοίας ταύτης, ἐν τῷ τρόπῳ καθ' ὃν ἀντιλαμβάνεται τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ἐν τῇ ζωηρότητι τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ ὁρμῆς καὶ ἐν τῇ καθαρότητι τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ βίου.

Αὕτη ἡ Σωκρατικὴ ζήτησις τῆς ἐννοίας γίνεται παρὰ Πλάτωνι εὐρεσις, βεβαιότης τῆς κτήσεως καὶ τῆς θεωρίας. Αἱ μὲν καθ' ἑαυτὰς ὑπάρχουσαι ἔννοιαί, αἱ ἰδέαι, εἰσὶ κατ' αὐτὸν τὸ μόνον ἀληθές, τὸ δ' ἀμέτοχον τῆς ἰδέας εἶναι, ἡ ὕλη καθ' ἑαυτήν, ἐστὶ τὸ ἀπλῶς μὴ ἀληθές, πάντα δὲ τὰ λοιπὰ σύγκεινται ἐξ ὄντος καὶ μὴ ὄντος, ἅτινα τόσον

μόνον εἶναι ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς, ὅσον μετέχουσι τῶν ἰδεῶν. Αἱ ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος εἰσιν αἱ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ζητηθεῖσαι καθολικαὶ ἔννοιαι, μόνον ὅτι ὑπάρχουσι κεχωρισμέναι ἀπὸ τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων. Αὗται δ' ἀποτελοῦσι καὶ τὸ κέντρον τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Μόνον ἡ ἔννοια ἢ τὸ εἶδος ἐστὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ οὐσία, τὸ πραγματικόν, ἡ ψυχὴ τῶν πραγμάτων· μόνον ἡ αὐλὸς μορφή, ὁ ἑαυτὸν νοῶν καθαρὸς νοῦς ἐστὶ τὸ ἀπολύτως ἀληθές καὶ πραγματικόν· μόνον ἡ νόησις ἐστὶ καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ὑψίστη μακαριότης τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ ἔννοια, ἣν ὁ Πλάτων ἐχώρισεν ἀπὸ τῶν φαινομένων καὶ ἐθεώρησεν ὡς καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσαν ἰδέαν, ἐνοικεῖ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἐν τοῖς οὖσιν αὐτοῖς. Καὶ ὁ διορισμὸς δὲ οὗτος δὲν σημαίνει ὅτι τὸ εἶδος ἔχει ἀνάγκη τῆς ὕλης πρὸς πραγμάτων αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι ἔχει τὴν πραγματικότητά αὐτοῦ ἐν ἑαυτῷ, διὰ τοῦτον δὲ μόνον τὸν λόγον δὲν θέλει ὁ Ἀριστοτέλης νὰ θέσῃ τὸ εἶδος ἐκτὸς τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων, διότι, χωριστῶν ὄντων τούτων, οὔτε τὸ καθόλου τῶν καὶ ἑκάστα πραγμάτων οὔτε ἡ αἰτία καὶ οὐσία αὐτῶν θὰ ἐδύνατο νὰ ὑπάρχῃ. Τὸ εἶδος λοιπὸν ἐστὶν ἀρχή, ἣτις παρὰ Σωκράτει, Πλάτωνι καὶ Ἀριστοτέλει παρίσταται ἐν διαφόροις βαθμοῖς ἀναπτύξεως. Ἐν μὲν τῷ Σωκράτει παρίσταται ὡς πυρὴν πλήρης ζωῆς καὶ ἐτοιμίας ν' ἀνοίξῃ μετὰ μεγάλης δυνάμεως ἐκ τῆς θεωρίας τῆς πρώτης περιόδου, ἐν δὲ τῷ Πλάτωνι παρίσταται ὡς ἀναβλαστήσας καὶ προκεχωρηκῶς ἐν αὐτοτελεῖ ἀναπτύξει, ἐν δὲ τῷ Ἀριστοτέλει παρίσταται ὡς διακλαδωθείς καὶ ἐξηπλωμένος ἀνὰ πάντα τὸν κόσμον τῆς ὑπάρξεως τῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐξαπλώσει ταύτῃ ἐξαντλούμενος καὶ πρὸς τὴν μεταμόρφωσιν αὐτοῦ κατὰ τὴν τρίτην τῆς φιλοσοφίας περίουον βαίνων. Ὁ Σωκράτης ἐστὶν ὁ ἐξογκούμενος σπόρος, ὁ Πλάτων τὸ ἀφθονον ἄνθος, ὁ Ἀριστοτέλης ὁ ὄριμος καρπὸς τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ ὑψίστῃ αὐτῆς ἱστορικῇ ἀναπτύξει.

I ΣΩΚΡΑΤΗΣ

§ 33.

1. Σωκράτους βίος.

Σωκράτους φιλοσοφία.—Γέννησις και μόρφωσις.—Σχέσις πρὸς τοὺς συγχρόνους και προγενεστέρους φιλοσόφους.—Σκοπὸς τοῦ βίου.—'Ο Σωκράτης ὡς ιδιότης, ὡς πολίτης, ὡς φιλόσοφος αναμορφωτής.—'Ο καθ' ἡμέραν βίος αὐτοῦ.—Σωκρατικὴ σχολή.

Τὸ πρόσωπον τοῦ Σωκράτους και ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ εἰσιν ἀδιασπᾶστως μετ' ἀλλήλων συνημμένα. Εἰ και πᾶν φιλοσοφικὸν σύστημα πηγάζει ἐκ τοῦ ἰδιάζοντος χαρακτῆρος τοῦ ἰδρυτοῦ, ἐκ τῆς μορφώσεως, τῶν περιπετειῶν και σχέσεων αὐτοῦ, ὅμως παρὰ μὲν τοῖς ἄλλοις φιλοσόφοις δυνάμεθα νὰ χωρίσωμεν τὴν φιλοσοφίαν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ προσώπου αὐτῶν, ὡς τὸν καρπὸν ἀπὸ τοῦ δένδρου, παρὰ δὲ τῇ Σωκράτει τοῦτό ἐστιν ἀδύνατον. Σωκρατικὴ φιλοσοφία σημαίνει Σωκράτης και Σωκράτης Σωκρατικὴ φιλοσοφία. Παρὰ τῷ Σωκράτει δὲν πρόκειται περὶ ὠρισμένων δυγμάτων, ἅτινα ὑπὸ διαφόρων κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον δύνανται νὰ νουθῶσιν, ἀλλὰ περὶ ὠρισμένου τρόπου βίου και διανοήσεως, περὶ φιλοσοφικοῦ χαρακτῆρος και τῆς τέχνης τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, ἐν ἄλλαις λέξεσι παρὰ τῇ Σωκράτει πρόκειται περὶ πραγμάτων, ἅπερ δὲν δύνανται ν' ἀνακοινωθῶσι κατὰ τρόπον ἄμεσον και νὰ παραδοθῶσιν ἀναλλοιώτως, ἀλλὰ μεταλαμπαδεύονται ἐλευθέρως ἅτε διεγείροντα τοὺς ἄλλους εἰς ἀνάλογον ἀνάπτυξιν τοῦ ἰδιάζοντος αὐτοῖς χαρακτῆρος.

Πολὺ δικαίαν ἔχομεν περιεργίαν νὰ μάθωμεν ἀκριβέστερόν πως περὶ τῆς μορφώσεως χαρακτῆρος, ἐπὶ τὴν τοῦ κόσμου ἱστορίαν ἐπενεργήσαντος. Ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδὲν περὶ τούτου γινώσκομεν. Τὴν ἡτο ὁ Σωκράτης ἐν τῇ καθεστηκυίᾳ αὐτοῦ ἡλικίᾳ και πῶς κατὰ ταύτην ἔδρασε γινώσκομεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ὅλου βίου αὐτοῦ γενικαί μόνον περιγραφαί περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, περὶ δὲ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ βίου αὐτοῦ εὐρισκόμεθα ἐν τῷ σκῆτει και περὶ τῆς ἱστορίας τῆς διανοητικῆς και ἠθικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως πλὴν ἐλλειπῶν τινῶν και ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀβεβρίων εἰδήσεων εἰς εἰκασίαις μόνον ἐσμὲν ἠναγκασμένοι νὰ περιοριζώμεθα.

Ἡ νεανική τοῦ Σωκράτους ἡλικία καὶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀνδρικής συμπίπτουσι πρὸς τοὺς λαμπροὺς χρόνους τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἢ μᾶλλον τῆς πόλεως αὐτοῦ. Γεννηθεὶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῶν Μηδικῶν πολέμων ἦτο νεώτερος πάντων τῶν ἐνδόξων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐκόσμου τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους. Γεννηθεὶς τῷ 469 ἦτο κατὰ 26 μὲν ἔτη νεώτερος τοῦ Σοφοκλέους, κατὰ 11 δὲ τοῦ Εὐριπίδου, κατὰ πολλῶν δὲ πλείονα τοῦ Αἰσχύλου. Ὡς πολίτης Ἀθηναῖος ἐδύνατο νὰ μετέχη τῆς μορφώσεως, ἣν παρεῖχεν ἄφθονον τότε τὸ μέγα τοῦ πολιτισμοῦ κέντρον, αἱ Ἀθηναί. Καὶ ἂν ἐκωλύετο ὑπὸ πενίας καὶ ταπεινῆς καταγωγῆς εἰς χρησιμοποίησιν αὐτῆς, ὅμως ἐν ταῖς τότε Ἀθήναις καὶ ὁ ἔσχατος πολίτης ἀπῆλκεν ἀδελῶς τοῦ καλλιτεχνικοῦ βίου τῆς πόλεως, ὅστις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς δημοσίους σκοποὺς ἐχρησίμευεν, ἢ δὲ μετὰ ἐξόχων ἀνδρῶν ὁμιλία καὶ ἀναστροφή ὑπῆρχεν αὐτῷ ἀκώλυτος. Ἀκριβῶς διὰ τῆς αὐτῆς ἐλευθέρως προσωπικῆς ἀναστροφῆς μᾶλλον ἢ διὰ συστηματικῆς διδασκαλίας μετεδίδετο ἡ ἐπιστημονικὴ μόρφωσις κατὰ τοὺς τότε χρόνους. Ὅτε δὲ ἤρξατο διὰ τῶν Σοφιστῶν ἡ συστηματικὴ διδασκαλία, τότε ὁ Σωκράτης ἦτο πλέον ἀνὴρ. Εὐκόλως δὲ κατανοοῦμεν ὅτι ἀνὴρ δραστήριος καὶ φιλομαθέστατος, οἷος ἦτο ὁ Σωκράτης, καὶ πτωχὸς ὢν ἐδύνατο νὰ εὕρῃ ἀφορμὰς τινὰς πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν καὶ ὅτι δὲν ἔμεινε καὶ αὐτὸς ἀμέτοχος τῆς θαυμαστῆς ἐξάρσεως τῆς ἐκυτοῦ πόλεως. Ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἀσφαλὲς γινώσκωμεν περὶ τῆς ὁδοῦ, ἣτις ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὸ ὕψος ἐκεῖνο, ἐφ' οὗ εὐρίσκομεν αὐτὸν ἰστάμενον κατὰ τὴν καθεστηκυῖαν αὐτοῦ ἡλικίαν.

Ὁ Σωκράτης θὰ διῆλθε βεβαίως τὴν συνήθη τότε διὰ μουσικῆς καὶ γυμναστικῆς παιδείαν, ἀλλ' ὅ,τι λέγεται περὶ διδασκάλων αὐτοῦ οὐδεμιᾶς προσυχῆς ἐστὶν ἄξιον. Διδάσκαλοι δὴλα δὴ αὐτοῦ λέγονται ἐν μὲν τῇ μουσικῇ ὁ Κόννος, ἐν δὲ τῇ ποιήσει ὁ Εὐήνος· κατ' ἄλλους ἐν τῇ μουσικῇ ὁ Λάμων ἢ ὁ κιθαριστῆς Λάμπων. Ἀλλ' αἱ εἰδήσεις αὗται πηγάζουσαι ἐκ χωρίων τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος στεροῦνται ἱστορικῆς ἀληθείας.

Ὁ Ξενόφων (Ἀπομν. IV, 7. 3. 5.) λέγει ὅτι αἱ γεωμετρικαὶ καὶ ἀστρονομικαὶ τοῦ Σωκράτους γνώσεις ἦσαν τοιαῦται, ὥστε καὶ πᾶν δυσκολωτάτων προβλημάτων δὲν ἦτο ἀπειρος. Ἄν τὰς γνώ-

σεις τκύτας ἐκτίησατο ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ ἢ κατόπιν καὶ τίς ἐγένετο ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, δὲν γινώσκομεν.

Βλέπομεν τὸν Σωκράτην ἐν τῇ ὀρίμῳ αὐτοῦ ἡλικίᾳ ἀναστρεφόμενον μετὰ πολλῶν προσώπων, ἐξ ὧν βεβκίως πολλές ἀφορμὰς πρὸς ἔρευναν καὶ γνῶσιν ἐλάμβανεν. Οὕτω π. χ. βλέπομεν αὐτὸν συνδιαλεγόμενον μετὰ τῶν Σοφιστῶν Πρωταγόρου, Γοργίου, Θρασυμάχου, Πώλου, Ἰππίου, Πρωδίκου, ὡσαύτως μετὰ τοῦ Εὐριπίδου, ὃν ὁ Ἀριστοφάνης ἐν Βατράχοις (1491) ψέγει ὅτι κκθῆμενος παρὰ τῷ Σωκράτει καὶ φλυαρῶν ἀμελεῖ τῆς τραγικῆς τέχνης, παρ' ἄλλων δὲ συγχρόνων κωρικῶν κατηγορεῖται ὁ Εὐριπίδης, ὅτι τὰς τραγωδίας αὐτοῦ ποιεῖ ὁ Σωκράτης. Ὁρῶμεν προσέτι τὸν Σωκράτην συνδιαλεγόμενον μετὰ τῆς Ἀσπασίας, τῆς Διοτίμας, τοῦ Ἀριστοφάνους. Ὁ Σωκράτης ὀνομάζει ἑαυτὸν μαθητὴν τοῦ Πρωδίκου, τῆς Ἀσπασίας, τῆς Διοτίμας. Ἀλλὰ καὶ ἐν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ Διοτίμα ἐστὶν ὄντως ἱστορικὸν πρόσωπον καὶ ὁ Μενέξενος Πλατωνικὸν ἔργον, πάλιν τὴν διδασκαλίαν ταύτην πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν μᾶλλον ὡς ἐλευθέραν συνομιλίαν. Ἀλλὰ καὶ τούτου δοθέντος, πάλιν περὶ τῆς παιδείσεως τοῦ Σωκράτους κατὰ τὴν νεανικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν οὐδὲν μκνθάνομεν.

Ἀκούομεν αὐτὸν προσέτι διαλεγόμενον καὶ συζητοῦντα περὶ τῶν δογμάτων τοῦ Παρμενίδου καὶ τοῦ Ἡρακλείτου, τῶν Ἀτομικῶν, τοῦ Ἀναξαγόρου, ἴσως δὲ καὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἐξ ὧν δύναμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι αἱ φιλοσοφικαὶ τῶν ἀνδρῶν τούτων θεωρίαι ἦσαν αὐτῷ γνωσταί. Ἀλλὰ πῶς ἐγνώρισεν αὐτὰς δὲν λέγεται. Αἱ μαρτυρίαι, καθ' ἃς ὁ Σωκράτης ἐν τῇ νεανικῇ αὐτοῦ ἡλικίᾳ ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τοῦ Ἀρχελάου οὔτε ἀξιοπίστοι εἰσιν οὔτε καθ' ἑαυτὰς πιθαναί. Τοῦ Ἀναξαγόρου τὴν διδασκαλίαν ἐγίνωσκεν ἐκ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ καὶ ἐξ ἀκοῆς. Τοῦ Ἀρχελάου οὐδεὶς τῶν ἀξιοπίστων μαρτύρων ποιεῖται μνεῖαν οὔτε ὁ Πλάτων οὔτε ὁ Ξενοφῶν. οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλ' ὁ Ἀριστόξενος καὶ ὁ Πορφύριος. Ὁ Σωκράτης οὔτε τὸν Ἀναξαγόραν οὔτε τὸν Ἀρχέλαον ἔσχε διδασκάλους, αὐτὸς καλεῖ ἑαυτὸν αὐτουργὸν τῆς φιλοσοφίας», ἦτοι αὐτοδίδακτον.

Καὶ περὶ τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων, ἅτινα ἦσαν τῷ Σωκράτει γνωστά, ὀλίγα γινώσκομεν. Τὰ τοῦ Ἀναξαγόρου σύγγραμμα

φαίνεται ὅτι ἐγίνωσκε. Παρὰ Διογένηι (Β', 22) φέρεται ὅτι ἀναγνοὺς τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἡρακλείτου, ὅπερ ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Εὐριπίδης, εἶπεν· «ἂ μὲν συνῆκα, γενναῖα, οἶμαι δὲ καὶ ἂ μὴ συνῆκα· πλὴν Δηλίου γέ τινος δεῖται κολυμβητοῦ»· ἀλλ' ἡ μαρτυρία αὕτη δὲν θεωρεῖται πολὺ ἀσφαλῆς. Καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (περὶ πολυπραγμοσ. κεφ. 2. σελ. 516) λεγόμενον ὅτι ὁ Σωκράτης ἐπιμελῶς ἐπυνθάνετο περὶ τῶν τοῦ Πυθαγόρου δογμάτων, δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἱστορίας.

Ἀναμφίβολον φαίνεται ὅτι ὁ Σωκράτης ἔμαθε κατ' ἀρχὰς τὴν τέχνην τοῦ πατρὸς Σωφρονίσκου, τὴν γλυπτικὴν. Τῆς τέχνης αὐτοῦ ἔργα ἐδεικνύοντο κατὰ τὸν Πausανίαν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, τρεῖς Χάριτες. Ἄν τὸ ἔργον τοῦτο ἦτο τοῦ Σωκράτους, δὲν γινώσκωμεν ἀκριβῶς. Τὴν γλυπτικὴν ὅμως ἀφῆκε λίαν ταχέως. Ὁ Σωκράτης ἠσθάνετο ὅτι ἡ ἀπαστολή αὐτοῦ ἦτο παλλῶ ὑψηλοτέρα τοῦ γλύφειν ἀγάλματα. Ἐφρόνει ὅτι προορισμὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ ἐργάζηται ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς τελειώσεως ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἡ πεποιθήσις δ' αὕτη ἦτο τόσο βαθεῖα καὶ ζωηρὰ ἐν αὐτῷ, ὥστε ἔλεγεν ὅτι ἦτο αὐτῷ προστεταγμένον ὑπὸ τοῦ θεοῦ νὰ πράττῃ τοῦτο καὶ ἐξ ἐνυπνίων καὶ ἐκ μαντείων καὶ παντὶ τρόπῳ. Πρὸς δὲ τούτοις ἐνισχύθη εἰς τὴν δοξασίαν αὐτὴν καὶ ὑπὸ τινος χρησμοῦ τοῦ ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνος. Ὁ Χαιρεφῶν μεταβὰς εἰς Δελφοὺς ἠρώτησε τὸ μαντεῖον, ἂν ὑπάρχῃ τις σοφώτερος τοῦ Σωκράτους. Ἡ δὲ Πυθία ἀνεῖλεν ὅτι δὲν ὑπάρχει. Ὁ Σωκράτης μαθὼν τοῦτο ἐσκέπτετο, τίνα ἔννοιαν δύναται νὰ ἔχῃ ὁ χρησμός· καὶ, ἵνα δοκιμάσῃ αὐτόν, ἦλθεν εἰς συνομιλίαν καὶ συζήτησιν μετὰ πάντων ὅσοι ἐνόμιζον ὅτι γινώσκουσι τι. Εὔρε δὲ ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τις ἐστὶ σοφός, ἀλλ' ὅτι οἱ μὲν ἄλλοι κίπερ μὴ εἰδότες ἐνόμιζον ὅτι εἰσὶ σοφοί, αὐτὸς δὲ ἐγίνωσκεν ὅτι οὐδὲν οἶδεν. Ἐνόμιζε λοιπὸν ὅτι ἦτο αὐτῷ ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐπιβεβλημένον νὰ ἐξετάζη τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἑαυτόν, ἵνα τὸν χρησμὸν ἀληθῆ ἀποδείξῃ. Τοῦ μετάρρυθμιστικοῦ αὐτοῦ ἔργου οὐχὶ ὡς λόγον, ἀλλ' ὡς στήριγμα πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν τὸν χρησμὸν. Πῶς ὅμως ἡ τάσις αὕτη καὶ πόσον ἐνωρὶς διηγέρθη ἐν αὐτῷ, ἀδύνατον νὰ ὀρισθῇ. Πιθανώτατον ὑπάρχει ὅτι κατ' ὀλίγον, σὺν τῇ αὐξήσει τῶν γνώσεων αὐτοῦ περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῶν χρόνων αὐτοῦ,

ἀνεπτύσσετο ἐν αὐτῷ καὶ ἡ τάσις αὕτη. Εὐθύς δὲ μετὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀναφαίνεται ὡς φιλόσοφος. Ἐν ταῖς «Νεφέλαις» τοῦ Ἀριστοφάνους τῆ 423 παρίσταται ὡς πρωτοστάτης τῆς νέας ἐπιστήμης, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἀπὸ ἐτῶν ἔδρα ὡς σημαντικὸν πρόσωπον καὶ εἶχε περὶ ἑαυτὸν ἐσχληματισμένον κύκλον φίλων ἀνδρῶν. Ὁ Κριτίας καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης πρὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολιτικοῦ αὐτῶν σταδίου, ἤτοι περὶ τὰς ἀρχὰς καὶ πρὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀνεστρέφοντο μετὰ τοῦ Σωκράτους ἐλπίζοντες ὅτι θὰ γένωνται ἱκανοὶ λέγειν τε καὶ πράττειν. Κατὰ τοὺς χρόνους ἄρα ἐκείνους ἔδρα ὁ Σωκράτης ὡς σπουδαῖον πρόσωπον.

Εἰς τὴν ἀποστολὴν ταύτην ἀφωσιώθη ὁ Σωκράτης μετὰ πλήρους αὐταπαρησίας. Ὁ Σωκράτης ἔζη ἐν μωρίᾳ πενία. Ἡ ὅλη οὐσία αὐτοῦ μετὰ τῆς οἰκίας ἀνέβαινεν εἰς 5 μόνον μνας. Ὁ οἰκιακὸς αὐτοῦ βίος ὑπῆρχεν εἰς ἄκρον ἄχαρις. Εἶχε γυναῖκα τὴν Ξανθίππην, πολυθρύλητον ἐπὶ δυστροπία. Ψεῦδός ἐστιν ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχε καὶ ἄλλην γυναικᾶ, τὴν Μυρτώ, καὶ κατὰ τινὰς μὲν δευτέραν αὐτὴν γυναῖκα μετὰ τὴν Ξανθίππην, κατ' ἄλλους δὲ καὶ τὰς δύο συγχρόνως. Ὁ Σωκράτης φαίνεται ὅτι τὴν Ξανθίππην μετὰ τὸ 423 ἐνυμφεύθη. Πρῶτον μὲν διότι ὁ Ἀριστοφάνης ἐν Νεφέλαις οὐδεμίαν ποιεῖται μναίαν τοῦ οἰκιακοῦ βίου τοῦ Σωκράτους, εἶτα δὲ κατὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἦτο μειράκιον (14—20 ἐτῶν), ἡ δὲ Ξανθίππη ἐν τῷ δεσμιωτηρίῳ ἐκράτει παιδίον, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἡ Ξανθίππη δὲν ἦτο πρυβεθηκυίας ἡλικίας καὶ ὅτι ὁ Σωκράτης ἡλικιωμένος ἤδη παρέλαβεν αὐτήν. Ὁ Τερτυλλιανὸς (Apologet. 31) οὐδεμιᾶς προσοχῆς ἀξίως ἐστὶν δισχυριζόμενος ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχε κοινὴν τὴν γυναῖκα μετὰ τῶν φίλων αὐτοῦ· ἡ εἰδήσις αὕτη ἐστὶν ἀξία τοῦ φανατικοῦ τούτου ἐπίνοια, εἰς ἣν ἀφορμὴν ἔδωκεν ἡ ἐν τῇ Πολιτείᾳ τοῦ Πλάτωνος κοινογαμία.

Ἡ Ξανθίππη ἦτο ὀργίλη καὶ ὀξύχυλος γυνή, ἀλλ' ὁ Σωκράτης ἠνείχετο αὐτήν μετὰ φιλοσοφικῆς ὑπομονῆς καὶ ἀταραξίας. Ἄλλ' ὅσον ὀλίγον ἐταράσσετο ὑπὸ τῆς δυστροπίας τῆς Ξανθίππης, τόσον ὀλίγον ἐδύνατο καὶ ἡ περὶ τοῦ οἴκου φροντίς νὰ ἀποσπάσῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς θείας αὐτοῦ δράσεως, ἣν ἐβλεῖρει ὡς τὴν τοῦ βίου αὐτοῦ ἀποστολήν. Ἴνα μὴ παραβῇ τὴν τοῦ Θεοῦ παραγγελίαν, ἠμέλησε τῶν οἰκείων. Ἴνα δὲ ὑπάρχη ἀνεξάρτητος, ἤθελε νὰ μιμηταὶ κατὰ τὴν

ἀνευδρές τὸν θεὸν καὶ δι' ἀσυνήθους βαθμοῦ σκληραγωγίας καὶ αὐταρκείας μέχρι τοσοῦτον προέβη, ὥστε ἐδύνατο νὰ καυχᾶται ὅτι ζῆ παντὸς ἄλλου ἀνεπαχθέστερον καὶ ἀλυπότερον. Οὕτω δὲ κατέστη αὐτῷ δυνατόν, ὅπως ἀφιερῶσιν πάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις ὑπὲρ ἄλλων ἄνευ τινὸς ἀντιμισθίας. Ἡ δρᾶσις δ' αὕτη οὕτω προσήλωσεν αὐτὸν εἰς τὴν γενέτειραν γῆν, ὥστε μὴ μόνον τὰ ὅρια ἀλλὰ μηδ' αὐτὰς τὰς πύλας τῆς πόλεως σχεδὸν νὰ ὑπερβῆ.

Καὶ τῶν πολιτικῶν δὲν ἤθελε νὰ μετέχη· οὐ μόνον διότι ἐνόμιζεν ἀδύνατον νὰ διατηρηθῆ ὡς πολιτικὸς ἐν ταῖς τότε Ἀθήναις ἄνευ παραβάσεως τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ θεραπεύων τὰς ἀξιώσεις τοῦ κακοῦ συνειθισμένου Ἀθηναϊκοῦ ὄχλου, ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι ἀποστολὴν τοῦ ἑαυτοῦ βίου ὑπελάμβανεν ἄλλην. Ὁ Σωκράτης ἦτο πεπεισμένος ὅτι πρὸ πάσης περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων φροντίδος πρέπει νὰ προηγήται ἡ ἰδία ἐκάστου πολίτου τελειοποίησις, ὅτι μόνη ἀκριβῆς ἐπίγνωσις ἑαυτοῦ, συνδεδεμένη μετὰ βελθείας καὶ πολυμερούς γνώσεως, καθίστησι τὸν πολίτην ἀξιὸν πρὸς πολιτικὰς πράξεις. Τοιαύτας ἔχων πεποιθήσεις ὁ Σωκράτης ἐθεώρει κατ' ἀνάγκην τὴν διαπαιδαγώγησιν ἀνθρώπων τινῶν πολλῶ σπουδαιοτέραν καὶ προτιμότεραν καὶ ἀναγκαιότεραν ἢ τὴν ὑπὲρ τοῦ ὅλου ἐνέργειαν, ἣτις ἄνευ ἐκείνης ἔλως ἀνωφελῆς θὰ ἦτο. Ἐφρόνει ἐπομένως ὅτι πολλῶ χρησιμώτερος γίνεται τῇ πατρίδι αὐτοῦ παιδεύων καὶ μορφῶν ἱκανοὺς πολιτικοὺς ἀνδρας ἢ ἂν αὐτὸς ἐπραττετὰ πολιτικά. Ἀνὴρ, ὡς ὁ Σωκράτης, ὅστις ἔνεκα τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, τῆς προσωπικότητος, τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, τῶν φυσικῶν αὐτοῦ ιδιωμάτων οὕτως ἰσχυρῶς ἐφέρετο εἰς τὴν μετ' ἄλλων παιδαγωγικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ὁμιλίαν καὶ ἀναστροφὴν, δὲν ἐδύνατο νὰ εὐρίσκη εὐάρεστον ἄλλην ἐνέργειαν, ἄλλον τρόπον τοῦ βίου, ἢ τὸ ἐξετάζειν ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους· «ὁ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ» ἔλεγε. Διὰ τοῦτο οὐδέποτε ἀπεπειράθη νὰ καταλίπῃ τὸν ιδιωτικὸν βίον. Ὡς μαχητῆς ἐξεπλήρωσεν ἐν πολλαῖς ἐκστρατείαις τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον μετὰ μεγίστης ἀνδρείας καὶ κροτερίας. Ἐν μὲν τῇ Ποτιδαίᾳ τῷ 432, ἐν δὲ τῷ Δηλίῳ τῷ 424, καὶ ἐν Ἀμφικύλῃ τῷ 422. Ἐν Ποτιδαίᾳ ἔσωσε τὸν Ἀλκιβιάδην καὶ συνετέλεσε νὰ δοθῆ εἰς ἐκεῖνον τὸ αὐτῷ ἀνῆκον βραβεῖον. Ὡς πολίτης ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν ἀδίκων ἀπαιτήσεων τοῦ μεγανο-

μένου ὄχλου καὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ἰδίας ζωῆς ἀτρο-
μήτως καὶ μετ' εὐσταθείας, ἀλλὰ τῆς διοικήσεως τῶν τῆς πόλεως
δὲν ἤθελε νὰ μετάσχη. Ἀλλ' οὐδ' ὡς οἱ Σοφισταὶ ἤθελε νὰ παρέλθῃ
εἰς τὸ μέσον ὡς δημόσιος διδάσκαλος τὴν ἑαυτοῦ διδασκαλίαν ἀντὶ
χρημάτων παρέχων. Οὐ μόνον δὲν εἰσέπραττε χρήματα διὰ τὴν δι-
δασκαλίαν αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδὲ συστηματικὴν διδασκαλίαν παρεῖχεν.
«Ἐγὼ διδάσκαλος μὲν οὐδενὸς πώποτε ἐγενόμην, λέγει, εἰ δέ τις
ἐμοῦ λέγοντος καὶ τὰ ἑαυτοῦ πράττοντος ἐπιθυμεῖ ἀκούειν . . .
οὐδενὶ πώποτ' ἐφθόνησα». Δὲν ἤθελε νὰ διδάσκη, ἀλλὰ κοινῇ μετὰ
τῶν ἄλλων νὰ μαθηθῆναι, δὲν ἤθελε νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς πεποιθήσεις αὐ-
τοῦ τοῖς ἄλλοις, ἀλλὰ τὰς τῶν ἄλλων πεποιθήσεις νὰ δοκιμάζῃ, δὲν
ἤθελεν ἐτοίμην τὴν ἀλήθειαν ὡς κεκομμένον νόμισμα νὰ παρέχῃ εἰς
κυκλοφορίαν, ἀλλὰ νὰ διεγείρῃ ἐν τοῖς ἄλλοις τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν
ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀρετὴν, νὰ δεικνύῃ αὐτοῖς τὴν πρὸς ταύτας ὁδὸν,
νὰ ἀνατρέπῃ μὲν τὴν ψευδῆ, νὰ ζητῇ δὲ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν.

Ἀπληστος ὢν διαλόγων κατεσκόπευε μετ' ἀκρας ἰχνευτικῆς
περιεργίας πᾶσαν εὐκαιρίαν, ἵνα συνάψῃ συνομιλίαν διδακτικὴν
καὶ ἠθικὴν. Καθ' ἑκάστην ἡμέραν περιεφέρετο εἰς τὰς ἀγορὰς καὶ
εἰς τοὺς περιπάτους καὶ εἰς τὰ γυμναστήρια καὶ πανταχοῦ, ὅπου
ἔμελλε μετὰ πλείστων νὰ συναντηθῇ; ἵνα μετὰ γνωστῶν καὶ ἀγνώ-
στων, μετὰ συμπολιτῶν καὶ ξένων συνδιαλέξῃς συνάπτῃ, ἃς ἐγίνω-
σκειν εὐθὺς νὰ μετατρέπῃ εἰς ἐπιστημονικὰς καὶ ἠθικὰς. Ἰπηρετῶν
δ' οὕτω τῷ θεῷ ἐν τῇ ὑψίστῃ αὐτοῦ ἀποστολῇ εἶχε τὴν πεποίθη-
σιν ὅτι προσέφερεν οὕτω τῇ πολιτείᾳ ὑπηρεσίαν, ἣν οὐδεὶς ἄλλος
ἐδύνατο νὰ προσενέγκῃ. Διότι ὅσον βαθύτερον παρεπονεῖτο διὰ τὴν
κατάπτωσιν τῆς ἀγωγῆς ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, τόσον ὀλίγην πεποί-
θησιν εἶχεν εἰς τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ διδασκάλους τῆς ἀρετῆς,
τοὺς Σοφιστάς.

Ἡ ἐλακτικὴ τῶν λόγων αὐτοῦ δύναμις προσείλκυσε περὶ αὐτὸν
κύκλον θαυμαστῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐπόρων νέων, οἵτινες ἐκ
διαφόρων ἐλαττηρίων τὴν μετ' αὐτοῦ ὁμιλίαν ἐπιζητήσαντες εἰς διά-
φορον εὐρίσκοντο πρὸς αὐτὸν σχέσιν καὶ ἄλλοι μὲν μακρότερον χρόνον,
ἄλλοι δὲ βραχύτερον ἔμενον παρ' αὐτῷ. Ὁ Σωκράτης προσεπάθει οὐ-
μόνον νὰ μορφώσῃ τοὺς φίλους τούτους, ἀλλὰ καὶ πᾶν ὅ,τι ἦτο αὐ-
τοῖς ἰοφελίμον καὶ ἀγαθὸν νὰ συμβουλεύῃ. Ἐκ τούτου δὲ τοῦ ῥέοντος

καὶ χαλαρῶς συνδεδεμένου ὀμίλου ἐσχηματίσθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον σταθερὸς τις πυρὴν ἀληθῶν μαθητῶν καὶ ἠκουραστῶν, Σωκρατικῆς σχολῆς, ἣν δὲν πρέπει νὰ φανταζώμεθα συγκεντρωμένην διὰ κοινῶς παραδεδεγμένων δογμάτων, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῆς προσωπικότητος τοῦ διδασκάλου αὐτῆς. Μετὰ στενωτέρων φίλων ἐποίει οὐχὶ σπανίως κοινὰ δεῖπνα, ἔπερ μάλιστα κατέστησαν σταθερὸς θεσμὸς τοῦ Σωκρατικοῦ κύκλου. "Ὅσοι ἐφάνοντο αὐτῷ ὅτι εἶχον ἀνάγκην ἄλλων γνώσεων, ἢ περὶ ὧν ἐφρόνει ὅτι δὲν ἦσαν ἄξιοι τῆς συναστροφῆς αὐτοῦ, τούτους συνεβούλευε νὰ ζητήσωσιν ἄλλους διδασκάλους καὶ συνίστη αὐτοὺς τούτοις. Μέχρι τοῦ 70οῦ ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἐπετέλει τὸ ἔργον τοῦτο μετ' ἀκμαίων διανοητικῶν δυνάμεων. Τὴν ἐπ' εὐλογίαις δρᾶσιν ταύτην διέκοψεν ὁ ἀδικος αὐτοῦ θάνατος.

2. Χαρακτῆρ τοῦ Σωκράτους.

Διαβολαὶ τοῦ Σωκρατικοῦ χαρακτῆρος. — Ἐξέλεγε αὐτῶν. — Ὁ Σωκράτης τελειότατος ἀνὴρ, ἥρωρ ἠθικῆς καὶ φιλανθρωπίας. — Ἀκαταπόνητος μορφωτῆς τῶν ἀνθρώπων. — Τέλειος Ἕλλην καὶ Ἀθηναῖος. — Τὸ ἐξωτερικὸν αὐτοῦ σχῆμα ἀντίθετον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν βρῖθος «ἀτοπία».

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Σωκράτους ἐκφράζονται πάντες οἱ ἀρχαῖοι μετὰ μεγίστης τιμῆς καὶ εὐλαβείας. Ἐὰν ἐξαίρεσωμεν τὰς προλήψεις, αἵτινες ἐπήνεγκον τὴν εἰς θάνατον καταδίκην αὐτοῦ, μόνοι οἱ Ἐπικούρειοι οἱ τὰ πάντα μικρύνοντες εὖοισκον νὰ ψέξωσιν τι καὶ τοῦ Σωκράτους, αὐτὸς ὅμως ὁ Ἐπίκουρος ὁ πάντας σχεδὸν τοὺς φιλοσόφους λαιδορήσας ἐφείσκατο τοῦ Σωκράτους.

Πλὴν τούτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι ἤκουσε παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Σπινθάρου ὅτι ὁ Σωκράτης ὡς παῖς μὲν ἦτο ἀπειθῆς τῷ πατρί, ὡς νέος ἀκόλαστος, ὡς ἀνὴρ ἀμαθῆς καὶ ἀπαιδέυτος καὶ ἀφυῆς, τραχὺς εἰς ὀργὴν, λαιδωρὸς καὶ ὑβριστικὸς καὶ φιλαπεχθήμων καὶ ἔκδοτος εἰς τὰς ἡδονάς. Ἀλλ' εὐκολώταταν νὰ φωράσωμεν αὐτὸν ψευδόμενον. Ἐὰν παρὰ τοῦ πατρὸς, ὡς λέγει, στελλόμενος εἰς Ἀθήνας ἔμαθε ταῦτα περὶ τοῦ Σωκράτους πρὸς γνῶσιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρός, ἀνάγκη ὁ πατὴρ αὐτοῦ νὰ ἦτο τοῦλάχιστον τῆς αὐ-

της τῷ Σωκράτει ἡλικίας, ἄλλως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γινώσκῃ τοῦ Σωκράτους τὸν βίον ἀπὸ τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀριστόξενος ἐγεννήθη τῷ 370, ταῦτα θὰ ἤκουσε κατ' ἀνάγκην δεκαπενταετῆς τοῦλάχιστον ὄν τὴν ἡλικίαν, ὅτε μετέβαινεν εἰς Ἀθήνας, ἦτοι τῷ 355. Ἀλλὰ τῷ 355 θὰ ἦτο ὁ πατὴρ αὐτοῦ Σπίνθαρος 115 ἐτῶν καὶ θὰ εἶχε γεννήσῃ τὸν Ἀριστόξενον ἑκατονταετῆς, ὅπερ ψεῦδος. Δεύτερον συλλαμβάνομεν αὐτὸν ψευδόμενον ἴδου. Ἀφ' οὗ πέμπων ὁ Σπίνθαρος τὸν υἱὸν Ἀριστόξενον εἰς Ἀθήνας διηγείτο ταῦτα περὶ Σωκράτους, ἵνα γινώσκῃ ἤδη τὸν ἄνδρα ὁ Ἀριστόξενος, συνέβη ἔξ ἄπικτος τοῦτο πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους· διότι ἄλλως, μὴ ὄντος πλέον τοῦ Σωκράτους ἐν τῇ ζωῇ, περιττοὶ ἦσαν αἱ χαρακτηρισμοὶ ἐκεῖνοι τοῦ Σωκράτους. Ὡστε ὁ Ἀριστόξενος θὰ ἤκουσε ταῦτα παρὰ τοῦ πατρὸς τοῦλάχιστον κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους, ἀλλὰ τότε ἤκουσεν ὁ Ἀριστόξενος ταῦτα παρὰ τοῦ πατρὸς Σπινθάρου πρὶν νὰ γεννηθῇ καὶ δὴ 30 τοῦλάχιστον ἔτη πρὸ τῆς ἑαυτοῦ γεννήσεως. Ἐπὶ τοιαύτης καταφόρου συκοφαντίας στηρίζονται αἱ διαβουλαὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Σωκράτους.

Οἱ ἀψευδέστατοι μάρτυρες γινώσκουσι τὸν Σωκράτην ὡς τὸν τελειότατον ἄνδρα καὶ μετὰ σεβασμοῦ ἀτενίζουσι πρὸς τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ· γινώσκουσιν αὐτὸν ὡς τὸν ἥρωα τῆς ἡλικίας καὶ τῆς φιλοανθρωπίας: «Σωκράτους, λέγει ὁ Ξενοφῶν, οὐδεὶς οὐδέποτε οὐδὲν ἀσεβὲς οὐδὲ ἀνόσιον οὔτε πράπιοντος εἶδε οὔτε λέγοντος ἤκουσεν». Ἦτο, λέγει, τόσον εὐσεβῆς, ὥστε οὐδὲν ἔπραττεν ἄνευ τῆς συμβουλῆς τῶν θεῶν, τόσον δίκαιος, ὥστε οὐδένα οὐδέποτε οὐδέ κατ' ἐλάχιστον ἠδίκησε, τόσον ἐγκρατής, ὥστε οὐδέποτε προείλετο τὸ ἡδὺ ἀντὶ τοῦ ἀγασθοῦ, οὕτω φρόνιμος, ὥστε οὐδέποτε ἐσφάλῃ περὶ τὴν κρίσιν τοῦ ἀγασθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Ἦτο ἐνὶ λόγῳ ὁ ἄριστος καὶ εὐδαιμονέστατος πάντων ἀνθρώπων. Ὁ Ξενοφῶν περιγράφει τὸν Σωκράτην ὡς παράδειγμα κρητερίας, αὐταρκείας, σωφροσύνης, εὐσεβείας, φιλοπικρίας, ὡς χαρακτῆρα ἀκχιπτον ἐν ταῖς πεπειθήσεσιν αὐτοῦ, συνετώτατον καὶ πιστότατον σύμβουλον τῶν ἑαυτοῦ φίλων περὶ τε τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, συγκοινωνὸν ἀξιαγάπητον καὶ λεπτὸν, συνδέοντα ἐπιχρητώτατα τὴν φιλοδρότητα μετὰ τῆς σοβαρότητος. Πρὸ πάντων δὲ ὡς ἀκαταπόνητον μορφωτὴν τῶν ἀνθρώ-

πων, ὅστις πᾶσαν εὐκαιρίαν ἐζήτει γὰρ ὁδηγῆ τούς συνόντας εἰς αὐτογνωσίαν καὶ εἰς ἀρετὴν καὶ γὰρ ταπεινοῖ τῶν νέων τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὴν ἐλαφρότητα. Τούτοις συμφωνεῖ καὶ ὁ Πλάτων. Καὶ οὗτος ὀνομάζει τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ τὸν ἀριστον καὶ φρονιμώτατον καὶ δικαιοτάτον ἄνδρα τῶν ἑαυτοῦ χρόνων. Καὶ αὐτὸς δὲν εὐρίσκει λόγους ἱκανοὺς γὰρ ἐξυμνήσῃ προσηκόντως τὴν ἀπλότητα, τὴν ἐγκράτειαν, τὴν σωφροσύνην αὐτοῦ. Καὶ παρ' αὐτῷ φαίνεται ὁ Σωκράτης ἐν πάσῃ αὐτοῦ πράξει ὑπὸ βαθυτάτης εὐσεβείας ἐμπνεόμενος. Ἀφιερῶν τὸν βίον αὐτοῦ πάντα εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀποθνήσκει μάρτυς τῆς ὑποταγῆς αὐτοῦ εἰς τὴν φωνὴν τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ λατρεία αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ἐστὶ καὶ παρὰ Πλάτωνι οὐκ καὶ παρὰ Ξενοφῶντι, περιεκτικωτάτη δὴλον ὅτι ἠθικὴ ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἐνέργεια, μάλιστα δὲ ὑπὲρ τῶν νέων. Καὶ ἐνταῖς περιγραφαῖς τοῦ Πλάτωνος καταυγάζεται τὸ σοβαρὸν τοῦ Σωκράτους πρόσωπον ὑπὸ εἰλικρινοῦς φιλανθρωπίας, Ἀττικῆς λεπτότητος, εὐφυοῦς φαιδρότητος καὶ χαριεστάτης ἀστεϊότητος καὶ εὐτραπέλιος. Καὶ ὁ Πλάτων διηγεῖται περὶ τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ θάρρους τοῦ ἑαυτοῦ διδασκάλου. τὰ αὐτὰ τῷ Ξενοφῶντι καὶ συμπληροῖ τὴν περιγραφὴν δι' ἐξαιρέτου ἐξιστορήσεως τοῦ φιλοσόφου ὡς πολεμιστοῦ. Πᾶν ὅ,τι περὶ αὐτοῦ ἐξιστορεῖται παρέχει ἡμῖν τὴν εἰκόνα ἠθικῆς μεγαλειότητος, ἣτις τοσοῦτῳ μᾶλλον ἀξιοθαύμαστος φαίνεται, ὅσῳ πρωτοτυπωτέρα ἐστὶ, καὶ ὅσῳ πορρωτέρω ἀπέχει φιλαυτίας καὶ πάσης τῶν προτερημάτων αὐτῆς ἐπιδείξεως.

Ἡ τοῦ Σωκράτους ἀρετὴ φέρει καθαρῶς Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα. Ὁ Σωκράτης ἐστὶ διαμπερὲς Ἕλληνας καὶ Ἀθηναῖος, ἐκ τοῦ ἐνδοτάτου μυελοῦ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ, χαρακτῆρ Ἑλληνικὸν αἷμα καὶ σάρκα ἔχων. Ἡ πολυβρύλητος αὐτοῦ μετριότης οὐδὲν ἔχει ἀσκητικόν. Ὁ Σωκράτης ἀγαπᾷ εὐθύμους συναναστροφάς, ἀλλὰ τοὺς θορυβίους πότους ἀποφεύγει. Οὔτε ἐπιζητεῖ, ἀλλ' οὔτε ἀποφεύγει τὰς δυσείσας ἀφορμὰς τῶν κατ' αἴσθησιν ἡδονῶν, δὲν ἀποφεύγει οὐδέ τὸ ὑπέρμετρον. Τοὺς μικροὺς κύλικας ζητεῖ ἐν τῷ Συμπόσιῳ τοῦ Ξενοφῶντος οὐχὶ ἵνα μὴ μεθυσθῇ, ἀλλ' ἵνα μὴ πολὺ ταχέως μεθυσθῇ. Ἐν τῷ Συμπόσιῳ τοῦ Πλάτωνος ἐπαινεῖται ὁ Σωκράτης ὅτι ἐστὶν ἱκανὸς καὶ πολὺ γὰρ πίνῃ καὶ ὀλίγον καὶ ὅτι πάντας κρατεῖ περὶ τὸ πίνειν καὶ ὁ πάντων θρυμαστώτατος, Σωκράτης.

μεθύοντα οὐδείς πώποτε εώρακεν ἀνθρώπων, ὅτι ὕσον ἀν. πίνῃ, δέν μεθύσκειται. Ἐν δὲ τῷ τέλει τοῦ Συμπυσίου περιγράφει ἡμῖν ὁ Πλάτων πῶς ὁ φιλόσοφος, ἀφ' οὗ διήλθεν ὅλην τὴν νύκτα παρὰ Λαβρωνίῳ (φιάλη μεγάλη) καὶ ἀφ' οὗ πάντα κατεκοίμησε τοὺς συμπότας, ἤτοι ἠνάγκασεν ἐκ τῆς μέθης νὰ πέσωσιν εἰς βαθὺν ὕπνον, ἀναστὰς ἀπῆλθε καὶ ἐλθὼν εἰς τὸ Λύκειον ἀπονιψάμενος ἐξηκολούθησε τὴν λοιπὴν ἡμέραν τὸ συνειθισμένον ἔργον αὐτοῦ, ὡς εἰ μὴ εἶχε πίνῃ οἶνον, ὡς εἰ μὴ εἶχε ἀγρυπνήσῃ παρὰ πότον.

Ἡ μετριότης λοιπὸν ἐνταῦθα δέν σημαίνει κατ' ἀρχὴν ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἀπολαύσεως, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως τοῦ μὴ ἔχειν ἀνάγκην τῶν ἡδονῶν καὶ τοῦ μὴ ἀποβάλλειν ἐν τῇ ἀπολαύσει αὐτῶν τὴν φρόνησιν. Ὡσαύτως θαυμάζεται ἐπ' ἄλλων ἢ ἐγκράτεια τοῦ Σωκράτους. Πόσον δ' ἀπέχει τῆς κατ' ἀρχὴν αὐστηρᾶς ἡμῶν ἠθικῆς ὁ Σωκράτης, δύνανται νὰ ἀποδείξωσι πολλὰ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξενοφῶντος χωρία. Καὶ αὐτὴ δὲ τοῦ Σωκράτους ἡ ὁμιλία καὶ ἀναστροφή μετὰ τῶν νέων φέρει τὸν δημόδη χαρακτῆρα τῆς παιδευαστίας. Ὁ Σωκράτης ὡς πρὸς τοῦτο ὑπάρχει ἀνώτερος πάσης ὑποψίας· αὐτὸς δὲ εἰρωνικῶς ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐρωτικῆς αὐτοῦ τέχνης καὶ ψέγει σφυδρότατα τὰ ἔλκη τῆς βδελυρίας ἐκείνης.

Καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ τοῦ Σωκράτους θὰ ἀναγνωρίσωμεν τὸν Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα· καὶ τὴν θεολογίαν αὐτοῦ δέν θὰ εὕρωμεν ἀπῆλλαγμένην ἀπὸ τῶν φραγμῶν τῆς τοῦ λαοῦ πίστεως. Πόσον δὲ βαθέως ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσιν ἐγκεχαραγμένοι οἱ χαρακτῆρες οὗτοι, καταφαίνεται ἐκ τῆς καθ' ἅπαντα τὸν βίον αὐτοῦ ὑπακοῆς εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος καὶ ἐκ τῆς εἰλικρινοῦς τιμῆς, ἣν πρὸς τὴν ὀρησκείαν τῆς πόλεως ἔδειξε, τὴν μεγίστην δ' ἀπόδειξιν παρέχει ὁ θάνατος αὐτοῦ· διότι ἵνα μὴ παραβῇ τοὺς νόμους, κατεφρόνησε τοῦ συνήθους τρόπου τῆς ὑπερασπίσεως καὶ βραδύτερον τῆς ἐκ τοῦ δεσμοτηρίου ἀποδράσεως. Ὅ,τι δὲ τὸ Σικωνίδειον ἐπίγραμμα λέγει περὶ τοῦ Λειωνίδου, ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ Σωκράτους : ἀπέθανε τοῖς τῆς πόλεως νόμοις πειθόμενος. Τοιοῦτον ἐπίγραμμα συνέθηκεν ὁ Ξενοφῶν ἐν πεζῷ λόγῳ εἰπὼν· ὁ Σωκράτης προείλετο μᾶλλον τοῖς νόμοις ἐμμένων ἀποθανεῖν ἢ παρανομῶν ζῆν.

Ἀλλὰ καίτοι οὕτω βαθέως ὑπῆρχεν ἐρριζωμένος ἐν τῷ Σω-

κράτει ὁ Ἑλληνικὸς χαρακτήρ, ὅμως τὸ ἐξωτερικὸν αὐτοῦ σχῆμα δὲν ἦτο Ἑλληνικὸν οὔτε τὸ τοῦ σώματος οὔτε τὸ τοῦ λόγου. Ὁ Σωκράτης ἐφάνετο τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ ὡς παράδοξός τις καὶ ἄτοπος ἀνὴρ καὶ οὐδενὶ τῶν ἀνθρώπων ὅμοιος οὔτε τῶν παλαιῶν οὔτε τῶν συγχρόνων. Διὰ τοῦτο εὐρισκόμενοι εἰς ἀπορίαν ἀρμοδίου χαρακτηρισμοῦ ὠνόμαζον ἀτοπίαν τὴν φύσιν τοῦ τε σώματος καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ. Ἡ ἀτοπία δ' αὕτη ἐστὶν ἡ παράδοξος ἀντίθεσις τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ Σωκράτους πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ μεγαλεῖον.

Πρὸς μὲν τὰ ἐξωτερικὰ εἶχεν ὁ Σωκράτης ἀδιαφορίαν ὅπως ξένην καὶ ἀλλοτριάν τοῦ Ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος, πρὸς δὲ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ ἐμβάθυνσιν τέως πάντῃ ἀγνωστον. Ἡ μὲν ἐξωτερικὴ αὐτοῦ ὄψις ἐμφάνει τι σχολαστικὸν καὶ πεζὸν καὶ χυδαῖον, ἐν παραδόξῳ ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν καλλονὴν καὶ τὸν καλλιτεχνικῶς διαμεμορφωμένον τύπον τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου, ἐσωτερικῶς δὲ ἐμφανίζεται ὡς ἀπροκάλυψις ὑψηλοτέρου τινός βίου, ὅστις ἔσωθεν πηγάζων δὲν γίνεται ἐντελῶς συνειδητὴ τῆς διανοίας ἐνέργεια καὶ διὰ τοῦτο καὶ αὐτῷ τῷ Σωκράτει παρίσταται ὡς τι θεῖον καὶ δαιμόνιον. Πρῶτον τὸ ἐξωτερικὸν αὐτοῦ σχῆμα εἶχεν ὁ Σωκράτης Σειληνῶδες· τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπιπολαίους, ἦτο δὴλα δὴ ἐξώφθαλμος, τοὺς μυκτῆρας εἶχεν ἀναπεπταμένους, τὴν ῥίνα πυρῆν, τὸ στόμα μέγα, τὰ χεῖλη παχέα, τὴν γαστέρα ἐξωγκωμένην, τὴν κεφαλὴν φαλακράν. Τοιαύτη Σειληνῶδης μορφή μᾶλλον ἐκρυπτεν ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ Ἑλλήνος τὸν θεῖον τοῦ Σωκράτους νοῦν ἢ ὑπεδήλου αὐτόν.

Καὶ ἐν τοῖς λόγοις δὲ καὶ ἐν τοῖς τρόποις αὐτοῦ ἐμφανίζεται σχολαστικότης τις καὶ ταπεινότης διανοίας καὶ ἀλλοτρία τοῦ Ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος ἀδιαφορία πρὸς τὸ κατ' αἴσθησιν κάλλος τῶν ἐξωτερικῶν τύπων. Ἐν τῇ οἰκίᾳ χυρεύει μύθος, ἵνα παιῆται ὑγιεινὰς κινήσεις. Δὲν ἐξέρχεται ἐκτὸς τῶν πυλῶν τῆς πόλεως, διότι παρὰ τῶν δένδρων οὐδὲν ἔχει νὰ μάθῃ. Καταφρονεῖ τῶν τεχνιτῶν καὶ τῶν ποιητῶν, διότι οὗτοι μᾶλλον ἐξ ἐνθουσιασμοῦ καὶ φυσικῆς τινος ὀρμῆς ποιοῦσιν ὅ,τι ποιοῦσιν ἢ ἀπὸ διανοήσεως καὶ σαφοῦς γνώσεως. Καλὸν λέγει τὸ ὠφέλιμον. Ἐδιδάσκετο μουσικὴν ἐν τῷ σχολείῳ τοῦ Κόννου, ἀν μετέχῃ ἱστορικῆς ἀληθείας ἢ εἰδήσεις αὕτη, γέρον αὐτὸς παρὰ παιδαρίοις καθήμενος.

Ταῦτα καὶ πλεῖστ' ἄλλα τοιαῦτά εἰσι πάντα ἀσύμφωνα καὶ ἀντίθετα πρὸς τὴν ποίησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου καὶ τὴν λεπτότητα τῆς Ἀττικῆς καλαισθησίας.

Οἱ Σωκρατικοὶ λόγοι φαίνονται, λέγει ὁ Ἀλκιβιάδης, κατὰ πρῶτον γελοῖοι. Ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς Σειληνοὺς τοὺς διανοιγομένους· διότι τοιαῦτα καὶ ὀνόματα καὶ ῥήματα ἔξωθεν περιαμπέχονται οἱ λόγοι αὐτοῦ ὡς δορὰν σατύρου τινὸς ὑβριστοῦ· ἔχει πάντοτε ἀνά στόμα ὄνους καὶ κτηλίους καὶ χαλκέας τινὰς καὶ σκυτοτόμους καὶ βυρσοδέφκας καὶ αἰεὶ διὰ τῶν αὐτῶν ταῦτά φαίνεται ὅτι λέγει, ὥστε πᾶς ἄπειρος ἄνθρωπος καὶ ἀνόητος θὰ κατεγέλα τῶν λόγων αὐτοῦ· ὅταν ὅμως ἴδῃ αὐτοὺς διανοιγομένους καὶ εἰπέλθῃ ἐντὸς αὐτῶν, θὰ εὕρῃ πρῶτον μὲν νοῦν ἔχοντας μόνους τῶν λόγων, ἔπειτα δὲ θειοτάτους καὶ πλεῖστ' ἀγάλματ' ἀρετῆς ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντας καὶ ἐπὶ πλεῖστον τείνοντας. Ἰὰ αὐτὰ λέγει πρὸς τὸν Σωκράτην καὶ ὁ Κριτίας ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασι (I, 2, 27) καὶ ὁ Ἰππίας (αὐτ. IV, 4, 6) καὶ ὁ Καλλικλῆς ὅστις ἐν τῷ Γαργίᾳ τοῦ Πλάτωνος (490 E καὶ 497 C.) ψέγει αὐτοῦ αἰὰ μικρὰ καὶ στενὰ ἐρωτήματα). Τόσον παράδοξος ἐφαίνετο τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ ἡ ἀκαλλώπιστος νοημοσύνη, ἣτις ἐποίει ὥστε νὰ ἀποφεύγῃ ἀπὸ σκοποῦ πάντας τοὺς ἐκλελεγμένους τύπους καὶ νὰ ζητῇ πάντοτε τὸ ἀπέριττον καὶ ἀφελές καὶ ἀψιμυθίωτον καὶ τὴν πᾶσιν εὐληπτον γλῶσσαν!

Ἡ τοῦ Σωκράτους αὕτη ἰδιοτροπία πηγάζει οὐχὶ ἐξ ἀναισθησίας πρὸς τὸν καλλιτεχνικὸν τύπον, ἀλλ' ἐκ τοῦ πληρώματος καὶ τῆς καινότητος τοῦ διανοητικοῦ περιεχομένου, ἐκ τοῦ πολλοῦ καὶ νέου διανοητικοῦ θησαυροῦ, οὗ πρὸς παράστασιν δὲν ἐπαρκοῦσιν οἱ συνηθεῖς τύποι.

Ἡ ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς ἐργαζομένη διάνοια τοῦ φιλοσόφου νῦν μὲν βυθίζεται μέχρις ἀναισθησίας πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς ἐντυπώσεις, νῦν δὲ ἐργάζεται δι' αἰνιγματιωδῶν προαισθήσεων καὶ προεικασιῶν, αἵτινες πρὸς τὴν ἐγρηγορουῖαν ὑπαρξίν αὐτοῦ ἐμφανίζονται ὡς ξένον τι. Σοβαρὸς καὶ πρὸς τὰ ἔσω ἐστραμμένος ὢν ἐβυθίζεται εἰς σκέψεις ἐπὶ μακρὸν χρόνον καὶ ἔμεγεν ἀδιάφορος πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ ἴστατο ὡσπερ ἀφηρημένος. Κατὰ τὸν Πλάτωνα (Συμπ. 220 κ. ἐφ.) τῷ 432 ἐν τῷ πρὸ τῆς Ποτιδαίας στρατοπέδῳ

τῶν Ἀθηναίων ἴστατο ὁ Σωκράτης κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον σκεπτόμενος ἐξ ἑωθινοῦ μέχρι τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν ἄλλην ἡμέραν· οὕτως ἰσχυρῶς ὁ φιλόσοφος ἠγωνίζετο πρὸς ἑαυτόν, ἵνα εὖρη ὅπερ ἐζήτει.

Ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο μόνον πεπεισμένος ὅτι ὑπηρετεῖ τῷ Θεῷ, ἀλλ' ἐπίστευε προσέτι ὅτι ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει αὐτῷ τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν καὶ διὰ μαντικῆς καὶ δι' ὀνείρων, ἰδίᾳ δὲ διὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ ὑψηλοτέρας ἐκείνης ἐμπνεύσεως, ἣτις τυγχάνει γνωστῆ ὑπὸ τῷ ὀνόματι τοῦ δαιμόνιον (¹) τοῦ Σωκράτους.

(¹) Περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους ἐπραγματεύθησαν πλὴν ἄλλων οἶδε.
F. L é l u t, du demon de Socrate, Paris 1836.

R h a p h a e l K ü h n e r, ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἀπομνημονευμάτων σελ. 18—25. Gotha 1841.

C R. V o l q u a r d s e n, das D. d. Sokr. u. seine Interpreten, Kiel 1862

L. B r e i t e n b a c h, ἐν Zeitschr. f. d. Gymnasialwesen XVII, 1863 σελ. 499—511.

C h r. C r o n, ἐν Zeitschr. Kos. Würzburg 1864 σελ. 169—179.

P. W. F r e y m ü l l e r, Programm. Metten 1864.

F e r d. F r i e d r. H ü g l i, d. Dem. d. Sokr. Bern. 1864.

B. C y b i c h o w s k i, Quae Socratis de diis et daemone fuerint opiniones etc. Breslau 1870.

S i g. R i h b i n g, über Socrates, Daimonium. Upsala 1870.

H e n r y E d w a r d, The Daemon of Socrates London 1872.

S a u e r, das D. des S u. seine Deutungen Pr. Heilbronn 1883.

A l f. F o u i l l é e, Philosophie de Sokrate (1874) II, 266—316.

G u s t a v d' E i c h t a l, Socr. et notre temps (1881 σελ. 78—89). Ὁ Σωκράτης καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς. Θεολογία τοῦ Σωκράτους. Ἐὐ περὶ Ἰϋονοίας δόγμα. Ἐν τῷ Ἡ' κεφαλαίῳ πραγματεύεται ὁ Εἰχθάλ περὶ τοῦ δαιμονίου. Ἡ πραγματεία ἐξηλληνίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ν. Βαλέττα καὶ ἐξεδόθη ἐν Λειψία τῷ 1884.

C. du P r e l. D. Dämon. des Sokr. ἐν D. Mystik der alten Griechen Lpz 1888, σελ. 121—170.

3. Τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους.

φιλοσοφικὴ ἐμπέδωσις τῆς πολυθεΐας καὶ τῆς μαντικῆς — Ἡ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ τὸ τελειότατον τιῦ Θεοῦ χρυστήριον. — Τὸ δαιμόνιον ἀπαγορευτικὸν καὶ οὐχὶ προτρεπτικόν. — Ἐξ διάφοροι ἀντιλήψεις τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ τιῖς νεωτέροις — Ἡ ἀληθὴς τοῦ δαιμονίου ἐννοία : τὸ ζωηρὸν ἀλλ' ἀσαφὲς συναίσθημα περὶ τοῦ ἀναγκάστου μελλούσης πράξεως.

Ὁ Σωκράτης μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐπήγει τὴν ἐπίνοιαν τοῦ Ἀναξάγορου, ὅτι νοῦς ἐστὶν ὁ διεκόσμησας τὸ πᾶν, ἔφεγε δ' αὐτὸν ὅτι τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ταύτην δὲν μετεχειρίζετο πρὸς ἐξήγησιν συμπάσης τῆς φύσεως, ἀλλ' ἐὼν αὐτὴν χαίρειν προσέφευγεν εἰς τὴν μηχανικὴν τῶν ὄντων ἐξήγησιν καὶ μόνον, ἐνθα ἡ μηχανικὴ μέθοδος δὲν ἐπάρκει, κατέφευγεν εἰς τὸν νοῦν, ὡς εἰς τὸν ἀπὸ μηχανῆς Θεὸν οἱ τραγικῶς ποιηταί. Ὁ Σωκράτης ἄρα ἦτο πεπεισμένος ὅτι νοητικὴ τις ἀρχὴ διεκόσμησε τὸ πᾶν καὶ ὅτι ὑπ' αὐτῆς τὰ πάντα διευθύνονται. Ἡ θεία αὕτη νοητικὴ ἀρχὴ πανταχοῦ μὲν τῆς φύσεως ἐκδηλοῦται, μάλιστα δ' ἐν τῷ λογικῷ ἀνθρώπῳ, περὶ ὃν καὶ ἐξαιρετικὴν ἔδειξε πρόνοιαν· διότι ἀπέδειξεν αὐτὸν τὸ τελειότατον τῶν δημιουργημάτων κατὰ τε τὴν τοῦ σώματος κατασκευὴν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ἐμφύτευσιν ψυχῆς κρατίστης. Τὴν θεϊαν ταύτην νοητικὴν ἀρχὴν ὁ Σωκράτης φαντάζεται ὑπάρχουσαν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ κυβερνῶσαν αὐτὸν ἀπαράλλακτως ὡς ἡ ψυχὴ ἐν τῷ σώματι τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως τοῦ ἀνθρώπου αἱ πράξεις ἀρχὴν ἔχουσι τὴν ἐν αὐτῷ ἐνοικοῦσαν ψυχὴν, οὕτω καὶ ἡ ἐν τῷ παντὶ φαινομένη τάξις καὶ ἁρμονία εἰσὶν ἀποτελέσματα τῆς ἐν τῷ παντὶ ἐνούσης ψυχῆς. Ἡ θεωρία αὕτη συνεβιάζετο πληρέστατα πρὸς τὸ πολυθεϊκὸν ὀρθόσκευμα τῶν Ἑλλήνων, ἐκ δὲ τῆς συμφωνίας ταύτης προήρχετο ὁ ἀκραιφνῆς ὀρθοσκευτικὸς τοῦ Σωκράτους χαρακτήρ.

Τὸ θεῖον ἄρα πανταχοῦ ὑπάρχον καὶ ἅμα πάντων ἐπιμελόμενον ἰδιαιτάτα δὲ τοῦ τελειοτάτου δημιουργήματος αὐτοῦ, τοῦ ἀνθρώπου, δύναται διὰ πάντων νὰ ἐκδηλοῖ τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Οὕτω δὲ θεμελιούται θεωρητικῶς ἡ μαντικὴ τῶν ἀρχαίων καὶ δεικνύεται οὐδὲν

ἔχουσα τὸ ἀντικείμενον πρὸς τὴν περὶ τοῦ θεοῦ δόξαν τοῦ Σωκράτους. Ἄλλ' ἂν τὰ λοιπὰ ὄντα, ἄψυχά τε καὶ ἑμψυχα, γίνονται διερμηνεῖς τῆς τοῦ θεοῦ βουλήσεως, ὁ ἄνθρωπος ὁ τῷ θεῷ πάντων τῶν λοιπῶν δημιουργημάτων ἐγγύτατα ὢν τυγχάνει καὶ ὁ ἀριστος διερμηνεὺς τῶν θείων βουλημάτων. Ἡ ἀνθρωπίνη ἄρα ψυχὴ ἐστὶ τὸ ὑψιστὸν χρηστῆριον τοῦ θεοῦ. "Ὅσοι λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ἀγνότερος καὶ εὐσεβέστερος καὶ τῷ θεῷ ἀξιώτερος γίνεται, κατὰ τοσοῦτον ἀληθέστερον τοῦ θεοῦ χρηστῆριον καθίσταται, κατὰ τοσοῦτον καὶ βαθύτερον δύναται νὰ εἰσδύηται εἰς τὴν θεϊκὴν διάνοικαν. Διὸ καὶ λέγει, ἑάν, ὡσπερ τοὺς ἀνθρώπους θεραπεύων γινώσκεις τοὺς ἀντιθεραπεύειν ἐθέλοντάς καὶ χαριζόμενος τοὺς ἀντιχαριζομένους καὶ συμβουλευόμενος καταμανθάνεις τοὺς φρονίμους, οὕτω καὶ τῶν θεῶν πείραν λαμβάνης θεραπεύων εἴ τί σοι ἐβελήσουσι περὶ τῶν ἀδήλων ἀνθρώποις συμβουλεύειν, γνῶσει τὸ θεῖον ὅτι τοσοῦτον καὶ τοιοῦτόν ἐστιν, ὥσθ' ἅμα πάντα ὄραν καὶ πάντα ἀκούειν καὶ πανταχοῦ παρεῖναι καὶ ἅμα πάντων ἐπιμέλεσθαι αὐτό.

Ἡ ψυχὴ λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει τὸ τελειότατον χρηστῆριον, ἡ δὲ φωνὴ τοῦ χρηστηρίου τούτου, ἐπειδὴ ἐξέρχεται ἐκ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θείας οὐσίας, τῆς γνωστικῆς καὶ προνοητικῆς δυνάμεως, δύναται νὰ καθοδηγῇ τὸν προσέχοντα εἰς αὐτὴν πολλῶ ἀσφαλέστερον τῶν αἰωνῶν καὶ τῶν οὐσιῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν χρηστηρίων. Αἱ ἀποφάνσεις τῶν χρηστηρίων ἐξηροτῶντο μέχρι τοῦδε ἀπὸ ἐξωτερικῶν σημείων, ἤδη μετατεθειμένου τοῦ χρηστηρίου εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ αἱ ἀποφάνσεις αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐξαρτῶνται.

Τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἐγένετο ἐν τῇ ἱστορίᾳ σημεῖον ἀντιλεγόμενον. Οἱ σοφοὶ πάντων τῶν χρόνων συζητοῦσι, πῶς ἐνόει ὁ Σωκράτης τὸ δαιμόνιον τοῦτο. Ἐκ τῶν ζητήσεων τούτων προέκυψαν αἱ ἐξῆς γνώμαι.

1) Οἱ μὲν ὑπέλαβον ὅτι τὸ δαιμόνιον ὁ Σωκράτης ἐφκντάζετο ὡς προσωπικὸν ὄν, ὑπόστασιν ἔχον, ὡς πραγματικῶς ὑπάρχοντα δαίμονα. Τὴν γνώμην ταύτην βλέπομεν λίαν ἀρχαίαν, διότι ἐπ' αὐτῆς ἐστήριζαν οἱ κατηγοροὶ τοῦ Σωκράτους Ἄ ν υ τ ο ς καὶ Μ έ λ η τ ο ς καὶ Λ ύ κ ω ν τὴν κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν, ὅτι ἕτερα καινὰ δαιμόνια εἰσφέρει. Ὡς προσωπικὸν ὄν ὑπελάμβανον προσέτι τὸ δαι-

μόνιον τοῦ Σωκράτους ὁ Πλούταρχος (Σωκρ. δαιμ. 20), Μάξιμος ὁ Τύριος (XIV, 3, 6.), οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες συνεζήτουν, ἂν καλὸς ἢ κακὸς δαίμων ἦτο ὁ τοῦ Σωκράτους, ὁ Tiedemann, ὁ Mainers, ὁ Buhle, ὁ Krug, ὁ Lasaulx, ὁ Volquardsen (1).

2) Οἱ δὲ ὑπέλαβον ὅτι τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἦτο ἀποτελεσμα τῆς δεισιδαιμονίας τῶν χρόνων τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, εἰς ἣν ἐδούλευε καὶ ὁ Σωκράτης.

3) Τρίτη τις τάξις ἀνδρῶν ἀπαδέχεται ὅτι τὸ δαιμόνιον ἦτο συνειδητὴ ἐπινόησις τοῦ Σωκράτους, ὅτι ἐπίτηδες ἐπενήησε τὸ δαιμόνιον ὁ Σωκράτης, ἵνα εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ παρέχη θεῖόν τι χρῖσμα. Σκοπὸς δὲ τοῦ Σωκράτους ἦτο λέγουσιν (2), ὅπως ἀνατρέψῃ τὸ πολίτευμα καὶ πρὸς τοῦτο ἐδωροδόκησε τὴν Πυθίαν, καὶ ἐκαυχᾶτο ὅτι εὕρισκετο ἐν ἐπικοινωνίᾳ μετὰ θείου τινὸς ὄντος.

4) Τετάρτη τις τάξις ἀνδρῶν παραδέχεται ὅτι τοῦ Σωκράτους τὸ δαιμόνιον ἐστὶ προϊόν τῆς Σωκρατικῆς εἰρωνείας. Εἰρωνευόμενος δηλαδὴ ὁ Σωκράτης τοὺς παχύνους, δυσμαθεῖς καὶ δεισιδαίμονας ἀνθρώπους, οἵτινες δὲν θέλουσι νὰ σκεφθῶσι καὶ νὰ εὔρωσι τὰ πράγματα δι' ἰδίας διανοήσεως, ἀλλὰ καταφεύγουσιν εἰς μαντείας καὶ οἰωνοὺς καὶ ἐνύπνια, ἔλεγε καὶ αὐτὸς τὰ προϊόντα τῆς ἰδίας σκέψεως καὶ διανοίας εἰρωνικῶς ὡς ὑπαγορεύσεις τοῦ δαιμονίου.

5) Πέμπτη τις τάξις νωθεστέρα τῶν προειρημένων τεσσάρων ἐνόμισεν ὅτι ἐρμηνεύει τὸ πρᾶγμα παρεχόμενῃ, ὅτι τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ διάθεσις τοῦ σώματος ἀσθενικὴ καὶ ἐλαττωματικὴ, ῥοπὴν ἔχουσα πρὸς ἐκστάσεις.

6) Ἑκτη τάξις ὑπολαμβάνει τὸ τοῦ Σωκράτους δαιμόνιον ὡς τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ συγκινητήματος τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὴν φωνὴν δηλαδὴ τῆς συνειδήσεως.

Ἡ πρώτη δόξα, ὅτι ὁ Σωκράτης ἐπίστευεν ὅτι ἔρχεται εἰς συναμίλιαν μετὰ δαίμονός τινος καὶ λαμβάνει παρ' αὐτοῦ παραρμήσεις ἐστὶν ὅπως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν βικθεῖαν τοῦ Σωκράτους σύνεσιν καὶ τὸ ἱστορικὸν μεγαλεῖον, διότι καταβιβάζει αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀκαταλαγίστων ἀνθρώπων καὶ φαντασιωκόπων, εἰς τοὺς ἄφρονας καὶ ὄνειροπόλους.

(1) Ἴδὲ περὶ αὐτῶν Zeller αὐτ. II⁴, 75.

(2) Plessing, Osiris u. Sokrates 185 κ. ἐφ.

Ἰλῆν δὲ τούτων ἐνκντιοῦται καὶ πρὸς τὰ περὶ δαιμονίου λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Σωκράτους. Ὁ Σωκράτης οὐδαμῶς λέγει ὅτι ὁμιλεῖ δαίμονί τινι, ἀλλὰ μόνον ὅτι σημεῖόν τι θεῖον γίνεται αὐτῷ, ὅτι φωνήν τινα ἐσωτερικὴν ἀκούει, ὅτι θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον αἰσθάνεται, ἐπομένως ὅτι ἐν αὐτῷ συμβαίνει τι ἀσύνηθες, ὅπερ δὲν ἐδύνατο νὰ ἐρμηνεύσῃ λογικῶς καὶ ψυχολογικῶς.

Ἡ δὲ δευτέρα γνώμη, ὅτι ὁ Σωκράτης ἐδούλευε τῇ τῶν χρόνων καὶ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ δεισιδαιμονίᾳ, ἐστὶ λίαν ἀτυχής, διότι βλέπομεν αὐτὸν τὸν Σωκράτην πολεμοῦντα τὴν δεισιδαιμονίαν, καὶ διὰ λόγων ἰσχυροτάτων ἀποδεικνύοντα τὴν ἀναιαν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες περὶ πραγμάτων, ὅπερ δύνανται νὰ γινώσκωσι διὰ τῆς ἰδίας ἐαυτῶν σκέψεως ἢ νὰ κατορθώσωσι διὰ μαθήσεως, ἐρωτῶσι τοὺς θεούς. Τοὺς ἀνθρώπους τούτους ὀνομάζει μάλιστα ἀσεβεῖς καὶ ὑβριστὰς τοῦ θεοῦ· διότι ἐμβάλλουσιν εἰς πειρασμὸν τὸ θεῖον περὶ πραγμάτων, ὅπερ ὁ θεὸς ἀφῆκεν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου (¹).

Ἡ τρίτη γνώμη μεταβάλλει τὸν ἠθικώτατον τῶν ἀνθρώπων, τὸν ἰδρυτὴν τῆς ἠθικῆς, εἰς ψεύστην καὶ ἀγύρτην, τὸν ἀπὸ τῶν πολιτικῶν ἔλως ἀπεστραμμένον εἰς φιλόδοξον πολιτικόν.

Καὶ ἡ τετάρτη δοξασία, ὅτι τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἦτο προῖον τῆς Σωκρατικῆς εἰρωνείας δὲν καταστοχάζεται τοῦ ὀρθοῦ (²). Ὁ Fraguier λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης διὰ τοῦ δαιμονίου οὐδὲν ἄλλο ἠθέλησε νὰ σημάνη ἢ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ σύνεσιν καὶ τὴν περὶ τὸν συνδυασμὸν τῶν γεγονότων δεξιότητα, δι' ἧν κατώρθου νὰ εἰκάζῃ ὀρθῶς τὰ μέλλοντα γενέσθαι. Εἰρωνικῶς λοιπὸν παρέστησε τοῦτο ὡς ἔργον ἀπλοῦ ὀρμεμφύτου, τοῦ θεοῦ ἢ τῆς θείας μοίρας, καὶ ἀντ' αὐτῶν μετεχειρίσθη τὸ δαιμόνιον. Ἀλλὰ τὸ δαιμόνιον δὲν ἐννοεῖ ὁ Σωκράτης, λέγει ὁ Fraguier, ὡς *genius familiaris*· διότι τὸ ὄνομα ἐκληπτέον οὐχὶ ὡς οὐσιαστικόν ἀλλ' ὡς ἐπίθετον.

Ἡ γνώμη αὕτη δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὸν βέβαιον καὶ σοβαρὸν

(¹) *Ξενοφ.* Ἀπομν. I, 1, 9.

(²) Fraguier, *Sur l'ironie de Sokrate* ἐν *Mémoires de l'Académie des Inscriptions* IV, 368 κ.έφ. Ὁ *Barthélemy* (*Voijage du jeune Anacharsis*. V. σελ. 289. 299) τὰς ἐν τῇ Ἀπολογία τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ δαιμονίου ἐκφράσεις τοῦ Σωκράτους ὑπολαμβάνει ὡς «*Plaisanterie*». *Revue Hist. ancienne*, IX 4, 2. A l f. Fouillée, *Philos. de Sokr.* I, 7. 1874.

τρόπον, μεθ' οὗ ὁ Σωκράτης ποιῆται λόγον περὶ τοῦ δαιμονίου· παρὰ τε τῷ Πλάτωνι καὶ τῷ Ξενοφῶντι. Ὁ Σωκράτης ἀποδίδωσι· μεγίστην σημασίαν εἰς τὸ δαιμόνιον σημεῖον ἐν ταῖς κρισιμωτάταις τοῦ βίου αὐτοῦ στιγμαῖς. Πρόκειται π. χ. νὰ κριθῆ καὶ δὲν φροντίζει περὶ ἀπολογίας, διότι ἀποτρέπει αὐτὸν τούτου τὸ δαιμόνιον, δὲν θέλει ν' ἀναμιχθῆ εἰς τὰ πολιτικά, διότι ἀπηγόρευσε αὐτῷ τούτο τὸ δαιμόνιον.

Ἡ δὲ πέμπτη γνώμη ὅτι τὸ δαιμόνιον οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ σωματικὴ ἀσθένεια, νευρικὸς ἐρεθισμὸς, φέρων εἰς ἐκστάσεις, δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς εἰκασίας, ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχε φαντασίας παράφρωνος ἀνθρώπου. Πράγματι δὲ δὲν ἔλειψαν ἄνθρωποι καὶ τοῦτο ἰσχυροσθέντες. Τιοῦτος δ' ἐγένετο ὁ Γάλλος Lélut, ὅστις ἔγραψε *Du Démon de Sokrate* 1836, καὶ ἐν διεξοδικῇ πραγματείᾳ κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα que Sokrate etait un fou. Ἄλλ' εἰς τοὺς παράφρονας κατέταξεν οὐ μόνον τὸν Σωκράτην ὁ Lélut, ἀλλὰ καὶ ἄλλους μεγάλους ἄνδρας, ἐν οἷς καὶ τὸν Λοῦθηρον, τὸν Pascal, τὸν Rousseau, τὸν Gardanus, τὸν Swedenborg κ. ἄλλ. Τὸ κύριον δ' αὐτοῦ ἐπιχείρημά ἐστὶν ὅτι ὁ Σωκράτης οὐ μόνον ἐπίστευεν εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἑαυτοῦ δαιμονίου, ἀλλὰ καὶ ὅτι συχνάκις εἰς παραισθήσεις πίπτων ἐνόμιζεν ὅτι ἤκουε πράγματι τοὺς λόγους τοῦ δαιμονίου. Οὕτω δὲ ὁ μέγας ἀναμορφωτὴς τῆς φιλοσοφίας μετεβλήθη εὐχερέστατα εἰς παράφρονα!

Καὶ ἡ ἕκτη γνώμη δὲν ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς τὰ πράγματα. Τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους δὲν πρέπει νὰ ὑπελαμβάνηται ὡς φωνὴ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως· διότι ἡ ἔννοια αὕτη ἐστὶ τὸ μὲν εὐρυτέρα, τὸ δὲ στενωτέρα τῆς ἐννοίας τοῦ δαιμονίου.

Συνείδησις ἐστὶ τὸ ἠθικὸν συναίσθημα, τὸ ἐκδηλούμενον ἐν τῇ ἠθικῇ κρίσει τῶν ἡμετέρων πράξεων. Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος, ἡ ἔννοια τῆς συνειδήσεως ἐστὶν ἐνθεν μὲν εὐρυτέρα τῆς τοῦ δαιμονίου, διότι δὲν περιορίζεται ὡς αἰ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους ἀξιώσεις εἰς τὰ μέλλοντα μόνον, ἀλλ' ἐξαγγέλλεται κυρίως ἡμῶν διὰ τῆς παρακολουθούσης πάσαις ἡμῶν ταῖς πράξεσιν ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας, ἐνθεν δὲ στενωτέρα, διότι ἡ μὲν συνείδησις ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἠθικὴν μόνον ἀξίαν ἢ ἀπα-

ξίαν τῆς προαιρέσεως ἡμῶν, τὸ δὲ δαιμόνιον εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τῶν πράξεων ἡμῶν καθόλου καὶ θεωρεῖται παρά τε τῷ Πλάτῳ καὶ τῷ Ξενοφῶντι ὡς ἴδιος τύπος μαντείας.

Ἐπειτα δὲ καὶ τὰ περὶ δαιμονίου παίγνια, ἅπερ ὁ Σωκράτης καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπιτρέπουσιν ἑαυτοῖς, θὰ ἦσαν ὅπως ἄτοπα, ἂν τὸ δαιμόνιον ἦτα ἡ ἠθικὴ συνείδησις. Τὸ δαιμόνιον ἄρα ἐστὶ διάφορον τοῦ ἠθικοῦ συναισθήματος, τῆς συνειδήσεως. Ἄριστα πρὸς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους λεγόμενον, ὅτι τὸ δαιμόνιον καὶ ἐπὶ πάνυ μικροῖς ἀποφάνεται.

Πρὸς δὲ τούτοις ὁ Σωκράτης ἀπαιτεῖ, ὅπως ἡ πράξις ἡμῶν στηρίζηται ἐπὶ καθαρᾷ γνώσεως, πάντα δὲ ὅσα δυνάμεθα νὰ εὐρώμεν διὰ τῆς ἰδίας νοητικῆς δυνάμεως ἀπέκλεισε τῆς μαντικῆς, ἐπομένως καὶ ἀπὸ τοῦ κύκλου τῆς ἐνεργείας τοῦ δαιμονίου. Πῶς λοιπὸν τὸ δαιμόνιον δύναται νὰ σημαίνῃ τὴν συνείδησιν, τὴν ἠθικὴν δηλαδὴ κρίσιν, ὅτε ἀπὸ μὲν τοῦ κύκλου τῆς συνειδήσεως ἀποκλείονται πᾶσαι αἱ μὴ συνειδηταὶ πράξεις, ἀπὸ δὲ τοῦ κύκλου τοῦ δαιμονίου πᾶσαι αἱ συνειδηταί;

Τὶ λοιπὸν ἐνδοεὶ λέγων ὁ Σωκράτης τὸ δαιμόνιον; Πάντως οὔτε δαίμονά τινα καθόλου, οὔτε προσωπικόν τι ὄν, οὔτε τὴν ἠθικὴν συναίσθησιν, ἦτοι τὴν συνείδησιν, ἀλλὰ μόνον ἀορίστως πως θείαν τινὰ φωνήν, ἀνωτέραν τινὰ ἀποκάλυψιν.

Οὐδαμοῦ τοῦ Ξενοφῶντος ἢ τοῦ Πλάτωνος γίνεται λόγος περὶ ὀμιλίας τοῦ Σωκράτους μετὰ δαίμονός τινος, ἀλλὰ πάντοτε μόνον περὶ θείου ἢ δαιμονίου σημείου, περὶ θείας ἢ δαιμονίας φωνῆς, ἣν ἤκουεν ὁ Σωκράτης παρὰ δαιμονίου τινός, ὅπερ ἐγένετο καὶ ἐσήμαινεν αὐτῷ τι. Ἄλλ' ἐν ταῖς ἐκδηλώσεσι ταύταις ὑπάρχει μόνον τοῦτο, ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχε τὴν συναίσθησιν ἐν ἑαυτῷ ἀπακαλύψεώς τινος, πῶς δ' ὅμως ἐγένετο καὶ ποῖον τὸ αἴτιον αὐτῆς, οὐδαμοῦ ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ φαίνεται. Αὕτη δ' ἀκριβῶς ἢ ἀοριστία δεικνύει ἀρκούντως σαφῶς, ὅτι οὔτε ὁ Σωκράτης οὔτε οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἶχον ἐσχηματισμένην περὶ τοῦ δαιμονίου ἀκριβῆ ἔννοιαν. Τὴν ἀοριστίαν ταύτην ἀποδεικνύει καὶ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως παρὰ Ξενοφῶντι καὶ Πλάτῳ. Ὁ μὲν δηλαδὴ Ξενοφῶν λαμβάνει τὴν λέξιν ὡς οὐσιαστικὸν παραλλήλως πρὸς τὸ θεός, π. χ. τὸ δαιμόνιον σημαίνει λαμβάνεται παραλλήλως πρὸς τὰ : τοὺς θεοὺς σημαίνει, ὑπὸ θεοῦ

φαινόμενα, οί θεοί προσημαίνουσιν ('). Καί ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ τῶν Ἀπομνημονευμάτων (3, 14 κ.έφ.) τὸ δαιμόνιον καὶ αἱ θεοὶ ἀνταλλάσσονται· ὁ δὲ Πλάτων ἐρμηνεύει τὸ δαιμόνιον διὰ τοῦ δαιμόνιον σημεῖον, θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον, φωνή τις· διὸ λέγει δαιμόνιον μοι γίνεται. Ἡ διαφορὰ τῆς χρήσεως αὕτη παρὰ Πλάτωνι καὶ Ξενοφῶντι δεικνύει πόσον ἀορίστως διελέγετο περὶ τοῦ δαιμονίου αὐτοῦ ὁ Σωκράτης.

Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη ἀναφέρεται πάντοτε εἰς ὠρισμένα πράγματα.

1) Ὅτε Ἐρμογένης ὁ Ἰππονίκου παρετήρει ὅτι ὁ Σωκράτης μετὰ τὴν τοῦ Μελήτου γραφὴν περὶ παντὸς μᾶλλον ἢ περὶ τῆς ἀπολογίας ἐφρόντιζεν, εἶπεν αὐτῷ ὅτι ἀνάγκη νὰ μεριμνήσῃ περὶ τοῦ πράγματος, διότι οἱ ἐν Ἀθήναις δικασταὶ ὑπὸ λόγων παραχθέντες πολλοὺς μὲν ἀδίκους ἀπέλυσαν, πολλοὺς δὲ οὐδὲν ἀδικοῦντας ἀπέκτειναν, ὁ Σωκράτης ἀπεκρίνατο ἀλλὰ νῆ τὸν Δία, ἤδη μου ἐπιχειροῦντος φροντίσαι τῆς πρὸς τοὺς δικαστὰς ἀπολογίας, ἠναντιώθη τὸ δαιμόνιον» (²).

2) Ἐν Πλάτωνος Ἀπολογίᾳ (80 Α) λέγει τοῖς δικασταῖς ὁ Σωκράτης ὅτι ὁ θάνατος συμφέρει αὐτῷ· τοῦτο δὲ συμπεραίνει ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ εἰωθυῖα αὐτῷ μαντική, ἡ τοῦ δαιμονίου, καίπερ ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ παντὶ πάνυ πυκνὴ οὔσα καὶ ἐπὶ πολὺ μικροῖς ἐγκυτιουμένη, ὡσάκις ἔμελλε νὰ πράξῃ τι μὴ ὀρθῶς, νῦν οὔτε ὅτε οἴκοθεν τὴν προῖαν ἐξήρχετο, ἠναντιώθη, οὔτε ὅτε ἀνέβαινε εἰς τὸ δικαστήριον, οὔτε ὅτε ἔμελλε νὰ ὀμιλήσῃ, καίτοι ἐν ἄλλοις λόγοις πολλαχοῦ ἐκώλυσεν ἤδη αὐτὸν καὶ μεταξὺ ὀμιλοῦντα.

3) Ἐν Πλάτωνος Ἀπολογίᾳ (31 Δ) λέγει πρὸς τοὺς δικαστὰς ὁ Σωκράτης ὅτι ὁ λόγος, δι' ὃν δὲν ἀσχολεῖται περὶ τὰ πολιτικά, ἐστὶ τὸ δαιμόνιον· «τοῦτ' ἔστιν ὃ μοι ἐναντιοῦται τὰ πολιτικὰ πράττειν».

4) Ἐν Πλάτωνος Θεαιτήτῳ (151 Α) λέγει ὁ Σωκράτης· ὅταν τινὲς τῶν ἀκροατῶν μου ἐγκυταλιπόντες με πρότερον ἐπιστρέφουσι πάλιν καὶ ζητοῦσι τὴν συναναστροφὴν μου, τότε «ἐνίοις μὲν τὸ γιγνόμενόν μοι δαιμόνιον ἀποκωλύει συνεῖναι, ἐνίοις δὲ ἔῃ».

Ταῖς περιπτώσεσι ταύταις προσθετέον ἔτι ἄλλας τινάς, καθ' ἕς

(¹) Ξενοφ. Ἀπομν. I, 1. 2. 4. 3. 5. 9. 19. IV, 3. 12.

(²) Ξενοφῶντος Ἀπομν. IV, 8, 5.

ὁ Σωκράτης μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀστειεύεται περὶ τοῦ δαιμονίου π. χ.

5) Ἐν τῷ Συμπόσιῳ τοῦ Ξενοφῶντος (8, 5) ὁ Ἀντισθένης μέμφεται τὸν Σωκράτην, διότι «τοτὲ μὲν τὸ δαιμόνιον προφασίζομενος οὐ διελέγετο αὐτῷ, τοτὲ δὲ ἄλλου τινὸς ἐφιέμενος».

6) Ἐν Πλάτωνος Φαίδρῳ (242 B) ὁ Σωκράτης παρίσταται ἔτοιμος ν' ἀπέλθῃ διαβάς τὸν Ἰλισσόν, ἀλλὰ στραφεὶς λέγει αὐτῷ δαιμόνιον τε καὶ εἰωθὸς σημεῖον γίνεσθαι ἐγένετο—ἀεὶ δέ με ἐπίσχει ὃ ἂν μέλλω πράττειν—καὶ τινα φωνὴν ἔδοξα ἀτιόθεν ἀκοῦσαι, ἥ με οὐκ ἔα ἀπιέναι πρὶν ἂν ἀφοσιώσωμαι ὡς τι ἡμαρτηκότα εἰς τὸ θεῖον».

7) Ἐν Πλάτωνος Εὐθύδημῳ (272 E) λέγει ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν Κρίτωνα· κατὰ θεὸν τινα ἔτυχον καθήμενος μόνος ἐν τῷ ἀποδυτηρίῳ τοῦ Λυκείου καὶ ἤδη ἐν νῷ εἶχον ἀναστὰς ν' ἀπέλθω, «ἀνισταμένου δέ μου ἐγένετο τὸ εἰωθὸς σημεῖον τὸ δαιμόνιον». Πάλιν οὖν ἐκαθεζόμενον καὶ ὀλίγον ὕστερον εἰσέρχονται ὁ Εὐθύδημος καὶ ὁ Διονυσόδωρος.

Ἐν πάσαις ταύταις ταῖς περιπτώσεσι φαίνεται τὸ δαιμόνιον ὡς ἐσωτερικὴ τις φωνὴ κωλύουσα τὸν Σωκράτην ἀπὸ ὠρισμένης τινὸς πράξεως. Ἐκ τῆς κωλύσεως δὲ ταύτης κρίνει ὁ Σωκράτης περὶ τοῦ πρακτοῦ ἢ μὴ πράξεως ἐπιχειρουμένης ἢ σκοπούμενης καὶ ἐξάγει θετικὰ πορίσματα νῦν μὲν ὅτι ἀγαθὸν ὁ θάνατος, νῦν δὲ ὅτι καλὸν τὸ περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀσχολεῖσθαι, νῦν δὲ ὅτι ἡμαρτε ψέξας τὸν ἔρωτα. Τὸ δαιμόνιον κρατεῖ τὸν Σωκράτην περὶ τὸ φιλοσοφεῖν, καθ' ὅσον ἀπαγορεύει αὐτῷ τὸ πράττειν τὰ πολιτικά. Τὸ δαιμόνιον ἐμφανίζεται ὡς κώλυσις, κωλύει τὸν φιλόσοφον νὰ πράξῃ ἢ νὰ εἴπῃ τι, μόνον ἐμμέσως δεικνύει αὐτῷ τὴν πρέπειν νὰ πράξῃ. Καθ' ὅσον δὲ δὴ δὲν ἐγκντιοῦται τὸ δαιμόνιον, ὅταν ὁ Σωκράτης ἐπιχειρῇ νὰ πράξῃ τι, ἐπιδοκιμάζει σιωπηλῶς τὴν πράξιν. Οὕτω δὲ καθίσταται τῷ Σωκράτει δυνατόν ἐμμέσως νὰ συμβουλεύῃ καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ, ἐὰν τὸ δαιμόνιον μὴ ἐμποδίσῃ αὐτὸν νὰ ἐπιδοκιμάσῃ ἢ ἀποδοκιμάσῃ ῥητῶς ἢ σιωπηλῶς τὴν πρόθεσιν καὶ τὸν σκοπὸν τῶν ἑαυτοῦ φίλων. Οὕτω πρέπει νὰ ἐρμηνευθῶσι τὰ χωρία τοῦ Ξενοφῶντος ἐν Ἀπομν. I, 1, 4. IV, 3, 12, καθ' ἃ διαφέρει τοῦ Πλάτωνος ὁ Ξενοφῶν καὶ ἐν οἷς φαίνεται ὅτι ὁ Ξενοφῶν παραδέχεται ὅτι τὸ

δαιμόνιον οὐ μόνον ἐκώλυεν, ἀλλὰ καὶ προέτρπε καὶ οὐ μόνον ἐν ταῖς τοῦ Σωκράτους, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς τῶν φίλων αὐτοῦ ὑποθέσεσιν. Ἀκριβέστερος τοῦ Ξενοφώντος ἐστὶν ὁ Πλάτων (¹).

Τὰ πράγματα, περὶ ὧν ἀποφθίνεταί τὸ δαιμόνιον, εἰσὶ πολὺ διάφορα καὶ ἀνόμοια κατὰ τε τὴν ἀξίαν καὶ τὸ ποιόν. Ἡ ἐσωτερικὴ φωνὴ ἀκούεται π. χ. προκειμένου περὶ τῆς ἀπολογίας τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ δικαστηρίῳ, περὶ τῆς ἀσχολίας αὐτοῦ περὶ τὰ πολιτικά· προκειμένου δὲ περὶ ζήτημάτων, ὧν τὸ μὲν ἐστὶ σπουδαιότατην προσωπικῶν συμφέροντος ζήτημα, τὸ δὲ μεγίστην ἔχον βροπὴν πρὸς τὴν δόξαι αὐτοῦ ἐν τῷ βίῳ.

Ἀλλὰ πλὴν τούτων ἀκούεται προσέτι καὶ περὶ μικρῶν πραγμάτων «πάνυ ἐπὶ μικροῖς». Ἡ φωνὴ αὕτη ἐστὶ τόσον συνήθης («πάνυ πυκνή») τῷ Σωκράτει καὶ τοῖς φίλοις αὐτοῦ, ὥστε καί τι θεωροῦσιν αὐτὴν ὡς τι αἰνιγματώδες καὶ ἔκτακτον καὶ τέως ἀγνωστον καὶ πρωτοφανές καὶ ὡς ἰδιαιτέραν ἀπόδειξιν θείας προνοίας, ὅπως διαλέγονται περὶ αὐτῆς ἀπλούστατα ἄνευ τινὸς μυστηριώδους καὶ σμυνοῦ τρόπου μάλιστα δὲ καὶ ἀστειευόμενοι.

Τὸ πραγματικὸν λοιπὸν ἐστὶν ὅτι ὁ Σωκράτης οὐχὶ σπανίως ἀπετρέπετο ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως σκέψεώς τινος ἢ σκοποῦ τινος ὑπὸ συναίσθηματος, ἕπερ ἐπὶ οὐδεμιᾶς συνειδητῆς σκέψεως ἐστηρίζετο καὶ ἕπερ ἦτο καὶ αὐτῷ τῷ Σωκράτει ἀνεξήγητον. Τὸ δὲ συναίσθημα τοῦτο ἐθεώρει ὁ Σωκράτης θεῖόν τι σημεῖον, θεῖαν φωνήν. Ἄν δ' ἤρωτάτο διατί ἐδόθη αὐτῷ τὸ σημεῖον τοῦτο, θ' ἀπεκρίνετο κατὰ τὰς ἐαυτοῦ ἀρχάς: διότι τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀπαγορευόμενον ἐστὶ ἐμοὶ ἢ ἄλλοις βλαβερὸν. Ὁ Σωκράτης ἦτο βαθέως πεπεισμένος ὅτι ὁ θεὸς προνοεῖ τῶν ἀνθρώπων μέχρι καὶ τῶν μικροτάτων πραγμάτων, τὴν δ' ἀξίαν τῆς πράξεως ἔκριεν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς. Εὐνόητον ἄρα καθίσταται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ θεὸς κατὰ τὰς πεποιθήσεις τοῦ Σωκράτους θ' ἀπαγορεύῃ πράξιν τινα μόνον διὰ τὰ βλαβερὰ αὐτῆς ἐπακολουθήματα. Διὰ τοῦτο δικαιολογεῖ καὶ τὰς ἀπυφάνσεις τοῦ δαιμονίου ὁ Σωκράτης ἀποδεικνύων ὅτι ἐγένοντο ὠφελιμώταται καὶ σωτηριώταται.

Τὸ δαιμόνιον σημεῖον ἐφθίνετο ἄρα τῷ Σωκράτει ὡς ἐκ θεοῦ:

(¹) Zeller II⁴, 82, 2.

ἀποκάλυψις περὶ τῶν ἐπακολουθημάτων τῶν ἑαυτοῦ πράξεων ἢ ἐνὶ λόγῳ ὡς ἐσωτερικόν τι χρηστήριον, ὡς μαντεῖον. Διὰ τοῦτο ὅτε Ξενοφῶν καὶ ὁ Πλάτων τάττουσι διαρρήδη τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς προφητείας καὶ παρομοιάζουσιν αὐτὸ πρὸς τὴν ἐκ θυσιῶν καὶ οἰωνῶν κ. λ. μαντικὴν. Ἰσχύει δὲ καὶ περὶ τοῦ δαιμονίου ὅ,τι παρὰ Ξενοφῶντι λέγει ὁ Σωκράτης περὶ μαντικῆς καθόλου, ὅτι δήλα δὴ περὶ ἐκείνων μόνον πρέπει νὰ συμβουλευώμεθα τὴν μαντικὴν, ὅσα ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ εὔρη διὰ τῆς διανοίας αὐτοῦ. Οὕτω δ' ἀποκλείονται τοῦ κύκλου τῆς ἐνεργείας τοῦ δαιμονίου αἱ φιλοσοφικαὶ ζητήσεις· διότι τούτῳ ὑπὲρ πάντα ἄλλον τῶν πρὸ αὐτοῦ ὁ Σωκράτης ἐντανιώτερον ἀφώρισε τῇ γνώσει, ἥτις ἔχει συνείδησιν τῶν λόγων αὐτῆς. Καὶ πράγματι δὲ οὐδὲν εὐρίσκωμεν παράδειγμα, δεικνύον ὅτι ὁ Σωκράτης ἐπιστημονικὴν τινα πρότασιν ἢ καθολικόν τι ἠθικὸν παράγγελμα ἀνήγαγεν εἰς τὸ δαιμόνιον.

Τὸ δαιμόνιον δὲν πρέπει νὰ συγχῆται πρὸς τὸν θεόν, ὅφ' οὗ ὁ Σωκράτης ἐθεώρει ἑαυτὸν ὠρισμένον πρὸς ἐξέτασιν ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Πρῶτον μὲν διότι τὴν θείαν φωνὴν ἤκουεν ὁ Σωκράτης ἐκ τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας, ὅτε οὐδεμίαν πω συναίσθησιν εἶχε τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς, ἔπειτα δέ, ὅφ' οὗ κατὰ τὸν Πλάτωνα τὸ δαιμόνιον ἀπέτρεπε πάντοτε, οὐδέποτε δὲ προέτρεπεν, ἔπειτα ὅτι ἡ ὠρισμένη τοῦ θεοῦ ἐπιταγή, εἰς ἣν ὁ Σωκράτης ἀνέφερε τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ δρασίαν, δὲν προῆλθεν ἐκ τοῦ δαιμονίου. Καὶ τῷ ἄντι δὲ οὐδέποτε οὔτε ὑπὸ τοῦ Ξενοφώντος οὔτε ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος παρήχθη τοῦ Σωκράτους ἡ φιλοσοφικὴ ἀποστολὴ ἀπὸ τοῦ δαιμονίου. Λέγει μὲν ὁ Σωκράτης ὅτι ὁ θεὸς ἐπέταξεν αὐτῷ τὸ ἐξετάζειν τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ὁ θεὸς ἀναγκάζει αὐτὸν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, οὐδαμοῦ ὅμως λέγει ὅτι ἡ ἐντολὴ αὕτη ἐδόθη αὐτῷ ὑπὸ τοῦ δαιμονίου. Μόνον ὑποστήριξιν τινα τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς ὤφειλεν ὁ Σωκράτης τῷ δαιμονίῳ, καθ' ὅσον τοῦτο ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πολιτικῆς, ἥτις ὁ ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας.

Τί ἐστὶ λοιπὸν τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους;

Ἡ δαιμονία φωνή, ἣν ἤκουεν ὁ Σωκράτης, ἐστὶ τὸ ἰσχυρὸν μὲν καὶ ζωηρὸν ἀλλὰ μὴ γινώσκον καθαρῶς τοὺς λόγους αὐτοῦ συναί-

σθημα περὶ τοῦ ἀναρμόσιου πράξεώς τινος. Ἦτοι ὁ Σωκράτης ἠσθάνετο μὲν ζωηρότατα, ὅτι πράξις τις δὲν ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθῇ, δὲν ἐγίνωσκε δὲ σαφῶς τὸ διατί· διὰ τοῦτο ἐφάνετο αὐτῷ ὡς πράξις ξένη καὶ οὐχὶ ἰδία.

Αἱ πράξεις, εἰς ἃς ἀνεφέρετο τὸ συναίσθημα τοῦτο, ἐδύναντο νὰ ᾖσι διάφοροι κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν σπουδαιότητα, ἐπομένως καὶ τὰ ἐλατήρια, ἐξ ὧν προήρχοντο, ὡφείλον νὰ ᾖσιν ὡσαύτως διάφορα.

Τὸ ἐλατήριον τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης φωνῆς περὶ τοῦ ἀναρμόσιου πράξεώς τινος ἐδύνατο νὰ ὑπάρχῃ ἠθικὸς δισταγμὸς, ὅς ἐπεβάλλετο εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ φιλοσόφου χωρὶς νὰ ἔχῃ γνῶσιν αὐτοῦ ἀκριβῆ. Ἐδύνατο νὰ ᾖ φροντίς τις καὶ μέριμνα περὶ τῶν ἐπακολουθημάτων διαδήματός τινος, οἷα οὐχὶ σπανίως μετὰ μεγάλης δυνάμεως διεγείρεται ἐν τῷ πεπειραμένῳ παρατηρητῇ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων πρὶν νὰ δυναθῇ οὗτος νὰ κατανοήσῃ τοὺς λόγους αὐτῆς.

Ἐδύνατο πράξις καθ' ἑαυτὴν μήτε ἠθικὴ μήτε σκοπιμὸς αὔσα νὰ μὴ συνεβιάζετο πρὸς τὸ συναίσθημα τοῦ Σωκράτους διὰ τὸν λόγον, ὅτι δὲν συνεφώνει πρὸς τὸν ἰδιάζοντα αὐτῷ τρόπον τοῦ ζῆν καὶ φέρεσθαι.

Ἐδύναντο ἐξ ἀσημάντων ἀφορμῶν νὰ ἐμφανίζωνται πᾶσαι ἐκεῖνοι αἱ ἀνυπολόγιστοι ἀφορμαὶ καὶ ἐπήρειαι, αἵτινες ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὰς διανοήσεις καὶ ἀποφάσεις ἡμῶν τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ ὀλιγώτερον σαφεῖς λόγους παρέχουσιν εἰς τὰς ἀποφάσεις ἡμῶν.

Εὐλόγως ἄρα τὸ δαιμόνιον θεωρεῖται ὡς ἡ ἐσωτερικὴ φωνὴ τοῦ περὶ ἀναρμόσιου ἔν τε τοῖς λόγοις καὶ ταῖς πράξεσιν ἡμῶν ἀτομικοῦ συναίσθηματος. Τὸ συναίσθημα τοῦτο ἀνέτειλεν ἐν τῷ Σωκράτει ἐνωρὶς μετ' ἀσυνήθους δυνάμεως, ἔπειτα δ' ἀνεπτύχθη ὑπὸ τε τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ ὀξυνοίας καὶ τῆς ἀκαταπονήτου παρατηρήσεως ἐκυτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ κατέστη οὕτω βέβαιον καὶ ἀσφαλές, ὥστε οὐδέποτε διεψεύδετο ὑπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων. Ἐν τῇ συνειδήσει δ' ὅμως τοῦ Σωκράτους ἔμενεν ἀποκεκοιμημένη ἡ ψυχολογικὴ αὐτοῦ ἀρχή. Ἐφάνετο αὐτῷ ὡς ξένη ἐνέργεια, ὡς ὑψηλοτέρα τις ἀποκάλυψις, ὡς μαντεῖον.

Τὸ δαιμόνιον ἄρα τοῦ Σωκράτους ἐστὶ σαφές καὶ καθαρὸν ση-

μείον τῆς μετατροπῆς τῆς πρῶτης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἀπὸ τῆς ἐκτὸς φύσεως εἰς ἑαυτόν. Ἡ δ' ἀποδιδομένη σημασία εἰς προεικασίας, ἃς δὲν ἐδύναντο νὰ ἐρμηνεύσωσι λογικῶς καὶ ψυχολογικῶς, ἀποδεικνύει ἔτι μᾶλλον ὅτι ἡ διάνοια ἤρξατο νὰ σχολῆται περὶ ἑαυτὴν καὶ νὰ προσέχῃ πρὸς τὰ ἐν ἑαυτῇ συμβαινόντα κατὰ τρόπον τέως ἄγνωστον ταῖς Ἑλλησιν. Ἡ ἰσχὺς, ἣν ἔλαβον τὰ συναισθήματα ταῦτα ἐν τῷ Σωκράτει πρωιαιότητα ἤδη, ἢ εὐλάβεια, μεθ' ἧς ἠκροῶτο τῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτοῦ ἐγειρομένης φωνῆς ἐκ παιδικῆς ἤδη ἡλικίας, βοηθεῖ ἡμῖν νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὸ βάθος τῆς νοήμονος ταύτης φύσεως. Ἀνακαλύπτομεν ἤδη ἐν τῷ παιδί Σωκράτει τὴν φύσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὅστις ὡς τὸ σπουδαιότατον τοῦ βίου ἔργον ὑπελάμβανε τὴν αὐτογνωσίαν, ὅστις ἀνάγκην ἀπαραίτητον ἐθεώρει τὴν ἀδιάλειπτον παρατήρησιν τῆς ἠθικῆς καὶ νοητικῆς αὐτοῦ καταστάσεως, τὴν ἀνάλυσιν τῶν διανοημάτων καὶ πράξεων, τὴν διασάφησιν τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ ποιότητος καὶ τὴν δοκιμασίαν τῆς ἀξίας αὐτῆς.

Τὴν αὐτὴν ψυχικὴν φύσιν βλέπομεν ἐκφινυμένην καὶ ἐν ταῖς ἄλλοις ιδιώμασι τοῦ Σωκράτους, ἅπερ οἱ σύγχρονοι παραδοξότατα εὔρισκον. Ἡ ἐμβάθυνσις εἰς τὰς ἐννοίας αὐτοῦ μέχρις ἀναισθησίας, ἢ ἀδιαφορία πρὸς τὰ κρατοῦντα ἔθιμα καὶ πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους, ἢ προτίμησις τοῦ σκοπίμου ἀντὶ τοῦ καλοῦ ἐρμηνεύονται ἐκ τῆς προσοχῆς καὶ τῆς σπουδαιότητος, ἣν ἀπένεμεν εἰς τὴν περὶ ἑαυτὸν ἀσχολίαν, εἰς τὴν κατὰ μόνας ἐργασίαν τῆς διανοίας, εἰς τὴν ἐλεύθερον καὶ ἀπὸ ξένης κρίσεως ἀνεξάρτητον αὐτοδιορισμὸν καὶ αὐτονομίαν. Ὅσον λοιπὸν παράδοξος καὶ ἄν φαίνεται ἡμῖν ἢ ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ τῷ Σωκράτει ἔνωσις τοῦ τε αὐστηροῦς εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον προσηλωμένου καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐμπνευμένου ἀνθρώπου, ἀμφότερα ὅμως ταῦτα πηγάζουσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου. Ὅ,τι διακρίνει τὸν Σωκράτην ἀπὸ τῶν ὁμοφύλων αὐτοῦ ἐστὶν ἡ ἐμβάθυνσις εἰς ἑαυτόν, ἣτις ἐφάνετο ξένη ταῖς συγχρόνοις καὶ δι' ἧς ἐπέπληθε ῥῆγμα εἰς τὴν πλαστικὴν ἐνότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου.

Ποῦ δ' ἔγκειται γενικώτερον ἢ σημασία τῆς ἰδιοτραπίας ταύτης καὶ τίνα ἔχνη κατέλιπεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ; Τὸ ζήτημα τοῦτο ἄγει εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς Σωκρατείου φιλοσοφίας.

§ 34.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους.

Πηγαι. — Ἀρχή. — Χαρακτήρ. — Μέθοδος.

Πηγαι. Ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης οὐδὲν κατέλιπε σύγγραμμα, αἱ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ συγγραφαί, ἡμῶν δ' αἱ τοῦ Ξενοφῶντος καὶ Πλάτωνος, εἰσὶν αἱ μόναι ἀθεντικαὶ πηγαὶ πρὸς γνῶσιν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων δύναται νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν μόνος ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις ὅμως οὐδὲν ἡμῶν μεταδίδωσι μὴ εὐρισκόμενον πρὸς τῷ Πλάτωνι ἢ τῷ Ξενοφῶντι. Ἀλλ' ἑκάτερος τούτων παρέχει οὐσιωδῶς διάφορον εἰκόνα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους· διότι ὁ μὲν Πλάτων πάσας αὐτοῦ τὰς δόξας ἀνεξαιρέτως τίθησιν εἰς τὸ στόμα τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ, περὶ δὲ τοῦ ἀφιλοσόφου Ξενοφῶντος ἐγείρεται ἡ ὑπόνοια, ἂν ἐν ταῖς ἀπολογητικῶν κυρίως σκοπῶν ἔχουσιν Ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ παρέδωκεν ἡμῶν γνησίαν καὶ καθαρὰν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους, καὶ ἂν ἀρκούντως οὐσιωδῶς κατενόησε τὸ ἔργον τῆς ἱστορικῆς μεταδόσεως, ὥστε νὰ μὴ ἀνέμιξε μετὰ τῶν Σωκρατικῶν καὶ ἰδιὰ τινα διανοήματα. Εἰ καὶ μὴ στερεῖται βάσεως ἡ ὑπόνοια αὕτη, κατ' οὐδὲν ὅμως δικαιοῦ ἡμᾶς νὰ καταστήσωμεν ὑποπτον τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐκθέσεως τοῦ Ξενοφῶντος τούτου, ὅσον ἐποίησαν ὁ Dissen⁽¹⁾ καὶ ὁ Schleiermacher⁽²⁾, κατὰ τὸ παράδειγμα δ' αὐτῶν καὶ ἄλλοι νεώτεροι καὶ ἐνίοτε οὕτω πολὺ ἐκείνων ἰσχυρότερον.

Φαίνεται δὲ μάλλον ὅτι τοῦ Ξενοφῶντος αἱ μαρτυρίαι συμφωνοῦσιν ἐν ταῖς οὐσιώδεσι ζητήμασι πρὸς ἐκείνας τοῦ Πλάτωνος τὰς εἰδήσεις, ὅσαι φέρουσιν ἱστορικὸν χαρακτήρα, καὶ ὅτι, ἐὰν ἀφορηθῶντες μὲν ἐκ τῶν περὶ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτους διηγήσεων τοῦ Ξενοφῶντος, ὧν ἡ ἀκρίβεια βεβαιούται διὰ

(1) De philosophia morali in Xenoph. de Soer. comment. tradita, Götting 1862 (D. s. Kl. Schriften σελ. 37 κ. ἐφ.).

(2) Über den Werth des Sokr. als Philosophen (1818) W. W. III, 2, 273 κ. ἐφ.

τῆς συμφωνίας αὐτῶν μετὰ τῶν τοῦ Πλάτωνος, προσλαβόντες δὲ βοηθοὺς καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλην θελήσωμεν νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σημασίαν τῶν Σωκρατικῶν ἀρχῶν, θὰ σχηματίσωμεν ἀκριβῆ εἰκόνα, τοῦλάχιστον κατὰ τὰ κύρια σύμφωνον πρὸς ἑαυτὴν καὶ πρὸς τε τὴν ἱστορικὴν θέσιν καὶ τὴν σπουδαιότητα τοῦ φιλοσόφου ἀφορῶσαν.

Ἀρχὴ τοῦ Σωκράτους. Καὶ ὁ Σωκράτης, ὡς οἱ Σοφισταί, οὐδεμίαν ἀποδίδωσιν ἀξίαν εἰς τὰς περὶ τὴν φύσιν ζητήσεις, καὶ θέλει τὴν φιλοσοφίαν περιορισμένην ἐν τοῖς ζητήμασι, τοῖς εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀφορῶσιν. Ἀπαιτεῖ μετ' ἐκείνων, ἵνα ἕκαστος σχηματίσῃ τὰς ἑαυτοῦ πεποιθήσεις δι' ἰδίας διανοήσεως ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως ἐθίμων καὶ παραδόσεων. Ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν ἠρνοῦντο τὴν ὑπαρξίν ἀληθείας καθ' ἑαυτὴν καὶ νόμον καθολικὸν ἔχοντα κύρος, οὗτος δ' ἐστὶ τὸν ἀπᾶν πεπεισμένος, ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἡμετέρων δοξῶν καὶ τὸ δίκαιον τῶν ἡμετέρων πράξεων ἐξαρτᾶται καθ' ὀλοκληρίαν ἐκ τῆς συμφωνίας αὐτῶν πρὸς τὸ καθ' αὐτὸ ἀληθές καὶ δίκαιον. Ὅθεν, εἰ καὶ θέλει νὰ περιορισθῇ εἰς ζητήματα πρακτικά, ὅμως ἐξαρτᾶ τὴν ὀρθότητά τῆς πράξεως ἐκ τῆς ὀρθότητος τῆς νοήσεως· ἢ παρ' αὐτῷ πρωτανεύουσα ἔννοιά ἐστίν ἡ ἀναμυρφοῦς τοῦ ἠθικοῦ βίου δι' ἀληθοῦς γνώσεως. Ἡ γνώσις δὲν πρέπει νὰ ὑπηρετῇ τῇ πράξει, ἀλλὰ νὰ ἀρχῇ αὐτῆς καὶ νὰ ὀρίζῃ αὐτῇ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς· ἢ δ' ἀνάγκη τῆς γνώσεως ὑπάρχει παρὰ τῷ φιλοσόφῳ τόσον ἰσχυρά, ὥστε καὶ κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ξενοφῶντος τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου περιγραφέντα ὅρια ἀδιαλείπτως ὑπερπηδᾷ διὰ διαλεκτικῶν ζητήσεων, αἵτινες οὐδένα πρακτικὸν σκοπὸν ἔχουσι. Τὸ κύριον ἄρα ζήτημα κατὰ τὸν Σωκράτην ἐστὶ, τίνες τῆς γνώσεως οἱ ὅροι; Εἰς τοῦτο δὲ τὸ ἐρώτημα ἀποκρίνεται διὰ τῆς προτάσεως, ὅτι περὶ οὐδενὸς πράγματος δύναται τις νὰ εἴπῃ τι, ἐφ' ὅσον ἂν μὴ γινώσκῃ τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ, τὴν γενικὴν καὶ ἴσην ἑαυτῇ μένουσαν οὐσίαν, ὅτι ἐπομένως πᾶσα γνώσις ἀνάγκη ν' ἀφορμᾶται ἀπὸ τοῦ κατ' ἀκρίβειαν προσδιορισμοῦ τῶν ἐννοιῶν.

Κατὰ τὸν Σωκράτην βᾶσις καὶ θεμέλιον τῆς φιλοσοφίας ἐστὶν ἡ γνώσις· διὸ ἀρχὴν τῆς ἑαυτοῦ φιλοσοφίας ὑπεστήσατο τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, τὴν γνῶσιν τῆς οὐσίας τῶν ὄντων, καὶ ἐγένετο οὕτως ὁ ἀναμυρφοῦς τῆς ἐπιστήμης. Οἱ μὲν Σοφισταὶ ἀρνηθέντες τὸ δυ-

νατὸν τῆς γνώσεως ἀνέτρεψεν πᾶσαν ἐπιστήμην, ὁ δὲ Σωκράτης τὴν γνώσιν ὡς βάσιν τῆς φιλοσοφίας ὑποστησάμενος ἀνεστήλωσε πάλιν αὐτὴν καὶ ἐστήριξεν ἐπὶ θεμελίου ἀφραλοῦς καὶ ἀδιασείστου.

Ἀπαιτήσας δέ, ἵνα αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου πηγάζωσιν ἀπὸ γνώσεως ἀληθοῦς καὶ ἐκτελέσας τὴν ἀπαιτήσιν ταύτην μετ' ἐντάσεως μεγάλης κατέστη ὁ θεμελιωτὴς αὐτοτελοῦς ἠθικῆς. Ἡ γνώσις, λέγει, πρέπει νὰ ὀδηγῇ τὴν πράξιν καὶ νὰ ἔρχῃ καὶ πρυτανεύῃ αὐτῆς. Δὲν ἀρκεῖ τῷ Σωκράτει νὰ πράττωσιν οἱ ἄνθρωποι τὸ ὀρθόν, ἀλλ' ἀπαιτεῖ καὶ νὰ γνωρίζωσι διατὶ πράττουσι τοῦτο. Ἀπαιτεῖ νὰ μὴ πράττωσιν ἐκ σκοτεινῆς τινος ὀρμῆς, ἐξ ἀσαφεῦς ἐνθουσιασμοῦ ἢ ἐκ συνηθείας, ἀλλ' ἐκ σαφοῦς συνειδήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ τῶν χρόνων αὐτοῦ, εἰ καὶ εὕρισκετο αὕτη ἐν μεγίστῃ ἀκμῇ, δὲν ἀνευρίσκει τὴν ἀληθῆ σοφίαν· διότι στερεῖται αὕτη τοῦ γνωρίσματος τούτου τῆς γνώσεως. Οἱ καλλιτέχναι, λέγει, πράττουσιν ὥσπερ οἱ θεομάντεις καὶ οἱ χρησμοῦδοι ἐξ ὀρμῆς φυσικῆς καὶ ἐξ ἐνθουσιασμοῦ καὶ οὐ κατ' ἐπιστήμην. Ὡσπερ ἐκεῖνοι λέγουσι μὲν πολλὰ καὶ καλὰ, οὐδὲν ὅμως γινώσκουσιν ἐξ ὧν λέγουσιν, οὕτω καὶ οἱ καλλιτέχναι ποιοῦσι μὲν καλὰ ἔργα, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν. Ἡ γνώσις ἄρα ἐστὶ τὸ θεμέλιον τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας. Γνώσιν βεβαίως ἐπεδίωκον καὶ οἱ προγενέστεροι, ἀλλ' ἢ πρὸς γνώσιν ὀρμὴ αὐτῶν ἦτο τυφλὴ καὶ ἀμέθοδος, παρὰ δὲ τῷ Σωκράτει πρῶτον ἀποβάλλει συνειδητὴ καὶ μεθοδικὴ καὶ ἀνυψοῦται εἰς καθοδηγοῦσαν καὶ πρυτανεύουσαν ἀρχήν.

Ἀλλ' ὑπαρχούσης τῆς πρὸς γνώσιν τάσεως καὶ παρὰ τοῖς προγενεστέροις, διατὶ δὲν ἀνεπτύχθη καὶ ἐξ αὐτῶν ἡ συνειδητὴ διαλεκτικὴ δίωξις τῆς γνώσεως; Διότι ἡ πρὸς γνώσιν ὀρμὴ τῶν προγενεστέρων ἦτο διάφορος τῆς τοῦ Σωκράτους, δὲν ἠνάγκαζεν αὐτοὺς νὰ στρέψωσι τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον καὶ εἰς τοὺς ὅρους καὶ τὰς συνθήκας, ὑφ' ἧς καθίσταται δυνατὴ ἡ ἀληθῆς γνώσις. Αὕτη δ' ἡ ἀνάγκη ὑπῆρχεν ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἀρχῇ τοῦ Σωκράτους, ὅτι πᾶσα ἀληθῆς γνώσις ὀφείλει ν' ἀφορμάται ἀπὸ ὀρθῶν ἐννοιῶν, ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ γνωσθῇ, ἂν μὴ ἀναχθῇ εἰς τὴν γενικὴν αὐτοῦ ἐννοιαν καὶ ἂν μὴ ἐξ αὐτῆς κριθῇ. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ὑπῆρξε κατὰ τοὺς ἀξιοπιστατότατους μάρτυρας πάντας ἡ ψυχὴ τοῦ Σωκρατικοῦ τρόπου τοῦ φιλοσοφεῖν· ὁ Σωκράτης οὐδέποτε

ἔληγε σκοπῶν σὺν τοῖς συνοῦσι τι ἕκαστον εἴη τῶν ὄντων. Αὐτὸς αἰεὶ διελέγετο σκοπῶν τι εὐσεβές, τι ἀσεβές, τι καλόν, τι αἰσχρόν, τι δίκαιον, τι ἄδικον, τι σωφροσύνη, τι μανία, τι ἀνδρεία, τι δειλία, τι πόλις, τι πολιτικός, τι ἀρχὴ ἀνθρώπων, τι ἀρχικός ἀνθρώπων καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως.

Οἱ εἰδότες, ἔλεγεν ὁ Σωκράτης, τι ἕκαστον εἴη τῶν ὄντων, ἦτοι τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, αὐτοὶ δύνανται καὶ νῦν ἐρμηνεύουσι ταῦτα πρὸς τοὺς ἄλλους, οἱ δὲ μὴ εἰδότες οὐδὲως θαυμαστὸν, ἂν αὐτοὶ τε σφάλλωνται καὶ ἄλλους σφάλλωσι⁽¹⁾. Διὰ τοῦτο πρῶτος ἐκ πάντων τῶν μέχρι τοῦδε φιλοσόφων αὐτὸς περὶ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν πραγματευόμενος ἐζήτει τὸ τί ἐστίν, ἦτοι τὴν καθόλου ἔννοιαν αὐτῶν⁽²⁾. Πρὸς τοῦτο δὲ μετεχειρίζετο τὴν ἐπαγωγὴν καὶ τὸν ὀρισμὸν· ἀμφότερα δὲ ταῦτα θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης εὐρήματα τοῦ Σωκράτους λέγων αὐτολεξεῖ «δύο γὰρ εἰσιν, αἵτις ἂν ἀποδοίη Σωκράτει δικαίως, τοὺς τ' ἐπακτικούς λόγους καὶ τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου». Τὰ κύρια λοιπὸν τῆς Σωκρατικῆς μεθόδου εἰσὶν ἡ ἐπαγωγὴ καὶ ὁ ὀρισμὸς· ἀμφότερα δ' ὅμως ταῦτα κατὰ βάθος ἐξετάζόμενα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ τυγχάνουσιν ὄντα· διότι οἱ ἐπακτικοὶ λόγοι ἐστὶν ἡ ὁδὸς ἢ πρὸς εὑρεσιν τῶν καθόλου ἐννοιῶν ἄγουσα. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀλλαχοῦ⁽³⁾ ὡς τὸ ἰδίως φιλοσοφικὸν τοῦ Σωκράτους ἔργον ὀνομάζει ὀρθῶς μόνην τὴν ζήτησιν τῶν καθόλου ἐννοιῶν ἢ τῆς οὐσίας αὐτῶν. Καὶ παρὰ Ξενοφῶντι βλέπομεν τὸν Σωκράτην διευθυνόμενον πάντοτε ἐν τοῖς διαλόγοις αὐτοῦ πρὸς τὴν καθόλου ἔννοιαν τῶν πραγμάτων, πρὸς τὸ τί ἐστίν. Ὀμοίως καὶ παρὰ

(1) Ξενοφ. Ἀπομν. IV, 6, 1.

(2) Ἀριστοτ. Μετὰ τὰ φυσ. Μ', 4, 1078, 6, 17, 27 «Σωκράτους δὲ περὶ τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς πραγματευομένου καὶ περὶ τούτων ὀρίζεσθαι καθόλου ζητοῦντος πρῶτου—τῶν μὲν γὰρ φυσικῶν ἐπὶ μικρὸν Δημόκριτος ἤψατο μόνον καὶ ὠρίσαστό πως τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν· οἱ δὲ Πυθαγόρειοι πρότερον περὶ τινῶν ὀλίγων, ὧν τοὺς λόγους εἰς τοὺς ἀριθμοὺς ἀνῆπτον, οἶον τί ἐστὶ καιρὸς ἢ τὸ δίκαιον ἢ γάμος· ἐκεῖνος (ὁ Σωκράτης) δ' εὐλόγως ἐζήτει τὸ τί ἐστίν· συλλογίζεσθαι γὰρ ἐζήτει, ἀρχὴ δὲ συλλογισμῶν τὸ τί ἐστίν».

(3) Ἀριστοτ. αὐτ. Α', 6, 987, 6, 1, Μ', 9, 1086, 6, 3. Περὶ ζῴων μορίων Α', 1, 642, α, 28.

Πλάτωνι (¹) ἡ τῶν δοκούντων τι εἶδέναι ἐξέτασις περιγράφεται ὡς διερωτῶν αὐτοὺς τί λέγοιεν, ἤτοι ὡς ἐξέτασις τῆς ἐννοίας ὧν ἐκεῖνοι ἔλεγον ὅτι ἠπίσταντο. Πανταχοῦ ἄρχ τὸ τί ἐστὶν ἐξήτει ὁ Σωκράτης.

Ἡ τύπον μικρά, τύπον ἀπλῆ ἀρχῆ αὕτη ἐπήνεγκε βαθυτάτην μεταβολὴν τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου.

Ἡ κοινὴ δόξα λαμβάνει τὰ πράγματα ὡς παρίστησιν αὐτὰ ἢ αἰσθήσεις, ἢ, ἂν ἀπαγορεύωσιν αὐτῇ τοῦτο αἰ ὑπὸ τῆς πείρας ἀνακλυπτόμεναι ἀντιφάσεις, ἀντέχεται ἐκείνης τῆς ὄψεως τῶν φαινομένων, ἣτις τὴν ἰσχυροτέραν τῶ παρατηρητῆ ἐμποιεῖ ἐντύπωσιν, θεωρεῖ δὲ τὴν ὄψιν ταύτην ὡς τὴν οὐσίαν καὶ ἐξάγει ἐντεῦθεν συμπεράσματα. Οὐχὶ ἄλλως ἔπραττον μέχρι τότε καὶ οἱ φιλόσοφοι. Καὶ ὅτε προσέβαλλον οὗτοι τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν αἰσθήσεων, ἀφωρμῶντο πάντοτε ἀπὸ μονομεροῦς καὶ ἀτελοῦς παρατηρήσεως καὶ δὲν ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην, ἵνα πᾶσαν κρίσιν στηρίξωσιν ἐπὶ ἀκριβοῦς καὶ κατὰ πάσας τοῦ πράγματος τὰς ὄψεις ἐρεῦνης. Μᾶλλον ἐδογματίζον ἢ τὴν φύσιν τῶν ὄντων ἐξήταζον. Τὸν δογματισμὸν τοῦτον κατέλυσεν ἡ Σοφιστικὴ. Ἀνεγνωρίσθη παρὰ πάντων, ὅτι πᾶσα δόξα σχετικὴν μόνον καὶ ὑποκειμενικὴν ἀλήθειαν κέκτηται, ὅτι παρίστησιν ἡμῖν τὰ πράγματα οὐχὶ ὡς εἰσίν, ἀλλὰ μόνον ὡς ἡμῖν φαίνονται καὶ τούτου ἐνεκὰ πρὸς πάντα ἰσχυρισμὸν μετ' ἴσων δικίων ἀντιτάσσεται ὁ ἀντίθετος. Διότι ὅπως τούτῳ τῷ ἀνθρώπῳ ἐν ταύτῃ τῇ στιγμῇ τοῦτό ἐστὶν ἀληθές, οὕτως ἄλλῳ ἀνθρώπῳ ἐν ἄλλῃ στιγμῇ ἄλλο τι ἐστὶν ἀληθές. Οὐδ' ὁ Σωκράτης ἄλλως κρίνει περὶ τῆς ἀξίας τῆς κοινῆς δόξης. Ἀποδεικνύει ὅτι οὐδεμίαν ἢ κοινὴ δόξα παρέχει γνῶσιν καὶ ὅτι περιπλέκεται εἰς ἀντιφάσεις, ἀλλὰ δὲν συμπεραίνει ἐντεῦθεν ὁ Σωκράτης ὡσπερ οἱ Σοφισταὶ ὅτι γνῶσις καθόλου ἐστὶν ἀδύνατος, ἀλλ' ὅτι διὰ ταύτης τῆς μεθόδου ἐστὶν ἀδύνατος. Τοῖς πλείστοις τῶν ἀνθρώπων λείπει ἀληθοῦς γνῶσις, διότι ἀντέχονται προὑποθέσεων, ὧν τὴν ἀλήθειαν δὲν ἐβασάνισαν. Λαμβάνουσι πρὸ ὀφθαλμῶν μονομερῶς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ιδιότητα τῶν πραγμάτων καὶ οὐχὶ τὴν οὐσίαν αὐτῶν. Ἐὰν διορθώσωμεν τὸ σφάλμα τοῦτο, εἰάν δῆλα δὴ ἐξετάζωμεν τὰ πράγματα

(¹) Πλάτ. Ἀπολ. 22 Β. Πρβλ. καὶ Μέν. 70 Α. Φαίδρ. 262 Β. 265 Δ.

κατὰ πάσας αὐτῶν τὰς ὄψεις καὶ ἐπιχειρήσωμεν ἔπειτα νὰ ορίσωμεν τὴν ἀληθῆ αὐτῶν οὐσίαν ἐκ ταύτης, τῆς κατὰ πάσας τὰς ὄψεις ἐξετάσεως αὐτῶν, λαμβάνομεν ἀντὶ τῶν ἀναποδείκτων δοξῶν ἐννοίας, ἀντὶ ἀμεθοδίου καὶ ἀνεπιγνώστου ἐξετάσεως ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἀντὶ νομιζομένης γνώσεως ἀληθῆ γνῶσιν.

Διὰ τῆς ἀπκιτήσεως ταύτης, ὅτι δῆλα δὴ ἀνάγκη πρὸ παντός νὰ ζητῆται ἢ τῶν ἐννοιῶν γνῶσις, ῥηγνύεται πᾶς δεσμός οὐ μόνον πρὸς τὸν ἐν χρήσει τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε ἐπιστήμην. Νῦν ἀπαιτεῖται παρατήρησις κατὰ πάσας τοῦ ἐξεταζομένου πράγματος τὰς ὄψεις, ἀπαιτεῖται διαλεκτικὴ βάσανος, μεθοδικὴ καὶ τῶν λόγων αὐτῆς ἐπίγνωσιν ἔχουσα ἔρευνα. Πᾶν ὅ,τι τέως ἐνομίζετο ὡς ἀληθές ἀπορρίπτεται νῦν, διότι δὲν πληροῦ τοὺς ὅρους τούτους. Ἐκφράζεται πρὸς τούτους ἢ πεποιθήσις ὅτι διὰ τῆς τηρήσεως αὐτῶν δυνάμεθα νὰ πορίσωμεν ἐαυτοῖς ἀληθῆ γνῶσιν.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη δὲν ἔχει μόνον ἐπιστημονικὴν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἄμεσον ἠθικὴν σημασίαν· τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἐστὶ τὸ ἰδιάζον τῷ Σωκράτει, ὅτι ἠθικὴ καὶ ἐπιστήμη εἰσὶν ἀχώριστα, οὔτε γνῶσιν ἄνευ ἀρετῆς οὔτε ἀρετὴν ἄνευ γνώσεως δύναται νὰ νοήσῃ ὁ Σωκράτης. Οὕτω δὲ παρίσταται ὁ Σωκράτης οὐ μόνον διαγνοὺς ἀλλὰ καὶ θεωπεύσας βαθυνούστατα καὶ εὐφυέστατα τὰς ἀνάγκας τῶν χρόνων αὐτοῦ· τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἀποτελεῖ καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ. Ἄφ' οὗ δῆλον ὅτι ἐνθεν μὲν ἢ προχωροῦσα τῶν Ἑλλήνων μόρφωσις ἐγέννησε τὴν ἀνάγκην ἀνωτέρας παιδείσεως, ἐτέρωθεν δὲ ἢ πορεία τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως ἀπῆγε τὴν διάνοιαν ἀπὸ τῆς ἐρέυνης τῆς φύσεως καὶ ἔφερε πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν νοητῶν, προεκλήθη οὕτω στενὸς σύνδεσμος τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου. Ἡ μὲν ἐπιστήμη μόνον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐδύνατο νὰ εὕρῃ τὸ ὑψιστον αὐτῆς ὑποκείμενον, ὁ δὲ πρακτικὸς βίος μόνον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐδύνατο νὰ εὕρῃ στήριγμα καὶ βοήθειαν, ὧν ἔχρηζε. Ταύτην τὴν ἀνάγκην προσηγάθησαν οἱ Σοφισταὶ μετὰ προθυμίας καὶ δεξιότητος ἀθεραπεύσωσιν· ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ ἔκτακτος αὐτῶν ἐπιτυχία. Ἄλλ' ἢ βιοσοφία τῶν Σοφιστῶν ἐστερεῖτο στερεῶν θεμελίων, ὑπὸ τῆς σκέψεως αὐτῶν ἀνετρόπη ἐντελῶς ἢ ἐπιστήμη καὶ διεστράφη ἐν τάχει φουερῶ καὶ ἐγένετο ὑπηρέτις πάσης κακῆς καὶ ἰδιοτελοῦς κλίσεως. Ἀντὶ ν' ἀνυψώσῃ τὸν ἠθικὸν βίον διὰ δράσεως ἐπιστημο-

νικῆς, παρεπλάγησε τὸν τε βίον καὶ τὴν ἐπιστήμην. Τὴν κατάστασιν ταύτην διέγνω εἴπερ τις καὶ ἄλλος ὁ Σωκράτης. Ἐν ᾧ δὲ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ἦτοι ὡς θαυμασταὶ τῆς Σοφιστικῆς παιδείσεως ἐτύφλωτον πρὸς τοὺς ἐξ αὐτῆς κινδύνους ἢ φοβούμενοι αὐτὴν παρενόουν τὰς ἀνάγκας τῶν χρόνων καὶ τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας καὶ κατηρῶντο τοὺς νεωτεριστὰς κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ἀριστοφάνους, ὁ Σωκράτης διέκρινε διὰ βλέμματος ὀξέος τὸ ὀρθὸν ἀπὸ τοῦ ἐσφαλμένου. Τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ ἀρχαίου παιδευτικοῦ συστήματος, τὸ ἐπισφαλές τῆς συνήθους ἀρετῆς, τὴν ἀσάφειαν καὶ ἀντίφασιν τῶν κριτουσῶν τότε δοξῶν, τὴν ἀνάγκην ἐπιστημονικῆς ἀνατροφῆς ἀνεγνώρισεν ὁ Σωκράτης οὕτως ἐντελῶς ὡς οὐδεὶς τῶν Σοφιστῶν. Ἄλλ' ὁ Σωκράτης ὑπέβαλεν εἰς τὴν ἀνατροφήν ταύτην σκοποὺς ἄλλους, ὑψηλοτέρους. Τὴν πίστιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὤφειλεν ἡ παιδεία· αὕτη γὰρ μὴ ἀνατρέπη, ἀλλὰ τοῦναντίον γὰρ ὑποδεικνύῃ τὴν πρὸς αὐτὴν ὁδὸν διὰ μεθόδου ἐπιστημονικῆς μεταβεβλημένης· ὤφειλε γὰρ μὴ ὑπηρετῆ τῇ ἰδιοτελείᾳ τῶν χρόνων, ἀλλὰ γὰρ ἐξεγείρη καὶ ἀνυψώσῃ τοὺς χρόνους ἀπὸ τῆς νάρκης καὶ τῆς ἰδιοτελείας διὰ τῆς γνώσεως τοῦ ὄντως ἀγαθοῦ καὶ ὄντως ὠφελίμου· ὤφειλε γὰρ μὴ ἀνατρέψῃ τὴν εὐσέβειαν καὶ τὰ ἦθη, ἀλλὰ γὰρ ἐμπεδώσῃ ἀδικοσέστως ἐπὶ νέων ἐπιστημονικῶν θεμελίων. Οὕτω δὲ ὁ Σωκράτης ἐγένετο ἀναμορφωτῆς τῆς ἠθικῆς ἅμα καὶ τῆς ἐπιστήμης. Τὸ μέγα αὐτοῦ σκέμμα ἦτο γὰρ μεταμορφώσῃ καὶ ἀποκαταστήσῃ τὸν ἠθικὸν βίον διὰ τῆς ἐπιστήμης. Τὰ δύο δὲ ταῦτα στοιχεῖα ἦσαν αὐτῷ οὕτως ἀδιασπᾶστως συνδεδεμένα, ὥστε τῆς γνώσεως οὐδὲν ἄλλο ὑποκείμενον ἐγίνωσκεν ἢ τὸν ἀνθρώπινον βίον, καὶ τοῦ βίου εὐδαιμονίαν ἄλλην ἔβλεπε σωτηρίαν πλὴν τῆς γνώσεως. Ἡλικῶς ὑπηρεσίας προσήνεγκεν ἀμφοτέροις διὰ τῆς τάσεως ταύτης, ἠλικίην ἐπίδρασιν ἠσκήσεν ἐπὶ τὸ ἔθνος αὐτοῦ καὶ σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα· μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία. Εἰ καὶ ἀνεγνωρίσθη πάλιν μετὰ ταῦτα πλὴν τῆς ἐνόητος καὶ ἡ διαφορά τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας ἀπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς, ὅμως ὁ δεσμὸς αὐτῶν, ὡς αὐτὸν ὁ Σωκράτης συνέσφιγγε, δὲν ἐλύθη πλέον· ἂν δὲ κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἑκατονταετηρίδας ἡ φιλοσοφία κατέλαβε τὴν θέσιν τῆς καταπεσοῦσης Ὁρησκείας καὶ προσήνεγκεν οὕτω νέον στήριγμα εἰς τὴν ἠθικὴν, ἐκάθηρε καὶ ὤξυνε τὴν ἠθικὴν συνείδησιν καὶ προελαίανε τὴν ὁδὸν πρὸς μονοθεϊκὴν τοῦ.

κόσμου θρησκείαν, ἢ ἐπὶ τῷ μεγάλῳ τούτῳ καὶ εὐεργετικῷ ἀποτελέσματι εὐγνωμοσύνη τῆς ἀνθρωπότητας ὀφείλεται τῷ Σωκράτει.

Χαρακτήρ τῆς τοῦ Σωκράτους φιλοσοφίας.

Ὁ ἰδιάζων χαρακτήρ τῆς τοῦ Σωκράτους φιλοσοφίας ἐστὶν ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ προσοχὴ στρέφεται ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ ἔργον. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ παραδέχῃται ὡς ἀληθὲς καὶ ὑποχρεωτικὸν ἐκεῖνο μόνον, περὶ οὗ ἔπεισεν ἑαυτὸν, ὅτι ἐστὶν ἀληθὲς, διὰ τοῦτο ὁ Σωκράτης βυθίζεται εἰς ἑαυτὸν. Γινώσκει ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει τι δεδομένον, ἀλλ' εὐρίσκει δι' ἰδίης διανοήσεως μόνον· ἀπαιτεῖ λοιπὸν, ἵνα πᾶσα δόξα, ὅσον διαδομένη καὶ παλαιὰ καὶ ἂν ὑπάρχῃ, βασανισθῇ ἐκ νέου· φρονεῖ ὅτι οὐχὶ εἰς αὐθεντίας, ἀλλ' εἰς τὸν λόγον ὀφείλει τις νὰ πιστεύῃ, πολὺ ὅμως ἀπέχει νὰ δοξάσῃ τούτου ἕνεκα μετὰ τοῦ Πρωταγόρου, ὅτι «μέτρον πάντων ἄνθρωπος», ἢ νὰ θεωρήσῃ κριτήριον τῆς ἀληθείας τὴν ὑποκειμενικὴν πεποίθησιν καὶ τὴν πρακτικὴν ἀνάγκην, ὡς ἐποίησαν μετὰ ταῦτα οἱ Στωικοὶ καὶ οἱ Ἐπικουρῆαι, ἢ ν' ἀναλύσῃ τὴν ἀλήθειαν εἰς τὴν πιθανότητα, ὡς οἱ Σκεπτικοί, ἀλλὰ θεωρεῖ τὴν γνῶσιν ὡς σκοπὸν ἑαυτῆς, καὶ ἐστὶ πεπεισμένος ὅτι ἀληθὲς γνῶσις προσγίνεται μόνον διὰ λογικῆς τῶν πραγμάτων ἐξετάσεως. Ὁ Σωκράτης ὡς κύριον τῆς φιλοσοφίας ὑποκείμενον ὑπολαμβάνει τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀντὶ νὰ θέσῃ νόμον τὴν αὐθαιρεσίαν τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου, ὡς ἔπραξαν οἱ Σοφισταί, ὑποτάσσει αὐτὴν εἰς τὸν ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἠθικῶν σχέσεων κείμενον νόμον. Ἀντὶ νὰ ἐπιδιώξῃ ὡς ὑψιστον σκοπὸν τὴν αὐτάρκειαν, ὡς οἱ μετὰ ταῦτα φιλόσοφοι, ἀντέχεται τῆς ἠθικῆς θεωρίας τῶν ἀρχαίων, ἥτις δὲν δύναται νὰ νοήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐκτὸς τῆς κοινωνίας καὶ διὰ τοῦτο προσεχέστατον αὐτοῦ καθήκον τίθησι τὴν ὑπὲρ τῆς πολιτείας δρασίαν καὶ ὡς φυσικὸν τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ κανόνα τὸν νόμον τῆς πολιτείας⁽¹⁾. Ἐνν καὶ ἀλλότρια τοῦ Σωκράτους εἰσὶν ἢ τε ἀπάθεια καὶ ὁ κοσμοπολιτισμὸς τῆς Στωῆς καὶ τῶν συγχρόνων αὐτῇ Σχολῶν.

(1) Ἐ ε ν ο φ. Ἄπομν. II, 1. 13 κ. ἐφ. I, 6, 15. IV, 4, 12 κ. ἐφ. 3, 15 κ. ἐφ. II λ ά τ. Κρίτ. 53 Α κ. ἐφ. Ἄπολ. 30 Α κ. ἐφ.

Μόνον ἡ γνώσις τῆς ἐννοίας ὑπάρχει ἀληθῆς γνώσις. Αὕτη ἐστὶν ἡ τοῦ Σωκράτους ἀρχή. Περαιτέρου δὲ εἰς τὸν ὄρισμόν, ὅτι μόνον τὸ εἶναι τῆς ἐννοίας ἐστὶ τὸ ἀληθὲς ὄν, δὲν προυχώρησεν, ὡς οὐδ' εἰς τὴν συστηματικὴν ἔκθεσιν τῶν κατ' ἑαυτὰς ἀληθῶν ἐννοιῶν. Ἡ γνώσις ἐμφανίζεται ἐνταῦθα κατ' ἀρχὰς ὡς αἴτημα, ὡς πρόβλημα ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου λυτέον, ἡ φιλοσοφία ἐστὶ κατὰ πρῶτον φιλοσοφικὴ ὄρεξις καὶ φιλοσοφικὴ μέθοδος, κατ' ἀρχὰς ἔρευνα, οὐπω κτῆσις τῆς ἀληθείας. Ἀλλὰ τὸ κατ' αὐτὸ ἀληθὲς καὶ ἀγαθὸν πρέπει κατὰ τὸν Σωκράτην νὰ γνωσθῆ καὶ παρασταθῆ. Ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ μορφωθῆ ἐπιστημονικῶς καὶ ἠθικῶς, τὸ δὲ πρὸς τοῦτο ὄργανόν ἐστὶ μόνη ἡ γνώσις τῆς ἀληθείας.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Σωκράτης κατὰ πρῶτον λόγον τὴν μόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ οὐχὶ τὴν ἔκθεσιν συστήματος ἐπιδιώκει, διὰ τοῦτο ὁ καθορισμὸς τῆς ὁδοῦ, ἣτις πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἄγει, ἡ φιλοσοφικὴ μέθοδος, φαίνεται αὐτῷ τὸ κυριώτατον· ἡ δὲ διδασκαλία αὐτοῦ φαίνεται ὡς πρὸς μὲν τὴν ἔκτασιν περιορίζουσα τὰ ὅρια αὐτῆς ἐν μόνοις τοῖς ἀμεσον ῥοπῆν πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἔχουσι ζητήμασιν, ὡς πρὸς δὲ τὰ ποτελέσματα ἰσταμένη ἐν τῇ καθολικῇ καὶ τυπικῇ μόνον ἀπαιτήσῃ, ὅτι πᾶσα πρᾶξις ὀφείλει νὰ πηγάζῃ ἐκ λογικῆς γνώσεως, δὲν ἀναπτύσσει ὅμως συστηματικῶς τὰς ἠθικὰς ἐνεργείας ἐκάστας οὐδ' ἐμπεδοῖ αὐτὰς ἐπαρκῶς.

Μέθοδος φιλοσοφική.

Ὡς γενικὴ ἀπαιτήσις ἐμφανίζεται, ὅτι πᾶν ἐπὶ τὴν ἐννοίαν αὐτοῦ ὀφείλει νὰ ἀνάγῃται· πῶς δὲ γίνεται ἡ ἀναγωγὴ αὕτη δὲν ἀνέπτυξεν ὁ Σωκράτης εἰς διδακτικὸν σύστημα, ἀλλ' εὐρίσκουμεν αὐτὴν παρ' αὐτῷ ἐν πρακτικῇ ἐφαρμογῇ ὡς προσωπικὴν αὐτοῦ δεξιότητα.

Περιέχει δ' αὕτη τρία τινά, τὸ γινῶθαι σαυτὸν, τὴν αὐτογνωσίαν, τὸν διάλογον καὶ τὴν ἐπαγωγὴν. Ὁ Σωκράτης ἐξετάζει, ἂν πᾶσα δυκοῦσα γνώσις συμφωνῆ πρὸς τὴν ιδέαν τῆς γνώσεως ἢ μὴ συμφωνῆ. Οὐδὲν ἄλλο διαστροφώτερον, λέγει, οὐδὲν ἄλλο κεῖται μᾶλλον ἐμποδῶν πρὸς τὴν ἀληθῆ σοφίαν ἢ ἂν νομίζῃ τις ὅτι γινώσκει ὅ,τι δὲν γινώσκει. Τὴν μανίαν ἔλεγεν ἐναντίαν τῇ σοφίᾳ, τὴν ἀνεπιστημοσύνην δ' ὅμως δὲν ἐνόμιζε μανίαν, τὸ δ' ἀγνοεῖν ἑαυτὸν καὶ

ἂ μὴ οἶδε δοξάζειν τε καὶ οἶεσθαι γινώσκειν ἐγγυτάτω μανίας ἐλογίζετο εἶναι—ἐπονείδιστος ἀμαθία ἐστὶν ἢ τοῦ οἶεσθαι εἰδέναι ἢ τις οὐκ οἶδεν.

Οὐδὲν δὲ ἀναγκαιότερον ἐλογίζετο ἢ τὸ ἐξετάζειν ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους· ὁ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπων, ἔλεγεν. Ἐξετάζων δὲ τις εὐρίσκει ἢ, τι ἀληθῶς γινώσκει καὶ ἢ, τι ἀπλῶς νομίζει ἔτι γινώσκει. Πρακτικῶς δὲ οὐδὲν μᾶλλον ἀπαραίτητον ἢ τὸ εἰδέναι ἑαυτοὺς καὶ τὰ ἑαυτοῖς ἐπιτήδεια καὶ τὸ διαγινώσκειν ἢ τε δυνάμεθα καὶ ἂ μὴ. Ἄλλ' ἐπειδὴ κατὰ τὴν αὐτοεξέτασιν ταύτην δεικνύεται ὅτι ἡ ἀληθῆς γνώσις τοῦ φιλοσόφου δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν περὶ αὐτῆς ἰδέαν αὐτοῦ, ἔπεται ὡς πόρισμα ἢ συναίσθησις, ὅτι οὐδὲν γινώσκει, ὑπερὸ Σωκράτους ὡς τὴν ὑψίστην καὶ μόνην αὐτοῦ σοφίαν διακηρύττει· «Ἐγὼ γὰρ οὔτε μέγα οὔτε μικρὸν σύνοιδα ἑμαυτῷ σοφὸς εἶναι». Διὰ τοῦτο δὲν ἤθελε νὰ ᾖ διδάσκαλος τῶν φίλων αὐτοῦ, ἀλλὰ κοινῇ μετ' αὐτῶν νὰ σκέπτηται καὶ συζητῇ καὶ μαθηθῆναι. Ἡ ἐπίγνωσις αὕτη τῆς ἀγνοίας αὐτοῦ ἐστὶν οὐχὶ τὸ τέλος τῆς ἐρεῦνης ἀλλ' ἡ ἀφετηρία αὐτῆς. Οἱ Σοφισταὶ τὴν ἀγνοίαν κατέστησαν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἀμφιβολίαν περὶ πάσης ἀληθείας ὑπελάμβανον ὑψίστην σοφίαν. Ὁ Σωκράτης τούναντίον ἀντέχεται ἀπρὶς τῆς γνώσεως καὶ τῆς πίστεως εἰς τὸ δυνατόν αὐτῆς καὶ λογίζεται ἐπομένως τὴν ἀγνοίαν ὡς τὸ μέγιστον κακόν.

Διὰ λόγους. Ἡ ἀγνοία ὡς οὕσα τὸ μέγιστον κακὸν ἀνάγκη ν' ἀρθῇ. Ἡ συναίσθησις τῆς ἀμαθείας ἀγείρει πρὸς τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως. Ἐπειδὴ δὲ αἰσθάνεται ὁ Σωκράτης τὴν ἀγνοίαν αὐτοῦ, ἐπειδὴ δὲν εὐρίσκει ἐν ἑαυτῷ πραγματοποιμένην τὴν ἰδέαν τῆς γνώσεως, στρέφεται πρὸς τοὺς ἄλλους, ἵνα τὴν γνώσιν, ἧς αὐτὸς στερεῖται, παρ' ἐκείνοις εὔρη. Ἐντεῦθεν ἡ ἀνάγκη τοῦ κοινῇ βουλευέσθαι, τοῦ διαλογικῶς φιλοσοφεῖν. Ὁ διάλογός ἐστὶ τῷ Σωκράτει τὸ ἐπιτηδαιότατον ὄργανον, δι' οὗ παιδαγωγικῶς καὶ μορφωτικῶς ἐπενεργεῖ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους, προάγει αὐτοὺς εἰς διανόησιν περὶ ἑαυτῶν, λύει τὰς ἀμφιβολίας, διεγείρει καὶ διευθύνει τὴν νόησιν καὶ ζωογονεῖ ἐν αὐτοῖς τὸ συναίσθημα τῶν ἠθικῶν ἀτελειῶν καὶ καθηκόντων. Ὁ διάλογός ἐστὶ προσέτι ὄρος ἀπαραίτητος πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἐννοιῶν αὐτοῦ καὶ χαρακτηρίζεται ἀκριβέστερον ἐν μὲν τῇ Ἀπολογία τοῦ Πλάτωνος ὡς εξέτασις τῶν ἀνθρώπων, ἐν δὲ τῷ Θεαιτήτῳ ὡς

μαιευτική· ὁ Σωκράτης δὴλα δὴ παρέχει ἀφορμὴν τοῖς ἄλλοις διὰ τῶν ἐρωτημάτων αὐτοῦ, ἵνα ἐξαπλώσωσι πρὸ αὐτοῦ τὴν συνείδησιν αὐτῶν, ἐξετάζει τὴν γνώμην αὐτῶν, τοὺς λόγους τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν πράξεων αὐτῶν καὶ ζητεῖ οὕτω δι' ἀναλύσεως τῶν δοξασιῶν αὐτῶν νὰ ἐξαγάγῃ τὴν κρυπτομένην καὶ αὐτοῖς μὴ οὖσαν συνειδητὴν ἔννοιαν.

Σωκρατικὴ εἰρωνεία. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Σωκράτης ἐρωτῶν ζητεῖ νὰ εὕρῃ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἢν αὐτὸς γνῶσιν στερεῖται, αἱ ἐρωτήσεις αὐτοῦ παρίστανται ὡς ἔκφρασις ἐπιθυμίας νὰ διδαχθῇ παρ' αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι τοιαύτην γνῶσιν οὐ μόνον δὲν κέκτηνται, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔννοια αὐτῆς ἄγνωστος αὐτοῖς τυγχάνει, αἱ ἐρωτήσεις ἐκεῖνοι φέρουσιν εἰς φῶς τὴν ἄγνωσιν αὐτῶν καὶ ὁ τρόπος τοῦ Σωκράτους λαμβάνει οὕτω τὸν χαρακτήρα τῆς εἰρωνείας. Φαίνεται ὅτι τούτου ἕνεκα ὑποκρίνεται ἄγνωσιν καὶ ζητεῖ διδασκαλίαν, ἵνα τὴν ἀμάθειαν ἐκείνων ἀποδείξῃ. Κατ' ἀλήθειαν ὅμως ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα. Τῆς εἰρωνείας τοῦ Σωκράτους ἡ ἀληθῆς ἔννοια ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι αἰσθανόμενος μὲν ὅτι δὲν ἔχει ἰδίαν θετικὴν γνῶσιν ὑπὸ δὲ τῆς ἀνάγκης πρὸς γνῶσιν ἐλαυνόμενος τρέπεται πρὸς ἄλλους, ἵνα παρὰ τούτων μάθῃ ὅ,τι αὐτοὶ γινώσκουσιν· ἀλλ' ἐν τῇ προσπαθείᾳ αὐτοῦ πρὸς ἐκπορισμὸν γνώσεως διαρρέει καὶ ἐκείνων ἢ ὑποτιθεμένη γνῶσις κατὰ τὴν διαλεκτικὴν ἀνάλυσιν τῶν δοξῶν αὐτῶν. Ἡ εἰρωνεία αὕτη ἐστὶν ἐπομένως καθόλου μὲν τὸ διαλεκτικὸν ἢ κριτικὸν μέρος τῆς Σωκρατικῆς μεθόδου, ἣτις ὅμως ἐνταῦθα ἕνεκα τῆς προϋποτιθεμένης ἀγνοίας τοῦ διαλεγόμενου λαμβάνει τὴν ἰδιόρρυθμον ἐκείνην μορφήν.

Ἀφ' οὗ παρ' οὐδενὶ τῶν ἄλλων εὗρισκε τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, ὤφειλεν αὐτὸς νὰ ἐξεύρῃ αὐτήν. Ἐντεῦθεν προκύπτει ὡς τρίτον τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας ἡ ἀπόπειρα, ὅπως παραγάγῃ αὐτὸς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν. Τοιαύτην δ' ὑπελάμβανεν ὁ Σωκράτης τὴν ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ πράγματος ἐκπηγάζουσαν. Τὸ σπουδαιότατον ἐπομένως ἐνταῦθα ἐστὶν ὁ τῶν ἐννοιῶν σχηματισμὸς, ἢ ἐπαγωγή.

Σωκρατικὴ ἐπαγωγή. Ἐπὶ παντὸς προκειμένου ζητήματος ὁ Σωκράτης ἐζήτει γενικωτέραν τινὰ ἔννοιαν, ἀναφερομένην εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ συζητουμένου πράγματος καὶ συμπεριλαμβάνουσαν τὰς μερικωτέρας τοῦ πράγματος ἐννοίας. Ὑπόγων δ' ἐπειτα

εἰς αὐτὴν τὰς μερικωτέρας συνῆγε περὶ τοῦ προκειμένου ἀσφαλῆ συμπεράσματα. Διὸ λέγεται ὅτι ὁ Σωκράτης «ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν ἐπανῆγε πάντα τὸν λόγον».

Τῆς ἐπαγωγῆς ταύτης τὴν ἀφελήριαν ἀπετέλουν αἱ συνηθέσταται δόξαι. Ὁ Σωκράτης ἀφορμᾶται ἀπὸ παραδειγμάτων τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ἀπὸ γνωστῶν καὶ πανθομολογουμένων ἀρχῶν, ἐν παντὶ ἀμφισβητούμενῳ σημείῳ τῆς συζητήσεως ἐπικνέρεται εἰς τοιαύτας κοινὰς ἐνστάσεις καὶ ἐλπίζει ὅτι δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου θὰ κατορθώσῃ γενικὴν τινὰ συνεννόησιν (1). Ἀφ' οὗ δήλα δὴ κατέστη ἀμφίβολος ἢ ἐπιστήμη, οὐδὲν ἄλλο ὑπελείπετο ἢ τὸ ἀρξασθαι πάλιν ἀπ' ἀρχῆς, ἢτοι ἀπὸ τῶν ἀπλουστάτων ἐμπειριῶν.

Ἡ ἐπαγωγὴ αὕτη δὲν ἐγείρει τὴν ἀπαίτησιν, ὅπως αἱ ἔννοιαι σχηματίζονται ἐκ παρατηρήσεως τελείας καὶ μετὰ κριτικῆς αὐστηρότητος διευκρινισμένης· ἡ ἀπαίτησις αὕτη ἐγείρεται βραδύτερον τὸ μὲν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ δὲ ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης.

Ὁ Σωκράτης περιορίζεται εἰς προϋποθέσεις, ἅς αὐτῷ αἱ περιστάσεις καὶ ἡ ἰδία στενὴ ἐμπειρὶα παρέχει, ἀναγκάζεται δὲ ν' ἀναφέρηται εἰς μεμονωμένας δόξας καὶ ὁμολογίας καὶ νὰ προχωρῇ πάντοτε τοσοῦτον, ὅσον δύνανται ν' ἀκολουθήσωσιν αὐτῷ αἱ συνδιαλεγόμενοι. Στηρίζεται ἄρα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπὶ μεμονωμένων παραδειγμάτων μᾶλλον ἢ ἐπὶ ἀκριβεστάτων τῆς πείρας ἀποδείξεων. Τοῦτο τὸ μειονέκτημα τῶν βάσεων αὐτοῦ προσπαθεῖ νὰ διορθώσῃ

(1) Πρὸβλ. τὰ ἐν τῷ Συμποσίῳ τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ τοῦ Ἀλκιβιάδου λεγόμενα. (221 E). Καὶ ὁ Καλλικλῆς ἐν τῷ Γοργίῳ 490 C κ' ἐφ' λέγει πρὸς τὸν Σωκράτην «περὶ σιτία λέγεις καὶ ποτὰ καὶ ἰατροὺς καὶ φλυαρίας. . . . ἀτεχνῶς γὰρ ἀεὶ σκυτάς τε καὶ γναφίας καὶ μαγείρους λέγων καὶ ἰατροὺς οὐδὲν πύζει, οἷς περὶ τούτων ἡμῖν ὄντα τὸν λόγον». ΕΞΕΝΟΦ. Ἀπομν. IV, β, 15. «Ὅποτε δὲ αὐτός τι τῷ λόγῳ διεξίει, διὰ τῶν μάλιστα ὁμολογουμένων ἐπορεύετο, νομίζων ταύτην τὴν ἀσφάλειαν εἶναι λόγου». Τῆς μεθόδου ταύτης παραδείγματα πανταχοῦ τῶν Ἀπομνημονευμάτων ὑπάρχουσι. Καὶ ἐν ΕΞΕΝΟΦ. Οἶκον. 19, 15. «Ἡ ἐρώτησις διδασκαλία ἐστίν. . . . ἄγων γάρ με δι' ὧν ἐγὼ ἐπίσταμαι, ὅμοια τούτοις ἐπιδεικνύς ἢ οὐκ ἐνόμιζον ἐπίστασθαι, ἀναπειθεῖς, οἶμαι, ὡς καὶ ταῦτα ἐπίσταμαι». Ἐν Πλάτ. Γοργίῳ 497 C ποιεῖται λόγον ὁ Σωκράτης περὶ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἀπὸ τῶν μικρῶν ὀρεῖται νὰ χωρῇ τις πρὸς κατανόησιν τῶν μεγάλων.

ὁ Σωκράτης πρακτιθέμενος ἀντιθέτους γνώμας, ἵνα οὕτω τὰς διαφορὰς ἐμπειρίας δι' ἀλλήλων διορθώσῃ καὶ συμπληρώσῃ.

Πρόκειται π. χ. περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀδίκου. "Αδίκός ἐστι, λέγει ὁ Εὐθύδημος, ὁ ψευδόμενος, ἀπατῶν, κλέπτων κ.τ.λ." Ἀλλὰ πρὸς τοὺς πολεμίους, ἀντιτάσσει πρὸς ταῦτα ὁ Σωκράτης, ὁφείλει τις καὶ νὰ ψεύδῃται καὶ ν' ἀπατᾷ καὶ νὰ κλέπτῃ. Ἡ ἐννοία τοῦ ἀδίκου δὲν ὠρίσθη ἄρα καλῶς καὶ ἀνάγκη νὰ ὠρισθῇ ἀκριβέστερον. Διὸ ἐπιδιορθῶν ἑαυτὸν ὁ Εὐθύδημος λέγει· ἀδίκός ἐστιν ὁ τοῖς φίλοις ἐκεῖνα ποιῶν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο, ἀντιτάσσει πάλιν ὁ Σωκράτης, δύναται νὰ πράξῃ τις ἐν τισι περιπτώσεσιν· ὁ στρατηγὸς π. χ. δὲν θεωρεῖται ἀδικῶν, ἂν διὰ ψεύδους παραθροῦνῃ τοὺς ἑαυτοῦ στρατιώτας· οὐδ' ὁ γονεὺς, ἂν δι' ἀπάτης προσενέγκῃ τῷ τέκνῳ αὐτοῦ φάρμακον· οὐδ' ὁ φίλος, ἢν ἀφέλῃ τὸν φίλον τὸ ὄπλον, δι' οὗ μὲλλει ν' ἀποκτείνῃ ἑαυτὸν. Ὀφείλομεν ἄρα ἔτι ἀκριβέστερον νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἐννοίαν· «ἀδίκός ἐστιν ὁ τοὺς φίλους αὐτοῦ ἐξαπατῶν, κλέπτων κλ. ἵνα αὐτοὺς βλάβῃ» (').

"Ἡ πρόκειται νὰ εὐρεθῇ ἡ ἐννοία τοῦ ἀρχοντος. Βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες ὑπολαμβάνουσι κοινῶς οἱ ἄνθρωποι τοὺς ἔχοντας τὴν δύναμιν τοῦ προστάττειν. Ἀλλὰ τὴν δύναμιν ταύτην ἐπεδείκνυεν ὁ Σωκράτης ὅτι ἔχει ἐν μὲν νῆϊ ὁ ναύκληρος, ἐν δὲ γεωργίᾳ ὁ γεωπόνος, ἐν δὲ νόσῳ ὁ ἰατρός, ἐν δὲ σωμαστικῇ ὁ γυμναστής καὶ καθόλου ἐν παντὶ μόνος ὁ τοῦ πράγματος γνώστης. Ἄρχων ἐστὶν ἄρα μόνος ἐκεῖνος, ὅστις κέκτηται τὴν ἀναγκάσιαν πρὸς τὸ ἄρχειν γνῶσιν.

(') Ξενοφ. Ἄπ. IV, 2, 11 κ. ἐρ. Ἐν Ἠ λ ἄ τ. Γοργία 460—συμπεραίνει ἐπαγωγικῶς ἰδὲ· ὁ τὰ τεκτονικὰ μεμαθηκίως τεκτονικός, ὁ τὰ μουσικὰ μεμαθηκίως μουσικός, ὁ τὰ ἰατρικὰ ἰατρικός, ὁ μεμαθηκίως ἄρα ἕκαστα τοιοῦτός ἐστιν οἷον ἕκαστον ἢ ἐπιστήμη ἀπεργάζεται. Καὶ ἐν Ξενοφῶντος Ἀπομνημονεύμασι (III, 3, 9) ποιεῖται τήνδε τὴν ἐπαγωγὴν· «Ἐκεῖνο μὲν δήπου οἶσθα, ὅτι ἐν παντὶ πράγματι οἱ ἄνθρωποι τούτοις μάλιστα ἐθέλουσι πείθεσθαι, οὗς ἂν ἡγῶνται βελτίστους εἶναι· καὶ γὰρ ἐν νόσῳ ὃν ἂν ἡγῶνται ἰατρικώτατον εἶναι, τούτῳ μάλιστα πείθονται, καὶ ἐν πλοίῳ οἱ πλείοντες ὃν ἂν κυβερνητικώτατον, καὶ ἐν γεωργίᾳ ὃν ἂν γεωργικώτατον—οὐκοῦν εἰκὸς καὶ ἐν ἱππικῇ ὅς ἂν μάλιστα εἰδῶς φείνηται ἂ δειπῇ ποιεῖν, τούτῳ μάλιστα ἐθέλειν τοὺς ἄλλους πείθεσθαι».

Ἡ πρόκειται νὰ ὀρισθῇ παῦ ἔγκειται τοῦ καλοῦ θώρακος ἢ ποιότητος. Ὁ θωρακοποιὸς Πιστίας λέγει ὅτι ποιεῖ τοὺς θώρακας εὐρυθμοτέρους. Ἄλλ' ἂν ὁ μέλλων νὰ φέρῃ τὸν θώρακα ἔχῃ σῶμα ἄρρυθμον; Τότε βεβαίως, ἀποκρίνεται ὁ θωρακοποιός, ὀφείλει ὁ θώραξ νὰ ἀρμόττῃ πρὸς τὸ ἄρρυθμον σῶμα, διότι ὁ ἀρμόττων ἐστὶν εὐρυθμῆς. Ἀλλὰ τοῦ σώματος μὴ μένοντος ἀεὶ τοῦ αὐτοῦ ἀλλὰ τὸ μὲν κυρτουμένου, τὸ δὲ ὀρθουμένου, πῶς δύνανται νὰ ἀρμόττωσιν οἱ θώρακες ἀκριβεῖς ὄντες, ἀφ' οὗ θὰ λυπῶσιν ἐν τῇ κινήσει; Ἀρμόττωντες ἄρα εἰσὶν οἱ θώρακες οὐχὶ ὅταν ὦσιν ἀκριβεῖς, ἀλλ' ὅταν μὴ λυπῶσιν ἐν τῇ χρῆσει ('Απομν. III, 10, 9).

Καθ' ὅμοιον τρόπον ἀναλύει πάντοτε ὁ Σωκράτης τὰς δόξας τοῦ συνδιαλεγομένου. Ἀναμνησκει τὰς διαφορὰς τοῦ ζητήματος ὄψεις, δεικνύει τὴν ἀντίφασιν, ἐν ἣ εὐρίσκεται ἡ δόξα πρὸς ἑαυτὴν ἢ πρὸς ἄλλας δόξας, καὶ δοξασίας ἐκ μονομεροῦς ἐμπειρίας προερχομένης προσπαθεῖ νὰ διορθώσῃ καὶ συμπληρώσῃ δι' ἐμπειρίας ἄλλου εἶδους καὶ νὰ ὀρίσῃ αὐτὰς ἀκριβέστερον. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης δηλοῦται τί ἀνήκει εἰς τὴν οὐσίαν ἐκάστου πράγματος καὶ τί δὲν ἀνήκει· ἐκ τῶν δοξῶν ἀναπτύσσονται αἱ ἐννοιαί.

Καὶ πρὸς τὴν ἀπόδειξιν ὁ ὀρισμὸς τῆς ἐννοίας ἐστὶ τὸ κύριον. Ἰνα ἐξετάσῃ τὴν ὀρθότητά κρισεὶς τινος ἢ τὸ ἀναγκαῖον προάξεως τινος, ἀναφέρεται ὁ Σωκράτης εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ πράγματος ('Απομν. IV, 6, 13), περὶ οὗ πρόκειται, καὶ ἀποδεικνύει τί ἐκ τούτου περὶ τοῦ προκειμένου ἔπεται. Π. χ. ἐν' ἀποδείξει τῷ υἱῷ Λαμπροκλεῖ τὴν πρὸς τὴν μητέρα Ξανθίππην ἀνάγκαστον διαγωγὴν αὐτοῦ, πρῶτον ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ δώσῃ τὸν ὀρισμὸν τοῦ ἀχρηίστου ('Απομν. II, 2), εἶτα δὲ δεικνύει ὅτι ἡ διαγωγὴ αὐτοῦ εἰς τὴν ἐννοίαν ταύτην ἀνάγεται. Ἰνα ἐκπάρχω τινὶ διασαφηνίσῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ, ἄρχεται ἀπὸ τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ ἐπιπαρχικοῦ ἔργου καὶ ἀπαριθμεῖ εὐθὺς τὰ μέρη αὐτοῦ κατὰ σειρὰν ('Απομν. III, 3, 2). Ἰνα ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξίν τῶν θεῶν, ὑποβάλλει τὴν γενικὴν κρίσιν, ὅτι τὸ πρὸς σκοπὸν τινὰ χρησιμεῦον ἀνάγκη νὰ ἔχῃ αἰτίαν σκοπίμως ἐνεργοῦσαν διάνοιαν (I, 4, 4). Ἰνα ἀποδείξῃ ἐκ δύο πολιτῶν τίς ἐστὶν ὁ βελτίων, ἐρωτᾷ κατὰ πρῶτον, τίνες εἰσὶν αἱ ιδιότητες τοῦ ἀγαθοῦ πολίτου (IV, 6, 14). Καὶ ἐν τῇ ἀποδείξει λοιπὸν πράττει ὁ Σωκράτης, ὡσπερ ἐν τῷ σχηματισμῷ τῶν ἐννοιῶν,

ἀφορμάται δὴλα δὴ πάντοτε ἀπὸ τῶν γνωστῶν καὶ γενικῶς ὁμολογουμένων. Ἡ ἀπόδειξις αὐτοῦ λαμβάνει ἐπομένως κατὰ τὰς παρεχομένας αὐτῷ ἀφορμὰς τὰς διαφορωτάτας τροπὰς. Τίθησι γενικὴν τινὰ κρίσιν, ἣν δὲν δύναται ν' ἀρνηθῆ ὁ συνδιαλεγόμενος, καὶ ὑπάγει εἶτα εἰς αὐτὴν τὴν δεδομένην περίπτωσιν, ὡς τὰ ἄρτι εἰρημένα παραδείγματα δεικνύουσιν.

Ἀναίρει ξένους ἰσχυρισμούς ἀποδεικνύων τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀντίφασιν ἢ τὸ ἀσυμβίβαστον πρὸς ἄλλας ἀναμφισβητήτους γνώμης ἢ γεγονότα. Π.χ. ὁ Κριτίας καὶ ὁ Χαρικλῆς ἀπηγόρευσαν αὐτῷ τὸ διαλέγεσθαι. Ἐρωτᾷ λοιπὸν αὐτούς ὁ Σωκράτης ἐπεθύμουν νὰ γινώσκω ἀπὸ τίνος γνώμης ἀφορμώμενοι ἀπαγορεύετε τὸ διαλέγεσθαι, ἵνα συμμορφωθῶ πρὸς τὴν διάνοιαν ὑμῶν. Πότερον, ἀπαγορεύετε τὸ διαλέγεσθαι διότι νομίζετε ὅτι διάλογός ἐστιν ὁ τὰ ὀρθὰ λέγων ἢ διότι φρονεῖτε ὅτι ὁ διάλογος λέγει τὰ μὴ ὀρθὰ; Ἐὰν μὲν ἀπαγορεύητε τὸν τὰ ὀρθὰ λέγοντα διάλογον, φανερόν ἔστι ὀφείλομεν ν' ἀπεχώμεθα τοῦ ὀρθῶς λέγειν, ἐὰν δὲ τὸν τὰ μὴ ὀρθὰ λέγοντα, δῆλον ἔστι ὀφείλομεν νὰ προσπαθῶμεν νὰ λέγωμεν τὰ ὀρθὰ.

Ὅτε δὲ εἶπεν αὐτῷ ὁ Χαρικλῆς, ὅτι ἀπαγορεύεται αὐτῷ νὰ συνδιαλέγηται μετὰ νεωτέρων τῶν τριάκοντα ἐτῶν, ἠρώτησε πάλιν αὐτὸν ὁ Σωκράτης· Καὶ ὅταν λοιπὸν θέλω ν' ἀγοράσω παρὰ νεωτέρου τριάκοντα ἐτῶν, δὲν μοι ἐπιτρέπεται νὰ ἐρωτήσω ἀντὶ πόσου πωλεῖ; ἢ ἐὰν ἐρωτᾷ με νεώτερος τῶν τριάκοντα ἐτῶν ποῦ κατοικεῖ ὁ Χαρικλῆς ἢ ποῦ ἐστιν ὁ Κριτίας, ὀφείλω νὰ μὴ ἀποκρίνωμαι αὐτῷ (1) ;

Τὰ μὲν ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ ὁποῖά ἐστι, πάντως πού γινώσκεις, λέγει ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν Εὐθύδημον· οὗτος δὲ ἀποκρίνεται, ἂν μηδὲ ταῦτα γινώσκω, καὶ τῶν ἀνδραπόδων φλυώτερος θὰ ἦμιην. Ὁ Σωκράτης παρακαλεῖ αὐτὸν νὰ ἐξηγήσῃται ταῦτα καὶ εἰς αὐτόν. Ὁ Εὐθύδημος καταλέγει τὸ μὲν ὑγιαίνειν εἰς τὰ ἀγαθὰ, τὸ δὲ νοσεῖν εἰς τὰ κακὰ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑγιαίνειν καὶ τὸ νοσεῖν, εἶπεν ὁ Σωκράτης, εἰσὶν ἀγαθὰ μὲν, ὅταν ἀγαθοῦ τινος αἴτια γίνωνται, κακὰ δὲ, ὅταν κακοῦ, ὡς π. χ. ὅταν οἱ μὲν διὰ ῥώμην στρατείας τε αἰσχροῦς καὶ ναυτιλίας βλαβεραῖς καὶ ἄλλων πολλῶν τοιούτων μετασχόντες

(1) Ξενοφ. Ἀπομν. I, 2, 34 36.

ἀπόλωνται, οἱ δὲ δι' ἀσθένειαν ἀπολειφθέντες σωθῶσιν. Ὁ Εὐθύδημος ἀποτυχῶν ζητεῖ νὰ ἀνακύψῃ πως λέγων ἢ σοφία βεβαίως, ὡς Σώκρατες, ἐστὶν ἀναμφισβήτητως ἀγαθόν. Ἀλλὰ πῶς, λέγει ὁ Σωκράτης, δὲν γινώσκεις ἀκούσας ὅτι ὁ Δαίδαλος συλληφθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Κρήτης Μίνω διὰ τὴν ἑαυτοῦ σοφίαν ἠναγκάζετο νὰ δουλεύῃ ἐκείνῳ καὶ τῆς τε πατρίδος ἅμα καὶ τῆς ἐλευθερίας ἐστερήθη καὶ ἐπιχειρῶν ἀποδιδράσκειν μετὰ τοῦ υἱοῦ τόντε παῖδα ἀπόλεσε καὶ αὐτὸς οὐκ ἠδυνήθη σωθῆναι, ἀλλ' ἀπενεχθεὶς εἰς τοὺς βαρβάρους πάλιν ἐκεῖ ἐδούλευεν ; (Ἀπομν. IV, 2, 31).

Τὸν Ἰππίαν, ὅστις ἐκαυχᾶτο ὅτι οὐδέποτε τὰ αὐτὰ λέγει, ἀλλὰ πειρᾶται καινόν τι λέγειν αἰεὶ, ἐρωτᾷ ὁ Σωκράτης. Καὶ περὶ τῶν ἐπίστασαι πειρᾶσαι ἄλλα μὲν πρότερον, ἄλλα δὲ νῦν νὰ λέγῃς, ὡς π. χ. ἐὰν τίς σε ἐρωτήσῃ πόσα καὶ ποῖά εἰσι τὰ γράμματα τῆς λέξεως Σωκράτης, ἢ ἂν τὰ δὲς πέντε δέκα εἰσὶν, δὲν ἀποκρίνεσαι τὰ αὐτὰ νῦν, ἄπερ καὶ πρότερον, ἀλλ' ἄλλα μὲν πρότερον, ἄλλα δὲ νῦν πειρᾶσαι νὰ λέγῃς ; — Ὅτε δὲ πάλιν ὁ Ἰππίας νοήσας τὴν ἀτοπίαν τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ εἶπεν ὅτι περὶ τούτων μὲν καὶ αὐτὸς αἰεὶ τὰ αὐτὰ λέγει, περὶ τοῦ δικαίου ὅμως ἔχει νῦν νὰ εἴπῃ πρὸς ἃ οὐδεὶς δύναται ν' ἀντεῖπῃ, ὁ Σωκράτης λέγει πρὸς αὐτόν — «Νῆ τὴν Ἱεραὶ μέγα λέγεις ἀγαθὸν εὐρηκέναι, εἰ παύσονται μὲν οἱ δικασταὶ δίχα ψηφίζόμενοι, παύσονται δὲ οἱ πολῖται περὶ τῶν δικαίων ἀντιλέγοντές τε καὶ ἀντιδικοῦντες καὶ στασιάζοντες, παύσονται δὲ αἱ πόλεις διαφερόμεναι περὶ τῶν δικαίων καὶ πολεμοῦσαι» (IV, 4, 7).

Ὁ Σωκράτης στηρίζει τὰς κρίσεις, ἐξ ὧν συναγεί τὰ συμπεράσματα αὐτοῦ, δι' ἐπαγωγῆς, ἢ συμπεραίνει καὶ ἀμέσως κατὰ σαφῆ τινὰ ἀναλογίαν

1. Δι' ἐπαγωγῆς. Ἐρωτᾷ π. χ. τὸν Εὐθύδημον, ἂν γινώσκῃ τινὰς ἀνδραποδώδεις καλουμένους. Ὁμολογήσαντος δὲ, ἐρωτᾷ πάλιν πρότερον διὰ σοφίαν ἢ δι' ἀμαθίαν καλοῦνται οὗτοι ἀνδραποδώδεις ; Δῆλον ὅτι δι' ἀμαθίαν, ἀποκρίνεται ὁ Εὐθύδημος. — Ἄρά γε διὰ τὴν τοῦ χαλκεύειν ἀμαθίαν τοῦ ὀνόματος τούτου τυγχάνουσιν ; ἐρωτᾷ ὁ Σωκράτης. Οὐχὶ βεβαίως ἀποκρίνεται ὁ Εὐθύδημος. Ἀλλ' ἄρά γε διὰ τὴν τοῦ τεκταίνεσθαι ἀμαθίαν ; Οὐδὲ διὰ ταύτην. Ἀλλὰ διὰ τὴν τοῦ σκυτεύειν ; Δι' οὐδὲν ἐκ τούτων, ἀλλὰ καὶ τοῦ-

ναντίον· διότι οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπισταμένων τὰ τοιαῦτά εἰσιν ἀνδραποδώδεις. Τὸ ὄνομα λοιπὸν τοῦ ἀνδραποδώδους, ἐρωτᾷ συμπεραντικῶς ὁ Σωκράτης, ἐστὶ τῶν μὴ εἰδότεων τὰ καλὰ καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια; Μάλιστα, ἀποκρίνεται ὁ Εὐθύδημος (Ἄπομν. IV, 2, 22).

2. Δι' ἀναλογίας. Ὁ Ἰππίας ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ νόμοι ἢ τὸ πείθεσθαι αὐτοῖς δὲν πρέπει νὰ ὑπολαμβάνωνται σπουδαῖον πρᾶγμα, ἀφ' οὗ μάλιστα πολλάκις αὐτοὶ οἱ θέμενοι ἀποδοκιμάσαντες αὐτοὺς μεταβάλλουσιν. Ὁ Σωκράτης ἀποδεικνύει τὴν ἀτοπίαν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου τοῦ Ἰππίου δι' ἀναλογίας ἐπάγων τάδε· Καὶ πόλεμον πολλάκις αἱ πόλεις πρὸς ἀλλήλας ἀράμεναι δὲν ποιοῦνται πάλιν εἰρήνην; Βεβαίως, εἶπεν ὁ Ἰππίας. Νομίζεις λοιπὸν, λέγει ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν Ἰππίαν, ἔτι ἐκφυλίζων τοὺς πειθόμενους εἰς τοὺς νόμους διὰ τὸ ὅτι δύνανταί ποτε οἱ νόμοι νὰ καταλυθῶσιν διάφορόν τι πράττεις ἢ ἂν τοὺς ἐν ταῖς πολέμοις εὐτακτοῦντας ἔφεγες διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἐδύνατο νὰ γένηται πάλιν εἰρήνη; ἢ καὶ ἂν ἐμέμφεσθαι τοὺς ἐν ταῖς πολέμοις προθύμως ταῖς ἐαυτῶν πατρίσι βουηθοῦντας; (Ἄπομν. IV, 4, 14).

Δι' ἀναλογίας ὡσαύτως ἀποδεικνύει ὁ Σωκράτης τὴν ὀλεθρίαν διοίκησιν τῶν Τριάκοντα. Ὅτε οὗτοι πολλοὺς μὲν τῶν πολιτῶν καὶ οὐ τοὺς χειρίστους ἀπέκτεινον, πολλοὺς δὲ παρώτρυνον νὰ ἀδικῶσιν, ὁ Σωκράτης εἶπεν ὅτι θυμαστόν μὲν αὐτῷ φαίνεται, ἐάν τις γενόμενος νομεὺς ἀγέλης βοῶν καὶ τὰς βοῦς ἐλάττους τε καὶ χείρους ποιῶν μὴ ὁμολογῇ ὅτι ἐστὶ κακὸς βουκόλος, ἔτι δὲ θυμαστότερον, ἐάν τις προστάτης πόλεως γενόμενος καὶ ποιῶν τοὺς πολίτας ἐλάττους καὶ χείρους μὴ αἰσχύνηται μηδὲ νομίζῃ ὅτι ἐστὶ κακὸς τῆς πόλεως προστάτης (Ἄπομν. I, 2, 32).

Θεωρίαν δὲ τῆς μεθόδου ταύτης δὲν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Σωκράτης καὶ τὰ διάφορα τῆς ἀποδείξεως εἶδη δὲν διέκρινε. Τὸ οὐσιῶδες δ' ἐν αὐτῇ ἐστὶ τόδε· πάντα ὀφείλουσι νὰ μετροῦνται πρὸς τὴν ἐννοίαν αὐτῶν καὶ ἐξ αὐτῆς νὰ πηγάζῃ ἡ κρίσις. Ἡ εὕρεσις δὲ τῶν στροφῶν, δι' ὧν τοῦτο κατορθοῦται, ἐστὶν ἔργον τῆς ἰδίας ἐκάστου διαλεκτικῆς δεξιότητος. Ἄν λοιπὸν ὁ Ἀριστοτέλης τὰς ἐν τῷ κλάδῳ τούτῳ ἐπιστημονικὰς ὑπηρεσίας τοῦ Σωκράτους μόνον εἰς τὸν

ὄρισμόν καὶ τὴν ἐπαγωγὴν ἀνάγκη⁽¹⁾, ὑφείλομεν ν' ἀποδώσωμεν αὐτῷ δίκαιον ὡς πρὸς τὰ κύρια.

Τὴν μέθοδον ταύτην ἐφήρμοσεν ὁ Σωκράτης ἐπὶ ζητήματα παικιλωτάτης ὕλης: ἐπὶ ζητήσεις περὶ τῆς οὐσίας τῆς ἀρετῆς, περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ· κατὰ τὰς πρὸς τοὺς Σοφιστὰς συζητήσεις· ἐπὶ συμβουλάς διαφωτιστάτου εἴδους πρὸς φίλους καὶ γνωστούς· ἐπὶ συνομιλίαις μετὰ στρατηγῶν περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν, μετὰ καλλιτεχνῶν καὶ χειροτεχνῶν περὶ τῆς τέχνης αὐτῶν καὶ μετὰ ἐταίρων ἔτι περὶ τοῦ ἐπιτηδεύματος αὐτῶν. Οὐδέν ὑπῆρχεν οὕτω σημαντὸν, ὥστε νὰ μὴ διεγείρη τὴν περιεργίαν τοῦ φιλοσόφου καὶ νὰ μὴ ἐξετασθῇ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ βάθος καὶ μεθοδικῶς. Ὡσπερ βραδύτερον ὁ Πλάτων ἐν πᾶσιν ἀνεξαιρέτως ἀνεγνώριζε τὰς οὐσιώδεις ἐννοίας, οὕτως ἐπανῆγεν ὁ Σωκράτης πάντα ἐπὶ τὴν ἐννοίαν αὐτῶν χάριν τῆς γνώσεως μόνης καὶ ἐκεῖ ἔτι, ὅπου οὐδεμίαν χρησιμότητος παιδαγωγικὴν ἢ ἄλλην τις ἐδεικνύετο. Ὡς τὸ κύριον ὅμως ὑποκείμενον τῶν ἑαυτοῦ ἐρευνῶν ὑπελάμβανε τὸν βίον καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου, πάντα δὲ τὰ λοιπὰ μόνον καθ' ὅσον ἀσκοῦσιν ἐπίδρασίν τινα ἐπὶ τὴν κατάστασιν καὶ τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ οὕσα κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῆς μορφήν διαλεκτικὴ καθίσταται ἐν τῇ ἐπὶ συγκεκριμένων πραγμάτων ἐφαρμογῇ αὐτῆς Ἡ θ ι κ ή.

§ 35.

Ἡθικὴ.

Ἡθικὴ διανόησις.—Ἡ ἀρετὴ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ.—Ἵψιστον ἀγαθὸν ἢ τελείωσις τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.—Ἡθικαὶ σχέσεις: ὁ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπος.—Φιλία, γάμος, πολιτεία, ἀγάπη πρὸς τοὺς ἐχθρούς.—Φύσις.—Θεός.—Ἄνθρωπος.—Τελολογία.—Ἀθανασία.

Ὁ Σωκράτης δὲν διελέγετο περὶ τῆς τῶν πάντων φύσεως, ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν ἄλλων, δὲν ἐζήταζε πῶς ἐγένετο ὁ κόσμος καὶ κατὰ ποίους ἀναγκαίους νόμους κινουῦνται τὰ οὐράνια σώματα, ἀλλὰ καὶ

(1) Μετὰ τὰ Φυσ. Δ', 4. 1078b, 17, 27.

τούς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀσχολουμένους μωραίνοντας ἀπεδείκνυε. Πῶς, ἔλεγε, φρονούσιν οἱ ἄνδρες οὗτοι ὅτι ἱκανῶς ἤδη γινώσκουσι τὰνθρώπινα καὶ ἔρχονται ἐπὶ τὴν τῶν τοιούτων ἐξέτασιν; ἢ τὰ μὲν ἀνθρώπινα παρορῶντες, περὶ δὲ τῶν θείων ἐξετάζοντες νομίζουσιν ὅτι πράττουσι τὰ προσήκοντα; Δὲν ὑπάρχει αὐτοῖς φανερόν ὅτι ταῦτα ἀδύνατον νὰ εὔρωσιν οἱ ἄνθρωποι, ὅτε καὶ οἱ μέγιστον ἐπὶ τοιαύτῃ γνώσει φρονούντες δὲν δοξάζουσι τὰ αὐτά, ἀλλὰ διάκεινται πρὸς ἀλλήλους ὁμοίως τοῖς μαινόμενοις; διότι ὡς οἱ μαινόμενοι οὕτω καὶ οὗτοι περὶ τῶν αὐτῶν πάντες πραγματεύονται, ἀλλ' ἄλλοι ἄλλα λέγουσιν· οἱ μὲν ὅτι ἐν μόνον ἐστὶ τὸ ὄν, οἱ δὲ ὅτι ἄπειρα τὸ πλῆθος ὑπάρχουσιν ὄντα· καὶ οἱ μὲν ἰσχυρίζονται ὅτι ἀεὶ πάντα κινεῦνται, οἱ δὲ ὅτι κίνησις δὲν ὑπάρχει, καὶ οἱ μὲν ὅτι πάντα γίνονται καὶ ἀπόλλυνται, οἱ δὲ ὅτι οὐδὲν οὔτε νὰ γένηται οὔτε νὰ φθαρῆ δύναται. Τὸ ἐξετάζειν τὰ τοιαῦτα ὑπελάμβανεν ὁ Σωκράτης πρῶτον μὲν ὑπὲρ τὴν γνωστικὴν τοῦ ἀνθρώπου δύναμιν, εἶτα δὲ καὶ ὡς ὅλως ἀνωφελῆ ἀσχολίαν. Καὶ τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν γεωμετρίαν ἤθελε μόνον ἐφ' ὅσον ὑπάρχουσι χρήσιμοι πρὸς τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας, τὴν δὲ περαιτέρω αὐτῶν γνώσιν ἐνόμιζε χρόνου ἀπώλειαν. Τὸ ἀσχολεῖσθαι μάλιστα περὶ πράγματα, ὑπερβαίνοντα τὴν γνωστικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἱκανότητα, ὑπελάμβανεν ὡς ἀσεβές· διότι οὕτω θέλει ὁ ἀνθρώπος νὰ μάθῃ πράγματα, ὅπερ ὁ θεὸς ἀπέκρυψεν αὐτὸν καὶ διεφύλαξεν ἑαυτῷ μόνω. Ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως λοιπὸν τῆς φύσεως ἦτο ὅλως ἀπεστραμμένος ὁ Σωκράτης καὶ πάσαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν ἐπέστησεν εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἐξέτασιν. Διὸ καὶ διελέγετο πάντοτε περὶ εὐσεβείας καὶ ἀσεβείας, περὶ καλοῦ καὶ αἰσχροῦ, περὶ δικαίου καὶ ἀδίκου, περὶ σωφροσύνης καὶ μανίας, καὶ ἀνδρείας, καὶ δειλίας, περὶ φιλίας, περὶ γάμου, περὶ πολιτείας καὶ πάντων τῶν τοιούτων.

Τὴν πρᾶξιν ἀνάγει ὁ Σωκράτης εἰς τὴν γνώσιν. Ἀρετὴ ἐστὶ γνώσις. Ὁ Σωκράτης φρονήσεις καὶ ἐπιστήμας ᾤετο εἶναι πάσας τὰς ἀρετάς, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὡσθ' ἅμα συμβαίνειν εἶδέναι τε τὴν δικαιοσύνην καὶ εἶναι δίκαιον. Ἡ τάσις τοῦ Σωκράτους ἐκ πρώτης ἀρχῆς ἐστὶ ν' ἀνορθώσῃ τὴν ἠθικὴν καὶ καταβάλλῃ βαθυτέρα τὰ θεμέλια αὐτῆς διὰ τῆς γνώσεως. Ἐπίσθη ἐκ τῆς ἐμπειρίας τῶν χρόνων αὐτοῦ ὅτι ἢ κατὰ παράδοσιν χρηστότης, ἢ τις ἐπ' αὐθεντίας καὶ

ἔξεως σπαρίζεται, δὲν ἐδύναται ν' ἀντισταθῆ, πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀμφι-
 βολίαν. Ἐξετάζων τοὺς ἀνθρώπους εὑρίσκειν ὅτι καὶ αἱ ἐνδοξότατοι
 τῶν χρόνων αὐτοῦ ἀπὸ ἀληθοῦς δοκοῦσαν μόνον ἀρετὴν ἐκέκτιντο.
 "Ἴνα ἔχη τις ἀληθῆ ἠθικὴν, ὀφείλει νὰ ρυθμίζῃ τὰς ἑαυτοῦ πράξεις
 πρὸς σαφῆ καὶ ἀσφαλεῆ γνῶσιν ὡς πρὸς κανόνα. "Ὅπου λείπει γνῶ-
 σις, ἐκεῖ οὐδεμίαν ἀρετὴν ὑπάρχει δυνατὴ· διότι ἄνευ ὀρθῆς γνώσεως
 οὐδεμίαν ὀρθὴν πράξιν, τοῦναντίον δὲ ὅπου γνῶσις, ἐκεῖ ἀφ' ἑαυτῆς
 προκύπτει καὶ ὀρθὴ πράξις. "Ἄνευ μὲν ὀρθῆς γνώσεως οὐδεμίαν ὀρθὴν
 πράξιν, διότι οὐδεμίαν ἐνέργειαν καὶ οὐδεμίαν κτῆσις ἀποβαίνουσιν ἡμῶν
 εἰς ὠφέλειαν, ἂν μὴ διευθύνωνται πρὸς τὸ ὀρθὸν τέλος ὑπὸ τῆς φρο-
 νήσεως." Ὅπου δὲ γνῶσις, ἐκεῖ καὶ ὀρθὴ πράξις, διότι ἕκαστος πράττει
 τοῦτο μόνον, περὶ οὗ ἔστι πεπεισμένος, ὅτι τοῦτό ἐστιν αὐτῷ ἀγαθὸν
 καὶ ὠφέλιμον : «οὐδεὶς ἐκὼν πονηρός». Διότι τὸ εἶναι τινα ἐκουσίως
 πονηρὸν οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τὸ ποιεῖν ἐκυτὸν ἐκουσίως δυστυχῆ.
 Ἡ γνῶσις ἄρα ἐστὶν αἰεὶ τὸ κράτιστον. Οὐδὲν φρονήσεως ἰσχυ-
 ρότερον· διότι ὑπ' οὐδενὸς δύναται ὁ φρόνιμος νὰ κρατηθῆ, ὥστε νὰ
 πράττῃ ἄλλα τινὰ ἢ ἢ ἂν ἡ γνῶσις κελεύῃ. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἀν-
 δρεία, ἣτις φάνεται καταστοχαζομένη ἀπωτάτω τῆς γνώσεως, ἔστι
 τί διδασκτόν, καὶ αὐτὴ ἔστι γνῶσις καὶ ἐπιστήμη· διότι αἱ ἐπιστή-
 μονες τῶν μὴ ἐπιστημόνων θαρραλεώτεροί εἰσιν. Οἱ μὲν ἐπιστάμε-
 νοι τοῖς δεινοῖς τε καὶ ἐπικινδύνοις καλῶς χρῆσθαι ἀνδρεῖοί εἰσιν,
 οἱ δὲ διαμαρτάνοντες ταύτου δειλοί. Ἡ σοφία ἄρα τῶν δεινῶν καὶ
 μὴ δεινῶν ἀνδρεία ἐστίν.

Καὶ καθόλου ἡ ἀρετὴ ἔστι γνῶσις καὶ μόνον κατὰ τὸ ὑποκείμε-
 νον τῆς γνώσεως τρύτης διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων αἱ ἀρεταί· π. χ.
 εὐσεβής ἐστὶν ὁ τὰ περὶ τοὺς θεοὺς νόμιμα εἰδώς· δίκαιος ὁ εἰδώς
 τὰ περὶ τοὺς ἀνθρώπους νόμιμα, ἀνδρεία ἐστὶν ἡ τῶν δεινῶν καὶ
 θαρραλέων ἐπιστήμη· σοφός καὶ σώφρων ὁ γινώσκων νὰ μεταχειρί-
 ζηται τὰ καλὰ καὶ ἀγαθὰ καὶ νὰ ἀποφεύγῃ τὰ αἰσχροτάτα. Αἱ ἀρεταὶ
 ἄρα πάσαι εἰσι φρονήσεις, ἐπιστήμαι. Σφάλλεται ἄρα ἡ κοινὴ δόξα
 ἀποδεχομένη πολλὰς καὶ διαφόρους ἀρετάς, ἡ ἀρετὴ κατ' ἀλήθειαν
 μία μόνη ἐστίν. Καὶ ἡ διαφορὰ τῶν προσώπων καὶ τῶν ἡλικιῶν καὶ
 τῶν γενῶν κατ' οὐδὲν μεταβάλλει τὸ πρᾶγμα, διότι ἀπάντων τούτων
 τὰς πράξεις ποιεῖ ἐναρέτους ἐν καὶ τὸ αὐτό, καὶ παρ' ἅπασιν τοῖς

ἀνθρώποις ἢ αὐτὴ κατ' οὐσίαν πρὸς τὴν ἀρετὴν κλίσις ὑπάρχει. Ἀπαιτεῖται κυρίως πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς κλίσεως τυχύτης μόρφωσις διὰ διδασκαλίας. Διότι εἰ καὶ τῷ ὄντι πρὸς ἐκάστην ἐνέργειαν ὁ μὲν κρείττονα ὁ δὲ χείρονα δῶρα μεθ' ἑαυτοῦ φέρει, ὅμως πάντες χρήζουσιν ἀσκήσεως καὶ παιδείσεως καὶ μάλιστα οἱ εὐφρόεστατοι χρήζουσιν αὐτῆς ὑπὲρ τοὺς ἄλλους, ἵνα μὴ εἰς ὀλεθρίας πλάνης περιπέσωσιν. Ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο μεῖζον ἐμπόδιον πρὸς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν ὑπάρχει τῆς νομιζομένης καὶ φανταστικῆς γνώσεως, οὐδὲν ἐπομένως πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀνεγκλιότερον τῆς αὐτογνωσίας, ἣτις διαλύει τὸ κενὸν φάσμα τῆς δοκῦσης γνώσεως καὶ καταδεικνύει τῷ ἀνθρώπῳ τὰς ἐλλείψεις καὶ ἀνάγκας αὐτοῦ. Ἐπειδὴ μετὰ τῆς γνώσεως ὑπάρχει δεδομένη καὶ ἡ ὀρθὴ πράξις, μετὰ δὲ τῆς ἀγνοίας ἡ ἐσφαλμένη, ἔπεται ὅτι ὁ ἑαυτὸν γινώσκων θὰ πράττῃ ἀνεκμαρτήτως τὸ ἑαυτοῦ ὠφέλιμον, ὁ δ' ἀγνοῶν ἑαυτὸν θὰ πράττῃ τὸ ἑαυτοῦ βλάπτον (1). Μόνος ὁ εἰδὼς δύναται γὰρ πράξῃ τι λόγου ἄξιον, μόνος αὐτός ἐστι χρήσιμος καὶ τίμιος: «τὸ ἄφρον ἄτιμόν ἐστιν». Ἡ γνῶσις ἐνὶ λόγῳ ἐστὶν ἡ ρίζα πάσης ἠθικῆς πράξεως, ἡ δ' ἀγνοία ἡ αἰτία πάσης ἠμαρτίας. Καὶ ἂν ἦτο δυνατόν γὰρ πράξῃ τις ἐν γνῶσει ἄδικόν τι, θὰ ἦτο τοῦτο κατὰ τὸν Σωκράτην πολλῶν προτιμότερον ἢ ἂν ἔπραττε τὸ ἄδικον δι' ἀγνοίαν, διότι ὁ μὲν ἐξ ἀγνοίας πράττων στερεῖται τοῦ πρωτίστου ὅρου πρὸς τὸ ὀρθῶς πράττειν, ἀμοιρεῖ δὴλον ὅτι τῆς ἠθικῆς διαθέσεως, τῆς γνώσεως, ὁ δ' ἐν ἐπιγνώσει πράττων κέκτηται τὸν ὅρον τοῦτον καὶ παροδικῶς μόνον δύναται γὰρ φανῆ πρὸς αὐτὸν ἄπιστος.

Ἡ ἀρετὴ γνῶσις, ἀλλὰ ποῖον τὸ περιεχόμενον τῆς γνώσεως; τίνας πράγματός γνῶσις ἐστὶν ἡ ἀρετὴ; Τοῦ ἀγαθοῦ ἀποκρίνεται ὁ Σωκράτης. Ἐνάρετος, δίκαιος, ἀνδρεῖος κτλ. ἐστὶν ὁ γινώσκων τί ἐστὶν ἀγαθὸν καὶ δίκαιον κτλ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὀρισμὸς οὗτός ἐστιν ὡσαύτως γενικὸς καὶ τυπικὸς ὡς ὁ πρότερος. Ἡ ἐνάρετον ποιοῦσα γνῶσις ἐστὶ τοῦ ἀγαθοῦ γνῶσις, ἀλλὰ τί ἐστὶν ἀγαθόν; Πρὸς τὴν ἐρώτησίν ταύτην ὁ Σωκράτης φέρει ἀποκρινόμενος, ὅτι ἀγαθόν ἐστὶ τὸ ὠφέλιμον, κακὸν δὲ τὸ βλαβερόν. Οὕτω π. χ. τὴν ἐννοίαν τοῦ δικαίου ἐρμηνεύει διὰ τῆς τοῦ νομίμου. Ἀρίστη, λέγει, πρὸς τὸν θεὸν λα-

(1) Ε ε ν ο ρ. Ἀπορν. III, 6. IV, 2. IV, 2, 24.

τρεῖς ἐστὶν ἡ κατὰ τοὺς νόμους τῆς πόλεως προσφερομένη. Καὶ αὐτὸς δὲν θέλει νὰ ἐκφύγῃ τὴν ἀδικίαν τῶν δικαστῶν ἀπόφασιν, ἵνα μὴ παραβῆ τοὺς νόμους τῆς πόλεως. Ἀλλ' ἡ αὐθεντία τοῦ καθεστώτος δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆσθαι τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ ἰδεῶδες. Ὀφείλομεν νὰ ὑπακούωμεν τοῖς νόμοις τῆς πόλεως· ἀλλὰ διατί; Ὀφείλομεν πρὸς τούτοις νὰ σεβώμεθα καὶ τοὺς ἀγράφοις τῶν θεῶν νόμους· ἀλλὰ πόθεν διαγιγνώσκονται τῶν θεῶν οἱ νόμοι; Ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἡμετέρων πράξεων φαίνεται ἀποκρινόμενος ὁ Σωκράτης. Πρὸς τὸν Ἀρίστιππον λέγει διαρρηθῆναι ὅτι δὲν δύναται νὰ νοήσῃ ἀγαθόν, ὅπερ οὐδενὸς ἀγαθόν ἐστι· καὶ πρὸς τὸν Εὐθύδημον ὅτι ἀγαθόν ἐστὶ τὸ ὠφέλιμον, ἀλλ' ὠφέλιμόν ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν ἐκείνω, «ὅτι ἂν ὠφέλιμον ᾖ καὶ τὸ χρήσιμον καλόν ἐστὶ πρὸς ὃ ἂν ᾖ χρήσιμον»⁽¹⁾. Τὴν ὠφέλειαν ἀρετὴ καὶ τὴν βλάβην φαίνεται θεωρῶν ὁ Σωκράτης μέτρον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Συνωδῶς τούτοις στηρίζει καὶ τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα ἐν ταῖς παρὰ Ξενοφῶντι διαλύσεις αὐτοῦ σχεδὸν πάντοτε ἐπὶ τοῦ ὠφελίμου. Ὀφείλομεν, λέγει, νὰ ἀσκῶμεν τὴν ἐγκράτειαν, διότι ὁ ἐγκρατής ζῆ εὐκρεστότερον τοῦ ἀκρατοῦς (Ἀπομν. I, 5, 6. II, 1, 1 κ. ἐφ. IV, 5. 3). Ὀφείλομεν νὰ σκληραγωγῶμεν τὸ σῶμα, διότι ὁ ἐσκληραγωγημένον ἔχων σῶμα καὶ ὑγιέστερός ἐστὶ καὶ εὐκολώτερον δύναται κινδύνους ν' ἀποκρούσῃ, δόξαν καὶ τιμὴν νὰ κτήσῃται (αὐτ. III, 12. II, 1. 18 κ. ἐφ. I, 6). Ὀφείλομεν νὰ μὴ ᾤμεν ἀλαζόνες, διότι ἡ ἀλαζονεία κακοδοξίαν καὶ καταισχύνην συνεπάγεται (αὐτ. I, 7). Ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς, διότι ἀνόητόν ἐστὶ νὰ μεταχειρίζομεθα ἐπὶ βλάβῃ ὅ,τι πρὸς ὠφέλειαν ἡμῶν ἐδόθη (αὐτ. II, 3, 19). Ὀφείλομεν νὰ ἐπιζητῶμεν ἀγαθοὺς φίλους, διότι πιστὸς φίλος ἐστὶ κτήσις ὠφελιμιωτάτη (II, 4, 5 κ. ἐφ. II, 6, 4 κ. ἐφ. κεφ. 10). Ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀπεχθώμεθα τῶν δημοσίων πραγμάτων, διότι ἡ τῆς ἕλης πολιτείας εὐημερία ὑπάρχει ὠφέλιμος καὶ ἐνὶ ἐκάστῳ πολίτῃ (III, 7, 9. II, 1, 14). Ὀφείλομεν νὰ πειθώμεθα τοῖς νόμοις, διότι τοῦτο καὶ ἡμῶν καὶ τῆ πόλει

(1) Ξενοφ. Ἀπομν. III, 8, 1—7. IV, 6, 8 κ. ἐφ. II βλ. καὶ IV, 1, 5. 5, 6. Συμπ. 5, 3 κ. ἐφ. II λ' ε' τ. Πρωτ. 333Δ κ. ἐφ. 353c. κ. ἐφ., ἐνθα ὁ Σωκράτης λέγει τῷ Πρωταγόρῃ «ταῦτά ἐστὶν ἀγαθὰ ἃ ἐστὶν ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις».

συμφέρει. Ὀφείλομεν γ' ἀπεχώμεθα τῆς ἀδικίας, διότι ἡ ἀδικία πάντοτε καταλήγει εἰς τιμωρίαν τοῦ ἀδικοῦντος (IV, 4, 16 κ. ἐφ. 20 κ. ἐφ. III, 9, 12. κ. ἐφ.). Ὀφείλομεν γὰρ ζῶμεν ἐναρέτως, διότι ἡ ἀρετὴ καὶ παρὰ θεῶν καὶ παρ' ἀνθρώπων μεγάλας ὠφελείας προσπορίζει (II, 1, 27. I, 4, 18. IV, 3, 17). Ὀφείλομεν γὰρ σεβώμεθα τοὺς θεοὺς καὶ γὰρ ὑποτασσώμεθα τοῖς νόμοις αὐτῶν, διότι οἱ θεοὶ καὶ γὰρ ὠφελήσωσι τὰ μέγιστα καὶ γὰρ κολάσωσιν ἡμᾶς δύνανται (IV, 3, 17. 4, 21). Ὁ Σωκράτης ἄρα τὸ ἀγαθὸν ἀνῆγεν εἰς τὸ ὠφέλιμον, τὰ ἠθικὰ ἐπομένως καθήκοντα ἐστήριζεν ἐπὶ τῆς ὠφελείας· ἀλλὰ δὲν ἔστι ἐν τῇ ἐξωτερικῇ ταύτῃ θεμελιώσει τῶν ἠθικῶν καθηκόντων, ἀλλὰ προυχώρησεν ὑψηλότερον καὶ ἔθηκε τὰ θεμέλια τῆς ἠθικῆς βαρύτερα καὶ στερεώτερα. Σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ, λέγει, ἡ τελείωσις τῆς ἑαυτοῦ φύσεως. Ἀλλὰ τὸ μέγιστον καὶ τιμιώτατον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τὸ τῆς θείας οὐσίας μετέχον, ἐστὶν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, αὕτη δ' ἐστὶν ἡ ἔδρα τῆς φρονήσεως. Ὁ ἄνθρωπος ἄρα οὐδέν' ἄλλον σκοπὸν ὑψηλότερον δύναται γὰρ ἔχει ἐπὶ τῆς γῆς ἢ τὸ ἐπιμελεῖσθαι καὶ φροντίζειν περὶ τοῦ τιμιωτάτου καὶ ὑψίστου τούτου ἀγαθοῦ, τῆς ψυχῆς, τὸ ἀναπτύσσειν παντὶ τρόπῳ καὶ τελειοῦν τὴν φρόνησιν αὐτοῦ.

Ἡ ἀρετὴ ἐπομένως διὰ τοῦτο ὑπάρχει ἀγαθὴ καὶ καλὴ καὶ ὠφέλιμος, διότι προάγει τὸν διανοητικὸν τοῦ ἀνθρώπου βίον· ἡ κακία διὰ τοῦτο ἐστὶν αἰσχρὰ καὶ ἐπιβλαβὴς, διότι λωβᾶται καὶ καταλυμαίνεται τὴν φρόνησιν τοῦ ἀνθρώπου. Πέπειθεν ὁ Σωκράτης ὅτι τοσοῦτον βέλτιον ζῆ τις, ὅσῳ πλέον ἐργάζεται πρὸς τὴν ἰδίαν καὶ τὴν τῶν φίλων τελείωσιν, καὶ τοσοῦτον ἥδιον, ὅσῳ μᾶλλον αἰσθάνεται ὅτι γίνεται βελτίων. "Ὅσῳ τις μᾶλλον περιορίζει τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ καὶ ὀλιγωτέρων δεῖται, τοσοῦτον μᾶλλον προσεγγίζει πρὸς τὸ θεῖον, ὅπερ ἐστὶν ὅλως ἀνευδρές. Ἡ μὲν ἀρετὴ ἐστὶν ὑγίεια τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ κακία νόσος αὐτῆς.

Διὰ τῶν προτάσεων τούτων καταβάλλει βαθέα καὶ σταθερὰ τὰ θεμέλια τῆς ἠθικῆς ὁ Σωκράτης καὶ καθίσταται ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας. Τὰς δ' ἐννοίας ταύτας ὁ Σωκράτης διατυποῖ διὰ πολλῶν τρόπων καὶ διαφόρων στροφῶν. Διὰ μὲν τῆς δικαιοσύνης γίνεται, λέγει, βελτίων ἡ ψυχὴ, διὰ δὲ τῆς ἀδικίας ἀπόλλυται (II λ α τ. Κρίτ. 47Δ), ἐπομένως αἰεὶ καὶ ἀναγκασίως ἡ μὲν ἀδικία βλάπτει τὸν

ἀδικουῦντα, ἡ δὲ δικαιοσύνη ὠφελεῖ τὸν ἔχοντα τὴν ἀρετὴν ταύτην. Ἀπολογούμενος δὲ πρὸς τοὺς δικαστὰς αὐτοῦ, ἔλεγεν, ἂν ὁ θάνατός ἐστι κακόν, δὲν γινώσκω, ἔτι δ' ὅμως τὸ ἀδικεῖν ἐστὶ κακὸν καὶ αἰσχρόν, τοῦτο σαφῶς οἶδα. Τὴν κακίαν ἄρα ὡς βλαβερὰν τῆς ψυχῆς καὶ φθαρτικὴν νόσον φευκτέον, διωκτέον δὲ τὴν ἀρετὴν, τὴν τῆ ψυχῆς ὑγίαιαν παρεχομένην. Ὄθεν ὁ Σωκράτης σκυπὸν τοῦ ἑαυτοῦ βίου ὑπελάμβανε τὸ πείθειν τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ νὰ φροντίζωσι μᾶλλον περὶ τῆς βελτιώσεως τῆς ψυχῆς αὐτῶν ἢ περὶ χρυσίου καὶ χρημάτων καὶ δόξης καὶ τιμῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ διανοητικὴ τελειότης ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς γνώσεως, κρίνει τὴν σοφίαν ὡς τὸ μέγιστον ἀγαθόν. Τὴν μάθησιν συνίστησιν ὁ Σωκράτης οὐ μόνον διὰ τὴν ἐξ αὐτῆς ὠφέλειαν ἀλλὰ καὶ διότι παρέχει μεγίστας ἡδονάς, αἱ δὲ ταῖς τοῦ σώματος ἡδοναῖς δουλεύοντες στεροῦνται τῆς ὑψίστης καὶ ἀκριβεστάτης καὶ διαρκεστάτης ἡδονῆς. Συστηματικῶς τὴν ἠθικὴν ὁ Σωκράτης δὲν ἐπραγματεύθη, ἀλλ' ἀνέπτυσσε τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ γνώμας κατὰ τὰς διδομένας αὐτῷ ἀφορμὰς. Ὁ Σωκράτης ἔλαβε κυρίως πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ὑποθέσεις, περὶ ἧς ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος παρίσταται μετ' ἰδιαιτέρας ἀγάπης ἀσχολούμενος. Ἐν ταύταις πλήν τῆς γενικῆς ἀπαιτήσεως τῆς ἠθικῆς γνώσεως καὶ τῆς αὐτογνωσίας ἐξαιροῦνται κυρίως τρία τινά, α) ἡ διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν ἀνεξαρτησία τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου, β) ὁ ἐξευγενισμὸς τοῦ κοινωνικοῦ βίου διὰ τῆς φιλίας, γ) ἡ προαγωγὴ τοῦ κοινωνικοῦ βίου διὰ καλῶς ὀργανωμένης πολιτείας. Τούτοις προστίθεται ἔτι τὸ ζήτημα, εἰ ὁ Σωκράτης ἀπαιτήσας ἀγάπην καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ὑπερέβη τὴν Ἑλληνικὴν ἠθικὴν καὶ ἐν ποίῳ βαθμῶ ἔπραξε τοῦτο.

α) Ὁ καθ' ἕκαστον ἄνθρωπος.

Ὁ Σωκράτης οὐ μόνον αὐτὸς ἦτο παράδειγμα σκληραγωγίας καὶ ἐγκρατείας, ἀλλὰ προσεπάθει νὰ ἐμφυτεύσῃ καὶ τοῖς φίλοις αὐτοῦ τὰς ἀρετὰς ταύτας. Ἐν τοῖς Σωκρατικοῖς διαλόγοις τοῦ Ξενοφῶντος οὐδὲν ἄλλο συχνότερον τούτων ἐπαναλαμβάνεται, τὴν δ' ἐγκρατείαν ὀνομάζει διαρρήδην ὁ Σωκράτης ἀρετῆς κρηπίδα. Ἡ κυριωπάτη ἀρχὴ τοῦ Σωκράτους ἐστὶν αὐτὴ ἐκείνη, ἥτις μετὰ ταῦτα με-

γίστιν ἔλαβε σημασίαν ἐν τῇ Κυνική καὶ Στωικῇ σχολῇ, ὅτι ἀλλὰ δὴ ὁ ἄνθρωπος μόνον διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν δυνάμεων αὐτοῦ καθίσταται κύριος ἑαυτοῦ, γίνεται δὲ τοῦναντίον δοῦλος, ἐὰν δουλεύῃ ταῖς σωματικαῖς ἡδοναῖς καὶ ἀπολαύσεσιν. Ἀπαιτεῖ ὅπως ὁ νοῦς ἀδιατάρακτος διατελῶν ὑπὸ σκοπῶν ἡδονῶν καὶ ἐπιθυμιῶν ἀφροσιῶται μετὰ πλήρως ἐλευθερίας εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεμίαν ἀπονέμει σημασίαν τοῖς ἐκτὸς ἡμῶν ἀγαθοῖς, τὴν δ' εὐδαιμονίαν ἀποκλειστικῶς μετὰ τῆς διαγνωστικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου συνδεδεμένην ὑπολαμβάνει, διὰ τοῦτο ἐπιτακτικωτέραν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην ν' ἀποδείξῃ ἀληθευούσας τὰς ἀρχὰς ταύτας καθιστὰς ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἄλλα ἐλατήρια, μεγάλην ἰσχύον ἐν τῇ μετὰ ταῦτα ἠθικῇ λαβόντα, εἰσὶ πάντῃ ζέονα τοῦ Σωκράτους. Πρὸς τὰς σωματικὰς ἀπολαύσεις οὐ μόνον δὲν διάκειται ἀσκητικῶς, ἀλλὰ καὶ καθόλου ἤττον αὐστηρῶς ἢ ὅσον ἢ ἀνεμένονεν. Αὐτὸς μὲν δὲν ἔχει ἀνάγκην τῆς σωματικῆς ἡδονῆς, δὲν ἀποφεύγει ὅμως αὐτήν. Ἡ ἐγκράτεια τοῦ Σωκράτους ἔγκειται κυρίως ἐν τούτῳ, ὅτι ἐν μέσῳ τῶν ἡδονῶν εὐρασκόμενος μένει κύριος ἑαυτοῦ δικτηρῶν ἀθόλωτον τὴν δικύειαν τοῦ νοῦ αὐτοῦ. Ἰσχυρότατος ἐμφανίζεται ὁ χαρακτήρ οὗτος τῆς Σωκρατικῆς ἐγκρατείας ἐν ταῖς περὶ ἀφροδισίων ἐκφράσεσιν αὐτοῦ. Διότι, εἰ καὶ ἡ διαγωγή αὐτοῦ ἦτο λίαν παραδειγματικὴ ὡς πρὸς τὰς σωματικὰς ἡδονὰς, κατ' ἀρχὴν ὅμως δὲν ἀποκρούει τὴν ἐκτὸς τοῦ συζυγικοῦ βίου ἀνάπαυσιν τῆς γενετησίου ὀρμῆς, ἀπαιτεῖ δὲ μόνον νὰ μὴ ὑπερβαίνῃ αὐτὴ τὸ μέτρον τῆς σωματικῆς ἀνάγκης καὶ παρέχῃ ἐμπόδια πρὸς ὑψηλοτέρους σκοπούς. Ἡ πρυτανεύουσα ἔννοια τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἐστὶν ἡ ψυχικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερία μᾶλλον ἢ ἡ ἠθικὴ ἀγνότης.

6) Φιλία.

Φιλίης ἀξία. — Θεμελιώσις. — Ἀληθοῦς φιλία. — Ἀληθοῦς ἔρως. — Γάμος.

Πάντων χορημάτων κράτιστόν ἐστι φίλος σαφῆς καὶ ἀγαθός. Ὁ Σωκράτης ψέγει τοὺς πάσῃ σπουδῇ καταγινομένους, ἕνα οἰκίας καὶ ἀγροῦς καὶ ἀνδράποδα καὶ βοσκήματα καὶ σκεύη κτῶνται, ἀμελοῦν-

τας δὲ τοῦ μεγίστου ἀγαθοῦ, τῆς κτήσεως φίλων. Ἀποπώτατον δ' εὐρίσκει προσέτι καὶ ὅτι περὶ μὲν τῶν δούλων πᾶσιν ἐνδείκνυνται προθυμίαν καὶ εἰς δαπάνας ὑποβάλλονται καὶ τὸν θάνατον αὐτῶν ζημίαν νομίζουσι, τῶν δὲ φίλων ὀλιγοροῦσι, καίτοι οὐδὲν οὔτε ἵππος οὔτε ζεῦγος, οὔτε ἀνδράποδον οὔτε ἄλλο τι κτῆμα ὑπάρχει οὕτω χρήσιμον ὡς ἀγαθὸς καὶ χρηστὸς φίλος· διότι ὁ ἀγαθὸς φίλος πρόθυμος ἐμφανίζεται πρὸς πᾶσιν τῶν φίλου χρείαν, καί, ἂν λάβῃ ἀνάγκην ἢ εὐεργετήσῃ τινά, συνεπικουρεῖ, ἂν δὲ φόβος τις ταραττῆ αὐτόν, συμβουθεῖ τὰ μὲν συνκινδύσιον, τὰ δὲ συμπράττων, ἂν μὲν εὐτυχῇ, εὐφραίνει, ἂν δὲ δυστυχῇ, ἐπικουρεῖ. Καὶ ὅσας ὑπηρεσίας ἐκάστῳ προσφέρουσιν αἱ χεῖρες καὶ ὅσα προσκοῦσιν αἱ ὀφθαλμοὶ καὶ προσκούουσιν τὰ ὦτα καὶ οἱ πόδες διανύτουσι, τούτων οὐδενὸς ὑπαλείπεται κατὰ τὰς εὐεργεσίας ὁ φίλος. Πολλάκις δὲ ὅσα τις δὲν ἔπραξεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἢ δὲν εἶδεν ἢ δὲν ἤκουσεν ἢ δὲν διήνυσεν, ταῦτα ὁ φίλος πρὸ τοῦ φίλου ἐξήρασε. Παράδοξον δ' ἕλωσ εὐρίσκει ὁ Σωκράτης ὅτι ἔνιοι τὰ μὲν δένδρα τοῦ καρποῦ ἕνεκα θεραπεύουσι, τοῦ δὲ καμφορωτάτου κτήματος, ὃ καλεῖται φίλος, ἀργῶς καὶ ἀνεπιμένως οἱ πλεῖστοι ἐπιμέλονται.

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον ὅτι τὴν φιλίαν ὁ Σωκράτης θεμελιουῖ ἐπὶ τῆς χρησιμότητος καὶ τῆς ὠφελείας. Πρέπει ἢ ἔχωμεν φίλους, διότι ὑπάρχουσιν ὠφέλιμοι. Δὲν περιφρίζεται ἕως εἰς τὸν λόγον τῆς ὠφελείας, ἀλλ' ἔχει βαθύτερον λόγον καὶ σημασίαν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Σωκράτους ἢ φιλία, διὰ τοῦτο καὶ ἐν πάσαις ταῖς Σωκρατικαῖς σχολαῖς μετ' ἐξαιρετικῆς ἀγάπης ἐκκλησιάζετο καὶ συνεζήτητο. Ὅπου γνώσις καὶ ἠθικὴ συμπίπτουσιν, ὁ ἐπιστημονικὸς δεσμὸς τῶν προσώπων τυγχάνει ἀδιανόητος ἄνευ περιεκτικωτέρας βίου κοινωνίας. Αἱ δὲ προσωπικαὶ αὗται σχέσεις καθίστανται τῶ φιλοσόφῳ τύπῳ μᾶλλον ἀπαραίτητοι, ἕως ζωηρότερον αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐρεῦνης, τῆς ἀμειβθείας τῶν διζαπιῶν ἀνταλλαγῆς. Ὡς ἐν τῷ Πυθαγορείῳ καὶ ἐν ἄλλοις ὁμοίαις συλλόγοις, οὕτω καὶ ἐν τῇ Σωκρατικῇ σχολῇ συνδέονται οἱ μαθηταὶ πρὸς τε τὸν διδάσκαλον καὶ πρὸς ἀλλήλους διὰ τῆς ταυτίσεως τῶν ἠθικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν συμφερόντων πολλῶ στενώτερον ἢ ἕσον ἢ ἐγίνετο διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς μόνης ἐπικοινωνίας.

Καὶ δὲν δύναται τις ἢ εἶπῃ πᾶσιν τὸ ἐπιμένον καὶ πᾶσιν τὸ

ἐπόμενον, πότερον δὴλα δὴ, ἢ πρὸς φιλίαν ἀνάγκη καθίστη τὸ φιλοσοφεῖν παρὰ τῷ Σωκράτει διηνεκῆ διάλογον, ἢ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐρεύνης εἴλκεν αὐτὸν πάντοτε πρὸς τοὺς δεκτικούς τοιαύτης ἐρεύνης; Ἐὐὶ ἰδιάζον τῷ Σωκράτει, ὅπερ καθίστησιν αὐτὸν φιλόσοφον ἐρωτικόν, οἷος περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ἔγκειται μᾶλλον ἐν τούτῳ, ὅτι δὲν δύναται νὰ στερηθῆ οὔτε τῆς μετὰ τῶν ἄλλων κοινωνίας χάριν τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ ζητήσεων, οὔτε τῶν φιλοσοφικῶν ζητήσεων χάριν τῆς μετὰ τῶν ἄλλων ἀναστρουφῆς. Ὁ Σωκράτης οὐ παύεται θερμῶς ἀείποτε ἐξαιρίων τὴν ἀξίαν τῆς φιλίας καὶ συζητῶν περὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς. Ἀείποτε δὲ εἰς τὸ αὐτὸ καταλήγει, ὅτι δὴλα δὴ ἀληθῆς φιλία μόνον μεταξὺ ἐναρέτων ἀνθρώπων δύναται νὰ ὑπάρχη. Τοιούτοις δ' ἐναρέτοις ἀνθρώποις ἡ φιλία ἐστὶν ὅλως φυσικὴ καὶ ἀναγκαία, ὅτι ἀληθεῖς φίλοι τὰ πάντα ὑπὲρ ἀλλήλων πράττουσιν, ὅτι ὁ μόνος τρόπος πρὸς κτῆσιν φίλων ἐστὶν ἀρετὴ καὶ ἐνεργὸς εὐνοία. Τῷ μέτρῳ τούτῳ μετρεῖ ὁ Σωκράτης καὶ τὰ καθεστῶτα ἡθῆ. Τὸν πρὸς παῖδας καὶ ἀνδρας ἔρωτα κρίνει ὁ Σωκράτης κατὰ τὰ ἠθικὰ αὐτοῦ ἀξιώματα καὶ κατακρίνει σφόδρα τὰς κρατούσας πλάνης· ἀπαιτεῖ δὲ τοιοῦτον ἀγνισμὸν καὶ κάθαρσιν αὐτοῦ, ὥστε ὁ παθολογικὸς ἔρωσ ἐξυψοῦται εἰς ἠθικὴν φιλίαν.

Ἀληθῆς ἔρωσ ὑπάρχει, λέγει, μόνον ἐκεῖ, ὅπου ὁ ἐρῶν ζητεῖ τὴν ὠφέλειαν τοῦ ἐρωμένου ἀνευ ἰδιοτελείας, οὐχὶ δὲ ὅπου ἐπιδιώκει τις καθάρως ἰδιοτελεῖς σκοποὺς ἢ μεταχειρίζεται τρόπους, δι' ὧν ἀμφότερα τὰ μέρη καθιστᾶσιν ἑαυτὰ μισητὰ πρὸς ἀλλήλα. Μόνον ἐκεῖ δύναται τις νὰ εὖρη καὶ πίστιν καὶ σταθερότητα. Ἡ δὲ σκηψὶς καὶ πρόφασις, ὅτι ὁ ἐρώμενος ἐξαγοράζει πρὸς τελείωσιν αὐτοῦ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ ἐρῶντος χαριζόμενος αὐτῷ, ἐστὶ παντάπασιν ἀπορριπτέα· διότι ἀνηθικύτης καὶ ἀναισχυντία οὐδέποτε δύναται νὰ γένωνται παράγοντες πρὸς ἠθικὸς σκοποὺς. Ταῦτα λέγων ὁ Σωκράτης ὑψηλεῖτο νέαν ἀλήθειαν ἢ περιπεσοῦσαν εἰς λήθην ἀνεκάλει πάλιν εἰς τὴν μνήμην (¹).

Ἄλλο εἶδος φιλίας ἐστὶν ὁ γαμικὸς δεσμός, ὁ συνδέων ἀνδρα καὶ γυναῖκα πρὸς οἰκιακὴν εὐημερίαν καὶ κυρίως πρὸς τεκνοποιίαν καὶ τὴν ὡς οἷόν τε βελτίωσιν τοῦ γένους.

(¹) Πλάτ. Συμπ. 178c κ. ἐφ. 180c κ. ἐφ. 216E κ. ἐφ.

Περὶ γυναικῶς καὶ συζυγικοῦ βίου. Τὴν γυναικείαν φύσιν ὁ Σωκράτης ὑπελάμβανεν ὁμοίαν τῆς τοῦ ἀνδρός, μόνον ὅτι ῥώμης καὶ ἰσχύος δέεται. Ἄν δ' ἡ γυνὴ φαίνεται ὑποδεεστέρα τοῦ ἀνδρός, ἡ εὐθύνη πίπτει ἐπὶ τὸν ἄνδρα, ὅστις ἀμελεῖ τῆς μορφώσεως αὐτῆς. Ἡ γυνή, ὅταν τυγχάνῃ ἀγαθὴ καινῶν οἴκου, παρέχει ἴσας πρὸς τὸν ἄνδρα ὑπηρεσίας ἐπὶ τὸ ἀγαθόν· διότι τὰ κτήματα ἔρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὴν οἰκίαν διὰ τῶν πράξεων τοῦ ἀνδρός, δαπανῶνται δὲ τὰ πλεῖστα διὰ τῶν ταμιευμάτων τῆς γυναικῶς. Καὶ ὅταν μὲν γίνωνται ταῦτα καλῶς, ὁ οἶκος αὐξάνεται, ὅταν δὲ κακῶς ταῦτα ἐκτελῶνται, ὁ οἶκος ἐλαττοῦται. Ἐν ᾧ δὲ τριαύτην καλὴν περὶ τῆς φύσεως τῆς γυναικῶς καὶ περὶ τῆς δυνάμεως αὐτῆς εἶχε γνώμην ὁ Σωκράτης καὶ μετὰ τῶν εὐφροσυνῶν καὶ ἐξουχιστάτων γυναικῶν πρὸς μάθησιν συνανεστρέφετο, ὅμως περὶ τοῦ συζυγικοῦ βίου διελέγετο οὕτως, ὥστε ἐδύνατό τις ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ νὰ διακρίνῃ μᾶλλον τὸν σύζυγον τῆς Εὐανθίππης ἢ τὸν φίλον τῆς Ἀσπασίας. Ὁμολογεῖ μὲν ὅτι γυνὴ ἀγαθὴ καθίσταται τῷ οἴκῳ οὐχ ἥττον τοῦ ἀνδρός ὠφελιμος καὶ ψέγει τοὺς ἄνδρας, διότι δὲν φροντίζουν περὶ τῆς μορφώσεως τῶν ἑαυτῶν γυναικῶν, τὸν σκοπὸν δ' ὅμως τοῦ γάμου περιορίζει ὁ Σωκράτης εἰς τὴν τεκνοποιίαν μόνον, καὶ ἐν τοῖς τρόποις αὐτοῦ ὀλίγην δεικνύει κλίσιν πρὸς τὸν οἰκογενειακὸν βίον. Αὐτὸς τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ ἀνάγκας θεραπεύει διὰ φιλικῆς μετ' ἀνδρῶν ἀναστροφῆς. Ταύτην δὲ τὴν ἀναστροφήν καὶ ὁμιλίαν ὑπολαμβάνει κατάλληλον πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ ὡς μαρρωτοῦ ἀνθρώπων.

Ἄλλ' ὁ Σωκράτης παραδέχεται ὡς τὸ κύριον τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας ἔδαφος οὐχὶ τὴν οἰκογένειαν, ἀλλὰ τὴν πολιτείαν.

γ) Πολιτεία.

Ἄξια τῆς πολιτείας. — Νέα πολιτικὴ ἀρχὴ (ἀριστοκρατία τῆς διανοίας) — Τιμὴ πρὸς τὰς βιοποριστικὰς τέχνας.

Περὶ τῆς σημασίας τῆς πολιτείας καὶ τῶν πρὸς αὐτὴν καθηκόντων ἔχει ὁ Σωκράτης πολὺ ὑψηλὴν ἔννοιαν. Ὁ θέλων νὰ ζῇ μετὰ

τῶν ἀνθρώπων ὑφείλει, λέγει, γὰρ ζῆ ἐν πολιτείᾳ εἴτε ὡς ἀρχῶν εἴτε ὡς ἀρχόμενος. 'Τούτου δ' ἕνεκα ἀπαιτεῖ πρὸς τοὺς νόμους οὕτως ἀπόλυτον ὑπακοήν, ὥστε τὸ μὲν δίκαιον ἀνάγει εἰς τὸ νόμιμον, τὴν δὲ βασιλείαν διακρίνει ἀπὸ τῆς τυραννίδος καὶ τὴν ἀριστοκρατίαν ἀπὸ τῆς πλουτοκρατίας διὰ τοῦ γνωρίσματος τῆς νομιμότητος. Ἡ μὲν βασιλεία ἐστὶν ἀρχὴ ἐκόντων τε τῶν ἀνθρώπων καὶ κατὰ τοὺς νόμους τῶν πόλεων, ἡ δὲ τυραννὶς ἀρχὴ ἀκόντων τε καὶ μὴ κατὰ νόμους, ἀριστοκρατία ὑπάρχει, ἔνθα αἱ ἀρχαὶ ἐκλέγονται ἐκ τῶν τῷ νόμιμα ἐπιτελούντων, δημοκρατία δὲ ὅπου ἐκ πάντων (¹).

Ὁ Σωκράτης ἀπαιτεῖ γὰρ μετέχῃ τῶν δημοσίων πᾶς ἰκανὸς γὰρ προαγῆ αὐτά, διότι ἡ εὐημερία τῶν προσιώπων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς εὐημερίας τοῦ ἔθνους. Τῆς ἀρχῆς τούτης ἐπεθεβάλωσα καὶ διὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Ἐξετέλει τὰ τοῦ πολίτου καθήκοντα μετ' αὐταπαγορησίας καὶ ἀπέθανεν, ἵνα μὴ παραβῆ τοὺς νόμους. Καὶ τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ δρασίαν λογίζεται ὁ Σωκράτης ὡς καθήκοντος ἐκπλήρωσιν πρὸς τὴν πολιτείαν. Παρατηροῦμεν δ' αὐτὸν πάσης εὐκαιρίας ἐπιλαχθέντων, ἵνα τοὺς μὲν ἰκανοὺς ἀνδρας προτρέπῃ πρὸς πολιτικὴν δρασίαν, τούναντίον δὲ τοὺς ἀνικάνους ἀποτρέπῃ ἀπὸ τῶν πολιτικῶν, πρὸς δὲ τούτοις παρέχῃ ἀφορμὴν σκέψεως περὶ τῶν ἐαυτῶν καθήκοντων καὶ ὁδηγῆ πρὸς διοίκησιν τῶν ἐαυτῶν λειτουργημάτων. Τόσον τιμᾷ τὴν πολιτικὴν δρασίαν, ὥστε ὀνομάζει τὸ προσεστάναι πόλεως πάντων ἔργων μέγιστον καὶ τὸ πολιτεύεσθαι τέχνην βασιλικήν. Εἰ καὶ αἱ δόξαι αὗται δεικνύουσιν ὅτι ὁ Σωκράτης παρεδέχετο περὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀπεμακρύνετο ὅμως πολὺ ταύτης κατ' ἄλλην τινὰ ἔποψιν. Ἀφ' οὗ πᾶσα ἀληθῆς ἀρετὴ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς γνώσεως, πρέπει καὶ ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ γὰρ ἐξαρτᾶται ὁμοίως ἐκ τῆς γνώσεως καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ὕψω ὑψηλότερον λαμβάνεται ἢ ἔννοια αὐτῆς. Ἀπαιτεῖ λοιπὸν ὁ Σωκράτης, ἵνα πᾶς ὁ θέλων γὰρ γίνηται προστάτης τῆς πόλεως προπαρασκευάζεται πρὸς τὴν ἀποστολὴν ταύτην διὰ βαθείας ἐαυτοῦ ἐξετάσεως καὶ ἐπιστημονικῆς ἐργασίας· ἐπομένως ἐκεῖ μόνον ἀναγνωρίζει τὴν ἰκανότητα καὶ τὸ δικαίωμα πρὸς πολιτικὴν θέσιν, ὅπου αἱ συνθήκαι αὗται πληροῦνται. Βασιλεῖς καὶ ἀρχόντες εἰσιν οὐχὶ οἱ τὰ

(¹) Ξενοφ. Ἀπομν. IV, 6, 12.

σκῆπτρα κρατοῦντες, οὐδὲ οἱ ὑπὸ τῶν τυχόντων ἐκλεχθέντες, οὐδὲ οἱ κλήρω λαχόντες, οὐδὲ οἱ διὰ βίας τὴν ἀρχὴν καταλαβόντες, οὐδὲ οἱ δι' ἀπάτης, ἀλλ' οἱ ἐπιστάμενοι ἄρχειν. Περὶ δὲ τῆς ἐξουσίας τοῦ πλήθους λέγει ὁ Σωκράτης ὅτι ἀδύνατόν ἐστιν ὅπως γὰρ δικτηρηθῆ πολιτικός, ὅστις τὸ δίκαιον καὶ τὴν δικαιοσύνην ἐπιδιώκει. "Οπου ὁ ὄχλος ἰσχύει, ἐκεῖ οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται τῷ δίκαιῳ ἀνδρὶ ἢ γὰρ ἀποσυρθῆ εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον. Διὰ τούτων ἐτέθη πολιτικὴ τις ἀρχή, δι' ἧς ὁ Σωκράτης οὐ μόνον πρὸς τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης ἤρχετο εἰς ἀντίθεσιν. Ἀντὶ τῆς τῶν πάντων ἰσότητος ἢ τῆς προτιμήσεως τῶν εὐγενῶν ἢ τῶν πλουσίων ἀπῆρτεῖτο γυν ἀριστοκρατικὴ τῆς διανοίας, ἀντὶ τῶν κυβερνώντων πολιτῶν τάξις ἀρχόντων ἐπιστημονικῶς μεμορφωμένων, ἀντὶ τῆς ἀρχῆς τῶν γενῶν καὶ τοῦ λαοῦ ἢ ἀρχὴ τῶν ἐπικίωντων, τῶν εἰδημόνων, τῶν εἰδικῶν. Τὴν ἀρχὴν ταύτην ὕστερον ὁ Πλάτων κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν Σωκρατικῶν δοξασιῶν ἀναπτύξας προσεπάθησε γὰρ πραγματώσῃ διὰ τῆς ἐκυτοῦ πολιτείας τῶν φιλοσόφων. Πρῶτοι οἱ Σοφισταὶ παρεῖχον πρὸς τὸ πολιτικὸν στάδιον ἐπιστημονικὴν προπαιδείαν καὶ ἐκέρουσαν αὐτὴν ἀναγκαίαν. Τὴν οὐδὲν ταύτην βλέπομεν βαδίζοντα καὶ τὸν Σωκράτην, ἀλλ' ὅμως ὅ,τι αὐτὸς θέλει, τυγχάνει ὅπως διάφορον ἐκείνου, ὅπερ οἱ Σοφισταὶ ἤθελον. Πολιτικὸς σκοπὸς ἐνταῦθα δὲν τίθεται ἢ ἰσχύς ἐνός, ἀλλ' ἢ εὐδαιμονία τοῦ ὅλου, ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας δὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα ἢ προσωπικὴ δεξιότης, ἀλλ' ἢ γνῶσις τῆς ἀληθείας, τὸ μορφωτικὸν ὄργανον δὲν θεωρεῖται ἢ ῥητορικὴ, ἀλλ' ἢ διαλεκτικὴ. Ὁ Σωκράτης ζητεῖ γνῶσιν, δι' ἧς ἡ πολιτεία διευθύνεται, οἱ Σοφισταὶ γνῶσιν, ἧς τῇ βοήθειᾳ καταλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ φιλάρχου καὶ φιλοδόξου ἢ πολιτεία.

Ἡ πολιτικὴ τοῦ Σωκράτους ἔχει, ὡς βλέπομεν, ἀριστοκρατικὴν στάσιν. Ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀριστοκρατικὴν ταύτην τῆς πολιτικῆς τοῦ Σωκράτους στάσιν φαίνεται ἀντιφάσκουσα ἢ ἐλευθερία, δι' ἧς ὁ Σωκράτης αἶρεται ὑπεράνω τῶν κοινωνικῶν προσλήψεων τοῦ ἔθνους αὐτοῦ· διότι ἀντιτάσσει πρὸς τὴν κρατοῦσαν καταφρόνησιν τῶν βιοποριστικῶν τεχνῶν τὴν ἀρχὴν, ὅτι οὐδὲν ἰσχυρὸν ἔργον, οἷονδήποτε καὶ ἐν ἢ τοῦτο, παρέχει ὄνειδος, μῆνη ἢ ἀργία καὶ ἀνηγρία παρέχει.

ὄνειδος (1). Ἄλλ' ἢ τε ἀριστοκρατικὴ τῆς πολιτικῆς τοῦ Σωκράτους στάσις καὶ ἢ πρὸς τὰς τέχνας ἀπονεμομένη τιμὴ, αἴτινες φαίνονται πρὸς ἀλλήλας ἐν ἀντιφάσει εὐρισκόμεναι, πηγάζουσιν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς.

Ὡς ἀπαιτεῖ ὁ Σωκράτης ἵνα ἡ ἰσχὺς ἐκάστου ἐν τῇ πολιτείᾳ μετρηῖται πρὸς τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, οὕτως ἐκτιμᾷ καὶ πᾶσαν ἐργασίαν, ἐξ ἧς ἀγαθόν τι προκύπτει. Ἡ ἐννοια τοῦ ἀγαθοῦ ἐστὶ καὶ ἐνταῦθα τὸ ὑψιστὸν μέτρον.

δ) Προχώρησις τοῦ Σωκράτους πέρα τῆς καθεστῶσης ἠθικῆς.

Μετὰ τοῦ πολιτικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἠθικῆς τῶν Ἑλλήνων συνεχεται ἡ κοινῶς παρὰ τοῖς Ἑλλησιν κρατούσα δόξα, ὅτι ἐναρέτου ἀνδρὸς καθήκον ἐστὶ τοὺς μὲν φίλους εὐεργετεῖν, τοὺς δὲ ἐχθροὺς κακοποιεῖν. Ὁ Ξενοφῶν τίθησι καὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ Σωκράτους τὸ δόγμα τοῦτο, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πλάτωνος (Κριτ. 49A κ. ἐφ.) ἐξάγεται ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχε πολλῶν καθαρῶτερον καὶ ὑψηλοτέραν γνώμην περὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ πολίτου. Ὁ Σωκράτης ἐδίδασκεν ὅτι οὐδέποτε ὀρθῶς ἔχει οὔτε τὸ ἀδικεῖν οὔτε τὸ ἀνταδικεῖν, οὔτε τὸ κακῶς πάσχοντα ἀμύνεσθαι ἀντιδρῶντα κακῶς· οὐδέποτε ἄρα κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους συγχωρεῖται τὸ κακῶς ποιεῖν, διότι κακῶς ποιεῖν καὶ ἀδικεῖν τὸ αὐτό· ἀδικεῖν δὲ οὐδέποτε ἐπιτρέπεται, οὐδέ ἐκεῖνον, ὑφ' οὗ τις ἠδικήθη. Ἦν διδασκαλίαν αὐτοῦ ταύτην ἐπεκύρωσεν ὁ Σωκράτης ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ· διότι ἀδικηθεὶς δὲν ἠθέλησε ν' ἀνταδικήσῃ ἀποδιδράσκων, ὡς προέτεινον αὐτῷ οἱ φίλοι.

ε) Περὶ φύσεως Θεοῦ, ἀνθρώπου.

Εἰ καὶ μὴ διέτριβεν ὁ Σωκράτης περὶ φυσικὰς ἐρεῦνας, ἴσως ἢ

(1) Ξενοφ. Ἀπομν. I, 2, 5B κ. ἐφ. Ἐν δὲ II, 7, συμβουλεύει τὸν Ἀρίστυρχον νὰ διδάξῃ τὰς ἐν τῇ οἰκίᾳ γυναικὰς τὴν ἐπιουργίαν καὶ ἐν II, 8, ἄλλον τινὰ φίλον, τὸν Λύθηρον, νὰ λάβῃ θέσιν οἰκονόμου, ἀποκρούων τὴν πρόφασιν ὅτι τοιαῦται ἐργασίαι δὲν ἀρμόζουσιν ἐλευθέρῳ πολίτῃ.

φιλοσοφική διανόησις ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τινὰ περὶ φύσεως θεωρίαν, ὅπως αὐτῷ ἰδιάζουσιν. Ὁ Σωκράτης ἐφρόνει ὅτι πᾶσα τῆς φύσεως ἡ τάξις ὑπάρχει ἐπ' ὠφελίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἐστὶ σκοπιμὸς καὶ ἀγαθὴ, ἤτοι τῷ ἀνθρώπῳ ὠφέλιμος. Ἀλλὰ τὸ σκοπιμὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν ὑπάρχουσι τῆς φρονήσεως ἔργα διότι, ὥσπερ ὁ ἄνθρωπος ἀνευ γνώμης οὐδὲν ὠφέλιμον δύναται νὰ πράξῃ, οὕτω καὶ καθόλου ἀδύνατόν ἐστι νὰ ὑπάρχῃ ὠφέλιμον ἀνευ γνώμης. Ἐἰ περὶ φύσεως ἀρα θεωρία τοῦ Σωκράτους ἐστὶ τελολογική. Πάντα τὰ πράγματα σκοπὸν καὶ τέλος ἔχουσι τὴν τοῦ ἀνθρώπου ὠφέλειαν, ἔταξε δ' αὐτὰ οὕτω φρονήσις τις ὡς καλλιτέχνης. Τὴν τὸν κόσμον ποιήσασαν σοφίαν νοεῖ ὁ Σωκράτης προνοῦσιν οὐ μόνον περὶ τοῦ ὅλου ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν καθ' ἕκαστον καὶ μερικῶν, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται τὸ ὅλον.

Ἀποδείξεις δὲ τῆς θείας ὑπὲρ ἡμῶν προνοίας ἐπάγεται ὁ Σωκράτης ὅτι τὸ θεῖον προνοήσεν, ὥστε νὰ ἔχωμεν φῶς, ὕδωρ, πῦρ καὶ ἀέρα· δεικνύει ὅτι οὐ μόνον ὁ ἥλιος μεθ' ἡμέραν φωτίζει, ἀλλὰ καὶ ἡ σελήνη καὶ αἱ ἀστέρες τὴν νύκτα, ὅτι αἱ ἀστέρες οὗτοι δεικνύουσιν ἡμῖν τὰς διακρίσεις τοῦ χρόνου, ὅτι ἡ γῆ παράγει τροφὰς καὶ τ' ἄλλα πρὸς τὸ ζῆν ἐπιτήδεια, ὅτι διὰ τῆς ἀλλαγῆς τῶν ὥρῶν τοῦ ἔτους ἀποφεύγονται ὑπερβολικοὶ καύσωνες καὶ ὑπερβολικὰ ψύχη κλ. Ὑπομνήσκει τὰς ποικίλας ὠφελείας, ἅς παρέχουσιν ἡμῖν αἶγες καὶ βόες καὶ χοῖροι καὶ ἵπποι καὶ ἄλλα ζῷα, ἀποδεικνύει τὴν σοφίαν τοῦ καλλιτεχνήσαντος τὸν κόσμον ἐν τῇ σκοπίμῳ κατασκευῇ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ἐν τῇ ὀρθοστασίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ ἀνεκτιμῆτῳ δεξιότητι τῆς ἀνθρωπίνης χειρός. Ἀπόδειξιν τῆς θείας προνοίας θεωρεῖ καὶ τὴν φυσικὴν ὁρμὴν τῶν ζῴων πρὸς μετάδοσιν τοῦ γένους αὐτῶν, τὴν ἀγάπην τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, τὴν ὁρμὴν τούτων πρὸς αὐτοσυντηρησίαν καὶ τὸν φόβον πρὸς τὸν θάνατον. Ὁ Σωκράτης δὲν παραλείπει νὰ ἐξάρῃ οὐδὲ τὰς διανοητικὰς τοῦ ἀνθρώπου ἀρετὰς τὴν μνήμην, τὸν νοῦν, τὴν γλῶσσαν, τὴν ὀρθοσκευτικὴν διάθεσιν.

Πιστεύει ὅτι ὥσπερ τὸ τοῦ ἀνθρώπου σῶμα σύγκειται ἐκ μερῶν τοῦ παντός, οὕτω καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς πρέπει νὰ κατὰγῃται ἀπὸ τῆς ἐν τῷ παντὶ φρονήσεως. Θεωρεῖ ὅπως ἀκατάληπτον, πῶς θὰ ὑπῆρχε φυσικὴ πᾶσιν ἀνθρώποις ἡ περὶ Θεοῦ πίστις, πῶς ἡ πίστις αὕτη ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων θὰ διετηρεῖτο, πῶς οὐ μόνον

οί καθ' ἑκάστην ἀνθρωποι, μάλιστα κατὰ τὴν ὄρμην αὐτῶν ἡλικίαν, ἀλλὰ καὶ πόλεις καὶ ἔθνη θὰ ἐνέμενον ἐν τῇ πίστει ταύτῃ, ἂν μὴ ἦτο αὕτη ἀληθής. Τέλος ἐπικαλεῖται καὶ τὰς ἀποκαλύψεις, ὧν οἱ ἀνθρωποι γίνονται μέτοχοι διὰ προφητειῶν καὶ σημείων. Αἱ παρατηρήσεις αὗται ἐγένοντο μετὰ ταῦτα σπουδαιόταται τῇ φιλοσοφίᾳ.

Ὁ Σωκράτης διὰ μὲν τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ ζητήσεων ἐγένετο ἰδρυτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἠθικῆς, διὰ δὲ τῆς τελολογικῆς ταύτης ἰδρυσε τὴν ἰδεώδη περὶ φύσεως θεωρίαν, ἥτις ἄρχει ἔκτοτε τῆς Ἑλληνικῆς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίας καὶ παρὰ τὴν γινομένην ἐκάστουτε κατὰ χρόνον αὐτῆς ἀπεδείχθη μέχρι σήμερον γονιμοτάτη πρὸς ἐμπειρικὴν τῆς φύσεως ἔρευναν. Αὐτὸς μὲν ὁ Σωκράτης δὲν ἔχει συνείδησιν ὅτι θεραπεύει τὴν περὶ τὴν φύσιν ἐπιστήμην, ἢ περὶ τῆς σκοπίμου διατάξεως τοῦ κόσμου θεωρίαν αὐτοῦ σκοπὸν κύριον ἔχει νὰ ἐμπεδώσῃ τὴν ἠθικὴν. Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Σωκράτης χωρὶς ν' ἀποσκοπῇ εἰς τελολογικὴν θεωρίαν τῆς φύσεως γίνεται ἰδρυτὴς τοιαύτης, ποιεῖ κατὰ δῆλον τὴν ἐνδοτάτην συνάφειαν τῆς περὶ φύσεως θεωρίας τοῦ Σωκράτους μετὰ τῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ λόγον γνώσεως.

Μονοθεΐα. Τὴν κοσμοποιὸν φρόνησιν ἀνομάζει συνήθως ὁ Σωκράτης δημοτικῶς θεοῦς, ὡς πολλά· νοεῖ δὲ τοὺς θεοὺς τῆς δημόδους θρησκείας. Ἀλλ' ἐκ τοῦ πλήθους τῶν θεῶν ἐξαίρεται παρ' αὐτῷ ἐμφαντικῶς ἡ ἐνότις τοῦ θεοῦ, ἥτις καὶ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας δὲν ἔλειπεν. Ἐν τινι χωρίῳ ποιεῖται ὁ Σωκράτης ἀξιοπαρατήρητόν τινα διάκρισιν τοῦ τὸν ὅλον κόσμον συντάττοντος καὶ συνέχοντος ἀπὸ τῶν ἄλλων θεῶν. Ἐνταῦθα ἔχομεν ἐνωσιν μονοθεΐας καὶ πολυθεΐας, καθ' ἣν οἱ πολλοὶ θεοὶ ὑποβιβάζονται εἰς ὄργανα τοῦ ἐνός θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ ὑψίστου θεοῦ ἀνάγει τὸν Σωκράτην ἡ σκοπίμος ἀλληλουχία τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο φαντάζεται καὶ αὐτὸς τὸν θεὸν ὡσπερ ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ὡς τὸν νοῦν τοῦ κόσμου, ὡς ἔχοντα πρὸς τὸν κόσμον τοιαύτην σχέσιν, οἷον ἔχει ἡ τῶν ἀνθρώπων ψυχὴ πρὸς τὸ σῶμα αὐτῆς.

Ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ. Μετὰ τῆς περὶ θεοῦ ἀντιλήψεως ταύτης στενότερα συνέχονται τοῦ Σωκράτους αἱ καθαρὰ καὶ ὑψηλὰ ἐννοιαὶ περὶ τοῦ ἀοράτου, τοῦ πανσόφου, τῆς πανταχοῦ παρουσίας καὶ τῆς παντοδυναμίας τοῦ θεοῦ. Ὡσπερ δὴλα δὴ τοῦ ἀνθρώ-

που ἡ ψυχὴ παύσκει ἑαυτὴς ἐν τῷ σώματι ἐνεργείας χωρὶς αὐτὴ νὰ ὀρᾷται, οὕτω καὶ ὁ θεὸς ἐν τῷ κόσμῳ. Ὡσπερ ἐκείνη κέκτεται ἀπεριόριστον δεσποτεῖαν ἐπὶ τοῦ μικροῦ μέρους τοῦ κόσμου, ὕπερ ὑπάρχει μετ' αὐτῆς συνδεδεμένον ὡς σῶμα αὐτῆς, οὕτω καὶ ὁ νοῦς ἐπὶ τοῦ κόσμου σύμπαντος. Ὡς ἐκείνη ὑπάρχει παρούσα ἐν πᾶσι τοῖς τοῦ σώματος μέρεσιν, οὕτω καὶ ὁ θεὸς ὑπάρχει παρὼν ἐν τῷ ὅλῳ, καὶ ὅτε ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ παρὰ πάντα τὸν περιορισμὸν αὐτῆς δύναται νὰ φροντίζῃ συγχρόνως καὶ περὶ τῶν ἐνθάδε καὶ περὶ τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ περὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ, πῶς ἡ τοῦ θεοῦ φρόνησις δὲν θὰ ἔχη τὴν ἰκανότητά, ὥστε συγχρόνως νὰ ὀρᾷ πάντα καὶ πάντα ν' ἀναύῃ καὶ πανταχοῦ νὰ ὑπάρχῃ παρούσα καὶ συγχρόνως περὶ πάντων νὰ φροντίζῃ καὶ ἐπιμελήτῃ :

Μικροτικὴ. Μετὰ τῆς τελολογικῆς περὶ ὑπόφξεως τοῦ θεοῦ ἀποδείξεως ὑπάρχει στενώτατα συντηρημένη καὶ ἡ περὶ προνοίας τοῦ θεοῦ ἀπόδειξις καὶ φκίγεται ἄριστα ἐρμηνευμένη ἐκ τῆς ἀναλογίας τῆς προνοίας, ἣν ἔχει ἡ ψυχὴ περὶ τοῦ σώματος αὐτῆς. Ἰδιαιτέραν δ' ἀπόδειξιν τῆς θεϊκῆς προνοίας ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖ ὁ Σωκράτης τὴν μαντικὴν. Ἐξ σπουδαιότητος, ἕπερ ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται νὰ γινώσκῃ αὐτὸν ἐξ αὐτοῦ, μνησύνται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ θεοῦ διὰ τῆς μαντικῆς. Τοῦτου δ' ἐνεκα τοσαύτην διάστροφον ὑπάρχει, λέγει, τὸ κατὰφροναεῖν τῆς μαντικῆς ἕσση καὶ τὸ συμβουλεύεσθαι αὐτῇ περὶ ὧσων τις δύναται νὰ εὖρῃ διὰ τῆς ἰδίης δικνοίας. Ἐκ τῆς πεποιθήσεως ταύτης ἀναγκάως ἐπειτα πηγάζουσαν αἰ ἀπανεμητέαν πρὸς τοὺς θεοὺς τιμὰ δι' εὐγῶν καὶ θυσιῶν καὶ ὑπακιῆς.

Ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς τιμὴ. Ἦν πρὸς τοὺς θεοὺς τιμὴν ὀφείλει ἕκαστος ν' ἀπονέμῃ κατὰ τοὺς νόμους τῆς πόλεως. Συγχρόνως δὲ τίθεισιν ὁ Σωκράτης καθερὰς ἀρχάς, κατὰ πάντα συμφώνους πρὸς τὴν περὶ θεοῦ ἐγνωσιν αὐτοῦ. Συμβουλεύει νὰ μὴ αἰτῶμεν τοὺς θεοὺς ὀρισμέναν ἀγαθὰ, ἤμιστ' δὲ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ ἐξαιτώμεθα παρ' αὐτῶν τὸ ἀγαθὸν μόνον, διότι μόνοι αἱ θεοὶ γινώσκουσιν ὡς ἄριστα τί τῷ ἀνθρώπῳ ὀφέλιμον. Περὶ θυσιῶν λέγει ὅτι οὐχὶ τὸ μέγεθος τῆς θυσίας ἀλλ' ἡ διάθεσις τοῦ θύοντος παρτηρεῖται ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ ὅσῳ τις εὐσεδέστερός ἐστι, τοσαύτῳ εὐπροσδεκτότερον τοῖς θεοῖς ὑπάρχουσι τὰ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων αὐτοῦ προσφερόμενα δῶρα. Ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης κατ' ἀρχὴν ἀπεί-

χετο τῆς ἐξετάσεως περὶ τῆς φύσεως τοῦ πάντος καὶ δὲν ἤθελε νὰ ἐρευνήσῃ τὴν φύσιν τῶν θεῶν (¹), ἀλλὰ νὰ ὁδηγήσῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς εὐσέβειαν, διὰ τοῦτο δὲν συνησθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ συμπεριλάβῃ τὰ διάφορα μέρη, τὰ συνιστάντα τὰς ὀρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις εἰς μίαν ἐνιαίαν ἐννοίαν ἢ καὶ μόνον εἰς μίαν ὅλως σύμφωνον εἰκόνα καὶ νὰ ἐκφύγῃ τὰς ἀντιφάσεις, αἵτινες οὐχὶ δυσχερῶς δύνανται ν' ἀποδειχθῶσιν ἐν ταῖς ὀρησκευτικαῖς αὐτοῦ δοξασίαις (²).

Περὶ ψυχῆς. Ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Θεῖόν τι εὐρίσκει ὁ Σωκράτης πρὸ πάντων ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἴσως ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς ἀμέσους ἀποκαλύψεις τοῦ θεοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ σχετίζεται πρὸς τὴν ἐννοίαν ταύτην.

Ἀλλὰ τὸ θεῖον τῆς ψυχῆς δὲν ἐπεχείρησε νὰ στηρίξῃ καὶ φιλοσοφικῶς ὁ Σωκράτης. Ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς φιλοσοφικὰς ἀποδείξεις δὲν ἐπεχείρησε νὰ προσαγάγῃ, εἰ καὶ ἡ μεγάλη ἐκτίμησις, ἣν εἶχε περὶ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ διδασκαλία καθίστη αὐτῷ λίαν εὐπρόσδεκτον τὴν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν. Παρὰ Πλάτωνι ἐν τῇ Ἀπολογία διαλέγεται περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπιφυλακτικῶς καὶ ἀμφιβάλλων. Κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον ἐκφράζεται καὶ ἐν τῷ τέλει τῆς Κύρου παιδείας ὁ ἠγήσκων Κύρος. Ἐκ τῆς συμφωνίας ταύτης τῆς Ἀπολογίας καὶ τῆς Κύρου παιδείας περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς συμπεραίνομεν ὅτι ὁ Σωκράτης ἐθεώρει μὲν πιθανὸν ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ μετὰ θάνατον διατελεῖ ζῶσα, δὲν ἠξίου ὅμως ὅτι ἔχει ἀκριβῆ καὶ ἀσφαλῆ τοῦ πράγματος γνῶσιν.

Τὸν θάνατον, λέγει ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ (29 A κ. ἐφ. Πρβλ. 37 B), φοβοῦνται οἱ ἀνθρώποι ὡς τὸ μέγιστον κακόν, εἰ καὶ μὴ γινώσκου-

(¹) «Οὐδὲ γὰρ περὶ τῆς τῶν πάντων φύσεως ἤπερ τῶν ἄλλων οἱ πλεῖστοι διελέγετο σκοπῶν, ὅπως ὁ καλούμενος ὑπὸ τῶν Σοφιστῶν κόσμος ἔψυ καὶ τίσιν ἀνάγκαις ἕκαστα γίνεσθαι τῶν οὐρανίων, ἀλλὰ καὶ τοὺς φροντίζοντας τὰ ταιαῦτα (ἄπερ ἐν ἱ 15 θεῖα καλεῖ) μωρῶντας ἀπεδείκνυσεν». Ξενοφ. Ἀπομν. I, 1, 11.

(²) Ὁ Denis, Histoire des théories et des idées morales dans l'antiquité, 1856. I, 79, λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης, ὡς ὁ Ἀντισθένης, ἐπίστευον εἰς ἕνα θεόν, ἀλλ' ἐφείσαντο τῆς πολυθείας ἕνεκα τῶν ἀναγκῶν τοῦ πλήθους. Ἐἰ δόξα αὕτη ἀντιμάχεται πρῶτον μὲν πρὸς τὰς ῥητάς τοῦ Ξενοφῶντος μαρτυρίας, εἶτα δὲ καὶ πρὸς τὴν ἀδάκαστον τοῦ Σωκράτους φιλαλήθειαν.

σιν ἂν μὴ τούτωντιον ὁ θάνατος ὑπάρχη μέγιστον ἀγαθόν· «ἐγὼ δέ . . . οὐκ εἶδώς ἱκανῶς περὶ τῶν ἐν Ἄδου οὕτω καὶ οἶμαι οὐκ εἶδέναι». Ἡ ἀθικασία λοιπὸν τῆς ψυχῆς ἦτο τῷ Σωκράτει, ἀρθρον πίστεως, τὴν ἐπιστημονικὴν δ' ὅμως διαλεύκανσιν τῆς πίστεως ταύτης κατέλεγεν ἀναμφιβόλως εἰς τὰ ὑπερβαίνοντα τὰς ἀνθρωπίνους δυνάμεις ἔργα.

ς) Σχέσις τοῦ Σωκράτους πρὸς τοὺς Σοφιστάς.

Πρότερον ἐκράτει ἡ γνώμη ὅτι ὁ Σωκράτης ἔχει πρὸς τοὺς Σοφιστάς ὡς ἡ ἀληθὴς πρὸς τὴν ψευδῆ φιλοσοφίαν, ὡς τὸ ἀγαθὸν πρὸς τὸ κακόν. Ὁ Grote ἰσχυρίσατο ὅτι ὁ Σωκράτης ἐν πολλοῖς ὁμοιάζει τοῖς Σοφισταῖς. Οὔτε τὴν πρώτην, οὔτε τὴν τοῦ Grote γνώμην δυνάμεθα νὰ ἐπιδοκιμάσωμεν ὡς κατὰ πάντα ἀκριβῆ. Τὴν Σκέψιν τοῦ Πρωταγόρου καὶ τοῦ Γοργίου δὲν ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ θέσωμεν ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς μετὰ τῆς τοῦ Σωκράτους φιλοσοφίας τῶν ἐννοιῶν, οὔτε τὴν ἐριστικὴν τῶν Σοφιστῶν μετὰ τῆς Σωκρατικῆς ἐξετάσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ πρότασις «Μέτρον πάντων ἀνθρώπος» δὲν δύναται νὰ παραταχθῆ τῇ τοῦ Σωκράτους ἀρχῇ, ὅτι ἡ πράξις πρέπει νὰ πηγάζῃ ἐκ τῆς ἰδίας τοῦ ἀνθρώπου πεποιοῦσέως, οὐδὲ πρέπει νὰ παρίδωμεν τὴν ῥητορικὴν ἐπιπυλαιότητα τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ τὸ ἐπικίνδυνον καὶ τὴν ἀνεπιστημονοσύνην τῆς νεωτέρας Σοφιστικῆς ἠθικῆς. Ὁ Σωκράτης δὲν περιορίζετο ὡς οἱ Σοφισταὶ νὰ φέρῃ τοὺς συνδιαλεγόμενους εἰς ἀμφιβολίαν καὶ νὰ καταλείπῃ αὐτοὺς ἐν τῇ ἀμφιβολίᾳ, ἀλλὰ προσεπάθει ἀντὶ τῶν ἀνεπιστημονίων δοξῶν νὰ εὔρη βεβλίας καὶ ἀσφαλεῖς ἐννοίας. Παρὰ τοῖς Σοφισταῖς ἐκ τῆς ἐλλείψεως σοβαρᾶς ἐπιστημονικῆς διανοίας, ἐκ τῆς ἐπιπυλαιότητος τῆς μεθόδου αὐτῶν, ἐκ τῆς ἀρνήσεως πάσης ἀληθείας καθ' ἐαυτὴν προῆλθεν αὐ μόνον ἡ ἀνικανότης εἰς θετικὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς πρακτικὰς ἐκείνας ἀκολουθίας, αἵτινες τάχιιστα ἐξεφάνησαν (Zell. I^o, 1004).

Κοινὰ μετὰ τοῦ Σωκράτους ἔχουσιν οἱ Σοφισταὶ ταῦτα, ὅτι καὶ οὗτοι τρέπονται ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐκτὸς ὄντων εἰς τὴν ἠθι-

κὴν καὶ διαλεκτικὴν, ὅτι καὶ οὗτοι ἀπαιτοῦσι θεμελίωσιν τῆς πράξεως διὰ τῆς γνώσεως, δοκιμασίαν τῶν καθεστῶτων νόμων καὶ ἠθῶν, ὅτι τὴν διάκρισιν περὶ τοῦ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς, δικαίου καὶ ἀδίκου ἐξαροτῶσιν ἐκ τῆς ὑποκειμενικῆς πεποιθήσεως. Ἀλλὰ παρὰ τὰ κρινὰ ταῦτα σημεῖα ἢ ἀντίθεσις τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν τῶν Σοφιστῶν ἐστὶ πολλῶ μείζων τῆς συμφωνίας. Οἱ Σοφισταὶ στεροῦνται ἀκριβῶς ἐκείνου, ἐφ' οὗ στηρίζεται τὸ μεγαλεῖον τοῦ Σωκράτους, δὲν διώκουσι πραγματικὴν καὶ καθολικὸν κῦρος ἔχουσαν γνῶσιν οὐδὲ τὴν μέθοδον, δι' ἧς τὴν γνῶσιν ταύτην πρυσκτιώμεθα. Γινώσκουσι γὰρ περιάγωσιν εἰς ἀμφιβολίαν πᾶν ὅ,τι μέχρι τοῦδε ὡς ἀλήθειαν ἐξελαμβάνετο, ἀλλὰ δὲν γινώσκουσι γὰρ ὑποδείξωσι νέαν καὶ ἀσφαλεστέραν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὁδόν. Εἰ καὶ συμφωνοῦσιν ἐπομένως κατὰ τοῦτο τῷ Σωκράτει, ὅτι ἀσχολοῦνται οὐχὶ περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς φύσεως, ἀλλὰ περὶ τὴν μὲρψωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅμως ἢ μὲρψωσις αὕτη ἔχει παρ' αὐτοῖς ὅπως διάφορον χαρακτῆρα καὶ ἄλλην σημασίαν ἢ παρὰ τῷ Σωκράτει. Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἐστὶ τυπικὴ τις δεξιότης, ἧς ἢ χρῆσις, ἀληθείας καθ' ἑαυτὴν μὴ ὑπαρχούσης, καταλείπεται κατὰ συνακολουσίαν εἰς τὴν ἀρέσκειαν τοῦ κατ' ἕκαστον ἀνθρώπου. Παρὰ δὲ τῷ Σωκράτει πᾶν τοῦναντίον σκοπὸς τελικὸς ἐστὶν ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας, αὕτη δὲ μόνη ἐστὶ καὶ ὁ κανὼν τῆς ἐνεργείας ἐκάστου. Ἡ Σοφιστικὴ κατ' ἀνάγκην ἔμελλε ν' ἀπομακρυνθῆ κατὰ τὴν περαιτέρω πορείαν αὐτῆς οὐ μόνον ἀπὸ τῆς τέως ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πάσης ἐπιστημονικῆς ζητήσεως καθόλου. Ἐὰν δ' ἐλάμβανεν ἀδιαφιλονίκητον κυριαρχίαν, θὰ ἐπήρχετο ἀναμφιβόλως τὸ τέλος τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης. Μόνος ὁ Σωκράτης ἔφερεν ἐν ἑαυτῷ τὸ γονιμώτατον σπέρμα πρὸς ριζικὴν μετακύσμησιν τῆς ἐπιστήμης, μόνος αὐτὸς ἐγένετο διὰ τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ ἀρχῆς ἱκανὸς ν' ἀναδειχθῆ ἀναμορφωτῆς τῆς φιλοσοφίας.

§ 36.

Περὶ τῆς τελευταίας τοῦ Σωκράτους.

Μετὰ τὰ μέχρι τοῦδε περὶ τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας εἰρημένα

δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ὀρθὴν περὶ τῶν γεγονότων κρίσιν, ἄπερ ἐπήνεγκον τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους. Ἀφ' οὗ ὁ Σωκράτης ἐπὶ ὅλην γενεὰν ἀνθρώπων εἰργάσθη ἐν Ἀθήναις καὶ οὐδέποτε ἤχθη εἰς τὸ δικαστήριον, εἰ καὶ ὑπέστη πολλαχῶς ἐπιηρεασμοὺς καὶ προσβολὰς ὑπὸ τε τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τῶν Ἰριάκοντα (Κριτίου καὶ Χαρικλέους) καὶ ἄλλων, τῷ 399 π. Χ. ἐπεδόθη τῷ ἄρχοντι βασιλεῖ γραφὴ ἀσεβείας, δι' ἧς κατηγορεῖτο ὡς μὴ πιστεύων εἰς τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως, ἀλλ' εἰσάγων ἄλλους θεοὺς νέους, καὶ ὡς διαφθείρων τοὺς νέους· «ἀδικεῖ Σωκράτης οὐς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ κινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενος· ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων· τίμημα θάνατος» (1). Κυριώτατος κατήγορος τοῦ Σωκράτους ἦτο ὁ Μέλιτος, οὔτε ὁ πολιτικός, οὔτε ὁ ἀντίπαλος τοῦ Ἀνδοκίδου, οὔτε ὁ ὑπ' Ἀριστοφάνους (Βατρ. 1302) μνημονευόμενος ποιητής, ἀλλ' ἄλλος τις νεώτερος, ἴσως ὁ υἱὸς τοῦ ποιητοῦ τούτου, συγκατήγοροι δὲ ὁ δυνατώτατος ἐν τῇ δημοκρατίᾳ Ἄνυτος καὶ ὁ ἄλλως ἄγνωστος ἡμῖν ῥήτωρ Λύκων. Οἱ τοῦ Σωκράτους φίλοι φαίνεται ὅτι κατ' ἀρχὰς δὲν ἐθεώρουσαν δυνατὴν τὴν τοῦ Σωκράτους καταδίκην, αὐτὸς ἡμῶς δὲν ἠπατάτο περὶ τοῦ κινδύνου, ὅστις ἐπεκρέματο αὐτῷ· ἀλλ' ἀντέβαινε πρὸς τὰ συναισθήματ' αὐτοῦ τὸ νὰ φροντίσῃ περὶ ἀπολογίας. Διότι τὸ μὲν ὑπελάμβανεν ἀδικῶν καὶ ἀπρεπὲς νὰ ἐνεργήσῃ ἄλλως ἢ διὰ τῆς ἀπλῆς ἀληθείας, τὸ δὲ ἦτο αὐτῷ ἀδύνατον νὰ ἀφήσῃ τὸν ἰδιάζοντα αὐτῷ τρόπον τοῦ διαλέγεσθαι καὶ νὰ προσλάβῃ τὸν ὅλως ξένον αὐτῷ τύπον τεχνικῆς ῥητορείας, ἐφρόνει δ' ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δίκης ὄφειλε νὰ καταλίπῃ μετὰ πάσης πεπειθήσεως τῷ θεῷ τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσα σταθερώτερον ἦτο πεπεισμένος, ὅτι ὁ θεὸς τὸ ἄριστον περὶ αὐτοῦ θὰ ποιήσῃ, καὶ ὅσα βελιότερον ἐπείθετο ὅτι ὁ θάνατος ἴσως κέρδος μᾶλλον ἢ βλάβην θὰ προσπορίσῃ αὐτῷ, ὅτι ἀδικῶς καταδίκη θὰ ἀπκλλάξῃ αὐτὸν τῶν τοῦ γήρατος κακῶν καὶ οὐδὲν ἕνεδος εἰς τὸ ἄμωμον αὐτοῦ ὄνομα θὰ περιάψῃ. Ἀπὸ τοιαύτης γνώμης ἀπέρρευσε καὶ ἡ ἐν τῷ δικαστηρίῳ ἀπολογία αὐτοῦ. Δὲν ἀπολογεῖται ὡς κατηγορούμενος θέλων νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς ἀδιάφορός τις τρίτος, ὅστις δι'

(1) Φαβωρ. παρὰ Διογ. Β', 40. Ε εν α φ. Ἀπομν. Ι, 1. Πρὸβλ. Πλάτ. Ἀπολ. 24 Β.

ἀπλῆς ἐκθέσεως τῆς ἀληθείας θέλει νὰ διορθώσῃ πεπλανημένας δόξας, ὡς φιλόπατρις ἀνὴρ, ἐπιθυμῶν νὰ προφυλάξῃ ἀπὸ ἀδικίας καὶ ὑπὲρ τὸ δέον σπουδῆς. Ζῆτεῖ μὲν νὰ διελέγξῃ τὴν ἄγνοιαν τοῦ κατηγοροῦ καὶ νὰ ἀνακρίσῃ διαλεκτικῶς τὴν κατηγορίαν, ἀλλὰ συγχρόνως διαδήλοι ἔτι δὲν θὰ ὀλιγορήσῃ τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ τοσοῦτον, ὥστε νὰ δεκάσῃ τοὺς δικαστὰς διὰ παρακλήσεων καὶ ἰκεσιῶν, ὅτι τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν δὲν φοβεῖται οἰκδῆποτε καὶ ἂν ἀποβῇ, ὅτι διατελῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ θεοῦ ἔχει ἀπόφασιν νὰ τηρήσῃ τὴν θέσιν ταύτην ἀντὶ παντός κινδύνου, ὅτι οὐδεμίαν ἀπαγόρευσις θὰ ἐμποδίσῃ αὐτὸν νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ ἀποστολὴν καὶ νὰ πείθῃται μᾶλλον τῷ θεῷ ἢ τοῖς Ἀθηναίοις. Ὁ λόγος οὗτος ἔσχε τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα.

Οἱ πλεῖστοι τῶν δικαστῶν εἶχον προφηνῶς διάθεσιν νὰ ἀθωώσωσιν αὐτόν, ἀλλ' ἡ ὑπερήφανος στάσις τοῦ κατηγορουμένου δυσηρόστησε τὰ μέλη δημοκρατικοῦ δικαστηρίου, ἅπερ ἦσαν συνειθισμένα ὑπ' αὐτῶν τῶν περιφανεστάτων πολιτικῶν ὅλως διαφόρως. Ἀναμνησθήτω τις π. χ. τὴν σφάξιν τοῦ Περικλέους ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς Ἀσπασίας καὶ τὴν τοῦ Σωκράτους. Ἰνὲς ἐξ ἐκείνων, οἵτινες θὰ ἦσαν ὑπὲρ τοῦ Σωκράτους, ἐψήφισαν κατ' αὐτοῦ καὶ δι' ἀσημάντου πλειονοψηφίας ἐκρίθη ἔνοχος. Ἄν τρεῖς (Πλάτ. Ἀπολ. 36 A) ἢ κατ' ἄλλην γραφὴν 30 ψῆφοι μετέπιπτον, θὰ ἐκηρύττετο ἄθῳος.

Κατὰ τὸ Ἀττικὸν δίκαιον ἔπρεπε νὰ συζητηθῇ πρῶτον ἡ ποινὴ. Ἄλλ' ὁ Σωκράτης μετὰ θάρρους ἀκάμπτου ἐδήλωσεν ὅτι, εἰάν πρέπη νὰ προτείνῃ τι ἐγένετο ἄξιος, ἀπαιτεῖ τὴν ἐν τῷ Πρυτανεῖῳ σίτησιν· ἐπαναλαμβάνει δὲ ὅτι ἀδύνατον νὰ διακόψῃ τὸ ἔργον, ἅπερ μέχρι τοῦδε κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ θεοῦ ἔπραττεν, ἀλλὰ τελευτῶν κατ' ἀπαίτησιν τῶν ἑαυτοῦ φίλων δέχεται νὰ τιμῆσῃ ἑαυτὸν 30 μνῶν· διότι τοῦτο ἐδύνατο νὰ πράξῃ χωρὶς νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐστὶν ἔνοχος τῆς κατηγορίας.

Ἐν τῇ γλώσσει ταύτῃ τοῦ καταδίκου ἐνέβλεπον οἱ δικασταὶ μόνον τὸν ἀδιόρθωτον καὶ σκληροτράχηλον ἄνθρωπον καὶ χλευασμὸν τῆς δικαστικῆς ἀξιοπρεπείας καὶ διὰ τοῦτο ἐπηκολούθησε νῦν ἡ ὑπὸ τῶν κατηγορῶν ἀπαιτηθεῖσα εἰς θάνατον καταδίκη δι' ἀσημάντου καταδικαστικῆς πλειονοψηφίας.

Ὁ Σωκράτης ἤκουσε τὴν εἰς θάνατον καταδίκην αὐτοῦ μετ' ἀδιαφορίας, ἀρμοζούσης πρὸς τοὺς μέχρι τούδε τρόπους αὐτοῦ. Δὲν μετεμελήθη διὰ τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ καὶ ἐξέφρασε πρὸς τοὺς δικαστὰς ἐπακνειλημένως τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι τὸν θάνατον αὐτοῦ δὲν ὑπολαμβάνει κακόν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκτέλεσις τῆς θανατικῆς ποινῆς ἔνεκα τῆς εἰς Δῆλον θεωρίας ἐβρόδυνεν, ἔμεινεν. ὁ Σωκράτης τριάνκοντα ἔτι ἡμέρας ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ ἀναστρεφόμενος ὡς συνήθως μετὰ τῶν φίλων αὐτοῦ. Διετήρησε δὲ κατὰ πάντα τὸν χρόνον τούτον ἀθόλωτον τὴν φαιδρότητα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ.

Οἱ φίλοι παρεσκεύασαν αὐτῷ ἀπόδρασιν ἐκ τοῦ δεσμοτηρίου, ἀλλ' ὁ Σωκράτης ἀπέρριψεν αὐτὴν ὡς ἀδικον καὶ ἀναξίαν ἑαυτοῦ. Τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου αὐτοῦ διήλθεν ἐν ἡρέμῳ φιλοσοφικῷ διαλόγῳ καὶ ἔπειν ἑσπέρας τὸ κώνειον μετὰ τόσον ἀδιασείστου ψυχικῆς δυνάμεως καὶ μετὰ τόσον θείας ἐξάρσεως, ὥστε εἰς τοὺς ἐγγυς αὐτοῦ φίλους τὸ συνκίσθημα τῆς ἀνυψώσεως καὶ τοῦ θαυμασμοῦ ἐξέβαλε τὸν πόνον.

Καὶ τῷ πλήθει τῶν Ἀθηναίων λέγεται ὅτι ταχέως ἐπέηλθεν ἡ μεταμέλεια διὰ τὸν θάνατον τοῦ ὀχληροῦ κήρυκος τῆς ἠθικῆς καὶ διὰ τοῦτο αὐστηρῶς ἐτιμώρησε τοὺς κατηγοροὺς αὐτοῦ. Ἄλλ' αἱ περὶ τῆς τιμωρίας τούτων εἰδήσεις εἰσὶν ἀβέβαιαι καὶ καθόλου ἀπίθανοι.

Τίνες οἱ λόγοι τῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτους, καὶ ποῖον τὸ δίκαιον αὐτῆς ;

Τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους ἠρμήνευσαν πρότερον μόνον ἐξ ἐλατηρίων ἐμπαθείας καὶ προσωπικοῦ μίσους τῶν Σοφιστῶν. Ἐλέχθη λοιπὸν ὅτι οἱ Σοφισταὶ διήγειραν τὸν Ἄνυτον καὶ Μέλητον, οἵτινες πρῶτον μὲν παρεκίνησαν τὸν Ἀριστοφάνην νὰ ποιήσῃ τὰς Νεφέλας κατὰ τοῦ Σωκράτους, εἶτα δὲ ἐπέδωσαν καὶ ἔγγραφον κατ' αὐτοῦ καταγγελίαν.

Ἡ γνώμη αὕτη ἐκράτει γενικῶς παρὰ τοῖς σοφοῖς ἀνδράσιν, ἀλλ' ὁ Freret ⁽¹⁾ ἀπέδειξεν αὐτὴν ὅλως ἀσύστατον καὶ ψευδῆ. Ὁ

(1) Observations sur les causes et sur quelques circonstances de la

Γρέρεϊ κατέδειξεν ὅτι ὁ Μέλητος ἦτο παῖς ἔτι, ὅτε παρεστάθησαν αἱ Νεφέλαι, ὅτι καὶ ὁ Ἄνυτος μακρὸν ἔτι μετὰ ταῦτα χρόνον διέκειτο φιλίως πρὸς τὸν Σωκράτην, ὅτι οὔτε ὁ Ἄνυτος συνεμάχησε τοῖς Σοφισταῖς, ὧν ἀδιάλλακτος ἐχθρὸς καὶ καταφρονητὴς κατὰ τὸν Πλάτωνα ἦτο (Μένωνι 92 Α κ. ἐφ.), οὔτε ὁ Μέλητος τῷ κωμικῷ Ἀριστοφάνει, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀξιόπιστων μαρτύρων γινώσκει τι περὶ συμμετοχῆς τῶν Σοφιστῶν εἰς τὴν κατὰ τοῦ Σωκράτους καταγγελίαν, ὅτι οἱ Σοφισταὶ οὐδεμίαν ἐν Ἀθήναις πολιτικὴν δύναμιν ἔχοντες δὲν ἐδύναντο νὰ ἐπενέγκωσι τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους, ἥμισθα δὲ πάντων οὗτοι ἐδύναντο νὰ ἐγείρωσι τιαύτας μομφὰς καὶ κατηγορίας κατὰ τοῦ Σωκράτους, ὧν αὐτοὶ μᾶλλον ἦσαν ἔνοχοι. Ὁ ἀποδεικτικὸς οὗτος τρόπος τοῦ Γρέρεϊ ἐγένετο ὑπὸ πάντων ἀσπαστός, ἀλλὰ διατελοῦσιν ἔτι οἱ σοφοὶ διαμαχόμενοι, ἂν ἡ καταδίκη τοῦ φιλοσόφου ἐγένετο ἔργον ἰδιωτικῆς ἐχθρας, ἢ προῆλθεν ἐκ γενικωτέρων λόγων, ἂν αἱ λόγοι οὗτοι ἦσαν πολιτικοὶ μᾶλλον ἢ θρησκευτικοὶ καὶ ἠθικοὶ, καὶ τέλος ἂν ἡ κρίσις ἐκείνη πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς φανερὸν ἀδίκημα, ἢ ἐπιδέχεται πως δικαιολογίαν. Ὁ Forchhammer⁽¹⁾, προυχώρησε τόσον πολὺ, ὥστε θεωρεῖ μετὰ τοῦ Κάτωνο⁽²⁾ τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους, ὡς εἶπερ τινὰ καὶ ἄλλην νομιμωτάτην.

Ἄλλοι δοξάζουσιν ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους προῆλθεν ἐκ προσωπικῆς ἐχθρας⁽³⁾, ἀλλ' οὐχὶ τῆς τῶν Σοφιστῶν. Ἡ δόξα αὕτη δύναται νὰ προσαγάγῃ ὑπὲρ ἑαυτῆς καὶ τινὰς μαρτυρίας. Παρὰ Πλάτωνι⁽⁴⁾ λέγει διαρρηδὴν ὁ Σωκράτης ὅτι θὰ γένηται θῦμα οὐχὶ τοῦ Ἄνυτου καὶ τοῦ Μελήτου, ἀλλὰ τῆς δυσμενείας, ἣν ἐπεσπάσατο διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλὰ καὶ ὁ Ἄνυτος ἐθεώρει ἑαυτὸν προσβεβλημένον ὑπὸ τῆς κρίσεως τοῦ Σωκράτους περὶ τῶν

condamnation de Socrate, ἐν ταῖς Memoires de l' Académie des Inscriptions I, 47, 6, 209 κ. ἐφ.

(1) Die Athener u. Socrates die gesetzlichen u. der revolutionär.

(2) Πλοῦτ. Κάτων κεφ. 23.

(3) F r i e s Gesch. d. Philos I, 249. S i g w a r t. Gesch. d. Philos. I, 89. B r a n d i s. Gr. röm. Philos II, 1, 26. G r o t e VIII, 637.

(4) Ἀπολογ. 28 Α. 22 Ε. 24 C κ. ἐφ.

Ἀθηναίων πολιτικῶν (¹) καὶ κατὰ τὴν Ξενοφῶντος Ἀπολογία ἐμίσει τὸν Σωκράτην, διότι οὗτος παρώτρυνεν αὐτὸν νὰ παρὰσχῆ τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἀνωτέραν μόρφωσιν τῆς τοῦ ἀπλοῦ βυρσοδέψου καὶ διέθρεψεν οὕτω τὴν δυσκρέσκειν τοῦ νέου πρὸς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πατρὸς. Διὸ πρόετρεψεν ὁ ἄνυτος τὸν Ἀριστοφάνην εἰς τὴν σύνταξιν τῆς κωμῶδίας αὐτοῦ, εἶτα δὲ κατηγορήσεν αὐτοῦ δημοσίᾳ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Μελήτου. Οὐδὲν δ' ἀπίθκνον ὅτι καὶ τοιαῦτα ἐλατήρια συνεδάλλοντο εἰς τὴν κατὰ τοῦ Σωκράτους ἐπίθεσιν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῆς. Τὸ ἀπαλλάσσειν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῆς ἀμαθείας αὐτῶν ὑπάρχει τὸ ἀχρηστότατον τῶν ἔργων. Ὅστις δὲ τὸ ἔργον τοῦτο ἐπὶ μίαν ἀνθρώπων γενεάν ἐκτελεῖ μετὰ τηλικύτης ἀφυσιώσεως καὶ εὐσυνειδησίας, μεθ' ἡλικίας ὁ Σωκράτης, οὗτος κατ' ἀνάγκην πολλοὺς θὰ ποιήσῃ ἐκ τῶν ἐχθρῶν· ὅταν δὲ μάλιστα ὡς σκοπὸν αὐτοῦ ἐκλέγῃ ἀνδρας ὑψηλῶν ἀξιοματάων καὶ εὐφυίας, θὰ ἐπισπάσῃται ἄνευ ἀμφιβολίας ἐπικινδυνωτάτους ἐχθροὺς.

Ἄλλ' ὁ κύριος λόγος τῆς καταδίκης αὐτοῦ δὲν ὑπῆρξε προσωπικῆ ἐχθρᾶ· διότι θὰ κατεδιώκετο ἐν τοῖς χρόνοις τῶν μεγάλων ταρχῶν καὶ τῆς ἐσχάτης διαφθορᾶς τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας, ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Ἐρμοκοσιδῶν, μετὰ τὴν ἐν Ἀργινοῦσαις ναυμαχίαν, καὶ οὐχὶ ὅτε ἀποκατέστη ἡ κανονικῆ τῶν πραγμάτων τάξις.

Ὁ κύριος λόγος τῆς καταδίκης ἐστὶν ἡ καθολικῆ πεποιθήσις, ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτους ἦτο ὀλεθρία (²). Ὅτι δὲ ἡ πρόληψις αὕτη ἐκράτει παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ἀνθρωπίνην γενεάν ὅλην καὶ ὅτι δὲν περιορίζετο ἐν μόνῳ τῷ πλήθει, ἀλλὰ καὶ σπουδαῖοι καὶ δυνατοὶ ἄνδρες εἶχον αὐτήν, δεικνύεται ἐκ τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους. Ὁ Ξενοφῶν εὗρισκεν ἀναγκαστὸν καὶ μετὰ τὸν θάνατον ἔτι τοῦ Σωκράτους νὰ ἀνκρίσῃ διὰ τῶν Ἀπομνημονευμάτων αὐτοῦ τὰς κατεσκευασμένας περὶ τοῦ Σωκράτους προλήψεις, ὅπερ σημαίνει ὅτι αἱ κατὰ τοῦ Σωκράτους κατηγορίαι ἦσαν παρὰ τῷ λαῷ πολὺ βαθέως ἐρριζωμέναι. Ὁ δὲ φιλόπαιτρις Ἀριστοφάνης παλεμεῖ τοὺς ἠθικούς, τοὺς πολιτικούς, τοὺς θρησκευτικούς, τοὺς καλλιτεχνικούς νεω-

(¹) Πλάτ. Μέν. 94E. Διογένης Β', 28, αὐτοὺς (ὁ ἄνυτος) γὰρ οὐ φέρων τὸν ὑπὸ Σωκράτους χλευασμὸν κτλ. ».

(²) Πλάτ. Ἀπολ. 18 B κ. ἐρ. 19 B. 23 Δ.

τερισμούς, ἀλλ' ἐν τῇ ποιητικῇ αὐτοῦ ἐλαφρότητι οὐδόλως φροντίζει περὶ τῆς ἀληθείας καὶ τῶν χρηστῶν ἡθῶν, τυφλοῦ αὐτὸν τὸ πάθος καὶ τὰ πάντα ἐμπαίζει ἀνευ διακρίσεως, ἀρκεῖ νὰ ἐπιτυγχάνῃ τοῦ ἐπιδιωκομένου ἀποτελέσματος. Προσβάλλει τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ μετὰ τῆς αὐτῆς ἐμπαθείας καὶ ἀδικίας, μεθ' ἧς ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους συνειθισμένοι οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ ῥήτορες. Οὕτω δὲ περιπλέκεται εἰς τὴν ἀντίφασιν τοῦ νὰ ἀπαιτῇ τὴν ἐπάνοδον τῆς ἀρχαίας ἠθικῆς καὶ νὰ καταλύῃ ἅμ.α αὐτὴν διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πράξεως.

Ἦτο βεβαίως ἀπόδειξις μυωπίας μεγίστης τὸ ἀπαιτεῖν τὴν ἀνάστασιν τύπου μορφώσεως, ὅστις ἀνεπιστρεπτὶ παρήλθεν. Ἀλλὰ τῆς ἀντιφάσεως ταύτης συνείδησιν δὲν εἶχεν ὁ Ἀριστοφάνης. Ἡ ἐπίθεσις λοιπὸν τοῦ Ἀριστοφάνους κατὰ τοῦ Σωκράτους, ἂν μὲν προήρχετο ἐκ τῆς πεπειθήσεως ὅτι ὁ Σωκράτης ἦτο ἐπικίνδυνος εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὰ ἥθη Σοφιστής, δεικνύει ὅτι αἱ κατηγορίαι τῶν κατηγορῶν τοῦ Σωκράτους δὲν ἦσαν ἀπλοῦν πρόσχημα, ἂν δὲ μὴ ἐπίστευεν εἰς αὐτὰς ὁ Ἀριστοφάνης, ἀλλὰ κατηγορεῖ αὐτοῦ ἐκ κακίας καὶ ἐλαφρότητος, τότε ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἠκολούθει πολὺ διαδεδομέναις παρὰ τῷ λαῷ δοξασίαις, ἐπομένως, ὡς ὁ Πλάτων ταῦτο διαρρήδην λέγει, εἰς τὴν καταδίκην συνήργησαν οὐ μόνον προσωπικοὶ ἀλλὰ καὶ ἄλλοι λόγοι.

Ποῖοι δ' ἦσαν οὗτοι; πότερον αἱ περὶ πολιτείας δόξαι αὐτοῦ ἢ καθόλου ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι καὶ διδάσκειν περὶ τοῦ ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων; Πολλὰ συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι κυρίως τὰ δημοκρατικὰ φρονήματα τοῦ Σωκράτους προκάλεσαν τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν.

Ἐκ τῶν κατηγορῶν αὐτοῦ ὁ μὲν "Ἄνυτος ὑπάρχει ἡμῖν γνωστὸς ὡς ἐπιφανέστατος δημοκρατικὸς τῶν χρόνων ἐκείνων. Καὶ οἱ δικασταὶ δεικνύονται ὡς ἄνδρες μετὰ τοῦ Θρασυβούλου φυγόντες καὶ καταελθόντες πάλιν. Πρὸς τούτοις ἐν τῷ δικαστηρίῳ κατηγορεῖται ὁ Σωκράτης ὅτι μαθητῆς αὐτοῦ ἐγένετο ὁ διαβόητος καὶ μισητότατος πάντων τῶν ὀλιγαρχικῶν Κριτίας. Καὶ ὁ Λισχίνης λέγει (1) τοῖς Ἀθηναίοις «Σωκράτην μὲν τὸν Σοφιστὴν ἀπεκτείνετε, ὅτι Κριτίαν

(1) Ἐν τῷ κατὰ Τιμάρχου 173.

ἑβράνη πεπαιδευκώς, ἓνα τῶν τριάκοντα, τῶν τὸν δῆμον καταλύσαντων». Εὐρίσκομεν δ' ἐν τοῖς μαθηταῖς καὶ φίλοις τοῦ Σωκράτους ἄνδρας, οἵτινες διὰ τὰ ἀριστοκρατικὰ αὐτῶν φρονήματα θὰ ἦσαν πάντως μισητοὶ τοῖς δημοκρατικοῖς· τοιοῦτοι δ' εἰσὶν ὁ Χαομίδης, ὁ Ξενοφῶν καὶ ἄλλοι. Ἐπειτα παρὰ Ξενοφῶντι ⁽¹⁾ ῥητῶς λέγεται ὅτι οἱ κατήγοροι προέβαλλον τὴν κατηγορίαν, ὅτι ὁ Σωκράτης κατέκρινε τὴν διὰ κυάμου ἐκλογὴν τῶν ἀρχόντων ὀνομάζων αὐτὴν μωρὰν καὶ ὅτι οὕτως ἐπέηρε τοὺς νέους νὰ καταφρονῶσι τοῦ καθεστῶτος δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, καὶ ὅτι μνημονεύων συχνάκις τῶν ἐν Ἰλιάδι (Β', 188 καὶ 198) λόγων τοῦ Ὀδυσσεῶς ἐδείκνυεν ὅτι ὁ Ὀμηρος ἐπήνηε δῆθεν τὸ νὰ παύωνται οἱ δημόται καὶ πένητες. Ἐδίδασκεν ἐπομένως οὕτω τὸ κακῶς μεταχειρίζεσθαι τοὺς δημότας καὶ πένητας. Πάντα ταῦτα οὐδένα καταλείπουσι δισταγμὸν, ὅτι κατὰ τὴν δίκην τοῦ Σωκράτους καὶ ἐκ συμφέρον τῆς δημοκρατικῆς μερίδος συνήργησεν εἰς τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τὸ δημοκρατικὸν συμφέρον ἡ μόνη αἰτία. Τὸ κυριώτερον ἐν τῇ κατηγορίᾳ ἦτο ὅτι δὲν ἐπίστευεν εἰς οὓς ἡ πόλις ἐπίστευε θεοὺς καὶ ὅτι διέφθειρε τοὺς νέους. Λόγος τῆς κατηγορίας φαίνεται ἐνταῦθα ὁ ἠθικὸς καὶ ἠρησκευτικὸς χαρακτήρ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Τοιαύτην ἔνοιαν ἔχουσι καὶ τὰ σκώμματα τοῦ Ἀριστοφάνους. Ὁ κωμικὸς πιστεύει ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπάρχει πράγματι ἐπικίνδυνος νεωτεριστῆς καὶ διὰ τοῦτο παρίστησιν αὐτὸν ὡς τὴν κεφαλὴν τῶν Σοφιστῶν, ὡς τὸν ἀρχηγὸν τῆς Σοφιστικῆς. Κατηγορεῖ αὐτοῦ ὅτι ἀσχολεῖται περὶ φυσικὰς καὶ διαλεκτικὰς ἐρεῦνας (Νεφέλ. 143—234. 636 κ. ἐφ.), ὅτι ἐστὶν ἄθεος (στίχ. 365—410) καὶ ὡς τὸ κέντρον πασῶν τῶν κατηγοριῶν ἐξακοντίζει κατ' αὐτοῦ, ὅτι ποιεῖ νὰ νικᾷ ὁ ἀδικὸς λόγος τὸν δίκαιον, ὁ ἀσθενὴς τὸν δυνατὸν (στίχ. 889 κ. ἐφ.). Τὸ μὴ πρακτικὸν ἄρα, τὸ ἀθηρικόν, τὸ Σοφιστικὸν τῆς Σωκρατικῆς διδασκαλίας προσβάλλει ὁ Ἀριστοφάνης, οὐδένα δὲ ποιεῖται λόγον, ἂν ὁ Σωκράτης ἦτο καὶ πολιτικῶς ἐπικίνδυνος. Καὶ βραδύτερον δὲ (Βατρ. 1491 κ. ἐφ.) ὁ Ἀριστοφάνης δὲν προσάπτει τῷ Σωκράτει ἄλλας κατηγορίας. Αὗται δ' εἰσὶ καὶ αἱ κατηγορίαι, ἅς κατὰ τὸν Πλάτωνα κατηγοροῦν τοῦ Σωκράτους οἱ κατήγοροι αὐτοῦ καὶ αἵτινες ἐγένοντο αὐτῷ κυρίως ἐπικίνδυνοι. Πρέπει δέ, ὡς ἐκ

(1) Ἀπομν. I, 2, 9.

πάντων τῶν εἰρημένων ἐξάγεται, νὰ παράσχωμεν πίστιν εἰς τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Πλάτωνος.

Ἡ πεποιθήσις περὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦ Σωκράτους ἐστήριζετο ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἦτο ἐπικίνδυνος εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὰ ἥθη, ἡ δὲ πολιτικὴ κατὰστασις τῶν χρόνων ἐκείνων συνήργησεν, ἵνα ὁ ἐνοχος καὶ δικαστικῶς καταδιωχθῆ. Εἰς τὴν πτώσιν τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῷ Πελοποννησιακῷ πολέμῳ οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν ἡ Σοφιστικὴ διδασκαλία, οἱ δ' ἐχθροὶ τῆς νέας παιδείας ἐθεώρουν τὴν εὐθύνην αὐτῆς πολλῶν ἔτι μείζονα ἢ ὅτι ἀληθῶς ὑπῆρχεν. Ἡ Σοφιστικὴ ἐξέθρεψεν οὐκ ὀλίγους τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες τὸ μὲν ὡς ὀλιγαρχικαί, τὸ δὲ ὡς δημοκρατικοὶ μεγίστης βλάβης ἐποίησαν εἰς τὴν πόλιν· ἐδίδασκεν ἠθικὴν, ἥτις ἀντὶ τῆς καθεστῶσης θρησκείας καὶ ἠθικῆς ἐτίθει ὡς σκοπὸν τὰς ἐπιθυμίας καὶ φαντασίας ἐνὸς ἐκάστου, ἀντὶ τοῦ δικαίου, τὸ συμφέρον, τὴν δὲ τυραννίδα ἐξῆρεν ὡς τὴν κορωνίδα τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας. Ἡ Σοφιστικὴ ἦτο ἡ ἕδρα τῆς ἀλογίστου ἐκείνης ῥητορικῆς, ἥτις ἔλεγε τὸν πλουτοῦ τῶν τεχνικῶν αὐτῆς τρόπων διετίθει πρὸς θεραπείαν οἰουδήποτε σκοποῦ καὶ ὕψιστον αὐτῆς θεῖον ἐνόμιζε τὸ ἀποδεικνύειν τὸν ἀδικον λόγον δίκαιον. Τὸ λοιπὸν θάψμα, ἂν ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Ἄνυτος καὶ οἱ ἄλλοι φίλοι τῆς παλαιᾶς ἀνατροφῆς ἐποίουν ὑπεύθυνον πάντων τῶν τότε κακῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας τὴν νέαν παιδείαν; ἂν κατὰ τὰ τελευτηκῆα μάλιστα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἔτη καὶ ἐπὶ τῆς βιαίας τῶν ὀλιγαρχικῶν διοικήσεως κατέστη ὀξύτερον ἢ κατὰ τῆς νέας παιδείας δυσμένεια;

Φυσικὸν ἐπομένως ἦτο, ὅτι οἱ ἀναρρωταὶ τῆς πολιτείας ἠθέλησαν νὰ ἐκρίζωσωσι τὸ κακὸν πιέζοντες τὴν Σοφιστικὴν ἀνατροφήν. Ὁ δὲ Σωκράτης ἐθεωρεῖτο οὐ μόνον διδάσκαλος τῆς νέας Σοφιστικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ ὡς πολλὰς βλάβας τῇ πολιτείᾳ ἐπενεγκὼν διὰ τινῶν τῶν ἐκυτοῦ μαθητῶν, ἐν οἷς ἐξεῖχον ὁ Κριτίας καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης.

Συμφανεστάτον ἄρα, ὅτι οἱ τὴν ἀνάρθωσιν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς ἀρχαίας δόξης τῶν Ἀθηνῶν ἐπιδιώκοντες ἐθεώρουν τὸν Σωκράτην ὡς διαφθορὰ τῆς νεότητος καὶ ἐπικίνδυνον τῇ πολιτείᾳ ἄνθρωπον. Ὁ Σωκράτης κατὰ ταῦτα ἔπεσε θῦμα τῆς δημοκρατικῆς ἀντιδράσεως, ἥτις ἐπῆλθε μετὰ τὴν κατὰ λυσιν τῶν

Τριάκοντα. Τὸ κύριον δ' αἴτιον τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιθέσεως δὲν ἦσαν τὰ πολιτικά αὐτοῦ φρονήματα, ἀλλ' ὅτι ὑπέλαβον αὐτὸν ἔνοχον τῆς ὑπονομεύσεως τῆς πατρίου ἠθικῆς καὶ θρησκείας, ἢ δ' ἀντιδημοκρατικῆ τάσεως τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. ὑπελαμβάνετο τοῦτο μὲν ἔμμεσος ἀκολουθία, τοῦτο δὲ παραφυσὶς τῶν νεωτεριστικῶν αὐτοῦ δοξῶν.

**Ἐγένετο δικαία ἡ κατηγορία καὶ ἡ ἐπ' αὐτῆς
στηριχθεῖσα καταδίκη :**

Αἱ πλεῖστοι τῶν κατηγοριῶν στηρίζονται ἐπὶ παρανομήσεων καὶ διαστροφῶν.

1. Ὁ Σωκράτης λέγεται ὅτι ἠρνεῖτο τοὺς θεούς, ἀλλ' ἡμεῖς εἶδομεν ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος στερεῖται πάσης ἱστορικῆς βάσεως.

2. Ἀντὶ τῶν θεῶν τῆς πόλεως λέγεται ὅτι εἰσέφερεν ἕτερα καὶνὰ δαιμόνια. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης οὔτε ἀντὶ τῶν θεῶν ἐτίθει τὸ δαιμόνιον, οὔτε τὴν μαντικὴν ἐσκόπει νὰ καταλύσῃ. Τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἦτο ἰδιωτικὸν χρηστήριον παρὰ τὰ δημόσια, τοῦτο δὲ δὲν ἀπηγορεύετο καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ξενοφῶν μεταχειρίζεται τὸ δαιμόνιον πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι ἐπίστευεν ὁ Σωκράτης εἰς τοὺς θεούς. Ἐν ταῖς χρόνις ἐκείνοις ὑπῆρχεν ἡ προφητεία κοινὴν τι, ἀσκουμένη καὶ ἐκτὸς τῶν δημοσίων χρηστηρίων.

3. Κατηγορήθη ὡς ἀσχολούμενος περὶ τὰ μετέωρα, ἀλλ' αὐτὸς ἀποδεικνύει τοῦτο ὡς ἀτυπίαν.

4. Κατηγορήθη ὅτι τὸν δίκαιον λόγον ἐποίει ἀδικον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ἔχεται ἀληθείας, καὶ τοσοῦτω μᾶλλον ὅσῳ οὐδ' ὁ Μέλητος ἐτόλμησε νὰ ἐξενέγκῃ τὴν κατηγορίαν ταύτην.

5. Κατηγορήθη ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ὁ Κριτίας ὑπῆρξαν μαθηταὶ αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ Ξενοφῶν δικαίως ἀνήρρεσε τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀποδείξας, ὅτι κακοὶ ἐγένοντο οἱ ἄνδρες οὗτοι, ἀφ' οὗ χρόνου ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τοῦ Σωκράτους, οὗ ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις καταφανῆς ἐγένετο οὐ μόνον παρὰ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ παρὰ σύμπαντι τῷ ἔθνει αὐτοῦ, παρ' ᾧ κατέβαλε τὸν θεμέλιον τῆς ἐπιστημονικῆς ἠθικῆς.

6. Ὁ Σωκράτης κατηγορεῖται ὅτι διὰ τῶν στίχων τοῦ Ἡσιό-

δου «ἔργον μὲν οὐκ ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος» ἐδίδασκε τοὺς ἀνθρώπους νὰ μὴ ἀπέχωνται μηδενὸς ἔργου μήτε ἀδίκου μήτε αἰσχροῦ, ἀλλὰ πάντα νὰ ποιῶσι χάριν κέρδους. Ἀλλ' ὁ Ξενοφῶν ἀπέδειξεν ὅτι οἱ κατήγοροι διέστρεφον τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους ('Απομν. I, 2, 56).

7. Κατηγορήθη ὅτι ἐδίδασκε τοὺς παῖδας νὰ καταφρονῶσι τῶν γονέων λέγων ὅτι μόνον ἡ γνῶσις παρέχει τῷ ἀνθρώπῳ ἀξίαν τινά. Ἀλλ' ἡ διδασκαλία αὕτη ἔχει ἐν τῷ πτόματι τοῦ Σωκράτους πάντῃ διάφορον σημασίαν. Ὁ Σωκράτης ἐδίδασκε μὲν ὅτι, ἵνα τις ἀξιόλογος καὶ χρήσιμος ἀνὴρ γένηται, ὀφείλει νὰ μάθῃ, δὲν διελέγετο δ' ὅμως καταφρονητικῶς περὶ τῆς ἀμαθείας τῶν γονέων οὐδὲ διημφεσβήτει τὰ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς καθήκοντα. Θ' ἀντείπη τις ἴσως ὅτι ὁ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐν μόνῃ τῇ γνῶσει στηρίζων καὶ παρ' οὐδενὶ γνῶσιν ἀληθῆ εὐρίσκων αὗτος καθίστησιν ἀναγκαίως τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ὑπερηφάνους καὶ ἀλαζόνες. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης ἀπέφευγε τὴν ἀκόλουθον ταύτην τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ προσπαθῶν νὰ φέρῃ τοὺς φίλους αὐτοῦ εἰς συνκίσθησιν τῆς ἀγνοίας αὐτῶν· καὶ αὗτος δὲ οὐδέποτε ἔλεγεν ὅτι γινώσκει, ἀλλ' ὅτι ζητεῖ τὴν γνῶσιν πάντοτε. Ὁ τὴν μετριοφροσύνην ταύτην κεκτημένος δὲν δύναται νὰ ποιῆται κακὴν τῆς Σωκρατικῆς διδασκαλίας χρῆσιν.

8. Σοβαρώτερον ὅμως ἐστὶ τόδε· Ὁ Σωκράτης ἐθεώρει τὸ καθεστὸς πολίτευμα ἄτοπον· ἀπήτει οἱ ἄρχοντες νὰ καθιστῶνται οὐχὶ ἀπὸ κυάμου ἢ δι' ἐκλογῆς ἀλλὰ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἱκανότητα ἕκαστος. Ἐκφράζεται μάλιστα περὶ τοῦ πλήθους, ὅπερ συνέρχεται εἰς τὴν Πύκνιν ἢ εἰς τὸ θέατρον οὕτως, ὥστε, εἰ καὶ ἀληθέστατα λέγει, ἐδύναντο ὅμως οἱ λόγοι αὐτοῦ νὰ προσβληθῶσιν ὡς ἐσχάτη προσβολὴ κατὰ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Τοιαύτας ἐκφράσεις ἐχρησιμοποιοῦν οἱ κατήγοροι αὐτοῦ, ἐπενήργουν δ' αὗται ἰσχυρῶς ἐπὶ τοὺς δικαστὰς λεγόμενοι ἐνώπιον αὐτῶν. Ἀλλ' οὕτως ἐκφραζόμενος οὐδὲν ἔγκλημα ἔπραττε, διότι ὁ ἐλεύθερος ψόγος τῶν θεσμῶν δὲν ἦτο προσβλασμία τῆς πατρίδος. Ἐν Ἀθήναις μάλιστα τὸ ἐλευθέρως διανοεῖσθαι καὶ λέγειν ἦτο ἀπεριήριστον καὶ ἀπετέλει οὐσιώδη θεσμὸν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Τὴν ἐλευθερίαν ταύτην ἐθεώρει ὁ Ἀθηναῖος ὡς ἀναπυλλοτρίωτον αὐτοῦ δίκαιον καὶ ἐκαυχᾶτο ὅτι προέχει πάντων τῶν ἄλλων Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἐλευθερίαν ταύτην. Καὶ ἐν

αὐτοῖς ἔτι τοῖς χρόνοις τῶν ἐξυτάτων πολιτικῶν ἐρίδων δὲν ὑπάρχει ἡμῖν γνωστὸν διάβημά τι δημόσιον κατὰ πολιτικῶν δοξασιῶν καὶ διδασκαλιῶν. Οἱ μὲν δεδηλωμένοι φίλοι τῆς Σπικρατικῆς ἀριστοκρατίας ἐδύναντο νὰ ὁμιλοῦσι καθαρῶς τὸ ἐκυτῶν φρόνημα, ὁ δὲ Σωκράτης δὲν εἶχε τὸ αὐτὸ δικαίωμα: Ὁ πολιτικὸς αὐτοῦ βίος οὐδὲν παρέχει τὸ ψέξιμον· οὐδέποτε παρέβη τοὺς νόμους τῆς πόλεως, ἐξεπλήρωσε τὰ καθήκοντα τοῦ πολίτου παραδειγματικώτατα, ἐξέφραζεν ὡς ἰδίαν σταθερὰν πεποιθήσιν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ζῆ ὑπὲρ τῆς πολιτείας καὶ νὰ ὑπακούῃ τοῖς νόμοις αὐτῆς. Δὲν ἦτο ὀπαδὸς τῆς ὀλιγαρχίας, τοῦναντίον δὲ δις ἐξέβηκε τὴν ζωὴν αὐτοῦ εἰς κίνδυνον, ἅπαξ μὲν ἵνα τοὺς ἐν Ἀργινοῦσικις νικητάς, καθαρῶς δημοκρατικούς ὄντας, μὴ παραδώσῃ εἰς τὴν λύσσαν τοῦ ὄχλου, δεύτερον δὲ ἵνα μὴ ὑπακούσῃ εἰς ἀδίκον προσταγὴν τῶν Τριάκοντα, ὅπως ἀγάγῃ αὐτοὺς Λέοντα τὸν Σαλαμίνιον, ἵνα φονεύσωσιν αὐτόν. Καὶ ἡ σχολὴ αὐτοῦ οὐδὲν πολιτικὸν χρωματισμὸν φέρει. Εἰ καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν μαθητῶν αὐτοῦ κατήγοντο ἐκ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων τῆς κοινωνίας καὶ ἐπομένως ἀνήκον τῇ ἀριστοκρατικῇ μερίδι, ὅμως εὕρισκόμεν ἕνα μὲν τῶν στενωτάτων αὐτοῦ φίλων, τὸν Χαίρωντα, μετὰ τοῦ Θρασυβούλου, οἱ δὲ πλεῖστοι ὀπαδοὶ αὐτοῦ δὲν ἐπεδύθησαν εἰς τὰ πολιτικά.

"Ὅτι δὲ ὁ Σωκράτης δὲν ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ πολιτικά, τοῦτο τείνει μᾶλλον εἰς ἔγκλησον ἢ κατηγορίαν τοῦ φιλοσόφου· διότι ἐνέμεινε πιστὸς εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ ἀποστολὴν καὶ δὲν ἐσπατάλησε τὴν δύναμιν καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ εἰς ἔργον, ἐξ οὗ οὐδὲν ὄφελος θὰ προέκυπτε καὶ δι' ὃ δὲν ἦτο πεπλασμένος. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει τις ἀξιόπινος, ἐὰν ἀποφεύγῃ τὸ πολιτικὸν στάδιον καὶ μάλιστα, ὅταν τοῦτο πράττῃ πεπεισμένος ὢν ὅτι ἄλλως μείζονας ὑπηρεσίας τῷ κοινῷ δύναται νὰ προσενέγκῃ." Ἄν δὲ ἡ περὶ πολιτείας γνώμη αὐτοῦ μὴ συνεφώνει πρὸς τὸ καθἑστὼς πολίτευμα, ὁ πολιτικὸς ὅμως χαρακτήρ αὐτοῦ ὑπάρχει καθαρὸς καὶ οὐδέποτε κατέστησεν ἐκυτὸν ἔνοχον πολιτικοῦ ἐγκλήματος κατὰ τὸ Ἀττικὸν δίκαιον· ὥστε ἀδίκως κατηγορεῖτο ὡς παραβάτης τῶν νόμων τῆς πόλεως.

Ἀφορμὴν κατηγοριῶν ἐδύναντο τῷ ὄντι νὰ παράσχωσιν οὐ μόνον αἱ περὶ πολιτείας δοξασίαι τοῦ Σωκράτους, ἀλλὰ καὶ τὸ σύνολον τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ φρονημάτων εὕρισκετο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς

πρυυποθέσεις τῆς ἀρχαίας τῶν Ἑλλήνων ἠθικῆς. Ὁ ἠθικὸς βίος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐστηρίζετο ἀρχῆθεν ἐπὶ αὐθεντίας, ἠδράζετο τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ ἀπολύτου κύρους τῶν νόμων τῆς πολιτείας, τὸ δὲ ἐπὶ τῆς ἀκαταμάχητου δυνάμεως τῆς συνηθείας καὶ τῆς ἀνατροφῆς, ἥτις παρίστη τὰς κοινὰς πεποιθήσεις ὡς τὸν ἄγραφον τῶν θεῶν νόμον. Τὸ ἐναντιοῦσθαι τῇ παραδεδομένῃ ἠθικῇ ἐνομιζέτο ὕβρις καὶ ὑπερφροσύνη, ἔγκλημα πρὸς τε τοὺς θεοὺς καὶ τὸ κοινόν. Οὐδενὶ ἐπήρχετο γὰρ ἀμφιβάλλῃ περὶ τοῦ κύρους αὐτῆς καὶ οὐδενὶ τοῦτο ἐπετρέπετο.

Τούτου δ' ἐνεκα οὐδὲ τὴν ἀνάγκην ἡσθάνοντο γὰρ ἐξετάσωσιν αὐτῆς τὸν λόγον, γ' ἀποδείξωσι τὴν ἀνάγκην καὶ γὰρ ὑπεστηρίξωσιν αὐτὴν δι' ὑποκειμενικῶν σκέψεων. Ἄλλ' ὁ Σωκράτης ἀντιθέτως πρὸς ταῦτα ἀπαιτεῖ, ἵνα ὁ ἄνθρωπος μηδὲν πράττῃ, μηδὲν ὡς ἀληθὲς παραδέχῃται, εἰ μὴ πρότερον σχηματίσῃ αὐτὸς πεποιθήσιν περὶ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς σκοπιμότητος αὐτοῦ. Δὲν ἀρκεῖ αὐτῷ, ὅτι θεοσμός τις πρὸς πάντων ἀνομολογεῖται καὶ διὰ νόμου καθωρισμένος ὑπάρχει· ἀλλ' ἕκαστος ὀφείλει γὰρ σκεφθῆναι περὶ αὐτοῦ καὶ γὰρ λάβῃ συνειδήσιν τῶν λόγων αὐτοῦ, καὶ μόνον ὅταν πράττῃ τις ἐκ ταιαύτης προσωπικῆς πεποιθήσεως, τότε μόνον κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ὑπάρχει δυνατὴ ἀληθὴς ἀρετὴ καὶ ὀρθὴ πράξις. Τούτου δ' ἐνεκα διέρχεται πάντα τὸν βίον αὐτοῦ δοκιμάζων διαλεκτικῶς τὰς κρατούσας ἠθικὰς δοξασίας, ἐξετάζων τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν καὶ ἐρευνῶν τοὺς λόγους αὐτῶν. Ἡ δ' ἐξέτασις αὕτη ἄγει αὐτὸν σχεδὸν ἐν πάσιν εἰς τὰς αὐτὰς ἀρχάς, αἵτινες ὑπῆρχον καὶ ἐν τῇ δημοσίᾳ ἠθικῇ· ὅτι δὲ κατὰ τὴν ἐξέτασιν αἱ ἀρχαὶ αὗται πολυτρόπως καθαιρόνται καὶ στηρίζονται, τοῦτό ἐστι πλεονέκτημα, ὃ ἔχει ὁ Σωκράτης κοινὸν μετὰ τῶν ἀρίστων καὶ σοφωτάτων τοῦ ἔθνους αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅμως ἡ φιλοσοφικὴ αὐτοῦ στάσις μετρουμένη τῷ μέτρῳ τῆς ἀρχαίας τῶν Ἑλλήνων ἠθικῆς φαίνεται λίαν ὑποπτος. Διότι πρῶτον μὲν διημφεσβήτεται διὰ τούτων ἡ ἀξία τῆς κρατούσης ἠθικῆς καὶ τῆς συνήθους χρηστότητος, ἥτις ἐστηρίζετο ἐπὶ παραδόσεως καὶ αὐθεντίας, εἶτα δὲ πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν συνειδητὴν ἀρετὴν τοῦ φιλοσόφου παραβάλλομένη κατέπιπτεν οὕτω χθαμαλῶς, ὥστε οὐ μόνον ἡ φιλαυτία τῶν ἀτόμων βερούτατα προσεβάλλετο, ἀλλὰ καὶ τὸ κύρος τῶν νόμων τῆς πολιτείας ἐν ἀμφιβόλῳ ἐτίθετο. Διότι, εἰ μὴ ὁ ἄνθρωπος ὀφείλῃ γ' ἀκολουθῆναι μόνον ταῖς ἰδίαις πεποιθήσεσι, καὶ εἰς τὴν βούλησιν τοῦ λαοῦ

τότε μόνον θὰ χρεωστῆ νὰ ὑπακούῃ, ὅταν αὕτη συμφωνῆ πρὸς τὴν πεποιθήσιν αὐτοῦ· ἐὰν δ' ἕως εὐρίσκωνται ἐν ἀντιθέσει, οὐδεμία θὰ ὑπάρξῃ αὐτῷ ἀμφιβολία τί πρέπει νὰ προτιμήσῃ. Ὁ Σωκράτης ἐξέφρασε τοῦτο ἄνευ περιστροφῶν ἐν τῇ ἀπολογίᾳ αὐτοῦ (¹) εἰπὼν ὅτι τῷ θεῷ μᾶλλον ὀφείλει νὰ πείθῃται ἢ τοῖς Ἀθηναίοις.

Ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἄρα εὐρίσκειται ὡς πρὸς τὸν τύπον ἐν μεγίστῃ καὶ ἀδιαλλάκτῳ ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀρχαιότεραν θεωρίαν. Ἐκ τῶν προτέρων λοιπὸν ἦτο ἀπίθκνον, ὅτι θὰ ἐπήρχετο μετὰξὺ ἀμφοτέρων καθολικὴ ἐν τοῖς ἀποτελεσματικῇ συμφωνία. Καὶ πράγματι ὁ Σωκράτης ἀντεπεξῆλθε διὰ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀρχῶν φανερῶς κατὰ τοῦ καθεστῶτος τύπου τῆς πολιτείας. Αὐτὸς μὲν ἀνεγνώριζε πληρέστατα τὰς πρὸς τὴν πολιτείαν ὑποχρεώσεις τοῦ πολίτου, συνεβούλευε τοῖς φίλοις, οὓς ὑπελάμβανεν ἱκανοὺς, νὰ ἀφυσιωθῶσιν εἰς τὸ πράττειν τὰ πολιτικά· ὅτι δὲ ἀώρους νεανίας ἀπέτρεπεν ἀπὸ προῶρου ἐμφανίσεως αὐτῶν εἰς τὴν πολιτικὴν κινήσταν, τοῦτο δύναται κατὰ τὰς ἀρχαίας Ἑλληνικὰς σκέψεις νὰ θεωρηθῆ ὡς ὑπηρεσία. Ἀλλ' ἡ ἀρχή, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει πρῶτον περὶ ἑαυτοῦ νὰ φροντίσῃ, πρῶτον περὶ τῆς ἰδίας ἠθικῆς βελτιώσεως νὰ μεριμνήσῃ πρὶν νὰ ἀσχοληθῆ ὑπὲρ ἄλλων καὶ ὑπὲρ τῶν κοινῶν πραγμάτων, ἢ πεποιθήσιν ὅτι πολιτικὴ δράσις οὐ μόνον ἀλλοτρία τῆς ἑαυτοῦ ἀποστολῆς ἦτο, ἀλλὰ καὶ παντὶ χρηστῷ πολίτῃ καθόλου ἐν τῇ τότε καθεστῶσῃ πολιτείᾳ ἀδύνατος, ἢ πρὸς τὰ ἔσω στροφή τῆς διανοίας αὐτοῦ, ἢ ἀπαιτήσεις τῆς αὐτογνωσίας, τῆς ἠθικῆς γνώσεως, τῆς καθ' ἑαυτὸν ἐργασίας, τοῦ πράττειν τὰ ἑαυτοῦ, πάντα ταῦτα ἦγον ἀναγκασίως εἰς ἐξάδυνατίσιν τῆς πρὸς πολιτικὴν δράσιν ὁμῆς ἑαυτοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἦγον εἰς τὴν πεποιθήσιν, ὅτι ἡ μὲν ἠθικὴ τελείωσις ἐνὸς ἐκάστου ὑπάρχει τὸ πρῶτον καὶ κύριον, ἡ δὲ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἐνέργεια, ἥτις κατὰ τὰς ἀρχαίας δόξας ὑπελαμβάνετο τὸ ὑψιστον καὶ πρώτιστον τοῦ πολίτου καθῆκον, δευτερεῦδόν τι μόνον καὶ ἐξηρημένον. Εἰ καὶ μὴ ἤρνεϊτο τοὺς τῆς πόλεως θεοὺς ὁ Σωκράτης, ἡ περὶ αὐτῶν ὁμῶς θεωρία αὐτοῦ ἐδύνατο νὰ καταστῆ παλὸ ἐπικίνδυνος εἰς τὴν πολυθεϊκὴν πίστιν, ὡς τοῦτο ἐδείχθη παρὰ τῷ Ἀντισθένει, εὐθὺς ὡς ἡ Σωκρατικὴ ἀπαιτήσις τῆς γνώσεως ἀνεπτύχθη κατὰ τὴν

(¹) Πλάτ. Ἀπολ. 29c κ. ἐφ.

λογικὴν αὐτῆς ἀκολουθίαν καὶ ἐζητήθη τὶ νοοῦσιν οἱ ἄνθρωποι τοιαύτας ἢ τοιαύτας θρησκευτικὰς δοξασίας ἔχοντες. Ὁμοίως ἔχει τὸ πρᾶγμα καὶ ὡς πρὸς τὸ δικιόνιον σημεῖον. Διότι τοῦτο ὡς χρηστηρίον λαμβανόμενον ἴσταται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας, ἀλλ' ὡς ἐσωτερικὸν μαντεῖον μετατίθησι τὴν κρίσιν εἰς τὸ ὑποκείμενον, ἀντὶ τὸ ἐξαρτήσῃ αὐτὴν ἀπὸ ἐξωτερικῶν σημείων. Πόσον ὁμως ἐπικίνδυνον ἦτο τοῦτο ἐν χώρα, ἐν ἣ τὰ μαντεῖα ἦσαν οὐ μόνον θρησκευτικὰ ἀλλὰ καὶ πολιτικὰ ἔργα ἰδούμεντα, καὶ πόσον εὐκόλως ἐδύναντο ἄλλοι ν' ἀπομιμηθῶσι τὸ παράδειγμα τοῦ φιλοσόφου κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἐπὶ ἀσφαφεῦς τινος ἐσωτερικοῦ καὶ ἀνερμηγυέτου συναισθήματος νὰ συμβουλεύωνται τὴν ἰδίαν σύνεσιν καὶ ἐπομένως νὰ καταφρονῶσι τὰς τῶν θεῶν ῥήτρας καὶ τὴν εἰς τοὺς θεοὺς πίστιν, παντὶ δήλον. Ἡμεῖς μὲν δυνάμεθα ἴσως νὰ ὦμεν πεπεισμένοι ὅτι ὁ Σωκράτης ἐν πᾶσι τούτοις εἶχε δίκαιον, ὅστις μάλιστα ἐγένετο πρόδρομος καὶ θεμελιωτὴς τῆς καθ' ἡμᾶς ἠθικῆς περὶ κόσμου θεωρίας· ἀλλ' ὁ παραδεχόμενος τὰς προϋποθέσεις τοῦ ἀρχαίου τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι δὲν ἐδύνατο ν' ἀναγνωρίσῃ αὐτῷ τὸ νέον τοῦτο δίκαιον, καὶ τὸ ἐπὶ τῶν προϋποθέσεων τούτων ἐδραζόμενον πολίτευμα δὲν ἐδύνατο ν' ἀνέχηται τὴν ἀνκλήρουξιν αὐτοῦ.

Ἄν ὁ Σωκράτης ἐδίδασκε, δὲν λέγομεν ἐν Σπάρτῃ ἐπὶ Λυκούργου, ἀλλ' ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῆς Μικροθωνομάχου γενεᾶς, οὐκ εὐρίσκομεν ὅπως φυσικὴν τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Διότι τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο οὔτ' ἐγνώριζε τὴν ἐλευθερίαν τῆς προσωπικῆς πεποιθήσεως, ἣν ἀπῆτει ὁ Σωκράτης, οὐδὲ ν' ἀνέχηται ἐδύνατο· πρὸς τὸν τρόπον ἄρα τοῦτον τοῦ διανοεῖσθαι συμφωνότατον ἦτο, ὅτι ὁ αἴτιος ἄλλου τρόπου τοῦ διανοεῖσθαι εἰσῆχθη ὡς πολιτικὸς κκοῦργος εἰς τὸ δικαστήριον καὶ ὅτι, ἂν αὐτὸς μὴ ἐπείθετο εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν δικαστῶν, ὡς ἔπραξεν ὁ Σωκράτης, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ καταγνωσθῇ αὐτοῦ θάνατος. Ὅταν λοιπὸν ἀφορμηθῶμεν ἀπὸ τῆς περὶ δικαίου καὶ πολιτείας θεωρίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, δὲν δυνάμεθα νὰ κηρύξωμεν ἀδικον τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους.

Ὅπως διάφορον ζήτημά ἐστιν, ἂν καὶ τότε Ἀθηναῖοι εἶχον δικαίωμα πρὸς τοιαύτην κρίσιν. Ἄν ὁ Σωκράτης ἀνεφάνετο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μιλτιάδου καὶ τοῦ Ἀριστείδου καὶ καταδικάζετο,

ἀπὸ μὲν τῶν ἡμετέρων δοξασιῶν κρίνων τις τὴν ἀπόφασιν ἢ εὕρισκεν αὐτὴν ἀγκυφιβύλοις καὶ τότε ἄδικον, κατὰ τὴν γνώμην ἤμως τῶν τότε χρόνων ἢ ἔθεωρεῖται αὕτη ὡς ἐπιτρεπομένη ἀμυνα τῆς καθεστῶσης ἠθικῆς κατὰ τοῦ εἰσορμῶντος νεωτερισμοῦ. Ἄλλ' ἐν τῇ μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον περιόδῳ δὲν ἐπετρέπετο τοιαύτη ἀπόφασις. Προῦ ὑπῆρχε τότε ἡ ἠθικότης ἐκείνη, ἧς πρόμαχοι ἤθελον νὰ γένωνται ὁ Ἄνυτος καὶ ὁ Μέλητος; Μὴ δὲν ἦσαν πρὸ πολλοῦ ἤδη πᾶσαι αἱ σχέσεις, αἱ δοξασίαι καὶ οἱ τρόποι τοῦ βίου πεπληρωμένοι ὑποκειμενικοῦ πνεύματος πολλῶ ἐπικινδυνότερου ἢ ὅτι ἦτο τὸ τοῦ Σωκράτους; Ἄντι τῶν μεγάλων πολιτικῶν ὑπῆρχον νῦν δημαγωγοὶ καὶ ὀλιγαρχικοὶ ἐν πᾶσι μὲν ἀπ' ἀλλήλων δισταμένοι καὶ πολεμοῦντες ἀλλήλοις, συμφωνοῦντες δὲ πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὴν ἀλόγιστον φιλαρχίαν καὶ τὰς μηχανορραφίας. Πάντες οἱ πεπαιδευμένοι τῶν χρόνων ἐκείνων ἦσαν μαθηταὶ τοῦ Σοφιστικοῦ διαφωτισμοῦ, ἔστις παντάπασι διέφθειρε τὴν πίστιν καὶ τὰ ἤθη τῶν πατέρων. Ἀπὸ μιᾶς ἤδη γενεᾶς συνειθίσθησαν ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι οἱ νόμοι εἰσὶ θεσμοὶ αὐθαίρετοι καὶ ὅτι τὸ φυσικὸν δίκαιον ὅπως διάφορόν ἐστι τοῦ θεοῦ. Τί ἐγένετο ἡ ἀρχαία ἀγωγή, ὅτε ὁ Ἀριστοφάνης τὸ μὲν γελῶν, τὸ δὲ ἐν ἀθυμίᾳ ὠνόμαζε τοὺς ἀκρατάς αὐτοῦ πάντας παραβάτας τῶν γαμικῶν αὐτῶν καθηκόντων (1); Προῦ ὑπῆρχε τι ἐκ τῆς ἀρχαίας εὐσεβείας, ὅτε τοῦ Εὐριπίδου οἱ σκεπτικοὶ στίχοι ὑπῆρχον ἐν τῇ γλώσσῃ πάντων, ὅτε κατ' ἔτος ἐκ νέου ἐχειροκρότουσαν τὰς φαιδρὰς ἐπινοίας, δι' ὧν ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ἄλλοι κωμικοὶ κατεκρήμνιζον τοὺς κατοίκους τοῦ Ὀλύμπου, ὅτε οἱ ἐλεύθεροι προκαταλήψεων ἄνδρες παρεκνοῦντο, ὅτι φόβος θεοῦ, ἐμπιστοσύνη καὶ πίστις ἐξήφκνίσθησαν, ὅτε αἱ περὶ μελλούσης ἀνταποδόσεως δόξαι ὑπὸ πάντων καταγελῶντο ὡς μῦθοι; Τὴν κατάστασιν ταύτην δὲν ἐδημιούργησεν ὁ Σωκράτης, ἀλλ' εὗρεν, εἰς βάρος δ' αὐτοῦ δύναται νὰ καταλογισθῇ τοῦτο μόνον, ὅτι συνεφώνησε πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἵνα ἀναμορφώσῃ αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ ἀντὶ νὰ ποιήσῃται τὴν ἀνωφελῆ καὶ διάστροφον ἀπόπειραν τῆς ἐπιστροφῆς εἰς ἀνεπιστρεπτὴν παρελθοῦσαν μὴρῶσιν. Ἦτο ὀφθαλμοφανὲς ἀμάρτημα τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, ὅτι κατέστησαν αὐτὸν ἔνοχον τῆς καταπτώσεως τῶν ἠθῶν καὶ τῆς θρησκείας, ἐν ᾧ αὐτὸς προσεπάθει νὰ διευθύνῃ αὐτὰ

(1) Νεφ. 1083. Ἰππεῦσι 1384.

πρὸς τὴν μόνην ὀρθὴν ὁδὸν. Περιέπιπτον εἰς παχυλωτάτην αὐταπάτην ὑπολαμβάνοντες ἑαυτοὺς ὡς ἀνδρας τῶν παλαιῶν χρηστῶν χρόνων.

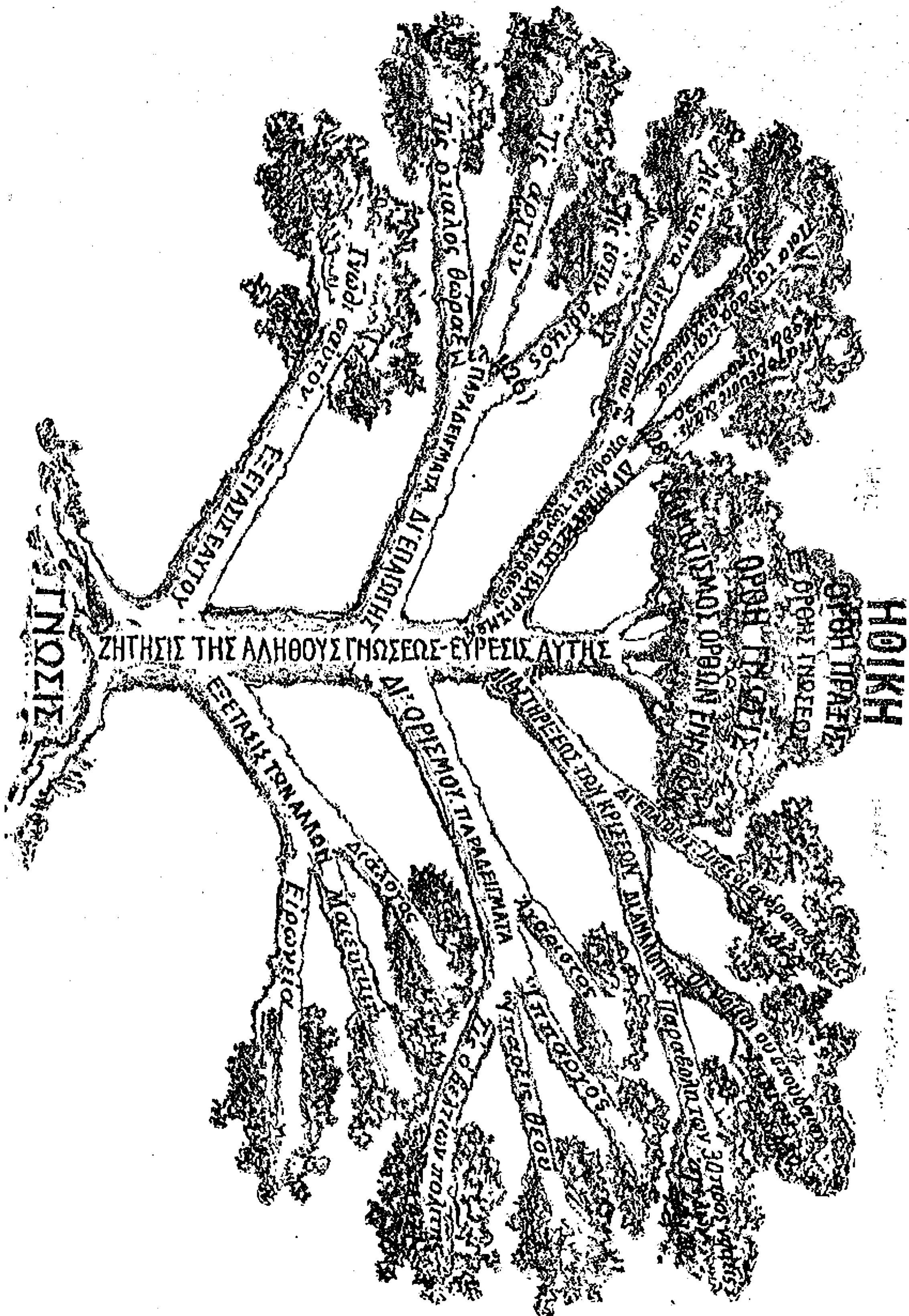
Κατὰ τὰς ἡμετέρας κλίμαρας περὶ δικαίου ἐννοίας ἢ καταδίκη τοῦ Σωκράτους ἐστὶν οὐ μόνον ἀδίκημα βαρὺ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ μέτρον τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐγένετο, ἐξεταζομένη παρίσταται ὡς φωνὴν ἀφιεῖς πολιτικῆς ἀναχρονισμῶς, ἐν τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων μέτρων, δι' ὧν ἡ πολιτικὴ τῆς ἀνορθώσεως ἐν παντὶ χρόνῳ καθίστησι κατάδηλον τὴν ἑαυτῆς ἀνικανότητα καὶ τὴν ἀμβλυωπίαν. Τὸ παλαιὸν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κρατηθῆ πλέον. Ἡ ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπεληθῆσα ἀνατροπὴ δὲν ἦτο ἔργον τοῦ Σωκράτους, ἀλλὰ τῶν χρόνων αὐτοῦ.

Τιμωρήσας δὲ δι' αὐτὴν τὸν Σωκράτην ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων καταδίκασεν ἑαυτὸν, διέπραξε τὸ ἀδίκημα νὰ τιμωρήσῃ ἕνα δι' ὅπερ πάντες ἦσαν ὑπεύθυνοι ἐνώπιον τῆς ἱστορίας. Διὰ τοῦτο εἰς οὐδὲν ὠφέλησεν ἡ καταδίκη αὕτη. Τὸ πνεῦμα τοῦ νεωτερισμοῦ ὑπεδαυλίσθη ἔτι μάλλον. Ἡ τραγικὴ εἰρωνεία ἐν τῇ τύχῃ τοῦ φιλοσόφου ἐστίν, ὅτι ἐνταῦθα ὁ ἀναμορφωτής, ὅστις τυγχάνει ὡν ὁ ἀληθὴς συντηρητικὸς, καταδιώκεται ἐν ὀνόματι ἐξωτερικῆς τινος καὶ φανταστικῆς ἀνορθώσεως, ὅτι ἐπομένως οἱ Ἀθηναῖοι ἐν τῷ Σωκράτει κατέγνωσαν ἑαυτῶν θάνατον καὶ ὅτι ἀληθῶς εἶπεῖν ὁ Σωκράτης τιμωρεῖται ὑπὸ τινος τὴν ἀνόρθωσιν τῶν ἠθῶν καὶ τῆς πίστεως ἐπιδιωχούσης μερίδος οὐχὶ διὰ τὴν κατάλυσιν αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τὰς προσπάθειας αὐτοῦ ὑπὲρ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀνορθώσεως.

Ὅπως τὸ σύνολον ὀρθῶς κρίνωμεν, ὀφείλομεν νὰ ἐνηυμώμεθα ὅτι ὁ Σωκράτης δι' ἐλαχίστης πλειονοψηφίας καταδικάσθη, ὅτι κατὰ πάντα τὰ φαινόμενα ἐξ αὐτοῦ ἐξήρτᾶτο ἡ ἀθώωσις αὐτοῦ καὶ ὅτι ἀντὶ τοῦ θανάτου ἀναμφιβόλως δι' ἄλλης μικροτέρας ζημίας θὰ ἐζημιούτο, ἂν μὴ ἐνεφανίζετο πρὸς τοὺς δικαστὰς αὐτοῦ μετὰ προκλητικῆς ὑπερηφανίας. Αἱ περιπτώσεις αὗται πρέπει διττῶς νὰ προφυλάξωσιν ἡμῶς νὰ μὴ θεωρήσωμεν τὸν θάνατον τοῦ φιλοσόφου ὡς τὸ ἄφυκτον ἀποτέλεσμα τῆς ἀπομακρύνσεως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἔθνους. Αἱ περιπτώσεις αὗται δὲν χρησιμεύουσι μόνον νὰ παραστήσωσι μετριωτέραν τὴν εὐθύνην τῶν Ἀθηναίων καὶ μέρος αὐτῆς ν' ἀποδώσωσιν αὐτῷ τῷ κατηγορουμένῳ, ἀλλὰ δεικνύουσιν ἡμῖν προ-

πέπεισται ὅτι ὅλως τυχεῖα καὶ ἀπὸ τοῦ χαρακτῆρος τῆς Σωκρατικῆς διδασκαλίας ἀνεξάρτητα πράγματα ἔσχον μεγάλην ῥαπὴν πρὸς τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα. Ὁ φιλόσοφος ἦλθεν ὄντως εἰς ἀντίθεσιν σπουδαίαν πρὸς τὰ φρονήματα καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἠθικῆς, ἀλλὰ κατὰ τὴν τότε κατάστασιν τοῦ δημοσίου φρονήματος ἐν Ἀθήναις δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ἔλθῃ εἰς ῥῆξιν τούτου ἕνεκα καὶ πρὸς τοὺς συμπυλίτας αὐτοῦ. Ἄν δὲ ἡ μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Τριάκοντα πολιτικὴ μεταβολὴ προκάλεσε τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν, ἢ πεποιθήσεις ὅμως περὶ τῆς ἐνοχίας αὐτοῦ δὲν ὑπῆρχε τύσον γενική, ὥστε νὰ καταστήσῃ αὐτῷ ἀδύνατον τὴν ἀποφυγὴν τῆς εἰς θάνατον καταδίκης. Πρὸς δόξαν ὅμως τοῦ Σωκράτους καὶ ὑπὲρ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὑπῆρξε μέγα εὐτύχημα, ὅτι δὲν συνέβη τοῦτο. Ὅτι ὁ Σωκράτης μετὰ τὴν καταδίκην αὐτοῦ ἐξέφρασε μετὰ πεποιθήσεως εὐσεβοῦς ἀνδρὸς, ὅτι βέλτιον αὐτῷ ἦτο νὰ ἀπαθάνῃ, ἀπεδείχθη πληρέστατα ἀληθές ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ. Ἡ εἰκὼν τοῦ θνήσκοντος Σωκράτους παρέσχε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐν ὑψίστῳ βαθμῷ ὅ,τι παρέχει καὶ ἡμῖν ἐτι μετὰ χιλιετηρίδας. Παρέσχε μαρτύριον σφαιρότατον περὶ τοῦ μεγαλείου τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, περὶ τῆς δυνάμεως τῆς φιλοσοφίας, περὶ τοῦ ἀκατακινήτου ψυχῆς εὐσεβοῦς, ἀγνῆς, ἐπικρατουμένης ἐπὶ τῶν διαυγῶν αὐτῆς ἐννοιῶν καὶ πεποιθήσεων.

Κατέστη αὐτοῖς ὁ πολιτικὸς ἀστὴρ τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῶν βίου ἐν ὅλῃ ἐκείνῃ τῇ λαμπρότητι, ἐν ἣ διεσώθη καὶ ἡμῖν διὰ τῆς ἀριστοτέχνιδος χειρὸς τοῦ Πλάτωνος. Ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὸν διδάσκαλον, ὁ ζῆλος, ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ ἀνεφλέχθη εἰς ἐνθουσιασμόν. Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους ἔλαβεν ὁ βίος καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ τὴν σφραγιδα ὑψηλοτέρας ἀληθείας. Ἡ ὑψηλὴ ἡρεμία, ἡ μακαρία φαιδρότης, μεθ' ἧς ἐπορεύετο πρὸς τὸν θάνατον, ἦτο ἡ πραγματικὴ ἐπιβεβαίωσις τῶν πεποιθήσεων αὐτοῦ, ἡ ὑψίστη ἔκτασις βίου μακροῦ τῆ ἐπιστήμῃ καὶ τῆ ἀρετῇ ἀφιερωμένου. Τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ δὲν ἠυξήθη διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ δράσις αὐτῆς ἐνισχύθη ἀπείροις· καὶ ἀφ' οὗ ζῶν διέσπειρε γόνιμα σπέρματα ὡς οὐδεὶς ἄλλος φιλόσοφος πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτόν, ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐπενήργησεν ἰσχυρότατα, ἵνα τὰ σπέρματα ταῦτα ἀναβλαστήσωσι ζωνηρὰ ἐν ταῖς Σωκρατικαῖς Σχολαῖς.

ΗΘΙΚΗ

1. Σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας ἐστὶν οὐχὶ τῆς φύσεως ἀλλὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἢ ἐξέτασις·
2. Πρὸς τὴν ἠθικὴν οὐδέν ἀναγκαιότερον τῆς αὐτογνωσίας. — **Γνώθι σαυτόν·**
3. Ῥίζα πάσης μὲν ὀρθῆς πράξεως ἢ γνῶσις, πάσης δ' ἀμαρτίας ἢ ἀγνοία·
4. Ἡ ἀρετὴ ἐστὶ γνῶσις· οἷον ἀνδρεία, εὐσέβεια, δικαιοσύνη, σωφροσύνη κλ. εἰσὶ φρονήσεις, ἐπισοτήμαι.
Ἄλλὰ τίνοσ προᾶγματοσ γνῶσισ ἐστὶν ἡ ἀρετὴ;
Γνῶσισ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀγαθὸν δ' ἐστὶ τὸ ὠφέλιμον, τὸ δὲ πάντων ὠφελιμώτατον ἢ ἀνάπτυξις καὶ τελείωσις τῆσ φρονήσεωσ.
Ἡ ἀρετὴ ὕψεια τῆσ ψυχῆσ, ἢ κακία νόσοσ αὐτῆσ.
Πρὸσ δὲ τὴν τελείωσιν ταύτην ἀγούσι·

α'. Ἀνεξαρτησία τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἀναγκῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, δι' ἐγκρατείας καὶ σκληραγωγίας.
— **Ψυχικὴ ἐλευθερία·**

β'. Ἐξευγενισμὸσ τοῦ κοινωνικοῦ βίου διὰ

1. τῆσ φιλίας
2. τοῦ οἴκου (φύσισ τῆσ γυναικὸσ—Σπουδαιότησ αὐτῆσ — Διὰ τὰσ ἐλλείψεισ αὐτῆσ εὐθύνεται ὁ ἀνὴρ)
3. τῆσ πολιτείας (Ἀξία τῆσ πολιτείας—Νέα πολιτικὴ ἀρχή: Ἀριστοκρατία τῆσ διανοίας).

5. Τιμὴ πρὸσ τὰσ βιοποριστικὰσ τέχνασ (ἔργον οὐδέν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τῶνειδοσ)·
6. Οὐδέποτε ὀρθῶσ ἔχει οὔτε τὸ ἀδικεῖν οὔτε τὸ ἀνταδικεῖν οὔτε τὸ κακῶσ πάσχοντα ἀμύνεσθαι ἀντιδρῶντα κακῶσ.
7. Πᾶσα ἢ φύσισ ἐπ' ὠφελία τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ. — **Τελολογία.**

8. Θεωρία Σωκράτουσ περὶ φύσεωσ

1. Σκοπιμότησ τῶν ὄντων
2. Ἐπαρχίσ Θεοῦ - Ἐννοια αὐτοῦ.
3. Ἐξηγήσεισ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ ἐξ ἀναλογίας πρὸσ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου.
4. Μαντικὴ.
5. Ἡ πρὸσ τὸν Θεὸν τιμή.
6. Ἡ ψυχὴ, ἀθανασία αὐτῆσ.

Μελετήματα περί Σωκράτους.

Πλήν τῶν ἐν § 7 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Νεώτερα βοηθήματα» καὶ τῶν ἐν §§ 33, 34, 35 καὶ 36 μνημονευθέντων συγγραφέων περί Σωκράτους ἐπραγματεύθησαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὧν τὰς συγγραφὰς εὕρισκει ὁ βουλούμενος ἀναγεγραμμένας ἐν *Ueberwegs-Heinze Grundriss d. Gesch. d. Philosophie*, I. Theil, 9te Aufl. σελ. 121—124. Ἐνταῦθα ἀναγράφομεν μόνον τὰςδε·

Sig. Fr. Dresig, *Epistola de Socrate justo damnato*. Lips. 1738. (Ὁ συγγραφεὺς ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Σωκράτης ὡς πολέμιος τῆς νομίμως ὑφισταμένης δημοκρατίας δικαίως καταδικάσθη).

Joh. Luzac, *Oratio de Socrate eive*. Lugd. Bat. 1796. Ἠβλ. *Lectiones Atticae : De διαγμία Socratis*. Lugd. Bat. 1809. (ἐνθα ὁ συγγραφεὺς δεικνύει ὅτι τὴν πηγὴν τῶν περί τοῦ Σωκράτους εἰδήσεων ἐθόλωσεν ἡ δυσμένεια τῶν Ἑρिकाτητικῶν πρὸς τοὺς Ἠλατωνικούς).

Moses Mendelssohn, *Leben und Charakter des Sokrates* (ὡς εἰσαγωγή εἰς τὴν «Φαίδωνα» αὐτοῦ, Berlin 1764.)

W. Süvern, *über Aristophanes' Wolken*. Berlin 1826.

(Κατὰ τὸν Süvern ὁ Ἀριστοφάνης συνέχεε τὸν Σωκράτην μετὰ τῶν Σοφιστῶν).

C. F. Hermann, *De Socratis magistris et disciplina juvenili*. Marb. 1837.

Τοῦ αὐτοῦ, *De Socratis accusatoribus*. Götting. 1854.

Ph. Guil. van Heusde, *Characterismi principium philosophorum veterum, Socratis, Platonis, Aristotelis*, Amstelod. 1839. Ὁ αὐτὸς πραγματεύεται περὶ κοσμοπολιτισμοῦ Σωκράτους, περὶ Ξανθίππης, περὶ τῶν Νεφελῶν τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν : *Verlagen en Med. der K. Akad. van W. IV*, 3, 1859, ἰδὲ κρίσιν περὶ αὐτοῦ ἐν *Philologus XVI*, σελ. 383 καὶ 566.

Ernst von Lasius, *Σωκράτους βίος, διδασκαλία καὶ θάνατος ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Δ. Γ. Μουστράτου*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1875.

A. Chaignet, *La vie de Socrate*, Paris 1868.

E. Alberti, *Sokrates, ein Versuch über ihn nach den Quellen*, Götting. 1869.

Antonio Labriola. *La dottrina di Socrate secondo Senofonte, Platone, Aristotele*. Napoli 1871. Πρῶτος ὁ Labriola πρὸς ἐξήγησιν τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας προσέλαβεν ἐν ταῖς ἐρεῦναις αὐτοῦ καὶ τὰ κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ ζητήματα.

T. Wildauer, *Die Psychologie des Willens bei Sokr. Plat. u. Aristot.* I. Th : *Sokrates' Lehre vom Willen*. Innsbruck 1877.

Ed. Zeller, *Zur Ehrenrettung der Xanthippe. Vorträge u. Abhandlungen*. Erste Sammlung, 2te Aufl. σελ. 56. Μετάφρασις Ἑλληνικὴ ἐν τῷ

τοῦ Συλλόγου τῶν Μικρασιατῶν «Ἀνατολῆς» περιοδικῶ «Ξενοφάνει» ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν «Λόγος περὶ τῆς τιμῆς τῆς Ξενοφάνειας» τόμ. Α΄. σελ. 413 κ. ἐφ.

Phil. Jakob Dilgos, Die epagogische oder inductorische Methode des Sokrates u. Begriff. G—Pr. Köln 1864.

M. Carrière, Sokr. u. Seine Stellung in der Gesch. des menschlichen Geistes. Westermanns Monatsb. 1864. N. 92.

P. Montée, La Philosophie de Sokrate. Arras 1869.

J. Werner, Die philosophie des Sokrates, Progr. Frankfurt am M. 1880.

M. Guggenheim, Die Lehre vom apriorischen Wissen in ihrer Bedeutung für die Entwicklung d. Ethik u. d. Erkenntnisstheorie in der Sokratisch-Platonischen Philosophie. Berlin 1885.

Τοῦ αὐτοῦ Zur Geschichte des Inductionsbegriffs, Zeitschr. für Völkerpsychologie τόμ. 17. 1887, σελ. 52—61.

M. Heinze. Der Eudämonismus in der griech. Philosophie· ἐν κριτ. 6 περὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ Σωκράτους.

Sig Bibbing, über das Verhältniss zwischen den xenophontischen und den platonischen Berichten über die Persönlichkeit und die Lehre des Sokrates, zugleich eine Darstellung der Hauptpunkte der sokratischen Lehre. Upsala 1870.

M. Schanz, Einleitung zu ausgew. Dialogen Platos, 3. Apologia. Leipzig 1893.

H. Buermann, Das legitime Concubinat der Athener u. d. vermeintliche Bigamie des Sokrates. Jahrbüch. f. class. Philol, 9. Supplementband, 1877—1878. Τοῦτον ἀνήρκεσεν ὁ *Rud. Zimmermann*, De nothorum Athenis condicione, Mederici 1886.

Γεωργίου Μιστριώτου, Πλάτωνος ἀπολογία Σωκράτους, ἐκδοθεῖσα μετὰ σχολίων, ἐκδ. Β΄ Ἀθήνησι 1839. Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἀπολογίαν σελ. 9—63.

A. Döring, Die Lehre des Sokrates als sociales Reformsystem. München 1896.

Ὁ Δ. ὡς πηγὴν μεταχειρίζεται κυρίως τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφάνους, ὡς κυριωτάτην δ' ἔννοιαν τοῦ Σωκράτους θεωρεῖ τὴν κοινωνικὴν ἀναμόρφωσιν διὰ τῆς ἀρετῆς τῶν κυβερνώντων.

Edm. Pfeleiderer, Sokr. Plato u. ihre Schüler. Tübingen 1896.

Rich. Kralik. Sokr. nach d. Ueberlieferungen seiner Schule, Wien 1899.

C. Plat. Socrate, Paris 1900.

Rud. Pöhlmann, Sokr. u. sein Volk. Histor. Biblioth. VIII. München u. Leipzig 1899.

